
Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Berkeley

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

IZ SADRŽAJA

1972 7-8

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.
SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 50 dinara.
Za inostranstvo 8 USA dolara.
Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 608-1-270-1, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Grafičko preduzeće »Prosveta«, Beograd, Đure Đakovića 21.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

GODINA XV 1972 BROJ 7-8

SADRŽAJ

SAVETOVANJE O IDEOLOŠKOM RADU U SKJ

PRIKAZI

Savetovanje o ideološkom radu u SKJ*

Budislav Šoškić

AKTUELNA PITANJA IDEJNE AKCIJE SKJ

Svaka rasprava o savremenom značenju i bitnim pretpostavkama razvijanja ideologije našeg revolucionarnog pokreta je sastavni dio rasprava i akcija koje se vode oko utvrđivanja orijentacije u razvoju društva, oko suštinskih pitanja produkcionih, društvenih i političkih odnosa i položaja radničke klase, čovjekove ličnosti i nacija u tim odnosima. Riječ je o izboru puteva, sredstava i praktičnih koraka koji nas približavaju ostvarivanju dugoročnih ciljeva koji su utvrđeni u Programu SKJ. Da bi djelovale u tom pravcu, političke i društveno-samoupravne akcije moraju biti ideološki utemeljene — usmjerene jasno utvrđenim bližim ciljevima u ovoj razvojnoj fazi, zasnovane na razvijenim koncepcijama i ideološkim platformama, osmišljene pouzdanim idejnim mjerilima. Od toga bitno zavisi stvaralačko obogaćivanje i pretvaranje u život političkog kursa Devetog kongresa SKJ, sadržine ustavne reforme, odluka Drugog kongresa samoupravljača, zaključaka 21. sjednice Predsjedništva i Akcionog programa Druge konferencije SKJ.

Zahtjev za razvijanjem i ofanzivnijim nastupanjem ideologije samoupravnog socijalističkog društva proizlazi iz potrebe, koju je dosadašnji razvoj naše revolucije učinio mogućom i neodložnom, da radnička klasa zagospodari cjelinom uslova, sredstava i rezultata svog tekućeg i minulog rada, da sredstva koja svojim radom stvara postanu njena vlastita snaga i podloga njene društvene moći, da time njeni konkretno-istorijski interesi obezbijede vodeću ulogu u ekonomskom, društvenom i političkom životu.

Svakom praktičnom koraku koji znači osvajanje novih pozicija radničke klase u realnim društvenim odnosima prethodi i slijedi novi prodor naučno-socijalističke misli. Jedno bez drugoga ne ide. To su dva vida iste borbe. Srž pitanja je u povezivanju i spajanju rezultata mark-

---

* U Beogradu je 27. i 28. juna ove godine, na inicijativu Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, održano savetovanje o ideološkom radu u SKJ.

Redakcija „Socijalizma“ prezentira svojim čitaocima osnovne ideje i stavove iznete na savetovanju. Zbog ograničenog prostora redakcija nije u mogućnosti da objavi sva saopštenja i usmena izlaganja učesnika savetovanja. Tekstovi koji se ovde objavljuju dati su uglavnom integralno.

sističke naučne i teorijske misli sa masovnim klasno-samoupravljačkim pokretom.

Svako zaostajanje u pronalaženju pravih odgovora na nova pitanja i kontroverze koje nameće praksa, idejna stagnacija, uvijek su vodili stagnaciji u razvoju samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa.

Iskustva, i ona najsvježija, učvršćuju nas u saznanju da potiskivanje teorije u drugi plan, nerazvijenost stvaralačkog idejnog života i idejne borbe, ukorjenjivanje pragmatizma u politici i prakticizma u akciji — do čega je faktički došlo — direktno idu na ruku birokratskom etatizmu, tehno-birokratizmu i drugim oblicima nesocijalističke stihije. Isto tako, svako, makar privremeno, povlačenje pred pritiskom tih snaga i njihovih interesa vodilo je uzmicanju marksističke ideologije, ohrabrivalo je ideološke orijentacije tuđe i suprotstavljene socijalizmu i samoupravljanju — od buržoaskih do dogmatsko-staljinističkih.

Rasprava o idejnoj situaciji, o stanju i domašajima marksističke ideologije i idejne akcije je, u stvari, rasprava o reformi Saveza komunista, o njegovim osnovnim opredjeljenjima, o ostvarivanju njegove vodeće uloge u savremenim uslovima, o njegovoj sposobnosti da ostvaruje odlučujući uticaj na pravac preobražaja i tok zbivanja u društvu.

Jačanje socijalno-klasne osnove SKJ, stvaralačko razvijanje i odlučnije ostvarivanje koncepcije samoupravno-socijalističkog razvoja društva i intenziviranje javne, ofanzivne i demokratske idejno-političke akcije u masama — to su odlučujuća pitanja i probne, dosad kritične, tačke preobražavanja Saveza komunista.

I

Druga konferencija SKJ stavila je u prvi plan zadatke u pogledu jačanja jedinstva, akcione sposobnosti i efikasnosti u djelovanju Saveza komunista. Ti zahtjevi nijesu samo, ni toliko, organizacione prirode. Oni imaju dublju, socijalno-klasnu i idejno-političku suštinu.

Za ujedinjavanje komunista u akciji — u svakoj organizaciji, u okviru republika i pokrajina i u razmjerama čitave zemlje — neophodno je njihovo prethodno ujedinjavanje u pogledima i stavovima o svakom bitnom pitanju društvenog razvoja putem otvorenog i demokratskog sučeljavanja gledišta i argumenata, putem konkretnog idejnog raščišćavanja. Ideološko jedinstvo je pretpostavka akcionog i organizacionog jedinstva. Samo na osnovu jedinstva u idejnim opredjeljenjima, u koncepcijama i političkim stavovima dobijaju pravo značenje i smisao organizacione mjere. Bez toga bi jedinstvo moglo da bude nametnuto ili prividno, što se svodi na isto.

Bez idejnog stvaralaštva, koje može da se razvija samo u demokratskim odnosima, nema djelotvorne i smislene akcije.

Veća efikasnost i akciona sposobnost Saveza komunista može se dostići prije svega njegovim ideološkim i političkim jačanjem u smislu razvijanja marksističko-teorijskog i političkog mišljenja, obogaćivanja idejnog života, ideološkog osposobljavanja članstva, unapređivanja de-

mokratske prakse i stalnog izgrađivanja samoupravno-socijalističkih idejnih kriterija koji treba da opredjeljuju i prožimaju svaku praktičnu akciju i političko ponašanje komunista.

Posmatrani kroz takvu prizmu, oblici organizovanja i organizaciono osposobljavanje dobijaju nove kvalitete i mogu, i to u znatnoj mjeri, da povećaju udarnu i uticajnu snagu Saveza komunista.

Ne vršimo izbor između birokratskog ideološkog monolitizma i liberalističkog ideološkog neutralizma. Oni su podjednako tuđi stvaralačkoj prirodi marksističke ideologije i biću Saveza komunista kao klasne, revolucionarno-demokratske organizacije. Ove pojave su — i jedna i druga — egzistirale posljednjih godina, u ne malim razmjerama, u Savezu komunista i nanosile znatnu štetu njegovoj politici i praksi.

Gušenjem demokratije i progresivnog idejnog i akcionog stvaralaštva birokratski ideološki monolitizam, svuda gdje je uzeo maha, sondirao je teren za monopolističku premoć uskih vodećih grupa i njihovu vladavinu nad članstvom Saveza komunista, radničkom klasom i nacijom.

Liberalistički ideološki neutralizam, kao izraz otupljivanja klasnih kriterija, povlačenja sa poprišta ideološke borbe i odstupanja sa pozicija socijalističkog samoupravljanja — svuda gdje se ugnijezdio — značio je idejnu dezorijentaciju, vodio dezintegraciji dijelova Saveza komunista i paralisanju njegove društvene akcije.

Isto tako, ne možemo da biramo ni između idejne diferencijacije i borbe za jedinstvo Saveza komunista.

Pouke koje smo stekli posljednjih godina uvjerljivo su pokazale da je jedinstvo rastočeno kad god u redovima našeg Saveza dobiju pravo građanstva interesi, shvatanja, pritisci i politička ponašanja koja su suprotna samoupravnom socijalizmu i kada se u ime lažnog mira i jedinstva, a u stvari zbog oportunizma, izbjegava direktna konfrontacija sa takvim idejnim i političkim strujama. U takvoj situaciji, umjesto stvarnog jedinstva, vlada idejna letargija i mirna koegzistencija različitih ideologija. To ostavlja slobodan prostor za obnavljanje ranijih i stvaranje novih birokratskih monopola društvene moći, za borbu klika za pozicije u vlasti i upravljanju, za prodiranje antisocijalističkih i antisamoupravnih ideologija svake vrste.

Da bismo se u Savezu komunista što bolje ujedinili, i to na sigurnim i trajnim osnovama, nužno je da se što odlučnije borimo, riječju i djelom, protiv svih ideoloških orijentacija i akcija koje znače osporavanje marksističke ideologije, potkopavanje koncepcija i prakse socijalističkog samoupravljanja, narušavanje politike ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, slabljenje odbrambenih snaga, nezavisnosti i nesvrstane politike naše zemlje. Nužno je da se što jasnije razgraničavamo sa svim shvatanjima i praktičnim potezima koji teže konzerviranju datog stanja i odnosa i utiru put zavođenju birokratskog reda, neostaljinističkoj ili buržoaskoj restauraciji.

Samo takva ideološka i politička diferencijacija vodi dinamičnom obnavljanju i jačanju jedinstva u SKJ. Uostalom, diferencijaciju ne moramo da prizivamo. Ona je u toku. Posljednjih godina, a naročito po-

slije 21. sjednice Predsjedništva SKJ, ona je dobila šire razmjere i nova značenja.

Težimo tome da osnova i mjerila za idejno-političku diferencijaciju i ujedinjavanje redova Saveza komunista i snaga socijalističkog samoupravljanja u društvu postanu još razgovjetniji i određeniji. To ćemo postići ako se — u svakoj društvenoj sredini i životnoj situaciji, u odnosu na svako značajnije pitanje društvenog razvoja — u sasvim izoštrenom, nedvosmislenom vidu izjašnjavamo i opredjeljujemo za šta se i protiv čega borimo, koje interese, inicijative i gledišta podržavamo, a kojima se moramo suprotstaviti. Samo ako u tom smislu utvrđuje konkretno značenje svojih opštih opredjeljenja i politike, Savez komunista će se svakim svojim ideološkim stavom i političkom akcijom, javno i sasvim određeno, razgraničavati od shvatanja i političkih ponašanja tuđih njegovoj ideologiji i politici. Onda će biti jasnije demarkacione linije i znaci raspoznavanja.

Za jednu idejno-političku akciju u užoj ili široj društvenoj sredini ne može se reći da je jasno usmjerena u samoupravno-socijalističkom pravcu ako njene ideološke poruke i političke parole, zbog svoje neodređenosti i dvosmislenosti, mogu da služe kao pokriće različitim društvenim i političkim snagama i idejnim strujama, ako im dozvoljavaju da u opšte stavove Saveza komunista svojim lijevkom ulivaju svoje tumačenje i svoju sadržinu.

II

Često se može steći utisak, a ponekad se i rezonuje tako, da stanje društvene svijesti, idejni problemi, diferencijacije i sukobljavanja presudno zavise od stanja stvari u sferi politike i političkih odnosa, odnosa snaga u vodećim političkim strukturama, od njihove moći ili nemoći da pronađu ishodišta iz svake društvene situacije i društvu ponude rješenja.

To je način ispoljavanja, spoljašnji vid društvenih i ideoloških kretanja koja imaju dublje uzroke i suštinu.

Predstave da teškoće u društvu i stanje svijesti njegovih dijelova zavise uglavnom od teškoća i stanja u političkom životu imaju, bar jednim dijelom, objektivan izvor u činjenici da političke strukture imaju premoć u uređivanju društvenih odnosa i odlučivanju o društvenim poslovima, da su još u velikoj mjeri osamostaljene u odnosu na proizvođačke i druge stvaralačke snage društva, da se efektivna ekonomska i politička vlast, pa i sredstva masovnog ideološkog uticaja i dalje nalaze u malo ruku. To je indikator više o stanju u produkcionim i političkim odnosima i položaju radničke klase u tim odnosima.

Takva situacija zamagljuje sliku i otežava da se pronikne u dublje uzroke idejnih previranja, kontradiktornih tendencija i sukobljavanja. A oni se nalaze u samoj osnovi društva — u njegovoj bitno izmijenjenoj materijalnoj, ekonomskoj i socijalnoj strukturi; u protivrječnostima dubokih promjena u načinu proizvodnje, u produkcionim, društvenim i međunacionalnim odnosima; u istovremenom življenju i nužnom sukobu

različitih, u socijalno-klasnom smislu suprotnih elemenata u tim odnosima; u objektivno različitoj, pa i protivrječnoj strukturi interesa pojedinih socijalnih grupacija, kao i unutar radničke klase i između nacionalnih, odnosno republičkih i pokrajinskih zajednica; u rasporedu i odnosu socijalno-klasnih i društveno-političkih snaga, što je takođe podložno promjenama i pregrupisavanjima itd.

Sukobi interesa i ideja rađaju se i stalno reprodukuju u krilu društva, na tlu složenih društvenih kretanja i protivrječnosti, prije svega u zavisnosti od stvarnog položaja i ukupnih uslova egzistencije i razvoja svakog dijela društva.

Interesi određenih dijelova udruženog rada, različitih socijalnih kategorija, užih i širih društvenih sredina traže i pronalaze ideološku argumentaciju i često teže da svoj interes prikažu kao opšti. Svi oni traže i pronalaze uporišta, zastupnike i „zaleđinu" u političkoj sferi.

Sve se to izražava — na stvaran, a ponekad mistifikovan način — u tekućem političkom životu, uključujući i određena postrojavanja, konfrontacije i konflikte, povremene krize, trajnije ili labilne ravnoteže, principijelna rješenja ili neprincipijelne nagodbe i unutar vodećih političkih snaga.

Stvar je manje složena kad se u okviru borbe za ekonomski i društveni progres na osnovama i u okviru socijalističkog samoupravljanja pojavljuju objektivno različiti i protivrječni interesi unutar radničke klase ili među republičkim i pokrajinskim zajednicama. Tada je riječ o sposobnosti da se ti interesi demokratskim putem usaglašavaju na način koji, bar dugoročnije gledano, odgovara vitalnim interesima svih.

Situacija je bitno drugačija kad je u pitanju pritisak onih interesa, shvatanja i koncepcija koji su oprečni interesima radničke klase i koji traže rješenja van i nasuprot socijalističkog samoupravljanja. Takvi interesi ne mogu se tretirati na ravnoj nozi sa interesima udruženog rada. Tada nije riječ o „usaglašavanju", nego o potiskivanju tih interesa i njihovih nosilaca. A to se može postići samo otvorenom idejnom i političkom borbom. Takve borbe nije bilo dovoljno. Ona je često bila polovična i kratkog daha, bez jasno ocrtanih demarkacionih linija.

Savez komunista i druge organizovane snage socijalističke svijesti i akcije ne mogu djelovati van postojeće strukture interesa u društvu. I kad bi htjeli, oni ne bi mogli da „stišavaju" društvene protivrječnosti i onemogućavaju društvene konflikte i sukobe ideja.

Sagledavajući socijalne korijene i srž društvenih protivrječnosti i sukoba, Savez komunista ima ulogu da što vjernije artikuliše i što odlučnije zastupa konkretno-istorijske interese radničke klase kao cjeline i budućnosti našeg revolucionarnog samoupravno-socijalističkog pokreta, da te interese uzima kao polazište i osnovni kriterij u svojoj teorijsko-idejnoj i društveno-političkoj akciji, da otvara realno moguće puteve socijalističkog progresa. Ideje Saveza komunista postaju materijalna snaga i pretvaraju se u svjesnu i organizovanu akciju klase samo ukoliko znače ostvarenje njenih potreba i autentičnih interesa.

III

Neću reći ništa novo ako naglasim potrebu takvih naučnih i teorijskih istraživanja koja bi dala pouzdan i potpuniji odgovor na pitanja: kakvo su dejstvo na stanje svijesti članstva Saveza komunista i osnovnih socijalnih snaga imale korjenite promjene, odnosno, može se slobodno reći, tektonska pomjeranja, koje su se samo za nekoliko decenija, u toku nepunog radnog vijeka, zbile u strukturi i rasporedu proizvodnih snaga, u načinu proizvodnje i načinu života, u produkcionim, društveno-ekonomskim, političkim i međunacionalnim odnosima?

U kojoj mjeri i na kakav način su uticale na društvenu svijest, na sklop i način mišljenja — industrijalizacija, masovna seoba ljudi iz sela u grad i njihov prelazak sa privatnog posjeda na rad na društvenim sredstvima za proizvodnju sa višim nivoom produktivnosti; društvena podjela rada znatno razuđenija i razvijenija od nekadašnje; šire prodiranje ekonomskih zakonitosti robno-novčanih odnosa; ekspanzija obrazovanja i savremenih sredstava društvenog komuniciranja itd.?

Kakve sve grčeve u društvu i mijene u svijesti svih njegovih dijelova izaziva dramatičan prelazak, koji je u toku, od ekstenzivnog na intenzivan razvoj, na tehnološku modernizaciju, savremeniju organizaciju rada, uz započeto prodiranje naučno-tehnološke revolucije?

Od posebnog značaja je pitanje: šta se sve zbivalo i mijenjalo u idejnoj sferi, u idejnim opredjeljenjima, društvenom i političkom grupisanju, u sistemu vrijednosti u toku borbe, koja se vodi više od dvije decenije i traje nesmanjenom oštrinom, za prelazak sa kolosijeka etatističko-centralističkih, hijerarhijsko-administrativnih odnosa na kolosijek socijalističkog samoupravljanja i neposredne socijalističke demokratije? U toj složenoj i neravnoj borbi rješavala su se i suštinska pitanja slobodnog razvoja, ravnopravnosti i jedinstva naših naroda i narodnosti, samostalnog puta našeg socijalističkog razvoja i obezbjeđivanja nezavisnosti naše zemlje.

Šta je, sa svoje strane, značilo široko otvaranje naše zemlje prema svijetu u političkom, ekonomskom, kulturnom i svakom drugom pogledu? Uz sve ostalo, to je otvorilo široke mogućnosti za slobodnije i neprekidno strujanje iskustava, naučnih i teorijskih saznanja, za direktno suočavanje sa protivrječnim idejnim tokovima u svijetu, pa i sa ideološkim orijentacijama tuđim i suprotnim samoupravnom socijalizmu. Kao što je u takvim uslovima bilo teško izolovati našu društvenu misao i samoupravno-socijalističku praksu, tako je i naše društvo postalo izloženo stalnim i snažnim uticajima spolja.

Izdvojio sam samo nekoliko pitanja. Ona dodiruju, ali ni izdaleka ne sugeriraju cjelinu i punoću dinamične slike kretanja i metamorfoza u društvu i svijesti njegovih dijelova. Do pravih odgovora na naznačena i druga, ne manje važna, pitanja može se doći samo kolektivnim naporom istraživača, teorijskih radnika i drugih stvaralačkih snaga u Savezu komunista i društvu.

Ne čekajući rezultate novih istraživanja, mislim da — na osnovu iskustava i saznanja koja smo stekli — možemo izvući neke elemente

koji su značajni za našu idejnu akciju. Pomenuo bih samo nekoliko momenata u želji da se razmišljanja o tome provjere, upotpune i, ako treba, koriguju u toku rasprave.

Prvo. Promjenama u biću društva, a naročito rastakanjem masivne zgrade etatizma, uzdrmani su sistem vrijednosti i mnoge predstave o socijalizmu koji su formirani u njegovom ranom razdoblju. Izgubljena je ranija idejna ravnoteža. Došlo je do krize svijesti u različitim dijelovima društva, pa i u redovima Saveza komunista. To je kriza ideologije etatizma, ali je i izraz još ograničene moći i uticaja ideologije samoupravnog socijalističkog društva. Postepeno se kristalizuju i šire — ali još nemaju prevagu u mnogim sredinama — pogledi, sistem vrijednosti, idejni kriteriji, način mišljenja i norme ponašanja koji odgovaraju prirodi i pravcu razvoja socijalističkog samoupravljanja. Uporedo sa samoupravljačkom socijalističkom sviješću živi i dejstvuje još duboko ukorijenjena etatistička svijest, najamna psihologija, sitnosopstvenički mentalitet i svekolike ideološke naslage koje se kreću u magnetskom polju državnog socijalizma ili buržoaskog društva.

U idejnom životu društva i Saveza komunista obično se ne ispoljavaju u čistom vidu ni samoupravno-socijalistička, ni etatističko-birokratska niti druge antisamoupravne orijentacije. Između tih polova postoji dosta širok prostor ispunjen hibridnim oblicima svijesti, maglovitim idejnim vrenjem, pravim konglomeratom ideja.

Isto tako, protagonisti antisamoupravnih tendencija obično ne otkrivaju svoje karte prilikom rasprava o načelnim pitanjima. Osporavanje načelnih stavova Saveza komunista oni radije vrše suštinom svojih opredjeljenja oko aktuelnih problema društvenog razvoja. Pri tome se najčešće pozivaju na samoupravljanje i služe klasnom frazeologijom, a rade svoje. Zato se oni ne mogu lako prepoznati po verbalnom izjašnjavanju, nego na osnovu utvrđivanja stvarnog značenja ideja, zahtjeva i praktičnih poteza koje nude. Samo se tako mogu razvejati mnoge veštačke magle i optičke varke.

Pomenute okolnosti čine ideološku borbu složenijom i suptilnijom. Utoliko je značajnije da se prilikom opredjeljivanja povodom svakog praktičnog poduhvata razjašnjavamo oko polazne tačke i osnove na kojoj se traži rješenje. Izoštravanjem idejnih mjerila oko svake samoupravno-društvene i političke akcije razvijaćemo sposobnost prepoznavanja i identifikovanja koncepcija, shvatanja i ponašanja koji su oprečni ideologiji i političkom kursu SKJ.

Drugo. Postalo je očigledno da samoupravni socijalizam ne jača automatski — prostim uvećavanjem materijalnih snaga i nacionalnog dohotka, razvijanjem tržišta, pa ni uspostavljanjem institucionalnih rješenja. Sve je to njegova nužna podloga i šansa, ali to daje šansu i drugim, samoupravnom socijalizmu suprotnim društvenim odnosima i snagama. Takvo saznanje nije novo, ali se često prenebregavalo u dnevnom političkom ponašanju.

Ni jedan tok ekonomskog, društvenog, političkog i kulturnog razvoja nije jednoznačan i jednosmjeran. U svakom od njih sadržane su

različite mogućnosti u pogledu izbora pravaca, puteva i rješenja od kojih zavisi karakter i sama suština društvenih odnosa. U svakom od njih odmjeravaju se i sučeljavaju odnosi i snage socijalističkog samoupravljanja sa još veoma snažnim uporištima i snagama etatističkog i tehnokratskog birokratizma, koje teže zadržavanju i obnavljanju monopola različite vrste, uz već osvjedočenu sklonost da ostvaruju savezništvo sa sitnosopstveničkom i nacionalističkom stihijom.

Socijalističko samoupravljanje nije jedini mogući oblik življenja našeg društva. Stepen ekonomskog i društvenog razvoja, postojeća ekonomska, socijalna i politička struktura, pa i stanje svijesti određenih dijelova društva omogućavaju obnavljanje, a u određenom sklopu društvenih okolnosti i snaženje odnosa svojstvenih državno-administrativnom socijalizmu, tehnokratsko-birokratskom monopolizmu i — obično povezano s tim — svojevrsnih kapital-odnosa. Zato svaki prodor u jačanju pozicija radničke klase u društvu, svako značajnije pomjeranje odnosa društvenih snaga u interesu socijalističkog samoupravljanja, zahtijeva i znači revolucionarnu bitku.

Socijalističko samoupravljanje oslanja se na snagu i uticaj generalnih idejnih opredjeljenja i političkog kursa Saveza komunista koji su do sada izdržali probu prakse, na savremenu radničku klasu čija snaga i samoupravno-socijalistička svijest stalno jačaju, na moderne proizvodne snage, na povećane stvaralačke potencijale i sve razvijeniju kulturnu svijest društva.

Ali svako zaostajanje i kolebanje u razvoju samoupravljanja i svako uzmicanje revolucionarno-marksističke ideologije omogućavaju predah i daju dovoljno vazduha etatističkom dirigovanju i tehnokratskom birokratizmu i olakšavaju posao drugim antisamoupravnim snagama.

Nemoć da se za otvorene društvene probleme blagovremeno pronađu samoupravna rješenja utire put vraćanju na ranija, „oprobana", etatistička rješenja.

Pored značajnih poluga moći koje ima u oblasti proširene i opštedruštvene reprodukcije, birokratski etatizam ima svoje uporišne tačke u svemu što je zaostalo, autarkično i konzervativno u načinu rada i privređivanja, u povezivanju postojećih monopola u politici sa monopolima u ekonomskom i kulturnom životu. Značajna vrela koja daju snagu etatističkom posredovanju su i ekonomska nestabilnost i inflacija, stihijno produbljivanje socijalnlih razlika, još naglašena ekonomska i socijalna nesigurnost radnog čovjeka. Isto tako, kad god u određenoj oblasti društvenog života nijesmo razvili sposobnost da putem samoupravnog i demokratskog sporazumijevanja obezbjeđujemo efikasnost u odlučivanju i ostvarivanju dogovorenog, organizovanost, samoupravljački i demokratski red — onda se snagom elementarne stihije širi prostor za obnavljanje etatizma i centralizma.

Isti izvori daju snagu tehnokratskom birokratizmu, koji se — kao derivat i varijanta etatizma — javlja i jača na tlu nerazvijenog samoupravljanja, u uslovima odvojenosti neposrednih proizvođača od rezultata njihovog rada, viška rada i društvenog kapitala. U takvoj situaciji,

umjesto radničke klase, tehnokratsko-upravljački centri preuzeli su dobar dio sredstava, ovlašćenja i ekonomske moći koji su ranije pripadali državnom aparatu.

Zasnivajući svoju moć na monopolu znanja, stručnosti, upravljanja modernom tehnologijom, na znatnoj koncentraciji sredstava koja su van kontrole i neposrednog uticaja proizvođača, tehnokratsko-upravljački centri se ponekad pojavljuju kao rivali tradicionalnom etatizmu. To nadmetanje se javlja i u obliku pitanja: da li će državni aparat obnoviti svoju kontrolu nad centrima ekonomske i finansijske moći ili će oni jačati svoj uticaj na državu? Nije, međutim, teško utvrditi da u našim društvenim uslovima tehnokratizam ne može da se javlja i da nadire van onoga što je etatističko i birokratsko u produkcionim odnosima, bez sprege sa državno-svojinskim monopolom.

Radnička klasa ne može da bira između jednog i drugog monopola. I u jednom i u drugom slučaju o njenoj sudbini i višku rada odlučivali bi drugi.

Isto toliko bio bi neprihvatljiv i besperspektivan izbor između samoupravljanja autarkičnih jedinica nerazvijene privrede, s jedne, i koncentracije sredstava i rada bez uticaja proizvođača, s druge strane. Suština pitanja je u tome da radnička klasa ostvari integraciju rada i društvenog kapitala, da samoupravni društveni odnosi postanu osnova za stvaranje velikih integracionih cjelina i za koncentraciju sredstava.

Samo verbalnim osudama i povikom protiv tehnokratizma nećemo smanjivati njegovu moć, ako ne prevazilazimo društvene pretpostavke na kojima on raste u okrilju etatizma. Još manje ćemo doprinositi razvoju socijalističkog samoupravljanja ako tehnokratizam poistovjećujemo sa takozvanim tehnostrukturama, sa organizatorima proizvodnje i stručnim štabovima, sa nosiocima stručnog upravljanja tehnološkim procesom, suprotstavljajući ih proizvođačkom dijelu kolektiva.

Treće. Ideologija našeg samoupravnog socijalističkog društva može da se razvija samo kao sinteza naučne marksističke misli, konkretno-istorijskih interesa i ciljeva radničke klase i iskustava koja ona stiče u svojoj samodjelatnosti kroz samoupravljačku praksu.

Ideologija i ideološke poruke pretvaraju se u jalovo doktrinarstvo, u beživotno moralisanje i dociranje ako ne polaze od živog, elementarnog interesa radničke klase i radnog čovjeka.

Ali sva naša iskustva potvrđuju i saznanje da revolucionarna ideologija ne niče spontano iz samotoka društvenih kretanja, ne razvija se samo na osnovu dejstva i logike neposrednih interesa radničke klase, odnosno pojedinih njenih dijelova.

Svaki radnik je svjestan svog neposrednog, dnevnog interesa i bez progresivne ideološke orijentacije. Ali samo pomoću revolucionarne ideologije zasnovane na naučnom socijalizmu radnici mogu da pređu prag uskointeresne, parcijalne svijesti, da dođu do klasne svijesti, da postanu svjesni borci za socijalističke samoupravne odnose, da otkrivaju i ostvaruju povezanost interesa dijelova i cjeline, neposrednog i istorijskog interesa klase.

Isto tako, revolucionarnoj prirodi naše ideologije tuđe je skolastičko teoretisanje koje potiskuje van svog vidnog polja interese i ulogu radničke klase, a, umjesto istraživanja realnih tokova i protivrječnosti društvenog razvoja, pokušava da život izvodi iz „čiste misli", kategorija i misaonih konstrukcija. Pri tome se zanemaruje istina da se, kako je rekao Marks, „teorija u jednom narodu uvijek samo utoliko ostvaruje ukoliko je ostvarenje njegovih potreba".

Kao što se socijalističko samoupravljanje, već na prvom koraku i stalno, moralo hvatati u koštac sa birokratizmom, tako se i naša naučno-socijalistička društvena misao morala sukobljavati sa dogmatizmom, idejnim konzervativizmom i drugim misaonim ekvivalentima birokratskog etatizma. To nije izgubilo značaj i aktuelnost. Pored tradicionalnog dogmatizma, koji ni danas nije bez uticaja, oglasili su se i novi oblici dogmatizma, sve više u ruhu kvaziljevičarstva i socijalno-demagoškog ultraradikalizma. U svakom svom obliku, dogmatizam pokušava da o savremenoj društveno-istorijskoj situaciji sudi na osnovu starih shema i gotovih kalupa. I onda kad se javlja kao apologetika, i onda kad se javlja kao nihilistička kritika, dogmatizam se može prepoznati po sterilnoj misli, po autoritarnoj svijesti i mesijanstvu, po apriorizmu i isključivosti. Koliko je nemoćan da ponudi bilo kakvu realnu viziju socijalističkog preobražavanja društva, toliko vodi idejnoj dezorijentaciji i služi kao prethodnica konzervativnim snagama društva.

Svjedoci smo činjenice da antidogmatizam često služi kao alibi za eklekticizam različite vrste, za pokušaje amalgamisanja marksizma sa elementima njemu suprotnih ideologija. Pod vidom antidogmatizma nastupaju i buržoaske ideološke orijentacije, koje su u znatnoj mjeri uspjele da dobiju pravo građanstva i da dosta komotno egzistiraju u društvenim naukama, u sistemu obrazovanja, u kulturnom životu, u pojedinim sredstvima masovnog informisanja. Neotpornost prema takvim tendencijama bila je, velikim dijelom, omogućena nerazvijenošću naučne marksističke kritike i javne, argumentovane ideološke borbe. Uzmicanje i besprincipijelno kompromiserstvo u ovoj oblasti nijesu manje štetni od oportunizma u praktičnoj politici. Naša revolucija i njena ideologija mogu da sačuvaju svoj integritet i jačaju svoje pozicije samo ako se neprekidno razgraničavaju i sukobljavaju sa svim varijantama buržoaske ideologije.

Za ideološki integritet moramo se stalno boriti u uslovima sve veće povezanosti naše zemlje sa svijetom. Takva povezanost je jedan od bitnih elemenata načina življenja našeg društva, koje je — kao nezavisno i nesvrstano — sastavni dio savremenog svijeta, kao što je naš revolucionarni pokret dio svjetskog procesa socijalizma. Kao ni društvo, tako ni naša naučno-socijalistička misao i ideologija ne mogu biti zatvorene i defanzivne. Ne mogu se razvijati van tokova naučne i teorijske misli u svijetu. Ako bi tome okrenula leđa i našla se u autarkičnom oklopu, naša društvena misao bi postala provincijalna i nemoćna i brzo bi se našla na suhom. Otvorena prema rezultatima naučnog stvaralaštva i progresivnih teorijskih istraživanja u svijetu, kao i prema iskustvima radničkih i oslobodilačkih pokreta drugih zemalja, naša ideologija mora biti sposobna

da se razgraničava i suprotstavlja svim antimarksističkim strujama i samoupravnom socijalizmu tuđim školama mišljenja i koncepcijama koje pokušavaju da se infiltriraju u idejno tkivo našeg društva. Iz istih razloga ona mora imati snage da potiskuje sve što je epigonsko, sve što znači napuštanje vlastite revolucionarne i ideološke pozicije ili vodi mehaničkom i nekritičkom preuzimanju od drugih optike posmatranja i mjerila koja ne odgovaraju uslovima i prirodi našeg društva.

IV

Naše društvo se nalazi na pragu značajne prekretnice. U pitanju je izbor puta daljeg razvoja društva, sredstava i praktičnih mjera koji vode ostvarivanju utvrđenih ciljeva. Od rješavanja krupnih pitanja koja su stavljena na dnevni red — od pronalaženja rješenja u oblasti produkcionih odnosa, ostvarivanja kursa ekonomske stabilizacije i društveno-ekonomske reforme, reforme političkog sistema i reforme Saveza komunista — presudno zavise dalji pravci društvenog kretanja. Svi ovi poduhvati su međusobno uslovljeni i povezani. To su samo različiti vidovi glavnog toka samoupravno-socijalističkog preobražavanja društva.

Stožerna tačka i odlučujući korak u tim preobražajima je preokret u oblasti društvene reprodukcije, čije je značenje utvrđeno u ustavnim amandmanima. Nedavno je s razlogom rečeno: ko vlada viškom rada, rezultatima tekućeg i minulog rada, taj vlada društvom. Ili će radnička klasa zagospodariti cjelinom društvene reprodukcije i time obezbijediti da se socijalistički produkcioni odnosi razvijaju na vlastitim osnovama ili će se u toj oblasti održati i neprekidno obnavljati odnosi i snage koji su suprotni biću samoupravnog socijalizma.

Svaki praktičan korak u jačanju ekonomske i političke vlasti udruženog rada u ovom domenu nužno znači razvlašćivanje državno-svojinskih i tehnokratsko-birokratskih monopola i potiskivanje svih oblika privatizacije društvene svojine. Zato ovi sukobi dobijaju oštrinu i određene elemente klasne borbe.

To je novo, značajno razvođe u kretanju društva. Diobe ne idu između oblasti društvenog rada, između društvenih struktura i institucija. One zahvataju sve društvene strukture i djelatnosti. Pri tome nije najvažnije mjesto u društvenoj podjeli rada — da li je neko fizički radnik, nosilac određene funkcije upravljanja ili intelektualni stvaralac. Presudno je opredjeljenje koje se provjerava i potvrđuje na djelu.

Promjene u sistemu društvene reprodukcije i u produkcionim odnosima u cjelini na osnovama samoupravljanja neposredno su povezane sa borbom za sadržinsko obogaćivanje i produbljivanje ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti. Takva povezanost je izražena u ustavnim promjenama. Ona treba da dobije punu potvrdu u stvarnom životu i političkom ponašanju.

Suština pitanja je u tome da li će radnička klasa postati uistinu vodeća snaga u okviru svoje nacionalne, odnosno republičke i pokra-

jinske zajednice i time u razmjerama čitave zemlje ili će monopol u predstavljanju nacionalnog interesa imati političke, upravljačko-menadžerske i kulturne elite. Od toga zavisi da li će socijalističko samoupravljanje postati osnova ne samo klasne, nego i nacionalne emancipacije i vezivno tkivo u ostvarivanju klasnih i nacionalnih interesa.

Socijalističko samoupravljanje i politika nacionalne ravnopravnosti imaju iste protivnike. Kad god se osamostali i ojača unutar „svoje" republike na štetu interesa radničke klase i samoupravljanja, etatistički i tehnokratski birokratizam se prema drugima pojavljuje u licu hegemonizma i nastupa sa pozicije „prava jačeg", u zavisnosti od moći i sredstava kojima raspolaže. U takvoj situaciji dolazi do povezivanja i savezništva birokratskog sa sitnoburžoaskim i buržoaskim nacionalizmom.

Bez obzira na socijalne i političke nosioce, svaki nacionalizam — unitaristički ne manje od separatističkog — svakom svojom akcijom nasrće, istovremeno i podjednako, i na socijalističko samoupravljanje i na temelje ravnopravnog i zajedničkog života naših naroda.

Prelaženjem u idejno-političku ofanzivu poslije 21. sjednice Predsjedništva SKJ Savez komunista je zadao nacionalizmu snažne političke udarce trajnijeg značaja. Da bi imala uspješan ishod, ova borba se mora voditi neprekidno, odlučno i u sasvim konkretnom vidu u svakoj republici i pokrajini, u svakoj oblasti društvenog života — u ekonomici, u sferi politike, u kulturnom životu, u društvenim naukama, u sistemu obrazovanja, u sredstvima masovnog uticaja.

Mislim da se može reći da smo do sada više učinili u pogledu političkog razobličavanja nacionalizma nego što smo rasvijetlili sva njegova dublja izvorišta, socijalne nosioce i idejnu fizionomiju u savremenim uslovima razvoja naše višenacionalne zajednice. Takođe, dugujemo potpuniji odgovor na pitanje: u kakvom spletu okolnosti i zašto je moglo da dođe do značajnijeg prodora nacionalizma i u redove Saveza komunista? To nam je potrebno ne zbog onog što se zbilo, nego zbog naših sadašnjih i budućih obaveza i odgovornosti.

Od rješenja u oblasti društveno-ekonomskih odnosa i razvojne politike bitno zavisi sa koliko ćemo uspjeha i kojim tempom potkopavati korijene iz kojih niču različiti oblici ekonomske neravnopravnosti, hegemonizma i nacionalnih nepravdi. Razradom vlastitih koncepcija i djelotvornim akcijama u oblasti rješavanja nacionalnog pitanja u ovoj razvojnoj fazi Savez komunista utvrđuje liniju razgraničenja sa nacionalističkim i drugim antisocijalističkim i antidemokratskim konceptima, parolama i pritiscima.

Suzbijanje i izolovanje nacionalizma ne zavisi samo od rješenja u sistemu i razvojnoj politici, nego i od otvorene i ofanzivne idejno-političke borbe kojom se mijenja odnos snaga. Zato prevazilaženje dubljih izvorišta nacionalizma i svakodnevno, konkretno obračunavanje sa njim, kad god se oglasi i pokuša da digne glavu — to su dva neophodna vida iste borbe.

V

Sadašnji društveno-istorijski trenutak traži novo suočavanje principa i prakse, stvarnosti i ciljeva, izbor između različitih alternativa, opredjeljivanje oko otvorenih i spornih problema, preuzimanje odgovornosti za valjanost i posljedice svakog rješenja. To zahtijeva razvijenu svijest o suštini, domašaju i svim konsekvencama svake promjene koja se vrši u društvenim odnosima, sigurnost orijentacije, sposobnost za idejnu i akcionu sintezu, sposobnost za dugoročnija predviđanja i stvaranje realne vizije budućnosti.

Na takvom raskršću u razvoju društva dobijaju nove dimenzije i povećan značaj teorijsko, naučno i idejno stvaralaštvo, razvijanje i rasprostiranje ideologije i jasno usmjerena ideološka borba.

U situacijama kao što je sadašnja od presudne je važnosti da se praktična politika i političke odluke temelje na čvrstim principijelnim osnovama i dugoročnim programskim ciljevima, da svakom praktičnom rješenju prethodi raščišćavanje pogleda i izoštravanje idejnih mjerila. U tome vidim smisao zahtjeva da Savez komunista o svim društvenim problemima raspravlja kao ideološkim.

Pravac i način razmišljanja ljudi neposredno utiče na pravac i sadržinu odlučivanja u okviru onog što je realno ostvarivo. Stanje društvene svijesti u znatnoj mjeri određuje granicu do koje mogu da dosegnu društvene promjene i onda kada su objektivno sazrele.

Predviđene promjene u sistemu društveno-ekonomskih i političkih odnosa ne mogu se pretvoriti u život samo snagom ustavnih odredbi i političkih odluka. Za njih se moraju izboriti sami proizvođači, sa komunistima u svojoj prethodnici. A to će postići utoliko uspješnije, sa manje oklijevanja i lutanja, ako su idejno i politički pripremljeni, ako dobro znaju šta se i kako može ostvariti, ako raspolažu potrebnim znanjima, argumentima i pouzdanim mjerilima.

Ukoliko se budu više orijentisale na to da se za svoju ideologiju i politiku bore putem javne i demokratske akcije u masama, organizacije Saveza komunista će osjećati utoliko veću potrebu za ideološkim osposobljavanjem članstva, za formiranjem njihovih marksističkih pogleda i samoupravno-socijalističkih kriterija. A to je nasušna i neodložna potreba od bitnog značaja za ostvarivanje revolucionarno-demokratskog preobražavanja Saveza komunista.

Razvijanje idejnog stvaralaštva i djelotvorne idejne akcije zahtijevaju odlučnije prevazilaženje pragmatizma u politici i prakticizma u svakodnevnom djelovanju, koji su uhvatili dublje korijene u Savezu komunista. Kao izraz idejnog zaostajanja i birokratizacije dijelova Saveza komunista, pragmatizam obično vodi odvajanju pitanja ekonomskog i tehničkog progresa od razvoja samoupravnih društveno-ekonom-

skih odnosa, odvajanju političkog odlučivanja od marksističke ideologije i idejnih kriterija. Takvom načinu mišljenja i djelovanja svojstveno je da društvene probleme tretira pojednostavljeno, od danas do sjutra, kroz suženu prizmu partikularnih interesa, parcijalizovane svijesti i golog odmjeravanja snaga. Tada se zbog kratkovidih kalkulacija lako potiskuju i „zaboravljaju" principi, što u sebi nosi opasnost da se sredstva pretvore u ciljeve. U političkoj praksi obično je samo jedan korak od slijepog pragmatizma do oportunističkih kompromisa o načelnim pitanjima, do politikantstva i demagogije različite vrste. O tome je politički život posljednjih godina pružio dosta novih činjenica i iskustava.

Da bi, znatno više nego do sada, doprinosio razvijanju marksističkog načina mišljenja i ideološkom osmišljavanju praktičnih akcija, rad na ideološkom osposobljavanju komunista, proizvođača, omladine i drugih radnih ljudi treba da se zasniva na stalnom suočavanju teorije i prakse, principa i realnog života, naučnih i teorijskih saznanja i iskustava masovnog samoupravno-socijalističkog pokreta. Takvo suočavanje nužno pretpostavlja potiskivanje isprazne verbalističke i nametljive indoktrinacije. Ono traži otvorene rasprave, suočeljavanje argumenata i protivargumenata, konkretno idejno raščišćavanje. Tada će rasprava o svakom aktuelnom društvenom pitanju značiti rasvjetljavanje i razjašnjavanje njegove suštine i utvrđivanje načelnih mjerila prilikom izbora između mogućih rješenja. A to je znatno šire od usvajanja gotovih znanja, od obrazovanja. To onda postaje konkretna idejna bitka koja je sastavni dio političke i društvene akcije. Da bi takva praksa bila plodotvorna, potrebno je da se zasniva na analizi stanja društvenih odnosa, društveno-ekonomske i idejne situacije i stanja društvene svijesti u svakoj određenoj sredini.

U tom poslu ni jedna školska i vanškolska institucija ne može da zamijeni organizacije Saveza komunista. Tako shvaćen ideološki rad treba da bude bitna karakteristika unutrašnjeg života i redovne aktivnosti Saveza komunista.

Pretpostavke za razvoj teorijskog rada i njegovo povezivanje sa masovnim ideološkim osposobljavanjem članova Saveza komunista i radnih ljudi su u znatno širem okupljanju marksističkih kadrova sposobnih da nose ovaj posao, jačanju postojećih i stvaranju novih istraživačkih centara i žarišta marksističke misli. Isto tako, u tome imaju veliku ulogu programska usmjerenost nastavnih sadržaja u školama i vanškolskim institucijama, marksistička publicistika, izdavačka djelatnost za potrebe ideološkog rada, kao i sadržinska orijentacija sredstava masovnog idejnog uticaja, naročito televizije, radija i štampe. U svim tim oblastima djelovanja prilično zaostajemo za naraslim potrebama i stvarnim mogućnostima. Stanje se ne može bitno izmijeniti bez znatno većeg angažovanja i pojačanog uticaja Saveza komunista.

Prije godinu dana i nešto više Predsjedništvo SKJ je na svojoj Osmoj sjednici usvojilo zaključke o unapređivanju idejnog života u Savezu komunista. Ti zaključci i danas imaju nesmanjenu aktuelnost. Učinjeni su tek prvi koraci na njihovom ostvarivanju.

Zaslužuje pažnju činjenica da je za posljednjih nekoliko mjeseci — više nego za nekoliko ranijih godina — bilo temeljnih rasprava, dogovaranja i inicijativa usmjerenih ka obogaćivanju teorijskog rada, širem zasnivanju ideološkog osposobljavanja komunista, radničke klase i omladine i razvijanju idejne akcije Saveza komunista.

Dušan Bilandžić

IDEJNO STANJE U SKJ

I

Partija uvijek djeluje okružena s više ideoloških orijentacija u društvu s kojima se i bori i surađuje, koje suzbija i podstiče, koje stalno u nju prodiru i koje se stalno mijenjaju kao i njena vlastita ideologija. Ona je, dakle, prisiljena na borbenu koegzistenciju. Problem je kako osigurati integritet vlastite ideologije.

U pripremi i izvođenju revolucije, kao i u poslijeratnom razdoblju sve do pedesetih godina KPJ je uspješno održavala integritet revolucionarne ideologije. Ona nije dozvolila da bude upletena u simbioze s drugim ideologijama čak i kada je tražila savez s dijelom buržoaskih snaga (Narodni front). Zahvaljujući tom integritetu, KPJ je, čak i onda kada nije imala sasvim jasan plan daljih faza revolucije, uspješno rješavala krizne situacije.

Sve do preuzimanja vlasti 1945. godine KPJ se oslanjala na opće međunarodno revolucionarno iskustvo i teoriju socijalističkih revolucija — oslanjala se uglavnom na lenjinizam. Iskustvo međunarodnog radničkog revolucionarnog pokreta je bilo idejno, teorijsko i političko polazište komunističkog pokreta Jugoslavije u pripremi i izvođenju revolucije. To su bile dovoljne pretpostavke za formiranje revolucionarne strategije jugoslavenskog komunističkog pokreta od osnivanja KPJ do preuzimanja vlasti 1945. godine. Naravno, to ne znači da jugoslavenska revolucija nije donijela mnogo novog, da nije bila samostalna i specifična u odnosu na ranije iskustvo i raniju teoriju. Naprotiv!

Međutim, poslije 1945. KPJ u novu fazu ne ulazi više sa teorijski i idejno raščišćenim i riješenim problemima daljeg toka revolucije jer sovjetski put i način izgrađivanja socijalističkog društva nije predstavljao dovoljnu osnovu za dugoročne socijalističke preobražaje društva, što se pokazalo već u prvoj fazi izgradnje socijalizma u Jugoslaviji.

Pred istim historijskim problemom našla se i oktobarska revolucija početkom dvadesetih godina i ona je na njega dala postepene odgovore, ali se oni nisu pokazali perspektivni, pa se pred istim problemom našla i jugoslavenska revolucija, koja je na samom početku preuzela sovjetsko kao jedino gotovo rješenje.

Poslije „zauzimanja vlasti" od strane KPJ postavio se problem definiranja narednog etapnog cilja revolucije. Nije dolazilo u pitanje mijenjanje dalekosežnoga historijskog cilja.

Etapni cilj koji je tada sebi postavila KPJ bio je materijalni razvitak društva, razvitak proizvodnih snaga, industrijalizacija zemlje, i to pomoću određenog socijalno-političkog uređenja i ekonomske strukture koja osigurava vlast predstavnicima radničke klase, političkom vođstvu radničkog pokreta s hijerarhijom političke i ekonomske moći. Takav etapni cilj se osigurava pomoću određenog tipa monolitne disciplinarne partije. Taj etapni cilj je trebalo da razvije radničku klasu, da formira materijalne i druge proizvodne snage društva kao pretpostavke razvijenog socijalističkog društva.

Upravo u takvom definiranju etapnoga cilja i sredstava očitovala se neriješenost glavnog problema revolucije jer ta koncepcija ne odgovara na pitanje kako sačuvati integritet revolucije i revolucionarnog subjekta u odnosu na takav društveni razvoj, na industrijalizaciju i razvoj materijalnih proizvodnih snaga, na formiranje radničke klase i društvene promjene u cjelini koje će to pratiti. Radi se u stvari o rješavanju historijskih zadataka svojstvenih razvoju kapitalizma, genezi kapitalizma. Problem je, dakle, u tome kako riješiti taj „zakasnjeli ili zaostali historijski zadatak" i sačuvati integritet revolucionarnih snaga, kako sačuvati njihovu sposobnost da idu dalje, a ne da se na tome zaustave, to jest kako spriječiti da se ne degenerira revolucionarni pokret.

Osnovna historijska pouka sveukupnog društvenog razvitka, posebno revolucionarnog, jeste u tome što se društvene strukture koje su pretpostavka revolucionarnog djelovanja otimaju i odvajaju od revolucionarnog procesa, a kada one očvrsnu i postanu svoja vlastita objektivna logika, onda one revoluciju zaustavljaju.

U takvom tipu socijalizma proces teorijskog saznavanja revolucije i njenih mogućnosti odvaja se od procesa ideološkog obrazovanja radničke klase i masa. To su tada dva procesa u tom smislu što politički subjekt, preciznije rečeno, vrh Partije, ima monopol saznavanja revolucionarnih mogućnosti, u njemu se to saznanje konstituira i razvija, a zatim se ono prenosi na mase sistemom ideološkog obrazovanja. Ono što je u tom saznanju problematično, što još nije saznato, to ne smije biti predmet ideološkog obrazovanja, to je ponekad čak i tajna. U sistemu ideološko-političkog obrazovanja uspostavlja se odnos učenika i učitelja. Partija, odnosno partijski vrh, jeste učitelj koji prenosi saznanja. To vodi dogmatiziranju i sprečavanju stvaralačkog mišljenja i razvoja.

II

1. Odgovor na tendencije transformacije revolucionarnog etatizma u sistem velikodržavne diktature KPJ je našla u formuli „Fabrike radnicima".

Idejno-teorijska koncepcija radničkog samoupravljanja kao odgovor na dilemu raskršća revolucije koncipirana je, vjerovatno, izvanredno korektno i u vizionarskom i u konkretno-historijskom pogledu. Ni danas se, vjerovatno, ne bi mogla naći alternativna idejno-teorijska koncepcija za datu historijsku situaciju tog razdoblja. U tom razdoblju, koje označava „zvjezdani trenutak" teorijske misli našeg komunističkog pokreta, izgrađena je koncepcija demokratskog nasuprot „autokratskom", samoupravnog nasuprot „državnom" socijalizmu.

2. U toku razlaganja, savladavanja i transformacije „monolitnog" društvenog stanja od pedesetih godina do danas stvorena je nova historijska situacija. Evo nekih njenih elemenata:

— umjesto ranijeg stanja, kada je postojala sveobuhvatna državno-politička kontrola nad društvom, danas je sloboda misli, govora, pa i čina na zavidnoj visini. Jugoslavija je jedna od najotvorenijih zemalja;

— historijski nužna dekompozicija starog, „administrativnog modela" društva nužno je dovela i do dekompozicije stare uloge Partije jer je ona bila skrojena za „napušteni" model društva. Povučene s pozicija direktnog upravljanja i rukovođenja, partijske organizacije su izgubile nekadašnju akcionu moć, a svoju idejnu funkciju nisu dovoljno razvile;

— u oblasti produkcionih odnosa državno upravljanje procesom proširene reprodukcije, koje je od 1952. do 1964. godine zahvatalo dvije trećine sredstava, supstituirano je funkcijom bankarskog kapitala od 1964/65. godine do danas;

— nastojanje da se izgradi privredni sistem koji bi bio instrument obrtanja procesa iz neželjenog pravca konstituiranja sistema proširene reprodukcije na bazi dominantne uloge države, odnosno banaka, na pravac konstituiranja mehanizma (modela) proširene reprodukcije s dominantnom ulogom proizvodnih radnih organizacija ni danas nema teorijskog, a još manje provedbenog „modela";

— radničko samoupravljanje kao samodjelatnost radničke klase je empirijski pokazalo svoje domete i limite. U sferi upravljanja radnom organizacijom (kreiranje produkcionih odnosa, upravljanje proizvodnjom, raspodjelom i unutrašnjim odnosima) velika masa radnika je izvan tih procesa koje u rukama drže uglavnom rukovodeće ekipe radnih organizacija. Samoupravni aktivizam izražen u oblicima neposrednog upravljanja (zborovi radnika, sindikalni sastanci, partijski sastanci itd.) dostigao je svoj klimaks sredinom šezdesetih godina (1962—1966. godine pokret stvaranja ekonomskih jedinica, koji od tada jenjava, s tendencijom daljnje pasivizacije radnika);

— proizvodne radne organizacije bile su, a i danas su u podređenom ekonomskom i političkom položaju — u prvom periodu pretežno pod vlašću države, a u današnje vrijeme pretežno pod vlašću društvenih snaga i institucija koje vrše posredničke funkcije, prije svega onih koje prometuju novac, robe i interese. Podjela društva na ta dva dijela je prilično očvrsla i teško se mijenja;

— sfera donošenja glavnih društvenih odluka je u rukama državnih, političko-upravnih, bankarsko-finansijskih i poslovno-privrednih struktura (vlade, izvršno-političkih organa, banaka, komora i slično). Ta struktura ima gotovo svu društvenu moć, sredstva i institucije za upravljanje društvom;

— novu socijalnu strukturu jugoslavenskog društva, nastalu uz egalitarno-revolucionarnu (radnici, seljaci, revolucionarni upravljački sloj), odlikuje proces nastajanja slojevite društvene strukture, u kojoj se, po ocjeni kompetentnih sociologa, rađa takozvana srednja klasa;

— u dogledno vrijeme ne vide se mogućnosti promjene društvene strukture. Radnička klasa je sistemom ekonomskih odnosa podijeljena granski, grupacijski, regionalno i nacionalno; dio njenih snaga, mnogo veći nego što bi se po broju moglo suditi, nalazi se van zemlje;

— u oblasti međunacionalnih odnosa prevladan je unitarni koncept razvoja Jugoslavije i kao ideologija i kao društvena praksa. U praksi je pobijedio metod rješavanja nacionalnog pitanja kao državno-pravnog problema, čime se modificira koncept odumiranja države;

— usporavanje tempa razvoja materijalnih proizvodnih snaga, što vremenski koincidira s razlaganjem centraliziranog privrednog modela. Taj fenomen još nije objašnjen. Postoje dijametralno suprotna objašnjenja u naučnim, političkim i privrednim krugovima.

3. Realna mogućnost različitih historijskih orijentacija u našem budućem društvenom razvitku, relativno razvijeniji demokratski politički život, otvorenost zemlje glavnim utjecajima idejno-političkih i teorijskih strujanja suvremenog svijeta, sve heterogenija društvena struktura, zaostajanje i usporavanje tempa društvenog razvitka itd. — stvorili su i stvaraju novu situaciju koja se, iz aspekta idejnog života, odlikuje različitim ideološkim orijentacijama. Da je to tako, najbolje pokazuje mnoštvo časopisa na čijim stranicama se veoma različito interpretiraju tokovi našeg društvenog razvitka.

Posljednjih nekoliko godina u Savezu komunista Jugoslavije, a u različitim društvenim sredinama i mnogo ranije, javile su se procjene sa dijametralno suprotnim pogledima na egzistencijalno najznačajnije probleme našeg društva. Ilustracije radi spomenućemo ekstremne razlike u procjenama historijskog trenutka društvenog razvitka Jugoslavije, razlike koje se susreću u raznim krugovima i sredinama našeg društva.

Po jednima, društveni poredak je zahvaćen procesom dezagregacije i raspadanja, nastupio je trenutak da se taj proces zaustavi jer će u protivnom nadvladati iracionalne društvene sile koje će nas strovaliti u bezdan mržnje, nasilja i reakcije. Jugoslavija je rijetka zemlja u kojoj ne tako mali broj njenih građana govori o mogućnosti njenog raspada. Po drugima, naše društveno uređenje je jedno od najstabilnijih u suvremenom svijetu. Mnoge zemlje imaju mnogo teže probleme i neizvjesniju perspektivu; u svim ostalim evropskim socijalističkim zemljama etatizam je već iscrpio sve svoje historijske rezerve i ta društva se pitaju „kuda dalje", a naše ima jasan program svoga razvitka, što je najveća prednost koju može imati neko društvo.

Po jednima, SKJ je jedina marksistička partija koja je uspjela da nađe prave odgovore na najkrupnije probleme naše epohe. Po drugima, danas SKJ praktično i ne postoji kao akciono sposobna partija, već postoje samo njeni forumi. Umjesto idejnog usmjeravanja koje bi trebalo da vrši SKJ, društvom dominantno vladaju pragmatizam i spontanitet.

Po jednima, nacionalno pitanje nije riješeno. Jugoslavija je još uvijek država u kojoj vlada neravnopravnost i hegemonizam, a na toj osnovi i nepovjerenje među njenim narodima. Po drugima, ni jedna zemlja na svijetu ne može se uporediti s Jugoslavijom po rješenju nacionalnog pitanja. U njoj vlada nacionalna ravnopravnost i bratstvo i jedinstvo njenih naroda i narodnosti.

Po jednima, samoupravljanje je u stagnaciji i krizi, radnici su rezignirani, vlast drži tehno-birokracija, a po drugima, nikada nisu ostvarivani tako krupni koraci u razvitku samoupravljanja kao poslije reforme, a naročito u posljednjih nekoliko godina.

Po jednima, jugoslavenski privredni sistem je jedan od najstimulativnijih na svijetu jer motivira sve zaposlene na maksimiranje dohotka u čijoj raspodjeli ravnopravno participiraju, a po drugima, i jugoslavenski društveni sistem je „uspio" da odvoji radnike od sredstava rada, od njihova stvaralaštva; vlast drže tehno-birokratske strukture, a radnici su prema njima i državi u najamnom položaju.

Po jednima, robna privreda u Jugoslaviji praktično još ne postoji, a po drugima, u nas se restaurira historijski prevladan oblik tržišta kakav je na Zapadu postojao prije jednog vijeka, i tako dalje i tome slično — mogli bismo ređati ilustracije u nedogled.

4. Skrećući pažnju na postojanje dijametralno suprotnih pogleda, ne prezentiramo nikakve empirijske dokaze o njihovom postojanju, rasprostiranju i lociranju jer mislimo da je to općepoznata činjenica. Njihovim notiranjem htjeli smo zatvoriti krug u točki s kojom smo počeli. Naime, Savez komunista uvijek djeluje u mnoštvu različitih ideoloških orijentacija.

Savez komunista mora biti u neprestanom teorijskom, ali argumentovanom kontaktu sa svim produktima ideologije Samo tako potvrdit će avangardnu demokratsku snagu. Stoga je nužno da se teorijsko stvaralaštvo u svim oblastima naširoko proučava i razmatra i da se, štaviše, u savezništvu sa svim naprednim protagonistima društvene teorije stvore okviri za sjedinjenje partijske akcije i svih oblika mislilaštva. To bi bila prava aktuelizacija lenjinističkog stila razrješavanja i najsuptilnijih problema duhovnog stvaralaštva u socijalizmu.

Smišljena intervencija SKJ je neodložna, no nipošto u smislu rigorozne birokratske cenzure, koja inhibitorno djeluje na stvaralačke energije, nego u smislu davanja poticaja za jedinstvenu, ideološki i teorijski fundiranu razradu problema i puteva našeg budućeg društvenog razvitka.

Srđan Vrcan

SAVEZ KOMUNISTA I RAZVITAK SAMOUPRAVLJANJA*

Komunistička partija Jugoslavije, odnosno Savez komunista Jugoslavije, u svojoj historiji ne jednom se nalazila u situacijama otvorenih raskrižja i prelomnih zaokreta. U takvim trenucima Partija se otvoreno suočavala s tim stanjima noseći u sebi kako mogućnost njihovog uočavanja tako i sposobnost i odlučnost u traženju odgovarajućeg izlaza. Temeljne dileme našeg revolucionarnog razvoja (1937, 1941, 1948, 1953, 1966, 1971) bile su odlučno i smjelo prevladane na način koji je kasniji tok događaja potvrdio kao povijestan. Čak i u situacijama kad su mogućnosti pozitivnih izlaza bile relativno male, Partija je znala pravilno se orijentirati i odlučno presjeći sva moguća kolebanja. Suvremena društvena situacija ponovno predstavlja jedno od značajnih raskrižja kako kod nas tako i u širem komunističkom i radničkom pokretu. Ta situacija u našem društvu ima mnoga obilježja jedne ozbiljne društvene krize. Ta se kriza ispoljava tako što je dosadašnji društveni razvitak i napredak otvorio nove probleme i stvorio dileme koje se po svom sadržaju razlikuju od onih dilema i problema koje je Partija dosad rješavala.

Kako su se do sada, od onog trenutka kada je Partija postala stvarno vodeća društveno-politička snaga kod nas, sve krize odražavale, na ovaj ili onaj način, i na Partiju, tako se i sadašnje stanje u društvu reflektira i na kriznu situaciju u Savezu komunista. Nju karakterizira prije svega stanovita kriza dosadašnjih načina djelovanja Partije, oblika njene organizacije te idejno-političke orijentacije. U tom smislu mnoge su stvari postale otvorene ili dovedene u pitanje.

Takva situacija u Partiji traži otvorenu raspravu i sučeljavanje s pravim problemima u pravo vrijeme i opravdava potrebu sistematskog istraživanja ne samo sadašnjeg stanja, već njenog cjelokupnog bića i njenog ukupnog povijesnog iskustva.

---

* Ovo je izvod iz projekta „Uloga i djelatnost članstva, organizacija i rukovodstava Saveza komunista u razvijanju samoupravnog socijalističkog društva", čije istraživanje je preduzeo Centar za društvena istraživanja pri Predsedništvu SKJ. Autor ovog teksta je i rukovodilac projekta.

KLJUČNE PROBLEMSKE TOČKE

Postavlja se prije svega *temeljno pitanje:* po čemu je radnička klasa najrevolucionarnija društvena snaga i to ostaje ne samo u uvjetima relativno nerazvijenog društva liberalno-kapitalističke naravi i visoko razvijenog industrijaliziranog i urbaniziranog suvremenog kapitalizma, nego i u uvjetima socijalističkog društva i onda kad to društvo prelazi od nižih stupnjeva industrijske razvijenosti prema višim stupnjevima ne samo industrijskog, već i općedruštvenog razvoja? Da li je radnička klasa najrevolucionarnija snaga po tome što je vezana prije svega za industrijski način proizvodnje koji, nedvojbeno, nosi budućnost i što je posjednik onih znanja, iskustava, navika, težnji koje podrazumijeva industrijski način proizvodnje ili je, pak, ona to zato što je, s jedne strane, vezana za industrijski način proizvodnje, dok je, s druge strane, po svom općem društvenom položaju u situaciji socijalne potčinjenosti, predmet eksploatacije i u najboljem slučaju sredstvo manipulacije, tako da je njezina cjelovita socijalna emancipacija i afirmacija još uvijek u izrazitom zaostajanju u odnosu na druge slojeve u istom društvu i u istom povijesnom trenutku, pa se na temelju tog zaostajanja u socijalnoj emancipaciji i afirmaciji stvara jedan duboko revolucionaran emancipatorski prevratnički naboj u njoj, imajući u vidu, pored ostalog, da zadržavanje tipičnih klasnih struktura ili obnavljanje i uspostavljanje novih odnosa čisto klasne naravi i nakon pobjedonosne političke revolucije pogađa prije svega samu radničku klasu i njene temeljne dijelove, tako da se emancipacija društva od struktura klasnog svijeta može mjeriti najbolje i najispravnije i u uvjetima socijalističkog društva prema stvarnom stupnju društvene emancipacije radništva?

Druga dilema je: kakva je narav revolucionarne akcije i revolucionarnog procesa emancipacije radničke klase koja u isto vrijeme jest i revolucionarna emancipacija cijeloga društva od klasnih odnosa i klasnih struktura? Da li je ta revolucionarna akcija moguća jedino kao povijesni zadatak same klase — prema Marksovom stavu da je oslobođenje radničke klase posao same klase — pri čemu se emancipacija radničke klase ne javlja samo kao stanje koje se uspostavlja jedino na kraju revolucionarne akcije, već je i sam proces koji se postupno ili u skokovima ostvaruje u toku svakodnevnih koraka koji se unutar revolucionarne akcije čine, tako da se sama radnička klasa svojih unutarnjih protivrječnosti, zaostajanja, rascjepa između konkretnih interesa i dugoročnih ciljeva oslobađa na temelju svog vlastitog revolucionarnog procesa? Ili je, pak, revolucionarna akcija radništva usmjerena na vlastito društveno oslobođenje moguća i jedino djelotvorna pod uvjetom da je vodi jedan poseban odred prosvjećenih profesionalnih revolucionara koji zapravo po svom položaju, u različitim razmjerima, ima obilježja i avangarde i elite i kojem radnička klasa pruža najširu socijalnu podlogu i daje masovnu podršku u revolucionarnim akcijama, pri čemu se cjelovita društvena emancipacija radništva postiže tek na krajnjoj, posljednjoj etapi revolucionarne akcije, a razvijanje svijesti radništva i prevladavanje mogućih rascjepa između određenih neposrednih, kon-

kretnih interesa i dugoročnih povijesnih ciljeva postiže se prosvjećivanjem i pedagoškom akcijom avangarde ili još uže elite.

Ova dilema se reflektira direktno i na koncepciju o mogućoj funkciji partije i odnosima u njoj u procesu društvene emancipacije radničke klase. U prvom slučaju partija nije samo instrument kojim se ostvaruje u širim društvenim prostorima emancipacija radništva, već je i sama medij u kojem se faktička emancipacija radništva najpotpunije realizira i potvrđuje. Partija na takav način po svojem sastavu, ustrojstvu, duhu i načinu života postaje ćelija komunističkog društva ili, gramšijevskim jezikom kazano, „najrazvijenija klica slobode u društvu u kojem ta sloboda još nije dostigla te razmjere". U tom slučaju stvarni položaj radnika unutar partije i njihov utjecaj na svakodnevni život partije itd. postaje mjerilo o tome u kojoj mjeri se sama partija kreće bez lutanja i kolebanja na kursu ostvarivanja dugoročnih i historijskih ciljeva radničke klase. A to praktički, dalje, znači da smanjivanje radnika u sastavu partije, potčinjen položaj radnika u njoj, njihov relativno skoro beznačajan utjecaj na svakodnevni život partije itd. moraju se promatrati ne kao slučajna greška ili organizaciono-tehnički nedostatak ili deformacija, već kao indikator daleko značajnijih stanja i gibanja. U drugom slučaju partija je samo instrument revolucionarne akcije, a u svojim unutrašnjim odnosima ne osigurava iste takve tokove, konstituira se po načelima političke efikasnosti, reproducira čak i klasične odnose političkog organiziranja tipičnog za klasno društvo — hijerarhijske odnose, težnju ka oligarhiji, dominaciju vodstva, osamostaljivanje aparata, idejno-političko mrtvilo, izrazitu sklonost ka pragmatizmu itd.

U ovom kontekstu se javlja i poznata dilema i rasprava oko odnosa samoupravljanja i načina organiziranja unutarnjih odnosa u avangardi, gdje se polazi od toga da Savez komunista u principu ne može da bude organiziran na samoupravnim načelima, što, razumije se, ne znači i bukvalnu primjenu organizacijskih modela iz onih iskustava koja imaju drugi politički subjekti samoupravnog društva. Radi se o tome da li su ista ona društvena i moralno-etička načela koja određuju samoupravne institucije na određen način prisutna i u najbitnijim tokovima i načelima organiziranosti i djelovanja Saveza komunista. Ne govori li ova otvorena dilema o mogućnosti principijelne suprotstavljenosti samoupravljanja i principa organizacije avangarde radničke klase? Izvan sumnje, to bi značilo da ono što je efikasno i napredno za društvo nije i ne mora biti za partiju radničke klase.

Treći sklop problema vezan je za onu specifičnu problematiku koja se može izraziti, odnosno vezati za situaciju kada je komunistička partija na vlasti. Naime, socijalna situacija komunističke partije na vlasti na bitan način se razlikuje od socijalne situacije u kojoj se partija tek bori za vlast. Dosadašnja iskustva radničkog pokreta u tom pogledu su uglavnom dosta negativna, odnosno bilježe trend kriznih situacija u koje partija na vlasti ulazi. Ostvarenje političke revolucije i preuzimanje vlasti do sada je uvijek dovodilo do velike koncentracije društvene moći u partiji, unutar partije, a naročito u njenim vrhovima. Drugim riječima, ta kon-

centracija moći je samo jedna strana složenog društvenog procesa čiju zbilju karakterizira lišavanje društvene moći najširih dijelova klase i drugih društvenih slojeva. Koncentracija moći koja se ostvaruje tendira, s jedne strane, da postane nekontrolirana, a s druge strane postaje osnova za konstituiranje parcijalnih, grupnih interesnih konstelacija unutar partije i društva, pa u krajnjoj liniji i u osnovnim instrumentima društvene afirmacije takvih parcijalnih interesa.

Postavljaju se na osnovu svega slijedeća pitanja: prvo, kako spriječiti stalno otuđivanje društvene moći od najširih dijelova radničke klase i onih socijalnih slojeva koji su njezini prirodni saveznici i obnavljanje stanja faktične nemoći klase? Drugo, kako osigurati da postojeće ili čak nužne koncentracije moći u vrhovima partije budu pod efikasnom kontrolom klase, s obzirom na njezin opći društveni položaj, društvene prilike i konkretan stupanj razvijenosti. Treće, kako spriječiti da koncentracija društvene moći u partiji, a posebno u njezinim vrhovima, nužno ne dovede do maksimalnog razvijanja sklonosti da se svugdje reagira sredstvima moći te da se sve krizne situacije rješavaju po pravilu upotrebom društvene moći, što dovodi neizbježno do potcjenjivanja i potpunog zanemarivanja sredstava idejno-političke prirode te do izrazite stagnacije idejno-političkog rada unutar partije i slabljenja njezine idejne i akcione sposobnosti.

Četvrti sklop pitanja odnosi se na problem funkcije partije u uvjetima samoupravljanja. Ako je samoupravljanje takav oblik organiziranja društva koji se temelji na samoorganiziranju i samodjelatnosti klase, a kao proces odlučivanja proces samoodređivanja klase, kako se onda može teorijski opravdati temeljna funkcija partije? Potreba partije u samoupravnom društvu može se opravdati zbog prisustva snažnih izvora različitih antisamoupravnih tendencija — koje izviru bilo u složenoj svjetskoj situaciji u kojoj se društvo razvija ili, pak, u postojanju složene unutrašnje društvene situacije koju karakteriziraju krajnje divergentne mogućnosti društvenog razvoja — ili nesposobnosti samoupravnih mehanizama i okvira na današnjem stupnju razvoja da se autonomno zaštićuju, manje-više spontano održavaju i obnavljaju i u sebi stvaraju potrebne poticaje i energiju za vlastito prošireno reproduciranje. To znači da tezu o partiji kao vodećoj idejno-političkoj snazi ili osnovnom integrativno-kohezionom faktoru u našem suvremenom samoupravnom društvu treba promatrati ne kao nešto što se samo po sebi razumije, već kao stav koji traži svoje teorijsko utemeljenje. Postojanje partije kao samostalnog političkog organizma u uvjetima samoupravljanja moglo bi se teorijski zasnivati na potrebi stalnog svjesnog posredovanja između neposrednih i dugoročnih interesa radništva, ali samo pod pretpostavkom da samoupravljanje nije u stanju da samostalno i svakodnevno osigurava to posredovanje. Isto tako, postojanje partije radničke klase kao samostalnog političkog organizma i u uvjetima samoupravljanja (nerazvijenog i razvijenog podjednako) moglo bi se opravdati potrebom postojanja jedne posebno organizirane društvene snage koja prednjači i predvodi u idejno-političkom smislu, uz pretpostavku da sistem samo-

upravljanja u cjelini svojim vlastitim djelovanjem nije u stanju da osigura stvaranje avangardnih snaga u svom vlastitom krilu.

Peti sklop dilema vezan je za mogućnost postojanja i djelovanja komunističke organizacije u uvjetima tržišne privrede u kojoj je kao osnovni motiv privređivanja istaknuto načelo maksimalizacije dohotka. Budući da tržišna privreda u uvjetima relativne materijalne oskudice sadrži u sebi princip konkurencije privrednih subjekata, postavlja se pitanje: kako se to reflektira na Savez komunista i kolike su stvarne mogućnosti za konstituiranje Saveza komunista kao, s jedne strane, jedinstvene partije radničke klase, saveza istomišljenika, i, s druge strane, faktora ostvarivanja jedinstva radničke klase kao cjeline? Ili, još bliže, kako i na temelju čega realistički spriječiti da se i Savez komunista u svojoj cjelini ili u svojim dijelovima ne pretvori prije svega u instrument posebnih interesa konkretnih grupa i kategorija? I, ako je načelo maksimalizacije dohotka u konkretnoj historijskoj situaciji pokretač društvenog razvoja, da li su potrebni i kako osigurati mogućnost konstituiranja nekih drugih idejnih sadržaja i vrijednosti unutar Saveza komunista koji ne bi bili u funkciji dopune, korektiva, ideologizacije tog osnovnog motiva? U ovom kontekstu se javlja i dilema o mjestu koje u konkretnom programu Saveza komunista ima i može imati materijalna stimulacija i naglašavanje drugih vrijednosti u kontekstu stvarne historijske potrebe za prevazilaženjem okvira društva oskudice u višestrukom značenju tog pojma. S tim u vezi postavlja se pitanje kriterija stvarne avangardnosti komunističke organizacije: da li je taj kriterij u ukupnom stvarnom društvenom položaju radništva i njegovoj ukupnoj socijalnoj perspektivi ili, pak, u funkcionalnoj organiziranosti društva po principu tehničke racionalnosti?

Šesti sklop problema vezan je za okolnosti koje proizlaze iz činjenice da Savez komunista djeluje u višenacionalnoj zajednici. Kao jedinstven, kohezioni faktor i odlučujući politički subjekt izveden iz radničke klase kao temeljnog činioca povijesnog toka revolucionarnog preobražaja našeg društva, Partija je bitno utjecala na procese klasne, nacionalne i općeljudske emancipacije i afirmacije. Određujući klasno, i to iz neposrednog i dugoročnog interesa radništva, kao temeljnu odrednicu svoje revolucionarne akcije, Partija je u uvjetima veoma složene društvene i opće situacije bila jedina u stanju da pokrene, organizira i osmisli sve nacionalne potencijale usmerene i od nje vođene, s ciljem ostvarivanja nacionalnog oslobođenja i nacionalne ravnopravnosti. Shvaćajući razvoj nacionalnog bića svakog naroda i narodnosti kao dio jedinstvenog procesa društvene preobrazbe u revolucionarnom duhu, i kao interes svakog naroda za napredak drugih i svih, na čemu se dijelom temelji i smisao našeg zajedništva, Partija se povijesno konstituirala kao jedinstvena klasna organizacija jugoslavenskog proletarijata. Njena organizaciona struktura bila je prilagođavana i onim zadacima koji su proizlazili iz nužne sinteze i okupljanja revolucionarnih snaga kako radničke klase tako i svih naroda i narodnosti. Štaviše, promjene unutarnjih odnosa u SKJ prethodile su bitnijim promjenama u cjelo-

kupnom društveno-političkom sistemu. Kod toga nije riječ o sličnosti ili identičnosti modela političkog sistema s ustrojstvom i odnosima u SKJ, a posebno između saveza komunista republika i partijskog centra, već prije svega o duhu, idejno-političkim načelima koja dolaze do izražaja kako u SKJ tako i u jedinstvenom društveno-političkom sistemu. Drugim riječima, „federalizam kao državna i politička organizacija društva ima značajnog utjecaja, ali se ne može mehanički primjenjivati na principe organiziranja, način odlučivanja i odnose u SKJ". Isto tako, SKJ, kao klasna organizacija idejnih istomišljenika i angažiranih djelatnika u svim procesima revolucionarne promjene našeg društva, polazi od toga da su savezi komunista socijalističkih republika „samostalne organizacije u jedinstvenom Savezu komunista Jugoslavije". Otuda je moguće govoriti o SKJ kao idejno-političkoj asocijaciji i svih članova SKJ i njihovih saveza komunista republika i pokrajina. Prema tome, ne može biti riječi, ukoliko se polazi s pozicija jedinstva i revolucionarne akcije, s jedne strane o SKJ kao nadnacionalnoj i nadrepubličkoj organizaciji, a s druge strane o savezima komunista republika kao autonomnim i od općih interesa i šire društvene situacije i društveno-političke akcije neovisnim, zatvorenim subjektima. Prema tome, treba lučiti one probleme koji se javljaju u traženju, uspostavljanju i obnavljanju idejnog, političkog i akcionog jedinstva SKJ od pokušaja da mu se nametnu u osnovi lažne dileme: više jedinstva SKJ ili veća samostalnost saveza komunista republika, to jest jedna ili šest, odnosno osam partija, SKJ ili savez republičkih organizacija. Samostalnost saveza komunista republika i pokrajina i idejno, političko i akciono jedinstvo SKJ jesu složen, ali prije svega jedinstven proces organiziranja i djelovanja revolucionarno-klasne organizacije radništva u našem društvu.

Ako se u ovom kontekstu može govoriti o stvarnim dilemama i otvorenim problemima, onda se oni izražavaju prije svega oko problema funkcioniranja demokratskog centralizma, na pitanju shvaćanja jedinstva u jednoj jedinstvenoj organizaciji radničke klase koja djeluje u uvjetima mnogonacionalne socijalističke zajednice. Postavlja se, zapravo, pitanje: kako u uvjetima specifičnosti, ozbiljnih razlika u stupnju razvoja pojedinih dijelova Saveza komunista, odnosno sredina u kojima oni djeluju, osigurati potreban stupanj jedinstva i zajedništva, to tim prije kada ne može ostati sporna jedinstvena idejno-politička platforma na kojoj djeluje cijela organizacija.

Sedmi sklop dilema vezan je za problem promijenjenih društvenih okvira postojanja i djelovanja organizacije komunista u uvjetima industrijaliziranog i urbaniziranog društva. Postoje indicije da se oblici političkog djelovanja u uvjetima industrijaliziranog i urbaniziranog društva razlikuju od tipičnih oblika tog istog organiziranja i djelovanja u društvima koja čine prve korake u procesu industrijalizacije ili se nalaze na prelazu od nižih stupnjeva industrijske razvijenosti ka višim. Na našem tlu Partija je djelovala u općim uvjetima izrazite industrijske nerazvijenosti društva, koje je činilo, zapravo, prve značajnije korake u procesu svoje industrijalizacije, urbanizacije i modernizacije. Izvan sumnje je da su krupne promjene u socijalnoj sredini koje je donijela

sa sobom industrijalizacija i urbanizacija našeg društva morale imati svojih reperkusija i na način političkog ustrojstva i oblike djelovanja organizacije radničke klase. U tom pogledu moglo bi se upozoriti na slijedeće aspekte industrijalizacije i urbanizacije: stvaranje velikih gradova i razbijanje tradicionalnih primarnih društvenih grupa i primarnih društvenih veza (masovnost i anonimnost), stvaranje krupnih privrednih i drugih sistema koji probijaju teritorijalne okvire i granice tradicionalne prirode, zatim društvena diferencijacija i specijalizacija koje jačaju posredne društvene veze u ukupnom procesu društvenog rada, buran razvitak sredstava komuniciranja i informiranja, koji dovodi u pitanje tradicionalne oblike kruženja informacija i komunikacija kako u društvu tako i unutar političkih organizacija i partije posebno.

Osmi sklop problema vezan je za promjenu u sastavu radničke klase i onih socijalnih slojeva koji su činili tradicionalne saveznike radništva, s obzirom na promjene koje društvo u cjelini doživljava u kontekstu suvremenih tokova društvenog razvitka. Drugim riječima, postavlja se pitanje unutarnje strukture ovog povijesnog bloka socijalnih snaga koji u suvremenim uvjetima može biti subjekt daljnjeg razvitka proleterske revolucije. U ovom kontekstu se postavlja dilema: koji socijalni sloj, odnosno koji dio klase, i po čemu, predstavlja osnovnu snagu koja sobom nosi budućnost, odnosno koja je stvarni nosilac najpropulzivnijih društvenih energija u pravcu izgradnje industrijski razvijenog i samoupravno organiziranog društva u skladu s osnovnim ciljevima socijalne revolucije? Na isti način se postavlja i problem mogućeg kruga savezništva: na kojim osnovama je moguće i da li je uopće moguće ostvarivati šire savezništvo sa seljaštvom ili, točnije rečeno, kojim njegovim dijelom, zatim, isto tako, u odnosu na takozvane srednje slojeve i, napokon, s inteligencijom, odnosno s kojim njenim dijelovima? Drugim riječima, to je ona dilema koja se u suvremenim raspravama izražava na ekstreman način u zahtjevima, s jedne strane, da se partija mora pretvoriti prije svega u partiju organizatora privrednog i društvenog života, tehničara te najobrazovanijeg i najkvalificiranijeg dijela radništva, a s druge strane da se ona mora pretvoriti u partiju onih dijelova radništva koji su u suvremenim uvjetima najizrazitije u položaju najamnih radnika, te su izloženi najoštrijim oblicima društvene otuđenosti, lišavanja, podvlaštenosti itd. Isto tako se može govoriti kako se na ekstreman način zamišlja i mogući krug savezništva oko Saveza komunista koji u suvremenim uvjetima i okvirima današnje organizacije samoupravnog društva može tvoriti onaj historijski blok socijalnih snaga koji jedini može osigurati uspjeh i djelotvornost nastavka socijalne revolucije. Da li je to povijesni blok onih socijalnih snaga čija je ukupna socijalna afirmacija i emancipacija u izrazitom zaostajanju, još uvijek veoma ograničena i sistematski potiskivana ili, pak, obrnuto?

Slijedeći sklop problema je lociran u razmatranju u načelu unutrašnje organizacije i odnosa u Savezu komunista. Ta dilema se javlja također u dva ekstremna, uzajamno suprotstavljena načina gledanja na unutrašnju organizaciju partije radničke klase. S jedne strane se drži

da partija mora biti strogo centralistički organizirana, s jednim snažnim centrom odlučivanja i čvrstim hijerarhijskim ustrojstvom, relativno uska i malobrojna, partija izabranika temeljena na čvrstoj disciplini i manje-više idejnom i organizacionom monolitizmu, veoma zatvorena kako prema javnosti tako i unutar sebe, a naročito prema nižim razinama organiziranosti. Drugo gledište zastupa model masovne, veoma labavo organizirane partije bez čvrstog filozofsko-idejnog temelja, bez prisutnosti uopće programskih načela u svakodnevnoj praksi, otvorene za sve kategorije društva i za širok raspon interesa; ovo gledište svodi Savez komunista u krajnjoj liniji na koaliciju različitih političkih struja i tendencija.

MJESTO I ULOGA IDEJNIH SADRŽAJA U KONSTITUIRANJU SAVEZA KOMUNISTA (PROGRAMSKI DIO)

Istraživanje idejnog aspekta, mjesta i uloge idejnih sadržaja u konstituiranju Saveza komunista u sadašnjem trenutku i u artikulaciji i realizaciji njegove društveno-političke djelatnosti te idejnog profila članstva kretat će se između ekstrema koji u jednom slučaju čini deklarativno formulirana službena ideologija, a u drugom svakodnevno javno mišljenje članstva. U tom smislu ovo istraživanje bit će usmjereno prvenstveno na slijedeće aspekte i slijedeće dimenzije iz ovog problemskog sklopa:

1. Nastojat će se ispitati konkretan sadržaj svijesti članova SK i njihov idejni profil prije svega s obzirom na ono što u toj svijesti predstavija i može predstavljati komunistički fond temeljnih ideja i vrijednosti. U ovom kontekstu će se pokušati utvrditi šta znači — prema onome što članstvo SK u sadašnjem trenutku misli — biti komunista, misliti kao komunista i djelovati kao komunista, pretpostavljajući da je jasnoća i dosljednost u određivanju vlastitog idejnog identiteta jedan od bitnih aspekata moguće uloge idejne orijentacije u političkom sudjelovanju Saveza.

2. Nastojat će se pri tome utvrditi gdje prema shvaćanjima članstva SK danas leže najveće teškoće da se bude komunista i misli kao komunista.

3. Posebno će se posvetiti pažnja načinu kako se određuju i za kakav se sadržaj vezuju neki ključni pojmovi ideološke orijentacije SK kao što su pojmovi socijalizam, komunizam, samoupravljanje, internacionalizam, demokracija, radnička klasa, jedinstvo, besklasno društvo itd., u nastojanju da se utvrdi da li neki segmenti Saveza komunista na različite načine shvaćaju ove temeljne pojmove i da li postoji dovoljno konsistencije u načinu određivanja sadržaja tih pojmova.

4. Ispitat će se kakva je hijerarhija osnovnih vrijednosti i temeljnih ideala koji čine jezgro komunističke idejne orijentacije, pretpostavljajući da se najznačajnije razlike ne izražavaju prije svega u usvajanju ili neusvajanju određenih ideja i vrijednosti, već daleko više u konkretnom

određivanju njihovog sadržaja i još više u konkretnoj hijerarhiji u sistemu osnovnih vrijednosti.

5. Izučavat će se i stvarni odnos koji u svijesti članova SK postoji među različitim razinama svijesti, a prije svega ona razina na kojoj se fiksiraju temeljni, dugoročni ciljevi društveno-političke akcije komunista, zatim razina na kojoj se određuju osnovni zadaci političkog djelovanja komunista u konkretnom političkom trenutku i, na kraju, razina tekuće svijesti o svakidašnjici, polazeći od pretpostavke da čvrstina idejnog profila komunista i akciono-mobilizacioni potencijal idejne orijentacije zavisi u velikoj mjeri od stalnog primjernog posredovanja između tih razina svijesti.

6. Istraživat će se demokratski, odnosno autoritarni potencijal svijesti članova SK te pojedinih njegovih segmenata i razina.

7. Posvetit će se pažnja ispitivanju konkretnih mehanizama kako su se stvarale i formirale osnovne konture onih vizija koje faktički određuju Savez kamunista i imaju status službene samosvijesti, uzimajući pri tome ne samo javne, nego i nejavne mehanizme kako se stavovi takve naravi stvaraju i uzdižu na rang općeusvojenih.

8. Na kraju, istraživat će se kakva je stvarna uloga idejne osnove i idejne orijentacije u praktičnom društveno-političkom djelovanju SK i njegovih organizacija, i to pitajući se:

— kakva je funkcija idejnih sadržaja u iniciranju i kreiranju konkretnih političkih poteza i praktične političke akcije: da li se takvi sadržaji javljaju prije svega u funkciji idejnih osnova i idejnih okvira političkih poteza ili u funkciji njihovog naknadnog idejnog i teorijskog opravdavanja i obrazlaganja;

— da li i na koji način osnovni sadržaji idejne orijentacije dolaze do izražaja u kritičkom ispitivanju i ocjenjivanju adekvatnosti, dosljednosti i djelotvornosti konkretnih poteza političke akcije, i to ne samo sa stajališta ostvarivanja ovih ili onih konkretnih ciljeva svakodnevne političke pragmatike, već prije svega u ostvarivanju dugoročnih i temeljnih ciljeva revolucionarne akcije;

— na koji se način teorijski iskorištavaju i idejno uobličavaju oni sadržaji što se stvaraju svakodnevno u primarnom životnom iskustvu radništva i drugih pučkih društvenih slojeva o njihovom vlastitom društvenom položaju i o odnosima i stanjima u društvu, pretpostavljajući da idejna osnova društveno-političke akcije komunista zavisi u velikoj mjeri, s obzirom na vlastitu vitalnost i mobilizacioni potencijal, od stalnog dijalektičkog vezivanja i za primarno životno iskustvo;

— na kraju, na koji se način i u kojoj mjeri za idejnu osnovu društvene akcije SK uspijevaju koristiti dostignuća znanosti, rezultati znanstvenih istraživanja i razvitak teorijske misli u širim razmjerima.

Ovakvo istraživanje poduzeto je iz slijedećih osnovnih razloga:

1. Postoji dosta prošireno uvjerenje u redovima SK, i izvan tih redova, da je sadašnje idejno stanje u Savezu komunista u cjelini veoma nezadovoljavajuće i da je u tom pogledu SK u situaciji izrazite idejne oseke. Prije svega, osjeća se da postoji znatna idejna konfuzija i sta-

novita idejna dezorijentacija. Ta konfuzija i dezorijentacija izražava se, s jedne strane, tako što je smanjen fond temeljnih ideja i ključnih vrijednosti koje se na manje-više konsistentan način općenito usvajaju i koje čine ključne točke u idejnoj i životnoj orijentaciji komunista i, s druge strane, tako što su prošireni načini određivanja općeusvojenih temeljnih ideja i osnovnih vrijednosti postali do te mjere divergentni da su se radikalno smanjile dodirne ili zajedničke točke. Sve to pogađa SK u svim njegovim osnovnim razinama i glavnim segmentima, pa i onaj krug ljudi koji nisu u Savezu komunista ali su čvršće vezani za njegove akcije i njegove organizacije. Istina, ovo je dublja strana onog istog procesa koji se na pojavnoj razini izražava u obliku općeg i proširenog usvajanja socijalističkih parola i socijalističkih ideja. Ovo se stanje posebno očituje na taj način što se unutar idejnog kontinuuma SK javljaju barem u klici i ponekad nedovoljno jasno izražene i artikulirane divergentne ideologije ili barem različito obojeni idejni programi. Razumije se, jedan živ i misleći društveno-politički organizam kao što je Savez komunista, koji djeluje u veoma složenim povijesnim uvjetima i novim društvenim situacijama, ne može se afirmirati i razvijati ako u svojim vlastitim redovima ne razvija složenu dijalektiku idejnog života i idejnog stvaralaštva i ne osigurava pretpostavke za stalno posredovanje i konfrontiranje različitih ideja i vrijednosti. U tom smislu normalno je i dobro za SK i njegove suvremene društveno-političke zadaće što u svojim redovima više ne njeguje jedan zatvoren, krut i dogmatiziran idejni monolitizam. Ali, isto tako je očito da postoje stanovite granice podnošljivosti mogućih idejnih razlika i divergencija koje, kad se prekorače, neizbježno dovode do negativnih posljedica za opstojanje i razvitak samog Saveza. U tom smislu ovo istraživanje bi moralo da pokaže koliki stupanj konsistencije, odnosno divergentnosti postoji u idejnim sadržajima i strujanjima unutar SK i da, eventualno, identificira točke na kojima se javljaju najveće divergencije i točke na kojima postoji najveća suglasnost, kao i da utvrdi elemente različitih idejnih orijentacija koje se javljaju u Savezu komunista.

2. Očito je da politička organizacija radničke klase uopće, a posebno u složenim uvjetima suvremenog društva i svijeta, može efikasno ostvarivati svoje konkretne društveno-političke poteze i ostvarivati svoju općepovijesnu funkciju samo pod uvjetom da i u idejnom smislu bude na razini suvremene povijesne situacije i najviših dometa teorijske misli. To, uostalom, potvrđuje dosadašnje iskustvo revolucionarnog pokreta, koji je po pravilu ostvarivao svoje najveće revolucionarne prodore i doživljavao najzrelije trenutke baš onda kada je i u idejnom smislu bio na razini najviših dometa teorijske misli. Obrnuto, njegova političko-akciona kriza bila je u isto vrijeme izraz idejnog siromaštva i pomanjkanja stvaralačkog duha i potencijala. Postoji prošireno uvjerenje da već dugo vremena Savez komunista proživljava očito opadanje teorijske razine svog članstva na svim razinama njegove organiziranosti. Iako se u smislu pojedinaca i nekih sredina može reći da su doista na razini ili blizu razine najviših dometa suvremene teorijske misli, ipak se osjeća da je u prosjeku došlo

do značajnog pada interesovanja za idejno-politička pitanja te do veoma ozbiljnog snižavanja opće idejne informiranosti i idejne razine u Savezu komunista. To je posebno očito ako se uzme u obzir prosječna teorijska sposobnost i idejna razina one ključne karike u životu i djelovanju SK koju nazivamo „politički aktivi“. U tom smislu istraživanje bi trebalo da pokaže kakva je stvarna razina teorijske i idejne svijesti u Savezu komunista i da upozori šta to znači za sam SK i njegovu opću društveno-političku i mobilizaciono-akcionu sposobnost. Drugim riječima, radi se o ispitivanju stvarne sposobnosti SK da idejno prednjači i da bude stvarni idejno-duhovni hegemon na razini najrazvijenije idejne misli današnjice.

3. Prošireno je uvjerenje, imajući naročito u vidu nedavna zbivanja u nas, da se Savez komunista pokazao u velikoj mjeri ranjiv i neotporan prema prodoru tuđih shvaćanja i tuđih idejnih utjecaja. Posebno se pokazuje znatno odsustvo potrebne idejne sposobnosti u masovnim razmjerima da se identificiraju i prepoznaju po svom sadržaju i svojim mogućim političkim konsekvencijama različite idejne i političke orijentacije te da se održavaju jasnim i dosljednim barem osnovne granice koje stvarno razdvajaju različite i suprotne programe političke akcije. U tom smislu izgledalo je da je jedan dio članstva SK u stanju da „kupi“ bilo koji program akcije ako je taj program na određen način „garniran“ i servisiran. U nekim sredinama i u nekim segmentima izgledalo je kao da komunisti nisu u stanju da iziđu na kraj s idejama i ideologijama koje su u prošlosti s uspjehom potisnuli i porazili u idejnoj konfrontaciji pod daleko nepovoljnijim društvenim i političkim uvjetima. I, još više, da nisu u stanju da oko svojih ideja okupe i vežu dovoljno širok i utjecajan krug ljudi te tako stvore vakuum oko nosilaca suprotnih ideologija, pokazujući u stvari da nisu u stanju da u novim uvjetima obnove privlačnost manje-više istih onih ideja socijalističkog pokreta pomoću kojih su ranije u prošlosti razbili i porazili protivnike. U tom smislu ovo istraživanje treba da upozori na moguće uzroke opadanja idejne otpornosti Saveza komunista te smanjivanja mobilizacionih i usmjeravačkih potencijala idejnog fonda i idejne tradicije na koje se SK poziva i oslanja.

4. Komunistički je pokret prema svojim izvornim određenjima na veoma specifičan način određivao ulogu ideja u revolucionarnoj društvenoj akciji radništva. S jedne strane, taj pokret je insistirao na stavu da nema revolucionarne akcije bez revolucionarne teorije, dok je, s druge strane, naglašavao ne samo da teorija postaje materijalna snaga kad ovlada masama, već, isto tako, da se teorija ostvaruje u jednom narodu u onoj mjeri u kojoj je sama ostvarenje njegovih težnji i interesa. U tom smislu komunistički pokret je barem po svojim izvornim orijentacijama uvijek izbjegavao akciju koja bi bila čisto pragmatička i potpuno bezidejna, kao što je nastojao da osigura prisutnost ključnih ideja u svakodnevnom političkom djelovanju, ne svodeći ih samo na opće razjašnjenje i opći mobilizacioni stimulans. Pokret je, dalje, u sebi raz-

vijao i stvarao visok stupanj osjetljivosti za sva ona povijesna posredovanja između općih ciljeva dugoročne revolucionarne akcije i konkretnih zadataka trenutka, nastojeći da ne žrtvuje dugoročne ciljeve radi konkretnih prednosti trenutka i, obrnuto, ne potcjenjujući značenje svakog konkretnog, pa i najmanjeg, koraka naprijed zbog krajnjih i dalekih ciljeva revolucionarnog kretanja u cjelini. Na kraju, komunističkom pokretu u njegovim izvornim inspiracijama i najvećim dometima bilo je strano kako čisto manipulativno korištenje osnovnih idejnih sadržaja i temeljnih vrednota tako i čisto prosvjetiteljski odnos naspram ideja i idejnih sadržaja.

Prošireno je uvjerenje da je došlo do konfuzije u pogledu uloge idejnih sadržaja u životu Saveza komunista i u njegovoj revolucionarnoj akciji te do znatne degradacije ukupnog idejnog aspekta u njegovom stvaralaštvu. To se izražava, s jedne strane, u proširenom pozitivizmu i pragmatizmu, kod kojeg se faktički gubi pravi smisao postojanja i djelovanja Saveza komunista, a s druge strane u čisto manipulativnom odnosu prema idejnim pitanjima i idejnim sadržajima, koji idejni fond Saveza komunista i onu idejnu tradiciju na koju se on poziva svodi na čistu apologetiku i opravdavanje svega i svačega.

Komunistički je pokret po svojoj idejnoj orijentaciji i ukupnoj idejnoj tradiciji za koju se vezivao nastojao povezati radikalnu kritiku postojećeg društvenog stanja s klasnih pozicija, identifikaciju konkretnih načina i putova da se to stanje mijenja i dugoročnu perspektivu budućnosti koja je uvijek bila prisutna kako u kritici postojećeg tako i u izboru prikladnih neposrednih zadataka i programa konkretne akcije. U tom smislu za komunistički pokret je bilo karakteristično da se nikad nije zatvarao isključivo samo u okvire sadašnjosti, već je svoju akciju u sadašnjosti uvijek konkretno artikulirao s perspektive budućnosti iako je znao da se bitke za budućnost vode samo u sadašnjosti. Radikalni revolucionarni karakter komunističkog pokreta u tom smislu izražavao se i u njegovoj orijentaciji prema budućnosti i u njegovoj osobitoj viziji budućnosti, koja nije samo puki nastavak i produžetak sadašnjosti. Prošireno je uvjerenje da se u našim okvirima pokret počeo sve više zatvarati samo u granice sadašnjosti, tako da je u idejnoj orijentaciji komunista počela blijedjeti i isparavati dimenzija budućnosti.

Čini se da je uslijed toga postalo sasvim nejasno kakva je uloga osnovnog fonda komunističkih ideja u svim najznačajnijim fazama društveno-političke akcije: u identificiranju problema, u traženju rješenja, u izboru operativnog rješenja, u realizaciji prihvaćenog pravca akcije i, na kraju, u vrednovanju rezultata društvene akcije. Istraživanje bi trebalo barem da upozori na značenje čitavog ovog problema i da ukaže na neke osnovne pojave koje su u ovom sklopu postale očito problematične.

5. Komunistički pokret je svoju idejnu osnovu gradio po pravilu na složenoj sintezi razvitka teorijske misli i znanosti, s jedne strane, i kritičkog ispitivanja i vrednovanja te teorijskog osmišljavanja i uop-

ćavanja ukupnog povijesnog iskustva revolucionarnog gibanja radništva. Stoga je taj pokret u svojim najvećim dometima uspijevao ostvarivati sintezu teorijske i znanstvene misli i širokog povijesnog životnog iskustva radništva, što je njegovoj idejnoj osnovi davalo široku društvenu potporu i vitalnost. Stiče se dojam da je naš komunistički pokret u sadašnjem trenutku došao u ozbiljne teškoće kako s obzirom na vlastitu sposobnost da za sebe veže i koristi najveće domete teorijske misli i rezultate znanstvenih istraživanja tako i s obzirom na spremnost i sposobnost da kritički ispituje, teorijski osmišljava i uopćava složeno povijesno iskustvo vlastitog revolucionarnog gibanja i posebno životno iskustvo radništva. Ovo se manifestira, s jedne strane, u napetostima i sukobima u odnosu prema znanosti i teorijskim istraživanjima i, još više, u njihovom zanemarivanju i potcjenjivanju, a s druge strane u suviše velikom rascjepu s najvažnijim tokovima primarnog životnog iskustva najvećeg dijela radništva.

6. Komunistički pokret u onoj mjeri u kojoj želi da bude živ i misleći organizam mora u svom vlastitom krilu osiguravati i njegovati barem neke minimalne pretpostavke za slobodno cirkuliranje ideja, konfrontiranje stajališta, slobodu idejne debate itd. To se javlja kao još presudniji faktor u uvjetima kada se taj pokret suočava s novim društvenim situacijama i sasvim novim društvenim problemima, za koje, očito, ne posjeduje i ne može posjedovati unaprijed gotove formule njihovog optimalnog rješavanja, i kad uspjeh njegove akcije zavisi, očito, od stupnja njegove kreativnosti i širine. Za naše društvene prilike to dobija posebno značenje s obzirom na to da se SK u idejnom i akcionom smislu u uvjetima samoupravljanja ne može zamisliti kao zatvoren organizam koji unutar sebe i sa širom društvenom sredinom razvija kanale samo jednosmjernog komuniciranja. Očito da postoji jedno tradicionalno opterećenje u komunističkom pokretu, zbog dugotrajne dominacije staljinizma, u smislu idejnog monopola koji pretpostavlja da je normalno i prirodno da postoji samo jedan jedini centar koji je posjednik najveće mudrosti i jedini pravi tumač svih osnovnih marksističkih ideja i iz kojega se onda centrifugalnim sistemom prenose ideje prema periferiji, koja je u tom slučaju samo pasivan primalac. I naš komunistički pokret je u različitoj mjeri bio i jest opterećen tendencijama idejnog monopolizma. Dominacija forumskog u ukupnom partijskom životu možda se nigdje tako jasno nije očitovala kao na planu idejnog života i stvaralaštva s očito nepovoljnim idejno-političkim posljedicama. Posljednja naša iskustva uvjerljivo govore o tim nepovoljnim posljedicama: neočekivano niska otpornost mnogih komunista pred naletom nacionalističkih i drugih tuđih ideja i raspoloženja bila je u velikoj mjeri rezultat suviše duge dominacije foruma u ukupnom političko-društvenom životu Saveza komunista, jer je naučila najveći dio članstva da gleda isključivo prema forumima i tako ih onesposobila za vlastite kritičke stavove i odlučne konfrontacije. U tom smi-

slu moglo bi se reći da nam to iskustvo pokazuje da je SK živ i aktivan društveno-poliltički organizam u onoj mjeri u kojoj je to u svakom segmentu i razini i ukoliko to isto reproducira na razini prosječnog članstva.

Istraživanje bi moglo pokazati u kojoj mjeri još uvijek postoji unutar SK tendencija ka idejnom monopolu, pretjerana dominacija forumskog u rješavanju idejnih problema te do koje je mjere razvijena potrebna dijalektika idejnog života na svim razinama i u svim sredinama Saveza komunista koja jedina može osigurati visoku mobilizaciono-akcionu sposobnost članstva na temelju razvijene idejne svijesti i sposobnosti samostalnog idejnog orijentiranja i idejnog konfrontiranja.

Franjo Kožul

O JEDINSTVU U SAVEZU KOMUNISTA

U vremenu koje je neposredno iza nas skoro da su sva pitanja i teorije i prakse već postavljena. Na neki način postalo nam je jasno gdje su žarišta i koje su potencijalne i neposredne opasnosti da se započeti proces razvoja samoupravljanja zaustavi ili, štaviše, razori. Iza nas je još jedno veliko, reklo bi se istorijsko, iskustvo o tome na koji se način, nekontrolisano, pojavni oblici mogu brzo transformisati u neposrednu opasnost. Prema tome, „bogatiji" smo za još jedno negativno iskustvo, o čemu moramo, u budućnosti, ozbiljno voditi računa.

Nakon svih oscilacija — u sferi materijalne proizvodnje i produkcionih odnosa, a pogotovo u sferi ideologije — koje traju više od jedne decenije završila se, u pogledu složenosti, jedna od najvažnijih faza u traženju puta razvoja originalnog koncepta i organizacije društva u kojem SKJ ima centralno mjesto i najodgovorniju ulogu. Odjeci i refleksije iz dalje i bliže prošlosti još su uvijek prisutni, ali, kako mi vidimo ukupnost aktuelne socijalne situacije, u procesu je njihovo savlađivanje i otklanjanje.

Možda je smjelo tvrditi, ali se čini da od *koraka* koje će SKJ poduzeti upravo u aktuelnom trenutku umnogome zavisi *budućnost* i samoupravljanja i SKJ, od toga zavisi da li ćemo ulaziti iz krize u krizu, različitog stepena intenziteta, ili iz krize u prosperitet.

U proteklom vremenskom ciklusu SKJ je dopustio da se ispolji, osnaži i zaoštri sve što je povijesno i aktuelno egzistiralo u latentnom stanju — sve se staro i novo pokrenulo iz latentnog u kinetičko stanje. Kazano vojničkim rječnikom, nastupalo i odstupalo do krajnjih granica, do linija koje nisu bile dopustive.

Ukupnost socijalne situacije, pogotovo situacije u SKJ, zbog stanja kakvo se uspostavilo u minuloj praksi, bilo je moguće vidjeti na različite načine, a ima razloga za tvrdnju da se takva mogućnost i koristila.

Iz mnoštva složenih pojava i problema nas ovdje zanima determinanta koju smo markirali kao pitanje *jedinstva* u SKJ.

U teorijskoj ravni *jedinstvo* je složena kategorija, pogotovo ako se ulazi u vrijednosti i izvođenje vrijednosnih sudova, ali nas ovdje ne zanima teorijski sadržaj fenomena, nego jedinstvo koncipirano u pragmatičkom smislu, njegov praktični smisao.

Kompleksnost i složenost teme zahtijeva posebno ispitivanje, ali ni to nije bio naš zadatak. Zbog toga ukupnost analize ostavljamo na nivou *hipoteza*, dakle, markiramo nekoliko pitanja u formi dijagnoze uzroka stanju koje analiziramo i iz čega pokušavamo izvesti moguće zaključke.

Prvo, u *pesimističkoj* viziji, hipotetički, SKJ nije uspio da odgovori na teme, na pitanja najnovije faze u kontinuitetu revolucije. Slobodno interpretirano, SKJ je definitivno odbacio jedan model uređenja društvenih odnosa, a drugi nije prihvatio. Na raskršću između dva puta nije našao čist i dovoljno osvijetljen treći, pogotovo u domenu materijalne produkcije. U tako mogućem viđenju nedovoljno raščišćen put permanentno je prouzrokovao kolebanja koja su se u svijesti običnog čovjeka prelamala kao *nejedinstvo*, pogotovo u vrhovima partijskog vodstva. Naviknuti na jednostavne odnose i opterećeni dogmatskom sviješću, komunisti su sve to doživljavali kao *nedovoljno čistu idejnu orijentaciju.*

To pesimističko gledanje na budućnost upravo je odgovaralo onim snagama kojima je bio osnovni cilj uzdrmati i devalvirati autoritet SKJ. U globalu to je značilo: SKJ „ne zna šta hoće", pa u praksi treba izazivati vještačke nesigurnosti u ukupnoj strukturi ili, još više, u strukturi samog SKJ. Malo-pomalo sve je više snažila praksa po kojoj se slušalo ko šta kaže, a ne šta ko kaže, i na bazi toga vršena su idejna i politička opredjeljivanja.

S druge strane, upravo u prošloj praksi izgrađen je tako širok prostor za različitost idejnih i političkih stavova u SKJ da je bilo teško raspoznavati koji stavovi su obavezujući. Ko je intenzivnije bio angažiran u raspravama, bilo teorijske bilo praktično-političke naravi, mislim da je mogao svakodnevno čuti pripadnike iste partije koji kažu „ja o tome imam svoje mišljenje", pa čak i o najkrupnijim idejnim i političkim pitanjima.

Imao se utisak da stavovi foruma SKJ ne obavezuju, a obavezuju samo oni koji se podudaraju sa interesom ili ličnom orijentacijom pojedinca.

Savez komunista, prihvatajući princip demokratskog centralizma, sve je više prihvatao *„demokratski"*, a sve manje centralistički princip, što se manifestiralo kao slobodno sukobljavanje u mišljenjima. Međutim, gledano iz baze ili sa strane, takav stil rada i ponašanja, pogotovo u vrhu, nije tako rijetko doživljavan kao *nejedinstvo*, što se, opet, doživljavalo kao stanje idejne zbrke. Politička nedisciplina vodećih kadrova, koja se često ispoljavala kao težnja za političkom egzistencijom, još je više pojačavala stanje nesigurnosti.

Čini mi se da se često gubilo iz vida da je struktura SKJ građena na dogmatskim osnovama, a da je *jedinstvo* jedna od svetih dogmi u pozitivnom značenju te riječi. Nije tako daleka prošlost kada je jedinstvo, pogotovo u rukovodstvima, bilo osnovna pretpostavka, a svako odstupanje ili devijantno ponašanje drastično uklanjano i kažnjavano. To nije iščezlo iz svijesti, pogotovo iz svijesti starijih kadrova. Šta ima teže za vojnu formaciju od saznanja da je štab nejedinstven, pogotovo u praktičnoj akciji. Moramo računati i s činjenicom da u nekom obliku

takav osjećaj postoji i u SKJ jer je i SKJ bio svojevrsna vojska. Dakako, ne mislim da takav mentalitet i takvu svijest treba njegovati, ali je nije moguće tako jednostavno ni prevazići.

Kada se tome doda problem nacionalne diferencijacije, kada su opredjeljenja moguća i motivirana nacionalnom pripadnošću ličnosti iz vodećih centara, onda je nejedinstvo — manifestirano kao politička nedisciplina — takođe jedan od uzroka idejnih divergencija u samom Savezu komunista.

Kada smo već kod pitanja političke discipline ili („stara" riječ) partijske discipline, čini se, ima razloga pomenuti još jedno pitanje koje se bar u širim krugovima SKJ ne respektuje.

Naime, „odvajanje" partije od države i razaranje personalne i funkcionalne unije (partija-država) i radikalne promjene u kadrovskoj politici imali su za posljedicu specifično ponašanje državnih funkcionera ili, još jednostavnije, poslanika, odnosno kandidata za poslanike.

Ne zna se, bar javno, koliko smo imali „izbornih afera" i, što je važnije, ne znamo kakvo je njihovo racionalno jezgro. Čini se da bi bilo nužno taj fenomen izučiti, i to još prije narednih izbora. Tvrdi se da te afere imaju lokalni karakter, da su karakteristične za sredine u kojima se uspostavilo „nezdravo" političko stanje. Nema potrebe napominjati da su afere rezultat neprincipijelnog i nekomunističkog ponašanja, i to, opet, vršilaca važnijih ili najvažnijih društvenih funkcija. Pošlo se od toga da kadrovska politika birokratskog izdanja nije održiva u razvijenijim unutarpartijskim odnosima, pa ni u društvu uopšte. I to je, naravno, veliko dostignuće u razvoju SKJ. Međutim, pojave istog sadržaja imaju iste ili slične posljedice. Sada imamo situaciju u kojoj se, primjera radi, kandiduju dva kandidata iste partijske pripadnosti i u istom izbornom tijelu.

Po logici stvari, politički oslonci su isti, a ako nisu, onda stvar postaje još ozbiljnija. Nije važno što će se biračko tijelo podijeliti i nadglasavati da bi mandat dobio onaj ko ima više političkog i drugog utjecaja. U pitanju je to što se lokalno rukovodstvo mora podijeliti, što ima vrlo ozbiljne posljedice na dužu vremensku distancu, praktično, jedni ostaju „miljenici", a drugi će biti u nemilosti, pogotovo ako se radi o uticajnoj ličnosti poslanika.

Druga alternativa je da se jedinstveno rukovodstvo opredijeli za jednog od kandidata. U tom slučaju drugi mora tražiti oslonce na drugoj strani, što je, opet, nedopustivo da komunista traži oslonce izvan svoje organizacije jer u tom slučaju ne može ostati u SKJ. Možda ova pojava na izgled nije od značaja, ali, kako mi vidimo njen sadržaj, ona je realan izvor liderstva, a lidersku osnovu čini demagogija i licemjerje svih vrsta. Iskustveno, liderstvo se začinje i hrani iracionalnim sokovima, počev od lokalnih uobraženja do korištenja emotivne sfere po principu — od lokaliteta do nacionalnosti.

Ako smo blizu realnosti, onda je to, po našem viđenju, dalji faktor idejne disperzije na „nižim" nivoima, ali je još važnije što je to pretpostavka da se oslonci u ostvarivanju ambicija i ciljeva počinju tražiti

izvan SKJ, izvan njegove formalne strukture, što je, opet, dalji podsticaj diferencijacije unutar SKJ.

Druga dimenzija, istog sadržaja, *etičke* je prirode, što također za procjenu iskustva iza nas nije bez značaja.

Hipotetički, Savez komunista Jugoslavije je napustio *etičke* principe tradicionalnog i doktrinarskog kodeksa, a nije izgradio čvrste, nove principe i novu etičku osnovicu. Iz toga je moguća logička konsekvenca: time se uzdrmao čitav sistem vrednovanja, a dalje od toga vrijednosne orijentacije mlađih generacija se razilaze, što je podstaklo *idejnu i političku diferencijaciju uopšte*, pa i u organizaciji SKJ.

Kako izgrađivanje etičkog kodeksa samoupravljanja nije posao jednog dana, pa ni jedne generacije, nego traži vrijeme da bi postalo svijest ili samosvijest čovjeka, to je etika koja nalaže dati model ponašanja „posuđivana" bilo iz arsenala asketskog komunizma bilo iz korpusa buržoaskih modela. Samo se po sebi razumije da nije u pitanju svjesna orijentacija na kombinovanje različitih etičkih principa, ali se u praksi prisustvo i jednog i drugog osjećalo.

Šta se sve iz toga reprodukovalo, teško bi bilo ovdje objasniti, pogotovo sve konsekvence slijediti do kraja. Pretpostaviti je, svakako, bar jednu od krupnih posljedica koju bismo ovdje označili kao idejnu i političku divergentnost unutar samog SKJ, čija je konsekvenca — nejedinstvo.

Socijalna inercija koju su slijedili stariji kadrovi SKJ vodila ih je ustaljenom maticom. Svjesno ili nesvjesno, oni su se odupirali novim normama ponašanja, koje su im na neki način ličile na norme buržoaskog morala. Svoj autoritet i društveni ugled gradili su na već utvrđenim etičkim principima. U vrijednosnom sistemu *egalitarizam* je bio u vrhu vrijednosne ljestvice i sve ono što je pod tim moguće podrazumijevati, običnim riječima kazano, skromnost i poštenje u tradicionalnom određenju tih pojmova. Drugi su se daleko lakše uklapali u svu novinu, pogotovo u sferi materijalnog standarda. Tu je, na neki način, došao do izražaja takozvani generacijski sukob. U početku su pristalice tradicionalnih normi komunističkog ponašanja imale daleko čvršće oslonce u osnovi, u samom društvu. Njihovo etičko uporište je bilo jako jer se oslanjalo na proste vizije o jednakosti, a u siromašnom društvu takva maksima uvijek je imala izgleda na uspjeh.

Međutim, situacija se vremenom mijenja. Pristalice starih normi počinju gubiti. Najprije počinju zaostajati u standardu i ekonomskom prestižu, a, po logici stvari, ubrzo počinju gubiti i socijalni prestiž. U konfliktu različitih etičkih principa pristalice tradicionalizma se proglašavaju primitivcima, okoštalim dogmaticima, etiketirani su kao generacija čiji se životni ciklus završava, a nisu dorasli zadatku vremena. Njihovi nazori su odgovarali jednoj fazi, fazi primitivnog, asketskog komunizma, a ne razvijenijoj formi i razvijenijoj socijalnoj strukturi. Po intelektualnom kriteriju, struktura društva se izuzetno mijenjala, ali i struktura SKJ.

Vrijeme zaslužnih je prolazilo, a profesionalna i intelektualna pretpostavka postaje osnova za ostvarivanje ciljeva. Socijalna diferencijacija

o kojoj tako mnogo danas govorimo nije samo rezultat promašaja ili nedograđenih političkih i državnih mjera, nego i posljedica izmjene sistema vrijednosti. Kada se vrijednosni sistem mijenja, iako ne radikalno, individua, jednako kao i grupa, mijenja svoj personalni odnos naspram cjeline. Tako mi vidimo razdvajanje vrijednosnog sistema i unutar SKJ, jer ono što je nedavno bilo proskribovano i nedopustivo, vremenom postaje vrlina.

Osjetivši tu novinu u SKJ, to jest da se i SKJ iznutra strukturira, bar što se tiče socijalnog statusa pojedinaca i grupa, snage opozicije su takvu pojavu stalno podsticale na razvoj. Dogmatici i informbirovci su stalno „upozoravali" da je to izdaja, a desne snage su vidjele „šansu" da će se naš model samoupravnog koncepta unutarnjom evolucijom transformirati u klasnu strukturu modernog izdanja, što i jest njihov osnovni cilj.

U otklanjanju te suprotnosti i proturječja koja iz toga proizlaze SKJ je u različitim prilikama zauzimao nedovoljno precizne stavove. Jednom se pojava kritikovala i proglašavala kao opasnost klasnog karaktera, drugi se put prećutno prelazilo preko nje ili se, pak, proglašavala objektivnom istorijskom nužnošću. Realno je pretpostaviti, dakle, da je sve to imalo izuzetno velik utjecaj na ponašanje komunista i rađalo unutarnji sukob jer podudarnosti u interesima i orijentacijama nije moglo biti — siromašni i bogati ne mogu imati podudarnu svijest, a još manje podudarnu praktičnu akciju.

Prema tome, ako *jedinstvo* koncipiramo (u širem smislu) kao *podudarnost vrijednosnih orijentacija*, misli i akcije, onda je *etička* dimenzija jedno od temeljnih pitanja u izgrađivanju SKJ. Osim političke aktivnosti i idejne deklaratorne opredijeljenosti, svaki član Saveza komunista mora istrajati do kraja u građenju moralnih normi društvenog i individualnog ponašanja. Stare norme ne možemo više prihvatati. Ako je tako, to se mora otvoreno kazati, ne ostavljajući prostor za sumnje i kolebanja.

Pitanje je kako utemeljiti i izgraditi nov model koji ne bi podsjećao ni na buržoaske niti na prevaziđene dogmatske modele.

Za posljednjih nekoliko mjeseci, čak i poslije 21. sjednice, slušali smo na raznim skupovima stavove i mišljenja mladih ljudi — studenata. Zanimljivo je u kojoj su mjeri kod mladih ljudi poljuljane vrhunske vrijednosti, počev od revolucije, socijalizma i samoupravljanja do socijalističkih odnosa koji se na tome temelje. Vremenom, „neko" nam je stalno naturao mišljenja i etiketirao nas u svakoj prigodi ukoliko se čak i terminološki upotrebe osnovne vrijednosti revolucije.

Svako operisanje terminima kao što su revolucija, Partija, socijalizam ili samoupravljanje označavano je kao nešto što više ništa ne znači kao ideološka, apologetska i dogmatska maska neznalica i političkih poltrona, nedoraslih zadatku svoje generacije. Takav sistem diskvalifikacije i etiketiranja kao da je mnoge komuniste pokolebao i nagnao na povlačenje pred „superiornijim" i „modernijim" mišljenjem. Obrazlažući ovu tezu, daleko sam od pomisli da se treba vratiti na sistem praznih parola, ali neke vrijednosti moraju biti njegovane i snažene kao trajne. Teško da ima naroda, pogotovo takozvanih kulturnih nacija, koji

na osnovu promašaja ili kritikom prakse dovode u pitanje čitav sistem vrednovanja. Teško bi bilo utvrditi šta je pravi smisao, ali je svakako indikativna pojava vraćanje na epove i mitske ličnosti iz daleke prošlosti svakog od naših naroda. Nastupilo je licitiranje ko ima više i ko ima značajnijih ličnosti iz daleke istorije. Nije li to, na neki način, devalviranje onih vrednota koje su u revoluciji i poslije rata bile opšteprihvaćene ili čak pokušaj njihova potpunog odbacivanja.

Treće pitanje koje smo ovdje pokušali markirati odnosi se na *principijelnost* i *istrajavanje na započetom.*

Vjera u Partiju, ne samo članstva, nego i širokih narodnih slojeva, tokom cijele novije istorije izvirala je iz saznanja da će Partija započeto, najavljeno i programirano konsekventno i do kraja izvršiti. Tu se koncentrisao ogroman autoritet Partije, što je obavezivalo ne samo komuniste, nego i druge. Uvijek se istupalo sa istinama ma koliko da su one bile grube i nepovoljne, ali to je ulijevalo povjerenje u to da se zna šta se hoće. Dakle, Partija nikada nije gajila lažne vizije budućnosti po modelu građanskih partija kojima je uvijek bio cilj da produže ciklus svojeg postojanja na vlasti stvarajući lažnu predodžbu o budućnosti društva. Isto tako, Partija nije gajila ni iluzije života „za daleka neka pokoljenja", nego je gradila praktičan život onih koji ga neposredno žive. No, najvažnije ono što je rečeno bilo je realizirano praktično i do kraja. To je bio fantastičan faktor sigurnosti jer nisu očekivana naknadna razočarenja na kakva je čovjek u ovom socijalnom prostoru tokom cijele istorije navikao, iz čega je proizlazila njegova apatija u odnosu na politiku i ideologiju. Prvi put je vjerovao „politici". Tako je bilo u ratu, tako je bilo 1948. godine, tako je bilo u svim kriznim situacijama. Čini se da je snaga Partije izrasla upravo na tome jer ona svoje uporište nije gradila na lažnoj stvarnosti, što je karakteristično za sve građanske partije. Respektujući čovjeka i njegov interes, SKJ je napustio i koncept po kojem čovjek živi radi vizije budućnosti, a ne svoj vlastiti život. To je nova snaga i nov kvalitet u komunističkom pokretu koliko ga mi poznajemo uopšte.

Sada kada stvari posmatramo retrospektivno i pokušavamo naći uzroke najnovijih i novih idejnih strujanja u SKJ i u zemlji uopšte, velik je rizik krupne događaje vezati za pojedinačne pojave i ekscesne situacije, a još više za akte. Pa ipak, pretpostaviti je da se u ovoj sferi *nešto izmijenilo* i da se možda i tu skrivaju latentni uzroci stanja koje analiziramo.

Ako bismo htjeli da se simbolično izrazimo, začetak „sumnje" bi se mogao vezati za Prvo pismo Izvršnog komiteta SKJ, a njen dalji rast za Drugo pismo Izvršnog komiteta 1962. godine. Stranputice i odstupanja koja još nisu bila dobila svoju ni ideološku ni političku formu već su tada izvanredno viđena. U pismima je markirano tako reći sve što je destruktivno i što izražava socijalnu i idejnu napetost.

Sve je kazano i sve je naznačeno i, da kažemo, označeni su načini, instrumenti i zahtjev SKJ da se put daljem razvoju raščisti. Međutim, mnoštvo indikatora i praksa koja je slijedila upućivali su da *to nije ostvareno.*

Najprije je počelo sa beskompromisnim mjerama i zahtjevima ne ostavljajući ni zrno sumnje. Nema ni potrebe napominjati koliko je tako reći i posljednji građanin vjerovao u ishodište jer, „kad Partija kaže, ne može biti sumnje".

Kako je vrijeme odmicalo, sve se više oštrina zahtjeva tupila, a praksa se akciji odupirala. Tu se prvi put nije *istrajalo do kraja.* Nije ovdje riječ o vrednovanju da li je trebalo ili nije trebalo ići do kraja, nego je u pitanju vjera koja se za već formiranu svijest poljuljala. Dakle, prvi put se javlja mogućnost i drugačijeg. Osim toga, što naš problem i jest, tada se prvi put osjetilo *nejedinstvo.* Istina, ono se više naslućivalo nego što su ga komunisti „dolje" mogli saznati, a kada se nejedinstvo osjeti, nagađanja i zbunjenost su logične posljedice. Ono će postati jasno tek sa odlaskom Rankovića, ali se mnogo toga već taložilo, a dalji događaji su nam poznati.

U ime principa „borbe mišljenja" čitava decenija je protekla za „običnog komunistu" u „nejedinstvu". Vrhunski funkcioneri su se licitirali ko će biti „revolucionarniji" u kritikovanju svakodnevne prakse koju su sami kreirali. Sticao se utisak da se polazilo od pretpostavke da imamo najrazvijeniju političku kulturu i demokratsku tradiciju pa će se takav metod shvatiti kao „kritika svega postojećeg", kao podsticaj na akcije i revolucionarne promjene. Ima razloga da se pretpostavi da je takav metod više doživljavan kao stanje socijalne i političke napetosti, kao stanje *nejedinstva,* jer su i kritike i ocjene bile različite. S druge strane, to je okuražilo potencijalne i aktivne antisamoupravne snage koje su nejedinstvu davale karakter međunacionalnog sukoba.

Sve je to, dakle, ostavljalo prostora da se u politički život uključe, najprije tiho i ilegalno, a vremenom sve drskije, i one snage koje je revolucija bacila u anonimnost.

Kada je u praksi moguće i drukčije nego što je rečeno u programskim aktima i političkim odlukama, zašto to ne iskoristi i iskoristilo se.

S obzirom na to da naše procjene minulih događaja i zaključke koje iz toga hoćemo da izvedemo ostavljamo na nivou hipoteza, čini se opravdano ukazati u ovom kontekstu na još jednu zanimljivost. Naime, uz sve opasnosti da u procjenama upadnemo u samozabludu i euforiju bržeg uspjeha u obračunu, ipak je činjenica da moć i snaga reakcionarnih i opozicionih snaga nije izvirala iz njihove realne baze. Ona nije utemeljena i nije narastala na njihovoj vlastitoj platformi, na novim viđenjima svijeta koji bi bio progresivniji nego što je koncept samoupravnih odnosa. Više se nameće utisak da su reakcionarne snage gradile svoju moć na promašajima SKJ, u čemu je *nejedinstvo* bilo osnovni izvor njihovih iluzija i stvorene šanse da pređu u otvorenu borbu.

Stanje uopšte neotklonjivo našlo je odraza na stanje marksističkog, odnosno ideološkog obrazovanja. I tu se snažila praksa napuštanja starih shema i oblika bez adekvatnog novog. Najprije je napušten sistem pružanja i usvajanja znanja iz oblasti marksističkog učenja, tako da kažem, staljinističkog modela i u obrazovnom sistemu i u praksi uopšte. Dakle, raskid sa dogmatizmom je značio i raskid sa njemu odgovarajućim idejnim obrazovanjem. Vremenom se, u strahu od indoktrinacije čovjeka, napušta i isključuje marksističko obrazovanje iz školskih programa svih nivoa obrazovanja, a ideološko obrazovanje se prenosi na andragoške ustanove, bez sistema i organizovanih formi. Uporedo s tim su ukinute i sve škole namijenjene toj društveno-političkoj potrebi. Svjesno ili stihijno prihvaćen je takozvani naučni pristup interpretaciji marksizma, u čemu posebno obrazovani specijalisti imaju monopol na znanje, a njihove „naučne istine" počinju bivati jedine istine. Od zahtjeva za dezideologizaciju brzo se prešlo na parolu „kraj ideologije"; tako se u ime nove ideologije istupa sa zahtjevom da se ukine svaka ideologija kao „lažna svijest" i „obmana". Dakle, u ime nove ideologije protiv ideologije. Tako se, kako mi vidimo, začela i razvila intelektualna elita koja u ime naučnog i stručnog autoriteta ulazi u sferu politike i ideologije, samo što svoju šansu ne gradi na zaslugama, nego na „znanju" i, naravno, uzurpira ukupan fond instrumenata posredstvom kojih se može utjecati na svijest čovjeka.

Kako nauka ne poznaje apsolutne istine (a u ime nauke se istupa), disperzija mišljenja, stavova i prognoza o socijalnom stanju postaje još vidljivija. To je još više ojačalo saznanje o nejedinstvu jer oprečnost mišljenja nije bila čisto teorijske i naučne prirode, nego se često odražavala na neposrednu praksu. Iz toga se razvilo i stanje pune ignorancije svih onih koji nemaju specijalističko znanje iz oblasti društvenih nauka — elita daje istine, a svi ostali su u tom smislu maloljetnici kojima treba pružati saznanja bez obzira na to što naučne istine nisu i političke istine. Tako i samoupravljanje, posebno tehnokratskoj ideološkoj koncepciji, postaje intelektualna kategorija, a ne imanentno pravo.

Mi smo, kao i mnoštvo drugih autora, naveli nekoliko pitanja koja smo označili kao dijagnozu uzroka stanju koje smo imali u neposrednoj prošlosti. Po našem mišljenju, oni su dio kompleksnog asocijalnog stanja, ali takvih i sličnih analiza, prognoza i ocjena imamo u Jugoslaviji u izobilju. Ali, šta dalje, gdje je ishod? Manje imamo sposobnih i kreativnih snaga da na to odgovore jer je to daleko teži i ozbiljniji posao.

Svjesni svih rizika koje parcijalno predložena rješenja nose sa sobom i u sebi, mi ćemo u okviru naših razmatranja ukazati samo na ono što nam se čini nužno.

Prije svega, *jedinstvo* u SKJ i vraćanje vjere u takvo jedinstvo jedna je od osnovnih pretpostavki daljem građenju i SKJ i socijalne strukture uopšte. To je vrijednost kojoj se treba vratiti bez obzira na to što se povratak uvijek određuje kao suprotnost progresu. Ljudi koji imaju potrebu za egzibicijama i duhovnim treninzima mogu to ostvarivati izvan

SKJ, a još više izvan vodstva i institucionalnih okvira gdje stavovi obavezuju bez obzira na ustaljenu frazu „ja o tome imam svoje mišljenje".

Drugo, SKJ u svojim redovima mora učvrstiti političku disciplinu funkcionera koji vrše državne i društvene funkcije jer težnja da se ponašaju po uzoru na demokratiju građanskog tipa, kako smo rekli, opet razbija jedinstvo akcije na nižim stepenicama, a u bazi pogotovo. Kadrovska politika ima klasni sadržaj i nije nešto što se ostvaruje samo proporcijama i ključevima. Osjetno se, u velikim gradovima, u SKJ, pa i u njegova rukovodeća tijela, uvlače građanske ličnosti. Oslanjanje na ugledne građanske ličnosti po formi liči na uspjeh SKJ, ali pitanje je kako na to gleda masa komunista iz radničke klase i drugih slojeva. Nije dovoljno jasno zašto SKJ izbjegava kandidaturu komunista kada su u pitanju izbori izvan SKJ i državnih organa. Centri moći i visok stepen utjecaja danas je moguć i izvan institucionalne strukture SKJ i državne organizacije.

Ponovo moramo napomenuti da je neprihvatljiv sistem stvaranja kadrovske sheme u vrhu partijske organizacije, ali kadrovska politika je od vitalnog interesa za svakog komunistu. Šta ima ozbiljnije za komuniste koji rade, djeluju, raščišćavaju i suprotstavljaju se, a na kraju takvi pojedinci nemaju onaj društveni ugled i prestiž koji imaju demagozi i oportunisti, to neminovno mora da utječe na ponašanje i djelovanje velikog dijela komunista.

Treće, započeto se mora do kraja realizirati. U tom smislu SKJ se mora oslobađati verbalnih revolucionara i radikalaca kada su u pitanju krupni politički i idejni poduhvati za koje je SKJ odgovoran istorijski i aktuelno. To se odnosi pogotovo na kadrove i institucije na sredini organizacione ljestvice. U stvari, radi se o kadrovima koji misle da će svojom „revolucionarnošću" i „radikalizmom" imati više izgleda u karijeri i da će biti omiljeniji u vrhu.

Četvrto, u sferi *etike* započeti proces snaženja principa *solidarizma* je jedna novina koja još nije dobila svoj pun sadržaj, a teorijski još nije razrađena. To je jedan od krupnih poduhvata u građenju etičke osnovice bez obzira na to što će se sada pojaviti otpori i prigovori da posuđujemo principe etike iz dalje prošlosti. To je ono što će vratiti sigurnost čovjeka da živi u zajednici koja ga neće napustiti, a još više to nužno mora naći odraza na svijest o međusobnoj uzajamnosti i povezanosti pojedinaca i grupa u društvu.

Princip solidarnosti se tek počinje utemeljivati i zato bi bilo neophodno njegov socijalni smisao šire razraditi i taj smisao učiniti poznatim posebno radničkoj klasi.

Ako nema slobode pojedinca bez slobode svih, isto tako nema ni bogatstva individue bez bogatog društva, naravno, ako se nećemo dalje uvoditi u proces socijalne diferencijacije koja je prva stepenica klasnoj diferencijaciji.

Napokon, marksističko ili ideološko obrazovanje ne bi smjelo biti privilegija ili partijska obaveza. Obrazovanje u ovom smislu je pretpostavka da čovjek samoupravljač bude ravnopravan. Laicizam i diletantizam u upravljanju, odlučivanju i vladanju već su danas neodrživi, a obrazovanje postaje pretpostavka da bi čovjek mogao biti samoupravljač. Da bi se to ostvarilo, ovaj oblik obrazovanja bi morao imati „status“ kao i drugi oblici i u pogledu vremena priznatog kao društveno koristan rad, a i u pogledu sredstava. U suprotnom, i dalje će jedni živjeti od poznavanja marksizma, drugi raditi u ime marksizma, a treći biti objekat manipulacije opet „u ime marksizma“.

Fuad Muhić

IDEOLOGIJA SKJ I DIVERGENTNE PLATFORME

I

Obnova teoretskog rada u SKJ u duhu autentičnog marksizma zahtijeva danas rekonstrukciju osnovnih političkih pretpostavki socijalizma koje su u mnogim formama tog rada bile pale u zaborav, te ih stoga treba vratiti njihovim izvornim određenjima; mada je riječ o konstantama Marksovog, Engelsovog i Lenjinovog učenja, o njima je potrebno razviti svijest koja će biti primjerena specifičnim uslovima izgradnje samoupravnog socijalizma.

U tome smislu bi se pomenuta rekonstrukcija metodološki mogla izvesti na sljedećim premisama:

— socijalizam je definiran po svom *budnom biću* unutar koga se revolucionarni program klasne svijesti proletarijata suprotstavlja spontanitetu građanskog društva i njegovoj „prirodnosti" oličenoj u kultu privatne svojine, konkurencije i anarhičnosti slobode; proleterska svijest je *budna*, *izoštrena* i koncentrirana, nasuprot građanske svijesti, koja je popredmećena, rastrgana i u sebe povučena kao samosvijest „racionalnog individualizma";

— klasna svijest proletarijata je historijska supstanca koja je nastala kao imanentan proizvod povijesnog kretanja građanskog društva; ona je „svijesti priveden totalitet proleterskog bitka" (Lukač), ali je praktično data samo kao mogućnost za koju se treba izboriti revolucionarnim angažmanom. Klasna svijest nije unaprijed prirođena proletarijatu; kao sazrelu samosvijest budućnosti nju najčešće treba „izvana" unositi u klasu (Kaucki i Lenjin) da bi se pretvorila u energiju praktičnog djelovanja. Proletarijat se, dakle, susreće sa nužnošću *historijskog posredovanja* između vlastitog bića i budućnosti koja se u intencijama njegove svijesti najavljuje kao revolucija i „obrat u biću svijeta" (Marks);

— ulogu posredovanja preuzima *proleterska partija* koja se definira kao „partija u velikom historijskom smislu" (Marks, Engels); u „historijskoj gužvi klasnog društva" (Merlo-Ponti) ona se postavlja kao samosvijest „klase-u-revoluciji", te na taj način stiče svoj politički legi-

timitet. Ona prestaje da bude klasična partija u građanskom smislu (partija koja se bori za vlast po pravilima „političke igre") i transformira se u svjesnu snagu revolucije koja treba da emancipacijom proletarijata oslobodi čitavo čovječanstvo;

— zajedničke sadržaje klasne svijesti koji su historijski najavljeni kao „um proletarijata" proleterska partija operacionalizira kao *političku ideologiju* komunističkog pokreta u svojoj zemlji i prilagođava ih okolnostima svakog pojedinog društva; tom postupnom konkretizacijom ona izbjegava *dogmatizmu* što bi htio da unaprijed određuje uslove svake moguće revolucionarne akcije, ali i *anarhizmu* koji hipostazira izgradnju društva samo „odozdo nagore" i obnavlja kult spontanosti i antiinstitucionalizma;

— politička ideologija partije situira se u *historijskom prostoru* konkretnog socijalističkog društva, gdje se susreće sa fundamentalnom dvosmisienošću revolucionarne akcije: ukoliko uključuje svoje gnoseološke pretpostavke do malog broja „neospornih istina" što nastoje da se nametnu svakom političkom iskustvu, ona postaje konzervativna i sektaška (u današnjem značenju — staljinistička) bez obzira na svoje istinske namjere; ukoliko, pak, popusti u svojoj budnosti i razvodni se u velikom broju pretpostavki (što se najčešće uzajamno isključuju ili „krijumčare" pod zajedničke nazivnike do trenutka dok ne otkriju svoju istinsku prirodu), politička ideologija reskira da završi u lažnim dilemama liberalizma koji je u smislu neograničene ideološke koegzistencije stran osnovnim načelima komunističkog djelovanja. Tada se u „historijski prostor" infiltriraju druge ideologije koje obično, nakon što su iskoristile nebudnost ili liberalnost partije, zahtijevaju oštar obračun sa njom ili čak i njenu likvidaciju. Stoga problemi „prave mjere posredovanja" i taktike „sljedećeg koraka u revoluciji" (Lukač) poprimaju prvorazredno važenje; od njihovog rješenja zavisi da li će partija ostati na visini „partije u velikom historijskom smislu", da li će prerasti u autoritarnu političku silu nad društvom ili će, pak, otići ispred nivoa svoje historijske misli;

— klasičan problem o odnosu taktike i etike u području političkog djelovanja proleterska partija razrješava u pravcu „deetatizirane taktike" i „taktizirane etike" (Lenjin, Lukač). U borbi za socijalizam partija se ne može rukovoditi načelima apstraktnih moralnih imperativa niti svoju taktiku može podrediti kriterijima moraliziranja; apstraktni humanizam pokazuje se za revoluciju podjednako opasan kao i autoritarizam jer realnim dualizmima (čovjek-radnik, čovjek-buržuj, čovjek-birokrata itd.) suprotstavlja imaginaran pojam čovjeka kao neprotivurječnog bića i na taj način zanemaruje konfliktnu složenost društvenih odnosa u kojoj se određena mjera revolucionarnog nasilja uvijek pokazuje kao neophodna. Zato se za partiju kao dalji važan problem pojavljuje, pored prave mjere posredovanja, i taktičko-etički prelazak sa revolucionarnog autoritarizma (koji ne isključuje ni otvoren teror) na sredstva *političke borbe* i etičkog, a ne represivnog utemeljenja autoriteta partije.

II

Obnavljanje ovih konstanti marksizma i lenjinizma u „sjećanju" društva pokazuje se neobično važnim u aktuelnom trenutku jugoslovenskog socijalizma, ne samo u smislu pukog suočavanja teorijskih principa i prakse, već i u smislu definiranja „sljedećeg koraka" kao akta u kome historijska odgovornost partije dolazi do najvišeg izražaja. Osnovni problem nije sadržan toliko u konstataciji današnjeg stanja i spoznaji njegovih uzroka koliko u oživljavanju autentičnih marksističkih sadržaja političkog i društvenog života.

Sa tog stanovišta mogu se utvrditi sljedeći momenti našeg partijskog razvitka koji se stiču u zajedničkom ishodištu aktuelnog historijskog trenutka:

— transformacija KPJ od klasične komunističke partije ka partiji novog tipa (partiji kao Savezu komunista) nije se mogla odvijati u smislu pravolinijske narastajuće evolucije; u više ili manje ravnomjernim razmacima, koji se naučno mogu verificirati kao zakonitosti „neizbježnog prolaska proletarijata kroz razne stupnjeve razvitka gdje na svakom stupnju zaostaje izvjestan broj ljudi koji dalje ne idu" (Engels), partijska se ideologija susretala s različitim opozicionim platformama što su odražavale zamor određenih revolucionarnih snaga ili, pak, otvorenu reakcionarnost (staljinizam, Đilasova platforma, Rankovićev birokratizam, platforma „partijskog federalizma" — u stvari probuđenog nacionalizma i šovinizma itd.). Dijalektika „budnog bića socijalizma" bila je stoga na djelu i u jugoslovenskoj partiji; povremenim opuštanjima i samozaboravljanjima uvijek je odgovarao novi revolucionarni grč i oživljavanje energije; Marksov aforizam o proleterskim revolucijama XIX stoljeća — da one „stalno kritikuju same sebe, neprestano se prekidaju u svom sopstvenom toku, vraćaju se na ono što je prividno svršeno da bi to iznova otpočele, ismijavaju svirepo temeljno polovičnosti, slabosti i kukavnosti svojih prvih pokušaja, one kao da svog protivnika obaraju samo zato da bi on iz zemlje crpao nove snage i džinovskije se ispravljao prema njima, one stalno iznova uzmiču pred neodređenom gorostasnošću svojih ciljeva sve dok se ne stvori situacija koja onemogućava svaki povratak" — postao je aktuelan upravo u takvoj praksi grčenja i opuštanja revolucije;

— ova dijalektika prisutna je i u sadašnjem trenutku, u čijem se jedinstvu aktueliteta i historiciteta sabiru napori za savlađivanje posljedica revolucionarne opuštenosti iz neposredno minulog perioda i istovremeno otvara obzor novog revolucionarnog zamaha; teoretskom — idejnom — istraživačkom — naučnom radu u SKJ predstoji ozbiljan zadatak da autentično marksistički osmisli ovaj aktuelitet-historicitet i da iz njegovih unutarnjih intencija razvije dalju perspektivu revolucije;

— posredovanje SKJ između klase i historije treba da nađe svoju pravu mjeru u kritičkom dijalogu i političkom obračunu s onim platformama koje su s komunističkom ideologijom uspostavile samo izvanjsku i čisto formalnu relaciju ili su joj se, pak, otvoreno suprotstavile. „Prava mjera posredovanja" u našim prilikama predstavlja kretanje

izvan horizonta politike „čvrste ruke“ i tolerancije „trulog liberalizma“ kao dvaju ekstrema koji rađaju podjednako štetne posljedice za stvarni smisao revolucije;

— u području ideologije kao „momenta samosvijesti proleterskog bitka“ (Lukač) danas je moguće znanstveno identificirati nekoliko platformi koje, bez obzira na svoja formalna izjašnjenja, sadrže drugačije vizije revolucije i socijalizma te dolaze u objektivan raskorak s programom Saveza komunista:

a) platforma *„partijskog federalizma“:* ova je platforma politički poražena na 21. sjednici Predsjedništva SKJ, ali je teorijski značajna što je pokušala da se suprotstavi platformi demokratskog centralizma Programa SKJ. Njeni su zagovornici pošli od koncepta koji je SKJ trebalo da rastvori u partiju građanskog tipa — kao labav konfederalni savez šest republičkih partija od kojih svaka ima punu suverenost te na zajedničko Predsjedništvo prenosi samo najnužnija ovlaštenja. Na taj način je — metodološki pogrešno, a politički neodgovorno — bilo pomiješano načelo federalnog uređenja SFRJ (naročito potvrđeno najnovijim amandmanima na Ustav) sa bitno drugačijim (demokratsko-centralističkim) organizacionim ustrojstvom komunističke partije. Namjere ovog koncepta bile su očigledne: one su smjerale na zatvaranje republičkih partija u „svoju kuću“, čemu je naročito vodilo insistiranje na „nemiješanju“ jedne partije u „unutarnje stvari“ druge partije. Historijski prostor bio je time otvoren ne samo za mogući voluntarizam nekih republičkih rukovodstava, već i za prodor prevaziđenih ideologija koje su čekale pogodan trenutak za svoje oživljavanje. Platforma „partijskog federalizma“ imala je svoje glavne zagovornike u liderima „masovnog pokreta“ u Hrvatskoj. Ona se teorijski pokušala obrazložiti daljom demokratizacijom unutarpartijskih odnosa u SKJ, a praktično — nacionalnim preporodom i politizacijom masa; stvarne su posljedice, međutim, mogle biti nedogledne budući da su objektivno vodile raspadu SKJ kao partije demokratskog centralizma i integrativne snage jugoslovenskog društva. Ta se platforma nastojala proglasiti također marksističkom; ona to nije mogla biti jer je hipostazom pojma „nacionalno“ nad pojmom „klasno“ bila mnogo bliža ideologiji malograđanskog nacionalističkog bunta. Duh te platforme bio je prisutan i u tezi srpskih nacionalista o „Jugoslaviji kao isključivo geografskom pojmu“ i o ugroženosti srpskog naroda pred agresijom hrvatskog nacionalizma; poziv „na okup“ srpskom narodu i njegovim dijelovima „van uže domovine“ nije imao drugačije značenje od sličnog poziva hrvatskom narodu, a ukoliko je aludirao na republičku partiju kao nacionalnu avangardu, vodio je istim posljedicama kao i ideologija „masovnog pokreta“. Stoga se može načelno utvrditi da je platforma „partijskog federalizma“ sa ideologijskog stanovišta bila nacionalističko-šovinistička, a sa političkog — frakcionaška i sektaška.

U SR Bosni i Hercegovini je ista orijentacija došla do izražaja u tezi o paritetnom sastavu partije nacionalnosti Srba, Muslimana i Hrvata; teza je kasnije pretvorena u zahtjev za iskazivanje nacionalnosti kroz

formiranje samostalnih nacionalnih institucija preko kojih bi, po toj zamisli, došle do izražaja kulturne i druge specifičnosti pojedinih nacija;

b) *dogmatizam:* u oblasti teorije dogmatizam kod nas ima više pojavnih oblika („dijamat“ i „histmat“, marksistički pozitivizam, ostaci staljinističkog pristupa marksizmu itd.); dogmatizam je svojstven i neoinformbirovskim snagama koje svu vjeru polažu u politiku „čvrste ruke“ i u vraćanje partije na pozicije vlasti, a samoupravljanje smatraju neuspjelim historijskim eksperimentom.

Zajednička odlika dogmatizma u našoj marksističkoj teoriji je razvijanje takvog ideološkog stanovišta koje dovodi u ozbiljan raskorak društveno biće samoupravnog socijalizma (njegovu ontologiju) sa mogućnošću adekvatnih oblika njegove svijesti. Samoupravljanju se, naime, kao epohalnoj teoriji društva, implicira takav oblik marksističke ideologije koji je njegovom biću najmanje primjeren i koji je na loš metodološki način izvana indoktriniran u strukture društva. Tim se putem jednoj dinamičnoj društvenoj praksi i samostalnom, izvornom modelu socijalizma nameće model „marksističke svijesti“ koji operira s nekoliko krutih i metafiziciranih šema (na primjer, mehanička primjena zakona dijalektičkog materijalizma na zakone historijskog kretanja društva, uproštena predstava o odnosu „baze“ i „nadgradnje“, teorija „subjektivnog odraza objektivne stvarnosti“ itd.); ovakav model mnogo je bliži etatizmu jer iz cjeline marksističkog učenja odsijeca fundamentalnu dimenziju *humanizma* i izlaže marksizam *pozitivističkoj* redukciji kao veoma pogodnom sredstvu tehnobirokratske manipulacije. On ostavlja po strani upravo one temeljne kategorije marksizma iz kojih je moguće izvesti originernu teoriju samoupravljanja: marksističku teoriju subjektiviteta proletarijata kao „identičnog subjekt-objekta“ historije (Lukač), kategoriju prakse kao stvaralačko-samostvaralačke slobodne djelatnosti čovjeka, pojam ljudske suštine, otuđenja, postvarenja, dezalijenacije itd. Marksistički pozitivizam, u kome ova redukcija dolazi do najvišeg izražaja, u stvari je racionalizirani oblik sovjetskog i istočnoevropskog marksizma (a ponegdje doslovce i samog staljinizma), mada, istini za volju, treba reći da je i taj marksizam učinio stanovite napore ka vlastitoj demokratizaciji i da naš marksistički pozitivizam u mnogim aspektima čak i zaostaje za njim. O tome kod nas na ubjedljiv način govore mnogi marksistički udžbenici u kojima se učenicima i studentima servira krajnje siromašna interpretacija marksizma umjesto integralne cjeline koju tvori materijalističko tumačenje historije sa marksističkom antropologijom (humanizam).

Dogmatski pristup marksizmu u velikoj je mjeri utjecao na odvraćanje interesa jednog dijela mlađe generacije ka nekim drugim ideologijama (što je došlo do izražaja naročito u studentskom pokretu) ili, u najboljem slučaju, na zauzimanje ravnodušnog stava. Kao svojevrstan oblik skolastike, dogmatski marksizam se vremenom pretvara u onaj oblik ideologije koji je Marks nazivao izopačenom sviješću; tome naročito doprinosi njegovo insistiranje na socijalizmu kao beskonfliktnom društvu i verbalistička dijalektika antagonističkih i neantagonistčkih protivurječnosti koje, navodno, važe samo za klasna društva itd.

c) *anarhizam:* osavremenjena varijanta anarhizma prisutna je u aktuelnom trenutku jugoslovenskog socijalizma pod vidom ideologije antiinstitucionalizma, koja je do posebnog izražaja došla u jednom dijelu studentskog pokreta. U konfliktnim situacijama, koje su postale vidljive naročito u kontekstu izgradnje samoupravnog socijalizma kao „otvorenog društva", anarhistička načela o uništenju institucija kao izvora svekolikog socijalnog zla, birokratizacije i postvarenja te zahtjev za konstituiranje organizacija društva isključivo „odozdo nagore" mogli su biti atraktivni za mlađu generaciju koja zadovoljenje svoje intelektualne i političke angažiranosti nije mogla naći u dogmatski protumačenom marksizmu. Na taj je način kod nas u novije vrijeme, idejno i politički, u stanovitim razmjerama obnovljen klasični sukob anarhizma i socijalizma, mada u posve specifičnoj formi jer su se mnoga tipično anarhistička stanovišta formalno nastojala prikazati kao konstruktivna nadogradnja marksizma. Na ovom mjestu nije potrebno napominjati da su se određena predviđanja teoretičara anarhizma o sudbini državnog socijalizma, koji se konstituira samo „odozgo nadole", u mnogome obistinila (univerzalna birokratizacija, zadržavanje radničke klase u najamnom položaju itd.). Međutim, oživljavanje ideje o anarhističkoj revoluciji koja bi, za razliku od komunističke, bila bitno antiinstitucionalna nameće sa stanovišta marksističke spoznaje zakonitosti historijskog kretanja odlučujući problem: ne bi li anarhistička organizacija društva „odozdo nagore", bez obzira na to da li bi bila izvedena preko sindikata (bez posredovanja partije) ili preko konfederalnog saveza teritorijalnih zajednica (gdje svaka organizaciona jedinica zadržava maksimalnu autonomiju), u uslovima industrijske civilizacije, koja ne može opstojati bez široke mreže posredovanja, takođe podlegla istim onim zakonitostima što ih je izložila oštroj kritici kod komunističke organizacije društva? Ne bi li nakon kratkog romantičarskog poleta protiv sistema institucija (a u ime opštih načela pravde, jednakosti i slobode) nastupio period otrežnjavanja pred činjenicama svakodnevnog života koji bi na mala vrata uveo svu onu problematiku što ju je anarhistički pokret nastojao da izbaci kroz prozor? Postavlja se takođe pitanje: da li je uopšte moguća takva nasilna intervencija subjektiviteta u historiju koja bi preko noći dokinula i racionalnost njenih zakonitosti (a jedna od tih zakonitosti je i mukotrpno „čupanje" socijalizma iz okova posvemašnjeg negativiteta građanskog društva) ili je to, pak, proces koji tendencijski seže u decenije, pa čak i u stoljeća? Na kraju, nije li *a priori* pobuna protiv institucija bitno voluntaristička, mnogo više stvar subjektivnog raspoloženja nego objektivnih mogućnosti? Zašto se, na primjer, humanist kao što je Žan-Pol Sartr opredijelio za rigoroznu organizaciju društva kao što je ona maoistička, nasuprot relativnom liberalizmu građanskih institucija? Ne bi li, konačno, nakon pada idealno zamišljenog spontaniteta organizacije u empiričnost različitih projekata *unutar* samog anarhizma jedan od tih projekata morao da uspostavi svoju diktaturu (jer ni anarhisti nisu jedinstveni) i da prvobitnu zamisao orijentira u posve drugom pravcu?

Neoanarhizam nije dao odgovor na ta fundamentalna pitanja, te je zbog toga i program onog dijela „nove ljevice" koji ga je usvojio kao svoju platformu u priličnoj mjeri neodređen, pa čak i konfuzan; on je mnogo jasniji po problemu „šta neće" nego po problemu „šta hoće" i iz tog je razloga anarhističku revoluciju vrlo teško prihvatiti kao alternativu komunističkoj. Uostalom, o tome govori i dosadašnje iskustvo međunarodnog radničkog pokreta, u kome takva revolucija, i pored povremene saradnje anarhista i komunista, dosad nije izvedena.

III

Neke konstante marksističke teorije proleterske partije o kojima je bilo riječi u prvom dijelu ovog teksta i ideološke platforme koje su pomenute u njegovom drugom dijelu upozoravaju na činjenicu da ideologija SKJ nije nusproizvod historijskog kretanja jugoslovenskog društva, već njegova epohalna svijest, da SKJ sa njom nastupa u ime historijskog uma i, najzad, da SKJ, kao i svaka politička partija, *ima pravo na svoju ideologiju.* Ovaj, na prvi pogled po sebi razumljiv fakt danas treba isticati stoga što se gotovo do juče u nekim našim intelektualnim sredinama *marksistička provenijencija smatrala opredjeljenjem nižeg reda* i što je *marksistička ideologija bila gotovo sramežljivo propovijedana,* kao s nekom vrstom podsvjesnog grijeha. Zagovornici drugih ideologija, bez obzira na to da li su priznavali formalnu vezu sa marksizmom ili nisu, osjećali su se u velikoj mjeri nadmoćnim budući da su sami sebi u vakuumu idejne letargije društva mogli sugerisati nepostojeći avangardizam vlastitih pozicija.

Stoga obnovu teoretskog rada u SKJ treba izvršiti na dvije nezaobilazne pretpostavke koje su dosad bile na stanovit način zanemarene:

Prva je pretpostavka revalorizacija *cjeline* marksističkog učenja i vraćanje digniteta kategorijama marksističkog humanizma na kojima je tek moguće utemeljiti istinsku teoriju samoupravljanja. Tim metodološkim zahvatom marksizam bi iz siromaštva pozitivističke redukcije i dogmatizma bio vraćen u bogatstvo vlastite autentičnosti i tek tada bi se pokazao kao filozofija savremenosti i jedino moguće ljudske budućnosti čovjeka. Konstruktivan kritički dijalog s drugim naprednim pravcima moderne misli otklonio bi mogućnost novog dogmatizma i istakao imanentne mogućnosti marksizma što ih iz stanja virtualnosti treba prevesti u stvarnost i dovesti do aktuelizacije.

Druga je pretpostavka *idejno distanciranje* marksizma u odnosu na druge platforme koje u današnjem trenutku jugoslovenskog socijalizma zamagljuju njegovu autentičnu bit i pokušavaju se proturiti pod njegovim plaštom. To se može rezimirati kao zahtjev *da se stvari nazovu pravim imenom* i da se marksizam oslobodi balasta koji mu je nametnut u nedobrovoljnom savezništvu s dogmatizmom, anarhizmom, nacionalizmom, partijskim federalizmom itd. Marksizmu stoga predstoji novo osvajanje historijskog prostora u kome je jedno vrijeme bio u povlačenju, kao i stvaranje jedne nove supstance u tom prostoru što bi se najpribliž-

nije mogla nazvati obnovom marksizma u duhu realnog — historijskog humanizma i daljim razvitkom *budnog* bića socijalizma. Teoretski rad u SKJ tada će se pokazati ne kao represivna indoktrinacija i ideološki rutinski posao, već kao *permanentno marksističko obrazovanje* i otkrivanje logosa epohe iz aktueliziranog smisla marksističke filozofije.

Treba na kraju reći da se divergentne platforme, bez obzira na predstavu koju žele ostaviti o svojim uzajamnim odnosima (insistiranje da među njima nema ničeg zajedničkog), *objektivno* pojavljuju kao opozicija nastojanjima da se dopre do biti autentičnog marksizma; teškoće postaju vidljive naročito tamo gdje svaka od platformi mistificira vlastitu suštinu, te se, bilo iz nedostatka intelektualne odvažnosti ili iz praktičnih ciljeva, prikazuje u drugačijoj svjetlosti. Stoga postupak demistifikacije nije nikakvo nasilje nad historijom, već potreba historijskog trenutka; odlaganja u takvim situacijama uvijek idu na štetu samog marksizma i daju priliku za raznorodna savezništva protiv njega (primjer: neki intelektualci iz Beograda koji su bili odlučno protiv hrvatskog nacionalizma, a prisvajali su za sebe marksističku provenijenciju nisu uopšte reagirali kad se u njihovim redovima — isto onako otvoreno kao u Hrvatskoj — pojavio srpski nacionalizam). Iz tog razloga, tek kad se marksizam razgraniči prema opozicionim platformama, stvoriće se istinska pretpostavka za autentičan (a ne agitpropovski) teoretski rad u SKJ.

Rajko Danilović

NEKA ISKUSTVA SAVEZA KOMUNISTA BEOGRADA IZ RAZVIJANJA IDEJNOG RADA

O ideologiji samoupravnog društva sve ređe je raspravljano kao o posebnoj temi. To bi se moglo smatrati izrazom nedovoljne organizovanosti i zanemarivanjem sektora i teme koji su od izuzetnog značaja za ostvarivanje društvene uloge Saveza komunista. Ali, takav zaključak bi bio jednostran jer smo o svim pitanjima razvoja društva i Saveza komunista raspravljali kao o ideološkim. Uostalom, pokušaj da se o ideologiji raspravlja izdvojeno od razvoja društvenih odnosa i oblika organizovanja svodio bi ideologiju na kanon, na zatvoren sistem dogmi koje treba propagandom i drugim sredstvima indoktrinacije nametati. Razmatranju uloge ideja u razvoju društvenih odnosa, kao i razgraničavanju od nesamoupravnih gledišta i borbi protiv njih moramo se povremeno vraćati, a naročito u vreme društvenih kriza, ali još više kada, kao danas, iz krize izlazimo.

Vraćanje načelnim pitanjima nije zahtev za reviziju opšte orijentacije, već prvenstveno zahtev da se opšti kurs ostvaruje demokratskim sredstvima i masovnim prihvatanjem. Bez teorijskog osmišljavanja društvenog iskustva i bez organizovanosti u razvoju teorijskog mišljenja ne može Savez komunista ostvarivati svoju vodeću ulogu. Lišen teorijskog života i idejne konfrontacije, Savez komunista bi se pretvorio u organizaciju koja propagandom, a u krajnjoj liniji i prinudom, ostvaruje svoju ulogu.

Mada smo izašli iz društvenog i idejnog stanja koje je bilo izrazito protivrečno i bremenito suprotnim kretanjima, u kome je opšti kurs samoupravnog socijalizma i demokratije bio na probi i u kome su iskušenja bila znatna, ipak se i danas osećaju težnje za obnovom odnosa i oblika organizovanosti koji su pripadali ranijim fazama društvenog razvoja.

Bilo da smo u krizi ili da izlazimo iz nje, ostaje i dalje kao osnovna protivrečnost i dvoznačnost rešenja: ili izlaz koji obezbeđuje razvoj samoupravljanja i demokratije ili težnja za obnovom etatističkih rešenja bez obzira na to u kome obliku — kao jačanje „nacionalne" države ili kao obnova i jačanje klasičnog, tradicionalnog etatizma i birokratije. Sa

stanovišta razvoja socijalizma i demokratije, oba vida etatizma su podjednako njegova negacija.

Danas su, više nego juče, stvoreni povoljni uslovi za analizu onoga što se zbivalo i što se zbiva, kao i uslovi za nove sinteze i zaključke. To je prvorazredan zadatak teorijskog mišljenja, koje može biti angažovano i plodno jedino ako ostvarivanju tog zadatka priđemo organizovano.

Konstatuje se da smo u proteklom periodu u organizaciji Saveza komunista zanemarivali idejni rad. Međutim, u oceni tog stanja, kao i svakog drugog, treba biti diferenciran i precizan.

Mi smo u Savezu komunista Beograda u poslednje dve i po godine imali tri javne debate o stanju u oblasti idejno-obrazovnog i teorijskog rada, kao i o zadacima organizacija Saveza komunista i institucija koje se bave tim radom.

Kada smo procenjivali postignuti domašaj idejnog rada i kada smo pokušavali da odredimo granice između njega i drugih delatnosti, došli smo do zaključka da je to veoma teško učiniti. Sredstva idejnog rada su sve razuđenija i mnogovrsnija. Isto tako, i broj ljudi različitih profesija (novinara, pisaca, publicista, naučnika, organizatora idejnog rada) koji utiču na formiranje stavova i opredeljenja sve je veći. Radi se, dakle, o složenom i razvijenom sistemu formiranja mišljenja koje nije izdvojeno iz celine društvenih odnosa, već je u njihovoj neposrednoj funkciji. Ideološka akcija, samo uslovno i za potrebe analize, može se izdvojiti iz ukupne evolucije društvenih odnosa. Stoga smo političke akcije vodili ne samo kao izmenu društvenih odnosa, već i kao promene u opredeljenjima komunista i radnih ljudi. Menjajući odnose u Savezu komunista i demokratski delujući u društvu, povezivali smo ideologiju sa akcijom kojom smo menjali društvene odnose.

Odlučno zalaganje za koncepciju samoupravnog socijalizma nije isključivalo demokratiju, već je i bilo moguće jedino kroz otvorenu i javnu političku akciju. Demokratija omogućuje da se raznovrsnost i bogatstvo društvenog razvoja slobodnije ispoljavaju i da socijalističko opredeljenje biva masovno prihvaćeno. Zabluda je staljinizma da se politička akcija može uspešno voditi administriranjem. Kako potvrđuje iskustvo, to produbljuje sukobe i vodi stvaranju novih konflikata. U oblasti ideologije administrativna sredstva su neprimerena isto onako kao što su neprimerena ideološka ubeđivanja kada se radi o delovanju sa nesumnjivo neprijateljskih pozicija.

Stoga je neprihvatljiv zahtev da Savez komunista u njegovoj funkciji zamenjuju organi gonjenja i sudstva, kao i zahtev da Savez komunista deluje onda kada na osnovu ustavnog poretka treba da deluju institucije koje ga štite. Samo dogmatska svest, koja izrasta na primitivizmu i na sektaštvu, misli da je moguć razvoj bez ispoljavanja različitih interesa i bez njihovog slobodnog sučeljavanja, što znači i svesnog regulisanja. Red i homogenost koje etatizam nudi red je neživota, okoštalosti i sputavanja razvoja. Stoga je ta vrsta zahteva za redom nazadna i obično je u službi očuvanja izvesnih monopola i privilegovane pozicije. Mi se opredeljujemo za red i jedinstvo koje se ostvaruje kroz demokratsko ispoljavanje različitosti, ali i kroz demokratsko objedinja-

vanje na socijalističkim osnovama. Zatajivanje u ostvarivanju te funkcije vodilo bi jalovim konfrontacijama i beskrajnim raspravama u Savezu komunista i društvu, vodilo bi u paralizu rada institucija, čega je u proteklom periodu bilo. Upravo zbog izraženih društvenih i političkih konflikata bilo je i onih koji su na takvo stanje reagovali kritizerski ili su se povlačili u pasivnost i iščekivali ishod. Oba načina reagovanja su dva pola iste boljke: nesposobnosti za suočavanje sa sve većim izazovima tehnološkog, ekonomskog, političkog i kulturnog napretka. Prividan radikalizam ili povlačenje u privatnu sferu izraz su umora i zaostajanja, a pre svega nesposobnosti. Ohrabruje sve veća osposobljenost onih koji su spremni da se javno i demokratski založe za produbljivanje socijalističkog kursa.

U proteklom periodu oglasio se, pored nacionalizma, i klasični etatizam. Mada nije sposoban da ponudi rešenja koja omogućuju brz i stabilan društveni razvoj, on je sposoban da unosi nestabilnost i da utiče na fluidnost društvenih odnosa i organizovanost. Stoga se on sve češće pojavljuje u staroj varijanti alarmantnog upozorenja o navodnom jačanju elemenata starog klasnog društva. To je činio pred jun 1968. godine kada je program reforme proglašavao za napuštanje socijalizma, a slično čini i danas kada zbog prodora nacionalizma želi da ospori stepen ostvarene nacionalne ravnopravnosti, a novu tehnologiju i ekonomsku realnost hoće da anatemiše kao nesocijalističku. On danas ne napada neposredno tržište i ciljeve reforme, već to čini prikriveno i prilagođeno sadašnjim uslovima; on osnovnu suprotnost vidi u sukobu između tehnološko-ekonomskog napretka i samoupravljanja.

Etatizam, da bi se održao, traži saveznike na svim stranama i sve češće ih nalazi u nerazvijenosti: u radnim organizacijama, granama, regionima koji nemaju sopstvenih snaga da pređu granicu nerazvijenosti. Stoga im etatizam pomoću materijalnih sredstava koja su etatistički otuđena od privrede pritiče u pomoć dozama koje ih jedva održavaju u životu, kao što i nerazvijeni delovi privrede i društva u etatizmu vide jedino oličenje „pravednosti“ i „solidarnosti“. Time se ugrožava ne samo privredni razvoj, već se dovodi u pitanje i samoupravni tok društva.

Međutim, etatizam je kao alternativa manje prihvaćen u produkcionom odnosu i radničkoj klasi, a više u sferi nadgradnje: u političkim i intelektualnim krugovima.

Debate u našoj organizaciji koje su u poslednje vreme organizovane o teorijskom stvaralaštvu i ideološkom obrazovanju manje predstavljaju preispitivanje slabosti u dosadašnjem radu, a više su usmerene ka programiranju i organizaciji tog rada. Bavljenje ovim poslovima nije više rutinsko pitanje koje obično postavljamo na dnevni red i pokušavamo na njega da odgovorimo. Reč je o organizovanom programiranju teorijskog rada i idejnog obrazovanja. Rezultati koje smo u ovoj oblasti postigli u poslednje dve godine (od juna 1970. kada je Gradska konferencija SK raspravljala o ovim temama i donela odgovarajuće programe rada) dobro su poznati i oni su, bez sumnje, značajni.

Međutim, treba reći da ima izvesnih teškoća kada je reč o teorijskom radu. Mnoga teorijska mišljenja ne zadovoljavaju se samo time da budu teorijska mišljenja i da budu i primenjivana u onoj meri u kojoj su politički relevantna za društvo, nego po svaku cenu žele kao takva da se prikažu. S druge strane, još ima pokušaja da neki teorijski sporovi afirmišu određenu poziciju, a ponekad i neprijateljsko delovanje prema Savezu komunista. U takvim slučajevima i nije reč o teorijskim sporovima, već o stvarnoj opoziciji. Stvarni teorijski sporovi vode bogaćenju teorijskog fonda Saveza komunista, a ne suprotstavljanju njegovoj politici. Međutim, bilo je pokušaja da se pod vidom teorijskih stavova eksponira politički program i akcije usmerene protiv Saveza komunista, odnosno protiv ideologije samoupravnog socijalizma.

To je nekima u isto vreme služilo da postave tezu o sukobu između politike i inteligencije, politike i kulture, o sukobu koji stvarno nikad nije postojao. Međutim, radilo se o sukobu različitih politika.

Nasuprot tome, ima pokušaja da se većina teorijskih opredeljenja politički vrednuje. Pri tome je karakteristično da takav zahtev dolazi u manjoj meri od ljudi iz politike, a da češće oni koji se bave teorijskim stvaralaštvom traže arbitriranje politike. U pojedinim sporovima oni su hteli da presudi politika onda kada je trebalo da presudi sama teorija. Tada je dolazilo do nepotrebne zbrke koja je štetila ne samo teoriji, već i politici.

Sve je to pokazalo da je potrebno ne samo imati istančane kriterijume za političku procenu pojedinih pitanja u teoriji, već i ukazati na određenu autonomiju teorijskog istraživanja i stvaralaštva i da ljudi iz toga domena moraju poneti određenu odgovornost, a ne da u svakoj prilici kada se jave dileme i sporovi traže utočište i podršku u političkom arbitriranju. To je jedini put da se naš teorijski fond dalje obogaćuje i da se naša ideologija razvija odgovarajući na izazove tehnološkog, društveno-ekonomskog i kulturnog razvitka.

Pronalaženje rešenja koja obezbeđuju samoupravni i tehnološko-ekonomski razvoj nije obaveza i posao samo Saveza komunista, već i svih organizovanih socijalističkih snaga društva, naročito naučnih institucija. Teorijska otkrića i građenje ideologije samoupravnog socijalizma nije monopol partijskih foruma, već zadatak svih socijalističkih snaga i posebno komunista.

Mi smo zaključili da nećemo mnogo postići ako ne okupimo sve potencijale koje imamo, a koji su socijalistički i demokratski orijentisani. Istraživački programi, razmena i sučeljavanje ideja, eksperimentisanje i istraživanje moraju biti još bolje usmeravani i moraju biti usaglašeni sa potrebama razvoja privrede, urbanizacije i društvenih odnosa u Beogradu i šire.

Nedovoljno korišćenje postojećih intelektualnih potencijala u Beogradu, u kome živi i radi oko 40% jugoslovenskih naučnih kadrova, više govori o onim nosiocima društvene moći koji nisu osposobljeni za funkciju koju obavljaju nego o sposobnosti i upotrebljivosti naučnih radnika

i institucija. Osim toga, treba reći da su društvene nauke, pa često i one discipline čiji rezultati treba da budu najneposrednije primenjivani u društvenim odnosima i u političkom odlučivanju, opterećene konzervativizmom, teorijskim shemama i premisama koje su bile upotrebljive u proteklom periodu.

Za neke ljude koji se bave naukom kao da je vreme stalo, kao da se u našem društvu skoro ništa ne dešava, mada su upravo u ovom periodu promene koje je inicirala društvena reforma izuzetno krupne, a često i korenite.

Zabluda je da osnovni sporovi u društvu nastaju u političkoj sferi, ili prvenstveno povodom nje, mada se ovo gledište sve češće javlja. Ti sukobi se u njoj reflektuju i razrešavaju, dok su im koreni u promenama materijalnih uslova, u razlikama u razvijenosti i u sukobu između novog i starog. Time se ne odbacuje izvesna autonomnost političkog činioca i političkih odnosa. Zabluda je političkog voluntarizma, koga je uvek bilo dosta, da se te društvene protivrečnosti mogu prevladati prvenstveno u politici i idejno-političkim sredstvima. U takvoj tvrdnji ponekad može da ima manipulisanja, socijalne demagogije, mada se češće radi o optimističkoj veri u moć politike i države. Stoga je vraćanje na privredna i materijalna pitanja, na uslove poslovanja, kao što smo činili proteklih meseci, neophodno da bi se prevladale društvene i političke protivrečnosti. Jedino povezivanje politike sa društvenim tokovima i snagama koje nose razvoj može dati rezultate koji će nas zadovoljiti.

Program razvijanja idejno-političkog rada u Savezu komunista Beograda usvojen je na X sednici Gradske konferencije SK Beograda, održanoj 13. juna 1971. godine. Ukoliko bi trebalo sumirati i oceniti osnovne efekte tog programa, onda je, svakako, najdragoceniji efekat činjenica da su gotovo sve opštinske organizacije, polazeći od tog programa, prišle veoma sistematski i organizovano programiranju ideološkog obrazovanja komunista u svojoj sredini. S obzirom na to da je zajednički program obrazovanja usvojen početkom novembra 1971. godine, kvantitativne i kvalitativne efekte njegovog ostvarivanja u opštinskim organizacijama moći ćemo pratiti tek u toku ove godine.

Već smo rekli da se mora učiti, da znanja i obrazovanosti nikada nije dovoljno. Učenje, kroz različite oblike ideološkog obrazovanja, mora računati sa osnovnim vrednostima kako marksizma tako i jugoslovenskog samoupravnog socijalizma. Ali, ono mora računati i sa tekućim političkim odnosima i tekućom političkom orijentacijom. Bez razjašnjavanja tekuće politike nema ni ideološke jasnoće, koja je uslov efikasne i jedinstvene akcije.

Po našoj oceni, iz tekućeg političkog stanja izdvajaju se tri orijentacije koje se teorijski moraju osvetljavati i kroz ideološku obrazovnu akciju objašnjavati: (1) velikosrpski nacionalizam, koji hoće da se prikaže kao alternativa postamandmanskog razvoja i odnosa i kao spasilac

Jugoslavije, (2) staljinizam u svim njegovim vidovima i (3) u oblasti ekonomije državni socijalizam.

Ideološkim obrazovanjem treba obuhvatiti i radničku klasu u celini i omladinu. Ne mogu se ta pitanja raspravljati samo u jednom, relativno užem krugu aktivista SK i drugih društveno-političkih organizacija jer se tada ne stvaraju uslovi za masovno prihvatanje politike i za demokratizaciju političkog života.

Program razvijanja idejno-političkog rada posebnu pažnju posvećuje zadacima komunista u obrazovnim institucijama. Programom je bilo utvrđeno da su komunisti u obrazovnim institucijama dužni da posle razmene mišljenja obezbede prilagođavanje nastavnih planova i programa, posebno predmeta društvenih nauka u srednjim školalma i na Univerzitetu, kako bi se omogućilo da savremeni pogled na svet i samoupravna komponenta budu u daleko većoj meri prisutni i u pedagoškom procesu.

Kritika upućena Univerzitetu zbog nedovoljnog i neadekvatnog marksističko-idejnog obrazovanja, kao i podrška na koju je ta kritika naišla, stvorila je mnogo povoljniju društvenu klimu i otvorila nove mogućnosti njegove reforme. To je bio jedan od stavova često isticanih u diskusiji koju je vodio Univerzitetski komitet SK o ovim pitanjima.

U kontaktima sa predstavnicima Skupštine grada, Prosvetno-pedagoškog zavoda Beograda i odgovarajućim republičkim organima dogovoreno je da se o načinu i suštini prilagođavanja nastavnih planova, programa i udžbeničke literature za srednje i osnovne škole razgovara kompleksno, uz vođenje računa o dugoročnim potrebama, ali i uz paralelno preduzimanje izvesnih kratkoročnijih mera. Najpre, radi se na širem informisanju školske omladine o sukobu između Kominforma i SKJ i o daljem razvoju odnosa SKJ i partija socijalističkog lagera. Paralelno sa tim radi se na adekvatnijem informisanju školske omladine o smislu i sadržaju ustavnih promena, kao i o osnovnim karakteristikama i suštini međunacionalnih odnosa u jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici.

Na ovom planu do sada je urađeno sledeće:

— pregledani su nastavni programi svih škola i utvrđeno je u okviru kojih predmeta treba učenicima dati širu informaciju o pomenutim pitanjima;

— utvrđeno je u kojim školama, razredima i metodskim jedinicama ova problematika treba da se obavezno predaje i ispituje;

— utvrđeno je koji profili prosvetnih radnika treba da prisustvuju posebnim seminarima pre nego što se pristupi širem informisanju učenika o ovim pitanjima;

— utvrđeni su uslovi štampanja i tiraž odgovarajućih brošura koje tretiraju ova pitanja.

Brošura o sukobu između Kominforma i KPJ je štampana, a seminar sa prosvetnim radnicima o ovoj temi već je održan. U završnoj pri-

premi su i druge dve brošure i odgovarajući seminari za prosvetne radnike.

Naše iskustvo potvrđuje da u organizovanju i razvijanju ideološko-obrazovnog rada i teorijskog stvaralaštva značajnu funkciju ima Fond za finansiranje idejno-obrazovne delatnosti, teorijskog stvaralaštva i publicistike. Sredstva Fonda se formiraju automatski, čime se, kroz izdvajanje 18% od ukupne članarine SK Beograda, obezbeđuje stabilnost sredstava za finansiranje idejnog rada.

Ujedno je omogućeno planiranje idejnog rada i povećan uticaj organizacije SK u celini na programiranje i finansiranje tog rada.

Jovan R. Marjanović

SAVEZ KOMUNISTA I IDEOLOŠKO-POLITIČKO OBRAZOVANJE RADNIKA U SRBIJI

O KRITICI ODNOSA SAVEZA KOMUNISTA PREMA IDEOLOŠKO-POLITIČKOM OBRAZOVANJU

U razgovorima o ideološko-političkom obrazovanju čuju se dosta oštre zamerke i na račun Saveza komunista. Po svemu sudeći, mnoge su opravdane. Uostalom, Savez komunista ih i ne osporava. Štaviše, on je inicijator kritičkog preispitivanja ne samo opštih problema u idejno-obrazovnom radu, već i svoje angažovanosti u njihovom rešavanju. Iako samokritičnost koju pokazuje ne bi trebalo da zanemari i sve ono što je SK dosad činio, ipak ima više razloga zbog kojih je potrebno zadržati se na kritikama koje mu se upućuju.

Savezu komunista se zamera da je zapostavio idejno-obrazovni rad u sopstvenim okvirima, prepustio ga u potpunosti specijalizovanim institucijama, a sam je nedovoljno aktivan u stvaranju neophodnih uslova za njihov rad.

U toj kritici ima dosta istine, ali neke činjenice trebalo bi malo više razjasniti.

U svim važnijim dokumentima, počev od Rezolucije IX kongresa SKJ pa do Akcionog programa II konferencije SKJ, istican je značaj idejno-obrazovnog rada. Toj temi posvećena je i jedna sednica Predsedništva SKJ. Ne radi se samo o tome da su postojali programsko-deklarativni stavovi, već se i u ostvarivanju zadataka koje je Savez komunista sebi postavljao u čitavom ovom periodu računalo na intenzivnije idejno-političko obrazovanje i pojačano idejno-političko delovanje.

Nasuprot tome, empirijsko iskustvo pokazuje da je obrazovni rad iščezavao iz unutarpartijskog života, a aktivnost specijalizovanih institucija sve je više stagnirala. Članovi Saveza komunista su sve manje bili motivisani idejno-političkom akcijom sopstvenih matičnih organizacija i ogranaka da stiču nova idejno-politička saznanja. Na njih kao i na ostale radne ljude destimulativno su delovali svi oni retrogradni procesi u našem društvenom i političkom životu i u životu SK koji su

osuđeni na 21. sednici Predsedništva SKJ. Prema tome, bilo bi isuviše rizično povesti se za kritikama koje čitavu stvar svode samo na pitanje odnosa Saveza komunista prema idejno-obrazovnom radu. Ostali bismo na logici organizaciono-partijskog šematizma i sektorskog pragmatizma. Problem je, očigledno, daleko širi. On ima dva središna aspekta: radničko-klasni karakter Saveza komunista i intenzivnije ideološko-političko obrazovanje radničke klase.

RADNIČKO-KLASNI KARAKTER SAVEZA KOMUNISTA

Neosporna je činjenica da se institucionalno-pravna organizacija društveno-ekonomskih i političkih odnosa u našem društvu sve više deetatizuje i demokratizuje. Nova, samoupravna rešenja postaju preovlađujuća i ona polaze od interesa radničke klase. U njihovom pronalaženju zaista prednjači Savez komunista. U tom pogledu nesporna je njegova klasno-radnička orijentacija.

Međutim, u realnim društvenim kretanjima evidentni su i procesi sa suprotnom unutrašnjom sadržinom. O njihovom prisustvu govori više indikatora. Sporo se poboljšava nizak materijalni položaj pretežnog broja radnih ljudi, pre svega radnika u klasičnom smislu te reči, a sporo raste i njihov neposredni uticaj na usmeravanje društvenog razvoja. Društvena moć i uticaj koncentrišu se u forumima društveno-političkih organizacija, u predstavničkim, samoupravnim i stručnim organima, dok najšira socijalna baza, zasićena formalizmom, postaje sve pasivnija. U takvoj situaciji kao neizbežno nameće se pitanje ko je vodeća socijalna snaga unutarpartijskog života i idejno-političke akcije Saveza komunista.

Odgovor na to pitanje ne može se dobiti samo statističkom analizom podataka o procentualnom učešću radnika u Savezu komunista i njegovim organima. Ali ni to nije za potcenjivanje. U Savezu komunista je u tom pogledu već konstatovano nezadovoljstvo i zauzeta orijentacija da se ne razdvaja ono što savremeni tehničko-tehnološki progres zakonito spaja. Reč je o takozvanom novom istorijskom bloku rada i znanja, transformaciji društvenog položaja i sve većoj identičnosti interesa njihovih nosilaca.

Revolucionarni nastup i društveni uspon radničke klase u formi bloka nije nova stvar. Radnički klasno-politički pokret protiv kapitala imao je najčešće oblik saveza proletarijata sa neproleterskim, a od kapitala takođe ugroženim masama. Bazu gotovo svih socijalističkih revolucija predstavljali su savezi radnika i seljaka. Ali zna se i istorija je tačno pokazala na čijoj strani u svim tim situacijama mora stalno biti avangardna organizacija radničke klase. Svojom idejno-političkom borbom ona je uvek morala stalno prevoditi blok i njegovu akciju na stranu radničke klase, davati borbi bloka radničko-klasnu sadržinu.

Savremeni tehničko-tehnološki progres zaista predstavlja osnovu na kojoj se konstituiše zajednički interes rada i znanja. Samoupravljanje se sve više pokazuje kao jedini princip organizacije društvenih odnosa

u kojem se ne samo takva mogućnost pretvara u stvarnost, već se jedino i mogu bez zastoja i skladno revolucionisati materijalne proizvodne snage u granicama koje je otvorila naučna revolucija.

Stepen razvijenosti materijalnih proizvodnih snaga našeg društva, koliko god čini zakonitim samoupravljanje, još uvek je i pogodna osnova na kojoj se mogu održavati postojeće ili konstituisati nove monopolitičke pozicije, bilo da je reč o birokratskom etatizmu ili menadžersko-organizatorskom tehnokratizmu. Naučna revolucija i tehničko-tehnološki progres u našim uslovima su od podjednakog interesa za nosioce rada i znanja, ali su istovremeno samo pasivna osnova za njihov jednak društveno-ekonomski i politički položaj. Ni nosioci rada ni nosioci znanja ne mogu se više angažovati u borbi za samoupravljanje isključivo na golim materijalnim, ekonomskim motivima. Takvi motivi i jednima i drugima mogu biti osnov aspiracija i za drugačijim društvenim odnosima. Njihovo podjednako svesno opredeljenje za samoupravne društvene odnose može se danas zasnivati samo na spoznaji zakonitosti društvenog razvoja i protivurečne prirode svih fenomena našeg društvenog života.

Avangardna organizacija mora pre svega to imati u vidu. Zato ona idejno-obrazovni rad kako u svojim okvirima tako i izvan njih mora tretirati kao i svaku drugu klasnu i za klasu podjednako važnu delatnost. Njime se svesno stvaraju subjektivni uslovi za njenu radničko-klasnu orijentaciju. Razume se, to nije zamena za njenu idejno-političku akciju kojom ona ostvaruje takvu svoju orijentaciju.

Život svakodnevno ukazuje na visok stepen veze između idejno-obrazovnog rada i praktične idejno-političke borbe Saveza komunista na razvijanju samoupravnih odnosa. Tamo gde su iz unutarpartijskog života iščezavali idejno-obrazovni i vaspitni sadržaji, organizacije SK su se prema samoupravnom životu svoje sredine odnosile prakticistički i pragmatski. Pred očima komunista su iz samoupravnih organa potiskivani radnici, u odnosima raspodele su se množile devijacije i vulgarizacije, proces odlučivanja bio je tehnokratizovan, a time potkopavana i vodeća uloga SK.

Obnova idejnog života je zato danas uslov ostvarivanja radničko-klasne orijentacije i reforme SK. Nikako se ne bismo mogli više zadovoljavati obrazovanjem samo mladih i novoprimljenih komunista.

INTENZIVNIJE IDEOLOŠKO-POLITIČKO OBRAZOVANJE RADNIČKE KLASE

Ustavnim promenama stvara se pravno-politička organizacija društva koja omogućuje radničkoj klasi da ovlada proširenom i celokupnom društvenom reprodukcijom. Ali ni nova pravno-politička organizacija društva kao ni materijalni progres neće sami po sebi učiniti radničku klasu vodećom društvenom snagom. Tu poziciju ona mora uporno osvajati vlastitom akcijom uz idejno-političku borbu svoje avangarde.

Sprovođenje u život ustavnih amandmana predstavlja proces od konkretnih poslova koje moraju obaviti sami radni ljudi. Istovremeno to će biti u svakoj sredini i proces idejnih raščlanjivanja i prestrojavanja. Pre svega oko toga na kojoj osnovi se traže i zasnivaju određena konkretna rešenja. Radnici će pri svemu tome slediti stavove i podsticati idejno-političku akciju svoje avangarde ukoliko njihova klasna svest bude razvijenija, njihovi idejno-politički kriterijumi izoštreniji. Bez toga oni ne samo da neće dobijati idejno-političku bitku, već mogu lako postati i plen manipulacija u neradničke svrhe. To može samo još više da otežava i ugrožava poziciju i same avangarde. Uostalolm, već smo svedoci ne tako retke prakse da se primena takozvanih radničkih amandmana pokušava svesti na otvaranje još jednog žiro računa, na natezanje oko statusa pravnog lica i na druga, čisto organizaciono-tehnička i pravna pitanja.

Institucije koje se specijalizovano bave ideološko-političkim obrazovanjem niti mogu dovesti u poziciju radnike da sami osete potrebu za sticanjem idejno-političkih saznanja niti mogu kod njih probuditi i razviti osećanje za takvu potrebu. Takva potreba kod ljudi se rađa, razvija i oni je spoznaju samo u idejno-političkoj praksi i u akciji, kao što se samo u borbi za napredak društva stiču nova idejna saznanja. Zato se danas ne može zapostaviti idejno-obrazovni rad ne samo članova SK, već ni ostalih radnih ljudi, a pre svega onih sa klasičnim radničkim zanimanjima. U suprotnom, idejno-politička akcija Saveza komunista za demokratizaciju samoupravnih odnosa i sprovođenje amandmana imala bi usku socijalnlu bazu.

Danas je za radničku klasu ideološko-političko obrazovanje jedno od najmoćnijih oruđa samooslobađanja i samoupravnog društvenog uspona. Pogotovu u uslovima savremenog tehničko-tehnološkog progresa. Taj progres, koliko god traži od radnika visok stepen tehničkog znanja, preciznosti i savršene ritmike, on isto toliko ne trpi radnika robota. Razna rešenja organizacije rada i odnosa kojima taj progres predstavlja podlogu moraju imati i odgovarajuće idejne aspekte. Bez njih ona su ne ekonomična pa ma kaliko se kitila perjem egzaktnosti i naučnosti.

Ideološko obrazovanje je danas i značajan preduslov integracije u okvirima radničke klase. Ono mora biti podjednako otvoreno, okrenuto i usmereno prema svim kategorijama radnika. Savez komunista u tome ima veliku i prema svima podjednaku odgovornost. On mora praviti razliku između polaznih osnova svoje praktične idejno-političke akcije i svoje istorijske odgovornosti da, recimo, nekvalifikovane i polukvalifikovane radnike subjektivno prevede na pozicije i interese visokokvalifikovanih, da, idealno uzeto, do istog nivoa razvije njihovu klasnu svest. Morala bi se odlučnije prevladati praksa da se ideološki uzdižu samo oni radnici koji su nosioci funkcija u samoupravnim organima i društveno-političkim organizacijama. Idejno-obrazovni rad mora biti masovan i usmeren ka svim radnim ljudima, svim kategorijama radnika,

ka radniku kao samoupravljaču — nosiocu produkcionog odnosa. U Savezu komunista i društvu to obrazovanje se zaista više ne može tretirati kao stvar volje i obaveza pojedinca.

Zbog svega toga Savez komunista mora postaviti pitanje odgovornosti komunista u samoupravnim organima, upravama i drugim telima preduzeća zašto se diskriminiše ovaj rad. Zašto su zajednice obrazovanja proglasile sebe nepozvanim da finansiraju ideološko-političko obrazovanje kad ga Rezolucija Savezne skupštine tretira kao sastavni deo sistema opšteg obrazovanja. Sa organima Saveza komunista i komunistima u rukovodstvima ostalih društveno-političkih organizacija treba se razjasniti na šta oni računaju u ostvarivanju Programa i uloge SK: na administriranje, političku moć foruma ili na idejno-političku akciju članstva i radnih ljudi. U tom smislu se ideološko-političko obrazovanje radničke klase pokazuje danas i kao strateško pitanje, kao pitanje ostvarivanja uloge SK.

Ima i drugih razjašnjenja koja Savez komunista mora, bolje reći, i dosad je morao, učiniti. Međutim, diskusije o tome tekle su uglavnom u forumima SK i imale su načelan i deklarativan karakter. Predmetno bile su usmerene više na oblike nego na sadržaj i uslove masovnog idejnog obrazovanja radnika. Nakon tih diskusija tokom poslednje dve godine nije došlo do intenziviranja, već, kao što je poznato, do stagniranja ovog rada.

Deklarativne rasprave lakonski su prelazille preko veštačkog suprotstavljanja potreba i interesovanja radnih ljudi za tehničko-stručna i idejno-politička saznanja, pomodarskih i oportunističkih inovacija u oblicima idejno-političkog obrazovanja, penetracije formalizma, verbalistike, lakirovke, pa i tuđih idejnih stavova u obrazovnom radu. Dok su se rasprave vodile o tome kako se sve „dosadno i stereotipno predaje marksizam", dotle je on iz obrazovnih programa neprimetno ispario. Uporedo sa tim povećavao se raskorak između konkretnih preokupacija radnih ljudi, njihove praktične borbe za samoupravne odnose i onoga što im se nudilo u obrazovnim programima i u procesu njihove realizacije. Najčešće posledice toga bile su da se ni jedan seminar ili politička škola nije završavao brojem polaznika kojim je počeo. Danas je sasvim jasno da to osipanje nije bilo ništa drugo do izraz bojkota i odbojnosti radnih ljudi prema zanemarivanju uloge SK u idejno-obrazovnom radu, prema destrukciji toga rada i njegovoj formalizaciji.

Ne može se sporiti potreba za ranijim diskusijama i za izvesnim intervencijama u pogledu oblika. Ali, dok je Savez komunista bio i ostajao u tome načelan, dotle su drugi radili konkretno, a negde se on čak i poveo za njima, razmišljao logikom koju su mu oni nametnuli.

Iskustva i podaci iz istraživanja koje je u Srbiji vršio Institut za političke studije pokazuju da radnicima nisu nedostajali toliko novi oblici koliko znanja kojima će moći efikasno menjati uslove svoje egzistencije u radnoj organizaciji i društvenoj zajednici. Zbog svega toga Savez komunista mora zaista davati odlučujući ton sadašnjim dogovo-

rima o intenzivnijem ideološko-političkom obrazovanju radničke klase. On mora idejno-politički zaoštriti pitanje odgovornosti na tom poslu kako svojih članova i organa tako i ostalih društvenih činilaca. Među-tim, veliko je pitanje da li je uvid u stanje koji sada imaju organi SK počev od radne organizacije pa dalje takav da predstavlja neku pouzdaniju osnovu za jedan tako ozbiljan, a neophodan poduhvat.

OSNOVA MASOVNOG IDEOLOŠKO-POLITIČKOG OBRAZOVANJA RADNIKA

Generalno uzev, u Srbiji postoji relativno solidna institucionalno-kadrovska osnova za intenzivnije idejno-političko obrazovanje radnika. Nju čini široka mreža radničkih i narodnih univerziteta, centara za stručno i političko obrazovanje, lokalnih, fabričkih i dnevnih listova — sve do veoma razvijenog radio-televizijskog sistema.

Međutim, čitav taj potencijal do sada je nedovoljno za to korišćen. Samo 49% univerziteta bavilo se idejno-obrazovnim radom. Na mnogima su centri ili katedre za ideološko-političko obrazovanje „najslabiji pogoni u kućama". Više od dve trećine univerziteta posuđuje programe seminara, kurseva i škola od drugih. Od ukupno 157 samo 12 univerziteta programe koje realizuju prave sami. Relativno solidniju literaturu za ovaj rad izdavao je do sada jedino Radnički univerzitet „Đuro Salaj" u Beogradu. Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka u Beogradu i Centar za političko obrazovanje u Novom Sadu kao dva u ovom pogledu posebno funkcionalna centra nedovoljno su povezani sa univerzitetima i nisu ekipirani za ovaj rad. Doduše, ne toliko svojom krivicom koliko zbog opšteg stanja u ovoj oblasti.

U izvesnom broju razvijenijih društvenih centara i u nekim snažnijim radnim organizacijama ideološko-političko obrazovanje radnika je raznovrsno i masovno. Tu su stvoreni i veoma povoljni kadrovsko-materijalni uslovi za taj rad. Ali ima i razvijenih, čak industrijski snažnih centara, velikih radnih organizacija koje u tom pogledu zaista zabrinjavajuće zaostaju. Posebna kategorija su nerazvijene sredine, regioni i radne organizacije. Među njima je malo onih koji su uporni. U većini slučajeva u tim sredinama i radnim organizacijama sve je ostalo još na nivou otvaranja jednog radnog mesta za tu delatnost na radničkom univerzitetu.

Predavači su ozbiljan problem za mnoge radničke univerzitete. Pre i u toku rata radnici su vodili partijske kurseve i držali predavanja na njima. Nemoguće je da su danas bogomdani samo da slušaju predavanja! Zar je osmišljavanje prakse i širenje ideja radničke klase postalo danas toliko stručan posao da ga ne mogu u nekom obliku obavljati ni oni najuzdignutiji iz redova te klase? A vidimo da neki među njima pišu savršeno dobre pesme, komponuju, slikaju, glume. Čudno je da za širenje svoje ideologije nemaju dara!?

Sasvim je izvesno da će potrebe i zahtevi toga rada biti utoliko veći ukoliko se doslednije bude ostvarivao usvojeni program društveno-ekonomskog razvoja Srbije. Nova socijalna stvarnost koja će se formirati na bazi ostvarivanja tog programa razvoja ima za pretpostavku revolucionarniju socijalnu strukturu, složenije samoupravne društvene odnose, veću političku kulturu i smelije društvene i političke inicijative.

U društvenoj stvarnosti Srbije već su sadržani izvesni elementi kojima ona teži ka razvijenim samoupravnim odnosima, ali i koji traže jasnije predstave o sebi.

Može se slobodno reći da je i u tom pogledu stvorena relativno solidna osnova. Ona je rezultat opštih napora naše revolucionarno-demokratske samoupravljačke teorijske misli. Za ovu misaonu struju na tlu Srbije karakterističan je već duže vremena napor da se objasne suštinski problemi vezani za razvoj Republike i za samoupravnu praksu radnih ljudi.

U sklopu tako usmerenih misaonih i idejno-političkih napora u Jugoslaviji do sada su sagledani i podrobnije obrađeni u Srbiji neki ključni problemi razvoja međunacionalnih odnosa, uloge Saveza komunista u tim odnosima i uopšte u sistemu samoupravljanja, neki problemi razvoja materijalnih proizvodnih snaga na bazi naučne revolucije i samoupravne integracije. Usvojen je trajniji koncept socijalne politike i sagledani aktuelni problemi socijalne diferencijacije. Položaj i uloga radničke klase su već duže vremena predmet širokih diskusija. U toku je proces istraživanja razvojnih problema političkog sistema Republike na novim, samoupravnim osnovama. U Srbiji, dakle, postoje ne samo sociološko-institucionalne, već i teorijsko-misaone osnove masovnijeg i intenzivnijeg ideološko-političkog obrazovanja radnika.

Ove misaone osnove stvarane su u širokom demokratskom procesu i dijalogu, a neke od njih društvena praksa već verifikuje.

U Srbiji je potreban još dinamičniji razvoj društvenih i političkih nauka i tešnja veza centara teorijskog i misaonog stvaralaštva i masovne radničke baze.

U institucionalnom sistemu idejno-obrazovnog rada Savez komunista Srbije trebalo bi da inicira neke procese koji su inače već uveliko prisutni u ostalim sferama života Republike. I ovde je potrebna integracija i stvaranje sistema većeg kapaciteta. Takav jedan poduhvat spremaju Institut za političke studije i Radio-televizija Beograd. „Škola samoupravljača“ koju oni planiraju od jeseni trebalo bi da obuhvati oko 10.000 slušalaca, pre svega radnika i omladinaca. Nastavu, uz pomoć literature i problemskih predavanja preko televizijskih ekrana, neposredno će izvoditi oko 800 konsultanata iz radnih organizacija i komuna koji će za to biti posebno osposobljeni i među kojima će biti radnika. Slične poduhvate trebalo bi poduzimati i na planu štampanja literature, istraživačkog rada, programiranja idejno-obrazovnih potreba, finansiranja ovog rada itd. Međutim, za sve to je potrebno stvoriti uslove i konsolidovati snage u opštinama i radnim organizacijama. U suprotnom,

pomenuta akcija Instituta za političke studije i Radio-televizije Beograd ima male šanse za uspeh. Konferencije, komitete i organizacije Saveza komunista trebalo bi orijentisati da iniciraju takve procese i poduhvate u idejno-obrazovnom radu. Integracija snaga i sredstava, dogovaranje i sporazumevanje su put da se u ovoj delatnosti eliminišu izvesne neracionalnosti, autarkizam, stereotipnost itd. Posebno se integracijom mogu postići veći uspesi i u onim sredinama, regionima i radnim organizacijama koje nemaju ni većih finansijskih ni kadrovsko-institucionallnih mogućnosti za intenzivnije i masovnije ideološko-političko obrazovanje radnika.

Boro Petkovski

IDEOLOŠKO-POLITIČKO OBRAZOVANJE RADNIČKE KLASE

1. Ideološko-političko obrazovanje radničke klase delilo je sudbinu ukupnih kretanja u našem samoupravnom socijalističkom društvu. Već duže vremena, a naročito poslednjih godina, ideološko-političko obrazovanje „izvlačeno" je iz sfere materijalne proizvodnje. Smanjivan je broj radnika koji su obuhvaćeni „sistemom" ideološko-političkog obrazovanja i osiromašivala je njegova sadržina. Sve je to uticalo na smanjivanje samoupravno organizovane društvene moći radnika protiv tehno-birokratskih i drugih antisamoupravnih tendencija u društvu. To je uticalo i na parcijalizaciju našeg bazičnog samoupravnog socijalističkog produkcionog odnosa, na sužavanje mogućnosti njegovog integralnog izražavanja. U krajnjoj liniji, sve je to uticalo da stvaralačka revolucionarna energija radničke klase kao osnovne socijalne snage našeg samoupravnog socijalističkog razvitka ne može doći do punog izražaja.

Iz svega toga izvlačimo nekoliko zaključaka:

a) *Odsustvo organizovanog ideološko-političkog obrazovanja* unutar samoupravno organizovanog rada odražava nedovoljno učvršćenu poziciju radnika u procesu samoupravnog odlučivanja o uslovima, sredstvima i rezultatima rada i u širim društvenim razmerama.

b) *Institucionalizirano samoupravljanje — institucionalizirano obrazovanje.* Sužavanje izražavanja samoupravljanja samo na njegove institucionalne oblike uticalo je da se ideološko-političko obrazovanje radnika u velikoj meri orijentiše na vrlo uzak aktiv radnih ljudi. Zanemarivano je da se bukvalno cela radnička klasa obuhvati „procesom" ideološko-političkog rada i obrazovanja.

c) *Formalno samoupravljanje* davalo je i daje značajno obeležje sadržini i karakteru ideološko-političkog obrazovanja radnika.

2. U onoj meri u kojoj je radnik u poziciji subjekta odgovornog za sudbinu svojih i ukupnih društvenih rezultata tekućeg i minulog rada, za sudbinu ukupne društvene reprodukcije, u toj meri on oseća potrebu za odgovorima na sva pitanja koja okupiraju njegov rad i život. Sadašnja radnikova pozicija u pogledu odlučivanja o uslovima, sred-

stvima i rezultatima rada u osnovnoj organizaciji udruženog rada i na globalnom planu udruženog rada ne motiviše radnika u dovoljnoj meri za organizovano i sistematsko ideološko-političko obrazovanje.

Zbog toga ideološko-političko obrazovanje, izgrađivanje samoupravne socijalističke svesti radnika, biće uspešnije utoliko ukoliko samoupravna društvena praksa radnika postaje dominantna u svim sferama društvenog rada — u materijalnoj proizvodnji, obrazovanju, nauci, kulturi i ukupnom društveno-političkom životu zemlje.

3. Društveno iskustvo ne jednom je potvrdilo da ništa ne može tako radikalno da utiče na formiranje samoupravne socijalističke svesti radnih ljudi kao njihova neposredna samoupravna praksa. Potvrdilo se saznanje da se ideološko-političko obrazovanje radnika ne može odvajati od društvene prakse u kojoj oni rade i žive i da svako odvajanje radnika od te prakse, njihovo svođenje na poziciju suprotstavljenosti toj praksi, vodi razbijanju jedne prirodne dijalektičke celine, vodi u krajnjoj liniji osiromašenju i samoupravne društvene prakse radnika i njihovog ideološko-političkog obrazovanja. Osnovna je pretpostavka da aktivna, revolucionarna pozicija radnika, radničke klase prema uslovima, sredstvima i rezultatima rada ne znači pasivno prilagođavanje radnika datom društvenom stanju, već stalno samoupravno menjanje tog stanja, unapređivanje svega pozitivnog u njemu, razvijanje novih društvenih vrednosti. Sve su to nova izvorišta sadržinskog unapređivanja ideološko-političkog obrazovanja radnika.

4. Ideološko-političko obrazovanje radnika ima ogroman značaj u osvetljavanju osnovnih sadržina društvene prakse. U tom osvetljavanju, razrađivanju prakse (i konkretnih problema i dugoročnih puteva ukupnih društvenih kretanja) pokazuje se da je nemoguće odvajanje svakodnevne političke borbe od ideološko-političkog obrazovanja. To su dve neodvojive komponente jedinstvene društvene delatnosti čiji osnovni socijalni nosilac može biti samo radnička klasa. Ideološko-politički rad i obrazovanje radničke klase su funkcija procesa oslobađanja radničke klase. U svojoj suštini, to su „dve" strane borbe klase o saznavanju „svih" činilaca njenog ukupnog društvenog položaja u cilju stalnog samoupravnog menjanja tog položaja. Kriza jedne od tih „dveju" strana ukupne društvene delatnosti radničke klase u isto vreme je kriza druge — a obe zajedno pokazuju neučvršćenu društvenu poziciju radničke klase.

Zbog svega toga revolucionarni pokret radničke klase stalno mora težiti da organizovano, svim sredstvima, a u prvom redu obrazovanjem, učini da rezultati naučne i uopšte napredne društvene misli postanu osnova i sastavni deo ukupne samoupravne angažovanosti radnika.

Samoupravna socijalistička svest radnika ne izgrađuje se samo na bazi njihovog dnevnog, parcijalnog interesa. Ali, ne i odvojeno od njega. Ona mora biti sinteza tog dnevnog, neposrednog interesa i šireg društvenog interesa. Samo kroz svakodnevnu neposrednu samoupravnu so-

cijalističku društvenu praksu radnik stiče svest o sadržini i karakteru svog individualnog, svakodnevnog interesa, o nemogućnosti realizacije tog svog interesa bez ostvarivanja interesa i drugih radnika, odnosno bez ostvarivanja interesa klase u celini. Samo kroz svoju vlastitu samoupravnu praksu radnik, prema tome, stiče svest i o ograničenosti svog individualnog interesa kada se njegova realizacija suprotstavi širem radničko-klasnom interesu.

Međutim, činjenica je da se potcenjuje narasla samoupravna socijalistička društvena svest naše radničke klase i da na bazi toga dolaze do izražaja poznate tendencije dušebrižništva, prosvetarstva i tutorstva prema društvenoj poziciji radničke klase i u krajnjoj liniji prema njenoj društvenoj svesti. Ne shvata se činjenica da je samoupravna socijalistička društvena svest radničke klase bila onaj odlučujući činilac opredeljivanja radničke klase i našeg društva u celini za strategiju razvoja samoupravnog socijalizma u našoj zemlji i činilac svega onoga što je do sada učinjeno i postignuto u razvoju naše samoupravne zajednice.

Nasuprot svemu tome, naša ukupna društvena praksa ukazuje da je vrlo ozbiljno sužena osnova ideološko-političkog obrazovanja, da su zanemareni i ostali nedovoljno razvijeni ili likvidirani mnogi oblici masovnog ideološko-političkog obrazovanja, da je ta društvena delatnost u vrlo izrazitoj meri upućena i svedena na uzak društveno-politički aktiv. Ideološko-političko obrazovanje izgubilo je mnoga svoja, ranijih godina vrlo naglašena, obeležja masovne delatnosti u obuhvatanju *cele* radničke klase.

5. Osiromašili su sadržaji ideološko-političkog rada i obrazovanja. Uzela je širokog maha praksa da se kroz sadržaje ideološko-političkog obrazovanja ciljevi našeg razvoja prikazuju kao ostvareni, da se stanje u kome radnik radi i živi prikazuje kao idealno, a u stvarnosti je to stanje nešto drugačije. Objašnjavaju se sadržaji ekonomskih i drugih društvenih kategorija — dohodak, lični dohodak, amortizacija, društvena reprodukcija i činioci koji je sačinjavaju, samoupravna i politička odluka — ali ne i realno društveno stanje u kome su te kategorije nastale, u kome se potvrđuju, stalno koriguju i transformišu u zavisnosti od stalnih promena. Objašnjavaju se društvene kategorije, ali ne (u potrebnoj meri) i protivrečnosti interesa, uzroci raznovrsnih konfliktnih situacija, faktori koji utiču na radnikovu poziciju, putevi i načini otuđivanja samoupravnog odlučivanja unutar udruženog rada i odlučivanja u širim društveno-političkim okvirima. Reč je o potrebi dubljeg razumevanja realnih društvenih uslova, suštine savremenih samoupravnih procesa u našem društvu, uključujući tu i idejno-politička kretanja.

Zanemaruje se to da ideološko-političko obrazovanje radnika mora da bude u funkciji samoupravnog socijalističkog razvoja našeg društva. To utoliko više što samoupravno socijalističko društvo ne nastaje nekim ekonomskim samotokom, spontanitetom. Ono neminovno pretpostavlja svesno društveno usmeravanje ukupnih društvenih kretanja (u kojima je

spontanost objektivno data činjenica koja se ne može ugušiti, ali koja se može i mora usmeravati). To znači da ideološko-političko obrazovanje svoje sadržaje mora da crpe iz realnih društvenih pojava i njihovih zakonitosti — u prvom redu u cilju osposobljavanja radničke klase da ona samoupravno organizovano stalno unapređuje sopstvenu društvenu praksu, da prevazilazi stanja koja konzerviraju tu praksu. To nije „unošenje" svesti unutar samoupravno organizovane radničke klase. Naprotiv, reč je o osposobljavanju radničke klase da ona sama, kroz svoje neposredno samoupravno delovanje, traži odgovore na aktuelna pitanja svoga rada i života.

Radovan Radonjić

SOCIJALNA STRUKTURA SAVEZA KOMUNISTA I PROBLEM IDEJNOG JEDINSTVA

Spoznaja uzroka sadašnjeg idejnog stanja u Savezu komunista i pronalaženje onih oblika i metoda akcije kojima će se to stanje najbrže prevazići predstavlja uslov uspješnog ostvarivanja revolucionarne uloge Saveza komunista. To, nesumnjivo, potvrđuju ne samo primjeri iz prošlosti, već i sve češće pojave kompromiserstva u realizaciji zahtjeva istaknutih na 21. sjednici Predsjedništva SKJ i Drugoj konferenciji SKJ, koje u oportunizmu imaju svoju ideološku osnovu.

Mada različiti po porijeklu, osnovni uzroci postojeće idejne zbrke u Savezu komunista nalaze se u nerazvijenoj materijalnoj bazi i u mnogim društvenim protivurječnostima koje još omogućavaju uporednu egzistenciju raznih vidova nesamoupravnih produkcionih odnosa. Iz borbe pojedinih socijalnih grupacija da spriječe dalje jačanje ekonomske moći proizvođača, ili da im eksproprišu već stečena ekonomsko-politička prava, emaniraju razne nesamoupravne ideologije.

Izvore sadašnje ideološke situacije u Savezu komunista treba tražiti ne u nekim po sebi datim principima, već u karakteru produkcionih odnosa i sadržaju društvene svijesti koja se formira u skladu sa unutrašnjom logikom tih odnosa.

Pošto bi objašnjavanje ukupnosti tih odnosa kao osnove iz koje izrasta veoma bogat ideološki milje Saveza komunista predstavljalo poduhvat koji ovdje nije moguće realizovati, interesantno bi bilo sagledati bar to kakav uticaj vrši socijalna struktura Saveza komunista na njegovo idejno jedinstvo. Opredjeljenje za ovaj aspekt posmatranja problema idejnog jedinstva u Savezu komunista motivisano je željom da se dokaže da sadašnja idejna kriza u Savezu komunista nije proizvod neke puke inferiornosti njegove ideologije u odnosu na ideologiju nekih drugih, izvan njega lociranih i njemu suprotstavljenih socijalno-političkih ili klasnih snaga, već da objektivno rezultira iz strukture njegovog sadašnjeg socijalnog bića. Drugim riječima, želimo ukazati na to da postojeća idejna zbrka nije posljedica puke infiltracije tuđih ideologija u inače koherentno izgrađenu ideologiju samoupravnog društva, već

izraz sve osjetnijeg prisustva raznih izvora i manifestacija svijesti unutar Saveza komunista koje gotovo onemogućava konstituisanje njegove ideologije kao dosljedno izvedene izvorne svijesti radničke klase.

Zaoštravanje klasnih suprotnosti i, posebno, sve izraženija socijalna stratifikacija u našem društvu nijesu ostali bez uticaja na unutrašnja raslojavanja u Savezu komunista. Ta protivurječnost društvenih odnosa, prenoseći na specifičan način svoju logiku na Savez komunista, dovela je do sve većeg zaoštravanja unutrašnjih socijalnih razlika u Savezu komunista. Iz suviše izraženih suprotnosti zbog različitog društveno-ekonomskog položaja i različitih interesa pojedinih socijalnih grupa članstva nastala je danas već dosta heterogena struktura njihove svijesti, u kojoj sve češće podjednako udobno egzistiraju razni modaliteti građanske ideologije i pauperističke alternative „sada realno ostvarljivog" komunizma, odnosno pristalice države kao arbitra i poklonici ekonomističke fetišizacije i spontanosti razvoja samoupravnog društva.

Revolucionarna kritičnost radničke klase prema sebi jedan je od bitnih uslova njenog stvarnog života. U stalnoj borbi za demistifikaciju svoje revolucionarne prošlosti i za suzbijanje svih vidova apologetike sadašnjosti radnička klasa mora, i jedino može, tražiti motive da se onemogući žrtvovanje revolucionarnih ciljeva za račun „realne politike", kao i pouzdane kriterijume borbe protiv pojava sektaštva, dogmatizma i oportunizma u njenoj političkoj partiji. Posmatrano sa stanovišta realnih mogućnosti onog njenog dijela koji je politički organizovan u Savezu komunista, ostvarivanje takve funkcije radničke klase u nas može se očekivati tek pod pretpostavkom da se prethodno znatno ublaži problem socijalno-ekonomske izdiferenciranosti i na njoj zasnovane idejne heterogenosti unutar same te grupacije, kao i da se izmijeni postojeći socijalni sastav Saveza komunista u smislu stvaranja izrazite radničke većine i političke predominacije te većine u njemu.

Stvarno idejno jedinstvo može izrasti iz jedinstva artikulisanih ili već ostvarenih socijalnih interesa neke društvene grupe, klase ili njene političke organizacije. Otuda svaka pojava disproporcija u stepenu realne socijalizacije njihovog članstva (imala ona regionalan karakter ili nastala po osnovu kvalifikacione strukture ili neravnomjernih uslova privređivanja, svejedno) nužno rađa stratifikaciju njihovih idejnih pozicija. Stoga su, nasuprot teorijama (i zabludama) po kojima je ideologija radničke klase obavezno harmonična i a priori motivisana sviješću i snabdjevena energijom za radikalan raskid sa tradicionalnim elementima materijalne zainteresovanosti i političke ograničenosti ljudi (što bi trebalo da je čini bezuslovno revolucionarnom), u praksi sve prisutnija raznovrsna, ponekad čak suprotna ideološka strujanja ne samo unutar radničke klase kao cjeline, već i u unutar onog njenog idejno najizgrađenijeg dijela koji je organizaciono uključen u Savez komunista. Osnovni uzroci tih ideoloških konfrontacija nalaze se u realnom postojanju dosta različitog materijalnog i društvenog položaja pojedinih kategorija unutar same proizvođačke strukture, od kojih neke, sudeći po njihovom mjestu i ulozi u procesu društvene proizvodnje i veličini viška rada koji

prisvajaju, uspijevaju da zadovolje gotovo sve potrebe materijalnog i duhovnog života, dok se druge nalaze na granici biološke egzistencije.

Pošto rezultate svog dosadašnjeg revolucionarnog angažovanja prepoznaju u izmijenjenim i znatno boljim uslovima života, ove prve kategorije uglavnom su spremne da u tržišnoj ekonomiji i samoupravljanju traže osnovne determinante svog društvenog položaja. Kod jednog njihovog dijela, međutim, u srazmjeri sa stepenom svijesti o tome da je i u mjeri u kojoj je njihov relativno zadovoljavajući materijalni položaj proizvod ne samo stvarnih rezultata rada, već i nekih drugih uslova koji ne proističu iz rada, rađa se apologetika prema sadašnjem jer upravo u postojećem stepenu (ne)razvijenosti tržišne privrede i samoupravljanja vide šansu za očuvanje tih privilegija. Na taj način se i u okviru ove kategorije vrši diferencijacija na pristalice daljeg razvoja tržišne privrede i samoupravljanja i na one koji u postojećem vide ostvarenje svojih životnih ciljeva i koji kroz težnju za njegovu racionalizaciju izražavaju otpor prema orijentaciji prvih.

Unutar kategorije koja se nalazi na ivici biološke egzistencije javljaju se sasvim suprotna raspoloženja. Suočeni sa ekscesnim dejstvima tržišne privrede koja su devalvirajuće djelovala na njihov materijalni položaj i izloženi „prijateljskim ubjeđivanjima“ kako je to prirodna posljedica samoupravljanja, pripadnici ove kategorije nihilistički se odnose i prema tržišnoj privredi i prema samoupravljanju. Shvatajući postojeće stanje anarhičnim, a ne izvodeći iz te kritike neku novu alternativu ekonomskih i društvenih odnosa, oni se obično okreću unazad i najčešće jedini uslov za prevazilaženje svog postojećeg društvenog položaja vide u povratku na etatističko-administrativni sistem socijalizma. U toj orijentaciji svesrdno su bodreni od strane onog dijela birokratskih snaga koji ih upućuje na traženje socijalne pravde u njedrima države, nudeći im, u stvari, svoju „zaštitu“.

Mada su naznačene marginalne manifestacije svijesti i njihovi izvori samo dio onoga što se danas sreće u socijalnoj osnovi i ideološkoj sferi radničkog dijela Saveza komunista, one jasno ukazuju na to da se u okviru ove socijalne grupacije, pri sadašnjem stepenu ispoljavanja njenih unutrašnjih protivurječnosti, ne može vršiti tako uspješna selekcija ideja koja bi, posredstvom suzbijanja anarhizma, pragmatizma, oportunizma i drugih idejnih preokupacija, odbacila sve ono što je tuđe ideologiji samoupravnog društva. Smanjivanje socijalno-ekonomskih i iz njih izvedenih drugih protivurječnosti unutar ovog dijela članstva Saveza komunista bitna je pretpostavka za stvaranje realne osnove na kojoj može doći do konstituisanja njegovog idejnog i akcionog jedinstva.

Postojeća socijalna struktura Saveza komunista i na njoj zasnovan odnos političkih snaga bitno uslovljavaju mogućnost veće afirmacije radničko-klasne ideološke platforme u globalnim okvirima Saveza komunista.

Pri ovakvom stanju u organizaciji, kada pripadnici radničke klase čine jedva 30% njenog ukupnog članstva, nastup radnika članova Saveza komunista, ma koliko bio jedinstven i zasnovan na, istorijski i društveno gledano, najprogresivnijim idejama, ne mora uvijek da znači

mnogo, a posebno a priori ne garantuje predominaciju one ideologije koja izvire iz klasno-socijalnih interesa radničke klase. Različiti ekonomski interesi pojedinih socijalnih grupacija unutar Saveza komunista često ne dozvoljavaju razvijanje takve demokratske borbe argumentima u kojoj bi prevagu mogao odnijeti istorijski interes radničke klase. Vezujući smisao svog djelovanja u Savezu komunista za očuvanje onih društveno-ekonomskih odnosa koji garantuju dalje održavanje njihovog privilegovanog društvenog položaja, znatan broj pripadnika ovih socijalnih grupa otvoreno demonstriraju svoju spremnost da, kako bi rekao Lenjin, pobijaju matematičke aksiome ukoliko bi oni zadirali u njihove interese. Pripadnici ovih socijalnih grupa djeluju sa različitih idejnih pozicija, već prema tome da li njihov privilegovan položaj proizlazi iz pripadništva državno-administrativnim ili tehnomenadžerskim strukturama, ili je vezan za povlašćen položaj privređivanja, odnosno za posredništvo u društvenoj proizvodnji i razmjeni. Tako, na primjer, pripadnicima ne tako malobrojnih državno-administrativnih struktura najviše odgovara sistem društvenih odnosa u kome politička vlast ne podliježe nikakvoj društvenoj kontroli. Zato idolopoklonstvo prema „racionalizmu" države čini osnovno uporište njihove ideologije. Nasuprot njima, pripadnici kategorija koje svoj društveni i ekonomski prestiž izvode iz povlašćene pozicije na tržištu ili iz posredništva u društvenoj proizvodnji i razmjeni skloni su takvoj ideologizaciji tržišne ekonomije koja njenom automatizmu daje karakter osnovne pretpostavke za izgradnju samoupravnog socijalizma itd.

Iz snažno izraženih interesa ovih grupacija za petrifikacijom postojećih društveno-ekonomskih odnosa, jer u protivurječnostima postojećeg one nalaze uslove za svoj opstanak, proizlaze neka zajednička svojstva njihovih ideologija — kao što su nihilistički odnos prema smislu bilo kakvog socijalnog i političkog angažovanja ili hedonizam — koja ih u krajnjoj konsekvenci čine reakcionarnim. Snažno prisustvo takvih ideoloških opredjeljenja u Savezu komunista ne tako rijetko čini inferiornom ideologiju radničke klase u njemu i predstavlja jednu od osnovnih prepreka za uspostavljanje njegovog političkog i akcionog jedinstva.

Dokle god u društvenoj realnosti postoje objektivna izvorišta izloženih socijalno-ekonomskih diferencijacija, ona će u obliku ideologije nuditi ne samo kao moguće, već i kao nužne, razne alternative izgradnje socijalizma, čiju će zajedničku signaturu činiti njihova antisamoupravna suština, a koje će se javljati čas kao isticanje neprikosnovene uloge države, čas kao fetišiziranje slobodnog tržišta. A to znači da do prevazilaženja sadašnje idejne zbrke u Savezu komunista može doći tek s takvim razvojem samoupravljanja kao osnovnog produkcionog odnosa u kome će radnička klasa zaista imati predominantnu ekonomsku i političku moć. No, da li će do takvog razvoja samoupravljanja doći i kakvu će realnu ulogu Savez komunista imati u tom procesu, zavisiće prije svega od stepena prisutnosti radničke klase u njemu. Ovo stoga što, kako se na osnovu izloženoga da zaključiti, problem prevazilaženja sadašnje idejne krize u Savezu komunista nije vezan samo za postojanje neminovnih unutrašnjih

protivurječnosti, već i za nepostojanje jedne izrazito dominantne socijalne snage u njemu koja bi bila sposobna da iz postojećih suprotnosti izvede i definiše svoje konkretne i istorijske interese i na taj način stvori realnu osnovu za idejno i akciono jedinstvo Saveza komunista. To znači da — uz već istaknut zahtjev za prevazilaženje ideoloških problema unutar njegove radničke grupacije — promjena postojeće strukture Saveza komunista u smislu obezbjeđenja predominacije brojčanog učešća i realne moći radničke klase u njemu predstavlja osnovni zadatak bez čijeg ostvarenja Savez komunista neće biti dovoljno sposoban ni da prednjači u razumijevanju opštih uslova borbe radničke klase u Jugoslaviji niti, pak, da organizuje i uspješno vodi tu borbu.

Prvoslav Ralić

REVOLUCIONARNA PRAKSA — MERILO STVARALAČKOG ODNOSA PREMA MARKSIZMU

1. Istorija pokazuje da su savremenici bilo koje epohe skloni da vreme u kome žive nazivaju prelomnim. Ta sklonost je prirodna, razumljiva. Ona proizlazi iz želja i interesa savremenika da svoje vreme učine bitnim za istoriju, da vremenu u kome žive daju istorijski karakter, da izbegnu anonimne i profane detalje svoje epohe.

Prelomna je, pak, samo ona epoha koja nas po kretanju i svesti ogromnog broja ljudi upozorava da se stvaraju novi odnosi, da nestaje klasične društvene inercije, da se formira takav sadržaj i način ljudskog života koji, meren kriterijima ljudske slobode, dotad nije bio poznat u istoriji.

Prelomna epoha, jednom rečju, jeste epoha revolucije.

Upravo obilje profanih detalja, nagomilanih ograničenja slobode, ogromni tokovi ljudske snuždenosti i ispražnjenosti zbog nerešene bitke oko ljudskih interesa — to je sredina oko revolucije zbog koje ona i ima nalog da je promeni.

2. Revolucija i teorija se susreću, uslovljavaju i zajedno idu po svojoj istorijskoj i logičkoj suštini. Kao što revolucija nije nešto fragmentno, pojedinačno, posebno, tako ni teorija ne nastaje na uopštavanju empirije. Kao što je revolucija promena društva u svim njegovim aspektima, tako i teorija nadilazi haos podataka o svakodnevnom životu. Kao što se revolucija ne javlja radi sebe same, već zbog onoga ko je vodi — radnika (kao istorijske osnove mogućeg čoveka), tako ni teorija nije po sebi, već po delatnosti (u ovom slučaju: istorijskoj, revolucionarnoj delatnosti).

Ni revolucija sama, bez teorije, ni teorija sama, ako nije svest revolucije — ne mogu postojeću stvarnost srušiti ni novu stvoriti.

Revolucija koja je napustila teoriju pustila je u svoju okolinu kontrarevoluciju i restauraciju onog što je počela da ruši.

Teorija koja nije svest revolucionarnog pokreta postaje ideologijom snaga restauracije.

Tek jedinstvo revolucije i revolucionarne teorije čini „lokomotivu istorije". Bez tog jedinstva imamo lokomotivu na sporednim, pa i pogrešnim tračnicama i istoriju na svakodnevnoj igri i apologiji postojećih interesa.

3. Slobodna stvaralačka delatnost ljudi unutrašnja je suština revolucije. Revolucije nema bez organizacije. Organizacija je revolucionarna ako omogućava slobodno stvaralaštvo svojih članova. Nije revolucija po organizaciji, već je organizacija (revolucije) po revolucionarnom delu.

Organizacija, upravo radi revolucije, mora da se osniva na vizijama. Vizije postaju iluzije ako ne obezbeđuju progresivno ostvarivanje principa:

— da oslobođenje radničke klase može biti samo njeno sopstveno delo;

— da je neophodno udruživanje u kome je slobodan razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve;

— da je nužno da čovek sazna i organizuje svoje vlastite snage kao društvene snage i da sve manje deli svoju društvenu snagu u obliku političke snage;

— da je neophodno takvo organizovanje društva da se u jednom progresivnom procesu ukidaju, a ne obnavljaju socijalni odnosi koji su rodili državu;

— da se sudbina nacionalnih revolucija stavi u zavisnost od sudbine proleterske revolucije, ali ne u ime dogmatske jednoobraznosti, već u ime klasnog zajedništva.

4. Revolucije nikad nisu bile u krizi ili propadale pod teretom obilja teorije, već pod teretom slobodne igre ekonomskih i političkih interesa koji nisu osmišljeni revolucionarnom teorijom.

Kriza svakog revolucionarnog pokreta se u osnovi svodi na krizu u radikalnom ostvarivanju klasne orijentacije i na krizu stvaralačkog marksizma.

Dokle god traje kriza revolucionarne teorije, proširuje se polje takozvanog političkog realiteta. Umesto oslobodilačke revolucionarne samodelatnosti klase, jača osamostaljeno političko posredovanje u ime klase ili nacije. Tada nastupa vreme političkih taktika, odnosa političkih snaga, kompromisa. U ime političkog realiteta vrši se kritika radikalnijih, revolucionarnijih zahteva i programa. Kriteriji revolucionarnosti se potiskuju; umesto njih, dnevni politički interesi postaju merila diferencijacije.

5. Zahtev za razvojem marksizma, za većim teorijskim stvaralaštvom, za masovnim rasprostiranjem revolucionarne teorije — ne može se shvatiti kao poseban zadatak, kao problem unutarpartijskih odnosa, kao organizacijsko pitanje.

Taj zahtev se mora shvatiti kao opšti samokritički poziv pokreta da se vrati svojim izvornim odrednicama, da izmeni strukturu svojih vrednosti, sadržaj svoga delovanja, način svoje organizacije.

Ne može se iz zaustavljenog vremena izvoditi istorijska projekcija. Revolucionarne vizije ne nastaju na apsolutizaciji regresivnih, umerenih ili progresivnih momenata, stanja revolucije. Te vizije se ne mogu degradirati na program progona onih koji u postojećem ne vide projekciju budućeg. Revolucionarne vizije se moraju izvoditi iz onih snaga u postojećem, iz onih interesa u njemu, iz onog društveno-ekonomskog po-

ložaja osnovne socijalne snage koji se opire postojećem, ali na tekovinama revolucije stalno podstiče njeno razvijanje.

6. Potreba dnevne borbe protiv ideja i snaga klasne restauracije ne sme da se uopšti u iskustvo koje zamenjuje revolucionarni program. Naprotiv. I te potrebe će se najbolje ostvarivati ako su uključene u stalno obnavljan revolucionarni program dugoročne akcije (koja se i dnevno ostvaruje) na pozitivnom, menjajućem i konstruktivnom stvaranju besklasne zajednice ljudi.

Da bi revolucionarni pokret izbegao teleološko iskušenje, njegovi krajnji ciljevi moraju već danas biti na putu svog ostvarivanja. Komunisti se ne bave progonima zla u društvu ili propovedima dobrog, već se organizuju u stvaranju slobodne, realne zajednice ljudi koja u sebi isključuje antinomiju (koja inače nije istorijska) dobra i zla.

7. Zahtev za povratkom marksizmu, za razvojem marksističkog obrazovanja — upućen je, dakle, celini pokreta, njegovoj strategiji. Nije ovde reč o zapostavljenom sektoru partijskog rada, već o zapostavljenom partijskom radu uopšte.

Zato se i problem razvoja marksističkog obrazovanja ne može rešiti njegovim kvantitativnim doziranjem i institucionalnim kombinacijama.

Marksizam se ne određuje na parče: brojem časova u školama i brojem seminara u partijskim organizacijama. Da je u tome problem, tada bismo mogli da tvrdimo da u nekim drugim socijalističkim zemljama imamo čak „suficit" marksizma. Nije, možda, problem ni u tome što nemamo „dobre" marksističke udžbenike, pa bi takve trebalo napisati.

Problem je zaista strateške prirode: šta to onemogućava veći i svestraniji razvoj marksizma i njegovo masovno rasprostiranje.

8. Mi ovde ne možemo ponuditi recept za rešavanje ovog problema. Navodimo zato radne hipoteze — pitanja koja, možda, mogu da budu prilog, više podsticaj raspravi o suštini ovog značajnog problema:

— da li se u društvenim odnosima (shvaćenim kao stanje, a ne kao mogućnost) razvijaju i takve tendencije koje za svoju idejnu osnovu nemaju marksizam kao ideologiju revolucionarnog pokreta;

— ne traje li u nas i takvo socijalno grupisanje da se umnožava broj socijalnih slojeva kojima je marksizam po prirodi njihovih interesa stran;

— ne događaju li se u nas i takve tendencije razmeštaja društveno-ekonomske moći koje po sebi odbijaju marksizam za svoju osnovu — jer im nije u interesu njegov princip dominacije društveno-ekonomske moći radničke klase;

— nije li proces političke decentralizacije, u startu dobro zamišljen, zaustavljan i pojavama institucionalizacije njegovih početnih rezultata, te je umnožavanjem upravljačkih grupa umnožen i otpor prema marksizmu koji takve grupe ne smatraju objektivnim i nužnim za pokret; da li proces političke decentralizacije jača društvenu moć radničke klase ili političku moć njenih osamostaljenih posrednika;

— može li marksizam da jača na tlu nedovoljno uspostavljene integrativne, asocijativne moći radničke klase; da li je položaj radničke klase takav da ona unutar sebe može da stvara revolucionarnu ideologiju, nije li njena društveno-ekonomska moć još uvek slaba, nejedinstvena i previše posredovana da bi mogla da bude klasa za sebe, nosilac revolucionarne svesti;

— imamo li razvijeno proizvođačko bratstvo i jedinstvo kao temelj nacionalne ravnopravnosti i slobodnog razvoja svih naroda i narodnosti;

— može li nedovoljno jedinstven pokret da razvija marksizam kao jedinstvenu ideologiju;

— nisu li marksistički koncepti o državi, o asocijaciji, o odnosu klase i nacije, o revolucionarnom subjektu — nagriženi i oštećeni dugotrajnim „realnim" tokovima i tendencijama u društvu;

— nije li rukovodstvo našeg pokreta, zbog pojava političkih blokada u sebi, ponekad nedovoljno radikalno u uspostavljanju takvog komunističkog programa u raspodeli društveno-ekonomske i političke moći koji će njega rasteretiti „suviška" te moći, te mu omogućiti da se na svojim političkim skupovima bavi idejno-političkim i teorijskim zasnivanjem revolucionarne strategije, a ne samo političkim interesima dnevnog toka;

— nemaju li procesi političke decentralizacije u SKJ i jedan svoj neželjen „nusprodukt": kadrovska politika sve više isključuje kriterije revolucionarnog dinamizma i teorijskog stvaralaštva; objektivna osnovanost pariteta ne bi smela da vodi zaboravljanju idejno-teorijske osposobljenosti revolucionarnih kadrova; oba principa moraju ići zajedno;

— šta je uzrok sve prisutnijoj praksi da dnevni politički skupovi i dokumenti postaju kriteriji idejne diferencijacije, a ne Program SKJ; teorija se lakše prima kad opravdava dnevni politički interes, a teže kad nad njim sumnja i zasniva konstruktivan revolucionarni radikalizam.

U odgovoru na ova pitanja i u njihovoj kritici, mišljenja smo, leže pretpostavke za procenu stanja marksizma u nas i za delatan program njegovog razvoja.

9. Marksističko obrazovanje može, dakle, izrastati po svom sadržaju i razvijati se u svom obimu samo na tlu radikalnijeg ostvarivanja klasne orijentacije.

Da bi potreba za marksističkim obrazovanjem bila objektivna, stvarna, mora se u društvenim odnosima osloboditi nosilac marksističke ideologije po svom položaju: savremena radnička klasa.

Ako opštu društvenu i političku situaciju karakteriše klasna orijentacija, tada će i ovo obrazovanje biti prirodnije, sadržajnije, odvijaće se kao sastavni deo ukupne revolucionarne akcije.

10. Glavne oznake nejakosti naše teorije date su u pogrešnom izvoru, neadekvatnom nosiocu i nepromišljenom rasprostiranju. To su razlozi da se na jedan nov način promisli odlučujuća uloga koju danas ima kod nas revolucionarna teorija.

I upravo ovde se podsećamo na značajne Lenjinove reči:

„Pokretu je, zbog njegova praktična značaja i praktičnih uspeha, prilazilo mnogo ljudi, vrlo malo, ili čak nimalo, teoretski pripremljenih. Po tome se može suditi koliko malo takta pokazuje „Radničko delo“ kad pobedonosno ističe Marksove reči: „svaki korak stvarnog pokreta važniji je nego tuce programa“. Ponavljati te reči u eposi teoretske zbrke, to je isto što i pri susretu sprovoda vikati: „dabogda i sutra nosili!“ Osim toga, te su Marksove reči uzete iz njegova pisma o Gotskom programu, u kome on *oštro osuđuje* što je bio dopušten eklekticizam u formulisanju principa: ako je već trebalo da se ujedinjavate — pisao je Marks vođama partije — onda sklapajte sporazume radi zadovoljavanja praktičnih ciljeva pokreta, ali ne dopuštajte trgovinu principima, ne pravite teoretske „ustupke“. Eto to je bila Marksova misao, a kod nas ima ljudi koji, u njegovo ime, hoće da oslabe značaj teorije!

Bez revolucionarne teorije ne može biti ni revolucionarnog pokreta. Nemoguće je dovoljno naglasiti koliko je potrebno insistirati na toj misli u vreme kad oduševljavanje najužim oblicima praktične delatnosti ide ruku pod ruku s modnim propovedanjem oportunizma.“

Vojislav Stefanović

PROUČAVANJE EFEKATA DRUŠTVENO-POLITIČKOG OBRAZOVANJA*

DRUŠTVENO-POLITIČKO OBRAZOVANJE I NJEGOVI EFEKTI

U svom istorijskom razvitku Savez komunista Jugoslavije uvek je poklanjao izuzetnu pažnju društveno-političkom obrazovanju kao jednoj od komponenata ostvarivanja vodeće uloge Saveza komunista u našem društvu. Političko-obrazovni rad u Savezu komunista temelji se na osnovama marksizma i savremenog samoupravnog socijalizma, a konkretan sadržaj prilagođava stepenu razvoja socijalističkih društvenih odnosa.

Političko-obrazovni rad je nerazdvojan deo političke akcije Saveza komunista.

Složenost u materijalnoj osnovi društva, protivrečnosti koje nastaju u njoj i koje se nakon toga reflektuju u društvenoj nadgradnji, samoupravljanje u radnim organizacijama i društveno-političkim zajednicama jesu nova društvena ishodišta iz kojih proizlazi i povećana društvena i politička odgovornost vodeće uloge Saveza komunista. Stoga se izuzetno javlja potreba za idejno-političkim radom komunista. Za komunistu nije više dovoljno da samo prihvata ovu novu orijentaciju, već se traži da je razume i da uđe u tok i suštinu odnosa čiji preobražaj vrši. A vršiti preobražaj društva mogu samo oni komunisti koji dobro poznaju savremene tokove kretanja ljudskog društva.

Ideološko-politički rad daće željene rezultate samo ukoliko Savez komunista i dalje zadrži revolucionarni karakter. Dakle, savremene idejne pozicije Saveza komunista moraju biti neposredno povezane sa tekućom političkom praksom i stavljene u službu energičnog i beskompromisnog razrešavanja protivrečnosti u društvu.

Pošto društveno-političko obrazovanje predstavlja preduslov demokratizacije društva, to se mora shvatiti kao neophodnost za uspešno izvršavanje društveno potrebnih funkcija — za uključivanje u socijalni, kulturni i politički život u razvijenom samoupravnom socijalističkom društvu.

---

* Ovaj rad sačinili su: Vojislav Stefanović, Slavko Munćan, Ivan Krstin i Radomir Miloradović iz Komisije za razvoj Saveza komunista Novi Bečej.

Stoga, istorijski posmatrano, obrazovanje mora imati isti uticaj u svim slojevima našeg samoupravnog društva i mora biti lišeno svih „privilegija" koje su u mnogim etapama razvitka bile prisutne, što je dovodilo do niskog idejnog nivoa obrazovanja i otuđenja politike od ljudi ne samo u neposrednoj proizvodnji, već i u celom društvu. Takvo stanje stvaralo je i stvara nesporazume u društvu. Ono zbog niskog idejnog nivoa obrazovanja može biti lišeno naučnog oslonca, može biti bez idejnosti, a samoupravljanje bez ideja i idejnosti jeste samo vulgarni mehanizam manipulisanja ljudima i stvarima.

Savez komunista kao vodeća i usmeravajuća idejno-politička snaga našeg društva imao je i ima aktivan odnos prema idejnom radu, ali taj rad nije uvek bio sistematičan jer se oslanjao dobrim delom na konkretne političke događaje, na politički trenutak, kako na unutrašnjem tako i na spoljnopolitičkom planu. Sem toga, u bavljenju tim radom mnogo vremena je odlazilo na iznalaženje formi i sadržaja, a manje pažnje je posvećivano merenju efekata toga rada. Bilo je pokušaja, u analizama koje su se ograničavale samo na konstatovanje, bez sagledavanja fenomena masovnog društveno-političkog obrazovanja, da se i dalje potenciraju izvesni oblici (čitanje materijala i političkih dokumenata) koji danas predstavljaju anahronizam, a manje se ukazivalo na nove oblike koji bi omogućili izučavanje marksističke misli i naše samoupravne prakse kao osnove za razvijanje ideologije samoupravnog društva.

Objektivne potrebe i zainteresovanost Saveza komunista za idejno izgrađivanje članstva, prema tome, vezuju se za stvaranje razvijenije ideologije, za nova saznanja i orijentacije daljeg razvijanja samoupravljanja i socijalističke demokratije, a sve je to ostvarljivo primenom marksističke teorije jer tu je sadržina i najveća garancija za prevazilaženje protivrečnosti u našem društvu.

Ali, teorija ne nastaje spontano, ona traži kadrove, uslove i organizaciju rada koja mora da izvire iz jasno utvrđenih obrazovnih programa, obuhvatajući pre svega elemenat masovnog idejnog obrazovanja i uključujući sve društveno-političke faktore, obrazovne i druge institucije. Ako se sistemu ideološko-političkog obrazovanja pristupi tako da sve te organizacije budu istovremeno i nosioci idejnog rada, tada će se postići i viši stepen motivisanosti za sam rad.

U celom sklopu zadataka ne mala je uloga opštinske konferencije, komiteta i organizacija SK. Njihov osnovni zadatak je da idejni rad polazi od dobrih, uspešnih i konstruktivnih analiza idejno-političke situacije i pojava na terenu, u bazi, i da se na toj osnovi grade programi i iznalaze forme i sadržaji rada i smisao osposobljavanja za akcije.

Opštinska organizacija SK u Novom Bečeju posle donošenja odluke o reorganizaciji krajem 1967. godine aktuelizovala je značaj idejnog rada kao osnove za preobražaj SK, usmeravajući težište rada na utvrđivanje idejnog nivoa i osposobljenosti komunista za delovanje u samoupravnom društvu.

Organi Konferencije, posebno Komisija za razvoj, pristupili su tom poslu koristeći postojeće podatke i pokazatelje o stanju i problemima

opštinske organizacije. U saradnji sa Eksperimentalnim narodnim univerzitetom izvršeno je anketiranje članstva s ciljem da se prikupe podaci o stavovima komunista o značaju društveno-političkog obrazovanja i njegovom uticaju na transformaciju svesti i znanja u razvijanju društvenih odnosa na osnovama samoupravljanja.

Od ukupno anketiranih 851 člana za društveno-političko obrazovanje se opredelilo 744, ili 90%, a 107, ili 10%, izjasnilo se da im društveno-političko obrazovanje nije neophodno da bi kao komunisti mogli društveno-politički delovati, što pretpostavlja da taj broj već ima izgrađenu osnovu.

U uslovima slobodnog opredeljivanja članova za pojedine oblike društveno-političkog obrazovanja postepeno se napušta stara praksa raspoređivanja polaznika. To je, po našoj oceni, dovelo do većeg poštovanja ličnih motivacija za ovaj ili onaj oblik društveno-političkog obrazovanja. Karakteristično je da se omladina i mladi članovi Saveza komunista opredeljuju za trajnije oblike društveno-političkog obrazovanja, kao što su odeljenja političke škole, dok se stariji prijavljuju najčešće za povremene oblike kao što su seminari i ciklusi predavanja.

Ovom treba dodati da društveno-političko obrazovanje nije niti može biti stvar samo organizacije Saveza komunista; ono mora da se naslanja i na sve ostale društveno-političke organizacije; bitan uticaj mora da vrši organizacija Saveza omladine, Socijalističkog saveza, Saveza sindikata, a posebnu ulogu moraju imati sredstva masovnog informisanja i sve druge institucije.

Praćenje efekata društveno-političkog obrazovanja ima izuzetan značaj jer se tako ono ocenjuje i sagledava u praksi. Time se saznaje do koje mere članovi SK i drugi mogu da se kroz raznovrsne oblike društveno-političkog obrazovanja osposobe za nosioce novog i progresivnog u političkim akcijama, životu i radu.

TIPOLOGIJA PROMENA NASTALIH POD UTICAJEM DRUŠTVENO-POLITIČKOG OBRAZOVANJA

Dimenzije promena koje nastaju pod uticajem organizovanih oblika obrazovnog rada ograničavale su se uglavnom na oblast znanja i eventualno na neke promene u strukturi ličnosti.

Društveno-političko obrazovanje po svojoj nameni i krajnjim ciljevima dobija u sferi valorizacije nove dimenzije koje prevazilaze tradicionalne okvire pedagoškog i andragoško-didaktičkog vrednovanja.

U našim uslovima sistematsko društveno-političko obrazovanje preko raznovrsnih oblika i metoda obrazovnog rada može uspešno, što je empirijskim i teorijskim istraživanjima dokazano, da utiče na sledeće promene:

A. promene u znanju i ličnosti polaznika,
B. promene u samoupravnoj praksi,
C. promene ekonomske prirode.

A. Kvalifikovana i korektna *valorizacija promena koje nastaju u znanju i ličnosti polaznika* je prvi zadatak kompleksne valorizacije dru-

štveno-političkog obrazovanja. Doći do pokazatelja o novostečenim znanjima, do promena u etičkim i drugim kvalitetima čovekove ličnosti — znači odgovoriti na prvi kompleks važnih pitanja vrednosti ulaganja sredstava i drugih napora u društveno-političko obrazovanje.

Valorizacija promena u ličnosti polaznika obrazovnog procesa predstavlja drugi tip valorizacije obrazovnog rada i efekata u društveno-političkom obrazovanju. U toku obrazovno-vaspitnog procesa odrastao čovek stiče i proširuje znanja, umešnost i navike. Ali u isto vreme u ličnosti u celini ili bar u nekoj od strukturalnih komponenti organizacije čovekovih osobina odigravaju se određene promene.

Sticanjem novih društveno-političkih znanja i proširivanjem kulturnih i duhovnih horizonata menjaju se neke osnovne osobine ličnosti odraslog polaznika obrazovnog procesa kao što su: sposobnosti, karakter, emocije, interesovanja, motivi i još neki elementi dinamike ličnosti (predrasude, stereotipije itd.). U prihvaćenoj definiciji ličnosti „kao jedinstvene organizacije osobina koja se formira uzajamnim delovanjem organizma i socijalne sredine"[1] implicitno su prisutne činjenice o presudnom uticaju socijalne sredine sa svojim institucijama, od kojih su obrazovne ustanove jedan od najorganizovanijih faktora delovanja na nasleđene i stečene individualitete.

Ova vrsta valorizacije je neophodna u sistemu kompletne valorizacije rezultata u društveno-političkom obrazovanju da bi se sagledalo i, po mogućstvu, egzaktno utvrdilo koje osobine i u kojoj meri se menjaju u ličnosti odraslog polaznika sticanjem i proširivanjem znanja, veština i navika. U krajnjoj instanci, cilj svakog obrazovno-vaspitnog procesa je razvijanje i formiranje ličnosti određenog svojstva, pa vrednosni pokazatelji promena pojedinih parametara ličnosti mogu da budu činjenice značajnije od činjenica dobijenih o novostečenim znanjima.

Skromne pokušaje ovakvih istraživanja izvršili su stručnjaci Radničkog sveučilišta „Moša Pijade" Zagreb i Eksperimentalnog narodnog univerziteta Novi Bečej, ali, kako je obrada rezultata još u toku, to nismo u mogućnosti da ih ovde prikažemo.

B. *Valorizacija promena u samoupravnoj praksi* predstavlja logičan tip u valorizaciji efekata društveno-političkog obrazovanja. Ako se pođe od osnovnih sintetizovanih ciljeva u obrazovanju odraslih u SFRJ: „svestrani razvoj ličnosti", „osposobljavanje za uspešniju proizvodnju i pozitivne ekonomske efekte" i „osposobljavanje samoupravljača za ostvarivanje demokratskog sistema samoupravljanja"[2], tada se ovaj tip valorizacije nameće kao neophodna potreba.

Valorizacija ponašanja pojedinaca i grupa u samoupravnom dogovaranju i odlučivanju, sa praćenjem i valorizovanjem promena koje će se odigrati u radnoj organizaciji ili nekoj drugoj asocijaciji posle realizovanih pojedinih oblika obrazovanja, predstavlja „viši" nivo vrednovanja obrazovnog rada s odraslima.

---

[1] Dr Nikola Rot, *Psihologija ličnosti*, Beograd, 1963, str. 7.

[2] Rezolucija Savezne skupštine o razvoju vaspitanja i obrazovanja na samoupravnoj osnovi, „Sl. list SFRJ", br. 16/70.

Ovaj tip valorizacije počeo je da se strukturira na prigovorima andragoško-didaktičkoj valorizaciji i valorizaciji promena u ličnosti odraslih polaznika obrazovnog procesa. Od niza prigovora mogu se navesti značajniji: „Polaznici mogu da usvoje znanja, veštine i navike, ali da ne dođe do značajnih promena njihovog ponašanja u samoupravnoj praksi"; „I pored promena koje su se odigrale u ličnosti odraslog polaznika, ne mora doći do transfera iz situacije učenja u situaciju dogovaranja i odlučivanja"; „Proširena znanja i usavršavanje osobina ličnosti polaznika obrazovnog procesa ne garantuju da će doći i do kvalitativnih promena u samoupravnoj praksi"; „Na promene ponašanja ljudi u samoupravnoj praksi deluju i drugi faktori, pa je teško utvrditi koliki je udeo obrazovanja".

Pružanjem stručnih i naučnih odgovora na ova i slična pitanja dobijaju se činjenice i saznanja značajna za konstituisanje posebnog tipa valorizacije u obrazovanju za samoupravljanje.

U ovim nastojanjima treba izdvojiti i druge faktore koji deluju na promene u samoupravnoj praksi kao što su uslovi privređivanja, organizacija rada, sredstva rada, kako ne bi delovali kao metodološki „parazitarni" faktori u pojedinim merenjima i istraživanjima.

U valorizaciji promena u samoupravnoj praksi pod uticajem obrazovanja odraslih, prema dosadašnjim iskustvima i saznanjima Radničkog sveučilišta „Moša Pijade" Zagreb, Radničkog univerziteta „Đuro Salaj" Beograd i Eksperimentalnog narodnog univerziteta Novi Bečej, moguće je valorizovati sledeće promene:

1) participaciju na sastancima gde se donose odluke,

2) učešće u pripremanju dokumenata i drugih materijala za samoupravne dogovore,

3) stavove o pojedinim pitanjima iz samoupravne prakse,

4) doživljaj, odnosno zadovoljstvo koje samoupravljač oseća u samoupravnoj praksi.

Za valorizovanje ovih pojava biće ukratko izložene metodologije do kojih su došli istraživači pomenutih ustanova.

Metodologija participacije sastoji se od niza definicija participacije koje su, posebnom analizom aktivnosti ponašanja, utvrđene i ponderisane određenim veličinama kako je prikazano u sledećoj tabeli:

Skala za izračunavanje stepena participacije

Definicija participacije	Veličina pondera
Iznošenje problema, to jest referisanje na sednici radničkog saveta	6,5
Postavljanje pitanja	1,5
Davanje odgovora	3,5
Stavljanje primedbi	1,5
Eksplikacija (iznošenje) novih problema	6,5
Predlog koji se ne prihvata	3,5
Predlog koji je prihvaćen	5,0

Metodologija modifikovanog Bejlsovog sistema kategorija sastoji se u praćenju reakcija samoupravljača (učesnika sastanka) na osnovu kojih se vidi u kojoj su meri učestvovali u pripremanju materijala i dokumenata za samoupravne sastanke.

Po ovoj metodologiji sve reakcije je moguće svrstati u sledeće osnovne grupe sa svojim skupinama:

I. Socijalno-emocionalne reakcije (pozitivne)
1) pokazuje solidarnost, ukazuje pomoć,
2) pokazuje popuštanje tenzije, smeje se,
3) slaže se, pokazuje pasivno prihvatanje.

II. Oblast problema (aktivno daje)
4) daje sugestiju, ukazuje na orijentaciju,
5) daje mišljenje,
6) daje informacije, razjašnjava.

III. Oblast problema (aktivno traži)
7) traži informacije, traži razjašnjavanja,
8) traži mišljenja,
9) traži sugestiju i orijentaciju.

IV. Socijalno-emocionalne reakcije (negativne)
10) ne slaže se,
11) pokazuje napetost,
12) pokazuje neprijateljstvo, vređa.

Grupa se obeležava sa nula (0), vođa sastanka sa brojem jedan (1), a ostali učesnici sastanka brojevima 3, 4, 5 itd. Praćenjem izlaganja svakog člana razvrstavaju se njihove reakcije u pojedine od gornjih kategorija i na kraju se objedinjuju u zbirnim pokazateljima. Ukoliko preovladavaju reakcije iz I i II grupe, znači da su prethodni postupci u pripremanju sastanka bili uspešni i demokratični uz aktivno učešće samoupravljača koji treba da donesu odluke, a ukoliko ima više od 50% reakcija iz grupa III i IV, tada treba izvršiti analizu postupaka, a često i predložiti mere protiv onih koji u prethodnom postupku zapostavljaju određene proklamovane i prihvaćene principe.

Ovom metodologijom moguće je pratiti reakcije samoupravljača pre i posle pojedinih oblika obrazovanja da bi se sagledao uticaj obrazovanja na određeno ponašanje, to jest da bi se izvršila specifična valorizacija promena u samoupravnoj praksi koje su nastale kao posledica uzročnih delovanja organizovanih obrazovnih uticaja.

U jednom takvom istraživanju izvršenom na Eksperimentalnom narodnom univerzitetu Novi Bečej sa četiri radne jedinice IGK „Polet" Novi Bečej[8] dobijeni su rezultati koji su prikazani u sledećoj tabeli:

[8] IGK „Polet" Novi Bečej sa 700 zaposlenih radnika i godišnjom proizvodnjom građevinskog materijala (crep, cigla) za 30.000 stanova spada u red najvećih proizvođača građevinskog materijala u Jugoslaviji.

Rezultati reakcije četiri grupe samoupravljača
(pre i posle završenih seminara)

	Grupa A		Grupa B		Grupa C		Grupa D	
	pre	posle	pre	posle	pre	posle	pre	posle
I. Socijalno-emocionalne reakcije (pozitivne)	10	22	12	25	8	19	7	20
II. Oblast problema (aktivno daje)	2	4	3	7	2	4	3	5
III. Oblast problema (aktivno traži)	8	5	9	3	14	10	17	12
IV. Socijalno-emocionalne reakcije (negativne)	16	5	14	3	15	6	15	5
Ukupno polaznika	36	36	38	38	39	39	42	42

Valorizacija stavova o pojedinim pitanjima iz samoupravne prakse predstavlja sledeće područje u kome treba vršiti istraživačke prodore. Kao važne dinamične crte ličnosti koje se manifestuju u mentalnoj spremnosti za reagovanje pojedinaca na objekte sa kojima dolaze u dodir, stavovi čine zahvalne parametre valorizacije promena ponašanja u samoupravnoj praksi. I u ovom slučaju najbolji rezultati mogu se dobiti ako se izvrše inicijalna i završna merenja ispitivanja stavova da bi se sagledali efekti pojedinih oblika u obrazovanju odraslih.

U jednom istraživanju izvršenom na Eksperimentalnom narodnom univerzitetu Novi Bečej dobijeni su rezultati o značajnim promenama stavova učesnika tri grupe seminara za društveno-ekonomsko obrazovanje radnika IGK „Polet" Novi Bečej. Tako su posle održanih seminara na prve tri pozicije došli stavovi (očekivanja o uticaju obrazovanja na promene u radnoj organizaciji):

1) „povećano lično zalaganje" (46,2%),
2) „veća participacija u samoupravljanju" (46,0%),
3) „bolja organizacija rada" (32%), a na poslednja tri mesta od 8 mogućih došli su oni stavovi koji su u inicijalnim merenjima (pre početka seminara) zauzeli prva tri mesta:

1) „uspešniji rad društveno-političkih organizacija" (27,2%),
2) „mogućnost napredovanja u preduzeću" (25,4%),
3) „poboljšanje radnih uslova" (11,9%).

Konačno, u ovoj valorizaciji promena u samoupravnoj praksi može se meriti kako samoupravljač doživljava samoupravnu praksu. Za ovu svrhu mogu se sačiniti posebni upitnici, indeksi i inventari u kojima će

dominirati tvrdnje višestrukog izbora kojima treba odrediti veličinu (ponder).

Prikazani metodološki postupci u dosadašnjim istraživačkim pokušajima dali su veoma zapažene rezultate. U isto vreme neki od njih su otkrili i nove probleme koje treba istraživati, što je metodološki sasvim logično. Tako u metodologiji participacije treba istraživati sadržaje participacije, to jest saznati na kojim pitanjima participiraju pojedine kategorije radnika. U metodologiji modifikovanog Bejlsovog sistema kategorija treba istražiti odnos između životnih prilika radnika i reakcija u praksi samoupravnog dogovaranja i odlučivanja. Kao problem postavlja se iznalaženje novih parametara i mogućnosti za valorizaciju promena u samoupravnoj praksi posle organizovanih obrazovnih aktivnosti.

Dosadašnji napori potvrdili su metodološki aksiom da se može početi od jednostranijih istraživanja da bi se išlo ka složenijima „jer prilazeći najpre dostupnim problemima, pa makar oni i ne bili od kardinalne važnosti, razvija se metodologija, pronalaze se novi putevi kojima je zatim omogućen i pristup teže dostupnim i važnijim problemima“[4].

C. *Ekonomska valorizacija obrazovnih rezultata* predstavlja sledeći tip u valorizaciji efekata obrazovnog rada.

Valorizacija promena u znanju i ličnosti polaznika i valorizacija promena u samoupravnoj praksi predstavljaju „niže“ vrste valorizacije efekata u društveno-političkom obrazovanju. Ekonomska valorizacija je počela da se konstituiše na prigovorima pomenutim tipovima valorizacije. Osnovni prigovori su usmereni na mogućnost da se usvoje znanja, odigraju određene promene u ličnosti polaznika i u samoupravnoj praksi, a da ne dođe i do pozitivnih ekonomskih efekata u radnoj organizaciji ili nekoj drugoj asocijaciji. Otuda se javlja potreba za strukturiranjem posebnog tipa valorizacije kojim bi se vrednovale uzročno-posledične veze između obrazovnih uticaja i ekonomskih efekata — za konstituisanjem ekonomske valorizacije obrazovnih rezultata.

Ekonomska valorizacija predstavlja veoma složen proces vrednovanja sveukupnog obrazovnog rada usmeren ka egzaktnom utvrđivanju i izračunavanju kvantitativnih i kvalitativnih promena koje će odigrati u radnoj organizaciji ili nekoj drugoj instituciji posle završenog obrazovnog procesa.

U ekonomskoj valorizaciji obrazovnog rezultata postoje i pokušaji konstituisanja principa (pravovremenosti, objektivnosti, kompletnosti, kontinuiranosti, ekonomičnosti, integralnosti, uvažavanja ličnosti polaznika) kojih se istraživač mora pridržavati kako bi valorizacija bila stručno kompletnija i naučno korektnija.[5]

Pri ekonomskoj valorizaciji efekata u obrazovanju odraslih kao najvažniji problem pojavljuje se izbor ekonomskih parametara i kriteri-

---

[4] Dr V. Mužić, *Metodologija pedagoškog istraživanja,* Sarajevo, 1968, str. 54.

[5] Vojislav Stefanović i Borivoj Bogdanov, *Prilog izgrađivanju sistema valorizacije u obrazovanju za samoupravljanje,* „Andragogija“, br. 2/1970, str. 7.

juma, odnosno pojava koje treba valorizovati a imaju ekonomsko značenje.

Iz dosadašnjih pokušaja, prakse i teorijskih saznanja moguće je izdvojiti dve vrste kriterijuma:

a) kriterijume dostupne objektivnom utvrđivanju: kvantitet rada, kvalitet rada, izostanci s posla, zakašnjavanja na posao, oboljenja i profesionalne nezgode, brzina na radu, tačnost u radu;

b) kriterijume koji se registruju subjektivnim metodama: marljivost, neprilagođeno ponašanje, zadovoljstvo u radu, odnos prema drugovima na poslu, odnos prema preduzeću, odnos prema poslovođi.

Pri utvrđivanju funkcionalne efikasnosti obrazovnih procesa poželjno je valorizovati promene dostupne i objektivnom i subjektivnom utvrđivanju.

Ekonomska valorizacija obrazovnih rezultata, kao jedan od najsloženijih tipova valorizacije, spada u domen istraživačkog rada. Ona zahteva prethodno projektovanje da bi se — sagledavanjem faza, postupaka, instrumenata, uzroka — trasirao tok istraživanja, izbegle mogućnosti za delovanje „parazitarnih" faktora i sprečila vulgarizacija.

Ova valorizacija može se vršiti primenom dve istraživačke metode: *deskriptivne* i *eksperimenta*.

Primenom deskriptivne istraživačke metode, uz korišćenje postupka analize dokumentacije, posmatranja, anketiranja, intervjuisanja, skaliranja i testiranja, mogu se dobiti pokazatelji ekonomske prirode kao rezultati uzročnih delovanja obrazovnih procesa. Može se ipak primetiti da su ti pokazatelji relativne prirode jer na konačne ekonomske efekte deluje i niz drugih faktora koji se ne mogu uvek eliminisati. Međutim, postoje raznovrsni metodološki i statistički postupci kojima je moguće predvideti udeo i drugih faktora ili ih eliminisati u toku istraživanja.

Ovaj način ekonomske valorizacije vrši se kada su radnici razbacani po različitim radnim jedinicama, pa se njihovi radni efekti posle obrazovnih aktivnosti prate primenom pomenutih postupaka i njihovih adekvatnih instrumenata. I za ovu vrstu valorizacije je neophodno, čak znatno više nego za prethodne, da se vrše inicijalna i završna merenja kako bi se precizno utvrdila pozitivna razlika koja se, ako se u stvarnosti izoluju ili statistički eliminišu drugi faktori, može pripisati obrazovanju.

Kao instrumenti u ovoj valorizaciji mogu se koristiti raznovrsne skale za procenjivanje radnika i testovi, kao i dokumentacija radnih jedinica o proizvodnji i izvršenim zadacima u radnoj organizaciji. Ilustracije radi u sledećoj tabeli prikazani su rezultati objektivnih pokazatelja za 70 radnika iz IGK „Polet" Novi Bečej dobijeni merenjem pre i posle šestomesečnog obrazovanja za priučene opekarske radnike, u kome su vidno mesto zauzimali sadržaji društveno-političkog obrazovanja:

*Rezultati objektivnih pokazatelja za 70 radnika iz IGK „Polet“ Novi Bečej**

Kriterijumi dostupni objektivnom procenjivanju	Ispod proseka		Prosečan		Iznad proseka	
	pre	posle	pre	posle	pre	posle
Kvantitet rada	12	40	30	16	28	14
Kvalitet rada	10	36	26	15	34	19
Izostanci s posla	12	6	46	50	12	14
Zakašnjavanja na posao	13	6	48	40	9	24
Oboljenja i profesionalne nezgode	11	8	50	38	9	24

* Tabela je preuzeta iz dokumentacije Eksperimentalnog narodnog univerziteta Novi Bečej o istraživanju koje je izvršeno u toku 1970/71. godine, ali još nije objavljeno u stručnoj literaturi.

Složeniji, ali znatno precizniji i egzaktniji pokazatelji ekonomske valorizacije obrazovnih rezultata dobijaju se eksperimentom. Od mogućih varijanti eksperimenta najobjektivniji rezultati se dobijaju eksperimentom sa paralelnim grupama. Ovaj model eksperimenta zahteva metodološku korektnost u izboru grupa koje se izjednačuju ili u stvarnosti ili primenom statističkih postupaka. Prethodna i završna merenja produktivnosti i drugih elemenata ukazaće na razliku koja se može pripisati obrazovanju.

Ekonomska valorizacija obrazovnih rezultata, kao novi tip valorizacije efekata obrazovnog rada, predstavlja jedan od najsloženijih oblika valorizacije, ali i društveno najkorisniji jer se u relativno kratkom vremenskom intervalu prate i verifikuju promene ekonomske prirode kao posledica uzročnih delovanja planskih, organizovanih uticaja obrazovnog rada.

Društveno-političko obrazovanje kao integralni deo sveukupne obrazovne sfere razvijalo se uporedo sa dinamikom razvoja našeg društva i stalno je dobijalo nove kvalitete i dimenzije.

U novim, složenim uslovima razvijanja samoupravnih odnosa društveno-političko obrazovanje postaje područje interesovanja svih društvenih faktora.

Društveno-političko obrazovanje je u relativno kratkom periodu doživelo transformaciju od prvih prosvetiteljskih akcija preko univerzalnih programa do savremenih diferenciranih pristupa istraživačke prirode u kojima se koriste metode i instrumenti naučnoistraživačkog rada i dobijaju egzaktni pokazatelji i rezultati.

Praćenje efekata društveno-političkog obrazovanja u ovim istraživačkim poduhvatima je jedno od najznačajnijih pitanja.

Problem valorizacije obrazovnih rezultata društveno-političkog obrazovanja, iako je tek nedavno počeo da se teorijski razrađuje i oblikuje, sve više se konstituiše u specifičan sistem vrednovanja sa određenim kategorijama, didaktičko-metodičkim i metodološkim postupcima.

Na osnovu niza istraživanja izvršenih u poslednjih desetak godina u Jugoslaviji ovaj sistem je počeo da dobija svoju strukturu koju čine:

1) valorizacija promena u znanju i ličnosti,

2) valorizacija promena u samoupravnoj praksi,

3) ekonomska valorizacija obrazovnih rezultata.

Valorizacija promena u znanju i ličnosti polaznika obrazovnog procesa bavi se suptilnom problematikom promena koje se odigravaju u strukturi ličnosti (znanja, sposobnosti, karakter, emocije, interesovanja, motivi i slično) pod uticajem organizovanih aktivnosti obrazovanja uz rad.

Valorizacija promena u samoupravnoj praksi, korišćenjem raznovrsnih postupaka, pruža dragocene pokazatelje o stepenu dostignuća elemenata sistema samoupravljanja, o promenama u pojedinim sociostrukturama koje se odigravaju pod uticajem sistematske obrazovne aktivnosti u pojedinim područjima obrazovanja odraslih (opšte, stručno, društveno-političko obrazovanje).

Ekonomska valorizacija, kao veoma složen proces vrednovanja sveukupnog obrazovnog rada, usmerena je ka egzaktnom utvrđivanju i izračunavanju kvantitativnih i kvalitativnih promena koje će se odigrati u radnoj organizaciji ili nekoj drugoj asocijaciji posle završenog obrazovnog procesa. Na osnovu praćenja pokazatelja dostupnih objektivnom i subjektivnom procenjivanju dobijaju se značajne činjenice o funkcionalnoj vrednosti obrazovnih aktivnosti.

Svoju kompletnost sva tri tipa valorizacije u društveno-političkom obrazovanju dobijaju tek u punom jedinstvu, a rezultati postaju snažna empirijsko-teorijska argumentacija društveno-ekonomske opravdanosti ulaganja u društveno-političko obrazovanje, koje valorizovanjem postaje verifikovana komponenta razvoja i prosperiteta radnih organizacija i društveno-političkih zajednica.

Strukturiranje specifičnog sistema valorizacije efekata u društveno-političkom obrazovanju pruža široke mogućnosti društvenim faktorima i radnim organizacijama da sagledaju na relativno egzaktan način vrednosti i kvalitete društveno-političkog obrazovanja, od kojih su značajniji:

1) kompletnom valorizacijom efekata u društveno-političkom obrazovanju dobijaju se činjenice sa kojima društveno-političko obrazovanje postaje društveno priznata komponenta razvoja i prosperiteta radne organizacije ili neke druge asocijacije;

2) pokazatelji kompletno izvršene valorizacije obrazovnih rezultata pojavljuju se kao dragocena, neophodna osnova pri ponovnom progra-

miranju obrazovanja, čime se dobija valorizovan kontinuitet obrazovnih aktivnosti u koncepciji permanentnog obrazovanja;

3) rezultati dobijeni u celovito izvršenoj valorizaciji pojedinih oblika društveno-političkog obrazovanja daju dragocen doprinos transformaciji obrazovanja iz „sfere potrošnje" u komponentu društvene reprodukcije;

4) saznanja do kojih se dolazi ovakvim i sličnim istraživačkim pokušajima mogu biti od značaja za organizacije Saveza komunista u intenziviranju aktivnosti masovnog ideološko-političkog osposobljavanja kao jedne u nizu pretpostavki za uspešnije ostvarivanje idejno-političkih zadataka Saveza komunista u radnim organizacijama i društveno-političkim zajednicama.

Milosav V. Milosavljević

IDEJNO-POLITIČKO OBRAZOVANJE MLADIH

IDEOLOGIJA I SAVREMENO DRUŠTVO

Savremena društva sa svim svojim protivrečnostima, podjednako kapitalistička kao i socijalistička, nalaze se pred mnogobrojnim dilemama. Velike su razlike u prirodi, stepenu zaoštravanja i načinima i mogućnostima razrešavanja protivrečnosti. Revolucionarne snage socijalizma (kojima pripada veći deo mlade jugoslovenske generacije) moraju biti svesne istorijskog trenutka u kome se nalaze da bi odigrale svoju značajnu društvenu ulogu. Pri tom se mora biti svestan ne samo društvenih mogućnosti i tokova, već i sopstvenih snaga i slabosti.

Naš vek je vreme cvetanja mnogih ideologija. Mnoge laži i skriveni interesi zaodevaju se u ruho progresivnih ideja. Česte su zamene etiketa i etiketiranje ideja. Istovremeno naše doba označava kraj mnogih predrasuda. Izgradnja samosvesti o sebi i svetu oko sebe time postaje komplikovanija i teža. Živa društvena stvarnost i ideje koje u njoj nastaju i žive traže dinamične stvaraoce koji su u stanju da te procese osmisle i vode. Samoupravno društvo svojim dinamizmom ne samo da traži, već i nameće potrebu stalnog razvijanja svesti. Spajanje funkcija „proizvođača“ i „upravljača“ zahteva da stalno stručno osposobljavanje ide u korak sa društveno-političkim osposobljavanjem. Društveno kretanje melje svojim točkom nesigurne i kolebljivce. Ono traži da ljudska akcija bude osmišljena, organizovana i dugoročna. Društvena praksa rađa nove ideje i poglede na pravce kretanja. Ona je i jedini njihov sudija. No, ideje stoje u upravnom odnosu prema društvenoj praksi usmeravajući je svesnom ljudskom akcijom. Nema stalnih recepata i jedinog puta. Postoji dijalektička misao koja pomaže da se određene ideje prouče, uporede, suprotstave.

Društvena svest ne gradi se preko noći. To je smišljen, sistematičan, organizovan i dugoročan proces koji ima i svoje spontane i iracionalne momente. Što su oni naglašeniji, umanjenija je društvena funkcija procesa izgradnje svesti.

O marksizmu i marksističkom obrazovanju i vaspitanju mladih neprestano se govori i piše u našem društvu. Malo se, međutim, radi na

ostvarivanju mnogih dogovora i usvojenih stavova. Ko je krivac: škola, porodica, društvo, Savez komunista, Savez omladine, neko drugi? U svim razgovorima ističe se potreba za marksizmom. Problemi nastaju kad se dođe do pitanja — kako?

MARKSIZAM SE NE UČI IZ KNJIGA

Pogrešni su svi programi koji marksizam izučavaju apstraktno, bez povezivanja sa konkretnom društvenom praksom. Šeme i definicije nikako ne mogu motivisati mlade na društvenu angažovanost, još manje mogu da privuku njihovu pažnju. Potreba za učenjem može proizaći samo iz prakse. Povezivanje marksizma sa svakodnevnim životom, praksom socijalizma, jedino može da učini da on bude ne samo stvar uma, već i stvar srca. Ako se želi izgradnja takvih humanih društvenih odnosa u kojima je „slobodan razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve", moraju se osposobiti takvi njihovi nosioci koji su u stanju da te odnose i procese društvenog kretanja osmisle i vode.

Marksizam je kritička i stvaralačka misao. Iz toga proizlazi aktivistički i stvaralačko-kritički odnos prema društvu. Tako primenjen u procesu vaspitanja i obrazovanja, marksizam može biti najbolje sredstvo u odbrani od raznih malograđanskih, birokratsko-tehnokratskih, liberalističkih, dogmatskih i drugih uticaja. Dogmatska misao osiromašuje marksizam podrezujući mu krila dijalektike. Ona stavlja društvene odnose u uske pregrađene odeljke iz kojih s vremena na vreme prekipi nabujala društvena stvarnost koja ne trpi šeme. Pogrešno je iz ovih stavova zaključivati o automatizmu marksističkog vaspitanja i obrazovanja kroz društvenu praksu socijalizma. Usvajanje marksizma i razvijanje marksističkog pogleda na svet je složen proces koji mora biti stalan, kontinuiran, organizovan i dobro vođen.

Uobičajeno je mišljenje da je mlada generacija po svojoj biti progresivna i nosilac društvenog napretka. Ipak, progresivnost se ne meri starosnim dobom neke generacije, već nivoom društvene svesti i pripadnošću određenim društvenim segmentima.

ČINIOCI IDEJNO-POLITIČKOG OBRAZOVANJA MLADIH

Mnogobrojni su činioci izgradnje društvene svesti mladih. Taj proces ima dva nerazdvojna pola: obrazovanje i vaspitanje. On se odvija kroz oblike koji su institucionalizovani ili kroz manje ili više spontane forme.

Samoupravni sistem i demokratska priroda društvenih odnosa u svim oblastima društveno-političkog života zahtevaju izgrađenu društveno-političku svest samoupravljača. Samoupravna praksa daje mogućnost ispoljavanju stvaralačkih potencija, ali i različitih stavova i rešenja, znači, i njihovo konfrontiranje. Za pobedu progresivnih, socijalističkih stavova potrebna je idejno-politička osposobljenost sa ciljem

suprotstavljanja shvatanjima stranim socijalizmu i demokratskim društvenim odnosima u našoj zajednici. Otuda zahtevi ne samo za permanentnom aktuelnom informisanošću, nego i za stalnim radom na upotpunjavanju znanja i opšte kulture.

Dinamična društveno-politička struktura našeg društva i uloga društveno-političkih organizacija omogućuju suočeljavanje i cirkulaciju različitih ideja i rešenja. Razrešavanje određenih sukoba ideja ostvaruje se kroz demokratsku praksu koju prate i neke devijacije. Konzervativni stavovi i birokratsko-tehnokratska i srodna shvatanja traže najlakše, često nedemokratske puteve za svoja ispoljavanja. Pogodno tle njihovog delovanja su oni koji nemaju nikakve stavove ili se u njima kolebaju. Upravo tu je prostor za delovanje društveno-političkih organizacija i, među njima, Saveza omladine Jugoslavije.

Demokratizacija odnosa u SOJ i aktivna uloga članstva u izgrađivanju stavova o značajnim pitanjima društvenog života i položaja omladine doprinosi njihovom društvenom angažovanju. To podrazumeva i poznavanje materije o kojoj se donose društvena rešenja.

Posebno značajan činilac je odnos SKJ prema mladoj generaciji i izgrađivanju njene društveno-političke svesti. Praćenje i usmeravanje idejnih kretanja među mladima je zbog toga poseban zadatak SKJ. Prijemom velikog broja mladih u SKJ traži se aktivnije angažovanje na njihovom idejno-političkom obrazovanju. Isti zahtev postavlja se u odnosu na pripremu omladinaca za prijem u SKJ.

Razvoj i dostupnost društvenih nauka i marksističke misli omogućuje da se sve više mladih teorijski i praktično bavi problemima našeg društva. To čini potencijal izgradnje društvene svesti, ali i pretpostavlja određenu idejnu zrelost, kritički prilaz raznim teorijskim strujanjima.

Demokratizacija odnosa u nauci, kulturi i umetnosti omogućuje ispoljavanje i razvoj ideja i shvatanja stranih humanističkoj i demokratskoj prirodi našeg društva. Velike laži zaodevene u ruho malih poluistina, podjednako kao kič sakriven iza leđa novog, avangardnog, imaju pravo na postojanje sve dok se uspevaju udvarati neukusu i analfabetizmu. Njihov jedini sudija može biti izgrađen ukus, vrednost, stav, znanje. No, ukus, vrednost, znanje treba stvarati, razvijati i menjati kroz postojeću praksu i organizovan rad.

Proces redovnog školovanja bi trebalo da omogući sistematsko i kontinuirano idejno-političko i opšte kulturno obrazovanje mladih. Tip škole znatno utiče na karakter tog obrazovanja. Mnogobrojni skupovi i istraživanja ukazuju da naša škola ne uspeva da ispuni tu značajnu društvenu funkciju i da se zahteva reforma celokupnog sistema obrazovanja. To podrazumeva i drugačiju poziciju vanškolskih obrazovnih institucija. Škola mora da podstiče kreativnost i vaspitava kroz stvaralački i kritički odnos prema materiji i znanjima.

Razvijen sistem savremenih sredstava komuniciranja omogućuje kolanje ideja i shvatanja i ima posebne mogućnosti idejno-političkog i kulturnog delovanja koje su nedovoljno iskorišćene.

Nema izolovanog društva. Naše društvo se nalazi na vetrometini uticaja i interesa drugih. Pritisci spolja i delovanje raznih protivdruš-

tvenih i samoupravljanju stranih elemenata i grupa pojačava se svakodnevno. Nije slučajno što se neki stavovi i uticaji upravljaju posebno prema mladima. Takvim pritiscima društvo se mora suprotstavljati samo organizovanim delovanjem.

Među tim uticajima posebno je vidljivo delovanje crkve na mlade. Iako je rasprostranjeno mišljenje da ideološki uticaj crkve nije tako izražen i da je prisustvo mladih u crkvama više posledica tradicije, pritiska roditelja i znatiželje nego religioznih ubeđenja, činjenice govore da crkva različitim sredstvima, koja najčešće i nemaju vidljiv religiozni karakter, deluje na jedan deo mlade generacije. Posebno je agresivnost tog uticaja izražena u delovanju crkve na mlade radnike koji se nalaze na privremenom radu u inostranstvu. Ona polazi od onih propusta vezanih za materijalni i društveni položaj mladih radnika u inostranstvu koje naša organizovana društvena akcija ne rešava. Takve akcije crkve su dobro organizovane, raznovrsne i psihološki dobro pripremljene.

Delovanje crkve je samo deo pritisaka koji se od strane različitih protivnika samoupravnog socijalizma čine na naše radnike zaposlene u inostranstvu. Iako često protivrečni, ti uticaji, sredstvima koja se ulažu i kadrovima koji se time bave, često prevažu nad idejno-političkim akcijama našeg društva. Mnoge nepovoljnosti društvenog položaja, a posebno neobaveštenost mladih radnika, još nedovoljno oformljena društvena svest i odsustvo političkih akcija naše zajednice, pogoduju uspešnosti takvog delovanja. Situacija nije alarmantna, ali je vrlo ozbiljna i složena i zahteva organizovanu i osmišljenu društvenu akciju na duži rok.

Među nesocijalističkim i antisocijalističkim uticajima posebno je negativno dejstvo malograđanske ideologije i vrednosti na mlade. Prostor za malograđansku ideologiju i moral ne otvara nepostojanje samoupravnih vrednosti i morala, iako ovaj sistem nikako nije dograđen, koliko neostvarivanje samoupravnih vrednosti, ideala i morala u društvenoj praksi. Stvaranje psihologije potrošačkog društva, nedovoljno negovanje nekih kolektivnih vrednosti i, posebno, prisustvo malograđanskih ideja i ideala u znatnom delu sredstava koja pretenduju da izražavaju kulturne vrednosti (misli se na šund i slično) utiču na svest mladih, tim više što u društvenim odnosima te vrednosti postaju deo ponašanja.

Nerazvijenost samoupravnih odnosa i nepovoljne mogućnosti za društveno angažovanje mladih u nekim sredinama (posebno na univerzitetima i u školama) utiču na javljanje anarholiberalnih, trockističkih i sličnih ideja koje nemaju ničeg zajedničkog sa ideologijom samoupravnog društva. U takvoj situaciji mešaju se saznanje o sopstvenim mogućnostima i društvena nemogućnost da se sopstvene moći korisno upotrebe kroz društvenu praksu. Svakako da je kod jednog dela takav odnos prema društvu i stranim uticajima posledica nerazvijenosti marksističke svesti.

Među činiocima idejno-političkog obrazovanja omladine znatan je uticaj porodice i neformalnih grupa (susedstvo, grupe vršnjaka i prijatelja) na formiranje stavova prema društvu i pogleda na svet uopšte.

U savremenim društvima društvene institucije sve više preuzimaju te funkcije od porodice.

Ideologija samoupravnog društva mora biti otvorena i dinamična. Zato je potrebno sistematsko, kontinuirano i stalno delovanje svih značajnih činilaca. U tom procesu nema automatizma, potrebna je organizovanost i trajnost. Mladi moraju posedovati određena znanja o društvu i društvenim procesima da bi prihvatali progresivna kretanja u našem samoupravnom društvu i da bi učestvovali u njegovom kreiranju. Sve to podrazumeva temeljnije promene u marksističkom obrazovanju mladih generacija.

U ovom odeljku pomenuli smo neke od činilaca izgradnje društvene svesti mladih za koje smatramo da su posebno značajni. Zanimljivo je za ovo izlaganje izneti rezultate istraživanja koje je u 1970. godini u Predsedništvu SOJ obavio autor ovog teksta. Tu je izražena ocena mladih o tome ko najviše utiče na izgrađivanje njihovih stavova o društvu i društvenim pojavama. Oni su dali sledeći redosled: roditelji, Savez omladine, SKJ, škola, sredstva informisanja, radna sredina, ostale društveno-političke organizacije, drugovi i prijatelji i ostalo.

Nemoguće je ovde detaljno govoriti o svim tim činiocima. Za ovu priliku značajno je razmatrati ulogu Saveza omladine, SKJ i škole u idejno-političkom obrazovanju i vaspitanju mladih.

SAVEZ OMLADINE I IDEJNO-POLITIČKO OBRAZOVANJE MLADIH

Celokupna aktivnost Saveza omladine je tako koncipirana da doprinosi izgradnji društvene svesti mladih. Idejno-političko obrazovanje predstavlja beočug tog procesa. Efikasnost idejno-političkog obrazovanja zavisi od sistematičnosti, izbora sadržaja, organizovanosti, oblika i načina prenošenja sadržaja, kadrova koji ga izvode, materijalnih uslova i drugog. Ona se odražava na celokupnu angažovanost mladih i time se najbolje meri. Već duže vremena izražava se nezadovoljstvo u pogledu navedenih elemenata idejno-političkog obrazovanja u Savezu omladine. Kritike se odnose na nesistematičan i neplanski rad, na nekritičnost i nedovoljnu organizovanost. Menjaju se shvatanja i praksa, ali nedovoljno brzo. Posledice takvog odnosa prema marksističkom obrazovanju ne osećaju se samo u kriznim periodima. U njima su samo najuočljivije.

Reorganizacijom Saveza omladine želelo se njegovo delovanje prilagoditi društvenim uslovima sve razvijenijeg samoupravljanja i promenama koje zajedno sa društvom doživljava mlada generacija. Međutim, u težnji da se oslobodi formalizma u radu, zastarelih oblika i sadržaja i da zadovolji princip interesovanja mladih, Savez omladine je zanemario neposredno idejno-političko obrazovanje omladine. Prema nekim ocenama, insistiranje na interesnom principu istovremeno je značilo zanemarivanje idejno-političke uloge omladinskih organizacija.

Svakako da je za donošenje meritornog mišljenja potrebno raspolagati sa više evidentnih saznanja. Ocena delovanja Saveza omladine na

izgradnji društvene svesti mladih mora polaziti od njegovih društvenih mogućnosti i političkog uticaja. Vidljivo je da, i pored znatnog idejno-političkog uticaja, idejno-političko obrazovanje i vaspitanje u Savezu omladine ima određene nedostatke koji umanjuju veličinu tog uticaja.

Najznačajnija primedba odnosi se na masovnost idejno-političkih aktivnosti Saveza omladine. Masovnost omladine u stalnim oblicima idejno-političkog obrazovanja nije zadovoljavajuća. Većina omladinaca je izvan procesa sistematskog i trajnog idejno-političkog obrazovanja. Posebno je takva situacija karakteristična za omladinu na selu, za nezaposlenu omladinu i jedan deo omladine iz radnih organizacija. Često se to opravdava nezainteresovanošću omladinaca za idejno-političko obrazovanje i društveno angažovanje. U pomenutom istraživanju takve ocene su opovrgnute, sem jednog dela ispitivanih omladinaca sa sela. Istaknuto je da uzroke pre treba tražiti u društvenom položaju mladih i omladinskih organizacija, u organizacionoj situaciji i kadrovskim mogućnostima Saveza omladine i u obaveštenosti omladinaca nego u njihovoj nezainteresovanosti. Odsustvo većeg broja omladinaca može se tumačiti i nepostojanjem sistema trajnog, organizovanog i sistematskog društvenog obrazovanja. Planovi i programi Saveza omladine su kratkoročni, često preambiciozni i neaktuelni. Ponegde se zalaganje za planiranje i trajnije aktivnosti tumači kao pokušaj vraćanja na stare oblike rada. Jasno je da bez kontinuiranog, sistematskog i planskog delovanja nema ni trajnih rezultata.

U skladu sa stanjem sistema idejnog uzdizanja omladine i njegovi sadržaji imaju karakter aktuelnog, informativnog. Zanemaruju se sadržaji marksističke nauke i, posebno, pozitivna iskustva našeg samoupravnog socijalističkog razvoja i samoupravne ideologije. Marksizam je kritička stvaralačka misao. Isti princip mora važiti za izbor i način iznošenja sadržaja o društvu i društvenim problemima. U nekim omladinskim krugovima ima mišljenja da Savez omladine ne treba da se bavi obaveštavanjem o aktuelnim društveno-političkim i ekonomskim problemima pošto u tome veće mogućnosti i direktniji uticaj imaju sredstva masovnog i javnog komuniciranja, a da je zadatak Saveza omladine aktivizam u svim oblastima društvenog života, posebno u samoupravljanju. Takav stav ima idejnu podlogu u shvatanju o automatizmu marksističkog obrazovanja i vaspitanja zbog činjenice da mladi ljudi žive u socijalističkom društvu. Takav stav je nenaučan i neprihvatljiv. Za mladu generaciju nije dovoljna emocionalna vezanost za socijalizam i samoupravljanje; značajnije je posedovati i iskustva i saznanja marksizma da bi se uspešno sudelovalo u razvijanju neposrednog samoupravljanja i samoupravnih odnosa.

Stanje sistema marksističkog obrazovanja omladine uslovilo je i krizu nekih oblika rada zbog neodgovarajućeg načina rada, apstraktnog pristupa, dogmatizacije stavova i zanemarivanja savremene marksističke i društvene misli uopšte. Na drugoj strani, neki klasični oblici idejnog uzdizanja mladih koji su u ranijem periodu davali određene rezultate sada su prevaziđeni ne samo zbog načina rada, već i zbog odnosa prema sadržajima i zbog njihove dogmatske interpretacije.

U odnosu na način prenošenja sadržaja oblici idejnog delovanja Saveza omladine mogu se podeliti na dve grupe. Zapaža se težnja da se sadržaji marksističke nauke i ideologije prenose kroz aktivnije i spontanije oblike. Ti oblici oslobađaju inicijativu i omogućuju aktivnu ulogu mladih. Ali oni pretpostavljaju određen nivo znanja i obrazovanja i individualni rad. Ne može se razvijanje samoupravne svesti prepustiti spontanosti i individualnoj inicijativi. Zbog toga u Savezu omladine postoje i oblici trajnijeg i sistematičnijeg obrazovanja. Pored razvijanja interesovanja, te oblike treba još više razvijati i organizovati. Marksistički kružoci, debatni klubovi, političke i omladinske škole, tribine, klubovi samoupravljača i slični oblici mogu biti veoma korisni ukoliko se programiranjem, izborom sadržaja i metoda, obezbeđivanjem aktivnog učešća udovolji zahtevima savremenog prenošenja znanja i potrebama i interesovanjima omladine.

Vrlo je značajno za idejno-političko delovanje i celokupnu političku angažovanost Saveza omladine posebno raditi na stvaranju idejnih jezgara i na marksističkom obrazovanju aktivista i nosilaca akcija Saveza omladine. Znači da Savez omladine mora biti kritičkiji prema svom radu na idejno-političkom obrazovanju omladine i organizovaniji u svojim akcijama da bi mogao ispunjavati svoju društveno-političku ulogu.

IDEJNO DELOVANJE SAVEZA KOMUNISTA MEĐU MLADIMA

Pitanje idejnog uticaja Saveza komunista među omladinom mnogo je složenije od pripremanja mladih za prijem u SKJ i od idejnog rada sa mladim komunistima. Praćenje i usmeravanje idejnih kretanja među mladima je poseban i trajan zadatak Saveza komunista. Treba očekivati da će Treća konferencija SKJ dati novi doprinos određivanju zadataka komunista u radu među omladinom. Pripreme za tu konferenciju pokazale su da je Savez komunista na izvestan način zanemario pitanje svog idejnog delovanja među omladinom. U praksi Saveza komunista zapažaju se dve tendencije u radu na idejno-političkom obrazovanju i vaspitanju omladine. Prva je da se nešto više radi na idejno-političkom pripremanju mladih za prijem u Savez komunista i na idejnom radu sa mladim komunistima. Na drugoj strani, ta aktivnost se prepušta radničkim i narodnim univerzitetima i drugim obrazovnim institucijama, s tim što organizacije SKJ obezbeđuju materijalna sredstva, programe i odabiraju učesnike. Opet se mogu staviti primedbe da ta aktivnost nije dovoljno sistematična, trajna, organizovana, planska i masovna. Praćenje idejnih kretanja među omladinom najčešće se čini u ekscesnim ili kriznim situacijama. Tim pitanjima više se bave opštinske organizacije i viši forumi nego osnovne organizacije i aktivi Saveza komunista.

Iz ovih nekoliko stavova može se izvući zahtev za većim i organizovanijim uticajem Saveza komunista među omladinom. Posebno je značajna briga SKJ za idejno-političko uzdizanje omladine u duhu Programa SKJ i ideologije samoupravnog socijalizma. Istovremeno to znači

zahtev za zajedničkim planiranjem, organizovanjem i izvođenjem idejno-političkog obrazovanja i za praćenjem idejnih stavova mladih od strane SKJ, SOJ i drugih društveno-političkih organizacija. Savez komunista mora delovati neposredno među omladinom ne samo preko mladih komunista članova SOJ, već i neposrednim akcijama u svim sredinama, a posebno u radnim organizacijama, na selu, u školama i na univerzitetima. Idejno-političko delovanje SKJ među omladinom ni u kom slučaju ne dovodi u pitanje programsku samostalnost Saveza omladine. Štaviše, ono obezbeđuje aktivnije društveno angažovanje mladih. S tim u vezi je i zahtev pred Savezom komunista da obezbeđuje mogućnosti za društveno, samoupravno angažovanje mlade generacije. Ideologizacije bilo kakve vrste nisu prihvatljive za omladinu; njoj je potrebna idejna, marksistička akcija.

ŠKOLA I MARKSISTIČKO OBRAZOVANJE I VASPITANJE

Škola je najodgovorniji činilac socijalizacije i formiranja mlade ličnosti. Takva društvena uloga škole ističe njen značaj, ali joj i nameće velike obaveze i odgovornost. Mogućnosti škole određene su društvenim uslovima u kojima se odvija vaspitno-obrazovni proces i položajem koji škola i celokupan sistem školstva ima u društvu. Posebno je za društveno-političko vaspitanje mladih značajan stepen razvijenosti samoupravnih odnosa u školi i na univerzitetima i mogućnosti aktivnog sudelovanja u obrazovnom procesu.

Naša škola ne može biti neutralna. Ona mora izgrađivati marksistički pogled na svet, istoriju, društvo, ličnost i njen položaj u društvu. Mnoga istraživanja pokazuju opredeljenost mladih za marksizam, ali istovremeno i nepoznavanje marksizma, društvenih pojava i posebno društvenih protivrečnosti. Naše škole pružaju određenu sumu znanja i brojne činjenice, ali ne uspevaju da razviju kritički i stvaralački odnos prema društvu i saznajnom procesu. Štaviše, zbog idealizovanja marksizma, samoupravljanja i naše društvene stvarnosti škola doprinosi stvaranju idejne zbrke u svesti mladih. Način upoznavanja učenika sa stavovima marksizma može se označiti kao pozitivistički objektivizam, koji nema ničeg zajedničkog sa marksističkim pogledom na svet. Posebno je stanje marksističkog obrazovanja i vaspitanja nezadovoljavajuće u školama sa praktičnom obukom i u tehničkim školama. U pomenutoj anketi mali broj ispitivanih omladinaca je pozitivno ocenio uticaj škole na sticanje saznanja o društvu. Znatan deo ispitanika je odgovorio da ih škola ne osposobljava ne samo za društveni život, već ni za profesionalni rad. Oni posebno ističu da im škola ne pruža dovoljno znanja o drugim društvima i međunarodnim problemima, stručna znanja, o našem društvu i njegovim problemima, iz opšte kulture i istorije.

Zbog ovakvog stanja marksističkog obrazovanja i vaspitanja pred reformom školstva stoji zahtev ne samo za povećanjem obima nastave i proširenjem programa društvenog obrazovanja, već i za savremenijim, organizovanijim i kvalitetnijim prenošenjem znanja i za vaspitanjem

omladine u kome će profesionalno i društveno obrazovanje imati odgovarajući značaj. Idejnu ulogu škole moguće je ostvarivati ako se to čini kroz celokupan sistem obrazovanja i vaspitanja, a ne samo kroz nastavu društvenih nauka. Svakako da je lakše izreći ovaj stav nego ga ostvarivati u praksi. Saznanja marksizma i dijalektičku misao treba razvijati i prenositi celokupnom nastavom, ne samo kroz nastavu društvenih nauka. Činjenica je da je i nastava društvenih nauka opterećena dogmatizmom koji stvara odbojan stav i ubija živost marksističke misli. U tom smislu se postavlja pitanje preispitivanja nastavnih planova i programa svih predmeta i posebno predmeta društvenih nauka i stvaranje jedinstva tih planova; pitanje izbora sadržaja preko kojih bi se prenelo marksističko shvatanje sveta, njegove stvaralačke i kritičke mogućnosti i prednosti u odnosu na druga učenja, teorije i ideologije; u vezi s tim i pitanje aktuelnosti sadržaja i posebno obima sadržaja kroz koje se kritički i objektivno govori o prirodi, iskustvima, problemima i protivrečnostima samoupravnog socijalizma i drugim iskustvima socijalizma. U odnosu na način prenošenja sadržaja stoji zahtev da se oni prenose tako da omogućuju aktivan odnos učenika, znači, proces kroz koji se ne daju samo brojne činjenice, već i uči da se samostalno misli, saznaje i deluje. Reforma škole i sistema obrazovanja na svim nivoima je složen i dugoročan posao, ali posao bez koga bi društvo trpelo mnoge nepovoljne posledice, čiji se indikatori već danas osećaju u društvenoj praksi.

Značajna je i uloga vanškolskih obrazovnih i kulturnih institucija za marksističko obrazovanje i vaspitanje. Reforma obrazovnog sistema mora obuhvatiti i te institucije.

ZA POPULARNU MARKSISTIČKU BIBLIOTEKU

Nije tačna teza o nezainteresovanosti omladine za marksizam i marksističko obrazovanje. Politizacija omladine je pozitivna činjenica koja pokazuje zainteresovanost mladih za društvena zbivanja i sopstveni društveni položaj. Iako se u našoj zemlji štampa znatan broj knjiga iz oblasti društvenih nauka i marksizma, ta literatura nije dostupna većini omladine ne samo zbog skupoće knjiga, već i zbog načina kako su izloženi marksistički sadržaji. Postoji izražena potreba za štampanjem popularne marksističke literature kroz koju će se na dostupan, ali ne vulgarizovan i uprošćen način omogućiti omladini da upozna i prihvati marksističku misao, ne samo klasika marksizma, već posebno doprinos naše društvene nauke i prakse samoupravljanja istoriji društva i teoriji o društvu.

GDE JE IZLAZ?

Umesto odgovora na pitanje ko je kriv, umesnije je ukazati na mogući izlaz. Treba reći da se u celini problema ne nalazimo pred zidom. Određene promene i rešenja postoje, svakodnevno se čine. Potrebno je

organizovanje, sistematičnije i upornije povesti akciju da svi kojima je marksističko vaspitanje briga — zajednički menjaju ono što je loše i što smeta. Do tog saznanja već smo odavno došli.

Ideologija samoupravnog društva mora biti otvorena i dinamična. To će omogućiti samo sistematično, kontinuirano i stalno delovanje svih pomenutih činilaca marksističkog vaspitanja i obrazovanja omladine. U tom procesu nema automatizma, već je potrebna organizovanost i istrajnost.

Dimitar Mirčev

RAZVOJ SAMOUPRAVLJAČKE SVESTI I FUNKCIJA IDEJNOG OBRAZOVANJA

I

Poslednjih nekoliko godina u našoj društvenoj nauci i teoriji znatno je povećano interesovanje za ispitivanje realnih stanja i determinanti društvene svesti, a u njoj osobito kompleksa formiranja i razvoja proizvođačko-upravljačke, odnosno samoupravljačke svesti. Ta su istraživanja, po svoj prilici, proizvela tri osnovne konsekvence, naravno, u stvaralačkoj sprezi sa naprednom društvenom ideologijom i praksom:

1) demistificirala su dugo vremena pretpostavljano jedinstvo i uniformnost sadržaja i strukture klasne svesti, na kojima su kao na svojevrsnoj ideološkoj fikciji rukovodeće snage administrativnog socijalizma ili birokratskog etatizma gradile i održavale svoju poziciju;

2) došla su do određenog fonda sistematizovanih saznanja i iskustvenih nalaza o stanju, fenomenologiji i socijalnim mehanizmima preko kojih se stvaraju i menjaju egzistentni tipovi društvene svesti u kontekstu samoupravljanja;

3) identifikovala su objektivne i subjektivne društvene činioce koji utiču da se autentična klasna svest ispoljava kao revolucionarni agens u kretanju društvene prakse u nas.

Ove su konsekvence imale, verovatno, prevalentan uticaj u formulisanju nove strategije delovanja avangarde u društvu, u vlastitoj organizaciji i, naročito, u odnosu prema kretanjima u klasi. Mogućnost rađanja i materijaliziranja samoupravne ideologije bila je realna u onoj meri u kojoj je izražavala akumuliranu svest razvijenih klasnih segmenata o društveno-ekonomskom položaju klase i njenim istorijskim i aktuelnim zadacima. Ta je ideologija ponikla i postala značajan deo određenja revolucionarne i socijalne orijentacije avangarde, ali bitno je istaći da je to postala u kontaktu avangarde sa klasom i klase sa društvenom i političkom praksom rane i sadašnje faze socijalizma. To znači da samoupravna ideologija kao izraz svesti klasnog pokreta nije nastala sama po sebi u avangardi, u automatizmu „progresivne“ pozicije avangarde,

njene „dalekovidosti“ i čiste teorijske emancipacije — nego pre svega u dijalektici razlaganja i menjanja prvobitnih oblika klasne svesti u dodiru sa kretanjem društvene i ekonomske strukture socijalizma i novih socijalnih i političkih uslova koje je to kretanje nametnulo.

Ako je ta pretpostavka tačna, moguće je pokrenuti nekoliko načelnih pitanja o karakteru idejnog rada u organizaciji avangarde i u društvu uopšte, a naročito pitanje funkcija takozvanog idejnog obrazovanja, koje je, nema sumnje, oduvek ulazilo u ključne zadatke i programe svake revolucionarne partije. U stvari, u ukupnoj istoriji socijalizma pitanje odnosa spontanosti i svesti, svesti i organizacije bilo je sudbonosno pitanje revolucionarnog ostvarivanja proletarijata. U dijalektici svog razvoja proletarijat je u političkom smislu došao pre svega do stupnja svesti da mu je potrebna klasna organizacija i u tom okviru politička partija, a zatim da ta partija ili avangarda treba da unosi u pokret političku svest i da utiče na masovno oblikovanje klasne svesti. Iz te dijalektičke nužnosti marksizam je izveo postavku da je avangarda, odnosno da su njeni pripadnici jezgro koje teorijski i idejno prednjači ostaloj masi proletera i da će u krajnjoj liniji klasni pokret proletarijata izvršiti svoju društveno-istorijsku misiju ne po logici svog objektivnog i društveno-ekonomski determinisanog položaja (kao nužnog, ali nedovoljnog uslova), nego kada postane svestan tog položaja i svoje uloge i interesa.

Teorijski govoreći, Marks je transponirao razvoj klasne svesti u kretanju i preobražaju proletarijata iz klase „po sebi“ u klasu „za sebe“. Međutim, pitanje prelaska na razvijene oblike klasne svesti za Marksa nije bilo pitanje „unošenja svesti spolja“, indoktrinacijom, propagandom, prosvetiteljstvom, bez obzira na to što je sam „osveščivanje“ proletarijata dovodio i u vezu sa podizanjem njegovog obrazovnog, kulturnog i civilizacijskog standarda. Naprotiv, mogućnost razvoja klasne svesti video je pretežno u praktičnom susretu klase sa potrebom revolucionarnog menjanja postojećeg tipa društvenih odnosa, a potrebu klasnog i političkog vaspitanja postavio je u funkciji razvoja svesti o ulozi klase u društvenom menjanju. Svest klase stiče se kroz svakidašnju borbu za preobražaj društva, kroz iskustvo, kroz delovanje na razrešavanju društvenih suprotnosti.

Ova postavka ima, naravno, istorijsku dimenziju. Naime, postizanjem svoje svesti (teorijske, naučne filozofije) klasa se i samoukida. Ali ta postavka ima i svoju aktualnu dimenziju — a to je potreba da se efikasnim, svakodnevnim i živim ideološkim i političkim obrazovanjem klasa osposobi da svoje revolucionarno delovanje usaglasi, usmeri i stalno osmišljava na dugoročnim istorijskim ciljevima pokreta, odnosno da takvo osposobljavanje bude i baza integracije i njene akcije u složenoj društvenoj praksi.

Tok izgradnje i realizacije klasne političke organizacije i strategije u predrevolucionarnom periodu, a i u vremenu neposredno posle preuzmanja političke vlasti, ispoljavao se, prema tome, i kao tok jednosmernog „strujanja svesti“ u interakciji jezgra avangarde — avangarde — klase — ostale društvene mase.

Lenjinizam, koji je oblikovao strategiju i platformu revolucije i revolucionarne organizacije u uslovima malobrojnosti i nerazvijenosti proletarijata, odnosno zaostalosti društvene i ekonomske strukture zemlje, mogućnosti uspešnog ostvarenja revolucije video je pre svega u stvaranju mobilne i borbene organizacije proletarijata sa visokim stepenom unutrašnje idejne i političke kohezije. Zbog toga je on, usmeravajući se na preuzimanje i odbranu političke vlasti proletarijata, uslovio uspeh svog delovanja u velikoj meri razvijenošću i kvalitetom ideološkog obrazovanja unutar avangarde u takozvanom introvertnom delovanju, osobito u interakciji aktivističkog i svesnog jezgra i same avangarde. Taj se rad i obrazovanje postupno institucionalizovao, dobijao masovnije razmere i raznovrsne oblike, ali je u biti ostao sistem obrazovanja u avangardi koja treba da preuzme i sačuva političku vlast proletarijata.

Svakako da je lenjinistički koncept partijske izgradnje na premisama čvrste i disciplinovane organizacije i efikasnog sistema ideološkog obrazovanja i rada u njoj odgovarao uslovima i stvarnosti nerazvijene i neizdiferencirane klasne strukture i svesti. U spletu više okolnosti, u čije razmatranje ovde nećemo ulaziti, lenjinističko iskustvo prihvatilo se u velikom delu radničkog pokreta, osobito u pokretima nerazvijenih zemalja gde je postalo paradigma partijske izgradnje i pripreme za revoluciju, za njeno izvođenje i ostvarenje.

II

To iskustvo je u prvom trenutku dominantno proželo i nadahnulo i izgradnju političke avangarde jugoslovenskog radničkog pokreta. Međutim, objektivni i subjektivni momenti uslovili su da se u kretanju jugoslovenske revolucije oblikuju bitno drugačiji oblici i sadržaji odnosa u avangardi, odnosa između nje i klase, između klase i društvene prakse. Suština „specifičnog" razvoja jugoslovenske revolucije bila je u tome što nije petrificirala i dogmatizirala Lenjinov, u istorijskom smislu, taktički koncept „preuzimanja" i očuvanja vlasti (diktature proletarijata), nego je taj koncept autentično razvila do stupnja prevazilaženja i stvaranja nove strategije razvoja društvenih i političkih odnosa zrele faze socijalizma.

Stvaralački i kritički dodir sa iskustvom lenjinizma u društvenoj praksi sastojao se pre svega u razlučivanju i prosudi objektivnih potreba klasnog pokreta da revoluciju ostvaruje kao samokretanje, kao eliminisanje otuđujućih faktora organizacije, normi, izražavanja „osvešćivanja", koje je sam stvarao i razvijao. Na to su uticale, naravno, i promene u biću avangarde, ali i oblici ispoljavanja njenih organizatorskih, posredničkih, ideoloških i vaspitnih funkcija i uloge. U sferi ideološkog rada i obrazovanja prodor samoupravljanja, kao neposrednog unošenja klase i ostalih radnih slojeva u kretanje revolucionarne prakse, izmenio je sasvim ulogu tradicionalnih šablona i funkcija introvertnog „vaspitnog" delovanja avangarde. S druge strane, uslovio je potrebu da se ideo-

loški rad i obrazovanje postave u kontekst i funkciju sada veoma razvijenog i složenog mehanizma međuuticaja i odnosa avangarde i klase, koja se više ne ispoljava kao pasivan i „manje“ svestan apsorber idejnih uticaja avangarde i njenog jezgra.

Praksu, sistem i iskustvo ideološkog obrazovanja u partiji za vreme administrativnog i etatističkog socijalizma možemo sa današnjeg stanovišta da ocenjujemo kao nužne, pozitivne i funkcionalne. Taj sistem je u prvom redu bitno doprineo da se za svestan revolucionarni rad osposobi široka masa partijskih aktivista i da se stvori široka kadrovska osnova za ostvarivanje neposredno-upravljačkih i idejno-političkih funkcija avangarde u nerazvijenom socijalno-klasnom ambijentu. Sistem je, prema tome, odgovarao stanovitim potrebama organizacije avangarde i njene društvene uloge u početnoj fazi revolucionarne izgradnje. On je, naravno, imao i neke dodatne funkcije: da selektira kroz školovanje kadrovsku strukturu partije, da razrađuje politiku i taktiku partijskog delovanja, da obezbeđuje disciplinovano sprovođenje mera, odluka i pravaca politike koju je ocrtavalo rukovodstvo partije i, konačno, da obezbeđuje poredak unutrašnjih odnosa u partiji. Treba reći i to da se taj sistem realizovao u uslovima nedovoljne prožetosti sistema redovnog obrazovanja revolucionarnom ideologijom i u uslovima kada je znatan deo intelektualnog jezgra društva ranije školovanog bio na pozicijama građanske ideologije.

Međutim, u daljem toku kretanja revolucije i njenih motornih agensa došlo je do znatnog restrukturiranja sklopa društvenih snaga i uslova u kojima se oblikovao, konstituisao i ispoljavao svesni, odnosno subjektivni faktor društvene i revolucionarne dinamike. Počeci i uvođenje samoupravljanja modifikovali su u najširem smislu relaciju „avangarda — klasa — društvena praksa“, a kao sastavnu komponentu toga i funkcije, potrebe i praksu ideološkog obrazovanja avangarde i klase.

Danas, kada se veoma često, na osnovu opservacija prakse i upoređenja sa minulim stanjem, izvode zaključci o krizi ideološkog rada u SK, o nedostacima idejnog vaspitanja i obrazovanja sastava SK, mladih, samoupravljača, radništva itd., izgleda, ipak, da se o „krizi“ govori na bazi neodgovarajućih premisa. Radi se, verovatno, o defektima saznanja o krizi do kojih dolazimo zbog mehaničkog upoređivanja sistema prakse i funkcija ideološkog obrazovanja u partiji za vreme i neposredno posle revolucije. U toj mehaničkoj logici postoji sigurno i dobra doza fascinacije i opsednutosti iskustvom masovnog, intenzivnog i efikasnog ideološkog rada i obrazovanja koji se u partiji sprovodio, verovatno, do poslednje dekade. Usled toga ne može se reći da kod jednog dela sastava SK, pa i rukovodećih organa ne dolazi do izvesne rezignacije, pa i poljuljanog poverenja u idejni kapacitet snage SK, čije članstvo, kako se misli, zaostaje u idejnom i teorijskom shvatanju složenih tokova savremene stvarnosti. Ne može se takođe odreći da u takvim tvrdnjama postoji deo istine, ali to sigurno nije i cela istina jer idejni rad i ideološko obrazovanje u SK ne može se posmatrati nezavisno od ostalih procesa, kriznih stanja i preobražaja kojima je podvrgnuto ukupno društvo, pa i biće i organizam avangarde danas.

Još nekoliko iluzija obremenjuje naše inspiracije u pogledu prihvatanja razvijenog i masovnog sistema ideološkog obrazovanja u SK i van njega. Jedna od njih je ta da će se pod uticajem ideološkog obrazovanja i podizanjem idejnog nivoa sastava SK doći automatski do nužnog stepena jedinstva u partiji i, u konsekvenci, da će tada partija moći da se efikasnije uhvati u koštac sa kriznim stanjima i sa razrešavanjem protivurečnosti u društvu. Zatim, da će se idejno vodeća uloga partije u društvu moći realizovati samo ako se pretežna političko-pragmatska orijentacija delovanja partijske baze upotpuni unutarorganizacijskim ideološkim radom ili pružanjem „ideoloških objašnjenja" politike društvu i samoupravljačima. Konačno, iluzija je da se „kriza" ideološkog rada i obrazovanja traži i nalazi pre svega u neadekvatnosti i zastarelosti oblika i metoda obrazovanja i da se izlazi povezuju u prvom redu sa osavremenjivanjem oblika, poboljšanjem materijalne i kadrovske baze tog obrazovanja i njegovom većom aktivnošću za običnog člana SK.

Međutim, kriza postoji i pitanje je u čemu naći njene simptome i dijagnozu i u kom pravcu sagledati i projektovati njeno prevazilaženje.

III

Opšta je pretpostavka da se naš aspirativni model ideološkog obrazovanja danas ne zasniva na praćenju preobražaja uloge SK, na praćenju dinamike razvoja i restrukturiranja „svesnog faktora" u savremenom društvenom kretanju. Ako se osnovni korpus revolucionarne prakse danas sastoji i izražava u neposrednom preuzimanju i realizovanju funkcija upravljanja, odlučivanja i organizacije u svim sferama društvenog rada i života od strane klase (shvaćene kao udruženog proizvođača, upravljača, intelektualca), tada taj momenat određuje i potrebe, karakter i funkcije ideološkog obrazovanja u procesu konstituisanja svesnog faktora kretanja. Bolje rečeno, ako su samoupravljanje i borba za samoupravljanje realna praksa revolucije, kriza „ideološkog" obrazovanja, rada i delovanja SK izbila je ili izbija u onom trenutku i u onoj meri u kojima se odvajaju od tla realne prakse.

To odvajanje nastaje na nekoliko osnova: na insistiranju na posebnom, uskom, unutarpartijskom sistemu ideološkog obrazovanja sastava SK i njegovih rukovodećih struktura; na pretpostavci da će ideološko obrazovanje i pripadnost organizaciji nužno producirati progresivnu idejnu svest kod komunista (čak i bez obzira na njihovu objektivnu društvenu, grupnu i individualnu poziciju u procesu rada, raspodele, odlučivanja); na nesagledavanju društvenih uslova, pretpostavki i mehanizama kroz koje se svest komunista i materijalizuje kao faktor preobražaja prakse.

Osnovni koren takvog odvajanja je, nema sumnje, održavanje i zadržavanje onih sastojaka i elemenata strukture i ideologije avangarde koji izviru iz birokratsko-etatističkih odnosa i stanja i koji zasnivaju

svoju poziciju, između ostalog, i na održavanju monopola u sferi idejnog rada i znanja i ekskluziviteta „razotuđene" svesti. U takvoj praksi će ideološko obrazovanje i idejni rad avangarde dobiti smisao svojevrsnog sektašenja i reprodukovanja statusa avangarde, a pogotovo nekih snaga u njoj, kao animatora i emanatora progresivne svesti klase, a koji „spolja" utiču i „osvešćuju" neizgrađeni deo samoupravne baze.

S druge strane, masovno zahvatanje proizvođačkih, radnih i intelektualnih slojeva klase i društva samoupravnom praksom i odnosima uslovilo je kreiranje i razvoj, a u isto vreme i potrebu za koherentnom artikulacijom samoupravljačke svesti. Taj oblik svesti se, sigurno, ne rađa automatski, spontano i difuzno i ne čini sam po sebi unutrašnju pokretačku snagu samodelatnosti radničke klase. Samoupravljačka svest se oblikuje u neposrednom dodiru klase sa praksom u kojoj ona dolazi u konflikt i razbija etatističko-birokratske i druge otuđujuće činioce, činioce svog društveno subordiniranog položaja. Međutim, determinanta njenog „istorijski progresivnog" i pokretačkog sadržaja je, svakako, njena sprega sa organizovanim dolaženjem do „teorijskih saznanja i revolucionarnih ideja", kako je to formulisao Lelio Baso.

Međutim, ideološka i politička funkcija avangarde u tom slučaju se ne svodi na „posredovanje između teorije i prakse" u lukačevskom smislu reči niti na prosto, didaktičko, „emancipatorsko" uticanje na idejnu svest proizvođača i samoupravljača. To, uostalom, i ne bi bilo moguće, ili bi u najmanju ruku karikiralo delovanje avangarde, u uslovima masovnog i kvalitetnog sistema redovnog obrazovanja i društveno-profesionalnog osposobljavanja radništva, inteligencije i drugih slojeva. Dolazi se konačno do premise da je sistem idejnog rada i ideološkog obrazovanja u sadašnjem trenutku naših društvenih kretanja oportun i funkcionalan jedino u meri i obliku u kojem eliminiše spoljnu distinkciju između komunističkog i samoupravljačkog delovanja.

To, naravno, ne implicira opovrgavanje potrebe za samostalnim i specifičnim ideološkim radom u avangardi, ali ne govori ni o principijelno drugačijim sadržajima i potrebama komunističke i samoupravljačke svesti koje treba približiti i integrisati. Integracija svesti je, ipak, za sada teorijska mogućnost, a bila bi realna u uslovima stvarnog identiteta ukupne strukture radničke klase i radnih slojeva sa ciljevima kojima objektivno i istorijski teže. A to je situacija sasvim razvijenih društvenih pretpostavki za ukidanje protivurečnog bića radničke klase.

U ovom trenutku se čini da se nužnost konstituisanja i oblikovanja autentične klasne svesti u realnu društvenu snagu preobražaja ispoljava kao potreba „dvosmernog strujanja" idejnih uticaja i identifikacije progresivne svesti u avangardi i u razvijenim klasnim i samoupravnim segmentima koji još nisu uključeni u organizaciju avangarde i, s druge strane, takvo ideološko delovanje, uticanje i prisustvo avangarde u samoupravnom pokretu klase koje će biti unutrašnji činilac emancipacije njene svesti, samoorganizacije i samodelatnosti.

IV

Analize i istraživanja pokazuju da socijalna kompozicija avangarde danas uglavnom odgovara strukturi i konstelaciji snaga u klasi i društvu iz vremena administrativnog socijalizma. Ta kompozicija u nedovoljnoj meri odražava realno konstituisanje pokretačkih snaga socijalnog razvoja danas i na svojevrstan način govori da idejno-progresivna svest društva pomera svoju lokaciju ka slojevima čija se objektivna pozicija u društvenim i materijalnim kretanjima zasniva na samoupravljanju, a ne isključivo na formalnoj pripadnosti avangardi. Ne samo teorijske pretpostavke, nego i empirijska istraživanja u nas indiciraju tvrdnju da se u samoupravnim kretanjima formira po logici položaja, delovanja i težnji *matična samoupravna struktura*, koja u realnoj praksi izražava i matičnu samoupravljačku svest.

Istraživanja su takođe pokazala da socijalne atribute nosilaca samoupravnih kretanja možemo identifikovati osobito u bloku koji čvrsto i kompaktno izražava sledeće grupne sociodemografske i profesionalne odlike: urbana populacija, intelektualni i proizvođački rad sa visokim stepenom kvalifikacije i obrazovanja, temeljita uloga, položaj i iskustvo u društvenoj organizaciji rada i raspodele, organizovan politički život i razvijena kulturno-moralna egzistencija. Pokazuje se da su linije koje determinišu razvoj svesti u toj strukturi locirane pre svega između sfere rada, udruženog, kvalifikovanog i objektivno vrednovanog (mogućnost raspodele prema radu), i sfere položaja i reprodukcije koja se ne zasniva na tim belezima. Globalni nalazi o sadržaju svesti matične samoupravljačke strukture prikazuju njenu prožetost relativno visokim nivoom informisanosti, saznanjima o suštini i zakonitostima društvenog kretanja, visokim stepenom klasne identifikacije, socijalne motivacije i zainteresovanosti, kritičnošću, ali i optimizmom u pogledu društvenih stanja i preobražaja, kao i spremnošću da na menjanju prakse ulože vlastitu, za sada manje ili više potisnutu, društvenu moć.

Analitička i empirijska evidencija kojom raspolažemo i u SR Makedoniji potvrđuje pretpostavku da se samoupravljačka ili proizvođačko-upravljačka svest ne poklapa mehanički i pravolinijski sa svešću slojeva koji su fizički prevalentni u profilu moći i zastupljenosti u organizmu SK (manje obrazovani i kvalifikovani radnički slojevi, službenički i upravljačko-menadžerski slojevi, rutinska inteligencija itd.). To znači da razvoj samoupravljačke svesti nije iniciran prvenstveno obuhvaćenošću radničkih i razvijenih klasnih segmenata u avangardi, nego procesima njihovog radnog, upravljačkog i stručno-kulturnog angažmana i podizanja. Bitno je, međutim, to da ih avangarda nije prihvatila i apsorbovala u sebi i da je malo činila da svoj ideološki uticaj poveže sa procesom sticanja samoupravljačke svesti, njene „istorijske" artikulacije, oblikovanja i usmeravanja.

U onoj meri u kojoj su procesi idejne, političke i delatne komunikacije i identifikacije avangarde i matičnih samoupravljačkih slojeva blokirani i nefunkcionalno uspostavljeni, u toj meri se samoupravljačkoj svesti i akciji onemogućava da izrazi svoju pokretačku i pozitivno-isto-

rijsku društvenu suštinu. U toj meri će se ona potencirati i kao politička i društvena kultura limitirane i nemoćne, a svesne i sposobne mase, kao kultura ignorisanja formalnih institucija, apstinencije i revolta, pasivnosti i prividne, neutralne vegetacije u sklopu postojećih društvenih i političkih odnosa.

Jedna od fundamentalnih zadaća avangarde danas je u tome da se aktivno okrene toj strukturi i svesti, da uspostavi fizički i idejni dijalog i međuuticaj sa njom, a time da podstakne i procese emancipacije i integracije položaja, svesti i akcije i drugih klasnih i društvenih segmenata koji za sada poseduju karakteristike idejne i socijalne hibridnosti i otuđenosti. Savremene funkcije ideološkog obrazovanja i u avangardi i u društvu treba po toj logici određivati u onom kontekstu uslova i potreba društvene prakse u kojem se osvojena pozicija samoupravljačkih slojeva obezbeđuje, razvija i osmišljeno povezuje sa ciljevima revolucionarnog i komunističkog pokreta, u kontekstu u kojem svest nosilaca samoupravnih kretanja treba da se politički izrazi i konstituiše kao revolucionarna moć. Kompleks materijalnih, kadrovskih i institucionalnih mogućnosti za ostvarenje te funkcije postoji, a postoje i veoma korisna iskustva nekih naših sredina i organizacija. Radi se, međutim, više o operacionalizaciji strategije idejno-obrazovne prakse i odnosa prema njoj nego o nepostojanju uslova i šansi da se sistem idejnog obrazovanja samoupravljača materijalizira i masovno oživi.

Nenad Dagnić

ISKUSTVA ŽELJEZARE SISAK

Želim ukratko istaknuti samo neka iskustva organizacije Saveza komunista Željezare Sisak na području ideološko-političkog djelovanja i prevladavanja teškoća koje se pojavljuju u našoj organizaciji kao refleks općih teškoća u organizaciji Saveza komunista i u društvu o kojima je ovdje bilo dosta govora.

Riječ je o iskustvima organizacije Saveza komunista koja broji 1.300 članova, to jest radnog kolektiva u kome je svaki šesti radnik član Saveza komunista i koji, uvažavajući date uvjete privređivanja i privrednu situaciju, bilježi relativno dobre rezultate. U uvjetima privredne nestabilnosti, nedosljednosti u ostvarivanju proklamiranih principa, prenaglašenog procesa smanjivanja uticaja Saveza komunista u društvu, stagnantnih pojava u razvoju samoupravljanja i svih drugih negativnih tendencija koje su pratile naš razvoj organizacija Saveza komunista i cio kolektiv Željezare Sisak tražili su optimalna rješenja u takvim okolnostima.

Kod traženja tih rješenja polazili smo od zvaničnih stavova Saveza komunista i proklamiranih principa našeg samoupravnog socijalističkog razvoja, pri čemu smo svakodnevno osjećali nedostatak teoretske razrade tih principa, a još više njihovo samo verbalno prihvaćanje od strane velikog broja komunista iz svih struktura našeg društva. Takvu orijentaciju organizacije Saveza komunista Željezare Sisak mogu ilustrirati brojnim primjerima, između kojih ističem samo neke.

Nakon donošenja mjera privredne i društvene reforme 1965. godine organizacija Saveza komunista našeg kombinata je pristupila mobiliziranju kolektiva na njenom dosljednom provođenju. Tako, između ostalog, radni kolektiv je donio odluku o prestanku rada u nerentabilnim radnim jedinicama, čiji nastavak proizvodnje nije imao objektivne perspektive. Tu odluku su podržali i radnici iz takvih radnih jedinica shvaćajući to kao nužnost reformskog ponašanja i obavezu ostalog dijela kolektiva da im osigura rad u drugim radnim jedinicama, što je u potpunosti realizirano.

U prvim godinama rada na realizaciji mjera privredne reforme prišli smo izradi modela dohodovnog sistema privređivanja u radnim jedinicama i on je počeo djelovati 1. siječnja 1967. godine. Početak dje-

lovanja ovog sistema bio je praćen neshvaćanjima unutar i izvan radnog kolektiva, što je organizacija Saveza komunista uspjela da prevaziđe angažirajući pri tome cio radni kolektiv, koji je ubrzo shvatio sve prednosti toga sistema u odnosu na dotadašnju praksu. Ne ulazeći u to što teorija još uvijek nije dala sve potrebne odgovore za ovaj sistem, naša praksa pokazuje da je on otvorio proces revolucioniranja samoupravnih i društveno-ekonomskih odnosa u Kombinatu.

Dohodovni sistem je razvio inicijativu kod velikog broja radnika, iz čega je rezultiralo stvaranje većeg dohotka, a njegova raspodjela je postala isključivo pravo onih koji su ga stvorili, te na taj način dohodak postaje materijalna osnova samoupravljanja u radnim jedinicama. Nije mi namjera da predimenzioniram dostignuti stepen u procesu izgradnje dohodovnog sistema i rezultate koji su postignuti kroz taj sistem u Željezari, uključujući tu, pored već iznijetog, i pravovremeno prilagođavanje tržnim uvjetima privređivanja, već mi je namjera da posebno naglasim dohodak kao osnovu političkog, pa i ideološkog djelovanja Saveza komunista. Dohodak je na taj način postao politička platforma na kojoj je organizacija Saveza komunista uspjela stvoriti jedinstvo kolektiva, što je bilo od presudnog značaja za uspješnu borbu protiv svih antisamoupravnih pojava u našem društvu uopće.

Jedinstvo i snaga Željezare Sisak naročito je došla do izražaja u borbi protiv nacionalizma, što je rezultat relativno razvijenih samoupravnih odnosa, ali i plod vrlo smišljene aktivnosti organizacije Saveza komunista, koja je stalnom aktivnošću radni kolektiv naprosto držala u mobilnom stanju.

S druge strane, snaga organizacije Saveza komunista je izvirala iz toga što se za svaku akciju oslanjala na radnike, okupljajući ih često na sastanke radi dogovora i konsultacije. Ilustracije radi navešću da smo u toku 1971. imali u prosjeku svakog dvadesetog dana sastanak proširenog političkog aktiva (oko 500 radnika). Poslije svakog takvog sastanka uslijedio bi niz sastanaka u radnim jedinicama. Sasvim je sigurno da je tajna našeg uspjeha i u tome što se organizacija Saveza komunista nije bavila sporednim pitanjima, što je, inače, veliki nedostatak mnogih organizacija.

Mi smo, na primjer, na sjednicama Tvorničke konferencije Saveza komunista raspravljali o ključnim pitanjima rada i razvoja Kombinata, kao što su: perspektivni razvoj, neposredno samoupravljanje, dohodovni odnosi i druga pitanja koja su od životnog interesa za radnog čovjeka. Prema tome, naša je organizacija svoju aktivnost usmjerila na konkretna pitanja i kroz to jačala jedinstvo i akcionu sposobnost komunista. Nije mi namjera da kažem kako smo mi u Željezari sve stvari riješili bez problema i teškoća. Naprotiv, dužan sam reći da je bilo i da danas ima velikih teškoća koje su posljedica uglavnom neodgovornosti, tolerantnosti, nedosljednosti mnogih odgovornih faktora u našem društvu. Takva politička aktivnost i samoupravna praksa u Željezari Sisak istovremeno predstavlja i bazu za uspješnu primjenu ustavnih amandmana. Upravo ovih dana u našem kolektivu završila je javna rasprava o prednacrtu normativnih akata kojima se otpočinje proces praktične primjene us-

tavnih amandmana. Naš prilaz ovom izuzetno odgovornom i složenom zadatku izražen je u čvrstoj riješenosti da se izbjegne formalistički pristup koji bi konzervirao dostignuti nivo samoupravljanja, što se kao tendencija već uočava u dosadašnjem radu na primjeni ustavnih amandmana.

Savez komunista mora osigurati dosljednu primjenu ustavnih amandmana u svim strukturama društva jer u protivnom dolazi u pitanje njegovo povjerenje koje ima kod radničke klase. Savez komunista, ukoliko želi osigurati vlastitu revitalizaciju najavljenu na 21. sjednici Predsjedništva SKJ, mora otkloniti nedosljednosti u realizaciji vlastitih programa i proklamiranih principa u društvu uopće.

Stalno odstupanje od zauzetih stavova i utvrđenih programa ima za posljedicu sve veće odvajanje Saveza komunista od radničke klase kao njegove baze. Danas je nama koji svakodnevno radimo među radnicima vrlo teško objasniti uzroke pojava koje se permanentno reproduciraju u našoj praksi kao što su: nestabilnost privređivanja koja se manifestira kroz stalan rast cijena i troškova života, umjesto proklamirane stabilnosti, neopravdane socijalne razlike koje objektivno vode u stvaranje klasa itd. Sličan primjer su i već nekoliko puta vršene reorganizacije u Savezu komunista, pri čemu je samo mijenjana forma, a ne i sadržaj rada, kao i neadekvatan rad na ideološko-političkom uzdizanju i osposobljavanju članova Saveza komunista, što stvara mogućnost unošenja raznih ideologija tuđih Savezu komunista, i to uvijek u ime interesa radničke klase i Saveza komunista.

Mislim da ne treba posebno naglašavati koliko je važno za Savez komunista da prekine sa ovakvom praksom. To je, uostalom, već nekoliko puta izražavano u zahtjevima radničke klase i našeg kolektiva, ali i pored svega toga mi još nismo osjetili neke bitnije promjene. To može značiti da se glas radničke klase ne uvažava dovoljno ili, pak, Savez komunista ne može da zaustavi snagu inercije negativnih tendencija. No, za oba ta slučaja Savez komunista mora dati adekvatan odgovor.

Duboko sam uvjeren da je radnička klasa spremna da zajedno sa Savezom komunista razriješi nastale probleme i omogući brži razvoj društva u cjelini, ali je zato potrebna revolucionarna akcija Saveza komunista, koja će, kao i uvijek do sada, biti svestrano podržana i nošena od strane radničke klase.

Milan Kučan

IDEJNA KRIZA I PRAVCI AKCIJE

U Akcionom programu Druge konferencije SKJ naglašena je ocena o idejnoj krizi u Savezu komunista. Ta ocena sama po sebi rečito govori o činjenici da jedna od najznačajnijih dimenzija društvene uloge Saveza komunista, njena idejna dimenzija, u praksi nije realizovana, odnosno nije realizovana u dovoljnoj meri. Zadatak je ovog savetovanja, između ostalog, i da pokuša da utvrdi prave uzroke ovakvog stanja u Savezu komunista i da potraži odgovor na pitanje kako to stanje prevazići, pa da se time pomerimo korak dalje od ocene koju je prihvatila Druga konferencija.

Čini se da treba postaviti pitanje da li je moguće govoriti o idejnoj krizi u Savezu komunista a da ne govorimo o krizi Saveza komunista, odnosno o krizi realizacije društvene uloge Saveza komunista kako je ona definirana na Devetom kongresu.

Postavlja se pitanje: da li je društvenu ulogu Saveza komunista moguće realizirati bez razvijene idejne komponente, bez temeljitog idejnog rada, bez razvijene ideologije, bez teoretskog i idejnog osposobljavanja članova? Da li može Savez komunista bez teoretskog osmišljavanja društvenog iskustva i bez organizovanosti u razvoju teoretskog mišljenja ostvarivati svoju rukovodeću ulogu u društvu?

Iz niza problema i aspekata reforme Saveza komunista moguće je izdvojiti problem teoretske kulture, idejnog života, odnosno idejnog osposobljavanja, ako ne kao centralni, a ono kao jedan od centralnih problema od kojih u najvećoj meri zavisi realizacija društvene uloge Saveza komunista. U Rezoluciji Devetog kongresa o razvitku Saveza komunista možemo naći formulaciju da se reforma Saveza komunista nužno realizuje putem idejno-političke borbe. To problem idejno-političkog rada i osposobljavanja locira u centar naše pažnje.

Koji su uzroci zaostajanja teoretske kulture i osposobljenosti komunista? Jedan od osnovnih uzroka je u još postojećoj tesnoj vezanosti partije za aparat vlasti. Ovu vezanost, koja je u jednoj fazi razvitka bila nužna, nismo uspeli svuda prevazići, i to ne u načelnim opredeljenjima, nego u konkretnoj praksi nekih partijskih organizacija i u svesti ne baš malog broja članova.

Na pitanje da li je moguće realizirati rukovodeću društvenu ulogu Saveza komunista bez idejnog rada i osposobljenosti članstva — dat je negativan odgovor. Ali Savez komunista je unatoč toga jedina realna rukovodeća društvena snaga. To znači da takvu ulogu uspeva realizirati i drugim putevima, drugim sredstvima, ne idejnim i ne ideološkim. Ta okolnost ne stimulira potrebu za intenzivnim idejno-političkim osposobljavanjem komunista.

Zbog toga sam uveren da je potreban napor za revalorizaciju značenja teoretske kulture i idejno-političkog osposobljavanja članstva. Inače ćemo ostati na pola puta ako ne budemo svesno stvarali uslove koji će nas objektivno dovoditi u takav položaj u kome će osiguravanje naše rukovodeće pozicije u društvu zavisiti pre svega od naše vlastite sposobnosti. To će pozitivno uticati na motiviranost komunista za idejno-političko osposobljavanje, za individualni teoretski studij, za idejno-političku borbu i konfrontaciju, ukratko — za aktivan ideološki rad.

Naša akcija bi ubuduće morala konzistentnije da se kreće u dva pravca:

Prvo, stalno obogaćivanje i usavršavanje idejnog fonda i njegovo usvajanje organizovanim idejno-političkim radom.

Drugo, stvaranje takvih društvenih uslova u kojima će idejna osposobljenost pojedinaca i organizacija biti neophodna. To je uslov za uspešnu borbu sa nesamoupravnim i nesocijalističkim koncepcijama i njihovim nosiocima.

U Savezu komunista dosta je raširena teza da je razvijena ideologija i idejno-politička osposobljenost potrebna komunistima samo zato da bi se mogli uspešno boriti i obračunavati sa idejno-politički tuđim, neprihvatljivim, nesamoupravnim i nesocijalističkim idejama i njihovim nosiocima. Međutim, nama je ideološki rad, uzev u celini, potreban i zato da bismo bili sposobni graditi i oformiti pozitivne alternative.

Mislim da je sa tim tesno povezana česta pojava zamenjivanja taktike i teorije, sredstava i cilja. Koliko je to štetno, vidi se i u raspravama i u akcijama vezanim za socijalnu diferencijaciju, gde je pažnja često usmerena na vidljive posledice, a ne i na društvene uzroke, na stanje i produbljivanje socijalnih razlika.

Po drugoj tezi, razvijen ideološki rad potreban je samo za idejnu borbu sa konzervativnim društvenim snagama koje su van Saveza komunista. Mislim da ta teza sadrži samo deo istine. Nama je idejno-politička borba potrebna i u samom Savezu komunista ako želimo da u njemu pobede najprogresivnije tendencije, naročito ako znamo kakve sve ideje i interesi vegetiraju u Savezu komunista, kakva je njegova socijalna struktura i vezanost za klasnu socijalnu bazu.

U Savezu komunista još uvek je čest monolog. U njemu postoje zatvorene ideološke grupacije koje su ekskluzivne u tolikoj meri da onemogućavaju javnu i trajnu idejno-političku konfrontaciju i prosto teraju u razračunavanje političkim sredstvima koja u takvoj situaciji preostaju organizacijama Saveza komunista kao jedina mera ako se oportunistički ne opredeljuju za ideološku koegzistenciju ili čak za kapitulaciju.

U svom saopštenju o idejnom jedinstvu u Savezu komunista drug Kožul je naveo te i druge štetne posledice, ali je šteta što nije učinjen napor u traženju uzroka takvog stanja.

Jedan od uzroka treba tražiti ne u nepostojanju relativno jasnih opredeljenja i platformi koje mogu poslužiti kao idejna osnova jedinstva, nego u često velikoj različitosti socijalnih interesa unutar Saveza komunista, u složenoj socijalnoj strukturi, koja ponekad dovodi do prevage neklasnih socijalnih interesa, naročito u realizaciji dogovorene politike, a ponekad i u formiranju politike nedemokratskim, birokratskim i sve više tehnokratskim putem, gde radnička klasa nema niti može imati gotovo nikakvog ili vrlo mali faktički uticaj.

Posledice toga su apsolutna tolerancija svih idejnih i političkih tendencija u društvu, pa i u Savezu komunista, što prouzrokuje neefikasnost i sprečava idejno-političku diferencijaciju kao sredstvo za postizanje stvarnog jedinstva. Opravdano je postaviti pitanje: da li u takvoj situaciji Savez komunista može sačuvati svoj idejni integritet, bez idejno-političkog sukoba sa njemu tuđim ideologijama, a da pri tome ne zapadne u simbiozu sa njima ili da ne dođe u situaciju kada je prisiljen da ih administrativno likvidira?

Olako proglašavanje novih traženja i pogleda za ideološku diverziju posledica je ostataka birokratski shvaćene ideologije kao zatvorenog i univerzalnog misaonog sistema koji sadrži odgovore na sva pitanja i kome treba podrediti stvarnost.

Istinsko jedinstvo se može stvoriti jedino putem diferencijacije na jasnim idejno-političkim platformama sadržanim u programima i konkretnim rezolucijama. Diferencijacijom se postiže dvoje: (1) prevazilazi se postojeća idejna koegzistencija u Savezu komunista i time se stvaraju uslovi za diferencijaciju i integraciju društva kao celine i (2) demistificira se prividno jedinstvo i otkrivaju stvarne razlike, a time se ističe potreba za njihovim prevazilaženjem intenzivnim idejno-političkim radom.

Ivan Perić

NACIONALIZAM I NJEGOVE IMPLIKACIJE NA IDEJNOM PLANU

Poznato je da se nacionalizam javlja prvenstveno i pretežno kao vid mišljenja i ponašanja ljudi. On, na određen način, oblikuje društvenu svijest i podstiče aktivnost masa u skladu sa odgovarajućim predstavama o položaju nacije, nacionalnom interesu itd. Imajući ovo u vidu, nacionalizam se može označiti kao idejna kategorija par excellence i u tom ga je smislu potrebno i tretirati.

Nacionalizam je u posljednje dvije godine, bez sumnje, bio najjače i najvidljivije izražen u Hrvatskoj. No, on nije posebno svojstvo hrvatske sredine. Potencijalno je prisutan na čitavom jugoslavenskom prostoru. Njegovo izbijanje u Hrvatskoj ne označava krizu i teškoće samo te republike, nego jugoslavenskog socijalizma u cjelini. U ovom slučaju hrvatski prostor se pokazao kao neuralgična tačka socijalizma u Jugoslaviji.

Suvremeni nacionalizam u Hrvatskoj pokazao se kao izraz naraslih građanskih snaga prvenstveno u vanproizvodnoj sferi društva koje se opiru integraciji u općedruštveni rad na osnovama samoupravljanja i „dominaciji“ neposrednih proizvođača. Dominacija neposrednih proizvođača ne smatra se kao njihovo konstituiranje u kolektivnog poslodavca koji upravlja radom u vanproizvodnoj sferi. Ona treba da označava takav društveni odnos u kojem su materijalna proizvodnja i njeni efekti određujući činilac kretanja u cjelokupnom društvu, uključivo i kretanja u vanproizvodnoj sferi, pri čemu se ne dovodi u pitanje pravo na samoupravljanje zaposlenih u radnim organizacijama koje su situirane u ovim sferama društvenog rada.

Opiranje integraciji u cjelokupan društveni rad naraslih građanskih snaga u vanproizvodnoj sferi izražava se u nastojanju za osiguravanjem vlastite dominacije nad neposrednim proizvođačima posredstvom države. Potencirana koncepcija nacionalne državnosti je izraz takvih nastojanja.

No, nacionalizam u Hrvatskoj istovremeno se pokazao i kao izraz i posljedica idejne krize u Savezu komunista. Ova idejna kriza je i omogućila naraslim građanskim snagama da počnu glasno nametati i

afirmirati vlastite koncepcije o razvoju društva. Ta idejna kriza u Savezu komunista je stimulirala nacionalizam i omogućila mu da se izrazi u poznatim razmjerima. Štaviše, nacionalizam je od strane bivših nosilaca odgovornih funkcija u Savezu komunista i terminološki bio prihvaćen kao progresivna društvena pojava. Dovoljno je prisjetiti se intervjua Mike Tripala riječkom časopisu „Dometi“ u kojem insistira na tome da se nacionalizam više ne označava u pežorativnom smislu.

Pomenuta idejna kriza u Savezu komunista u osnovi označava napuštanje samoupravne orijentacije u razvoju društva i orijentiranost na politiku kao osamostaljenu sferu. Treba primijetiti da politika kao osamostaljena društvena sfera nije prestala egzistirati ni u našim uslovima sve do danas, a vjerojatno ni u dogledno vrijeme neće biti prevladana. Ovdje se radi o već ranije naglašenoj orijentaciji Saveza komunista da djeluje na planu integracije samoupravljanja i politike u jedinstven proces društvenih preobražaja. Orijentiranost na politiku kao osamostaljenu sferu ovdje označava otklon od pomenute orijentacije Saveza komunista.

Napuštanje samoupravne orijentacije od strane smijenjenih nosilaca vodećih funkcija u Savezu komunista Hrvatske nikada nije deklarirano. Naprotiv, stalno je naglašavano da oni čvrsto i nepokolebljivo stoje na kursu izgradnje samoupravnog socijalističkog društva. Međutim, faktičko napuštanje samoupravne orijentacije počinje postepenim prestajanjem angažiranosti na razvijanju samoupravnih odnosa na mikroplanu — u radnim sredinama — i pretežnom ili isključnvom usmjerenošću političke akcije na takozvana sistemska pitanja. Ovdje se radi o jednostrano potenciranoj političkoj akciji bez obzira na to što i sistemska pitanja čine značajan vid samoupravljanja i samoupravnog razvoja društva. Takva orijentiranost znači upravo situiranost u politiku kao osamostaljenu sferu. Implikacije takve orijentacije su u osiguravanju dominirajuće pozicije tehno-menadžerskih struktura u radnim sredinama i u omogućavanju njihove afirmacije na svim višim nivoima organiziranosti društva. Neutraliziraju se osnovne proizvođačke snage angažirane u sferi materijalne proizvodnje. No, takva orijentacija podstiče mobilnost određenih građanskih snaga u vanproizvodnoj sferi. Te snage postaju nosioci političke akcije i indikator „politizacije masa“, čime se dr Savka Dabčević-Kučar često hvalila.

Koliko je takva orijentacija na globalna pitanja, uz istovremeno napuštanje angažiranosti na samoupravljanju u radnim sredinama, bila jako izražena, pokazuje i odnos prema odlukama pojedinih plenuma Centralnog komiteta SK Hrvatske. Kao što je poznato, X sjednica Centralnog komiteta SKH raspravljala je o kompleksu ekonomskih, političkih itd. odnosa na općejugoslavenskom planu. Iza nje je održana XI sjednica zajedno sa Republičkim vijećem Saveza sindikata, na kojoj se raspravljalo o problemima raspodjele i samoupravljanja u radnim organizaci-

jama. Međutim, X sjednica je i od nosilaca vodećih funkcija u Savezu komunista i od snaga izvan Saveza komunista neprekidno isticana kao povijesna, kao programska platforma itd., dok je XI sjednicu malo tko i spominjao. Štaviše, opozicione snage u Republičkom vijeću Saveza sindikata Hrvatske podvrgle su kritici predsjednika Vijeća i Predsjedništvo ne zbog nedovoljne aktivnosti na provađanju odluka XI, nego zbog nepopularizacije odluka X sjednice među sindikalnim članstvom.

Takvim tokom stvari potencira se nacionalni interes. Iako formuliranje tog interesa ima svoje izvorište u stvarnim problemima i položaju privrede locirane u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, ono je ipak izraz napuštanja angažiranosti za samoupravne odnose na mikroplanu. Nacionalni interes se ne oblikuje kao stvarni izraz samoupravne osnove društva koji neprekidno korespondira sa interesima neposrednih proizvođača na cjelokupnom jugoslavenskom prostoru, nego kao fenomen koji je na određen način osamostaljen i od osnovnih proizvođačkih samoupravnih snaga u Hrvatskoj i od općejugoslavenske okoline. No, dok se taj interes prezentira u ime radničke klase Hrvatske i njenih interesa, on se nužno konfrontira sa općejugoslavenskom okolinom. Navodno, općejugoslavenska okolina je činilac koji „kontinuirano ugrožava interese radničke klase Hrvatske i hrvatske nacije". Pri tom se, naravno, prešućuje koliko se ti interesi realiziraju privrednim saobraćajem na cjelokupnom jugoslavenskom prostoru. Poznate su priče o tome koliko je Hrvatska navodno „oštećena" time što višak rada koji stvara „njena" radnička klasa prisvajaju drugi; da bi Hrvatska u svojem razvoju brzo dostigla nivo Švedske ukoliko bi „sama" raspolagala onim što se u njoj stvara itd. Implikacije takvog formuliranja i potenciranja nacionalnog interesa svakako su u pogrešnom formiranju društvene svijesti. Vlastiti položaj i problemi počinju se shvaćati i doživljavati ne kao izraz vlastitog djelovanja, dostignuća i pogrešaka u tom djelovanju, kompleksa socijalnih odnosa koji se produciraju i održavaju u vlastitoj radnoj, lokalnoj i nacionalnoj sredini, nego kao posljedica „ugroženosti nacije od njene općejugoslavenske okoline".

Karakteristično je da se kao protagonisti takvog nacionalnog interesa konfrontiranog vannacionalnoj okolini javljaju društvene snage u vanproizvodnoj sferi. Upravni odbor Društva književnika Hrvatske u svojoj javnoj izjavi povodom diskusije o amandmanima na Ustav SRH insistira na rješavanju deviznog režima u interesu Hrvatske. Snage okupljene oko Matice hrvatske i njenog glasila „Hrvatski tjednik" potenciraju pitanja nacionalnih interesa Hrvatske u materijalnoj sferi koji se navodno „oštećuju od drugih". Rukovodstvo Saveza studenata organizira i provodi štrajk navodno zbog „privrednih pitanja", to jest „deviznog režima", odnosno zbog „nacionalnih interesa Hrvatske".

Klasno i nacionalno i od snaga van Saveza komunista i od smijenjenih nosilaca vodećih funkcija u Savezu tretira se kao svojevrstan dualizam. Dražen Budiša je lansirao tezu da je samoupravljanje svojevrstan sklop klasnih interesa, nacionalne ravnopravnosti i istinske de-

mokracije. Smijenjeni lideri: Savka Dabčević-Kučar, Pero Pirker i Miko Tripalo više su puta naglašavali taj dualizam. Tripalo je na XX sjednici CK SKH izjavio da on u političkoj praksi jednako tretira klasno i nacionalno i da nikada neće davati prednost jednom pred drugim.

Taj dualitet, čini se, ima svoje izvorište upravo u političkoj i društvenoj strukturi i praksi. On izražava činjenicu da vanproizvodna sfera društva nije integrirana u cjelokupan društveni rad na klasnim samoupravnim osnovama i da se u takvom statusu održava posredstvom moći državne organizacije, dok proizvodna sfera egzistira kao poseban sistem. Taj dualitet je također izraz podvojenosti politike i samoupravnih tokova u proizvodnim radnim sredinama. Formulatori dualiteta klasno — nacionalno upravo su protagonisti te podvojenosti. Oni pod samostalnim izrazom nacionalno iskazuju samostalnost državne organizacije (uključivo i sfere rada koje se održavaju njenim posredstvom) i politike u odnosu na proizvodnu sferu društvenog rada.

Inače, u idejnoj orijentaciji i djelovanju komunista ne postoji, odnosno ne bi trebao postojati taj dualitet. Nacija je globalna ljudska zajednica. U njoj svi živimo. Njome i njenim problemima treba se baviti onoliko koliko to nameću potrebe i okolnosti. Radi se o tome hoćemo li tim problemima pristupati sa pozicija radničke klase na planu socijalističkog preobražaja društva ili ćemo imati neki drugi, „vanklasni“ pristup.

Pojavu nacionalizma u našim suvremenim jugoslavenskim uvjetima teško je razumjeti i objasniti ukoliko se ne imaju u vidu stare neprevladane ideje i koncepcije građanskog društva. Neke od njih su u nešto daljnjoj ili nedavnoj prošlosti bile dominirajuće. Druge su egzistirale u cjelokupnom sklopu kulturnih i idejnih strujanja kao način mišljenja određenih sredina, socijalnih snaga itd. Društveno-ekonomski i politički uvjeti koji su producirali takve ideje i koncepcije su izmijenjeni, iako ne sasvim. Ali, jednom formirane ideje i dalje traju makar da su potisnute u određene sredine i prigušene novonastalim promjenama u društvenim kretanjima. Određene krize i zastoji koji se javljaju u općim društvenim kretanjima pogoduju reaktiviranju tih ideja i koncepcija. One se javljaju kao kritika nastalog stanja i nude rješenja za nastale probleme društva. Nacionalizam u Hrvatskoj se pokazao kao fenomen koji je sadržavao reaktivirane ideje i koncepcije građanskog društva. Starčević, Radić i druge ličnosti iz političkog života Hrvatske su u nacionalističkoj štampi tretirani ne samo kao velikani prošlosti, nego i kao zastava suvremenog nacionalnog pokreta. Njihove ideje i koncepcije su prezentirane kao rješenja za naše suvremene probleme i za orijentaciju daljnjeg društvenog razvoja. No, pokazalo se da nacionalizam ne reaktivira samo neprevladane ideje i koncepcije iz građanskog društva. On prihvaća društvene vrijednosti koje je producirao naš socijalistički razvoj time što ih „adaptira“ na nove uvjete koje sam stvara i uključuje ih u vlastitu orijentaciju. To pokazuje da su određene vrijednosti koje je formirao naš socijalistički razvoj postale opća svojina društva. Nacio-

nalizam kao antisocijalistička i antisamoupravna pojava i tendencija u razvoju društva ne može se izraziti putem direktne konfrontacije sa tim vrijednostima niti njihovim odbacivanjem, nego ih mora prihvatiti i služiti se njima. Mogućnosti da nacionalizam prihvaća te vrijednosti su utoliko veće ukoliko su one uopćenije i ostavljaju prostora za različito poimanje i interpretaciju, odnosno ne obavezuju na takvo ponašanje koje ne bi bilo u skladu sa prirodom nacionalizma. Pokazalo se da nacionalizam, odnosno snage koje ga oblikuju prezentiraju ideje i koncepcije građanskog društva kao nove, suvremene vrijednosti koje su produkt i karakteristika socijalizma. Samoupravljanje kao eminentno marksističko saznanje i projekcija i jedna od osnovnih vrijednosti suvremenog socijalizma nastoji sa prezentirati kao Radićev koncept.

I u slučaju Hrvatske nacionalizam se pokazao kao konzervativna i antisocijalistička tendencija. On označava uspostavljanje i obranu „socijalne ravnoteže" i, da se poslužimo izrazom Veljka Rusa, „blokirano gibanje" prema unutra i konfrontiranje sa vannacionalnom okolinom. Kao svojevrsna ideologija „klasnog mira" radi ostvarivanja i jačanja jedinstva nacije, nacionalizam u doba svoje eskalacije u Hrvatskoj blokirao je svaku značajniju inicijativu na socijalnom planu.

Pouka za komuniste Hrvatske i Jugoslavije iz prijeđenog, mučnog razdoblja može biti samo jedna: angažiranost na traženju progresivnih rješenja društvenog razvoja u vlastitoj sredini, dosljedan obračun sa shvaćanjima koja naciju i nacionalno izdvajaju iz konteksa borbe za socijalizam i nameću je kao vrijednost za sebe.

Kao što je poznato, nacionalizam u Hrvatskoj se predstavio kao tendencija izoliranja nacionalnog prostora od utjecaja općejugoslavenske okoline i konfrontiranja sa njome. Jedan od vidova izražavanja te tendencije je napad na nacionalizam drugih. Takav način djelovanja i ponašanja bio je uhvatio korijena i u redovima Saveza komunista. Da ne bi bilo zabune, i ovom je prilikom potrebno reći da jugoslavenski komunisti imaju pravo i dužnost da vrše kritiku antisocijalističkih pojava i tendencija (a nacionalizam, bez sumnje, spada u tu kategoriju) na cjelokupnom jugoslavenskom prostoru. Ako to ne čine, oni se ne ponašaju kao komunisti. No, ostaje uvijek aktualna Lenjinova misao da se komunisti svake nacije, kao internacionalisti, trebaju obračunavati prvenstveno sa nacionalizmom u vlastitoj sredini. Kod nas se u posljednje vrijeme javljaju na ovom planu tendencije koje ovu Lenjinovu misao na izvjestan način dezavuiraju. Na pojavu knjige Pavla Ivića dolaze kritike iz Hrvatske. Ne ulazim u to koliko ta knjiga zaslužuje kritiku. Ovdje je bitna pojava da se kritika nacionalizma ili njegovih tendencija vrši iz druge nacionalne sredine, a da takva kritika gotovo izostaje iz one sredine u kojoj pojava nastaje. To upozorava na određeno stanje u idejnoj angažiranosti Saveza komunista.

U cjelini, može se reći da je nacionalizam kao fenomen u suvremenim jugoslavenskim uvjetima nametnuo komunistima potrebu idejnog

angažiranja na razjašnjavanju njegovih korijena, dometa i posljedica za razvoj našeg samoupravnog socijalističkog društva. On je, bez sumnje, izvršio destrukciju određenih vrijednosti koje je naše socijalističko društvo u svojem razvoju formiralo. Predstoji aktivnost na ponovnoj afirmaciji tih vrijednosti. Kritika nacionalizma, koju je, bez sumnje, neophodno temeljitije izvršiti, neće biti dovoljna ukoliko se ne bude djelovalo na uobličavanju i afirmaciji vrijednosti koje po svojem sadržaju nadvladavaju uskost, konzervativnost i reakcionarnost nacionalizma. Potrebna je afirmacija humanih i općeljudskih vrijednosti u svakoj nacionalnoj sredini i u Jugoslaviji kao cjelini.

Dušan Ičević

VRIJEDNOST IDEOLOŠKOG RADA SE POTVRĐUJE U PRAKSI

U Akcionom programu Druge konferencije SKJ istaknuta je potreba za savremenijim i kvalitetnijim ideološkim radom i organizovanijom idejno-političkom borbom komunista u razvoju samoupravnog socijalizma. Akcioni program obavezuje sve komuniste da odgovornije djeluju u svim samoupravnim strukturama i u svim društvenim sredinama na ostvarivanju konkretno-istorijskih interesa radničke klase. To, svakako, traži da ideološki rad bude savremenije organizovan.

Komunisti svoju idejno-političku ulogu mogu ostvarivati utoliko uspješnije ukoliko sami budu idejno osposobljeniji. Ideološki rad je u stvari osposobljavanje za akciju vlastitim činom članova Saveza komunista, ali i svih koji se bore za samoupravni socijalizam. Uostalom, u svakodnevnoj samoupravnoj praksi i u praktično-političkoj i idejnoj akciji mjeri se prava vrijednost svakog člana Saveza komunista, ali i svakog radnog čovjeka i građanina.

Pokušaću da upravo to svojstvo vrijednosti ideološkog rada objektiviziram. Prošla su vremena patrijarhalnog mira države srasle sa aparatom Partije kada je na izgled sve moglo da se objasni, sve opravda i transmisiono sprovodi. Samoupravljanje je otvorilo mnoštvo novih nepoznanica i iskušenja i traži odgovor na sudbinska i sasvim konkretna pitanja. Opštepoznate ili novostvorene formule ne mogu u sebi zgusnuti svu mudrost epohe i konkretno-istorijske situacije. Avangarda se potvrđuje, revolucionarno vrijedi ako može da otkriva novo, ako mu daje klasno-socijalnu svrhovitost, ako, udružena sa svim stvaralačkim masovno-akcionim radnim snagama društva, mijenja ustaljeni red stvari, ako napreduje u usvajanju novih vrijednosti društva i čovjeka.

Ideološki rad nije prosta saznajna operacija, makar koliko bila univerzalna, koja služi članovima Saveza komunista da mogu biti samo za sebe umniji. Taj rad ima društvenu svrhu — osposobljavanje za akciju, za revolucionarnu praksu, za spoj teorije i osmišljene praktično-političke akcije u svakodnevnim samoupravnim društveno-ekonomskim odnosima.

Savez komunista kao kolektivni mislilac u Gramšijevom smislu može izvršavati svoju istorijsku ulogu avangarde radničke klase ako stalno preispituje vlastitu i društvenu praksu, ako kao unutrašnji us-

mjeravajući idejno-politički aktiv samoupravljanja stalno otvara nove mogućnosti razvoja društva.

Želio bih da kažem nešto o tome koliko sam sklop Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija može da utiče na savremenije organizovanje ideološko-političkog rada. U društveno-političkim organizacijama, bez obzira na sva nastojanja i rezultate u vlastitom preobražavanju i demokratizovanju, još ima dosta ostataka starih odnosa iz perioda administrativnog socijalizma. Još dejstvuje nasljeđe eminentno političke konstelacije i hijerarhijskog ponašanja. Društveno-političke organizacije su dijelom zatvorene u sebe i sa mnogo svojstava forumskog rada. One su bile prilagođene više odlučivanju odozgo. U njihovom praktično-političkom djelovanju ima ostataka i etatističko-transmisione podjele rada. Svaka politička organizacija se bavila strogo svojim poslovima, te se zbog toga nije dovoljno mogla da ostvaruje zajednička akcija i nužna integracija interesa. U nekim slučajevima je dolazilo do klasičnog političkog partnerstva, konkurencije, pa i rivalstva društveno-političkih organizacija, tačnije — pojedinaca, foruma ili profesionalnih struktura u njima.

U određenim kriznim situacijama država je uvijek našla razloga da u ime reda, stabilnosti itd. posreduje i umnožava svoju moć. S druge strane, kao da se osjetilo da Savez komunista gubi vlast, pa se ponekad najlakši i najkraći izlaz traži u ponovnom sraščivanju sa vlašću, u ponovnom zaposjedanju političkog monopola.

Bez obzira na sve progresivne promjene, još su prisutne tendencije ponašanja Saveza komunista kao partije na vlasti. U određenim prilikama i sredinama ispada kao da Savez komunista nije prije svega revolucionarna djelatna organizacija koja progresivno mijenja odnose, raskida ustaljeni red stvari i stalno naprijed pomiče cjelokupno društvo.

Svako postojanje i zadržavanje državno-vlasničkih i etatističkih svojstava u produkcionim odnosima i u vladanju viškom rada neizbježno rađa i reprodukuje reprezentativno-politički element u procesu odlučivanja i parlamentarizam u skupštinskom sistemu, a u političkom organizovanju — klasično partijsko grupisanje. Bila bi, naravno, čista samoobmana ako bi se mislilo da je odmah moguće odstraniti sve etatističke elemente u društvenim odnosima i u političkom odlučivanju, a samoupravljanje „zavesti“ kao jedini odnos u društvu. Međutim, razložno je da se objektivizira šta država kao instrument radničke klase i samoupravljanja mora da čini, a gdje se ona sa svojim funkcijama može razvlašćivati i zamjenjivati samoupravnim i neposredno demokratskim organizovanjem i odlučivanjem.

Upravo Savez komunista i druge društveno-političke organizacije treba da doprinose da se podruštvljavaju državne funkcije i sistem odlučivanja, da se mijenja raspored snaga u korist radničke klase i samoupravljanja. Zato je i normalno da se u objektiviziranju savremene uloge Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija polazi prije svega od novog društveno-ekonomskog položaja udruženog rada i od kompleksnijih interesa radnog čovjeka. A to se u praksi može činiti utoliko više ukoliko same društveno-političke organizacije budu savre-

menije, demokratski ustrojene, ispunjene klasno-socijalnim interesima radničke klase, radnog čovjeka.

Smatram da je normalno da se ideološki rad pretvori u stalan sistem, da se institucionalizuje u raznim oblicima i da se što masovnije i što kvalitetnije organizuje. Potrebno je pri tome zapriječiti eventualnu mogućnost da se institucionalizovanje ideološkog rada pretvori u institucionalizovanu, formalizovanu svijest, posebno u sektorašku djelatnost.

Prava vrijednost ideološkog rada se potvrđuje u društvenoj praksi. Tu on dobija nove izazove i programsko-sadržinska određenja.

No, jedan od uslova za uspješnije saznavanje i djelovanje svakako je i odgovarajuća literatura. Neki podaci pokazuju da se marksistička literatura sve manje štampa, sve manje izdaje, prodaje. Može da se postavi pitanje: koliko je ta vrsta literature razumljiva, zanimljiva, u najboljem smislu riječi atraktivna, posebno za mlade čitaoce, koliko se i kako propagira, koliko se društveno podstiče?

Marksistička misao i praksa se ne mogu svesti na ideološko obrazovanje, pogotovo ne na oficijelne propagandne ustanove i političke centre. To je sadržina svih odnosa, cjelokupnog društvenog vaspitanja i djelovanja. To je i misaono i radno-moralno doživljavanje stvarnosti i budućnosti samoupravnog socijalizma.

Stipe Šuvar

KOEGZISTIRANJE I SUKOBLJAVANJE RAZLIČITIH IDEOLOGIJA

Predmet moga izlaganja je konstatacija, koju su izricali gotovo svi učesnici ovog našeg savjetovanja, da je naše društvo, pa i Savez komunista, ja bih rekao, čak i pogotovo Savez komunista, danas poprište koegzistiranja i sukobljavanja različitih ideologija, rekao bih, prvenstveno nekoliko jakih i utjecajnih ideologija. O tome je govorio i drug Dolanc kada je konstatirao idejnu heterogenost Saveza komunista, drug Šoškić je govorio o ovoj koegzistenciji, drug Kožul kada je govorio da je Savez komunista postao poprište borbe za vlast različitih grupa i elita itd. I mnogi su govorili. Fuad Muhić je govorio o tri platforme koje su suprotne partijskoj politici. Ja bih tome pridodao još nešto da pokušam ocrtati još neke od tih konstelacija ideologija za koje smatram da su tuđe Savezu komunista i našem društvu. Jer, dakako, samo jedna je ideologija naša, ideologija samoupravnog socijalističkog društva zasnovana na marksizmu, a ostale ideologije bismo mogli nazvati tuđim.

Karakteristika je naše idejno-političke situacije danas (to bih naglasio) upravo jači prodor, pa i razmah upravo tih tuđih ideologija, što, razumije se, ne možemo objasniti formulom o imperijalističkoj zavjeri i infiltraciji ili bilo čijoj i kakvoj zavjeri i infiltraciji, kako se to uobičajilo drugdje u socijalističkom svijetu. Mi moramo znati da socijalističko društvo u sebi dugo nosi realne društvene korijene antisocijalističkih pogleda i uvjerenja jer nije to nikakvo savršeno i zrelo društvo u kojem su ljudi uspostavili kontrolu nad stihijom društvenog razvitka niti društvo koje više ne obiluje klasno-socijalnim nejednakostima.

Privrženost različitim ideologijama proizlazi u osnovi iz klasno-socijalnog položaja ljudi, iz njihovog položaja u odnosima proizvodnje. Ali, ljudi postaju plijen ideologija koje su uperene i protiv interesa njihove klase i društvene sredine ako organizirane snage klase i društva ne vode dovoljno dosljedno, oštro i otvoreno borbu za prihvaćanje, širenje i razvijanje ideologije vlastite klase i društva. U nas je, čini mi se, taj momenat vrlo značajan. Prodor tuđih ideologija više je rezultat inertnosti, neorganiziranosti, neangažiranosti i defanzivnosti Saveza komunista, progresivnih snaga i progresivne društvene misli nego njihove snage i

privlačnosti. I, što je najvažnije, posredna je posljedica kolebanja i nedosljednosti u razvitku našeg društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Naše je društvo jedino među današnjim konkretnim socijalističkim društvima široko otvoreno prema svijetu. I ono pokazuje da je otporno prema svim aspiracijama sa strane da se eventualno izmijeni njegova temeljna orijentacija. Međutim, propagandni i psihološki rat oko našeg puta, koji velikim blokovskim konstelacijama ne ide u račun, konstanta je našeg postojanja i razvitka s kojom moramo svakodnevno računati, a mi i na to često zaboravljamo u našoj ukupnoj idejno-političkoj akciji.

U procijepu između države kao administrativnog arbitra i tržišta kao stihijnog regulatora društvenih odnosa snage samoupravljanja i njihova društvena svijest još su nedovoljno oformljene i prodorne, stoga još i trpe poraze u borbi s ideologijama građanske i birokratske restauracije. Sve ono što je u društvu antisamoupravno objektivno se javlja i kao uporište tih ideologija. Tuđe, antisocijalističke i antikomunističke ideologije dobivaju više slobodnog prostora za svoje djelovanje i utjecaje u našem društvu, pa i u redovima Saveza komunista, ne toliko zbog toga što se u nas razvijala demokracija i demokratizacija, već prvenstveno zbog toga što se javila stagnacija u razvitku društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja. I na toj stagnaciji i tendencija potiskivanja prije svega radničke klase iz odlučivanja o bitnim odnosima u društvu, o proizvodnim i iz njih izvedenim odnosima.

Ovom bih prilikom spomenuo nekoliko ideoloških orijentacija za koje smatram da ne samo Savezu komunista nisu prihvatljive, nego da on mora ući u mnogo ozbiljniju, razrađeniju i dugotrajniju konfrontaciju s njima. Na prvom mjestu spomenuo bih tehnokratsku ideologiju. Njezin je najdublji izvor u shvatanju da današnja društvena uređenja konvergiraju na osnovama sve veće tehničke racionalnosti i da to posvuda rađa isti tip društva i iste društvene odnose. Da rađa univerzalnu tehničku civilizaciju u kojoj proizvodnju preuzimaju strojevi, a kontrolu nad strojevima, a time i nad društvom, vrše specijalističke elite. Društveni odnosi se mijenjaju samo napretkom tehničke moći i efikasnošću, a tehnički napredak i velika produkcija dobara rješavaju sve društvene probleme, dovode do nestanka bijede i siromaštva i osiguravaju racionalno upravljanje društvom, osiguravaju demokraciju i jednakost, ukidaju klasnu podjelu i radničku klasu i donose kraj svih ideologija kao smiješnjih folklornih nazora o društvu.

Prema tome, iz tog je ugla smiješna i nekakva borba za socijalizam i komunizam kao borba za fikcije ideologija kojima je došao kraj. U pozadini tehnokratske orijentacije stoje one teorije građanskog društva što razvoj društva svode na industrijski automatizam, pri čemu odbacuju klasnu podjelu i klasne suprotnosti kao imanentne revolucionirajuće činioce društvenog kretanja.

Po logici takve ideologije, industrijsko društvo jednostavno prelazi u postindustrijsko. U mitu postindustrijskog društva nalaze, dakle, kraj klasni antagonizmi i nejednakosti, a Marks i marksisti, dakako to znamo, dokazivali su i dokazuju da se građansko društvo nije formiralo kao

završni tip društva i da se iz njega revolucionarnim preobražajem, dakle, klasnom borbom koju vodi radnička klasa, ulazi u komunističko društvo.

Praktično ponašanje velikog dijela naših rukovodećih struktura u privredi i u drugim oblastima, kao i prodor funkcionalističke misli koja nije ništa drugo nego garnirung tehnokratske orijentacije u naše društvene nauke, u sferu kulture i umjetnosti, dovoljno pokazuju da je prodor tehnokratske ideologije u naše društvo zabrinjavajući. Na toj ideološkoj platformi organizira se danas glavni otpor socijalističkom samoupravnom razvitku. Možemo očekivati, a to se već i pokazuje, da će na toj platformi biti dat glavni otpor takozvanim radničkim amandmanima na Ustav SFRJ. Neukost, nepismenost, javašluk, patrijarhalnost, promašaji, neracionalnost i nepravde etatističkog upravljanja, neorganiziranost i pasivnost radničke klase pokraj njezine koncentriranosti na osiguranje i obranu egzistencijalnog minimuma koji joj često nije zagarantiran, neposlovnost i primitivnost dijela sadašnjeg personala koji organizira proizvodnju i poslovanje, nedovoljna primjena nauke i inovacija, — sve su to pojave na koje upiru prstom zagovornici tehnokratske orijentacije u nas smatrajući da nas jedino elita onih koji znaju i umiju upravljati proizvodnjom, praviti poslove i mlatiti pare može izvući iz krize privrednog i društvenog razvoja i definitivno udaljiti od opanaka i pastirskog načina života.

Za njih je socijalizam to, a svi drugi socijalistički postulati su zastarjeli, nerealni, naivni i treba ih prepustiti profesionalnim „ideolozima i tamburašima". U tom smislu rekao bih da je u nas karakteristično i veličanje i zagovaranje velikih proizvodnih i tehničkih sistema kao da su oni sami po sebi dovoljni za socijalizam. Nitko pametan ne bi trebao biti protiv velikih sistema, protiv velikih koncentracija sredstava i kadrova, ali i njihove mobilnosti. To je jedan od osnovnih preduvjeta razvoja proizvodnih snaga u nas.

Međutim, nama su potrebni veliki sistemi u kojima će biti razvijeno samoupravljanje i u kojima će većina proizvođača vršiti odlučujući utjecaj odozdo, a ne da njima manipuliraju „štabovi i timovi na vrhu". Ne trebaju nam ni veliki sistemi koji će se postavljati kao monopoli niti veliki sistemi koji će počivati na sprezi birokratskih vrhuški u njima i republičkih i drugih birokracija izvan njih, na ambiciji da se monopoli postave kao stubovi zaokruženih nacionalnih, odnosno republičkih privreda.

Ako ne vodimo računa o socijalističkom samoupravnom karakteru takozvanih velikih sistema, onda je dovoljno da u njihovom organiziranju i vođenju preuzmemo iskušane recepte kapitalističkog društva.

Tehnokratska ideologija nesumnjivo je ideologija građanskog društva, čija bi pobjeda u nas poništila i onemogućila socijalističke tekovine, a našu bi privredu i društvo gurnula u naručje velikih inozemnih centara tehnološke, a time i političke moći.

Događa se da naši ljudi idu na Zapad i pod firmom samoupravljanja propovijedaju upravo recepte o organizaciji proizvodnje na tehnokratsko-menadžerskim osnovama, a samoupravljanje prikazuju kao puku participaciju.

Razumije se da onda dobivaju odgovore od naprednih i u tom trenutku iznenađenih ljudi na Zapadu: ne prodajite nam to, nama takve ideje ne prodajite, mi smo ih davno iskušali. A tehnokratska rješenja i na Zapadu već izazivaju očaj i glavobolje cijele kapitalističke klase jer po svojim krajnjim konzekvencijama dovode u opasnost i to društvo, pa otuda toliko traganje za participacijom, a, dakako, mi moramo znati da su kapitalistička participacija i naše samoupravljanje dvije duboko različite pojave.

U nas nije izgubila u težini utjecaja ni ideologija etatizma sa svim svojim praktično-političkim derivatima, njezin movens — snažna, uređena nadnacionalna ili pak nacionalna ali centralistički uređena država koja upravlja privredom i kontrolira kulturu, određuje stupanj slobode i demokracije, otklanja sve probleme društva i garantira pravdu i jednakost.

Što su naši društveni problemi veći, a i nezadovoljstvo ljudi usprkos općem napretku u civilizaciji i standardu izrazitije, to i masovna svijest koja priželjkuje strogu i mudru ruku reda i mira može jačati.

Stoga na žilavost i opasnost od ove ideologje, kao i na snagu njezinih protagonista u našem društvu, moramo također računati na dugi rok. Socijalnu osnovu etatističke svijesti i njena reproduciranja čine, kao što svi znamo, društvene strukture koje se naslanjaju na prevladanu praksu birokratskog monopola i dušebrižništva ili koje gube privilegije što su ih stekle na takvom monopolu. A uslijed mnoštva istorijskih i aktuelnih razlika ona se može naslanjati i na nezadovoljstvo u narodnim masama, koje može obuzeti jača nevjerica u socijalistički samoupravni put društvenog razvitka ako zastoji, kolebanja na tom putu izazivaju dublje i šire društvene poremećaje.

Tipični politički izrazi takve svijesti i raspoloženja su neostaljinistički vapaji i pritisci, kao i drugi oblici političkog konzervativizma, koji se inspiriraju neprevladanim sektaškim i dogmatskim shvaćanjima o ulozi države i partije u našem socijalističkom društvu i koji kriterije prošlih etapa našeg društvenog razvitka primjenjuju na današnju etapu.

Mi moramo računati na opasnost od neostaljinizma ne radi samozastrašivanja, već radi odlučne orijentacije na deetatizaciju i debirokratizaciju društva, na konačno prevladavanje svijesti i odnosa koji vuku na državno-partijski monopolizam i na socijalizam čvrste ruke. Potrebno je stoga da protresemo učmale bunkere neostaljinizma i kominformovštine iz kojih stalno na nas pripucavaju ne baš rijetki protagonisti dogmatizirane i konzervativne svijesti i nude nam eventualnu birokratsku diktaturu kao tobože jedini autentični socijalizam, a sebe same kao bogomdane spasioce.

Snage etatizma održavaju se na odvojenosti sredstava i dohotka od proizvođača i radnih ljudi. One se u preobraženim oblicima koncentriraju u otuđene centre ekonomske i društvene moći, one se pouzdavaju u svoje još očuvane monopole i u svoju suverenu arbitrarnu ulogu tamo gdje još samoupravljanjem ta uloga nije nagrižena i razorena, a nije u mnogo slučajeva. U otuđenim centrima ekonomske moći danas se prožima, povezuje etatizam i tehnobirokratizam, što nije ni čudo jer je bit

ista — uzurpacija odlučivanja u društvu, tendencija razvlašćivanja radničke klase i radnih ljudi.

Rekao bih i to da su danas dominantne tendencije republičkih etatizama i da se znatna društvena sredstva u tom smislu nalaze gotovo u privatnom vlasništvu određenih političko-birokratskih grupa.

Naoko je paradoksalno da se uz tendencije preobraženog etatizma i iza kulisa formalnog samoupravljanja, ušančenog tehnobirokratizma, danas slažu i tendencije propagiranja i širenja liberalne demokracije u našem društvu, pa i u Savezu komunista. Mnogi u afirmiranju liberalne demokracije vide i jedinu mjeru i jedino iskušenje našeg socijalističkog puta. Samoupravljačku demokraciju pak smatraju fetišom, tlapnjom i prevarom. Ona ili nije moguća ili nije potrebna. Jedino je liberalna demokracija dostojna čovjeka, uvažava ga i odgovara ljudskoj prirodi. U njezinom punom procvatu završava historija jer čovjek realizira svoje prirodno pravo u borbi za čije je priznanje i niklo građansko društvo. Budući da je liberalna demokracija najrazvijenija u demokratskim republikama i monarhijama Zapada, mi nemamo drugi zadatak nego da je recipiramo, presađujemo, njegujemo u još primitivnim uvjetima balkanske hajdučije i otimačine.

Veliki sistemi kao poligoni tehnobirokratske efikasnosti u privredi, a liberalna demokracija kao njihova kulisa u politici za mnoge čovjekoljupce u nas jedina su moguća dostignuća našeg društva ako ono neće da ga proguta kakav azijatski despotizam ili da samo sebe uguši u historijskom nasljeđu balkanskog provincijalizma. Zapravo, ti nam čovjekoljupci nude nekakvu socijaldemokratizaciju i Saveza komunista i našeg društva. Doduše, naši propagatori liberalne demokracije pri tom previđaju da je taj veliki mit Zapada ne samo faktično bio i ostao izraz kapitalističke dominacije i prema unutar i prema vani, nego i da ga se već danas mnogi kapitalisti odriču kao mita.

Ako smo marksisti, znamo, dakako, za historijsku ograničenost liberalne demokracije. U njoj ljudska većina samo prividno odlučuje, a danas su njezini oblici uglavnom i najprikladniji oblici manipulacije i represije iza kojih stoje vlasnici kapitala. U nas postoji slična tendencija. Kao što vlasnik kapitala nudi i dozvoljava demokratske igrarije i formalne slobode sve dok doista nije ugroženo njegovo pravo vlasništva nad kapitalom, tako i u nas tehnokrate i njihovi glasnogovornici u partijskoj politici i u javnom mnjenju nude obilje demokracije pod uvjetom da ih se pusti da u pozadini mirno upravljaju sredstvima i donose ključne odluke. I ovdje je i u mnogo navrata rečeno — onaj ko upravlja proširenom reprodukcijom, vlada i društvom.

Stoga mi se čini da je jedan od krupnih zadataka najprogresivnijih snaga u Savezu komunista i društvu, kada se radi o bitkama na idejnom frontu, i u tome da ukazuju na himeričnost liberalne demokracije kao naše perspektive i na potrebu da sve što je liberalna demokracija pozitivno dala bude apsorbirano samoupravljačkom socijalističkom demokracijom, kojom odumire političko posredništvo između udruženog rada i društvenih sredstava.

Nacionalizam je, dakako, ideologija koja nas najviše potresa u posljednjim godinama, i to u rasponu od velikodržavnog unitarizma i hegemonizma do ekstremnog nacionalističkog separatizma. Mi smo u Hrvatskoj, uslijed poznatog sticaja okolnosti, posebno osjetiti praktične posljedice njezina prodora. To je zapravo najopipljivija i po mogućnosti utjecaja na mase najopasnija ideologija — restauracija starog klasnog društva ili pak učvršćenje birokracije pod firmom obrane i promicanja nacionalnih interesa.

Nacionalizam je jače i otvorenije stupio na javnu pozornicu našeg političkog života u uvjetima kada je etatizam postao dezintegrativan, duboko dezintegrativan i kada birokratski povlašteni slojevi u strahu pred dubljom samoupravnom reformom pribjegavaju i formulama i postupcima iz arsenala naše predsocijalističke prošlosti za koje smo mislili da su prosto političkom pobjedom socijalističke revolucije konačno prevladani. Došlo je do tog spoja starog „nacionalizma“ koji nose malograđanski slojevi, segmenti tradicionalističke inteligencije, ostaci poraženih nacionalističkih pokreta iz novije prošlosti, posustali i politički kompromitovani pojedinci našeg vlastitog pokreta i novog nacionalizma koji se rodio iz ambicije birokracije u nas da bude advokat vlastite nacije kada više ne ide sa jednom unitarnom državom i da joj ponudi nacionalnu državu nasuprot nadnacionalnoj državi kao onu formu u kojoj će birokratska pozicija ostati neokrnjena i čak i ojačati.

Iako je politikom Saveza komunista Jugoslavije u posljednje vrijeme smanjen politički prostor za ofanzivu nacionalizma, politička bitka s njime nije posvuda provedena javno, otvoreno, beskompromisno. Ja bih upozorio i na misao koju je izrekao drug Šoškić da smo nacionalizam politički dosta razgolićavali, ali da ga nismo idejno-teorijski dovoljno razjasnili. Mi moramo znati da nacionalizam, bilo onaj u hegemonističkim i velikodržavnim sadržajima bilo onaj otvoreno šovinistički i genocidan, niče i iz prosječne društvene svijesti mase ljudi koja se napaja tradicijama nacionalističkih predrasuda, mitologija i racionalizacija.

U samom Savezu komunista ima i biće još dugo dosta prikrivenih najrazličitih nacionalista i ljudi koji prema nacionalizmu iz najrazličitijih razloga i pobuda nisu otporni. Svaka nova, jača i žešća kriza u razvoju našeg društva, u društvenim proizvodnim odnosima izbacivaće na površinu i nacionalističke snage i svijest, i utoliko, usprkos političke pobjede nad ovim ili onim konkretnim nacionalizmom u nas, borba protiv nacionalizma ostaje trajan idejno-politički zadatak Saveza komunista, i to podjednako u svim nacionalnim i društvenim sredinama.

Savezu komunista grdno se osvetilo što je u proteklom razdoblju zapuštao teorijsku, idejnu ofanzivu protiv nacionalističke ideologije i što je podjednako odlučno, otvoreno i argumentirano nije vodio u svim nacijama i sredinama. Čini se da ni danas tu slabost nije prevladao.

Još bih rekao nešto oko nove ljevice.

U našem je društvu posljednjih godina, kao, uostalom, i u svijetu, na djelu i ideologija nove ljevice. Usprkos heterogenosti redova nove ljevice i različitosti njezine inspiracije i pobuda, činjenica je da se ona javlja kao reakcija na određenu posustalost, nedosljednost, pa i sklerozu

tradicionalnih organizacija ljevice, na njihovo sporo prilagođavanje revolucionarnim potencijalima današnjice.

Na drugoj strani, tragajući za „novim revolucionarnim snagama“, nova ljevica traži svojevrsne odgovore na pitanja koja muče i, da se tako izrazim, staru ljevicu. Pojedine formacije nove ljevice pretežno imaju zajedničko i to da gube vjeru u revolucionarne potencijale, motivacije i sposobnosti radničke klase smatrajući je definitivno prilagođenom kapitalističkom ili birokratsko-socijalističkom sistemu i klasom čija je svijest dezintegrirana i koja je i sama zaokupljena ambicijom da se pretopi u srednju klasu.

Nova ljevica stoga najčešće propagira oslanjanje na takozvane marginalne društvene slojeve, na radikalne dijelove mlade generacije, na neprilagođenu humanističku inteligenciju i na diskriminirane rasne i nacionalne manjine. U svjetskim razmjerima ona se najviše pouzdava u revolucionarnost narodnih masa trećeg svijeta.

No, mi moramo respektirati, i poštovati čak, onu novu ljevicu koja je uvrijeristička, antibirokratska, istinski revolucionarno angažirana, a kojoj pripadaju i neki najugledniji intelektualci i humanisti našeg vremena. Naša nova ljevica, u rasponu od protestnog odbacivanja postojećih institucija i kulture kroz hipijevsku refleksiju i dokolicu pa do radikalnih grupa koje borbeno istupaju protiv sadašnjeg našeg političkog poretka sa anarhističkih i trockističkih pozicija, ima to zajedničko da priznaje samoupravni socijalizam kao humanističku perspektivu, ali osporava da se u nas doista ostvaruje, ma i u početnom stupnju, da se ostvaruju oblici istinskog samoupravljanja. Dakako, mnogo toga što u nas radi i pokušava nova ljevica je ili iluzija ili poza. I jedno i drugo treba joj donekle praštati, a naročito iluzije.

Ne treba precjenjivati njezinu snagu i njezine šanse, ali Savez komunista mora jasno definirati svoj pristup prema njezinom djelovanju i javljanju, pogotovo u svjetlosti toga da ona može lažnim avangardizmom privući dijelove mlade generacije i da ona pokazuje tendenciju konstituiranja u opozicione centre političke moći koji Savezu komunista i cjelokupnoj njegovoj politici izriču presude bez priziva.

Savez komunista ne može priznati nikakve tendencije političkog organiziranja mimo njega i protiv njega, pa ma o kakvoj žestokoj revolucionarnosti se radilo. Kao komunisti dužni smo da djelujemo u duhu spoznaje da oslobođenje radničke klase mora i može biti djelo jedino same klase, a ne nekakvih zavjereničkih grupica koje vjeruju u nove snage revolucije.

S druge strane, Savez komunista mora davati prostora revolucionarnom patosu i nezadovoljstvu i naše stvaralačke inteligencije i naše mlade generacije. Mora davati prostora u svojoj politici, u svom programu, u svojoj revolucionarnoj dosljednosti i borbenosti. On taj patos i to nezadovoljstvo treba i da respektira i da prihvaća, ali na liniji svog programa i u sklopu organiziranih socijalističkih snaga koje slijede taj program.

Bilo je i ima u Savezu komunista obilje sektaštva i olakog diskvalificiranja ljudi i pojava koje opravdano ili neopravdano vežemo za novu

ljevicu. Istupajući protiv lažnog avangardizma, komunisti će biti uspješni jedino ako priznaju istinski avangardizam i ako su prije svega oni sami istinski avangardisti. Opasna je tendencija da se svaku kritiku i svako nezadovoljstvo Savezom komunista, a pogotovo postupcima, pa i odlukama njegovih pojedinih rukovodilaca, pa i cijelih rukovodstava, guši kao neprijateljsku, opozicionu, tobože lažnu i zlonamjernu, tobože lijevih ekstremističkih pozicija, kao i da se u lažne avangardiste i smutljivce trpa i ozbiljne i marksizmu privržene ljude. Uopće moramo imati mnogo više sluha za sve što je lijevo, za lijevu misao, za lijevo u kulturi, za lijevu inteligenciju, pa i za novu ljevicu u našim prilikama. Primitivni antiintelektualizam i sklonost beznadnih konzervativaca, kojih u našem komunističkom pokretu, na žalost, ima dosta, da na toj osnovi „love vještice", a ako bi to Savez komunista tolerirao, mogu nanijeti neprocjenjive štete našoj komunističkoj akciji protiv političke i intelektualne desnice koja je i jača i opasnija od svakog ljevičarenja. Ali, mi moramo držati jasnu demarkacionu liniju i prema lijevoj frazi i lijevoj pozi, prema nastojanjima da nam se neodgovorni politički pamfleti podastiru kao vrhunski dometi marksističke misli. Tuđim ideologijama, pod čiji utjecaj padaju mnogi članovi Saveza komunista, ne možemo parirati time što ćemo samo konstatirati da su tuđe, da su reakcionarne, da su klevetničke, da ne stoje, da nemaju pravo i nećemo ih potisnuti zabranama, represijama, izbjegavanjem rasprava o najosjetljivijim pitanjima našeg društva, pa ni oduzimanjem riječi svugdje i uvijek našim političkim protivnicima.

Mi komunisti moramo se postavljati ofanzivno, a ne defanzivno i moramo kao najuspješniju metodu prakticirati javna suočavanja i argumentiranu polemiku i međusobno i sa onima koji misle u osnovi suprotno od nas. To je najbolja metoda kojom su komunisti uvijek u svim prilikama postizali najviše, a pogotovo bi je morali njegovati danas kada su na vlasti. Najefikasnije ćemo se tim ideologijama suprotstavljati dosljednim razvijanjem prakse samoupravljačkog socijalizma i dosljednom revolucionarnošću Saveza komunista, uključujući i njegovu istinsku samokritičnost.

Miroslav Marković

VIŠE INICIJATIVE I STVARALAČKOG RADA

Uvodno izlaganje je, po mom mišljenju, uspešno pokrenulo neka značajna pitanja idejnog delovanja. I sam mislim da je uvek dobro vraćati se osnovnim idejnim opredeljenjima, naravno u atmosferi slobodne razmene mišljenja, jer to je jedan od važnih uslova da se, ne zaobilazeći široko učešće subjekata društvenog napredovanja, traže i otkrivaju socijalistička demokratska rešenja za trenutne odluke, kao i za potrebe dugoročnog društvenog razvoja. Na sličnom savetovanju o ideološkom radu u Savezu komunista Srbije utvrdili smo da rasprava o opštim pitanjima nije zamena za praktičan rad niti, pak, praktična politika može zameniti potrebu za uopštavanjem novog. Neophodno je da raspravljamo kako bismo mogli raditi, ali je neophodno i raditi da bismo ono što smo načelno raspravili mogli da ostvarujemo. Uostalom, bez jasnoće tekuće politike nema ni ideološke jasnoće.

Napomenuo bih da smo skoro, uprošćeno govoreći, utvrdili da je za radničku partiju vrlo opasno ako o privredi vodi debatu samo sa radnicima, a o ideologiji samo sa inteligencijom jer bi to, navodno, za njih bile teme po srodnosti. Zbog toga je neophodno dijalog o ideološkim pitanjima rasprostirati što šire, sve do društvene osnove u kojoj su komunisti uvek na političkoj i akcionoj probi. Danas gotovo da nema rasprave u Savezu komunista koja treba da ostane interna. Ponajmanje ovakva kakvu danas vodimo.

Naravno, društveno-ekonomski i politički odnosi su sve složeniji. To je tako naročito zbog mnoštva pitanja koja čekaju, za ovaj trenutak, moguće odgovore na pravcu privredne reforme, samoupravljanja, socijalističke demokratije i nacionalne ravnopravnosti. U odnosu na stanje stvari, kako su i neki govornici kazali, inicijative su ponekada retke, a zalihe ideja nisu velike. Ali, mislim, nismo ni bez pouka, iskustava, pozitivnih i negativnih primera. Baš to govori da ni od ovakvog savetovanja ni od konferencija, rezolucija, ne treba očekivati preokret. Zato mi danas, ni u razgovorima koje bi trebalo stalno voditi među marksistima i komunistima, u ideologiji ne bi trebalo da tražimo večite istine, već one istine, ono razumevanje sadašnjeg trenutka i ove razvojne etape koja osvetljava sledeći korak u raznim sredinama i u svim delatnostima.

Na poseban način ovde je rečeno da nam je marksistička misao još uvek mucava, a reč političke akcije suviše agitaciona. Možda je to i zato što ne uspevamo dovoljno u naporima da idejno delovanje ostvarujemo kao sposobnost da na socijalističkim osnovama i demokratskim sredstvima efikasno rešavamo realna pitanja društvenog razvoja i perspektive. Polazeći od toga, rekao bih da je za idejno stanje u Savezu komunista veoma značajno to da li imamo inicijative u najkrupnijim socijalnim i političkim pitanjima i da li okupljamo najkreatvnije i demokratske snage u akciji.

Hteo bih da kažem i nešto što često ponavljamo. U našim razgovorima moramo imati mesta za sve što je pozitivno urađeno, za svaki napredak u idejnom delovanju i ostvarivanju jedne socijalističke samoupravne orijentacije. Između ostalog, i zato što su to uvek rezultati strpljivog rada masa, velikog broja poslenika na hiljadu malih akcija — da bi se načinio jedan značajan revolucionarni korak napred. Ako bismo drukčije rezonovali, izrazili bismo onu inferiornu svest koja uvek, i u svakoj prilici, u egzekuciji političkog rukovodstva vidi veću dragocenost nego u svakodnevnim, naoko malim pomeranjima u praksi, u velikom broju sredina.

Mislim da su u pravu drugovi koji smatraju da je sadašnji trenutak značajan za dugoročniju razvojnu orijentaciju društva, kojim ćemo kursom praktično ići. Onim koji je na Devetom kongresu ustanovljen i zajednički na Drugoj konferenciji ponovo potvrđen ili će se, naoko sitnim detaljima, ta orijentacija dovoditi u pitanje.

Zaista imamo razloga za ocenu da smo često defanzivni u idejnoj akciji, da nam je akcija represivna, da inicijativa i pozitivnog programa nema uvek. Naravno, članstvo se mora angažovati i na zaostajanjima, na sanaciji zbog delovanja antisocijalističkih snaga, ali ono mora biti angažovano i na kreiranju — naravno, marksističkom, kritičkom — perspektive. Zbog toga mi izgleda umesno podsetiti da bismo morali promisliti češće, udruženim snagama teorijskog mišljenja i praktične političke akcije, činjenicu da je iz svih kriza naša revolucija izlazila u trenucima kad je uspevala da osnaži svoju revolucionarnu demokratsku suštinu. Duboko demokratski karakter revolucije, revolucionarna demokratska orijentacija u svim velikim krizama u razvoju, takva rešenja u izgrađivanju društvenog poretka, to su nesumnjive pouke i tekovine koje su neophodan element utvrđivanja i traženja izlaza iz sadašnjih teškoća i dilema.

Baš taj revolucionarno-demokratski karakter razvoja jeste suština kontinuiteta našeg razvoja od prvih dana revolucije do danas. To i danas ostaje zapreka birokratizaciji, odnosno uslov obezbeđivanja osnovnih vrednosti samoupravljanja, kao i savremene socijalističke demokratske realizacije vlasti proletarijata. Dakle, sledeći korak jeste — učiniti sve da još više ojačaju samoupravljanje, socijalistička demokratija, ljudska sloboda, ravnopravnost čoveka, naroda i narodnosti. Izlaz u revolucionarno-demokratskoj orijentaciji znači i razvijanje idejnog rada i isto-

vremeno osposobljavanje za praktični rad u svim oblastima društvenog života.

Kada govorimo o toj orijentaciji, a govorimo i na osnovu saznanja u Savezu komunista Srbije, mislimo i na one snage koje govore da će okolnosti naterati Savez komunista da se okani samoupravljanja, socijalističke demokratije, nacionalne ravnopravnosti, ako ne na rečima, ono bar, za početak, na delu. A u SR Srbiji to su pre svega snage sa kojima je Savez komunista bio u direktnom sudaru i 1966. godine, u izborima 1967. i u vreme 1968, pa i u vreme ustavnih promena, a koje procenjuju da im je trenutak da pod unitarističkom parolom, i unitarističkim programom, odbrane Jugoslaviju, to jest da pod programom odbrane Jugoslavije prodru u Savez komunista, da bi kasnije osporili privrednu reformu i Jugoslaviju na amandmanskim osnovama.

Na Četvrtoj konferenciji Saveza komunista Srbije, koja je raspravljala o društveno-ekonomskom položaju radničke klase, rekli smo da dalji korak u demokratizaciji danas, pre svega i više od svega, znači oslobađanje socijalne i političke snage radničke klase i stvaranje uslova da ona presudno utiče na društvene tokove, na razrešavanje osnovnih društvenih protivrečnosti.

Prema našem iskustvu, problem je u tome da nije uvek na visini naša sposobnost i da mogućnosti i šanse takve orijentacije optimalno koristimo.

Govoreći o orijentaciji na socijalističko samoupravljanje, socijalističku demokratiju, mislim na sve oblasti društvenog rada, idejnog aktivizma, pogotovo unutar Saveza komunista, jer sada se toj orijentaciji suprotstavljaju tendencije koje bi se, uprošćeno, ovako mogle iskazati: antitržišna orijentacija u ekonomiji, etatizam i tehnokratizam u društvenim odnosima, birokratski konzervativizam u Savezu komunista, unitarizam, kod nas je to velikosrpski nacionalizam, u stvari, u međunacionalnim odnosima, ideološki izraz ofanzive birokratskih snaga i pokušaj šireg povezivanja konzervativnih snaga i tendencija. To jest revolucionarno-demokratska orijentacija i afirmacija, neprestano stvaralačko dopunjavanje reformske ekonomske politike, samoupravljanje i socijalistička demokratija u društvenim odnosima, doslednost u politici nacionalne ravnopravnosti i takvi demokratski odnosi u Partiji po kojima, kako je nedavno rečeno, članstvo i idejno opredeljenje su dobrovoljni, a sprovođenje zajednički utvrđene i dogovorene politike je obavezno.

No, diferencijacija nikada nije jednostavna. Linija razgraničenja ne ide ni generacijski, ni teritorijalno ni po društvenim organizacijama; podele idu, najčešće, kroz nas i kroz sam Savez komunista.

Optimizam da će se sa antisocijalističkim tendencijama izići na kraj preko noći zbog toga i nije uvek realan. Na savetovanju o ideologiji koje sam pomenuo rekli smo i to: „Protivrečnosti samoupravljanja i etatizma ponovo su došle do tačke koja ugrožava normalno odvijanje društvenih tokova.“ Tome smo dodali: „Napredak Socijalističke Republike Srbije zavisi od toga koliko će ojačati snage probuđene ekonomskom i društvenom reformom, a ne od količine birokratske i tehnokratske moći. To jest očevidno je da je između radnika kao proizvođača i radnika kao potro-

šača prisutan još uvek državni arbitar, on sudi koliko će radničkoj klasi biti oduzeto i koliko će joj biti dato. To je tačka gotovo najjačeg dejstva etatizma danas kojim on parceliše samoupravljanje i sprečava ga da se razvija u celovit sistem. Takvo stanje čini izlišnim inicijativu radnika i obezvređuje napor najboljih proizvođača, a podstiče shvatanje socijalizma kao participacije i potrošnje. Razumljivo je da je jedina alternativa birokratizmu i tehnokratizmu vlast radnika nad viškom rada i znanjem."

Svakako je indikativno da su u pripremama, primera radi govorim, za Četvrtu konferenciju Saveza komunista Srbije najviše napadane dve rečenice — naravno, uz različitu argumentaciju — iz predloga zaključaka, koje smo uspeli da sačuvamo, a koje su inače dobile široku podršku neposrednih proizvođača u diskusiji.

Jednima je bila veoma rogobatna i nepismena misao: „Dokle ide radnički dinar, dotle treba da se prostire i odlučivanje radnika". Drugi nikako nisu pristajali na misao: Tamo gde neposredni proizvođači ne odlučuju o planu, poslovanju, investicijama, organizaciji proizvodnje itd., treba smatrati da socijalističko samoupravljanje ne postoji.

Sve to govori da je neophodno da svuda bude ugrađeno načelo da svako živi od svog rada — od pojedinca do društveno-političkih zajednica.

Raspodela prema rezultatima rada u ovom trenutku je zato jedina pravedna mera i podsticaj razvoja. Ona je ekonomska suština oslobađanja rada i samoupravljanja. To je osnova borbe za politiku koja ne podržava one koji su niskoproduktivni, neposlovni, slabo organizovani. A to uvek ima i svoj idejni izraz. Usitnjenom delu privrede, sa nerazvijenom podelom rada, etatizam se javlja kao prirodna veza i oblik društvene integracije.

U stvari, uvek je reč o neekonomskom shvatanju ekonomskih poslova i zadataka, raznih mogućnosti i planova. Nad ovakvim tendencijama se moramo zamisliti.

Pre neki dan slušao sam jednog druga kompetentnog za ekonomska pitanja koji je rekao ovo: U poslednjih godinu dana imamo mnogo naoko novih proizvoda, a gotovo da nema novih tehnologija. Zbog toga je neophodna bitka za znanje i sposobnosti jer to je uvek i značajan korak ka socijalističkom samoupravljanju.

Sve ovo ne znači zaobići jednu od centralnih protivrečnosti — razvoj nerazvijenih, odnos nerazvijenih i razvijenih. Pogotovo što će se demokratizacijom i deetatizacijom zaoštravati pitanje jedinstva društvenog sistema, zajedničkih temelja političke organizacije.

Iz ekonomskih i socijalnih okolnosti, kako je to i ovde često ukazivano, proizlaze različite tendencije. Međutim, uočavaju se, grubo govoreći, posebno dve. Na jednoj strani imamo moderna ekonomska shvatanja, borbu za novu tehnologiju, povezivanje, otvorenost tržišne orijentacije u privredi. Na drugoj strani — politički voluntarizam i etatizam, tehnokratizam i provincijalni ideološki pogled.

Savez komunista, snagom celine, treba da pomaže prvu tendenciju, koja je tendencija socijalističke i samoupravne perspektive, tendenciju u kojoj bez tržišne orijentacije nije moguće ostvariti ni samoupravljanje.

Naravno, različite društvene snage, posebno velikosrpski nacionalisti kada je reč o Srbiji, pokušavaju da razrešavanje te osnovne protivrečnosti između etatizma i socijalističkog samoupravljanja pomere u svoju korist, spremni da ponekad žrtvuju nekog od svojih pristalica u literaturi i štampi, da bi nesmetano obavljali poslove na ovim pravcima. Pri tom se etatizam u SR Srbiji javlja u ime Jugoslavije. Za njega bez jake Srbije nema jake Jugoslavije. Zato je i dugoročno i u sadašnjem trenutku, i za SR Srbiju, a i šire, on najopasniji. Njegov ideološki izraz je velikosrpski nacionalizam.

Više puta smo u Savezu komunista Srbije isticali da nacionalizam ostaje u SK Srbije i u Socijalističkoj Republici Srbiji glavna tačka raspoznavanja za socijalistički program i orijentaciju.

Glavni pravac napada velikosrpskog nacionalizma ide preko udara na privrednu reformu i reformu političkog sistema. Naročito je u poslednje vreme pod jakim pritiskom amandmanska Jugoslavija. A taj pritisak veoma pomaže republički etatizam. To će, ako republički etatizam osnaži, ojačati pritisak velikosrpskog nacionalizma na pitanjima ekonomije i političkog sistema prvo u Srbiji, a onda u Jugoslaviji, što i jeste prava ambicija.

Danas posebno — velikosrpski nacionalizam teži da u svest srpskog naroda vrati, i održi u životu, najteže njegove iluzije koje su se rađale i uvek hranile unitarizmom, monarhističkim posle 1918. godine i birokratsko-centralističkim posle 1945. godine.

Za Savez komunista Srbije borba protiv nacionalizma jeste pre svega razvijena i trajna idejna borba koja uključuje pozitivan program borbe za nacionalnu ravnopravnost, kao što uključuje i jedinstvo idejne akcije i, kada je to potrebno u konkretnom slučaju, administrativne mere.

Naravno, za Savez komunista se postavlja pitanje kako da u tom procesu socijalističke demokratizacije on ne ostane oaza u kojoj se malo šta menja, u kojoj opstaju i oni koji koče demokratizaciju društva.

Nesumnjivo je, da bi Savez komunista delovao u samoupravnom društvu, idejno, on mora živeti demokratski, menjati sopstvenu svest, boriti se za razumevanje društvenih kretanja, raspravljati o razlikama da bi se išlo u zajedništvo i sinteze.

Tu je potrebna i ona teorijska misao koja je spremna da uopšti ono što pozitivno nudi društvena praksa, a i da anticipira novo. Savez komunista posebno mora stvarati društvene uslove da se takva stvaralačka teorijska marksistička misao neguje i pomaže.

Stane Kranjc

NEOPHODNE SU DUBLJE ANALIZE IDEJNE KRIZE

U skraćenom obliku izneću samo teze o onim temama o kojima sam želeo da govorim.

Tema ovoga savetovanja je veoma aktuelna i istovremeno veoma široka i kompleksna. To nam daje šanse, ali nas istovremeno i obavezuje. Zato je moja prva tema i prvi predlog da i ubuduće organiziramo više savetovanja, razgovora o užim temama koje spadaju u kompleks ideološkog rada, ideološkog stanja, ideologije samoupravnog društva, ideologije političke avangarde.

Druga tema o kojoj sam želeo nešto da kažem je problem idejne krize u SKJ. O tome je bilo dosta govora i u referatima i u diskusiji. Ja se slažem u tome da postoji u određenom smislu idejna kriza u Savezu komunista. Zalažem se za to da se ispitaju još neki uzroci i neke dimenzije te idejne krize kako bi se stvorili preduslovi da Savez komunista u praksi brže i radikalnije sprovodi onu politiku i one ideje koje su zapisane u stavovima Devetog kongresa. Naročito se zalažem za to da se brižljivo ispita kompleks društveno-ekonomskih odnosa, robno-novčanih odnosa i problemi strukture koji iz toga proizlaze kao bitni činioci koji utiču na formiranje svesti.

Drugi nivo za koji se zalažem da se brižljivo ispita odnosi se na politiku u užem smislu, na političku sferu i u Savezu komunista i u njegovim forumima kao bitan činilac koji utiče na formiranje ideološke svesti i na različita idejna kretanja.

Treći nivo su problemi vezani za vaspitno-obrazovni sistem. Zalažem se za radikalniju izmenu tog sistema i za radikalnije akcije Saveza komunista na tom području.

Četvrti nivo je stanje u naučnoj sferi i odnos Saveza komunista prema stvaralaštvu. Mislim da se tu često krećemo u sasvim suprotnim dilemama i ekstremnim pozicijama: od tolerancije svega postojećeg pa do negatorskog stava, do uopštene kritike i nepoverenja prema inteligenciji.

Na kraju sam želeo da izvučem dva zaključka. Prvo, mislim da su u celini neprihvatljive i netačne krajnje ekstremne ocene koje govore o takozvanoj sveobuhvatnosti krize u društvu i o idejnoj krizi u Savezu komunista u apsolutnom smislu reči. Mislim da takva ocena nije sasvim tačna i da ona objektivno ide na ruku birokratskim snagama jer njima odgovara stanje potpunog dramatiziranja svega kako bi što lakše ostvarile svoju poziciju. Drugo, ja sam protiv i jednog drugog ekstrema koji nekritički i optimistički prilazi toj situaciji, koji želi prikriti pravo stanje stvari, koji potcenjuje faktor idejnog nejedinstva u Savezu komunista i koji nije spreman da se idejno-politički sukobi sa tim tendencijama i sa takvim stanjem.

Treća tema o kojoj sam želeo nešto da kažem odnosi se na dezideologizaciju društva i na dezideologizaciju uopšte. S tim u vezi nešto o ulozi partije. Naime, istorija nam uvek ponovo dokazuje da bez organizovane političke snage nije moguće bitno promeniti društvene odnose u revolucionarno-socijalnom smislu reči. Otuda teza o potrebi revolucionarne teorije kao jednog od preduslova da partija tu funkciju može i stvarno da vrši.

Na ovom savetovanju data je kritika teza koje proriču kraj svake ideologije, pa i marksističke ideologije. Ja se zalažem da se i te teze više prouče, da se prouče socijalni nosioci takvih pozicija i da se zauzme stav prema njima. Te teze su odraz jednog tehnokratskog pogleda, tehnokratske vizije društva. Uz to se mnoge od tih teza žele predstaviti kao veoma demokratske, antitotalitarne i ponekad se javljaju i u obliku veoma izraženog naučnog i drugog tehnokratskog elitizma.

U tom kontekstu želeo sam nešto da kažem i o tezama koje govore o potrebi potpune tolerancije svih idejnih struja kako u Savezu komunista tako i u društvu uopšte, kao i o nekim tezama koje se javljaju na platformi potpunog relativizma i nihilizma.

Savez komunista mora mnogo više pažnje da posveti moralno-etičkim problemima socijalizma uopšte, odnosno moralno-etičkoj dimenziji u okviru marksističke ideologije jer je baš ta dimenzija veoma zanemarena. Pri tome upozoravam na dva negativna pristupa. Jedan je moralni nihilizam (koji je dosta prisutan i u Savezu komunista), a drugi pristup želi da problem morala, etike digne na nivo nove religije. Tu je i problem homo dupleksa kod mnogih članova Saveza komunista koji imaju jedne kriterije i naučno-političke i idejne vrednosti u partijskom životu, a druge u svom ličnom ponašanju.

Naredna tema je problem tematike interesa u okviru marksističke teorije i marksističke ideologije. Ja se slažem da je ta tematika veoma zanemarena. Zato podržavam ideju da bi o toj temi trebalo kako u okviru društvenih nauka tako i u okviru Saveza komunista više da govorimo, i to zato (1) što je to jedna od ključnih kategorija u marksizmu, u društvenim naukama uopšte, što je kategorija istorijskih i konkretnih

interesa radničke klase jedna od temljnih pretpostavki i osnova revolucionarne partije i samoupravnog socijalizma i njegove ideologije; (2) što se opravdano govori o potrebi artikulisanja, izražavanja, pa i konfrontacije interesa, svih interesa koji su na samoupravnoj socijalističkoj platformi; (3) što bi trebalo brižljivo odrediti objektivnu i subjektivnu komponentu interesa i dijalektiku odnosa između pojedinačnih, posebnih i opštih interesa. U tom smislu bi trebalo nešto reći i o problemu socijalizacije interesa u društvu, o onim faktorima koji utiču na problem socijalizacije interesa; (4) što se ponegde susrećemo sa tezama koje kažu da se u jednom društvu moraju potpuno ravnopravno izražavati svi interesi.

Milenko Marković

KLASNI ISPIT AVANGARDIZMA SKJ

1. Svaki razgovor o idejnim problemima u SKJ i društvu mora imati za pretpostavku istorijski kontekst i istorijsku situiranost tih problema. Živimo u tipično prelaznom periodu u kome se lomi čitav jedan sistem starih vrednosti, ruše stare strukture moći i u kome se stara društveno-istorijska praksa zamenjuje novom. Detronizacija starih vrednosti i stare društvene moći počela je uvođenjem samoupravljanja i Šestim kongresom SKJ. Međutim, iako su od tada prošle dve decenije i više, iako je samoupravljanje u tom vremenu postiglo mnoge pobede, mi još nismo uspeli da izgradimo nov sistem vrednosti i nove strukture društvene moći. Tako, na primer, još nemamo novu moć Partije primerenu samoupravnom kursu društvenog razvitka. Koreni stare moći još su prisutni, a temelji nove još nisu dograđeni.

Nije potrebno posebno dokazivati koliko taj prelazak iz jedne u drugu fazu revolucije, taj susret i splet stare i nove društveno-istorijske prakse rađa mnoge konflikte i sudare u oblasti ideologije i politike. Svedoci smo i učesnici euforičnog rušenja starog a da novo ne stiže da se stabilizuje i da uspešno zameni staro. Ponekad i kad gradimo nešto novo, nije uvek sasvim jasno da li je to nešto uistinu novo ili je nešto iz arsenala prošlosti, samo preobučeno u novo ruho (na primer, tendencije ka jačanju nacionalnih država, ka konfederalizmu u društvu, federalizmu u Partiji i slično). Taj neusklađeni odnos između onoga što rušimo kao staro i onoga što gradimo kao autentično novo krije u sebi i izvore političkih tenzija koje mogu da prerastaju i u krizne situacije. Ponekad se akciji rušenja starih odnosa u društvu i Partiji pridružuju i snage koje želji revolucionarnih snaga da učine kraj konzervativizmu prošlosti priključuju i svoju želju za kidanjem veza sa revolucionarnom prošlošću, sa kontinuitetom revolucije.

2. Iskustvo dveju poslednjih decenija pokazalo nam je da su koreni i strukture stare društvene prakse moćniji nego što smo, možda, očekivali, da je tle na kome izgrađujemo samoupravno društvo veoma neravno.

Osim toga, to iskustvo nam je otkrilo i dve krupne zablude idejne prirode.

Prva se sastojala u očekivanju da će samoupravna izgradnja društva, bez obzira na uslove sa kojih je startovala — a znamo da ti uslovi nisu bili baš najpovoljniji — moći da vojuje bitku, da se nameće samo snagom nekakvog automatizma novog političkog sistema i tržišne privrede, koja se, uzgred, nikad i nije razvila u savremenu tržišnu privredu. Društveni razvoj, međutim, ne nalazi se samo pred alternativom: birokratsko-centralistički dirižizam ili ekonomistički automatizam i politički spontanizam.

Druga zabluda je posledica prve, a ispoljavala se u zapostavljanju idejnog rada i revolucionarne marksističke teorije u SKJ. Ne mislimo da je loše što smo ukinuli stare oblike ideološkog rada i delovanja (agitprop, kursevi i slično). Ti oblici, kada nadživljavaju svoje vreme, prerastaju u metod ideološke indoktrinacije i manipulacije, u metod ideološke racionalizacije i opravdavanja vladavine birokratije i uopšte vladavine u ime radničke klase. Ali, ukidanjem tih starih oblika nisu usledili novi, nije došlo do kontinuiteta idejnog dinamizma u novim uslovima. Ideološki rad prepušten je stihiji. Polazilo se, valjda, od toga da će automatizam društvenog razvitka sam po sebi automatski reprodukovati i najprogresivniju ideologiju. Pokazalo se, međutim, da ne može biti automatizma ni u reprodukovanju samoupravnog društvenog odnosa, a još manje u oblasti socijalističke ideologije.

Jedno vreme stvarana je klima u kojoj je marksizam postajao nekonjunkturna i nekomercijalna roba, nešto što je anahrono ili demodirano. Osim toga, pod vidom restauracije autentičnog marksizma jedan deo naše humanističke inteligencije koji je, inače, učestvovao u devalviranju staljinizma prezentirao je marksizam na jednostran i apstraktno-humanistički način. Ali, jedna jednostranost potiskivala je drugu, a od jednostranog prezentiranja marksizma do njegove potpune negacije samo je jedan korak. Nije onda slučajno što su se u takvoj idejnoj atmosferi mogla čuti i mišljenja da je klasični marksizam zastareo kao instrumentarij za snalaženje u savremenim uslovima. Bilo je veoma nepopularno pozivati se na nekakav klasni princip u analizi društvenih pojava, na konkretno-istorijski metod i slično. Čovek je bio u situaciji da preko noć stekne reputaciju konzervativca i staromodnog marksiste.

Za tu klimu simptomatična je i činjenica da ovo naše društvo nije našlo za potrebno da do sada izda celokupna dela Marksa, Engelsa i Lenjina. Ti mislioci i revolucionari toliko su zadužili čovečanstvo, posebno naš pokret, da su to zaslužili. Ali, tu nije reč o nekakvom kulturnom spomeniku, već o tome da je ta misao ušla u temelje naše revolucije i da je ona i danas i te kako revolucionarna i inspirativna. Ne ulazim sada u sve peripetije oko izdavanja tih dela, iako je o tome CK SKJ doneo odluku još pre jedne decenije. Naveo sam to samo kao ilustraciju jedne klime dosta nepovoljne po marksizam.

Posledice takvog stanja imamo i na nekim univerzitetima na kojima su nekolike generacije studenata vaspitavane u duhu devalvacije marksizma ili su ušle i ulaze u život bez elementarnih znanja o marksizmu.

Reafirmacija marksizma, na što smo obavezni kao pokret, ne znači povratak u kolotečine okoštale, dogmatske misli. Radi se jednostavno o tome da bez nekih opštih vrednosti marksizma ni jedan pokret ne može da sačuva klasno-oslobodilački karakter. I ne samo to. Bez tih vrednosti iz teorijskog nasleđa marksizma pokret ne može da stvara ni nove vrednosti, da obogaćuje fond marksističke teorije u celini.

Nije reč ni o tome da sada treba zatvoriti kanale uticajima zapadne marksologije. Naprotiv, naš pokret treba i dalje da bude otvoren prema uticajima svih progresivnih strujanja. Ali ta otvorenost mora biti kritička, to jest takva da afirmiše samosvojnost i autentičnost, a ne da nas degradira na provincijalni sled i apologetiku tuđe misli.

3. Jedna od tajni uspeha oružane revolucije i pobede nad Kominformom bila je i u visokoj teorijskoj spremi Partije, odnosno u izvanrednom poznavanju ciljeva koje je revolucija tada trebalo da realizuje. Ta teorijska dimenzija pokreta omogućila je prvo ruskoj, a zatim i našoj revoluciji „juriš na nebo“ iako uslovi nisu uvek bili baš najpovoljniji za takve poduhvate. Teorijska dimenzija našeg pokreta omogućila nam je ulazak u samu žižu najprogresivnijih kretanja svetskog revolucionarnog pokreta. Pri tome je interesantno da su toj teorijskoj moći Partije doprinosili revolucionari koji su godinama sedeli po zatvorima, sticali znanja u izrazito nepovoljnim uslovima. Međutim, nakon revolucije, i pored povoljnih uslova za teorijski rad, ne dolazi do reprodukovanja te teorijske dimenzije u delovanju avangarde. Izgleda kao da postoji neka zakonitost po kojoj nakon plime teorijskog rada pre i neposredno posle revolucije dolazi do svojevrsne oseke u kvalitetu i nivou teorijskog mišljenja. Radi se, očigledno, o korozivnim uticajima koje na teoriju vrše birokratske i tehnokratske tendencije u društvenoj praksi. U političkom sistemu etatizma ideologija i teorija se svode na nivo apologetike sistema i dnevnog političkog interesa. Konzistentnost tog sistema je u njegovoj birokratskoj logici koja se ogleda u sporom menjanju statusa quo i u opravdavanju te sporosti.

Međutim, zamena za birokratsku konzistentnost ne može biti vulgarno-ekonomistički automatizam i politički spontanitet; birokratsku racionalizaciju ideologije i teorije ne može zameniti devalvacija ideologije i teorije, nihilizam i negatorstvo, odbojnost prema teorijskom načinu mišljenja; totalitarnoj ideologizaciji nije zamena dezideologizacija i kraj ideologije; uniformnosti i odbojnosti prema različitim i suprotnim mišljenjima nije zamena amorfno idejno stanje u društvu i Partiji u kome ravnopravno koegzistiraju ideologije koje su tuđe radničkoj klasi; apstraktnom totalitetu opšteg nije zamena isparcijalizovana svest koja od ideologije i teorije uzima samo onoliko koliko je potrebno da se opravda uski, parcijalni interes pojedinaca, grupa, slojeva ili delova društvene zajednice; pragmatizmu birokratske prakse ne može biti zamena pragmatizam neoliberalne građanske ili tehnomenadžerske prakse koja se

opravdava isključivo poslovnim uspesima i trenutnim koristima koje daje biznis; birokratsko-etatističkoj stabilnosti sistema ne može biti zamena nestabilnost i nekonzistentnost samoupravnog političkog sistema.

Nasuprot levijatanskoj institucionalizaciji gde se institucije sporo menjaju, u nas postoji praksa čestih i ponekad nedovoljno promišljenih institucionalnih promena. Mi kritikujemo antiinstitucionaliste, i to činimo s pravom, koje nalazimo u strujama ekstremno levih boja. Ali se u praksi ponekad i sami kao pokret ponašamo antiinstitucionalistički. I to do te mere da pojedina rešenja, usvojena koliko juče, odmah menjamo, tako da ona nisu ni imala vremena da se potvrde u praksi, a mi ih već rušimo i tražimo nova rešenja. Najčešće se ta praksa čestih promena pravda revolucionarnom dinamikom društvenog života koji toliko brzo raste da, koliko juče skrojena rešenja, već danas mu postaju pretesna. Takvo objašnjenje se može samo delimično prihvatiti. Ono je prihvatljivo sa stanovišta da je naše društvo krenulo putem koji nema uzora u svetu i da smo zbog toga prinuđeni da ponekad i eksperimentišemo. Osim toga, preobražaj koji se vrši u našem društvu takve je prirode da on izaziva i žilave otpore i oštre tenzije.

Pa ipak, ne mogu se time sasvim objasniti, a još manje opravdati, česte institucionalne promene. Naročito onda kada se njima, umesto stabilizovanja ranijih rešenja, postiže suprotno, to jest unosi psihoza nesigurnosti i slično. Osim toga, pitanje je da li se te promene uvek vrše zato što ih život zaista traži ili su one ponekad izraz i kvazirevolucionarnosti, a ponekad i nesposobnosti da se nađu rešenja koja bi imala i relativno trajniju vrednost. Može se ponekad poverovati i u to da težnja za nekom institucionalnom promenom po svaku cenu ima za cilj i pregrupisavanje socijalnih snaga, odnosno motiv da se munjevitom brzinom uspostavi nov raspored i odnos snaga u politici. A to je moguće upravo zbog toga što nema jedinstva u ideologiji, što nema jedinstvene platforme, a u takvim uslovima, kada sredstva zamenjuju ciljeve, i nastupa vladavina pragmatizma i voluntarizma. Bilo bi, po našem mišljenju, pogrešno ako bismo relativnu trajnost nekog institucionalnog oblika a priori izjednačavali sa konzervativizmom. Morala bi se u tom pogledu praviti razlika između institucionalnih oblika koji su iscrpli svoje mogućnosti da vrše progresivnu funkciju u društvu i onih institucija koje još raspolažu takvim mogućnostima.

Opredelivši se za samoupravljanje i tržišnu privredu, mi smo se opredelili za humaniji, ali i za daleko složeniji put socijalističkog razvitka. U društvu sa razuđenom demokratijom kao što je naše, sa političkim sistemom složenim kako po decentralizaciji centara moći tako i po još hibridnom stanju u produkcionom i društvenom odnosu, i idejni rad mora biti složeniji i razuđeniji. Idejna i teorijska sposobnost SKJ mora biti daleko veća nego što bi se od njega tražilo u nekom „mirnom" sistemu, to jest u sistemu „čvrste ruke". Uostalom, takav napor proizlazi iz njegove fundamentalne obaveze da idejno i teorijski prednjači. Za SKJ ne bi smela da postoji dilema između stručnog znanja i idejnog

obrazovanja u duhu marksizma. Izlaz je i u jednom i u drugom u podjednakoj meri. Insistiranje samo na jednom ili samo na drugom vodilo bi nas ili tehnokratskoj dezideologizaciji ili, pak, birokratskoj totalitarnoj ideologizaciji društva.

4. Kao moguća izvorišta idejne krize SKJ treba naznačiti probleme njegove socijalne strukture i kompleks problema oko demokratskog centralizma i unutarpartijske demokratije.

a) Socijalna struktura SKJ nepovoljna je po radničku klasu. Ona je u sopstvenoj partiji u manjini, a u partijskim forumima, naročito onim višim, praktično je nema. Doduše, ona je i u ranijim fazama revolucionarne borbe bila u manjini, mada, možda, ne u tako drastičnoj formi kao danas, i to čak sa tendencijom opadanja njene brojnosti u Partiji. Možda se taj manjinski status u ranijim fazama nije toliko osećao kao problem zato što je njen materijalni i socijalni status i status drugih društvenih slojeva bio relativno izjednačen. Revolucionarna faza državnog socijalizma najpribližnije odgovara tipu egalitarističkog društva.

Danas je situacija u tom pogledu znatno drugačija. Ali ne zbog nejednakosti u materijalnom položaju koje rezultiraju iz nagrađivanja prema radu, već i zbog breša u sistemu koje omogućavaju bogaćenje i stvaranje socijalnih nejednakosti. Većina u Partiji koju sačinjavaju slojevi izvan radničke klase dobrim delom je materijalno bolje situirana. Moguće je stoga da kod jednog dela partijskog članstva ne postoji veća zainteresovanost za menjanje statusa quo. Ne mislimo da revolucionarne impulse treba vezivati za siromaštvo, ali, kada su u pitanju socijalne nejednakosti, onda je teško pretpostaviti identičnost interesa.

Prisustvo radničke klase u Partiji nije samo formalno pitanje. Ponekad se kaže da je od toga važnije da se ona izbori za svoj položaj u društvu. Takvo mišljenje ima samo prizvuk tačnosti, ali ono problem ostavlja u začaranom krugu. Jer, ako afirmacija radničke klase i jačanje njenog društvenog položaja zavisi od revolucionarne podrške Partije, onda je neophodno i njeno veće prisustvo u Partiji kako bi mogla snažnije da utiče na karakter i konsekventnost te podrške.

b) Nedovršenost reorganizacije SKJ ostavila je nerešene probleme unutarpartijske demokratije i još nije prevaziđena dilema između federalizma i jedinstvene partije zasnovane na principu demokratskog centralizma.

Mi još nismo izašli iz stanja unutarpartijskog života koje se karakteriše jednosmernim uticajem, to jest uticajem odozgo nadole. Još su snažno izražena dva nivoa u Partiji: jedan koji odlučuje i drugi koji naknadno saznaje o tome šta je odlučeno. Problem dvosmernog uticaja postaje ključni problem savremenog trenutka reorganizacije. Tek njegovim rešenjem biće moguće prevazići postojeću dvojnost u Partiji: aktivizam foruma i pasivizam partijske baze. Pojačanim uticajem partijske baze na kreiranje ukupne partijske politike otklanjaju se, osim toga, dve štetne pojave: stvaranje tehnobirokratskog mentaliteta i stvaranje pri-

krivenh frakcija i klanova. Otvorene debate i o najkrupnijim i najdelikatnijim problemima partijske politike stvaraju pretpostavke da se polarizacija vrši na idejnoj, a ne na nacionalnim osnovama.

Idejna podloga takve demokratizacije treba da bude samodelatnost partijskog članstva. Partija koja se bori za samodelatnost radničke klase ne može da vrši tu revolucionarnu misiju u odsustvu samodelatnosti partijskog članstva. Možda smo došli do stepena razvitka kada bi trebalo razmisliti o transformaciji demokratskog centralizma, i to u tom smislu što bi forumsko odlučivanje bilo zamenjeno nekom vrstom demokratskog samocentralizma Partije kao celine.

Prikazi

Zdravko Munišić: Filozofska shvatanja Rože Garodija

(„Hronometar", Beograd, 1972, strana 180)

Po naslovu Munišićeve studije moglo bi se zaključiti da je to istoriografski rad u kome je reč isključivo o analizi Garodijevih filozofskih shvatanja. No, autorova izlaganja nisu ograničena samo na tu problematiku, već imaju znatno širi domet. Autor, naime, ovde izlaže i svoje shvatanje marksizma i marksističke filozofije, koje on nastoji utemeljiti na izvornom Marksovom delu. Teorijski stavovi o marksizmu i marksističkoj filozofiji do kojih je Munišić došao u svojim istraživanjima polazna su metodološka osnova i kriterijum za ocenu i kritiku Garodijevih filozofskih stavova. Svoje stanovište o marksizmu i marksističkoj filozofiji Munišić je izložio u prvoj glavi „Marksizam i filozofija", o kojoj će ovde najpre biti reči.

Po Munišiću, marksizam danas nije jedna monolitna teorija niti jedinstvena praksa, već, naprotiv, obuhvata brojne koncepcije, verzije, orijentacije, prakse, koje sebe smatraju i nazivaju marksizmom ili marksističkom filozofijom. Činjenica je, dakle, da „danas ne postoje praktično zasnovani i metodološko-teorijski obrazloženi ... opšteprihvaćeni jedinstveni koncepti marksizma i marksističke filozofije" (str. 26). Uzroci takvog stanja su višestruki. Autor kao osnovne ističe sledeće: različitost društveno-istorijskih uslova u kojima se marksizam razvijao i empirijski primenjivao; pragmatističko-ideološke potrebe koje su vodile ka njegovoj reviziji; sukobi među zemljama koje grade socijalizam; korišćenje revolucionarnog potencijala socijalizma u borbi protiv kolonijalizma u nerazvijenim društveno-istorijskim uslovima; nepostojanje izričitih opšteteorijskih određenja marksizma u delima samih klasika; uticaj savremene nauke; pozitivni rezultati savremene nemarksističke teorije, kao i negativan uticaj buržoaske ideologije; nedovoljno proučavanje društvenih problema od strane marksista i epigonsko-idolatrijski odnos prema klasicima marksizma. Ti i mnogi drugi momenti uslovili su različite interpretacije marksizma, i sve dok to bude tako, biće umesno, ističe autor, postavljati pitanja: šta je marksizam, šta je marksistička filozofija, koji su kriterijumi marksističkog u postupcima i koncepcijama koje se nazivaju marksizmom i marksističkom filozofijom?

Po Munišiću, uprkos različitih interpretacija marksizma, postoji saglasnost o nužnosti sagledavanja i utvrđivanja njegove suštine. Ali saglasnost u pogledu tog opšteg cilja nikako ne znači da ona postoji i u pogledu njegovog dosezanja, jer „uslovi, načini i putevi njegovog rešavanja kod raznih autora su veoma različiti pa ni rezultati nisu isti" (str. 30). Ti načini rešavanja, po autoru, kreću se u nekoliko osnovnih pravaca. Dok jedni (ortodoksni marksisti) marksizam traže isključivo i jedino u Marksovom delu i u delu ostalih klasika, drugi, pak, smatraju da je marksizam i marksističko samo ono što je danas teorijski održivo u delu klasika i njihovih sledbenika (razne struje revizionizma i takozvani autentični marksizam, čija je bitna karakteristika eklekticizam). Na trećoj strani veoma je rasprostranjena i politički uticajna pragmatistička in-

terpretacija marksizma. Ovaj postupak je karakterističan kako za staljinistički pristup Marksovom delu tako i za razne građanske interpretacije marksizma čiji je osnovni cilj njegovo diskreditovanje.

Nasuprot opisanoj situaciji u marksizmu, Munišić smatra da danas ipak postoje bitni elementi na temelju kojih bi se mogle izvesti opšte regulativne ideje koje bi bile osnova za odgovor na pitanje šta je marksizam i marksistička filozofija. U traženju integralnog marksizma kao prvo i osnovno nužno je odbaciti pragmatistički pristup marksizmu jer je antiteorijski. S druge strane, ne mogu se u celosti prihvatiti ni druge dve orijentacije u marksizmu: ortodoksna zbog svoje konzervativnosti i neuviđanja kontinuiteta u razvoju marksizma, a takozvana autentična zbog eklekticizma i revizionizma. Prema tome, u metodološkom pogledu interpretacija marksizma „treba da bude i teorijska i istorijska istovremeno“ (str. 36). Zbog toga ona mora da zadovolji bar sledeće bitne aspekte integralnog kompleksnog kriterijuma marksističkog u filozofiji koje obrazlaže autor: (1) praktičnu zasnovanost i metodološko-teorijsku obrazloženost prihvaćenih stavova; (2) logičku koherentnost svih stavova na osnovnim usvojenim principima; (3) kritičnost i otvorenost prema novim saznanjima; (4) humanističku socijalističku orijentaciju. Polazeći od navedenih kriterijuma, Munišić argumentira sledeću definiciju marksizma: „Mi bismo *Marksov marksizam* odredili kao *kroz egzistencijalnu situaciju proletarijata dosegnutu (samo) svest čovečanstva o smislu i toku istorije i revolucionarni praktični poduhvat na obuzdavanju-regulisanju--usmeravanju ovoga toka na izgradnji modernog besklasnog društva.* Kao duhovna kvintesenca marksizma *Marksova filozofija je opšta teorija čoveka-prakse-sveta, nepoštedna kritika bitnih oblika otuđenja i humanistička vizija zaista čovečnog društva*“ (str. 42).

Naznačeno stanovište u shvatanju suštine marksizma i marksističke filozofije služi Munišiću kao osnova za ocenu i kritiku Garodijevih shvatanja. Polazeći od sadašnje situacije i opštih tokova razvoja marksizma, Munišić je krenuo jednom ispravnom metodologijom time što delo Rožea Garodija promatra u sklopu postojećih filozofskih kontroverzi francuskih komunista: dogmatsko-kontemplativističke, zvanične filozofije KPF i gnoseološko-epistemološke koju zastupa L. Altiser i njegova škola. Po Munišiću, Garodi je, koristeći se dostignućima savremene filozofije i nauke, pokušao da prevaziđe navedene jednostrane interpretacije marksizma, u čemu je dobrim delom uspeo, ali i delimično ostao jednostran i pao na pozicije eklekticizma, što autor studije temeljito obrazlaže i dokazuje.

U razmatranju ontološko-gnoseološke problematike (u drugoj glavi) Munišić polazi od Garodijevih najnovijih dela, posebno od knjige *Marksizam XX veka*. Analizom tekstova Munišić pokazuje da Garodi nastoji da zasnuje jedinstvenu doktrinu pokušajem sintetizovanja dve principijelno različite filozofske koncepcije: *ontologističke*, koja kontemplativistički iz bića, materije, objekta kao primarnog izvodi čoveka kao sekundarnog, iz čega proizlazi i gnoseološka teorija odraza; i *antropološke*, koja polazi od čoveka „kao celokupnosti njegovih društvenih odnosa“, na temelju koje sledi da je čovek, njegov svet i istorija u totalitetu delo čovekove delatnosti, prakse, a teorija saznanja samo „poseban slučaj dijalektike rada“. Pokušaj spajanja ove dve oprečne koncepcije u jedinstvenu filozofsku doktrinu nije mogao dati ništa drugo do eklektičku teoriju. „*Zato je eklekticizam bitna opšta karakteristika današnjih ontološko-gnoseoloških shvatanja Rože Garodija*“ (str. 54). Uporednom analizom Marksovih bitnih filozofskih tekstova i tekstova Rožea Garodija Munišić dokazuje da se ova Garodijeva koncepcija ne može „*izvesti iz teorijskog dela K. Marksa niti na njemu zasnovati.* Štaviše, *ona je u suštini eksplicite teorijski negirana i prevaziđena osnovnim filozofskim stavovima Marksovog opusa*“ (str. 55). Munišić dalje ističe da Marksovo prihvatanje genetskog primata prirode ne znači da ona ima ljudskog smisla izvan i odvojeno od čoveka. Naprotiv, prircda apstraktno uzeta i odvojena od čoveka, po Marksu, za čoveka je ništa. Ne priroda, već čovekova praksa je ono bitno po čemu

je čovek ono što jeste. Otuda suprotstavljanje subjekta i objekta saznanja znači vraćanje na pozicije kontemplativnog materijalizma, koji je Marks u celini prevladao. Garodi nije sagledao tu bitnu filozofsku dimenziju Marksovog dela, stoga je ostao na pozicijama starog materijalizma. Ne shvativši da čovek svojom praksom integrira i subjekt i objekt, Garodi nije shvatio ni suštinu dijalektike jer je dijalektiku prirode razdvojio od dijalektike rada-prakse i dijalektike saznanja iako su one „jedna ista dijalektika ljudske delatnosti" (str. 59—60). S druge strane, i Garodijeva opšta određenja dijalektike kao „organske celine" u neprekidnom razvoju i samostvaralaštvu imaju, po Munišiću, niz teškoća. Garodijev stav da je kretanje nužno razvitak „implicira suštinski neodržive pretpostavke univerzalnog finalizma i kosmičkog optimizma" (str. 60). Munišić podvrgava kritičkoj analizi takvo stanovište i ističe nužnost razlikovanja kretanja i razvitka jer je „razvitak samo progresivno finalno kretanje, napredak". Razvitak imanentno u sebi uključuje cilj: „razvitak (napredak, progres) je kretanje samo ka *humanim* (ljudski vrednosno pozitivnim) ciljevima" (str. 61). Na temelju toga Munišić zaključuje da razvitak nije imanentan celokupnoj realnosti, čija je osnovna oznaka kretanje, čak nije to svojstvo ni celokupne društvene realnosti, što istorija evidentno potvrđuje. Zbog svega toga je „Garodijevo određenje dijalektike... kao razvitka neprihvatljivo" (str. 61), mada se Garodi u razmatranjima toga problema približio rešenjima nekih najznačajnijih pitanja. To je posebno slučaj sa Garodijevim shvatanjima o dijalektičkom umu, u čemu je on u znatnoj meri napustio dogmatska stanovišta koja su još dominantna u koncepciji marksizma KPF.

Nasuprot Garodijevim određenjima dijalektike, Munišić, polazeći od fundamentalnih stavova Marksa i Lenjina, daje svoje odredbe koje su, bez sumnje, teorijski interesantne. Za njega, prvo, *„dijalektika je zakon-struktura-tok istorije* kao celokupnosti dešavanja-delatnosti svih generacija ljudi. Van te dijalektike za čoveka sigurno ničeg određenog nema, jer sve što za čoveka jeste postoji samo ako je i ukoliko ušlo u istoriju, istoriju čiji je priroda... samo integralni deo". I dalje: „dijalektika je *način postojanja-strukturiranja bića — u jedinstvu-identitetu i borbi suprotnosti, sveopštoj vezi-međuuslovljenosti... svih stanja-kretanja — kao kompleksa stvari-procesa, a ne agregata gotovih večitih tela ili neprekidnih promena*" (str. 60, 62).

Treće poglavlje Munišićeve knjige ima za predmet razmatranje Garodijevih osnovnih antropološko-etičkih stavova. Bitni problemi su ovde humanizam i sloboda. Marksističkom humanizmu Garodi je u svom obimnom teorijskom opusu posvetio posebnu pažnju. U tome je on učinio i značajan napor u prevladavanju dogmatskog marksizma, tvrdi Munišić. Za Garodija marksistički humanizam je *teorijski* i *praktičan, revolucionaran, borben* i *konkretan,* istovremeno i *proleterski* i *prometejski* i *faustovski.* Kao takav on sadrži „ne samo generalnu koncepciju čoveka već i obrazlaganje pitanja alijenacije, klase, partije i diktature proletarijata" (str. 79).

Izlažući Garodijeva shvatanja humanizma, Munišić je najpre dao jednu korekturnu interpretaciju osnovnih Garodijevih stavova o tom problemu. No, mnogo je relevantnije i teorijski značajnije što je on uz tu interpretaciju dao i kritičku analizu. Ovde, kao i u drugim delovima knjige, Munišić je izložio i sopstvena stanovišta.

U kritičkom zaključku Munišić ističe da su Garodijevi stavovi o humanizmu izloženi u esejističkom obliku nesistematično i fragmentarno. Takav način izlaganja odredio je i njihov teorijski nivo, ali i širok publicitet i uticaj. Međutim, Garodijeva izlaganja humanizma imaju i druge, znatno veće teorijske nedostatke. Prvi i osnovni nedostatak, po Munišiću, proizlazi iz Garodijevog ontologizma, koji bi se mogao okarakterisati kao univerzalni finalizam i kosmički optimizam. Takvo shvatanje je inkompatibilno sa shvatanjem čoveka kao bića prakse i pokazuje da se Garodi ni u svojim antropološko-etičkim shvatanjima „nije u celosti oslobodio svojih starih naivnorealističkih interpretacija marksizma" (str. 110). Međutim, inventivna su i delom origi-

nalna Garodijeva razmatranja o savremenom socijalizmu, klasi, partiji i diktaturi proletarijata. Takođe su „inspirativne Garodijeve teorijske eksplikacije o novom „istorijskom bloku" i „nacionalnom štrajku" kao i... refleksije o (partijskom) pluralizmu i o modelima i formama socijalizma; savremeni su i progresivni njegovi zahtevi za demokratizacijom unutrašnjeg života političkih partija koje se izjašnjavaju i zalažu za socijalizam" (str. 127). Mnoge od ovih ideja, kao i pledirania za samoupravni socijalizam, Garodi je izložio u delu *Velika prekretnica socijalizma;* stoga je to delo najznačajniji Garodijev rad iz oblasti političke filozofije.

Iz svega rečenog proizlazi da je Garodi dao značajan doprinos u prevazilaženju dogmatskog marksizma u sferi humanističke problematike, a posebno u razmatranju nekih politikoloških problema. Međutim, on u celini ni u ovim pitanjima, kao ni u ontološkim razmatranjima, nije, po Munišiću, do kraja prevladao neke bitne njegove ograničenosti.

Svoju analizu Garodijevih filozofskih shvatanja Munišić je završio razmatranjem Garodijevih stavova o slobodi. Najznačajnije kod Garodija je to što je on slobodu situirao u polju nužnosti, uzročnosti, slučajnosti i mogućnosti i odredio je kao svesnu delatnost proizvođenja novog. Garodi je tako izvršio uspešnu sistematizaciju marksističkih stavova o tom problemu. Ali u Garodijevim razmatranjima postoje brojne slabosti, neadekvatne formulacije, a ponegde i teorijski neodrživi stavovi. Ovo se odnosi posebno na Garodijevo određenje slobode kao *vlasti nad* i vrednosti po sebi. Ima neodrživih stavova i u razmatranjima nužnosti. S druge strane, neka pitanja relevantna za shvatanje i određenje slobode (na primer, uzročnost i sloboda volje) nisu uopšte analizirana. Zbog svega toga Munišić smatra da je Garodijev teorijski prilog problemu slobode veoma skroman. No, istorijski, Garodijev napor je vredan pažnje jer niko pre njega nije sistematski u tom obliku izložio stavove marksizma o slobodi.

U kritičkoj analizi Garodijevih shvatanja slobode Munišić je izložio i svoja stanovišta. Tako, njegova odredba slobode glasi: *„Sloboda (je) praksa proizvođenja-stvaranja novog u čijoj finalnosti koincidiraju diskurzivni, intuitivni i pozitivno osećajni razlozi, a rezultat u biti odgovara projektu"* (str. 140). Munišić smatra da je ova definicija najadekvatnija fenomenu slobode.

Na kraju Munišić je dao sintetički zaključak o Garodijevim filozofskim shvatanjima. U centru Garodijevih razmatranja je čovek čija je bit praksa kao stvaralačka, samostvaralačka, društveno-istorijska i univerzalna delatnost. Specifičnost prakse, po Garodiju, jeste njena posredovanost oruđima za proizvodnju i svesna finalnost. U ovim određenjima Garodijeva shvatanja u najbitnijim tačkama odgovaraju Marksovom shvatanju čoveka kao bića prakse.

Međutim, i pored pokušaja da stvori jedinstvenu filozofsku koncepciju, Garodi je u suštini ostao da zastupa dve različite tendencije. Stoga se suština njegovih filozofskih shvatanja može izraziti sledećom ocenom: *„u najopštijim bitnim filozofskim shvatanjima Garodi je evoluirao od jedne ontologističko-kontemplativističke, scijentističko-pozitivističke dogmatske materijalističke interpretacije marksizma iz perioda do 1956. godine ka kritički otvorenom ali eklektičkom marksizmu"* (str. 151).

Napred je ukratko izložen sadržaj Munišićeve studije. Istovremeno je ukazano na najznačajnije teorijske probleme o kojima autor raspravlja, pokreće ih i aktualizira. No, pored onoga što je već rečeno, potrebno je istaći još neke teorijski i naučno-filozofski značajne strane ovoga dela.

Pre svega, studija *Filozofska shvatanja Rože Garodija* je *prva sistematska naučno-teorijska filozofska monografija* o Garodiju ne samo u Jugoslaviji, već i u svetu. Kao takva ona je prvi samostalan istraživački rad o aktuelnim filozofskim shvatanjima jednog od najistaknutijih predstavnika savremene francuske marksističke misli. Istina, postoje neki manji i parcijalni radovi o Garodiju od francuskih autora, koje i Munišić navodi, ali ne postoji ni jedna celovita studija.

Iako je ovo monografija o Garodiju, ona nije isključivo istoriografsko, već u prvom redu teorijsko-filozofsko delo. Ne samo da je ovde data

aktuelna kritička ocena Garodijevih shvatanja, već su pokrenuti brojni, danas aktuelni i živi teorijski problemi marksizma. Garodijeva filozofska shvatanja često su samo povod autoru da izloži sopstvene misli, vlastite filozofske stavove i zaključke o pojedinim problemima koji i danas izazivaju raspre među marksistima i u okvirima savremene filozofije uopšte.

Uspelo je i argumentovano Munišićevo određenje Garodijevog mesta u savremenom marksizmu. S druge strane, vredan pažnje je Munišićev napor što je Garodijeve filozofske tekstove podvrgao pre svega imanentnoj kritici, kao i to što ih je svagde gde je bilo moguće komparirao s tekstovima izvornog Marksovog dela i na taj način jasno i precizno dokazivao njihovu podudarnost ili odstupanje od integralnog Marksovog dela.

Inspirativna su i teorijski aktuelna Munišićeva razmatranja i određivanja marksizma, marksističke filozofije i kriterijuma marksističkog u filozofiji. Sve to, bez sumnje, nosi pečat autorove originalnosti, iako se neki od elemenata samostalnih autorovih shvatanja nalaze bilo eksplicite ili implicite u Marksovom opusu i u delima njegovih sledbenika, ali oni nigde u celini nisu dati na tako sistematičan način.

Od teorijskog značaja je i Munišićeva odredba marksističkog humanizma, definicija dijalektike, kao i pitanje definisanja slobode. Istina, neke od njegovih odredbi dijalektike i slobode mogu biti predmet teorijske diskusije. Te odredbe se, verovatno, mogu dopunjavati, pa, možda, i dovoditi u pitanje, ali se Munišiću teško može osporiti inventivnost i metodološko-logička koherentnost i teorijska zasnovanost u izlaganju tih, za marksizam veoma značajnih problema.

OBRAD PEJANOVIĆ

Makluanova galaksija

(NUBS, Beograd, 1971, strana 170, preveo Slobodan Đorđević)

Prevodilac Slobodan Đorđević sabrao je u ovoj knjizi nekoliko kritičkih radova (po sopstvenom priznanju, ne po antologijskom načelu) o Maršalu Makluanu, „jednom od najpriznatijih i najspornijih savremenih intelektualaca svijeta". To su tekstovi Ričarda Kostelaneca, Keneta Boldinga, Harolda Rozenberga, Frenka Kermoda, Džordža Eliota, Bendžamina de Mota, Dvajta Mekdonalda i Toma Vulfa.

Svi ovi autori portretiraju, s manje ili više naklonosti, slavnog profesora engleskog jezika na koledžu Sent Majkl, katoličkoj jedinici Torontskog univerziteta. Poznato je, inače, da Makluan ima obožavaoce „čija nas raznovrsnost do krajnosti zapanjuje". To je fascinirajući uticaj magnetične ličnosti koja emituje proročke poruke onima koji umiju da vide simbole budućeg doba. Kritiku kulture ovog „torontskog proroka" „The New Yorker", čak, upoređuje sa onom Tomasa Eliota i Osvalda Špenglera *(Propast Zapada)*. Taj teoretičar masovnih komunikacija — opštila („čovjekovih produžetaka") naročito je omiljen među studentima, „možda zato što njegove knjige definišu jednu stvarnost koju oni opažaju, a koju, ipak, njihovi nastavnici i roditelji ne mogu sagledati". Je li slučajno što ga gotovo svi nazivaju prorokom obuzetim budućnošću i novom realnošću koju on jasno vidi, gotovo na ezoterijski način?

Makluan uvjereno brani gledište da elektronske tehnologije („koje služe za uskladištenje i odašiljanje informacija") opštenja: telegraf, radio, televizija, film, telefon, računar — „preuobličuju civilizaciju i osjećajnost u dvadesetom vijeku". Prema njegovoj glavnoj tezi, iz koje proisti-

ču ostale, „glavna tehnologija opštenja u jednom društvu djeluje kao određujući činilac na sve što je u tom društvu značajno“. Stoga Makluan tvrdi da je pronalazak pokretnih slova presudno uobličio kulturu zapadne Evrope od 1500. do 1900. godine. Ubijeđen je da je taj pronalazak podstakao centralizujuće snage modernog nacionalizma (ima u vidu integrativno dejstvo tog opštila), jer je taj pronalazak, smatra on, omogućavao veće i jednoobraznije širenje štampanih stvari no kad su pisane — rukom. Sve Makluanove teze duboko su „paradoksalne“, „nedokazive“, ali ih ne možete poreći konvencionalnom logikom od juče i argumentima prošlosti. Veliki je majstor uvidâ, posjeduje ogromno znanje i čudesnu obaviještenost što mu dopušta analogije koje prosto ošamućuju (po tome je špenglerovac, reklo bi se) dubinom, snagom, sveobuhvatnošću, pa i — površnošću. Njegovo djelo je pravi rasadnik ideja. Originalno je, protivrječno na makluanski način koji liči, ipak, na sistem, iako „prorok“ odbija svaku sistematičnost kao zatvorenu misao. Koliko su njegove knjige nove, prevratničke, svjedoči i ova anegdota: naime, urednik izdavačkog preduzeća rekao je Makluanu da je „njegova građa sedamdeset i pet odsto nova“ i da „dobra knjiga ne može biti više od deset odsto nova“. Makluanovo djelo, zaista, predstavlja novost, i nemoguće ga je istražiti i obujmiti u mnogostrukosti značenja. U njemu se nalazi ogromno znanje iz mnogih disciplina, pa otuda i „raznovrsnost njegovih obožavatelja“. Makluan prodire u različite specijalnosti („neovlašćen“ i „neupućen“), i to u svaku — duboko. On nije čovjek jučerašnjeg ili današnjeg specijalizma. Makluan se često služi čak i žargonom, stilski dosta „aljkavo“ piše. Mnogi nalaze da je to stoga što on te svoje futurističke tekstove nonšalantno diktira (direktno!) supruzi ili sekretarici. To je stil velikog spontaniteta, neočekivanosti, čudnih, originalnih zaključaka koji iznenađuju bogatstvom međuodnosa raznolikih činjenica. Evo i jedne tipične makluanske racionalizacije: „Jasno pisanje najvećim dijelom svjedoči o tome da se ne vrši nikakvo istraživanje. Jasna proza ukazuje na odsustvo misli.“ Takvo je Makluanovo mišljenje: napeto, dinamično, nesavršeno.

Makluan je za mišljenje, a ne za misao, za stvaranje — ne za savršenstvo. Bavi se nepoznatim temama, pa je, stoga, i njegov jezik „nepoznat“, često sasvim nov. Zato su i njegove spekulacije i opažanja „bliže poeziji nego provjerljivoj nauci“. Makluanova misao zaista nije provjerljiva jer počiva na neprovjerljivom, to jest na neegzaktnom.

Makluan, kažu njegovi protivnici, oduševljava samo takozvane „marginalne intelektualne krugove“ i studente. Ideolog je elektronske planetarne povezanosti i „prvosveštenik elektronskog sela“. „Primitivni čovjek je“, piše Makluan, „sve svoje djelatnosti obavljao neposredno svojim organima i čulima, a sada su čovjekovi produžeci — opštila zamijenili njegove organske moći.“ Makluan obožava situaciju istovremenosti i višečulnosti koje ljudima omogućavaju mnogostruk doživljaj života. Čovjek uvećava broj čula pomoću svojih „produžetaka“: pisma, telefona, govora, štampane riječi, automobila („mehaničke nevjeste“), telegrafa, televizije, drumova i svega što snaži ljudsku moć doživljavanja sveukupnosti, Cjeline. Makluan osjeća da se, posredstvom opštila, formira džinovsko planetarno selo sa svojom istovremenom doživljajnošću. Ranije su se dogodile eksplozije i atomizacije, a ovo je doba, kaže Makluan, sažimanja (implozija). On, međutim, ne razmišlja o tome da ta opštila mogu da budu i sredstva nasilja nad ljudima u vidu „totalne kontrole“, sredstva torture („pranje mozgova“, manipulacija, propagandizam). Pomoću korporativne tehnologije moguće je izgraditi fašizam isto kao i otvoreno selo ljudske vrste. Makluan na to ne obraća pažnju. Jednostavno, on opštila smatra mudrijim od — ljudi.

Makluan smatra da „automatizacija ne ukida svijet znanja“. Ona, zapravo, „ukida stare dihotomije između kulture i tehnologije, između umjetnosti i trgovine i između rada i dokolice“. U automatizaciji, dakle, ne vidi opasnosti za čovjeka. Naprotiv, ona će mu, smatra, omogućiti ljudskiju sudbinu — da ne bude vječni servomehanizam zastarjelih tehnologija. Taj ideolog „višečulnog ži-

vota“ kaže: „Svaka gostionica na autoputu, sa svojim televizijskim prijemnikom, novinama i magazinom, podjednako je kosmopolitska kao što su to Njujork ili Pariz.“

Ovaj pobožni katolik nosi u sebi mnoge suprotne karakteristike: njegova misao je avangardna i nosi pečat poslijeelektronske osjećajnosti, a privatno — on je konzervativan, strog roditelj, gotovo konvencionalan građanin. Takvo je i njegovo djelo — iznenađujuće. I sam je sklon da ga kritikuje i ne uvažava. Njegova misao je „neodređena“ jer je „neizmjerno pismen“. Može se reći da poslije Makluana svijet nije više isti. Taj duh promjene i novine izreći će i misao koja poništava (taj paradoklasni duh!) njegov osnovni stav koji je za načelo ubrzavanja istorije: „Zašto je čovjek toliko nesrećan da želi da izmijeni svoj svijet?“ Iz ovih riječi govori smjerni katolik, čestertonovac i onaj „mirni građanin Toronta“.

Makluan zamišlja korporativnu, kolektivnu umjetnost budućnosti i nimalo ne brine za individualizam. Ne opire se promjeni, sem ponekad, u trenucima kad je „nespreman“ da je primi. „Većina ljudi živi u neko ranije doba, no mora se živjeti u svoje vlastito vrijeme“, piše on. Evoluciji se čovjek ne može oduprijeti: sve je pokrenuto, mi smo u džinovskoj spirali.

Jedna od najčudnijih Makluanovih ideja je ona da je društveni sistem strukturiran uglavnom prirodom opštila preko kojih se nešto saopštava, a ne *sadržinom* tih saopštenja. One mogu biti jeftine, banalne — ali to nije presudno! Ne djeluje sadržina, već priroda medija?!

Teško se može poreći izvanredno značajna, sudbinska uloga procesa obavještavanja u društvenim sistemima. Jesu li čovječanstvo uobličila sredstva za prenošenje obavještenja? Makluan smatra da jesu, ne bez dubokog razloga. „Svaki pronalazak ili tehnologija produžetak je ili samoamputacija našeg tijela, a takav produžetak iziskuje i nove odnose ili nove ravnoteže među ostalim tjelesnim organima i produženjem tijela“, piše on. To je duh tehnološkog ubrzavanja istorije. Kako se vrši smjena opštila, tako se mijenjaju proizvodnja i kulturni život, i nastupa „kriza vrijednosti“. Stoga je televizija tako snažno obilježila našu epohu, smatra Makluan. A njegova neprikosnovena mjerila su: Sezan, apstraktna umjetnost, nova fizika, *Fineganovo bdjenje* Džemsa Džojsa. Kako vidimo, on nije tradicionalni „čuvar vrijednosti“ jer je za mjerila (djela) obavijena vazduhom budućnosti. I po tome je čovjek novine.

Makluan smatra da je pojava knjige omogućila podvojenost u ljudskoj prirodi jer je usamila čovjeka. On, tako, knjigu optužuje za — shizofreniju! To je, kaže, usamljenički, asketski medij saopštavanja. Televizija je „zdrav“ medij jer će ponovo ujediniti ljude višečulnom doživljajnošću i istovremenošću koja je osnova plemenskog, seoskog života u planetoidnim razmjerama.

Makluan osjeća da se promijenio način mišljenja, i to posredstvom opštila (osobito televizije, razumije se). Ta čudna priroda, sklona dosjetkama, epigramima, „skarednostima“, kalamburu, reći će i da su materijalističke tehnologije uništille „uobrazilju, to božansko tijelo“. Drugi put će, opet, slaviti tehnologiju ne mareći pri tom za „dosljednost“ (koja nije baš uvijek znak osobito duboke pameti). Ponekad mu zamjeraju ton „proročke oholosti“, ali on medijumnički *osjeća* budućnost. Evo kako on prorokuje: „Za nekoliko decenija biće lako opisati revoluciju u čovjekovu opažanju i motivaciji koja je proistekla iz posmatranja nove mozaičke mreže televizijske slike.“ On je, prosto, obdaren čulom za budućnost i vidi promjene kojih smo mi tek naknadno svjesni. Ono što on stalno ponavlja, to je: da ne valja pružati otpor promjeni. Te uzaludne energije negacije valja iskoristiti u pametnije svrhe i za plemenitije ciljeve. Makluan obožava ovu misao V. Blejka: „Mi postajemo ono što posmatramo.“ Tako, naš svijet oblikuju opštila. Mi postajemo „ekran“ na kojem se utiskuju znaci vremena. Tome se oduprijeti ne možemo, a i ne valja istrajavati u bezizglednosti.

Opsjednut idejom „opšte vaseljenske svijesti“, Makluan se buni protiv neprijatelja tehnologije: „Panika u vezi s automatizacijom kao nečim što prijeti jednoobraznošću svjetskih razmjera predstavlja projekciju u

budućnost mehaničke standardizacije i specijalizma, koji sada pripadaju prošlosti." Ponesen tom mišlju, on će biti i protiv samog govora, to jest za „bezgovorno stanje"?! Biće za računare, a protiv sadašnje prirode čovjekove. On žudi za skladom ćutanja, za računarskim duhom ljudske prirode (katolik u Makluanu?). Stoga Džordž Eliot povodom toga kaže: „Ja sam za to da i dalje ostanemo ljudi."

Makluan je za odrastanje jer se čovjek ne može braniti bjekstvom u svijet iluzija. „Još uvijek su nam oči uprte u retrovizor, te netremice i staromodno gledamo u nešto što se povlači u prošlost devetnaestog vijeka", piše Makluan, „kralj pop-misli". Dosljedan svojoj paradoksalnoj misli, kazaće da, na primjer, „Bitlsi pokušavaju da nam, posredstvom antisredine koju obrazuju, saopšte zapravo koliko smo se i kako mi izmijenili".

Bitlsi ukazuju na promjenu načina mišljenja i osjećajnosti, nema sumnje. Uzaludno je „čeznuti" za valsima, vrijeme traži novinu i sve žrtvuje alavom bogu Kairosu. Makluan se ne da iznenaditi, spreman je da prihvati novinu kao budućnost. „Delfski prorok" novog doba *zna* da se već nalazimo u novoj sredini, ali da je ljudi ne osjećaju. Stoga uspostavlja antisredinu koja razara tradicionalističku sredinu ispunjenu načinom mišljenja proteklog vijeka. On, očigledno, ne posmatra „retrovizor", nego ogledala — budućnosti. Ubijeđen je da čovjek podliježe televiziji čak i ako je ne gleda! Ona jeste antisredina i ruši shizofrenični svijet štampe i knjige koji je vodio u askezu i usamljenost.

Komentator ove knjige nije ovdje želio da govori o onim dimenzijama Makluanova djela koje su previše popularne. Njega je, kao što se može vidjeti, više zanimala „opšta" makluanska vizija svijeta koja je jasno futuristička, jer je ona najveća vrijednost i, istovremeno, najveća slabost njegova „sistema".

Makluanovo djelo odlikuje velika spremnost „za prekoračivanje konvencionalnih međa i prodiranje u kakvu nepoznatu oblast, gdje predstave i opažanja izgledaju „ludi" prije no što budu priznati za tačne". On ne voli definicije, nego otkrića. On „opsjenarski dolazi do uvidâ"; „crpeći ideje iz jedne oblasti i primjenjujući ih na drugu uspostavlja spektakularne, nepoznate veze". Izazovan je intelektualac čije su „gotovo sve originalne tvrdnje sporne". Stoga mnogi komentatori u Makluanovu djelu vide i „sjajne uvide", i „sugestivne hipoteze" i — „besmislice". Mislim da je takav sud najtačniji, najbliži „pravom". Uostalom, sam Makluan kaže o sopstvenom djelu: „Ako je tu i tamo ponešto bezvezno, na to ne bi trebalo davati ni pet para."

Makluanovo djelo (najznačajnije njegove knjige su: *Gutenbergova galaksija* i *Poznavanje opštila, čovjekovih produžetaka*) ne može se nekritički ni obožavati ni osporavati. Ono je postalo mitologija novog vremena, a makluanovstvo se širi planetom veoma brzo. Jedna „neimenovana korporacija", na primjer, uložila je ogromnu „nespomenutu svotu" u Makluanov Centar za kulturu i tehnologiju na Torontskom univerzitetu. Direktorijum korporacije zna da će imati koristi od ovog ideologa tehnološke civilizacije i od njegovog futurističkog Centra.

Makluanovom djelu može se dosta „zamjerati". On, recimo, neće da vidi opasnosti zloupotrebe opštila. Ne uviđa posljedice radikalnog mašinizma i automatizma. Zatim, sklon je futurističkim projektovanjima i utopističkom mišljenju, ali nema pri tom uvida (ne zanima ga to) u nerazvijena društva i njihove strukture. Previđa, na primjer, Vijetnam („to ne postoji"). Je li to Nova Utopija? Katolički lažni optimizam koji se suprotstavlja Crkvi zapadnog pesimizma? Vjerovatno jeste jer Makluan voli Čestertona, tog „policajca ideja". To je novi „opijum za narod", može biti.

Bez sumnje, Makluan je proročka priroda zagledana u budućnost i perspektive, a takvi darovi izuzetno su rijetki u ljudskom rodu. Iako neprovjerljivo (pjesničko je, dakle), Makluanovo djelo moguće je mjestimično osporavati. Međutim, nemoguće ga je osporiti. To je otvorena misao koja se može „napasti" novom otvorenošću. To su knjige ovoga vremena jer ne gledaju u „retrovizor".

Zaista, poslije Maršala Makluana svijet više nije isti.

VELJKO RADOVIĆ

Ernst Kasirer: Mit o državi

(„Nolit", Beograd 1972, strana 296)

Kritika mitske svesti, posebno političkog mita, dospela je u središte filozofsko-istraživačkog nastojanja Ernsta Kasirera. Razlog za to trebalo bi, svakako, tražiti u sadržaju i društvenoj funkciji mita. Politički mit postaje, savremenim političarima, bitan element nove tehnike vladanja koja lako pokreće velike mase. U ljudskoj istoriji neopravdano je potcenjivana snaga političkog mita. Mit treba shvatiti ne kao sklop mračnih, zbrkanih ideja, već kao jednu od najstarijih i najmoćnijih sila u ljudskoj kulturi. On je zbog svrhe kojoj služi u političkoj praksi neosetljiv na racionalne argumente. Teško se može postići njegovo uništenje, ali je zato nužno shvatiti njegovo poreklo, metode i tehniku koji se ostvaruju u političkom životu. Moć mita se zaustavlja kada svetom vladaju intelektualne, etičke i umetničke sile. I obrnuto, čim one počnu da slabe, mitske ideje se ponovo rasplamsavaju, uzdižu i prožimaju čitav društveni život — ponovo nastupa haos.

Delo *Mit o državi* napisano je pod neposrednim utiskom društvene i političke krize građanskog sveta u vremenu između dva svetska rata i pod utiskom događaja koji su prethodili nastajanju i uspostavljanju nacizma u Nemačkoj. Naglo oživljavanje političkog mita je uticalo na karakter Kasirerovog naučnog interesovanja. Pored teorijskog posmatrao je i proučavao i praktično značenje mita. Na taj način je filozofski i istorijski tumačio vreme između prvog i drugog svetskog rata, vreme u kome je kriza društvenog i političkog života dovela u pitanje racionalnu i naučnu misao. Politički motivi i interesi nadahnuti ideologijom dovode do promena u političkoj misli i do prevage nad racionalnim. Trebalo je dati odgovor šta znači mit i kakve su funkcija i suština političkog mita.

Filozofska teorija mita, u tumačenju ovoga fenomena, polazi od činjenice da gledišta o mitu nisu ni jednostavna ni jedinstvena, da su u suštini protivrečna. Antropolozi su shvatali mit kao jednostavnu pojavu, koja nije ništa drugo do sancta simplicitas ljudskog roda. Mita ne bi bilo bez „iskonske gluposti". Da je ovo gledište neprihvatljivo, možemo se brzo uveriti. U svim velikim kulturama — vavilonskoj, egipatskoj, kineskoj, indijskoj, grčkoj — ima dosta mitskih elemenata, ali ih zbog toga ne možemo svesti na „iskonsku glupost" i lišiti značenja i vrednosti. Šeling je, nasuprot antropološkom gledištu, razvio jedno sasvim novo shvatanje o ulozi mita. Kod njega je univerzum izjednačen s duhovnim univerzumom koji predstavlja „neprekidno organsko jedinstvo". U Šelingovom „sistemu identiteta" ne može se povući jasno izražena razlika između „subjektivnog" i „objektivnog" sveta. Pod uticajem Kantovog učenja Kasirer tvrdi da objekt zavisi od subjekta, a ne obrnuto — da se iza pojava ne skriva nikakva natčulna suština. Ne postoji ništa izvan kulturnih oblika, a stvarnost je kulturna kategorija. Filozofija treba svoj zadatak da svede na istraživanje raznovrsnosti samog pojavljivanja, a ne da se bavi i da traga za nekim apsolutnim istinama i za stvarnošću koja prevazilazi iskustvo. Po Tajlorovoj teoriji animizma, između najsirovijih oblika animizma i najsloženijih i najrazvijenijih filozofskih sistema postoji razlika, ali samo u stupnju. Kantovo načelo „istorodnosti" Tajlor je doterao do krajnjih granica poistovećujući delo i misao primitivca s delom i mišlju pravog filozofa. U Tajlorovoj filozofiji animizma „teoriju predstavlja vera, a praksu obred". Koliko pripada „starim divljačkim filozofijama", animizam isto toliko pripada i složenim shvatanjima metafizičke misli. Ako bismo tako posmatrali mističnu misao, onda ona ne bi posedovala jednu od svojih osnovnih karakteristika. Ona je, po ovoj teoriji, potpuno intelektualizovana. Ali ova teorija gubi iz vida „racionalni" element, koji je, u stvari, emocionalna podloga iz koje se mit rađa, s kojim stoji ili pada. Potpuno suprotno shvatanje iznosi Levi Bril, koji kaže da primitivni mentalitet i naš mentalitet ne mogu biti mereni istom merom jer ne pripadaju istom rodu.

Primitivna misao divljaka ne poznaje zakone civilizacije, um divljaka nije logički, već „prelogički" ili mistički. Teorija Levi Brila je odvela u jednu drugu krajnost. Nije prihvatljiva njena tvrdnja da je primitivna misao „prelogička", bez određene logičke konstrukcije. Struktura primitivne misli može da nam izgleda čudna, ali ona poseduje sposobnost, istina — u prikrivenom i nerazvijenom obliku, za razlikovanje, analizu i sjedinjavanje.

Maks Miler je smatrao da je jedini naučni pristup proučavanju mita lingvistički. Jezik i mit imaju zajednički koren, ali su po strukturi sasvim različiti. Dok jezik ima strogo logički karakter, mit je iracionalan, nedosledan, ćudljiv, prkosi svim pravilima logike. Istorijski koreni mita, po Mileru, jesu u jeziku, i to ne u njegovoj racionalnoj i logičkoj suštini, već u iluzijama i zabludama izazvanim u nerazvijenom i neiskusnom umu dvosmislenim rečima. Po ovoj teoriji, racionalno delovanje ljudskog govora dovelo je do iracionalnosti i nerazumljivosti mita. Tako je mitologija svedena, po svome poreklu i suštini, na patološku pojavu, mit izazvan nerazumevanjem jezika bio je iluzija, obmana, i to nesvesna. Kasirer zaključuje da je savremena nauka u stanju da shvati patologiju mita „ne pribegavajući hipotezi da je mit nedostatak svojstven samom ljudskom umu". Ako se jezik i prihvati kao izvor mita, „onda se čak i neslaganje i protivrečnosti mitske misli svode na jednu univerzalnu i objektivnu, a time i skroz racionalnu moć". Ono što ova teorija nije shvatila jeste to da je mit jedna od najstarijih i najvećih snaga ljudske civilizacije. On nije povezan samo s jezikom, već i sa svim drugim ljudskim delatnostima, istorijskim idejama, pesništvom, likovnom umetnošću itd. Pre logičkog nauka je prošla kroz mitsko doba. Hemiji je prethodila alhemija, a astronomiji astrologija.

Teorije mita Tajlora, Maksa Milera i Herberta Spensera, pored značajnih razlika, imaju jednu zajedničku crtu. To je pretpostavka da je mit masa „ideja", teorijskih uverenja i sudova koji su u otvorenoj protivrečnosti s čulnim iskustvom, to jest da nema fizičkih objekata koji odgovaraju mitskim predstavama. Mit je puka fantasmagorija. Ako je već tako, onda je nužno odgovoriti na pitanje zašto ljudi radije pribegavaju svetu iluzija, halucinacija i snova nego svetu realnosti. Moderna psihologija i antropologija tragaju za tim odgovorom. Sam Kasirer nije zadovoljan rezultatom. Napori koji su ulagani da bi se mit objasnio kao bolest jezika, filozofija divljaka ili kao patološka pojava nisu odgovarali na osnovni problem o tome koja je funkcija mita u kulturnom i društvenom životu čoveka. Dokazi kojima se Frojd poslužio ostali su krajnje hipotetični. On je mitsku uobrazilju premestio s pozornice mitskih priča o Suncu, Mesecu, zvezdama, oblacima na večnu priču o čovekovom seksualnom životu. Frojd je smatrao da je mitski svet objašnjen očinskim i Edipovim kompleksom — željama koje su se javile u detinjstvu ljudske vrste i koje se javljaju kod svakog deteta.

Teme mita i obredni činovi odlikuju se velikom raznovrsnošću. Međutim, motivi mitske misli i uobrazilje su u izvesnom smislu uvek isti. Na mnoge probleme koji muče čoveka mit nije mogao da pruži racionalan odgovor. Ali društvena funkcija mita počinje pre filozofije. Tako je kroz mit i na jeziku koji je bio razumljiv primitivnom umu postavljen i rešen problem smrti. Niko nije mogao ubediti primitivnog čoveka da se pomiri sa krajem svog ličnog postojanja, još manje je mogao da shvati tu činjenicu kao neizbežnu prirodnu pojavu. Mitska misao čini zagonetku smrti podnošljivom i shvatljivom činjenicom. Smrt, po mitu, ne znači gašenje čovekova života, već se jedan oblik postojanja samo zamenjuje drugim. Odgovor je sadržan u Edipovom pitanju: „Nije li život u stvari smrt, a smrt opet život?" Tako je prisustvo mitskog verovanja činilo stvarnost ponekad podnošljivom.

Logički početak borbe protiv mita je u grčkom društvu. U samom početku su pobede racionalne misli ostale neizvesne i nepouzdane. Mit nije mogao biti poražen sve dok je držao punu vlast nad svetom čoveka, dok je gospodario onim što je čovek mislio i osećao. Grčka filozofija prirode

prihvatila je mitske pojmove i mitski jezik. Ali, za stvaranje racionalne teorije države bilo je neophodno u korenu slomiti moć mita. Platon dodaje jednu novu crtu kritici mitske misli. Čovek ne može srediti svoj svet i vladati njime ako ne nađe adekvatnu predstavu bogova. Jer mitska misao ne priznaje ni jedan drugi ili viši autoritet. Prvi posao filozofa-državnika, po Platonu, jeste taj da mitske bogove zamene najvišim saznanjem koje je označio „idejom dobra". To je nužno učiniti jer projekciju svoga sopstvenog života čovek vidi u bogovima, a svoje ideale stvara prema poimanju bogova. Zašto je Platon smatrao da je nužno isključiti mit iz vaspitnog sistema o kome raspravlja u *Državi?* Platonova borba protiv mita proistekla je iz njegovog shvatanja i definicije dijalektike. Po tom shvatanju, sve je sastavljeno iz dva suprotna elementa: od „granice" i „neograničenog"; dijalektika ima zadatak da premosti prostor između ovih suprotnih polova: da neodređeno odredi, da bezgraničnom postavi granice, da na utvrđene mere svede beskrajno. Mit je sasvim suprotan ovim zahtevima; on je „najneobuzdaniji i najneumereniji" na svetu, preteran je, zastranjuje, prekoračuje sve granice. Zadatak države je da razuzdanu moć mita istera iz ljudskog i političkog sveta, te je zato potrebno izključiti mit iz racionalne teorije o državi.

Učenja srednjovekovne filozofije su bila dijametralno suprotna grčkom idealu polisa. Po Avgustinu, Platonova teorija države bila je filozofski tačna. Platon je u pravu, ali samo kao čovek koji govori iz razuma, kao filozof. Međutim, njegova shvatanja o državi nisu u redu jer je ljudski um iskvaren i nije u stanju da nađe jednu pravu državu — Božiju državu. Srednjovekovna teorija države je ležala na dva postulata: na stoičkom shvatanju o prirodnoj jednakosti ljudi i na sadržaju hrišćanskih otkrovenja. Sam sistem po svom obliku bio je nepobitan, ali u materijalnom smislu nije imao nikakve osnove. Osnovnom principu političke organizacije — prirodnoj jednakosti ljudi protivrečile su činjenice iz istorije ljudskog društva. Srednjovekovna filozofija nije morala da rešava odnos između dva tako protivrečna problema: iskvarenosti, tiranije i porobljavanja, s jedne, i „urođene dobrote" čoveka, s druge strane. Ona je nedostatke društvenog reda objašnjavala svojim stavom da državu nije mogućno shvatiti kao apsolutno dobro. Država je proglašena za neophodnu radi bezbednosti i koristi sveta; ona je opravdavana i slavljena. Prema tome, država je, po svojoj svrsi, po vršenju pravde, dobra. Ali kao „ishod prvorodnog greha i čovekovog pada", po svome poreklu, ona je loša. Ljudi su se udaljili od boga, mrze se, zbog toga im je vlada postala potrebna. Tako je objašnjeno poreklo države i političke vlasti. Sam bog je „postavio ljude jedne iznad drugih, i odredio da se čovek plaši čoveka, kako bi na taj način bili primuđeni na izvesnu meru pravde i pravednog postupanja". I za skolastičke sisteme čovekov pad je predstavljao zagonetku. Još u XI veku Abelar, Albert Veliki i Toma Akvinski napuštaju ideju o ljudskom društvu kao rezultatu ljudskog poroka i greha. Oni pokušavaju da vrate umu njegova prava i dostojanstvo. Politički poredak i ovozemaljska država poseduju bar uslovnu vrednost i u svojim granicama imaju pozitivnu i neophodnu ulogu. Spasavaju čoveka od najvećeg zla — anarhije, ali ga ipak ne mogu odvesti pravom cilju. Država je na veoma niskom stupnju u poređenju sa apsolutnom religijskom istinom, ali bi nas naša obična ljudska shvatanja bez države odvela u haos. Svoja načela prirodne i društvene filozofije Toma Akvinski je, ne sumnjajući ni u jednu dogmu hrišćanske crkve, zasnovao na idejama koje je nalazio kod Aristotela, shvatajući ga kao „učitelja onih koji znaju". Akvinski je društveni poredak izveo iz empirijskog, a ne iz transcendentnog načela. Društveni nagon čoveka, porodica, razvoj viših zajednica, osnova su porekla države. Bog ostaje kao udaljeni uzrok, a država je u osnovi prirodna i racionalna tvorevina i zavisi od slobodne i svesne delatnosti. Čovekov politički život stiče novo dostojanstvo jer čovek, uprkos padu, nije izgubio moć da se koristi svojom snagom da bi pripremio spasenje. Mistična vizija boga u velikoj religioznoj drami ne ostavlja čoveku pasivnu ulogu.

Makijavelijevom naukom o politici i političkoj veštini otvoren je put najsurovijem i najnepomirljivijem materijalizmu u političkom životu. Sudio je na osnovu ličnog iskustva (sekretara države Firence), i ako se složimo s njegovim premisama da je država tvorevina koja je nastala silom, moraćemo se složiti s njegovim zaključkom da se samo silom može i održati. Kao politički realist Makijaveli je jednostavno zanemario, od svih priznato, božansko poreklo države, a pravi izvor njegovog divljenja bio je čovek i struktura nove države koju je čovek stvorio. Iako su za njega jedini ubedljivi dokazi činjenice iz političkog života, bilo bi pogrešno reći da mu je jedini cilj da što tačnije i jasnije opiše izvesne političke činjenice. Njegov stil je analitički. Kako kaže Ernst Kasirer, on je posmatrao i proučavao političke borbe, ali nije imao nameru da menja pravila i da kritikuje. Iz političkog iskustva je znao da se politička igra nikad ne igra bez obmane, izdajstva, podvale, zločina. Zanimao se samo za najbolje poteze, poteze kojima se dobija partija, a nije ga čak zanimalo ko igra. Važna je bila samo igra. Promenljive prizore političke borbe posmatrao je kao igru šaha, zaboravljajući u svojoj teoriji, kako naglašava Kasirer, da se „politička igra ne igra šahovskim figurama, već stvarnim ljudima, ljudskim bićima od krvi i mesa, i da je sreća i nesreća tih bića stavljena na kocku“. U svojim shvatanjima smisla i zadatka političke teorije nije bio sklon kompromisima. Neodlučnost i oklevanje u političkoj akciji su opasni; slava Rima je u tome što je u političkoj akciji izbegavao polumere. Veliki državnik se i razlikuje od običnog čoveka po tome što neće ustuknuti pred zločinima koji u sebi nose znak veličine. Mitski elementi Makijavelijeve političke filozofije proističu i iz njegovog saznanja da ljudskim događajima ne upravlja potpuno um. Nije mogao da se pomiri s tim nedostatkom racionalne svesti, pa je pokušao da objasni karakter i ulogu one polumitske sile koja upravlja događajima. Tako je i objašnjenje šta je sreća i šta ona znači dobilo posebno mesto u *Vladaocu*.

Za politički mit XX veka je posebno značajna i veoma zanimljiva situacija koju su izazvala predavanja Tomasa Karlajla, održana 1840. godine u Londonu: *O herojima, kultu heroja i herojskom u istoriji*. Njegova namera je bila da preporuči kult heroja kao najbolje sredstvo za učvršćenje društvenog i političkog poretka. U kultu heroja, najčvršćem i najstarijem elementu kulturnog i društvenog života, Karlajl je video „večitu nadu za vladu nad svetom“. Istoriju je poistovetio sa životom velikih ljudi, bez kojih bi ona bila samo mrtvo nizanje događaja. Obožavanje boga je zamenio obožavanjem ljudi. Karlajl je za pasivnu poslušnost masa, a pravo samoopredeljenje je zadatak nekolicine odabranih. Sto godina kasnije njegove ideje o kultu heroja su se pretvorile u oružje političke borbe. Karlajla su kasnije optuživali za „pohod fašizma“, proglašen je odgovornim za teoriju nacionalsocijalizma, „rasnog misticizma“, „estetičkog misticizma“ i pruskog militarizma. Poglavlje o uticaju Tomasa Karlajla na mit XX veka Kasirer zaključuje gledištem da ga ne bismo smeli optuživati kao pobornika savremenih nacionalsocijalističkih ideja i ideala. Tačno je da se nije ustezao da naglasi da „moć stvara pravo“, ali pojam moći je shvatio u moralnom, a ne u fizičkom smislu, pa je i sam isticao da „čovek nikad ne popušta pred grubom silom, već uvek pred moralnom veličinom“. Kult heroja za Karlajla je značio kult moralne snage.

Do četrdesetih godina XX veka kult heroja i kult rase bili su tesno povezani sa političkim borbama. I jedan i drugi su izgubili prvobitno značenje, pomešali se i postali sastavni deo političkog programa. Prvobitna ideja o nejednakosti rasa je potekla od francuskog plemića Gobina, koji je želeo da objasni svoje fatalističko gledanje na istoriju. Mi ne možemo da menjamo tok događaja i jedino ih možemo prihvatiti. Sudbina ljudske rase je predodređena. Pošto ne možemo da vladamo njom, trebalo bi bar da saznamo odakle dolazi. On smatra da je uspeo da razreši zagonetku, da je tajnu ljudske civilizacije otkrio: „Jer činjenica moralne i intelektualne razlike među rasama je očigledna.“

Čak i njegove pristalice su morale priznati pogrešnost njegovog rasuđivanja. Prihvatio je sve što može ići u prilog njegovoj tezi i proizvoljno operisao činjenicama. Tako zaključuje da kineska kultura nije delo Kineza, već bele rase; u budizmu je video jednu od najvećih izopačenosti u ljudskoj istoriji, moralnu i intelektualnu grešku, ali je zato o etičkim i verskim vrednostima hrišćanstva govorio vrlo oprezno. Gobino je zanemarivao već poznate činjenice da je rasa u ljudskoj istoriji značajan činilac, da su razne rase izgradile razne oblike kulture, da je nivo njihovog razvoja po karakteru i vrednosti različit. Za njega je bilo važno da dokaže da je rasa jedini gospodar i upravljač u svetu istorije.

Rasprave o kultu heroja i moralnoj i intelektualnoj razlici među rasama imale su čisto akademski smisao. Da bi nova publika XX veka shvatila te druge političke motive, bilo je potrebno naći novo oruđe koje će imati katalizatorsko dejstvo. To oruđe je bila tehnika modernih političkih mitova. Tle mita XX veka bilo je znatno ranije pripremljeno, a događaji posle prvog svetskog rata su bili samo mali ali značajan prilog. Rat nije doneo rešenja ni na jednom polju, ni za pobedničke nacije. Ljudski i društveni sukobi postali su sve češći, bilo ih je svuda. Engleska, Francuska i Amerika su se nadale da će ih rešiti običnim sredstvima, ali je za Nemačku izgledalo da su iscrpena sva normalna sredstva. To je bilo tle na kome su politički mitovi delovali efikasnije nego u primitivnim društvima. Čovek je pribegavao magiji jer je bio suočen sa zadatkom koji, činilo mu se, premaša njegove moći. Mit XX veka nije divlji plod preobilne uobrazilje; „to su veštački proizvodi koje su stvorili veoma vešte i lukave zanatlije". Moderni čovek nije savladao uslove divljeg života; kada se nađe izložen istim snagama, lako se dešava da ga one bace unazad u stanje potpunog pasivnog slaganja. Uobičajena sredstva političkog pritiska ne bi mogla postići takvo dejstvo.

Kasirer je pod uticajem romantičara, koji su mit digli na nivo najvišeg kulturnog dobra, kritički analizirao bogatstvo i raznovrsnost mitskog sveta. Ta kritika mitskog je složena i obuhvata mnoga stanovišta, a on se nije uvek ni trudio da ih izmiri. Čitaocu ostaju mnogi problemi koje sam mora da ispituje.

VINKA TOMIĆ

Izazov kibernetici

(Centar za društvene djelatnosti RK SOH, Zagreb, 1971, strana 280)

Izazov kibernetici, treća knjiga edicije „Pogled u suvremenost", pripada vrsti tekstova čija je svrha podsticaj misaonog dijaloga čovjeka s moćima nastajućeg, složenog i protivrječnog lika suvremenosti.

Znanstveno-tehnička proizvodnja je jedna od bitnih pojava suvremenosti. Kibernetika je paradigma i organon novovjekovne znanosti u njenu hodu ka gotovo posvemašnjem prepariranju života procesima i učincima znanstveno-tehničke proizvodnje. Ako je, dakle, sadržaj knjige vjeran naslovu, pred očima čitaoca se izričito ili prešutno već na neki način odvija dijalog bitnih moći što konstituiraju lik suvremenosti. Opravdanost tiskanja *Izazova kibernetici* ovisi u znatnoj mjeri o tome koliko svojim tekstom uspijeva učiniti prezentnim taj dijalog i o tome koliko podstiče upitan odnos čitaoca spram povijesnom mjestu njegova bivstvovanja.

1. U knjizi je sabrano sedamnaest priloga uglednih znanstvenika koji u okviru evropskih instituta ili u tišini sveučilišnog duhovnog rada odjelotvoruju mogućnosti kibernetičkog stava mahom na tlu razvijenog indu-

strijskog društva kao poprišta iskušavanja toga stava.

Uvodnim napomenama J. Božičevića slijedi esej Boulangera *Što je kibernetika?* i Delphesov prilog *Norbert Wiener, stvoritelj kibernetike.* O objektu, metodama i aksiomatizaciji kibernetike raspravlja A. A. Moles. *Varijacije o temi kibernetička misao* naslov je vrijednog priloga J. Lamairea. J. Sauvan pita da li je *Umjetna inteligencija, mit ili stvarnost,* a Max Euve obavještava o zanimljivom pokušaju izrade stroja „koji igra šah". O automaciji proizvodnog pogona piše Van Egten, a *Strojevi koji uče* predmet je rasprave G. A. Paska. U prilogu L. Ectorsa riječ je o inteligenciji, instinktu i kibernetici. A. Laborit prilaže esej *Kibernetika i ljudski stroj,* a Vermeersch *Projekt umjetnog čovjeka.* O kibernetičkoj medicini piše A. Masturzo, stavove o odnosu čovjeka, društva i kibernetike izlaže H. Janne izuzetnim smislom za mjeru djelotvornosti kibernetike i preciznim razlikovanjem situacija u kojima je ona sredstvo i takvih gdje postaje svrha za sebe. U drugom eseju Boulangera mogu se dobiti osnovni podaci o kibernetičkoj pedagogiji. M. P. Philippot pokušava zapodjenuti razgovor kibernetike i umjetnosti, a H. Frank kibernetike i filozofije. Knjiga završava programskim esejom V. Verschraghena *Perspektive budućnosti.*

2. Na dvije stotine i osamdeset razgovjetno napisanih stranica kvalitetom neujednačenih priloga izložen je misaoni materijal izričitih i prešutnih provokativnih pitanja kibernetike i provokativnih pitanja kibernetici. „Nedovršenost" eseja i njihovo sustajanje pred zadaćom oblikovanja čvrstih odgovora na nagovore kibernetike i nagovore zbilje kibernetici, — bitna je vrijednost knjige, vrijednost što neosjetno uvlači čitaoca u premišljanja o zbiljskim vrijednostima ponuđenih znanstvenih stavova i nipošto jednoznačnih efekata kolosalnog razvitka znanosti. Nadalje, po svojoj ukupnoj intenciji — i bez obzira na mjestimična napuštanja misaone razine — u knjizi sabrani prilozi dospijevaju u blizinu pitanja što svojom neodložnošću ugrožavaju temeljnu strukturu tradicionalnog znanstvenog mišljenja, ali i u blizinu zbiljski utemeljenih otpora putu samouvjerenog napredovanja kibernetike ka svojevrsnom svjetonazoru, ka metafizici par excellence.

Ako je već s pravom postao bespredmetan razgovor o tome treba li čovjeku kibernetika ili ne, razgovor koji je unaprijed osujećen u svojoj djelotvornosti izvanrednim rezultatima kibernetike, onda ostaje da se zaključi kako je pitanje svih pitanja o učincima kibernetičkog napredovanja sabrano u Van Egtenovoj brižnoj rečenici: „da li će ljudska jedinka moći živjeti kad se konačno oslobodi prisile svojih potreba u svijetu u kojem će se, prema Wienerovom zavjetu, moći izdići razmjerno svome duhu?". U marksističkom radikalnom revolucionarnom postavu to pitanje zadobiva oblik: kako u uvjetima potrebitog i nezadrživog rasta znanstveno-tehničkih moći osigurati put prisvajanja totaliteta proizvodnih snaga. Oba modaliteta u bitnosti istog pitanja otvaraju okružje razgovora o izazovu kibernetike i izazovu kibernetici.

3. Prema Molesovu određenju objekt kibernetike je teorija općih sustava, analogija njena metoda; no, kibernetika „ima aksiomatiku koja se temelji, na primjer, na tvrdnji da... model pojave nije nikako razjašnjenje načina kako se pojava zbiva, već jednostavno potvrda o tome da postoji racionalno objašnjenje pojave" (str. 48). Naznaka objekta, metode i aksioma kibernetike daju naprosto osnovne obrise biti novovjekovne znanosti, kako je domišlja, na primjer, Heidegger: bit novovjekovne znanosti je istraživanje, a bit istraživanja je u „tome da spoznavanje samo sebe usmjeruje kao postupanje u neko područje bića, prirode ili povijesti", pri tome je temeljni događaj nacrt (model) „na koji se način spoznavajuće postupanje imade vezati uz otvoreno (istraživačko) okružje" (*Doba slike svijeta,* str. 9).

Dakle, razgovor o kibernetici izvodi u područje razgovora o novovjekovnoj znanosti na njenu putu od ideje kartezijanske mathesis universalis i metode koja je sva u redu i rasporedu do današnjih složenih modela što simuliraju događanja u bilo kojem području prirode, društva i ljudskog mišljenja. Razlika između

kibernetike i tradicionalnog tipa strukture znanstvenog mišljenja jest u krajnjoj istanci razlika između novovjekovnog i klasičnog tipa znanstvenosti. Klasična znanost teži „k razdvajanju homogenog od heterogenog, objašnjavanju složenog s pomoću jednostavnog, cjeline jedinicom", ona nastoji „utvrditi strogu odgovornost uzroka za učinak". Kibernetika „prihvaća kompleksnost i heterogenost onakve kakve jesu, pravi ih predmetom sustavnog opažanja i istraživanja, odlučuje se na prilagodljivu vezu među činjenicama" (Lemaire, str. 69).

Razlika tradicionalne i novovjekovne znanosti — kako već slijedi iz prethodnih Molesovih i Lemaireovih navoda — očituje se i u načinu upitna odnosa prema svijetu: prva pita što je nešto, druga — kako je nešto. Nadalje, prva gradi znanstvene sustave utemeljene na određenom shvaćanju bića i biti istine čak i apstrahiranjem od postojećega u njegovoj pojavnosti, druga uzima postojeće u njegovoj prezentnosti i nastoji izraditi matematizirani analogon postojećega. Tradicionalna znanstvenost zastaje pred zagonetkom temelja, kibernetika čini svojim predmetom postojeće bez obzira na njegov temelj i biva zadovoljna ako model „zadovoljavajuće simulira na realno danoj razini opažanja" (Moles, str. 48). Klasična znanost se stalno vraća na ireduktibilnu točku svega što jest, novovjekovna (dakako, i kibernetika) osvaja nove prostore neopterećena „zadnjim pitanjima". Jedna je u tragu za smislom, druga formaliziranim sustavom pokušava osmisliti svijet rasutih prostorno-vremenskih veličina na realno datoj razini opažanja datosti; tradicionalna znanost izvodi postupak iz razumijevanja bića i istine, novovjekovna daje prednost spoznavajućem postupanju nad bićem.

No, ako je nedvojben izazov kibernetike tradicionalnoj znanosti, osobito gledom na ekonomiju i operativnost mišljenja, i tradicionalna znanost jest izazov kibernetici. Njeno je pitanje: što osigurava da će ljudska jedinka na putu predanosti osvajajućem optimizmu novovjekovne znanosti i njene metode utemeljene „na sustavnoj uporabi analogije" i primicanja „onom što danas nazivamo strukturalističkom filozofijom" (Moles, str. 47), — moći doista živjeti puninom ljudskog života? Ili: hoće li kibernetička „metoda fundamentalne formalizacije konkretnog, radilo se o svijetu prirode, živog bića ili o proizvodu njegovih vještina" (Moles, str. 58), apstrahirati od konkretne ljudske osjetilnosti u ime neosjetilne znanstvenosti matematiziranog istraživačkog okružja i tako svesti ljudsko biće u rang ostalih bića usprkos njegovoj navlastitoj osobitosti bitno nesvodivoj na predstavnost broja i računa?

4. Naspram znatne doze nekritičkog optimizma nekih autora ove zbirke, optimizma što mu je strano gornje pitanje, vrijedno je H. Janneovo razumijevanje granica kibernetike te razlikovanje kibernetike kao sredstva i kao svrhe po sebi: „Kad bismo kibernetiku primijenili na globalno društvo, izgrađivali bismo model koji tome sve više odgovara. Pokušaji simuliranja diktirali bi politiku vlade i ta bi kibernetika u pravom smislu postala Platonova ili Amperova u njegovoj klasifikaciji znanosti... U isto bi doba bilo to učvršćenje i ozakonjenje društvenih struktura (režima) takvih što objektivno postoje u trenutku u kojem započinje kibernetička primjena... Kakva znanstvena stabilizacija utvrđenog reda!" (str. 217). U pozitivnom smislu, smatra Janne, kibernetički model globalnog društva „morao bi igrati ulogu instrumenta za osvajanje svijesti i bića, po etapama, zamijenjen novim modelima koji simuliraju voljom ljudi zamišljene postupne faze progresa" (str. 218). Ovakvo rješenje razložno uviđa da kibernetika „ne bi mogla doći na mjesto politike a da ne postane sredstvo kondicioniranja čovječanstva i ne nametne mu globalno otuđenje" (str. 218).

5. Pogubna i danas ne tako rijetka dilema što između filozofijskog stava razumijevanja temelja opstojnosti i kibernetičke energične formalizacije postojećega nalazi rješenje u jednostranoj odluci dovedena je u eseju Helmara Franka s pravom do apsurda. On predlaže rješenje obostrane egzistencije ovih polariteta: „Filozofija i kibernetika nastoje mijenjati realnost, ali za kibernetiku to znači mijenjanje fizičke realnosti, dok

filozofija najprije nastoji promijeniti subjekt akcije (etika)“ (str. 257). Nedostatno je ovo svođenje filozofije na etiku za njen dijalog s moćnim silama znanstveno-tehničkog osvajanja. Slabašna misao etičkog „treba da“ (sollen) neotporna je na znanstveno-tehničke moći.

Izvanjska kritika kibernetike sa stajališta bilo kojeg i kakvog metafizičkog svjetonazora ne dodiruje njenu bit. Ako je kibernetika svojom idejom i svojim učincima pripadna povijesnom sklopu tvorbe lika suvremenosti, onda kritika i obrana kibernetike imaju biti utemeljene na razumijevanju povijesno svjetovnih pretpostavki toga sklopa. Tek razumijevanje toga temelja, kao izvora iz koga se nadaje život u njegovoj povijesnoj biti, fenomenologiji i fenomenalnosti, osigurava mjeru kritike i kibernetike i onog tipa znanstvenosti što je neosjetan na topomijski i vremeniti status prakse. Takva kritika moći što tvore lik suvremenosti, kritika koja bi promicala povijesno utemeljeno, još nije izvršena. Do tada će paradoksalna polarnost mišljenja i ocjena svjetovnih moći imati pravo građanstva jer nije razvidna njena povijesna utemeljenost. Marxova instruktivna misao o „pozitivnoj znanosti“ (*Njemačka ideologija*), s onu stranu pozitivizma i metafizičke tradicije, znanosti koja je na djelu u istraživanju odrednica života epohe, — još je misaoni zadatak.

U knjizi prezentirana mišljenja, usprkos svim jednostranostima poteklim iz kibernetičkog pera, primjer su provokativnog izazova mišljenju smjerom rečenog Marxova naputka. To je više nego dostatan razlog tiskanja *Izazova kibernetici*, osobito jer izazov u bitnosti pogađa lijenost humanističke didaktike ili samopouzdanje formaliziranih načela dijalektike. Oba nazora kibernetičkom djelotvornošću doživljavaju osporavanja, često ne znajući za njih.

IVO PAIĆ

Slobodan Tomović: Njegoševa luča i Vječna zublja Njegoševa

(Grafički zavod — Industrijaimport, Titograd, 1971, strana 260 i „Slovo ljubve“, Beograd, 1972, strana 178)

Gotovo svako književno delo, bar ono potvrđene umetničke vrednosti, sadrži u sebi i neke filozofske ideje, refleksije o svetu i čovekovom položaju u njemu. Retki su, međutim, pisci koji jezikom i formom literarnog dela postavljaju i rešavaju filozofske probleme, dajući istovremeno doprinos i književnosti i filozofiji. Među stvaraoce takve vrste spada i Petar II Petrović Njegoš. Da u Njegoševim delima nisu prisutne samo pojedinačne ideje, već celovita filozofska koncepcija, pokazuju i studije Slobodana Tomovića *Njegoševa luča* i *Vječna zublja Njegoševa*.

Koji su to filozofski problemi koje je pesnik-filozof postavio i rešavao u svojim delima? To su oni problemi kojima se bavila evropska filozofska misao od Heraklita do Njegoša. Njegoš je u svojim delima dao odgovor na mnoga filozofska pitanja: ontološka i gnoseološka, kosmogonijska i kosmološka, etička i estetska. Tomović u ovim dvema studijama izlaže i analizira Njegoševo shvatanje prostora i beskraja; boga kao tvorca; materije ili haosa; slobodne volje; planskog, svrsishodnog uređenja sveta; slučaja i slučajnih poremećaja; atoma; prostora i vremena; zatim razmatra odnos materije i duha, svetlosti i mraka, tela i duše, vremena i večnosti. Osim toga, autor je dao Njegoševu viziju borbe u prirodi, kao i čovekovog položaja u kosmosu.

Tomovićeva pretenzija nije samo da Njegoševu refleksivnu poeziju tumači u duhu kategorija filozofskog umovanja, već i da pesnikovu viziju života i sveta uključi u tokove savremene filozofske misli.

U Tomovićevoj interpretaciji Njegoševe filozofije novina je tumačenje slučaja i atoma. Pored toga, Tomović je dublje od drugih njegošologa zašao u suštinu panestetizma u Njegoševim delima. O ovom pitanju autor sa posebnom pažnjom raspravlja u obema studijama.

O čemu se zapravo radi? Rešavajući osnovno filozofsko pitanje — iz čega je svet nastao — Njegoš je stao na stanovište filozofskog dualizma. Po pesnikovoj zamisli, naime, svet je nastao iz dve supstance: boga i haosa, pramase (materije). Iako je, po Njegoševom shvatanju, bog tvorac naše Zemlje i sveta u celini, ipak se njegova koncepcija stvaranja sveta razlikuje od tradicionalnih religijskih shvatanja. Komparativnom analizom tih shvatanja i Njegoševih opservacija Tomović nalazi i neke pesnikove originalne ideje. Po tradicionalnom shvatanju, bog je stvorio materiju iz ničega; nasuprot tome, Njegoš smatra da, pored boga, večno postoji i materija; bog, bez obzira na atribute savršenstva, ne poseduje sposobnost da stvara iz nepostojećeg. Tragajući za filozofskim idejama o stvaranju sveta, Tomović dolazi do zaključka da stvaranje sveta „nije djelo samo božje već proizvod napora i sudejstva dvije različite supstancije — boga i materije. Priroda je djelo dva oprečna faktora, dvije potpuno zasebne suštine koje u vječnom kontaktiranju, sukobljavanju, ili čak unutrašnjoj dopuni, korelaciji, proizvode svijet i svjetove" (*Vječna zublja Njegoševa*, str. 50).

Eksplicirajući pesnikove filozofske ideje, Tomović dolazi do zaključka da je Njegoševa koncepcija stvaranja sveta bitno panestetska. On smatra da lepota za Njegoša nije subjektivan utisak, već sadrži objektivnu, ontološku vrednost po sebi. Lepota je za pesnika, primećuje dalje Tomović, najčešće isto što i objektivna svrha prirode, teleološki princip ili njena unutrašnja sposobnost da se izrazi u pravilnim, dopadljivim i lepim oblicima. Odatle proizlazi uloga pesnika. „Umjetnik je u tom slučaju sredstvo prirode preko koga ona govori, u kome ona nalazi instrument, oruđe koje će na svoj način razumjeti njene diskretne zakone ljepote i transformisati ih u posebne literarno-filozofske cjeline" (isto, str. 52). Tomović primećuje da je kod Njegoša snažno izražena idealizacija supstancijalnog, objektivnog značaja lepote. Pesnik smatra da su sve forme stvarnosti naročite modifikacije lepote, odnosno izvesnog panestetskog impulsa u prirodi. Sve kreativne sposobnosti prirode predstavljene su u Njegoševom delu kao naročiti refleksi lepote, kao lepota projektovana u stvarnost. Priroda je, po pesniku, najveći umetnik, a čovek-umetnik samo podražava njene ogromne sposobnosti.

Njegošev panestetizam naročito dolazi do izražaja u njegovom shvatanju boga kao tvorca sveta. Bog je za Njegoša vrsta pesnika, stvaralački odnos boga prema prirodi liči na odnos genijalnog umetnika prema materiji koju oblikuje. Njegošu je bliska ideja da je stvaranje poezija, a stvaralac poeta čije pesničke vizije postaju konkretni objekti sveta. Tomović primećuje da za Njegoša bog nije logos, čak ni ukoliko se on ispoljava u pojedinim oblicima stvarnosti kao poredak, zakon, jer je ovo rezultat njegove umetničke naklonosti za lepotom, a ne logičkog projektovanja stvarnosti. A bog stvara jer je stvaranje u njegovoj prirodi, bog stvara zato što je i sam pesnik. Izlažući Njegošev panestetizam, Tomović posebno naglašava da izjednačavanje stvoritelja sa pesnikom nije slučajno, već predstavlja izraz Njegoševog uverenja da svako stvaranje predstavlja obilje snage, izlivanje te snage iz ustaljene kolotečine. Smisao izjednačavanja boga sa umetnikom je u sledećem: ni bog, kao ni svaki drugi pravi umetnik, nikada nije zadovoljan stvorenim, već večito i iznova uvodi u život nove svetove, stvara nova umetnička dela.

U Njegoševom panestetizmu Tomović vidi pesnikov subjektivizam, koji se sastoji u poistovećivanju ličnih osećanja, sopstvenih shvatanja sveta sa njegovom objektivnom suštinom. Subjektivizam ove vrste je svojstven mnogim misliocima i stvaraocima. „Ono što ga razlikuje od drugih filozofa te vrste je okolnost što je Njegoš umjesto racionalne i moralne metafizike uzdigao metafiziku lijepog iznad svakog drugog idealnog tipa egzistencije. U tom leži originalnost njegove filozofske pred-

stave svijeta jer se kroz nju naziru konture interesantne estetske teorije. Istina, ova teorija nema detaljno razređen sistem, nema svoju naučnu i sistematsku podlogu. Ipak, to joj ne smanjuje vrijednost principijelnog zahvata u oblasti značajnih estetskih problema kao što su: porijeklo i smisao umjetnosti, izvornost ljepote, sadržajnost, objektivni karakter pjesničkog stvaralaštva (*Njegoševa luča*, str. 126). Tomović dalje ističe da, bez obzira na to što slična teorija lepote ne bi izdržala kritiku savremene naučne misli, mi u našoj kulturnoj prošlosti nemamo interesantnije teorije u pogledu estetske strukture prirode nego što je Njegoševa.

NIKOLA RACKOVIĆ

JUGOSLOVENSKI ČASOPISI

lica

„Lica", sarajevski časopis mladih za društvena pitanja, kulturu i umjetnost, u majskom broju u rubrici „Rasprave" znatan deo prostora posvećuje temi *socijalne diferencijacije*. Tu su tekstovi *Socijalizam i granične mogućnosti socijalne jednakosti* Fuada Muhića, zatim *Socijalna diferencijacija kao izraz krize u razvoju samoupravljanja* Sime Sakana i *Pet teza o istraživanju društvene strukture socijalističkog društva* Šefke Međedovića. Posebno interesantan i svež čini se tekst *Socijalna diferencijacija i socijalna segregacija u našim gradovima* Stevana Vujovića. Ovaj tekst obiluje faktografskim podacima i predstavlja svojevrstan pokušaj sinteze empirijskih istraživanja u oblasti stambene izgradnje i psihosocijalnih, arhitektonskih i drugih posledica koje rađaju propusti, mane, deformacije jedne stambene politike. Tekst je u stvari korak ka konkretizaciji teme i njenoj lokaciji u koordinate naše stvarnosti, zbog čega ga posebno i ističemo. U vezi s osnovnom temom je i tekst *Mladi, revolucija i samoupravljanje* Esada Ćimića, koji takođe donosi izvesne faktografske podatke, a u priličnoj meri je to i tekst *Omladina, radnička klasa i revolucija* Milorada Muratovića.

Interesantan je i prevod *Uvodne reči za jedno novo izdanje „Kapitala"*, koju je 1932. napisao Karl Korš. Taj tekst u ovom časopisu opravdano nosi naslov *Kako čitati „Kapital"*. Tekst predstavlja prikaz Marksovog *Kapitala* sa izvesnim pedagoškim Koršovim opservacijama o tome kojim ga redom čitati da bi se najlakše shvatio Marksov metod. U fusnoti redakcija časopisa kaže da ovaj Koršov tekst donosi sa namerom da *otpočne mirnu debatu o marksističkom obrazovanju.*

Fuad Muhić u tekstu *Socijalizam i granične mogućnosti socijalne jednakosti* podseća da je Marks smatrao da su zakon vrednosti, socijalna diferencijacija i socijalna stratifikacija tri nerazdvojno povezana fenomena. Muhić podvlači da se o njima može govoriti kao o večnim zakonima ravnoteže društva. On će citirati Marksovo pismo Kugelmanu iz 1868. godine u kome Marks govori o zakonu vrednosti kao prirodnom zakonu društvenog kretanja. Taj zakon menja samo svoj pojavni oblik, dok mu „bit miruje u ontološkoj dubini vremena". Kao imanentna mera apstraktnog društvenog rada, on ima dva obeležja: kvantitativno i kvalitativno. Kvantitativno on reguliše odnos između jednostavnog i složenog rada. Kvalitativno se pokazuje kao zakon socijalne diferencijacije: „Količina društveno priznatog rada pretače se u kvalitet." Muhić će pri tome napomenuti da je i kod Marksa i kod Lenjina socijalizam društvo prirodne nejednakosti koju reguliše upravo zakon vrednosti. „Pravo proizvođača

proporcionalno je radu koji oni daju. Jednakost se sastoji u tome što se mjerenje vrši jednakim mjerilom — radom. Ovo jednako pravo nejednako je za nejednak rad." Razlike ne proizlaze iz povlašćenog svojinskog statusa niti iz uzurpacije društvene moći, već iz raspodele društvenog rada koju vrši zakon vrednosti.

Muhić odbija da birokratiju, koja je u položaju faktičkog vlasnika sredstava za proizvodnju, nazove klasom zbog toga što smatra da je to pitanje od sporednog terminološkog značaja. On, međutim, navodi da se po nekim shvatanjima klasna struktura obnavlja već u odnosu 1 : 10 između plata produktivnog i neproduktivnog dela stanovništva. On će još reći da je taj odnos u SSSR-u u pojedinim područjima 1950. godine iznosio i 1 : 40. Reći će takođe da kod nas taj odnos često prelazi kritičnu granicu. On će se pomoći istraživanjima Stipe Šupara i opomenuće da 2% Jugoslovena živi na nivou američke srednje klase, da se toj grupi bezbrižnih od 2.000 dolara po stanovniku ozbiljno približava još 10%, dok 70% prima platu ispod proseka, a 80% seljaštva živi praktično bez tekovina industrijske civilizacije.

Ovakve razlike nisu plod delovanja zakona vrednosti, već njegovih negativnih korektiva, u koje autor ubraja voluntarizam političkog tipa koji dovodi do otuđenja državnog aparata, što vodi polarizaciji na radničku klasu i državni kapital. Taj odnos može prevazići samoupravljanje.

Esad Ćimić u tekstu *Mladi, revolucija i samoupravljanje* navodi tri razine revolucije: političku, ekonomsku i antropološku. To su ujedno tri razine samoupravljanja. Samoupravljanje se kod nas pojavilo kao politička, a ne istorijska šansa, koja se ne da ostvariti bez situiranja u ekonomskoj razini, bez koje bi samoupravljanje bilo samo osvešćivanje u vlastitoj nemoći. Tek kada pođe od ekonomskih pretpostavki, samoupravljanje može postati sistem čovekove institucionalizovane kontrole sfere predmetnosti — sfere politike, ekonomije itd., može postati sistem u kojem je „čovjek odgovoran ne samo za ono što je učinio, već i za ono što nije učinio". Tada se može govoriti o samopotvrđivanju, samovaspitanju i samoodgovornosti. Mladi su, kaže Esad Ćimić, vitalno zainteresovani za ostvarenje ovakve socijalističke perspektive. Njihovi zahtevi, zahtevi „lijevo usmjerene" mladeži bi uglavnom bili: (a) suzbijati formalne oblike društvenog aktivizma i (b) tražiti već sada realizaciju bliže perspektive (pravo na rad, otklanjanje neopravdanih socijalnih razlika, kadrovske promene).

Simo Sakan u tekstu *Socijalna diferencijacija kao izraz krize u razvoju samoupravljanja* konstatuje da pojedine socijalne grupe sadrže različite komponente najamnog rada u svom položaju u društvenoj strukturi. Obrnuto sa distribucijom najamnog rada stoji distribucija društvene moći. Drugi faktor koji proističe iz distribucije najamnog rada i koji s njim stoji u obrnutom odnosu je mogućnost obrazovanja. U takvoj situaciji logično je konstatovati uticaj na raspodelu onih sa većom društvenom moći. Ima li društvena svojina svog faktičkog tajnog nosioca? Samoupravljanje u radnim organizacijama je paravan iza koga se kriju privatno-svojinske tendencije. Nerazvijena i neorganizovana radnička kalsa — kaže se u članku — nije uspela da autoakcijom pretvori centre odlučivanja u svoje instrumente, nije uspela da spreči otuđenje svojih formalnih reprezentacija. „Ona ne može biti vladajuća klasa kada najveći deo njenih pripadnika živi na nivou egzistencijalnog minimuma" — kaže Sakan i dodaje da je svaki treći naš radnik nekvalifikovan, svaki peti stanovnik nepismen, a da je 65% naših ljudi 1965. godine imalo dohodak ispod 100.000 starih dinara mesečno. Došlo je do formiranja centara finansijske, tehnokratske i političke moći koji samim svojim postojanjem ili aktivnošću često limitiraju odluke samoupravnih radnih organizacija.

MILAN MILOŠEVIĆ

Međunarodni radnički pokret

U prvom ovogodišnjem broju ovog časopisa za teoriju i praksu socijalizma nalazimo niz zanimljivih tekstova, od kojih posebnu pažnju želimo da skrenemo na prilog Ivanke Carin *Neke dileme savremenog marksizma u Italiji* i na temu *Polarizacija u komunističkim partijama Zapadne Evrope,* koju je obradila grupa autora (Z. Priklmajer, M. Janković i R. Nikolić).

Glavna tema priloga Ivanke Carin odnosi se na razlike u tumačenju i aktualizaciji Gramšijeve misli. Koliko su Gramši i njegova misao prisutni i značajni u savremenoj Italiji, autor želi da prikaže vezujući Gramšija najpre za KPI, zatim za italijanski marksizam i najzad za marksističku kulturu u Italiji.

Nesumnjivo je da Gramšijeva aktivnost i raznovrsna misaona delatnost predstavljaju značajan doprinos razvoju radničkog pokreta u Italiji, a posebno razvitku KPI, „koja sebe smatra pravim tumačem i sledbenikom Gramšijevih političkih koncepcija".

Da bi objasnio političko stanje i orijentaciju KPI posle rata, autor se vraća na godine osnivanja KPI, ukazujući pri tom na vreme od 1921. do 1926. godine kao na jedan vrlo značajan period u istoriji KPI. Prekretnica u KPI je nastupila 1924. godine kada rukovođenje Partijom preuzimaju Gramši i Toljati. Promena rukovodstva značila je i promenu političke linije. Naime, politika ekstremne levice A. Bordige trebalo je da ustupi mesto politici „istorijskog bloka". Upravo ta politika „istorijskog bloka" biće različito tumačena od strane KPI u posleratnom periodu. To je bilo vreme kada je glavni pečat Partiji davao Gramši i kada se ona kretala „u okviru lenjinističke koncepcije partije i revolucije".

Godine 1926. Gramši i Toljati su napisali Lionske teze o „politici saradnje" koja je trebalo da se ostvari između seljaka i radnika.

Po mišljenju nekih kritičara, ta „politika saradnje" je uzrok izrazito reformističke politike koju vodi KPI, kao i druge komunističke partije na Zapadu.

Zahvaljujući neomarksističkoj literaturi, naročito Markuzeu, o Italiji se govori kao o zemlji koja se parlamentarnim vidom borbe radničke klase uvrstila u red razvijenih neokapitalističkih zemalja.

KPI, iako sebe smatra doslednim sledbenikom Gramšijeve misli, pretrpela je kritiku zbog neistorijskog posmatranja Gramšijevih ideja. Tu kritiku uputio je KPI L. Koleti u jednom članku gde ističe da „postoji suštinska razlika između posleratne politike KPI — politike narodnog fronta i Gramšija iz 1924. godine, odnosno onog Gramšija iz 1919. godine".

Ovaj Koletijev članak predstavlja uvod u široku diskusiju koja se vodi oko takozvanog Gramšijevog nasleđa — ističe autor.

I u pogledu fabričkih saveta razilaze se Gramši i KPI danas. Gramši je, zajedno sa Lenjinom i Rozom Luksemburg, u savetima video oblik koji doprinosi slamanju kapitalističkog društva, a ne njegovom preobražavanju. KPI izbegava da se bavi problemom fabričkih saveta jer bi to značilo negaciju „italijanskog puta u socijalizam".

Drugi problem koji autor ovde obrađuje jeste italijanski marksizam, odnosno Gramšijevo mesto u istoriji marksističke misli.

Italijanskom marksizmu zameraju neki marksisti da društvene promene posmatra i tumači u duhu marksističkog istoricizma, koji nužno treba menjati.

Gramšijev istorijski metod imao je niz nastavljača, ali i onih koji su ga osudili i napadali kao istoricizam. Treba naglasiti da su Gramšijevom istorijskom metodu čak i liberalno-buržoaski istoriografi priznali „bogatstvo izvanrednih istorijskih opservacija na osnovu kojih je on zasnivao svoja predviđanja".

Gramši i marksistička kultura u Italiji je treći problem kome je autor ovog priloga posvetio pažnju. Ovde autor ukazuje na Gramšijevo shvatanje uloge intelektualaca u društvenom životu Italije. Gramši nije zadovoljan delovanjem intelektualaca u italijanskom društvu i smatra da je njihova uloga „pored organizovanja kulturnog života i intelektualna i moralna reforma italijanskog društva".

Ovaj svoj prilog Ivanka Carin završava nizom pitanja na koja treba potražiti odgovore: Da li je „politika saradnje“ učinila da je Italija danas ne samo dalje od socijalizma nego što je bila u prvim posleratnim godinama, već da su te godine bile propuštena prilika za socijalističku revoluciju? U kolikoj meri je u okviru leve kulture marksizam postao tkivo italijanskog duhovnog života?

Poslednjih nekoliko godina u komunističkom pokretu Zapadne Evrope došlo je do razmimoilaženja zbog niza promena koje se dešavaju u društvu, kao i zbog avgustovskih događaja 1968. godine u Čehoslovačkoj. Tu situaciju prikazala je grupa autora (Z. Priklmajer, M. Janković i R. Nikolić) u članku *Polarizacija u komunističkim partijama Zapadne Evrope.*

Da bi se ta zbivanja u komunističkim partijama bolje objasnila, moramo se vratiti na početke razmimoilaženja u pokretu.

Različiti uslovi razvoja u pojedinim zemljama, a prvenstveno proces destaljinizacije u komunističkom pokretu, označili su novu etapu u razvoju komunističkih partija na Zapadu.

Autori ovog teksta na nekoliko primera iznose osnovne karakteristike ove etape previranja u komunističkim partijama Zapadne Evrope.

U periodu 1964—1966. godine dolazi do većih razmimoilaženja u KP Italije. Javljaju se različite ideje u pogledu načina društvenog preobražaja, kao i u pogledu njegovih subjekata. Borba za strukturne reforme, odnosno borba za postepenu izgradnju socijalizma je gledište koje zastupa Amendola, a koje u opštim crtama predstavlja partijsku viziju borbe za socijalističko društvo. Na drugoj strani je jedna revolucionarnija struja koja se suprotstavlja Amendolinom reformizmu, a koju predvodi Ingrao. On se zalaže za zajedničku akciju komunista, levih katolika i dela socijalista kojom se napadaju kako zaostale i nerazvijene tako i progresivne strukture kapitalističkog sistema. Na XII kongresu KPI ova grupa je poražena i ona počinje da deluje kao opozicija okupivši se oko svog časopisa „Il Manifesto“. Pripadnici ove grupe su uglavnom kvalifikovani partijski kadrovi, članovi CK, sekretari partijskih sekcija, poslanici i odbornici.

KPI je u nekoliko navrata osudila postojanje ove grupe i optužila je za frakcionaštvo, tendenciju likvidiranja Partije, ekstremizam i šematizam.

Autori smatraju da pojava ove grupe predstavlja značajan momenat u istoriji KPI i da „može da ima pozitivnih efekata u italijanskom političkom životu“.

Pod vrlo teškim i specifičnim uslovima delovala je KP Španije, čija je aktivnost sputavana od strane zloglasnog Frankovog režima. Dugo godina se KP Španije nalazila pod uticajem KPSS. Tek u poslednje vreme ona se okreće problemima svog društva, i to posebno zahvaljujući Santjagu Karilju.

KP Španije se takođe zalaže za mirni put prelaska u socijalizam, mada pri tom ne odbacuje ni oružani sukob.

Ni KP Španije nije ostala imuna od raznih sukoba i razmimoilaženja.

KPŠ javno je osudila intervenciju trupa Varšavskog ugovora u Čehoslovačkoj i istakla da je to događaj koji će se teško reperkutovati na čitav komunistički svet. Mnogi su skloni da ovaj stav KPŠ smatraju glavnim uzrokom razmimoilaženja u Partiji, mada se može reći da se „sukobi u ovoj partiji vrše pretežno u vezi sa stavom prema KPSS“.

Kao alternativa stavu KP Španije pojavila se „nova levica“ sa stavom da je jedini put za radničku klasu put socijalističke revolucije.

I za Komunističku partiju Francuske 1968. godina je bila godina sukoba i unutarpartijskih previranja.

Intervencija u Čehoslovačkoj je u velikoj meri poljuljala odnose u komunističkom pokretu i dovela je do revidiranja idejnih opredeljenja i političkog ponašanja mnogih članova komunističkih partija.

U vremenu 1968—1971. godine sukobi u KPF izbacili su kao protagoniste tri poznata imena francuskog komunističkog pokreta: Andre Baržone, Rože Garodi i Šarl Tion.

Mada je svaki od njih na svoj način uputio kritike Partiji, oni se susreću u tri osnovna prigovora: da KPF ne odgovara vremenu kao revolucionarna organizacija; da prihva-

ta sudbinu ČSSR u želji da održi dobre odnose sa KPSS; da zadržava u suštini staljinistički tip partijskog ustrojstva.

I ostale komunističke partije u ovom delu sveta doživljavaju razne sukobe i razmimoilaženja, što govori o tome da se komunistički pokret nalazi u jednom opštem previranju, koje se manifestovalo naročito u poslednjoj deceniji.

Ovaj tekst autori završavaju pitanjem: „Da li ova polarizacija u zapadnoevropskim komunističkim partijama doprinosi slabljenju njihovih političkih pozicija ili ima svoje pozitivne aspekte? Moglo bi se reći da su prisutna oba ova momenta: s jedne strane, unutrašnje trzavice pokazuju da su neka veoma krupna pitanja borbe za socijalizam u njima još neraščišćena, mnoge slabosti staljinističkog perioda neprevaziđene definitivno, što slabi položaj ovih partija, posebno u odnosu na druge partnere. Ali istovremeno sukobi gledišta i doprinose jasnijem sagledavanju mnogih dilema i objektivno predstavljaju podsticaj za stalno ispitivanje vrednosti važećih pozicija."

DRAGICA JANJIĆ

PREGLED

Realizujući programsku orijentaciju najavljenu početkom ove godine (više tematskih blokova vezanih za bosanskohercegovačke prilike, češće organizovanje razgovora o celovitijim temama za okruglim stolom „Pregleda"), redakcija ovog sarajevskog časopisa u svom junskom broju treći po redu okrugli sto posvetila je *stanju i perspektivama nauke u Bosni i Hercegovini*. Problem koliko poseban, toliko i opšti. Učesnici razgovora, ma koliko da su se trudili da empirijskim pokazateljima pokažu odnos društva prema nauci u Bosni i Hercegovini, nisu mogli a da ne pokažu i stanje jugoslovenske naučne politike u celini, a naročito njen odnos i zaostajanje za visoko razvijenim zemljama. Međutim, odnos prema nauci, utvrđivanje determinanti uticaja na naučnu politiku jedne zemlje, ne može se sublimirati samo u ekonomskim pokazateljima. Čini se da značajan faktor, koji u razgovoru nije bio naročito prisutan, predstavlja i stanje duha i svesti društva, intelektualna radoznalost, tradicija i slično.

Moto ovog razgovora, štampanog na preko stotinu stranica, mogao bi se iskazati na sledeći način: u savremenoj ekonomskoj formaciji nauka je postala prva proizvodna snaga; privredni i društveni razvoj postaje sve više direktna funkcija naučnoistraživačkog rada; naučni rad u novoj tehnološkoj epohi postaje dominantan i određujući vid ljudskog rada, te je vreme da se okrenemo sebi, sopstvenim prilikama, da pokušamo utvrditi dijagnozu i odrediti perspektive naučne politike u našoj zemlji.

Značaj nauke, pokušaj da se bar približno utvrdi naučni potencijal u svetu, komparativna analiza ulaganja u naučnoistraživačke projekte u zemljama različitog stepena razvijenosti predmet je analize Milivoja Erića.

Autor članka navodi impresivan podatak da danas u svetu ima oko dve hiljade naučnih disciplina, milion i po naučnih radnika, da se fond ljudskog znanja udvostručava približno svakih 10 godina i da će se po nekim naučno fundiranim projekcijama za 50 godina blizu 20% aktivnog stanovništva baviti naučnoistraživačkim radom. Međutim, koliko god pokazatelji bili upečatljivi, nepovoljna je okolnost što je ovako izvanredan napredak nauke, proizvodnih snaga i naučni progres ograničen na veoma mali broj visoko razvijenih zemalja. Tako, na primer, od oko četiristo hiljada pronalazaka koliko se godišnje patentira blizu 90% otpada na 12 visoko razvijenih zemalja. Ako se prihvate Denisonovi proračuni po kojima u razvijenim zemljama istraživačka delatnost i tehnološke inovacije doprinose stopi privrednog rasta od jedne četvrtine do jedne trećine, postaje jasno u kojoj meri nau-

ka utiče na ekonomski potencijal zemlje i njenu konkurentsku sposobnost na svetskom tržištu. Nauka (kakvog li apsurda) postaje dodatan faktor produbljivanja jaza između razvijenih i nerazvijenih i vanredno značajan oblik eksploatacije kroz međunarodnu podelu rada. „Putem transfera monopolisanog naučnog znanja vrši se eksploatacija svih zemalja koje imaju negativan „tehnološki bilans"..." Kada se ovome dodaju i stope ulaganja nacionalnog dohotka u naučnoistraživački rad u razvijenim i nerazvijenim zemljama, još je evidentnija ta zakonitost. Dok razvijene zemlje ulažu od 2,5 do 5% nacionalnog dohotka (SSSR 3,4%, SAD 4,8%), nedovoljno razvijene zemlje za razvoj nauke i usavršavanje tehnologije ulažu manje od 1% nacionalnog dohotka. Čini se da po ovoj proceni cenu negativnog tehnološkog bilansa plaća i naša zemlja.

Iz spektra problema koji su takođe bili prisutni u razgovoru izdvojili smo još dva. To su: (1) analiza pretpostavki za fundiranje naučne politike na naučnim osnovama i (2) finansiranje naučnoistraživačkog rada i analiza naučnog potencijala (kadrovi).

Prvi problem predmet je priloga Vlahe Bubovca. Da bi se došlo do naučno fundirane naučne politike, nužno je:

— stvoriti dugoročan program naučnoistraživačkog rada u skladu sa potrebama privrednog i društvenog razvoja;

— konstituisati na samoupravnim osnovama efikasan sistem organizacije i upravljanja naučnoistraživačkim institucijama;

— obezbediti stabilan sistem finansiranja i omogućiti veći uticaj neposrednih korisnika (privrede pre svega) na usmeravanje istraživanja;

— omogućiti brže proširivanje i poboljšavanje kadrovske strukture;

— razraditi metode selekcije istraživačkih projekata.

Pored ovih pretpostavki, neophodno je jasno utvrđivanje prioritetnih pravaca naučnoistraživačkog rada (po autoru, to je „optimalizacija organizacije, upravljanja i funkcionisanja našeg samoupravnog društva kao celine, kao velikog sistema koji se sastoji iz niza međusobno povezanih podsistema"), češće korišćenje multidisciplinarnih istraživanja, neophodnost reintegracije naučnih metodologija i kadrova.

Drugi problem bio je prisutan u izlaganju gotovo svih učesnika okruglog stola.

Naročito je interesantno zapažanje Grujice Žarkovića. On je na osnovu kompjuterske simulacije faktora koji utiču na ekonomski i socijallni razvoj SFRJ i posebno Bosne i Hercegovine pokušao da utvrdi koji bi deo nacionalnog dohotka trebalo danas ulagati da bi se, uz druge faktore (praćenje tehnoloških inovacija u svetu, preuzimanje od drugih zemalja potrebnih snaga), postigao skok u tehnološkom progresu oko 1980. godine. Po njemu, suma sredstava u Bosni i Hercegovini (jugoslovenski prosek je samo nešto malo bolji) trebalo bi da iznosi oko 9% vrednosti društvenog proizvoda. Ako se zna da se prema predlogu plana SFRJ predviđa izdvajanje za naučni rad do 1975. godine u iznosu od 2% nacionalnog dohotka, zaostajanje naše zemlje na tržištu znanja je neizbežno. Čini se da se moramo složiti sa zaključkom Vlahe Bubovca da, „ukoliko želimo da napravimo ozbiljan napredak u razvoju naučno-istraživačkog potencijala u narednom periodu, onda je neophodno da ulaganja u naučnoistraživačku djelatnost rastu po većoj stopi od stope narodnog dohotka. Takve tendencije došle su do izražaja u svim razvijenijim zemljama svijeta".

Analizi izvora i obima finansiranja treba dodati i izvesne procene ukupnog broja naučnoistraživačkih kadrova, od kojih navodimo sledeće:

1) u našoj zemlji evidentan je nedovoljan broj naučnih radnika i istraživača. Na deset hiljada stanovnika u Jugoslaviji dolaze oko 3 naučna radnika i istraživača;

2) postojanje velikih razlika u razmeštaju naučnih kadrova među republikama. Tako je Bosna i Hercegovina 1968. godine imala na deset hiljada stanovnika 4 do 5 puta manje naučnih radnika i istraživača od Slovenije, a u ukupnom broju istraživačkog kadra u Jugoslaviji sudeluje sa 9%;

3) zabrinjavajuće je veliko zaostajanje za visoko razvijenim zemljama.

MILAN PODUNAVAC

INOSTRANI ČASOPISI

ESPRIT

Junski broj francuskog časopisa „Esprit" donosi priloge uglavnom iz oblasti međunarodne politike. O Aziji je reč u tri napisa: *Vijetnam* od Žerara Šalijana (Gerard Chaliand), *Bilans kulturne revolucije u Kini* od Fransoa Fejtoa ((François Fejtö) i *Indija danas* od Satiamurtija (T. V. Sathyamurthy). Latinska Amerika zastupljena je člancima: *Hrišćani i marksisti* od Žaka Šonola (Jacques Chonol) i *Brazilski podimperijalizam* od Konrada Detreza (Conrad Detrez).

Vodeći članak u ovom broju, koji nosi i naslov *Ideologija i društvo*, pisan je povodom nedavno objavljenih dokumenata Pentagona. Jednim kraćim prikazom, pre nego analizom, autor želi da dokaže u kojoj meri predrasude Amerikanaca utiču na nepoznavanje i, još više, nerazumevanje pravog stanja stvari u Vijetnamu. Po njegovoj klasifikaciji, te predrasude su pre svega „sistematski antikomunizam, ubeđenje da jedino oni (Amerikanci) poseduju racionalan sistem mišljenja, primenljiv na svaku situaciju, a sledstveno tome — nemogućnost da se shvati neprijateljeva motivacija i konačno — potcenjivanje protivnika putem potcenjivanja njegove ideologije".

Ovaj članak jedan je od mnogobrojnih neposrednih odziva širom sveta na objavljivanje dokumenata Pentagona o Vijetnamu. Tekst je pisao poznavalac indokineskih prilika, koji otvoreno iznosi vlastiti stav. Šalijan se čudi nad čuđenjem Amerikanaca što eskalacija rata u Vijetnamu doživljava poraz. Njega začuđuje i činjenica da knjige o Vijetnamu koje se objavljuju u SAD od pedesetih godina, otkada je ova zemlja posredno ili neposredno angažovana u ratu, ne prelaze nivo novinske informacije.

Pokušavajući da dosegne do objašnjenja zašto i kako Severni Vijetnam može da se odupre američkom bombardovanju, Šalijan obrazlaže društveno-istorijske uslove koji su uticali na formiranje vijetnamskog naroda i ideologiju koja motiviše volju i dela severnovijetnamskih vođa i, posredstvom Partije, masa.

Osnovna socijalna struktura u Vijetnamu — piše Šalijan — nekoliko vekova pre nove ere bila je *seoska zajednica*. Ta zajednica se održala i tokom duge kineske okupacije. Država je naplaćivala porez i uzimala mladiće u vojsku. Seoska zajednica je određivala porez svakoj porodici ponaosob. Mandarin, koji je predstavljao državu, nije ni zalazio u selo, zaklonjeno obaveznom bambusovom ogradom. Ako bi neko selo učestvovalo u pobuni ili jatakovalo sa pobunjenicima, prva kazna bila bi — posecanje bambusove ograde, što je za Vijetnamce velika moralna sramota i zbog čega bi se osećali kao goli među obučenima. Iako je apsorbovala kinesku kulturu tokom okupacije duge deset vekova, vijetnamska seoska zajednica održala je svoju koheziju. U vijetnamskoj je tradiciji da centralna vlast nema poseban odnos prema pojedincu, već prema zajednici, koja uživa autonomiju. Te zajednice odlikuje solidarnost i prema unutra i prema spolja. Pored toga, vijetnamski narod ima za sobom bogatu vojničku tradiciju, podjednako u osvajanjima i u odbranama. Vrlo razvijena nacionalna svest još je jedna odlika Vijetnamaca.

Po Šalijanovoj oceni, ove društveno-istorijske činjenice kazuju zašto Vijetnamci u uslovima rata uspevaju da se efikasno organizuju. Ali, piše Šalijan, ni jedna od ovih činjenica ne kazuje zašto se Hanoj i Sajgon različito ponašaju. Istini za volju, ni iz Šalijanovog napisa to ne postaje mnogo jasnije.

Težište sveukupnog obrazloženja autor stavlja na *ideologiju*. Opšti američki prilaz političkoj stvarnosti Severnog Vijetnama odlikuje se apriornom ideologizacijom koja zamračuje procenu protivnika. To se vidi upravo iz dokumenata Pentagona i takav stav sprečava Amerikance da procene neprijateljeve mogućnosti. „Ne moći shvatiti logiku neprijatelja

— piše Šalijan — ne dokazuje njegovu iracionalnost, već pre — granice sopstvenog sistema mišljenja."

Vodeće ideje oko kojih su se okupljali Severnovijetnamci, koje je vodio Vijet Min sa Ho Ši Minom na čelu, jesu: nacionalna nezavisnost (setimo se ovim povodom da je Vijetnam jedan — naglašava autor), koja se, uostalom, održava i u odnosu na Sovjetski Savez i u odnosu na Kinu, i unapredivanje privrede kako bi se zemlja osavremenila. Ovim idejnim stavom teži se da se promene uslovi života celokupnog stanovništva, a ne da se privileguje jedan određen sloj. Dakle, nacionalno dostojanstvo i socijalna pravda idu ka promeni tradicionalnih odnosa (racionalizujući ih u smislu povećanja efikasnosti). Osnova ove ideologije — kaže autor — jeste marksizam-lenjinizam.

Od dvadesetih do tridesetih godina vijetnamska Komunistička partija bila je jedina partija koja je mogla da preuzme na sebe ostvarivanje težnji ne samo za socijalnom pravdom, već i za nacionalnim oslobođenjem. Na Ženevske sporazume vijetnamske vođe gledale su kao na privremeni kompromis nametnut koliko pritiskom Sovjeta, toliko i prilikama. Legitimni cilj ponovnog ujedinjenja Vijetnama nikada nije zaboravljen.

Otpor ne može biti objašnjen ako se ne procene i promene koje je režim sproveo na selu. Mehanički prenoseći kineski model agrarne reforme, Vijetnamci su 1954—1956. godine upali u greške koje se obično nazivaju „staljinističkim". Ta reforma prouzrokovala je 1956. godine i pobunu u jednoj provinciji. Ali, Ho Ši Min je brzo reagovao i mnoge greške su ispravljene, a odgovorni (među njima i sekretar Partije Truong Čin) smenjeni su. U međuvremenu je obradiva zemlja povećana za jednu četvrtinu u poređenju sa 1939. godinom, proizvodnja za 68%, a lična potrošnja za 13%. Međutim, 1959. godine zadruge su osnivane isključivo od dobrovoljaca. One su popularne jer je dokazano da su daleko produktivnije od individualnih gazdinstava.

Daleko je 1945. kada su stotine hiljada seljaka umirale od gladi. Od 1954. do 1964. godine i zdravstvo i školstvo se razvilo po selima. Ukratko: „vijetnamski režim, i pored stalnih bombardovanja, uspeva da podiže nacionalnu svest i da mobiliše mase za ostvarivanje onih ciljeva koji njima služe a koji su neposredna osnova režima i njegove ideologije".

GORDANA STANISAVAC

Les Temps Modernes

Majski broj donosi nekoliko zanimljivih priloga, od kojih izdvajamo skup članaka i analiza pod naslovom *Klasna borba u Španiji između 1939. i 1970.* U razmatranjima postavljenog problema polazi se od postavke da u analizi španske društvene stvarnosti „ne treba nikad izgubiti iz vida da sve elemente koji je sačinjavaju na odlučujući način određuje građanski rat 1936—1939". Tu se govori najpre o građanskom ratu i njegovom raspletu, o ulozi vladajućeg bloka, o odnosu tog bloka i frankističke države neposredno posle građanskog rata, o monopolističkom razvoju uz koncentraciju i centralizaciju kapitala. Zatim se govori o usponu poznate organizacije Opus Dei, koja je u borbi sa falangom uspela da prevagne i u svoje ruke preuzme političku vlast iako je vladajući blok nije priznao za svoju pravu političku partiju.

Pobeda frankističkih snaga u građanskom ratu i dalji razvoj u Španiji imali su znatnog uticaja i na radnički i narodni pokret. U prvo vreme taj pokret je bio praktično skoro uništen i obezglavljen. Razni pokušaji KP Španije i nekih anarhističkih grupa da se reorganizuju i stupe u akciju sistematski su razbi-

jani. Opozicija u izgnanstvu, odvojena od masa, nije mogla da ima neki veći uticaj na stanje u zemlji. Gerilski pokret u zemlji nalazio se u očajnoj situaciji. Međutim, u industrijskim centrima pojavljuju se prvi simptomi reaktiviranja radničkog pokreta, i to putevima koji su se razlikovali od gerilskih akcija. To je nagnalo rukovodioce KP Španije da izmene taktiku: napustili su gerilu i počeli da propovedaju borbu unutar postojećih legalnih organizacija i, konkretnije, unutar vertikalnih sindikata. Radničkoj klasi nedostajalo je političko rukovodstvo. Stoga se može reći „da se, uz neke izuzetke, radnički pokret spontano orijentisao ka revandikativnom sukobu uperenom protiv sistema, i to bez koherentnog političkog rukovodstva“. Jedino je KP pokušala da tu nešto izmeni, pa je zbog njene političke aktivnosti u masama donekle porastao njen ugled i ona se brojčano uvećala.

KP Španije vodila je politiku nacionalnog izmirenja, razrađenu na V kongresu. Ta politička linija donekle je tačno tumačila novu situaciju, ali se varala u svom tumačenju frankističke države i tipa privrednog razvoja. Ali, upravo „sledeći tu liniju, KPŠ se upregla u zadatak da rukovodi spontanim radničkim pokretom koji je vršio sve jači i jači pritisak“. Na tu pojačanu aktivnost radničkog pokreta država je odgovarala sve žešćom represivnom politikom. Kad je režim video da je opozicija, zbog nedovoljne stvarne veze sa radničkom klasom, slaba i da nije sposobna da masovni pokret povede u direktan sukob sa državom, „on se upustio u svoju najriskantniju operaciju: plan stabilizacije“, čiji se najveći deo tereta svalio na leđa radničke klase. Opozicija nije bila sposobna da radnike mobiliše protiv stabilizacije i represije jer je na tu ofanzivu reagovala neadekvatnim merama.

Slede, zatim, razmatranja o monopolističkoj ekspanziji i spontanom pokretu radničke klase u periodu između 1962. i 1967. godine. Monopolistička ekspanzija je u najvećoj meri pogađala radništvo. Otuda u aprilu 1962. godine dolazi do talasa štrajkova „koji je označio početak nove faze radničkog pokreta u Španiji“. Režim je pokušao da ih surovo uguši. Ipak je glavni rezultat tih štrajkova bilo deblokiranje nadnica, a zatim i stvaranje začetka autonomne organizacije radničke klase izvan vertikalnih sindikata. Tako su nastale radničke komisije i radnički odbori po preduzećima. Međutim, pogrešna politika KP Španije prema radničkim komisijama, koja im je dala demokratsko-liberalnu orijentaciju i svela ih samo na antifrankistički pokret, dovela je do tog da su „samo u nekim izolovanim slučajevima radničke komisije uspele da pokrenu i rukovode radničkim akcijama od nekog većeg značaja, i to znatno više zahvaljujući požrtvovanoj aktivnosti svojih aktivista nego direktivama svojih koordinacionih organa“.

Jačanje političke aktivnosti srednjih slojeva i nova politika savezništva vladajućeg bloka, sitna buržoazija i novi srednji slojevi. njihova politička i ideološka nestabilnost, studentski pokret, intelektualci, crkva i njena uloga, nastavljanje aktivnosti radničkog pokreta i reorganizacija radničkih komisija na solidnijim osnovama — sve su to teme kojima se posvećuje znatna pažnja i za čiju analizu nam nedostaje prostor pošto smatramo da se posebno treba osvrnuti na onaj deo studije koji govori o sadašnjem zadatku komunista.

U ovom delu studije konstatuje se da su tokom trideset godina klasnih borbi pod frankizmom komunisti uradili ogroman posao: „Neporecivo je da su rukovodioci KPŠ još od prvog momenta propovedali antifrankističku borbu i da su se u toj borbi prekalili najbolji aktivisti. Ali, ti isti rukovodioci počinili su greške u analizi frankizma i revizionistička skretanja u odnosu na metode rada, oblike borbe i karakter protivrečnosti u okrilju vladajućeg bloka... Ta pogrešna procena u analizi klasa u zemlji odrazila se u političkoj nemogućnosti da se korektno rukovodi borbom radničke klase i naroda protiv frankizma i za narodnu revoluciju.“ Pošto KP ne daje nikakve garancije za obezbeđivanje organizovanja masa, a još manje političke i ideološke autonomije radničke klase, to „mi komunisti moramo da se borimo za obnavljanje pokreta u Španiji i za ponovno stvaranje komunističke partije“. Pri tom se, na-

ravno, ne sme zapostaviti rad sa masama, „jedini koji može da garantuje pravu rekonstrukciju organizacije". Zadatak koji se nameće, „danas više nego ikad, jeste da se rekonstruiše organizacija komunista. Nije dovoljno da komunistički aktivisti rukovode borbom masa i razvijaju njihove organizacije; potrebno je da postoji komunistička partija i da rukovodi akcijama masa u njihovoj antifrankističkoj borbi i za *socijalističku revoluciju*". Pokretačka snaga te revolucije je proletarijat, „oko kojeg je moguće i neophodno okupiti široki narodni pokret, iskovati pravi *narodni blok*, sa seljaštvom i nižim slojevima novih nadničara". Borba protiv frankizma i njegovog monarhističkog ishodišta, borba za republiku, omogućiće da se stopi taj narodni blok, da se ojačaju taktička savezništva sa drugim slojevima sitne buržoazije iz grada i sa sela i da se prodube protivrečnosti vladajućih klasa. Zaključak se nameće sam po sebi: „Samo tim putem i sa tom perspektivom *Narodne i Socijalističke Republike* radnička klasa moći će da obezbedi svoju hegemoniju i izvrši svoj istorijski zadatak: stvaranje jedne socijalističke Španije."

MARKO KATANIĆ

NOVA MYSL

Iz broja 5 (jubilarnog broja jer obeležava 25 godina izlaženja ovog časopisa), obimnijeg i tematski raznovrsnijeg nego obično, izdvojili smo kao vredan pažnje članak *Ideološka borba u epohi naučno-tehničke revolucije*, čiji je autor član Predsedništva i sekretar CK KP Slovačke Ludovit Pezlar. Članak privlači pažnju naročito zbog primetno odsečnih stavova i akcenata kojima se, rekli bismo, svesno do kraja pojednostavljuje prilaz i snalaženje u ovoj složenoj materiji.

Ističući da naučno-tehnička revolucija dovodi do dalekosežnih društvenih promena, autor njen značaj vidi u sledećim aspektima: (1) ona se tiče svih naroda na svetu, te ima „globalan i totalan karakter"; (2) ona je tesno povezana sa ideološkim radom i partijskim obrazovanjem; (3) ima prvorazredan značaj sa gledišta daljeg razvoja teorije marksizma-lenjinizma, što je značajno za uspešnu borbu protiv „savremenog revizionizma kao teoretske osnove desnog oportunizma"; (4) ona je naročito značajna sa gledišta čehoslovačkih specifičnih uslova gde je došlo do njene „zloupotrebe pri pripremi kontrarevolucije u Čehoslovačkoj"; (5) značajna je sa stanovišta rada sa inteligencijom kod koje je bilo dosta „dezorijentacije" i „zloupotrebe jednog njenog dela u borbi protiv osnovnih principa socijalističkog društvenog uređenja".

U odeljku „Suština i glavni pravci naučno-tehničke revolucije", koji po celovitosti, preciznosti i zanimljivosti zapažanja predstavlja najvredniji deo članka, Pezlar navodi domene u kojima se naučno-tehnička revolucija ispoljava i preobražaje koje izaziva; navodi definiciju čehoslovačkih marksističkih autora po kojoj ova revolucija predstavlja „stalan i univerzalan preobražaj proizvodnih snaga, sistematsko i sve brže kretanje proizvodnih snaga, promene ljudskog života i čitave društvene strukture". On s pravom naglašava da naučno-tehnička revolucija „premaša nacionalne granice", da „razvoj proizvodnih snaga pod njenim uticajem ima međunarodni karakter" i da „dovodi do daljeg razvoja međunarodne podele rada". Međutim, sve to za autora nije predmet rasprave. On se s tim u vezi interesuje samo za ideološku borbu dva sistema.

Najveći deo članka Pezlar posvećuje suštinskim razlikama kompleksa naučno-tehničke revolucije u kapitalizmu i socijalizmu. Ističući da se radi o potpuno različitim društvenim uslovljenostima procesa revolucije, on

ukazuje na dve „važne specifičnosti“ ove revolucije: (1) ona se odvija „u periodu prelaska od kapitalizma ka socijalizmu u svetskim razmerama“ i (2) ona predstavlja „odlučujuće polje, kičmeni stub utakmice dva sistema“. Kompleks naučno-tehničke revolucije u kapitalizmu autor slika na izgled vrlo jasno, ali i pojednostavljeno: u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama ona se ispoljava u tendenciji razvoja proizvodnih snaga. Ali pri tome se zaoštravaju osnovne protivrečnosti kapitalizma. Tamo vlada monopolistička struktura, a ona je „glavna barijera razvoju nauke i tehnike“. U tim uslovima vlada monopolistički kapital, finansijska oligarhija. Nije važno koja partija je na vlasti ili u vladi; važno je da, na primer, u SAD vlast faktički drži grupa od oko 1.000 ljudi. Ali, pošto naučno-tehnička revolucija ima univerzalan karakter, kapitalistički sistem, da bi sačuvao sebe, prinuđen je da se neprekidno prilagođava. „Ovo prilagođavanje jedna je od najvažnijih tendencija savremenog kapitalizma. Ono, međutim, sadrži u sebi elemente negacije samog sistema. Prilagođavanjem se rešavaju parcijalne protivrečnosti i ujedno reprodukuju nove, višeg nivoa. Tako se omogućava dalje funkcionisanje kapitalističkog sistema, to mu daje izvesnu dinamiku, ali ujedno izrazito ubrzava proces daljeg podruštvljavanja proizvodnje, što predstavlja jednu od bitnih materijalnih pretpostavki prelaska ka socijalizmu...“ Tako dolazi do nove polarizacije klasnih snaga. Autor pri tome naročito upozorava da „naučno-tehnička revolucija u razvijenim kapitalističkim zemljama sama po sebi nije vodila niti vodi automatski socijalnim promenama, socijalnoj revoluciji“ jer se tu javlja problem „klasne zloupotrebe rezultata razvoja nauke i tehnike u interesu monopolističkog kapitala“. Autor to ilustruje na primeru Vijetnama i drugih područja masovnog uništavanja i patnji naroda, na primeru opasnosti od atomskog rata, iz čega izvodi zaključak o „vidnom ispoljavanju parazitskog karaktera savremenog kapitalizma“. U ovom poglavlju značajan je i stav da između naučno-tehničkog i socijalnog progresa „nema direktne zavisnosti ni sa unutrašnjeg ni sa međunarodnog gledišta“. On se ispoljava kao tendencija menjanja društvenih uslova, ali ne automatski, već putem aktivnog delovanja revolucionarnih snaga, putem složene i raznovrsne revolucionarne borbe. „Naučno-tehnička revolucija menja parametre te borbe, utiče na njenu dinamiku, ali ne menja njenu socijalnu suštinu.“

A kako je to u socijalizmu? Autor ističe kao prvorazrednu činjenicu to da „u socijalističkim zemljama postoji mogućnost celishodnog usmeravanja procesa povezanih sa naučno-tehničkom revolucijom u interesu svih radnih ljudi“. Taj stav potkrepljuje zaključcima Moskovskog savetovanja predstavnika komunističkih i radničkih partija iz 1969. godine i XXIV kongresa KPSS! On ističe niz prednosti na strani socijalističkih zemalja ne previđajući pri tome da ove zemlje dosta kasne za razvijenim kapitalističkim zemljama. Zbog toga se zalaže za borbu protiv mogućih zloupotreba buržoaske propagande ističući da SSSR i ostale zemlje „socijalističkog sistema“ istorijski nisu mogle odmah posle drugog svetskog rata pristupiti realizaciji naučno-tehničke revolucije. (Pri tome je zanimljivo da autor na jačanje potencijala SSSR radi suzbijanja eventualne agresije imperijalističkih sila gleda isključivo kao na usporavajući faktor u realizovanju naučno-tehničke revolucije, dok ovom faktoru u „drugom taboru“ ne poriče direktnu spregu u pravcu i dinamici razvoja nauke i tehnike.) Rezimirajući činioce obezbeđenja „većeg prostora“ za razvoj nauke i tehnike u socijalističkom sistemu, autor navodi tri takva činioca: (1) ne postoje socijalne barijere u vidu antagonističke klasne strukture. Razvoj je u interesu svih društvenih grupa i slojeva; (2) pravac i sadržaj razvoja nauke i tehnike određuje se planovima tehničkog razvoja zasnovanim na opštedruštvenim interesima, dok u kapitalizmu, makar se i produbljavali elementi planiranja, ostaje dominantan stihijni karakter sistema; (3) u socijalizmu je prisutan takav stepen podruštvljenosti sredstava za proizvodnju kakav je za kapitalističke zemlje nedostižan bez menjanja socijalno-klasnog sadržaja celog sistema.

Osećajući nedovoljnu argumentovanost svojih tvrdnji, Pezlar dodaje da se ni u socijalizmu mogućnosti ne pretvaraju automatski u stvarnost i da je stoga potrebna odgovarajuća akcija komunističke partije i celishodni rad milionskih masa. „Osim toga, potrebno je čuvati se od grešaka, zabluda i naročito subjektivizma u ekonomskoj politici."

U posebnom poglavlju Pezlar se ukratko osvrće na „buržoaske i revizionističke teorije o naučno-tehničkoj revoluciji". Tu posebno komentariše shvatanja o ulozi radničke klase ističući da se u uslovima naučno-tehničke revolucije menja njena struktura, obrazovni nivo, ali da ona i dalje ostaje vodeća snaga progresivnog kretanja društva u razvijenim kapitalističkim zemljama. Zatim komentariše teorije „partnerstva", „konvergencije" i, posebno, shvatanja o ulozi partije. Smatra da od zbližavanja dva sistema nema ništa, već da će dolaziti do dalje divergencije, pri čemu će u socijalističkim zemljama vodeća uloga partije u realizovanju ciljeva naučno-tehničke revolucije, kao i u realizovanju ostalih ciljeva, i dalje rasti. Među tim teorijama pominje i teoriju „kraja ideologije" smatrajući da će značaj ideologije i ideološke borbe dalje rasti i dobijati sve nove i nove dimenzije i novu oštrinu. Bavi se i revizionističkim teorijama, za koje kaže da dobijaju „opasne dimenzije", a na kraju pominje savremeni „antikomunizam i njegove planove"; cilj mu je, kako ističe autor, da odvoji ostale socijalističke zemlje od SSSR, čime bi, navodno, ove zemlje bile onemogućene u realizovanju naučno-tehničke revolucije i oslabljene u sposobnosti da brane socijalističke tekovine u svetskim razmerama. S tim u vezi ističe stav da „Sovjetski Savez objektivno pri realizaciji naučno-tehničke revolucije u čitavom socijalističkom sistemu ima nezamenljivu funkciju, koju ne može preuzeti ni jedna druga socijalistička zemlja", podrazumevajući tu veličinu SSSR kao tržišta, njegova sirovinska bogatstva i sposobnost obezbeđenja racionalne podele rada.

Autorova poruka čehoslovačkim čitaocima veoma je jasna: nema uspešne naučno-tehničke revolucije bez jake uloge partije i države, bez centralizovanog planiranja i odlučivanja. Za drukčija shvatanja u čehoslovačkom životu nema mesta. Osim toga, sama Čehoslovačka ne može ostvarivati ciljeve naučno-tehničke revolucije. To je moguće samo u okviru „socijalističke zajednice". Autor na kraju članka izričito kaže: „Ne može se nikada gubiti iz vida činjenica da naučno-tehnička revolucija predstavlja zajednički zadatak svih socijalističkih zemalja sa SSSR na čelu. Realizacija tog programa deo je borbe dva svetska sistema — kapitalističkog i socijalilstičkog. Ona sve više postaje odlučujuće polje njihove utakmice."

ŽIVORAD JEVTIĆ

CENA 10 DINARA

H/K

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

IZ SADRŽAJA

9

1972

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.
SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 50 dinara.
Za inostranstvo 8 USA dolara.
Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 608-1-270-1, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Grafičko preduzeće »Prosveta«, Beograd, Đure Đakovića 21.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

GODINA XV 1972 BROJ 9

SADRŽAJ

STUDIJE I ČLANCI

PRILOZI

PRIKAZI

СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИИ И СТАТЬИ

ПРИЛОЖЕНИЯ

РЕЦЕНЗИИ

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

CONTRIBUTIONS

REVIEWS

Studije i članci

Jovan Đorđević

SAMOUPRAVNA MISAO I INSTITUCIONALIZAM*

I

1. U savremenom stanju razvitka društva i misli nema naučnog shvatanja i objašnjenja institucija ni naučno zasnovane teorije o instituciji bez naučnog koncepta samoupravljanja i stalnog istraživanja u ovoj oblasti društvenog života i misaonih napora.

Kao antiautoritaran koncept, samoupravljanje otkriva pravu problematiku institucija, ako i ukoliko se ono ne shvata kao obično administriranje, upravljanje u preduzeću, ili kao „nukleus", odnosno „model" socijalizma. Više od toga, ako se samoupravljanje shvati i ostvaruje ne samo kao sistem (što je njegova spoljna i formalna strana), već kao egalitarna struktura, to jest kao odnos među ljudima u kome nema više uslova za podelu na naredbodavne i izvršne funkcije i uloge, ono može imati idejni značaj i uticaj na teoriju institucije.

Samoupravljanje je nova društvena struktura koja izražava proces nužnih i mogućih promena stvarnosti (ljudskih odnosa), u kojoj se ukida dominacija zasnovana na dvostrukoj vlasti i u kojoj se ograničava još uvek postojeća, politički i društveno-ekonomski uslovljena politička vlast u makrodruštvu i u drugim institucijama van privrede. Tako shvaćeno samoupravljanje je istovremeno *indikator* i *pokazatelj* suštine institucije i mogućih promena u njoj.

Negirajući tradicionalne strukture dominacije i otuđujući pretežno idealistički karakter društvene teorije, samoupravljanje otkriva mogućnosti novih oblika društvenosti i nove vidike u političkoj teoriji i u pokretu istorije. S gledišta analize političkog sistema i institucija, ono otkriva nove ideje i time nova i sigurnija merila za ocenu sadržine i vrednosti osnovnih pojmova i teorija u sociologiji i politikologiji, socijalnoj psihologiji i pedagogiji.

Ova teorijska i metodološka potencija, odnosno funkcija samoupravljanja do danas je najviše shvaćena i primenjivana u oblasti socijalne psihologije, industrijske sociologije, sociologije grupa i pedagogije, pru-

---

* Odlomak iz knjige koju će uskoro objaviti „Radnička štampa" iz Beograda u okviru biblioteke „Ideje".

žajući osnovu za uspostavljanje novih načina istraživanja i naučnih metoda kao što su institucionalna analiza, institucionalna i samoupravna pedagogija, socijalna analiza i slično.

Samoupravljanje kao idejna srž ovih novih istraživačkih i misaonih postupaka nije samo akt usmeren prema boljem saznanju i otkrivanju istina koje su bliske konkretnoj istini. Kao princip i kao praksa, samoupravljanje je radikalna demistifikacija tradicionalnih društvenih odnosa i konzervativnih načina mišljenja. U njemu kao konceptu i praksi nalaze se elementi „komentara“ i „argumenata“, to jest otkrivanja smisla i podsticaja na borbenu akciju protiv uspostavljenih poredaka nejednakosti, gušenja slobode, kao i elementi nužnog i mogućeg uspostavljanja čoveka ne samo kao upravljača, već kao pune, integralne ljudske ličnosti.

U tom smislu samoupravljanje ima i etičku vrednost jer više od ranijih i postojećih institucija u sistemu političke vlasti teži da uspostavi slobodan i spontan, ali i racionalan i svestan život okrenut prema budućnosti koju ne fetišizuje. Kao takvo samoupravljanje to postaje ukoliko predstavlja situaciju u kojoj i pomoću koje se vraćaju čoveku svi osnovni oblici društvenog i ljudskog otuđenja; ono je do sad najpoznatiji i najradikalniji akt i događaj „razotuđenja“.

2. Samoupravljanje je osnovni koncept savremene političke nauke i sociologije. Kao ideja ono je oplodilo političku misao, istraživanje i teoriju o politici i institucijama. Samo društvo koje je otkrilo i prihvatilo ideje koje, otkrivajući postojeće, predviđaju i omogućuju nastajuće, budućnost, pisao je Hegel, može se nazvati „istorijskim društvom“. Ako je jedno društvo nesposobno da stvori tu teoriju i da ceni napore da se ona konstituiše, ono ostaje i postaje staro, tradicionalno i zatvoreno društvo čak i kad prihvata i razvija samoupravljanje kao praksu koja se time neizbežno suši i osiromašuje. Narodi koji predstavljaju to društvo, odnosno klase i društvene grupe koje u njemu imaju vladajuću ulogu, pokazuju da nisu sposobne da stvaraju i da nisu u stanju da „pišu istoriju“.

Teorije i ideje su, prema tome, pozitivna merila o karakteru, vrednosti i kvalitetu jednog društvenog sistema, naroda i ljudi. To potvrđuje istorija i današnjica. Načelno, svako ima pravo, veliki i mali, da obogaćuje i razvija istorijsko stvaralaštvo i kulturu čovečanstva. Ali sve to se ne postiže samo na osnovu tog priznatog i konačno osvojenog istorijskog prava za sve i svakog. Narodi, mali po veličini i usitnjeni u svojoj organizaciji, akciji, misli i psihologiji, a posebno narodi sa zavisnim, kolonijalnim statusom i mentalitetom, nisu stvarali, a ne stvaraju ni danas, velike i nove teorije i ideje. Takvo stanje nalazimo i kod onih naroda, odnosno društvenih grupa koji su u jednom istorijskom trenutku uspeli da prevaziđu svoj status i da izvedu dublje revolucionarne preobražaje u makrodruštvenim odnosima i u fizičkom obliku društva.

Samoupravljanje se danas shvata i konstituiše kao jedan nov teorijsko-metodološki medijum o odnosu između saznanja i društvene stvarnosti. Taj medijum se u okviru teorije i metodologije takozvane insti-

tucionalne analize[1] naziva analizator[2]. Prenesen na oblast društvenih nauka, analizator je dispozitiv koji stvara analizu pre intervencije istraživačkog i svesnog aparata čoveka, naučnika i istraživača. Analizatori su — naročito prema teoriji koju je u poslednje vreme razvio francuski sociolog Luro, jedan od vodećih teoretičara takozvane samoupravne škole pretežno marksističke orijentacije — događaji, pojedinci, grupe, materijalni sistemi (fabrika, škola), kao i određeni institucionalni i pravni sistemi. Ovi analizatori, upravo ove kategorije su analizatori ako izazivaju nova saznanja i otkrivaju smisao u društvu. To su u stvari „prirodni analizatori". Međutim, za naučno istraživanje i društvenu teoriju i političku nauku su od većeg značaja takozvani „veštački analizatori", koji u stvari izazivaju smisao pojava i time otkrivaju nove ideje i istine u oblasti saznanja. Ovi „analizatori" su nužni naročito u istorijskim situacijama u kojima ljudi, koji stvaraju istoriju, nisu sami proizveli ono što je potrebno da se utvrdi i sazna smisao događaja.

3. Samoupravljanje, kao koncept i kao još uvek nesavršena i nedovršena praksa, već danas ima značaj i ulogu društveno-političkog i istraživačkog analizatora; u tom smislu ono je i prirodni i veštački analizator. Samoupravljanje može imati ovu funkciju ako se ne shvati i ne tumači kao krajnje otelotvorenje ciljeva čovečanstva i čoveka u pravcu osvajanja slobode i jednakosti, već ono što jeste i može biti. To je oblik ostvarivanja određenih ciljeva koji su kao svi ciljevi promenljivi i moraju se prevazilaziti. Otuda ograničava misao i praksu samoupravljanja naklonost pojedinih grupa i pisaca da ga preuveličavaju i da mu pripisuju kapitalnu i završnu ulogu u ostvarivanju socijalizma, tretirajući ga kao skoro krajnje otelotvorenje najviših ciljeva progresivnog pokreta društva i posebno radničke klase. Ovaj agnosticizam proizlazi iz nerazvijenog i heterogenog društva, koje pri tome preuzima uloge koje prevazilaze njegove mogućnosti; a naročito iz sredina koje stvarno ne veruju u svoje snage ni u snage onih na koje se pozivaju i koje prema budućnosti imaju samo verbalan odnos, sumnjajući po pravilu u nju, i zato se ne trude ni da je predviđaju, a još manje da je pripremaju, u takvim slučajevima se grupe i ljudi uopšte predaju „fatumu" (sudbini) ili „filozofiji" obavijenoj dimom reči. Verbalizam prati ljudsku nesigurnost i kulturno siromaštvo; on postaje neprijatelj istine i nije u stanju da malo pretvori u veliko.

Teorija samoupravljanja mora prevazići ove društveno-političke i duhovne zaostalosti i njima odgovarajući intelektualni i duhovni provincijalizam prikriven egzibicionizmom. Da bi bila osnova savremene političke nauke i racionalan i uman istraživački postupak, teorija o samoupravljanju treba da se uspostavi i razvija kao dijalektika između sa-

---

[1] Lourau, *L'analyse institutionnelle*, ed. Manuit, Paris, 1970; *L'instituant contre l'institué*, ed. Anthropos, 1969; *L'ulision pédagogique*.

[2] Pojam analizator nije nov. On je poznat u hemiji i fizici, kao i u filozofiji. Ako nije prvi, sovjetski fiziolog Pavlov je najdoslednije nazivao „analizatorom" čulne dispozicije koje nam daju prve refleksije, pre svesne teorijske obrade, analizu sveta (tako je, na primer, oko — analizator, kao što je to i mozak).

dašnjosti i budućnosti koja traži da se sazna volja, da se menja svest i način života ljudi. Ako se oslobađa ideologizovanja i dogmi, ako traži istine tamo gde se mogu naći i prihvata ih i kad ne odgovaraju zvaničnim pogledima sredine, pa čak ni idejnoj angažovanosti teoretičara, ova teorija se može osloboditi subjektivizma i verbalizma i postati istovremeno sistem novih ideja i saznanja i *objektivna nauka.*

Konstituisanje ovakve teorije zahteva i otkrivanje još nekih novih vidova i elemenata samoupravljanja. Samoupravljanje je nova, „pronađena" mogućnost da se, kao što je govorio Lenjin, menja dosadašnji način života ljudi i zato je ono suština, ali ne i rezime socijalizma. Prema tome, u teoriji i praksi samoupravljanja se moraju otkrivati vidici da se saznaju i prevaziđu materijalna beda, duhovno siromaštvo i moralna tupost u postojećim institucijama i strukturama, u odnosima i mentalitetu, ponašanju i akciji ljudi.

Sve se to ne postiže uticajem „istorijske sudbine" niti automatski proizlazi iz promena u stvarnosti makrodruštva i institucija i kad su zasnovani na samoupravljanju. Naprotiv, istorija i savremeno iskustvo potvrđuju ideje velikih mislilaca antičkog sveta i renesanse, ubeđenje svih revolucionara koji su ostali mislioci i ljudi, da svi veliki društveni preobražaji angažuju čoveka u celini i da on u njima „rizikuje" ne samo materijalne interese, već i sve intelektualne i moralne vrednosti, svoju misao i duh, osećajnost i dušu.

Ove elemente, od materijalnih i duhovnih do moralnih i sentimentalnih, obuhvata i mora obuhvatati samoupravljanje da ne bi bilo i postalo obična administracija ljudima, pozornica za manipulaciju od strane drugih i jačih, kao i reprodukcija, u osušenom obliku, stvarnog načina života ljudi.

Bez radikalnih preokreta u konvencionalnim oblicima života i misli, bez preobražaja ne samo struktura, već i dubina ljudskih ličnosti i međuljudskih odnosa, bez angažovanja svih vitalnih i etičkih energija jednog društva — nema samoupravljanja. Ako u svemu tom postoji i volja vitalnih i aktivnih snaga socijalističkog društva, samoupravljanje može biti osnova za nova znanja o društvu i čoveku. Dobijajući istorijsku efikasnost, politički smisao i etičku vrednost, ono kao praksa može biti prirodni, a kao misao veštački analizator savremene stvarnosti sveta.

4. Samoupravljanje se otkriva i postoji u svakodnevnom životu ljudi, u međuljudskim odnosima i ponašanjima svih i svakog; ne samo i ne pretežno u novim „strukturama" i institucijama, a nekad i mimo i protiv njih. Samo tako se može izvesti onaj „slobodni pokret" radničke klase i stvaralačkih misaonih snaga jednog društva u kome je Marks nalazio osnovnu manifestaciju i smisao socijalističke revolucije i istorijske uloge ovih istorijskih snaga i njihove stvarne potrebe. Samo tada će socijalizam, a time i samoupravljanje, biti delo radničke klase, odnosno „udruženih radnih ljudi", a ne samo „organizacija udruženog rada".

To će predstavljati ujedno i obezbeđenje samoupravne „alternative" savremene istorije čovečanstva protiv koje se već javljaju ili se pri-

premaju „alternative" znatnog broja grupa u svim zemljama sveta bez obzira na društveni i politički sistem u kome momentalno žive. Opštost ovih protivrečnosti i konfrontacija čini da je samoupravljanje univerzalna ideja, koja kao takva može biti za teoriju pouzdan analizator, a za istoriju jedan od izlaza u situaciji koju su ne samo stare klase, već i nove grupe zagradile nastojeći da je odvoje od istorijske univerzalnosti i time od zakona koji određuju pokret i promene stvarnosti.

U meri u kojoj je ova „zakonitost" ne samo racionalna, već i ostvarljiva u današnjoj etapi razvitka društva, nauke, tehnologije, ali i kulture, misli, volje i osećajnosti ljudi, — blokiranje ljudskog društva i sputavanje stvaranja i ostvarivanja novih saznanja i istina postaje upornije i opasnije. Tradicionalna „desnica" i „levica" imaju danas nove ideologije i naučne borbe i protivstavljanja, ali i savezništva.

5. Koncept društvenog ugovora prenet je u savremenu radikalnu misao iz političke misaone tradicije koja je tražila dublje i ljudskije, odnosno antietatizovano i racionalno opravdanje prava jednih da izdaju zapovesti i obaveze drugih da ih se pridržavaju. U odnosu na samoupravljanje ovaj koncept zadržava svoje opšte značenje, ali dobija i jedan nov smisao. Društveni ugovor je pravni izraz institucionizujuće moći društva, proizvođačkih grupa, a istovremeno isticanje da se u uslovima egalitarnih odnosa, iz takve društvene sredine ne rađa vlast, već snaga i uticaj, to jest autoritet koji se dobija kad se prihvati i kanališe potencijalna i raspoloživa moć društvenih veza i solidarnosti, koja je odavno otkrivena, ali je potisnuta ulogom i uticajem vlasti i manipulativne politike.

Na širem istorijskom planu stavljanje institucija u samoupravljanje je prvi radikalni akt „restrukturalizovanja" antagonističkog i hijerarhijskog društva i političke vlasti u njemu. Ovaj preobražaj se nije mogao i uopšte se ne može (hipoteza) ostvariti automatski u političkim fazama socijalističke revolucije, pa i kad se u njoj i posle nje uvodi „savetska struktura" vlasti u političkom obliku.

U mnogim teorijskim radovima mešaju se i čak izjednačavaju savetska i samoupravna ideologija. Teorijski i istorijski, „saveti" (sovjeti) su izražavali istu tendenciju koju su u nastanku imali, i docnije će je prihvatiti i delimično ostvarivati, nosioci društvenog samoupravljanja, radnički saveti. Vremenski, samoupravljanje je nastavak i prevazilaženje ideje saveta, naročito ukoliko savet znači samo nove nosioce i novu formu stare vlasti, a ne preobražaj vlasti. To ujedno ukazuje na političku grešku i teorijsku neosnovanost nekih savremenih shvatanja, inspirisanih trockizmom, po kojima su saveti „vlast radničke klase", a suština samoupravljanja je u uspostavljanju te vlasti. Za svakog poznavaoca istorije marksističke misli i radničkog pokreta očigledno je da se na taj način obnavlja lasalizam, koji je politički rezultat socijalističke revolucije nalazio u uspostavljanju radničke i narodne države koja ostaje „politička država". U *Kritici Gotskog programa* Marks je isticao da vlast radničke klase u suštini znači ukidanje — odumiranje svake političke vlasti („države") i da, dok takva vlast postoji, nikakvi demokratski epi-

teti ne mogu promeniti njenu suštinu, kao izraza i potvrde vladavine jednih ljudi nad drugima.

Ove teorijske zabune su posledica istorijskih procesa koji su nastajali posle izvođenja političke faze revolucije. Iako je pošla u akciju i donekle uspela sa parolom samoupravljanja, socijalistička revolucija, skoro u svim zemljama koje su je izvele, nije ostvarivala ovaj zahtev. On je čak sputavan i negiran od snaga koje su skoro odmah posle završetka vojno-političke faze revolucije na stari način nastojale i uspevale da sebe institucionalizuju, da se uspostave kao vlast, i time su kao takve, i u tom obliku, preuzele funkciju upravljanja društvom koje se rađalo. Tako je socijalistička revolucija presekla sebi prelaz na ostvarivanje svoje društvene funkcije, „društvene duše", kao što kaže Marks, ali je i svoju političku stranu ograničavala. U kritici i samokritici takvog stanja obnavlja se ideja samoupravljanja, i to u njenom dvostrukom istorijskom smislu. U društvu koje počinje i nastoji da gradi socijalizam samoupravljanje je istovremeno poslednji akt političke revolucije i prvi akt socijalne i kulturne revolucije — ukidajući „političko otuđenje" i „vraćajući" društveno i ljudsko otuđenje.

Usled toga je samoupravljanje „analizator" nastalih protivrečnosti između razvitka proizvodnih snaga i reprodukcije društvenih odnosa, između političke vlasti i nevlasti, vladanja narodom i njegovog samoodređenja. Na osnovu saznanja i prakse samoupravljanja skoro *in vivo* se otkriva logika društvenog i političkog sistema i njegovih institucija. Kao sredstvo analize i borbe protiv uspostavljanja vlasničko-političkih struktura, samoupravljanje, delujući kao „analizator", proizvodi nove informacije, nove istine i nova znanja o funkcionisanju protivrečnosti određenog društveno-političkog sistema i njegovih institucija. Ovde se potvrđuje već istaknuta i nedovoljno poznata metodološka premisa da stvarne ideje, to jest one koje su racionalizovale određene realne procese, ne samo otkrivaju smisao sadašnjosti i budućnosti, već i pomažu da se bolje shvati ono što je bilo, prošlost. Institucije su prošlost u odnosu na samoupravljanje i tek nauka o samoupravljanju omogućuje da se danas konstituiše puno i razvijeno znanje o institucijama. Tek koncept samoupravljanja može prevesti različita shvatanja i razne ideologije o institucijama na rang teorije.

Sve dok postoje uslovi da se održava dominacija, političko manipulisanje i otuđivanje društvene sile čoveka od njega samog, samoupravljanje nije i ne može biti sistem egalitarnih i neposrednih međuljudskih odnosa u osnovnim zajednicama rada i života ljudi. Ono je neizbežno i sistem normi, što ne znači neizbežno spolja unetih ili državnih normi. Samoregulisanje, koje je izraz samoupravljanja, u osnovi je regulisanje jer se suprotstavlja organizaciono-regulativnom nihilizmu, idealizaciji autonomije kao autarkije malih organizama.

6. Samoupravni odnosi određuju oblik institucije radi reprodukcije i produkcije novih društvenih odnosa. Institucija odgovara ovoj univerzalnoj funkciji društvenog organizovanja i života ljudi. Pored toga, institucija, i sa samoupravnim statusom, ima funkciju zaštite novih društvenih

odnosa od pritiska i uplitanja spoljnih i jačih, po pravilu još uvek državnih centara moći i uticaja, ali i od lične vlasti u njoj, koja se lakše rađa ukoliko nema društvenih regula i organizovanosti, ukoliko je život institucije pod dejstvom zakona stihijnosti

Spoj samoupravljanja i institucije proizlazi iz nerazvijenosti i nedovršenosti samih samoupravnih struktura i struktura makrodruštva u kome se ono danas uspostavlja. Samoupravljanje nije *a priori* antiinstitucionalistička doktrina i ideologija. Ono je ideja i praksa društvenih preobražaja u realnosti društva, obuhvatajući korišćenje njegove racionalnosti i uvažavanje njegove iracionalnosti. Ali, institucija u samoupravljanju ne sme značiti zatvaranje samoupravnih odnosa u hijerarhijsko-birokratsku strukturu i u staru formu institucije, kao što se događa skoro u svim zemljama koje razvijaju samoupravljanje.

Institucionalizovanje samoupravljanja mora biti na osnovi samoupravljanja, tako da sociološki i ljudski supstrat samoupravne institucije bude dovoljno jak i sposoban kako da spreči hijerarhije i dominacije tako i da otklanja protivrečnosti između razvitka proizvodnih snaga i društvenih odnosa. Model samoupravnih institucija nije još do danas pronađen, ni u oblasti teorije. Ali je s gledišta njenih zahteva neosporno da se taj model ne nalazi u mehaničkom spoju starog, u osnovi birokratskog institucionalizma i empiričkih samoupravnih odnosa. Samoupravna institucija je moguća jer je izlaz iz birokratskih struktura blokiranog društva.

Praksa i misao su pozvane i u stanju su da otkriju i racionalizuju one oblike institucionalizovanja koje opredeljuje samoupravljanje i u svom životu ih manifestuje. Otuda adekvatno institucionalizovanje samoupravljanja može biti posledica samo razvijene i dosledne prakse i teorije samoupravljanja. Ako toga nema, spajaju se raznorodne i čak suprotne forme i sadržaji, i „buržoasko pravo“ se održava i tamo gde mu više nema mesta, a nema mu mesta kad su se uspostavili novi društveni odnosi i kad stare norme i forme neposredno ili posredno vaskrsavaju ili rađaju stare klasne odnose dominacije, hijerarhije i vladavine „elite“, odnosno tehnobirokratije, a ne samo menadžera.

7. Sve to pokazuje da su teorijski pogrešne i društveno-politički opasne one koncepcije koje izjednačavaju samoupravljanje i instituciju, one koje traže i nalaze samoupravljanje u instituciji, a ovu u samoupravljanju (što je karakteristika uobičajenih mišljenja i prakse u Jugoslaviji). Relativno jedinstvo samoupravljanja i institucije je „jedinstvo protivrečnosti“, privremeno i društveno-politički uslovljeno. Otuda nema statičkih i savršenih organizacionih rešenja za samoupravljanje, a još manje „univerzalnih“. Još su manje opravdana takva organizaciona rešenja koja prenose na teren samoupravnog društva klasični institucionalni instrumentarij društva vlasti i političke dominacije.

S druge strane, pravi odnos između samoupravljanja i institucije nije ni u ideji antiinstitucije (omiljena parola osušenog hegelijanstva i neotrockizma), kao ni u proglašenju „spontanih situacija“ kao „jedino demokratskih i revolucionarnih“ „institucija“ (parola nabujalog struk-

turalizma i egzistencijalizma prošaranog ničeizmom, neoanarhizmom i bergsonizmom). Teorija antiinstitucije meša funkcije i forme i ne otkriva one odnose koji čine jednu instituciju birokratskom. Ona time svaki institucionalizam unapred izjednačava sa birokratizmom. Pored toga, ona nije za preobražaj, već za preuzimanje vlasti; vlast je „dobra" i „demokratska" ako je „naša" i služi određenoj ideologiji i interesima određenih grupa.

Ovaj dualizam, odnosno protivrečnost u svakoj instituciji ne razrešava se, u svim uslovima društva i istorije, ukidanjem institucija, već samo konstituisanjem egalitarne i solidarne strukture grupe („društvenih odnosa"). Oblik tih odnosa i tog samoorganizovanja jeste i može biti samoupravljanje. To se ne postiže samo proglašenjem samoupravljanja i samim samoupravnim režimom institucija, već pre svega radikalnim promenama u društvenoj strukturi i u suštini i funkcijama političkog sistema. U savremenim uslovima ne može se ostvariti samoupravna struktura društva i institucija ako se materijalna i objektivna osnova političkog sistema ne menja, to jest ako ostane podeljena, ispunjena nejednakostima i otvorena pritisku stare birokratije političko-partijskog tipa ili nove tehnobirokratije „elitističkog" smera.

8. Ako se ovi odnosi ne promene i, što je mnogo važnije, ako se politički sistem objektivno ne zasniva na neposrednom suverenitetu naroda i na demokratskom društvenom ugovoru, sve institucije (i one u samoupravnom statusu) sadrže *negativizam*, koji karakteriše svaki oblik društvenog regulisanja, i kao takve će produkovati i reprodukovati, u sebi i van sebe, u društvu, — vlast i hijerarhiju.

Kao što samoupravljanje čini institucije problematičnim, tako i ove ukazuju na besmislenost kako idealizacije samoupravljanja tako i današnjih formi u kojima se ono konstituiše.

Nema naučnog koncepta samoupravljanja i institucije ako se ne shvate i ne analizuju odnosi dominacije kao izraz dvostruke vlasti. Teorija samoupravljanja je idejno bogatija i kritičkija jer izražava proces dubokog menjanja stvarnosti i dramu sukoba starih i novih struktura i time i predstava o njima i osećanja u njima. Usled toga ona je u stanju da podigne na viši koncepcijski i teorijski nivo tradicionalno ideološka i često metafizička shvatanja o institucijama ne samo u konzervativnoj i reakcionarnoj misaonoj tradiciji čovečanstva, već i u onoj liberalnoj i „naprednoj". Nema ovakve teorije samoupravljanja ako ona nije sastavni deo nauke o političkom sistemu i politici, to jest ako se samoupravljanje ne proučava u sklopu strukture i političkog sistema jednog društva; ali i teorija o instituciji mora biti sastavni deo nauke o političkom sistemu i politici jer izdvojena gubi svoj smisao i time mogućnost da se naučno izrazi i shvati.

Ovakve teorije, i uopšte nauke o političkom sistemu, nema ako se ne hrane stalno novim idejama i otkrićima. To dolazi usled toga što ideje nisu suprotne realnosti: one su upravo subjekti istorijskog saznanja i stvaranja ako su, kao što Hegel ističe, izraz traženja racional-

nosti realnog. Ovo traženje i otkrivanje racionalnosti realnog i u njemu čini da ideje mogu imati teorijski domašaj i primenjivost.

Ovaj realizam, koji mnoge zbunjuje i zato se vraćaju na metafiziku i spiritualizam hajdegerovske i slične orijentacije, nije isto što i trivijalni empirizam, već mu je suprotan. Empiricizam skuplja i prikazuje činjenice kao navode „lekcije" stvarnosti, a odbija i nije sposoban da ih totalizuje i osmisli. Empiricizam je time upućen na preterano teoretizovanje jer stvarnost manje otkriva i saznaje, a više joj nameće prefabrikovane ideje i time apstrakcije o njoj.

9. Da bi se tražila racionalnost stvarnog, u skladu sa Hegelovim uputstvima, neophodno je: (a) koncipirati i shvatiti „sadašnji trenutak"; (b) imati svest da taj trenutak nameće teret svojih struktura, dubinu svoje prošlosti i uopšte svoje afektivno stanje i saznanje; (c) postupiti tako da se taj trenutak i saznanje o njemu ne odvoje od onog što narod oseća i čega je svestan.

U skladu sa ovakvim uslovima racionalnosti, ideje i teorije koje tim uslovima odgovaraju mogu biti ne samo „analizatori", već i efikasni instrumenti sposobni da proširuju saznanja o institucijama i da utiču na njihovo menjanje; spremni da ohrabruju snage i podstiču orijentacije u pravcu uspostavljanja novih i takvih institucija koje prevazilaze tradicionalni politički institucionalizam vezan za nejednakost i dominaciju, odbijajući da se one opravdavaju ne samo automatizmom „prirode stvari", već i novom metafizikom koju danas sve više prati mistifikacija i autokratizam.

Ovo pokazuje da se moraju praviti razlike ne samo između naivnih i ozbiljnih, već i između zelenih ili preuranjenih i zrelih i time efikasnih ideja. Samo ozbiljne i zrele ideje hrane teoriju i preko nje razvijaju nauku. One su takve kad su proizvod intelektualnih i misaonih aktivnosti koje se javljaju kad je stvarnost izvela i završila svoj proces formiranja i kad kod teoretičara i intelektualaca postoji svest da se ideal javlja prema realnom „kad su stvari već zrele" (Hegel).

Život i razvitak institucija, to jest pokret realnog, istorijski je laboratorij, to jest „nađeno" područje i rasadnik u traženju racionalnosti u realnom i time neiscrpan izvor i samih ideja. Ali, i ideje, a posebno teorija kao oblik njihove integracije, sistem su i istorijski laborati za otkrivanje karaktera, uloge i značaja institucija u ljudskom društvu i u posebnim istorijskim periodima.

Bez institucija ideje se ne bi rađale i razvijale, menjale i prevazilazile, a bez ideja ne bi se uspostavljale, menjale i prevazilazile, osvajale i rušile institucije; i to ne samo država i politička organizacija.

Ideje su ono stvarno, i to često stvarnije od materijalno stvarnog, a time što su koncepti, ne moraju biti lišene racionalnosti. Prave ideje se ne odnose na prirodu stvarnosti ili na činjenice kao stvari, što je inače, kao mišljenje, osnovna slabost većine socioloških škola i metoda. Ideje su ideje kad daju odgovore na pitanja funkcionisanja stvarnosti i institucija, a time i na problem njihovog menjanja.

10. Ideje služe kao potpora teorijske misli i predstavljaju jedan od osnovnih uslova revolucionarnih preobražaja. Misao je ne samo suštinstveni elemenat čoveka; ona je njegov najintimniji i najdublji revolucionarni i ljudski akt. Ideje su istovremeno i odbrana od nametnutih društvenih stanja, od političkog mrtvila, idejne sivoće i praznine, ali i od osećanja životne trivijalnosti i bezizlaznosti. One su izlaz iz ovakvih stanja i kad još nisu postale materijalna snaga koja je započela promene. Ideje menjaju ovakva stanja u glavama i odnosima ljudi koji ih prihvataju, a promene u glavama su uslov za dalje društvene i političke promene.

Ideje su i ključ za pronalaženje i stvaranje one kulture koja čini jedan konglomerat ljudi — grupom, a jednu grupu — klasom ili narodom. Upravo one jedan skup ostvarivanja, institucija i ljudskih odnosa čine civilizacijom, a jedan sistem društvenih odnosa socijalizmom, ili nešto što je suprotno civilizaciji i socijalizmu. Lažne ideje otkrivaju i pokrivaju pseudocivilizaciju, a birokratske ideje ruše svaku viziju socijalizma.

U tom smislu su ideje neodvojive od institucija i inkorporiraju se u njih, ali ne kao otelotvorenje kakvog „prirodnog stanja", već kao racionalizacija stvarnog. Odnos između institucija i ideja se rešava u otkrivanju suštine i funkcije ideja, a ne institucija. U tome treba da bude nova orijentacija jedne marksističke teorije institucija. Ali ideje ne samo kao koncepta, već kao društveno-istorijskog subjekta koji se konstituiše kad one otkrivaju, kao što je Hegel smatrao, racionalnost realnosti. Samoupravljanje je akt ne samo otkrivanja, već i ostvarivanja racionalnosti u realnosti. To čini da je samoupravljanje ideja koja je osnovni koncept i metod u teoriji i analizi institucija.

11. Nema autentične samoupravne institucije i prakse, i uopšte savremene naučne političke teorije, bez „samoupravne misli". Ali je ona nedovoljno „prisutna" i aktivna u svetu, pa i u zemljama koje uvode radničko samoupravljanje ili šire i potpunije, društveno samoupravljanje. Ovo je posledica i preterane upotrebe i zloupotrebe ovog pojma kome se daju najrazličitija značenja i funkcije.

Za jedne je samoupravljanje izlaz iz etatističko-birokratskih struktura u socijalizmu, a za druge put prevazilaženja klasnih struktura i kapitalizma, bilo liberalnog bilo monopolističko-menadžerskog. Samoupravljanje je čas fragmentaran pojam koji se odnosi na učešće radničke klase u donošenju važnijih ekonomskih i socijalnih odluka u privrednom preduzeću, a čas više ili manje definisan „sistem" globalnog društva. Parcijalizam i univerzalizam opterećuju praksu i misao u oblasti samoupravljanja.

Pored toga, samoupravljanje se shvata i kao nov način i merilo u istraživačkom postupku u oblasti ideologije i politike. Tako je ono i za pojedine marksiste i socijaliste indikator krize ideologija, a za one koji misle protiv tradicionalne ideologije „konvencionalne levice" samoupravljanje je jedino sposobno da otkrije krizu i samih revolucionarnih sistema. Ideju samoupravljanja na rečima usvajaju „svi"; čak i birokratija i reakcija svih mogućih porekla.

U jednom smislu ideja samoupravljanja se shvata i služi za nova razmišljanja, ocenjivanja i objašnjenja savremenih političkih konfrontacija i pokreta društva, a u drugom ona dokazuje da je nužno ono što postoji.

Gnoseološka novina samoupravljanja kao ideje i teorije je u demistifikaciji mehanističke misli i njenog pretežno birokratskog sadržaja. Tako nema samoupravne misli ako ona istoriju shvata kao neizbežan proces podređen „gvozdenim zakonima" ekonomskog ili uopšte spoljnjeg determinizma. Ona ističe da u istoriji i u stvaranju novih institucija klase, grupe i pojedinci nisu agenti jedne prinudne i smišljene ideološke mašinerije i organizacije, već su stvarni istorijski subjekti i subjekti istorije. Postavke koje se često predstavljaju kao marksizam i nauka, i koje izjednačavaju determinizam sa pseudoistorijskom nužnošću, moraju biti predmet kritike i prevazilaženja od strane samoupravne misli. One potvrđuju i učvršćuju otuđenje čoveka. Nema samoupravne misli ako ne polazi od čoveka koji se oslobađa svih oblika otuđenja i ako ga idejno ne vraća njegovoj sopstvenoj praksi i ličnosti.

12. Samoupravna misao je naučna u tom smislu što usvaja i razrađuje kako Marksovu definiciju da svakom istorijskom periodu odgovaraju posebni zakoni tako i saznanja savremene nauke koja odbija da se ne samo u istoriji, već i u prirodi prihvate ideje o postojanju stalnih i jednostranih uzročnih odnosa.

„Samoupravna misao" ne pokušava da prisvoji društvenu stvarnost u ime dominirajućih znanja i apsolutne zakonitosti i nužnosti. Naprotiv, ona naglašava primat kreativne vlasti i moći grupne i kolektivne akcije, čiji su modaliteti i rezultati relativno nepredvidivi. Svaka društvena pojava otkriva i opšte, a istovremeno je posebna i specifična. Ovo opšte ne opravdava praksu po kojoj je spekulativno saznanje jedini put da se otkrije smisao društva i njegovih pojava.

Odbijajući da prihvati ideju „gvozdenih zakona" u istoriji i sve oblike jednostranog determinizma, samoupravna teorija i misao potvrđuju sposobnost radničke klase da se oslobađa, svojim sopstvenim činom i akcijom, kao i da docnije sama stvara „modele" svog organizovanja i institucionalizovanja društva koje se oslobodilo unutrašnje i spoljne blokade izgrađene veštim i vekovnim radom otuđene vlasti, države i birokratije. Samoupravna misao teži da oslobodi političku nauku i posebnu revolucionarnu teoriju od apstraktnih konstrukcija, koje dobijaju svoj poseban život, nezavisan od istorije evolucije. Odbijajući svaku ideju o predeterminiranosti, samoupravna misao je istovremeno i postupak objašnjenja i orijentacije za akciju.

13. Birokratsko-tehnokratsko pretvaranje kritičke i slobodne ljudske misli u dogme, a teorije u skup „savršenih" modela je najveća smetnja shvatanju sadržine i funkcije samoupravne misli. To svuda sprečava da se naučna i revolucionarna misao razvija (i u Jugoslaviji, ali i u drugim socijalističkim zemljama). Pokušaj da se deduktivno, naročito spekulativnim žongleranjem, izvode „istorijske zakonitosti" i objašnjenja društvenih pojava iz modela, to jest iz čistih intelektualnih apstrakcija

i konstrukcija, suprotan je i samoupravljanju i aktivnoj i time marksističkoj misli.[3]

Marksistička misao, zatvorena u određene društvene, idejne i birokratske okvire, u mnogim slučajevima danas se ponovo „postavlja na glavu". Dok je Marks demistifikovao koncepte i ideje, teorije koje se stvaraju pod uticajem birokratije, ali i poluznanja koja fabrikuje politički empiricizam i tehnokratski tehnicizam, degradiraju teoriju do takvog „stupnja" (bez nivoa) da se ona izjednačava sa skupom mitova i idealizovane pseudoprakse („mera" i taktičkih poteza vladajućih grupa), koji su neizbežno suprotni svakom saznanju stvarnosti i određenoj stvarnosti. Takva teorija, „takav marksizam" postaje ili je postao ideologija u smislu „mistifikovane svesti". Takvom ideologijom manipulišu grupe koje su postigle dominantan položaj u jednom postojećem društvenom „sistemu", koji time ne može ni biti sistem kako u teoriji jer je ideološka konstrukcija tako ni u praksi socijalističkog društva jer ne racionalizuje, već mistifikuje realnost, zahteve epohe i interese radničke klase.

14. Samoupravna politička teorija i stalno nove, produbljivane, osvežavane i „nezadovoljne" ideje pokreću i donekle omogućuju rešenje za postojeću intelektualnu inerciju, odnosno prevlast birokratskog i birokratizovanog načina mišljenja. Samoupravna teorija je kritika ovakvog stanja misli, ili je nema. Ona u tom smislu nastavlja kritiku metafizike i idealizma koju su izvršili tvorci dijalektičkog materijalizma.

Kritika misli je konstruktivna ako omogućuje da se misao oslobodi od prinudnih determinizama, konzervativnih i posebno birokratskih naslaga; da se uspostavlja jedna manje aproksimativna teorija, to jest koja je bliža današnjim rezultatima nauke i saznanja istorije, kao i istini o slabosti svih (i revolucionarnih) pokreta koji su radili i mislili na stari način, — mešajući ideologiju i nauku, tačnije, izjednačavajući jednu sa drugom. Samoupravna teorija podiže svoju opravdanu kritiku na nivo novog stvaralačkog, otvorenog i operativnog saznanja, ili takve teorije stvarno nema. Nje danas ima manje nego što je potrebno, jer i ovde „sova dockan poleće", ali, ako se diže u suton, vreme je da poleti. Samo tada samoupravljanje može proizvesti prave ideje, „ideje koje imaju krila".

15. Ne treba se obmanjivati da se kao teorija stvorena u posebnim uslovima istorije sa zadatkom da odgovori na tada otvorena društvena pitanja marksizam obnavlja renesansom njegove prvobitne „čistote". Teorije se ne čuvaju u muzeju. One se mogu obnoviti razvijajući se i crpeći sveže sokove iz novih ideja i odgovora na savremena društvena i misaona pitanja čovečanstva. U tome i sam marksizam mora biti aktivan i uticati na uznemiravanje postojećeg intelektualnog i misaonog *statusa quo*, spreman da prihvati saznanja koja dolaze i drugim putevima

[3] Pretvaranje teorijske aktivnosti u teorijski sistem je povratak prema vladajućoj kulturi u njenom najdubljem značenju. To je otuđenje od onog što je već tu, što je već stvarno: to je negacija najdublje sadržine revolucionarnog projekta, odstranjivanje stvarne aktivnosti ljudi kao krajnjeg izvora svakog „značenja".

i da se kritički odnosi prema zaostaloj misli i stereotipima kojima se ponekad još uvek služi.

Jedan od puteva ovog uznemirenja i „smenjivanja vrednosti“ jeste saznanje samoupravne institucije i razvijanje samoupravne misli. One su „idejno kupatilo“ u kome se i sam marksizam može osvežiti i vratiti svojim autentičnim i originernim sadržajima.

Pri tome ne bi trebalo preuveličavati značaj i uticaj i samih stvaralačkih i političkih teorija, što znači danas — ni samoupravne teorije. Ona konkretno ne sme biti „nervozna“ i nastojati da se nametne stvarnosti ili da je zamenjuje. Kao i uvek ljudi sami prave svoju istoriju i delom stvaraju nove međusobne odnose i nove vrednosti. Teorijska predeterminacija je samo relativno korisna i nikad nije potpuno moguća i sigurna. Vrednost jedne nove ideje je i u saznanju njene relativnosti i funkcionalnosti.

Izvesna nesigurnost u kojoj živi čovečanstvo vraća nas ponekad na verovanje u spasonosne institucije i ideje. Iako je samoupravljanje revolucionarni kvasac u savremenom društvu, a njegova ideja snažan i nov intelektualni instrument, sposoban da obnovi i produži stvaralačku i kritičku ljudsku misao, bilo bi nemoguće i nekorisno da se ono, i kao praksa i kao ideja, podiže na rang eshatoloških kategorija. To se sve više čini (ne samo u Jugoslaviji). Ali to ne doprinosi ostvarivanju i stvarnosti samoupravljanja, već mu oduzima idejnu oštrinu i istorijsku skromnost. Ova skromnost nam je svuda potrebna, a sve je manje ima. Ljudi sebe i svoju okolinu ulepšavaju i prave sebe i okolinu većim i drukčijim nego što jesu[4]; to čine ne samo, kako je smatrao Lenjin, što su dugo bili mali i potčinjeni, već i kad su — suprotno prividnosti i samohvalisanju — stvarno takvi i ostali i sve više postaju i kad prave neke „korake napred“.

Sve to podržava mediokritetstvo. „Mediokratija“ ruši demokratiju, ali je i neprijatelj kulture, nauke i istine, koje vrede po onom što vrede, a ne prema udvorničkim predstavama malih i plašljivih. Mediokritetsko samoupravljanje je opasan oblik mediokratije.

II

1. Samoupravljanje se najpre (i to traje do danas) skoro isključivo definiše strukturalno i funkcionalno. Samoupravljanje pretpostavlja egalitarnu unutrašnju strukturu fabrika i uopšte institucija koje su u tom režimu; strukturu u kojoj svi proizvođači što više neposredno i svesno pretresaju i donose sve bitnije odluke od interesa za njihov svakodnevni život i uopšte u oblasti politike upravljanja i poslovanja; a ako su uspostavljeni radnički saveti, oni moraju biti demokratski birani i odgovorni radnoj zajednici.

[4] „Mi smo toliko sujetni da bismo želeli da nas poznaje ceo svet, pa čak i ljudi koji će doći kad nas više ne bude; i tako smo tašti da nas poštovanje pet ili šest ljudi zabavlja i čini da budemo zadovoljni“ (Paskal).

Funkcionalno, samoupravljanje obuhvata donošenje svih odluka koje se primenjuju u instituciji ili su od značaja za njene spoljne odnose, pod uslovom da se odlučuje u samostalnoj sferi i bez mešanja i pritiska spolja. Na teorijskom planu i u istorijskom smislu samoupravljanje, kao proces vraćanja otuđenih sredstava za proizvodnju onima koji rade na njima i društvu, mora da se ostvaruje simultano na svim nivoima gde je proizvođač u situaciji da podnosi pritisak otuđenih ekonomskih odnosa. Ono pretpostavlja i zahteva „odumiranje" hijerarhijske strukture preduzeća i robnih odnosa, a istovremeno raspodelu stalno povećanog volumena robe i usluga prema načelu zadovoljenja potreba i u skladu sa prioritetima i pod kontrolom radničke klase, ostvarivanim prema demokratskim i zaštićenim normama.

Samoupravna institucija u privredi ima samostalan ekonomsko-pravni subjektivitet, planira svoju delatnost, učestvuje u globalnom društvenom planiranju (ne samo privrednom); posluje i ocenjuje se prema kriterijumu rentabiliteta, s tim da se ovaj kriterijum koriguje ne čekajući razvijeno i bogato društvo, u prosvetnim, kulturnim i zdravstvenim institucijama i u oblasti urbanizma, stanovanja, odmora i slično.

Samoupravljanje je i instrumentalan, a ne samo funkcionalan koncept; instrumentalnost se izražava u ekonomsko-pravnim odnosima. U samoupravljanju ima autonomnosti i demokratizma, ali i upravljanja.

Zanemarivanje ove strane samoupravljanja (u teoriji, u zakonodavstvu i u praksi) stvara opšte dileme i protivrečnosti u sistemu samoupravljanja. Prva protivrečnost je između formi i načina odlučivanja i sadržaja odluka i efikasnosti rada i poslovanja preduzeća. U prvim fazama samoupravljanja, i uopšte, sve dok je ono shvatano kao politička kategorija, preovlađuje formalizam u kome se ova protivrečnost ne prevazilazi, zaoštravajući se, što može da dovede da samoupravne institucije funkcionišu naprazno ili na svoju štetu. To se ogleda u svođenju samoupravljanja na sednice i sastajanja[5], na borbu za vlast u preduzeću i na zapostavljanje znanja i kulture samoupravljača, koji su predmet vrbovanja kao glasačke klijentele od strane ne samo moćnih u preduzeću, već i potencijalnih „lidera". Formalizam i proceduralnost guše i osiromašuju samoupravljanje (stagniranje niza samoupravnih institucija je posledica i ovih pojava i uticaja u samoupravljanju ili van njega).

Pod izgovorom i čak u nameri da „ostvari samoupravljanje", doktrina i praksa političkog formalizma ne samo što isključuje instrumentalnost u ostvarivanju samoupravljanja, svodeći upravljanje na pitanje ko i kako odlučuje i učestvuje, već i samostalnu i odlučujuću ulogu proizvođača stavlja pod kontrolu i vladajući uticaj (i manipulisanje) od strane upravne birokratije i „tehnički neutralne" tehnokratije.

[5] Ova Lenjinova ocena ne gubi aktuelnost u Jugoslaviji: „Naša slabost je, piše Lenjin, u tome što sovjetska organizacija nije naučila da upravlja. Održavamo mnogo sastanaka. Sovjeti se moraju naučiti da upravljaju. Naš je zadatak da stignemo u socijalizam."

Koncept upravljanja, kad nije instrumentalno razrađen, izaziva protivrečnost i u pitanju svojine. Društvena svojina tada ne gubi svojinski karakter, već se stvara i primenjuje čas kao grupna, a čas kao državna svojina. U prvom slučaju proizvođači prisvajaju privrednu organizaciju (i uopšte samoupravnu instituciju) i svoje odlučivanje i ponašanje zasnivaju na grupnoj svojini. U drugom slučaju radnim kolektivima se oduzima samostalnost u položaju, finansijskoj i kreditnoj politici; oni se shvataju kao izvršioci jedne centralizovane državne mašinerije, gubeći kako samoupravni status tako i mogućnost upravljanja.

U prvom slučaju upravljanje se izjednačava sa svojinom i svojinskim pravima, a u drugom ono je u režimu hijerarhije akata koji se shvataju kao poludržavni ili kvazidržavni, uz primat čisto državnih.

2. Upravljanje je složen i nedovoljno ili slabo definisan koncept. Radi njegovog određenja nužan je multidisciplinaran pristup: istovremeno politikološki, politekonomski i pravni (poslednja dva su u Jugoslaviji posebno nerazvijena usled tradicionalizma prava, naročito „civilno"-pravne teorije, i statičnosti i doktrinerstva ekonomske misli). Dva pokušaja da se odredi upravljanje su pogrešna i lišena su misaonosti i idejne i praktične efikasnosti; prvi koji upravljanje izjednačava sa „rukovođenjem" (sugeriran u okviru birokratske teorije o organizaciji i tehnokratske „nauke o upravljanju"); drugi koji u upravljanju nalazi supstrat za svojinu ili kvazisvojinu (preporučen u nekim napisima „civilnog prava" koje se ne oslobađa rimskog shvatanja svojine i nema kritički odnos prema mešanju civilno-pravnih i administrativno-etatističkih elemenata u radovima — već prevaziđenim i napuštenim — pojedinih sovjetskih autora).

Upravljanje, kao ekonomsko-pravna kategorija, ne može se definisati van shvatanja i analize određenih svojinskih ovlašćenja; samo na taj način se mogu prevazići svojinske dileme i deformacije u pitanju društvene svojine i upravljanja. Od ovog teorijskog postulata je pošao Lenjin u svom projektu dekreta o radničkoj kontroli („Pravda" od 3. novembra 1917. godine). Razrada, donekle i napuštanje, Lenjinovih ideja je predmet jednog zaboravljenog, ali i značajnog dokumenta koji je pod naslovom „Praktično uputstvo za izvršavanje radničke kontrole" sastavio za Sveruski kongres fabričkih komiteta (17. novembra 1917. godine). Pored istorijskog značaja, ovaj dokumenat (naročito u ispravljenoj verziji od 1918. godine) je dragocen prilog teoriji upravljanja i samoupravljanja.

U radničkom upravljanju elementi svojinskog prava treba da se utapaju, dobijajući odgovarajući novi smisao uslovljen karakterom samoupravljanja i društvene svojine. U sistemu prava privatne i državne svojine *„usus"* (korišćenje, upotreba) sačinjava suštinu ovog prava koja je određena zakonima tržišta i koja, u krajnjoj liniji, nameće preduzetniku — sopstveniku kvalitet i kvantitet proizvodnje preduzeća koje mu pripada. Nužan odnos između potreba društva i kapitalističke proizvodnje koja je pokretana težnjom za profitom uspostavlja se empirički

i skoro anarhično putem nalaženja povremenih ravnoteža ili izbijanja cikličkih kriza.

Suprotno tome, cilj socijalističkog sistema je uspostavljanje odnosa između proizvodnje i potreba društva, tako da se ova ravnoteža može stalno ponovo stvarati a da se pri tom ne izaziva ni kriza hiperprodukcije ni nezaposlenost. To znači da je društvo pozvano da bude neposredni i stvarni gospodar supstance *prava ususa*, da bi moglo slobodno i suvereno da određuje kvantitet i kvalitet svake pojedinačne proizvodnje koja odgovara potrebama društva, naravno, u granicama njegovih raspoloživih resursa. U državnom socijalizmu to se postiže državnim gospodarenjem i kontrolom *ususa* na osnovu državnog upravljanja privredom i planiranjem proizvodnje i potreba.

U sistemu samoupravljanja *pravo ususa* po svojoj suštini postaje, i treba da bude, *neposredno društveno*. Ovo bi značilo da u svakom preduzeću supstanca ovog prava treba da bude određena ne u funkciji profita, već u funkciji opšteg plana proizvodnje koji odgovara ukupnim potrebama društva. Ovo socijalizovanje *ususa* u određenoj meri ograničava, odnosno deformiše princip rentabiliteta kao merilo „uspeha“ privredne organizacije kad i ako su uspostavljeni ili se održavaju tržište kao pozornica razmene robe i usluga i robni odnosi kao osnovni odnosi među ljudima u određenim fazama socijalističkog razvitka pojedinih zemalja (na primer, danas u Jugoslaviji).

Međutim, ako se u samoupravnoj organizaciji, u vršenju prava upravljanja, radnici u odnosu na *usus* kao njegovu supstancu izjednače sa sopstvenikom, elementi svojinskog prava i privatnog, odnosno grupnog prisvajanja stupaju u akciju, a zahtevi socijalističke privrede ne mogu biti ostvarivani. Očigledno je da se ovaj bitni elemenat prava svojine ne menja ako, umesto da bude atribut jedne ličnosti ili „države“, on stvarno pripada jednom delu društva. Ništa se ne menja u suštini ako je taj deo društva radnički savet, koji se (ako se) ponaša kao vlasnik *ususa*, odnosno „gazda“ preduzeća.

Osnovni problem ostvarivanja *ususa* u sistemu radničkog upravljanja nije u tome, kako se u Jugoslaviji često misli, što su se promenile ličnosti koje imaju svojinska ovlašćenja, već u *upotrebi predmeta svojine;* tačnije, osnovni problem samoupravnog socijalizma je u cilju proizvodnje. Ako je proizvodnja organizovana i planirana svesno, i u skladu sa potrebama društva i čoveka, pitanje *prava ususa* gubi neposredan ili izvitoperen svojinski karakter. Ovo pravo i njegova supstanca tada pripadaju društvu u celini. To znači da je *pravo ususa* u svojoj supstanci ne pravo radnog kolektiva i radničkog saveta, već društveno pravo kojim organi samoupravljanja raspolažu ne kao svojim, već kao zajedničkim, društvenim.

Ova postavka, na koju se pozivaju sve varijante i svi postojeći oblici socijalizma, može da vodi i u obnovu privatne svojine pod vidom „radničke“ i grupne svojine ili u obliku „državne svojine“. Sociološko-politički, ovi svojinski oblici su bliži privatnoj nego društvenoj svojini; oni su upravo apstraktno-konkretni oblici privatne svojine.

Dijalektika svojine počinje uspostavljanjem prava društvene svojine sredstava za proizvodnju. Ona ne nastupa ako organizacija privrede nije integrisana i racionalna i ako se ne ostvari planiranje zasnovano istovremeno na samoupravljanju i nauci, kao i na organskom i svesno utvrđenom i savladanom odnosu između proizvodnje i potrošnje. Ovo je jedan od osnovnih uslova da upravljanje bude radničko, društveno. Ovakvo upravljanje je prava supstanca i radničkog i društvenog samoupravljanja.

Time dolazimo do jednog od osnovnih postulata samoupravljanja. Ako je *usus* supstanca upravljanja, radničko upravljanje je supstanca društvenog (radničkog) samoupravljanja u privrednoj organizaciiji. Ako se to ne shvati i ne ostvari, radničko samoupravljanje ostaje čisto organizaciona i politička kategorija i ne prevazilazi okvire i vidike (u najboljem slučaju) ekonomske demokratije i čak participacije.

3. U privredi koja obuhvata mnogobrojna preduzeća, to jest u kojoj je organizacija proizvodnje posebno decentralizovana, centralizovano državno ili tehnokratsko planiranje, otuđeno od navedenih uslova, može dovesti do toga da je i u sistemu samoupravljanja radničko upravljanje često formalno.

Formalno upravljanje može nastati i pored postojanja naučnog, društvenog i samoupravnog planiranja. U savremenoj mehanizovanoj i naučno organizovanoj proizvodnji značajnu i odlučujuću ulogu igraju visokokvalifikovani i obrazovani tehničari, gde dolaze i organizatori i „menadžeri“ koji u svojoj profesiji imaju dugo i sigurno iskustvo. Njih ni najgenijalniji plan ne može da zameni i izmeni. Oni se često javljaju, i pored postojanja radničkog saveta, kao oni koji stvarno odlučuju o proizvodnji i politici upravljanja; ova grupa, čak i kad se ne pretvara u novu vlast, odnosno u tehnokratiju, može postići da upravljanje postane formalno. Tada se govori o direktorskom, „tehnokratskom“, birokratskom ili menadžerskom upravljanju, čije funkcionisanje sadrži sopstveni svojinski atribut. U tom slučaju osnovni i bitni elemenat upravljanja, *pravo ususa* je eksproprisano od otuđenih i gospodarećih snaga u samom i formalnom sistemu radničkog upravljanja.

Ovo karakteristično ispražnjavanje upravljanja ne mora uvek biti akt otuđenih faktora u privredi i društvu, koji ne mogu učestvovati u upravljanju bez „pune“ vlasti i koji upravljanje svode na stare gospodareće odnose, na dominaciju. Radnička klasa koja nije tehnički ni stručno kvalifikovana, koja nije dovoljno obrazovana i zainteresovana, nije istovremeno u stanju ni da zamenjuje ni da kontroliše tehničare i menadžere. Ona tada ispušta iz ruku upravljanje, a i samoupravljanje (se) pretvara u formalizam i paravan. Ovakvu situaciju zaoštrava i negativno političko i kulturno stanje društva. Samoupravljanju i radničkom upravljanju odgovara samo razvijena i kulturna zajednica slobodnih ljudi. Isto tako, samoupravljač koji drži u svojim rukama *supstancu upravljanja* mora biti ne samo kvalifikovan, spreman i zainteresovan radnik, već i slobodan, smeo i zadovoljan građanin. „Upravljač“, radnik može biti porobljen ne samo u preduzeću, u režimu najamništva, već

i izvan njega, u režimu bespravlja i nezakonitosti koju karakteriše vladavina ljudi umesto vladavina prava (zakona).

4. Radničko upravljanje obuhvata i *fructus*, odnosno raspolaganje rezultatima rada. Ovo pravo na *fructus* je izraženo u prisvajanju i podeli dohotka radi obezbeđenja kompenzacije za rad (ličnog dohotka) pojedinačnog radnika, sredstava za „zajedničku potrošnju", odnosno za socijalne i kulturne potrebe radnika, sredstava za društvenu reprodukciju i sredstava za plaćanje „društvenih doprinosa" (ispunjavanje društvenih „poreskih" obaveza). Ono je osnov i prava na takozvani „minuli rad" i pretpostavlja slobodno utvrđivanje cena u okviru društvene politike cena i u skladu sa društvenim, kolektivnim *ususom*.

Dok je *usus* društveno, *fructus* je individualno, grupno i društveno pravo u radničkom upravljanju. Dok su ova dva prava (pravna ovlašćenja) relativno podruštvljena, treće pravo — kojim se obično instrumentalno, ali i negativno definiše radničko upravljanje, *abusus*, to jest pravo da se „njegov" subjekt ponaša kao gospodar „stvari", da se prema njima odnosi kao sa svojim ili može da sa njima „radi šta hoće" (klasična rimska formula prava privatne svojine relativizirana je i promenjena u modernom kapitalizmu) — isključeno je iz sadržine radničkog upravljanja. Radničko upravljanje ne samo da isključuje, već i negira ovo pravo ne samo zato što je ono krajnji izraz i pravi supstrat privatne (grupne i državne) svojine, odnosno svakog svojinskog prava, već i po tome što je ono suprotno društvenoj svojini i radničkom upravljanju koje iz nje proističe i na njoj se zasniva.

Radničko upravljanje se ne definiše samo negativno, kao antisvojinsko pravo; i, prema tome, ono prevazilazi ne samo privatno-pravne, već i kulturno-pravne odnose i ovlašćenja u socijalističkoj samoupravnoj instituciji. Radničko upravljanje se određuje i pozitivno, kao asvojinsko pravo, to jest kao društveno-radnička funkcija, što znači da ono mora prevazilaziti „civilno" i trgovačko pravo i uopšte kapitalističke modele i norme ponašanja (kao i „buržoasko pravo" i supstance).

Radničko upravljanje isključuje svako otuđivanje osnovnih sredstava kojim se menja karakter preduzeća i zahteva čuvanje integriteta tih sredstava. Nepostojanje *abususa* je odbrana od pretvaranja društvene u grupnu svojinu; zahteva sistem odgovornosti; poštovanje ugovorne discipline; sudsku zaštitu samoupravnih subjekata; obavezu ovih subjekata da se ponašaju kao „racionalan i pošten" privrednik (što je i „socijalistička" [antikapitalistička] dimenzija u odnosima i ponašanjima na „slobodnom tržištu"). Odsustvo *abususa* znači da samoupravni privredni subjekt garantuje za svoje obaveze do granice gde nastaje *abusus;* a u suprotnom slučaju (prelaženje ove granice, ali i neizvršenja obaveza) nastupa zloupotreba upravljanja, koja mora biti pod primenom sankcije koja može pogađati ne samo pretnjom — ne samo „odgovorno lice", već i samu instituciju.

S druge strane, niko nema pravo da se prema samoupravnom subjektu odnosi kao „viši sopstvenik" ili vlast. To isključuje da se aktom vlasti (i zakonom) vrši likvidacija privrednih organizacija ili da im se

nameće prinudna uprava (stečajevi i slično), osim u zakonitom postupku i uz uslove koji održavaju supstrat *ususa* i *fructusa*.

Samoupravna teorijska misao (posebno pravna) je jedina u stanju da potvrdi i razvije ove nove ideje na osnovu kojih se jedino može i stvarati nov i samoupravni „Code civil"; ako se to ne shvati, u socijalističke samoupravne privredne i društvene odnose se unose stare kapitalističko ili etatističko svojinske, to jest građansko-pravne i administrativno-pravne norme, što proizvodi teške i opasne posledice ne samo za privredu, već i za ceo sistem socijalizma. U ovoj oblasti misli i kodifikovanja samoupravljanja najmanje je postignuto (i u Jugoslaviji).

5. U sistemu društvenog samoupravljanja (u uslovima socijalističke privrede i društvene svojine sredstva za proizvodnju) upravljanje je radničko ako je socijalističko i socijalističko ako je radničko. To se ogleda ne samo u promeni sadržine i oblika „prava" ili ovlašćenja kojima se posreduje (instrumentalizuje) ova društvena i ekonomska funkcija, već u radikalnom preobražaju njene društveno-ekonomske i političke supstance. Svaka funkcija upravljanja se manifestuje kao odnos prema stvarima. Privatno-svojinsko i državno upravljanje u privrednoj organizaciji znači odnose među ljudima u kojima jedan prisvaja i naređuje, a drugi su lišeni (jer nemaju sredstva rada), otuđuju svoj rad i svoju ličnost i primorani su da ispunjavaju zapovesti. Upravljanje se tada, radi mistifikacije, naziva „društvena funkcija", koja se „filozofski", čak i sociološki, opravdava kao „prirodna" ili nužna. To traje od organicizma rimskog patricija Menenijusa Agripe preko solidarizma francuskog profesora — sociologa Emila Dirkema do marksista državno-svojinske i birokratske podređenosti. Ovo upravljanje je u stvari ostalo odnos vlasti, sredstvo dominacije i otuđenja ličnosti i lične vlasti čoveka, radnika.

6. U radničkom upravljanju socijalističkim privrednim preduzećem (naročito) stvari su objekti upravljanja, a ne ljudi. Samoupravljanje oslobađa ljudske odnose postvarivanja jer proizvođača uvodi u status samostalnog subjekta odlučivanja o uslovima svog svakodnevnog života, koji sad sam, sa drugim radnicima (koji mu nisu „bližnji", već „njegova mera", ono što je i on), stvara situaciju da vraća sebi svoj otuđeni rad i ličnu vlast i time ljudsku i proizvođačku ličnost.

Upravljanje (radničko, društveno) je istovremeno nov odnos među ljudima u osnovnoj sferi ljudskih egzistencija i stvaranja. Ono je neposredna društvena (neotuđujuća) funkcija kad je i ako je oslobođeno svojinsko-pravnih i birokratskih elemenata i lišeno uslova da se ponovo uspostave odnosi vlasti i time nejednakosti u privrednoj organizaciji (odakle se „telediriguju" u celo društvo). Ako je novo ime za vlast ili oblik mistifikovanja ljudskih odnosa, radničko samoupravljanje i upravljanje je ne samo formalno, već i zavaravajuće.

To sve zahteva da samoupravna teorija izađe iz plićaka naivnog idealizovanja i naklonosti da izvlači zaključke iz jednostavnih ideoloških stavova ili da ponavlja staro (kapitalističko-buržoasko i državno-svojinsko) pravo.

Upravljanje ima i druge oblasti primene i raspolaže i drugim sredstvima osim sfere *ususa, fructusa* i *abususa*.

„Samoupravljanje" ili institucionalna moć radnog kolektiva proizlazi iz samoupravljanja kao društvenog odnosa, a ne iz upravljanja. Ali upravljanje obuhvata uređivanje unutrašnjih odnosa i kodifikovanje normi ponašanja udruženih proizvođača. Na ovom području upravljanje znači pravo određivanja mera za održavanje radne i unutrašnje discipline i za uređenje i zaštitu određenih prava radnika, ali i dužnosti i odgovornosti.

Radničko upravljanje je funkcija institucionalizovanja i rada: to mora biti statutaran i pozitivan rad jer se zasniva na kolektivnoj volji i svesti i položaju mada u uslovima homogenosti i ahijerarhije. Upravljanje koje ne garantuje ovakav rad akt je stihijnosti, birokratizma i onih koji prikrivaju svoj nerad i nesposobnost. U funkciji i samom pojmu radničkog upravljanja je rad, red i disciplina; ubeđivanje u suprotno dolazi kako od „anarholiberalizma" tako i od primitivne i samovoljne birokratije (posebno uticajne u Jugoslaviji danas).

Upravljanje znači ne samo pravo odlučivanja u preduzeću, već i obavezu demokratske pripreme odluka, uz neposredno učešće grupa i zajednice rada; ne samo odlučivanje, već i s njim povezano izvršavanje; ne samo odlučivanje, već i stalnu kontrolu procesa sprovođenja odluka i primene normi zajedničkog života i rada; uz razvijeni sistem polaganja računa, bilansiranja stanja, odgovornosti i nužne sankcije za neodgovornost i kršenje norme.

Upravljanje sadrži u sebi i staranje o izvršenju zakona i društvenih planova; staranje o stanju produktivnosti rada i o izvršavanju obaveza, ugovora i samoupravnih sporazuma; planiranje i programiranje razvitka odgovarajućih delatnosti; pravilnu raspodelu i podizanje stručne i opšte kulture radnika; staranje o tržištu i potrošnji, ali i o solidarnosti proizvođača i jedinstvu socijalističke privrede; donošenje odgovarajućih obaveznih pravnih akata i akata autonomnog prava, od zaključivanja ugovora, poslovnih aranžmana do samoupravnih sporazuma i statuta.

Društveni karakter upravljanja (prava upravljanja kao ustavnog prava) proizlazi iz radničkog samoupravljanja i društvene svojine sredstava za proizvodnju. On je potvrđen time što je upravljanje skup prava i obaveza, samostalnosti i solidarnosti i što je s onu stranu dominacije.

Najzad, društveni, tačnije, radnički i socijalistički karakter upravljanja pretpostavlja, odnosno uslovljava pravo i mogućnost radnika, odnosno njihovih delegata da učestvuju na svim nivoima organizacije privrede i društveno-političkog sistema gde se donose opšte ili za radne organizacije vezujuće odluke od opšteg interesa ili od značaja za život, uslove rada i razvitak „udruženih proizvođača". Ako se otkloni birokratsko-etatistička varijanta (nepodudarna sa samoupravljanjem), dve su i istoriji poznate institucije u kojima se rešava ovaj zahtev društvenog samoupravljanja i upravljanja: *kongres delegata radničkih saveta* obrazovan na teritorijalnoj osnovi kao viši oblik radničkog upravljanja (uveden posle oktobarske revolucije) i savet delegata radnih zajednica

kao ravnopravan dom u sastavu skupština kao „društveno-političkih zajednica" (jugoslovenski primer na osnovu Ustava od 1963. godine). Dok je prva institucija i po strukturi i po funkcijama pretežno viši oblik radničkog upravljanja, iako je i mehanizam organizacije privrede, druga je po strukturi izraz radničkog samoupravljanja, a po funkcijama mehanizam organizacije društveno-političkog sistema (uže: skupštinske strukture). Ustanovljena od Lenjina, prva institucija je kratko trajala, svodila se na ulogu i uticaj sindikata i bila je kritikovana kao „desničarska" od „levih komunista" (čiji je glavni teoretičar bio Kricman[6], a najpoznatiji politički glasnogovornik Lozovski[7].

Druga institucija odbacuje ideju o vertikalnoj organizaciji upravljanja privredom, izražava na horizontalnoj razini ujedinjavanje „socijalno-ekonomskog suvereniteta", mešovitog je karaktera i u ovom okviru promenom u strukturi političkog predstavničkog tela (i u načinu njegovog obrazovanja), naročito primenom principa delegatstva, teži da ostvari jedinstvo upravljanja privredom i jedinstvo radničke klase i drugih građana.

Društveni karakter upravljanja u privredi (i van nje) podrazumeva i postojanje društvenog mehanizma „statistike i evidencije" i društvene kontrole. Lenjin, koji je prvi i dosledno isticao ovu stranu u funkcionisanju radničkog upravljanja i cele privredne organizacije, smatrao je da je jedinstvena banka siguran i najefikasniji instrumenat ove društvene funkcije[8], bez koje bi se „radničko upravljanje razbilo" ili pretvorilo u samodovoljne „anarhične zadruge" ili u „decentralizovanu diktaturu" (Osinski).

7. Radničko upravljanje nije isto u svim fazama razvitka samoupravnog sistema i socijalizma. Ono se menjalo i menjaće se i po sadržini i po sredstvima ostvarivanja. Isto tako, ono zavisi i od oblika radničkog učestvovanja u oblasti privrede; ono je uže i ograničenije u režimu radničke kontrole od neposrednog radničkog upravljanja u samoupravnim institucijama.

Otuda koncept upravljanja nije i ne može biti shvaćen kao definitivna i statična kategorija; on je pre oslonjen na nekoliko poznatih samoupravnih empirija nego što je dovršen teorijski pojam. On se uvek ima da „dešifruje" prema mestu i vremenu. Ali koncept upravljanja i njegova analiza su takva saznanja bez kojih teorija samoupravljanja postaje više ili manje vešta „igra duha" ili čak „igra reči".

Ako ovaj koncept nije jasan i teorijski razrađen, praksa i nasleđena misao uvode ne samo malograđanske koncepcije o radničkoj svojini na preduzeća, „ekonomski centralizam" i institucionalni separatizam (sindikalizam) i njihovo ponašanje, već i birokratsko-autokratsku dvosmislenost prema kojoj se kaže radničko upravljanje, a misli se „pod kon-

[6] J. Larine und L. Kritzman, *Wirtschaftsleben und Wirtschaftslichen Aufbau in Soviet Russland, 1917—1920,* Hamburg, 1921.

[7] Lozovski, *Radnička kontrola,* Petrograd, 1918, na ruskom.

[8] „Bez velikih banaka, kaže Lenjin, socijalizam bi bio neostvarljiv" *(Soč.,* tom 28, str. 82).

trolom države ili pomoću države". Pristalice Rjazanova — koji je neposredno posle oktobarske revolucije u Rusiji „umesto radničke kontrole hteo da uspostavi državnu kontrolu nad radnicima" — ili Lozovskog — koji je, manje brutalan, zamenjivao državu sindikatom — još žive i oživljavaju. Niko nije toliko siguran da bi mogao tvrditi da se „ovo nikad neće desiti u njegovoj zemlji". Institucije nisu od granita jer su ljudsko delo, a nove demokratske institucije su ranjive jer nigde nema prave i pune demokratije, a još manje obezbeđene.

8. Radničko upravljanje nije nikakvo savršenstvo; nije utopija koja se uvodi dekretom klase ili naroda. Ono stvara stalno nove teškoće i probleme; proizvodi i greške i neuspehe, pored uspeha. Ono može biti i disfunkcionalno i proizvoditi institucionalni i funkcionalni negativizam kao i svaka institucija. Ono prolazi i prolaziće kroz mnoge borbe, lutanja i iluzije.

Ono zahteva dublje promene u okolnostima i u ljudima nego što je društvo (i socijalističko) do danas moglo da obezbedi i ostvari.

Kao i samoupravljanje uopšte, ono pretpostavlja bogatije i bolje društvo, manje oskudno i podeljeno i jednu novu radničku i ljudsku civilizaciju.

Radničko upravljanje nije „uzlet u nebo", ali svaki korak u tom pravcu je isključen ako se ono ne uspostavlja, ako tamo gde je proklamovano ne postoji, već je opterećeno i ograničeno neznanjem i mešanjem pojmova koji služe privatnoj ili birokratskoj svojini i političkoj vlasti. Ono treba da proizvodi i ostvaruje samoupravne ideje, to jest takve koje odgovaraju socijalizmu i emancipaciji radničke klase.

9. Samoupravljanje kao „negacija negacije", to jest kao prevazilaženje otuđenosti i opozicije najvitalnijih snaga društva, otvorilo je nove idejne probleme i otkrilo nove vidove stvarnosti. Misao koja je to izrazila je danas najradikalnija i stvaralačka je misao koja u korenu odbacuje još uvek preovlađujuću opravdavajuću misao i oplođuje marksističku teoriju, crpeći iz nje gnoseološku snagu.

Ono ne osporava institucionalizam samoupravljanja i u društvu, ali ne negira spontanost u stvaranju i pokretu radničke klase. To proizlazi već *prima vista* iz činjenice da samoupravljanje nije ni kruta ni zatvorena struktura ni otvoreni akt neposrednog izražavanja ljudske energije, već sinteza institucija i pokreta, neposrednosti volje i akcije i nužnog posredovanja radi njihovog pretvaranja u zajedničku snagu. Samoupravljanje postaje birokratizovani institucionalizam i čak formalizam ako nije struktura i antistruktura, ako ne uključuje u sebe i spontanost, kreativnost i maštovitost svih učesnika u organizaciji i ako ne razvija egalitarne i solidarne odnose među njima.

Samoupravljanje se ne definiše na manihejski način; ono nije ni proizvod Prudona, ruskih anarhista ili savremenih zapadnih neomarksista (iako ga teorijski i politički prisvajaju); ono nije delo svemoćne ili „prosvetiteljske" države (iako ona teži da mu se nametne kao „zaštitnik" i sve više kao tutor). Samoupravljanje nije ni antiinstitucionalistička ni antispontanistička ideja. Ono integriše ova dva osnovna načina stvaranja

i evolucije istorije ako je i ukoliko je institucija ekonomske i političke racionalnosti socijalizma i oblik uspostavljanja slobodnog pokreta radničke klase u pravcu njene pune emancipacije koja se ne ostvaruje samo po sebi i samo spontano, već u fazama i oblicima koji učvršćuju i garantuju postignute „korake“ na tom putu.

Samoupravljanje traži i stvara svoj unutrašnji red: ono nije elementarni događaj divljeg individualizma i svetkovina razularenosti. Negiranje samoupravnog institucionalizma i reda je isto toliko teorijski pogrešno i politički opasno, to jest antidemokratsko i destruktivno, koliko i osporavanje spontanosti i neposrednog stvaralaštva samoupravnog udruženja i njegovih članova. Oba idejna stava, svaki za sebe, mogu voditi u grupne diktature i vlast malih, ali ne manje svirepih, oligarhija, koje su savremene otuđujuće snage (od proizvođača) i licemernije od tradicionalnih oligarhija jer se prikrivaju iza samoupravljanja, to jest jedne antioligarhijske ideje.

Samoupravna misao se istovremeno zasniva na istorijskom iskustvu radničkog i sindikalnog pokreta koje pokazuje i dokazuje da je moguće da se radnička klasa oslobodi, da je sposobna da raspravlja i da analizira svoje probleme i da stvara svoju teoriju i formuliše svoju strategiju a da pri tom ne gubi svoju spontanost.

Suprotno tradicionalnom mišljenju zasnovanom na idejnom pozitivizmu i političkom organicizmu i institucionalizmu, radnici su više naklonjeni ovim kombinovanim metodima. Oni su već danas u znatnoj meri svesni i ubeđeni da tim stvaraju jaču i bolju svoju oganizaciju i da postižu da se u akciji i u borbi za samoupravljanje ujedinjuju razni njeni slojevi i različite tendencije. Jednostrani institucionalizam zatvara jednu pretežno privilegisanu grupu radničke klase u samoupravnu instituciju. Apsolutna spontanost deli i dezorganizuje radničku klasu, čineći je nesposobnom za jedinstven pokret i akcije sa svim radnim i naprednim slojevima, čiji broj i vrsta raste u savremenom industrijskom društvu, a posebno u onom koje se modernizuje, to jest koje je orijentisano „naučno-tehnički“.

Časlav Strahinjić

AUTONOMNI STATUS OSNOVNE ORGANIZACIJE UDRUŽENOG RADA

Pravna, ekonomska i socijalna autonomija osnovne organizacije udruženog rada i njenih asocijacija u samoupravnoj tržišno-planskoj privredi jedno je od osnovnih pitanja sadašnjih ustavnih promena. U procesu neposredne primene ustavnih amandmana (posebno amandmana XXI — XXIII) neprekidno je u fokusu naučne javnosti, društveno-političkog života i samoupravne prakse problem pravnog subjektiviteta osnovne organizacije udruženog rada, njenog odnosa prema drugim osnovnim, radnim i ostalim organizacijama udruženog rada u pravno-ekonomskom saobraćaju, na tržištu.

Ovaj problem je predmet kontroverznih teorijskih stavova i tumačenja, a u praksi nailazi na različita rešenja. Istina, on se često nepotrebno predimenzionira, a stanje društvenih odnosa dramatizuje.

Nepotpunost, nedoslednost i protivrečnost normativnih rešenja u Ustavu, zakonodavstvu i autonomnom pravu jedan je od povoda i uzroka ekstremnih stavova i tendencija: ili se glorifikuje sadašnji ustavni položaj radne organizacije i negira subjektivitet osnovne organizacije udruženog rada ili prenaglašava samoupravna i pravna autonomija osnovne organizacije udruženog rada na štetu radne organizacije kao pravno-ekonomskog subjekta, kao tehno-ekonomske celine i integriteta interesa međusobno slobodno udruženih delova.

U prvom slučaju se često polazi od konzerviranja birokratsko-centralističkog sistema upravljanja i rukovođenja ili od očuvanja vlasti državno-političke birokratije i tehnokratije nad radnim ljudima, od zadržavanja ili restauriranja najamnog odnosa. To je ponekad i izraz i posledica otpora protiv prevazilaženja stare organizacije preduzeća sa svim njenim atributima (u pogledu organizacije rada, upravljanja i rukovođenja). Sem toga, iskustva u primeni amandmana pokazuju da je negiranje subjektiviteta osnovne organizacije udruženog rada izraz i nepoverenja u stručne sposobnosti i ideološko-političku zrelost samoupravljača da se samoorganizuju, da urede svoje odnose u udruženom radu, da ovladaju celinom odnosa društvene reprodukcije.

Protagonisti ove koncepcije najčešće se služe argumentima da pravno osamostaljivanje osnovne organizacije udruženog rada obavezno znači

stvaranje i mikropreduzeća, atomiziranje tehnološkog procesa, narušavanje integriteta interesa radne zajednice radne organizacije, „razvodnjavanje" samoupravljanja i slično.

Druga krajnost, apsolutizujući pravni personalitet osnovne organizacije udruženog rada, negira društveno-ekonomske zakonitosti u postojanju radne organizacije kao oblika organizacije udruženog rada, kao asocijacije osnovnih organizacija udruženog rada sa navedenim obeležjima. Ta krajnost je motivisana grupno-svojinskim tendencijama, psihologijom pretpostavljanja grupnih interesa interesima radne organizacije i društva, težnjom da se do kraja iskoristi materijalno povoljniji položaj (koji je često rezultat nekonzistentnosti privrednog sistema, pa i minulog rada svih radnika radne organizacije), da se preko statusa pravnog lica sa manje problema i teškoća izdvoji iz sastava radne organizacije bez obzira na negativne ekonomske konsekvence, dugoročno posmatrano, i po nju samu i po ekonomske odnose u celini.

Konflikti u vezi sa pravnom, ekonomskom i socijalnom autonomijom, sa uređivanjem međusobnih odnosa osnovnih organizacija udruženog rada neposredno se reperkutuju na celinu odnosa u radnoj organizaciji i u društveno-političkoj zajednici.[1]

Brojni su i složeni uzroci dilema, konflikata, ekscesnih pojava, pa i razlika u njihovom teorijskom poimanju i interpretaciji. Jednogodišnja iskustva prakse isuviše su skromna i nedovoljna da bi poslužila kao solidna osnova za formiranje naučno relevantnih sudova, stavova i mišljenja u ovom momentu. Njihovo potpunije naučno izučavanje pretpostavlja interdisciplinarni pristup, sa posebno naglašenom ulogom pojedinih pravnih i ekonomskih disciplina, nauke o organizaciji rada i sociologije.

Proces neposredne primene ustavnih amandmana je, prema tome, dug, složen i protivrečan. On nalaže rešavanje mnogih društveno-političkih i stručnih problema.

USTAVNI POLOŽAJ OSNOVNE ORGANIZACIJE UDRUŽENOG RADA

Po odredbama ustavnih amandmana osnovna organizacija udruženog rada je osnovni oblik udruživanja radnih ljudi, što će reći da svi oblici udruživanja proizlaze iz osnovne organizacije udruženog rada. Za razliku od Ustava SFRJ koji je u članu 9. regulisao položaj, prava, dužnost i odgovornost radnih ljudi u *radnoj organizaciji*, naglasak ustavnih amandmana je na položaju, pravima i dužnostima radnika u *osnovnoj organizaciji udruženog rada.* Osnovna organizacija se javlja kao perso-

[1] Javnosti je poznat izuzetno složen sudski spor koji se vodi između kombinata „Janko Lisjak" iz Beograda i njegove jedinice Projektantski biro koja je odlučila da neposredno primeni amandmane i konstituiše se u osnovnu organizaciju udruženog rada sa svojstvom pravnog lica, ali se direkcija u ime „ostalih delova" tome protivi. Slučaj je indikativan za stanje odnosa u jednom broju organizacija i za složenost i protivrečnost procesa neposredne primene amandmana. No, on nije i jedini.

nifikacija udruženih radnika, kao instrument za ostvarivanje njihovih samoupravnih funkcija.

Stupanjem u osnovnu organizaciju udruženog rada radnik stiče pravo rada društvenim sredstvima. On ima pravo da:

a) zajedno sa drugim radnicima upravlja poslovima i sredstvima društvene reprodukcije i odlučuje o dohotku;

b) stiče i raspodeljuje lični dohodak;

c) ostvaruje pravo na socijalnu sigurnost.

To su njegova lična, neotuđiva i neprenosiva prava.

Udruženi radnik, neposredno i ravnopravno sa drugim radnicima, pored navedenog, odlučuje i: (a) o uređivanju međusobnih odnosa u radu; (b) o pitanjima o kojima će radnici neposredno odlučivati i pravima čije će vršenje preneti na izabrane organe; (c) o donošenju normativnih akata; (d) o određivanju samoupravnog profila, strukture, funkcija i drugih obeležja organa upravljanja i njihovih izvršnih organa, kao i o izboru i smenjivanju tih organa, odnosno njihovih delegata; (e) o organizovanju novih osnovnih organizacija udruženog rada i jedinicama udruženog rada; (f) o udruživanjima osnovne organizacije udruženog rada; (g) o udruživanju rada i sredstava; (h) o zaključivanju samoupravnog sporazuma o udruživanju u radnu organizaciju i o drugim sporazumima.

Iz prava rada društvenim sredstvima proizlaze i određene dužnosti: (a) da radnik obavlja svoj rad lično prema svojim radnim sposobnostima i stručnosti; (b) da primenjuje norme zajedničkog rada; (c) da sa pažnjom dobrog samoupravljača čuva i koristi društvena sredstva kojima radi.

Ukoliko ne ispunjava navedene dužnosti, radnik može izgubiti pravo rada društvenim sredstvima u osnovnoj organizaciji gde radi (to, međutim, ne isključuje njegovo pravo rada društvenim sredstvima uopšte, bilo da je u radnom odnosu ili van njega).

Svoja samoupravna prava radni ljudi u osnovnoj organizaciji ostvaruju neposredno i preko izabranih organa kojima poveravaju vršenje određenih prava (ne prenose na njih svoja prava). To su organi neposrednog samoupravljanja. U osnovnoj organizaciji udruženog rada nema dualizma između „posrednog" i „neposrednog" samoupravljanja. Radni ljudi zadržavaju pravo neposredne kontrole i uticaja na rad izabranih organa i imaju pravo da budu obaveštavani blagovremeno i kontinuirano o njihovom radu. Postoji i niz drugih prava radnika u osnovnoj organizaciji udruženog rada (na primer, grupa socijalnih prava), ali se ovde nećemo upuštati u njihovu klasifikaciju i razradu.

Za razumevanje ustavnog položaja osnovne organizacije udruženog rada treba istaći da ona nije „niži" oblik udruživanja radnika, već, kao što je rečeno, *osnovni*. Nema više hijerarhije među organizacionim oblicima i strukturama u udruženom radu.

Organizovanjem osnovne organizacije udruženog rada radnici uređuju međusobne odnose u radu. U vezi s tim, budući da se radi o bitno promenjenom društveno-ekonomskom i pravnom statusu radnika, u teoriji i praksi se javlja problem i dilema o karakteru radnih odnosa i radno-pravnog statusa radnika: da li je radnik u radnom odnosu sa radni-

cima osnovne ili sa radnicima radne organizacije ili pak ima „dvojni" radni odnos — i sa osnovnom i sa radnom organizacijom. Problem je vezan i za određivanje pravnog subjektiviteta osnovne organizacije udruženog rada.

Gledište koje priznaje pravni subjektivitet osnovnoj organizaciji udruženog rada vezuje radni odnos radnika za osnovnu organizaciju udruženog rada. Nasuprot tome, stanovište koje svojstvo pravnog lica priznaje samo radnoj organizaciji vezuje radni odnos za radnu, a ne za osnovnu organizaciju udruženog rada (i jedno i drugo čini takozvanu monističku koncepciju radnog odnosa). Tu je i shvatanje da pravni subjektivitet osnovne organizacije udruženog rada ne sme imati uticaja na radno-pravni status radnika jer ovaj status mora biti uvek isti, a subjektivitet osnovne organizacije može biti različit. Po trećem gledištu radni odnos treba vezati i za osnovnu i za radnu organizaciju. S obzirom na atribute osnovne organizacije udruženog rada, pretežan deo prava radnici ostvaruju u njoj, ali postoje odnosi koje bi trebalo uređivati i rešavati u okviru radne organizacije. Time se pravda izložena teza. U vezi s tim ističe se niz argumenata protiv koncepcije o vezivanju radnog odnosa radnika samo za osnovnu organizaciju udruženog rada, ali se u njihovu analizu ovde nećemo upuštati.[2]

Sa stanovišta ustavnog položaja osnovne organizacije udruženog rada karakteristični su njeni osnovni atributi: osnovna organizacija udruženog rada je pravni nosilac dohotka i sredstava u društvenoj svojini; ona je organizacija udruženog rada u kojoj se pravno rešavaju odnosi u radu, a ne radna organizacija kao što je to bilo u dosadašnjem sistemu. Sledeća obeležja su: da dohodak raspoređuju radnici u osnovnoj organizaciji udruženog rada i ona je nosilac samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora o osnovama i merilima za opšte društvene potrebe koje „radnici plaćaju iz dohotka osnovne organizacije udruženog rada" (amandman XXI, tačka 9, stav 1). To će imati odraza na celokupan sistem poreza i doprinosa. Osnovna organizacija udruženog rada je subjekt udruživanja u preduzeće i druge oblike udruživanja. One svoje odnose uređuju samoupravnim sporazumom o udruživanju, u kome se javljaju kao ravnopravni subjekti. Osnovna organizacija je nosilac slobodne razmene rada među organizacijama u oblasti privrede, nauke, obrazovanja, kulture, zdravstva i slično.

Sem toga, kao što je rečeno, u osnovnoj organizaciji udruženog rada radnici „upravljaju poslovima i sredstvima društvene reprodukcije" (amandman XXI, tačka 2, stav 1); „dohodak ostvaren u bilo kom obliku udruženog rada i udruživanju sredstava pripada u celini osnovnim organizacijama udruženog rada (amandman XXI, tačka 1, stav 2. i 3); osnovna organizacija udruženog rada je „osnovni oblik udruženog rada u kome

[2] Vidi opširnije: Dr Teofilo Popović, *Status radnika i uređivanje međusobnih odnosa u udruženom radu*, u ediciji: *Samoupravno-ekonomski odnosi između OOUR-a u svetlu ustavnih amandmana*, Institut za organizaciju rada i automatizaciju poslovanja, Beograd, 1972, str. 56—63.

radnici na osnovu svog rada neposredno i ravnopravno uređuju međusobne odnose u radu" (amandman XXI, tačka 2, stav 2).

To su bitni atributi autonomnog statusa osnovne organizacije udruženog rada relevantni za utvrđivanje njenog subjektiviteta kako u internim tako i u eksternim odnosima.

TEORIJSKA SHVATANJA PRAVNOG SUBJEKTIVITETA OSNOVNE ORGANIZACIJE UDRUŽENOG RADA I EMPIRIJSKA ISKUSTVA

Prema opštepoznatom teorijskom stavu i iskustvima prakse, pravno lice je tvorevina XIX veka. Do pojave pravnih subjekata u građanskom pravu dolazi prevashodno iz praktičnih potreba. Pravna ličnost je u svojoj genezi javno-pravna kategorija rezervisana pre svega za državu i javne kolektive.[3] Iz potrebe da autonomna imovina dobije svog titulara građansko, odnosno trgovačko sudstvo izvelo je i zaključak o postojanju pravne ličnosti. S tim se podudaraju i shvatanja u našoj pravnoj teoriji po kojima je pojava pravnog lica vezana za potrebu posebnog izdvajanja imovinske mase i da je nastala kao fenomen robno-novčanih odnosa i koncentracije kapitala, odnosno da do pojave pravne ličnosti dolazi tek u sistemu krupne robne proizvodnje u kojem usled centralizacije svojine dolazi do formiranja organizacija individualnih vlasnika.[4]

Nezavisno od te činjenice u pravnoj teoriji postoji podeljenost u pogledu objašnjenja suštine pravne ličnosti. Po teoriji *realnosti*, gde kao najzastupljenija spada organska teorija Gierkea i Spensera, pravna ličnost je pravna realnost koja postoji nezavisno i odvojeno od fizičkih lica koja je sačinjavaju. Nju uslovljava posebni kolektivni interes i kolektivna volja koji prethode, odnosno postoje nezavisno od volje individua koje obuhvata pravna ličnost. Jering, međutim, poričući pravnom licu da je subjekt, jer nema posebne interese koji bi se razlikovali od interesa lica (članova i korisnika) koji ga sačinjavaju, prihvata pravnu ličnost kao specifični način ostvarivanja prava njenih članova koji su u stvari subjekti. Planiol, koji u pravnom licu vidi naročitu vrstu kolektivne svojine čiji su titulari njeni korisnici, nije daleko od današnje teorije, ili, tačnije rečeno, preteča je shvatanja koja su došla do izražaja u našoj pravnoj teoriji bez obzira na drukčiji ekonomski prilaz objašnjenju uzroka ove pojave. Smatra se da većinu teoretičara čine oni koji ne pokušavaju da utvrde suštinu pravne ličnosti, već je prihvataju kao kategoriju korisnu za zakonodavstvo i pravnu tehniku (Mischaud, Bratus, Benediktov), kao pravnu fikciju (Savigni, Rimljari), ili je smatraju potpuno suvišnom kategorijom ističući da je za potrebe kojima ona služi dovoljan pojam namenske imovine (Saleilles).

---

[3] Hamel — Lagarde, *Traité de Droit Commercial*, tom I, Paris, 1954, str. 448.

[4] Legradić, *Nauka privrednog prava*, Beograd, 1966, str. 176. — Gams, *Uvod u građansko pravo*, Opšti deo, Beograd, 1956, str. 196.

Dr Vladimir Jovanović ističe da, ako prihvatimo, čak i uz sve ograde, da je dominantno shvatanje o pravnoj ličnosti kao kategoriji korisnoj za pravnu tehniku i zakonodavstvo, kao pravnoj fikciji za kojom ima potrebe i naš sistem, posebno u ovoj fazi nesumnjive koncentracije i okrupnjavanja privrednih organizacija i ujedno centralizacije svojinskih ovlašćenja koja proističu iz prava korišćenja u uslovima naše robne proizvodnje, postavlja se pitanje: koja je praktična korist i koji je domet korišćenja ove pravne kategorije?

Navedeni autor upozorava na iskustvo: javno pravo razlikuje različite oblike ograničenog subjektiviteta (sem u odnosu na državu) — takozvani „mali" i „veliki" subjektivitet. Ili, polazeći od ideje specijalnosti, ograničava sposobnost javno-pravnih lica najčešće polazeći od pojma „javnog interesa". Ovo drugo je prisutno u našoj praksi u odnosu na radne organizacije od posebnog društvenog interesa. Za prvo razlikovanje, za „mali" i „veliki" subjektivitet, nema primera u trgovačkom pravu. Verovatno da za ovim mi nemamo potrebe. Međutim, ima mesta dvojenju onih obeležja samostalnosti koja pojedini delovi preduzeća imaju u unutrašnjim odnosima, a koja proističu iz položaja organizacije udruženog rada koja samostalno utvrđuje i raspodeljuje dohodak, odnosno iz položaja osnovne organizacije udruženog rada koji joj je Ustavom zagarantovan i od obima samostalnosti koji dobija deo preduzeća kad stekne svojstvo pravnog lica. Autor osnovnu podelu organizacije udruženog rada vrši prema oba navedena kriterija, to jest prema položaju u unutrašnjim odnosima i prema položaju u odnosu na treća lica. Autor okleva da prvi oblik samostalnih ovlašćenja i prava koji proističu iz položaja osnovne organizacije udruženog rada nazove „unutrašnjim subjektivitetom", a ovlašćenja koja proističu iz pravne ličnosti — „pravnim" ili spoljnim subjektivitetom. Stoga ove termine koristi uslovno da bi jasnije izrazio ideju razlikovanja koju je izneo, a što je bitno za našu temu. U pogledu koristi od pravnog subjektiviteta Hamel — Lagarde navode tri korisnosti: autonomiju aktive i pasive, imovinsku samostalnost, mogućnost korišćenja i postojanje predstavnika za vršenje prava koja uživa grupa (za naše uslove mogućnost izražavanja kolektivne volje grupe radnika spolja) i nezavisnost domicila i nacionalnosti (za naše uslove posebno sedište). Pravni subjektivitet omogućava individualizaciju grupe radnika koji čine celovitu asocijaciju proizvođača, u okviru celog preduzeća ili njegovog dela, da se individualiziraju u odnosu prema trećim licima na tržištu, u spoljnim odnosima, da bi samostalno ostvarili svoja određena, pre svega imovinska, prava. Međutim, ovi autori naglašavaju da pri korišćenju pravnog subjektiviteta kao pogodne „tehnike" ne treba izgubiti iz vida realan život, odnosno da to ne sme da služi fizičkim licima radi izbegavanja njihovih obaveza i odgovornosti.

Na kraju, postavlja se pitanje u kojoj je meri sticanje svojstva pravne ličnosti uslovljeno izričitim zakonskim tekstom. Prema sovjetskoj teoriji, karakterističan element postojanja pravne ličnosti jeste priznanje ovog svojstva od strane države. Nasuprot tome, francuska sudska praksa zauzela je stav da svojstvo pravnog lica, i pored toga što proističe iz

zakona, ne mora biti izričito dodeljeno zakonom (francuski Kasacioni sud priznao je ovo svojstvo građansko-pravnim udruženjima protivno slovu zakona). Dr Vladimir Jovanović smatra da Ustav daje osnova sudu da prizna faktičko postojanje pravnog subjektiviteta i tamo gde ga zakon nije izričito priznao. To iz razloga sigurnosti prometa i zaštite prava pojedinih užih kolektiva u okviru radnih organizacija.[5]

Zadržimo se sada na osnovnim teorijskim konceptima pravnog subjektiviteta osnovne organizacije udruženog rada. Najpre treba reći da u jednom delu pravne teorije u izgrađivanju teorijskog „koncepta“ osnovne organizacije udruženog rada i u interpretaciji njenog ustavnog položaja postoji tendencija da se vrši klasifikacija osnovne organizacije udruženog rada (slično tipologiji organizacija udruženog rada i samostalnih organizacija udruženog rada) na: (a) osnovne organizacije udruženog rada sa svojstvom pravnog lica, (b) osnovne organizacije udruženog rada bez svojstva pravnog lica i (c) osnovne organizacije udruženog rada.[6] Ova podela se bazira često na mehaničkoj analogiji organizacije udruženog rada (posebno SOUR-a) i osnovne organizacije udruženog rada. Ona je teorijski opravdana samo u meri u kojoj se inače može praviti razlika među osnovnim organizacijama udruženog rada u pogledu njihovog subjektiviteta, to jest da neke imaju, a druge nemaju svojstvo pravnog lica.

Budući da su odredbe člana 15. Ustava SFRJ vrlo eksplicitne u pogledu pravnog subjektiviteta radne organizacije, a da ustavni amandmani ne kažu ništa izričito o pravnom subjektivitetu OOUR, u teoriji i praksi javljaju se različita gledišta. Zadržaćemo se na osnovnim.

Po jednom gledištu, koje zastupa dr Nikola Balog[7], a u kome je na osnovi iscrpne teorijske analize i normativnog sistema učinjen uspešan pokušaj objašnjenja pravnog subjektiviteta osnovne i radne organizacije, „radna organizacija je najznačajniji oblik organizacija udruženog rada pored osnovne“. Kao specifično udruženje OOUR, ona je „Ustavom utvrđeni oblik udruženja“, a specifičnost se ogleda u tome što je ona *„jedini subjekt tržišta“* (presumptio iuris et de iure), a osnovna organizacija *nije subjekt tržišta* (presumptio iuris, ali ne i „de iure“). Autor se poziva na neizmenjene odredbe člana 15. Ustava po kojima ex constitutione jedino je u „listi“ organizacija udruženog rada — *radna organizacija* pravno lice i subjekt tržišta. Drugi mogu biti, ali ex constitutione nisu. Znači, radna organizacija je samostalno i nezavisno pravno lice, a druga to nije. Zatim, „radna organizacija je nosilac određenih prava u pogledu sredstava u društvenoj svojini u odnosu na treća lica“, ona ima sva prava upravljanja, globalitet prava koji uopšte može imati subjekt trži-

---

[5] O svemu vidi: Prof. dr Vl. Jovanović, *Oblici organizacije udruženog rada*, „Privreda i pravo“, br. 12/71, str. 9—13.

[6] Vidi: Prof. Slavoljub Popović i dr., *Priručnik o normativnim aktima radnih organizacija*, „Književne novine“, Beograd, 1972/73, str. 37—38. — Slavko Lepotinec, *Osnovna organizacija udruženog rada*, Ekonomski institut, Zagreb, 1971, str. 25, s tim što ovaj autor detaljno navodi elemente subjektiviteta svakog od oblika osnovne organizacije udruženog rada.

[7] Dr Nikola Balog, *Da li je po Ustavu osnovna organizacija udruženog rada pravno lice*, „Privreda i pravo“, br. 11/71, str. 1—10.

šta. Ta prava nema osnovna organizacija udruženog rada ex constitutione, što ne znači da ih nema unutar radne organizacije. Naprotiv, ima krupnih i značajnih, ali samo unutar radne organizacije, a ne prema trećim licima, po samom Ustavu.

Po tački 1, stav 2. amandmana XXI osnovna organizacija je *„deo* radne organizacije", deo nečega; ona nije pravna celina, a prema trećim licima ima prava samo celina, a ne njen deo. Istina, unutar celine ima niz prava, neotuđivih prava, ali se to tiče odnosa unutar radne organizacije, a ne i van nje.

Autor priznaje da osnovne organizacije udruženog rada imaju ex constitutione aktivnu pravnu legitimaciju za zaključenje samoupravnog sporazuma, ali smatra da je takvo ustavno pravo krajnje defektno za izvlačenje opšteg zaključka o njihovom pravnom svojstvu, o njihovom svojstvu kao tržišnog subjekta. Osnovne organizacije udruženog rada samoupravnim sporazumom utvrđuju koja će prava vršiti same, a koja prava prenose na radnu organizaciju i „sve što ne zadrže za sebe *u odnosu na treća lica,* u odnosu na tržište, pripada radnoj organizaciji". Autor smatra da se teorijski ne može negirati pravo radne organizacije kao subjekta tržišta i osnovne organizacije moraju po Ustavu preneti na radnu organizaciju prava koja se odnose na istupanje prema trećim licima, ali ne sva. One su dužne da određena neophodna prava ostave i ostvare u radnoj organizaciji. Sva prava u unutrašnjim odnosima imaju osnovne organizacije udruženog rada, a mogu zadržati u veoma širokom obimu prava prema trećim licima, prava tržišnog subjekta. Autor konstatuje da tu nastaje neka vrsta dileme: pošto je radna organizacija ex lege (ex constitutione) subjekt tržišta, a osnovne organizacije ex lege (ex constitutione) konstituišu ukupnost prava radne organizacije sa mogućnošću da delimično zadrže i prava subjekta na tržištu, za sticanje prava i preuzimanje obaveza neposredno na tržištu, ta ustavna dvostranost treba da bude dešifrovana *praksom* izrade samoupravnog sporazuma. Autor, zatim, iznosi protivargumente tezi da ustavno davanje pravne kvalifikacije osnovnoj organizaciji udruženog rada za zaključivanje samoupravnog sporazuma znači i priznanje njoj svojstva pravnog lica. On tvrdi da Ustav i zakoni ovlašćuju pravno minoritetno lice da vrši određene merodavne pravne radnje, ali to ne znači da je minoritetno lice postalo punopravno. Međutim, osnovna organizacija udruženog rada *može* postati pravno lice, može samostalno vršiti veća prava od poslova kvalifikovanih kao neotuđiva. Ali nikada ne može imati u odnosu na tržište, na treća lica ista prava kao i radna organizacija. Dok je u sastavu radne organizacije, ona je „zavisno" pravno lice sa ovog gledišta.

Koncepciji dr Baloga o pravnom subjektivitetu radne organizacije opravdano se zamera jer on previđa jednu bitnu činjenicu: odredbe člana 15. Ustava koncipirane su na temelju shvatanja da se samoupravljanje strukturira „odozgo", dok se po ustavnim amandmanima ono strukturira „odozdo". Stoga se ustavni amandmani kao personifikacija novih samoupravnih odnosa ne smeju tumačiti u svetlosti ranijih koncepcija samoupravljanja, već se te ranije odredbe imaju tumačiti u svetlosti aman-

dmana. Stoga odredbe člana 15. Ustava ne mogu biti polazna osnova pri razmatranju postavljenih problema.[8]

Replicirajući sa ovim stavom, dr Balog ističe da je „radna organizacija neuništiva“, i to zato što je celina; ona ne može postojati bez delova niti delovi bez celine; celina je pravno neuništiva.

Dr Balog dopušta i hipotetičku mogućnost nepostojanja člana 15. Ustava i pretpostavku da je osnovna organizacija udruženog rada nosilac svih prava i obaveza prema trećim licima. Ali to ona može biti samo kao deo nečeg, kao deo radne organizacije (ovde se autor poziva na citirane odredbe amandmana XXI). Ne osporavajući to da je OOUR originerni nosilac svih prava i obaveza u međusobnim unutrašnjim odnosima, dr Balog ističe da, „ako bi OOUR bila titular svih prava i obaveza i prema trećim licima — *kao deo radne organizacije (kurziv* — Č. S.), onda celina ne postoji“, onda je radna organizacija organizam bez ikakvih prava i obaveza, ni internih ni eksternih, što bi bio nonsens — pravni apsurd.

Dr Balog priznaje svojstvo pravnog lica osnovnoj organizaciji ex constitutione unutar radne organizacije, ali ponavlja da prava u odnosu na treća lica ima celina — radna organizacija. Po njemu, pravnu sposobnost u pravnom prometu OOUR nema ex constitutione. Ona ima potencijalnu sposobnost pravnog lica, to jest može je imati ako pravovaljano hoće. To znači da se prema trećim licima mogu prava osnovne organizacije svesti na nulu njenom voljom.

Izloženoj koncepciji dr Baloga o svrsi udruživanja osnovnih organizacija u radnu organizaciju se prigovara pozivanjem na odredbe tačke 1. amandmana XXI da se radni ljudi udružuju radi svojih ekonomskih interesa, a ne što bi radna organizacija „bila jedini subjekt tržišta“. Tržište ne treba fetišizirati. Ističe se da nije tačno tvrđenje da su osnovne organizacije udruženog rada dužne da prenesu svoja prava na radnu organizaciju, osobito na osnovi odredaba člana 15. Ustava, iako će to u praksi najčešće uraditi. Zamera se i tezi da je na osnovi odredaba člana 15. Ustava „radna organizacija jedini subjekt tržišta“ jer su i osnovne organizacije „nosioci prava koja im na osnovu Ustava, zakona i samoupravnog sporazuma pripadaju“. Postoje i drugi subjekti (sem radne organizacije) koji takođe mogu nastupati na tržištu. Opravdano se, zatim, ističe da pravni status jednog subjekta ne može menjati društvene odnose, već obrnuto. Takođe se podvrgava kritici teza da radna organizacija ima „globalitet“ prava, to jest sva prava koja u pogledu upravljanja može imati subjekt tržišta, a taj globalitet prava osnovna organizacija nema.

U pogledu teze dr Baloga da je osnovna organizacija „zavisna pravna ličnost“, postavlja se pitanje od koga ona izvodi to svoje pravo, te da li radna organizacija diktira opseg tog prava. Ključ rešenja je, po mišljenju ovog drugog autora (Kordić), u odgovoru na pitanje da li osnovne organizacije imaju pravo da se oglase pravnom ličnošću nezavisno od bilo

[8] Mile Kordić, *Pravna osobnost osnovnih organizacija udruženog rada*, „Privreda i pravo“, br. 12/71, str. 43—47.

čije volje, te da samostalno utvrde opseg prava u pogledu istupanja prema trećim licima. Takođe se zapaža da osnovna organizacija ima po Ustavu prava i obaveze koja ne izvodi iz prava radne organizacije i da ona sama odlučuje hoće li i koja prava, odnosno obaveze izvršavati sama, a koja će preneti na radnu organizaciju. Pri tom osnovna organizacija nije ničim vezana u pogledu prenošenja prava i obaveza u odnosu prema trećim licima. To će reći da ta prava može u celosti zadržati za sebe ili ih u celosti preneti na radnu organizaciju. Ako ih ne prenesu u celosti, osnovne organizacije postaju pravna lica. Po ovoj tezi samoupravnim sporazumom uređuju se sveukupni odnosi koji proističu iz zajedničkog rada bez obzira na to što je u amandmanima upotrebljen izraz „međusobni" odnosi i globalitet prava nema radna, već osnovna organizacija, sve dok ga, eventualno, ne prenese na radnu organizaciju. U vezi s tim se tvrdi da osnovne organizacije zapravo i jesu pravne osobe ex constitutione, ali samo „in potentia", jer isključivo od njihove volje zavisi hoće li za sebe zadržati pravo istupanja prema trećim licima, a da bi to učinile, moraju se oglasiti pravnim licima. Po ovoj tezi dovoljno je da osnovne organizacije i delimično zadrže za sebe pravo istupanja prema trećim licima pa da postanu subjekti tržišta i „punopravna" lica. Ukoliko to pravo u celosti prenesu na radnu organizaciju, neće imati svojstvo pravnog lica. Stoga osnovna organizacija udruženog rada nije „minoritetna" pravna osoba, već postoji „pluralizam pravne osobnosti", s tim što osnovna organizacija samim organizovanjem ne postaje automatski pravno lice jer o svom pravnom subjektivitetu ona odlučuje ili aktom o osnivanju ili samoupravnim sporazumom.

Zanimljivo je gledište u pogledu prava prema trećim licima da bi bilo najkorisnije da ih ima ili samo radna organizacija ili samo osnovna organizacija pošto delimičnim prenošenjem tih prava na radnu organizaciju nastaje mogućnost nereda jer se ne zna ko za koga odgovara i u čije ima nastupa. Iskustva prakse, međutim, demantuju ovakvu tezu.

Dr Balog se zalaže za što veću autonomnost samoupravnog sporazuma u razgraničenju kompetencija između osnovne i radne organizacije (da bude „dominis rei"). On dopušta mogućnost teorijskog zaključivanja da se radna organizacija isključi iz pravnog prometa i sva prava u odnosu na treća lica da imaju samo delovi radne organizacije, ali upozorava, pozivajući se na činjenicu da je član 15. Ustava ostao na snazi bez obzira na osporenu njegovu idejnu osnovu, da „nije dozvoljeno da se putem interpretacije amandmana XLII uništi jedna čitava ustavna norma koja jedina utvrđuje izričito svojstvo pravnog lica, naravno u pravnom prometu". Stoga zaključuje da radna organizacija mora imati određena prava u pravnom prometu, a radnici će samoupravnim sporazumom utvrditi liniju razgraničenja, što pruža mogućnost da ona bude u korist osnovne organizacije. Problem je upisivanje sposobnosti u sudski registar, pri čemu treba razlikovati interne od eksternih odnosa. Iako radna organizacija ima sva prava u odnosu na treća lica, vršenje tih prava može se usloviti, svesti na malu meru, na nulu. Interna zabrana ne mora biti upisana u registar iako je moraju poštovati organi

radne organizacije. No, ako radna organizacija zaključi ugovor, on obavezuje celu radnu organizaciju. To je gvozdeni zakon tržišta. U tržišnoplanskoj privredi mora postojati pretpostavka za ekonomsko-pravno lice. A to je, po mišljenju dr Baloga, radna organizacija sa svim izloženim modalitetima. U ostvarivanju tog svojstva ide se od nula prava pa do potpunih prava. I osnovna organizacija može ići od nula prava pa do potpunih prava. Liniju razgraničenja utvrđuje samoupravni sporazum. Ali autor s pravom upozorava da, ako je neko pravo ustavnog kvaliteta, ako je neko ex constitutione njegov subjekt, ne može nikako da ga se odrekne. Može se odreći vršenja, ostvarivanja, ali ne i samog prava. To je velika razlika.[9]

Autor druge koncepcije, prof. dr Leon Gersković[10], polazeći od Ustavom utvrđenih obeležja osnovne organizacije udruženog rada o kojima je napred bilo reči, zaključuje da su dosledno takvom pravnom položaju i celokupnom institucionalnom sistemu *„osnovne organizacije udruženog rada po samom Ustavu nosioci prava i obaveza", dakle, pravne osobe u pogledu onih prava „koja im na osnovu Ustava, zakona i samoupravnog sporazuma pripadaju"*.

Autor konstatuje da je društveno-politički neophodno da osnovna organizacija bude pravno lice u punom smislu reči, s tim da određena svoja ovlašćenja prenese na radnu i širu organizaciju. Svoju tezu dr Gersković potkrepljuje argumentima da tehno-menadžerske strukture — zadržavajući pojam pravnog lica kao izraz odnosa na tržištu, naročito prema sredstvima, i vezujući pojam pravnog lica za upravljanje sredstvima i poslovima, — zadrže za sebe monopol upravljanja poslovima i raspolaganja sredstvima. Time bi se dezavuisala ustavna odredba da osnovna organizacija upravlja proširenom reprodukcijom i raspodeljuje dohodak jer je taj dohodak zavisan od odluka centralne administracije. Stoga stvarna vlast centralne administracije zavisi od toga da li će osnovne organizacije imati pravo upravljanja poslovima, da li će odlučivati o dohotku i da li će raspolagati sredstvima reprodukcije. Ako osnovna organizacija ne može uticati na poslovne odnose, tada radnici nikad ne mogu steći svest o dohotku, a bez dohodovne svesti oni ostaju i dalje po svesti najamni radnici. U tom smislu autor opravdano upozorava i na negativne konsekvence stanja i odnosa u kojima radnici ne mogu raspolagati sredstvima društvene reprodukcije. Radi se o eksproprisanju njihovih prava. Autor dopušta mogućnost i uviđa potrebu za prenošenjem niza poslova osnovnih organizacija na organe radne organizacije, ali pledira da one to treba da čine kao samostalna pravna lica ne odričući se svojih prava. U našem privrednom sistemu osnovni nosilac pravnog prometa i privređivanja uopšte su organizacije udruženog

[9] Dr Nikola Balog, *Tri predloga za primenu amandmana XXI i XXII i razjašnjavanje pravnog subjektiviteta OOUR*, „Privreda i pravo", br. 2/72, str. 31—40.

[10] Dr Leon Gersković, *Uređivanje društveno-ekonomskih odnosa između OOUR-a*, u ediciji: *Samoupravno-ekonomski odnosi između OOUR-a u svetlu ustavnih amandmana*, Institut za organizaciju rada i automatizaciju poslovanja, Beograd, 1972, str. 27—44.

rada, kolektiviteti, i to ex constitutione. Dr Gešković ponavlja da negiranje pravne osobenosti ima samo jedan cilj: ojačati vlast centralne administracije nad sredstvima rada i akumulacije. Stoga, po njegovom mišljenju, treba napustiti dilemu ko jeste, a ko nije pravno lice. „Pravna osobenost je neophodno svojstvo organizacije udruženog rada. Potrebno je samoupravnim sporazumom odrediti koja ovlašćenja ima neki pravni subjekt i to upisati u registar. Pored toga, zakonodavstvo može usvojiti preuzimanje nekih pravnih ovlašćenja koja su nužna u pravnom prometu."[11]

Zalažući se za pravni subjektivitet osnovne organizacije udruženog rada, autor upozorava da nije intencija Ustava da se celina sadašnjih preduzeća i ustanova razbija, nego da se njihovi unutrašnji odnosi uređuju na osnovu samoupravnog sporazuma osnovnih organizacija koje su takođe objektivno date, a voljom radnika konstituisane. I dr Geršković se slaže s tezom da će u praksi preduzeća i ustanove biti redovni subjekti u pravnom prometu prema društvu, ali će opseg tog subjektiviteta, a prema tome i prava njihovih organa, biti utvrđeni samoupravnim sporazumom. Pravni status preduzeća i ustanove, kao i ovlašćenja njihovih organa, zavise od „samoupravnog sporazuma o udruživanju".

Dr Geršković kritikuje teorijski stav koji pravi razliku između osnovne organizacije udruženog rada sa svojstvom pravnog lica i osnovne organizacije udruženog rada koja nema to svojstvo tvrdeći da takvu teoriju obilno koristi tehnokratija jer ona „po pravilu" baš radi očuvanja svoje vlasti odriče osnovnim organizacijama pravni subjektivitet.

Tezi dr Leona Gerškovića o primarnom pravnom subjektivitetu osnovnih organizacija udruženog rada i sekundarnom subjektivitetu radne organizacije izvedenom iz subjektiviteta osnovnih organizacija

---

[11] Autor navodi bitna prava osnovne organizacije udruženog rada prema sredstvima i prema trećim licima po Ustavu. Osnovna organizacija:

— samostalno odgovara za svoje obaveze svojim sredstvima i sredstvima koja je udružila, a i za obaveze drugih osnovnih organizacija ako je na to pristala samoupravnim sporazumom;

— zaključuje samoupravni sporazum o udruživanju i njime udružuje sredstva na kojima njeni radnici imaju pravo rada;

— stranka je u sporovima koji proizlaze iz udruživanja sredstava, a kao takva je i subjekt prema trećima;

— ugovorom je stranka prema drugima u okviru radne organizacije u poslovnim odnosima, a i prema trećima ako to pravo nije prenela;

— obveznik je plaćanja poreza (amandman XXI, tačka 8);

— vodi spor prema radniku ako on tuži ostale radnike;

— subjekt je posedovne zaštite sredstava na kojima njeni radnici imaju pravo rada;

— ima pravo udruživanja sredstava i van radne organizacije;

— sklapa samoupravni sporazum sa interesnom zajednicom ako to pravo nije prenela na radnu organizaciju;

— subjekt je planiranja prema društvenoj zajednici;

— subjekt je evidentiranja sredstava iz dohotka prema Službi društvenog knjigovodstva;

— subjekt je udruživanja u banke ako to pravo nije prenela;

— subjekt je neposrednog učešća u dohotku u svim društveno-ekonomskim odnosima;

— subjekt je odlučivanja o sredstvima društvene reprodukcije.

udruženog rada, odnosno prenetom na nju samoupravnim sporazumom, zamera se što se direktno ne oslanja na neku od odredaba ustavnih amandmana. Navedenoj tezi koja subjektivitet osnovne organizacije udruženog rada izvodi iz njenog „položaja u celokupnom institucionalnom sistemu" zamera se što previđa činjenicu da ustavni amandmani tretiraju osnovnu organizaciju udruženog rada kao *deo* radne organizacije, na šta s pravom upozorava i dr Balog.

Po trećem gledištu, čiji je protagonist prof. dr Vladimir Jovanović[12], pravni subjektivitet ima ona osnovna organizacija udruženog rada koja prema trećim licima nastupa kao samostalni nosilac pravnih obaveza. „Svojstvo pravnog lica može ubuduće steći samo onaj deo preduzeća, odnosno radne organizacije koji ima svojstvo osnovne organizacije udruženog rada." Svaka osnovna organizacija ne mora biti istovremeno i pravno lice. Ali, obrnuto, da bi jedna organizacija udruženog rada imala svojstvo pravnog lica, mora prethodno da ispunjava uslove da bude osnovna organizacija udruženog rada. Autor smatra da, kada se jedan deo preduzeća koji ima svojstvo osnovne organizacije udruženog rada ovlasti, ili sam želi, da prema trećim licima istupa samostalno, u svoje ime i za svoj račun, a odgovornost radne organizacije i njenih ostalih delova za njene obaveze se isključi (ne prihvati se supsidijarno jemstvo), takva osnovna organizacija mora imati svojstvo pravnog lica. Autor smatra da pitanje uslova i slučajeva sticanja svojstva pravnog lica od strane osnovne organizacije udruženog rada treba da reguliše zakon.

Po ovoj tezi, uslov za sticanje svojstva pravnog lica jeste uslov koji osnovna organizacija mora da ispuni za samostalno istupanje na tržištu. To bliže može regulisati statut, ali to svojstvo može biti i „nametnuto nekom delu baš zbog zaštite opštih interesa drugih delova radne organizacije".

U internim odnosima osnovna organizacija sa svojstvom pravnog lica ima sva prava koja po Ustavu pripadaju osnovnoj organizaciji udruženog rada. Pored tih prava, kao pravni subjekt ona se javlja kao samostalni nosilac prava i obaveza do visine vrednosti svojih sredstava. Pri tome sredstva preneta na radnu organizaciju kao celinu, odnosno udružena, radi bilo kog cilja, trajno ili vremenski ograničeno, imaju se prema trećim licima smatrati kao sredstva opterećena realnim teretima ili određenim obligacionim prvenstvenim pravima. Prema tom delu sredstava poverioci se moraju odnositi u skladu sa opštim pravilima građanskog prava predviđenim za ovakve situacije. Na trećim licima je obaveza da se o stanju sredstava osnovne organizacije sa svojstvom pravnog lica sa kojom stupaju u poslovni odnos obaveste. Osnovna organizacija udruženog rada sa svojstvom pravnog lica mora imati svoju posebnu firmu, naznaku uz firmu radne organizacije, kao i postojanje i nepostojanje jemstva za njene obaveze. Ona ima punu poslovnu sposobnost u pogledu poslova koji spadaju u njenu delatnost. Sporazumom ona može prihvatiti ograničenja (na primer, da će neke poslove vršiti samo preko cen-

[12] Dr Vladimir Jovanović, *Statusna pitanja organizacije udruženog rada*, Ekonomski institut, Zagreb, 1971, str. 30—32.

tralnih organa radne organizacije), ali ona imaju samo interno dejstvo i ne tiču se trećih lica. Obrnuto, da istupa u ime radne organizacije kao celine, osnovna organizacija crpe pravo iz izričitog ovlašćenja, bilo da je to dato generalnim sporazumom ili ugovorom i kao takvo registrovano kod privrednog suda. Autor zaključuje da ovaj tip osnovne organizacije u mnogim drugim pravima treba propisima da bude izjednačen sa pravnim licima uopšte, analogno izjednačenju koje su predviđale novele OZP za delove preduzeća sa svojstvom pravnog lica.

Izložili smo osnovne teorijske koncepte pravnog subjektiviteta osnovne organizacije udruženog rada. Njihov stvarni broj time nije iscrpen.

Pomenimo još neke. Svima je zajednička polazna premisa: osnovna organizacija udruženog rada nije ex constitutione pravno lice. Da li će i kada biti pravno lice, sve zavisi od *utvrđenih kriterija*. A oni su vezani za potrebe i mogućnosti njenog nastupanja na tržištu, za komuniciranje van radne organizacije, za potrebu posedovanja aktivne i pasivne stranačke legitimacije, za sposobnost stvaranja dohotka, programiranja razvoja, za sposobnost samoživljenja i slično. Preporučuje se da male, „patuljaste" osnovne organizacije udruženog rada ne bi trebalo da imaju svojstvo pravnog lica iz mnogih razloga. Zatim, pravni personalitet se često vezuje za principe na kojima je organizovana osnovna organizacija udruženog rada: tehnološki, fazni, teritorijalni. Smatra se da osnovne organizacije udruženog rada, ukoliko su međusobno tešnje tehnološki povezane (princip fazne tehnologije), mogu imati visok stepen samoupravne autonomije, ali nema potrebe da pojedinačno nastupaju na tržištu, prema tome, ne moraju biti i pravna lica. Naprotiv, kod organizacije na principu predmetne tehnologije i posebno kada je reč o osnovnim organizacijama koje su geografski udaljene (jer se tu javlja veća potreba za samostalnim nastupanjem u pravnom prometu i uopšte u komuniciranju sa raznim subjektima društva), one će češće imati svojstvo pravnog lica. To potvrđuju i neki samoupravni sporazumi o udruživanju osnovnih organizacija udruženog rada u većim, složenijim radnim organizacijama.

Na kraju, u odgovoru na pitanje da li je osnovna organizacija udruženog rada pravno lice ili nije i kakve su konsekvence toga u društveno-političkom, ekonomskom i pravnom sistemu, mislimo da treba poći od sledećeg:

1) Ustavni amandmani nigde izričito ne govore o osnovnoj organizaciji udruženog rada kao pravnom licu, jer, da su to hteli, učinili bi. Samim tim pogrešna je teza da su „osnovne organizacije udruženog rada ex constitutione" pravna lica, kao što je pogrešna teza da je „radna organizacija jedini subjekt tržišta".

2) U raspravi o pravnom subjektivitetu osnovne organizacije udruženog rada treba distingvirati interne od eksternih odnosa. U internim odnosima svaka je osnovna organizacija udruženog rada samoupravni subjekt ravnopravan sa drugim osnovnim organizacijama udruženog rada, što kao princip ne treba ni dokazivati. Iako se u internim odno-

sima mogu „gradirati“ razni stupnjevi samoupravne autonomije, osnovne organizacije udruženog rada (u zavisnosti od niza okolnosti u čiju se analizu ovde nećemo upuštati) u principu imaju jednak ustavni položaj, o čemu je napred bilo reči.

Stoga za interne odnose nema nikakvog značaja to da li određena osnovna organizacija poseduje ili ne poseduje svojstvo pravnog lica. Svojstvo pravnog lica vezano je za njen eksterni subjektivitet, za pravni promet i slično (o čemu je bilo dosta reči), a pošto u praksi najveći broj osnovnih organizacija udruženog rada neće imati potrebe da se uključuju neposredno u pravni promet (što kao činjenicu uvažavaju i protagonisti koncepcije o osnovnoj organizaciji kao pravnom licu ex constitutione), onda ni pitanje koja će osnovna organizacija udruženog rada imati to svojstvo, a koja neće — nije sudbinsko niti od njega bitno zavisi samoupravni položaj OOUR-a. O tome će odlučivati svi radni ljudi radne organizacije samoupravnim sporazumom (koji bi morao biti „dominus rei“, iako praksa dosadašnjih samoupravnih sporazuma ne pokazuje tendenciju detaljnije razrade kriterija za sticanje svojstva pravnog lica). Pošto se ovim osnovnim opštim aktom uređuju generalno svi odnosi iz udruženog rada, njime će se normativno odrediti i ko i pod kojim uslovima može istupati na eksternom tržištu, kao i postupak sticanja, odnosno gubljenja svojstva pravnog lica, obim i sadržaj ovlašćenja.

Zakon o organizacijama udruženog rada bi morao da uredi mnoga pitanja iz ove oblasti, posebno pitanje pravnog položaja radne organizacije, odgovornosti prema trećima, obeležja pravnog lica, jemstva i druga značajna pitanja u smislu sugestija dr Vladimira Jovanovića.

U vezi sa izloženim postavlja se pitanje uloge *subjektivnog kriterija — volje radnika*. Naime, postavlja se problem da li je osnovna organizacija dužna da primi svojstvo pravnog lica, ukoliko drugi delovi konstatuju da ispunjava uslove i to utvrde samoupravnim sporazumom i statutom, ako ona to ne želi. Moguć je i pozitivan i negativan odgovor. Pozitivan u slučaju kada bi to bilo u interesu drugih delova; negativan ako bi dobijanje svojstva pravnog lica značilo i veće obaveze i veću odgovornost.

U praksi je moguć slučaj da se osnovnoj organizaciji udruženog rada osporava pravo sticanja svojstva pravnog lica iako ona smatra da ispunjava uslove za taj status. U obzir dolazi mogućnost pokretanja spora.

U svakom slučaju, osnovna organizacija udruženog rada ne bi mogla upisati svoje svojstvo pravnog lica u sudski registar ukoliko joj taj status ne bi odredio samoupravni sporazum.

3) Treba podsetiti na okolnost da u naučnoj i društveno-političkoj javnosti teza po kojoj je osnovna organizacija udruženog rada ex constitutione (ili ex lege) pravno lice ima veoma malo pristalica, a ni praksa samoupravnih sporazuma je ne prihvata. U desetinama samoupravnih sporazuma koji su bili predmet našeg istraživanja gotovo bez izuzetka se naglašava da *osnovne organizacije udruženog rada potpisnice spora-*

zuma nemaju svojstvo pravnog lica, a da to svojstvo ima radna organizacija.[13]

Izuzetno se dopušta sticanje tog svojstva „ako je to bitan uslov za rad i poslovanje odnosne osnovne organizacije udruženog rada i preduzeća“.[14]

I najzad, tačna je konstatacija da se negiranjem svojstva pravne ličnosti osnovnoj organizaciji udruženog rada i manipulisanjem pravnom ličnošću javljaju brojne zloupotrebe u praksi: otuđuje se dohodak i samoupravljanje od radnika, jačaju birokratsko-tehnokratske strukture, nastoji se diskreditovati samoupravni sistem. Međutim, tačna je i činjenica da se samim priznavanjem svojstva pravnog lica osnovnoj organizaciji udruženog rada problem ne rešava, ne preobražavaju društveno-ekonomski odnosi, ne menja mentalitet i svest ljudi, ne poboljšava organizacija rada, ne unapređuje tehnologija, ne podiže obrazovni nivo radnika, ne menja sistem informisanja i javnosti rada i odgovornost samoupravljača. Dakle, priznavanje svojstva pravnog lica neće mnogo pomoći ako nisu ostvarene elementarne pretpostavke za razvijeniji samoupravni sistem. Negativnih tendencija ima i na drugoj strani: sticanjem svojstva pravnog lica pojedini delovi radne organizacije nastoje da se osamostale, da se izdvoje, da nanose materijalnu štetu ostalim delovima radne organizacije, jer se i u okviru neposrednog samoupravljanja javljaju ili reprodukuju društveno negativne pojave i tendencije ako nisu ostvarene pretpostavke za viši stepen njegovog razvoja. Od njih nije imuna ni osnovna organizacija udruženog rada.

Treba još reći da je za utvrđivanje autonomnog statusa osnovne organizacije udruženog rada relevantna analiza njenog samoupravljanja i rukovođenja, odgovornosti, procesa odlučivanja i drugih bitnih pitanja, ali to prelazi okvire naše teme.

[13] Vidi samoupravne sporazume „Energoinvesta“ — Sarajevo, „Metal-impeksa“ — Tuzla, Doma zdravlja „Centar“ — Sarajevo, „Sane“ — Bosanski Novi, „Univerzala“ — Vranje, „Petoletke“ — Trstenik, „Slobode“ — Čačak, „Autoprevoza“ — Čačak.

[14] Vidi samoupravne sporazume „UNIS-a“ — Sarajevo, „Zenicatransa“ — Zenica, ŽTP — Sarajevo, „Krajina-uzora“ — Banja Luka.

Vladimir Milanović

MARKSISTIČKO OBRAZOVANJE STUDENATA

I

Marksističko obrazovanje na Beogradskom univerzitetu, ako izuzmemo fakultete društvenih nauka, odvijalo se od 1945. do 1950. godine uglavnom u okviru društveno-političkih organizacija. Pokušaj u 1950. godini sa uvođenjem marksizma nije dao odgovarajuće rezultate ne zbog otpora univerzitetske sredine, nego zbog toga što nastava i njeni obrazovni sadržaji nisu bili u stanju da adekvatno prate evoluciju jugoslovenskog društva, a posebno ideološku evoluciju. Posle niza savetovanja održanih na svim nivoima 1957. godine otpočelo je intenzivnije uvođenje predmeta društvenog obrazovanja na svim fakultetima, i to prvenstveno osnova nauke o društvu, koja je u sebi sadržala preovlađujuće elemente sociologije, a zatim filozofije, političkih nauka i političke ekonomije, evoluirajući posle u pravcu posebnih specijalizovanih disciplina.

Razlozi koji su tada navođeni za uvođenje marksističkog obrazovanja mogli bi se svesti na sledeće:

1. Potreba obezbeđenja kontinuiteta socijalno-političke i kulturne istorije, prenošenja u svest i akciju mlade generacije ciljeva i vrednosti koji su vodili naše društvo u oslobodilačkom ratu i revoluciji.

2. Formiranje idejnih opredeljenja i jasnih orijentacija mlade generacije u društveno-političkim tokovima, stvaranje potrebne rezistencije na konzervativne ideološke uticaje kako etatističkog dogmatizma tako i ideologije građanskog društva.

3. Modernizacija same univerzitetske nastave. Naime, očekivalo se da će se određenim filozofskim osmišljavanjem faktografskog materijala koji je student asimilirao u okvirima tradicionalističke nauke gde je dominirao pozitivistički metod razviti kritičko mišljenje studenta i da će njegovo tehničko znanje i primena tog znanja u društvu dobiti humanističku dimenziju.

4. Sa mnogo nade verovalo se da društveno obrazovanje odgovara kako potrebama mladog čoveka tako i potrebama društva. Ovo obrazovanje je trebalo da mladog čoveka izvede iz kruga uske profesionalne

specijalizacije i da otvori puteve formiranja potpunije, svestranije obrazovane, moderne ličnosti. Takva ličnost, zahvaljujući svojoj široj kulturi i razvijenijem intelektualnom životu, bila bi društveno efikasnija, manje vezana za stara znanja, tehnike i strukture, adaptibilnija i kreativnija u svim sferama delovanja. Očekivalo se takođe da će takva ličnost sa određenim društvenim obrazovanjem, sa marksističkim kritičkim pristupom problemima biti spremnija da se bori za oslobođenje rada, da prevazilazi tradicionalističku podelu rada na umni i fizički rad i da će sa više razumevanja svojom profesionalnom delatnošću odgovarati potrebama svoje sredine i celog društva.

5. Velike nade su polagane u doprinos koji bi marksističko obrazovanje trebalo da da formiranju moralno-političkog profila studenata, formiranju čoveka novog doba koji ne bi više bio objekat, nego subjekat i kreator istorije. Naravno, niko ni tada nije imao iluziju da svi ti veliki ciljevi u politici i u obrazovanju mogu biti ostvareni preko noći, ali se s pravom očekivalo da će to dati svoj doprinos postepenom prevazilaženju suprotnosti i ograničenosti koje nam je ostavilo staro društvo.

U pogledu izbora naučnih disciplina i pitanja koja treba da stoje u centru pažnje i proučavanja, stalo se na stanovište da to treba da bude jugoslovensko društvo, naš društveni, ekonomski i politički sistem, naše teorije zasnovane na marksizmu. Stalo se na stanovište — a, čini mi se, s pravom — da sadržinu obrazovanja ne treba reducirati na proučavanje pravnog poretka, na deskripciju ekonomskih i političkih institucija koje su tada, kao i danas, bile neprekidno u procesu revolucionarne transformacije, nego da treba postići razumevanje osnovnih zakonitosti razvitka savremenog sveta i našeg društva i razviti specifičan metod stvaralačkog marksističkog mišljenja.

II

1. Istog trenutka kada je reaktualizovano idejno obrazovanje mladih, iznet je čitav niz protivargumenata, a o nekima od njih se diskutovalo i na stranicama studentske štampe. Naime, reč je o tvrđenju da se radi o društvenoj krizi, a ne o krizi ideološkog obrazovanja, da problem koji je nastao u jednoj oblasti ne može biti rešavan akcijom i rešenjima u drugoj. Istini za volju, treba priznati da se ne radi samo o krizi u koncepcijama i ponašanjima, neefikasnoj socijalizaciji i nedostacima nastave i da su slabosti u ovom domenu tesno povezane sa stanjem u društveno-političkim odnosima. Ideologija je nezamenljiva usmeravajuća, koheziona sila koja povezuje u jedinstvenu celinu veoma složen kompleks diverzificiranih grupa i mnoštvo veoma raznolikih pojedinaca. Odsustvo ove jedinstvene kohezione sile, ili delovanje više njih međusobno suprotstavljenih, ukazuje na konflikte, pa i na krize u društvenim odnosima, u društvenoj strukturi, u materijalnoj sferi, u političkom sistemu, čija su posledica i konflikti ideološke prirode. Sasvim je sigurno da u ovakvoj situaciji pitanja idejnog uticaja, socijalizacije mladih, ne mogu biti reducirana na kvantitativan aspekat niti rešena jednostavnim intenzifici-

ranjem ideološkog rada. Ako se radi o društvenoj krizi, potrebno je odrediti žarišta krize i prići rešavanju egzistencijalnih pitanja. Ali potrebno je utvrditi i karakter svake od prisutnih ideologija, pre svega one koja nudi revolucionarna rešenja, i preciznije utvrditi ona ključna pitanja i stavove od kojih zavisi dalji razvitak našeg društva. Tek tada možemo utvrditi sadržinu metoda i sredstava ideološkog uticaja na mlade, pa i na studente. Ni u našem društvu, kao ni u većini drugih društava, sistem vrednosti — kako naučnih tako i etičkih i ostalih — ne stvara se, ako izuzmemo univerzitet, prvenstveno u edukativnim institucijama. Ovde je dovoljno reći da te institucije čak nisu ni sasvim slobodne u izboru ciljeva vaspitanja. On se stvara u širem kontekstu međusobno povezanih institucija, a odatle se, prvenstveno posredstvom političkih uticaja, prenosi u one koje se bave vaspitanjem i obrazovanjem. Svakako da bi jedno demokratsko društvo kao što je naše pretpostavljalo i znatno veći udeo i veću relativnu samostalnost i kreativnost prosvetnih i naučnih radnika, pa i mladih ljudi u formulisanju i odabiranju vaspitnih ciljeva i obrazovnih sadržaja nego što to danas stvarno imamo. Sem toga, vaspitni i obrazovni uticaji ne ostvaruju se samo organizovano, nego se prenose iz mnogih pravaca i mnogi su od njih protivrečni. Ovu činjenicu moramo imati u vidu kada raspravljamo o ponašanjima mladih, o onima koje vaspitavaju i o onima koji ih vaspitavaju, jer se zaboravlja da izolujemo samo dve posebne sekvence u totalitetu društvenog ponašanja čije se determinišuće snage nalaze izvan vaspitno-obrazovnih institucija.

Takođe je potrebno reći da se u nas radilo pre svega o specifičnoj krizi društvenih odnosa u kojoj su na mlade delovali protivrečni ideološki uticaji. Snage nastale na tlu etatističkog „socijalizma" tražile su konzerviranje postojećih odnosa i vraćanje nazad. Drugi su u duhu nacionalizma otvoreno težili restauraciji različitih diktatura bilo na birokratsko-etatističkoj bilo na sitnoburžoaskoj osnovi. Te snage, veoma glasne, obraćale su se mladima, i njihove uticaje ne treba potcenjivati. Istina, ova dva klasna protivnika nisu uvek i verbalno bili protiv samoupravljanja, ali su mu oduzimali njegovu klasnu, revolucionarnu, marksističku suštinu. Tome treba dodati povremenu zbunjenost, pa i ideološka kretanja unazad i digresije u redovima Saveza komunista, zadržavanje pojedinaca i grupa na idejnim platformama koje su razvojem socijalističke teorije i prakse bile prevaziđene. Tako je svako zaostajanje za razvojem dovodilo do specifičnog konzervativizma i dogmatizma. Naravno, ovi procesi i uticaji nisu isključivo eksterni jer ideološka diferencijacija obuhvata i univerzitet, ali se na planu marksističkog obrazovanja kroz nastavu nije jasnije izrazila. Ipak, neka reagovanja na predlog za proširenje ovog obrazovanja izražavala su izvesnu skepsu.

2. Da bi se ta reagovanja shvatila, treba podsetiti na činjenicu da je marksističko obrazovanje dugo bilo zatvoreno u posebne vanuniverzitetske škole i da su mnoge vaspitno-obrazovne institucije dosta sporo pratile evoluciju našeg društva kako u domenu ideologije tako i u domenu ekonomskog i političkog sistema. Dakle, dok su stari oblici obrazovanja

bili neadekvatni i jednostavno nestajali, u druge oblike, pa i na Univerzitet, marksistička, socijalistička teorija se dosta sporo probijala. Takođe je činjenica da mi, uprkos krupnim rezultatima u domenu obrazovanja, ni danas nemamo jedinstvenu koncepciju o formiranju marksističkih intelektualaca na jugoslovenskim univerzitetima. Ranija orijentacija na škole rezervisane samo za izvesne kadrove ostavila je u psihologiji i javnom mnenju sećanje na marksizam „iza zatvorenih vrata", to jest na nauku koja se sama izoluje i ostaje izolovana čak i onda kada pokušava da se nameće.

Članak jednog studenta u kojem je digao glas protiv „marksizma iza zatvorenih vrata" upravo je posledica ovog sektaškog karaktera „nauke" za posvećene, od društva izolovane birokrate. Nema sumnje da je ova politika izolacije marksizma nanela ogromne štete formiranju marksističke inteligencije na višim školama i univerzitetima. Umesto uvođenja marksizma kao revolucionarne, humanističke, filozofske osnove ne samo za reevaluaciju kulturnog nasleđa nego i za revolucionarno oblikovanje mladih, mi smo mlade prepustili uticaju građanskog i malograđanskog tradicionalizma.

Ima i otpora koji se pravdaju pedagoškim i političkim razlozima. Nema sumnje da svi predavači marksizma, od srednjih do najviših škola, od radničkih univerziteta do postdiplomskih studija, nisu marksisti, ne po verbalnim političkim opredeljenjima, nego po odsustvu široke kulture koju su posedovali svi revolucionari i koju poznavanje i propagiranje marksizma traži. Ta kultura je, uostalom, uslov bez koga se ne može efikasno raditi ni u mnogim drugim oblastima. Zato ima nešto istine u onome što je jedan večernji list kao uzgred rekao da se marksizam u nas često pretvara u „geakizam". Ali najviše istine ima u tome da se najčešće radi o lažnoj brizi za duše mladih. Marksizam je jedinstvo radikalne misli i radikalne društvene akcije koja ruši same osnove egzistencije starog društva, sve vrste čovekovog otuđenja — ne samo u ekonomici, politici, nego i u kulturi. Marksizam pomaže mladom čoveku da stvori sopstvenu viziju budućnosti prema kojoj se svet prošlosti sa svojom ogromnom skalom razlika i privilegija čini kao svet nepodnošljivih nepravdi. Marksizam predstavlja nezamenljivu snagu koja pomaže mladom čoveku da izađe iz uskih horizonata sopstvene ličnosti i sopstvene sredine, da se poveže sa revolucionarnim kretanjima u sopstvenoj zemlji i u celom svetu. Bilo bi zaista naivno očekivati da će svi oni sitni konformistički duhovi koji su jednako čvrsto srasli sa svojim malim privilegijama kao i krupnim monopolima primiti bez otpora taj nemirni duh marksizma koji ih stalno ugrožava. Prilike im onemogućavaju fizičko suprotstavljanje i njihov otpor se pretače u duh zlobe, nemoćne zavisti i sumnje. Ipak, ovo ne bi trebalo shvatiti kao pledoaje za sadašnje stanje u nastavi koja ne raspolaže ni najoskudnijim bibliotekama, u kojoj je primena filma i dijapozitiva gotovo nepoznata stvar (navodno, zbog teškoća novčane prirode), u kojoj istaknuti stvaraoci nauke, politike i umetnosti predstavljaju izuzetne i retke goste studenata, u kojoj su za studenta zatvorena vrata najznačajnijih političkih institucija, a time i za

spajanje teorije i samoupravne prakse i u kojoj bukvalno nikada nije dat ni jedan dinar za specijalno školovanje ili istraživanje koje bi trebalo da sprovode i nastavnici i studenti. Ali, kada je reč o ovim modernim sredstvima nastave, treba reći da ona ne mogu i ne treba da oslobode studente potrebnih misaonih napora. Studij nauke, pa ni marksizma, nije zabavni šou: marksizam u sebi sumira celokupnu progresivnu kulturu i nauku, pa utoliko više — kako je to svojevremeno rekao Lenjin — opravdano zahteva ogromne mentalne napore, čvrstu volju i rešenost da se istraje na putu ka svetlim vrhuncima nauke.

3. Socijalizacija, vaspitanje i obrazovanje su kompleksni i često unutarnje protivurečni procesi, kao što to sasvim jasno pokazuje naša situacija u kojoj se slažu i sukobljavaju uticaji mnogih sila — od organizovanih političkih institucija do komercijalizovanih, društveno nekontrolisanih medija. U takvoj kulturnoj i društvenoj klimi čitavi slojevi — naglo izašli iz siromaštva, raspinjani između samozadovoljstva izazvanog stečenim materijalnim položajem i nihilističkog kritizerstva ako nisu mogli biti zadovoljeni njihovi preterani potrošački apetiti — gradili su uz pomoć socijalističkih sredstava komuniciranja primitivnu imitaciju života po klišeima jeftine zapadne bulevarske štampe.

Svaka ozbiljno provedena sociološka studija sredstava komuniciranja i masovne publicistike lako će dokazati da junaci našeg doba nisu bili ni Marks, ni Ajnštajn ni revolucionari koji su svojim životom obeležili vreme i da iz skandaloznih novinskih hronika mlad čovek nije mogao stvoriti objektivnu sliku vremena ni predstavu o sopstvenom narodu i onome što se od njega očekuje i što on s pravom očekuje od društva. Zar se onda treba čuditi što je jedan deo mladih pošao niz struju malograđanske stihije, a drugi se suprotstavio lažnim radikalizmom i ultralevičarstvom?

Da ne bih bio pogrešno shvaćen, smatram za potrebno da naglasim da je mlad čovek trebalo da bude obavešten o svemu onome o čemu je bio obavešten: i o kriminalnim aktima počinjenim u žudnji za vlašću, i o nasilju, o erotici — o svemu što čini deo našeg vremena i društva. Ali u tome ima preterivanja. Na primer, na jednoj pruzi koju smo izgradili mora se dogoditi strahovita nesreća da bi se o njoj pisalo — svi ekonomski problemi koji su vezani za njenu izgradnju, kao i ljudski rad uložen u nju mogu biti predmet interesovanja, pa i informisanja. Hiljade malih umetnika u školama tavori u anonimnosti, mnogi nastavnici kreiraju nove metode, postižu izvanredan uspeh — ali sve to kod nas ne može dobiti ni približan publicitet jednog zabranjenog erotskog odnosa. Zato, kad govorimo o društvenim uticajima, i kad te uticaje prosuđujemo kroz jedan nastavni predmet, kroz nekoliko časova rada, a izgubimo iz vida onu ogromnu, složenu i protivrečnu struju uticaja, mi uporno otklanjamo simptome, a ne uzroke oboljenja.

4. Kada govorimo o krizi na području političke socijalizacije mladih, treba raščistiti nekoliko pitanja. Najpre, nemoguće je izvršiti efikasnu socijalizaciju bez jasnog odnosa prema sopstvenoj kulturnoj i političkoj prošlosti, bez razvijanja jasnog shvatanja kako se međusobno

odnose juče, danas i sutra u političkom životu ove zemlje i, posebno, bez objašnjenja i shvatanja uloge koju je Savez komunista imao, a i danas je ima.

Ne pravdajući istorijsko obrazovanje, koje, sigurno, ne može zameniti proučavanje aktuelnih problema i zakonitosti razvoja savremenog društva, ipak smo stigli dotle da je poznavanje najznačajnijih zbivanja u našoj revolucionarnoj prošlosti i njenih herojskih likova, njihovog doprinosa našoj kulturnoj i političkoj istoriji, upravo takvo da ta činjenica deluje protiv nas. Preko noći su digli glavu oni koji su obnavljali ne vrednosti Svetozara Markovića, Tucovića, Lenjina i Tita, Komune, Oktobra i Sutjeske, nego tradicije nacionalizma, nacionalnog romantizma i misticizma, iza čega nije bilo teško otkriti interes svrgnute klase, a ponekad i interes inostranih sila.

Dilema pred kojom smo stajali pre dvanaest godina kada smo prvi put šire raspravljali o programima društvenog, marksističkog obrazovanja studenata: da li u obrazovanju treba da budu zastupljena i politička sociologija i istorija ove zemlje, u njenom kontinuitetu sa jasno označenim magistralnim pravcima koji povezuju prošlost, sadašnjost i budućnost — ponovo je pred nama.

5. Čitav niz članaka napisanih odmah posle najavljene diskusije o marksističkom obrazovanju studenata izražavao je jedva prikrivenu bojazan od povratka na birokratizam i dogmatizam, na škole, učenje i metode koji su odgovarali davno prevaziđenoj etapi našeg društvenog razvitka. Koliko je takav strah neosnovan, pokazuje činjenica da među nastavnicima, javnim i naučnim radnicima praktično nema nikoga ko bi želeo ili tražio obnavljanje prevaziđenih šema. Taj strah je izraz nepoverenja u progresivne snage, a pre svega u Savez komunista. Isto tako, on je posledica i političkog neznanja jer su se i programi, planovi, udžbenici i uopšte obrazovni sadržaji u poslednjih dvadeset i pet godina u velikoj meri menjali i u svim socijalističkim zemljama, tako da povratka na tipične staljinske metode i poglede više nigde nema. Ipak, bojazan od dogmatizacije nije neopravdana jer, dok se čak i dogme menjaju, staljinizam kao tip političkog ponašanja ostaje. Uz to on nije uvek inostranog porekla, nego se može javljati — i povremeno se javlja — i u našem društvu, na sopstvenoj društvenoj osnovi. Ali pre nego što opišemo taj naš tip dogmatizma potrebno je da kažemo šta je za nas marksizam kao predmet obrazovanja.

Marksizam se kao korpus naučnih teorija koje su istovremeno i programska osnova modernog socijalističkog pokreta može izučavati samo u svom istorijskom, savremenom, kulturnom i naučnom kontekstu. Cilj marksističkog obrazovanja nije i ne može biti samo poznavanje citata iz Marksovih dela, nego i razvijanje marksističkog načina mišljenja, revolucionarno odnošenje prema vitalnim pitanjima života i stvarnosti, dakle — usvajanje samog duha marksizma. Drugim rečima, kao što je marksizam nastao kao nastavak kulturne i političke istorije, kao rezultat saznanja u dijalogu sa protivnicima u građanskoj i feudalnoj klasi, kao i sa protivnicima unutar socijalističkog pokreta, on se mora i danas izučavati.

Svaki stav u marksizmu ima svoju kulturnu, istorijsku i političku pozadinu, svoje korene; on nije nešto istrgnuto iz života i isključivo knjiško, nego se neprekidno proverava u svakodnevnom životu. Marksizam se, prema tome, suočava sa sve novim problemima stvarnosti i sa različitim naučnim i političkim gledanjima na te probleme. Težeći za istinitošću i naučnošću, on je otvoren prema svakom novom shvatanju; on ne odbacuje, ne potcenjuje, nego kritički i stvaralački prevazilazi. Ako to prenesemo na nastavu, to je za nas proučavanje dela Marksa, Engelsa, Lenjina i Tita i mnogih drugih poznatih revolucionara. Ali, to je učenje koje se i praktično ostvaruje i dalje teorijski razvija kroz jugoslovensko iskustvo, kroz društveno-ekonomski i politički sistem zasnovan na samoupravljanju neposrednih proizvođača. Samim tim određeno je i ono bitno u delu klasika što mora biti istaknuto i u procesu marksističkog obrazovanja. To je pre svega onaj fundamentalni skup pogleda i principa u delima klasika koji služi kao inspiracija za dalji revolucionarni razvitak jugoslovenskog društva, njegovu neprekidnu demokratizaciju i humanizaciju, kroz stalan razvitak samoupravljanja. Ali, ne „samoupravljanja" kao apstraktnog sistema, kako to politički „naivci" često ponavljaju želeći da zanemare marksizam kao nešto zastarelo, nešto što je u vezi samo sa nekim deformacijama socijalizma, jer „samoupravljanje" bez svoje klasne revolucionarne sadržine, bez duha Marksa, Lenjina i Tita, može predstavljati okvir u koji se mogu strpati i savremeni kapitalistički feudi, i esnafske birokratske strukture i partikularizam nacionalista, kao i gotovo sve druge prevaziđene ideologije. Samoupravljanje u jugoslovenskom društvu ima svoje duboke korene u prošlosti i svoje istorijske perspektive; ono je nastalo kao nastavak i rezultat iskustva i međunarodnog i jugoslovenskog socijalističkog pokreta, kao rezultat i revolucije proletarijata i najviši do sada postignut domet u procesu oslobađanja rada. To je dinamičan koncept okrenut budućnosti, inspirisan duhom Marksa, koji se kritički odnosi i prema samom sebi i prema svim oblicima dehumanizacije čoveka u savremenom svetu i koji se može dalje razvijati samo na toj revolucionarnoj trasi. Ako to prenesemo na područje nastave, to znači da poglede klasika na određene probleme države, porodice, na kulturne i druge institucije treba izučavati u savremenom kontekstu, a ne samo u vezi sa transformacijom institucionalnih aranžmana, nego i onih istina koje nam nudi savremena nauka, pa, ako hoćete, i zabluda kojih još nismo svesni, a koje pripadaju našem vremenu.

U samoupravljanju nema i ne može biti autoritarne socijalizacije koja se zasniva na brižljivo odabranim informacijama, na učenju bez razvitka kritičkog, stvaralačkog mišljenja. Ali ima apstraktnog školskog dociranja koje degradira nauku jer i najveće klasične istine izdvojene iz aktuelnog konteksta deluju beživotno i sivo. Zadržavanje izučavanja marksizma na primitivnom „dogmatskom" nivou ima svoj glavni uzrok ne u politici, nego u duhovnoj lenjosti i intelektualnom siromaštvu pojedinaca, pa i čitavih sredina. Mada se takvo ponašanje često naziva dogmatizmom i staljinizmom, ono ima veoma malo veze sa njima kao filozofsko-političkim konceptima. U takvim slučajevima na platformi

intelektualnog siromaštva susreću se odgovarajući tipovi predavača i studenata koji naporan studij zajedno reduciraju na nekoliko trivijalnih formula.

6. Rekli smo da je potrebno marksizam aktualizovati, ali i utvrditi meru aktualnosti i metod stvarnog aktualizovanja. Ako je uspostavljen dobar odnos, aktualizacija se nameće spontano — tekuća informacija, politička zbivanja, kulturni događaji daju prilike i podstiču studente i nastavnike da se ne drže udžbeničkih primera i da principe povežu sa tekućim aktuelnim zbivanjima. A veštačko povezivanje principa sa nedovoljno istraženim procesima, konstruisanje svake političke činjenice filozofskom formulom, samo će imati obrnut rezultat jer će, umesto naučnog studija, trivijalizovati nastavu. Isto tako, lažan zahtev za aktuelnošću dolazi sve češće zbog permanentne krize društvenih organizacija mladih i neshvatanja njihove prave uloge. Neke organizacije privlače na skupove koji raspravljaju o idejnim i političkim pitanjima sasvim mali broj studenata. To je pre svega zato što idejno-politički rad shvataju kao političko prosvećivanje. Očigledno je da nastava ne može ni ublažiti ni otkloniti krizu društvenih organizacija, niti nastavnik može preuzeti njihovu funkciju. Predavanja i diskusije u okvirima društvenih organizacija imaju specifičan karakter: njihov je duh sasvim drugačiji od duha škole i oni su izraz najneposrednijih društvenih potreba i pojedinaca i samih organizacija. Ako pojedinci ne nalaze da su te potrebe i njihove, ako oni u organizacijama ne nalaze svoju sredinu koja ih razume i podržava, snagu koja rešava njihova egzistencijalna pitanja, njihovo će učešće u organizacijama imati samo formalan karakter. Čak i kada bismo ovo pogrešno shvaćeno prosvetiteljstvo preneli u nastavu, mi bismo jednu političku jalovost samo prebacili sa jednog na drugi kolosek. Ipak, treba dodati da su društveno-političke organizacije nezamenljiv faktor političke socijalizacije mladih. Drugim rečima, odsustvo njihovog delovanja takođe se ne da kompenzirati uticajima koje možemo ostvariti kroz nastavu.

7. Nastava u kojoj se ostvaruje zaista marksističko obrazovanje ne sme imati tradicionalistički karakter. Ma koliko i tu proces učenja igrao značajnu ulogu, u njoj se radikalno menja položaj studenta. Nemoguće je da student pokaže svome profesoru kako treba izvršiti komplikovan hirurški zahvat ili da uspešno menja matematičke modele i pojmove u atomskoj fizici. Ali, kada je reč o njegovim egzistencijalnim pitanjima koja su predmet društvenih nauka, student treba da izloži svoje gledište i svoje neslaganje čak i onda ako je njegovo poznavanje problema oskudno, a način mišljenja nedovoljno logičan. Kroz diskusiju vođenu veštom rukom naučnika i pedagoga studenti će putem analize problema, argumentacije i kontraargumentacije daleko više intelektualno dobiti nego putem pasivnog učenja. U tom smislu čini mi se da treba shvatiti Lenjinove reči da „marksizam treba učiti kritički“. Marksizam, marksističko obrazovanje upravo i ima za cilj da suzbije podložnost tradicionalnim autoritetima i despotizmu i da razvije individualnost i autonomnost mladih bića. Marksizam nije apologija tekuće politike jer zadržava pravo

da se prema svemu kritički odnosi, a politiku oslobađa potrebe da bude apsolutna i lažna u svojoj neprikosnovenosti jer postaje društvena i ljudska čak i onda kada greši.

Ne treba se plašiti kritike društva od strane mladih, nego licemernog lakiranja svega onoga što važi danas, a bacanja blatom na sve ostalo. Potrebno je razumeti nezadovoljstvo studenata, čijoj mladenačkoj viziji ne odgovara ponekad prozaična stvarnost. Kada kažemo da je naš cilj razvijanje moralno autonomne ličnosti koja ume da objektivno politički i naučno misli, tada nam mora biti jasno da ta ličnost nije kritizer, nego stvaralac koji je u stanju da sadašnjost već sutra prevaziđe.

8. Kada govorimo o marksističkom obrazovanju studenata, takođe moramo imati u vidu činjenicu da je univerzitet najviša i nesumnjivo najznačajnija prosvetno-naučna institucija koja stvara moderne intelektualce, to jest one profesije koje poseduju najviše društveno, prirodno-naučno i tehničko obrazovanje. To znači da ti kadrovi raspolažu, ili bi trebalo da raspolažu, sposobnošću da putem egzaktne naučne analize doprinesu rasvetljavanju i otkrivanju razvojnih mogućnosti izgradnje jugoslovenskog socijalističkog društva. U svetlosti ovako postavljenog cilja i velikih očekivanja društva uticaji koji se ostvaruju na mladu generaciju kako kroz nastavu tako i kroz celinu odnosa na univerzitetu dobijaju izuzetan značaj.

Kao institucija, univerzitet ima i naučne i vaspitne funkcije i susreće se sa očekivanjima kako naše tako i međunarodne javnosti. Kao naučna institucija univerzitet je otvoren celom svetu, a to znači onoj veoma složenoj i protivrečnoj struji uticaja u kojoj se mešaju nauka, ideologija, uzvišena i egzaktna istina i zloupotreba te iste istine, revolucija, konzervativizam i politička reakcija. Odmah moramo reći da svoju funkciju obrazovanja eksperata od kojih budućnost toliko očekuje on ne može izvršiti kao zatvorena ustanova. Univerzitet ne samo prati, nego i prenosi sve rezultate nauke do kojih se dolazi u savremenom svetu, rezultate celokupnog kulturnog i tehničkog progresa, i povezuje ih sa tekućim istraživanjima u našoj zemlji, a naša sa onima u svetu. Univerzitet mora i institucionalno i kroz delatnost svakog pojedinog nastavnika, a i studenta, odgovarati potrebama jugoslovenskog društva. On mora posebno odgovarati potrebama mladih, inkorporirajući ih u revolucionarne tokove naučne misli i društvenih promena.

Univerzitetska nastava u celini i marksističko obrazovanje kao njen deo unutar svetske zajednice znanja uvek će morati prenositi sve one rezultate koji se odnose na usavršavanja koja čine osnovu ne samo tehničkog, nego i društvenog progresa. Ali nauka u jugoslovenskom društvu ne može i neće postati instrument scijentističke i tehnokratske manipulacije čovekom. U složenoj mreži protivrečnih grupa i interesa univerzitet ima jasno opredeljenje i svojim nastavno-vaspitnim uticajima povezuje misao i delo mlade generacije sa revolucionarnim delom radničke klase. Ovu stranu treba imati u vidu uvek kada upoređujemo obrazovne sadržaje na jugoslovenskim i inostranim univerzitetima. Ne želeći

da potcenim veoma intenzivna istraživanja koja se tamo sprovode i nastavne programe koji imaju u sebi elemenata egzaktnosti, ukazujem na to da aplikacija tih istraživanja kako u domenu organizacije rada tako i u domenu nastave ima i klasnu dimenziju i da se javlja kao sredstvo efikasne buržoaske tehnokratske eksploatacije i manipulacije čovekom. U tome i leži razlog razvijenosti tih istraživanja i zastupljenosti tih nauka u nastavnim programima izvesnih fakulteta na Zapadu. Ipak, tehnokratske uticaje te vrste na našim fakultetima ne treba precenjivati i čini mi se da je tu potrebno uočiti izvesne razlike.

Moderni tehnokratizam ignoriše humane probleme čoveka i čovečnosti, ali se služi egzaktnom i društvenom naukom da bi njegovu sudbinu zadržao u sopstvenim rukama. Ono što mi u praksi susrećemo nije orijentacija ka toj dehumaniziranoj egzaktnoj nauci, nego malograđanska orijentacija prema društvenom statusu u raspodeli vlasti i novca. Studij nije put do znanja, nego do udela u raspodeli društvenog bogatstva. Ta orijentacija, sirova i primitivna u isti mah, nije otvorena ni prema jednoj nauci, ali svoje duboko neprijateljstvo ispoljava i prema humanističkom i prema svakom teorijskom i fundamentalnom obrazovanju u domenu prirodno-naučnih, tehničkih i egzaktnih disciplina. Ta orijentacija se u praksi obrazovanja studenata manifestuje kao ograničen esnafski interes za sticanje samo minimuma znanja neophodnog za profesionalnu delatnost, odnosno za uspešnu prodaju znanja, a time i za dobijanje udela u raspodeli, što predstavlja osnovu za oživljavanje najamnih odnosa u ovoj oblasti. Taj komercijalizovani malograđanski interes pri tome nosi sve znake privredne i naučne zaostalosti: on je usmeren na usku specijalizaciju bez želje da i samo prirodno-naučno, tehničko i medicinsko obrazovanje postavi na širu teorijsku osnovu koja predstavlja neophodan uslov za prilagođavanje profesija eksplozivnom razvitku naučnog istraživanja i tehnoloških inovacija.

9. Ako postavimo pitanje: šta sada, kuda i na koji način, čini mi se da je potrebno ponovo utvrditi istinu da marksističko obrazovanje treba tretirati u njegovom najširem socijalnom, političkom i kulturno-naučnom kontekstu. Marksističko obrazovanje je najtešnje vezano ne samo za potrebe društva, već i za potrebe mladih. To znači da najpre moramo znati kakav profil, društveni, kulturni tip intelektualca trebamo danas. A to opet pretpostavlja šire sociološko, politikološko i edukativno analiziranje položaja inteligencije u samoupravnom društvu. Zatim, potrebno je utvrđivanje sadržaja i filozofskih fundamenata naših vaspitnih ciljeva. Tek potom možemo govoriti o izboru i sadržini onih posebnih nastavnih disciplina na koje će se oslanjati marksističko obrazovanje, mada uvek moramo imati u vidu da formiranje stavova i pogleda na svet u celini zavisi od celokupnog obrazovanja. Kada je reč o marksističkom obrazovanju u užem smislu reči, trebalo bi da u centru našeg interesovanja stoji samoupravljanje kao složen sistem dinamičnih društvenih odnosa izgrađenih u procesu oslobađanja rada.

I u obrazovanju kao i u istraživanju važi princip koji je postavio Engels da, „ukoliko nauka nastupa bezobzirnije i nepristrasnije, utoliko je ona više u skladu sa interesima i težnjama radnika". Samoupravljanje više od ostalih sistema ne treba shvatiti kao „kompleks gotovih stvari, nego kao kompleks procesa u kome se prividno stabilne stvari, isto tako kao i njihove mislene slike u našoj glavi, pojmovi, neprekidno menjaju, nastaju i nestaju, pri čemu, pored sve prividne slučajnosti i uprkos svom trenutnom nazadovanju, naposletku pobeđuje progresivni razvitak". Dakle, ako i sam društveni život shvatimo kao „bitno praktičan", a marksističko obrazovanje kao osposobljavanje baš za taj praktičan život, tada će ono biti i osposobljavanje za samoupravljanje u najširem smislu te reči.

Vladimir Štambuk

DRUŠTVENA MOĆ I KIBERNETSKI SISTEM

Naučno-tehnološka revolucija menja svet današnjice. U svim domenima proizvodnje idu napred samo oni koji predvode u znanju, tehnologiji i njoj odgovarajućoj — novoj organizaciji. Društva koja pokazuju sposobnost transfera ili samostalnog razvoja tehnologije su ona društva koja doživljavaju i ekonomski procvat. Često se kao kriterijum progresa naše epohe uzima upravo stepen tehnološkog razvoja.

I u prošlosti je tehnološka sfera imala velikog značaja za razvoj društva. U istorijskom razvoju čoveka nerazdvojna su dva procesa: stvaranje novih društvenih okvira — šansi za humanizaciju prirode i društva — čemu uvek prethodi, uporedo se razvija ili ga neposredno sledi iznalaženje novih oruđa i metoda realizacije.

Marksizam je ovu ideju eksplicirao kroz stanovište o odnosu proizvodnih snaga i produkcionih odnosa. Sukob nove tehnologije, koju nose sa sobom ljudi novog znanja i viđenja sveta, sa zastarelim društvenim okvirima koji onemogućavaju klasi u usponu da se potvrdi kao istorijski subjekt, jesu početni uslovi društvene revolucije. Devetnaesti vek, u kome je ekonomski razvoj bio deset puta sporiji nego danas, pokazao je da postoji konzistentna veza između naučno-tehnološkog i društvenog razvoja. Pitanje XX veka, kada je razvoj prevazišao brzinu koju su i „najmaštovitije“ glave prošlog veka mogle da zamisle, jeste: u kojoj nam meri te izmene menjaju optiku viđenja? Gde treba tražiti tačke oslonca? Koji su to elementi koji će nam pomoći da novonastalu društveno-istorijsku situaciju merimo njoj adekvatnim merilima? Sve nam je to potrebno da bismo znali gde smo, da bismo znali dalje da se orijentišemo. Postavlja se, dakle, fundamentalno pitanje revolucije.

Nova tehnologija podrazumeva nagli tehnološki i naučni skok koji je ljudsko znanje dostiglo pedesetih godina. Ona se prvenstveno odnosi na unošenje nove mašine u proizvodne i naučne postupke čoveka — na elektronski računar. Bitno je istaći da je kibernetska mašina unela potrebu za novim načinom organizovanja, koji je podjednako aktuelan i u proizvodnji i u politici. Nova organizaciona pravila koja nameće nova tehnologija ukazuju baš na karakter novuma. Da nema potrebe za suštinski novom organizacijom rada, informacija, međuljudskih od-

nosa u proizvodnji i izvan nje, ni tehnologija ne bi bila suštinski novi skok. Otuda i interesovanje za probleme odnosa raspodele društvene moći i promena do kojih dolazi ili može doći ostvarivanjem naučno-tehnološke revolucije u društvu.

Naučno-tehnološku revoluciju karakterišu, vrlo uprošćeno govoreći, tri pojave. Prvo, pojava nove tehnologije — računara, čija je osnovna karakteristika to što je on mašina za preradu informacija, kao i prateće tehničko-tehnološke inovacije — automatika, numerička kontrola itd. Drugo, takozvani tehnološki aspekti revolucije koji se odnose na organizaciju ljudskog saznanja (sistemsku analizu) i na organizaciju svih ljudskih delatnosti. Taj netehnološki aspekt revolucije je često i bitniji s društvenog stanovišta od tehnološkog zato što su tehnološki elementi na izvestan način konstantni dok netehnološki bitno zavise od ciljeva i društvenih okvira u kojima se primenjuju. Treće, nauka postaje neposredna proizvodna snaga, što bitno menja njen položaj i uvršćuje je u kategoriju parametara kao što su kapital, radna snaga itd. Činjenica da nauka postaje neposredna proizvodna snaga, da izlazi iz kabineta i laboratorija i ulazi direktno u proizvodni život ima svoj uticaj i na promenu socijalne strukture savremenog sveta.

Ovih nekoliko uopštenih stvari bilo je neophodno izneti da bi se lakše pratila značenja koja se u ovom tekstu daju naučno-tehnološkoj revoluciji. Zbog ograničenog prostora nećemo se zadržavati na kritičkom osvrtu na klasifikaciju teorija o društvenoj moći, već ćemo preći na razmatranje ukrštanja četiri aspekta raspodele društvene moći s kibernetikom.

ELITISTIČKI PRISTUP

Za teoriju elite naučno-tehnološka revolucija znači izmenu osnova na kojima elita zasniva svoj monopol moći.[1] „Kibernetsko bratstvo"[2] je grupacija ljudi koji na osnovu svoje stručnosti i znanja „preuzimaju" vodeću ulogu u usmeravanju društva, preuzimaju monopol društvene moći. Nasuprot njoj stvara se masovno društvo koje, u saglasnosti s programima koji su ubacivani u kompjuter, reaguje i izvršava sve ono što „kibernetsko bratstvo" od njega zahteva. Ovakva vizija sveta — negativna utopija njegovog razvoja — najbolje je opisana u knjizi Aldosa Hakslija *Hrabri novi svet.*[3] Politički gledano, sve konzervativne snage, znači oni koji žele da zadrže status quo, pokušavaju da koriste naučno-tehnološku revoluciju da bi pomoću monopola nad znanjem i nad informacijama stvorili jedan hiperbirokratski sistem u kome bi meritokra-

[1] Monopol može da počiva i na vrlo čudnim karakteristikama. Veliki deo svetske trgovine, a samim tim i proizvođača robe za široku potrošnju, proizvodi samo za mlade. Do kojih razmera opsesija za mladošću kao osnovom za diferenciranje ide, pokazuje novela R. Shirley *Technocracy*, An Ace Book, 1969, u kojoj se ističe da predsednika SAD biraju samo mladi.

[2] Termin koji kibernetičari, ili bar neki od njih, veoma rado upotrebljavaju za grupu ljudi koja poseduje velika znanja.

[3] Aldous Huxley, *Brave New World*, „Pinguin".

tija, zaslugokratija bila osnovna karika povezivanja celokupne društvene strukture. Takav oblik postojanja društva opisao je Galbrajt, nazvavši ga tehnostrukturom. Po njemu, u američkom društvu danas stručnjaci odlučuju o svemu, bilo da je u pitanju estetski izgled tegle ili odluke globalnog društvenog značaja. Istina, tehnostruktura je kod Galbrajta još uvek primarno locirana unutar velikih korporacija, znači, unutar proizvodnog procesa. Međutim, logički je zaključak da će se, ako se unutar proizvodnog procesa razvijaju takvi odnosi koji omogućavaju samo stručnjacima da odlučuju, u političkom sistemu stvoriti dominacija, sistem institucija koji će omogućiti tehnostrukturi da postane i osnovni politički nosilac društvene moći.

Celokupna teorija elite računa s novom naučno-tehničkom revolucijom kao osnovom za dalju stabilizaciju status quo-a. Čak i više od toga. U onoj meri u kojoj se razvija sistem monopola znanja i informacija u toj meri postaje veća mogućnost da „nadljudi" postanu nosioci društvene moći. Pored tendencije da se naučno-tehnička revolucija iskoristi za konzerviranje postojećih društvenih odnosa, i to ne više samo na bazi svojinskog monopola nego prvenstveno na bazi znanja i monopola informacija, javlja se i tendencija da monopol nad znanjem i informacijama postane osnova za opstanak izrazito konzervativnih društava.

Zastupnicima status quo-a daje takve nade prvenstveno činjenica što oni i danas poseduju najveći deo sredstava i mogućnosti za finansiranje, unapređenje i razvoj naučno-tehnološke revolucije. Oni su ti, a naročito velike korporacije, armija, celokupna privreda kapitalističkog sistema država, koji ulažu sredstva u razvoj naučno-tehnološke revolucije. Teško je u ovom momentu bilo kome da oceni ili proceni koliki su ekonomski efekti uvođenja kompjutera u poslovanje velikih preduzeća. Čak i više od toga, svako veliko preduzeće koje želi da uvede kompjutersku tehnologiju mora da plaća u ovom momentu ogromne sume, znači da vrši ogromna investiciona ulaganja da bi se kompjuterska tehnologija isplatila. Međutim, ono što ta tehnologija obezbeđuje nije samo ekonomska dobit, povećavanje razlike između cene proizvodnje i prodajne cene, povećanje profita. Nova kompjuterska tehnologija obezbeđuje nešto što kapitalistički svet do sada nije mogao da obezbedi. Ona ga „obezbeđuje" od nepredvidljivih velikih promena u ponašanju tržišta. Kao što to pokazuje Galbrajt, a u velikoj meri razrađuju Pol Svizi i Baran[4], nova tehnologija doprinosi regulaciji tržišta. Preduzeća danas, i to naročito velike korporacije, ne pristupaju proizvodnji a da pri tom u globalu ne znaju rezultate i mogućnosti realizacije svoje proizvodnje. Neki od osnovnih elemenata koji su do sada uticali na visinu profita mogu danas da se kontrolišu pomoću kompjuterske tehnologije. Prvo, ogroman broj podataka u vezi s tržištem može da se obradi i da se pomoću kompjutera dobije relativno siguran projekt kretanja rezultata proizvodnje date grane. Treba odmah napomenuti da ne postoji još ni

[4] Paul Baran — Paul Sweezy, *Monopolni kapital*, „Stvarnost", Zagreb, 1969.

jedan program, niti i jedan kompjuterski sistem koji bi mogao da obradi celokupno tržište jednog grada, regije ili društva, i da dâ pokazatelje njegovog razvoja. Ali ono što kompjuterska tehnologija danas može u domenu tržišta jeste da predvidi neka globalna kretanja u okviru kojih svaka veća korporacija može da nađe dosta sigurne pokazatelje prema kojima treba da odredi svoju proizvodnju. Drugo, kompjuterska tehnologija nameće potrebu i stvara mogućnosti da se zaustavi fluktuacija radne snage. U meri u kojoj radna snaga brže cirkuliše unutar preduzeća i van njega u toj meri programi razvoja i proizvodnje postaju nesigurniji. Da bi to izbegle, velike korporacije sklapaju ugovore s velikim sindikalnim centralama i garantuju uvećavanje nadnica tokom perioda od pet pa i više godina koje će odgovarati porastu životnih troškova i porastu stope profita date korporacije. Velike korporacije to mogu učiniti zato što globalne cifre sopstvenog razvoja, pa i društvenog, danas ne predstavljaju kompletnu nepoznanicu.

Dakle, planski porast cena (naravno, uslovno uzevši ovaj termin), kao i planski razvoj kretanja radne snage, dva osnovna elementa koja su davala obeležje nestabilnosti kapitalističke ekonomije, postaju parametri koje može, opet u određenoj meri, kroz planski razvoj, da kontroliše korporacija. To joj onda omogućuje stvaranje takvih programa proizvodnje i razvoja u kojima ona neće ići ka „maksimalnom profitu“ i time se izlagati mogućnosti velikog profita, ali i velikog gubitka, već se korporacija, a i ekonomski sistem u celini, sve više orijentiše ka, moglo bi se reći, „prosečnoj“ profitnoj stopi[5], koja će obezbediti dalji ekonomski razvoj preduzeća, znači njegovu reprodukciju, neophodni deo za profit vlasniku, ali u isto vreme stvarati i proizvode po ceni pristupačnoj za potrošače. Za razliku od klasičnog perioda kapitalizma, kada je svako preduzeće moralo stalno da se bori za maksimalnu profitnu stopu i time stvaralo nestabilnost na tržištu, danas uz pomoć kompjuterske tehnologije i uz pomoć sve veće primene plana koji počiva na matematičkim obrascima i proračunima kompjutera, velike korporacije ulaze u period kada će moći kontrolisati tržište i kada će samim tim to tržište postati stabilnije.

Sa stanovišta političkog sistema to će, naravno, omogućiti dominantnu ulogu onih snaga koje će počivati na ekonomskim planovima koji će tražiti održavanje status quo-a, jer će taj status quo obezbediti normalan ili ravnomeran ekonomski razvoj unutar potrošačkog društva. Takva ekonomska, a i politička, teorija u suštini nudi stabilan ekonomski razvoj i tvrdi da on razrešava sve društvene suprotnosti koje je svet do sada poznavao. A svet ih je poznavao po zastupnicima ove teorije, jer je to bio svet siromaštva, svet koji nije bio sposoban da reguliše svoj ekonomski i društveni razvoj.

[5] U marksističkoj ekonomskoj teoriji maksimalna stopa u stvari uvek odgovara prosečnoj mogućoj profitnoj stopi. Međutim, zbog promena u tom domenu, koje sa sobom nosi nova ekonomska organizacija koja počiva na novoj tehnologiji, neophodno je napraviti razliku. — Vidi navedeno delo Barana i Svizija.

TEORIJA DRUŠTVENE PODELE MOĆI KROZ INSTITUCIJE

Regulisanje društvenog, a naročito ekonomskog, razvoja postaje opsesija savremenog sveta. Kada se govori o teoriji društvene podele moći kroz institucije, onda se mora imati u vidu da je osnovna premisa svih teorija i ideologija koje iz nje proizlaze u suštini *reformatorska*. Ta osnovna reformatorska tačka, polazište celokupne vizije razvoja velfer društva u suštini nije isticanje potrebe menjanja makrostrukture savremenog kapitalističkog društva, već neophodnosti da se vrše dalja usklađivanja. Po svojoj osnovnoj koncepciji ona je funkcionalistička. Kod nje je osnovno da se uspostave funkcionalni odnosi između pojedinih delova društva. To usklađivanje vrši se na osnovu već proverene osnovne ideje na kojoj počiva celokupni kapitalizam — racionalnost tržišne proizvodnje i postizanje profita. Kad se kaže racionalnost tržišne proizvodnje, onda se prvenstveno mora imati u vidu stav da tržišna proizvodnja, centar u kome se prelamaju svi društveni odnosi, predstavlja žižu celokupnog ekonomskog, društvenog i političkog sistema. To praktično znači da tržišna ekonomija obezbeđuje, s jedne strane, racionalitet proizvodnje — što jeftiniju proizvodnju — a, s druge, maksimalan interes potrošača da konzumiraju tu proizvodnju. Normalno, tržišna proizvodnja više nije onaj instrument koji autohtono određuje celokupni politički život, kao što se to mislilo pre Kejnsa, već je to instrument koji u sadejstvu plana (a taj plan može biti monopol, dogovor između raznih preduzeća, fiskalni i drugi oblici državne politike, pa i dogovori između pojedinih aktera na samom tržištu), omogućuje planski porast proizvodnje, ali i planski porast dobiti. Naravno, ovi odnosi nisu u životu tako jasni i određeni. Oni još uvek potpadaju pod uticaje raznih društvenih snaga, podležu sopstvenim iskrivljavanjima, a u krajnjoj liniji i međunarodnim uticajima. Međutim, teorija društvene podele moći kroz institucije ide uglavnom ka određenom obliku dogovora, može se čak reći „društvenog" dogovora u okviru postojeće istorijske formacije, u kome svaka strana istupa sa svojim elementima koji joj obezbeđuju deo društvene moći.

Ovom prilikom ne možemo ulaziti u analiziranje institucija moći u savremenom kapitalističkom svetu. Ali ipak, da bi se objasnila ova ideja, navešćemo jedan primer. Savremeno tržište pada pod udar različitih snaga. To nije samo snaga planirane proizvodnje — koju u sve većoj meri primenjuju velike korporacije zahvaljujući uglavnom, s jedne strane, kejnzijanskoj ekonomskoj teoriji, a, s druge strane, *kibernetizaciji samog upravljanja,* — već je to i uloga države koja svojim fiskalnim, ekonomskim merama (u koje spada sposobnost države da investira) utiče na kretanje tržišta. Poslednjih decenija, a naročito posle drugog svetskog rata, na tržištu se pojavila i nova snaga koja bitno utiče na kretanje cena, a samim tim i na ekonomske odnose na tržištu. To je sindikat. Međutim, u meri u kojoj sindikat postaje deo sistema za pritisak, nosilac društvene moći unutar kapitalističkog sistema, on isto tako postaje i deo ili instrument pritiska makrosistema na radnike. Dosad su

se radnici sukobljavali uglavnom kroz svoje sindikate, manje ili više uspešno, s vladajućim ekonomskim poretkom. Maksimalno što su uspeli dobiti u tim sukobima bile su povlastice ekonomskog karaktera i one su se ispoljavale kroz povećane nadnice i, delimično, kroz povoljnije uslove rada. Međutim, ekonomski gledano, ta povećanja su uglavnom opet plaćali sami radnici, jer su putem državne uprave vlasnici i velike korporacije uvek našli načina da u relativno kratkom roku povrate svoje izgubljene pozicije. Međutim, akcija sindikata je u poslednjem periodu uvek bila izvor ekonomske nestabilnosti sistema. Ta nestabilnost nije bila značajna niti je duboko zadirala u ekonomske osnove kapitalizma, ali je ona ipak kapitalistički sistem u pojedinim zemljama sve vreme dovodila u bitne ekonomske, pa i društvene oscilacije.

Zastupnici teorije demokratske podele moći kroz institucije, analizirajući sadašnju situaciju, misle da današnji svet treba urediti tako da se obezbeđuje maksimalno za sve učesnice, a dovodi do minimalnih potresa. Način na koji se želi dovesti do optimalnog ekonomskog razvoja jeste plan. Taj bauk protiv koga su se borile generacije buržoaskih ideologa danas postaje osnovni zahtev liberalnog dela buržoaskih društava za stabilizaciju samog sistema. I ne samo da je plan (opet funkcionalno shvaćen kao usklađivanje različitih interesa jedne celine, koja je unapred data i iz koje se ne može izaći) osnova za ekonomski razvoj već se njemu dodaje i elektronski računar kao onaj element koji će taj plan prevesti u matematičke formule i dati mu težinu neizbežnosti. Naravno, svi zastupnici teorije demokratske podele moći kroz institucije vide u novoj tehnologiji mogućnosti za rešavanje dva osnovna problema s kojima se kapitalizam do tada borio.

Prvi i osnovni je, svakako, pokušaj kontrole tržišta. Ali, s obzirom da tržište, kako je to već odavno sagledano, nije autohtoni mehanizam, već proizvod raznih društvenih sila, uvidelo se da je, ako postoji koliko-toliko stabilan odnos između vlasnika sredstava za proizvodnju i radnika, to jest sindikata, a uz pomoć države i njene intervencije, moguće stvoriti relativno stabilno tržište. Stabilno i kontrolisano tržište predstavlja stalni i kontrolisani ekonomski uspon, omogućava sve bržu realizaciju „velfer“ teorije. To praktički znači omogućavanje da se kroz zadovoljavanje ekonomskih potreba potrošača nametne i ideja da se njihovi društveni zahtevi — politički, kulturni itd. — označe kao sekundarni. Ovu tezu vrlo često dokazuju stavom da je ono što je socijalizam začeo na planu potreba čoveka (to je, pre svega, socijalno osiguranje, starosne penzije itd.) kapitalizam danas u daleko većoj mogućnosti da ostvari jer je na daleko višem nivou materijalnog bogatstva nego socijalističke zemlje. Prema tome, marksizam kao teorija, a socijalizam kao društveni sistem, padaju u vodu jer oni predstavljaju samo jedan način brze akumulacije nerazvijenih zemalja. Kada te zemlje postignu potreban ekonomski nivo, i one će se ponašati kao i visokorazvijene zemlje Zapada danas.[6] Reformističke teorije i ideologije pokušavaju, uz pomoć nove tehnologije, da obezbede što snažniji razvoj ekonomskog sistema i tvrde da je visoko ekonomsko blagostanje osnov za celokupno

blagostanje društva, da se kroz visoki ekonomski dohodak obezbeđuju sve potrebe čoveka. Naravno, tu se uključuju i njegove političke, kulturne, društvene i ostale potrebe.

Drugi element koji omogućava određeni optimizam među reformatorskim teoretičarima današnjeg kapitalizma, a počiva na novoj tehnologiji, svakako je uključivanje sindikata, kao predstavnika radničke klase, u društvenu podelu moći, naime, u podelu ekonomskih dobara. Jednom rečju, proizvodnja u kapitalističkim zemljama može da računa s rentabilnošću, sa stalnim porastom profita, s nesmetanom ekspanzijom na tržištu, samo ako se planski realizuje. Da bi se ona planski realizovala, moraju se znati glavni elementi ekonomskog programa, a da bi se ti elementi znali, neki od njih se moraju unapred obezbediti. Teorija demokratske podele moći kroz institucije obezbeđuje da se institucije koriste kao elementi za dogovaranje o onim stvarima u ekonomiji, u proizvodnom procesu, koje su neophodne za matematičke proračune. S druge strane, nova tehnologija, računari, koji sadrže ogroman broj podataka, omogućavaju da se vrše analize srednjeg dometa i da se, na osnovu toga, planira proizvodnja, potrošnja, prodaja i dalji ekonomski razvoj.

Politički gledano, zastupnici teorije o demokratskoj podeli moći kroz institucije u kapitalističkom sistemu, u stvari, očekuju da će naučno-tehnološka revolucija omogućiti daleko veće učešće pojedinaca u odlučivanju. Zašto? Iz prostog razloga što planska proizvodnja, s jedne, a nova tehnologija, s druge strane, u samom procesu proizvodnje (numerička kontrola, kontrola računara celokupnog procesa proizvodnje itd.) zahtevaju daleko viši nivo znanja prosečnog radnika. U samom procesu proizvodnje ne može se više računati na to da će celokupni proces, sve akcije, odluke, svi pokreti biti dati iz biroa za planiranje proizvodnje. Veliki deo odluka u procesu proizvodnje mora da se prepusti ljudima koji direktno učestvuju u proizvodnji. Zato tim ljudima treba dati veći kvantum informacije. Osim toga, velike korporacije predstavljaju velike dinamičke sisteme koji u sebi sadrže podsisteme, koji isključuju mogućnost centralizacije informacija i centralizacije odlučivanja. Svaki podsistem se u suštini odnosi prema prema velikom dinamičkom sistemu kao drugi dinamički sistem. Zbog toga čitav niz odluka, rešenja, informacija, ne teče kroz celokupni sistem velikih korporacija, već ide samo do one tačke do koje je to svrsishodno. A svrsishodno je samo ako su delovi celog sistema, podsistemi, pa i delovi podsistema u mogućnosti da povratnom spregom ispravljaju svoje sopstvene, prethodno donete odluke, pa čak delimično da ispravljaju i odluke „centra“. Samo ako su svi elementi sistema u stanju da na osnovu samog toka informacija ispravljaju svoj rad i usklađuju ga s opštim ciljem celokupnog sistema,

[6] Interesantna je definicija socijalizma koju daje Galbrajt u svojoj novoj knjizi *Ekonomija, mir i smeh* (Signet Book, 1972, str. 87): „Socijalizam se odnosi na poziciju koju ima država u odnosu na strukturu kapitala ili delatnost neke industrije ili firme koja je dovoljno velika da obezbedi ili stvori bitan društveni uticaj ili kontrolu.“

onda je sistem *efikasan*. Da bi to bio, on mora veliki deo svoje aktivnosti, odlučivanja, da prepusti delovima, čak i „perifernim delovima".

Na osnovu toga može se pretpostaviti da će tehnološka revolucija, upotrebljavanje kompjuterskih sistema, veća liberalizacija kretanja informacija, dovesti i do veće participacije u odlučivanju u kapitalističkim društvima. Ta teza je, izgleda, opravdana i tačna. Međutim, sporno je to dokle doseže participacija. Kao što je već rečeno, nijedan ekonomski sistem (ni radionica, pogon, pa ni fabrika, a najmanje korporacija) ne može da deluje ako u njega nije ugrađen sistem participacije proizvođača. Međutim, ta participacija ne ide do samog „vrha". Ona omogućava učestvovanje proizvođača u donošenju svih odluka koje bitno ne remete makrosistem. Ako se postavi problem makrosistema, participacija automatski gubi mogućnost delovanja.

Jednom rečju, zastupnici teorije demokratske podele moći kroz institucije, u stvari, očekuju da će nova naučno-tehnološka revolucija omogućiti dalje funkcionalno povezivanje sistema, otklanjanje onih izvora ekonomske nestabilnosti koji se iskazuju kroz učestvovanje sindikata, države itd. u formiranju tržišta, i da će omogućiti veću politizaciju stanovništva. Rešenje je u tome da se donošenje političkih odluka pretvori u veliki dinamički sistem u kome će pojedinac predstavljati periferne ćelije toga sistema i koji će moći da donosi određene odluke i vrši uticaje, ali će makrosistem, celokupni dinamički sistem, i dalje ostati ono što je i danas — *klasni sistem*. Oni pokušavaju da političkom sistemu u kapitalističkom društvu daju iste oblike koje žele da nametnu i ekonomskom sistemu. Priznaju potrebu i mogućnost proizvođača, građana, uopšte „masovnog društva" da uzimaju učešće. Ali ono što ne žele jeste da se bitno promeni društveni odnos, da se bitno menja makrosistem u okviru koga je dozvoljena participacija.

DELEGIRANA MOĆ RADNIČKE KLASE

Teorija po kojoj je radnička klasa nosilac društvene moći i po kojoj ona tu društvenu moć prenosi na svoje predstavnike, u suštini pristupa društvenoj moći kao pojavi na asociološki način. Naime, ta teorija društvenu moć shvata subjektivistički i tako je i određuje. Ona time određuje njen obim i njeno dejstvo. Takvo shvatanje društvene moći je subjektivističko zato što se društvenoj moći daje karakter subjekta u odnosima između radničke klase i njene delegirane vrhuške. Subjektivističko je i zato što se ne shvata stvarna priroda društvene moći, već se zamišlja da društvena moć predstavlja pojavu nad kojom se vlasništvo trajno uspostavlja od strane radničke klase, ali koju (tu moć) ona može da delegira, znači da delegira društvene aspekte delovanja društvene moći, svojim predstavnicima.

Osnovni način na koji predstavnici, delegirani nosioci društvene moći, potvrđuju pravilnost njene primene, osnovni način na koji se oni opravdavaju i potvrđuju s radničkom klasom, jesu svakako rezul-

tati do kojih se dolazi u promeni društvenih odnosa, u poboljšanju životnih i društvenih uslova radničke klase. Na žalost, dosadašnji razvoj socijalizma pokazao je da su se glavni rezultati uvek tražili u domenu ekonomskih odnosa, još preciznije, u domenu ekonomskih rezultata. Kao uzgrednu misao interesantno je zabeležiti da su rezultate u ekonomskom domenu uglavnom isticala rukovodstva, a uvek kada je dolazilo do sukoba između tih delegata i same radničke klase, onda je klasa postavljala pitanje rezultata u društvenim odnosima kao celini, a ne samo rezultata u domenu proizvodnje. Međutim, da bi potvrdili opravdanost preuzimanja društvene moći u svoje ruke, predstavnici radničke klase su stalno isticali ekonomske pokazatelje kao osnovne kriterijume za uspeh razvoja socijalizma. I baš u tom domenu oni danas vide mogućnost velike i široke primene naučno-tehničke revolucije. Nisu se ispunila očekivanja koja većina rukovodstava u socijalističkim zemljama iskazuje kroz svoje planove, programe rada, da na osnovu saznanja — ili, bolje rečeno, naučnog marksizma, i uz centralno planiranje koje vrše odabrani ljudi, — mogu da se reše svi problemi savremenog društva.

Naučno-tehnička revolucija, kompjuterski sistemi, matematičke formule, programi — na osnovu kojih se vrši upravljanje velikim sistemima, ili se bar pokušavaju saznati zakonitosti delovanja velikih sistema, u velikoj su meri prilagodljivi osnovnim vizijama o razvoju društva, koje zastupa teorija o delegatskoj moći. O čemu je reč? Modifikujući svoju prvobitnu verziju, po kojoj znanje i grupa svesnih ljudi mogu iz jednog centra da upravljaju celokupnom proizvodnjom, pa i društvom, oni koji se bore za uvođenje savremene tehnologije u tim društvima vrlo često napadaju subjektivizam takvih odluka i žele da ga zamene objektivizmom matematičkih formula — objektivizmom programa. Tu, dakle, nije reč o promeni odnosa u raspodeli društvene moći. Tu se, dakle, ne razmišlja o tome da li naučno-tehnička revolucija zahteva decentralizaciju, kao što to, recimo, tvrde mnogi zastupnici institucionalne podele moći, već se ide ka tome da se postojeći centralizovani sistem *samo objektivizira — učini sigurnijim.* Tehnološka revolucija postaje instrument pomoću kojeg će centralizacija celokupnog društvenog života biti doslednija. Dešavaće se, dakle, mnogo ređe da programi ne budu realizovani. Naučno-tehnološka revolucija će obezbediti da petoljetke budu na vreme i do kraja realizovane na taj način što će se pomoću matematičkih formula, prikupljanjem podataka i njihovom obradom stvarati programi koji će biti bazirani na daleko većem broju podataka nego ikad do tada, a ciljevi koji će se postaviti biće realniji.

Osnovni princip podele moći, dakle, nije doveden u pitanje. Naučno-tehnička revolucija ga i ne dovodi u pitanje. Ona obezbeđuje veću preciznost, veću efikasnost i veću realnost u određivanju ciljeva.

Tu je ljudska praksa suočena sa stanovištem koje bi u prvom momentu moglo da bude određeno kao tradicionalno zato što se u okvire postojećeg političkog sistema želi inkorporirati novi bitni instrument koji će samo dalje da učvrsti postojeći sistem, a ne i da ga menja. Naravno, ovakvo stanovište je dubiozno jer dovodi u pitanje principe di-

jalektike na kojoj počiva i celokupni marksizam. Čini se zbog toga da je ovakav pristup problemima u suštini lažno tradicionalan jer zaboravlja da će i taj novi moćni instrument realizacije centralnog planiranja svakako morati da utiče i na celokupno društvo, a posebno na raspodelu društvene moći.

Vrlo su interesantni krajnji rezultati u sukobljavanju naučno-tehničke revolucije s modernim oblicima organizacije, s nosiocima koji su daleko obrazovaniji i sposobniji od birokratskog aparata države i partije. U svakom slučaju, rezultati će bitno uticati na teoriju o zastupničkoj moći. Oni će ili da je potvrde i da od nje stvore konzervativnu snagu koja će stabilizovati upotrebu kompjutera za centralizovanje odluka, ili će pak delimično, a možda i bitno, menjati i dolaziti do nekog oblika pluralizma. I to ne pluralizma sa stanovišta podeljenosti na socijalne osnove, nego do *pluralizma efikasnosti,* to jest do takvog pluralizma centara društvene moći koji će omogućavati bolje veze sa svojom osnovom, a u isto vreme realizovaće i bolje kontakte među tim centrima moći. Tada će doći do veće efikasnosti, veće propulzivnosti u kretanju ideja i ljudi, i, što je najvažnije, do boljih rezultata. Naravno, ovi centri moći će, sa stanovišta društvenog cilja, biti konvergentni, a ne konkurentni. U tom pravcu razvoja vidimo opravdanje ocene da je u tim društvima u pitanju lažno konzervativni pristup naučno-tehničkoj revoluciji.

SAMOUPRAVNA PODELA MOĆI

Teorija o samoupravnoj društvenoj podeli moći u suštini svodi se na stanovište da svaki član društva raspolaže s onoliko moći koliki je njegov udeo u korisnom društvenom radu. Za razliku od svih prethodnih teorija, ova teorija je izrazito antielitistička. Ona odbacuje svaki grupni monopol, insistira na stvaranju asocijacija, udruživanja radnika, čime dolazi do stvaranja klasnog „monopola“ društvene moći neposrednih proizvođača. Radničku klasu sačinjavaju, dakle, svi oni koji se na osnovu pozicija koje imaju u društvu, na osnovu rada koji obavljaju uz razvitak socijalističke svesti, idejno i politički bore za prevazilaženje svih oblika monopola i moći koji nastaju izvan rada. Teorija o samoupravnoj podeli moći nije proizvod samo teorijskih razmišljanja, već je rezultat celokupnog istorijskog razvoja (geneza ove teorije može se naći kod nekih jugoslovenskih autora). Ta geneza, koja je počela s revolucionarnim etatizmom, da bi se pretvorila u birokratski etatizam, a kasnije dobila oblike decentralizovanog etatizma i parcijalnog samoupravljanja, zastupa stav da tek razvoj integralnog samoupravljanja, povezivanje na osnovu mesta u procesu proizvodnje, na osnovu podruštvljene proizvodnje, na osnovu rada, može da obezbedi takvu socijalnu osnovu koja će omogućiti da se društvena moć efikasno usmerava ka najpogodnijim rešenjima, ali da u isto vreme u njenom usmeravanju učestvuju svi oni koji su zainteresovani za konkretno rešenje. Najteži prelaz će svakako biti od parcijalnog samoupravljanja ka integrativnom samoupravljanju.

Tu se u osnovi postavlja problem efikasnosti i problem participacije. Ova dva fenomena, koja su do sada postavljana kao suprotni, nepomirljivi fenomeni, u teoriji o integrativnom samoupravljanju shvataju se kao komplementarni elementi, čijim ujedinjavanjem može da se postigne objedinjavanje na novim osnovama, koje bi bilo efikasno sa stanovišta društvenih rezultata. Ti rezultati se ogledaju prvenstveno u ekonomskom proizvodu društva, u konkurentskoj moći u odnosu na tuđe proizvode, u obezbeđivanju stalnog porasta realizacije ljudskih potreba, u traženju mogućnosti da se realizuju i vanmaterijalne potrebe čoveka, koje su prvenstveno locirane u domenu političkog, kulturnog i intelektualnog života.

Teoretičari koji su raspravljali o problemu samoupravljanja i njegovom odnosu prema novoj tehnološkoj revoluciji došli su do stanovišta da samoupravljanje predstavlja idealni socijalni okvir za potpunu primenu i iskorišćavanje nove naučno-tehnološke revolucije[7]. Osnovni problem s kojim se suočava socijalistička samoupravna teorija o društvenoj podeli moći jeste, svakako, koji su to elementi na kojima samoupravno društvo treba da gradi svoju integraciju. U svim dosadašnjim sistemima, u svim oblicima društvene organizacije i delovanja političkih snaga, postojao je dominantni društveni sloj, bolje rečeno, dominantni monopol, koji je bio osnovni kohezioni element društva. Vladajući monopol je oko sebe okupljao, ili su se na njemu razvijali svi oni oblici potlačivanja i objedinjavanja koji su omogućavali tim društvima da vojnom, ekonomskom i drugom prinudom obezbeđuju integraciju društva i njegov razvoj. U isto vreme, nosioci monopola su sebi obezbeđivali dominantnu ulogu u tome društvu.

Samoupravno socijalističko društvo, gde se društvena moć rasprostire u zavisnosti od društveno korisnog rada, u svojim dugoročnim ciljevima nosi u sebi dominantnu društvenu snagu. To je radnička klasa. Međutim, u svakodnevnom političkom životu ravnopravno učešće u političkom odlučivanju, u nošenju društvene moći i u njenom izvršavanju imaju podjednako svi nosioci društvene moći, znači, svi oni koji svojim radom doprinose društvenom razvoju. To je ono po čemu se socijalističko samoupravno društvo bitno razlikuje od svih savremenih i ranijih društvenih formacija.

Jedan od osnovnih problema socijalističkog samoupravnog društva jeste: šta predstavlja integrativnu socijalnu snagu njegovog razvoja? Dugoročno gledano, to treba da bude radnička klasa. Međutim, radnička klasa se u samoupravnom socijalističkom društvu sve više nameće ne kao fenomen konkretne, znači, svakodnevne političke delatnosti, već kao nosilac dugoročnih ciljeva društvenog razvoja. Zbog toga se radnička klasa pojavljuje samo kao nosilac onoga šta treba da bude, onoga čemu društvo treba da teži. Radnička klasa kao politički fenomen ne izjedna-

[7] Ima i drugačijih shvatanja. Izloženom stavu se prigovara da je previše deterministički. Interesantno je naglasiti da i na Zapadu većina teoretičara smatra da kompjuterizacija ne mora da znači i decentralizaciju.

čuje se s postojećim stanjem. Ona ne zastupa politički, ideološki i društveni status quo, što je oduvek bila udarna snaga svakog monopolističkog integrativnog sloja, već suštinski deluje revolucionarno u tom smislu što se stalno bori za sutrašnjicu, što stalno politički deluje na prevazilaženje postojećih društvenih odnosa — postojećeg društvenog stanja. Dakle, radnička klasa se javlja kao integracioni element koji u sebi nosi cilj društvenog i socijalnog razvoja, kao nosilac koji će bitno da utiče na opredeljenja: kako i kamo. Postavlja se pitanje: kako radnička klasa kao politički i idejni faktor da utiče na regulisanje otvorenih pitanja svakodnevnog političkog i socijalnog života, i to naročito na ona pitanja koja su vezana isključivo za trenutak, a nisu deo, ili u sebi ne nose i perspektivu budućeg razvoja. To su ona rešenja koja zadovoljavaju potrebe trenutka.

Prema tome, radnička klasa se javlja kao socijalni nosilac revolucije, kao stalni borac protiv status quo-a i protiv onih elemenata consensusa koji počivaju na stvaranju bilo kakvih monopola i na određivanju tih monopola kao osnovica jedinstva datog društva. Naravno, treba imati u vidu činjenicu da radnička klasa nije okrenuta samo ka budućnosti, da nju budućnost interesuje kao realizacija sadašnjosti i da se u tom pogledu radnička klasa javlja i kao socijalni i politički nosilac određenih rešenja u svakodnevnom političkom životu. Međutim, kako su nosioci društvene moći svi radni ljudi, onda je jasno da je radnička klasa kao pojam revolucionarnog menjanja više usredsređena na problem totaliteta i istorijskih interesa, a radni ljudi prvenstveno na probleme momentalnih političkih interesa. Naravno, ne treba smatrati da su radni ljudi i radnička klasa dva različita entiteta. Nju često sačinjavaju isti članovi društva. Ali ono po čemu se oni razlikuju sa stanovišta homogenosti, jedinstva društva, jeste svakako činjenica da su radni ljudi kao nosioci društvene moći prvenstveno zainteresovani za realizaciju te društvene moći, kao što su zainteresovani za potvrđivanje svoga rada kroz adekvatne društvene, socijalne i političke standarde života. Radnička klasa deluje više sa stanovišta integriranja onih nosilaca društvene moći koji su svesni da su, pored realizacije svoje društvene moći, pored realizacije svoga rada kroz ekonomsku, političku, društvenu, socijalnu, kulturnu „potrošnju“ zainteresovani da se deo društvene moći „investira“ i u budućnost, čime će se obezbeđivati revolucionarni kontinuitet i revolucionarna promena svakog samoupravnog društva. Ostaje, dakle, ipak teorijski problem — šta treba da budu elementi integracije nosilaca društvene moći u samoupravnom socijalističkom društvu. Odgovor na to pitanje za sada je samo hipotetički, moramo ga tražiti u domenu političkih odnosa i svakodnevnih interesa. Čini se da politički odnosi treba da preživljavaju ili već preživljavaju duboke promene u kojima se izražava potreba da se otuđena politička sfera razotuđi, da ona prestane da bude fenomen paralelan monopolu, da se dokidanjem monopola mora dokinuti i ona politička sfera koja usled inercije političkog života, usled potrebe da se ipak „održi kakav-takav status quo“, može postati otuđeni oblik vlasti. Dokidanje takve političke sfere i pretvaranje politike u

način života, u sastavni deo bivstvovanja svakog pojedinca, nosioca društvene moći, nesumnjivo da remeti ustaljene hijerarhijske, podređene odnose u političkom odlučivanju. Ali to je jedini mogući put da se raznorodni momentalni interesi, pomešani s dugoročnim interesima radničke klase, slobodno izražavaju i da se u okviru razotuđene političke sfere dolazi do odluka čiji će nosioci biti samoupravljači. To praktično znači da gotove odluke više ne bi trebalo da idu na potvrdu radnim ljudima i građanima, već obrnuto, da nosioci društvene moći — radni ljudi budu oni koji kroz oblike asocijacija, međusobnih povezivanja, dogovaranja itd. dolaze do odluka koje onda podržavaju i čiji su oni socijalni supstrat. Tu se, dakle, kao osnovna snaga integracije pojavljuje ne nametnuti interes monopolnih grupa, već, obrnuto, supstrat raznorodnih momentalnih interesa nosilaca društvene moći koji dobrovoljno, kao jednaki partneri, učestvuju u stvaranju osnovnog interesa.

Za ovakav socijalni sistem nesumnjivo da naučno-tehnička revolucija dolazi u pravi moment, i to iz više razloga. To je teorijsko saznanje koje vodi ka novim načinima organizovanja. Teorija informacija, saznanje o velikim dinamičkim sistemima, ukazuje na nekoliko vrlo važnih činjenica koje su paralelne i s organizacijom društva u kome je društvena moć „razbacana" na sve radne ljude. Prvo, veliki dinamički sistemi pokazuju da ne može postojati centralizacija odnosa, da je donošenje odluka u centru neefikasno i neracionalno jer se takvim odlukama uvek zanemaruju odnosi na „periferiji" sistema. Svaki veliki dinamički sistem, bez obzira kako izgledao monolitan na prvi pogled, u stvari je celina dijalektičkih odnosa podsistema, koji opet predstavljaju posebne sisteme. U velikim dinamičkim sistemima demokratija odnosa i međusobnih uticaja igra bitnu ulogu. Drugi razlog je svakako činjenica da bez rasprostiranja informacija (to može postati monopol ako su one koncentrisane samo na jednom mestu) ne može biti ni efikasnog razvoja i delovanja celokupnog sistema. Treće, prvi put u teoriji, a sve više i u konkretnom saznanju, dolazi se do stava da su velike celine sastavljene iz bezbroj manjih delova koji ne moraju biti i nisu među sobom funkcionalno povezani. Prvi put se u istoriji matematički dokazuje da je dijalektika društvenih odnosa koju zastupa marksizam realnost u razvijenim ekonomskim sredinama. Samo kroz samostalnost najmanjih jedinica i kroz njihovo integrisanje na osnovama koje nisu prinuda i monopol, može se obezbediti efikasan rad velikog sistema. S tog stanovišta — iako ovo saznanje nije ni teorijski ni praktično do kraja dokazano — teorija o samoupravnim nosiocima društvene moći u suštini se bitno poklapa s postojećim teorijskim i praktičnim saznanjima o velikim sistemima. Problem koji se postavlja i u teoriji naučno-tehničke revolucije je u sledećem: odrediti osnove koje u velikim sistemima predstavljaju bitnost — karakterističnost datog velikog sistema.

Prilozi

Vaso Milinčević

IDEJNI PROBLEMI U INTERPRETACIJI KULTURNOG NASLEĐA

Bavljenje nastavnim i naučnim radom na fakultetu humanističkih nauka nije niti može da bude privatna stvar pojedinaca, samo onih kojima je to poziv, odnosno profesija. Odmah da dodam da idejnost ne shvatam u onom vulgarnom smislu po kome se ona izjednačava sa običnom političkom propagandom i utilitarizmom svake vrste. Po našem shvatanju (a uverili smo se da je to shvatanje široko prisutno u našoj univerzitetskoj javnosti), idejnost nastave nije u golom ideološko-političkom deklarisanju, nego u prevazilaženju naučne konzervativnosti i zaostalosti podizanjem nastave i naučnog rada na savremeni marksistički naučni i idejni nivo. Prema tome, borba Saveza komunista za idejnost u nastavi treba da bude usmerena protiv zastarelih i prevaziđenih mišljenja i metoda koji i danas postoje, u većoj ili manjoj meri, u našoj nauci o književnosti i jeziku, pa sledstveno tome i u nastavi ovih predmeta, jer je kvalitet nastave tesno povezan, odnosno uslovljen naučnim radom. (Razume se da je to i jedan od bitnih elemenata reforme nastave, reforme univerziteta uopšte, jer su ta pitanja višestruko isprepletena i uzajamno se prožimaju i dopunjuju.)

Iako u poslednje vreme ima prilično osveženja u pristupu i načinu izvođenja nastave literature, ipak se u studijama i priručnicima iz ovih oblasti još uvek sreće dosta onoga što je anahronično i preživelo, duhovno vezano za pređašnja vremena. Ti nedostaci mogli bi se svrstati u nekolike kategorije različitog vida.

Pre svega, kao metod proučavanja literature još uvek je prisutan *pozitivizam.*

a) *Faktografski pozitivizam,* kao golo ređanje činjenica i *mehaničko* prenošenje preživelih sudova građanskih naučnika, još je veoma prisutan. (Ovde posebno ističem reč „mehaničko" jer, razume se, ne može se i ne sme u nauci, posebno istorijskoj, zanemariti ono što je prethodno rečeno, ali se mora ići dalje od toga u duhu stvaralačkog nadovezivanja.)

b) *Estetski pozitivizam* javlja se kao neke vrste derivat ovog faktografskog pozitivizma i trebalo bi da predstavlja njegovo osveženje.

Međutim, on se sastoji prvenstveno u ukazivanju na estetičke fenomene bez pravog razumevanja i osećanja za stvarne umetničke vrednosti, odnosno pretvara se u puko oduševljavanje estetskim vrednostima.

Vulgarno *sociologiziranje* takođe je još uvek prisutno u nastavi i u publikacijama. Tim metodom služe se naučnici koji književnost proučavaju isključivo sa sociološkog stanovišta i prilikom interpretiranja dela tragaju jedino za socijalnim ekvivalentom (a i to se obavlja diletantski). S druge strane, pristalice ovog metoda nadoknađuju svoje nerazumevanje estetičkog fenomena ideološkim formalizmom koji deluje kao prazno deklarisanje za ove ili one društveno-političke, pa i etičke stavove pisca. Tako se i u programu ponekad poklanja pažnja progresivnosti koja je plod spoljašnje tendencioznosti, pa je samim tim površnija i umetnički i idejno neubedljiva. Takvo shvatanje je posledica preživele koncepcije po kojoj je revolucionarna i socijalistička baština prvenstveno ono što je neposredno — terminološki vezano za pojmove progresa, a zaboravlja se da je upravo u najvećim umetničkim delima kondenzovana i najviša mera humanosti. To je ono što i daje trajnost i svevremensku aktuelnost takvim ostvarenjima, osobito ako svojim analizama i interpretacijama težimo i uspemo da otkrijemo ta svojstva. Kao naučnicima i vaspitačima to nam je jedan od osnovnih zadataka.

Impresionizam je takođe prisutan kao pristup proučavanju literature. Tu podrazumevamo proizvoljno, nenaučno interpretiranje svojih vlastitih utisaka o književnom, odnosno naučnom delu, bez kritičko-naučne interpretacije i širih zahvata književno-istorijskih tokova.

Kao posebna kategorija može da se identifikuje i *shematizam* i *kompilatorstvo*. Njih karakteriše nedarovito prenošenje tuđih sudova i mišljenja. Ovakav pristup rezultat je nedoraslosti za izvornu interpretaciju književnih dela. U poslednje vreme to se ispoljava naročito u oponašanju pomodnih pravaca u evropskoj nauci o književnosti. Sada je to, na primer, *strukturalizam* (mada ima i njegovog prevazilaženja *novom kritikom)*, ali se od njega pravi neka vrsta teologije, teži se nekom apsolutu, koji se u krajnjoj meri svodi na bogotraženje.

Ove i ovakve slabosti uslovljene su dvojakim razlozima: (a) usled literarne nedarovitosti izvesnih nastavnika koji su se na katedrama našli različitim sticajem okolnosti i (b) nedovoljnim angažovanjem nastavnika u ovladavanju savremenom naukom o književnosti, kao i odsustvom izvornog proučavanja predmeta koji predaju, bilo kad je reč o nacionalnim ili stranim književnostima.

Ima i nekih praktičnih stvari koje na prvi pogled nemaju veze s idejnošću, ali, po mome mišljenju, kada bi takvi nedostaci bili eliminisani, bila bi prisutnija naučnost i idejnost. Mislim, naime, da u nedostatke nastave ide i veliki broj predavanja iz književnosti. Na nekim odeljcima studenti imaju i do 40 časova predavanja nedeljno, što im onemogućuje pravo studiranje i upoznavanje s naučnom literaturom. (Opet se vidi koliko su idejnost i reforma povezane i uslovljene jedna drugom.) Nastavi naročito smeta što neki profesori u svojim nastavnim programima nisu izdvojili ključna dela (odnosno nisu doneseni savre-

meni nastavni planovi i programi), već se pamćenje studenata ponekad opterećuje zahtevom da upoznaju sadržinu velikog broja dela i osrednjih pisaca, u ime nekog naučnog objektivizma, da bi se pružila podjednaka šansa svim piscima, a to je dvostruko nedopustivo. Prvo, zato što je to neispunjavanje svojih nastavničkih obaveza — odeliti bitno od nebitnog, živo od mrtvog, a drugo, nepotrebnim predimenzioniranjem predmeta nevažnim stvarima studenti se praktično odvajaju od onoga što je neophodno da znaju.

Kad govorimo o idejnim problemima u nastavi literature, svakako se moramo osvrnuti na mesto i ulogu studenata u nastavnom procesu. Jer nastava u izvesnom smislu jeste i dijalog, odnosno trebalo bi tako da bude, jer to nije samo odnos predavača i pasivnog slušaoca koji treba jednostavno da reprodukuje ono što sluša ili pročita. Prema tome, za naučniju, savremeniju, idejno bolje orijentisanu nastavu odgovorni su pored nastavnika i studenti. Ovde se misli pre svega na onaj vid nastave koji se odvija na seminarskim vežbama (i uopšte u seminaru) i koji treba da dobije značajnije mesto u nastavnom procesu. Ako na seminaru preovlađuje pasivnost i mrtvilo, nesmelost da se brane sopstvena shvatanja zasnovana na samostalnom proučavanju određene literarne materije, ili, pak, mehaničko reprodukovanje tuđih sudova, razume se da seminar neće i ne može da opravda svoj cilj. Uostalom, negovanje kritičkog (ne kriticističkog) odnosa prema svemu onome što se pruža u predavanjima ili naučnim studijama i uopšte u literaturi neophodan je uslov za stvaranje humane, duhovno zrele ličnosti, koja može da odgovori sve složenijim zadacima koje savremeno društvo i savremena nauka pred nju postavljaju. A kako je reč o budućim vaspitačima mladih, ovi zadaci su još aktuelniji i potenciraniji. Koliko seminar može da aktivizira studentsku kreativnost, svedoči novopokrenuta publikacija „Zbornik seminarskih radova studenata književnosti". Tu je jasno pokazano da studenti umeju i da uoče nove probleme u nauci i da književnom delu pristupe na nov i svež način.

Na odsecima nacionalnih jezika i književnosti idejnost uključuje u sebe još jednu značajnu dimenziju. Reč je o ulozi nacionalnih nauka u zbližavanju i objektivnom upoznavanju nacionalne kulture drugih jugoslovenskih naroda. Na žalost, upravo u tom domenu ima različitih nedostataka koji se ispoljavaju ne samo u odsustvu saradnje između srodnih, odnosno istih katedara iz različitih centara, nego se i svesno nastoje relativizirati stvari jer se, navodno, ne može znati šta je čije bilo u prošlosti. Najčešće se nastoji da se konzervira svaka rasprava i kritičko razmatranje spornih (i ne samo spornih, nego i sasvim jasnih) pitanja jer, navodno, ne dozvoljava politika, odnosno političari da se nešto valorizuje čisto naučno i objektivno. Zaboravlja se da su upravo stručnjaci i naučni radnici komunisti pozvani da doprinesu objektivnom i naučnom raščišćavanju različitih naslaga prošlosti kako bi se razjasnile tendenciozne mistifikacije koje je građanska nauka svesno sejala u službi određene politike. Mislim da su upravo oko tih problema komunisti ponajviše zatajili. Doduše, za takve rasprave nije bilo uvek ni po-

voljne društvene klime jer su oni koji su ih pokretali ili tražili jasna naučna rešenja unapred oglašavani kao režimlije, linijaši, navodno naučno impotentni, tako da su raznorazne etikete zamenjivale prave rasprave.

Međutim, to što se Savez komunista zalaže za punu slobodu kulturnog i naučnog stvaralaštva nikako ne znači da ne treba da se na idejnom planu suprotstavlja svim onim tendencijama koje u naučnom i društvenom životu odražavaju preživele idejne poglede kao što je nacionalizam ili nekritičko glorifikovanje svega tuđinskog, uvoznog. To je, suvišno je dokazivati, nespojivo sa savremenom stvarnošću. Međutim, nisam ni za kakvo administrativno gušenje i zabranjivanje suprotnih mišljenja kad je reč o pojedinim naučnim i kulturnim pitanjima, ali se moraju obezbediti društveni uslovi da se za ispravna gledišta izborimo javnom raspravom, naučnim dokazivanjem ispravnosti ili neispravnosti određenih pogleda.

Kada to kažem, imam na umu da se oni koji se zalažu za angažovanu idejnost u marksističkom smislu često nalaze u znatno nepovoljnijem položaju nego zagovornici raznih građanskih pogleda i konzervativnih teorija. Možda to izgleda paradoksalno, ali pokušaću primerima da to ilustrujem i obrazložim.

Jedan od bitnih zadataka istorije književnosti kao nauke jeste i preocenjivanje kulturnog nasleđa. Tome se sada, s pravom, poklanja posebna pažnja. Izdaju se različita dela iz prošlosti, snabdevena prigodnim ili celovitim studijama i komentarima, tumačenjima i interpretacijama. Razume se da to nije mehanički posao jer nije svejedno koji će se stvaraoci i na koji način, odnosno koji će se duhovni pokreti iz prošlosti posebno oživeti i prezentovati studentu i uopšte savremenom čitaocu.

Međutim, univerzitet je integralni deo društva, a ne izolovano ostrvo, a kad je reč o književnosti i umetnosti, to je utoliko očiglednije jer sve ono što se dešava u široj kulturnoj javnosti prisutno je u različitim vidovima i na univerzitetu. Tu su višestruka uzajamna delovanja i prožimanja. Prema tome, od karaktera izdavačke delatnosti zavisi najčešće i kakva je literatura i lektira naših studenata književnosti. A izdavanje zavisi od dotacija iz određenih fondova i otuda se izdavačka delatnost direktno uključuje u nastavno-naučni proces.

Prošlost se ne može birati ni modelirati. Sve što je bilo ne može više da ne bude i zato je potrebno registrovati i sistematizovati, odnosno proučiti sve vidove duhovnog nasleđa kako bismo znali od kuda krećemo i na šta se nadovezujemo u hodu napred.

Međutim, u poslednje vreme gotovo sistematski se nastoji da se iz našeg nasleđa posebno istaknu one tendencije i pojave koje su, gledano u širim istorijskim relacijama, bile sporadične i periferne, a u umetničkom pogledu po pravilu nekreativne, na imitatorskom nivou u odnosu na autentične duhovne vrednosti naše prošlosti. Karakteristično je da se sve ono što je na neki način bilo vezano za crkvarsko-cehovske tradicije sada ne samo registruje, nego i nameće kao vrhunska umetnost ove zemlje i ovog podneblja. Preko te, tobože umetničke poruke određenih dela,

koja bi trebalo da bude ono najviše do čega se ljudski duh vinuo u jednom vremenu, daje se, razume se, i idejna poruka zapahnuta tamjanom i okrenuta unazad! Raznim natezanjem činjenica i spekulativnim dovijanjem vaspostavljaju se pravci koji treba da budu neka vrsta ovaploćenja ovih tendencija — klasicizam i barok! Traži se određen duhovni pedigre gospodsko-aristokratski, i crkvarski, dok se druge tendencije iz istog vremena previđaju i svesno zanemaruju (na primer, revolucionarni značaj Rajićeve *Istorije* ili Orfelinovog dela).

Da ove tvrdnje nisu preuveličane, uverićemo se ako prošetamo pored izloga naših knjižara. Videćemo da su upravo knjige iz ovog domena najlepše i najraskošnije opremljene, s najskupljim ilustracijama, štampane na kunstdruk hartiji, dok se temeljna dela ove naše kulture (Vukove pesme i drugo), kao i marksistička literatura, izdaju u konfekcijskim serijama — kao od bede.

Ko finansira ta i takva superluksuzna izdanja? Razume se, naši socijalistički fondovi, novcem naših radnih organizacija, odnosno radnih ljudi. S kojim pravom se i prosečna ostvarenja finansiraju iz takozvanog fonda kapitalnih dela, pa se nameću narodu kao njegove svete knjige, kao, na primer, neka izdanja biblioteke „Sinteze", gde se i obična zbirka članaka nameće kao kapitalno delo i „sinteza" *(Putevi srpskog baroka)!?*

To što je *Srbljak* prvi put celovito izdan u naše dane svakako ide u prilog ove kulture i njene širine jer ono što je postojalo treba i da se registruje i obelodani. Međutim, to nije činjeno samo u ime nauke jer to je knjiga koja je planski nametana počevši od vanserijske opreme pa do ceremonijalne predaje knjige srpskom patrijarhu — kako smo obavešteni iz štampe! Ono što građanski intelektualci nikada nisu sebi dozvolili tamo negde od 1848. (otkad postoji jasna polarizacija između crkvarsko-cehovskih krugova i demokratske građanske inteligencije) dogodilo se u naše dane. Na inicijativu naprednih građanskih intelektualaca podignut je pre rata spomenik Svetozaru Miletiću u Novom Sadu; posle oslobođenja afirmiše se, i na univerzitetu i u različitim antologijama i publikacijama, XVIII vek i prva polovina XIX, naime, naglašava se nasleđe cehovsko-crkvarski, konzervativno obojeno. Izvlače se iz anonimnosti i osrednji pisci iz te epohe. Tamo neki popa napiše jednu odu Francu Jozefu i njegovom presvetlom domu, a drugu Milošu Obiliću; pa opet jednu za dan cesarskog venčanja, a drugu o Kosovu ili Nemanjićima. Strogo se pazilo „da ne kriva ni tamo ni amo". Sada treba od takvih umetnički tanušnih tekstova napraviti pravu literaturu, svrstati je u neodgovarajuće stilske kategorije da bi delovala pompeznije i toržestvenije! A upravo idejna poruka takvih i sličnih dela služi kao podloga za malograđansko-sentimentalno jadikovanje nad narodnom sudbinom ili, opet, za neopravdano prenaglašavanje nacionalne prošlosti na osnovu davno preživelih koncepata koje je napredna inteligencija još u prošlom veku stavila u muzej istorije. Laza Kostić i njegova generacija pre sto i više godina ustajali su protiv mrtvih „telejisanih ljuski" iz narodne prošlosti — u ime onoga što je živo iz našeg duhovnog

nasleđa, a mi treba ponovo da ih oživotvorujemo putem naših socijalističkih institucija.

Razume se da bi bilo besmisleno određene stilske pravce proglašavati naprednim ili konzervativnim i niko ne može da ima ništa ni protiv baroka ni klasicizma, ali činjenica je da ih mi nismo imali takve kakvi nam se predstavljaju! Ovde je reč o modeliranju istorije i naknadnom „barokiziranju" našeg kulturnog nasleđa i narodnog bića. To je jednostrana, nenaučna i lažna projekcija naše prošlosti jer nismo bili takvi i nikakva tradicija baroka i klasicizma, silom pravljena i vaspostavljana, ne može da potisne onu autentičnu tradiciju na kojoj je utemeljena naša moderna kultura: narodna poezija, Dositej, Vuk, Branko, Zmaj, Svetozar Marković i drugi „narodnjaci" koji su često gurani ustranu jer nisu dovoljno fini za eliotovska klasicističko-katolička merila.

Treba i stranom svetu pokazati našu „finoću" i „evropejstvo" (a navedene knjige su kao poručene za to). I kad se daju, na primer, pokloni stranim kulturnim institucijama ili pojedinim kulturnim radnicima, daju se, naravno, knjige koje su reprezentativne i po opremi, po ilustracijama, koje su zaista lepe kao knjige (i u tome spoljašnjem prezentovanju sadržan je odnos zajednice prema određenim stvarima), tako da se i pred inostranstvom predstavljamo objektivno drukčijim nego što smo.

Možda su ovde, ovako nadohvat, i pojednostavljene neke stvari jer reč je o složenoj pojavi, tačnije — stanju karakterističnom za različite oblasti. Pomenuta dela pre nego što se i pojave proglašavaju se vrhunskom naukom. Sistematski se oko njih u štampi vodi reklamerska kampanja, zatim, nameću se i putem raznih nagrada njihovim autorima. Tako se planski ozvaničuje naučnost i eruditivnost određenih biblioteka i određenih izdavača i svaka kritika unapred je diskvalifikovana. Koliko se u tom zaboravlja mera, svedoči i činjenica da je grupa kulturnih radnika svojim potpisima i javnim protestom u „Politici" vršila pritisak i na Sterijino pozorje da uvrsti u svoj program jedno umetnički efemerno, a naučno nekorektno rekonstruisano delo iz XVIII veka: *Udvorenje Arhangela Gavrila devojci Mariji*. Međutim, ta adaptacija nije se mogla održati ni na repertoaru matične scene ma koliko da je bila podupirana i blagonaklonom kritikom.

Govorili smo o publicističko-feljtonskoj literaturi socijalističke usmerenosti kad je bila reč o vulgarnom sociologiziranju. A isto tako obilato ima kiča i publicistike ove druge vrste, pseudoduhovne i crkvarske, ali se to često nameće kao posebna vrednost i mi se divimo tome kiču koji nam se protura zajedno sa pravim freskama, pravom duhovnom poezijom, muzikom i drugim. Međutim, kod naših izdavača i fondova, pa i u našoj javnosti, sve to ukupno, i ono što je autentična vrednost i ono što je pastiš i kič, nekritički se valorizuje, a time se potiskuju druge vrednosti. Jer, ako ovom narodu treba prezentovati njegove svete knjige (a u

tome i jeste smisao preocenjivanja kulturnog nasleđa), onda to ne mogu biti niti treba da budu one knjige koje slave vladare i svetitelje, nego Vukove narodne pesme i druga dela. To zaista jesu svete knjige ove nacije i tako se prema njima treba i odnositi!

Ovi problemi nisu vezani samo za nastavu literature, za štampu ili za izdavače i njihovu politiku, nego za celo društvo. Otuda pojedinačni kritički pokušaji teško mogu da urode željenim plodom, već je potrebna široka društvena akcija koja će simultano u svim pravcima da afirmiše marksističku idejnost i naučnost.

Koviljka Romanić

ODLUČIVANJE U OPŠTINI O PITANJIMA OD ZAJEDNIČKOG I OPŠTEG INTERESA

Nalazimo se u vremenu širokih rasprava o daljoj izgradnji društveno-političkog sistema naše zajednice. Ciljevi koji se žele postići i osnovni pravci njihovog ostvarivanja jasno su naznačeni u programskim dokumentima Saveza komunista Jugoslavije, u rezolucijama Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije i u drugim dokumentima.

Polazeći od toga, pokušaćemo da izložimo neke mogućnosti za praktično ostvarivanje do sada isticanih i široj javnosti poznatih predloga koji se odnose na političko odlučivanje u opštini.

U izlaganju konkretnih rešenja imaju se u vidu prvenstveno razvijene opštine i veliki gradovi, i to zbog toga što je u dosadašnjem sistemu uporno održavan model „prosečne opštine" iako ga je praksa ubedljivo opovrgla. Gradovi, naročito veliki, uporno su tražili elastičnija rešenja za niz odnosa i pitanja, ali u tome nisu uvek uspevali. Potreba za takvim rešenjima oseća se u raznim oblastima delovanja opštine, pa i u oblasti političkog sistema. Bilo bi dobro da se još u postupku pripreme novog ustava eksperimentalno, u pojedinim opštinama i gradovima, provere neke mogućnosti kako bi se pojedina rešenja usavršila. U vezi s tim u ovom tekstu se ukazuje na neke teškoće koje se već sada mogu sagledati.

CENTRI I NIVOI ODLUČIVANJA U KOMUNI

U političkim diskusijama u poslednje vreme često se mogu čuti zahtevi za obezbeđivanjem uticaja radničke klase na sve centre i nivoe odlučivanja o zajedničkim i opštim interesima radnih ljudi.

Međutim, da bi se ti centri i nivoi mogli identifikovati, potrebno je videti šta rade. U stvari, treba početi od toga gde funkcionalno i racionalno treba da se organizuje zadovoljavanje zajedničkih potreba, pa je onda mnogo lakše utvrditi centre i nivoe odlučivanja. Za potrebe ovih razmatranja ukratko će se izložiti neki aspekti zadovoljavanja potreba građana u velikom gradu.

Potrebe građana u oblasti obrazovanja, kulture, zdravstvene zaštite, uslužnih delatnosti itd. po učestalosti mogu se grupisati na svakodnevne, periodične i vanredne potrebe. U skladu s tim formiraju se i odgovarajući prateći objekti koji služe zadovoljavanju odgovarajućih zajedničkih potreba građana.

Prema izvesnim koncepcijama[1], u velikom gradu građani treba da svoje svakodnevne zajedničke potrebe zadovoljavaju na području mesne zajednice. To su, na primer, potrebe dece do 15 godina starosti (predškolske ustanove, osnovna škola, dečja igrališta), određeni vidovi osnovne zdravstvene zaštite (zdravstvena stanica), potrebe za artiklima široke potrošnje koje domaćinstvo svakodnevno troši itd.

Razni prateći objekti koje građani ne koriste svakodnevno, a sami po sebi nemaju uslove za pravilno funkcionisanje na području jedne mesne zajednice, usled nemogućnosti da se racionalno i ekonomično koriste na tom području, moraju se koncentrisati u pojedinim delovima grada kao rejonski centri. To su, na primer, srednje škole, bioskopi, dom zdravlja, banka i slično.

Pored toga, postoje i objekti od interesa za sve građane grada ili njegovih većih delova, koji svojim sadržajem služe prvenstveno za zadovoljavanje retkih potreba građana i istovremeno treba da zadovolje potrebe najvišeg nivoa i ranga. To su, na primer, bolnice i klinike, pozorišta, muzeji, robne kuće, veliki kompleksni objekti za odmor i rekreaciju itd.

Svemu ovome treba dodati da mogućnosti za zadovoljavanje potreba građana u svim delovima grada nisu uvek istovetne usled često nasleđene stihijne izgradnje grada, potrebe izgradnje pratećih objekata u novim stambenim naseljima itd., pa je potrebno planski usmeravati izgradnju u pojedinim delovima grada, a posebno iznalaziti sklad između izgradnje pratećih objekata u novim stambenim naseljima i rekonstrukcije objekata u starom gradskom jezgru.

Iz svega ovog proizlazi da je jedna od najznačajnijih funkcija celokupnog planiranja i usmeravanja razvoja — urbanističko planiranje, planiranje razvoja pojedinih delatnosti, utvrđivanje prioritetnih zadataka u zadovoljavanju ukupnih zajedničkih potreba, kao i prioritetnih potreba u okviru iste oblasti itd. Logično, planiranje bez materijalne osnove nema smisla, pa se na funkciju planiranja nadovezuje obezbeđivanje sredstava za izvršavanje planskih odluka.

Polazeći od izloženih nivoa zadovoljavanja zajedničkih potreba građana, postavlja se pitanje ko može i treba da bude nosilac funkcije planiranja u velikom gradu.

Iz svega što je napred ukratko izloženo jasno proizlazi da se funkcija planiranja mora izvršavati na nivou grada.

---

[1] Ovde izložen koncept o nivoima zadovoljavanja potreba građana u velikom gradu zasniva se na materijalu Urbanističkog zavoda Beograda „Odnosi prostornog razvoja i društveno-političke strukture Beograda“, objavljen u materijalima Skupštine grada Beograda: „Aktuelni problemi društveno-političke strukture Beograda“, sveska prva, jun 1966. godine.

Mesna zajednica je isuviše uska baza za ovako složeno i kompleksno planiranje jer, između ostalog, u njenim okvirima građani zadovoljavaju samo deo svojih zajedničkih potreba.

Može se postaviti pitanje ne bi li sve ove poslove mogle da obavljaju zajednički sve mesne zajednice u gradu na bazi dogovora ili pak interesne zajednice.

Kada je reč o mesnim zajednicama, treba imati u vidu da je njihov broj u velikom gradu izuzetno velik, ponekad ih ima i preko sto[2], što samo po sebi ukazuje da je stavljanje u neposredan odnos tolikog broja društvenih faktora veoma komplikovan i dug proces, odnosno nužno se ukazuje potreba da se neko pojavi u ulozi organizatora njihove aktivnosti. Ne treba zanemariti ni to da se planiranje ne sastoji samo u donošenju odluka, što je završni čin u procesu odlučivanja, već u nizu prethodnih radnji kao što su: odgovarajuća stručna ispitivanja, priprema ekonomske i druge dokumentacije itd. U mesnoj zajednici teško je sve to obezbediti.

Isto tako, interesne zajednice, bar one koje su do sada poznate, preuske su za zadovoljavanje svih potreba i interesa građanina. To pre svega zbog toga što su one u mogućnosti da sagledaju samo parcijalne potrebe građana, svaka samo u oblasti za koju je obrazovana. Pored toga, manje-više u svim oblastima u kojima su sada obrazovane interesne zajednice postoje potrebe o kojima se može odlučivati sporazumom zainteresovanih faktora, kao i potrebe koje predstavljaju opšti interes.

U oblasti zdravstvene zaštite, na primer, moguće je identifikovati različite vidove interesa kao što su:

— Sistem osnovne zdravstvene zaštite svih radnih ljudi i njihovih porodica moguće je organizovati u okviru jedne interesne zajednice koja bi vršila poverene poslove na celoj teritoriji grada. Dakle, u donošenju odluka o nivou i obimu zadovoljavanja ovih potreba mogu da na odgovarajući način učestvuju svi radni ljudi u gradu.

— Za određene vidove zdravstvene zaštite mogu da budu zainteresovane samo pojedine radne organizacije (na primer, zaštita od određenih profesionalnih oboljenja). Dakle, o ovakvim pitanjima mogu da samostalno odlučuju neposredno zainteresovani subjekti — radna organizacija, organi interesne zajednice i odgovarajuće zdravstvene institucije.

— Za razliku od prethodna dva slučaja, gde se o vrsti i obimu zdravstvene zaštite može odlučivati putem sporazuma zainteresovanih subjekata, postoji i treća grupa: određeni vidovi zdravstvene zaštite su od opšteg interesa za sve građane, o čemu je dužno da se stara celo društvo jer se radi o zaštiti života i zdravlja svih građana, bili oni zaposleni ili ne. To je, na primer, preventivna zaštita od određenih zaraznih bolesti. U takvim slučajevima nosioci odlučivanja i odgovornosti treba da budu organi svih društveno-političkih zajednica, svako u okviru prava i dužnosti odgovarajuće društveno-političke zajednice.

[2] U 1971. godini, na primer, u Zagrebu je bilo obrazovano 109 mesnih zajednica, a na području gradskih opština u sastavu grada Beograda 145 mesnih zajednica.

Ukupno posmatrano, mesne zajednice i interesne zajednice ne mogu biti samostalni nosioci odlučivanja o nizu bitnih pitanja od zajedničkog i opšteg interesa, ali mogu i moraju da budu aktivni učesnici u donošenju jedinstvenih gradskih, odnosno opštinskih odluka. Naime, prethodno je akcenat dat na probleme i odnose u velikom gradu, iako se oni u osnovi odnose na sve opštine.

Jedinstvene osnovne odluke donete na nivou grada često će biti potrebno razrađivati u vidu detaljnijih odluka, programa i planova, a to se ne mora uvek činiti na nivou grada u vidu jedinstvenog akta, već bilo po teritorijalnom ili funkcionalnom principu. Dakle, nosioci ovih zadataka mogu biti mesne ili interesne zajednice, komunalne ili druge radne organizacije koje vrše poslove od posebnog društvenog interesa, odgovarajući društveni fondovi itd.

Prema tome, razvijenost i složenost unutrašnje strukture velikih gradova uslovljava iznalaženje takve samoupravne organizacije u gradu koja će istovremeno obezbediti povezivanje i integraciju svih samoupravnih zajednica radnih ljudi i građana u gradu i njihovih asocijacija, intenzivniji i svestraniji razvoj samoupravnih odnosa u gradu, kao i racionalno i efikasno donošenje društvenih odluka uz najšire oslanjanje na nauku.

NAČIN UREĐIVANJA ODNOSA U OPŠTINI

U opštini će se odnosi uređivati, utvrđivati politika i usklađivati interesi:

- — statutom opštine,
- — statutima radnih organizacija, interesnih zajednica i drugim njihovim aktima,
- — samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima,
- — programsko-planskim dokumentima (programi privrednog i društvenog razvitka, urbanistički planovi, programi izgradnje komunalnih objekata),
- — statutima i drugim aktima društvenih fondova,
- — propisima opštinske skupštine.

U gradovima koji su oformljeni kao posebne društveno-političke zajednice, a u svom sastavu imaju i opštine biće značajni i statut, propisi i drugi opšti akti grada.

Neposredno posle donošenja Ustava iz 1963. godine pridavan je veliki značaj statutima opština koji su tada pripremani. Stvarni domašaj tih statuta bio je znatno uži, i to prvenstveno zbog toga što je normativna i materijalna samostalnost opštine bila znatno ograničena zakonom i drugim aktima i merama organa širih društveno-političkih zajednica.

Važeći statuti opština su u velikoj meri uopšteni, ne zbog neumešnosti onih koji su statute pripremali, već zbog toga što se nikad nije znalo sa sigurnošću šta će i dokle zakonodavac da reguliše.

Međutim, ukoliko se u novom ustavnom sistemu ostvari položaj opštine onako kako to obećavaju brojni politički dokumenti, stvari će se bitno promeniti u tom smislu što će radni ljudi i drugi građani steći mogućnost da samostalnije statutom opštine regulišu niz pitanja od zajedničkog i opšteg interesa.

Polazeći od toga, novi statuti opština treba pre svega da izraze položaj radnog čoveka u političkom sistemu. Iz statuta treba da bude vidljivo naročito da radni ljudi:

— u svojim samoupravnim zajednicama samostalno i slobodno raspravljaju o svim društvenim pitanjima bez obzira na kom se društvenom nivou o njima odlučuje, kao i da zauzimaju stavove o tim pitanjima,

— samoupravno odlučuju o društvenim pitanjima koja je moguće rešavati njihovim neposrednim odlučivanjem,

— samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima uređuju pitanja od zajedničkog interesa za radne ljude u pojedinim organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim zajednicama, odnosno od opšteg interesa za sve građane u opštini,

— preko svojih delegata, neposrednim učešćem u procesu odlučivanja o određenim pitanjima i na drugi način ostvaruju uticaj na opštinsku skupštinu, interesne zajednice, društvene fondove opštine, komunalne i druge radne organizacije koje vrše poslove od posebnog društvenog interesa, kao i na sve druge centre vršenja političke vlasti i raspolaganja viškom rada.

Statutom opštine bi trebalo regulisati čitav niz pitanja kao što su:

— prava i dužnosti opštine i način njihovog ostvarivanja,

— pitanja iz okvira prava i dužnosti opštine o kojima se u opštinskoj skupštini ne može odlučivati bez prethodne rasprave u osnovnim organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama ili drugim samoupravnim zajednicama,

— organizacija, sastav i način rada opštinske skupštine i njenih organa,

— osnovna pitanja u vezi sa institucijom društvenog dogovaranja: pitanja iz okvira prava i dužnosti opštine o kojima se obavezno odlučuje putem društvenog dogovora; učesnici dogovora; postupak i način pripreme društvenog dogovora,

— pitanja u vezi sa budžetom i fondovima opštine, a naročito: namena sredstava budžeta i fondova, način njihovog raspoređivanja, način donošenja budžeta i fondova.

U skladu sa osnovnim rešenjima koja budu utvrđena u statutu opštine, niz pitanja bi trebalo bliže razrađivati i konkretizovati statutima i drugim aktima organizacija udruženog rada, mesnih i interesnih zajednica, propisima opštinske skupštine.

Ilustracije radi, statutom opštine bi se mogla utvrditi pitanja iz delokruga opštinske skupštine o kojima se u skupštini ne može odlučivati bez prethodne rasprave u organizacijama udruženog rada, mesnim ili interesnim zajednicama. U skladu s tim ove organizacije i zajednice bi

svojim statutima detaljnije regulisale način rasprave o tim pitanjima u osnovnim organizacijama udruženog rada, odnosno drugim samoupravnim zajednicama.

U stvari, šta će sve biti predmet regulisanja u statutu opštine i na koji način će se to regulisati treba da bude rezultat dogovora radnih ljudi i drugih građana u opštini. Prema tome, to nije više akt koji donosi opštinska skupština uz samo prethodno pribavljeno mišljenje zborova birača, organa društveno-političkih organizacija, komore, već akt koji bi u suštini trebalo da bude donošen po postupku za donošenje društvenog dogovora.

U daljoj izgradnji političkog sistema na samoupravnim osnovama sve veći broj pitanja od neposrednog interesa za radne ljude i građane u opštini će se uređivati samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem.

Postoje mišljenja da bi veliku većinu odnosa i pitanja koja je do sada opštinska skupština uređivala propisima ubuduće trebalo rešavati samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom. Međutim, zamenjivanje političke vlasti sporazumima i društvenim dogovorima treba posmatrati kao dugoročniji proces. Koja će se pitanja i kojim tempom rešavati na nov način — zavisi od više okolnosti, a naročito od stepena razvijenosti samoupravnih odnosa u organizacijama udruženog rada, mesnim zajednicama i drugim samoupravnim zajednicama. Pri tom treba imati u vidu i da je naše društvo još uvek bremenito raznim povremenim konfliktnim situacijama, da ponekad na površinu izbijaju parcijalni interesi koji nisu u skladu sa zajedničkim i opštim interesima itd. Zbog toga nije nerealno pretpostaviti da će se ponekad desiti da učesnici sporazuma, odnosno dogovora ne mogu da nađu zajednički jezik i usaglase svoje različite interese, tako da ne može da se zaključi sporazum, odnosno dogovor ili se on ne zaključi blagovremeno. S obzirom na to da će predmet sporazuma i dogovora biti i odnosi i pitanja koja se u opštem interesu moraju regulisati, u slučaju da do sporazuma, odnosno dogovora ne dođe, takvi odnosi i pitanja se moraju regulisati instrumentima političke vlasti.

Koji će sve odnosi i pitanja biti predmet sporazumevanja i dogovaranja zavisi u velikoj meri i od domašaja zakonodavstva, a naročito od toga kakva će biti materijalna i normativna samostalnost radnih organizacija i opština.

U opštinama se donosi čitav niz odluka kojima se utvrđuju odgovarajući normativi, standardi i pravila ponašanja. Te odluke su najčešće rezultat savremenih naučnih, stručnih, tehničkih i drugih kriterijuma. Polazeći od stepena razvijenosti opšte kulture i stvarnih odnosa u konkretnoj sredini, neke od tih odluka zabranjuju određene radnje i ponašanja i za prekršaje tih pravila ponašanja predviđaju kaznene sankcije koje izriču nadležni organi vlasti.

S obzirom na takvu sadržinu, sve te odluke manje-više nisu podobne za donošenje putem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Broj takvih odluka je posebno znatan u gradovima u kojima je usled specifičnih uslova života i rada u gradu potrebno regulisati niz

odnosa i pitanja koja nisu od interesa za druge sredine. O brojnosti i raznovrsnosti ovakvih odluka govori, na primer, normativna delatnost u Beogradu. Skupština grada Beograda je donela preko 20 odluka kojima se utvrđuju normativi i standardi u raznim oblastima (na primer, tehnički i higijenski uslovi za uređenje pojedinih vrsta prodavnica i radnji, tehnički i drugi uslovi projektovanja i izgradnje građevinskih objekata, normativi za planiranje, izgradnju i opremanje predškolskih ustanova itd.). Dalje, Gradska skupština je donela preko 30 odluka kojima se utvrđuju uslovi i način korišćenja dobara u opštoj upotrebi, organizacija i način rada pojedinih komunalnih službi i druga slična pitanja (na primer, održavanje čistoće u gradu, izgradnja, održavanje i zaštita gradskih ulica, zaštita javnih zelenih površina, sahranjivanje i groblja, kućni red u stambenim zgradama, zabrana držanja domaćih životinja na urbanom delu grada, taksi služba, režim parkiranja itd.). Doneto je blizu 10 zdravstveno-sanitarnih propisa (obavezne imunizacije građana, mere za sprečavanje i suzbijanje stočnih bolesti itd.), preko 10 propisa iz oblasti narodne odbrane itd. Izuzetno je velik broj raznovrsnih urbanističkih odluka — preko 110 (generalni urbanistički planovi i programi, detaljni urbanistički planovi itd.).

U praksi ovakve i slične odluke donose se uz prethodno konsultovanje zainteresovanih radnih i drugih organizacija i stručnih institucija, a neke od njih idu i na široku javnu raspravu (na primer, urbanističke odluke). Realno je da se ovakav postupak donošenja pomenutih odluka i dalje zadrži.

Prema tome, načelne apstraktne diskusije o tome da li odlučivanje instrumentima političke vlasti dominira ili ne, da li ga odlučno i široko treba zamenjivati drugim samoupravnim oblicima odlučivanja, ne koristi mnogo. Korisnije bi bilo da se povedu konkretnije rasprave o tome koje vrste odnosa i pitanja mogu i treba da se uređuju propisima opštine, a za koje se energično treba boriti da se rešavaju putem samoupravnih sporazuma, društvenih dogovora, odluka građana u mesnim zajednicama itd.

OBLICI UČEŠĆA RADNIH LJUDI U POLITIČKOM ODLUČIVANJU U OPŠTINI

U našem samoupravnom društvu moguće je razvijati čitavo bogatstvo formi samoupravljanja preko kojih radni ljudi učestvuju u odlučivanju o poslovima od zajedničkog i opšteg interesa. To su naročito sledeći oblici:

— široke rasprave u osnovnim organizacijama udruženog rada, sekcijama i tribinama SSRN i drugih društveno-političkih organizacija, na zborovima i drugim skupovima građana u mesnim zajednicama, na specijalizovanim zborovima radnih ljudi i građana (potrošači, korisnici komunalnih usluga, zdravstveni osiguranici, stanari, roditelji učenika), na tribinama dnevne štampe, radija i televizije itd.,

— ankete i drugi savremeni oblici ispitivanja javnog mnenja,

— oblici neposrednog odlučivanja: referendum, zborovi radnih ljudi, zborovi građana u mesnim zajednicama, specijalizovani zborovi radnih ljudi i građana itd.,

— delegacije radnih ljudi i građana,

— oblici konsultovanja skupštine sa organima upravljanja u organizacijama udruženog rada, odnosno savetima i drugim organima mesnih zajednica[8],

— oblici konsultovanja skupštine sa organima komore i drugih asocijacija radnih organizacija, zatim sa organima interesnih zajednica, društveno-političkih organizacija i udruženja građana.

Izložene oblike dosadašnja praksa poznaje izuzev odnosa koji proizlaze iz delegatskog sistema. Prema tome, osnovni cilj je da u daljem razvoju prioritet dobiju oni oblici koji će u stvarnim odnosima i životu najsigurnije i najbolje obezbediti ostvarivanje odlučujuće pozicije udruženih radnika u političkom sistemu.

Jedno od najsloženijih pitanja jeste: u kojim slučajevima i na koji način je moguće ostvariti učešće svih radnih ljudi u opštini i gradu u odlučivanju o pitanjima od zajedničkog i opšteg interesa?

Polazeći od suštine amandmana XXI i XXII, svi radni ljudi koji stvaraju dohodak trebalo bi da učestvuju u donošenju bitnih odluka o raspodeli dohotka i odvajanju dela dohotka za opšte društvene i zajedničke potrebe, bez obzira na kom će se nivou u gradu i na kakav način takve odluke donositi: da li, na primer, samostalno Gradska skupština ili interesna zajednica ili će se to činiti samoupravnim sporazumima ili društvenim dogovorom. Bitno je da radni ljudi na zborovima ili na drugi neposredan način u svojim osnovnim organizacijama udruženog rada raspravljaju o ovim pitanjima i da zauzimaju stavove. Međutim, problem je u tome da li i na koji način predvideti obavezu onog ko donosi konačnu odluku prema tako usvojenim zaključcima radnih ljudi. U tom pogledu moguće je postupiti na više načina:

— da se uopšte ne predvidi postupak utvrđivanja stavova većine, već da se to čini na osnovu opšteg praćenja i uvida u rezultate diskusije, što znači da bi stav većine obavezivao centar odlučivanja samo svojom političkom snagom,

— da stav zbora radnih ljudi o nekom od prethodno izloženih pitanja obavezuje delegaciju, odnosno delegata iz te samoupravne zajednice, što znači da se usaglašavanje prenosi u skupštinu, odnosno drugi nadležni centar odlučivanja,

— da se propiše da stav većine pravno obavezuje centar odlučivanja.

---

[8] Ovde se misli na uobičajene oblike saradnje: dostavljanje na prethodno mišljenje nacrta odluka, programa i slično, zajednički sastanci i savetovanja, zajednička priprema predloga odluka i drugih materijala itd.

Pomenuta treća solucija zahteva da se utvrde kriterijumi za određivanje većine. To mogu biti: veličina učešća u dohotku, procentualno učešće broja zaposlenih u ukupnom broju zaposlenih, kombinacija oba kriterijuma ili neki drugi način.

Na prvi pogled izgleda logično da onaj koji više stvara treba da ima i srazmerno veći uticaj u odlučivanju jer stvara više ne samo za sebe, već daje i veći materijalni doprinos za zajedničke potrebe. Međutim, ne bi trebalo izgubiti iz vida da ponekad veći dohodak nije rezultat prevashodno pojačanih napora radnih ljudi u radnoj organizaciji, već u velikoj meri proizlazi iz datih uslova privređivanja, položaja na tržištu itd.

S druge strane, ovaj kriterijum je promenljiva kategorija jer se visina dohotka ne samo pojedinačne organizacije, već i čitave grane i oblasti privrede može da menja iz godine u godinu. Slično je i sa brojem zaposlenih. Isto tako, može da izgleda prihvatljivo da se kombinuje učešće u dohotku i broj zaposlenih, ali se odmah na početku nailazi na teškoće jer ovi kriterijumi ponekad mogu biti različiti.[4]

No, nezavisno od pomenutih teškoća, javlja se i drugi problem. Naime, s obzirom na to da svaka organizacija udruženog rada samostalno izgrađuje svoje stavove, moguće je da organizacije udruženog rada unutar iste grane delatnosti imaju različit stav o istom pitanju.

Zbog svega toga najrealnije je da se kao kriterijum za određivanje stava većine uzme: stav organizacija udruženog rada čiji dohodak čini više od polovine ukupnog dohotka u opštini, odnosno gradu, ili stav osnovnih organizacija udruženog rada u kojima je zaposleno više od polovine od ukupnog broja zaposlenih u gradu, odnosno opštini (ili neka druga kvalifikovana većina).

Iz razloga o kojima je prethodno bilo reči, bilo bi ispravnije da se kao kriterijum uzme samo broj zaposlenih. Međutim, postavlja se i pitanje koje zaposlene obuhvatiti.

Ako bi se obuhvatili svi oni iz čijeg se ličnog dohotka izdvajaju odgovarajući doprinosi i porezi, trebalo bi obuhvatiti, pored zaposlenih u privredi, i zaposlene u društvenim službama, u državnim organima itd. Ako je pak polazni osnov višak rada, onda bi trebalo obuhvatiti samo zaposlene u privredi.

Treba razmotriti i mogućnost da se o izdvajanju doprinosa i poreza kojima je osnovica lični dohodak radni ljudi uopšte ne izjašnjavaju na

---

[4] Na primer, složene integrisane radne organizacije, banke i organizacije spoljne i unutrašnje trgovine u gradu Beogradu ostvaruju 67% ukupnog prihoda i 52% dohotka grada i u njima radi 47% od ukupnog broja zaposlenih. Posmatrano po granama, industrija učestvuje sa 26,4% u dohotku privrede grada i sa 35,1% u ukupnom broju zaposlenih u društvenom sektoru privrede, a trgovina i ugostiteljstvo sa 30,3% u dohotku i 21,9% u ukupnom broju zaposlenih itd.

svojim zborovima u osnovnim organizacijama udruženog rada, već na zborovima u mesnim zajednicama. Opravdanost ovakvog rešenja ogleda se u tome što su sredstva doprinosa i poreza na lične dohotke namenjena finansiranju pretežno onih zajedničkih potreba koje radni čovek i njegova porodica zadovoljava u mesnoj zajednici i opštini, odnosno kao građanin koji živi i radi u gradu (osnovno školstvo i osnovna zdravstvena zaštita građana, na primer). Pored toga, određen deo ovih doprinosa i poreza služi za finansiranje potreba od opšteg interesa (na primer, delatnosti državnih organa, boračka i invalidska zaštita itd.).

Postoji čitav niz drugih pitanja od zajedničkog i opšteg interesa u čijem razmatranju i odlučivanju bi trebalo da učestvuju svi radni ljudi u opštini, odnosno gradu, ili radni ljudi iz pojedinih oblasti rada. Tako, na primer, to mogu biti programi razvoja pojedinih društvenih delatnosti, odluke o redosledu i nivou zadovoljavanja zajedničkih potreba i oblici i mere solidarnosti itd. O svim konkretnim rešenjima u vezi sa ovim pitanjima nije neophodno da se izjašnjavaju svi radni ljudi na svojim zborovima, jer je ponekad diskusija u užim telima pogodnija za zauzimanje stavova. Akti kojima se ova pitanja regulišu ponekad su složeni i veliki i kao takvi neophodni za javnu diskusiju. Međutim, za neposredno izjašnjavanje radnih ljudi dovoljno je da se izlože predlozi rešenja o suštinskim pitanjima sa alternativama i argumentima za i protiv pojedinih rešenja.

Sasvim je moguće da se statutom utvrdi krug pitanja o kojima se neposredno izjašnjavaju svi radni ljudi u gradu ili radni ljudi u pojedinim oblastima udruženog rada, kao i pitanja o kojima se izjašnjavaju organi upravljanja svih ili pojedinih organizacija udruženog rada, odnosno njihove delegacije ili zborovi delegacija.

Pored predloga koji bi se na osnovu statuta opštine, odnosno grada obavezno iznosili na raspravu u osnovne organizacije udruženog rada, statutom bi trebalo utvrditi slučajeve i situacije kada i o nekom drugom pitanju od interesa za opštinu, odnosno ceo grad na takav način najšire raspravljaju svi radni ljudi. Tako, na primer, moglo bi se predvideti obavezno iznošenje na široku raspravu nekog pitanja kada to predloži određen broj organizacija udruženog rada ili njihovih delegacija, komora ili sindikat itd. Ili, moglo bi se predvideti da do takve rasprave dolazi kada nadležna veća samoupravnih zajednica skupštine ne mogu da donesu identičnu odluku, s tim što bi trebalo utvrditi obavezu skupštine prema rezultatima ovakve javne rasprave.

Imajući u vidu složenost odnosa u razvijenim opštinama i gradovima, brojnost pitanja koja treba rešavati, potrebu da se društvene odluke donose blagovremeno, kao i broj organizacija udruženog rada u takvim zajednicama (u Beogradu, na primer, ima oko 2.000 radnih organizacija), na osnovu svega ovoga proizlazi da je teško ostvariti da se svi radni ljudi neposredno uključe u proces donošenja svake društvene

odluke koja je inače od njihovog interesa. Nužno je da se razvija razuđen sistem političkog odlučivanja na više nivoa. Međutim, suština stvari nije pre svega ni u tome ko će odlučivati, već kako se odlučuje, odnosno da li se donete odluke zasnivaju na autentičnim interesima radničke klase. Zbog toga pažnju ne bi trebalo usmeravati isključivo na to koji centar treba da odlučuje o pojedinim pitanjima, već na utvrđivanje mogućnosti da radni čovek dođe do najvećeg izražaja u odlučivanju, bez obzira na to koji će centar i na kom nivou odluke donositi.

Mate Oreč

USTAVNI AMANDMANI I INFORMATIVNA DELATNOST

I

Kada se govori o informativnoj delatnosti i normativnoj regulativi, ne misli se samo na štampu, radio i televiziju, već na sve faktore u oblasti informisanja, uključujući izvore informacija, informativne službe, društveno-političke organizacije, druge organe i institucije i pojedince koji javno istupaju, bez obzira na to da li su profesionalni novinari ili nisu. Zatim, nije reč samo o zakonodavnoj regulativi, koja je znatno uža, već uopšte o normativnoj regulativi shvaćenoj u najširem smislu reči, uključujući i regulisanje ove delatnosti u radnim organizacijama.

Ako se pođe od nekoliko osnovnih pretpostavki koje, izgleda, nisu sporne ili bar nisu sporne u poslednje vreme, iz njih proističe da je informisanje, zatim štampa, radio i televizija delatnost od posebnog društvenog značaja, što je utvrđeno i u Ustavu SFRJ, ustavnim amandmanima na savezni Ustav i stavovima Saveza komunista Jugoslavije i Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije. Tako se u zajedničkim zaključcima predsedništava ove dve organizacije od 26. juna ove godine kaže: „Štampa, radio i televizija su sastavni deo samoupravnog socijalističkog sistema i samostalno i odgovorno obavljaju delatnost od posebnog društvenog interesa." Drugo, s obzirom na ovakav značaj i ulogu sredstava informisanja i informisanja kao delatnosti, društvo ne može ostati nezainteresovano, počev od razmatranja problema razvoja ovih sredstava do izgradnje celokupnog društvenog uticaja u ovoj oblasti. Treće, informisanje i sredstva informisanja su sastavni deo društveno-političkog sistema, pa se, analogno tome, o ovoj delatnosti može i treba da raspravlja kao i o svim drugim značajnim društvenim pitanjima. Ovo posebno ističemo zbog toga što je u nedavnoj prošlosti bilo pojedinačnih pokušaja da se ospori pravo društveno-političkim i drugim organizacijama i organima da o ovome na ovakav način raspravljaju jer je to tumačeno kao mešanje u autonomna prava ove delatnosti, odnosno sredstava informisanja i kao atak na njihovu slobodu i autonomiju.

Čini se da postoje, ako se posmatra u celini, četiri osnovna pravca društvene aktivnosti u ovoj oblasti. Prvi je društveno-politička aktivnost u najširem smislu reči, u prvom redu društveno-političkih organizacija, posebno Saveza komunista i Socijalističkog saveza. Ta aktivnost treba da bude redovna, a ne kampanjska i da obuhvati sva značajnija pitanja iz ove oblasti. Drugo, to je aktivnost raznih društvenih i državnih organa, u prvom redu izdavačkih i drugih saveta i nadležnih državnih organa, kao vid institucionalnog uticaja i društva kao celine, a i države u ovoj oblasti. Treće, to je aktivnost novinara, redakcija, novinarskih aktiva i celokupne novinarske organizacije na ovom području. Četvrto, to je normativna regulativa kao vid aktivnosti i uticaja društva u najširem smislu reči, i to: državna kroz zakone, autonomna kroz čitav sistem autonomnog regulisanja i profesionalna od strane profesionalne novinarske organizacije u republikama, pokrajinama i federaciji.

Osnovno polazište za celokupnu normativnu regulativu, bez obzira na to da li se radi o zakonskoj ili autonomnoj, treba da bude Ustav SFRJ, ustavni amandmani na savezni Ustav i stavovi Saveza komunista i Socijalističkog saveza. Član 40. Ustava SFRJ reguliše osnovne principe informativne delatnosti koji predstavljaju osnovna prava i slobode radnih ljudi i građana i o kojima je neophodno voditi računa kod svih vrsta normativnog regulisanja informativne delatnosti i na svim nivoima. Ustavni amandmani na savezni Ustav daju novu dimenziju i nov kvalitet ovoj delatnosti. Republike i pokrajine su osnovni činioci i nosioci razvoja ovih sredstava i odlučujući faktor za zakonodavno regulisanje ove materije, dok je federaciji ostalo da reguliše samo ono što je neophodno na sadašnjem stepenu našeg društvenog razvitka. Stavovi društveno-političkih organizacija, u prvom redu Saveza komunista i Socijalističkog saveza, dali su i daju najširu društvenu i političku osnovu za normativno regulisanje ne samo putem zakonodavne regulative, već i putem celokupnog autonomnog normiranja ove delatnosti.

Federacija je pre usvajanja amandmana pravno normirala celokupnu informativnu delatnost, i to kroz više zakona. To je predstavljalo, posmatrano sa pravnog gledišta, potpunu zakonodavnu regulativu, dok republike u ovoj oblasti, sem izuzetka, nisu donosile „svoje“ posebne zakone ili druge propise. Savezno zakonodavstvo bilo je i potpuno i isključivo. Stupanjem na snagu amandmana na savezni Ustav postojeći zakoni iz oblasti informisanja prestali su da važe krajem 1971. godine, s izuzetkom onih delova Zakona o štampi i drugim vidovima informacija koji se odnosi na inostranu informativnu problematiku. Da ne bi došlo do pravnog vakuuma, sve republike su blagovremeno odgovarajućim aktima produžile važnost dosadašnjih zakonskih propisa dok ne donesu zakone o ovoj problematici. Zbog toga su bile politički deplasirane neke nedavne diskusije i stavovi pojedinaca da federacija treba da donese zakone i iz onih oblasti i za ona pitanja za koja nije nadležna po usvojenim ustavnim amandmanima. U pojedinim istupima je bilo veoma mnogo površnog i neargumentovanog, čak i totalnog nepoznavanja ove oblasti ili pojedinih pitanja.

Što se tiče zakonske regulative u celini, ona je u nadležnosti republika i pokrajina, s izuzetkom inostrane informativne problematike — uvoz i rasturanje inostrane štampe, rad inostranih dopisnika u našoj zemlji, inostrane informativne ustanove u Jugoslaviji i utvrđivanje razloga za zabranu štampe, odnosno informacija ukoliko se njima zloupotrebljava sloboda informacija, sloboda štampe i ljudska prava i sloboda uopšte.

II

Osnovni problem kod normativnog regulisanja u oblasti informisanja, posebno posle stupanja na snagu ustavnih amandmana, jeste pitanje šta nam je, koliko i kakve normative potrebno na sadašnjem stepenu društvenog razvitka; pitanje odnosa između zakonodavno-državne i normativno-autonomne regulative u najširem smislu reči, ne suprotstavljajući jednu drugoj, već podrazumevajući da je celokupna normativa jedna celina. Lažna je dilema: ili zakonska ili autonomna regulativa. Neophodna je i jedna i druga, ali je osnovni problem u kvantitativnom odnosu ovih dveju regulativa, gde treba voditi računa i o društvenom trendu kretanja, to jest o kretanju od klasično pravne ka autonomnoj regulativi.

Ako pođemo od toga da normiranje izvesnih odnosa u informativnoj delatnosti treba da zaštiti samoupravna prava i slobode radnog čoveka i ljudska prava građanina uopšte, moramo imati u vidu i to da je to normiranje od podjednakog značaja i za druge subjekte i faktore u našem društvu: za radne organizacije i poslenike u radnim informativnim organizacijama — da ih zaštiti od raznih pritisaka, monopola, manipulacije, da zaštiti društvenu zajednicu i društveni poredak od mogućih zloupotreba u ovoj oblasti.

Pri razmatranju ovih pitanja moramo poći i od toga da je naša zemlja sastavni deo međunarodne zajednice, pogotovo međunarodnog sistema informisanja. Naši građani mogu slušati preko sedamnaest inostranih radio-stanica koje svoje programe emituju na jezicima naših naroda, mogu gledati televiiziju susednih zemalja, čitati stranu štampu itd. Mi smo uključeni u međunarodnu organizaciju za prenos informacija preko satelita, a izgrađujemo i posebnu satelitsku stanicu za prijem i „transport“ informacija preko satelita. Mi smo otvoreno društvo za slobodno kretanje ljudi i cirkulaciju informacija. To uslovljava da će se sve pogodnosti, sve što je pozitivno u toj razmeni odražavati i na nas, ali isto tako da se mogu odražavati i izvesne negativnosti te razmene. Sve su to elementi o kojima kod normativne regulative treba voditi računa i koje treba uzeti u obzir prilikom razmatranja celokupne normative aktivnosti i pojedinih normativnih akata, naročito zakona.

III

Kod razmatranja ovih pitanja osnovna dilema je u tome gde i kako normativno regulisati pojedina pitanja. Neka osnovna pitanja — kao što su sloboda informacija, jedinstveno informativno područje SFRJ, pravo na informaciju, obaveza informisanja javnosti, javnost rada svih nosilaca javnih funkcija i svih izvora informacija, karakter sredstava informisanja kao delatnosti od posebnog društvenog značaja, načelo društvenog upravljanja u ovoj oblasti i još neka koja su sada regulisana članom 40. Ustava — traže da se i u sadašnjim diskusijama o drugoj fazi ustavnih promena ugrade u Ustav SFRJ i ustave republika kako zbog neophodnosti da se garantuju prava i slobode građana i radnih ljudi tako i zbog jedinstvenih polaznih osnova za celokupnu normativnu regulativu, uključujući i autonomno normiranje u radnim organizacijama i društveno-političkim zajednicama.

Drugo, nastale promene u našem društveno-političkom sistemu i pravac daljeg društvenog razvoja određuju pravac i karakter normativne regulative, i to na taj način da se ide ka smanjenju isključivo zakonsko-državnog regulisanja od strane državnih organa, a da se jača autonomno regulisanje u ovoj oblasti, i to shvaćeno u najširem smislu reči. U radnim organizacijama postoje brojni normativni akti i tu će biti jedno od osnovnih težišta samoupravne regulative, pogotovo što su ti dokumenti, naročito statuti, do sada imali mnoge nedostatke (na primer, nisu razrađivali ustavna načela iz ove oblasti). Niz organizacija još nije ni doneo ove dokumente, odnosno nije u njih uneo odredbe o informisanju. Zatim, to su statuti i drugi normativni akti u komunama.

Uzimajući u obzir sve promene koje su u našem društvu nastale poslednjih godina, neophodno je u ovim normativnim aktima razraditi ustavna i druga načela o javnosti rada, obavezu informisanja građana, način na koji će se u odgovarajućoj situaciji to informisanje vršiti, izgradnju odgovarajućiih službi za informisanje, razvoj sredstava informisanja, odgovornost izvora informisanja i drugih učesnika u procesu informisanja i niz drugih pitanja. O ovome se u zaključcima sa zajedničke sednice predsedništava SKJ i SK SSRNJ kaže: „Neophodna je doslednija borba Saveza komunista i Socijalističkog saveza za primenu ustavnog načela i stavova SKJ i SSRNJ o pravu radnih ljudi na blagovremenu i potpunu informaciju. U tom pogledu potrebni su napori za konkretnu primenu načela o javnosti rada i za brži razvoj informativnih službi. Svi društveni činioci imaju u tome značajne zadatke, obaveze i odgovornosti. Velika je odgovornost i novinara koji oblikuju informacije i redakcija glasila koja ih saopštavaju javnosti. Svi faktori javnog informisanja moraju se boriti za afirmaciju i dosledno poštovanje etičkih i profesionalnih standarda, posebno Kodeksa jugoslovenskog novinarstva."

Treće područje su dokumenti društveno-političkih organizacija, u prvom redu Socijalističkog saveza, Saveza komunista i sindikata,

i to sve vrste dokumenata — statuti, poslovnici i posebni dokumenti koji se odnose na informativnu problematiku, i to na svim nivoima — od opštine do federacije. Do sada je ova vrsta normative bila zastupljena i razvijena uglavnom u federaciji i republikama, dok je neznatna u komunama, a tu je najneophodnija.

Četvrto područje su normativni dokumenti radnih organizacija u oblasti informisanja, novinarskih udruženja i novinarske organizacije kao celine. Analizom jednog broja statuta radnih organizacija koje se bave informisanjem može se doći do konstatacije da u njima nema dovoljno adekvatnih odredbi o javnosti rada ovih organizacija, da javnost najčešće nema nikakvog uvida u njihov rad, da nedovoljno ima odredbi o obavezi informisanja radnika u sopstvenoj radnoj organizaciji. Novinarska udruženja i organizacije na nivou federacije i republike imaju dosta razvijenu autonomnu regulativu (naročito u toku ove godine su ispoljile značajnu aktivnost na ovom području). Međutim, i pored toga, u sklopu celokupne društveno-političke aktivnosti značajan posao će biti i dalja dogradnja autonomnih normativnih akata pojedinih udruženja i celokupne novinarske organizacije.

Peto, to je regulisanje odnosa između osnivača i glasila, i to na svim nivoima — od radne organizacije, komune, pokrajine, republike do federacije, i to sa svim vrstama glasila (štampa, radio i televizija). Razvoj lokalnih listova i lokalniih radio-stanica, kojih sada ima preko 160 u celoj zemlji, i nesređeni odnosi na relaciji osnivač — glasilo to posebno nalažu. U tom regulisanju potrebno je utvrditi međusobne odnose, prava, obaveze, uključujući i obezbeđenje neophodnih uslova za razvoj ovih sredstava. Ovo posebno zbog toga što se naša zemlja, bez obzira na brz razvoj ovih sredstava, po njihovoj razvijenosti i rasprostranjenosti, gledano u celini, nalazi na začelju evropske lestvice, čime niti smemo niti možemo biti zadovoljni. Nedovoljna razvijenost ovih sredstava i njihova neravnomerna rasprostranjenost uslovljava da ne možemo ispuniti ni kvantitet ni kvalitet informisanja radnih ljudi i građana (naročito u pojedinim područjima naše zemlje) i da je briga oko daljeg razvoja sredstava za prenos informacija jedan od prioritetnih zadataka svih društvenih faktora, naročito informativnih radnih organizacija i odgovarajućih organa društveno-političkih zajednica.

Na pomenutoj zajedničkoj sednici predsedništava SKJ i SK SSRNJ raspravljano je i o ovom pitanju i zaključeno: „Uprkos dosadašnjem razvitku sredstava informacija, ukupno dejstvo štampe, radija i televizije još nije dovoljno i izrazito je neravnomerno po republikama i pokrajinama. Razvoj i širenje ovih sredstava uslov su uspešnog informisanja. Stvaranje materijalne, tehničke i kadrovske baze, regulisanje ekonomskog položaja štampe, radija i televizije, posebno informativno-političke štampe, izuzetno su važni zadaci društveno-političkih zajednica i društveno-političkih organizacija na svim nivoima i samih radnih kolektiva u informativnoj delatnosti.

Jačanje materijalnog položaja sredstava informacija je i jedan od uslova za uspešniju borbu protiv tendencija podređivanja sredstava in-

formisanja pojedincima ili grupama. Ovo mora da postane sastavni deo planova društvenog razvoja, s tim da se, tamo gde to nije učinjeno, sačine posebni programi razvoja pojedinih sredstava informisanja u republikama, pokrajinama, regionima, komunama i u federaciji. Primera takvog angažovanja i dogovora već ima i tu praksu treba unapređivati.“

IV

Pravna regulativa na nivou republike i pokrajine veoma je značajna i sada se svodi uglavnom na državno-zakonodavnu regulativu. U ovom regulisanju postoje dve grupe pitanja.

Jedna gde je potrebno usklađivanje delatnosti oko određenih pitanja među republikama i pokrajinama da bi se ta pitanja što približnije ili slično regulisala budući da su ona takvog karaktera i značaja da utiču na ostvarivanje prava građana i na niz drugih pitanja oko slobodne cirkulacije informacija. Iz dosadašnjih diskusija čini se da su to pre svega sledeća pitanja: načelo slobode informacija, načelo javnosti rada, načelo slobode cirkulacija informacija na celom području SFRJ, načelo društvenog samoupravljanja, zaštita integriteta ličnosti u informisanju, načelo odgovornosti, načelo odgovora na objavljenu informaciju i ispravka, zabrana rasturanja štampe.

Drugu grupu čine ona pitanja gde nije neophodno međusobno usklađivanje, već svaka republika i pokrajina, zavisno od svojih uslova, procena i potreba, to reguliše onako kako nađe za najpogodnije. Potrebno je, takođe, poći od toga da će republičko i pokrajinsko zakonodavstvo i Ustav SFRJ, zatim ustavi republika i ustavni zakoni pokrajina dati i pravnu osnovu za celokupno autonomno regulisanje u ovoj oblasti. Zbog toga ova regulativa predstavlja jednu celinu, jedno iz drugog proističe, dopunjuje se, a ne suprotstavlja.

Dosadašnja aktivnost na ovom području bila je značajna, iako bi se moralo raditi i organizovanije i brže. Saznanja i rezultati u pojedinim republikama su različiti. U Bosni i Hercegovini i Sloveniji su prednacrti zakona već bili ili se još nalaze na javnoj diskusiji, a u Srbiji se priprema tekst za javnu raspravu. Ne ulazeći u detalje regulisanja pojedinih pitanja u ovim zakonima, već sada se mogu uočiti značajnije razlike u prilazu ovoj materiji. Naime, i same dileme i razlike oko karaktera zakona, obima, naziva, da li jedan ili više zakona i slično jasno upućuju na potrebu intenzivnije društvene akcije i međusobnog dogovaranja. Primera radi da navedemo da Slovenija i Srbija imaju orijentaciju da donesu jedinstven zakon o informisanju, iako i tu ima značajnih razlika oko broja pitanja i stepena njihovog regulisanja u zakonu. Dok u Sloveniji preovladava mišljenje da republički zakon treba da utvrdi samo osnovna načela, a da se sve drugo prepusti autonomnom regulisanju, u Srbiji se smatra da, pored opštih načela, u zakonu treba regulisati i niz drugih pitanja. Pošto su rasprave u toku, rano je još davati ocenu karaktera ovih zakona, pa samo ukazujemo na neke osnovne tendencije.

Za razliku od Slovenije i Srbije, u Hrvatskoj nameravaju doneti više zakona iz ove oblasti, a u Bosni i Hercegovini dva — jedan opšti o informisanju i sredstvima javnog informisanja, a drugi o radio-difuziji. Nacrt zakona u Bosni i Hercegovini posle javne diskusije nosi naziv Zakon o informisanju i sredstvima javnog informisanja. Javna diskusija o prednacrtu je potvrdila osnovne intencije zakona, ali je i uticala da se pojedina pitanja nešto drugačije regulišu.

Ako bi se izvukla opšta konstatacija, ona bi bila da se u većini republika rad na izradi ovih zakona odvija dosta sporo, da je nedovoljno organizovan, a posebno nedostaje tako potrebna međurepublička saradnja i dogovaranje o pitanjima koja bi, s obzirom na njihov značaj i karakter, trebalo što približnije jedinstveno regulisati.

V

Zakonodavna nadležnost federacije je utvrđena amandmanima na savezni Ustav. Odredbe o inostranoj informativnoj delatnosti verovatno će trebati nešto korigovati i dopuniti unoseći ono što je praksa poslednjih dvanaest godina pokazala kao problem u pogledu pojedinih pitanja i instituta iz ove oblasti. Zatim, precizirati neka nedovoljno regulisana pitanja i jače istaći princip reciprociteta u ovoj oblasti.

Neophodno je utvrditi i neke vrednosti koje društvo treba da štiti kako bi se sprečila zloupotreba informacija protivna članu 40. Ustava i amandmanu XXX na savezni Ustav. U članu 40. Ustava, pored isticanja prava i sloboda, ističu se i moguće zloupotrebe u ovoj delatnosti i nadležnosti federacije u tom pogledu: „Ovim slobodama i pravima niko se ne sme koristiti radi rušenja osnova socijalističkog demokratskog uređenja utvrđenog ovim Ustavom, radi ugrožavanja mira, ravnopravne međunarodne saradnje ili nezavisnosti zemlje, raspirivanja nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti ili radi podsticanja na vršenje krivičnih dela, niti na način kojim se vređa javni moral. Saveznim zakonom određuje se u kojim slučajevima i pod kojim uslovima korišćenje tim slobodama i pravima protivno ovom Ustavu povlači ograničenje ili zabranu njihovog korišćenja."

U amandmanu XXX na savezni Ustav istaknuto je da federacija „propisuje ograničenje ili zabranu slobode korišćenja štampe i drugih vidova informisanja ako se oni koriste radi rušenja osnova socijalističkog demokratskog uređenja utvrđenog Ustavom ili ugrožavanja nezavisnosti zemlje ili radi ugrožavanja mira i ravnopravne međunarodne saradnje".

U Nacrtu saveznog zakona o sprečavanju zloupotrebe slobode štampe i drugih vidova informisanja predlaže se (član 2) da se zabrani rasturanje štampanih stvari ako se tim putem:

„1) vrše krivična dela protiv naroda i države ili protiv oružanih snaga Jugoslavije;

2) objavljuju dokumenti ili podaci o oružanim snagama Jugoslavije ili o narodnoj odbrani koji predstavljaju vojnu tajnu;

3) ugrožava mir ili ravnopravna međunarodna saradnja, propagira ili podržava agresija ili drugi akti protiv čovečnosti i međunarodnog prava ili ciljeva Ujedinjenih nacija;

4) remeti održavanje i razvijanje prijateljskih odnosa između Jugoslavije i drugih zemalja;

5) nanosi povreda časti i ugleda naših naroda i narodnosti, Savezne skupštine, Predsedništva SFRJ i Predsednika Republike, kao i povreda časti i ugleda stranih naroda i šefova i diplomatskih predstavnika stranih država".

Dosadašnje akcije Socijalističkog saveza na ovom području, pored aktivnosti u republikama i pokrajinama, bile su znatne. Savezna konferencija je organizovala nekoliko skupova gde je razmatrana ova problematika. Na svim skupovima je razmatrano informisanje u celini. Na međurepubličkom savetovanju u Ljubljani krajem 1971. godine razmatrano je pitanje međurepubličkog dogovaranja i usklađivanja oko ovih pitanja, na jednom od sastanaka usklađeni su stavovi oko zakona o zloupotrebi štampe (izuzev nadležnosti sudova za zabranu) i dostavljeni Saveznoj skupštini na dalji postupak. Na pomenutoj zajedničkoj sednici predsedništava SKJ i SK SSRNJ zaključeno je sledeće:

„Neophodno je ubrzati normativno regulisanje informativne delatnosti, utoliko pre što su neki zakonski propisi već prestali da važe. Normativno regulisanje bi trebalo usmeriti u sledećim pravcima:

— u drugoj fazi ustavnih promena utvrditi osnovne principe sistema informisanja, načela bitna za slobode i prava radnog čoveka, javnost rada svih samoupravnih činilaca, slobodno kretanje informacija i jedinstveno tržište štampe. To treba regulisati saveznim Ustavom, ustavima republika i ustavnim zakonima pokrajina,

— ubrzati donošenje republičkih zakona o informisanju i pri tome obezbediti dogovaranje republika i pokrajina o pitanjima koja se moraju regulisati na jedinstvenim osnovama,

— u federaciji doneti propise koji proizlaze iz njene nadležnosti,

— uporedo sa zakonskom regulativom potrebno je dograđivati sistem autonomnog normativnog regulisanja pitanja iz ove oblasti u aktima radnih organizacija, komuna i drugih društveno-političkih zajednica, radnih organizacija u oblasti informisanja, u društveno-političkim organizacijama."

Predmet diskusije ne može više biti šta federacija treba da reguliše iz ove oblasti jer je to utvrđeno ustavnim amandmanima. Međutim, postoje različita mišljenja da li da federacija donese jedan ili dva zakona iz svoje nadležnosti i na koji način treba formulisati pojedina pitanja, u prvom redu pitanje o tome koje će se društvene vrednosti štititi, odnosno koje nedozvoljene aktivnosti i sadržaji uzimati kao osnova za zabranu rasturanja štampe i širenja drugih informacija i pitanje teritorijalne nadležnosti organa za zabranu rasturanja štampe. Pitanje

jednog ili dva zakona više je formalno-pravnog nego suštinskog karaktera, dok je, po našem mišljenju, značajno u zakonu precizno utvrditi u kojim slučajevima će se zabraniti rasturanje štampe i širenje drugih informacija, vodeći računa o stepenu našeg samoupravnog razvoja, složenosti odnosa unutar naše zemlje i međunarodnoj situaciji.

Ako bismo na kraju izvukli osnovne pravce dalje aktivnosti na normativnom regulisanju informativne delatnosti, čini se da su to sledeći pravci:

Prvo, to je politička aktivnost društveno-političkih organizacija i kao podloga i kao obezbeđenje uspešnog regulisanja i sprovođenja celokupne normativne regulative, i to u prvom redu Saveza komunista, Socijalističkog saveza i sindikata, naročito za normativnu regulativu u radnim organizacijama.

Drugo, utvrđivanje osnovnih načelnih stavova za unošenje u Ustav i ustave republika u drugoj fazi ustavnih promena onoga što se proceni da je neophodno kroz ustavnu materiju regulisati.

Treće, donošenje republičkih i pokrajinskih zakona ili samo republičkih (zavisno od dogovora) i usklađivanje među republikama mišljenja i stavova o onim pitanjima gde je to usklađivanje neophodno da bi se ta pitanja što približnije jednako regulisala.

Četvrto, to je zakonodavna regulativa federacije na planu inostrane informativne delatnosti i zakona o zloupotrebi informacija.

Peto, uporedo sa ovim i posle normativnog regulisanja na najširem planu, to je autonomna samoupravna regulativa u radnim organizacijama, komunama i drugim društveno-političkim zajednicama i organizacijama, koja će biti široka i tražiće i široku političku akciju svih samoupravno organizovanih snaga.

Sledeće područje jeste regulisanje međusobnih odnosa osnivač — glasilo na svim nivoima, od radne organizacije do federacije. I ovo će biti jedno od širokih i značajnih područja celokupne normativne regulative u ovoj oblasti.

I napokon, to je normativna regulativa u radnim organizacijama u informativnoj delatnosti i u novinarskoj organizaciji.

Prikazi

Bogdan Suhodolski: Moderna filozofija čoveka

(„Nolit", Beograd, 1972, strana 676)

Bogdan Suhodolski, pedagog svetskog glasa, dao je značajan doprinos i teoriji kulture i filozofiji, a naročito antropologiji.

Savremeni čovek je stalno u situaciji da postavlja pitanje svoga smisla i svoje egzistencije. Na bazi tog pitanja rađaju se odgovori čiju je suštinu Suhodolski sveo na antropološko dešifrovanje opšte filozofske problematike.

Suhodolski se ne zadovoljava time da se uspostavi određeni odnos filozofije čoveka sa drugim oblastima filozofske refleksije, nego insistira na uspostavljanju odnosa filozofije čoveka prema pojedinim naučnim disciplinama koje se bave čovekom. S tim u vezi Suhodolski skreće pažnju na pojavu sve veće usitnjenosti pojedinih nauka koje se bave čovekom, kao i na pitanje upotpunjavanja posebnih nauka fundamentalnim analizama. Danas često ima pokušaja integrisanja specijalizovanih nauka o čoveku. Taj zadatak imala je američka „kulturna antropologija", kao i evropska etnologija i etnografija koju su fundirali i razvijali Bronjislav Malinovski i Levi-Stros. Slični pokušaji su činjeni i u psihologiji koju su izgradili Frojd i Adler, kao i u biologiji i sociologiji.

Svi ovi integracioni pokušaji Suhodolskom se čine nedovoljni i jednostrani jer ne mogu da odgovore na pitanje koje se postavlja u vezi sa složenom čovekovom prirodom. Njemu se čini da je Marksovo stanovište o klasnoj suštini čovekove prirode najispravnije jer precizno razlikuje „stvarnog čoveka" od „istinskog čoveka", a tim i društvene okolnosti koje utiču da se u krajnjoj instanci pojavi ovaj dualizam.

Da bi se dao odgovor na pitanje o čovekovoj prirodi, Suhodolski insistira na oživljavanju antropologije kao najopštijeg pristupa čoveku, antropologije koja se počela konstituisati polovinom XIX veka. Međutim, da ne bi došlo do pometnje, treba ukazati na to da se antropologija od svog prvobitnog značenja kasnije partikularizirala i sve se više pretvarala u posebnu granu nauka o čoveku. Otklanjanjem tog nesporazuma sve će više rasti i interesovanje za antropologiju shvaćenu u širem smislu.

Tragajući za počecima nastanka integralne misli o čoveku i njegovoj suštini, Suhodolski uzima renesansu kao istorijsko razdoblje u kojem filozofija čoveka počinje svoju egzistenciju. „Renesansa predstavlja epohu koja problematiku čoveka nije razvila samo — kako je to opšte poznato — u kritičkoj polemici sa tradicionalnom metafizičkom filozofijom, nego, takođe, i u vezi s analizom društvenog sveta."

Suhodolski smatra da filozofija čoveka nastaje na bazi ukupne čovekove delatnosti, odnosno na bazi stvarnosti u kojoj ljudi postoje. Otuda „istorija filozofije čoveka ne može svoja istraživanja ograničiti isključivo na tekstove koji, sa školskog stanovišta, imaju priznat filozofski karakter". Često se filozofija čoveka, a to je najizrazitije u prelomnim epohama, razvija uprkos akademske filozofije, oslanjajući se na nefilozofske tekstove. U celovitom sistemu filozofije čoveka umetnost zauzima značaj-

no mesto, naročito literatura i slikarstvo.

U sklopu različitih tumačenja filozofije kulture i čoveka javlja se i Hegelova interpretacija po kojoj je kultura „nauka o duhu“ i ima zadatak da se bavi celokupnom čovekovom delatnošću. Marks je u ovoj interpretaciji video racionalno jezgro u koje treba ugraditi materijalističku dijalektiku koja bi stavila Hegelovu teoriju na noge. To znači da se čovek mora tumačiti kao biće koje ne može biti čovek ako „ne proizvodi predmetni svet“, ali da, istovremeno, „čovek prestaje da bude čovek ako podlegne tom svetu“. Suhodolski otuda ukazuje na dvostruki čovekov zadatak: on mora istovremeno upoznati predmetni svet i odrediti perspektivu razvoja uočavajući želje, težnje i mogućnosti ljudi. Taj dvojaki pristup, ističe Suhodolski, prati svaku čovekovu delatnost. „Nauka, tehnika, društvene i pravne institucije, umetnost predstavljaju podjednako sastavni deo objektivnog sveta koji ljudi stvaraju kao i elemente i žarišta istorijskog razvoja ljudske vrste.“ U tom pogledu umetnost ne predstavlja posebnu pojavu koja ne podleže samo zakonima važećim za tu oblast, nego je okrenuta i „čovekovim potrebama u oblasti njegovih kontakata sa svetom i drugim ljudima“.

Knjiga *Moderna filozofija čoveka* prati razvoj svesti i čovekovog samosaznavanja u jednom konkretnom razdoblju društvenog razvoja, u periodu renesanse. Centralni problem renesansne antropologije za Suhodolskog jeste „emancipacija čoveka iz metafizičkih stega“ i otuda njegova analiza ima cilj da rasvetli one momente u prošlosti koji su vršili stvaralački uticaj na osnovnu čovekovu orijentaciju. Međutim, ta emancipacija se nije događala automatski i bez ostatka. Kroz celu renesansu trajaće srednjovekovna filozofija i umetnost, što će uticati da odnosi između srednjovekovne i renesansne antropologije budu veoma složeni. Ovu pojavu Suhodolski veoma dobro zapaža i skreće pažnju da je upravo renesansna filozofija čoveka izrastala iz srednjovekovne tradicije. Pomenuti odnosi bili su složeni i zato što srednjovekovna filozofija nije bila jedinstvena.

Sa stanovišta renesanse poseban značaj imaju koncepcije Svetog Avgustina, Tome Akvinskog i Franje Asiškog. Četvrta koncepcija nema iza sebe posebnu ličnost, a „nastaje iz „heurističkih“ narodnih pokreta, iz društveno-revolucionarne mistike koja je propovedala kraj rđavog sveta i početak novog života, iz radikalnih formulacija nominalizma i plašljivih pokušaja srednjovekovnog materijalizma koji su kritikovali dogme i crkvu“.

Pored pomenutih filozofskih koncepcija renesansna antropologija je tesno povezana sa srednjovekovnom i renesansnom umetnošću. Umetnost toga razdoblja bila je po svojoj idejnoj orijentaciji najbliža filozofskoj orijentaciji i antropologiji Tome Akvinskog. Kad je reč o umetničkom stvaralaštvu, takva je orijentacija najizrazitija u slikarstvu, i to u prvom redu kod slikara XIV i XV veka.

Suhodolski sa dosta opreznosti, ali sasvim određeno, renesansu vremenski locira u XV vek, vek za koji se obično govori da je kolevka modernih vremena, s tim što naredni vek smatra vekom najkrupnijih i najzrelijih duhovnih ostvarenja. U XV veku su nastale gotovo sve moderne nauke i moderan pogled na svet, pa i moderna filozofija čoveka. Što se tiče mesta, Suhodolski, kao i mnogi drugi istraživači kulturne istorije, smatra Italiju postojbinom renesanse. On ovakvu poziciju Italije objašnjava u prvom redu društveno-ekonomskim i političkim prilikama koje su vladale u njoj.

Ekonomska i politička situacija uticala je na izmenjenu orijentaciju filozofije čoveka. Menja se dotadašnji pogled na svet jer se u centar stavlja čovek sa njegovim stvaralačkim naporom i doprinosom. Rađanje nove filozofije čoveka nije teklo bez otpora i žestokog suprotstavljanja. Čak su se i nosioci novih koncepcija, primećuje Suhodolski, kolebali i često vraćali na stare pozicije, tako da se vrlo teško konstituisao novi pogled na svet. Rađanje humanizma, može se reći, predstavlja dugotrajan proces. Tek XIV vek, sa pojavom Petrarke i Bokača, čini ozbiljniji prodor na području novog shvatanja čoveka. Uporedo sa njihovim umetničkim nastojanjima zapažaju se i politički potezi

koji doprinose razvoju novog pogleda na svet. Ovde Suhodolski ulazi u vrlo podrobnu analizu stvaralaštva Petrarke i Bokača, kao i u političku delatnost Salutata, kancelara firentinske republike.

Suhodolski veoma podrobno analizira umetničko stvaralaštvo toga razdoblja i dolazi do zaključka da je ono u suštini optimističko, da je stvaralo radost i nadu, ali da je istovremeno izražavalo i rđavu čovekovu stranu. Čovek je u slikarstvu predstavljen i kao lep i kao ružan, u literaturi i kao dobar i kao zao. Slično je i sa drugim životnim manifestacijama i društvenim pojavama.

Čovek u tom razdoblju postaje centralna figura na taj način što stiče odgovarajuću samostalnost, koja se, prema Suhodolskom, ispoljava u tri pravca. Jedan je nastojao da preko duhovne kulture objasni čoveka, drugi je to tražio u prirodi, a treći je nastojao da prevaziđe prva dva i u čoveku je video stvaraoca civilizacije, odnosno stvaraoca svojeg sveta stvari i ideja.

Posebnu i najveću pažnju Suhodolski posvećuje XVI veku. Jedan od razloga je, svakako, i taj što se u XVI veku događa puno stvaralačko sazrevanje svih ideja nastalih u prethodnom veku. Ali, i pored mnogih sličnosti ova dva veka, XVI vek poseduje i niz specifičnosti koje ga od prethodnog razlikuju. „Dok se petnaesti vek, piše Suhodolski, zaustavio na otkriću čoveka i njegovog stvaralaštva, šesnaestom veku palo je u deo da sagleda materijalne i društvene razmere tog stvaralaštva koje je do tada formulisano na metafizički i poetski način i da postavi pitanje čovekove situacije i smisla njegovog života u tom „čovekovom kraljevstvu“.“

Šesnaesti vek je vek velikih stvaralaca. To je vek Leonarda da Vinčija, Direra, Erazma Roterdamskog, Makijavelija, Mora, Rablea, Đordana Bruna, El Greka, Šekspira, Bekona, Kampanele i mnogih drugih koji taj vek čine istorijskim.

Može se pouzdano reći da je renesansa omogućila i obavila „otkriće čoveka“, uporedo s otkrićem novih kontinenata i novih istorijskih prostora, uporedo s otkrićima u nauci o vasioni, u nauci o zakonima biološkog sveta. „Može se konstatovati, zaključuje Suhodolski, da ova raznovrsna otkrića, međusobno zavisna i povezana, predstavljaju bitne elemente renesansne kulture, kulture koncentrisane oko zemaljskog života i zemaljskih čovekovih zadataka.“

Ovo je samo delimičan i sumoran pregled bogatog materijala izloženog i analiziranog u knjizi Suhodolskog, koji nas je podsetio da se i u doba specijalizovanih pristupa može i mora pisati na globalan i ozbiljan način. Podsetio nas je da se o jednom značajnom istorijskom razdoblju može pisati sa više stanovišta i da se društvu može pristupati na više načina.

RADOSAV ĐOKIĆ

Dr Radovan Vukadinović: Sila i interesi — Vanjska politika SAD

(Centar za kulturnu djelatnost omladine, Zagreb, 1972, strana 398)

Izuzetna uloga koju imaju SAD u životu međunarodne zajednice uslovila je da spoljna politika ove zemlje izaziva široko i postojano interesovanje širom sveta. Za razliku od drugih zemalja u kojima je interesovanje za probleme američkog društva i spoljnu politiku SAD praćeno brojnim naučnim raspravama i studijama, u nas je „amerikanologija“ kao područje posebnog naučnog posmatranja SAD i njihove politike dosta nerazvijena. Značajan korak u prevladavanju ovog raskoraka između interesovanja za spoljnu politiku ove zemlje i njenog naučnog osvetljavanja predstavlja upravo publikovana Vukadinovićeva studija. U njoj je

učinjen ozbiljan i uspešan napor da se izvrši objektivna kritička analiza američke spoljne politike.

Ova obimna studija podeljena je na tri dela. Prvi deo predstavlja uvod i kratku genezu spoljne politike SAD. U drugom delu izlaže se mehanizam američke spoljne politike i analiziraju se subjekti u kreiranju ove politike. U trećem delu analiziraju se glavni pravci američke spoljne politike i mesto koje imaju SAD u savremenoj međunarodnoj zajednici.

Prvi deo: „Pax Americana" (str. 11—84) predstavlja genezu američke spoljne politike. U njoj se najpre izlažu koreni američkog ekspanzionizma, a zatim se predstavlja antikomunizam kao osnovna spoljnopolitička ideologija SAD i osvetljavaju se njezini izvori, a na koncu se analizira proces evolucije američke spoljne politike do kraja 50-tih godina ovog veka.

Drugi deo: „Institucije i akteri vanjskopolitičkog djelovanja" (str. 85—224) analizira mehanizam donošenja spoljnopolitičkih odluka i ulogu pojedinih faktora u kreiranju spoljne politike SAD. Tu je učinjen ozbiljan i plodotvoran napor da se prikaže uloga ne samo Ustavom određenih institucija, nego pre svega složen splet interakcija nosilaca brojnih i raznorodnih interesa u procesu donošenja spoljnopolitičkih odluka. Posebno mesto u analizi ovih stvarnih aktera spoljnopolitičkog odlučivanja i delovanja zauzima takozvani *vojnoindustrijski kompleks*. Tu je izložena geneza američkog militarizma, analizirana je snaga vojnoindustrijskog kompleksa i njegova uloga u kreiranju spoljne politike. Ovo je posebno značajan i uspeo deo studije. Pored toga, u ovom delu izložen je i uticaj obaveštajne službe i mesto i uloga američkih sindikata u spoljnoj politici SAD.

Treći deo: „Glavni pravci američke vanjskopolitičke akcije" (str. 225—391) predstavlja najaktuelniji i za širi krug čitalaca najinteresantniji deo studije, te ćemo ukazati na njegove najvažnije stavove, ocene i razmišljanja.

Politika SAD prema evropskim socijalističkim državama predstavlja jedan od glavnih smerova američke spoljnopolitičke akcije. U analizi ovog pravca spoljne politike SAD Vukadinović u svojoj studiji stavlja akcenat na analizu spoljnopolitičkih *koncepcija* SAD prema evropskim socijalističkim zemljama, a spoljnopolitičku akciju razmatra samo u funkciji merila valjanosti, realističnosti i uspešnosti ovih koncepcija. Razlaganje ovih koncepcija predstavlja jedan od interesantnih delova knjige i verovatno će izazvati širu pažnju.

Geneza spoljnopolitičkih koncepcija SAD prema socijalističkim zemljama istočne Evrope nakon drugog svetskog rata predstavlja „dug i složen proces stanovitih transformacija američkih stavova, koje su bile uslovljene nizom faktora", ali je osnova i zajednički imenitelj svih tih različitih koncepcija bio snažan *antikomunizam* kao „stalna ideološko-politička inspiracija... i osnovna pokretačka snaga". Na osnovu svoje vojne, ekonomske i političke moći, kao „suvereni predvodnik zapadnog svijeta", ove američke spoljnopolitičke koncepcije „tvorile su dugi niz godina smjernicu opće zapadne politike" (str. 227—228).

Nakon analize koncepcija „zadržavanja" i „odbacivanja" komunizma, kao i politike u kojoj su one bile realizovane, Vukadinović razmatra koncepciju *miroljubivog* angažovanja i *građenja mostova* prema evropskim socijalističkim zemljama Z. Brzezinskog. Ova doktrina predstavljala je osnovu Kenedijeve i Džonsonove politike sporazumevanja i smanjivanja opasnosti od uništavajućeg rata, uz zadržavanje konstantnih antikomunističkih ciljeva: „sprečavanje komunista da prošire svoje područje" i podrška „evolucije unutar komunističkog svijeta" u pravcu njegove unutrašnje „socijaldemokratizacije" („finlandizacije") i slabljenja veza istočnoevropskih zemalja sa SSSR-om. „Diferencirano tretiranje pojedinih (socijalističkih — S. Ž.) zemalja, veća američka ulaganja i snažnije prisustvo u ovim zemljama koje pokazuju veću spremnost na evoluciju trebalo je da osigura bržu dezintegraciju lagera." Podsticanje procesa buđenja nacionalizma, jačanja nacionalnih interesa i liberalizacije režima u socijalističkim zemljama preko mostova „razvijene trgovine, ideja, posjetila-

ca i pomoći", kombinacija „veće pomoći i priznanja zemljama koje pokazuju veću inklinaciju usklađivanja prakse njihove ideologije sa Zapadom" i uskraćivanje takvih priznanja i pomoći zemljama koje se ne kreću u tom smeru trebalo je da ubrza procese ovakvih transformacija. Međutim, i pored upotrebe široke skale sredstava, politika većeg prisustva SAD u Istočnoj Evropi „nije se pokazala efikasnom, a nisu ostvareni ni dugoročni, pa čak ni srednjoročni ciljevi američke vanjske politike", što je, uz druge dodatne razloge, uticalo na „američko praktično dezintegriranje u Istočnoj Evropi" (str. 250—252). Insistiranje na sovjetsko-američkom dijalogu, sporazumevanju i razumijevanju uzajamnog osećanja poverenja „automatski je potisnulo značenje istočnoevropskih država za američku vanjsku politiku". Delujući u tom smeru, prema Vukadinovićevoj oceni, Niksonova politika „striktno se držala mišljenja da je I. Evropa za SSSR od posebnog značenja i da SAD neće razvijati takve kontakte koje bi SSSR mogao ocijeniti kao suprotne njegovim intencijama". Tako se „istočni dio Evrope ostavlja sasvim izvan tokova razmišljanja i konkretnih mjera američke politike" (str. 225—226), a glavni pravac akcije usmerava se prema SSSR-u.

Američke percepcije sovjetske politike i američko-sovjetskih odnosa doživljavale su krupne promene, čiji se osnovni trend kretao od „izravnog neprijatelja i opasnog protivnika" preko ravnopravnog i uvažavanog suparnika ka mogućem partneru (str. 343).

Pojava NR Kine kao „supersile u nastajanju", po Vukadinovićevoj oceni, unosi mnogo novih momenata i mogućnosti ne samo u američko-sovjetske, nego i u međunarodne odnose u celini. Sukob interesa postoji u uzajamnim odnosima sva tri aktera i tu su moguće brojne varijacije u njihovim akcijama i reakcijama. Samim tim „bipolarni sustav međunarodnih odnosa zamjenjuje se novim triangulatornim u kojem ima mnogo više prostora za mnoge kombinacije u kojima je za sada teško predvidjeti sve poteze različitih subjekata. Istodobno i njihovi odnosi mogu varirati između kalkuliranog partnerstva, dugoročnog suparništva i više ili manje izraženog neprijateljstva" (str. 377).

Politika SAD prema Zapadnoj Evropi čini drugi osnovni pravac američkog spoljnopolitičkog angažovanja. Analiza ove politike — njezine suštine, evolucije koju je doživljavala, mehanizama kroz koje je realizovana, interesa koji su je pokretali, ciljeva kojima je težila i dilema pred kojima se sada nalazi — predstavlja ozbiljan i značajan doprinos koji Vukadinovićeva studija daje poznavanju američke spoljne politike.

Politika SAD prema Kini predstavlja značajno područje spoljnopolitičke aktivnosti SAD, te joj je u Vukadinovićevoj studiji dato zapaženo mesto. Nakon analize geneze ove politike do drugog svetskog rata i posle njega, kada je došao do izražaja otvoreno neprijateljski stav prema NR Kini, Vukadinović se zadržava na najnovijoj fazi američko-kineskih odnosa.

Otvorena razmimoilaženja i sukob Kine sa SSSR-om izazvali su u SAD nove tokove razmišljanja i zagovaranja izmena u američkom pristupu Kini u smislu potrebe „prihvaćanja Kine i njezinog korišćenja kao stanovite azijske protuteže Sovjetskom Savezu" (str. 327). Teškoće američke politike u Vijetnamu na jednoj strani, a stabilizacija unutrašnjih prilika u NR Kini nakon kulturne revolucije na drugoj strani ubrzali su ovaj proces preispitivanja američke politike prema Kini. U tom smeru došlo je i do praktičnih koraka u traženju zajedničkih dodirnih tačaka. Vukadinović posebno analizira interese i SAD i NR Kine za normalizaciju kinesko-američkih odnosa, kao i mogućnosti, teškoće i nepoznanice koje nastaju prerastanjem bipolarnog u triangularni sistem međunarodnih odnosa i njihovo dejstvo na normalizaciju američko-kineskih odnosa.

Na kraju svoje studije Vukadinović ukazuje na raskorak između proklamovanih spoljnopolitičkih ciljeva i unutrašnjeg političkog razvitka u SAD, a isto tako i na njihovu nesaglasnost sa promenama u međunarodnoj zajednici. „U tom sukobu globalnih obaveza i napora da se vrate tokovi američkog angažiranja na realne osnove leže danas osnovni ele-

menti velike debate o vanjskoj politici SAD koja ima praktične političke rezultate i teorijske vrijednosti perspektivnog razmišljanja" (str. 381). U toj debati mišljenja su se polarisala na globaliste i neoizolacioniste, od kojih prvi polaze od stava da SAD s obzirom na svoju moć i misiju moraju da zadrže svoje široke obaveze u svetu, dok drugi pokušavaju da uoče nove realnosti i da u skladu sa tim smanje i prilagode američko angažovanje u svetu. U studiji se analiziraju njihove koncepcije i ukazuje na implikacije koje bi njihovo prihvatanje proizvelo.

Agonija *američke politike u Vijetnamu* i bolni refleksi koji su iz toga proizašli otkrili su i Americi i svetu drugu sliku SAD i porušili mnoge mitove. Time je otvoren proces revalorizacije „ne samo trenutne američke politike, već i uloge Amerike u svjetskim okvirima", što mora dovesti do prilagođavanja akcije SAD „novim realnostima međunarodnog života i američkog unutrašnjeg razvoja". Upravo zbog toga 1970-te godine, po Vukadinovićevoj oceni, postale su za SAD prelomnim razdobljem (str. 389, 390).

U tome se Vukadinovićeve ocene podudaraju sa mišljenjem drugih poznatih analitičara američke politike. Neki od njih idu čak i dalje tvrdeći da se rezultatima politike SAD u Vijetnamu „završila jedna epoha: epoha u kojoj su SAD mogle da nameću svoju volju kome god su htele... Ovo je više nego kraj jedne epohe, ovo je kraj velike vladavine" (André Fontatine).

Vukadinovićeva knjiga pisana je na osnovu izučavanja impozantnog broja studija, kritičkih rasprava i članaka, a korišćen je i konsultovan bogat fond izvorne literature i dokumenata spoljne politike SAD. Osim toga, kako i autor navodi u predgovoru, studijski boravak u SAD koristio mu je da „u brojnim kontaktima i otvorenim, često polemičkim, razgovorima" sa naučnim radnicima i „s istaknutim kreatorima američke vanjske politike... pobliže se upozna s mehanizmom stvaranja glavnih političkih odluka". Sve to omogućilo mu je da prodre do suštine američke spoljne politike, da otkrije *interese* koji je određuju i mehanizam kojim se realizuje. Osnovni stavovi studije solidno su argumentovani. Ortodoksnom čitaocu možda će smetati odsustvo vrednosnih sudova u oceni spoljne politike SAD (izbegavanje da se ona označi, na primer, imperijalističkom), ali su takvi sudovi uspešno zamenjeni kritičkim naučnim analizama i ocenama koje su iz analiza proizašle. Izvesna ponavljanja u knjizi, koja su se mogla izbeći, ne umanjuju njezinu vrednost. Zato se ova ozbiljna i temeljita studija o *interesu* kao korenu i pokretačkoj snazi i *sili* kao osnovnom sredstvu spoljne politike SAD toplo preporučuje čitaocima.

SAVA ŽIVANOV

Sreten Petrović: Uvod u antičku retoriku

(„Gradina", Niš, 1972, strana 82)

Šta može danas biti polazna pretpostavka interesovanja za antičku retoriku?

Da čovekova izvorna reč stoji u krizi svoje moći, jasno biva i po tome što sama sve manje o toj krizi progovara. Istorija poznaje epohe koje su, tovareći na čoveka nehumanu ritmiku, recimo rat kao njegovu svakidašnjicu, sve ljudske reči svodile na nekoliko krikova dovoljnih da podstaknu napad ili pripreme odbranu. Bilo je enciklopedija znanja u istoriji koje su znanje i saznanje biti retorike izostavljale u ime prostora za objašnjenje pojmova kojima se čoveku oduzima pravo da svoj um učini očevidnim preko govorništva. I danas enciklopedije, koje sve češće postaju komercijalni priručni leksikoni za us-

peh i korist u dnevnoj komunikaciji, pojmu retorika posvećuju nekoliko indiferentnih redaka, stalno misleći pod retorikom na još slučajno nezaboravljenu starinu. Čak se i filozofski rečnici snabdevaju onom merom „objektivnosti“ koja vam je dovoljna da retoriku shvatite kao neku veštinu koju su Grci tamo unazad ko zna zašto negovali. U boljem slučaju doznaćete da termin „retorika“ znači govorništvo, govorničku veštinu, nauku o principima pravilnog govorenja, koji se menjaju prema svrhama svake govorne celine. Pročitaćete možda još i to da je u grčkoj filozofiji retorika sačinjavala deo logike i da su je osnovali sofisti. I to je, otprilike, sve.

Kako živi reč, kako se neguje i zaliva da cveta i bude lepa, kako je učiniti integralnim delom čovekovog sveta, ukinuti ružnoću tog neposrednog ljudskog dodira, kako saopštavanje osloboditi rutine, postvarenosti i stvarne, a ne fiziološke, nemosti i mucanja — o tome ni govora.

Govor je ućutao. Mora sam progovoriti.

Čovek koji nema uslov, pravo i slobodu da lepo govori još uvek sačekuje svoju čovečnost u tami. Ako je ugrožena sloboda lepog govora — lepog koje se našlo sa humanim — ugrožena je sloboda sama.

Istorijsko-antropološka traganja snabdela su i ovo doba iskustvenom opomenom: tamo gde vlada načelo subjektivnosti i čovek postaje mera svih stvari, tamo gde se bar u malom ostvaruje princip da je slobodan razvitak pojedinca uslov slobode za sve, tamo već počinje da živi lep govor.

Kako bi slobodni pojedinci bili uopšte zajedno bez slobode i umeća govora? Koje takmičenje izabrati kada se pobeđuje zlo nego govor u kome nema zla?

Kada se lepo progovori, iskazala se sama lepota. Lep govor je tu da nas obavesti da se čovek približava moćima da svoj humanitet osvoji. Nije, naravno, reč o pukom govoru po sebi, već o onom koji sam nastaje da bi kazao napor, traganje i stvaranje lepote i slobode čoveka samog.

Tu su oko nas, dakle, pretpostavke da se retorika i govorništvo vrate ovom našem kulturnom podneblju.

Ima li uopšte kulture koja stremi totalitetu ljudskog života ako mnoštvo ljudi govori u jednoglasju, ako se retorika svodi na „raspored gotovih pojmova“, na puku tehniku, ako govorništvo ide mimo ljudske invencije i ličnog stila, ako nosilac reči postaje opšti subjekt?

Dobro je primetio Zvonimir Mrkonjić u svojoj studiji *Ideologija i pisanje*. On kaže: „Odumirući kao društveno reprezentativna funkcija mišljenja i pjevanja ljudske osobe, retorika je u ideologijskoj porabi postala prisilna tehnika obnavljanja imaginarne individualnosti vladajućeg govora: ona je postala općim uzorom uvjerljivosti koji navodi osobu da nađe svoje mjesto u totalno opravdanom rasporedu stvarnosti“ (*Slovo razlike*, Centar za društvene djelatnosti omladine, Zagreb, 1970, str. 192).

Retorici se, dakle, mora vratiti vrednost ako se hoće zajednica obeležena bojom lepog ličnog govora i mišljenja, ako se nastoji da „ljudska osoba peva“. Čini se da mi imamo danas prilike da jednim organizovanijim intelektualnim naporom pozovemo — sa postojećih izvora, a oni su svi domaći ako su bistri — retoriku i govorništvo da neposrednije osmisli naše kulturne tokove.

Kada se pročita knjiga Sretena Petrovića *Uvod u antičku retoriku*, ostaje uverenje da je on dobro otpočeo jedan pionirski posao. Kako bi inače otpočeo rad na revalorizaciji retorike ako se ne bismo obratili njenim najznačajnijim izvorima: antici.

U pravu su svi oni strastveni istraživači grčke kulture koji smatraju da interesovanje za staru Grčku nema samo antikvarski karakter. Jer zaista je u pitanju jedan od najvažnijih, najpostojanijih i najprisutnijih posrednika na putu našeg istorijskog samoosvešćivanja. Grci su bili, i po svim znacima ostaju, zbog vrednosti i poruke svog dela, nezaobilazni saučesnici savremene evropske kulture. To je i prkos istoriji i njena logika. Zato je i obraćanje antici često pravi početak ostvarivanja savremenih potreba.

Sreten Petrović, „u vremenu kad je interes za retoriku gotovo sasvim „izgubljen“ “, pristupa jednom značajnom teorijskom — kažimo ovde: i pedagoškom — poslu. Naravno, on antičkoj retorici ne prilazi kao nekom dalekom predmetu na koji samo treba baciti svetlost da bismo ga izvorno sa-

gledali. Jer „izvorno sagledati“ ne znači tek prošlo preneti bez boje i samog ličnog stava istraživača, bez sadašnjeg vremena i „veštine“ njegovog tumačenja. Izvorno se obraćati starini, to je autor dobro primetio, znači sagledati je „i u okviru savremene hermeneutičke situacije“. To zaista jeste rizik. Ali mišljenje koje nije rizično ništa i ne može doneti. „Reč je, najzad — kaže Sreten Petrović — i o vlastitom autorovom opredeljenju, za koje nesumnjivo snosi određeni rizik, ali koje tek omogućava da se razume zašto je estetski impuls u sofističkoj retorici, na primer, dobio ovde posebno mesto i značaj i pri tom uzdignut nad jednom drugom tendencijom koja kulminira u Platonovom i Kvintilijanovom retoričkom sistemu.“

Da ovde, sažeto, predstavimo sadržaj knjige. U njenom prvom poglavlju autor raspravlja o „retorici kao hermeneutičkom problemu“. On govori o pojmu moderne hermeneutike čiji je zadatak „da se istraži i objasni smisao i značenje predmeta duhovnih nauka“. Pri tom nas upoznaje sa bitnim stavovima Gadamera, koji traga za jedinstvom hermeneutike i retorike. Izgleda da je Gadameru, koji je od Hajdegera preuzeo ideju da je govor „izvor bitka“, retorika bila potrebna kako bi rešio težak problem savremene nauke: da li je istina ono „verovatno“ ili nešto totalno izvesno.

Zašto se Sreten Petrović već u prvom poglavlju obraća onima koji tragaju za savremenom funkcionalnošću retorike? Zašto ovu nije uzeo nezavisno od „teorijskih sredstava veštine tumačenja“, zašto nam nije predstavio potrebu za revalorizacijom retorike svestranije — i sa antropološkog i sa ontologijskog aspekta? Izgleda da je prvi dug rizičnog mišljenja plaćen: retorika se previše sagledavala u funkciji estetskog fenomena. To je, naravno, pravo autora. Kao vrstan istraživač teorije i istorije estetike, on smatra da je antička retorika delila sudbinu antičke estetike. Da li pak retorika ima svoju samostalnost? Može li ona da ne bude isključivo „sredstvo veštine tumačenja“ i da ne „deli sudbinu estetike“?

Izgleda, ipak, da smo ova pitanja prerano bili postavili. Jer već u narednim poglavljima autor smatra sasvim prirodnim da je za razumevanja antičke retorike neophodno da se ona dovede „u vezu sa estetskim, logičkim i ontološkim krugom pitanja“. On to i čini bilo da raspravlja o „kulturno-istorijskim pretpostavkama antičke retorike“, bilo da govori o njenim počecima (sofistički period) ili o Platonovoj, Aristotelovoj i Ciceronovoj retorici. Teorijski ilustrativna i pedagoška vrednost knjige raste sa izborom iz retoričkih dela i beseda koje je autor priložio uz knjigu.

Pred nama je knjiga koja, najpre, pruža sve značajnije informacije o antičkoj retorici. Ona nas, uz to, upoznaje i sa osnovama rimske retorike, kao i sa „potonjim smerovima u retorici“. Ali, to nije indiferentna knjiga koja se bavi samo prezentacijom antičkog učenja o retorici. Ona nastaje na osnovi reprezentativne literature, izvorne i one komentatorske. Reč je, dalje, o jednoj problemskoj knjizi koja istorijsko-kritičkim metodom pristupa dubljem filozofskom značenju retorijskih problema. Njen je poseban doprinos u sagledavanju estetičke dubine fenomena retorike.

Ako smo i videli neke granice ovog *Uvoda*, onda su one pre svega u našoj nestrpljivosti da ovaj uspešno otpočeti posao što pre dobije obrise još razvijenijeg dela. Autor se sam, već ovim pionirski značajnim kulturnim zahvatom, predstavio garantom da će nam, ukoliko nastavi ovaj rad, ne samo probuditi interes za ovu modernu filozofsku problematiku, već i dati joj nov, tako potreban prilog.

PRVOSLAV RALIĆ

Dr Andrija Stojković: Razvitak filosofije u Srba 1804—1944.

(„Slovo ljubve", Beograd, 1972, strana 630)

Mada je filozofija jedna od fundamentalnih oblasti ljudskog saznanja i osnova našeg shvatanja sveta, istorijska nauka se malo bavila proučavanjem naše sopstvene filozofske misli, te je po svojim rezultatima krajnje siromašna. Istina, počeci tog proučavanja dati su dosta rano u radovima Milana Kujundžića 1868. i Milana Milovanovića 1904. godine, ali je značajniji rad Ksenije Atanasijević 1937. godine u kojemu je obradila glavne predstavnike filozofske misli i osnove shvatanja sveta u našoj narodnoj književnosti. Radovi iz XIX i s početka XX veka objektivno nisu ni mogli predstavljati značajnija dela, nego su bili građanski, pozitivistički prikaz srpske filozofije koji je oscilirao između težnje za objektivnošću i religiozno-mističnog humanizma. Međutim, treba pomenuti i jedan marksistički pokušaj ove vrste: rad dr Dušana Nedeljkovića, koji je na VIII kongresu filozofa u Pragu dao sistematizaciju osnovnih pravaca jugoslovenske filozofije, kao i njegove posleratne članke o ovoj temi koji su izražavali dalje zaoštravanje filozofskih, a naročito političkih sudova o našoj filozofskoj misli u prošlosti, mada po mnogo čemu nedovoljno elastične da bi mogli postati osnova za kritičku reevaluaciju našeg filozofskog nasleđa. Novijeg su datuma napisi Dragana Jeremića o ovoj temi koji donose sadržajne i koncizne informacije o glavnim nosiocima filozofske misli, mada u ocenama veoma osciliraju.

Dovoljna vrednost Stojkovićevog rada sadržana je već u ogromnom faktografskom materijalu, u enciklopedijskom karakteru ovog rada. Ali ne samo u tome. Stojković je dao prvu i relativno potpunu sistematizaciju svih osnovnih tokova srpske filozofske misli u građanskom društvu. Njegovo delo je rezultat dugotrajnih istraživanja koja je autor najvećim delom sam izvršio s obzirom na fragmentarnost i oskudnost prethodnih pokušaja u ovoj oblasti i predstavlja ujedno i njihovu preliminarnu sintezu.

Kakva je koncepcijska osnova ovog dela? U njemu je filozofija shvaćena kao pogled na svet, kao ukupnost društvene svesti, kao tumačenje stvarnosti i projekat budućnosti, dakle, kao ideologija u pozitivnom značenju ovog pojma. Metodološki, ono je pokušaj analize istorije filozofije sa stanovišta istorijskog materijalizma, dakle, jedinstva društveno-klasnih, naučno-gnoseoloških i individualnih uslova i determinanti filozofskog stvaranja shvaćenog u jednom širokom, a ne usko školskom smislu reči. Ovo poslednje ima aktuelnu poentu s obzirom na sve češće pokušaje da školsko filozofska doctiranja sabiju u svoje kalupe celokupnu stvarnost, sva revolucionarna zbivanja.

Autor je istoriju filozofije u Srba podelio na tri perioda — period od Save Nemanjića do Dositeja (obrađen u posebnom delu „Počeci filosofije u Srba"), period građanskog društva, o kojemu je upravo reč, i period koji odgovara socijalističkom društvu. U prvom periodu je, po autorovoj oceni, filozofska misao individualnih stvaralaca bila nedovoljno jasno diferencirana od narodne mudrosti, ali je baš ta narodna misao bila kriterijum za odabiranje onih njenih elemenata koji odgovaraju racionalnom, realističkom načinu narodnog mišljenja koji je odbacivao kako krajnji misticizam (koji u to vreme nalazimo u Evropi) tako i vulgarni empirizam. Drugi period obuhvata filozofsko stvaranje u građanskom društvu, a to znači kako građanske filozofije tako i one filozofije koja se razvila u krilu građanskog društva, ali i nasuprot njemu. Samo građansko društvo tog vremena, jedna specifična smesa patrijarhalnosti, despotizma i parlamentarizma, nije se po svojoj organizaciji odlikovalo većom originalnošću, pa to važi i za društvenu misao. Glavni, magistralni pravci filozofske misli nalazili se izvan srpskog građanskog društva. Ipak, značajan doprinos filozofa našoj kulturi bio je

sadržan već u činjenici da su oni rezultate misaonih kretanja u svetu prenosili u našu sredinu. Svakako su najveću vrednost imali pokušaji da se ta svetska filozofska misao poveže sa specifičnostima našeg društva i našeg razvitka. Stojković u tom protivrečnom procesu filozofskog stvaranja ističe dve linije filozofiranja — onu koja je vukla progresu i onu koja je konzervirala postojeće odnose ili čak vukla nazad. Zahvaljujući tome, on je evoluciju filozofske misli jasno prikazao prema diferenciranju njenih rezultata — onih koji su mrtav balast prošlosti i onih koji su poslužili kao osnova progresa, koji su konstitutivni elemenat savremene kulture i filozofije.

Prof. Stojković je istorijski razvitak filozofije u Srba osvetlio u vezi sa materijalnim životom naroda i kulturnim stvaranjem u celini, uspevajući da ukaže na njene specifičnosti i njen, mada skroman, doprinos svetskoj filozofiji. Ovaj doprinos, po njegovoj oceni, nije na nivou onog koji je dala naša narodna umetnost i književnost ili srednjovekovno fresko slikarstvo.

Osnovne karakteristike naše filozofije su, po Stojkoviću, realistički, kritički i konkretni racionalizam i evolucionizam, dok su karakteristike našeg humanističkog antropološkog stava „autonomija života i mišljenja i realan odnos prema životu i smrti, slobodarstvo i borbenost, humanizam i životni optimizam". U delima naših najznačajnijih filozofa primetna je i „težnja za univerzalnom sintezom".

Karakteristika naše filozofske misli jeste i njena otvorenost prema svetu i naučnoj komunikaciji, njena individualnost i samosvojnost i kritički odnos u procesu asimilacije kulturnog nasleđa. Zapravo, prenošene su one dokrine i filozofije koje su odgovarale „našoj društvenoj svesti i mentalitetu, našem viđenju sveta i čoveka". Zbog toga se krajnosti u filozofiji nisu ni mogle održati ni uhvatiti korena u nas. Iz istih razloga je u modernoj filozofiji dominirao racionalističko-realistički i optimistički tip mišljenja i pogleda na svet i život, a u etici — narodsko-stoički heroizam.

U celini, ova značajna studija predstavlja događaj u našoj kulturnoj istoriji. Ona srpsku filozofsku misao prikazuje kao integralni deo nacionalne kulture u prošlosti i govori i o tome koliko samosvojnost, originalnost, otvorenost i nezavisnost mišljenja ima svoj duboki koren u prošlosti.

VLADIMIR MILANOVIĆ

Pjer Navil: Od otuđenja do posjedovanja

(Pierre Naville: „De l'aliénation à la jouissance", Editions Anthropos, Paris, 1970, strana 522)

Klasici marksizma doživjeli su mnogobrojne interpretacije koje su pokazale svu dubinu i širinu marksističke misli, ali one su bile rezultat uglavnom analiza zasnovanih na jednom aspektu te misli. Sami naslovi interpretacija misli klasika marksizma svojom raznovrsnošću ukazuju na to da je marksistička izvorna misao shvatljiva samo u cjelovitom obuhvatu, ali i da postoji centralna tema marksističke misli, centralna problematika na kojoj se bitno fundira, iz koje proizlazi cjelokupna marksistička misao. U nizu teorijskih pokušaja da se pokaže da je cjelokupna klasična marksistička misao zasnovana na centralnoj temi pojavljuje se i teorijsko djelo Pjera Navila, francuskog marksiste, čiji je teorijski i istraživački napor usmjeren ka pokušaju dokazivanja da je centralna tema, suštinska osnova marksističke misli — problematika rada, odnosno kategorija rada.

Posebno danas u naučnim krugovima se primjećuje da su učestale diskusije o budućnosti marksizma:

marksizma kao istraživačkog metoda, marksizma kao naučne prezentacije dostignutih rezultata u društvenim naukama, marksizma kao forme naučnog predviđanja i marksizma kao instrumenta za pokretanje društvene akcije. Mnogobrojne marksističke kontroverze neosporno su izraz idejne krize u savremenom društvu, kao i izraz nepostojanja odgovarajućih rješenja i odgovorâ na ekonomske, društvene i političke transformacije kojima je podložan savremeni društveni razvitak. U tom smislu moguće je shvatiti Predraga Vranickog kad u drugom izdanju *Historije marksizma* teorijski doprinos Pjera Navila marksizmu u Francuskoj svrstava u pododeljak „Ostale teoretske kontroverze".

Možda je aktuelna situacija u marksizmu podsticaj za autora da učini značajan napor u teorijskom osmišljavanju centralnih tema klasičnog marksizma, napor usmjeren na aktuelizaciju Marksove misli, naročito na aktuelizaciju Marksove misli o radu kao centralnoj kategoriji klasičnog marksizma. Iz uvida u Navilov naučni rad vidljivo je da se cjelokupna teorijska aktivnost ovog francuskog marksiste zasniva na problematici rada kao centralnoj marksističkoj kategoriji, tako da Predrag Vranicki u pomenutoj knjizi s punim pravom konstatuje da „do šezdesetih godina među značajnim naporima treba spomenuti opsežan rad Pierrea Navillea u kojem je dao najpotpuniju analizu Marksovog i Engelsovog shvaćanja problematike rada i geneze tog pojma od Hegela preko ranih radova do kasnog perioda Marksa i Engelsa" (str. 310).

Postojeća klasna struktura društva, naročito modernog industrijskog društva, odraz je strukturalnih promjena koje su u svakom trenutku prisutne, ali koje pokazuju da se u društvu ne dešavaju radikalne transformacije: društvo na globalnom nivou karakterišu transformacije u oblasti nauke, tehnike, psihologije, svijesti. Na početku samog djela autor postavlja pitanje: da li svaki put kada izbije štrajk, „prasnu" društveni konflikti, izbije državni udar, pojavi se rat, ne nalazimo li se pred *istim* fundamentalnim problemima *rada* za koje čovječanstvo u prošlosti nije moglo da nađe optimalno razrješenje, koji su, međutim, i danas daleko od toga da bi mogli biti razriješeni? Najavljujući svoje prve stavove o ovim i sličnim problemima, Navil u svojim teorijskim razmatranjima polazi prvenstveno od poznate Marksove misli da je istorija svakog dosadašnjeg društva istorija klasnih borbi: posrijedi je uvijek direktan odnos između *vlasnika uslova proizvodnje i neposrednih proizvođača*, odnos koji je u svakom trenutku determinisan određenim modalitetima rada i njegovom društvenom produktivnošću, u kojem je (u tom odnosu) u svakom trenutku prisutna „intimna tajna" društva. U tom smislu Navil ukazuje na to da Marks u centar svojih socioloških, ekonomskih i društvenih analiza stavlja kategoriju rada, ne kategoriju rada kao filozofski pojam koji bi bio identičan sa praksisom, nego određene *forme* rada i *odnose* koji su determinisani takvim oblicima rada, dakle rad oslobođen bilo kakvih metafizičkih primjesa. Ali, u kojem je smislu rad kao forma i odnos centralna tema Marksove misli?

Ako je Navilovo djelo imalo intenciju da istorijsko-sociološkom analizom Marksovog i Engelsovog shvatanja rada obuhvati i eksplicira genetičke tendencije i faze razvitka marksističke misli u smislu teze samog autora, čiji je nedvosmislen cilj ukazivanje na genezu sociologije rada u Marksovoj i Engelsovoj misli (podnaslov djela glasi: „Geneza sociologije rada kod Marksa i Engelsa"), tada se ukazala potreba da se prostudira i proanalizira cjelokupno Marksovo i Engelsovo djelo, da se u istorijskom razvitku i dozrijevanju marksističke misli pronađu uporišne tačke na kojima bi autor dalje razvijao postuliranu tezu o radu kao centralnoj temi marksističke misli. Kako je mladi Marks bio još pod uticajem Hegela i Hegelove misli, Navilova analiza započinje upravo tamo gdje je Marks „stekao" fundamentalne pretpostavke o radu koje će razvitkom Marksove misli doživjeti korjenite transformacije i poprimiti svoje originalno značenje. Autor naročito u poglavljima „Filozofija rada kod Hegela" i „Kritika Hegelove filozofije

države" ukazuje na Marksov napor da za probleme proizišle iz rada ne traži filozofsku ili dogmatsku soluciju, koja je karakteristična za Hegela, odnosno za francuske socijaliste, nego soluciju koja bi proizlazila iz konačne nemogućnosti da se čovjek i društvo objasne putem filozofije: zato Marks odlučno u centar društvene analize stavlja *rad*, određene forme rada i odnose koji su determinisani takvim oblicima rada.

Analizirajući ovaj period u razvitku Marksove misli, Navil konstatuje da je Marksov obračun sa Hegelom, Fojerbahom i francuskim socijalistima, što se tiče poimanja kategorije rada u smislu kako je to ranije navedeno, značio veliku prekretnicu na Marksovom naučnom planu i da Marks, završavajući (iako ne u cijelosti) sa prethodnim teorijskim obračunom, prvi put 1844. godine u *Ekonomsko-filozofskim manuskriptima*, ostavljajući po strani proučavanje države, u centar svojih teorijskih razmišljanja stavlja centralni problem ekonomije — rad. Do tog vremena, prema Navilovom mišljenju, rad je bio za Marksa opšta kategorija i ako ga je poimao kao stvarni rad. Iz *Ekonomsko-filozofskih manuskripata* vidljivo je da Marks uviđa da je rad suština čovjekovog i društvenog života i da je mjerljiv fenomen koji razotkriva određeni *kvantum*, da filozofija u centar svojih razmišljanja stavlja prvu osobenost rada kao suštinu čovjekovog života, dok je politička ekonomija preokupirana radom kao mjerljivim fenomenom, kao kvantumom, kao „akumuliranim radom".

Ova diskrepancija u poimanju kategorije rada od strane filozofije i političke ekonomije podstakla je Navila da istakne Marksovu kritiku politekonomista da je kapital objektivno bogatstvo, „akumulirani rad": kapital je samo pokrenuti, angažovani rad. Nema objektivnog bogatstva bez subjektivnog bogatstva. Kapital je, dakle, ne „akumulirani rad", nego rad na djelu koji se stalno reprodukuje. Zato će Navil, na osnovu ove Marksove misli, u svojim teorijskim postavkama o alijenaciji čovjeka u savremenom svijetu insistirati na poimanju alijenacije kao pojave koja ima dvostruku formu: najprije, alijenacija je funkcija odnosa čovjeka sa prirodom; međutim, alijenaciju treba pojmiti i kao tehnički problem, u aktu same proizvodnje. Insistiranjem na ovakvom poimanju alijenacije u modernom tehničkom svijetu Navil ističe prvenstveno aktuelnost Marksovih postavki o alijenaciji ukazujući na nove oblike tehnicističke alijenacije u industrijskim društvima. Kakav je, dakle, prema autoru, Marksov koncept alijenacije?

U razvitku Marksove misli moguće je primijetiti konceptualne distinkcije koje se tiču problematike rada, što nam Navil iscrpno predočava slijedeći razvitak Marksove misli o kategoriji rada. Vidljivo je da Marks ni poslije *Ekonomsko-filozofskih manuskripata* iz 1844. godine, pa preko *Njemačke ideologije* sve do *Bijede filozofije* još nema jasne i definitivne formulacije u pogledu problematike rada. U pojavi *Bijede filozofije* 1847. godine Navil vidi prekretnicu Marksove misli, kapitalnu etapu u razvitku Marksove misli o radu. Iako terminologija upotrebljena u ovom djelu nije u cijelosti konformna terminologiji koja je upotrebljena u *Kapitalu*, ipak je od kapitalne važnosti što Marks u ovom djelu pravi distinkciju između rada kao djelatnosti, aktivnosti, i rada kao robe, kao kupovine i prodaje rada, kao radne snage, što će, kako to primjećuje Navil, kasnije Marksu omogućiti da analizira sa preciznošću formiranje viška rada, odnosno viška vrijednosti. Zato Navil s pravom naglašava: „Da Marks nije uočio da „rad" treba da bude u ekonomskoj analizi odvojen od „radne snage", on nikad ne bi mogao napisati *Kapital* ili, bolje rečeno, uvijek bi mu za *Kapital* nedostajao suštinski elemenat za njegove dedukcije." Jasno je da 1847. godine, kada se pojavila *Bijeda filozofije*, Marksov obračun sa Prudonom nije značio i definitivan obračun sa samim sobom. Međutim, ukazujući da je Marks već tada bio na putu da da „definitivne" odgovore na probleme koji se tiču rada, Navil naglašava da je od izuzetne važnosti bila spoznaja, do koje je tada došao Marks, da radna snaga nije roba kao i ostale robe, da ima specifično svojstvo proizvodnje vrijednosti iznad vrijednosti same radne snage kao robe. Na ovoj funda-

mentalnoj distinkciji rada kao aktivnosti i otuđenog rada u vidu radne snage koju radnik prodaje, odnosno otuđuje za izvjesno vrijeme Marks zasniva svoju koncepciju alijeniranog rada. Kakav je prema Navilu odnos Marksovog koncepta alijenacije sa dinstinkcijom između rada i radne snage?

Naravno, dijalektičko mišljenje, dijalektički metod, treba da ima u vidu i drugu antagonističku stranu alijenacije: reapropriijaciju. Zato će Navil na razlici Marksovog i Prudonovog koncepta alijenacije i dezalijenacije, apropriijacije i reapropriijacije, pokazati kako Marksova misao postepeno dozrijeva i kako će Marks naročito u *Kapitalu* doći do jasnih naučnih eksplikacija radničkog lišavanja, tako da će „filozofski problem alijenacije poprimiti nov, precizniji oblik" (str. 432). Suprotno Prudonu, za kojeg je alijenacija individualno lišavanje, uzurpacija prava pojedinca na njegovu kreaciju, njegovo djelo, Marks poima alijenaciju kao proizvod kapitalističkog sistema koji poprima društvenu, a ne individualnu formu: priroda radne snage, uslovi njene prodaje i kupovine su baza Marksovog koncepta alijenacije. Navil s pravom naglašava Marksov kritički odnos prema metafizičkom poimanju lišavanja, odnosno alijenacije: „Nije, dakle, dovoljno samo reći da u radu radnik alijenira svoju ličnost, jer ono što radnik prodaje poduzetniku nije njegov rad, nego njegova radna snaga koja je dio njega samog" (str. 433). Vidljivo je da u svakom trenutku Navil ističe Marksovo nastojanje da što je moguće preciznije i jasnije svoje koncepcije o radu, alijenaciji i dezalijenaciji definiše u smislu svoje teze da su filozofi do sada samo tumačili svijet: oslobađajući se bilo kakve metafizičke spekulacije, Marksova misao u njegovim zrelim radovima u procesu dezalijenacije i oslobađanja čovjeka pridaje prvenstven značaj *praktičkoj modifikaciji uloge radne snage*. „Prema Marksovoj analizi, ističe Navil, „reapropriijacija", „dezalijenacija", nije neka vrsta moralnog uskrsnuća, to nije etička funkcija. To je praktička modifikacija uloge radne snage" (str. 434).

Autor postavlja pitanje da li se kod Marksa može govoriti o sociologiji, sociologiji rada, imajući u vidu društvene odnose kao kompleks gdje ne dolaze podjednako do izražaja svi društveni elementi. Vidljivo je da Navilova intencija nije da po svaku cijenu dokazuje da fenomeni rada imaju značenje najopštijeg uslova cjelokupnog ljudskog života niti da dokazuje da se cjelokupna Marksova analiza društva može svesti na sociološku analizu, ali je i protiv prisutnih tendencija da se Marksova analiza društva proglasi samo politekonomskom, ili samo filozofskom ili nekom drugom analizom. Bez sumnje je da su u društvu prisutni čisto *ekonomski* problemi, ali takvi društveni problemi su *subordinirani* u odnosu na društvenu cjelinu. Zato Navil naglašava da „oni (autori koji Marksovu analizu društva svode na političku ekonomiju) zaboravljaju da se *Kapital* tačno naziva „kritika političke ekonomije", to jest kritika društva. Ovdje termin kritika treba shvatiti u jednom širokom značenju. To nije samo kritika kao suprotstavljanje ili negacija, nego i kao eksplikacija i kao prevazilaženje. Kao kritikovana forma, politička ekonomija mora biti preobražena u sociologiju" (str. 363). I Marks je, prema autorovom mišljenju, pokazao, proučavajući „ekonomiste", da rad kao fundamentalni društveni fenomen ne može biti pojmljen kao čisto ekonomski ili tehnički fenomen, nego kao društveni odnos, uzajamna ljudska akcija, „sociološki" čin. U tom smislu moguće je nazrijeti odgovor autora na prethodno postavljeno pitanje o mogućnosti sociologije rada u djelu Marksa i Engelsa.

Pokazavši evoluciju Marksove i Engelsove sociološke misli kroz analizu njihovih djela, Navil pokušava da primjenom Marksovog metoda ukaže na osnovne probleme sociologije rada u modernom industrijskom društvu. Naročito će dubina Navilove analize doći do izražaja u analiziranju savremenog najamnog proizvodnog odnosa kao osnovnog društvenog proizvodnog odnosa koji je karakterističan za postojeće društveno-ekonomske formacije. Teorijske postavke do kojih je Navil došao u ovom djelu, a koje se baziraju na Marksovim i Engelsovim dostignućima u ob-

lasti sociologije i ekonomije, poslužiće autoru da u drugom dijelu „Le nouveau Léviathan“ iscrpno analizira prirodu savremenog proizvodnog odnosa u modernom društvu.

Između mnogobrojnih problema sociologije rada u modernim industrijskim društvima koje Navil tretira u djelu *De l'aliénation à la jouissance* treba posebno istaći problem kvantitativnih odnosa konkretnih ponašanja u društvu, odnosno problem mjere i mjerenja u sociologiji, čemu ovaj autor daje značajan teorijski doprinos. Ističući da su do sada teorijska ili empirijska sociologija manipulirale sociološkim veličinama, Navil ukazuje da je jedini praktički put ka razotuđenju rada naučna analiza uslova rada radnika koja će mu omogućiti da sadašnju društvenu situaciju transformiše u svoju korist, što će savremenoj sociologiji omogućiti da napusti spekulativne puteve i da se postavi na put naučne analize: tragičnom i praznom konceptu alijenacije u filozofskom smislu treba suprotstaviti proučavanje kvantitativnih odnosa konkretnih ponašanja. U tom smislu treba uočiti opasnost od vulgarnog empirizma u sociologiji, tako da je, prema Navilu, neophodno precizirati šta treba podrazumijevati pod teorijom veličina u sociologiji rada. Naravno, autor nas ponovo upućuje na izvornu Marksovu misao: Marks nikada pod mjerenjem i mjerom nije podrazumijevao jednostavnu aplikaciju numeričkog standarda na neki nedefinisani kvantum. Mjera nije, dakle, nikada apsolut. „Društvene činjenice ili, bolje rečeno, društveni akti i društvene veličine ne mogu se mjeriti centimetrom, nego se mjere kao mnoge druge „činjenice“ koje nisu stvari. Ne radi se ovdje ni o stvarima ni o činjenicama, nego o aktima, kretanjima. Ono što ovdje u stvari treba mjeriti, *to su odnosi kretanja*“ (str. 377—378). Ovdje posebno treba pomenuti autorov teorijski napor usmjeren na kritiku strukturalizma: za autora društvena *struktura* ima uvijek određenu *formu* i određenu *funkciju* u procesu dijalektičkog razvitka društva.

Prateći genezu sociološke misli o radu kod Marksa i Engelsa, Navil nam je pokazao uporišne tačke te misli, kao i njenu aktuelnost u savremenom društvu. Navil je nastojao da Marksovu i Engelsovu sociološku misao kontinuelno iznese i sagleda transponirajući rezultate do kojih su oni došli na moderno industrijsko društvo i pokazujući neospornu aktuelnost tih rezultata u savremenim uslovima. Iz Navilovog istraživanja modernog industrijskog društva očigledno proizlazi tvrdnja da se u suštini tog društva, bar što se tiče proizvodnog odnosa, ništa bitno nije promijenilo. Rad kao osnovna ljudska aktivnost prisutan je kod čovjeka u njegovom alijeniranom obliku, čiji je izraz najamni proizvodni odnos, koji determiniše cjelokupnu ljudsku poziciju u sistemu proizvodnje, a time i u društvu. Iako ne daje konkretna rješenja, barem ne eksplicite, za prevazilaženje najamnog proizvodnog odnosa, odnosno pojedinih pojavnih oblika tehnicističke alijenacije u modernim industrijskim društvima, Navilov istraživački metod, koji je u suštini marksistički metod, jasan je put koji se otvara pred marksističkim istraživačima: kritička analiza društva bazirana na kategoriji rada kao determinirajućem opštem uslovu cjelokupne ljudske egzistencije. Ako Navilov teorijski i istraživački napor sagledamo u kontekstu ovakve konstatacije, onda je neosporno da njegovo djelo *De l'aliénation à la jouissance* predstavlja značajan doprinos interpretaciji klasične marksističke misli, njenoj aktuelizaciji i primjeni u istraživanju savremenog društva. S pravom možemo konstatovati da je ne samo francuski marksizam obogaćen još jednim istinskim doprinosom.

NIJAZ MESIHOVIĆ

Alvin Tofler: Šok budućnosti

(Alvin Toffler: Future Shock, Random House, New York, 1970)

Opsežna knjiga pod gornjim naslovom Alvina Toflera, koji je već stekao glas „sociologa budućnosti", samo je jedna u seriji knjiga koje su se poslednjih godina pojavile, a bave se problemima sjutrašnjice. Ali je nesumnjivo jedna od najznačajnijih i izdvaja se od ostalih kako mnoštvom problema koje tretira tako i originalnošću ideja i koncepcija.

Sam termin „šok budućnosti" Tofler upotrebljava po analogiji na odavno uobičajen antropološki termin „kulturni šok" (culture shock), koji označava situaciju kada se pojedinac nađe u sredini sasvim druge kulture i civilizacije čiji ga stil života, međuljudskih odnosa, kao i sistem vrijednosti iznenađuju do te mjere da ih doživljava kao psihološke šokove. Analogno tome, Toflerov „šok budućnosti" je šire shvaćen sudar čovjeka sa sjutrašnjicom, sa drastičnim promjenama koje ona donosi.

Po Tofleru, tempo promjena u svim oblastima ljudskog života posljednjih nekoliko decenija raste geometrijskom progresijom. Iz godine u godinu promjene se sve više zgušnjavaju vremenski, socijalna situacija čovjeka se sve brže i brže mijenja, što čini da se sve te promjene kojima čovjek ne stiže da se prilagođava doživljavaju kao šokovi. Kako promjene postaju sve dublje, to će i šok budućnosti postajati sve silniji: „Ukoliko mu se (šoku budućnosti — B. T.) ne suprotstavimo razumnim mjerama, milioni ljudskih bića će se sve više nalaziti u stanju dezorijentacije, gubeći sposobnost da racionalno kontrolišu svoje prilike" (str. 13). Posljedice bi bile: neuroze, psihički slomovi, iracionalizam, nasilje i drugi vidovi socijalne patologije.

Osnovni pokretač tih sveopštih promjena je, po Tofleru, nova industrijska revolucija, ali on kaže da je sam termin „druga industrijska revolucija" pogrešan i neadekvatan pošto „ovo što se sada dešava je, i pored sve sličnosti, dublje i značajnije od industrijske revolucije" (str. 14). Svijet je danas, ističe Tofler, na takvoj istorijskoj prekretnici sa kojom se iz prošlosti jedva može uporediti prelazak iz varvarstva u civilizaciju. Otuda će „šok budućnosti biti najveća bolest sjutrašnjice" (str. 13).

Savremenu tehnologiju Tofler upoređuje sa mašinom koju pokreće suptilno gorivo — ljudsko znanje. Kako se to „gorivo" dolijeva sve obilnije, to se i ta „mašina" iz časa u čas pokreće sa sve većim ubrzanjem. Staru Bekonovu izreku „Znanje je moć" Tofler parafrazira u „Znanje — to su promjene" pošto nagomilavanje znanja dovodi vrtoglavom brzinom prvo do tehnoloških, a potom i do opštedruštvenih promjena.

Ali ovaj sve ubrzaniji tempo promjena nije zajednički svim nacijama. Dok nekima naše doba donosi zgusnute promjene, dotle se kod drugih stvari i odnosi veoma sporo mijenjaju. To Tofler naziva različitom „pozicijom u vremenu" tvrdeći da je stanovništvo savremenog svijeta podijeljeno ne po rasama ni po nacijama, ne po religijama ni po ideologijama, nego po različitoj poziciji u vremenu. Tako približno 70% čovječanstva i danas još živi od poljoprivrede i drugih primarnih djelatnosti. Tempo društvenih promjena kod ovih nacija još je prilično spor; one vrijeme doživljavaju i dalje u njutnovskim pojmovima. To je, po Tofleru, svijet prošlosti. Drugi dio, koji čini oko 25% svjetskog stanovništva, živi u industrijskim društvima i to je „svijet sadašnjosti". A jedna manjina, svega nekoliko procenata svjetskog stanovništva, već živi u novom, „superindustrijskom društvu" i čini „svijet budućnosti", koji se nalazi u „grčevima rađanja" i vrijeme poima u ajnštajnovskim, a ne u njutnovskim koncepcijama. Od „industrijskih" društava „superindustrijska društva" se razlikuju neuporedivo bržim tempom promjena, većim izobiljem, daleko širim i višim obrazovanjem stanovništva i, naročito, velikom geografskom i društvenom pokretljivošću pojedinaca.

Cjelokupnu čovjekovu okolinu, dakle, sve stvari koje čovjeka okružuju, po Tofleru, danas karakteriše *privre-*

menost, za razliku od prošlosti kada ih je karakterisala *stalnost*. A kao što je sve naglašenija privremenost čovjekovih odnosa prema stvarima, tako dolazi i doba privremenosti međuljudskih odnosa. Sem toga, „svjesni ili ne, mi naše odnose prema drugima definišemo u funkcionalnom smislu" (str. 87). Tako, na primjer, odnose sa prodavačem cipela svodimo na ono što čini naš odnos prema pripadniku jedne profesije ne interesujući se za prodavača kao svestranu ličnost. Posljedica srogo poslovnih odnosa je takozvani „modelovani čovjek" (modular man): za svaku profesiju imamo u svijesti model ili šemu čovjeka koji joj pripada, tako da se prema živim ljudima u svakodnevnim odnosima ponašamo kao prema modelima, apstrakcijama. Time sve veća fragmentacija rada vodi obezličavanju međuljudskih odnosa. Međutim, po Tofleru, ovo znatno proširuje prostorne slobode ličnosti pošto nas u konkretnom slučaju prodavač cipela interesuje samo kao pripadnik jedne profesije, a ne tiče nas se je li on ateista ili vjernik itd. Njegov privatni živet je prepušten njegovim ličnim opredjeljenjima. Tako „do izvjesne tačke fragmentacija i sloboda idu zajedno" (str. 89).

Za razliku od mnogih teoretičara o društvima budućnosti, Tofler je mišljenja da „superindustrijsko društvo" ne može biti birokratizovano društvo, i to iz sljedećih razloga: birokratija počiva na stalnosti položaja pojedinaca u birokratizovanoj organizaciji, u hijerarhiji funkcija. Kako će pojedinac biti u mogućnosti da se i geografski i socijalno sve slobodnije kreće, to će dovesti do rušenja samoga temelja na kome se dizala birokratija. Slobodan prelazak pojedinaca iz jedne korporacije u drugu, iz jednog mjesta u drugo, iz jednog zanimanja u drugo, učiniće ih nezavisnim od birokratskih vrhova koji će se naći u položaju generala bez vojske i morati da odstupe. „Danas je sve očiglednije da se trajnost ljudskih odnosa u organizacijama smanjuje, da se ti odnosi mijenjaju sve brže i brže. I mi vidimo da mnogi jaki razlozi, uključujući i ovu prostu činjenicu, osuđuju birokratiju na propast" (str. 115).

Umjesto trajnih organizacija, u skoroj budućnosti će se sve češće javljati privremene organizacije radi vremenski ograničenih ciljeva, koje bi trajale samo dok se ti ciljevi ne ostvare, a potom bi se raspuštale. To su „samouništavajuće organizacije", i mi se stoga, po Tofleru, krećemo „od birokratije ka adhokratiji" (str. 123).

Po njemu, birokratiji je odzvonilo i zato što se sve brže u svim organizacijama — političkim, ekonomskim, vjerskim i drugim — širi krug učesnika u procesima odlučivanja i ruši se jedna od osnovnih pretpostavki birokratije — podjela na one koji odlučuju i one koji sprovode odluke. Stoga, ističe Tofler, koliko je god Maks Veber ovjekovječio svoje ime kao prorok dolaska epohe birokratije, savremeni sociolog Varen Benis (Warren Bennis) će ući u udžbenike sociologije kao prorok istine o kraju birokratije (str. 128).

Nova tehnologija, tvrdi Tofler, kao jedan od svojih imperativa nameće ravnopravnu saradnju među ljudima istih ili različitih zanimanja i društvenih poslova, a ne njihovu međusobnu nadređenost i podređenost. To je gvozdeni zakon koji će neizbježno slomiti birokratiju. Tako se, umjesto „čovjeka organizacije" (the organization man), javlja „čovjek udruženja" (associative man), koji se, za razliku od prvoga, prema organizaciji (udruženju) odnosi kao prema sredstvu, a ne kao prema cilju ili fetišu (str. 134).

Tofler se s puno razloga u ovoj knjizi zadržao na problemu informisanja u savremenim i budućim društvima. On kaže da je za „svijet prošlosti", u kome je tempo tehnoloških, društvenih, političkih i naučnih promjena bio spor, postojala neuporedivo manja potreba ljudi za informacijama. Međutim, „jučerašnje istine danas postaju fikcije", pa je otuda široko i brzo informisanje postalo jedan od pokretača progresa. Stoga je jedan zoolog izjavio da i do 50% svoga radnog vremena troši na lično informisanje kako bi bio u kursu sa dostignućima iz svoje struke. Ta je potreba ne manja i za ljude koji se ne bave naučnoistraživačkim radom. Ona je uslovljena prije svega ogromnim porastom znanja. Tako je dr Ro-

bert Hiliard (Robert Hilliard), jedan od vrhunskih američkih stručnjaka za obrazovanje, izjavio: „Prema sadašnjoj stopi rasta znanja, kad sada rođeno dijete završi koledž, suma znanja u svijetu biće 4 puta veća nego danas. A kada isto dijete bude pedesetogodišnjak, znanje će biti 32 puta obimnije nego danas, tako da će 97% cjelokupnog znanja kojim će tada raspolagati svijet biti stečeno za tih pedeset godina" (str. 141).

Ne samo što raste geometrijskom progresijom, već se znanje i širi, popularišе nepojmljivo brže nego ikada, zahvaljujući modernim medijima informisanja i ostalim faktorima. Tako „u obrazovanju, politici, ekonomskoj teoriji, medicini i u međunarodnim odnosima talas iza talasa novih shvatanja ruši postojanost predstava, potresa naš ustaljeni model realnosti" (str. 144). Pored ostalih posljedica, to izaziva i ogromne promjene u jeziku kao osnovnom sredstvu sporazumijevanja. Već je fond riječi engleskog jezika narastao na blizu pola miliona, tako da, „ukoliko bi se Šekspir danas iznenada pojavio u Londonu ili Njujorku, bio bi u stanju da shvati u prosjeku samo pet od devet engleskih riječi" (str. 151).

Po Tofleru, sva današnja razvijenija društva, kapitalistička i socijalistička, zahvatila je duboka kriza promjena, kriza zbog sudara starog sa novim koje neodoljivo nastupa. To što se sada dešava u svijetu, veli on, nije opšta kriza kapitalizma, o kojoj su govorili marksisti tridesetih godina, već je to „kriza samog industrijskog društva bez obzira na njegove političke forme. Uzastopno doživljavamo revoluciju mladih, seksualnu revoluciju, rasnu revoluciju, kolonijalnu revoluciju, ekonomsku revoluciju i najbržu i najdublju tehnološku revoluciju u istoriji. Živimo u opštoj krizi industrijalizma. Jednom riječi, mi smo u toku superindustrijske revolucije" (str. 166—167). Pri svemu tome „nije problem da li se čovjek može oduprijeti nadzoru i standardizaciji. Problem je, kao što vidimo, da li on može preživjeti slobodu" (str. 167). Šta to znači?

Prije svega, po Tofleru, naučno-tehnološki i opšti društveni progres tokom narednih pedeset godina donijeće čovjeku ogromne mogućnosti na svim poljima: od iskorišćavanja neiscrpnih rezervi hrane i sirovina sa okeanskog dna, preko mijenjanja i kontrolisanja klime, stvaranja novih životinjskih vrsta i „bioloških mašina", sve do izmjena same ljudske vrste na osnovu dostignuća genetike i molekularne biologije. „Nova genetička znanja nam omogućavaju da ovladamo ljudskim nasleđem i manipulišemo genima da bismo stvorili u cjelini novu vrstu čovjeka" (str. 176). Na osnovu toga mogle bi se stvarati po želji superrase i subrase (više i niže vještački proizvedene ljudske rase), zatim, posebne rase za naučne radnike sa natprosječnom inteligencijom ili rase atleta sa snagom gorostasa. Stoga se i laiku i naučniku nameće jedno isto, teško pitanje: kako kontrolisati i usmjeravati ove neslućene mogućnosti nauke, koje u mnogo čemu oslobađaju čovjeka prirodnih nužnosti i oskudice, ali i povećavaju njegovu odgovornost za sudbinu ljudskog roda i nameću mu teške etičke i političke probleme i dileme. Otuda pitanje „kako preživjeti slobodu".

Što se tiče ekonomije budućnosti, Tofler je mišljenja da će i ona doživljavati šokantne promjene. Sami ciljevi ekonomije će se iz osnova transformisati. Kako će osnovne materijalne potrebe biti za sve zadovoljene, ekonomija će, po Tofleru, sve više morati da zadovoljava „psihološke potrebe". „Taj proces „psihologizacije", veli Tofler, koji znači jednu od centralnih tema superindustrijske revolucije, ekonomisti su u cjelini previđali" (str. 195).

Nasuprot osnivačima teorija o postindustrijskom društvu (D. Bel, H. Kan, A. Viner i drugi), Tofler je mišljenja da društveni značaj sekundarnih privrednih djelatnosti neće opasti u superindustrijskom društvu. Naime, kada se zasite osnovne potrebe pojedinaca za materijalnim dobrima, oni će sve više zahtijevati da se ulažu napori na *estetskom oblikovanju* tih dobara, što bi znatno apsorbovalo ljudsku energiju i potencijale industrije. S druge strane, stalno bi se povećavale potrebe investiranja u javna dobra (mjere protiv zagađivanja sredine, veliki istraživački poduhvati na morskom dnu, u kosmosu i

slično). Sve bi to industriji nametalo nove velike izazove i iziskivalo njen dalji ubrzan razvoj. To je osnovni razlog zbog koga Tofler odbacuje Belov termin „postindustrijsko društvo“ i uvodi nov: „superindustrijsko društvo“.

Tofler trezveno razmišlja i o budućnosti porodice. On odbacuje ekstremna mišljenja o tome — ono po kome se porodica nalazi pred iščezavanjem i ono koje tvrdi da nas očekuje „zlatno doba porodice“. Oba ova shvatanja imaju svoje argumente: prvo — iščezavanje porodice vidi kao posljedicu redukcije njenih osnovnih funkcija (ekonomskih, edukativnih, moralnih); drugo, naprotiv, uzima porast dokolice u budućnosti kao osnovu procvata porodičnog života do idiličnih razmjera. Nasuprot i jednom i drugom, Tofler je mišljenja da porodica, ipak, neće iščeznuti, ali da se ne može ni pomišljati na njeno „zlatno doba“ u decenijama koje dolaze. Ona će se održati, ali uz velike transformacije. Po Tofleru, doći će do rekonceptualizacije same funkcije materinstva, pa i roditeljstva uopšte. Nauka već danas uspijeva da transplantacijom embriona kod miševa dobije jedinke koje imaju ne jednu, nego više majki. Time se detronizira „misterija materinstva“. Do istoga dovodi i „začeće u epruvetama“, što takođe više nije fantazija. Te okolnosti, po Tofleru, moraju uticati na smanjenje unutarporodične kohezije. U budućnosti će se, veli on, sve više potencirati *pravno roditeljstvo* (the legal parenthood) umjesto istinskog, biološkog, koje se često neće ni znati ili će se teško moći utvrditi (str. 214). Tofler se slaže sa antropologom Margaretom Mid (M. Mead), prema kojoj će „biološko roditeljstvo biti ograničeno na mali broj porodica čija će glavna funkcija biti dobijanje djece“ (str. 215). Nasuprot ovima, mnoge porodice bi bile „nukleusne“, to jest sačinjavali bi ih samo bračni drugovi. One bi se tek u kasnijim godinama odlučivale da dobijaju djecu, češće usvajanjem nego rađanjem. Sami brakovi bi često bili privremeni (temporari marriage), a seksualni odnosi će postajati sve slobodniji. „Kako će međuljudski odnosi postajati sve prolazniji (transient) i modelski, to će i traganje za ljubavi biti u najmanju ruku baznačajno“ (str. 223).

Tofler odbacuje i učestala mišljenja po kojima savremena visoko razvijena i buduća društva uniformišu i standardizuju ljude reduciranjem slobodnog izbora alternativa. Po Tofleru, naprotiv, savremena industrija sve više proširuje asortiman roba svih vrsta ostavljajući ljudima sve više slobode pri kupovini. „Samo primitivna tehnologija nameće standardizaciju“, ističe on (str. 236). Pored mogućnosti biranja među materijalnim dobrima, čovjeku se, po Tofleru, nudi i raznovrsnost kulturnih dobara: različitih umjetničkih stilova i žanrova, različitih ideja, koncepcija itd. Mišljenjima da centralizovani radio i televizija uniformišu javno mnjenje i estetski ukus Tofler suprotstavlja shvatanje da neki drugi mediji komuniciranja (na primer, magnetofonske trake i gramofonske ploče) snažno djeluju u suprotnom smjeru, individualiziraju (str. 248).

Po Tofleru, društva budućnosti, „superindustrijska društva“, ne mogu biti homogena, već će biti „mozaik raznovrsnih grupa“, od kojih bi mnoge bile neformalne, zasnovane na zajedničkim hobijima njihovih članova. Iako tvrdi da je „malo vjerovatno da će se tehnologija sjutrašnjice moći da razvija bez armije visokoobrazovanih specijalista“, Tofler smatra da će oni češće biti „multispecijalisti — ljudi koji podrobno poznaju jednu oblast, ali koji mogu isto tako prelaziti i u druge — nego kruti monospecijalisti“ (str. 254).

Pored ubrzanih promjena, i raznovrsnost će, po Tofleru, izazivati velike teškoše u prilagođavanju, pa će i to biti osnova „šoka budućnosti“. Takvi šokovi, ističe on, moći će se preživjeti samo ako sam čovjek bude u stanju da kontroliše, planira i predviđa promjene. Pri tome i stagniranje i eksplozivno mijenjanje stvari i međuljudskih odnosa i stilova života podjednako mogu izazivati psihološke traume i društvenu patologiju. „U stagnirajućim društvima postoji duboka, psihološka potreba za novinama i stimulacijama promjena. U društvu koje se ubrzano razvija može se u istoj mjeri javiti potreba za očuvanjem izvjesnoga kontinuiteta“ (str. 349). Sto-

ga je u oba slučaja neophodno svjesno usmjeravanje kako društva u cjelini tako i njegovih užih djelova. Ali, da bi se to obezbijedilo, neophodno je znati kako da se kontrolišu i planiraju društvene promjene: „Kako možemo preventirati masovni šok budućnosti, selektivno prilagođavati tempo promjena podižući ili spuštajući nivo njihova stimulisanja, ako su vlade — uključujući i one sa najboljim namjerama — nesposobne da usmjeravaju promjene u dobrom pravcu?" (str. 395). Stoga se Tofler zalaže za izgrađivanje „strategije društvenoga futurizma" kao posebnog domena naučnog proučavanja budućnosti čija bi se dostignuća koristila u praktične svrhe.

Toflerova knjiga ima krupnih nedostataka kao što su potpuno zanemarivanje klasnog tipa društva i klasnih odnosa, negiranje značaja klasne borbe, iza čega se krije, nesumnjivo, njegova ideološka pristrasnost. Otuda i površnost u mnogim Toflerovim analizama i zaključcima, uz prenaglašavanje psihološkog, a zanemarivanje sociološkog pristupa u razjašnjavanju društvenih pojava i odnosa. I kada s pravom ukazuje na potrebu svjesnog usmjeravanja društvenih promjena, Tofler izbjegava da odgovori na pitanje ko treba da bude nosilac te tako važne društvene funkcije — da li država u ime društva ili samo društvo — a to je suštinsko pitanje. Toflerov „šok budućnosti" je, ipak, suviše pojednostavljeno sveden na konflikt čovjeka sa okolinom, sa stvarima koje se ubrzano mijenjaju, a daleko je manje prostora posvećeno onome što je presudnije — konfliktu čovjeka sa samim čovjekom, jedne klase sa drugom, jednog društvenog sloja sa drugim, razvijenije regije sa nerazvijenom i slično.

Ali, i pored toga, ova knjiga znači, nesumnjivo, vrijedan doprinos izučavanju mnogih značajnih problema koje pokreće savremena naučno-tehnološka revolucija gotovo u svim domenima ljudskog života. Neka Toflerova gledanja su ne samo originalna, već i veoma uvjerljivo argumentovana, zasnovana na izvesnim opservacijama. Zbog svega toga u sve bogatijoj futurološkoj literaturi Toflerova knjiga je veoma značajno djelo.

BOŽIDAR TADIĆ

JUGOSLOVENSKI ČASOPISI

gledišta

„Tehnokratizam — stvarna ili izmišljena opasnost", to je udarna tema julsko-avgustovskog broja časopisa „Gledišta".

Redakcija je za svoj okrugli sto pozvala Vojina Hadžistevića, dr Antu Lešaja, dr Živana Tanića, dr Mihaila Markovića, Silvana Bolčića, Vladimira Goatija, Žarka Papića, Božidara Cerovića, dr Aleksandra Vacića i Dušana Popovića da izlože svoja gledišta o sledećim pitanjima vezanim za ovu temu: Da li tehnokratizam određujemo jednoznačno? Gde su izvori tehnokratizma? Da li je tehnokratizam uslovljen prevlašću tehnologije u suštinskom određivanju današnjeg sveta? Šta utiče na tempo „tehnokratizacije društva"? Da li postoje tendencije suprotstavljanja tehnokratizmu sa konzervativnih pozicija? Kakve su realne društvene pozicije i budućnost tehnokratije u našem društvu?

Pored autorizovanih izlaganja navedenih autora, redakcija je objavila i pismene priloge Kire Gligorova, dr Oskara Kovača i Bratimira Gazibare.

Vojin Hadžistević tehnokratiju smatra frakcijom socijalističke birokratije koja je potčinjena drugoj frakciji birokratije — politokratiji. Socijalistička birokratija, odnosno politokratija i tehnokratija protivreče novim proizvodnim i društvenim odnosima koji se grade u socijalizmu.

Dok su u buržoaskom društvu birokratija i tehnokratija nosioci evolucije kapitalizma, u socijalizmu su ove pojave kontrarevolucionarne jer direktno ili indirektno onemogućuju samodelatnost, samoosposobljavanje, samoorganizovanje radničke klase. Tehnokratija stoga može da bude samo onaj deo inteligencije koji je izdao sebe. Jer proizvođači su, i to neposredni proizvođači, ne samo manuelni radnici, nego i inženjeri, tehničari, konstruktori, naučnici. Reč je, kaže Hadžistević, o najobrazovanijem i najperspektivnijem delu radničke klase. Ovaj stav će kasnije biti nešto malo pomućen, možda oslabljen tvrdnjom Silvana Bolčića da su neka istraživanja otkrila izvestan stepen sukobljavanja između radnika i stručnjaka. Na ovu primedbu Hadžistević ponavlja svoju tezu da proizvodna inteligencija neminovno radi u interesu radničke klase kad god ne izneverava samu sebe. Opaska dr Ante Lešaja da nema strukture koja je a priori progresivna donekle relativizira ovaj stav. Tehnostruktura, po dr Aleksandru Vaciću, sloj koji proizlazi iz društvene podele rada, ponaša se isto i u kapitalizmu i u socijalizmu.

Dr Mihailo Marković nastoji da terminološki razgraniči pojmove „tehnika“, „tehnostruktura“ i „tehnokratija“. Izvor moći tehnostrukture je znanje i sposobnosti, organizatorske sposobnosti. Tehnostrukturu uopšte ne interesuju humanistički ciljevi; ona je, kao što je to i Tanić istakao, nedemokratska. Ona se sva iscrpljuje u težnji za efikasnošću.

Tehnokratija je tehnostruktura na vlasti, tehnostruktura koja je potisnula političku birokratiju. Kod nas, konstatuje Marković, politička birokratija, odnosno profesionalna politika ostavljaju znatan prazan prostor. To su sfere operativnih odluka u mikrostrukturi. Tehnostruktura nastoji da se probije i u sam vrh i da političku birokratiju potisne kao nedovoljno kompetentnu. S druge strane, naša tehnostruktura u sebi sadrži mnoge rotirane političare; ona nije čista tehnostruktura. Druga je stvar što mnogi ljudi u tehnostrukturi nemaju osnovne preduslove da budu eksperti. Na političkom planu dolazi do fuzije profesionalne politike i tehnostrukture.

Potreba samoupravljanja za kompetentnim odlukama, za racionalnošću u donošenju odluka na društvenom planu, jeste potreba za znanjem. Faktičko znanje neophodno je onima koji vrše analize, tehničko onima koji traže alternative, znanje-mudrost onima koji samoupravljaju.

Silvano Bolčić naglašava da se o tehnokratiji govori u ideološkim ili „ideologiziranim“ stavovima. On posmatra tri kompleksa za distribuciju društvene moći. Prvi je znanje — moć donošenja stručnih odluka. Drugi je učešće u raspodeli. Treći indikator — sigurnost ne ide u prilog tehnostrukturi, odnosno tehnokratiji. Stručnost sama po sebi nikako nije dovoljna garantija da će neko duže ostati na određenom položaju u društvu.

Vladimir Goati je na primeru direktora iz Slovenije pokušao da pokaže da se može identifikovati tendencija tog sloja da počinje da se jedinstveno ponaša, da postane sloj „za sebe“.

Dr Aleksandar Vacić insistira da se tehnokratija kao sloj uvaži kao socijalna grupa. On je napomenuo da trenutno ne postoji adekvatna institucionalna forma kroz koju bi ovaj sloj ispoljavao svoje društvene interese. Ovaj, na podeli rada zasnovan sloj nije ni vlasnik sredstava za proizvodnju ni klasični proizvođač; on svoju egzistenciju zasniva na svom intermedijalnom položaju koji povezuje ova dva sloja. Iz tog specifičnog položaja proizlazi i njegov poseban pogled na svet i njegov poseban društveni i grupni interes. Normativno mi ne priznajemo legitimnost ovom sloju. Birokratija je nešto negativno, ali ona ima i svoj pozitivni pol — to je administracija, kojoj se priznaje pozitivno ili bar neutralno svojstvo. Tehnokratija je, međutim, prognana u sfere nepoželjnog, negativnog, antisamoupravnog. Tehnokratiju imamo zbog same činjenice da smo zakoračili u industrijsko društvo. Za Jugoslaviju, međutim, tehnokratija nije osnovna društvena opasnost. To se može dokazati analizom ne samo naših institucija, već i globalnih efekata naše proizvodnje, obrazovanja, zdravstva. Empirijski podaci pokazuju da je iskorišćenost naših kadrova vrlo mala.

Dr Vacić iz toga izvlači zaključak da su naši stručnjaci izuzetno frustrirani. U radnim organizacijama tehnokratija ipak nema odlučujući značaj. Ako direktori počnu raspolagati kolektivnom moći, oni to mogu samo po cenu uzurpacija i kršenja normi. U Jugoslaviji ima dvanaestak hiljada preduzeća i desetak hiljada direktora, što, po Vaciću, ne može da se računa u krupan problem. Drugi problem je to što se na direktorska mesta ne dolazi samo na osnovu stručnjačkih atributa, nego su potrebni i politički preduslovi. S druge strane, u tehnostrukturu ne možemo ubrajati samo direktore.

Problem ipak nije nepostojeći. Birokratija u ovom trenutku nije savladana, a tehnokratija nije nepostojeća, baš kao što nema nikakvog smisla pozivati radničku klasu da se izjašnjava formalno o već donetim odlukama — da bi se formalno zadovoljio samoupravni princip.

Svoj zahtev za faktičkim i institucionalnim uvažavanjem tehnokratije Vacić obrazlaže potrebom da se ovaj sloj više kontroliše i adekvatnije izrazi.

Ako u jednoj crno-beloj shemi samoupravljanje mora da prođe između Scile i Haribde, birokratije i tehnokratije treba mu dozvoliti da se konačno odvoji od Scile — birokratije bez bezrazložnog straha da će ono odmah udariti u Haribdu — tehnokratizam.

Vladimir Goati je sličnog mišljenja: pred tendencijom i opasnošću od tehnokratije, koja je danas planetarni fenomen, bilo bi pogrešno eliminisati znanje i stručnost. Monopol znanja i njegova nejednaka raspodela, nastavlja Goati, može, dugoročno gledano, da stimuliše tendencije tehnokratije. Da ne bude zabune, odmah treba dodati da su frapantni podaci o profilu znanja koje daju škole za radnička zanimanja: ta su znanja nedovoljna i zastarela po 30 godina. To bitno uslovljava tehnokratski stav o nekompetentnosti klase, što je glavni „ideološki" odbrambeni stav zagovornika tehnokratije. Tehnokratska ideologija minimizira značaj činioca svesti, subjektivnog faktora u društvenim zbivanjima. Ona nije iskristalizirana možda i zbog toga što su tehnokratske tendencije novijeg datuma.

Eliminacija tehnokratizma, međutim, ne može da bude efikasna ako se na njoj insistira ideološkim sredstvima.

Kiro Gligorov kaže da tehnokratizam neće biti manje zlo zato što dižemo glas protiv njega i upozoravamo na društvene posledice jer on je dovoljno zaštićen društvenom moći. Njegovi koreni su u produkcionom odnosu. Njegovo povezivanje sa političkom birokratijom i drugim društvenim snagama pretenduje da izađe iz ove sfere i da uđe u sferu društvenog života. Pri postojanju državne svojine tehnokratizam je u stvari eksponent države i birokratije. To ne znači da tehnokratsko-menadžerski sloj nema samostalnu ulogu, ali je njegova snaga nedovoljna za samostalno dejstvo.

Politički lek Gligorov vidi u borbi za ekonomsku i društvenu poziciju radnika na osnovama ustavnih amandmana. To je, po njemu, ujedno i borba protiv birokratije i tehnokratije jer im smanjuje prostor za sticanje ekonomske i političke moći.

Socijalistički progres maksimalno je zainteresovan da apsorbuje u sebe i tehnički progres, kaže Gligorov.

Dr Oskar Kovač veli da je nesretna okolnost da o sloju stručnjaka raspravljamo u trenutku kada ta kategorija ima izrazito negativnu konotaciju zahvaljujući parolaškom poistovećivanju sa tehnokratijom.

Žarko Papić radikalizuje ovaj momenat tvrdnjom da naši „društveni redari nalaze opravdanja svoga postojanja i aktivnosti u mogućnosti nereda i u njegovim opasnostima, te pomno pronalaze izazivače nereda i opasnosti da bi ih pobeđivali i savladali pokazujući time svoj značaj". Čitave generacije inženjera i ekonomista na putu su da budu osumnjičene kao tehnokratski opasne, veli Papić, baš od onih koji ne mogu u svoje atribute da ubroje i stručnost.

Slično stanovište zauzima i Bratimir Gazibara u tekstu *Tehnokratizam, menadžerstvo i samoupravljanje*. On, naime, kaže da tehnokratija u dobro organizovanom sistemu samoupravljanja nije alternativa samoupravljanju jer u stvari radi za njega. Deforma-

cije koje se javljaju u pripremnom periodu donošenja odluka su u stvari birokratizam, a ne tehnokratizam. Rešenje ovog bitnog problema treba tražiti u osposobljavanju svih radnika-samoupravljača. Ovaj autor misli da radna mesta kako u privredi tako i u „neprivredi" nisu dovoljno pokrivena stručnim ljudima. Po njemu se ta pokrivenost kreće oko 65% u privredi i oko 80% u „neprivredi". Objavljivanje ovih podataka treba da pokaže da stvarna opasnost našem sistemu još ne preti od tehnostrukture. S druge strane, forsiranje tog problema utiče na odlazak stručnih ljudi u inostranstvo: 7.000 sa visokom i 3.000 sa višom stručnom spremom nalazi se u inostranstvu. U odnosu na broj stručnjaka koji su ostali u našoj privredi (125.000) to predstavlja 8%. „Ta činjenica više nije naivna", kaže Gazibara.

MILAN MILOŠEVIĆ

naše teme

Iz junskog broja izdvajamo istraživanje Ivana Perića pod naslovom *Ideje „masovnog pokreta" o odnosima u Savezu komunista i njegovoj komunikaciji s okolinom.*

Ovim istraživanjem autor ukazuje na različitost idejnih tumačenja u programskim dokumentima Saveza komunista, s jedne strane, i, s druge strane, u opozicionoj štampi istupanjima smenjene rukovodeće grupe u Savezu komunista Hrvatske, a s obzirom na pitanje demokratskog centralizma kao idejno-organizacionog izraza unutrašnjeg komuniciranja u Savezu komunista i s obzirom na pitanje komuniciranja Saveza komunista sa društvenim strukturama. Polazeći od stavova sadržanih u navedena tri izvora, autor komparacijom ukazuje na razliku između programskih stavova Saveza komunista i nacionalističkih snaga, a i na, kako autor kaže, korespondentnost između nacionalističkih snaga i pripadnika smenjene rukovodeće grupe u Savezu komunista Hrvatske.

U pogledu demokratskog centralizma i unutrašnjeg komuniciranja u Savezu komunista u Programu Saveza komunista i u ostalim njegovim programskim dokumentima sadržani su sledeći stavovi:

— demokratski centralizam je organizacioni izraz jedinstva pogleda na osnovne unutrašnje i spoljnopolitičke probleme, na osnovna pitanja borbe za socijalizam. Demokratski centralizam je neophodan uslov jedinstva teorije i akcije komunista;

— princip demokratskog centralizma uvek ostaje u osnovi organizovanosti i unutrašnjeg komuniciranja u Savezu komunista;

— unutrašnje komuniciranje u Savezu komunista i primena principa demokratskog centralizma čine stalno aktuelan problem odnosa delova i celine. U programskim dokumentima jasno stoji da se jedinstvo Saveza komunista Jugoslavije zasniva na jedinstvenoj idejnoj orijentaciji, odnosno republičke organizacije su delovi jedinstvene celine i snose odgovornost za oživotvorenje ciljeva te jedinstvene celine na svom području. Ne treba izgubiti iz vida, podseća Perić, da ti delovi nisu pasivni činioci u stvaranju tih jedinstvenih ciljeva;

— što se tiče unutrašnjih odnosa i komuniciranja u Savezu komunista, programski dokumenti iskazuju nekoliko oblika. Pozicija člana Saveza komunista je determinisana samoupravnom koncepcijom društva. Po programskim dokumentima idejno i akciono jedinstvo su pretpostavka i sadržaj unutrašnjih odnosa u Savezu komunista;

— javnost rada Saveza komunista tretira se kao komponenta njegovog unutrašnjeg komuniciranja, a ta komponenta ima dve funkcije: svim čla-

novima Saveza komunista dostupna su mišljenja i stavovi nosilaca odgovornih funkcija u Savezu komunista i drugu: korespondenciju Saveza komunista s javnošću i saopštavanje svog rada i svojih postupaka sudu te javnosti.

S druge strane, u napisima objavljenim u opozicionoj štampi nailazimo na tezu, ističe Perić, da princip demokratskog centralizma nije u funkciji jedinstvene orijentacije Saveza komunista Jugoslavije, nego u funkciji nacije. Ta teza poistovećuje Savez komunista s državnom strukturom ili čak apsolutizuje nacionalni princip ostvaren u državi.

Razlike u stavovima iskazanim u programskim dokumentima Saveza komunista i u izlaganju smenjene grupe nastaju kao proizvod i izraz unutrašnjeg komuniciranja u Savezu komunista. Za smenjenu grupu shvatanje društvenog kretanja sadrži mogućnost arbitriranog određenja koje su snage na progresivnom kursu, a koje nisu. Mogućnost da diferencijacije u stavovima mogu nastati i reprodukovati se i unutar „progresivnih snaga" smenjena grupa, međutim, ignoriše. U svojim istupanjima pripadnici smenjene grupe ukazivali su na to da se u Savezu komunista Jugoslavije može formirati više politika i da je to, štaviše, normalno. Što se tiče problema međusobnih odnosa republičkih organizacija Saveza komunista i njihovog odnosa prema centru Saveza komunista Jugoslavije, stanovišta su izražena u nekoliko vidova. Tako, na primer, u Savez komunista Hrvatske unosilo se shvatanje da njegovo rukovodstvo ne obavezuje norme ponašanja koje važe za Savez komunista Jugoslavije u celini.

U pogledu komuniciranja Saveza komunista s društvenim strukturama i organizacijama u programskim dokumentima SKJ eksplicirano je načelo kritičkog odnosa prema postignutim rezultatima razvoja, načelo aktivnog odnosa prema društvenim problemima uopšte, a naročito prema problemima radničke klase. Tu je i načelo javnog delovanja komunista, a s tim u vezi i uloga sredstava informisanja kao značajnog činioca i u pozitivnom i u negativnom smislu.

O tom komuniciranju, nastavlja Perić, opoziciona štampa iznosila je jednosmerne stavove, i to na relaciji Savez komunista — studenti, odnosno studentski pokret. Tekstovi izneseni u opozicionoj štampi izražavali su i sudove o autonomnosti organizacija Saveza komunista. Naime, načelo autonomnosti koje se podvlači kada je u pitanju studentski pokret i njegov odnos prema Savezu komunista ne važi i za Savez komunista u odnosu na studentski pokret i delovanje unutar njega.

Komuniciranje Saveza komunista s društvenim strukturama i organizacijama pripadnici smenjene grupe tretirali su na više načina. Kao prvo, Savez komunista se smatra delom radničke klase, njenom avangardom. U tom smislu su Savez komunista i njegovu društvenu funkciju tumačili i članovi smenjene grupe. Međutim, oni su iznosili i tezu o savezništvu Saveza komunista i radničke klase, što navodi na zaključak da je Savez komunista društvena snaga osamostaljena od klase i da egzistira paralelno s njom.

Odnos prema nacionalističkim snagama u Hrvatskoj izražen u javnim istupima smenjene grupe nameće zaključak da su pripadnici te grupe načelno uvek odbacivali nacionalističke koncepcije kao neprihvatljive. Međutim, na ravni praktičnih političkih mera njihova se stanovišta obično ublažavaju, odnosno, konstatuje Perić, oni ne žele da prihvate konfrontaciju s identifikovanim centrima nacionalizma. Put koji je grupa predlagala, a koji je podrazumevao delovanje komunista unutar tih centara, zatim javna polemika s nacionalističkim stavovima koji se saopštavaju u sredstvima informisanja, u stvari je objektivno pomagao održavanje postojećeg stanja i omogućavao nacionalističkim snagama da zadrže pozicije i da ih čak učvršćuju razvijanjem kritike sistema.

Prilaz problemima komuniciranja i konfrontiranja s kategorijama čije delovanje odstupa od linije Saveza komunista u izlaganjima smenjene rukovodeće grupe ukazivao je i naznačavao je kategoriju „saveznika". Savezništvo je, podvlači Perić, kate-

gorija koja se javlja u oblasti političke borbe, pa, prema tome, prihvatanje savezništva pretpostavlja i uzimanje u obzir posebnih interesa i težnji saveznika. Međutim, političkoj borbi čiji je osnovni predmet i cilj samoupravna organizacija društva kategorija savezništva nije adekvatna — kaže autor. No, ukoliko se ona i javi, to ukazuje na to da su se nesamoupravne strukture „uključile u političku igru i da se politika i politička akcija osamostaljuju od samoupravnih struktura društva, iako se samoupravljanje verbalno i dalje ističe kao temeljna društvena vrijednost".

ANA ANDRIĆ

INOSTRANI ČASOPISI

DÆDALUS

U okviru teme „Intelektualci i tradicija" u broju 3 za ovu godinu objavljeno je više veoma interesantnih članaka. Dva od njih analiziraju opštije probleme vezane za ovu temu (uglavnom teorijske aspekte povezivanja ova dva pojma), dok je predmet razmatranja ostalih položaj intelektualaca u pojedinim društvima u različitim istorijskim periodima. Tako se, na primer, govori o aktivnosti, statusu i ulozi intelektualaca u kineskom, japanskom, engleskom i ruskom društvu.

Redakcija je u uvodu za ovaj broj istakla da je dovođenje u vezu tradicije i intelektualaca, barem imajući u vidu ono što se pod tim pojmovima najčešće podrazumeva, prilično neobičan teorijski poduhvat jer obično se smatra da se upravo intelektualci suprotstavljaju tradiciji, a ne da i oni svojom aktivnošću predstavljaju i njene graditelje. Isto tako, veoma retko se čine napori da se u istraživanjima uspostavi veza između intelektualaca u ranijim, ili, kako ih još nazivaju, „tradicionalnim" društvima, i intelektualaca u savremenim, ili „modernim" društvima. Upravo u prilozima objavljenim u ovom broju autori su pokušali da premoste i negiraju takvo razlikovanje intelektualaca prema istorijskim periodima u okviru kojih su delovali.

Čini nam se da je uvodni članak za ovaj broj — koji nosi isti naslov kao i celokupna ova sveska: *Intelektualci i tradicija* — S. N. Ajzenštata (S. N. Eisenstadt) posebno interesantan jer se u njemu na originalan način obrazlažu razlozi koji govore u prilog tome da se istraži priroda i specifičnost veze koja, teorijski i praktično, može da se uspostavi između pojmova „intelektualac" i „tradicija". Tim pre što autor brani tezu da ta veza nije samo negativna (odnosno da intelektualci i tradicija nisu suprotstavljeni jedno drugom), već nosi i obeležja pozitivnog odnosa (jer su intelektualci i tradicija čiji su oni savremenici na određen način međuzavisni). Pogrešno je, kaže on, ograničiti se na konvencionalni pristup koji intelektualce posmatra samo kao buntovnike, kritičare i potencijalne ili stvarne oponente postojećem režimu. Mogu se čak sresti i mišljenja da oni koji nisu protivnici postojećeg, već su često označeni kao „konformisti" (u negativnom značenju ove reči), samim tim i nisu intelektualci, bez obzira na stepen obrazovanja, sposobnosti i prirodu posla kojim se bave (što se, napominjemo, često uzima kao glavna karakteristika intelektualaca). Autor smatra da je jedan od najboljih primera da je konvencionalni pristup istraživanju intelektualaca jednostran to što se, tradicionalno, u istoriji ideja akcenat stavljao na pronalaženje „internih dinamika i međuodnosa sistema ideja, a retko su se istraživali odnosi društvenog i političkog konteksta u okviru kojih su se ideje razvijale sa razvojem samih ideja".

S druge strane, autor ističe da su i intelektualci istovremeno i stvaraoci i nosioci čuvanja tradicije i da oni deluju u okviru simboličkih i institucionalizovanih odnosa uspostavljenih tradicijom. Oni su uvek imali takav položaj u društvu i u tom pogledu nema bitne razlike između tradicionalnih i modernih društava — kako su ta društva obično okvalifikovana: tradicionalno društvo kao statično i bez diferencijacija, za razliku od modernog; tradicionalno društvo kao društvo u kome vlada politička elita, za razliku od modernog u kome postoji učestvovanje šireg sloja stanovništva; tradicionalno društvo kao zajednica sa stalnim i nepromenljivim kulturnim horizontima. Kako ističe Ajzenštat, ovakvo razlikovanje je veoma usko jer pre svega izjednačava pojmove „tradicija" i „tradicionalnost"; s druge strane, time se podrazumeva da je moderno društvo orijentisano ka promeni i time antitradicionalističko.

Saznanje da je takav pristup netačan dovelo je do prihvatanja stava da tradicija ne predstavlja samo prepreku promeni, već da je ona u suštini osnovni okvir stvaralaštva. Štaviše, neki autori su otišli tako daleko u negaciji ranijih postavki da su postavili tezu da je tradicija čak i okvir bez koga stvaralaštvo uopšte i nije moguće. Prihvatanjem ovakvih stavova promenila se i sama analiza intelektualaca i njihove društvene funkcije. Podržavanjem ideje da su oni glavni stvaraoci, nosioci, ali i proizvodi tradicije nauka je počela da osvetljava njihovu aktivnost sa stanovišta doprinosa stvaranju neke nove tradicije.

Autor zastupa stav da je tradicija rezervoar centralnih društvenih i kulturnih iskustava jer pruža najznačajnije načine gledanja na osnovne probleme ljudske egzistencije, jer uobličava moguće odgovore na takva pitanja i jer postavlja institucionalne strukture u okviru kojih se primenjuju različite vrste rešenja za niz problema iz te oblasti.

U razmatranjima onoga što je karakteristično za intelekualce vrlo često se naglasak stavlja na njihov odnos prema političkim autoritetima, i to upravo zato što se pretpostavlja da su intelektualci glavni protivnici (potencijalni ili stvarni) postojećih političkih struktura. Tim pre što se može identifikovati tendencija i jednih i drugih da preuzmu vodeću ulogu, harizmatičku, kako se još naziva, u društvu. S obzirom na to autor posebno ističe da tradicija ima dve dimenzije: simboličku i strukturno-organizacionu, s tim što se obično prihvata da se intelektualci angažuju na onom što je simboličko, za razliku od političara kojima se pripisuje strukturno-organizaciona aktivnost u stvaranju tradicije. Iako među intelektualcima i političarima tu, neosporno, postoji određen stepen rivaliteta, Ajzenštat želi da istakne da istovremeno može da se ustanovi i to da su u pogledu svog odnosa prema tradiciji ove dve društvene grupe u određenoj međuzavisnosti. Naime, kako on kaže, političari žele da ih intelektualci prihvate i da im se priklone, ali i intelektualci teže da budu prihvaćeni u političkim institucijama i od strane političkih autoriteta jer u njihovoj zaštiti vide određenu garanciju svog postojanja i opstanka. Ali, autor napominje da ne treba izgubiti iz vida da istovremeno obe ove grupe teže da ostvare maksimum autonomije za sebe i što je moguće veću kontrolu nad onom drugom grupom. Za intelektualce se tu pružaju dve krajnje mogućnosti — ili da se povuku iz društvene aktivnosti ili da se potpuno podrede postojećem političkom autoritetu. Ajzenštat misli da je ideal kome se uglavnom teži negde na sredini — naime, da se teži tome da intelektualci ostvare takav položaj u kome mogu i da budu kritičari društva, ali i učesnici u njemu.

Što se tiče same tradicije, autor iznosi da stav intelektualaca prema njoj nije ni u kom slučaju ujednačen jer je tačno da je neki odbacuju u potpunosti, ali i to da je drugi prihvataju, sa manjim ili većim ogradama. Istovremeno aktivnost intelekutalca je u velikoj meri opredeljena onim što mu tradicija postavlja bilo kao okvire bilo kao perspektive akcije jer je i intelektualac, kao i svaki drugi član društva, proizvod određenih osobina društva čiji je član.

U savremenom društvu položaj intelektualaca je veoma specifičan s obzirom na veliku diferencijaciju intelektualnih zanimanja, pa samim tim i

uloga koje intelektualci vrše. Sem toga, veliki uticaj u tom pogledu ostvaruju sredstva masovnog komuniciranja, kao i savremeni sistem obrazovanja. Autor ne poriče specifičnu ulogu intelektualaca u nizu formi društvenog protesta. Ali on istovremeno i skreće pažnju na to da smo skloni da stvaramo iluziju o posebnom položaju i ulozi intelektualaca u pokretima za promenu društva; to je rezultat našeg ličnog angažovanja i svesti o intelektualnim tradicijama i aktivnosti. Tako, ni danas intelektualci nisu nužno suprotstavljeni tradiciji niti su najvažniji generatori promena u društvu. Autor kaže da je sada otvoreno novo polje istraživanja koje će nam pomoći da se oslobodimo dveju „optičkih iluzija": jedna je da su sve tradicije proizvod intelektualaca i da se najbolje odražavaju u vrhunskim intelektualnim delima, a druga je da je najkreativnija uloga intelektualaca ona koja se odnosi bilo na krajnje specijalizovane vidove njihove aktivnosti bilo na isključivo kritičku orijentaciju njihovog delovanja.

NINA RATKOVIĆ

Les Temps Modernes

Irsko pitanje jedina je tema kojoj je posvećen ceo junski broj. Svih deset priloga raspravljaju o raznim vidovima današnjeg stanja u Irskoj, čija je svakodnevica obeležena svim onim što donosi građanski rat. Tu su potresna svedočanstva običnih stanovnika koji žele samo mir i rad; tu su protagonisti širom sveta već poznatih događaja, ali tu su i teorijska i kritička razmatranja raznih vidova tog žalosnog stanja koje vlada u toj zemlji duboko podeljenoj na dva na izgled nepomirljiva tabora: katolike i protestante, između kojih, kao eventualni izmiritelj, stoji britanska vojska koja ne uspeva da izmiri oštro suprotstavljene strane, doprinosi ponekad još više njihovoj sve većoj podvojenosti, budući pri tom meta i jednih i drugih.

Prvi napis, *Dani ovog rata*, prikazuje svakodnevno stanje koje vlada u Severnoj Irskoj, uz nastojanje da se, donekle bar, opravdaju akcije katolika i IRA. Naravno, te akcije izazivaju represije, ovima slede novi atentati, za njima nove represije ... pravi košmar za sve tri angažovane strane iz koga se ne naslućuje izlaz iako ga svi žele. Mržnja, strah ... a „ljudi koji se plaše su najopasniji. To je jedini adut IRA", kaže jedna žena koja važi za lidera u svojoj četvrti i dodaje da ona, kao i ostali, hoće i želi samo mir. Ali niko još i ne nazire put koji bi vodio ka tom cilju koji, uprkos svemu, žarko žele svi zainteresovani, kako smatra autor, Bernard Kouchner, iako je on imao dodira prvenstveno sa katolicima.

Nelcya Delanoë pokušava da bliže upozna mišljenja protestantske srednje i krupne buržoazije. Iz brojnih razgovora nije se moglo doći ni do čega pozitivnog po irske katolike, te Delanoë upućuje na jedini prilog vredan pažnje, članak pastora Irske anglikanske crkve E. P. Eliota koji časopis objavljuje pod naslovom *Gledište jednog umerenog protestanta.* Već iz samog naslova može se zaključiti kakvo je Eliotovo mišljenje o situaciji u Irskoj. Šta Eliot i može drugo do da kao liberalni intelektualac i pastor preporučuje umerenost na obe strane: „Rešenje irskog problema nezamislivo je bez jedinstva srca, bez razumevanja, bez poverenja. Taj rezultat biće moguć samo kad Irci, sa Severa i Juga, protestanti kao i katolici, budu shvatili da moraju da prihvate radikalne socijalne, ekonomske, verske, zakonske, političke, ustavne i moralne promene neophodne za ostvarenje jednog takvog plana. Priznati to, to znači učiniti odgovornom većinu na Severu, kao i njene verske i političke vođe, za izgradnju jednog pravičnijeg društva. Ali to znači i na-

ročito učiniti za to odgovornom Irsku Republiku."

U *Otvorenom pismu Amerikancima irskog porekla* autor James Macken nastoji da prikaže odnose tih Amerikanaca sa njihovom starom i njihovom novom otadžbinom. On nam pokazuje kako su njihovi očevi tokom prošlog veka, u potrazi za boljim životom, u milionskom broju, imigrirali u SAD, gde su u najvećem broju slučajeva postajali „beli crnci" koji su polako gubili vezu sa matičnom zemljom, da bi se od nedavno, odnosno od početka poznatih događaja u Severnoj Irskoj, njihovi sinovi zainteresovali za postojbinu svojih očeva koja danas krvari. Pa i to interesovanje je interesovanje za nešto daleko, pomalo pomodno ponekad, što je i autoru jasno, te kaže da se od njih očekuje „novac i lojalna podrška jer smo mi, ostali Irci, oduvek mislili da ste vi izgubili svaki kontakt sa irskom stvarnošću i, sa tim kontaktom, svako pravo da o njoj govorite i da utičete na nju". Autor kaže i to da oni koji traže dugoročnu podršku već izbegavaju te američke Irce i nastoje da se približe američkim radikalnim grupama, odnosno novoj levici.

Yves Hardy predstavlja nam IRA kroz razgovore sa predstavnicima raznih struja te organizacije i daje izvode iz njenog ekonomskog i socijalnog programa. Iz tih razgovora nazire se podvojenost koja ide čak od otvorenog neslaganja u pojedinim taktičkim pitanjima u ostvarivanju postavljenog cilja, ako se sada već i može reći da postoji jedan cilj za sve ove postojeće struje koje se u malo čemu slažu, a u mnogo čemu razilaze. Ni IRA nije više tako jedinstvena kako to izgleda spoljnjem svetu; u njoj samoj postoje neslaganja, pa čak i oštra razilaženja u bitnim taktičkim pitanjima ili pak u odnosu na protestante, od kojih najradikalnije krilo IRA stvara ogorčene protivnike suprotstavljajući tako katolički proletarijat protestantskom proletarijatu, svodeći borbu na verski, a ne na socijalni sukob koji je i doveo do današnjeg stanja.

Da ni razne struje nisu uvek sledile istu politiku, pokazuje nam Jean-François Lévy u svom prilogu *People's Democracy*. People's Democracy je jedna od grupa koje su se smatrale ili još smatraju revolucionarnim iako svojom politikom i njenim rezultatima nisu uspele da dokažu svoju stvarnu revolucionarnost. U stvari, ta levičarska grupa i nema nikakvo revolucionarno obeležje: njeni zahtevi, slični zahtevima ostalih grupa, samo u „političkom kontekstu Severne Irske... izgledaju revolucionarno". Levi nam prikazuje nastanak te grupe, njenu evoluciju tokom poslednjih godina od socijalističke avangarde do njenog praktičnog pridruživanja republikanskom pokretu, njene aktivnosti, pa čak i nejedinstvo u samoj grupi zbog taktičkih pitanja savezništava i aktivnosti u određenim momentima. I ova studija samo upotpunjuje sliku raznih revolucionarnih, avangardnih grupa i njihovog nejedinstva u borbi za stvar irskih proletera, koju pretvaraju više u versku, a manje u borbu sa socijalnim sadržajem.

Pod naslovom *Revolucionarna levica u Irskoj* Joseph Quigley, jedan od učesnika u aktivnostima People's Democracy, piše o raznim organizacijama katolika i njihovoj ulozi u borbi protiv „engleskog imperijalizma" i njegovih slugu u Severnoj Irskoj. „Već od aprila 1969. linija koju je sledila revolucionarna levica bila je savršeno ujednačena. Ona je znala još pre tog datuma za podele na konfesionalnoj osnovi koje je država nastojala da održi među raznim delovima radničke klase. Ona je podržala umerene zahteve NICRA (društvo za građanska prava — M. K.) za poboljšanje sudbine najsiromašnijeg dela proletarijata. Ali, priznajući da država nije spremna ni za kakvu reformu, ona nije prestala da širi svoje zahteve dotle da postanu potpuno neprihvatljivi za državu. Represija, koja nikad nije prestajala da bude prisutna u nekom manje-više diskretnom obliku, tada se razuzdala. Otuda potreba, pošto su *izneseni zahtevi* koji su jasno otkrivali represivnu prirodu države, *da se deluje* da bi se branili ljudi koje država napada" — piše Quigley misleći pri tom na katolike i opravdavajući time delatnost katoličkih borbenih grupa. U toj borbi, naravno, treba se udružiti sa protestantskim proletarijatom. Učestvujući aktivno u društvenoj, ekonomskoj i vojničkoj borbi, revolucionarna levica je u stanju da osigura ideološko vođstvo i pomogne dubljem razumevanju

političkih snaga koje se menjaju u irskom društvu. „Delujući tako, mi stvaramo uslove neophodne za irsku revoluciju" — zaključuje autor i dodaje da se ranije grešilo, da će se još grešiti, što ipak ne znači da treba prestati sa delanjem.

Irska revolucionarna tradicija je napis u kojem autor Paul Brennan daje istorijat revolucionarne tradicije u Irskoj. No, mnogo su zanimljivija dva poslednja napisa, oba u priličnoj meri prožeta kritikom skoro svih struja zaraćenih strana u Severnoj Irskoj.

Irska kontrarevolucija nam, uz obilje citata iz Marksa, pokazuje društveno-ekonomske prilike u Irskoj, kako Severnoj tako i Južnoj, i ulogu radničke klase u njima. Zamera se što se irsko radništvo odvojilo od engleske radničke klase i time sebe dovelo u nepovoljnu situaciju. Autori ovog priloga smatraju da „obe grupe IRA (radikalna i umerena — M. K.) predstavljaju najgore rešenje za irski proletarijat: njegovo povezivanje sa nazadnjačkim klasama oko narodnjačkog ekonomskog programa. To rešenje, u praksi, može da bude samo *fašizam,* zamišljen kao vojna diktatura sa vrbovanjem radnika u sindikate". Međutim, irska radnička klasa „nema više ništa da očekuje od saveza sa nacionalističkom sitnom buržoazijom". Autori pokazuju da „sadašnji sukob nema revolucionarno obeležje za katolički proletarijat" zato što „radikalno krilo proletarijata" stoji na nacionalističkim pozicijama koje odgovaraju Irskoj Republici. Rešenje irskog problema, kaže se, u rukama je katoličkih i protestantskih liberala i Engleza. Ono će biti ustavne prirode i dokrajčiće unionistički sistem. Takve reforme mogle bi da dovedu do ukidanja rasne podele proletarijata i stvaranja uslova ne za društveni napredak, nego „za jednakost proletarijata u odnosu na bedu i za njegovo ujedinjenje u čitavoj Irskoj". Te reforme naneće smrtni udarac proizvodima kontrarevolucije: granici koja deli Irsku, Republici i severnoirskom parlamentu. Za proletarijat je najbolje rešenje, smatraju autori, njihovo istovremeno ukidanje i zamenjivanje federacijom sa Engleskom, rešenje koje je još Marks preporučivao.

U poslednjem prilogu, *Klasna borba u Ulsteru,* Jean-Yves Bériou ističe oštre protivrečnosti između dveju zajednica, dva proletarijata, katoličkog i protestantskog, sa potpuno oprečnim ciljevima u sadašnjoj situaciji „gde se sukobljavaju dve radničke borbe, na obe strane, *dva nacionalsocijalizma.* Jedni traže očuvanje svojih privilegija, drugi pravo na rad, nacionalnu nezavisnost, nacionalno ujedinjenje i političku demokratiju". Za autora „katolički ekstremizam je stvarno kontrarevolucionarna snaga, jedna od manifestacija interesa kapitala". Borba irskog proletarijata, i katoličkog i protestantskog, jeste „borba za kapitalizam" iako je minirana nepremostivim protivrečnostima. Ali, „društvene borbe koje se tu odvijaju postaju, dakle, borbe karakteristične za sadašnji kapitalizam, *proleterske borbe,* borbe *komunističkog pokreta"*. Autor zatim pokazuje kako se u toj borbi sve ponovo zaglibilo u nacionalizam, u versku i međuproletersku borbu. On se sa posebnom žestinom obara na IRA, koja je za njega „*nacionalsocijalistička* organizacija" čiji demokratski zahtevi jesu „zahtevi *organizovane kontrarevolucije"*. IRA je „pravi tip *antiproleterske organizacije* klasnog saveza, koja *svoje varvarstvo* i *svoj terorizam* vrši preko leđa radnika". Dajući joj još nekoliko veoma nepovoljnih obeležja, autor preporučuje irskim revolucionarima da im prvi cilj bude praktična kritika IRA. „Uloga irskih revolucionara je da neumorno pokazuju šta su borbe, gde su interesi proletarijata, da pomažu protestantskim zajednicama da se bore protiv napada republikanaca, katoličkim zajednicama protiv napada vojske i oranžista, da se bore protiv IRA i ekstremističkih protestantskih snaga, da stalno predstavljaju komunizam u sukobima u kojima on kao da se ne pojavljuje i da tako favorizuju stvarnu proletersku borbu koja će počistiti tu gomilu đubrišta *raspodeljujući proizvodna mesta* gde sada dominira protestantski radnik." U celoj Irskoj, pod najgnusnijom verskom i političkom maskom, širi se socijalni rat i „taj stari socijalni rat reafirmiše... pokrete, korene, sredstva i ciljeve *komunizma"* — zaključuje Levi svoju polemičku studiju, čiji je cilj da po-

kaže da klasna borba u Severnoj Irskoj jeste arhaična, ali da ona ipak vodi ka komunizmu.

Tako smo, zahvaljujući naporima redakcije časopisa, dobili novu i potpuniju sliku o zbivanjima u Severnoj Irskoj i akterima koji u njima učestvuju. Nisu to samo katolici i protestanti, dve međusobno sukobljene zajednice: i u svakoj od njih ima raznih struja, veoma oprečnih čak, dok i na jednoj i na drugoj strani ima i takvih koji rešenje ovog bolnog problema vide u zajedničkom delovanju na stvaranju jednog pravednijeg društva za obe zajednice ove napaćene zemlje koju razdire sukob ne verski, kako su nam to mnogi hteli nametnuti, već pravi socijalni sukob. Zato se njegovo rešenje ne može ni tražiti na verskim osnovama, nego u rešavanju ekonomskih problema iz kojih je on i proistekao.

MARKO KATANIĆ

Marxism Today

Iz broja 5 izabrali smo za prikaz članak Vika Alena (Vic Allen) *Savremeni kapitalizam i revolucionarna promena*. Tema koju autor razmatra nije nova, ali je, svakako, zanimljiva sa stanovišta analize mogućnosti i metoda izvođenja revolucionarnih promena u savremenom kapitalističkom društvu. To je tema koja ni danas, više od pedeset godina nakon izvođenja prve socijalističke revolucije, nije izgubila ni teorijski ni praktični značaj, ali je, čini nam se, diskusija o njoj izgubila u intenzitetu, pa samim tim i u bogatstvu ideja koje bi mogla da pruži. S obzirom na to da se radi o fenomenima koji su savremeni i koji pri tom imaju veliki uticaj na određivanje pojedinih krucijalnih elemenata sa stanovišta ideološkog i političkog opredeljivanja, sasvim je opravdano očekivati i to da je razmatranje revolucije i savremenog kapitalizma (kao i niza drugih društvenih procesa) do određene granice i nužno subjektivno obojeno. Autor ovog članka na jednom mestu to izričito i napominje ističući da je često prisutnost teorijskih improvizacija u analizama ove vrste srazmerna zainteresovanosti naučnika za određene društvene promene.

Težište Alenove analize je na razmatranju i upoređivanju dvaju istraživačkih metoda — analize sistema i marksističkog, odnosno dijalektičko-materijalističkog metoda — sa stanovišta njihove naučne korisnosti i podobnosti da pruže adekvatne zaključke prilikom istraživanja osobina savremenog kapitalističkog društva. Naravno, ističe on, da bi uopšte moglo da se pristupi analiziranju odnosa u savremenom kapitalizmu, i da bi mogle da se iznesu pretpostavke o mogućnosti ostvarivanja revolucionarnih promena u njemu, nužno je prethodno tačno ustanoviti šta se podrazumeva pod pojmovima koji se u tim analizama koriste.

Pre svega, napominje Alen, postoje razlike u shvatanju sadržaja koje obuhvata pojam „kapitalizam". Obično se podvlači razlika između klasičnog i savremenog kapitalizma, pa čak postoje i shvatanja da društveni sistem u zemljama zapadne Evrope i Amerike više i nije u pravom smislu reči kapitalistički. Međutim, Alen se oštro suprotstavlja takvim shvatanjima. On kaže da je kapitalizam, ako se prihvati definicija da je to društveno-ekonomski sistem u kome postoji privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju od kojih se izvlači korist kroz mehanizam tržišta i sistem društvenih odnosa, i danas ostao suštinski nepromenjen. Jer osnovna protivrečnost, kako ju je još Marks definisao, i u savremenom kapitalizmu (odnosno u društvima zapadne Evrope i Amerike) deluje dovodeći do povremenih nestabilnosti. Autor ne poriče da je od Marksovog

doba do danas kapitalizam pretrpeo niz promena koje su u velikoj meri izmenile njegovu klasičnu strukturu; štaviše, kaže on, pridavati kapitalizmu, kao i ma kojoj drugoj pojavi, kvalitet stalnosti i nepromenljivosti bilo bi sasvim nenaučno. Ali, podvlači on, to su samo kvantitativne promene prouzrokovane povremenim krizama koje izbijaju zbog delovanja osnovne protivrečnosti u kapitalističkom društvu. Analiza trendova u kapitalizmu navela je autora na zaključak da ta osnovna protivrečnost vodi stvaranju korporacijskih država, koje znače tendenciju ka uspostavljanju fašističkog sistema.

Govoreći o revolucijama, Alen zastupa stav da se samo uslovno može prihvatiti argumentacija da zemlje savremenog kapitalizma nisu bile poprište revolucionarnih promena. Naime, prema njegovom mišljenju, nije pravilno ograničavati savremeni kapitalizam na društva Zapadne Evrope i Severne Amerike; ukoliko se, pak, prihvati takvo određenje kapitalizma, onda je konstatacija da kapitalizam nije doživeo revoluciju — tačna. S druge strane, ako se pojam kapitalizma odnosi i na zemlje u pretežno nerazvijenim delovima sveta, onda se mora reći da je u tim regionima bilo primera revolucija. Drugim rečima, Alen u razmatranju savremenih kapitalističkih zemalja pravi podelu na zemlje-metropole i na zemlje-satelite koje su ranije bile u većini kolonije. Na pitanje zašto u zemljama-metropolama nije bilo do sada socijalističkih revolucija, i to čak ni u prošlosti kad su uslovi života i rada radničke klase u njima bili izrazito nepodnošljivi, Alen odgovara konstatacijom da radnička klasa u tim zemljama nije svesna svoje klasne pripadnosti. Pri tom on napominje da radnička klasa, sama po sebi, ne pravi revoluciju, već da je samo deo celokupne situacije. Savremena radnička klasa, iako je u njenom sastavu došlo do vrlo značajnih promena, u suštini nije neka „nova radnička klasa" jer se struktura ove klase uvek menjala i sigurno je da će i u budućnosti pretrpeti nove izmene. Da bi se utvrdila stvarna uloga i eventualna revolucionarna orijentisanost radničke klase, potrebno je istražiti dinamiku celog sistema čiji je ona deo.

Za takvu analizu, kaže Alen, paradigma koja je do sada najčešće upotrebljavana na Zapadu — analiza sistema — nije podobna. S obzirom na to da stvara zatvorene, izolovane statičke sisteme čiji se činioci mogu menjati zavisno od shvatanja istraživača, analiza sistema kao metod nema veći heuristički značaj, tim pre što je korišćenje analize sistema moguće samo za pojave koje su se već desile. Alternativa ovakvom pristupu je, prema autorovom mišljenju, dijalektički materijalizam. Primenom ovog metoda, kaže on, saznajemo promene do kojih dolazi (to je zasluga dijalektike), a i izvore i kauzalitete promena (što se postiže prihvatanjem materijalizma). Prednosti dijalektičkog materijalizma su, prema Alenovim stavovima, u tome što analiza pomoću ovog metoda polazi od celine ka delovima (u slučaju istraživanja kapitalizma to znači da svako istraživanje polazi od objašnjavanja osnovne protivrečnosti), što se proučavaju i priznaju mehanizmi unutrašnjih promena svake pojave, što se vrši istorijska analiza svih fenomena (pri čemu se, kako ističe autor, ima u vidu i to da je sadašnji trenutak takođe samo jedan stepen, jedna faza u razvoju) i što se identifikuju i mehanizmi i izvori promena koje se istražuju.

Kao primer istraživača koji su koristili metod analize sistema Alen navodi Herberta Markuzea i Ernesta Mandela. Oni su obojica prihvatili stav da u savremenim uslovima naročito u društvima razvijenog kapitalizma nije realno očekivati revolucionarnu akciju radničke klase. Zbog svoje inertnosti, zbog promene sastava i strukture, kao i zbog razvoja studentskog pokreta, radnička klasa u tim zemljama nije nosilac revolucionarnih promena. Da bi to postala, njoj je potreban spoljni stimulans — „detonator" — a to je, prema njihovom shvatanju, studentski pokret. Alen misli da je ovakva analiza netačna i nepotpuna. Pre svega, on ističe da je time odbačen dijalektički pristup analizi jer se zaboravlja da svaka pojava ima svoju unutrašnju protivrečnost koja predstavlja njen pokretač. On kaže da je pogrešno misliti da je neki društveni fenomen, na primer radnička klasa, unutar sebe miran i statičan i da

čeka na dejstvo nekog spoljašnjeg faktora. Kao primer za to da takav faktor ne može da odigra presudnu ulogu ako opšta situacija nije zrela za revolucionarne promene Alen navodi poznate događaje u Francuskoj maja 1968. godine.

U delu članka gde razmatra karakteristike savremenog kapitalizma i mogućnosti sprovođenja socijalističke revolucije autor pre svega podvlači to da danas razrešenje osnovne protivrečnosti kapitalističkog društva nije analitička, teorijska kategorija, već realnost. Postojanje socijalističkih zemalja i njihov privlačan primer za nerazvijeni treći svet znak je da je kapitalizam kao svetski sistem u opadanju. Privlačnost primera izgradnje socijalističkog društva za zemlje trećeg sveta autor obrazlaže činjenicom da sve te zemlje kao prvenstven cilj svoje aktivnosti imaju efikasan i ubrzan društveno-ekonomski razvoj, a da za sada u istoriji nije bilo primera da je neka od zemalja-satelita uspela da se izbori za status zemlje-metropole. (Mora se reći da autor ovde očito ograničava svoju analizu na određen istorijski period jer bi mu se inače moglo zameriti da su, na primer, i SAD svojevremeno spadale u grupu zemalja-satelita, odnosno kolonija, a da su danas izbile na prvo mesto u svetu po privrednom razvoju.)

Najrazvijenije zemlje kapitalizma traže unutrašnja rešenja za razrešenje kriza pred kojima se nalaze. Autor zastupa stav da su se u tom pogledu do sada izdvojila dva najvažnija metoda; (1) stvaranje korporacijskih država, što znači da savremeni kapitalizam više ne vidi rešenje u imperijalizmu, već u stvaranju fašističkih sistema, i (2) u tajnim dogovorima kakvi se, po Alenovom mišljenju, odvijaju unutar Evropske ekonomske zajednice i koji vode opresivnim internim rešenjima. U svakom slučaju, zaključuje on, da bi kapitalizam izbegao neke od kriza sa kojima se suočava, nužno će se pojačati stepen monopolizacije.

U takvim uslovima ne može se govoriti o istovetnoj revolucionarnoj situaciji u svim zemljama. Kao jedan od faktora koji otežavaju uspešnije angažovanje radničke klase, i pored sve jačih konflikata unutar kapitalističkog sistema koji pogoduju mobilisanju pripadnika te klase, Alen pominje istovremenu pojavu podele i i strukturisanja unutar klasa prema rasnim, etničkim, nacionalnim, verskim i drugim karakteristikama. Da bi se stekla tačna slika o društvenoj situaciji, kaže on, nužno je vršiti istraživanja vrlo konkretno za svaku pojedinu zemlju i za određen period jer revolucionarna situacija nije svuda ista i nije statična pojava.

N. R.

NOVA MYSL

Dvobroj 7—8 ovog časopisa u izvesnoj meri je „specijalan“: posvećen je „borbi protiv savremene antikomunističke ideologije“. U pitanju je serija od četiri članka, od kojih je uvodni — *Aktuelni problemi borbe protiv antikomunizma i revizionizma sa stanovišta odluka XXIV kongresa KPSS* — iz pera sovjetskog autora (dr Jelena Modžinska iz Filozofskog instituta Akademije nauka SSSR). Profesor Visoke političke škole CK KPČ Ladislav Hrzal autor je članka *Veza antikomunizma i revizionizma u ČSSR*, a profesor Univerziteta Komenskog u Bratislavi dr Jan Kvasnička članka *Antisovjetizam — zajednička crta imperijalističke ideološke diverzije i revizionističkih tendencija*. U ovom dvobroju ima još nekoliko članaka koji se po sadržaju takođe mogu uvrstiti u ovu seriju. Mi smo za prikaz odabrali članak dr Milana Matouša, zamenika direktora jednog partijskog instituta u Pragu, pod naslovom *Neka čehoslovačka iskustva iz borbe protiv*

antikomunističke ideološke diverzije. Članak dosta ilustrativno ukazuje na konstante u oblasti ideologije i omogućava bliži uvid u sadašnju političku klimu u Čehoslovačkoj.

Matouš već u prvoj rečenici, pozivajući se na partijske dokumente, tvrdi da se u „kontrarevolucionarnom razvoju 1968. godine u ČSSR" osećao „snažan uticaj antikomunističkog podrivačkog ideološkog i političkog delovanja". Odmah zatim tvrdi da su dalja „teoretska istraživanja" pokazala sve izrazitije kako se „idejna platforma tihe kontrarevolucije u ČSSR u svojim osnovnim kvalitativnim crtama formirala još od druge polovine 1950. godine" i da se nije radilo o nekakvom čehoslovačkom specifikumu, već samo o „kriznom pojavnom obliku onoga što je bilo karakteristično za značajnu etapu antikomunizma", a što i danas predstavlja opasnost. Antikomunističku idejnu koncepciju autor još naziva „ideološka priprema tihe kontrarevolucije". Da bi joj objasnio suštinu, on je poredi sa „ideološkom diverzijom" iz 1948. godine. On ističe da su te diverzije i sabotaže pričinile velike štete — gubitke u ljudskim životima, materijalne štete itd., ali da su u krajnjoj liniji, „zbog simpatija većine naroda prema Sovjetskom Savezu, koji je oslobodio zemlju od nacističke okupacije", bile „malo efikasne". Iz ovoga izvlači zaključak da je možda i to bio jedan od uzroka „kasnijeg potcenjivanja i uprošćavanja ove opasnosti". Autor misli najverovatnije na partijsko rukovodstvo kada govori o „potcenjivanju opasnosti".

Autor dalje tvrdi da su slični procesi zabeleženi i u drugim socijalističkim zemljama, ali da je naročito „poraz kontrarevolucije u Mađarskoj 1956. godine potvrdio nerealnost antikomunističkih planova iz godina hladnog rata". Nakon toga, po autoru, javljaju se „nove tendencije", „nova etapa", sa „novom koncepcijom antikomunizma". On tvrdi da se radi o veoma složenom procesu, čiji su mnogi aspekti već objašnjeni. Bitno je, navodno, to da antikomunizam od druge polovine 50-tih godina prestaje da se orijentiše na „nasilnu likvidaciju socijalizma u jednom potezu" i da računa sa „prethodnom etapom unutrašnjeg razbijanja socijalističkog društva koja treba da promeni uzajamni odnos snaga". Ova koncepcija istupa, navodno, kao pobornik socijalizma, ali u „antimarksističkom i antilenjinskom značenju, sa parcijalnim socijalnim reformama, bez društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju, u nacionalno ograničenom okviru i na platformi neprijateljstva prema Sovjetskom Savezu". U arsenal ove koncepcije uvršćuje „novu ulogu političkog liberalizma i ideološkog revizionizma". Autor smatra da je posebno privlačan objekat ovih snaga „deo inteligencije", „neiskusni deo omladine" i „zadružno seljaštvo". Ovakvu orijentaciju antikomunizma smatra utoliko opasnijom od prethodne što „koristi posledice socijalne strukture kapitalističke Čehoslovačke", gde su veliki značaj imali sitnoburžoaski slojevi na selu i u gradu, i, naročito, što „oživljava malograđanske nacionalističke iluzije i reakcionarne tradicije". Pored „desnog socijalizma" autor navodi i takozvanu ideologiju „masarikizma", koja, po njemu, predstavlja „čehoslovačku varijantu buržoaskog liberalizma, iluziju socijalnog pomirenja između eksploatisanih i eksploatatora na platformi nacionalnog i religiozno-humanističkog jedinstva".

Na kraju ovih opštijih razmatranja Matouš tvrdi da je nova koncepcija antikomunističke ideološke diverzije karakteristična po „militantnom antisovjetizmu", da je opasnija od prethodne, ma kako izgledala „mirnija", da koristi svaku argumentaciju samo ako to pomaže postizanju „utilitarnih razbijačkih ciljeva", da koristi postojeće potcenjivanje ideološkog rada u društvu i politički pragmatizam i da se njena taktika „menja operativno... sa mogućim strateškim izmenama i u intervalu od nekoliko meseci". Pošto je naveo neke teorije i njihove nosioce, autor interpretira nekoliko njihovih „stožernih antilenjinskih principa":

1) perspektive razvoja ljudskog društva ne iziskuju nužno revolucionarne promene kapitalističke društveno-ekonomske formacije;

2) taj razvoj ne iziskuje vodeću ulogu radničke klase;

3) moguć je bez vodeće uloge marksističko-lenjinističke partije kao nosioca revolucionarne naučne ideologije i vodeće snage društvenog razvitka;

4) nije nužan proleterski i socijalistički internacionalizam kao međunarodno jedinstvo na klasnom socijalističkom principu.

Više od polovine prostora u svom članku Matouš posvećuje „napomenama koje se tiču mesta i uloge revizionizma u ukupnoj antikomunističkoj ideološkoj diverziji protiv ČSSR". „Revizionističku platformu" kvalifikuje kao "instrument kontrarevolucije", koji, navodno, i dalje služi kao sadržaj ideološke diverzije „postavgustovske političke emigracije" i „antikomunističkih centrala". Matouš dalje tvrdi da je „revizionistički talas" koji se formirao od polovine 50-tih godina „za izvesno vreme stekao u Čehoslovačkoj dominantan uticaj", ali ne predstavlja jedinstven sistem gledišta po onome šta tvrdi, već pre po tome što predstavlja negaciju marksizma-lenjinizma. Autor zatim tvrdi da je revizionizam bio u društvenim naukama idejno prožet i povezan sa revizionizmom i infiltracijom buržoaskih pravaca u umetnosti, sa buržoaskim pseudoobjektivizmom i trkom za senzacijama u žurnalistici i slično. Njegova antimarksistička platforma ispoljavana je i u suprotnim, nespojivim teoretskim pravcima — na primer, u filozofiji kroz neopozitivizam i strukturalizam uz istovremene tendencije egzistencijalizma i fenomenologije, u ekonomiji i političkim teorijama kroz elitaške tendencije, koje su vodile čak tehnokratskom apsolutizmu, uz istovremenu „idealizaciju nekakve čiste apsolutne demokratije, povezane sa stihijnim delovanjem tržišne privrede".

Pripisujući revizionistima težnju da podriju koncepciju socijalizma pričama o „srodnosti" autentičnog marksizma i buržoaskih teorija, Matouš ističe da „nije slučajno što se prvi napad revizionizma u 1956. godini koncentrisao na pitanja odnosa ideologije i nauke". (Pri tome zanemaruje da je to predstavljalo takođe deo opšte eksplozije revolta u socijalističkim zemljama protiv krajnje dogmatskih stega koje društvenim naukama nisu prepuštale gotovo nikakav prostor za objektivno istraživanje i sopstveni razvoj. Čisto apologetska pozicija ovih disciplina dovela je neke filozofe na pomisao da se posluže mladim Marksom protiv ideologije kao nenaučne, iskrivljene svesti. To do danas nije zaboravljeno. Štaviše, uvršćeno je u svesno pripremanu globalnu antikomunističku zaveru. Ostaje, međutim, zanemareno kakva je to ideologija bila. Matouš nakon mnogih reformi koje je sama Partija uvodila smatra, izgleda, da je to bilo u redu.

Pa ipak, dopušta da je bilo i nečeg lošeg — „istorijske pogreške i tragične zablude". Ali on ih pominje samo da bi istakao kako su one predstavljale „najmasovnije sredstvo revizionističke propagande" budući da su svesno hipertrofirane. Cilj je bio da se „skandaliziranjem i apsolutnim zaključcima iz takozvanih političkih procesa... diskredituju Partija i socijalistička državna vlast".)

Ovom talasu dalje se pripisuje: „negiranje lenjinskih principa socijalističke politike i ekonomije", „usmerenost protiv socijalističke društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju", „protiv načela rukovodeće uloge Partije u društvu i protiv idejnog i političko-organizacionog jedinstva Partije", pripisuje mu se „pomodarstvo u sociologiji", „napuštanje klasnog pristupa" itd. A onda sledi stav: „Tokom 1968. godine revizionisti su otvoreno prešli iz teoretske oblasti u politiku i proklamovali celovitu antimarksističku, antilenjinističku koncepciju takozvanog specifičnog čehoslovačkog modela socijalizma." I dalje: „To je predstavljalo istorijski reprodukovanu tradicionalnu desno socijalističku ideju takozvanog demokratskog socijalizma — koja je po svojoj suštini značila manevarski trik radi postepene restauracije kapitalizma." Ni reči o Partiji, njenom programu i politici u to vreme, o vladi i njenom programu, o državnoj politici, o ozakonjenom novom privrednom sistemu, o međunacionalnim odnosima, o osnovnim društvenim kretanjima. Ostao je samo „revizionistički talas" kao „najopasniji instrument antikomunizma". Marksisti naučnici i visoki državni ili partijski funkcioneri — Šik, Mlinarž, Kosik, Mahonjin — okvalifikovani su kao „eksponirani revizionisti još davno pre 1968. godine".

Matouš posebno podvlači 21. avgust 1968. godine kao „najdramatičniji trenutak“ u kojem su „revizionisti i desni oportunisti pokušali da sasvim dezorijentišu Partiju i čehoslovačku i svetsku javnost“. Tu podrazumeva „neklasni, protivinternacionalistički proglas Predsedništva CK KPČ“ (u kojem se osuđuje upad trupa zemalja Varšavskog ugovora u Čehoslovačku), za koji ističe da je imao „katastrofalne posledice“. Ako autor članka objektivno i kompleksno analizira taj trenutak, odista se postavlja pitanje na koji način su se *nakon* vojne intervencije mogle dotične „katastrofalne posledice“ izbeći.

Iz prethodnih premisa Matouš zaključuje da se revizionizam u krajnjoj liniji predstavio kao „ideološka platforma avanturističke politike usmerene na antisovjetizam i razbijanje međunarodnog komunističkog pokreta“. Pored toga, on naglašava da šteta koju su čehoslovački revizionisti pričinili „ne samo našoj, već i bratskim komunističkim partijama“ predstavlja „pouku kakva cena se plaća za idejno-političko kompromiserstvo i liberalizam, za potcenjivanje principijelne borbe za idejnu čistotu i stvaralački razvoj marksizma-lenjinizma“.

Na osnovu izloženog Matouš ističe kao najaktuelniji i neposredan zadatak — „svestrano jačanje socijalističkog internacionalizma... i u oblasti naučnog istraživanja i aktivne ofanzivne ideološke borbe protiv antikomunizma“. Na čehoslovačkom primeru on dokazuje „ispoljavanje opštih principa klasne borbe savremene epohe“ i otuda nužnost povezivanja iskustava i teorijske spoznaje „bratskih komunističkih partija“. Sovjetskoj partiji, kao „najiskusnijoj“ u toj „saradnji“, pripisuje vodeću ulogu.

ŽIVORAD JEVTIĆ

Political Science Quarterly

Članak *Ka ujedinjenoj društvenoj nauci* Karla Landauera (Carl Landauer) predstavlja kritički osvrt na dosadašnje korake koji su činjeni u oblasti integracije društvenih nauka; istovremeno su dati i neki primeri koji, po autoru, najbolje ilustruju dosadašnje tokove i nužne promene koje u budućnosti na tom polju treba ostvariti. Ovaj članak objavljen je u nedavno izašlom broju ovog američkog časopisa i interesantan je već i zato što su ovakve analize savremene društvene nauke relativno retke.

Autorovo uverenje da je danas integracija društvenih nauka (ne mehanička — već sintetička, ne formalna — već suštinska) neophodnost koju nameće saznanje o velikoj ispreletenosti i čvrstoj povezanosti i međuzavisnosti svih procesa i pojava u društvu; on sam navodi možda najpoznatije, ali zato i najuverljivije primere kao što su uzajamni uticaj ekonomskih i političkih činilaca. S obzirom na to da je veza među društvenim pojavama još ranije uočena, pokušaj da se i u oblasti teorije ostvari jedinstvo proučavanja jedne pojave sa više aspekata nisu sasvim novi. Međutim, po Landauerovom mišljenju, ti pokušaji, bez obzira na to da li su ostvarivani u okviru nekog visokoškolskog programa ili u nekom istraživanju koje je kasnije objavljeno kao zbirna studija, nisu bili sasvim uspešni. Kao uzrok relativne neefikasnosti dosadašnjih napora na polju integracije društvenih nauka on navodi dve stvari — veliku težinu i nesumnjivu složenost postavljenog zadatka i probleme metodološke prirode koji se nužno javljaju prilikom takvih pokušaja.

U svim oblastima nauke primetan je trend ka specijalizaciji, koja je,

pored ostalih pozitivnih uticaja, neosporno delovala i u pravcu kombinovanja rezultata do kojih se došlo u pojedinim naučnim oblastima — naročito kada se radilo o izučavanju empirijskog problema koji se nalazi na raskršću više disciplina. U takvim slučajevima, kao što su, na primer, društveni razvoj ili urbanizam, naše znanje je uvećano upravo zahvaljujući interdisciplinarnom pristupu određenoj pojavi.

Međutim, posle određenog puta koji je nauka već prešla u pogledu specijalizacije, danas se treba boriti za sintetizaciju nauke koja treba da se suprotstavi specijalizaciji. Današnje interdisciplinarne studije, koje određeni problem posmatraju sa specijalizovanih stanovišta pojedinih naučnih disciplina, ne vode stvarnom progresu na putu spajanja društvenih nauka; stvar je u tome, smatra Landauer, što su u dosadašnjim pokušajima integracionog pristupa društvenim problemima naučnici iz pojedinih grana posmatrali centralno postavljen problem samo sa svog aspekta.

Literatura koja je nastala na osnovu istraživačkih napora u oblasti integracije društvenih nauka može se, po autorovom mišljenju, podeliti prema metodološkim karakteristikama u dve grupe. U prvu grupu autor svrstava one istraživačke studije na kojima su sarađivali naučnici različitih profila (sociolozi, ekonomisti, politikolozi) od kojih je svaki sa svog stručnog aspekta obradio izučavani problem. Takva obrada je korisna za proširenje i obogaćenje našeg saznanja o nizu pojava u društvenom životu, ali to ni u kom slučaju nije integracija društvenih nauka. U drugu grupu spada ona literatura u kojoj su ostvareni napori da se izgradi superstruktura novih koncepata u koje treba uklopiti ekonomske, političke ili druge vrste društvenih fenomena. Autor naglašava da neadekvatnost (sa stanovišta integracije društvenih nauka) takvih istraživanja ne leži u upotrebi opštih koncepata; štaviše, on i sam ističe da su oni nužni. Međutim, takvo njihovo stvaranje nije podesno jer predstavlja inherentni formalizam i vodi velikoj složenosti, koja čak i skriva postavljeni cilj; u takvim slučajevima neophodno je učiti novi jezik i prilagoditi se novim terminima, a to zahteva veoma mnogo dodatnog napora i energije. Takva izgradnja superstruktura i stvaranje novih koncepata u koje treba naknadno uklopiti rezultate istraživanja i određene fenomene vodi zato smanjenju mogućnosti komuniciranja sociologa i naučnika iz ostalih oblasti društvenih nauka.

Pristup koji su Talkot (Talcot) Parsons i Nil (Neil) Smelser koristili u svojoj knjizi *Ekonomija i društvo* autor označava kao pristup koji društvo posmatra kao jedan sistem; principi svakog društvenog sistema su očuvanje datog modela, postizanje ciljeva, adaptacija i integracija. U okviru društva Parsons i Smelser izdvajaju podsisteme kao što su privreda, zatim politika. Mada prihvata tezu da društvo može biti shvaćeno kao sistem izdeljen na podsisteme, Landauer smatra da je to samo jedna intelektualna konstrukcija koja predstavlja metod u izučavanju određenog problema. Autor se pita koliko stvarno napredujemo u saznavanju korišćenjem tih podsistema u istraživanju društvenih pojava. Taj metod može biti koristan kao sredstvo za pokazivanje nekih odnosa u društvenoj realnosti, ali je neadekvatan kao sredstvo kojim treba da se opiše sveukupnost odnosa u društvu; štaviše, taj metod je potpuno nepodesan za spajanje pristupa različitih društvenih nauka u svakodnevnoj visokoškolskoj ili istraživačkoj praksi.

Druga knjiga koju autor analizira je *Politika, privreda i blagostanje* Roberta Dala (Dahl) i Čarlsa (Charles) Lindbloma. U njoj je učinjen pokušaj da se ostvari integracija ekonomije i političke nauke. Glavni koncept kojim se autori služe je kontrola; materijal je iznet i sređen prema načinu društvene kontrole koji je moguć ili koji proističe iz različitih društvenih procesa. Za ovu knjigu Landauer kaže da je komplikovana jer su u njoj upotrebljeni novi izrazi čiji sadržaj nije uopšte poznat ni prihvaćen. Sem toga, mnogi fenomeni vrlo teško mogu da se uklope u datu šemu. Autor smatra da u društvenom životu nije važna jedino dominacija, već da podjednako treba obratiti pažnju i na saradnju i stvaranje određenih društvenih mehanizama. Za

Dalovu i Lindblomovu šemu autor smatra da bi bila prihvatljiva ako bi se radilo o eseju o različitim sredstvima kontrole.

Na osnovu analize ovih i nekih drugih knjiga Landauer je došao do zaključka da su pokušaji integracije društvenih nauka stvaranjem opštih koncepata pretrpeli neuspeh. Zato bi se za sada trebalo ograničiti na nešto skromniji pristup. Autor predlaže da se povede diskusija o međusobnim odnosima pojedinih fenomena iz raznovrsnih područja društvenog života, ali da se pri tom zaborave težnje za stvaranjem koncepata koji bi odgovarali samo pojedinim specifičnim odnosima.

Društvene nauke objašnjavaju pojave društvenog života, ali ih tumače uglavnom različito i odvojeno. Danas bi bila neophodna znatno veća međusobna saradnja pojedinih naučnih grana i disciplina u istraživanju niza pojava.

N. R.

CENA 5 DINARA

H/K

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

IZ SADRŽAJA

1972

10

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.
SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 50 dinara.
Za inostranstvo 8 USA dolara.
Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 608-1-270-1, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Grafičko preduzeće »Prosveta«, Beograd, Đure Đakovića 21.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

GODINA XV 1972 BROJ 10

SADRŽAJ

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

NOVE INICIJATIVE I NOVE MOGUĆNOSTI U JAČANJU SAVEZA KOMUNISTA

Pismo predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, kao i javna istupanja druga Tita u poslednje vreme, posebno njegov intervju listu „Vjesnik“ i završni govor rukovodećem društveno-političkom aktivu SR Srbije, dali su podsticaj širokoj političkoj aktivnosti u celoj zemlji. Ti dokumenti su dobili izuzetan značaj ne samo po tome što imaju snagu obaveznosti u preispitivanju politike i stavova svake organizacije i svakog člana, nego su postali i svojevrsna osnova idejno-političke diferencijacije u Savezu komunista i društvu uopšte. Pismo, kao i prva reagovanja na njega, razmatralo je i usvojilo i Predsedništvo SKJ.

Ostvareni su već i prvi rezultati. U akciju su pokrenute široke mase radnih ljudi i partijskog članstva. Nema gotovo ni jedne osnovne, opštinske, pokrajinske ili republičke organizacije koja već nešto konkretno nije učinila na liniji Pisma ili, pak, nije napravila program svoje buduće aktivnosti. U Srbiji i Sloveniji došlo je i do većih personalnih promena koje treba da omoguće brže i efikasnije sprovođenje političkog kursa inaugurisanog pomenutim dokumentima.

I

Osnovna karakteristika Pisma je u tome da Savez komunista učvrsti svoje jedinstvo i da poveća akcionu sposobnost i efikasnost u delovanju. Drug Tito je veoma reljefno ocrtao period u kome se nalazimo kada je rekao: „Počeo sam borbu za jedinstvo naše Partije.“ Razume se, za jedinstvo u novim uslovima, u velikoj istorijskoj bici za potpunu afirmaciju samoupravljanja, tog najrevolucionarnijeg fenomena epohe u kojoj živimo i najautentičnijeg stvarnog pokreta radničke klase kome pripada budućnost. Uostalom, ne postoji nikakva dogma niti formula o jedinstvu; ono nije zasvagda dato, već uvek zadato, pa se stalno iznova uspostavlja na osnovi strategije i taktike političkog pokreta radničke klase na svakoj novoj etapi revolucije.

Ta borba za jedinstveniji i akciono sposobniji Savez komunista, koji treba da se prestroji i prilagodi sadašnjim potrebama društvenog razvitka, ne odvija se, dakle, van vremena i prostora, već proističe i oslanja

se na ogromne rezultate koji su ostvareni u svim oblastima društvenog života. Veliko i bogato iskustvo jugoslovenskog radničkog pokreta, posebno Komunističke partije, odnosno Saveza komunista Jugoslavije, uvek je bilo osnova i za kritičko preispitivanje prakse, analizu uspeha i neuspeha, otvaranje novih inicijativa, ideja i mogućnosti za radikalizovanje revolucije. Kontinuitet revolucije se, naposletku, ne uspostavlja samo kadrovskim putem, biologističkim shvatanjem odnosa između starih i novih generacija, već pre svega dijalektikom društvenih odnosa, jer se klica novog uvek nalazi u utrobi starog. Kritika postojećeg, pa i manji ili veći prevrati u sistemu vrednosti jednog radničkog pokreta, nisu samosvrha, već odgovoran posao revolucionara. Istinska kritika je, sama po sebi, često gruba i nemilosrdna; ona razgolićuje postojeće u svoj njegovoj sveukupnosti, ali ne sa ciljem da radničku klasu dezorijentiše i razoruža za predstojeće bitke, već da je osposobi i mobiliše. „Sa svoje strane — kako je to još davno rekao Marks — mi moramo stari svet potpuno izneti na videlo i pozitivno izgraditi novi."

Ovo kratko razmišljanje o kritici nije slučajno jer je i Pismo, strogo uzev, jedan od retkih javnih dokumenata u kojima se vrlo oštro i bespoštedno kritikuju određene slabosti i deformacije u Savezu komunista i društvu i energično insistira na njihovom otklanjanju. Stoga je ono i pokrenulo najšire slojeve na akciju; ovih dana milioni komunista i radnika su na delu kritičari. To je vrlo pozitivno jer se mnoštvom mišljenja, pa i razlika koje se pri tom javljaju može racionalnije doći do prave sinteze, utvrđivanja mera i zadataka za unapređenje i promenu postojećih odnosa. U tome se, ipak, ne mogu zanemariti dve stvari.

Prvo, progresivnu, angažovanu i opravdanu kritiku ne treba ničim sputavati niti njeni nosioci mogu snositi ma kakve konsekvence. Komunist treba da se kritički određuje, razume se, najpre prema radu svoje organizacije i prema sopstvenoj aktivnosti. Ali, na tome se ne može zaustaviti; njegovo je pravo i obaveza da razmatra i kritikuje sve odnose i pojave u Savezu komunista u celini jer je on osnovni subjekt u izgrađivanju partijske politike, a uz to je i dobrovoljno stupio u članstvo revolucionarne avangarde. Mnogi članovi Saveza komunista, na žalost, nisu u stanju da se stave u tako aktivan položaj pošto često ne raspolažu ni minimalnim objektivnim informacijama o tome šta se stvarno zbiva u celom Savezu komunista, organizaciji njihove republike, pokrajine ili opštine. Stoga je neophodna pomoć svih partijskih foruma i članstvu i osnovnim organizacijama u pogledu bolje informisanosti. Isto tako, treba se boriti za principijelnost, konzistentnost i celovitost u kritici, za razotkrivanje svih, a ne samo pojedinih činjenica, za ukidanje takozvanih tabu tema, pogotovu kada se kritika vrši u redovima Saveza komunista.

Drugo, pravo na kritiku podrazumeva i odgovornost onoga koji kritikuje. Istinitost je bitna pretpostavka kritike; kritika bez argumenata ne samo da ne pogađa svoj predmet, već i sama postaje predmetom argumentovane kritike. Kritika mora biti objektivna, ali to ne znači i objektivistička, neutralna, neangažovana. Kritika kojoj nije cilj unapređenje revolucionarne prakse, već lični motiv i lična korist, neprihvatljiva

je i reakcionarna. Kritika koja samo ruši i ne otvara nikakve perspektive srozava kritičara na poziciju desperaterstva i nihilističkog negatorstva.

Takvih kritika i takvih kritičara ima i u raspravama povodom Pisma. Na primer, pod vidom borbe za veći uticaj radničke klase kritika se ponekad obara na samoupravljanje, to jest na jedino mogućan način egzistencije radničke klase kao rukovodeće snage društva. Ili, u ime novih i radikalnijih ideja, koje, uzgred rečeno, još nisu ni proverene u praksi, ponekad se postojeći idejni fond u celini jednostavno „otpisuje" kao tobože istorijski prevaziđen i konzervativan. Pojedinim elementima toga fonda zaista i jeste mesto u „muzeju starina", ali su u njega utkane i mnoge fundamentalne vrednosti naše revolucije, koje se takođe podvrgavaju destrukciji, a katkad i obezvređuju i degradiraju do te mere da ispada da jugoslovenski komunisti maltene ništa pouzdano ne znaju o društvenom biću sopstvene zajednice.

II

I aktuelnu kritiku Saveza komunista treba shvatiti kao nastojanje da se on što pre transformiše u onakvu avangardu kakva je potrebna radničkoj klasi na ovom stepenu razvitka samoupravnih odnosa. Kritika postojećeg stanja i odnosa najbolje je, čini se, izražena u sledećim stavovima iz Pisma:

„U nedoslednostima, kolebanjima i neefikasnosti u izvršavanju usvojenih zaključaka ispoljavaju se mnoge slabosti koje postoje u organizacijama i vodećim organima Saveza komunista:

prisustvo i uticaj interesa i shvatanja oprečnih interesima radničke klase i socijalističkog samoupravljanja;

uticaj birokratskog mentaliteta, sitnosopstveničke stihije i malograđanske psihologije, što se izražava u zamenjivanju principijelne politike politikantstvom i u prodiranju političkih intriga, koje su često inspirisane od strane neprijateljskih elemenata iz zemlje i inostranstva;

ukorenjenost oportunizma koji je uzeo široke razmere; tolerisanje pogleda i političkih ponašanja koji su suprotni ideologiji i politici Saveza komunista;

neujednačeni kriteriji i različiti stepen intenzivnosti u akciji na ostvarivanju političkih stavova SKJ u različitim društvenim sredinama;

pojave idejno-političke i akcione razjedinjenosti sve do pokušaja obnavljanja i jačanja, u starim ili novim oblicima, grupašenja, frakcionaškog delovanja i borbe klika za pozicije vlasti."

Pobrojani stavovi su ujedno i uzroci nedovoljnog idejnog i akcionog jedinstva Saveza komunista, izvesne njegove paralize i neefikasnosti. Pismo, uglavnom, ne konstituiše novu politiku, već insistira na energičnom sprovođenju već usvojenih stavova, odnosno Programa i Statuta SKJ, odluka Devetog kongresa, Konferencije i Predsedništva SKJ, jer se ti dokumenti s pravom smatraju sasvim dovoljnim za orijentaciju i aktivnost na svim onim frontovima borbe za koje se u ovom trenutku

Pismo posebno zalaže. Primarni značaj ima, dakle, revolucionarna akcija da se ostvare oni zadaci i ciljevi za koje se Savez komunista već javno opredelio, a time i obavezao pred klasom i društvom. To, naravno, ne znači da je sa ideologijom sve u redu, da se ne treba boriti za njenu reintegraciju i konsolidaciju, jer se i polazi od činjenice da su i u redovima Saveza komunista prisutni uticaji, interesi i shvatanja tuđi radničkoj klasi i samoupravljanju.

Značaj ideologije, kao jasne platforme i revolucionarne vizije budućnosti, nije, čini se, nikad bio veći nego danas. Opšti putevi, pa i mnoga pojedinačna rešenja razvitka socijalizma u nas su dati i dobro poznati. Postojećim idejnim fondom i teorijskim saznanjima nije, međutim, mogućno objasniti sve nove tendencije i pojave niti, pak, dati odgovore na pojedina otvorena pitanja, pa se Savez komunista i zbog toga ne tako retko sapliće i zapetljava u pragmatičkoj realnosti svakidašnjice, što se, svakako, negativno odražava na izvesna društvena kretanja i što avangardu čini neefikasnom, zadržavajući je u horizontu klasične političke partije. Pa ipak, kolebanja i sumnje u već saznatom, kao i odstupanja od usvojenih i u praksi proverenih stavova nanela su najveće štete delovanju Saveza komunista, pa i njegovom ugledu.

Jedinstvena ideologija je osnovna pretpostavka postojanja Saveza komunista Jugoslavije kao jedinstvene revolucionarne organizacije. To je poznata istina, sadržana još u Marksovom konceptu partije, ali veoma aktuelna za sadašnje naše prilike. Postavlja se, međutim, pitanje: kako u izmenjenim uslovima doći do jedinstvene ideologije? Tu su, izgleda, bitne dve stvari: (a) šta i koliko u postojećem idejnom fondu treba menjati i na koja još otvorena pitanja ove etape borbe za socijalizam treba dati potpune odgovore i (b) kako i kojim putevima obezbediti ideološku integraciju, kako proces izgradnje ideologije treba da teče od takozvane partijske baze, preko samostalnih i samoinicijativnih delova (saveza komunista u republikama i pokrajinama), do Saveza komunista Jugoslavije kao celine.

Svojim Programom, tim velikim istorijskim dokumentom koji je već poodavno postao tekovina ne samo našeg pokreta, Savez komunista Jugoslavije je dao viziju jednog humanog, demokratskog socijalističkog društva zasnovanog na samoupravnim osnovama. Samoupravljanje je počelo da biva stvarnost, a mnogi stavovi Programa su obogaćeni rezolucijama Osmog i Devetog kongresa i mnogim drugim partijskim dokumentima. Program je sa najvećim uspehom položio ispit u istorijskoj praksi; mnogi njegovi stavovi ne samo da važe i danas, nego su, potvrđujući se u realnim odnosima našeg društva, stekli atribute trajnog i vrlo ubojitog oružja u savremenoj borbi za socijalizam. Ali, sa one vremenske uzvišice kada je Program donet nisu se mogli sagledati ni predvideti svi uslovi i elementi budućih kretanja, pa je stoga neophodno da, ako se tako može reći, rekonstruišemo i dalje razvijemo postojeći Program SKJ, odnosno da ga oplemenimo novim idejama i novim saznanjima.

To i treba da bude prvorazredan zadatak teorijskog rada u Savezu komunista u pripremama za Deseti kongres. Neophodan je jedan petnaestogodišnji bilans naše političke i teorijske misli, ali u kontekstu razvoja teorijskog mišljenja, posebno marksizma, u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu.

Kad je već reč o teoriji, treba raspraviti i odnos između onoga što se zove životna situacija radničke klase i položaj i uloga Saveza komunista, s jedne, i stanje teorijske misli u celini, s druge strane. Drugim rečima, treba bilansirati razvoj i stanje naše teorijske misli o radničkoj klasi i Savezu komunista kao njenoj avangardi. Trebalo bi, posebno, preispitati sadašnje stanje teorijskog rada u celini i sagledati mesto teorije u životu i razvoju našeg radničkog pokreta.

U Pismu se ozbiljno upozorava na kolebanja, nedoslednosti i odstupanja od principa demokratskog centralizma, a u nekim raspravama se ističe i potreba za revizijom Statuta SKJ. Buduće transformisanje Saveza komunista i njegova organizaciona izgradnja ne mogu mimoići ni dilemu o samoj prirodi avangarde: je li ona savez nacionalnih (republičkih) partija ili jedinstvena organizacija? Često se čuje da je to lažna dilema, odnosno da je Savez komunista „i jedno i drugo", premda je, valjda, i onima koji se za to zalažu posve jasno da je takva simbioza nemogućna i teorijski neodrživa.

Kad je o tome reč, neophodno je istaći jednu distinkciju. Principi koji važe za društvo, državu ili za odnose između više država (republika) u jednoj federativnoj strukturi ne mogu se poistovećivati sa odnosima i principima koji vladaju u revolucionarnom pokretu niti se u njega mogu mehanički presađivati. Zalagati se za takav paralelizam praktično znači zalagati se za to da se i Savez komunista ustroji na federativnim osnovama, odnosno da se pretvori u savez nacionalnih partija. Federacija je oblik zajedničkog življenja u kojem se pre svega obezbeđuju zajednički interesi, ali i široki razmah samoupravljanja u lokalnim, pokrajinskim i republičkim zajednicama, što i čini temelj ostvarivanja pune ravnopravnosti nacija i narodnosti, preko čega se ujedno konstituiše i takozvano integralno samoupravljanje. Stoga se komunisti, pre svega, i potvrđuju kao revolucionari svojom borbom za klasno i nacionalno oslobođenje u okviru svoje nacije. Ali, oni se na tome ne zaustavljaju jer i u tom pogledu „prednjače ostaloj masi proletarijata" razvijajući i svest o federaciji nacija kao istorijskom prelazu ka „svesnom i tešnjem jedinstvu trudbenika koji su se naučili dobrovoljno uzdizati iznad nacionalne odvojenosti" (Lenjin).

Federativno ustrojstvo, odnosno stvaranje saveza nacionalnih (republičkih) partija neminovno bi, hteo to neko ili ne, dovelo do raspadanja Saveza komunista Jugoslavije kao jedinstvene organizacije. Potpuno osamostaljivanje ili otcepljenje pojedinih saveza komunista u republikama i njihovo pretvaranje u nezavisne nacionalne partije nužno bi pretpostavljalo i stvaranje posebnih nacionalnih ideoloških platformi i njihovo sukobljavanje, ili bi, pak, rađalo tendencije avangardizma saveza komunista jedne, odnosno bilo koje republike (nacije), što bi, u krajnjoj liniji, bilo gotovo jedno te isto.

„Takva (avangardistička) pozicija bilo kog dela našeg pokreta, bilo kog rukovodstva bilo koje republike — kaže Milentije Popović — može da bude i početak za raskidanje onih odnosa i veza na kojima počiva i koji sačinjavaju jedinstvo Saveza komunista. Jedinstvo Saveza komunista nije moguéno održati i očuvati i uspostaviti na avangardizmu bilo koje partije, organizacije u bilo kojoj republici, u bilo kojoj naciji. Vrlo je važno da se ovi pojmovi i ove kategorije razjasne i da budu čisti. Marksističko učenje o partiji kao avangardi u borbi za socijalizam, njena avangardna uloga u odnosu prema drugim socijalnim slojevima i snagama, znači okupljanje i stvaranje socijalne baze na kojoj treba stvoriti uslove za pobedu revolucije, za pobedu socijalizma, za dalji razvoj socijalizma. Danas je moguéno na paroli o avangardnoj ulozi partije, a to znači Saveza komunista Jugoslavije, uspostaviti i razvijati zajednicu u kojoj su narodi ravnopravni. Ako mi odnose ravnopravnosti u partiji, u Savezu komunista Jugoslavije, razbijamo i pokušavamo da uspostavimo u ovoj ili onoj formi drugačiji odnos, ili u najmanjoj meri da nametnemo shvatanje, strategiju i politiku jedne od republičkih partija, mi razbijamo osnovicu na kojoj je moguéna ravnopravnost, bez obzira i na pravo veta i u svim drugim odnosima. Jer, u partiji se, u vodećoj snazi, narušava odnos koji omogućava i ravnopravne odnose među narodima. To će uvek voditi u sukobe, a sukobe ćemo morati rešavati na neki način, preko sudara kroz državu, silu i tome slično. Pri tome će oni koji u tom trenutku imaju najveću moć, državnu silu, rešavati sukobe u svoju sopstvenu korist, a na štetu drugih" („Politika" od 5. i 6. juna 1971. godine).

Savez komunista Jugoslavije se mora odlučno suprotstaviti svakoj tendenciji idejne i političke dezintegracije, što, na drugoj strani, pretpostavlja samostalnost, samoinicijativnost i ravnopravno učešće svih saveza komunista u republikama i pokrajinama u utvrđivanju zajedničke politike, ali i podjednake obaveze u njenoj realizaciji, pa i podjednaku odgovornost za rezultate politike SKJ. Problemi izgradnje Saveza komunista su brojni, ali ovde ćemo ukazati još samo na tri: forumski način rada, potreba idejno-političkog osposobljavanja članstva i kadrovska politika.

a) Nedovoljna efikasnost, zatvorenost i odvojenost rukovodstava Saveza komunista od članstva i osnovnih organizacija jeste jedna od najvećih slabosti u njihovom radu. Mnogi forumi su se, istina, redovno sastajali, ali su njihovi zaključci bili isuviše opšti i apstraktni, tako da nisu ni mogli da pokrenu članstvo na šire i konkretnije akcije. Tako se i stvarao privid da su mnoga rukovodstva aktivna, dok su organizacije bile prepuštene same sebi, a ako se ta pojava projicira na ceo Savez, ispalo bi da smo imali veoma aktivna rukovodstva, a neefikasnu Partiju u celini.

b) Idejno-politička osposobljenost članstva je zaista u raskoraku sa potrebama današnje situacije. Čak i mladi članovi, koji dolaze iz redova radničke, seoske, školske i studentske omladine i koji u proseku imaju znatno veće opšte obrazovanje, ne mogu često da odgovore ni elementarnim zahtevima koje iziskuju iole složenije političke akcije. Otuda se po-

novo aktuelizuje i pitanje posebnog partijskog i marksističkog obrazovanja u celini.

c) Savez komunista je u znatnoj meri oslabio svoj uticaj na kadrovsku politiku. Na mnogim vrlo značajnim društvenim, državnim i privrednim funkcijama često se nalaze ljudi koji iz raznih razloga nisu dorasli tim dužnostima. U ovoj oblasti ima i ozbiljnih pojava privatizacije i monopola pojedinaca i grupa. Najzad, kadrovska politika je jedna od bitnih komponenti obezbeđivanja vodeće uloge Saveza komunista.

III

Pismo vrlo konkretno identifikuje deformacije i nagomilane probleme u društvu u sadašnjem trenutku.

„Stabilizacija naše privrede — kaže se u Pismu — nailazi na mnogobrojne prepreke. Još nisu otklonjeni uzroci nestabilnosti. Nije izvršen temeljan preokret u dosadašnjem ponašanju. Nelikvidnost još pritiskuje svom težinom. U porastu je broj radnih organizacija sa gubicima. Još uvek ima dosta nepokrivenih investicija. Društveno-političke zajednice nisu izmirile svoje obaveze prema privredi, a viškovi u budžetima nisu vraćeni privredi. Nalazi društvenog knjigovodstva i inspekcijskih službi ostaju bez utvrđivanja efikasne zakonske i društvene odgovornosti. Izlaz iz trenutnih teškoća još uvek se traži, pre svega, u porastu cena. I pored povoljnih ekonomskih rezultata u proizvodnji, izvozu i zaposlenosti, slabosti koje nisu otklonjene mogu da dovedu u pitanje te rezultate ako se ne bude brzo i radikalnije menjalo ponašanje svih nosilaca privredne aktivnosti, svih organa odgovornih za privredna zbivanja u zemlji. U tome imaju posebno veliku odgovornost republička, pokrajinska i Savezno izvršno veće, kao i drugi izvršni organi."

O svim tim pitanjima Savez komunista je zauzeo stavove, ali oni se sporo i neodlučno sprovode u život. A bez ekonomske stabilizacije ne može se prići ni radikalnijim promenama u društveno-ekonomskom sistemu, pa ni reafirmaciji principa privredne i društvene reforme, robne proizvodnje i tržišta, niti izgrađivanju adekvatnog sistema svesnog, planskog usmeravanja. Ekonomska stabilnost je, prema tome, imperativ trenutka.

Celokupna aktivnost Saveza komunista, posebno onih članova koji se nalaze u samoupravnim, predstavničkim i državnim organima i telima, mora se okrenuti radničkoj klasi, njenim životnim problemima i poboljšanju njenog društvenog i materijalnog položaja. Jer radnici, pogotovu oni u materijalnoj proizvodnji, zaista snose najveći teret ekonomske nestabilnosti i nelikvidnosti. „U opadajućem stanju društva radnik trpi najteže. Specifičnu težinu svoga tereta on zahvaljuje svom položaju radnika, a težinu tereta uopšte položaju društva" (Marks).

Ova zakonomernost je mogla da važi u vreme kad je društvo zaista bilo siromašno, i važila je i važi za svako takvo društvo, ali je materi-

jalni položaj naše radničke klase u celini, pogotovu pojedinih njenih kategorija, ipak u znatnom raskoraku sa našim današnjim društvenim bogatstvom, iako je ono još relativno vrlo skromno. Razume se, nije jednostavno odgovoriti na pitanje kako poboljšati opšte učešće radničke klase u raspodeli, a još manje se to može postići samo didaktičkim savetima radnicima da povećavaju produktivnost rada, da uvećavaju društveno bogatstvo, pa će, između ostalog, i njima biti bolje. Nije li sistemsko priznavanje neke normalne „cene rada", naravno u kontekstu udruženog rada (samoupravljanja) i robne proizvodnje u našim uslovima, ipak najbolja solucija za poboljšanje ekonomskog položaja i veću materijalnu zainteresovanost radničke klase u celini? Ali, to pitanje izlazi van okvira naše teme i neće se moći zaobići u budućim raspravama.

Centralno pitanje je ipak kako obezbediti da radnička klasa uzme u svoje ruke celinu odnosa društvene reprodukcije. To i jeste par excellence klasno pitanje socijalizma, bitna pretpostavka dugoročnog istorijskog procesa društveno-ekonomskog oslobađanja rada. Osnovni pravci takvog kursa su trasirani, iako na putu njegove realizacije stoje mnoge prepreke, birokratske, nacionalističke, tehnokratske, liberalističke i ostale. I kad savladamo takve otpore, ne treba ipak imati iluziju da se tako grandiozan revolucionarni prevrat u društvenim odnosima može izvesti bez teškoća, imajući u vidu i eventualne rizike, pa i stranputice, jer do originalnih, teorijskih i praktičnih, rešenja u toj oblasti nije tako lako ni doći.

Takva i slična pitanja, međutim, ne rešavaju se iz glave, već revolucionarnom praksom same klase. Ustavni amandmani daju novu idejnu osnovu za dominantan položaj radničke klase u sistemu društvene reprodukcije, pre svega ukidanjem i onemogućavanjem obnavljanja državnog kapitala kao veoma značajnog faktora otuđenja viška rada, zatim stavljanjem pod kontrolu neposrednih proizvođača svih potencijalnih centara otuđene finansijske moći. Amandmani, takođe, uvode tržišne zakonitosti u sferu društvene reprodukcije, posebno u pogledu stvaranja osnove za tržište sredstava društvene akumulacije i za uklanjanje socijalizacije gubitaka i nerentabilnog poslovanja, zatim načela o mestu i ulozi minulog rada u sistemu društvene reprodukcije itd.

„Kada govorimo o amandmanima — kaže Tito — ja u prvom redu mislim na amandmane XXI i XXII koji se tiču uloge i prava radničke klase. Tko će drugi tumačiti ta prava ako ne komunisti? Jer ima dosta naših kolektiva koji nisu svjesni svih svojih prava kao samoupravljači, koji su nebudni i naprosto dopuštaju da ih tehnokrati često obmanjuju i da rade ono što hoće. A mi se protiv tehnokracije ne možemo boriti samo izvana, protiv nje se, u prvom redu, treba boriti u samim kolektivima, tamo gdje ona i dolazi do izražaja. To ne znači da se time ometa stručni kadar da vrši svoju funkciju. Ali, ponašanje, prije svega, rukovodećeg kadra prema proizvođačima treba da bude u skladu sa amandmanima. A za to se moraju boriti, u prvom redu, komunisti, i to neumorno."

Pismo je podstaklo komuniste u radnim organizacijama na bržu primenu takozvanih radničkih amandmana. Ali u nekim organizacijama se primećuju i znaci preterane užurbanosti, pa se celom poslu prilazi gotovo isključivo sa organizaciono-pravne strane, a to je prevashodno društveno-ekonomski odnos koji je neotuđiv od radnika. U svakom slučaju, treba ubrzati primenu tih amandmana, ali ne na račun kvaliteta, odnosno bez svestrane analize postojećih odnosa, sistema upravljanja i učešća radnika u samoupravljanju.

Pa ipak, tema o kojoj se najviše govori i o kojoj se najviše izjašnjavaju radni ljudi i građani jesu socijalne razlike, pogotovu one koje se ne zasnivaju na rezultatima rada. U toj oblasti je zaista bilo, a ima i danas, šokantnih pojava bogaćenja, pljačke društvene imovine, mita, korupcije, špekulacija s nekretninama, zemljom i stanovima itd. Posebno padaju u oči ekscesni slučajevi bogaćenja pojedinih zanatlija koje potiče iz raznih transakcija privatnog i društvenog rada i kapitala. Država i svi njeni organi (razne inspekcije, SDK, tužilaštva, sudovi, uprave prihoda itd.) gotovo su potpuno zatajili u ovoj oblasti. Tako se i dogodilo da države imamo najviše tamo gde treba najmanje da je imamo — u sferi društvene reprodukcije, bankarskom sistemu, sekundarnoj raspodeli, to jest svuda gde se ispumpava višak rada iz privrede, dok ju je bilo najmanje tamo gde se vršilo privatno prisvajanje na račun tuđeg rada, gde je klasni neprijatelj izvršio najveći prodor. Ali, kako stvari sada stoje, na dobrom smo putu da se i u toj sferi odnosi radikalno promene.

Pred Treću konferenciju SKJ

Kiro Hadži Vasilev

ZA SAMOUPRAVNI SISTEM OBRAZOVANJA

Predstojeća konferencija SKJ, posvećena problemima omladine, dobar je povod da se ponovo, temeljito i ozbiljno, pretrese stanje našeg sistema obrazovanja i vaspitanja, nužnost i pravci njegovog radikalnog preobražavanja po meri samoupravnog socijalističkog društva. Dobar povod — ali ne i razlog! Razloga, i to mnogih i dubokih, do sada, na žalost, olako i previše zanemarivanih, imali smo već poodavno na pretek. Sada su oni toliko narasli, u takvoj meri pritiskuju svojom težinom i ozbiljnošću da bi svako dalje uzmicanje pred otvorenim problemima osnovnih odnosa između samoupravnog društva, odnosno udruženog rada, s jedne, i sfere obrazovanja, s druge strane, značilo miriti se sa jednom od ozbiljnih barijera na putu daljeg razvoja samoupravljanja i sa jednim od izvora kritičnih pojava u našem društvu.

Uvrstiti *raščišćavanje principijelnih pitanja ovih odnosa* među *osnovne zadatke* Treće konferencije SKJ u punom je skladu sa već iskazanom orijentacijom SKJ da problemima omladine ne prilazi kao nekakvim posebnim problemima mlade generacije ili odnosa između generacija, već kao problemima društva, razvoja samoupravljanja, ostvarivanja ciljeva radničke klase, kao problemima onih aspekata globalnih društvenih odnosa koji su od posebnog značaja za mlade, a istovremeno ništa manje važni i za radničku klasu, za samoupravljanje, za društvenu zajednicu u celini. Jer od toga kako rešavamo problem društveno-ekonomskog položaja obrazovno-vaspitne delatnosti zavisi, možda, u najvećoj meri društveni položaj omladine, a u znatnoj meri i položaj samoupravljača uopšte, položaj radničke klase, posebno neposrednih proizvođača, zavisi nivo razvoja samoupravnih odnosa u našem društvu. U ovome je tačka ukrštanja nekih suštinskih pitanja mladih i nekih veoma značajnih pitanja razvoja našeg društvenog sistema.

Razumljivo je stoga što je ovaj problem postao poprište jedne od najvažnijih bitaka za dalji razvoj samoupravnih društvenih odnosa. On je to *objektivno*, i ne od juče, nego duže vreme. Danas ga radnička klasa, omladina, sve revolucionarne samoupravne snage društva ne mogu više zaobilaziti, osim po cenu degeneracije samoupravnih odnosa uopšte. No, to ne znači da će tim snagama biti lako da savladaju ovaj problem

na način koji zaista obezbeđuje optimalno zadovoljavanje interesa društva i unapređivanje samoupravnih odnosa. Mnogo zavisi od toga da li je dovoljno razjašnjena idejno-politička orijentacija tih snaga u ovoj teškoj borbi. Dosadašnja iskustva su u tom pogledu pretežno negativna, pa je to razlog više da ovom problemu posvetimo posebnu pažnju.

Slobodno možemo reći u duhu onoga na čemu u poslednje vreme uporno insistira drug Tito: ključ uspeha ili neuspeha i u ovoj, kao i u drugim bitkama za dalji razvoj samoupravnih odnosa — u rukama je Saveza komunista. Teško je zamisliti da bismo uspeli da se u rešavanju ovog problema pomerimo sa mrtve tačke ako SKJ ne utvrdi na mnogo određeniji, konkretniji način za kakve se odnose u ovoj oblasti bori i kako se ti odnosi mogu ostvariti.

U tom smislu Treća konferencija SKJ treba da pruži odlučujući doprinos. Ne smemo ostati na običnom, anemičnom i verbalnom ponavljanju najopštijeg stava da se rešenja moraju tražiti na liniji *neposrednog, samoupravnog povezivanja* radnih ljudi u obrazovno-vaspitnim delatnostima sa radnim ljudima u svim ostalim oblastima društvenog rada, a u prvom redu u materijalnoj proizvodnji. Ovaj stav je, uostalom, odavno poznat, godinama se ponavlja i potvrđuje u svakom našem značajnijem idejno-političkom dokumentu, što, međutim, nije omogućilo njegovu realizaciju. Danas se od Saveza komunista očekuje da kaže *kako, kojim sredstvima i kakvim se osnovnim rešenjima* može obezbediti efikasno, dosledno i optimalno ostvarivanje njegovog osnovnog programskog stava u ovoj oblasti.

Na ova pitanja Savez komunista treba da odgovori bez odlaganja, sasvim jasno i određeno jer se samo tako mogu demaskirati i savladati oni nosioci opozicionih antisamoupravnih stavova koji se još uvek uspešno zaklanjaju iza tobožnjeg prihvatanja opštih parola o samoupravljanju. Dovoljno je baciti i letimičan pogled na nagomilane probleme i stvarno stanje u ovoj oblasti da bi se shvatilo da je došlo vreme odlučne i dosledne akcije.

I

Godinama se u nas vode rasprave o tome kako treba oceniti realno stanje u sistemu obrazovanja uopšte i na pojedinim njegovim sektorima posebno. U tim raspravama prilazi su često duboko različiti, ocene — takođe, a opšti je rezultat, u celini uzev, besplodnost, to jest tapkanje u mestu.

Sve to pokazuje da se pre svega mora odgovoriti na pitanje: sa koga stanovišta prilazimo oceni stanja?

Bitnu sliku stanja možemo stvoriti samo ako ga posmatramo u svetlosti osnovnih imperativa samoupravnog socijalističkog društva u oblasti obrazovanja. Ukažimo na neke od tih imperativa.

Prvo. Samoupravno društvo, po prirodi svog bića, mora da teži ostvarivanju sistema planskog formiranja kadrova za privredu i za sve ostale društvene delatnosti. Nije ni potrebno dokazivati da je bez toga

nemogućno do kraja izgraditi celovit samoupravni sistem društvenog planiranja. Nije, naravno, reč o planiranju radi planiranja, već o nečem mnogo dubljem: da bi samoupravno organizovan udruženi rad zaista mogao da neposredno ovlada svim tokovima i polugama društvene reprodukcije, raspodelom društvenog viška vrednosti — a u tome vidimo suštinu socijalizma — nužno je da se u svakom pogledu osposobi da odlučuje o razvoju *svih* faktora društvene reprodukcije, dakle, ne samo materijalnih snaga proizvodnje, već, pored ostalog, i živog rada, radne snage, strukture radnika, kadrova. Taj razvoj se ne može prepustiti stihiji. U uslovima u kojima bi udruženi rad postao odlučujući činilac tog razvoja u okvirima celine društva, nužno se moraju tražiti za tu celinu najracionalnija i najharmoničnija rešenja u strukturi proizvodnih snaga i živog rada, to jest njihov razvoj mora dobiti planski karakter. To proizlazi iz same prirode samoupravnih odnosa i samoupravne integracije rada. Otuda sve ono što ometa ostvarivanje društvenog planiranja — u ovom slučaju strukture radne snage, strukture kadrova — ometa razvoj samoupravnih odnosa.

Kadrovska komponenta društvenog planiranja nikako se ne sme zanemariti. Njen značaj ne opada, već stalno raste. U onoj meri u kojoj čovek sa svojim znanjima, naučnim i stručnim kvalifikacijama postaje sve više odlučujući činilac društvenog razvoja, u toj meri će i planiranje tog razvoja zavisiti sve više od planiranja kadrova.

To su razlozi koji jasno govore da samoupravna organizacija udruženog rada mora težiti da što pre ostvari celovit društveni sistem obrazovanja uz plansko obezbeđivanje, u skladu sa stvarnim potrebama društvenog rada i društvenog razvoja, određene strukture znanja, struka, profila kadrova, kao i njihovog racionalnog društvenog korišćenja na osnovama samoupravnih odnosa. To nije neki izmišljeni zadatak, to je *objektivna* funkcija i potreba samoupravnog socijalističkog sistema.

A kako u tom pogledu sada stoje stvari u našem društvu?

Slobodno možemo reći da u osnovi vlada stihija. Sa retkim izuzecima, naš sistem obrazovanja ne formira kadrove na osnovi sagledanih realnih društvenih potreba, na osnovi razvojnih projekcija samog rada, odnosno organizacija udruženog rada, već na stihijskom sadejstvu dva osnovna faktora: obrazovnih institucija, pretežno izolovanih od odgovarajućih sektora društvenog rada, i privatnih opredeljenja mase učenika i studenata (odnosno njihovih roditelja) kao izolovanih individua, s tim što ta njihova opredeljenja nisu uvek, a možda ni u najvećem broju slučajeva, izraz njihovih želja, naklonosti i sposobnosti, već mogućnosti ili nemogućnosti koje su van njihovog domašaja.

Struktura kadrova koja se u takvim uslovima stihijski formira u obrazovnim institucijama u znatnom je raskoraku sa realnim potrebama društvenog rada. Na jednoj strani oseća se nedostatak određenih struka i profila kadrova, na drugoj — gomila se prevelik broj takvih koje u datim uslovima društveni rad nije u stanju da apsorbira, što je, nesumnjivo, jedan od izvora teškoća u zapošljavanju mladih ljudi.

U postojećim uslovima društveni rad nema mogućnosti da delotvorno i efikasno utiče da sistem obrazovanja stvori upravo takvu strukturu kadrova koja će u svakom pogledu najbolje odgovarati realnim potrebama rada u određenom razdoblju. Taj problem je prepušten slobodnoj igri slučajnosti.

Ovakvo stanje je i sa stanovišta materijalnih interesa društva i radnih ljudi, naročito onih koji stvaraju materijalnu vrednost, i sa stanovišta samoupravnih odnosa — neodrživo. U rešavanju ovog krupnog problema ne možemo tražiti izlaz jednostavno u dejstvu slobodnog tržišta radne snage (jer to pretpostavlja kapitalistički sistem), a ne možemo se vraćati ni na administrativne, državne planove formiranja, razmeštaja i korišćenja kadrova (jer to pretpostavlja sistem državne svojine). Jedini izlaz je u ostvarivanju sopstvenog originalnog sistema društvenog planiranja kadrova zasnovanog na samoupravnim odnosima.

Drugo. Obrazovanje nije samo sebi cilj. Mada je i za pojedinca i za društvo od koristi svako podizanje znanja i kulture ljudi, osnovna svrha obrazovanja je osposobljavanje ljudi za određenu vrstu rada i za uspešno uključivanje u društveni život. Sistem obrazovanja je utoliko funkcionalniji ukoliko više uspeva da osposobi ljude da se bez teškoća uključuju na određena radna mesta u raznim sektorima društvenog rada, da se uspešno služe modernim sredstvima rada, najnaprednijom tehnikom i tehnologijom i da postižu što bolje efekte u svom radu.

Međutim, ti efekti — kako pojedinaca tako i radnih zajednica, pa i udruženog rada u celini — u presudnoj meri zavise i od toga kako se upravlja društvenim sredstvima za proizvodnju, društvenim bogatstvom, viškom rada, u kom pravcu i koliko se funkcionalno usmeravaju procesi društvene reprodukcije, da li se postiže harmoničan i optimalan razvoj materijalne proizvodnje i drugih društvenih delatnosti, posebno nauke i kulture, itd. A sve to, opet, zavisi od opštih rezultata udruženih radnika u funkciji samoupravljača.

Da bi samoupravno socijalističko društvo moglo da ostvaruje mogućni maksimum svog razvoja, potrebno je da se stvore uslovi da radni čovek što uspešnije deluje i kao radnik i kao samoupravljač. Jer, ako se on u svojstvu radnika ne dokaže kao uspešan nosilac proširene reprodukcije, ne samo da ne može da bude dobar samoupravljač, već uopšte ne može da bude samoupravljač, on je to samo nominalno, ali je faktički van samoupravnih odnosa. Naime, samoupravljati znači sudelovati u usmeravanju društvenog viška rada, a to, po prirodi socijalističkih odnosa, ne može onaj koji nije doprineo njegovoj proizvodnji. S druge strane, ako se dobar radnik, uspešan proizvođač viška vrednosti, ne potvrdi i kao dobar samoupravljač, on će, za sebe i za društvo, u znatnoj meri obezvrediti efekte svog rada.

Zato je za naše društvo nedovoljno ako se sistem obrazovanja ograniči na to da stvara samo dobre radnike i dobre stručnjake. Stvaranje dobrih samoupravljača mora biti ne manje važna strana delatnosti našeg sistema obrazovanja. Doduše, dobar samoupravljač se ne stvara samo i ne pre svega u školi, već u samoj praksi samoupravnih odnosa. Ali to nikako ne umanjuje ogromnu ulogu koju škole treba da obave u formi-

ranju ličnosti samoupravljača. U tome je druga i ne manje važna strana funkcije škole u našem društvu.

Da bi škola mogla da ostvaruje ovu dvostruku funkciju, mora da bude *organski* povezana sa samim procesima društvenog rada, kao i sa razvojem samoupravnih odnosa. Štaviše, ona i sama, kao organizacija udruženog rada, treba da bude aktivan činilac u tom razvoju. Radničkoj klasi i samoupravnom društvu je potrebna *samo takva* škola. Oni koji stvaraju materijalna sredstva brzo će pokazati da nemaju nikakvih razloga da svojim znojem održavaju i škole koje nisu takve, a još manje one koje bi, u celini uzev, delovale suprotno potrebama samoupravnog društva.

Dalje, naša škola treba da bude u stanju da u stopu prati sve burnije preobražaje u procesima rada i u društvenim odnosima, da se funkcionalno prilagođava tim preobražajima, da se, dakle, i sama preobražava u skladu sa razvojem samih potreba i mogućnosti društva, kao i naučnih saznanja i pedagoških dostignuća.

To je ono što bi trebalo. A kakvo je stvarno stanje?

Uprkos obilnim bujicama reči koje su se godinama sipale o reformi školstva, mi još uvek imamo u osnovi okamenjeno školstvo. Sa retkim izuzecima, naročito kad je reč o visokom školstvu, ono se čvrsto ukopalo u svojoj tvrđavi braneći se od zahteva da se uspostave *neposredne* materijalne i druge veze između škola i odgovarajućih organizacija, odnosno segmenata i područja udruženog rada i ustajući u zaštitu postojećih instrumenata administrativno-budžetskog posredovanja među njima, instrumenata koji još uvek obezbeđuju *ograđenost* školstva od društva i samoupravnih odnosa.

Tako ograđeno i „zaštićeno“ školstvo lako umišlja da je dovoljno sebi, ne prati (niti može da prati, čak i kad bi htelo) razvoj rada, društvenih delatnosti, društvenih potreba na odgovarajućem području, kao i samoupravnih odnosa, a još manje je u stanju da se tom razvoju prilagođava, da mu podređuje svoju delatnost.

Međutim, nalazimo se u epohi naučne revolucije koja se ispoljava i kao revolucija proizvodnih snaga, revolucija rada. Danas za samo nekoliko godina zastarevaju neka oruđa rada, određene tehnike i tehnologije. Nije dovoljno da školstvo prati tekovine savremene nauke i da ih mehanički dodaje ranijem fondu nastavnih programa (mada je pitanje koliko se i to u ovakvom sistemu obrazovanja uspeva).

Nužno je da se prate reperkusije tih tekovina na društvenu podelu rada, na organizaciju rada. Treba stalno uočavati potrebe za novim vidovima stručnjaka, za novim profilom kadrova, otkrivati kakva su im konkretna znanja potrebna da bi uspešno obavljali posao na sve brojnijim radnim mestima kakvih ranije nije bilo. Školstvo to ne može da uoči i otkrije ako se ne poveže neposredno i organski sa odgovarajućim sektorima društvenog rada, ako se ne otvori njihovim zahtevima i uticaju. Samo iz takvih veza i odnosa između škola i onih kojima one služe mogu da niču zaista funkcionalni i stvaralački rezultati u nužnom preobražavanju ne samo nastavnih programa i planova, već i izvođenja

nastave, metoda rada, celine obrazovnog procesa, pa i samih obrazovnih institucija.

Ceo ovaj problem ima u našem društvu i jednu veoma značajnu specifičnost. Naime, u nas se zbiva ne samo revolucija rada, već nju u korak prati i revolucija društvenih odnosa. I u toj oblasti su procesi veoma burni. Naše školstvo ne može uspešno da vrši svoju funkciju obrazovanja i vaspitanja samoupravljača ako se ne prilagođava i tim procesima. To važi za sistem obrazovanja u celini, a naročito za nastavu društvenih nauka (a i za same društvene nauke kao takve). A u tom pogledu stvari stoje loše.

Zbog nedostatka neposredne veze između školstva i odgovarajućih delova udruženog rada, odnosno samoupravljača, na osnovama slobodnog samoupravnog dogovaranja i udruživanja, školstvo se kreće nekakvim svojim autonomnim putevima u raskoraku sa samoupravnom osnovom društva. Negativne posledice su brojne, a najteža je, svakako, ta što taj raskorak objektivno deluje u pravcu idejno-političkog nesporazuma između samoupravnih snaga društva i jednog dela inteligencije u obrazovnim ustanovama. A taj nesporazum je omogućio šačici otvorenih i svesnih političkih opozicionara razvoju samoupravnih odnosa da se ušanče na pojedinim tačkama našeg visokog školstva, da dezorijentišu deo studentske omladine i da se zaista predugo održe u tim svojim opozicionim šančevima. Ne zato što su neka naročita snaga, već zato što Savez komunista nije umeo da ih istera na čistinu, da ih natera da otkriju svoje pravo lice.

Da ne bi bilo nesporazuma, treba na ovom mestu nešto razjasniti: nije ovde reč ni o kakvoj globalnoj osudi školstva, pa ni visokog školstva, a još manje one ogromne većine u njemu koja je subjektivno pokazala spremnost da učini sve što može da se uključi u opšti proces razvoja i materijalnih snaga našeg društva, i samoupravnih odnosa i jedne nove humanističke kulture. Reč je jednostavno o činjenici da smo dopustili da se sve do sada, predugo, sa zakašnjenjem od približno jedne decenije (u grubom poređenju sa potrebama i mogućnostima našeg društva), održe anahronični fiskalno-administrativni odnosi između sistema obrazovanja i društveno-političkih zajednica, odnosi koji su već direktno suprotni interesima radničke klase, samoupravljanju radnih ljudi, interesima i samoupravnim pravima i dužnostima radnih ljudi u samim obrazovnim ustanovama, funkcijama, društvenom položaju, razvoju, društvenom značaju i ugledu školstva, što je, sve skupa, imalo i moralo imati teške posledice.

A ako je reč o odgovornosti što je do toga došlo, ona se ne može prebaciti jedino na ljude u školstvu. Odgovornost pada, kao što je na početku ovog napisa naglašeno, pre svega na Savez komunista, koji nije uspeo da se za jednu od najnaprednijih, najrevolucionarnijih i najplemenitijih tačaka svog programa do kraja izbori u praksi. Posustao je, bez razloga, pred otporom konzervativizma, rutine i nekih monopolističkih snaga kojima se nije micalo sa stečenih pozicija, mada bi se taj otpor pokazao nesrazmerno malim u odnosu na samoupravne snage samo da je

Savez komunista umeo da ih kako treba uzajamno suprotstavi na ovom frontu borbe za samoupravljanje. Ali treba reći i to da je ovom dosadašnjem neuspehu Saveza komunista mnogo doprineo svestan ili nesvestan, u osnovi konzervativan stav jednog dela naše vrhunske univerzitetske inteligencije, čiji glas ima posebnu težinu, pa je razumljivo što je bio od velikog uticaja. Suština tog stava svodi se na onemogućavanje onih koji stvaraju materijalna sredstva potrebna za obavljanje obrazovnih delatnosti da neposredno i ravnopravno sa radnim ljudima u obrazovnim ustanovama sudeluju u raspodeli i načinu trošenja tih sredstava. Sve se to pravda strahom za sudbinu obrazovanja, a, u stvari, to izražava strah od radničke klase. Oni nosioci takvog stava koji su do sada iskreno verovali da je on u skladu sa društvenim potrebama i samoupravnim odnosima uskoro će, nadajmo se, otkriti da se tim svojim stavom zaista ne bi mogli ponositi.

Treće. Obrazovanje je veoma važno područje društvene reprodukcije, društvena funkcija od posebnog značaja. Ali, u obavljanju te funkcije ne učestvuje neko apstraktno društvo kao takvo, već realni, sasvim određeni društveni faktori čijih se interesa neposredno tiče vršenje te delatnosti.

To su pre svega radni ljudi kao individue koje teže da se uključe u proces društvenog rada i kojima je za to potrebno određeno obrazovanje. Reč je o jednom od vitalnih interesa pojedinca, nezavisno od toga da li se radi o mladima koji se tek pripremaju za određena radna mesta ili o radnicima koji teže daljem podizanju svojih znanja i kvalifikacija. Tu treba ubrojiti i interes roditelja za obezbeđivanje uslova obrazovanja svoje dece.

Drugi bitan faktor su organizacije udruženog rada koje su zainteresovane da u svakom momentu ostvaruju takvu sopstvenu strukturu kadrova koja će im omogućiti maksimalnu produktivnost, odnosno efikasnost rada, kao i optimalan dalji razvoj.

Treći bitan faktor su institucije za obrazovanje, odnosno radni ljudi u njima. Nudeći svoje usluge zainteresovanima, oni treba da svojim radom obezbeđuju svoju egzistenciju, da se staraju o usavršavanju i razvoju obrazovne delatnosti, polazeći od interesa društvenog rada i ljudi na čijem obrazovanju rade i pridržavajući se društveno utvrđenih stručno-obrazovnih i pedagoških standarda i normi kako bi se obezbedio maksimalan efekat obrazovanja.

Ako ova tri bitna faktora, uz odgovarajuću ulogu društvenih organa i društveno-političkih organizacija, svojim sadejstvom nađu i ostvare zajednička rešenja na osnovama samoupravnih odnosa, postignut je i za društvo u celini najbolji mogući rezultat u oblasti obrazovanja. Nema i ne može biti neke druge „društvene“ politike u toj oblasti koja bi bila društvenija, naprednija, funkcionalnija i u skladu sa samoupravnim odnosima.

Ali, da bi se to ostvarilo, ova tri faktora treba da budu stavljena u takve *neposredne* materijalne i druge međusobne samoupravne veze i odnose u kojima će slobodno izraziti svoje interese u oblasti obrazovanja i, na osnovama ravnopravnosti, tražiti i nalaziti najbolji sklad

među svojim interesima, zajednički interes koji je, i pored razlika i protivrečnosti u njihovim posebnim interesima, *objektivno* dat. Nalaženje tog sklada, tog zajedničkog interesa na osnovama takvih, samoupravnih odnosa, to je opšti društveni interes u oblasti obrazovanja.

Sadašnje stanje ne samo da ne odgovara takvim odnosima, već ih onemogućuje. Ono pokriva i mistificira realne interese bitnih društvenih faktora prirodno povezanih procesom obrazovanja, a time mistificira i stvarne interese društva u toj oblasti. U našim postojećim zajednicama obrazovanja suočeni su faktički prosvetni radnici i apstraktno „društvo", to jest država, samim tim što se još uvek takozvani društveni fondovi obrazovanja alimentiraju skoro isključivo putem državnog fiskalnog otuđivanja sredstava od radnih ljudi (delimično iz njihovih ličnih dohodaka, delimično iz njihovog viška rada).

Iz takvog stanja se ne mogu očekivati rezultati koji bi u osnovi zadovoljili samoupravno društvo i odgovarali bitnim potrebama njegovog razvoja. Praksa nam to uveliko potvrđuje.

Četvrto. Svi smo svesni nužnosti da treba da se orijentišemo ka maksimalnoj ekspanziji našeg sistema obrazovanja. To je budućnost, a onaj ko nije spreman da investira u budućnost, brzo dobija lekciju istorije za svoju kratkovidost.

Ta naša težnja sukobljava se, pored ostalog, i sa problemom teške oskudice sredstava u poređenju sa potrebama društva. U takvim uslovima od ogromnog je značaja pitanje racionalnog, ekonomičnog trošenja sredstava koja društvo odvaja za obrazovanje. Niko ne može da spori da nam je potrebna precizna računica i jasna materijalna odgovornost u korišćenju društvenih sredstava namenjenih obrazovanju. Moramo težiti da za realne efekte obrazovanja ne plaćamo veću cenu nego što je zaista nužno i društveno opravdano.

U današnjim uslovima ovo se u nas jednostavno ne može ni utvrditi. Možemo se u nedogled prepirati — što i činimo — da li se u globalu za obrazovanje daje dovoljno ili nedovoljno, ali se ne može znati koliko su celishodni, koliko koštaju i kakve rezultate daju određeni poslovi unutar obrazovne delatnosti, da bi se videlo koji su konkretni izdaci i u kojoj meri opravdani ili ne. Može se samo nagađati da u praksi ima i jednog i drugog i da se u ovakvim odnosima prema obrazovanju ponašamo i kao kratkovide tvrdice i kao neodgovorni rasipnici. (Na primer, nominalni lični dohoci nastavnog osoblja su preniski, ali se ipak uporno održava sistem koji onemogućuje da se što tačnije vrednuju individualno zalaganje, rad i rezultati nastavnika, koji ponekad mogu da budu jako izdiferencirani a da se to u ličnim dohocima ne vidi. Ili, ne odvaja se dovoljno za materijalna sredstva nastave, ali se nemilice rasipa u ogroman broj izgubljenih godina studenata i učenika, u čemu smo, izgleda, među prvima u svetu, itd.)

Moramo da obezbedimo tačan uvid u sve vidove trošenja društvenih sredstava kojima se finansira obrazovanje. Međutim, napori u tom pravcu često nailaze na čudna nerazumevanja. Veoma je rasprostranjena pojava da se ceo ovaj složeni i za društvo veoma važan problem zamagli dvema

jednostavnim, privlačnim parolama koje ništa ne rešavaju: u socijalizmu je školovanje besplatno i školarina je nespojiva sa socijalizmom.

Ukoliko se pod tim podrazumeva da školovanje ne smemo pretvoriti isključivo u privatnu brigu pojedinaca i učiniti ga zavisnim samo od njihovih materijalnih mogućnosti, tačno je da je to nespojivo sa socijalizmom. Ali time sam problem nije rešen, on je upravo postavljen. Treba se ozbiljno i temeljito pozabaviti njime.

U socijalizmu školovanje nije besplatno jer bi to značilo zahtevati od škola da vrše svoju delatnost ne tražeći ni dinara. Obrazovanje košta, ima svoju cenu, moraju mu se obezbediti određena novčana sredstva da bi moglo da funkcioniše. Pitanje je samo kako se, na koji način i odakle ta sredstva obezbeđuju, ko odlučuje o tome, kao i o strukturi njihove raspodele i potrošnje. A upravo od toga kako se i u kojim iznosima ta sredstva formiraju, dele i troše, zavisi racionalnost i ekonomičnost raspolaganja tim sredstvima.

Nije tačno da je školarina nespojiva sa socijalizmom. Tačno je da je, da tako kažemo, *privatna* školarina kao osnova finansiranja obrazovanja nespojiva sa socijalizmom. Međutim, svako pokrivanje troškova školovanja je školarina, pitanje je samo ko je, kako i kojim kanalima uplaćuje. Niko ne može da se školuje a da neko za njegovo školovanje nije platio. Čak i kad je taj „neko" društvo, sredstva koja su plaćena za školovanje su školarina.

Mi kažemo da troškove obrazovanja treba da snosi društvo, a pri tome ponekad kao da zaboravljamo da ta sredstva, u krajnjoj liniji, „društvo" uzima od onih koji ih svojim radom stvaraju, od neposrednih proizvođača materijalnih dobara.

Mnogi od onih koji olako barataju pomenutim parolama nisu, izgleda, ni svesni da njihov stav služi onim snagama koje bi htele da zaštite i ovekoveče odnos u kome će radnička klasa biti dužna da izdvaja u vidu školarine dobar deo svog viška rada, ali bez prava da kaže i svoju reč o tome kolika su izdvajanja zaista društveno potrebna i kako ona treba da se dele i troše. A može li se ovakav stav spojiti sa socijalizmom?

Da bi se uspostavila društvena odgovornost u raspolaganju sredstvima namenjenim obrazovanju, moraju se staviti u odnos međusobne odgovornosti oni bitni društveni činioci obrazovanja o kojima je napred bilo reči. Postojeći odnosi to ne dopuštaju.

Oni koji od svog viška rada odvajaju za potrebe obrazovanja ne mogu odgovarati za društvenu opravdanost korišćenja tih sredstava. Njima nije omogućen ne samo stvarni uticaj na to korišćenje, nego čak ni uvid u to kako se tim sredstvima raspolaže.

Da stvar bude još gora, postojeći odnosi, onemogućujući njihovu odgovornost u ovom pogledu, istovremeno, posredno, ipak od njih zahtevaju tu odgovornost. Naime, neposredni proizvođači su kao samoupravljači po Ustavu odgovorni pred društvom za način raspolaganja društvenim sredstvima za proizvodnju. To raspolaganje, međutim, u mnogome objektivno zavisi od korišćenja dela njihovog viška rada koji se izdvaja za obrazovanje kadrova. A pošto je to još uvek van njihove kontrole, oni moraju da odgovaraju i za one negativne posledice takvog

stanja stvari po njihovo sopstveno raspolaganje društvenim sredstvima za proizvodnju za koje oni nisu krivi.

Koliko su im ruke vezane u korišćenju sredstava koja izdvajaju za obrazovanje, vidi se, možda najbolje, iz činjenice da nikako ne uspevaju da tim svojim znojem obezbede visoko obrazovanje za svoju decu bar u nekom srazmernom procentu u poređenju sa ostalim društvenim slojevima. Misli li neko da oni sami žele takvo stanje i da ga možemo verbalnim kritikama bitno promeniti ako materijalni odnosi ostanu i dalje takvi kakvi jesu?

Radni ljudi u oblasti obrazovanja takođe nisu stavljeni u takve odnose da bi mogli i morali da odgovaraju za stvarne društvene efekte svog rada, za svoj udeo u vršenju takvih funkcija obrazovanja kakve su potrebne samoupravnom socijalističkom društvu, a najmanje za to koliko se racionalno koriste materijalna sredstva koja su im stavljena na raspolaganje.

I najzad, osim izuzetno, ne postoji odgovornost studenata i đaka za rezultate sopstvenog individualnog rada (ili nerada) niti može postojati sve dotle dok se ne uspostavi njihova odgovarajuća *materijalna* odgovornost prema onima koji svojim sredstvima omogućuju njihovo obrazovanje. (Ovde, naravno, nije reč samo i čak ne toliko o takozvanoj stipendiji, to jest o troškovima za život studenata i đaka, već u prvom redu o troškovima za njihovo obrazovanje.)

Ovaj aspekt odnosa među faktorima obrazovanja zasniva se u nas još uvek uglavnom na jednom nakaradnom shvatanju takozvane slobode ličnosti. A kakva je to „sloboda“ u ime koje pojedinac može slobodno da profućka sredstva stvorena teškom mukom radnika, da ne postigne tako reći ništa od onoga što se od njega tražilo i da posle svega bude slobodan od svake odgovornosti? Na osnovu takve „slobode“ društvo bi moralo da se zauvek pomiri sa pojavom da čak i oni stručnjaci koji su mu preko potrebni, koji su traženi i čije zapošljavanje nije problem budu slobodni da zajedno sa svojom diplomom u koju je i društvo investiralo pozamašna sredstva krenu u svet za većom zaradom ne odužujući se ni na koji način onima koji su ih u sopstvenoj zemlji i te kako zadužili. A je li možda teško shvatiti da takvi putnici u svoje kofere pakuju i deo radničke muke ovog društva da bi je slobodno i velikodušno poklonili svom inostranom gazdi, kao što mu stavljaju na raspolaganje za slobodnu kapitalističku eksploataciju i svoju stručnost kao trajnu vrednost stvorenu ne samo sopstvenom ličnom zaslugom, već i odricanjem radničke klase našeg društva?

Peto. Koliko više naučnih saznanja i praktičnih, radnih znanja učini svojinom studenta i učenika, toliko je više škola koristila i njemu i društvu. Ali, tu postoje neke granice koje čovek prosečne pameti i prosečnih sposobnosti nije u stanju da pređe. Ne može se shvatiti i naučiti sve što se razvojem nauke i rada nagomilalo čak ni u jednoj struci, a kamoli šire. Osim toga, taj razvoj nauke i rada se već toliko intenzivirao, sa tendencijom sve većeg zahuktavanja, da je pojedincu postalo nemoguće pratiti sve novosti čak ni u užim specijalnostima.

Da ne bismo udavili studenta i učenika u moru novih saznanja, podataka i informacija, moramo mu pružiti najfunkcionalniju selekciju, ograničiti se na ono što će mu najbolje poslužiti za uspešno obavljanje samog rada za koji se sprema i njegovih društvenih funkcija.

To nameće sistemu obrazovanja potrebu za sve češćim i dubljim preispitivanjima obrazovnih sadržaja, nastavnih programa i planova, sredstava i metoda rada. Ovo je, nesumnjivo, jedan od veoma značajnih aspekata reforme obrazovanja.

A kako u tom pogledu stoje stvari u nas? Stari, tačnije rečeno, u mnogo čemu zastareli programi, sadržaji i metodi nastave dopunjuju se, doduše, novim elementima pod pritiskom razvoja nauke, rada i društva, ali njihovog stvarnog, temeljitog, stvaralačkog preispitivanja uglavnom nema. Mehanički se povećavaju opterećenja studenata i učenika, koja se ponegde približavaju tački njihove fizičke i psihičke izdržljivosti, a i tački materijalne izdržljivosti društva.

Otkuda ova paraliza pred jednom nesumnjivo nasušnom potrebom i društva i samog sistema obrazovanja?

Objašnjenje verovatno treba tražiti u činjenici da je rešavanje ove strane reforme obrazovanja praktično prepušteno isključivo prosvetnim radnicima i takozvanim prosvetnim vlastima. Oni, naravno, moraju imati odlučujuću reč u tome, ali ne kao izolovan faktor, već u nužnoj stvaralačkoj saradnji sa odgovarajućim naučnim radnicima, sektorima društvenog rada, kao i sa onima koje oni školuju i vaspitavaju.

Ne može se ovaj problem uspešno rešavati ako se ne postigne uzajamno dejstvo, razmena i međusoban uticaj iskustava i dostignuća rada, nauke, škola, školske, odnosno studentske omladine uz odgovarajuće sudelovanje i drugih društvenih faktora.

A to nas, opet, i kad je reč o ovom aspektu reforme obrazovanja, vraća na osnovni problem odnosa među svim tim faktorima. Dok ti odnosi ne budu bitno izmenjeni, i ovi problemi će neminovno ostajati na mrtvoj tački ili će se presporo rešavati.

II

Pokušao sam da izložim bitne karakteristike stvarnog stanja sistema obrazovanja u svetlosti potreba našeg samoupravnog socijalističkog društva.

Pogledajmo sada kako se Savez komunista postavljao prema ovim problemima, u čemu je suština njegove linije u ovoj oblasti i osnovni uslov njenog ostvarivanja.

Petnaesta je godina od kako je Savez komunista Jugoslavije upisao u svoj Program i ove dve stvari:

„socijalistička demokratizacija školskog sistema i sistema obrazovanja i vaspitanja uopšte, kao i naučnih, umetničkih i svih kulturnih ustanova;

oslobađanje prosvetnog, naučnog i kulturnog života od administrativnog uplitanja organa vlasti, od etatističkih i pragmatističkih kon-

cepcija kulturnog stvaralaštva, izgrađivanjem i usavršavanjem sistema društvenog samoupravljanja u prosvetnim, naučnim i ostalim kulturnim ustanovama i organizacijama“.

Od tada je ovaj polazni stav postepeno sazrevao, razvijao se i dobijao određenija obeležja. Paralelno s tim kretala se i borba komunista za njegovo ostvarivanje. Postignuti su određeni rezultati u tom pravcu, ali ne i suštinski preokret. No, mada je do danas zabeležio u ovoj oblasti samo sporadične uspehe uz relativan neuspeh u biti, Savez komunista je ostao uveren da iskustva prakse ne zahtevaju revidiranje njegovog osnovnog stava, već mnogo uporniju i efikasniju borbu za njegovo sprovođenje, za savlađivanje žilavih otpora na koje u toj borbi nailazi. U tom pogledu nije bilo i nema nikakvih nejasnoća i kolebanja u osnovnoj liniji Saveza komunista. Ali je bilo pojava duboko različitih tumačenja te linije, skepse u mogućnost njenog ostvarivanja, njenog formalnog prihvatanja i stvarnog neprihvatanja, pa čak i suprotstavljanja njenoj suštini. Takvo stanje se u osnovi zadržalo do danas, mada je Savez komunista u međuvremenu ne samo stalno potvrđivao svoj stav, već ga donekle i dalje razrađivao.

Na Osmom kongresu SKJ ga je formulisao na sledeći način:

„Osmi kongres ukazuje na potrebu daljeg prevazilaženja sistema budžetsko-administrativnog određivanja sredstava za škole i obrazovanje, i na potrebu učešća svih zainteresovanih društvenih faktora u formiranju potrebnih sredstava.

Zadatak je komunista da poklanjaju najveću pažnju usavršavanju sistema obrazovanja, koji će postepeno omogućavati radnom čoveku da se obrazuje u toku svog rada, koji će dalje povezati nastavu sa društvenim radom i razviti školske metode koje će odgovarati današnjoj društvenoj ulozi škole. Potrebno je najveću brigu pokloniti podizanju kvaliteta obrazovanja, efikasnijem i bržem završavanju školovanja, elastičnijem usklađivanju sistema obrazovanja, naročito stručnog, sa potrebama moderne privrede i društvenog razvitka.“

Deveti kongres SKJ je učinio dalje korake napred u razvoju linije SKJ o ovim pitanjima, što se vidi iz sledećih njegovih stavova:

„U sadašnjoj etapi potrebna je radikalna promena pozicije radnih ljudi u društvenim delatnostima van privrede i potpunije integrisanje ovih delatnosti u celokupni sistem društvenog rada na samoupravnim osnovama i principu dohotka. Treba brže ostvariti preduslove da se materijalni položaj ovih delatnosti ne zasniva na otuđenom višku rada od proizvođača i radnih ljudi tih delatnosti. Odnose u ovoj oblasti treba zasnivati na neposrednom odlučivanju radnih ljudi o politici razvoja i o sredstvima za njeno ostvarivanje. Time treba da se prevaziđe posrednička uloga države i otklone još uvek prisutni elementi administrativnih i budžetskih odnosa u obrazovanju, nauci i kulturi, zdravstvu, socijalnom osiguranju i socijalnoj zaštiti, za stvarno proširenje sfere uticaja udruženog rada i ostvarivanje socijalizmu adekvatnije stvaralačke pozicije radnog čoveka.“

Zatim:

„Neophodno je... izgrađivati takve materijalne odnose između raznih sfera društvenog rada, a naročito između proizvodnje i obrazovnih, naučnih i kulturnih delatnosti — kao i unutar tih delatnosti — koji će omogućavati što efikasniji razvoj obrazovanja, nauke i kulture uz najracionalniju upotrebu sredstava."

Dalje:

„Savez komunista se zalaže za brže, potpunije i doslednije integrisanje obrazovnih, naučnih i kulturnih delatnosti u odnose društvenog samoupravljanja, dohotka i raspodele prema radu.

Savez komunista polazi od toga da je to put svestranog razvoja obrazovanja, nauke i kulture, pretpostavka autentičnog naučnog, umetničkog i kulturnog stvaralaštva i njegovog daljeg oslobađanja od državno-administrativnog tutorstva. Komunisti će se odlučno i uporno boriti za takvu orijentaciju, savlađujući otpore birokratsko-etatističkih i elitističkih tendencija i monopola pojedinih grupa."

I još:

„Savez komunista smatra da se društveno-ekonomski odnosi u obrazovanju i interesi osnovnih nosilaca društvene reprodukcije u udruženom radu i radnika u obrazovanju mogu ostvarivati jedino na osnovu dohotka i cene obrazovanja, koja treba da sadrži i deo sredstava za proširenu reprodukciju."

To su glavne tačke sazrevanja i razvoja linije SKJ u ovoj oblasti. Jasno je da se u pogledu suštine te linije Savez komunista kao celina nije kolebao, već je uporno i dosledno na njoj insistirao.

Najzad je ta linija pretvorena u društvenu odluku usvajanjem, 1971. godine, amandmana XXI na Ustav SFRJ, u čijoj tački 6. stoji:

„Slobodnom razmenom svog rada sa radom radnika u organizacijama u oblasti obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva i drugih društvenih delatnosti, kao delom jedinstvenog procesa društvenog rada, radni ljudi obezbeđuju svoje lične i zajedničke potrebe u tim oblastima. Ovakvim odnosima obezbeđuje se radnicima u tim delatnostima jednak društveno-ekonomski položaj kao i radnicima u drugim organizacijama udruženog rada.

Radnici u organizacijama udruženog rada društvenih delatnosti i korisnici njihovih usluga osnivaju samoupravne interesne zajednice i samoupravnim sporazumima i ugovorima utvrđuju međusobne odnose, prava i obaveze."

Ako je ranije još i moglo da se ovako ili onako shvataju programski stavovi Saveza komunista u ovoj oblasti, situacija je sada bitno nova: usvojena je jasna *ustavna norma* koja obavezuje sve faktore društva, a ne samo komuniste.

Ta norma je veoma značajna komponenta takozvanih radničkih amandmana, pa je zato sada svaki vid otpora njenom izvršavanju deo antiustavne opozicije daljem jačanju društvenog položaja radničke klase i razvoju samoupravnih odnosa.

Svakako, sama ta ustavna norma ne može se neposredno sprovoditi u praksi ako prethodno ne bude pretvorena u niz operativnih rešenja u republičkom i pokrajinskom zakonodavstvu, kao i u odlukama opština, organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica. A za to je potreban ne samo dodatni stvaralački napor svih snaga samoupravljanja, već i njihova spremnost na doslednu, principijelnu i odlučnu borbu protiv svega što će se tom naporu suprotstaviti na bilo koji način.

Može li se uopšte postaviti pitanje kakvu ulogu u toj borbi treba da odigraju komunisti? Oni sada moraju da savladaju svoje ranije propuste, to jest da nađu načine da izvedu na čistac sve postojeće idejno-političke stavove o ovim problemima i njihove nosioce, pre svega u sopstvenim redovima, a potom i u društvu uopšte. To je pretpostavka za dosledan obračun komunista s onim snagama koje su do sad uspešno kamuflirale svoje antisamoupravno ponašanje. Šta su u tu svrhu komunisti dužni?

Prvo, oni moraju da u svojim redovima preseku svaku diskusiju o tome treba li ili ne, možemo li ili ne da ostvarujemo pomenutu ustavnu normu. Ako ona obavezuje svakog građanina, od komunista zahteva i spremnost da se bore za njeno ostvarivanje. Pojedinci koji se unutar Saveza komunista kolebaju u ovom pitanju ili smatraju da je ova ustavna norma neprihvatljiva, samim tim su se našli van Saveza komunista, pa stoga ovo pitanje treba pretvoriti u jednu od onih demarkacionih linija pomoću kojih će Savez komunista moći da ostvari potrebnu diferencijaciju svojih snaga i da se oslobađa onih koji ga sputavaju.

Drugo, koliko je diskusija o nužnosti sprovođenja ove ustavne norme nedopustiva, toliko je komunistima i samoupravnim snagama potrebna diskusija o konkretnim putevima i oblicima njenog sprovođenja. Što pre dođemo do jedinstvenih i dovoljno razrađenih stavova u tom pogledu, brže ćemo i efikasnije okupiti oko sebe i u ovoj borbi ne samo radničku klasu, već i sve samoupravne snage, kao i ogromnu većinu omladine, jer im neće biti teško da shvate da su naše akcione parole izraz njihovih najdubljih interesa. Nužno je, dakle, da Savez komunista pretvori pomenutu ustavnu normu u *akcionu platformu* u kojoj će se jasno videti za kakva se osnovna, ključna rešenja zalažemo. Samo takva platforma, bez koje ustavne norme ostaju gola proklamacija, može da bude osnova jasne polarizacije koja će pokazati istinsku snagu sistema samoupravljanja i Saveza komunista i istinsku mizeriju onih koji im se suprotstavljaju.

Treće, ostvare li takvu polarizaciju, borba za istinska samoupravna rešenja svih posebnih problema u ovoj oblasti postaje stvar samih radnih ljudi, omladine, svih samoupravnih snaga, a ne samo pojedinih komunista kao nekakvih izolovanih slobodnih strelaca. Upravo na taj način komunisti mogu da se u ovoj borbi reafirmišu kao vodeća, avangardna snaga radničke klase.

No, ostaje glavno pitanje: kako doći do takve akcione platforme? Šta ona mora sadržati?

U traganju za odgovorom na ovo pitanje treba prvo videti od kojih premisa moramo poći.

Obavezali smo se da se borimo za ukidanje postojećih oblika fiskalnog otuđivanja sredstava za obrazovanje od organizacija udruženog rada. To znači da funkciju obrazovanja kadrova moramo u osnovi preneti na organizacije udruženog rada i obavezati ih da one tu funkciju vrše kao deo opšte funkcije reprodukcije, što je njihovo ustavno pravo i dužnost. Drugim rečima, organizacije udruženog rada moraju se starati da same, svojim samoupravljanjem, obezbeđuju prostu i proširenu reprodukciju ne samo društvenih sredstava rada, već i radne snage, odnosno kadrova. Uostalom, jedno bez drugoga i ne ide, pa je svako razdvajanje tih dveju osnovnih strana društvene reprodukcije među različite subjekte neadekvatno i štetno.

Da bi one tu funkciju zaista mogle da vrše, moraće da u tu svrhu odvajaju odgovarajući deo svog dohotka. A tu stranu stvari društvo očigledno ne može u potpunosti prepustiti proizvoljnoj oceni pojedinih organizacija udruženog rada (kao što to ne čini ni u odnosu na druge elemente reprodukcije). I ovde se moraju utvrditi neke društvene norme i interesi koji će obavezivati organizacije udruženog rada na određeno ponašanje. Međutim — i tu je poenta — da bi društvo to obezbedilo, nije apsolutno nužno da fiskalnim, administrativnim merama ubire sredstva za obrazovanje od organizacija udruženog rada i da ih izuzme iz njihovog uticaja, da ih otuđuje od njih i tako ih onemogućuje u vršenju jedne veoma značajne komponente njihove samoupravne funkcije.

Bitni interesi i norme društva mogu se u rešavanju ovog pitanja obezbediti i društvenim dogovorom, pa ako se to negde pokaže nedovoljnim, čak i zakonom, ali jedino u smislu utvrđivanja obaveze da organizacije udruženog rada izdvajaju najmanje društveno određen deo svog dohotka za obrazovanje kadrova. Taj deo dohotka, koji, naravno, može da bude i veći od obaveznog minimuma, treba da ostane i dalje u rukama onih koji su ga stvorili, s tim što ga oni mogu upotrebiti jedino za obrazovanje radnika, odnosno kadrova koji su potrebni prvenstveno njihovoj organizaciji udruženog rada.

Na taj način društvo je obezbedilo određeni globalni iznos sredstava koji će biti namenjen obrazovanju ne dovodeći u pitanje samoupravno raspolaganje radnih ljudi onim delom dohotka koji ide u tu svrhu.

Ako na ovaj način priđemo ovom *ključnom* problemu, nije teško sagledati kakvo se *osnovno* rešenje nameće: *organizacije udruženog rada izdvajaju u svoje fondove za obrazovanje najmanje onaj deo svog dohotka koji je društvenim dogovorom, odnosno zakonom utvrđen i raspolažu tim fondom na način koji im obezbeđuje najbolje ostvarivanje njihovih neposrednih, kratkoročnih ili dugoročnih potreba u kadrovima.*

Ovakvim rešenjem se, doduše, ne iscrpljuje ova problematika, ali za njeno rešavanje u smislu „radničkih" amandmana ono ima *odlučujući* značaj.

Da ne bi bilo nesporazuma, treba odmah učiniti dve napomene:

prvo, kad kažemo da je raspolaganje svojim fondovima za obrazovanje stvar samih organizacija udruženog rada, to ne znači da one tu funkciju moraju vršiti isključivo svaka ponaosob, izolovano; naprotiv,

sigurno je da će uže ili šire skupine organizacija udruženog rada u određenoj oblasti osetiti potrebu da veći ili manji deo svojih sredstava namenjenih obrazovanju udružuju u razne zajediničke fondove u cilju uspešnijeg ostvarivanja zajedničkih poduhvata u politici obrazovanja kadrova (na primer, za neke zajedničke naučnoistraživačke ili druge službe, za celishodnije rešavanje nekih opštih aspekata kadrovskih problema u određenim privrednim granama, odnosno drugim delatnostima, za zajedničko osnivanje nekih specijalnih obrazovnih ustanova potrebnih određenim područjima društvenog rada itd.);

drugo, ovi fondovi za obrazovanje pojedinih organizacija udruženog rada ili više njih zajedno mogu biti efikasan materijalni instrument takozvanog stručnog ili pozivnog obrazovanja (to jest stvaranja kadrova određene struke, odnosno poziva), ali ne i celine sistema obrazovanja; na toj osnovi se ne mogu rešavati materijalni problemi osnovnog i opšteg obrazovanja, a verovatno ni neki vidovi specijalnog obrazovanja (na primer, u oblasti umetnosti i slično); zato se ne mogu dovesti u pitanje ni fondovi društveno-političkih zajednica za obrazovanje, ali oni moraju imati specifičnu ulogu, daleko užu i bitno drukčiju nego što je to danas slučaj.

Sledeći značajan problem koji se otvara je problem izvora alimentiranja svih ovih raznovrsnih fondova za obrazovanje (organizacija udruženog rada, odnosno društveno-političkih zajednica). Sada se u postojeće fondove za obrazovanje slivaju uglavnom specijalni doprinosi iz ličnih dohodaka radnih ljudi, deo poreza na promet i dopunska sredstva iz budžeta. Svi ovi izvori prihoda imaju administrativno-fiskalan karakter. Teško je objasniti zbog čega su upravo tako utvrđeni ti prihodi, ali se dobija utisak da je to urađeno ne zato što je to funkcionalno nužno, već od oka, proizvoljno, zato što je bilo potrebno obezbediti prikupljanje određenih iznosa sredstava. Odakle, na kojoj osnovi, na kakav način — kao da nije bilo važno.

Međutim, radnici-samoupravljači treba tačno da znaju, da shvate i da prihvate da za zadovoljavanje nekih društvenih potreba nema drugog rešenja do da budu oporezovani: ako iz ličnog dohotka, zašto i koliko, ako iz viška rada, takođe zašto i koliko.

Za njih je takođe veoma važno da se na osnovi temeljite analize utvrde najfunkcionalnija rešenja o tome kako i u kojim iznosima treba da se izdvajaju sredstva u fondove za obrazovanje, kao i u druge fondove njihovih organizacija udruženog rada.

No, stvoriti sredstva za finansiranje obrazovanja još ne znači stvoriti potrebne kadrove. Ali, kad ta sredstva drže u svojim rukama oni koji su ih stvorili, izgrađen je temelj za njihovo neposredno samoupravno povezivanje sa odgovarajućim školama i ustanovama za obrazovanje. To povezivanje dobija karakter slobodnog i ravnopravnog ugovornog odnosa između dva samoupravna partnera povezana zajedničkim interesom. Iz svog fonda za obrazovanje organizacija udruženog rada isplaćuje školi školarinu, to jest troškove obrazovanja za određen broj radnika, odnosno stručnjaka, određenih kvalifikacija, odnosno profila stručnosti. Škola time i sama, kao organizacija udruženog rada, stiče svoj dohodak u pra-

vom smislu reči, to jest ne dobija svoj sadašnji kvazidohodak (koji je, u stvari, budžet) u globalu kao takva i takva institucija, već ga zarađuje realnim efektom svog rada izraženim u određenom kvantumu oformljenih kadrova određenog kvaliteta. Razumljivo je da će škola, koja tako dolazi do svog dohotka, brzo uvideti da je u njenom interesu da do maksimuma racionalizuje proces obrazovanja, da može da ponudi zainteresovanima što veći broj oformljenih kadrova u što kraćem roku, uz što racionalniji utrošak svojih sredstava, kao i rada svih radnika škole, a u prvom redu nastavnog osoblja, naravno, sve to uz obezbeđivanje što boljeg kvaliteta i efekta rada i prihvatanje utvrđenih društvenih, stručnih i pedagoških standarda u toj oblasti obrazovanja.

Razumljiv je značaj ovakvih odnosa za društvenu integraciju rada, posebno obrazovanja i odgovarajućih područja rada, kao i za istinski razvoj samoupravnih odnosa u ustanovama za obrazovanje, za raspodelu ličnih dohodaka prema individualnim zalaganjima i rezultatima rada, za opšti razvoj sistema obrazovanja i njegovo stvarno okretanje društvenim potrebama, za idejnu i političku orijentaciju i društveno delovanje prosvetnih radnika, školske i studentske omladine itd.

No, efekti rada škole ne zavise samo od njenih nastavnih planova i programa, načina i metoda rada, zalaganja nastavnika, već i od zalaganja učenika, odnosno studenata. Istinski samoupravni odnosi i u tom pogledu obezbeđuju bitnu prekretnicu. Naime, za organizacije udruženog rada nije dovoljno da stupe u ugovorne odnose sa odgovarajućim školama; da bi rešile svoj problem kadrova, one treba da nađu i kandidate za određeno školovanje koji će biti spremni da se u školama za predviđeno vreme spreme za rad na određenom poslu u datoj organizaciji udruženog rada.

I ovaj odnos se reguliše ugovorom između organizacije udruženog rada i kandidata za školovanje. Reperkusije takvog ugovora su mnogostruke:

a) učenik, odnosno student postaje tim ugovorom u izvesnom smislu član određene radne zajednice; on zna za kakav se posao sprema i približno zna šta će tačno raditi; ako pošteno obavi svoj deo posla, ako ispuni obaveze koje je ugovorom preuzeo, on je već rešio problem svog zaposlenja i ima sve uslove da se u kolektivu čiji je član postao i dalje razvija prema svojim sposobnostima i zalaganju;

b) istovremeno on tačno zna koja je radna zajednica, koji su radni ljudi i koliko od svog dohotka uložili u njegovo obrazovanje, u vidu školarine i njegove lične stipendije, zna šta im duguje, zna zbog čega se i čime, kao slobodna ličnost, obavezao prema toj radnoj zajednici; ako iz neopravdanih razloga ne ispuni to na šta se obavezao, ostaje stvarno i formalno dužan;

c) uporedo sa školovanjem njemu je obezbeđena i najbolja moguća praktična obuka u sopstvenoj radnoj zajednici;

d) pruža mu se mogućnost da se, bar u izvesnoj meri, upoznaje i sa opštim problemima, radom i samoupravljanjem svog kolektiva, da se, koliko je to moguće, i sam uključuje u samoupravljačku aktivnost ko-

lektiva; time, kao i odgovarajućim učešćem u samoupravnim odnosima u školi student, odnosno učenik se priprema za svoju ulogu punopravnog samoupravljača.

Na taj način se položaj mladih ljudi koji se školuju da bi tek uspostavili pravi radni odnos u osnovi izjednačuje se onim radnicima koji po odluci kolektiva i u dogovoru s njim za određeno vreme napuštaju svoje radno mesto da bi stekli više kvalifikacije. Ovo je istovremeno put savlađivanja razlika u društvenom tretmanu klasičnog školovanja, s jedne, i takozvanog permanentnog obrazovanja, s druge strane.

Samoupravnim i ravnopravnim sadejstvom ustanova za obrazovanje i odgovarajućih organizacija udruženog rada, uz funkcionalno učešće studenata, odnosno učenika, na nov način se mogu rešavati osnovna pitanja sistema obrazovanja.

To bi trebalo da bude osnovna svrha stvaranja i delovanja odgovarajućih zajednica obrazovanja. One bi bile nezamenljiv samoupravni instrument zainteresovanih radnih ljudi u prvom redu za sporazumno utvrđivanje društveno opravdanih i ekonomski fundiranih cena obrazovanja određenih profila radnika, odnosno stručnjaka. U njima bi se, takođe, na najcelishodniji način ostvarivala saradnja svih zainteresovanih i kompetentnih faktora u cilju izgrađivanja takvih škola kakve su samoupravnom socijalističkom društvu zaista potrebne. Raznovrsni oblici te saradnje u zajednicama obrazovanja, kao i drugi vidovi izražavanja stvarnih društvenih interesa i potreba u oblasti obrazovanja dovešće — u ovakvim istinskim samoupravnim odnosima — do nužnog izoštravanja sluha samih ustanova za obrazovanje i posebno nastavnog osoblja prema tim interesima i potrebama, kao i do jačanja spremnosti i napora da im što više i što bolje udovolje.

To će, nesumnjivo, imati veoma pozitivno dejstvo na onu stranu reforme sistema obrazovanja koja se odnosi na probleme nastavnih programa i planova, organizacije rada u školama, metoda rada i slično, a od čega u ogromnoj meri zavise stvarni efekti obrazovanja.

III

U prethodnom poglavlju učinjen je pokušaj da se ukaže na nužnost onih osnovnih rešenja bez kojih se ne mogu oživotvoriti ustavne odredbe o ostvarivanju interesa i potreba radnih ljudi za obrazovanjem na osnovi slobodne razmene svog rada sa radom radnika u školama i drugim obrazovnim ustanovama.

Da li su predložena rešenja u globalu i suštini, a pogotovu u užim modalitetima, dobro sagledana, stvar je, naravno, za diskusiju.

Već je bilo reči o tome šta bi takva (ili približno takva) rešenja sobom donela.

Ona u prvom redu:

a) onemogućuju dalje nepotrebno administrativno otuđivanje jednog dela viška rada od onih koji ga stvaraju, to jest doprinose jačanju materijalne osnove samoupravljanja neposrednih proizvođača;

b) stvaraju osnovu za efektivno uključivanje obrazovne delatnosti u samoupravne odnose, za njeno pretvaranje u samoupravnu funkciju društva, a istovremeno obezbeđuju odlučujući prodor istinskih samoupravnih odnosa u obrazovne ustanove; oba ova toka označila bi, svakako, krupan doprinos opštem razvoju sistema samoupravljanja;

c) omogućuju stalno i blagovremeno prilagođavanje sistema obrazovanja, fizionomije, programa, planova, sadržaja i metoda rada obrazovnih ustanova razvoju i potrebama društvenog rada i društvenih odnosa, dakle, ne samo uspešnu reformu obrazovanja prema postojećim uslovima, već i njegovo nužno odgovarajuće kontinuirano reformisanje u skladu sa daljim promenama tih uslova;

d) obezbeđuju funkcionalno postavljanje i postepeno rešavanje problema ekonomičnosti, racionalnosti i efektivnosti obrazovanja saglasno realno sagledanom odnosu između potreba i mogućnosti samoupravnog društva;

e) otvaraju mogućnost efikasnog samoupravnog društvenog planiranja u oblasti stvaranja, razvoja, funkcionalnog razmeštaja i korišćenja kadrova, kao i ostvarivanja — u dogledno vreme — društveno celishodne i harmonične strukture radnika, odnosno kadrova određenih kvalifikacija, stručnosti i znanja;

f) bitno olakšavaju efikasno rešavanje problema zapošljavanja mladih, što je od velikog značaja za društvo, a posebno za omladinu, za njen društveni položaj, a time i za njena idejna opredeljenja i političko ponašanje;

g) omogućuju radničkoj klasi da delom svog viška rada raspolaže tako da sama, neposredno i efikasno rešava problem što višeg obrazovanja sopstvenog naraštaja u skladu sa njegovim stvarnim zalaganjem i sposobnostima i da time obezbeđuje što povoljniju socijalnu strukturu školske i studentske omladine.

Svemu tome treba dodati da će takvi odnosi u poređenju sa sadašnjim stanjem predstavljati bitno drukčiju osnovu za idejna i politička kretanja u školstvu, posebno na univerzitetima, da će uspešno savlađivati još uvek prisutne pojave raskoraka između rada i obrazovanja, kao i nesporazuma, pa čak i konfrontacije između radničke klase i jednog dela inteligencije, a isto tako i pojave ideološkog i političkog zavođenja, demagoškim sredstvima, jednog dela omladine, posebno studentske, linijom anarhoidnog i u suštini antisocijalističkog, antisamoupravnog, antiradničkog delovanja.

Ostvarivanje programskih stavova SKJ i ustavnih normi u oblasti obrazovanja je revolucionaran zahvat koji ne može ići lako. Treba se suočiti sa mnogim teškoćama i preprekama kako objektivnog tako i subjektivnog karaktera. Mada su principi na kojima treba zasnivati osnovna rešenja jasni, pokazaće se da ih ne možemo uvek i svuda, u odnosu na sve oblike obrazovanja, ostvarivati na isti način, po šablonu. Reč je o takvoj delatnosti u kojoj bi šablonski koncipirana i sprovođena rešenja mogla da imaju teške posledice.

Mora se težiti ka što čistijim i što doslednijim samoupravnim odnosima u ovoj oblasti, ali uz potreban stvaralački napor da se u konkretnim rešenjima ne zanemare specifičnosti pojedinih vidova obrazovanja. Osim toga, obrazovanje je takva suptilna društvena delatnost koja ne trpi nagle potrese. Ne bi se smelo dozvoliti da se olako i brzopleto dovede u pitanje redovno i normalno obavljanje te delatnosti ili neke obrazovne ustanove, njena stabilnost i rad i slično.

Da bi se izbegli takvi poremećaji, biće, verovatno, nužno da se, koliko odlučno i dosledno, toliko i obazrivo i postupno, ostvaruju promene u odnosima. Bitno je da se one ostvaruju, da tačno znamo čemu težimo i u kakva rešenja idemo, a da bismo do njih došli što lakše i što brže, treba videti koje su etape najcelishodnije i da li su i koja prelazna rešenja neophodna. Izvesti nagao skok iz sadašnjeg stanja u radikalno nove odnose moglo bi da izazove lomove koji bi zapretili da, makar i privremeno, kompromituju samu ideju. Zato ceo preobražaj treba da bude pod sigurnom kontrolom i izveden strogo organizovano, kako bi se isključile opasnosti od haotičnih kretanja.

Uspemo li u tome, ostvarimo li u rešavanju opštih problema sistema obrazovanja najbolju vezu između naših revolucionarnih principa i realnih okolnosti i mogućnosti, dobićemo jednu značajnu bitku za dalji razvoj samoupravnih odnosa.

To bi, pored ostalog, Savezu komunista pružilo šansu više da u sopstvenim redovima izvrši zdravu i funkcionalnu diferencijaciju između onih svojih članova koji su i dalje sposobni da u ovoj oblasti drže korak sa revolucijom i onih koji to nisu ili se čak takvom kretanju suprotstavljaju.

Ovakve diferencijacije su pretpostavka regeneracije Saveza komunista, njegovog oslobađanja od sopstvenog balasta koji ga pritiska i u izvesnoj meri parališe. Ako to Savez komunista ne bi učinio upravo takvim jasnim diferencijacijama na osnovi razrađenih akcionih platformi za pojedine sektore svoje borbe i doslednim sprovođenjem svoje linije, parolu nužnog čišćenja njegovih redova mogu, sa mestimičnim i delimičnim uspehom, zloupotrebiti upravo neprincipijelne, politikantske, karijerističke snage u cilju razbuktavanja ličnih i grupaških obračuna.

Preobražaj sistema obrazovanja na osnovama samoupravnih odnosa je jedan od najznačajnijih sektora revolucionarne borbe Saveza komu-

nista. On ima sve šanse da u tu borbu povede za sobom ne samo radničku klasu, već i ogroman deo omladine, a isto tako i sve kreativne, dosledno revolucionarne snage inteligencije. Ako Savezu komunista pođe za rukom da im otkrije duboki revolucionarni i humanistički smisao te borbe, da ih poveže i organizuje u jedinstveni front i da ih u svakom trenutku usmeri na prave zadatke, pokazaće se da svi ti činioci prihvataju tu borbu kao svoju stvar jer ona izražava njihove neposredne interese i težnje, rešava neke njihove aktuelne probleme, a istovremeno unapređuje samoupravne socijalističke odnose u celini, doprinosi razvoju nove, sve humanije ljudske ličnosti i bitno novih tekovina kulture.

Najdan Pašić

OMLADINA I SAVEZ KOMUNISTA

Ponekad se ima utisak da smo u razgovorima o omladini i u dijalogu s njom suviše preokupirani didaktičko-pedagoškom stranom problema. Brojimo časove marksističkog obrazovanja, zavirujemo u udžbenike i tu tražimo objašnjenje za neke negativne pokazatelje o idejnom stanju i političkom opredeljenju jednog dela omladine.

Opažanja i neka empirička istraživanja govore o tome da kod jednog dela omladine opada spremnost za društveno angažovanje ili da se smanjuje realan stepen društveno-političkog angažovanja i participacije. U opadanju je broj i onih koji prihvataju marksistički pogled na svet, a ima dosta i onih koji imaju negativistički odnos prema našoj stvarnosti i nekim osnovnim trendovima u našem društvenom razvoju. Ako u uslovima opšte demokratizacije političkog života opada broj mladih u samoupravnim i predstavničkim telima, što je evidentna činjenica, onda je to siguran simptom da je stepen njihovog uticaja, angažovanosti i realne participacije mali.

Sigurno da deo objašnjenja za ovakvo stanje, za sve ove probleme treba tražiti i u nedostacima organizovanih oblika idejnog i političkog delovanja u redovima mlade generacije. Međutim, vaspitni i pedagoški problemi mogu biti relevantni samo ako se sagledaju u širem socijalnom kontekstu. Naše analize neće nas daleko odvesti ako nemamo u vidu značaj koji imaju opšta idejna klima u društvu i realna životna situacija i iskustva mlade generacije.

Zato je sasvim legitimno postaviti pitanje: koje su to strane našeg društvenog, ekonomskog i političkog sistema (ne onakvog kakav je zamišljen, nego onakvog kakav funkcioniše u praksi) koje otuđuju jedan deo omladine od partije i konstruktivne participacije u okvirima samoupravnog sistema? Zašto razne varijante anarhoradikalizma, ali i autoritarizma, imaju odjeka među mladim ljudima?

Kod mlade generacije posebno je razvijeno osećanje za društvenu jednakost i socijalnu pravdu. To je u prirodi njene društvene situacije. Međutim, naše društvo (kao ni jedno savremeno društvo, uostalom) ne može pretendovati na ukidanje svih socijalnih razlika. To bi bila utopija, nešto protivno objektivnim zakonitostima ekonomskog života. Ima

dovoljno primera da nastojanja da se takve utopije realizuju nanose velike štete realnom i mogućem društvenom progresu.

Ali, istovremeno socijalističko društvo mora biti u stanju da savlađuje i ukida sve klasne razlike. Tipičan oblik takvih razlika su razlike u mogućnostima sticanja znanja i kvalifikacija. U društvima gde je direktno nasleđivanje bogatstva i klasnih privilegija sve ograničenije velike nejednakosti u mogućnostima obrazovanja ostaju jedan od glavnih kanala reprodukovanja klasnih razlika. To su, u stvari, anticipirane nejednakosti koje se uspostavljaju na samom životnom startu.

U socijalističkom društvu raspodela prema radu ne isključuje, nego, naprotiv, pretpostavlja solidarno zadovoljavanje niza važnih društvenih potreba i uređivanje važnih strana društvenog života na tim osnovama. Sigurno najvažnije područje na kome treba da se potvrdi socijalistička solidarnost jeste baš odnos prema omladini i njenom razvoju.

Da li će omladina usvojiti moralne vrednosti socijalizma, da li će se u svom društvenom ponašanju rukovoditi principima solidarnosti, to zavisi ne toliko od sadržaja udžbenika i verbalnih pouka, koliko od njenih sopstvenih životnih iskustava, od odnosa koji društvo ima prema problemima mladih.

Dosta su česta mišljenja da se jednakost u mogućnostima obrazovanja može postići samo etatizacijom školstva i sistema obrazovanja uopšte. To je, međutim, etatistička predrasuda koja, u stvari, ide na ruku stihiji malograđanske privatizacije. Solidarnost i jednakost šansi u obrazovanju može se ostvariti kroz mehanizam samoupravnih odnosa. Već su stvoreni elementi takvog mehanizma, ali smo nedovoljno energični u njihovom razvijanju. Baš u godinama kada smo sprovodili brzu deetatizaciju školstva rastao je i relativno i apsolutno broj studenata iz radničkih porodica, što pokazuje netačnost teze da samo državno upravljanje školskim sistemom može da obezbedi jednake šanse mladih u obrazovanju.

Ipak, stanjem koje imamo ne možemo da budemo zadovoljni. Visoko obrazovanje, na primer, neuporedivo je više dostupno deci iz službeničkih nego deci iz radničkih porodica. Postoje i velike razlike u materijalnim uslovima života među onima koji su upisani na fakultete i visoke škole, a to se odnosi jednim delom i na srednje škole.

Drugi vid nejednakosti koji negativno deluje na socijalističku svest omladine jesu one nejednakosti koje su vezane sa teritorijalnom i nacionalnom, lokalnom i regionalnom pripadnošću. I u obrazovanju postoje ključevi. Uslovi za upis i dodeljivanje stipendije i kredita, uslovi zdravstvene zaštite i niz drugih elemenata koji određuju životnu poziciju mladog čoveka zavise od toga iz koje sredine dolazi, iz bogate ili siromašne komune i slično. Očigledno, mora se nastojati da nejednakosti ove vrste budu svedene na snošljivu, tačnije, na najmanju moguću meru. Kako se može očekivati od mladog čoveka da problemima društva prilazi sa stanovišta širih i opštijih interesa i da se sa tih pozicija angažuje u društvenom životu ako je njegovo životno iskustvo takvo da podstiče lokalni i regionalni egocentrizam, ako sami životni uslovi deluju u pravcu parcijalizacije svesti mladog čoveka?

Za razvoj svakog društva, a pogotovo socijalističkog samoupravnog društva, kao što je naše, bitan značaj ima sposobnost društva i njegovih organizovanih snaga da mobilišu i usmere stvaralačke energije mlade generacije. Ako Savez komunista hoće da ima omladinu na svojoj strani i da je široko uvodi u svoje redove, on mora da vodi borbu protiv svih onih pojava koje otuđuju omladinu od društveno-političkog sistema i socijalističke samoupravne opredeljenosti. A sve društvene nejednakosti koje se ne zasnivaju na radu spadaju baš u tu kategoriju. Inače, omladina postaje plen socijalne demagogije ili biva i sama zahvaćena malograđanskom stihijom.

Vaspitanje mlade generacije koje treba da razvije njen pozitivan i angažovan odnos prema našem samoupravnom društveno-političkom sistemu i osnovnim perspektivama njegovog razvoja može da doživi neuspeh ako se nasuče na grebene plitke frazerske apologetike koja ne daje odgovore na realne probleme sa kojima danas živi i bori se naše društvo.

Mladi čovek je posebno osetljiv i odbojan prema hipokritskim društvenim situacijama i idejnim uticajima, prema upadljivom i neobjašnjenom raskoraku između normativnog i stvarnog, između onoga što mu se servira kao zvanična slika i interpretacija društvenih odnosa i onoga što on saznaje na druge načine, kroz sopstvena životna iskustva i kroz kritičko, ali i kritizersko izobličavanje našeg društva i totalno negiranje njegovih vrednosnih tekovina. A baš takve situacije koje vode ka rascepu ličnosti i koje onemogućuju da se u godinama koje su najvažnije za formiranje ličnosti izgradi kod mladog čoveka stabilan i koherentan sistem moralnih vrednosti i progresivnih shvatanja — postaju sve više tipične životne situacije za velike delove omladine iz različitih društvenih sredina.

Ako sa ovoga stanovišta procenjujemo sadržaj školskih knjiga i udžbenika i druge lektire iz koje mladi ljudi treba da se uče razumevanju društva u kome žive i da dobiju intelektualnu motivaciju za svoje društveno angažovanje, otkrićemo da stanje zaista nije dobro. U većini slučajeva glavna mana udžbenika iz društvenih nauka nije u tome što sadrže idejno tuđe koncepcije i orijentacije, već u tome što mesto marksističkog, naučno-kritičkog mišljenja nude idealizovane projekcije budućeg društva. U tim projekcijama, često površnim i simplifikovanim, nije razlučeno ono što jeste od onoga što treba da bude, a realni problemi društvene svakidašnjice ostavljeni su potpuno van vidnog polja.

Ali, problemi koji se previđaju u udžbenicima ne mogu se prevideti u realnom životu. Naše društvo dostiglo je stepen demokratičnosti i otvorenosti koji je brojne protivrečnosti i slabosti — sve ono što čini naličje društvenog života — učinio vidljivim i stavio ih u centar pažnje javnosti. Televizijske emisije i novinski stupci vrve od primera koji govore o neuspesima i greškama, o korupciji i kriminalu, o socijalnim nepravdama i nerešenim egzistencijalnim problemima nekih kategorija stanovništva. Koliko su udžbenici skloni da idealiziraju stvarnost, da je

prikazuju kao harmoničnu i neprotivrečnu, toliko drugi izvori informacija i saznanja dostupni mladom čoveku idu ne retko u drugu krajnost — u kritiku koja je jednostrana, senzacionalistička, negatorska i demoralizatorska. Pseudovrednosti „potrošačkog društva" zapljuskuju životnu svakidašnjicu potiskujući u htenjima i opredeljenjima ljudi ono što je humanije, trajnije i opštije. U takvoj klimi organizovan vaspitni napor ostaje često jalov i može da izazove odbojnost i direktno negativan efekat — da pothranjuje skepsu i cinizam u odnosu prema naporima društva da prokrči puteve sopstvenog progresa.

Ono najdragocenije što nastava iz društvenih nauka, iz marksizma, može da pruži mladom čoveku jeste sagledavanje humanih ciljeva socijalističkog preobražaja društva u etičkom i praktičnom kontekstu borbe za njihovo ostvarivanje. Sposobnost analitičko-kritičkog shvatanja realnih, objektivno datih društvenih protivrečnosti je neophodan uslov povezivanja društvenih ideala sa revolucionarnom praksom, opštih opredeljenja sa konkretnom akcijom.

Naša sopstvena istorija uči nas da objektivne teškoće na putu društvenog progresa, ma kako velike, ne moraju da budu izvor demoralizacije, već, naprotiv, mogu da budu istorijski izazov koji budi revolucionarne energije ako je revolucionarna teorija sposobna da objasni prirodu teškoća i uslove i puteve njihovog prevladavanja. A to je ono osnovno što marksističko obrazovanje treba da pruži mladoj generaciji.

Dušan Ičević

OMLADINA U SAMOUPRAVNIM ODNOSIMA

U okviru priprema za Treću konferenciju SKJ sačinjene su posebne teze u kojima su naznačeni osnovni zadaci i pravci politike i akcije Saveza komunista u razvijanju aktivnog učešća mlade generacije u izgradnji samoupravnog socijalističkog društva. U osnovi, to su obaveze svih progresivnih snaga. Razlozi i motivi za svestranu društvenu raspravu o društvenom položaju i aktivnosti omladine sasvim su dobro poznati. Sada se u svim društvenim sredinama, u svim samoupravno-političkim strukturama vode opsežni razgovori o tome. Teze su povod za dogovore, ali prije svega za praktično-političku akciju. Prava mjera vrijednosti svakog je koliko se na osnovu objektivnog saznanja stanja društvenih odnosa i svijesti, svih protivurječnosti i otvorenih ekonomsko-proizvodnih, socijalnih, kulturno-političkih i drugih problema mogu iznaći prava praktična i trajna rješenja za usmjeravanje i ostvarivanje interesa i neposredne radno-akcione sposobnosti i organizovanosti omladine da bude stvarni subjekt društvenih promjena zasnovanih na interesima radničke klase i samoupravljanja, ravnopravnosti naroda i narodnosti.

Zbog toga ima razloga da svako cijeni prije svega sopstvene rezultate rada makar izgledalo ili se tako naviklo da su rezultati rada u političkim organizacijama nemjerljivi. Bez obzira na sve osobenosti političkog rada, koji često nema izraz fizičkog učinka, i on, po tome koliko se u središtu ekonomsko-političkih zbivanja i društvenih potreba, koliko i kako se dogovara i, prije svega, sprovodi što je zaključeno, ima sasvim objektivizirana mjerila i vrijednosti. Sada se, upravo u sprovođenju stavova Pisma druga Tita i Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, opredjeljuje da se sposobnost, odgovornost i efikasnost svakoga mjeri po tome koliko i kako radi, kako se izvršuje utvrđena politika, kako se i koliko ostvaruje praktično-politička akcija. To je nova prava prilika i za odgovornije razmatranje i za efikasnije razrješavanje i društvenih problema omladine u sklopu ukupne akcije koja se preduzima. Sigurno je da će i omladina, ako se istraje u akciji, u kojoj i sama neposredno učestvuje, naći svoja prava društvena zadovoljenja i svojim vlastitim činom neposrednog i odgovornog rada, i udružena sa svim progresivnim snagama, dejstvovati da se brže, efikasnije i

odgovornije razrješavaju otvoreni društveni problemi prisutni u stvarnosti, a inače sadržani u Pismu.

U mnogim raspravama se utvrđuje da su interesi društva i omladine kod nas identični. U najopštijem smislu saglasnosti ciljeva, pa i konkretno-istorijskih opredjeljenja može se prihvatiti istovjetnost. Međutim, društvenii odnosi, raspored i interesi klasno-socijalnih snaga nijesu za sve jednaki, već heterogeni, a u određeniim konkretnim prilikama i međusobno suprotstavljeni. Ni omladina nije idilična socijalna grupacija, u sebi jednaka i jedinstvena bez ostatka. Protivurječnosti u društvu i u mladoj generaciji su nesporne. Koliko će one ostati protivurječnosti samog društva i same omladine koje se normalno razrješavaju i usklađuju, a koliko mogu nastajati eksplozivni sudari društva i omladine, zavisi, svakako, od smjera i ostvarenja razvoja društvenih odnosa. Omladina ne zna iz vlastitog iskustva kako se prije nje živjelo, ali želi i zna da bi sada moglo da se živi bolje ili bar drukčije. Procijep može da nastane ako samo hoće da živi bolje, a da se ne bori, već traži da neko stvori — bolje. S druge strane, sukob može nastati i ako je spremna da djelom stvara bolje, a tome se čine prepreke (nezaposlenost, raspodjela koja ne uvažava rezultate rada, nejednak start u životu, razvoj koji ne vrednuje stvarnu stručnost i sposobnost, politički odnosi u kojima omladina ne odlučuje, već izvršuje itd.).

Sada se isto tako poistovjećuju interesi radničke klase i omladine. Dokazuje se da je socijalni položaj radničke klase i omladine jednak. Opet bi se moglo, u projekciji društvenog kretanja, a za mnogo stvari i u konkretno-istorijskom trenutku, naći dosta identičnosti, ali i različitosti ekonomsko-socijalne situacije radničke klase i omladine, čak i „radničkog podmlatka". Jer i radnička klasa je, iako ima jedinstven istorijski interes, u sebi, prema položaju organizacija udruženog rada u privrednom sistemu i uslovima privređivanja, zatim visini kvalifikacija i dohotka radnika, ipak diferencirana. Ona je u sebi na određen način diferencirana i na starije i mlađe radnike. Zbog toga je proglašavanje identičnosti interesa društva i omladine, radničke klase i omladine samo globalno tačno, u najopštijim projekcijama. Pravi smisao može biti da interes radničke klase — pravom da vlada dohotkom koji stvara i upravlja tokovima društvene reprodukcije, uspostavljanjem samoupravljanja kao integralnog sistema društva, neposrednim vršenjem političke vlasti — postane dominantan društvenii interes i transformiše se u opštedruštveni interes, a to znači i u interes mlade generacije.

Prema tome, samo opštim formulama o omladini teško se možemo zadovoljiti. One su vjerovatno privlačne za objašnjenja i opravdanja, ali ne i dovoljne za pravo razumijevanje stanja, a pogotovo za njegovo razrješavanje i preduzimanje mjera. Često se konstatuje da je omladina ili bar većina opredijeljena za samoupravni socijalizam, što je i vrsta pohvale omladini, ali ipak samo jedna datost, svakako veoma značajna. Upravo je neposredna i stalna odgovornost svih progresivnih snaga da se istrajno bore za samoupravno-socijalističku usmjere-

nost mlade generacije. Jer, ako se prodre ispod površine institucija i faktičkog stanja političkog sistema, ako se hoće da uhvati sva gustina i cjelina zbivanja, odnosa i protivurječnosti, a u njima položaj omladine kao specifične socijalne grupacije, kako neki definišu, onda se tek može utvrditi pravo stanje, realan raspored političkih snaga, dejstvo ekonomsko-društvenih odnosa na omladinu i omladine na društveno-ekonomske i političke odnose. Nemamo namjeru da ulazimo u sve osobenosti političkog trenutka i „presjeke" mlade generacije u njemu. Uostalom, u pomenutim tezama, u Pismu, a i na mnogim skupovima se o tome dosta govori. Ovdje će se samo uopštiti određene karakteristike.

Društvo se već izvjesno vrijeme nalazi u izoštrenim teškoćama, pa i kriznim situacijama ekonomsko-političke vrste. Privredna nestabilnost se, uprkos preduzetim mjerama, nastavlja (nelikvidnost, gubici, visok rast cijena i troškova života itd.). Ograničene su mogućnosti za zapošljavanje, a blizu milion jugoslovenskih građana, među kojima je najviše omladine, nalazi se na privremenom radu u inostranstvu. Samoupravljanje se mučno probija i samo djelimično uspijeva da postaje i osnovni produkcioni odnos i integralni sistem društva. Udruženi rad je još dijelom razdrobljen, parcijalizovan u zasebne institucionalizovane organizacije i asocijacije, a sporo svojim interesima i odnosima prodire u sve sfere društva. Doskora su bili izraziti, a još traju udari etatističko-birokratskih, tehnomenadžerskih, grupnih i privatno-svojinskih snaga na društvenu svojinu. Svi oni izravno obezvređuju i u svoju korist pokušavaju da zadobiju ekonomsku moć i samoupravno-političke prava udruženih radnika. Očigledno je preveliko prelivanje društvenih sredstava u grupno i privatno-svojinsko posjedovanje. Još nijesu razvlašćeni otuđeni centri ekonomske i političke moći. Etatistička struktura, iako zvanično odavno u razaranju, još posjeduje veliku moć odlučivanja o sredstvima i pravima posredovanja u društvenim odnosima. Razmnožili su se i ekonomski ojačali takozvani srednji slojevi, sa ne malim, mora se priznati, dejstvom i pa političke odnose, pa i odluke. Drastičan izraz toga je, pored ostalog, i veliko povećanje neopravdanih socijalnih razlika. U naprsline sistema i takvih odnosa vješto su se, a ponekad i grubo, pokušale da ubacuju klasno protivničke snage, što je ekstreman izraz našlo u nacionalizmu, separatizmu, pa i ugrožavanju fizičkog integriteta SFRJ. Uprkos svim teškoćama, postignuti su očigledno veliki rezultati u razvoju proizvodno-materijalnih snaga, u rastu standarda, u demokratizaciji društvenih odnosa. Socijalističko samoupravljanje je izdržalo sve potrese, postaje sve premoćnije nad etatističkom strukturom, savlađuje krize koje su uistinu izraz raspadanja starih odnosa. Svakako, i samom samoupravljanju, iako ga nema u čistom vidu, svojstvene su mnoge protivurječnosti. One će se objektivno utoliko lakše oslobađati, otkrivati, usklađivati ako se snage protivničke samoupravljanju budu onemogućavale u svojim razornim dejstvima. Sada smo odlučno u pokretu, prije svega organizovanom akcijom Saveza komunista, da se efikasnije razrješava-

ju mnogi društveni problemi, oslobađaju prostori za svestraniji razvoj samoupravno-demokratskih odnosa.

Mlada generacija, iako sva rođena u samoupravljanju, nije samim činom dolaska na svijet i sva samoupravno „osvojena". A samo samoupravljanje je, kako se zna, puno protivurječnosti i teškoća. Pravi izazov, šansa i perspektiva omladine i jeste da se svojim temperamentom, znanjem, sposobnošću, radom i opredijeljenošću bori za nove produkcione odnose, za spajanje samoupravljanja i naučno-tehnološke revolucije u interesu udruženog rada, radničke klase, svih radnih ljudi, a ne tehnokratskih i političko-birokratskih elita, za samoupravljanje koje sobom nosi i sva svojstva oslobođenja rada, odnosno radnog čovjeka i humane odnose među ljudima. Naime, omladina ne može biti samo srećni dobitnik samoupravljanja niti samo objekt istorijske nužde, već i proizvodno-radni svjesni stvaralac, samoupravno-politički subjekt progresivnih društvenih promjena. Uostalom, da bi omladina mogla da bude svjesno organizovan i opredijeljen tvorac, zajedno sa radničkom klasom i svim radnim ljudima u interesu radničke klase, i u svom interesu, nove istorijske samoupravne situacije, mora i sama biti sposobna i neposredno odgovorna za zbivanja i odnose u društvu. A omladina, opet, nije van stvarnosti i svijeta.

Na nju najčešće izravno, ali i „prelomljeno", dejstvuju sve ideje i odnosi kod nas i u svijetu. Omladina i jeste najčešće na udaru raznih ideologija, političkih kombinacija, zavodljivih formula. Nije uvijek lako razumjeti sva zbivanja, prodrijeti ispod površine pojava, uhvatiti zakonitosti ekonomsko-socijalnih i političkih protivurječnosti, svemu dati pravo tumačenje i smjer, niti se uvijek oduprijeti mnoštvu uticaja koji iz stvarnosti naviru, uvijek odabrati pravo konkretno opredjeljenje i akciju. Naime, na omladinu ne djeluje samo samoupravljanje svojom, makar i sa mnoštvom teškoća u sebi, praksom i ideologijom. Prema omladini su usmjerene i ideologije suprotne samoupravljanju. Građansko-liberalističke i malograđanske ideologije, pored ostalog, nude omladini vrijednosti buržoaskog sistema, navode je na samo lične dnevno korisne interese i akcije, vraćaju je na modele i uživanja građanskog potrošačkog društva. Tehnokratsko-menadžerske elite je „uvode" u svijet znanja i vladanja za službu sebi. Shvatanje koje lansiraju da je važan samo rad i znanje, a ne i politika, pa ni samoupravljanje, može da izgleda u jednom dijelu racionalno jer je znanje u doba naučno-tehnološke revolucije sredstvo napretka, ali u svojoj biti negira nužnost politike kao svjesnog usmjeravanja društvenih procesa i samoupravljanje kao osnovni produkcioni odnos i pravo neposrednih udruženih radnika da odlučuju o sredstvima koja stvaraju i o društvenim poslovima. Takozvana nova ljevica i apstraktni humanisti ugađaju omladini tezom da je ona, tačnije, intelektualni slojevi, pravi predvodnik modernog društva i radikalnih društvenih promjena, nasuprot ekonomističkim, a u stvari socijalnim interesima i moći radničke klase. Etatističko-birokratske snage nude rad i stabilnost svojim sredstvima, a omladini šansu napredovanja, najčešće pojedinaca, u zvaničnoj institucionalnoj strukturi vlasti i upravljanja, ali kad za to — dozru.

Mislimo da kod nas ne može biti premišljanja — a izbor je već odavno, bar načelno, napravljen — da li izlaz u praksi tražiti u preraspodjeli otuđene političke moći i na omladinu ili u podruštvljavanju politike, samoupravljanju i demokratizaciji svih odnosa, te u tome u šansama i faktičkim mogućnostima za „masovnije" neposredno i delegatsko odlučivanje omladine, svih onih koji rade i stvaraju. Upravo se u faktičkim odnosima potvrđuje opredijeljenost omladine. A ona u modernim društvima, kod nas pogotovo, mnogo brže i psihofizički i društveno sazrijeva. Objektivno ima veću radno-intelektualnu sposobnost i političku zrelost. S druge strane, kasnije se uključuje u radne i samoupravno-političke odnose. Nepovoljno stanje u neposrednom odlučivanju radnih ljudi i građana u organizacijama udruženog rada, mjesnim zajednicama, interesnim zajednicama i opštinama svakako još više važi za omladinu. Svojevrsna kriza neposredne socijalističke demokratije, nastala pretežno zbog toga što radni ljudi i građani faktički nijesu mogli da odlučuju o materijalnim sredstvima, već su obično bili samo u prilici da daju formalan pristanak na odluke koje su već skrojene, odvojila je i omladinu od neposrednog samoupravljanja, političkog rada i odlučivanja. Osim toga, određene računice pokazuju da je jedna četvrtina, pa i jedna trećina zaposlenih do trideset godina starosti, dok je u radničkim savjetima tek svaki deseti (28,3% prema 12,9%). U savjetima mjesnih zajednica omladine ima svega 8,5%, u savjetima osnovnih i srednjih škola 15,4%, a u savjetima visokoškolskih ustanova 15,5%. U svim institucijama obrazovanja nalazi se oko 4 miliona djece i omladine, a samoupravljanje u njima je još formalno i pretežno zatvoreno u klasične nastavničko-učeničke odnose. Seoska omladina je praktično izvan samoupravnih produkcionih odnosa. U skupštinama društveno-političkih zajednica, sem djelimično u opštinama, skoro i nema omladine. U rukovodstvima društveno-političkih organizacijama takođe je veoma malo mladih ljudi. Omladina je, kako neki kažu, socijalno potisnut sloj i u radu, i u samoupravljanju i u politici. Zbog svih tih momenata kod nje su mogući nagli buntovnički, pa i prevratnički nemiri, ali i pasivnost, apolitičnost, pa i silazak u podzemlje, u asocijalno, destruktivno ponašanje. Danas, a i inače, svako hoće da živi i bolje i ljepše. Nesporazumi, mogućnost promašaja i devijacije nastaju zbog toga što jedan deo ljudi hoće da živi lakše sa malo rada, bez rada ili na račun tuđeg rada. Upravo se tu nalazi dosta razloga za asocijalno ponašanje, ne samo dijela omladine. A rad je kod nas osnovno mjerilo položaja i vrijednosti čovjeka u društvu. Međutim, može se slobodno reći da tu osnovnu vrijednost u shvatanjima i praksi ne stvaramo koliko i kako treba. Uistinu, sporo stvaramo samoupravni sistem vrijednosti. Otuda jedan dio omladine, i po vlastitim prohtjevima i po ugledu na druge, a sa sve razvijenijim potrebama i društva i pojedinaca, ponekad ne bira sredstva da zadovolji svoje lične potrebe. Osim toga, pošto kao organizovano društvo uvijek ne stižemo, ili to zanemarujemo, da udružujemo raspoloženja i interese omladine u društveno korisnim poslovima, dio nje se „samoorganizuje". Pojedinci ili grupe ne nađu pravi izbor ličnosti ili djela koje će da opona-

šaju. Ulica, nesumnjivo, ima dosta uticaja. Ali, ulica je, da se uslovno kaže, neutralna; ona je ono što mi od nje pravimo: destruktivna stihija ili „pristojna" komunikacija. Zato se dio omladine — zbog spleta svih okolnosti, prtivurječnosti koje postoje u društvu, a u kojima ne može da se uvijek snađe, da ih razumije, da im nađe društveno koristan izlaz, te zbog vlastitih navika i prohtjeva — spontano organizuje ili individualistički ekstremno ponaša, što je takođe djelimično svojstveno tom uzrastu, pa pokušava da suprotno društvenim normama zadovolji svoje ukuse i potrebe. Dio njih i fizički i moralno silazi u podzemlje. Odatle je put pravo u — prestupništvo, u kriminal. Vjerovatno je najlakše objašnjavati zašto se to dešava ili kriviti dio omladine za destruktivno ponašanje. Svakako je teže, ali jedino ispravno, tražiti moguća društvena rješenja. Mislimo da je pravi izlaz za sve nemire u temperamentnom, radno-intelektualnom, samostalnom i zajedničkom akcionom nastojanju da se konstruktivno ponaša, radom samopotvrđuje, više zna, vrijedi. Samo kroz veću samoaktivnost i radno-političke rezultate sama omladina može da se realnije nameće i za sve svoje zahteve koje ima, za sredstva, uslove, za razumijevanje i zadovoljavanje svojih potreba.

Zato su pravi društveni izlazi i za mladu generaciju u: (a) novom položaju udruženog rada, a u tome najprije i radničke omladine, da o dohotku, višku rada odlučuju oni koji ga stvaraju; (b) da se raspodjela vrši prema rezultatima rada, uključujući pravo na minuli rad i solidarnost radnih ljudi; (c) da se objektivizira neposredno samoupravljanje i sistem neposredne socijalističke demokratije, a to znači mogućnost da sva omladina neposredno učestvuje u odlučivanju o društvenim poslovima i u rješavanju društvenih problema; (d) da se ostvaruje samoupravno sporazumijevanje i društveno dogovaranje u zamjenu za političko reprezentativno odlučivanje; (e) da se na delegatskom principu i odnosu uspostavlja dogovaranje i odlučivanje u skupštinama i svim samoupravnim zajednicama; (f) da se dosljednije reformišu i demokratizuju društveno-političke i društvene organizacije i udruženja građana i da u njima znatno više bude mladih ljudi.

Predstojeće promjene u političkom sistemu znače izvođenje cjelokupnog političkog sistema iz interesa, volje i odluka radničke klase, udruženog rada. U osnovi je to i interes mlade generacije. U biti svih otpora uspostavljanju stvarnih samoupravnih odnosa jesu sukobi interesa. Zato i treba identifikovati sve interese, njihove nosioce i namjere, mijenjati raspored snaga u korist radničke klase. A interes i pravac društvenog napretka kad nas upravo je u faktičkoj mogućnosti da radnička klasa neposredno vlada i opredjeljuje sve odnose u društvu. Osvajanje novih samoupravnih vrijednosti društva traži izuzetnu sposobnost i odgovornost svih subjekata. To je pravi izazov i mjera progresivnosti i omladine. Upravo se u tome i nalazi granično svrstavanje — ne po starosno-generacijskoj, već po klasnoj, samoupravno-demokratskoj opredijeljenosti i akcionosti. Rasprave o sukobu generacija, koje i mogu postojati i zaoštravati se po određenim oznakama, pogotovo u odnosima hijerarhije i patronatstva nad omladinom, suštinski se kod nas preva-

zilaze, zamjenjuju mjerom doprinosa svakoga, bez obzira na uzrast, razvoju i usavršavanju samoupravno-socijalističkih odnosa u društvu.

Omladina takođe ima neposrednu odgovornost i vlastiti, odnosno društveni interes za ostvarivanje ravnopravnosti naroda i narodnosti. Izvršenim i predstojećim promjenama u političkom sistemu još više se u praksi objektivizira pravo naroda i narodnosti, republika i pokrajina da se samostalno i udruženo ekonomski i kulturno-politički razvijaju u samoupravnoj federativnoj socijalističkoj zajednici. Što se više svaki narod i narodnost budu ispunjavali interesima i pravima radničke klase, što radnička klasa bude stvarnije postajala vodeća snaga svakog naroda i narodnosti, subjekt nacionalnih interesa, to će one biti sve više stvarne samoupravne zajednice, u istovremenom stalnom afirmisanju i prevazilaženju. Omladini ne može biti svejedno u kom se smjeru kreće razvoj svake nacije i međunacionalni odnosi uopšte. S pravom se tvrdi da omladina nema „svojih“ nacionalnih predrasuda, da nije po „svojoj“ prirodi nacionalistički opterećena. Istina je da je progresivna omladina kod nas pobornik bratstva i jedinstva, samoupravnog socijalističkog jugoslovenstva. Međutim, takva raspoloženja omladine ponekad se pokušavaju da interpretiraju kao da ni nacije nijesu potrebne. S druge strane, omladina je nedužna za ranija nacionalistička sukobljavanja. Ne nosi u sebi nacionalne traume starijih generacija, te ni sada nema izvornog grijeha za pojave i ekspanziju nacionalizma. Ipak, sve je to samo globalno tačno. Već odavno znamo da omladina samim tim što je rasla u samoupravljanju nije postala automatski samoupravno svjesna i jedino ispravnom nacionalnom politikom zadojena. Naše društvo je u nepomirljivom sukobu protiv svakog nacionalističkog, separatističkog, velikodržavnog, hegemonističkog, unitarističkog ponašanja. Međutim, te se tendencije uporno, iznova pojavljuju i pokušavaju da nametnu. A u svojoj otvorenosti i radoznalosti za poimanje, otkrivanje, doživljavanje svih senzacija života omladina je istovremeno na određen način pogodna i za raznovrsne uticaje, pa i nacionalističke ideje. Upravo su se nedavno nacionalisti svojim parolama, sloganima, frazeologijom, nuđenjem pobune protiv navodno ustaljenog reda stvari vješto priljepljivali za određene slojeve omladine, naročito studentske, uvodili je u svoj pokret i akciju, a u krajnjem — manipulisali njome, htjeli da je potčine sebi i iskoriste za svoje interese i ciljeve. To je za trenutak utoliko bilo lakše što oficijelne samoupravno-političke strukture nijesu dovoljno organizovano činile ono što im pripada, vodile otvorenu političku bitku protiv svih antisamoupravnih i klasno protivničkih snaga i tendencija. Na to je, svakako, uticalo što ni omladina još nije u središtu društvenih zbivanja, odnosa i odlučivanja, što se obrazovanje i vaspitanje omladine još ne ostvaruje koliko je moguće sa novim samoupravno-demokratskim kvalitetima. Na izgled bi bilo najlakše za sve to optužiti omladinu. Nijesu, naime, rijetka shvatanja da je nastala kriza mlade generacije, da ona ne cijeni tekovine revolucije, da je obuzeta tuđim sistemima vrijednosti, da je samo potrošački, a ne i radno raspoložena i djelatna. Tako bi se u stvari najlakše izrodio sukob sa mladom generacijom, kako se u određenim sredinama i konkretnim prilikama ponekad i postupa.

Međutim, da ne bi ostala samo gola formula da su interesi društva i omladine isti, moraju se u čitavom organizovanju društva — dosljedno samoupravno-demokratskim razvojem svih odnosa, većim mogućnostima za zapošljavanje kvalifikovanih kadrova, otvorenom konkurencijom sposobnosti, uspostavljanjem odnosa neposrednog odlučivanja i većeg aktiviteta u političkom životu, sistemom vaspitanja i obrazovanja — stvarati objektivni uslovi u kojima će omladina svojom sposobnošću i temperamentom, antibirokratskom i antinacionalističkom opredijeljenošću biti stvarni subjekt progresivnih promjena i akcija u društvu.

U procesu rada, obrazovanja, u društvenoj organizovanosti i praktično-političkoj akciji to znači da spoljna priprema za nastupajuću odgovornost kad se bude odraslo, već neposredno doživljavanje i činjenje samoupravljanja, odlučivanja, učešća u političkim zbivanjima, osposobljavanje ne samo da se pamti, već i misli, ne samo da se zna, već i radi i stvara.

Kod nas se stalno razgovara o reformi sistema obrazovanja i vaspitanja. Međutim, ipak se nastavlja klasično, dobrim dijelom jednostrano, obrazovanje omladine, posebno o samoupravnom socijalizmu, koji se najčešće globalno i institucionalno predstavlja kao savršen sistem organizacije društva, bez konkretno-istorijskog konteksta i realnih protivurječnosti u kojima se ostvaruje. Sasvim se razložno prigovara da je marksističko obrazovanje svedeno na najmanju sumu znanja. Svestrano marksističko obrazovanje — ne zatvoreno jednim predmetom, pogotovo ne dogmatskim otkrivanjem „dijamata", već ostvareno u ukupnosti naučnog saznavanja svijeta i društva, opredjeljenja mlade generacije da se progresivnom mišlju i djelom bori za nove društvene odnose — jeste prava svrha. Potrebno je senzibilnost i kritičnost omladine razvijati i usmjeravati tako da se obara nevrijedno, staro i „staračko" u društvenim odnosima, ali prije svega da se stvara novo, vrednije, samoupravnije, ljudskije. Samoupravna socijalizacija, a ne indoktrinacija omladine je pravi interes i opredjeljenje našeg društva. U društvenim odnosima se najbolje neposredno vaspitava, obrazuje, opredjeljuje. Omladina se znanjima koja ima ili naslućivanjem mogućih odnosa i pravaca kretanja, temperamentom koji nosi, nemirenjem sa ustaljenim redom stvari opredjeljuje — spontano ili organizovano, zavisno od prilike ili političke usmjerenosti — prema društvenim zbivanjima. Kakve će to spoljne izglede i ishode imati, mnogo zavisi upravo od organizovanih socijalističkih snaga. Rezultati rada u proizvodno-materijalnim odnosima, u obrazovanju, u samoupravljanju i političkoj aktivnosti mjerilo su i društvene vrijednosti omladine. Zato za samoupravno društvo, pored stvaranja normalnih objektivnih uslova za zadovoljavanje potreba omladine, i jeste bitno prije svega razvijanje samoaktivnosti i samovaspitanja omladine, ostvarivanje omladine kao stvarnog društvenog subjekta, a ne samo korisnika gotovih dobara. Zato i treba stvarati društvenu svijest i samosvijest omladine o vlastitim i društvenim mogućnostima njenog autentičnog izraza i doprinosa društvenom napretku. A to znači istovremeno da omladina bude ne samo racionalan, umstven, već strastan, ubijeđen djelom nosilac samoupravnog opredjeljenja i akcije.

Svi društveni odnosi i subjekti moraju biti usmjereni na takvo smisaono i akciono ovladavanje omladine sopstvenim i društvenim silama i mogućnostima. Svakako, posebnu ulogu instrumenta samoupravno-političkog udruživanja i djelovanja omladine imaju omladinske organizacije. To nužno traži i promjenu, reformu u političkom organizovanju i usmjeravanju omladine. Brže se mora, čini se, oslobađati svih ostataka transmisionog, ali i spontanog djelovanja omladine. Međutim, to se ne može dovesti dotle da se u ime antiinstitucionalizma, koji je dijelom svojstven omladinskoj prirodi, pretvori u rastrojstvo i onih organizacionih oblika koji su primjereni samoupravnoj konstituciji društva. U pomenutim tezama se i zalaže „da se razvija i jača organizaciono fleksibilan i raznovrstan, a akciono samostalan omladinski pokret, čiji će svi delovi i organizacije ostvarivati političko jedinstvo u svakodnevnoj borbi za učešće omladine u samoupravnom razvoju i za njen ukupan društveni i politički angažman u sklopu jedinstvene platforme svih organizovanih socijalističkih snaga u našoj zemlji, zasnovane na programu i vodećoj idejno-političkoj ulozi Saveza komunista Jugoslavije".

Ovdje ne možemo ulaziti u sve moguće organizacione oblike, „slojevno" okupljanje i institucionalno imenovanje specifičnog grupisanja omladine. Bitno je da se samoupravno-socijalistički omladinski pokret, omladinska organizacija, unutra demokratski ustrojena, tako objektivizira, usmjeri da se interesi, raspoloženja, sposobnosti omladine mogu izvorno saznavati, artikulisati, ujedinjavati u društvenosti i akcionosti. Pitanje je koliko je strogo interesno organizovanje omladine do sada uspjelo da objedini, usredsredi na stvarne ukupne interese mlade generacije, a koliko je dijelom parcijalizovalo svijest i akciju, ili dovodilo do pomirljivosti svih interesa, izjednačenosti svih slojeva ili pak do trenutnih sukobljavanja konkretnih interesa koji su za čitavu omladinu jedinstveni, bez obzira na određene nejednakosti njenog materijalnog ili socijalnog položaja. Mjera klasnosti, radničko-klasnih interesa, samoupravno-demokratska suština treba da bude u središtu i omladinskog organizovanja i djelovanja. Mislimo da je za omladinsku organizaciju opredjeljujuće da samoupravno-politička omladinska „baza" bude zaista tako organizovana da može neposredno da se dogovara i odlučuje o svim potrebama i poslovima od značaja za sebe i društvenu sredinu u kojoj se nalazi, da bitno utiče, zajedno sa svim radnim ljudima i građanima, na zadovoljavanje zajedničkih interesa i vršenje društvenih poslova u širim samoupravnim društveno-političkim zajednicama, te posebno da svojim interesima, voljom i odlukom opredjeljuje programe, način rada, sastav, stavove i akcije svojih rukovodstava. Savez omladine i Savez studenata u tom smislu takođe mogu više da se ostvare u svojstvu društvenog dogovaranja i usmjeravanja svih društvenih i samoupravno-političkih oblika organizovanja i djelovanja mladih ljudi.

Mjera sposobnosti društveno-političkih organizacija je, pored ostalog, koliko „osvješćuju" interese radnih ljudi, omladine, koliko i kako doprinose stvaranju samoupravne svijesti i prakse. Savez komunista kao usmjeravajuća idejno-politička snaga samoupravljanja, očigledno, ima veliku odgovornost za progresivno društveno opredjeljenje omladine.

A da bi to bio više, mora u sebi i u cjelokupnoj svojoj programsko-akcionoj usmjerenosti imati mnogo više mladih i po broju, i po interesima, stremljenjima i akcionoj sposobnosti koju nose. Ako se i može, sa ogradom, smatrati da nije presudno koliko će omladina brojčano biti zastupljena u određenim samoupravno-političkim strukturama i organima, već da su bitni uslovi i odnosi u kojima omladina neposredno stvara i odlučuje, — za društveno-političke organizacije, za Savez komunista osobito, nije svejedno koliko je omladine u njemu i „fizički", po broju u članstvu i aktivnosti. Međutim, izvjesne nepovoljne tendencije pokazuju da se smanjuje broj mladih ljudi u Savezu komunista. „Starenje" Saveza komunista ne izaziva samo takozvanu biološku „nemoćnost". Ono ima prije svega društvene posljedice. To se napadno dešavalo u jednom periodu. Mladih ljudi do 25 godina u KPJ, odnosno SKJ bilo je 1950. godine 40%, da bi u 1967. godini taj procenat pao na 11%. Poslije masovnijeg ulaska omladine 1968. godine u Savez komunista nastalo je opet osipanje (svojevoljno napuštanje, isključenje, skidanje sa evidencije, manji prijem) omladine iz Saveza komunista. Sami mladi ljudi imaju dosta kritičkih sudova o konkretnoj praksi i ponašanju organizacija Saveza komunista, o razlozima svog nezadovoljstva Savezom komunista i u Savezu komunista. U pomenutim tezama se uzroci odvajanja omladine od Saveza komunista vide, pored ostalog, u konzervativizmu mnogih dijelova Saveza komunista, u prakticizmu, u „pojavama paternalizma prema omladini i ne retkoj sklonosti dela članova Saveza komunista za idealizovanje stanja u Savezu komunista, otporima demokratizaciji u SKJ, osavremenjivanju oblika i načina rada", „u neosetljivosti za novo što mlada generacija nosi sa sobom i za njeno specifično doživljavanje sveta" i „u čestom svođenju odnosa sa omladinom na forumsko kontaktiranje među izvršnim organima Saveza komunista i Saveza omladine". Odnosi Saveza komunista i Saveza omladine su u određenim elementima suviše institucionalizovan i, mahom po rukovodilačkim „linijama". Prisutna je svojevrsna svezanost, a istovremeno i hijerarhičnost „vrhovničkih" struktura Saveza komunista i Saveza omladine. U njoj su „vrhovnici" Saveza omladine tražili izvor moći, a „vrhovnici" Saveza komunista oficijelnu podršku, saglasnost, patrijarhalnu privrženost omladine, realno — omladinskog vođstva. I jedni i drugi su se objektivno odvajali od stvarnih društvenih problema omladine i od omladine. Omladinske „mase" su bile, koliko su bile, najčešće izvršilačka, a ne aktivistička i stvaralačka sila partijskih i omladinskih organizacija. I Savezu komunista i Savezu omladine to je smanjivalo idejno-političku i akcionu moć. Nije zato „lukavost uma" Saveza komunista da više bude ispunjen i omladinom radi kakvih svojih posebnih kombinacija, uskih politokratskih, vlastodržačkih interesa i manipulacija partijskih elita, već objektivni interes da radnička klasa, mlada generacija, sve stvaralačke snage društva, usmjeravane i akciono vođene Savezom komunista, budu nosioci nastavljanja i napredovanja socijalističke revolucije samoupravljačkog smjera. Savez komunista će u svojoj revolucionarno djelatnoj određenosti, kritičkoj svijesti i organizovanoj akciji za progresivno mijenjanje društvenih odnosa najpotpunije ostvarivati svoju savremenu avangardnu

ulogu i biti privlačan i za omladinu. Činjenica da najveći dio mlade generacije prihvata programsku orijentaciju SKJ tako se neposredno i neprekidno potvrđuje u stvarnosti. Omladina se svojim društvenim bićem i djelom „usađuje" u takvu programsko-akcionu opredijeljenost Saveza komunista.

Socijalističkom savezu u njegovoj kompleksnoj društvenoj funkciji pripada velika odgovornost da se mlada generacija svojim interesima, opredjeljenjima i akcijama neposredno ostvari u razvoju samoupravnog socijalizma. Može, naravno, da se kaže da se Socijalistički savez na određen način bavio i opštim i specifičnim društvenim problemima omladine. Mora se, ipak, priznati da Socijalistički savez nije, opet koliko mu pripada, uspio da svojom programsko-akcionom sadržinom postane, u dobrom smislu, atraktivan za omladinu. Naime, i u takozvanoj bazi i u takozvanim „višim strukturama" Socijalistički savez nije dovoljno „naseljen" interesima, zahtjevima i aktivnostima radnika i omladine. Može da se pravda, na primjer, da je omladina suviše zatvorena u svoje organizacije, u svoje specifične potrebe ili da se više okretala Savezu komunista za dijalog, kako se to kaže, o svojim i društvenim problemima. Ali, čak i da je tako, Socijalistički savez ne može biti samo posmatrač zbivanja. On se u svojoj društvenoj ukupnosti demokratskog saveza i društvenog dogovaranja svih organizovanih socijalističkih snaga može ostvariti samo ako najvitalniji dijelovi društva u njemu budu neposredno i stalno, svojim i udruženim interesima i akcijama odlučujući.

Društveni je interes i obaveza Socijalističkog saveza da svojim radno-političkim djelovanjem doprinosi da se stvaraju objektivni ekonomsko-socijalni uslovi za zadovoljavanje potreba i za aktivnost mlade generacije. A to istovremeno znači da i u Socijalističkom savezu omladina bude „masovnija" i prodornija svojim zahtjevima i akcijama. Otuda je zajednički interes i Socijalističkog saveza i omladine, organizacija mladih, da se udruženim akcijama usmjere na odgovorno dogovaranje i izvršavanje društvenih poslova koji su u središtu radničko-klasnih interesa i samoupravnog razvoja društva.

Milosav V. Milosavljević

PUTEVI DRUŠTVENO-POLITIČKOG ORGANIZOVANJA OMLADINE

Suštinsko pitanje političkog položaja i uloge omladine u društvu sastoji se u oceni da li je mlada generacija subjekt ili objekt političkih odnosa i da li se nalazi među nosiocima političke moći i društveno-ekonomskog razvoja društva.

Omladina nije tako homogena ni po svom društvenom biću i položaju ni po svojoj društvenoj svesti.

Uz uvažavanje postojećih razlika u položaju pojedinih delova mlade generacije, može se reći da je globalni položaj omladine direktno povezan sa slojnom strukturom društva, ali je čitavoj mladoj generaciji zajedničko da je za stepenicu niže u odnosu na politički položaj sloja kome pripada. Postoje, međutim, periodi društvenog razvoja kada omladina postaje nosilac i subjekt društveno-političkih odnosa i promena. Za socijalističko društvo veoma je važno da omladina stalno bude među organizovanim nosiocima društvenog razvoja, ne samo u revolucionarnim i kriznim situacijama.

STANJE POLITIČKE ORGANIZOVANOSTI OMLADINE

Potencijalne moći omladine da postane stvarni politički subjekt društva izviru iz sledećeg: stvaralačka energija u naponu, spremnost prihvatanja i borbe za novo, kritički odnos prema društvu, izraženiji humanizam i osećanje pripadnosti svetu (kosmopolitizam), pripadnost najobrazovanijim i politički najizgrađenijim delovima društva i druga obeležja mladosti.

Ma koliko prividno tačan, neprihvatljiv je stav da društveni položaj i društveni uticaj omladine nije odgovarajući njenom brojnom odnosu u strukturi stanovništva i stvarnom društvenom značaju i doprinosu razvoju samoupravljanja. Stoji činjenica da je položaj omladine u samoupravljanju nepovoljan. Svako, međutim, ima onakav društveni položaj i politički uticaj kakve su njegove moći. Potencijalne moći omladine prevazilaze njen stvarni politički uticaj u društvu. Kako te potencijalne moći, usled različitih razloga (od nerazvijenosti samouprav-

ljanja, birokratije i tehnokratije do slabe političke organizovanosti omladine i njene slabe zastupljenosti u strukturama i organima koji odlučuju), nisu oformljene u jedinstvenu organizovanu snagu političkog uticaja u društvu, to one ostaju potencijalne, a ne realne moći. Drugim rečima, može se reći da se veći deo mlade generacije nalazi u rascepu između svesti o moćima i ciljevima i stvarnih mogućnosti uticaja na društvena pitanja i razvoj društvenih odnosa.

Sadašnji položaj i stanje političke organizovanosti omladine u svojoj ukupnosti ne obezbeđuju stvarni i odgovarajući uticaj i aktivnu političku ulogu većine omladinaca. To je pre svega zato što je veći deo mlade generacije van radnog procesa i organizacija udruženog rada, te odsustvo radne uloge povlači za sobom nepovoljnu političku ulogu i položaj; zato što je mali broj omladinaca u organima samoupravnog odlučivanja i organima vlasti; jer je većina omladinaca izvan organizovane političke aktivnosti, dogovaranja i odlučivanja kroz društveno-političke organizacije; sve je manji broj mladih u avangardi radničke klase, koja bi morala imati veći idejno-politički uticaj na mladu generaciju nego što ga ima na ovom nivou razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa u našem društvu.

Protivrečnosti koje otežavaju političko angažovanje omladine nisu prevashodno generacijske, već su društvene i one prevazilaze okvir nedovoljnog političkog organizovanja i angažovanja omladine kroz Savez omladine, Savez studenata i druge društveno-političke organizacije. Činjenica je da postojeće društveno-političke organizacije omladine ne uspevaju da politički okupe i angažuju veći deo mlade generacije i da zadovolje njihove interese i potrebe. Posledica takvog stanja je znatan broj mladih izvan bilo kakvog organizovanog političkog delovanja i ispoljavanja. Pitanje je, međutim, da li su za takvo stanje političke organizovanosti mladih odgovorne samo omladinske organizacije. S tim u vezi su i sledeća pitanja: da li mladi mogu da se ispolje u samoupravljanju? Šta inhibira, sputava i politički pasivizira mlade? Da li je to izraz socijalne nesigurnosti i neizvesnosti položaja ili odsustvo političke borbenosti i istrajnosti? Postoje li posebni politički interesi omladine i koji su to?

Bez pretenzije da damo celovite odgovore, izložićemo neke stavove o tome.

Podsećamo na stav da se samoupravno organizovanje smatra prvenstvenim oblikom ne samo političkog, već i društveno-proizvodnog i moralno-svesnog udruživanja radnih ljudi kroz koji bi trebalo da se usaglašavaju i razrešavaju različiti interesi i ostvaruju dalekosežni opštedruštveni ciljevi, čiju potku čine interesi radničke klase. U samoupravnom odnosu omladina deli sudbinu radničke klase zajedno sa onim njenom delovima koji u tom odnosu nemaju željenu ulogu.

Na ovom nivou razvijenosti samoupravnih odnosa nije značajno samo pitanje formalne zastupljenosti mladih u organima samoupravljanja, još manje njihovog uticaja na takozvanom horizontalnom nivou samoupravnih odnosa. Pitanje se postavlja u široj perspektivi: kako obezbediti ne formalnu, već suštinsku zastupljenost mladih (i ne samo njih, već či-

tave radničke klase i radnih ljudi) i njihov stvarni društveno-politički uticaj? U toj generalnoj perspektivi postavlja se i društveno značajan problem razvoja suštinski samoupravnih odnosa i na vertikalnom i na horizontalnom nivou. To je, dakle, problem stvaranja društveno-ekonomskih i političkih mogućnosti za ostvarivanje i mikro i makrosamoupravne uloge i uticaja radnih ljudi u društvu. Za omladinu još izrazitije ostaje i problem suštinskog ispoljavanja samoupravne uloge na mikroplanu u organizacijama udruženog rada, posebno u školama, na univerzitetima i na selu.

Nema većih problema omladine koji nisu istovremeno i društveni. To, međutim, ne znači da mladi nemaju i neke posebne interese i potrebe. To proizlazi iz činjenice da mladost sobom uvek nosi neke posebne zahteve u odnosu na društvo i naročito što neki društveni problemi (kao što su nezaposlenost, nepovoljna privredna situacija, velike socijalne razlike, nerazvijenost samoupravnih odnosa, nejednaki uslovi obrazovanja itd.) posebno pogađaju mladu generaciju. Na ovom posledičnom nivou i na nepovoljnom društvenom i političkom položaju mladih može se graditi poseban interes mlade generacije, što ne podrazumeva i nezavisnu političku organizaciju mladih koja bi se borila isključivo za taj poseban interes i suprotstavljala ga drugim društvenim interesima. U odnosu na opšte interese i ciljeve društva veći deo mlade generacije nema poseban odnos, još manje ugao gledanja ili program. Specifičnost posebnog omladinskog pristupa odnosi se na brzinu i način ostvarivanja opštedruštvenih ciljeva i interesa i na nezadovoljstvo mogućnostima sopstvenog uticaja i odlučivanja o bitnim pitanjima strategije ostvarivanja bitnih društvenih ciljeva.

Kao što je pogrešan stav koji za političku pasivizaciju okrivljuje stanje postojećih društveno-političkih organizacija i njihova rukovodstva („koja ne uspevaju da okupe omladinu"), neprihvatljivo je i shvatanje koje nedovoljnu političku borbenost i istrajnost mladih tumači isključivo nerazvijenošću samoupravnih odnosa. Prihvatanje takve isključivosti znači odbacivanje postojanja bilo kakvog političkog subjektiviteta omladine, iz čega proizlazi niz konsekventnih i neprihvatljivih stavova.

Omladinske organizacije u ovom trenutku nemaju zadovoljavajući idejno-politički uticaj niti uspevaju da dosegnu do političkog i drugih interesa mladih iako se u njihovim dokumentima veoma često ističe princip interesovanja kao ugaoni kamen organizovanja. U nemogućnosti da omladinu angažuju na konkretnim ciljevima i još manje da je okupe oko apstraktnih zadataka, omladinske organizacije su zapostavile idejno-politički rad i najviše okupljaju omladinu oko najkonkretnijih interesa kao što su kulturno-zabavne, sportske i rekreativne aktivnosti, radne akcije i opštenarodna odbrana. Sve ostale aktivnosti poprimaju karakter žustrih kampanja kroz koje se jalovo istroši znatna energija, a često ostaje osećanje nedovoljnih mogućnosti. Od tog koraka do obeshrabrenja i pasivizacije nije daleko. Značajan momenat nedovoljne aktivnosti omladinskih organizacija svakako su i slabe materijalne mogućnosti za okupljanje i činjenica da one ne raspolažu onim sredstvima društvenog standarda koja bi im omogućila da kvalitetno zadovoljavaju neke pot-

rebe mladih i da ih i oko toga okupljaju ostvarujući politički uticaj. Sigurno je da ovakvo stanje aktivnosti omladine nije uslovljeno shvatanjem da su prvenstveni sadržaji aktivnosti ovih organizacija posredno politički i da omladinska organizacija treba da organizuje aktivnosti u slobodnom vremenu (zabavne, sportske, rekreativne), ali je ono prisutno ne samo u društvu, već i među omladinom.

Slaboj organizacionoj situaciji omladinskih organizacija doprinosi i odvojenost znatnog dela omladinskih rukovodstava i angažovanje na problemima različitim od interesa baze (koji su često apstraktni jer je, inače, za neostvarivanje apstraktnih zadataka i odgovornost apstraktna). Među „grehe" rukovodstava spadaju i zatvaranje u svoje krugove, liderstvo, karijerizam, veća okrenutost rukovodstvima drugih društveno-političkih organizacija (pre svega Saveza komunista) nego organizacijama baze i članstvu. Ovome treba dodati i nedovoljno delovanje Saveza komunista među omladinom i paternalistički odnos ostalih društveno-političkih organizacija prema Savezu omladine i Savezu studenata.

Ovaj deo izlaganja zaključili bismo stavom da glavni problem jugoslovenske omladine danas nije oblik njenog političkog organizovanja, iako je to veoma značajno pitanje, već mogućnosti za stvarni politički uticaj i angažovanje mlade generacije.

NEKE SPORNE TEZE I DILEME

Sve češće se u našem društvu govori o politizaciji omladine. Rasprava o društvenim problemima još uvek ne znači političko angažovanje. Ne može se govoriti o politizaciji omladine sve dok ona ne učestvuje u svim fazama samoupravnog dogovaranja, donošenja i ostvarivanja društveno značajnih odluka i programa. Opredeljivanje za neki program i određene ciljeve i povećano interesovanje za društvene probleme (značajan elemenat za društveno-političko organizovanje i angažovanje mladih) još uvek ne znači političku akciju i angažovanost. Samoupravljanje i društveno-političke organizacije omladine su dovoljan kontekst za društveno-političko angažovanje mladih u onoj meri u kojoj pružaju mogućnosti za realno sudelovanje u samoupravljanju i političkim aktivnostima radnom delu stanovništva i svim građanima (znači i omladini). Stav o povećanoj politizaciji omladine može se prihvatiti samo u uslovnom smislu. Tek ako se stvore uslovi za svestranije i neposredno samoupravno angažovanje i oni otvore prostor za ispoljavanje mladih, može se govoriti o većoj revolucionarnoj angažovanosti omladine. U vezi s ovim shvatanjem ima stavova da je omladina (posebno studentska i takozvana intelektualna u širem smislu) potencijalno najznačajniji nosilac radikalnijih društvenih promena, pa se u vezi s tim idealiziraju neke idejno-vrednosne osobenosti i izvodi zaključak o imanentnoj progresivnosti i revolucionarnosti omladine. Suprotno tome, iako manje izražene, javljaju se ideje o nezrelosti, dekadenciji i apatiji dela omladine. Od društva i Saveza komunista traži se zaoštreniji edukativni kurs u cilju

pripremanja omladine za preuzimanje odgovornih društvenih uloga u budućnosti. Budućnost pripada omladini u onoj meri u kojoj joj pripada i sadašnjost. Kako se može pripremati za preuzimanje budućih društvenih uloga ukoliko se deo takvih uloga ne ostvaruje i u procesu učenja? Mladi žele da u društvenom životu budu prisutniji i danas, ne samo da čekaju na svoju sutrašnju šansu. Za one koji takve mogućnosti nemaju nezadovoljstvo ili bunt, apatija ili povlačenje mogu nadomestiti nepostojanje upornosti i nedovoljno jasnu perspektivu.

Zastupnici ideja o omladinskom pokretu isuviše veruju u automatizam ostvarivanja političke uloge omladine ukoliko se ona zainteresuje i veže za određene društvene ciljeve i probleme. Oni zapostavljaju značaj i potrebu postojanja društveno-političkih organizacija omladine. U lažnoj dilemi između organizacije i spontanosti oni organizovanosti pretpostavljaju postojanje zainteresovanosti i spontano izražavanje interesa i potreba. Politički pokret ima svoj smisao samo ukoliko se shvati kao jedinstvo akcija i organizovanog političkog ispoljavanja mlade generacije u ostvarivanju samoupravnih ciljeva društva i stvaranju programa društvenog razvoja. Time se spontanost i ispoljavanje interesa ničim ne osporavaju, čak se smatraju poželjnim.

Pogrešno je shvatanje o automatizmu ostvarivanja političke uloge omladine kroz jednostavno razvijanje samoupravljanja i samoupravnih odnosa. Razvijanje ovog mišljenja do krajnjih konsekvenci značilo bi poricanje potrebe za organizovanim političkim delovanjem i postojanjem društveno-političkih organizacija. Stav o automatizmu političkog ispoljavanja, afirmacije i zadovoljenja interesa mladih kroz samoupravljanje zapostavlja činjenicu da samoupravljanje nije dovršen, idealan i nepromenljiv sistem društvenih odnosa i da se u društvu pored dogovora i usaglašavanja različitih posebnih interesa svakodnevno vodi i politička borba koja zahteva organizovano istupanje samoupravnih snaga. Isticanje principa interesovanja ispred principa idejno-političkog akcionog jedinstva i delovanja omladinske organizacije je dalja konsekvenca takvog shvatanja pošto se zaboravlja da proces izgradnje društveno-političke svesti nije automatski, spontan i nezavisan i da je potreban organizovan napor da se politička svest i akcije mladih usmere u samoupravnom socijalističkom pravcu.

SMISAO POSTOJANJA POSEBNIH DRUŠTVENO-POLITIČKIH ORGANIZACIJA OMLADINE

Ostvarivanje političke uloge omladine u samoupravnom društvu podrazumeva, pored otvaranja opštedruštvenih mogućnosti za političko delovanje, stalan organizovan idejno-vaspitni rad i političko ispoljavanje omladine ne samo kroz samoupravne odnose, već i društveno-političke organizacije preko čije aktivnosti se izgrađuje svest o sopstvenim i društvenim interesima i stvara politička i idejna osnova društvenog dogovaranja, odlučivanja i angažovanja.

Smisao postojanja posebnih omladinskih društveno-političkih organizacija u našem društvu sastoji se u jačanju samoupravnog položaja i političke uloge omladine, u razvijanju samoupravnih odnosa, u doprinosu formiranju svesti i izražavanju posebnih interesa mlade generacije, u zadovoljavanju i bogaćenju svestranih društvenih potreba mladih. To je, uz ostvarivanje idejno-vaspitne uloge, najznačajniji zadatak omladinskih organizacija. Omladinske organizacije mogu ostvarivati ovaj složen društveni zadatak jedino ako su aktivan činilac formiranja političke moći na samoupravnim osnovama, imajući u vidu interese svih delova društva i subjekata društveno-političkih odnosa, bez čega bi se pretvorile u sindikalističke organizacije mlade generacije koje ne bi koristile ni društvu ni omladini.

Idejno-vaspitna uloga omladinskih društveno-političkih organizacija proizlazi iz saznanja da su ideologija u svojoj ukupnosti i vaspitanje značajne determinante političke uloge omladine. Razume se da ove organizacije nisu jedini, ali su veoma značajan činilac izgrađivanja samoupravne društvene svesti mladih i negovanja i razvijanja samoupravnih i drugih humanih vrednosti među omladinom.

Nije moguće obezbediti ostvarivanje aktivne društveno-političke uloge omladinskih organizacija kroz reorganizacije i promene oblika političkih aktivnosti (iako je to veoma značajan elemenat postizanja političkog subjektiviteta) bez stvaranja uslova za stvarno podruštvljavanje politike i demokratsko usaglašavanje i razrešavanje protivrečnosti i različitih interesa. Tačnije rečeno, potrebno je menjati oba elementa mogućih promena da bi omladina imala onu društveno-političku ulogu koju potencijalno nosi u sebi.

Omladina, kako je već rečeno, nije tako homogena grupa ni u odnosu na svoje društveno biće ni svoju svest i zato je neophodno postojanje organizacionih raznolikosti da bi se zadovoljila raznovrsna interesovanja i potrebe i znatnije doprinosilo formiranju društvene svesti mladih. Prihvatljiv je stav da se celokupnom, ali organizovanom, planiranom i permanentnom aktivnošću omladinskih organizacija gradi društveno-politička svest mladih. Utoliko postaje značajnije isticanje ne samo političkih, već svih društvenih aktivnosti omladine. Time se ističe uloga i važnost onih omladinskih organizacija koje se bave društvenim aktivnostima omladine i koje nikako nisu tek posredno političke. Zato je veoma značajno pitanje izbora sadržaja rada tih organizacija. Tek tako one proširuju opseg procesa socijalizacije i razvijanja svestranih stvaralačkih sposobnosti mladih. U odnosu na društvo javlja se zahtev da se stvore povoljniji materijalni uslovi za delovanje i aktivnosti tih organizacija, u čemu moraju sudelovati i one same. Značajno je takođe političko aktiviziranje mladih kroz druge društveno-političke organizacije kao što su Socijalistički savez, Savez sindikata itd.

U raspravama o političkoj ulozi i potrebnim organizacionim promenama omladinskih organizacija javlja se mišljenje da bi slojno organizovanje omladine moglo biti izlaz iz nepovoljnog stanja i da bi takav oblik organizovanja mogao biti način za afirmaciju nekih delova mlade

generacije koji se u izvesnom smislu nalaze u senci društveno-političkih zbivanja. Najčešće se pri tom misli na deo radničke omladine i omladine sa sela. Mnogi pri takvim razmišljanjima imaju na umu postojanje dvojnih organizacija omladine (Savez omladine i Savez studenata). Ova dvojnost je realnost u čiji istorijat je nepotrebno ulaziti. Teško je, međutim, idejno opravdati postojanje odvojenih organizacija koje imaju istu programsku osnovu, jedinstvo interesa, političkih ciljeva i akcije. Možda je prividu različitosti ovih organizacija doprinelo nerazumevanje i razdvajanje dvaju rukovodstava i nešto radikalnije ispoljavanje zahteva studenata za promenama u društvu i na univerzitetu. Ima se utisak da bi stvaranje omladinskih organizacija na slojnim ili nekim sličnim principima moglo povećavati jaz među različitim delovima omladine, što nikako nije interes društva. Ukoliko bi se takvo shvatanje konsekventno razvijalo, najopravdanije bi bilo slojno udruživanje radničke omladine kao dela radničke klase čiji bitni interesi predstavljaju srž društveno-političke strategije i ciljeva. Posebno je pitanje potrebe da se neki posebni problemi delova mlade generacije pokreću i rešavaju kroz bazične organizacije tih delova kao što su akcije: „mladi radnik samoupravljač", akcije oko zapošljavanja itd. Slojno udruživanje omladine imalo bi smisla ako je akciono i tiče se nekih posebnih problema, nikako ako ima karakter strogo strukturne organizovanosti. Postojeća struktura omladinskih organizacija nije toliko glomazna koliko je neefikasna i ima slabe komunikacije među delovima — da bi je trebalo usitnjavati kroz odvojene slojne ili slične organizacije mladih.

SAVEZ KOMUNISTA I MLADA GENERACIJA

Sama činjenica sazivanja Treće konferencije SKJ i isticanje zadataka Saveza komunista u odnosu na mladu generaciju na Devetom kongresu ukazuju na nezadovoljstvo delovanjem SKJ i odnosom prema omladini. Takav stav je došao do izražaja i u tezama za Treću konferenciju, te je nepotrebno ulaziti u analizu aktuelnog stanja. Međusobni odnos Saveza komunista i omladine (ne misli se na omladinske organizacije, već na generaciju) je složen i ima nekoliko međuzavisnih varijabli. On se tiče pre svega mesta i uloge Saveza komunista u društvu i njegove doslednosti u ostvarivanju usvojenih programa i pravaca socijalističkog samoupravnog razvoja. Tu oscilacije u vezanosti omladine za Savez komunista koreliraju sa oscilacijama upornosti i borbe SKJ za proklamovane kako kratkoročne tako i dugoročne ciljeve. Idealizmu omladine pogodovalo je svako zalaganje za ostvarivanje socijalističkih i humanih vrednosti u društvenoj praksi i borba protiv svih deformacija i odstupanja, protiv zloupotreba i pojava tuđih socijalističkom moralu.

U odnosu na program Saveza komunista nikada se nije postavljalo pitanje njegovog prihvatanja od strane omladine. Nezadovoljstvo omladine obično se ispoljava u odnosu na brzinu i način ostvarivanja usvojenih programa, politike i dogovora. Oklevanje, nedovoljna doslednost SKJ ili sporo reagovanje na otvorena društvena pitanja i pitanja mlade

generacije utiču na stvaranje konfuzije, nejasnoće i traženje odgovora na drugim stranama. Pogrešno je otvorenom interesovanju i većoj zainteresovanosti mladih za sve što se događa u društvu izlaziti u susret idealizacijama i obećanjima. Mladi su kritični i realni, lako razlikuju privid od stvarnosti. Ideologizacijama nikada nisu rešavani problemi društva. U ovom trenutku značajno je i pitanje učešća mladih u stvaranju i menjanju programa društvenog razvoja. Čovek se upornije bori za programe u čijem stvaranju je i sam učestvovao nego za one koje samo usvaja ma koliko oni odražavali njegove interese.

Drugi beočug u ovom lancu odnosa je samo stanje Saveza komunista, njegovih unutrašnjih mogućnosti za ostvarivanje avangardne uloge u društvu i posebno lik njegovih članova. To, očigledno, određuje njegovo mesto i ulogu u društvu.

Zapaženo je prilično slabosti u delovanju Saveza komunista među omladinom, što je takođe značajan elemenat odnosa. Činjenica je da SKJ nema zadovoljavajući idejno-politički uticaj nad delom omladine i da se osećaju nepovoljni efekti takve situacije. Nedovoljno je uticaj SKJ svesti na delovanje mladih komunista i politiku prijema. Još manje je prihvatljivo prepuštanje uticaja spontanosti i povremenim organizovanim nastojanjima. Omladina ne može biti samo rezervoar obnavljanja avangarde niti samo izvršilac njenih zadataka. Ukoliko se želi postizanje ciljeva koje je SKJ sebi postavio, omladina mora biti njegov deo i organski povezana sa njegovom ideologijom, delovanjem i borbom za samoupravljanje.

Ukoliko želi da istinski i revolucionarno veže za sebe čitavu mladu generaciju, Savez komunista bi morao da svojim delovanjem u društvu obezbedi uslove za ostvarivanje ciljeva i zadataka izraženih u svom programu, koji mlada generacija usvaja u većini; da se dosledno bori protiv svih devijacija i nedoslednosti u razvoju samoupravnog socijalizma; da svoje idejno delovanje među mladom generacijom povezuje sa društvenom praksom; da pronikne u duh mlade generacije i njene nove i specifične potrebe; da podmlađivanje svojih redova ne shvati samo kao strateško, već kao suštinsko pitanje kontinuiteta revolucije; da se bori za takve političke odnose koji obezbeđuju neposredno demokratsko ispoljavanje političkih interesa svih delova društva, samim tim i omladine i da se oslobodi paternalističkog odnosa prema omladini i njenim društveno-političkim organizacijama.

Studije i članci

Radoslav Ratković

AKTUELNA IDEJNA KRETANJA I SAVEZ KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

I

Osnove idejne uloge avangarde radničke klase postavili su stvaraoci marksizma — Marks i Engels, a nešto kasnije i Lenjin, koji je u revolucionarnoj praksi ostvario te principe o avangardi, razvio ih i obogatio, polazeći u prvom redu od istorijskih uslova borbe proletarijata u Rusiji. Kaga govore o avangardi, recimo u *Komunističkom manifestu*, Marks i Engels ističu da su komunisti onaj deo radničke klase koji „teorijski prednjači ostaloj masi proletarijata razumevanjem uslova, toka i opštih rezultata proleterskog pokreta". Oni, dakle, ističu taj momenat *teorijskog prednjačenja* kao bitno karakterističan, bez kojeg nema komunista i njihove organizacije. Na drugim mestima, kad je reč o avangardi, oni ukazuju na spregu napredne teorijske misli i političkog pokreta radničke klase. Komunistička avangarda je, drugim rečima, nerazlučiv spoj, integralna celina stvarnog pokreta i određene idejne, teorijske sadržine kojom se rukovodi taj pokret. Kod toga spoja, prema tome, treba da se uvek vide dve strane, što se često gubi iz vida.

S jedne strane, tu je reč o relaciji napredne teorijske misli prema pokretu, što znači da određena idejno-teorijska sadržina treba da se — kako je pisao Lenjin u *Šta da se radi* — „unese" u pokret. Bez tog „unošenja" napredne misli u pokret on ne može da vrši funkciju avangarde koja „teorijski prednjači". To je smisao onog često ponavljanog stava da bez revolucionarne teorije ne može biti ni revolucionarne prakse.

Ali, teorijska misao u političkoj organizaciji radničke klase mora postati njen sastavni deo. Ta misao ne sadrži samo neka objašnjenja uslova, borbe radnika, niti je samo sredstvo tumačenja ciljeva koje treba dostići, nego se — pretvarajući se kroz pokret u stvarno kretanje — pretvara u silu koja menja stvarnost, društvene odnose u celini. To je, dakle, delotvorna, stvaralačka, preobražavajuća misao. Na taj način komunistička partija, noseći u sebi projekciju onoga što treba stvoriti, postaje posrednik između naprednih ideja i stvarnog menjanja društve-

nih odnosa, pa time i vrši funkciju revolucionarne avangarde. U tom smislu shvaćena, ideološka funkcija avangarde jeste njena osnovna funkcija. Ali, s druge strane, to ne znači da je avangarda diskusioni klub ili akademsko društvo gde se raspravlja i objašnjava situacija i iznose dobre ideje. Te ideje moraju stalno da „rade", da riju poput krtice, da se ostvaruju, a to mogu samo ako su ušle u pokret i postale njegov sastavni deo. Time se povlači i jedno bitno razgraničenje: nije svaki pokret, nije svaka partija, ma kolika bila njena brojnost i razvijenost njenih organizacija, ma kolika bila njena aktivnost — avangarda. Da bi partija postala stvarna avangarda, njena aktivnost mora da bude nošena i usmeravana najnaprednijom teorijskom mišlju.

To određenje avangarde aktuelno je isticati zbog toga što se često srećemo sa mišljenjima koja na ovaj ili onaj način, direktno ili indirektno, odbacuju stanovište da je dimenzija napredne teorijsko-ideološke svesti bitna za avangardu. Neki to argumentišu time što smatraju da je ideologija istorijski prevaziđena pojava: „vreme ideologija" je prošlo, nastupio je „kraj ideologija". Ta teza pada jednostavno zbog toga što nije tačno da je „vreme ideologija" prošlo. Ideologije menjaju svoje oblike i sadržaje, ali one postoje. Pitanje je samo koje su ideologije prisutne u pokretu, a ne da li ih ima ili nema.

Rasprostranjeno je i mišljenje da je insistiranje na komponenti napredne teorijsko-ideološke svesti nespojivo sa demokratizacijom odnosa u partiji i društvu. I ta teza nije nova. Ona je isticana i u vreme Marksa i u vreme Lenjina i bila je odbačena jer ne postoji nikakva protivrečnost između borbe za afirmaciju napredne teorije i ideologije i borbe za demokratiju, osim ako se pod demokratijom ne podrazumeva buržoaska demokratija. Isto to važi i danas, svuda, pa i u našem društvu. Kao što to nije moglo biti ranije, ne može ni sada, da se ideologija Saveza komunista formira tako što bi se izvršilo široko demokratsko anketiranje ili konsultovanje članstva o tome šta ono misli o društvenim problemima, pa da se rezultat toga uzme kao svest koja orijentiše akciju političke avangarde. Veza između napredne teorije i ideologije i radničke klase postoji i mora da se vodi računa o njenom održavanju, ali to pitanje i njegovo rešavanje daleko je složenije od naivnih „demokratskih" formula koje demokratiju svode samo na neke proceduralne postupke (glasanje, anketiranje, konsultovanje) i njima sve rešavaju.

Osnovna sadržina tog problema, to jest veza između napredne teorijsko-ideološke misli i spontane svesti radničke klase i radnih masa, može se posmatrati i iz drugog ugla. Naime, ne svodi se sve na odnos od teorije ka pokretu („unošenje" teorije u pokret, dejstvo teorije i ideologije na pokret). Jer taj odnos nije jednosmeran, već uzajaman: stvarni pokret takođe dejstvuje na naprednu teorijsko-ideološku misao. Samo iz te perspektive mogu se sagledati izvori i pokretačke snage teorijsko-ideološke svesti radničke klase.

Govoreći o izvorima ideja komunista koje im omogućuju „teorijsko prednjačenje", Marks i Engels su isticali da te ideje nije izmislio iz glave neki „popravljač sveta", već su one opšti izrazi stvarnih odnosa postojeće klasne borbe, stvarnog istorijskog kretanja, stvarnih suprotnosti i

stvarnih revolucionarnih snaga. Dakle, stvarni društveni odnosi i njihove protivrečnosti, socijalne snage i njihove borbe i spontana svest radničke klase koja se u tim uslovima, kao svesno reagovanje na njih, javlja — predstavljaju polaznu osnovu i materijal za stvaranje napredne teorijske i ideološke misli.

Marks i Engels imali su u ono vreme potrebu da se razgraniče prema utopistima jer su u to vreme razni „popravljači sveta" bili uticajni u radničkom pokretu. To ni sada nije neaktuelno. Jer i sada ima „popravljača sveta" koji, sedeći u kabinetima i sa nekoliko apstraktnih ideja o čoveku i humanizmu, konstruišu model dobrog i pravednog (socijalističkog) društva. Tu konstrukciju zatim upoređuju sa socijalističkom stvarnošću i, ukoliko stvarnost manje odgovara postulatima konstrukcije, utoliko gore po nju. Nad stvarnošću se onda izriču osude: restauracija, dehumanizacija, alijenacija, utilitarizam i slično. To je tipičan utopistički pristup koji ne polazi od analiza društvene stvarnosti, istorije njenog nastanka, objektivne uslovljenosti njenog sastava i njenih protivrečnosti, ne otkriva u samoj toj stvarnosti snage i sredstva za ostvarenje realno mogućih koraka progresa, ne uključuje se u njihovo dejstvovanje, već „čuči izvan sveta", izmišlja idealne modele, izriče ocene i osude, osporava ili potcenjuje dostignuća, kritikuje sve i svakog.

U vezi sa pitanjem izvora napredne teorije, pored razgraničenja od utopizma, potrebno je razgraničiti se i od jedne druge tendencije, što je u sadašnjim uslovima posebno aktuelno. To je shvatanje da se napredna teorijska svest stvara u nauci, naročito u društvenim naukama, da je stvaraju naučnici i stručnjaci, a pokret i partija je odatle jednostavno preuzimaju u gotovom obliku. Stvar, međutim, nije tako jednostavna. Pre svega zbog toga što u naučnoj misli ima raznih idejnih tendencija. Nauka je jedan oblik društvene svesti i manje ili više odražava protivrečnosti koje u njoj postoje usled protivrečnosti u društvenom biću. Ispoljavanje socijalno-klasnih i ideoloških uticaja u društvenim naukama ponekad je očigledno, ponekad zamagljeno i izokrenuto, ali uvek prisutno. Prema tome, mora se postaviti pitanje: koje naučne teorije, koji naučni rezultati mogu da se integrišu u socijalističku teorijsku misao? A to nije nimalo jednostavno pitanje.

Iako je nesumnjivo da je razvoj naučne misli u celini bio i ostao faktor razvoja socijalističke teorije i ideologije, politički pokret ne preuzima teoriju kao gotov recept, već posredstvom revolucionarne prakse dolazi do spoja između onoga što se spontano rađa kao svest radničke klase i teorijsko-naučne misli. Na taj način formirana i razvijana socijalistička teorija može da bude idejna dimenzija avangarde radničke klase, njeno rukovodstvo za akciju u pravcu revolucionarnog menjanja društvenih odnosa.

To spajanje spontane svesti radničke klase i teorijsko-naučne misli omogućeno je zbog toga što tu postoji neka srodnost, zajednički socijalni imenitelj i zajednička socijalna usmerenost. Između onoga što spontano nastaje u klasi i onoga što se stvara u teoriji, naime u onom delu teorije i nauke koji takođe izražava iste socijalne tendencije, lako se uspostavlja veza i jedno se prožima drugim. Radnička klasa spontano

može da razvije svest do određenog nivoa, do tredjunionizma (kako je pisao Lenjin), ali bez povezivanja sa teorijsko-naučnom mišlju ne može da dođe do naučnog socijalizma. Međutim, zbog iste klasne osnove do tog spoja prirodno dolazi. Suština čak i nekih složenih teorija, kao što su teorija o višku vrednosti, eksploataciji, akumulaciji i slično, radniku je razumljiva i bliska jer odgovara njegovom neposrednom životnom iskustvu, jer mu rasvetljava položaj i uslove u kojima se nalazi. Na drugoj strani, postoji odbojnost kod radnika prema nekim teorijama koje lepo i učeno zvuče jer osećaju da se u njima nalazi nešto što je tuđe i suprotno njihovim interesima i potrebama, iako to „tuđe" ne mogu uvek „učeno" da definišu.

Na taj spoj teorije i pokreta, čime se i objašnjava suština avangarde i njena društvena funkcija, upozorava i Marksov stav da je za revolucionarni preobražaj potrebno ne samo da misao teži stvarnosti, nego i da stvarnost teži misli. Kao što je, dakle, tačno da bez revolucionarne teorije ne može biti ni revolucionarne prakse, isto je tako tačno da bez revolucionarne prakse ne može biti ni revolucionarne teorije.

II

Razume se, ove opšte odredbe o avangardi i njenoj ulozi važe i za našu avangardu. Komunistička partija Jugoslavije bila je spoj između napredne teorije i pokreta i to joj je omogućilo da bude predvodnik radničke klase i radnih masa u borbi za pripremanje i izvođenje revolucije i za postavljanje temelja socijalističkog društva. Savez komunista Jugoslavije ostvaruje ulogu avangarde u uslovima razvoja samoupravljanja. Međutim, javljaju se ideje da u uslovima samoupravljanja postojanje avangarde gubi osnovu. Čuje se čak i parola — „samoupravljanje bez partije"!? Negde se to kaže direktno, negde na uvijen način. Konstrukcija uglavnom počiva na tezi da prevazilaženjem vlasti „u ime" radničke klase i prelaskom na odnose neposrednog upravljanja društvenim poslovima od strane samih radnih ljudi otpada potreba za „posrednicima" i za predvodničkom organizacijom.

Pri tom se previđaju realni odnosi i stepen razvoja samoupravljanja. Previđa se da samoupravni sistem, iako su sada samoupravni odnosi šire razvijeni, nije dograđen. Postoje mnoge slabosti u njemu. Postoje znatni ostaci drugih odnosa i snage koje ne prihvataju samoupravljanje i pružaju mu otpor. Za samoupravljanje se, dakle, vodi borba. Ako ta borba hoće da bude svesno vođena na osnovu određenog programa, potrebne su vodeće ideje i organizacija koja ih realizuje u stvarnosti društvenih odnosa. Bez takve avangardne organizacije razvoj samoupravljanja bio bi prepušten stihiji. Karakteristika je samoupravnog sistema da je odlučivanje veoma decentralizovano, veoma disperzivno, da se odluke, koje bi u svojoj sumi trebalo da usmeravaju društveno kretanje, donose na veoma mnogo mesta i od strane veoma velikog broja učesnika. Ako pri tom ne bi bilo nekih osnovnih vrednosti, osnovnih ciljeva, osnovnih koncepcija, koje služe kao neki okvir i kriterijum pri donošenju tih odluka,

onda ne bi mogla da bude obezbeđena neophodna kohezija društva niti njegovo opšte usmeravanje u određenom pravcu. Međutim, pošto je društvo, pogotovo savremeno, veoma složeno, ono ne može da egzistira bez kohezije i opšteg usmeravanja. A ukoliko takve potrebe i zahtevi ne bi bili ostvareni delovanjem faktora ideološko-političke svesti, oni će biti obezbeđeni delovanjem državne sile. Treća alternativa gotovo i da ne postoji. Prema tome, uloga svesne avangarde kao ideološko-političke snage nije nedemokratski elemenat, već, obrnuto, upravo bitan faktor demokratskih odnosa i razvoja socijalističkog samoupravljanja u našim uslovima.

Sada se postavlja pitanje: šta karakteriše našu situaciju u kojoj se ostvaruje idejno-politička funkcija avangarde? Naravno, to je ovde moguće izložiti sasvim skraćeno i fragmentarno.

Kad se pogleda društvena svest u svakom društvu, pogotovo u složenom društvu, kao što je i naše, može se zapaziti mnoštvo različitih idejnih manifestacija, sa veoma različitim sadržajima. Međutim, ono što treba da se ima u vidu kad se govori o idejno-političkoj ulozi Saveza komunista, onda su to ne bilo koje od tih različitih manifestacija, nego one koje su u sebi integrirale niz srodnih sadržaja koji predstavljaju nešto relativno zaokruženo, daju neka celovita objašnjenja o situaciji i uslovima, ukazuju na ciljeve i rešenja i u toj svojoj celini se na određen način odnose prema drugim idejnim strujama. Prema tome, za društvo su relevantne, naročito sa političkog stanovišta, idejne struje koje obuhvataju i u sebi integriraju više srodnog idejnog materijala, organizuju ga na određen način, jer one utiču na ponašanje većeg broja ljudi, pa time i na stvarne odnose.

Takve idejne struje obično se podudaraju sa rasporedom stvarnih društvenih snaga. Ljudi mogu, naravno, da izmišljaju i svakojake stvari jer postoji relativna samostalnost svesti i njena sposobnost da kombinuje osamostaljene misli u praznom prostoru, ali te igrarije nemaju značaja ni uticaja u društvenom procesu. Značajno je ono što ima neku osnovu u društvu, to jest relativno brojne društvene snage koje se nalaze u određenom položaju u društvu i koje, shodno tome, imaju određene interese i potrebe, što se izražava u njihovim idejama. *Sređivanjem tih ideja i njihovim povezivanjem sa nekim prethodno stvorenim naslagama u idejnom fondu nastaju ideologije, idejne struje. Prema tome, kad se stvari svedu na realne odnose, tu mnogo kombinacija nema, kao što nema mnogo kombinacija ni izbora u rešenjima za stvarne probleme društva i smerove njegovog kretanja. Drugim rečima, ako u našim današnjim istorijskim uslovima hoćemo da razmatramo moguće varijante društvenog kretanja, stvar se svodi u osnovi na tri mogućnosti: (1) put razvoja samoupravnog socijalističkog društva, iza čega stoje određene snage i realne mogućnosti da se to ostvari, (2) etatistički (birokratsko-tehnokratski) sistem, iza čega stoje takođe ne male realne snage i (3) neki vid restauracije kapitalističkih odnosa.* Istina, snage koje mogu stajati iza ovog poslednjeg trenda kretanja su, bez sumnje, znatno slabije i realne mogućnosti za to su sasvim sužene, ali, pošto određeni unutrašnji

i spoljni faktori za takvu varijantu ipak postoje, ona se ne može potpuno isključiti.

Dakle, tri mogućnosti, a nešto četvrto ili peto, nešto mnogo bolje od toga, nešto idealno, oslobođeno svih slabosti ovog realnog sveta, može da se zamišlja i izmišlja, ali misao koja hoće da u stvarnosti igra neku ulogu ne može da izgubi vezu s njom i s dejstvujućim snagama u njoj. Sve što od tih osamostaljenih konstrukcija „slobodne misli" ipak dobija neki društveni smisao, to stiče time što predstavlja prilog nekoj od realnih varijanti društvenog kretanja, kao njen dodatak ili kao osporavanje, kritika drugih.

Ako je, pak, reč o klasifikaciji idejnih struja kod nas, podsetio bih na to da je to *razvrstavanje izvršeno još u Programu SKJ.* Tamo se idejne struje razvrstavaju u tri osnovne grupe: ideologija Saveza komunista Jugoslavije, zatim birokratsko-etatistička i skup ideoloških struja za koje se upotrebljavaju oznake malograđansko-anarhistička, pseudoliberalistička, građanska i slično.

Sadržina prve ideološke struje je jasna, iako se neki ljudi ipak pitaju šta je to ideologija Saveza komunista. Ideologija Saveza komunista je pre svega ono što se nalazi u Programu SKJ jer je tu u kondenzovanom obliku data kvintesencija osnovnih rezultata misaonog i teorijskog razvoja pokreta, uopšteno teorijsko stvaralaštvo revolucionarnog pokreta koje je proizašlo iz revolucionarne prakse. Naravno, fundament te ideologije je marksizam, ali je pokret — polazeći od toga i rukovodeći se time u revolucionarnom menjanju stvarnosti — došao do novih saznanja. To je pre svega teorijska obrada revolucionarnog socijalističkog preobražaja u sprezi sa narodnooslobodilačkom borbom, koji je postao prototip čitavog niza revolucija koje su se u svetu posle toga odigrale. Zatim, to su dva velika kompleksa novih ideja. Jedan je onaj koji skraćeno zovemo samoupravljanje. To je ta problematika prelaženja od početnih oblika socijalizma u državnom omotaču, još uvek teško opterećenog starim odnosima, u novi istorijski prostor socijalizma koji izrasta na osnovama oslobađanja rada, u kome se ostvaruje neposredno upravljanje radom, rezultatima rada i svim društvenim poslovima od strane slobodno udruženih radnih ljudi. Drugi idejni kompleks čine ocene savremene epohe društvenog razvoja kao prelazne epohe čiju sadržinu ispunjava socijalizam kao svetski proces. U tom okviru nalaze se analize novih uslova borbe za socijalizam koji su se promenili u odnosu na imperijalističku epohu, novih pojava u međunarodnim odnosima, bitne veze između borbe za mir i borbe za socijalizam u savremenom svetu, odnosa u međunarodnom radničkom pokretu i među socijalističkim zemljama, uloge zemalja u razvoju u svetskom progresivnom kretanju.

Birokratsko-etatistička ideologija, u onom momentu kad Program SKJ o njoj govori, a to je kraj pedesetih godina, ima karakter one klasične birokratsko-etatističke ideologije u kojoj je država glavni faktor socijalističkog razvitka i koja se označava kao staljinizam.

Treću ideološku grupaciju sačinjava zbir raznih malograđanskih, anarhoidnih, pseudoliberalističkih idejnih struja. One predstavljaju ili izraz kolebanja i kapitulacije pred teškoćama borbe za samoupravno

socijalističko društvo ili proizlaze iz nesocijalističkih elemenata u našoj društvenoj strukturi, vezujući se, naravno, sa srodnim svetskim idejnim strujanjima. Ali te društvene snage i njihove ideje ne mogu da igraju samostalnu ulogu: one ili rade za birokratiju, praveći „gužvu“, pa joj time daju argumente da kritikuje samoupravni sistem, ili su u suštini ideje buržoaske restauracije, kontrarevolucije.

Mislim da je razvrstavanje idejnih struja koje je dato u Programu SKJ i sada osnovano. Međutim, ideološke struje su nešto što je po svom karakteru dinamično, što se mnogo brže menja nego stvarni odnosi. Tu dolazi do brže evolucije, preobražavanja, niveliranja, pregrupisavanja. Pri tom vrlo efemerne stvari mogu da utiču na kretanja. Može da se pojavi, kao što se to dogodilo početkom šezdesetih godina, neka duhovna moda, koja je kulminirala 1968. godine. Tada je to bio takozvani studentski pokret i „nova levica“. To može biti kratkotrajno, da traje jedno ili tri leta, ali u tom periodu može snažno da utiče na duhovnu atmosferu društva. Ipak, ideologije su relativno stabilne i trajne formacije i mnoga od tih efemernih kretanja su površinska i formalna; suštinski stavovi ostaju u osnovi nepromenjeni i pored tog burnog toka na površini, ukoliko ne dolazi do bitnijih pomeranja u položaju i odnosu stvarnih društvenih snaga. Zato mislim da je i dalje važeća ona osnovna podela ideoloških formacija iz Programa SKJ, ali je potrebno vršiti analizu kretanja u idejnoj sferi i izgraditi kriterijume za prepoznavanje prave prirode novih pojava i na osnovu toga utvrditi gde šta spada. Pogledajmo neke novije elemente tih ideoloških kretanja.

Na području ideologije Saveza komunista, u odnosu na stanje u vreme donošenja Programa SKJ, dalji idejni razvitak vezuje se za onaj skup inicijativa i akcija koje obuhvatamo pojmom društvene i privredne reforme. To su koncepcije odlučnog odlepljivanja od etatističkih odnosa i uspostavljanja dominirajućeg položaja udruženog rada u svim sferama društvenog života. U privredi to je ekspanzija udruženog rada u sferi proširene reprodukcije koja je do tada bila u rukama države; u političkom sistemu to je njegovo ispunjavanje samoupravnim, neposredno demokratskim sadržajima i u vezi s tim menjanje položaja i uloge društveno-političkih organizacija.

Društvena i privredna reforma predstavljaju radikalnu i svestranu zamisao, čija realizacija znači kvalitativan skok u razvoju samoupravnog socijalističkog društva. Na tom putu su postignuti rezultati, ali su se ispoljile i ozbiljne protivrečnosti. To se izrazilo i u ideologiji Saveza komunista. Došlo je do pojave idejne krize, o čemu je govorio drug Tito, do pojava konfuzije, dezorijentacije, popuštanja i koncesija tuđim ideološkim uticajima.

Kod etatističke ideologije došlo je do svojevrsne evolucije. Staljinistički oblik ove ideologije ustupa sve više mesto novijim, modernim etatističkim ideološkim varijantama. Obnova te ideologije nalazi nove argumente u potrebama tehnološkog razvitka, u ekspanziji naučno-tehnološke revolucije, koja je motor društvenog progresa i koja, navodno, rešava sve društvene protivrečnosti. U ime toga se ističe uloga stručnjaka i stručnjačkih aparata koji treba da imaju odlučujuću reč u up-

ravljanju i odlučivanju o svim društvenim poslovima. Ideologija etatističkog birokratizma ustupa mesto ili se preobražava u ideologiju tehnobirokratizma.

U okviru ideološke grupacije *malograđanskog anarhizma i pseudoliberalizma* nova pojava je „nova levica". „Nova levica" je dala snažan impuls ovom delu ideološkog fronta koji se inače raspadao. Tri stava su karakteristična i „noseća" u ideološkom sadržaju „nove levice".

Prvo, to je ideja o novim revolucionarnim snagama. Nije to više radnička klasa, nego su to neke druge snage: one koje još nisu dovoljno integrisane u postojeći društveni sistem. To su pre svega studenti, humanistička inteligencija, „diskriminisane" manjine, „poniženi" i „uvređeni". Radnička klasa, po toj teoriji, nije revolucionarna snaga jer je integrisana u sistem.

Drugo, to je destrukcija postojećeg sistema i poretka, *establishmenta.* Pošto se svet gleda sa velike visine, ne prave se razlike u establishmentima. I kapitalistička i socijalistička postojeća uređenja pripadaju starom svetu, grešna su i treba ih destruirati.

Treće, to je pitanje taktike i sredstva borbe. Radi se u stvari o obnovi metoda takozvane direktne akcije i sredstava iz arsenala anarhizma. Svi oblici pritiska su dopušteni i treba da budu upotrebljavani u destrukciji postojećeg establishmenta: ulični izgredi, štrajkovi, atentati, kidnapovanja, ucene itd.

Svi ti stavovi su uvezeni i u našu zemlju. Znamo da je zastupana teorija da nove revolucionarne snage čine studenti, studentski pokreti, humanistička inteligencija jer je radnička klasa integrisana u sistem. Znamo da se pod postojećim establishmentom podrazumevao naš društveni sistem i da se na njega sručila razorna kritika. Znamo da je ne samo teorijski zastupan, nego i primenjivan metod direktne akcije, metod pritiska i iznuđivanja i samoupravnom sistemu i odnosima suprotni oblici, sredstva i načini borbe. To je postalo tako zarazno da su neki ljudi počeli unositi te metode i u delove Saveza komunista.

Ono što je komplikovalo dejstvo ove ideološko-političke struje kod nas i borbu Saveza komunista sa njom jeste okolnost da su stratezi „nove levice" i snaga koje stoje iza nje svoju razornu akciju usmerenu na destrukciju samoupravnog sistema i sistema vlasti nastojali da predstave kao kritiku sa stanovišta najradikalnijeg, najdoslednijeg shvatanja samoupravljanja. Sa ovom kamuflažom oni su privukli deo studenata i omladine i izvršili uticaj na slabe i zbunjene elemente u Savezu komunista.

Tako su nastale teškoće i konfuzije, kojih se nismo potpuno oslobodili. Mnogi ljudi još ne razaznaju suštinu ove ideološko-političke struje, teže je prepoznaju zbog njene demagoške samoupravne kamuflaže. Ne vide duboku suprotnost osnovnih ideja „nove levice" prema marksizmu, naučnom socijalizmu, teorijsko-ideološkoj misli Saveza komunista. Ne razlikuju strategiju i centre ideološko-političke novolevičarske akcije od studenata koji su povučeni njihovom demagogijom. Zadatak je idejne akcije komunističke avangarde da tu unese jasnost i kaže šta je šta.

Služeći se sredstvima marksističke analize, avangarda treba da objasni i kvalifikuje ideološko-politički koncept koji je neprihvatljiv i odbacujući ga da ne odbaci i snage koje su povedene tamo gde ne treba, nego da vodi borbu za njih. Ali, ona ne može da vodi borbu za te zavedene snage niti može da dobije tu borbu samo time što će sve to plaćati koncesijama toj tuđoj ideološkoj struji. Savez komunista mora da brani svoju ideologiju i svoju teoriju i da na toj odbrani i kritici protivnika zadobija mase. Naravno, on pri tom treba da vrši samokritiku i samokorekcije otklanjajući greške koje su mogle slabiti njegov društveni uticaj i otvarati prostor protivniku da svoj uticaj proširi. Ali, on to vrši sam, a ne pod tuđim pritiskom, u okviru svoga teorijskog sistema, a ne unošenjem u taj sistem stranih elemenata.

Ovde se mora pomenuti i nacionalizam zbog toga što je to aktuelna pojava u idejnom kretanju. Međutim, nacionalizam nije neki samostalan fenomen, iza njega stoje, kroz njega govore, njega se prihvataju određene socijalne klasne snage. Nacija je realna specifična zajednica, ali sa određenim socijalno-klasnim sadržajem, sa određenim rasporedom i odnosom snaga u njoj. Od toga rasporeda i odnosa snaga u naciji zavisi ko će formulisati nacionalni interes. Tako nacionalni interes može formulisati buržoazija, mogu ga formulisati sitnoburžoaski elementi i malograđanština, može ga formulisati birokratija u uslovima kada je relativno osamostaljena u odnosu na klasu iz koje je proizašla. Naravno, u uslovima kada je vladajuća, radnička klasa formuliše nacionalni interes i to će tako biti sve dok kategorije klasnog i nacionalnog u društvenom životu ne budu prevaziđene.

Zbog višenacionalnog sastava naše zemlje i istorijskog iskustva fenomenu nacionalizma mora se poklanjati posebna pažnja. Ne smemo da gubimo iz vida da su u uslovima revolucije i narodnooslobodilačkog rata reakcionarne snage svuda, u svim delovima Jugoslavije, smatrale da je najpogodnije da svoje reakcionarne socijalno-političke ciljeve izražavaju kroz ideologiju nacionalizma. Zato je kod nas nacionalizam bio ideološka zastava kontrarevolucije. Sada se opet pokazuje da kontrarevolucionarne snage prihvataju nacionalizam kao sredstvo ideološke borbe.

To ne znači da kontrarevolucija ne može i u nekom drugom idejnom obliku da se izražava. To obično biva onda i u onim sferama gde nacionalizam nije privlačna parola. To znači da se u razaznavanju raznih suprotnih idejnih struja ne treba držati nekog krutog šablona jer bi to moglo da umanji sposobnost komunista da sagledaju realno stanje stvari.

Miodrag Petrović

MEĐUREPUBLIČKA SARADNJA KAO OBLIK INTEGRACIJE JUGOSLOVENSKE ZAJEDNICE

Osnovni problem i potreba svake složene države, bilo da se radi o konfederaciji ili federaciji, jeste utvrđivanje sistema međusobnih odnosa federalnih jedinica (država, pokrajina i drugih oblika) na takvim principima koji obezbeđuju njihovu punu ravnopravnost, prosperitet i jednakost u pravima i dužnostima. Ovo utoliko pre kada se radi o složenoj državi koja je izraz realizacije stvarnih istorijskih, nacionalnih, političkih, a pre svega ekonomskih potreba federalnih jedinica da žive i ostvaruju određene zajedničke interese u složenoj državnoj zajednici.

Ovaj problem rešava, sa manje ili više uspeha, svaka moderna složena država pomoću niza ustavno-pravnih, ekonomskih, političkih i drugih instrumenata. Od stepena do koga je taj problem rešen zavisi čvrstina, vitalnost, pa čak i opstanak konkretne složene države.

Naša socijalistička, samoupravna i višenacionalna zajednica od svog nastanka usmeravala je svoje napore ka sopstvenom izgrađivanju u moderan tip federacije u kojoj će se, na potpuno demokratskoj osnovi, putem neposrednog i slobodnog dogovaranja i sporazumevanja ravnopravnih naroda i narodnosti i njihovih republika i pokrajina, utvrđivati i ostvarivati interesi koji predstavljaju razlog i smisao njihovog zajedništva.

U kojoj meri su međusobni odnosi republika i pokrajina, kao konstitutivnih elemenata federacije, faktički poprimili sve elemente ravnopravnosti, zavisi od brojnih istorijskih i savremenih činilaca koji deluju na tom području. Utvrđivanje stanja u toj oblasti uslovljeno je detaljnom sociopolitičkom i ekonomskom analizom za koju je potrebno obilje istorijske i aktuelno činjenične građe. Međutim, ono što je nesumnjivo i što se ne može osporavati nikakvim argumentima, a pogotovu subjektivističkim ocenama, jeste činjenica da je u okviru našeg ustavno-političkog sistema izgrađivan i izgrađen čitav niz veoma efikasnih institucija koje zaštićuju i garantuju punu ravnopravnost i jednakost republika i pokrajina.

To se odnosi pre svega na način organizovanja i vršenja funkcija organa i organizacija federacije, pri čemu se obezbeđuje ravnopravno

učešće i odgovornost republika i autonomnih pokrajina u tim organima i organizacijama; konstituisanje prava, dužnosti i odgovornosti republika i pokrajina da u postupku međusobnog dogovaranja (usaglašavanja) obezbeđuju vršenje najvažnijih privredno-ekonomskih, političkih i drugih zajedničkih funkcija itd.

Međutim, ma koliko sistem pariteta i međurepubličkog usaglašavanja, kao i druge ustavne institucije činili značajnu garanciju ostvarivanja pune ravnopravnosti i jednakosti republika i pokrajina, bez obzira na njihovu veličinu, privredno-ekonomsku razvijenost i druge osobenosti, ovi oblici su samo jedna komponenta jugoslovenskog zajedništva. Drugu, rekli bismo, ne manje značajnu komponentu predstavljaju oblici međusobne saradnje republika i pokrajina u privredno-ekonomskim, društveno-političkim, kulturnim i drugim oblastima.

Zbog ovakvog svog značaja međurepublička saradnja (podrazumevajući pod njom i saradnju pokrajina, kako međusobno tako i sa republikama) ima posebno mesto u ustavno-pravnim i političkim dokumentima. Tako se, na primer, u članu 110. Ustava SFRJ utvrđuje da republike sarađuju među sobom u poslovima od zajedničkog interesa i u okviru ove saradnje sporazumno osnivaju zajedničke organizacije, preduzimaju zajedničke akcije i podstiču razmenu iskustava i druge oblike privredne i druge saradnje.

Ustavnim amandmanima XX do XLII na Ustav SFRJ, kao i odgovarajućim promenama u republičkim ustavima i u ustavnim zakonima autonomnih pokrajina stvorene su nove mogućnosti za međusobnu saradnju republika i pokrajina u poslovima od zajedničkog interesa. Realizacija tih mogućnosti pretpostavlja, s jedne strane, preciznije definisanje određenih pravno-političkih i drugih kategorija vezanih za međurepubličku saradnju i, s druge strane, kritičku analizu dosadašnjih rezultata, kao i okolnosti koje su uticale na obim, intenzitet i sadržinu ove saradnje.

S tim u vezi u ovom napisu čini se pokušaj razgraničavanja i preciznijeg definisanja određenih ustavno-pravnih i drugih pretpostavki koje opredeljuju i dimenzioniraju međurepubličku saradnju u svim njenim pojavnim oblicima. Sve ovo sa stanovišta mogućnosti da ta saradnja bude još plodonosnija i svestranija.

POJAM I USTAVNO-PRAVNI OSNOV MEĐUREPUBLIČKE SARADNJE

U svom najširem značenju međurepublička saradnja obuhvata sve oblike i metode putem kojih se obavljaju poslovi od zajedničkog interesa za dve ili više republika, odnosno pokrajina. To može biti ispoljeno kako u zajedničkom razmatranju određenih pitanja radi zauzimanja stavova u vezi sa njima, nakon čega mogu uslediti određene aktivnosti nadležnih republičkih (pokrajinskih) organa i organizacija, tako i u neposrednom, prethodno dogovorenom preduzimanju zajedničkih akcija na koncipiranju i ostvarivanju određenih projekata. U tom, širem značenju

međurepublička saradnja mogla bi da obuhvati kako saradnju i odnose nadležnih organa dveju ili više republika (pokrajina) tako i saradnju među radnim organizacijama, opštinama, interesnim zajednicama, društveno-političkim organizacijama i svim drugim društvenim subjektima dveju ili više republika (pokrajina). Oblici te saradnje i njena sadržina veoma su raznovrsni i kreću se od održavanja savetovanja, kulturnih, tradicionalnih i drugih manifestacija pa do ostvarivanja krupnih privredno-ekonomskih projekata, stupanja u razne oblike privredne integracije, naučno-tehničke saradnje i zajedničkog razmatranja najsloženijih društveno-političkih pitanja od interesa za dve ili više republika (pokrajina).

I sam pokušaj nabrajanja i klasifikacije svih tih oblika i metoda međurepubličke saradnje pretpostavljao bi vrlo obimnu studiju, što nije svrha ovog napisa. Zbog toga se ovde zadržavamo na analizi međurepubličke saradnje shvaćene u njenom užem značenju. Ovako shvaćena međurepublička saradnja obuhvata samo one oblike i metode koji se ostvaruju posredstvom nadležnih republičkih (pokrajinskih) organa (skupština, izvršnih veća, organa uprave i drugih ovlašćenih predstavnika republika i pokrajina). Ovakvo, uže shvatanje međurepubličke saradnje usvojeno je i u okviru prvih međurepubličkih dogovora koji su ostvareni nakon usvajanja ustavnih amandmana sredinom 1971. godine.

Mora se, međutim, konstatovati da ovakvo uže pojmovno opredeljenje međurepubličke saradnje nije opšteprihvaćeno u ustavno-pravnim dokumentima republika i pokrajina. Naime, veći broj republika (Bosna i Hercegovina, Makedonija, Slovenija i Hrvatska) u amandmanima koji se odnose na međurepubličku saradnju kao nosioca ove saradnje opredeljuju, pored nadležnih republičkih organa i organizacija, opštinske skupštine i druge opštinske organe i organizacije, društveno-političke organizacije, stručna udruženja i druge subjekte. Iz toga bi proizišlo da se svi ti subjekti, razume se, u okviru svojih prava i dužnosti, javljaju kao legitimni predstavnici date republike u ostvarivanju saradnje sa drugim republikama, odnosno pokrajinama.

Nasuprot tome, u amandmanima na Ustav SR Srbije i u ustavnim zakonima SAP Vojvodine i SAP Kosovo kao nosioci međurepubličke saradnje opredeljuju se nadležni republički, odnosno pokrajinski organi i organizacije. Za Republiku, odnosno pokrajine utvrđuje se obaveza da podstiču i pomažu saradnju opština, organizacije udruženog rada, interesnih zajednica, društveno-političkih organizacija, stručnih i drugih udruženja sa opštinama, organizacijama udruženog rada i drugim organizacijama u ostalim republikama i pokrajinama.

Razlike u ustavno-pravnom opredeljivanju pojma međurepubličke saradnje na koje smo ukazali nemaju isključivo terminološko značenje. U prvom slučaju ova saradnja opredeljuje se, sa stanovišta njenih nosilaca, šire, ali se pri tom ostaje pri jednom subjektu u čije ime se saradnja ostvaruje, a to je republika. Time se stvara ustavno-pravna pretpostavka za razvijanje raznovrsnijih i sadržajnijih oblika međurepubličke saradnje. Međutim, postavlja se pitanje da li je neophodno da se sa-

radnja koju razvijaju opštine, organizacije udruženog rada i druge samoupravne strukture, u bilo kom kontekstu, podvodi pod režim međurepubličke saradnje. Kada se postavlja ovo pitanje, ima se u vidu da su ti subjekti samostalni u svojim aktivnostima i da kao originerni nosioci određenih prava i obaveza uvek mogu da razvijaju neposrednu saradnju sa drugim sličnim subjektima. Uostalom, opštine, organizacije udruženog rada i druge organizacije imaju takva izvorna prava i u pogledu saradnje sa odgovarajućim inostranim i međunarodnim organima i organizacijama, teritorijalnim jedinicama stranih država, razume se, u okviru utvrđene politike SFRJ i međunarodnih ugovora (amandman XXXV na Ustav SFRJ).

Po drugom shvatanju, međurepublička saradnja se identifikuje sa saradnjom koja se ostvaruje preko nadležnih i ovlašćenih republičkih (i pokrajinskih) organa, uz konstituisanje pomenute obaveze tih organa da podstiču i pomažu saradnju opština, organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih struktura. Potrebno je još da se u Ustavu konstituiše, odnosno potvrdi originerno pravo svih samoupravnih subjekata u republici, odnosno pokrajini da slobodno razvijaju saradnju i stupaju u druge odnose sa odgovarajućim subjektima iz drugih republika i pokrajina.

Ustavno-pravni osnov međurepubličke saradnje sadržan je i u članu 110. Ustava SFRJ, koji je ostao na snazi i posle usvajanja ustavnih amandmana. Ovom odredbom stvorena je opšta, društveno-politička obaveza republika da međusobno sarađuju i razvijaju međusobne odnose u poslovima od zajedničkog interesa. Osim toga, amandmanom XXVIII na Ustav SFRJ princip međurepubličke saradnje je u izvesnoj meri i konkretizovan. Naime, ovim amandmanom predviđa se da republike i autonomne pokrajine sarađuju u oblasti poreske politike radi usklađivanja, putem međusobnih dogovora, osnova poreske politike i poreskog sistema kada je to neophodno u cilju obezbeđivanja jedinstva i stabilnosti jugoslovenskog tržišta. Istovremeno je data mogućnost organima federacije za pokretanje inicijativa međurepubličkog dogovaranja u ovoj oblasti.

Najzad, amandmanom XXIX na Ustav SFRJ utvrđuje se princip po kome se zajednički interesi naroda i narodnosti i radnih ljudi i građana ostvaruju i obezbeđuju u SFRJ, pored ostalog, neposrednom saradnjom i dogovorom republika i autonomnih pokrajina. Ovaj princip u izvesnoj meri prevazilazi okvire međurepubličke saradnje shvaćene u njenom užem značenju i odnosi se na usaglašavanje stavova i na druge oblike ravnopravnog učešća i odgovornosti republika i pokrajina u vršenju određenih funkcija federacije.

Ovakav ustavno-pravni pristup društveno-političkoj osnovi i sadržini međurepubličke saradnje, bez obzira na izvesne razlike na koje je ukazano, u potpunosti odgovara njenom značaju. Naime, nova ustavna pozicija republika i pokrajina, a posebno činjenica da su brojne funkcije koje su ranije imale karakter saveznih funkcija sada prenete na republike i pokrajine, ne gubeći pri tome značaj za ostvarivanje interesa radnih ljudi, naroda i narodnosti i njihovih republika i pokrajina,

pa i jugoslovenske zajednice kao celine — podrazumeva neophodno zamenjivanje metoda centralizovanog odlučivanja metodima saradnje, dogovaranja i drugim oblicima koji izražavaju samostalnu i samoupravnu poziciju republika i pokrajina u našem sistemu. Većina ovih funkcija po prirodi je takva da se one moraju ostvarivati u najtešnjoj međusobnoj povezanosti republika i pokrajina. Odričući se instrumenata centralizovanog koordiniranja u vršenju ovakvih funkcija, a ne dovodeći u pitanje neophodnost njihovog koordiniranog vršenja, kao jedina alternativa koja obezbeđuje njihovo jedinstveno i efikasno vršenje javlja se saradnja republika i pokrajina zasnovana na principima dobrovoljnosti i suverenosti i na ostvarivanju zajednički utvrđenih interesa.

OBLICI, METOD I SADRŽINA MEĐUREPUBLIČKE SARADNJE

Složenost i društveni značaj interesa koje republike i pokrajine ostvaruju u okviru međurepubličke saradnje, konkretni društveno-politički i ekonomski uslovi u kojima se ona ostvaruje i drugi elementi uslovljavaju da se međurepublička saradnja pojavljuje u vrlo raznovrsnim oblicima i metodima i da ima kompleksnu sadržinu. To otežava preciznije razgraničavanje oblika, metoda i sadržine ove saradnje. Zbog toga se ovde čini samo pokušaj da se primenom određenih metoda uslovne klasifikacije, i to prema nosiocima međurepubličke saradnje, ukaže na neke od najizraženijih oblika i metoda, kao i na sadržinu do sada ostvarene saradnje.

Razume se, ograničenost ovog metoda je očigledna i preti da, kao i svako drugo uprošćavanje, ispusti iz vida pojedina bitna pitanja. Naročito se ukazuje na činjenicu da do sada ostvareni oblici međurepubličke saradnje, po pravilu, nisu imali za nosioce samo jednu vrstu organa, već su obuhvatali skoro sve relevantne političke strukture na nivou republika, odnosno pokrajina (skupštine, izvršna veća, organi uprave, forumi SK, SSRN, sindikata, omladine itd.). To je, uostalom, i najbolja potvrda vitalnosti, elastičnosti i autentičnosti ovog oblika razmatranja i rešavanja pitanja od zajedničkog interesa za narode i narodnosti Jugoslavije i njihove republike i pokrajine. Zadržaćemo se na analizi samo pojedinih navedenih oblika saradnje.

a) *Saradnja koju ostvaruju republičke i pokrajinske skupštine*

I pre usvajanja ustavnih amandmana skupštine socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina razvijale su međusobnu saradnju u poslovima od zajedničkog interesa. Ta saradnja odnosila se pre svega na razmenu iskustava u oblasti unapređivanja metoda rada skupština i njihovih radnih tela, međusobnu razmenu programa rada, održavanje neformalnih savetovanja, razmenu skupštinskih delegacija i radnih grupa itd. Inicijatori te saradnje bila su, po pravilu, predsed-

ništva republičkih, odnosno pokrajinskih skupština. Osnovna karakteristika te saradnje bila je njeno razvijanje u bilateralnim okvirima.

Odmah po usvajanju ustavnih amandmana počinje da se primenjuje jedan nov oblik saradnje republičkih i pokrajinskih skupština. Taj oblik karakterističan je i po metodu, a i po sadržini saradnje. Reč je, u izvesnom smislu, o institucionalizaciji saradnje (i to prvenstveno stvaranjem trajnijih oblika) i o dugoročnom utvrđivanju programa te saradnje. Taj oblik sastoji se u održavanju dobro pripremljenih i sa odgovarajućom prethodnom podelom rada organizovanih sastanaka predsednika, odnosno potpredsednika republičkih i pokrajinskih skupština. Tim sastancima prisustvuju i određeni funkcioneri stručnih službi skupština (najčešće sekretari) i pojedini eksperti. Počev od 9. jula 1971. godine, kada je u Zagrebu održan prvi takav sastanak, do danas je održano nekoliko sednica predstavnika republičkih i pokrajinskih skupština.

Za prvu fazu delovanja ovog oblika saradnje može se reći da je bila ispunjena organizacionim i proceduralnim pitanjima (određivanje pojma i sadržine saradnje, utvrđivanje procedure rada, načina usvajanja zaključaka i zauzimanja stavova itd.), koja su rešena vrlo uspešno.

Već početkom 1972. godine ta saradnja dobija konkretniju sadržinu. Tako se, na primer, na sastanku od 2. marta 1972. godine održanom u Ljubljani usvaja lista pitanja iz oblasti republičkog i pokrajinskog zakonodavstva u kojima bi trebalo ostvarivati međurepubličku saradnju. U realizaciji te saradnje pripremljena je i usvojena posebna lista od preko 40 naslova republičkih i pokrajinskih zakona prilikom čijeg donošenja će se ostvarivati dogovori o zajedničkim rešenjima o pitanjima koja zahtevaju takvo rešavanje. Time će se u znatnoj meri izbeći nepotrebno, a često i veoma neopravdano različito regulisanje određenih odnosa koje direktno dovodi do narušavanja jednakog prava i položaja građana. Na sličan način razmatrana su ili će se razmatrati i određena konkretna pitanja iz oblasti poreskog sistema, službe unutrašnjih poslova, političkog sistema itd.

Osim navedenog, ostvaruje se i saradnja među pojedinim većima republičkih i pokrajinskih skupština o pitanjima iz njihovog delokruga. Za sada je to slučaj sa socijalno-zdravstvenim većima, ali nema razloga da se takva saradnja ne proširi i na ostala skupštinska veća.

Time ni izdaleka nije iscrpena lista oblika, metoda i sadržine saradnje republičkih i pokrajinskih skupština, bilo u njenom multilateralnom okviru bilo u okviru bilateralne saradnje. Imajući u vidu ustavno-pravnu poziciju skupština kao najviših organa vlasti i organa društvenog samoupravljanja, u okviru prava i dužnosti republika, odnosno pokrajina, i osnovnih nosilaca državnosti, odnosno autonomnosti ovih društveno-političkih zajednica, može se konstatovati da su perspektive ove saradnje praktično neograničene i da u budućnosti treba očekivati njeno stalno bogaćenje kako u pogledu metoda tako i u pogledu sadržine.

b) *Saradnja koju ostvaruju izvršna veća*

Za razliku od međurepubličke saradnje na nivou republičkih, odnosno pokrajinskih skupština, saradnja republičkih i pokrajinskih izvršnih veća nema neke institucionalne oblike ako se izuzme Koordinaciona komisija Saveznog izvršnog veća u kojoj su zastupljeni svi predsednici republičkih i pokrajinskih izvršnih veća. Za saradnju izvršnih veća je karakterističan njen bilateralni karakter, kao i specifičnost pitanja na koja se ona odnosi. Najnovija iskustva pokazuju da izvršna veća predstavljaju veoma značajne nosioce međurepubličke saradnje. Ovo posebno u oblasti ekonomskih, razvojnih i drugih odnosa koji su od interesa za republike, odnosno pokrajine.

Saradnja izvršnih veća ostvaruje se preko različitih oblika kao što su: održavanje sastanaka na nivou predsednika izvršnih veća, a uz učešće ekipa upravnih funkcionera i eksperata, razmena programa rada, dostavljanje materijala u vezi sa zakonodavnom delatnošću, informisanje o pitanjima koja su od zajedničkog interesa itd. U okviru saradnje izvršnih veća, a ona je ostvarena uglavnom među svim izvršnim većima republika i pokrajina, do sada su razmatrana brojna pitanja kao što su: status Fonda za kreditiranje izvoza brodova i opreme, kreditiranje plasmana domaće opreme, regresi i premije u poljoprivredi, status naučnih i drugih ustanova prema kojima je federacija vršila pravo osnivača do kraja 1971. godine, poreski i devizni sistem, spoljnotrgovinski režim, bankarski sistem itd. Osim toga, u zavisnosti od interesa republika, odnosno pokrajina koje sarađuju razmatraju se mogućnosti za saradnju u oblasti energetike, metalne industrije, saobraćaja, poljoprivrede, prostornog planiranja, petrohemije i hemije, trgovine, turizma itd.

Iz navedene liste može se zaključiti da je saradnja izvršnih veća veoma intenzivna, raznovrsna i da ima prevashodno radni karakter. U pojedinim slučajevima postignuti su dogovori o obrazovanju zajedničkih koordinacionih tela koja će se starati o realizaciji zajednički usvojenih projekata (na primer, takvo telo obrazovano je sporazumno između Republičkog izvršnog veća Srbije i Republičkog izvršnog veća Crne Gore u vezi sa izgradnjom i eksploatacijom pruge Beograd—Bar i luke Bar).

Kao jedan od primera veoma konkretne saradnje na ovom nivou može da posluži i zajednička izrada Studije o osnovama dugoročnog razvoja privrede slivnog područja reke Drine, koja je inicirana od strane izvršnih veća SR Bosne i Hercegovine, SR Crne Gore i SR Srbije.

c) *Saradnja organa uprave i organizacija*

Republički i pokrajinski organi uprave i organizacije su po prirodi svoje funkcije upućeni na stalnu međusobnu saradnju. Neki oblici te saradnje utvrđeni su kao ustavna i zakonska obaveza (to je slučaj, na primer, sa pružanjem pravne pomoći i drugim oblicima saradnje).

U nemogućnosti da se vrši iscrpnija analiza koja bi obuhvatila sve oblike i metode ove saradnje, ukazaćemo samo na neke njene karakteristike. Pre svega, inicijativa za saradnju, po pravilu, dolazi od odgovarajućih saveznih organa uprave. Saradnja se realizuje putem stručno-konsultativnih sastanaka starešina organa i organizacija. Na tim sastancima se razmatraju pitanja u vezi sa pripremom i sprovođenjem propisa. Naročito intenzivna saradnja ostvaruje se u oblasti unutrašnjih poslova, finansija, društvene kontrole cena, opštenarodne odbrane, kulture itd.

Osim navedenog, razvijaju se i neki drugi oblici bilateralne saradnje. To je, na primer, slučaj sa organima i organizacijama u oblasti kulture SR Hrvatske i SR Srbije, u okviru koje je ostvarena koordinacija u pripremi nacrta propisa, zajednički su organizovane određene kulturne manifestacije i razmatrana druga pitanja. Slična saradnja razvija se i među organima ostalih republika i pokrajina.

Kao poseban oblik međurepubličke saradnje na nivou republičkih organa uprave, a ujedno i jedini oblik takve saradnje je poveravanje vršenja određenih upravnih poslova u oblasti bezbednosti plovidbe organima uprave iz druge republike. To je ostvareno saradnjom SR Bosne i Hercegovine, SR Hrvatske i SR Srbije. Skupštine ovih republika donele su odgovarajuće zakone kojima su data ovlašćenja organima susedne republike da na teritoriji republike i za njene potrebe vrše određene upravne i stručne poslove iz oblasti bezbednosti plovidbe. Ovakvo rešenje doprinelo je znatno efikasnijem i racionalnijem vršenju upravnih i stručnih poslova iz ove oblasti. Iz ovog primera može se zaključiti da su mogućnosti konkretne i raznovrsne saradnje organa uprave i organizacija republika i pokrajina veoma potencijalne, ali i nedovoljno iskorišćene. Može se s pravom očekivati i zahtevati da se takva saradnja proširuje na područja i delatnosti na kojima je to moguće i kada to doprinosi racionalnosti, efikasnosti i celishodnosti u obavljanju određenih poslova.

d) *Ostali oblici međurepubličke saradnje*

Pored navedenih oblika i metoda međurepubličke saradnje, u praksi su se pojavili i neki specifični oblici, odnosno metodi ove saradnje čiji su nosioci određene republičke, odnosno pokrajinske interesne zajednice. Ta saradnja posebno je izražena u oblasti nauke, kulture, obrazovanja i drugih društvenih delatnosti. Ona je izraz, s jedne strane, realizovane deetatizacije i decentralizacije određenih funkcija (što se manifestuje u njihovom isključivanju iz kompetencija federacije) i, s druge strane, naglašene potrebe da se u vršenju takvih funkcija obezbeđuje trajna i potpuna koordinacija zainteresovanih zajednica.

U okviru ove saradnje zapaženi rezultati ostvareni su u oblasti koordinacije naučnoistraživačkog rada, pri čemu su postignuti dogovori o podeli rada i realizaciji pojedinih kapitalnih naučnoistraživačkih projekata. Takođe su ostvareni značajni rezultati u koordinaciji i saradnji na području kulture i prosvete, posebno u okviru međunarodne saradnje.

S tim u vezi pripremljen je i realizovan poseban međurepublički sporazum na inicijativu SR Slovenije i SAP Vojvodine.

Nov kvalitet u zajedničkom razmatranju i rešavanju navedenih i drugih pitanja je saznanje da se određena pitanja koja po svom karakteru imaju opštejugoslovenski, pa i širi značaj moraju zajednički rešavati, ali da za to nisu neophodne centralizovane institucije, već se isti ciljevi mogu ostvariti i na osnovi samoupravnog i ravnopravnog dogovaranja zainteresovanih činilaca.

OSNOVNI PRINCIPI OSTVARIVANJA MEĐUREPUBLIČKE SARADNJE

Neki od osnovnih principa na kojima se mora zasnivati međurepublička saradnja inmplicitno su sadržani u ustavnim dokumentima, ali većina tih principa proizlazi iz opšte ustavno-pravne pozicije republika i pokrajina.

Polazeći od ustavno-pravnog, a i faktičkog deklarisanja SFRJ kao državne zajednice dobrovoljno ujedinjenih naroda i narodnosti i njihovih socijalističkih republika, kao i socijalističkih autonomnih pokrajina, zasnovane na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi, i socijalističke samoupravne demokratske zajednice radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti, kao osnovno načelo međurepubličke saradnje javlja se njena dobrovoljnost. Naime, ova saradnja podrazumeva potpunu dobrovoljnost ili, bolje rečeno, isključuje svako njeno nametanje. To proizlazi i iz ustavno-pravnog položaja republike kao države, odnosno autonomnosti pokrajine. Povezan sa ovim je i princip potpune ravnopravnosti svih subjekata saradnje, koji isključuje bilo kakvu majorizaciju, subordiniranost ili druge oblike i manifestacije neravnopravnih odnosa. Sledeći princip, koji predstavlja osnovu iz koje proizlaze kako prethodno navedeni tako i svi ostali principi međurepubličke saradnje, jeste ostvarivanje zajedničkog interesa. Taj zajednički interes, bilo da se radi o ekonomskim, kulturnim i drugim vrednostima, mora biti uvek prisutan, jasno izražen i opredeljen. Iz njegovog definisanja treba da proiziđu odgovarajuće aktivnosti, obaveze, međusobna prava i odgovornosti svih učesnika saradnje. Međutim, pri tome treba ukazati na mogućnost izvesnih deformacija u shvatanju zajedničkog interesa, naročito u oblasti bilateralne saradnje. Različiti društveno-ekonomski i drugi uslovi mogu delovati tako da se određeni interes dveju ili više republika, odnosno pokrajina koji se javlja kao njihov zajednički interes ne podudara sa interesima ostalih republika, odnosno pokrajina koje nisu obuhvaćene tom saradnjom. U takvim uslovima insistiranje na ostvarivanju tog zajedničkog interesa bez vođenja računa o interesima drugih predstavljalo bi svojevrsnu negaciju interesa Jugoslavije kao celine, a samim tim i negaciju interesa samih učesnika saradnje. U tom smislu prilikom preciziranja zajedničkog interesa mora

se voditi računa o svim njegovim implikacijama kako na interese ostalih republika i pokrajina tako i na interese globalnog jugoslovenskog društva.

Dolazimo, dakle, do zaključka da međurepublička saradnja, bez obzira na to da li ima bilateralne ili totalne razmere, u svojoj osnovi uvek mora imati ostvarivanje interesa jugoslovenske zajednice dobrovoljno ujedinjenih naroda i narodnosti i njihovih republika i pokrajina. U tom smislu i govorimo da je međurepublička saradnja oblik i metod integracije jugoslovenske višenacionalne zajednice.

Ljubivoje Aćimović

PROBLEM BEZBEDNOSTI I SARADNJE U EVROPI

I

Pitanje sređivanja odnosa u Evropi aktuelno je čitavo vreme od kraja drugog svetskog rata sve do današnjeg dana. Samo, ono se različito postavljalo u raznim fazama međunarodnih odnosa na ovom kontinentu. Umesno je stoga baciti pogled na genezu i evoluciju evropskog problema.

U prvim posleratnim godinama radilo se o pitanju uređenja odnosa među pobedničkim savezničkim silama, odnosno regulisanju otvorenih pitanja koja su proistekla iz rata, posebno statusa pobeđene Nemačke, kao i međunarodnog poretka u Evropi.

Taj tok stvari vrlo brzo i burno je prekinut izbijanjem konflikta između istočnih i zapadnih saveznika iz minulog rata sa dvema supersilama na čelu, koji je poznat pod opšte prihvaćenim nazivom hladni rat ili još i kao sukob Istok—Zapad. Za vreme najžešće faze tog sukoba, od kraja četrdesetih do sredine pedesetih godina, evropskom političkom scenom dominirala je konfrontacija između Istoka i Zapada, a diplomatsko-politička aktivnost na regulisanju otvorenih evropskih problema zamenjena je vojno-političkom eskalacijom u borbi da se nadjača protivnička strana i putem sile jednostrano nametne rešenje. U tom procesu pitanje uređivanja međunarodnih odnosa u Evropi pretrpelo je suštinsku transformaciju i, uz sve svoje specifičnosti, postalo sastavni deo problema svetskog sistema međunarodnih odnosa.

Sa stišavanjem hladnog rata ponovo počinje da se govori o evropskom problemu i potrebi njegovog političkog rešenja i dolazi do obnavljanja inicijativa u tom smislu. Međutim, Evropa je iz te oštre hladnoratovske bitke izašla bitno izmenjena. Pošto u tom specifičnom sukobu nije bilo pobednika, obe strane su ostale ušančene na svojim početnim pozicijama — duž linije fronta hladnog rata, čime je ovaj kontinent politički bio rascepljen na dva dela, tako da je pojam Evrope kao geopolitičke i istorijsko-kulturne celine de facto potisnut u drugi plan, dok u prvi plan izbijaju dve Evrope, istočna i zapadna, koje su istovremeno integralni delovi šire, globalne bipolarne strukture.

Tako, kao proizvod hladnog rata imamo sada Evropu oštro podeljenu na dva međusobno suprotstavljena dela koji predstavljaju striktno omeđene sfere uticaja dve supersile; ove sfere uticaja čvrsto organizovane u vojno-političke saveze (blokove) sa dominantnom ulogom vodećih sila; Nemačku podeljenu na dve samostalne države koje su stekle svoj međunarodnopravni subjektivitet i postale punopravni članovi dva pomenuta saveza; Berlin podeljen na dva dela kao objektivno centralnu neuralgičnu tačku produžene konfrontacije; monopol odlučivanja o bitnim pitanjima ovog kontinenta u rukama dve globalne velesile; sporna pitanja proistekla iz drugog svetskog rata ne samo što su ostala nerešena, već su poprimila nov, mnogo složeniji karakter. Ali, u ovoj prvoj fazi popuštanja zategnutosti (od sredine pedesetih do sredine šezdesetih godina), uporedo sa postepenim napuštanjem ekstremnih pozicija konfrontacije i jenjavanjem hladnoratovskih okršaja, zapravo uprkos i nasuprot toj pozitivnoj tendenciji, odvija se i dalje proces razrastanja i jačanja blokovskog sistema međunarodnih odnosa, pokretan sopstvenom unutrašnjom logikom, a u funkciji specifičnih interesa nosilaca tog sistema.

U takvim uslovima se obnavljaju inicijative za rešavanje takozvanog evropskog problema[1], ali još u to vreme je bilo očigledno da one nisu mogle da dovedu do pozitivnih rezultata. Iako je evropski problem — kao i čitav globalni kontekst u kome se on javlja — doživeo bitnu transformaciju tokom hladnog rata, u tim novim inicijativama se ipak pokušavalo da se pođe odande gde se pre toga stalo, to jest i dalje se operisalo elementima iz prve posleratne faze kao što su ujedinjenje Nemačke i potpisivanje mirovnog ugovora s njom, s tim što je istočni blok ubrzo napustio te pozicije i usvojio kao polaznu tačku postojanje dve nemačke države. Zatim, karakteristika je te faze da je čitav pristup, u skladu s datim okolnostima, bio nužno blokovski, težeći postizanju aranžmana između dve konfrontirane strane; formalno se u predloženim rešenjima zastupala ideja o regionalnom sistemu kolektivne bezbednosti, dok se u suštini više radilo o pokušaju iznalaženja modusa vivendi dva bloka u postojećim uslovima, uz istovremeno regulisanje nekih osnovnih otvorenih pitanja iz okvira takozvanog nemačkog kompleksa. Bilo je, međutim, još tada svima jasno da je sistem kolektivne bezbednosti u postojećim

[1] Ove inicijative su vremenski bile koncentrisane u prvih nekoliko godina popuštanja zategnutosti i uspostavljanja kontakata između Istoka i Zapada i poticale su uglavnom od istočnog bloka, odnosno Sovjetskog Saveza. Tako je na konferenciji ministara spoljnih poslova četiri velike sile u februaru 1954. godine SSSR predložio sazivanje evropske konferencije o kolektivnoj bezbednosti i podneo u tom smislu nacrt ugovora, kojim se, pored ostalog, predviđalo odricanje od upotrebe sile i kolektivna akcija protiv agresora. Ta inicijativa je obnovljena na ženevskoj konferenciji na vrhu u julu 1955. godine, kada je Sovjetski Savez ponovo predložio osnovne okvire sveevropskog ugovora o kolektivnoj bezbednosti, da bi zatim na konferenciji ministara spoljnih poslova u oktobru iste godine podneo i nacrt ugovora o evropskoj bezbednosti, predlažući istovremeno i sazivanje konferencije evropskih zemalja radi zaključenja takvog ugovora. Nakon toga, u razdoblju od sredine pedesetih do sredine šezdesetih godina, praktično nije bilo više inicijativa na ovom planu.

uslovima potpuno neostvariv i da je sporazum o otvorenim pitanjima stvar relativno dalje budućnosti. U stvari, pokrenute inicijative i čitavo tretiranje ovog problema imali su tada prevashodno političko-propagandni karakter.

U toj prvoj, desetogodišnjoj fazi popuštanja međunarodne zategnutosti, u kojoj su se elementi popuštanja i hladnoratovske konfrontacije međusobno preplitali ili naizmenično smenjivali, i u kojoj se čitav taj razvoj odvijao uz znatne oscilacije, prolazeći povremeno kroz prilično dramatične krize (događaji u Mađarskoj i Poljskoj 1956, berlinska kriza 1958—1962), ostvarivao se istovremeno proces postepene stabilizacije međunarodnih odnosa na novostvorenoj osnovi i dalje izgradnje blokovskih struktura, uprkos istovremenom javljanju određenih difuznih tendencija unutar njih.

Ali, u tom periodu je na odlučujući način došla do izražaja i neodrživost hladnoratovske politike u savremenom svetu, i to u dve sasvim različite pojave. Prvo, pat-pozicija dve supersile na vojnom planu u koju ih je doveo razvoj nuklearno-raketnog naoružanja učinila je krajnje evidentnim da se prvobitni ciljevi vojno-političke konfrontacije ne mogu postići, to jest da se pobeda nad protivnikom i njegovo eliminisanje kao ciljevi moraju zameniti koegzistencijom sa njim. Drugo, pojava nesvrstanosti kao koncepta i kao političke akcije u savremenim međunarodnim odnosima predstavljala je negaciju hladnoratovskog sistema u svim njegovim bitnim aspektima: sa stanovišta tendencije totalne realizacije njegove bipolarne strukture u svetu, apsolutne dominacije centara moći i politike konfrontacije i sile kao sredstva ostvarenja nacionalnih interesa i izraza njihove isključivosti. U stvari, dok je nuklearni ćorsokak predstavljao isključivo negativan odgovor u odnosu na politiku hladnog rata, to jest da se tim putem ne može ići dalje, dotle je politika nesvrstavanja bila istovremeno i pozitivan odgovor na pitanje kako izaći iz tog ćorsokaka; ona je pružala (i pruža) jedinu alternativu i otvarala perspektivu. I jedna i druga pojava došle su do praktičnog izražaja i u Evropi: prva — ćorsokak u vojnoj konfrontaciji — u koncentrisanom vidu upravo u ovom regionu, a druga — nesvrstanost — u slučaju Jugoslavije kao jedinog izdanka te politike na evropskom tlu, koja je po svom uspešnom ostvarenju i kao deo jednog svetskog pokreta i pogleda imala mnogo širi istorijski značaj od pukog izuzetka.

Očigledno da u tom prvom periodu popuštanja zategnutosti od sredine pedesetih do sredine šezdesetih godina nije ni bilo moguće rešiti otvorena pitanja proistekla iz drugog svetskog rata (sa izuzetkom austrijskog državnog ugovora, 1955), a još manje prići rešavanju evropskog problema u celini, pa je stoga i razumljivo što uglavnom nije ni bilo diplomatskih inicijativa u tom pravcu, osim onih u samom početku (1954. i 1955), koje su praktično bile irelevantne. Tek u sledećoj fazi, od sredine šezdesetih godina, kada je pozitivna evolucija međunarodnih odnosa u Evropi, pa i u svetu u celini, dostigla relativno visok stepen, stekli su se uslovi za otvaranje procesa rešavanja evropskog problema.

Inicijativa za pregovore između Istoka i Zapada, odnosno za otpočinjanje multilateralnih, sveevropskih pregovora o bezbednosti i saradnji potekla je i ovog puta od Sovjetskog Saveza i njegovih saveznika. U tom pogledu značajna su pre svega dva dokumenta: Bukureštanska deklaracija o jačanju mira i bezbednosti u Evropi, koju su usvojile zemlje Varšavskog ugovora 5. jula 1966. godine i Budimpeštanski apel o sazivanju evropske konferencije o bezbednosti i saradnji, upućen svim evropskim državama od strane zemalja članica Varšavskog ugovora 17. marta 1969. godine.[2] Bukureštanska deklaracija je značajna uglavnom po tome što predstavlja prvi oficijelan pokušaj pokretanja akcije na evropskom planu i što je veći deo u njoj iznete platforme kasnije bio preuzet u Budimpeštanskom apelu; inače, ona nije dovela ni do kakvih rezultata; naime, nije uspela da otvori dijalog sa Zapadom, a uz to je 1968. godine bila kompromitovana vojnom intervencijom zemalja Varšavskog ugovora u Čehoslovačkoj. Tek posle Budimpeštanskog apela otpočinje faza u kojoj je pitanje sređivanja odnosa u Evropi zaista pokrenuto sa mrtve tačke, postalo predmet konkretnih diplomatsko-političkih akcija i zabeležilo pozitivnu evoluciju, tako da se danas nalazimo pri kraju regulisanja spornih pitanja iz takozvanog nemačkog kompleksa i na pragu otpočinjanja multilateralnih pregovora o suštinskim pitanjima bezbednosti i saradnje u Evropi.

II

Ovakav složen i dug istorijat evropskog problema doprineo je zamagljivanju njegove suštine i omogućio širenje jednostranih i neadekvatnih njegovih interpretacija. Tako se u istorijskoj analizi njegovo ishodište često svodilo na drugi svetski rat i stanje koje je neposredno iz njega proisteklo; uzroci su traženi u sferi ideologije i društveno-političkih sistema; njegova sadržina svođena je na kompleks otvorenih problema vezanih za Nemačku, a predlozi za njegovo rešenje kretali su se u sferi institucionalnih formi i međunarodnopravnih aranžmana. Takva i slična tumačenja evropskog problema još uvek su u izvesnoj meri i na određen način prisutna, mada u okviru sve intenzivnije aktivnosti na tome planu pravi odgovori na ova pitanja sve više dolaze do izražaja.

U prethodnom izlaganju već su sadržani elementi ovih odgovora. Pre svega, nesumnjivo je da evropski problem u izvedenom smislu vuče svoje korene iz drugog svetskog rata, ali u suštini je on neposredan rezultat hladnog rata kao specifičnog međunarodnog političkog konflikta

[2] U tom razdoblju javlja se prvi put i inicijativa koja nije vezana ni za jedan od blokova. To je takozvana akcija devet (klasnije deset) evropskih zemalja o sazivanju sveevropske konferencije parlamentaraca. Ta inicijativa se razvila posle usvajanja rezolucije Generalne skupštine UN od 21. decembra 1965. godine „o unapređenju dobrosusedskih odnosa između evropskih država s različitim društvenim i političkim sistemima“. Na žalost, ta akcija nije urodila plodom zbog neblagonaklonosti, odnosno otpora na koji je naišla kod velikih sila.

koji se posebno manifestovao u oštroj polarizaciji odnosa u svetu i blokovskoj politici velikih sila kao dominantnoj tendenciji u regulisanju međunarodnih odnosa. Samim tim evropski problem se pojavljuje kao integralni deo razvoja posleratnih svetskih odnosa.

Što se tiče uzroka koji su doveli do tog konflikta i do nenormalnog stanja odnosa u Evropi, njih treba tražiti pre svega u sukobu interesa velikih sila. Ideološke razlike, odnosno razlike u društveno-političkim sistemima bile su samo dodatna otežavajuća okolnost, tim više što su one iskorišćene kao sredstvo hladnoratovske borbe. Stoga je taj međudržavni sukob poprimio obeležje sukoba oprečnih ideologija i društvenih sistema, a njegova prava priroda bila potisnuta u drugi plan. Osnovanost ovog gledišta najbolje potvrđuje činjenica da je od sredine pedesetih godina, a naročito u najnovije vreme, ostvaren znatan stepen poboljšanja odnosa u Evropi (i u svetu uopšte) a da pri tom nije došlo ni do kakvog napuštanja osnovnih ideoloških pozicija ni na jednoj strani niti do ublažavanja razlika između njihovih društvenih sistema. Do promene je u stvari došlo u sferi njihovih nacionalnih interesa, to jest u sazrevanju shvatanja kod velikih sila i njihovih saveznika da produžavanje konfrontacije i dalja eskalacija sukoba nisu u njihovom interesu, a da je razvijanje međusobne saradnje od obostrane koristi.

Slično je u praksi demantovano i ono tumačenje evropskog problema po kome se njegova sadržina svodila uglavnom na kompleks nemačkog pitanja. Naime, regulisanje otvorenih pitanja iz tog kompleksa privodi se već kraju, a sveevropski pregovori o bezbednosti i saradnji na ovom kontinentu tek treba da otpočnu. To jasno pokazuje da je regulisanje tih pitanja bilo samo bitan preduslov za pristupanje rešavanju suštine problema evropske bezbednosti i saradnje.[3]

Suština evropskog problema je u prirodi sadašnjih međunarodnih odnosa u ovom regionu. Vladajući sistem odnosa u Evropi je ne samo integralni deo globalnog bipolarnog sistema, već je taj sistem upravo i izrastao na njenom tlu u toku hladnog rata i tu se najkompletnije i ostvario. Njegove osnovne karakteristike su pre svega podeljenost Evrope na sfere uticaja dve svetske velesile i njihova blokovska organizovanost, neravnopravnost odnosa i hijerarhija po osnovu moći (uz primenu politike sile), zasnivanje regionalne bezbednosti na nuklearno-strateškoj ravnoteži globalnih supersila i podređenost Evrope konfrontaciji, odnosno bilateralizmu tih sila. To je ono što čini stanje odnosa u Evropi nezadovoljavajućim i što predstavlja suštinu problema sa kojim se zemlje ovog svetskog područja suočavaju već dve decenije i više.

---

[3] U ovom kontekstu treba istaći činjenicu da je nemačko pitanje, na kome je prvobitno došlo do neposrednog sukoba interesa velikih sila, bilo ne samo blokirano tim sukobom (u smislu njegovog rešenja), već je u toku hladnog rata i njegova priroda bitno izmenjena: više se nije radilo o ujedinjenju Nemačke, već o međunarodnopravnom priznanju dve nemačke države; umesto zaključivanja ugovora o miru s Nemačkom, na dnevni red je došlo sklapanje specifičnih aranžmana o normalizaciji odnosa sa dve nemačke države; više se nije isticalo pregovaranje o teritorijalnim pitanjima u centralnoj Evropi, već sankcionisanje statusa quo itd.

U toku svog relativno dugotrajnog postojanja bipolarna struktura je izvršila znatan uticaj ne samo na razvoj međunarodnih odnosa u Evropi, već i na unutrašnje procese u nacionalnim okvirima. Mada su odnosi u Evropi doživeli pozitivnu evoluciju, a unutar blokovskih struktura došle do izražaja određene protivrečnosti koje potencijalno znače negaciju postojećeg sistema, ipak je karakteristika sadašnjeg stanja da je ovaj bipolarni blokovski sistem uspeo donekle da se prilagodi procesu popuštanja i ispoljava se izrazita tendencija njegovog održanja i u novim uslovima. Iz toga proističe i osnovna dilema u vezi sa evolucijom odnosa u Evropi: da li će ona značiti postepeno transformisanje postojećeg sistema međunarodnih odnosa u suštinski nov sistem ili će se svesti na njegovo de facto očuvanje uz neophodne adaptacije koje ne dovode u pitanje njegovu suštinu.

U vezi sa ovim treba imati u vidu da je taj sistem u Evropi do sada relativno uspešno funkcionisao: sfere uticaja nisu narušavane, pravila igre su u osnovi poštovana (posebno u slučajevima kriza), sukoba, odnosno upotrebe vojne sile između dva bloka nije bilo, stabilnost mira i bezbednosti u tom kontekstu je progresivno rasla, supersile su, opšte uzevši, očuvale svoju kontrolu nad blokovima u za njih bitnim stvarima. Upravo zbog svega toga, a naročito zbog činjenice da je u njega duboko utkan postojeći sistem bezbednosti, ovaj sistem međunarodnih odnosa u Evropi ispoljava svoju određenu vitalnost uprkos izvesnim suprotnim tendencijama unutar i izvan njega, to jest na širem svetskom planu.

Osim toga, relevantna je za ovo razmatranje i već pomenuta činjenica da je u uslovima postojećeg sistema odnosa u ovom regionu ipak ostvaren relativno značajan napredak u popuštanju zategnutosti, približavanju i razvijanju saradnje između zemalja istočne i zapadne Evrope i, posebno, u uspešnom rešavanju nekih krupnih spornih pitanja koja su predstavljala specifičnu hipoteku hladnog rata i prepreku normalizaciji odnosa u Evropi i njihovoj daljoj evoluciji (ugovori SR Nemačke sa Sovjetskim Savezom i Poljskom iz 1970, četvorni ugovor o Berlinu sa pratećim aranžmanima između dve Nemačke iz 1971, kao i pregovori o normalizaciji odnosa između ove dve države koji se očigledno uspešno privode kraju). Međutim, postavlja se pitanje koliko daleko se može ići napred u okviru datog sistema i da li je to ono čemu teže evropske zemlje u svojim naporima za rešenje evropskog problema.

III

Očigledno je da se pravi cilj ne može postići tim putem, to jest putem nediranja u suštinu postojećih odnosa i zadržavanjem u osnovi istog sistema uz izvesno njegovo prilagođavanje novim uslovima. Jer ono čemu se u Evropi u suštini teži kao krajnjem cilju jeste pre svega likvidiranje nametnutih barijera i oslobađanje svih prirodnih tokova saradnje koji vode njenom funkcionalnom integrisanju; eliminisanje sfera uticaja i blokova kao njihovih institucionalnih okvira; uspostavljanje

istinski ravnopravnih odnosa mesto hijerarhijskih struktura sa dominantnim pozicijama supersila; obezbeđenje nezavisnog i nesmetanog nacionalnog razvoja svih zemalja; eliminisanje politike sa osloncem na silu; emancipovanje Evrope od konfrontacije supersila i podređenosti njihovom bilateralizmu; ukratko, radi se o fundamentalnoj transformaciji sistema međunarodnih odnosa u ovom regionu koja bi nužno činila sastavni deo takvog procesa i na svetskom planu. U tome je zapravo suštinsko rešenje evropskog problema.

Stoga, ako se — kao što to često biva — u diskusiji o rešenju evropskog problema stavlja u prvi plan stvaranje određenih sveevropskih institucija, zaključivanje međunarodnopravnih aranžmana i povećanje obima ekonomske i druge saradnje, onda to predstavlja zapravo zamenjivanje sadržine formom, odnosno cilja sredstvima. Jer sve su to mere koje mogu da služe ostvarenju željenog cilja ukoliko su u tom pravcu usmerene, ali one same po sebi ne predstavljaju suštinsko rešenje problema. U pitanju su pre svega kvalitativne, a ne kvantitativne promene; u pitanju je menjanje iz osnova postojećeg sistema međunarodnih odnosa, a ne njegova dogradnja i poboljšanje.

Ovakvim definisanjem suštine evropskog problema i njegovog rešenja prirodno se pokreće pitanje realističnosti takvog pristupa. Da li je tako određen cilj kome teži progresivna Evropa zaista ostvariv polazeći od realnosti savremenih međunarodnih odnosa? Odgovor zavisi pre svega od toga da li se on shvata kao kratkoročan ili dugoročan cilj. U prvom slučaju očigledno je da se radi o odsustvu realističkog gledanja na stanje stvari u međunarodnim odnosima, dok se u drugom slučaju, čini nam se, sa dosta osnova može dati pozitivan odgovor, to jest da je realno očekivati da će u relativno daljoj budućnosti moći da se ostvari navedeni cilj. Do ovakvog zaključka se dolazi ako se primeni dinamički analitički model koji znači sagledavanje razvojnog toka rešavanja evropskog problema u kontekstu uslova koji se progresivno menjaju i ako se taj problem posmatra kroz prizmu međusobne povezanosti razvojnih procesa na različitim planovima (nacionalnom, međunarodnom, i to regionalnom i svetskom) i različitim sferama društvenog života (ne samo političkoj, već i ekonomskoj, socijalnoj, tehničko-tehnološkoj itd.). Na taj način se odmah da uočiti za ovo pitanje veoma relevantna činjenica da bitne komponente rešenja evropskog problema čine u suštini zajednički imenitelj opštih težnji savremenog sveta, kao što su težnje za emancipacijom i ravnopravnošću i za uklanjanjem svih barijera koje sprečavaju ostvarivanje slobodnijih i bližih kontakata među ljudima (bilo kao pojedincima bilo kao društvenim grupama, pre svega narodima i državama).

IV

Stanovište da je suština evropskog problema u prirodi postojećeg sistema međunarodnih odnosa i da se njegovo pravo rešenje sastoji u temeljitom preobražaju tog sistema jeste nesumnjivo optimističko utoliko

ukoliko veruje u pozitivan ishod, to jest u mogućnost ostvarenja toga cilja, ali to nimalo ne umanjuje njegovu vrednost ukoliko je taj optimizam realan, ukoliko je zasnovan na realističkoj oceni stanja stvari, što, po našem mišljenju, ovde jeste slučaj. Međutim, vrednost ovog stanovišta ipak znatno opada ako se pri tom ispusti iz vida ne samo prava vremenska dimenzija označenog cilja, već i sva realnost složenih uslova na putu njegovog ostvarivanja. To sigurno neće biti jednostavan i pravolinijski razvojni put, već jedan veoma komplikovan proces, pun protivrečnosti i otpora.

Stoga, kao što je važno da se već sada jasno sagleda suštinsko rešenje evropskog problema kao cilj kome se teži i kao dugoročna orijentacija za akciju kojom je neophodno da se rukovodi od prvih koraka na tom planu, isto tako je od bitnog značaja da se istovremeno ima realna slika o konkretnim uslovima datog procesa. Nema mesta nikakvim iluzijama u mogućnost nekih naglih zaokreta i velikih rešenja jer je više nego jasno da se blokovi ne mogu prosto raspustiti, sfere uticaja ukinuti, a velike sile jednostavno privoleti ili prinuditi da se odreknu svojih privilegovanih, dominantnih pozicija i politike u osloncu na silu. Radi se o sazrevanju uslova u kojima će poželjno postati moguće, a potrebno — neophodno. Stoga će se proces transformacije nužno odvijati putem parcijalnih i prelaznih rešenja u uslovima daljeg postojanja blokovskih struktura i drugih elemenata sadašnjeg sistema; evolucija će se sastojati u njihovom postepenom ograničavanju, menjanju i zamenjivanju elementima novoga. To istovremeno znači da će se taj proces odvijati kroz stalnu borbu dve protivrečne tendencije — jedne koja teži suštinskoj transformaciji sistema međunarodnih odnosa i druge koja teži poboljšanju odnosa u Evropi uz očuvanje postojećeg sistema. S obzirom na sadašnji odnos snaga nosilaca tih tendencija, najverovatnije je da će još za izvesno vreme rezultati koji će se ostvarivati na putu rešavanja evropskog problema u većoj meri odražavati ovu drugu tendenciju.

Ova konstatacija nikako ne umanjuje značaj evropske akcije u sadašnjoj fazi, već samo ukazuje na stvarni domet i karakter onoga što u datim uslovima iz nje može proisteći kao neposredan rezultat. Jer i takva poboljšanja u okvirima starog uz makar i embrionalno prisustvo komponente novog i sa tendencijom njenog postepenog jačanja znače korak dalje na liniji stvarnog preobražaja odnosa u Evropi. Pri tom je od značaja da nosioci ove tendencije, uzimajući od početka jasan odgovarajući kurs, nastoje da i takva, u većoj ili manjoj meri nužno kompromisna rešenja što više služe osnovnom cilju kome oni streme.

Razrada odgovarajuće strategije i taktike u nastojanjima za unapređenje odnosa u Evropi na liniji njihovog suštinskog preobražaja pretpostavlja jasno shvatanje kako svetskog konteksta u kome se ovaj proces u Evropi odvija tako i čitavog kompleksa razlika i protivrečnosti unutar ovog regiona.

Naime, kao što je već pomenuto, sistem međunarodnih odnosa u Evropi je sastavni deo globalnog bipolarnog sistema nastalog u toku hladnog rata. Otuda i naglašena zavisnost evropskog razvitka od razvoja

odnosa između osnovnih nosilaca blokovske politike, između dve svetske velesile. To je, svakako, značajan ograničavajući faktor u procesu evolucije unutar evropskih odnosa, ali istovremeno i bitna determinanta strategije evropske akcije. Sve to implicira, prvo, da se samo u tom globalnom kontekstu mogu tražiti realistička konkretna rešenja; drugo, da rešavanje evropskog problema znači u suštini određenu emancipaciju Evrope od globalne konfrontacije, odnosno bilateralizma nuklearnih supersila; treće, da menjanje stanja odnosa na ovom kontinentu predstavlja istovremeno i integralni deo procesa transformacije globalnog sistema međunarodnih odnosa i, četvrto, da se Evropa u tom procesu ne može izolovati kako od zbivanja u regionima koji prostorno s njom imaju geografski kontinuitet (pre svega Mediteran) tako ni od opštih tokova razvoja u svetu, što posebno znači da ne sme da pođe putem prerastanja u zatvoreni klub bogatih, to jest ekonomski razvijenih zemalja, već da mora da se orijentiše na veće otvaranje i na saradnju u rešavanju svetskog problema neravnomernosti razvoja.

Isto tako je od značaja da se svestrano sagleda celina višestrukih razlika i protivrečnosti u Evropi, umesto da se, kao što je to vrlo često slučaj, čitav problem posmatra samo iz ugla odnosa Istok—Zapad. U tom pogledu treba istaći naročito sledeće momente:

Prvo, istina je da je srž problema u tome što je Evropa razbijena na blokove, ali ona se ne svodi samo na njih; postoje i zemlje izvan blokova, a uz to razlike i sličnosti ne idu samo linijom njihovog razgraničenja.

Drugo, nesporna je protivrečnost između dva društvena sistema, socijalizma i kapitalizma, ali, kao što je već istaknuto, ona nije u osnovi uzrok konflikta na međunarodnom planu niti su blokovi odraz monolitnosti tih sistema, tim više što u tom smislu oni nisu ni sveobuhvatni.

Treće, postoje znatne razlike u stepenu ekonomske i tehničke razvijenosti evropskih zemalja, kao i u njihovim odgovarajućim privrednim strukturama; te razlike su izražene kako na relaciji između dva bloka tako i unutar i izvan njih.

Četvrto, sa stanovišta ekonomskih odnosa od značaja su i razlike u privrednim sistemima, koji, mada se u velikoj meri poklapaju, ipak nisu identični sa osnovnim društvenim sistemima (Jugoslavija je, na primer, socijalistička zemlja sa tržišnom privredom).

Najzad, akteri evropskih međunarodnih odnosa razlikuju se i po osnovu veličine i moći — male i velike, nuklearne i nenuklearne sile, posebno razlika između dve globalne supersile u odnosu na ostale, što predstavlja poseban faktor diferencijacije.

Logično je da se prilikom rešavanja evropskog problema mora polaziti od čitavog ovog spleta razlika i suprotnosti. Samo u tom kontekstu mogu se realistički sagledati kako mogućnosti tako i prepreke koje stoje na putu prevazilaženja sadašnjeg stanja odnosa u Evropi.

V

Poslednjih nekoliko godina znatno se poboljšava situacija u ovom regionu. Naročito je značajan napredak koji je ostvaren u centralnoj Evropi. Privođenjem kraju rešenja kompleksa nemačkog pitanja stvoreni su uslovi da se pristupi rešavanju bitnih problema opšteevropskih odnosa. Ovaj poduhvat posebno se vezuje za održavanje konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji koja bi trebalo da obeleži početak nove faze u razvoju evropskih odnosa.

Nakon mnogih teškoća koje je trebalo savladati došlo se konačno do multilateralnih pripremnih sastanaka koji će najverovatnije dovesti do održavanja prvog sveevropskog skupa (konferencije o bezbednosti i saradnji) možda već iduće godine. Samo po sebi ovo već predstavlja određen rezultat, ali to ipak ne garantuje i pozitivan neposredan efekat tog budućeg međunarodnog skupa. Domet i karakter njegovih rezultata zavisi od mnogih faktora, pre svega od stavova dve svetske sile, SAD i SSSR, i njihovih međunarodnih odnosa, s jedne strane, i od uloge koju su evropske zemlje spremne i sposobne da odigraju tom prilikom, s druge strane.

Stavovi dve velesile u odnosu na evropski problem uslovljeni su njihovim interesima na širem, svetskom planu, ali i posebno motivisanim specifičnim interesima u Evropi. Sovjetski Savez je, sasvim prirodno, od početka bio više zainteresovan za postizanje izvesnih rešenja na evropskom planu, ali je i stav SAD vremenom evoluirao pod uticajem kako određenih unutrašnjih tako i međunarodnih faktora. Postepeno približavanje stavova ove dve supersile u pogledu sazivanja konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji obeležavaju tri osnovna momenta: prvo, zvanično prihvatanje 1969. godine od strane Sovjetskog Saveza i Varšavskog ugovora učešća SAD i Kanade na ovom skupu (što je bilo neminovno jer se bez učešća obe supersile ne može rešavati problem odnosa u Evropi); drugo, regulisanje otvorenih pitanja iz takozvanog nemačkog kompleksa tokom poslednje tri godine (bez čega Zapad nije hteo da ide na konferenciju, a po prirodi stvari je to i moralo prethodno da se ostvari); treće, postizanje kompromisa o pitanju pregovora o smanjenju oružanih snaga u Evropi, koji je uglavnom perfektuiran prilikom Niksonove posete Moskvi u maju 1972. godine, a čiju suštinu čini izdvajanje tih pregovora iz okvira konferencije, ali i utvrđivanje njihovog paralelizma. Nakon ovoga put ka konferenciji bio je u načelu otvoren, tako da je čak i dinamika početne faze ovih aktivnosti okvirno postavljena.

Nesumnjivo je da se u pogledu konkretnih rešenja pojedinih pitanja koja će biti predmet raspravljanja na konferenciji stavovi dve supersile još uvek znatno razlikuju, ali, s druge strane, može se sa priličnom izvesnošću smatrati da postoji podudarnost u njihovom osnovnom shvatanju da treba očuvati status quo sistema odnosa i na toj osnovi tražiti podesna rešenja za poboljšanje i unapređenje bezbednosti i saradnje u Evropi. Ovaj njihov stav ne proističe samo iz shvatanja realnosti da se

postojeći sistem bezbednosti zasnovan na ravnoteži snaga dva vojna saveza ne može jednostavno zameniti nekim opšteevropskim sistemom kolektivne bezbednosti (eventualno uspostavljanje takve jedne organizacije u ovom momentu bilo bi puka formalnost), već je on rezultat i njihovog uverenja da bi svako narušavanje pomenutog statusa quo nužno ugrozilo kako preimućstva koja im pružaju njihove dominantne pozicije u sadašnjem sistemu odnosa tako i pozitivan razvoj njihovih međusobnih odnosa, do čega im je, s pravom, takođe veoma mnogo stalo. Stoga, uprkos svim značajnim protivrečnostima između njih, u ovome SAD i SSSR, po prirodi stvari, nalaze zajednički imenitelj svojih interesa, što će, svakako, predstavljati jednu od bitnih determinanti razvoja stvari na planu rešavanja evropskog problema. Iako u sadašnjim uslovima taj činilac ima u stvari veoma ograničavajuće dejstvo, on ipak dugoročno ne zatvara perspektivu jer će u procesu ostvarivanja i tako ograničenih promena i sami interesi dve supersile svakako doživeti pozitivnu evoluciju.

Uloga evropskih zemalja u celom ovom poduhvatu rešavanja problema odnosa u Evropi od odlučujućeg je značaja jer upravo one treba da budu nosioci akcije za ostvarenje fundamentalnih promena. Te promene su pre svega u njihovom interesu. Međutim, njihov položaj je veoma komplikovan, interesi su im raznorodni i delom protivrečni, a shodno tome i stavovi u mnogo čemu nesaglasni ili oprečni. To stanje proističe pre svega iz činjenice da je većina evropskih zemalja svrstana u dva međusobno suprotstavljena bloka. U ovom momentu, zapravo, mnogo više je izraženo uže zajedništvo interesa i stavova ovih zemalja sa vodećim silama njihovih blokova nego njihov zajednički opšteevropski interes i stav. Stvar postaje još složenija ako se u tom pogledu uzmu u obzir i njihove međusobne razlike unutar blokova, kao i razlike između njih i vanblokovskih zemalja. Ipak, ostaje činjenica da, za razliku od supersila, zajednički imenitelj interesa evropskih zemalja nije status quo, već temeljiti preobražaj sistema međunarodnih odnosa u Evropi. Ma koliko taj interes u sadašnjem momentu bio potisnut u drugi plan, on će neminovno u toku dalje evolucije evropskih odnosa sve više dolaziti do izražaja, a time će postepeno i jačati tendencija ka postizanju suštinskog rešenja evropskog problema.

Takva orijentacija predstavlja prirodno opredeljenje i jedinu alternativu za neutralne i nesvrstane zemlje još od prvog momenta. Međutim, za karakter i uspeh predstojeće konferencije o bezbednosti i saradnji, kao i za pravac i dinamiku daljeg razvoja stvari od bitnog je značaja u kojoj meri će takvu orijentaciju prihvatiti evropske zemlje koje su članice vojno-političkih saveza. Naime, pitanje je koliko će one biti u stanju i spremne da, ne dirajući u prirodne interese svoje međusobne saradnje u dosadašnjim okvirima, krenu putem postepenog uspostavljanja opšteevropskog okvira saradnje i njegovog emancipovanja od bipolarne strukture. Konferencija, razumljivo, ne može da uspostavi to novo stanje, ali je veoma važno da ta orijentacija dođe na njoj do izražaja, i to u što je moguće većoj meri. Time bi ona postavila, makar

i veoma skromnu, potku za razvoj suštinski novih odnosa u Evropi. U tome je, po našem mišljenju, i njen osnovni smisao.

Prisustvo ove orijentacije na konferenciji trebalo bi da se ispolji u njenim rezultatima, odnosno u odlukama koje će usvojiti, ali je možda važnije da to dođe do izražaja u karakteru i načinu njenog rada. To će se postići ako se ovaj skup ne pretvori de facto u pregovore Istok—Zapad, u kojima bi njegovi učesnici koji su članovi dva vojno-politička saveza istupali prevashodno u tom svojstvu, a uloga ostalih učesnika bila svedena na drugorazredan nivo, već ako on poprimi uistinu multilateralan, sveevropski karakter, gde će svi učesnici delovati pre svega u individualnom svojstvu i gde će interesi svih zemalja biti ravnopravno zastupljeni i uvažavani.

Da li će se u tome uspeti, teško je za sada sa sigurnošću nešto reći. Prisutne su obe tendencije. S jedne strane, oba vojno-politička saveza vrše kolektivne pripreme i izgrađuju zajedničke platforme za konferenciju. S druge strane, pak, u toku poslednjih nekoliko godina diplomatsko-politička aktivnost na tome planu izgubila je isključivo blokovski karakter pojavom izvesnih samostalnih inicijativa, i to ne samo vanblokovskih zemalja, kao što su Jugoslavija i Finska, već i nekih članica saveza, kao što su Francuska, Rumunija, Belgija i druge. Ovakvom pozitivnom razvoju u Evropi doprinelo je i znatno proširenje bilateralnih kontakata, u kojima je osnovna evropska problematika imala značajno mesto.

U vezi sa predstojećom konferencijom interesantna su u ovom momentu pre svega tri pitanja: kakav će karakter imati i kako će se odvijati pripremni multilateralni razgovori u Helsinkiju, koja će biti osnovna sadržina rada konferencije o bezbednosti i saradnji i kakvi se rezultati mogu očekivati. Teško je, razume se, dati preciznije odgovore na ova pitanja, a nije moguće upuštati se ovde u njihovo šire razmatranje.

U pogledu pripremnih sastanaka očigledno je da centralnu teškoću neće predstavljati utvrđivanje osnovne strukture dnevnog reda i procedure konferencije, već pitanje do kog stepena će se pri razmatranju njene tematike ulaziti u suštinu stvari. Već sada se mogu uočiti dva oprečna stava: istočnoevropske zemlje su gledišta da bi pripremni pregovori trebalo striktno da se ograniče samo na čisto formalna. to jest organizaciono-proceduralna pitanja, dok kod Zapada preovladava stanovište da bi bilo neophodno, radi obezbeđenja stvarnih rezultata konferencije, da se malo bliže razmotre i konkretni vidovi tretiranja pojedinih tačaka dnevnog reda, zapravo usaglase okviri u kojima bi se kretala debata. Po našem mišljenju, optimalno rešenje je da se ne ide ni u jednu krajnost jer kao što bi bilo opasno da se još u toku priprema otvori rasprava o suštinskim pitanjima, čime bi se bez potrebe usporio ovaj prethodni posao i znatno odložilo održavanje same konferencije, isto tako bi i ograničavanje pripremnog aranžmana samo na utvrđivanje procedure i šturo markiranje tačaka dnevnog reda bilo neadekvatna podloga za efikasan rad jednog takvog relativno širokog međunarodnog skupa kao što je ovaj.

Što se tiče tematske sadržine rada konferencije, ona se već sada u glavnim crtama može sagledati jer je u toku dosadašnje diplomatske aktivnosti osnovni konsensus u tom pogledu de facto već postignut. Naime, ona će se baviti pre svega načelima na kojima treba da počivaju međunarodni odnosi u Evropi; nekim pitanjima bezbednosti u ovom regionu; ekonomskom saradnjom; saradnjom u oblasti nauke i kulture, kao i u oblasti zaštite ljudske sredine, i institucionalnim pitanjima.

Ovde je za nas, prema sadašnjem stanju stvari, sporno jedno pitanje koje vrlo lako može da dobije nezadovoljavajuće rešenje. Naime, kao što je napred pomenuto, već je postignuta saglasnost između Istoka i Zapada da pitanje smanjenja oružanih snaga treba da bude predmet posebnih, paralelnih pregovora između SAD i SSSR skupa sa nekoliko njihovih neposredno zainteresovanih centralnoevropskih saveznika. To je samo po sebi razumljivo i prihvatljivo jer se na konferenciji ne može pregovarati o konkretnim pitanjima tog vrlo složenog i osetljivog aranžmana, a u pitanju su, u ovoj fazi, oružane snage, odnosno teritorije upravo tih zemalja. Međutim, teško je složiti se s tim da se ovo pitanje potpuno izuzme iz nadležnosti konferencije jer je evidentno da su te mere i te kako od značaja za bezbednost u Evropi u celini. U stvari, konferencija bi svakako morala da se bavi vojnim aspektima bezbednosti uopšte i u tom sklopu, po našem mišljenju, jedino valjano rešenje je da se ona u vezi sa problemom smanjenja oružanih snaga ograniči na zauzimanje načelnih stavova, s tim što bi to logično povlačilo i njeno pravo da kasnije bude obaveštavana o toku pomenutih posebnih pregovora o tom pitanju, kao i da sankcioniše postignuta rešenja. U protivnom, njena uloga bi bila znatno degradirana jer bi bitna komponenta bezbednosti ostala u isključivoj nadležnosti velikih sila i njihovih blokova. Što se pak tiče ostalih mera bezbednosti na vojnom planu (delimične mere razoružanja, odnosno mere kontrole naoružanja), konferencija bi mogla da usvoji i konkretna rešenja.

Kada se govori o konferenciji o bezbednosti i saradnji, treba imati u vidu da ona predstavlja samo jedan, neosporno značajan, momenat u procesu evolucije unutarevropskih odnosa. Ona će, verujemo, biti samo prvi u nizu ovakvih skupova u budućnosti; njome će se obeležiti početak uspostavljanja multilateralne matrice odnosa u Evropi i postepenog potiskivanja sadašnje njihove bipolarne blokovske strukture. Štaviše, dosta je verovatno da će se i sama konferencija odvijati u nekoliko etapa, pri čemu je jedna od mogućih i prihvatljivih varijanti francuska sugestija o „trofaznoj konferenciji“ (sastanak ministara inostranih poslova; rad grupa eksperata; ponovo ministarski sastanak).

Ne mogu se u ovom momentu činiti nikakva predviđanja u pogledu uspeha konferencije i njenih konkretnih rezultata. Može se jedino reći da će najverovatnije ti rezultati biti uglavnom u sledećim okvirima: us-

vajanje dokumenta (deklaracije) o načelima na kojima bi se zasnivali odnosi među evropskim zemljama; institucionalizacija multilateralne saradnje (ustaljenje konferencije, eventualno stvaranje sekretarijata, nekih stalnih ili ad hoc radnih tela i slično); usvajanje preporuka i davanje inicijativa u pogledu razvijanja saradnje u raznim oblastima; eventualno iniciranje nekih kolateralnih mera razoružanja.

Samo se po sebi razume da će stvarna vrednost rezultata koji će se postići zavisiti od njihove sadržine i karaktera. Makar bili i relativno mali po obimu i neposrednom efektu, oni mogu biti značajni po svojoj vrednosti ukoliko budu sadržali u sebi zametak suštinski novog sistema odnosa u Evropi. No, za to se tek treba izboriti.

Miloš Jevtić

PRAVO RADNIČKE KLASE NA KULTURU — OSNOVNA OBAVEZA KULTURE

Govori predsednika Tita, posebno govor političkom aktivu Srbije, kao i pismo druga Tita i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, potrebna su inspiracija, ali i obaveza da kultura, kao i sve ostale oblasti društvenog rada, kritički analizira svoju delatnost i da se opredeli za one aktuelne zadatke i trajnije poslove koji će doprinositi razvitku našeg samoupravnog socijalističkog društva u celini.

I

Kulturni život u našoj socijalističkoj zajednici karakterišu prisustvo, a i uticaji više nacionalnih kultura, zatim različita kulturna razvijenost, koja se ispoljava u gotovo neuhvatljivom rasponu od vrlo razvijene mreže kulturnih ustanova do praznih prostora u kojima su kulturne inicijative prava retkost, kao i nejednaka materijalna, kadrovska, prostorna osnova za kulturni rad i slično. I u takvoj situaciji postižu se zapaženi i značajni rezultati. U mnogim opštinama, koje su decentralizacijom primile i prihvatile odgovornost za sopstveni kulturni razvoj, pojačan je rad postojećih kulturnih ustanova, osnivane su nove, podsticani su vaninstitucionalni oblici kulturnih aktivnosti, posebno amaterizam, izgrađeni su novi prostori za kulturni rad, stvarana je povoljna klima za kulturu. Razvija se, naročito među susednim opštinama, svojevrstan kulturni rivalitet, koji često donosi pozitivne posledice. To se posebno ogleda u održavanju stalnih kulturnih manifestacija.

Razvojem samoupravljanja važnost kulturne politike je porasla. Teme kulture postaju sadržaj sve većeg broja državnih, političkih, društvenih i radnih organizacija. To je bilo vrlo primetno u pripremama za srednjoročni plan društvenog razvoja, kao i pre i posle Kongresa samoupravljača. Značajan doprinos kulturnoj politici davale su kulturno-prosvetne zajednice i novoformirane zajednice kulture. U znatnom broju opština njihov uticaj se nije svodio samo na raspodelu sredstava za kulturu, već je pretpostavljao i kulturno-politička opredeljenja.

Kao sve izrazitiji učesnici u kulturnoj politici javljaju se i skupštine društveno-političkih zajednica. Ne svodeći svoju delatnost isključivo na donošenje i primenjivanje zakona u kulturi, skupštinski organi su, po-

nekad i prvi, davali inicijativu za rešavanje pojedinih aktuelnih problema. Njima su se pridruživale — sve više opredeljene za kulturnu politiku — i organizacije Saveza sindikata, Socijalističkog saveza, Saveza komunista i Saveza omladine. To je imalo odraza i na angažovanje njihovih organizacija na selu, u školama i radnim organizacijama.

Novi prostori kulturnih uticaja, pored tradicionalnih gradskih sredina i pored kulturno obrazovane publike, sve više su postojali i fabrički kolektivi, seoske sredine i škole. Kulturne institucije, iako još uvek nedovoljno osposobljene za savremenu komunikaciju sa publikom, a još više sa takozvanom nepublikom, pokazuju sve izraženiji smisao za prodiranje u te sredine.

U proteklom vremenu i umetničko stvaralaštvo, i to gotovo u svim svojim disciplinama, postiglo je zapažene i van naših granica priznate rezultate. Uporedo sa ekonomskim jačanjem pojedinih krajeva i sredina stvarani su i novi stvaralački centri koji doprinose demokratizaciji i demetropolizaciji kulture.

Karakteristično je da su poslednje godine bile godine napretka kultura narodnosti. I umetnici i institucije albanske, turske, bugarske, mađarske, rumunske, rusinske, slovačke i drugih narodnosti postaju sve više sastavni deo opšte kulturne situacije i sve izraženije obogaćuju ukupan kulturni život u našoj socijalističkoj zajednici. To doprinosi i njihovom uzajamnom povezivanju, kao i povezivanju sa kulturom svih jugoslovenskih naroda. Ta povezanost je zasnovana na istim ciljevima i usmerena je samoupravnom socijalističkom razvoju našeg društva.

Bilo bi nemoguće isticati, pojedinačno, rezultate postignute u bibliotekarstvu, muzejskoj i arhivskoj službi, zaštiti spomenika kulture, pozorišnom i muzičkom životu, amaterizmu i drugim kulturnim i umetničkim disciplinama. Iako različiti po dometima, i, razume se, po uticajima, oni su pokazali vidan napredak.

Masovna sredstva komuniciranja, koja su i posledica i uslov opšteg kulturnog napredovanja, omogućila su, naročito televizija, ali ništa manje ni radio, da i sredine koje nemaju organizovan kulturni život mogu redovno da prate kulturne i umetničke programe. Istina, ti programi niti su bili istih vrednosti niti su sa istim intenzitetom doprinosili kulturnom razvoju društva i svakog njegovog radnog čoveka ponaosob.

Svakako, pretpostavke ovih i svih drugih rezultata su u ukupnoj većoj društvenoj opredeljenosti za kulturu, kao i u jačoj ekonomskoj moći radnih organizacija i društveno-političkih zajednica. Stavovi političkih, državnih i samoupravnih društvenih skupova sadrže jasno opredeljenje za samoupravni razvoj kulture. Otuda su osnovna polazišta za kulturnu politiku, kulturnu akciju i kulturno napredovanje bili Rezolucija Devetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije i Rezolucija o kulturi Kongresa samoupravljača. Tome treba dodati i veoma značajne preporuke i rezolucije republičkih i pokrajinskih skupština, zatim zaključke Socijalističkog saveza, Saveza sindikata, Saveza komunista, Saveza omladine i drugih saveznih, republičkih i pokrajinskih organizacija.

II

Kulturni život je, međutim, imao i svoje vidne praznine. Pojedinačni rezultati su često vodili samozadovoljstvu i nisu sadržavali stalan kritički odnos. Utisci, statistički pokazatelji i proseci su obično bivali dovoljni za stvaranje pozitivnih ocena. Kao da nije bilo dovoljno vremena u proteklim godinama za kritičko analiziranje prakse ili nije bilo dovoljno onih koji bi mogli, i odgovorno i kvalifikovano, da ukažu, ne umanjujući rezultate, na nedostatke kulturnog života i na slabosti kulturnog razvoja. Da nije tako bilo, sasvim je izvesno, shvatilo bi se da je nužna potreba promene odnosa i u kulturi, a ne jedino promene odnosa prema kulturi.

Najpre, nužno je kulturnu politiku proširiti i temama kulturnog života radničke klase, ali istovremeno osigurati uslove za aktivno angažovanje i odlučivanje radnika u politici kulture. Nužno je, u stvari, u kulturnoj politici ostvariti više samoupravnih elemenata.

Teza da o kulturi ne treba da odlučuju jedino kulturni radnici nije, međutim, imala svuda potpun smisao i nije uvek dobijala praktične izraze. To je bilo očito naročito u onim sredinama u kojima je bio sužen kulturno-politički angažman i u kojima je kulturna politika bila ograničena na raspodelu kulturnog dinara, a odnos prema kulturi poistovećivan sa obimom sredstava. Zapravo, samoupravnost kulture nije bila dovoljno ostvarena. I dalje se, umesto svestranog samoupravljanja, u mnogim kulturnim ustanovama održavala praksa formalne samoupravnosti, koja je omogućavala i monopolizam i etatističke uticaje, ali i jednolične i jednostrane programske opredeljenosti, koje su često bile bez pravog oslonca na društvene potrebe i bez većih humanističkih uticaja.

Materijalna osnova kulture nije u potpunosti imala društvenu valorizaciju i nije uvek bila u punoj saglasnosti sa društvenom orijentacijom. S druge strane, više se poklanjalo pažnje jačanju materijalne osnove nego što se brinulo kako se koriste sredstva za kulturu. To je bila posledica stvarnog uticaja na korišćenje sredstava za kulturu onih koji ta sredstva i stvaraju. Isto tako, nije bio dovoljno razvijen mehanizam društvene kontrole korišćenja sredstava za kuluru. To je dovodilo do neracionalnog, ponekad i rasipničkog trošenja sredstava, a i do upotrebljavanja sredstava za kulturu u druge svrhe. Osim toga, i u kulturi je bilo nepokrivenih, nepotrebnih, pa i pogrešnih investicija.

U poslednjim godinama bile su veoma retke rasprave o idejnim aspektima kulturnog razvoja. Kulturne organizacije i institucije smatrale su da je to obaveza političkih institucija. Takva shvatanja vodila su kulturne organizacije u neutralnu poziciju, koja je osobito bila vidna u poznatim primerima nacionalističkih i sličnih manifestacija. Odsustvo brige za ostvareni socijalistički i samoupravni karakter kulture ogledalo se često u programima takozvanih tradicionalnih kulturnih manifestacija, koje su ponekad odnos prema tradiciji svodile na tradicionalizam i neprihvatljivu konzervativnost. Takođe, to je bilo pogodno tle za omogućavanje monopola, ali jednako i monopola u odlučivanju koliko i monopola u idejama, i to u onim idejama koje su svojom konzervativnošću

ili liberalizmom sputavale samoupravni kulturni razvoj. To je naročito bilo očevidno u industriji zabave, koja je, pored neukusa i nekulture, podrazumevala, naročito u takozvanoj zabavnoj muzici i literaturi, podsticanje i mnogih shvatanja života suprotnih osnovnim vrednostima našeg samoupravnog socijalističkog društva.

Poznato je, i u kulturi je bilo pojava nacionalizma. Suprotstavljanja takvim pojavama, redovnog, sistematskog i efikasnog naročito, nije bilo dovoljno. Nisu se istraživali uzroci, nije se utvrđivala odgovornost, nije se dovoljno preduzimalo da se suzbiju oni koji su se opet, možda u drugom vidu i na drugom mestu, pojavljivali i delovali. Nekad je nacionalističkih pojava najviše bilo u proslavama pojedinih datuma ili ličnosti, zatim se njihov udar prenosio na nagrade u kulturi i umetnosti, pa na izdavačku delatnost itd. Nije bilo dovoljno potrebne pripremljenosti da se energično suprotstavlja nosiocima takvih pojava niti onima koji su im omogućavali manje-više sistematsko delovanje. Ne treba verovati da je uvek moguće i jednostavno prepoznati nacionalističke sadržaje. Ne treba verovati zato što je u našoj višenacionalnoj zajednici odjek pojedinih događaja veoma različit i što jedino stalna idejna i kritička akcija može da uočava prikrivene izraze takvih pojava. Međutim, bez obzira o kojoj je nacionalnoj kulturi reč i bez obzira o kakvom se vidnom izrazu nacionalizma radi, neophodna je otvorena, konkretna i efikasna borba, i to borba u kojoj će i kulturni radnici pokazati svoju socijalističku samoupravnu opredeljenost.

Sve do 21. sednice Predsedništva SKJ, u vreme zatvaranja nacionalnih kultura, međurepubličke komunikacije su imale više manifestacioni, a manje radni karakter. Socijalistički ciljevi svake nacionalne kulture, koji i čine zajedničkim sve naše kulture, nisu stavljani u prvi plan. Više se govorilo o posebnostima. Više se govorilo o onome što nas razdvaja nego o onome što nas čini da jesmo samoupravno socijalističko društvo, društvo jedinstvene radničke klase, društvo zajedničke budućnosti. Tek predstoji da međurepubličke kulturne komunikacije i — što je naročito važno za našu zemlju — međunacionalna kulturna saradnja postanu organizovana akcija. Mora se nastojati da kulturne komunikacije među republikama i pokrajinama, kao i među narodima i narodnostima, dobijaju sve više svojstva zajedničkog i sinhronizovanog sistema, sistema socijalističke samoupravne kulture u kojoj će svaka nacionalna kultura imati svoj samostalan i ravnopravan put.

Nije dovoljno — a tako se često dosad shvatalo — obezbediti integraciju privrede i kulture i misliti da se time ostvaruje pravo radničke klase na kulturu. Radnička klasa, čiji višak rada služi i kulturi, treba u izraženijem vidu da bude aktivni učesnik kulture, da ne bude jedino korisnik kulturnih ostvarenja, već i ona snaga koja odgovorno može da utiče i odlučuje o sadržaju i budućnosti kulture. Uostalom, nije jednom istaknuto, učešće radnika u kulturi samo doprinosi širini i napredovanju kulture i omogućava svestran kulturni razvoj. Ovaj princip je tesno povezan sa primenom ustavnih amandmana, koji, u stvari, predstavljaju danas najpotpuniju mogućnost ostvarivanja uticaja i prisustva radničke klase i u kulturi.

Više nego dosad, u centar akcije treba staviti borbu za prave kulturne vrednosti. Jedino zgražavanja nad pojavama neukusa, kiča i nekulture više ne mogu da zadovolje. Prezir prema organizovanoj društvenoj borbi protiv neukusa, koji nije tako jednostavno prepoznati, ne koristi kulturi, još manje društvu. To ne sme biti, kao što je do sada bio slučaj, ni samo prostor za zakonsku regulativu, već mora — proverenim vrednostima i humanističkom sadržinom — imati karakter stalne akcije u razvijanju kulturnih navika i u podizanju nivoa kulturnog obrazovanja. Šund i slični konfekcijski produkti duha nepovoljno utiču i na prisustvo kulture i na razvoj čoveka i društva. Šund krije, nije nepoznata istina, kao uprošćenu filozofiju, zalaganje za život i vrednosti koje su suprotne našem društvu i našem vremenu. Šund, čiji je smisao za komunikaciju vrlo izražen, naročito kobno utiče na mladu generaciju. Od odbrane od dosade on postepeno postaje i faktor načina mišljenja. Dolazi do zamene ideala idolima. Na žalost, svemu tome često mnogo doprinose i društvene institucije osnovane ili organizovane od društva za društvo i kulturu.

U praksi se oseća odsustvo kulturne funkcije školstva kao i obrazovne funkcije kulture. Prosvetni radnici nisu više upućeni na kulturnu akciju. Dokaz je ovako velik broj nepismenih, još više uzaludno pismenih. U mnogim sredinama više cene kad prosvetni radnik vodi zapisnik nego vodi hor. Isto tako, ni kulturni radnici ni kulturne ustanove nisu u razvoju svog pedagoškog angažmana shvatili da stvaraju osnovne uslove za svoje napredovanje i napredovanje kulture u celini. Administrativna podela sredstava, svakako neophodna sa stanovišta operativnijeg rada, ne može biti pravdanje za odsustvo samoupravnih dogovora kulture i obrazovanja, onih dogovora koji treba da omoguće svestraniji napredak društva.

Treba posebno istaći da je nužno veće poštovanje zakona u kulturi i da je neophodna i veća kontrola ostvarivanja onih zakonskih odredaba za koje se društvo opredelilo. Usaglašenost zakona sa društvenim orijentacijama u kulturi — a to se postiže konsultovanjem svih sredina društva o njima — upravo traži veću kontrolu i stalniji nadzor.

Nužno je osigurati aktivno i šire učešće javnosti u koncipovanju programa pojedinih kulturnih institucija i manifestacija. Nije malo primera elitističkog, aristokratskog, idejno nedorečenog, tradicionalističkog, konzervativnog i sličnog programiranja iza kojih stoji prividno samoupravno odlučivanje. Mora se osigurati javna odgovornost kako za koncepciju tako i za njenu realizaciju, kao i za sva i materijalna i druga sredstva koja društvo ulaže u pojedine takve programe. Pri svemu tome veoma je važno ukazati na odgovornost kritike, naročito one kritike čiji domašaj, tiražom ili drugim mogućnostima, ima širi značaj.

Isto tako, trebalo bi sa posebnom pažnjom razmotriti budući rad zajednica kulture, i to kako njihov sastav i način dejstva tako i način konstituisanja sredstava za kulturu, o kojima treba da odlučuju oni koji ta sredstva stvaraju. To je uslov za tako potrebno podruštvljavanje kulture, za koje smo se inače svi u mnogo prilika već izjasnili.

Socijalnih razlika ima i u kulturi. Lični dohoci kulturnih radnika su veoma različiti, mada je to teško meriti, kako sa stanovišta obima i značaja posla tako i sa stanovišta doprinosa kulturi i društvu. Takođe, ono što je očevidno jeste potreba da se što pre svi nosioci društvenih sredstava za kulturu sporazumeju o takozvanim dopunskim i honorarnim angažovanjima. Pojedini umetnici, naročito estradni, dobijaju neuobičajeno visoke honorare, čime se degradira raspodela prema radu. Uostalom, to je prostor i za mnoge druge zloupotrebe, privatizaciju i slično.

Razume se, ovo nisu jedine, uslovno rečeno, „nedovršene ili otvorene" linije kulture danas. Njihovo pominjanje polazi od opredeljenja da kultura u današnjem trenutku, a posebno u budućoj akciji, treba da prihvati obaveze i zadatke koji su i hitni, ali i trajni po svom značenju za kulturni i društveni razvoj.

Kultura u celini, osobito one delatnosti koje su opredeljene za samoupravni kulturni razvoj još odgovornije i efikasnije moraju da nastoje da doprinose ukupnoj društvenoj akciji za napredovanje samoupravnog socijalizma, čime doprinose i razvoju kulture.

Prilozi

Miodrag M. Nikolić

GRADSKA RENTA — FAKTOR SOCIJALNIH RAZLIKA

Predsedništvo SKJ na svojoj 36. sednici, između ostalog, zaključilo je: „doneti zakone kojima će se regulisati oporezivanje svih oblika prihoda na osnovu rente i onemogućiti bogaćenje od prodaje zemlje, zgrada i po drugim osnovama". Iz toga proizlazi da se i tim putem nastoji da utiče na smanjenje socijalnih razlika. To je posebno značajno za socijalne razlike koje nastaju na osnovu prometa građevinskog zemljišta i zgrada u gradovima. Cene ovih objekata veoma brzo rastu i na taj način se stvara mogućnost da neko živi od rente (gradske rente). Zato je namera da se u ovom radu ukaže na to šta se podrazumeva pod gradskom rentom, u kojim se ona pojavnim oblicima manifestuje i ko je prisvaja.

POJAM GRADSKE RENTE

Postojanje gradske rente priznaje veliki broj teoretičara. Razlika je među njima samo u njenom definisanju. Međutim, u ovom radu se neće polemisati sa stavovima pojedinaca. Mi pod gradskom rentom podrazumevamo *sintezu oblika manifestacije zemljišne rente koji se javljaju kao posledica korišćenja gradskog građevinskog zemljišta*. Ona je, prema tome, zbir svih oblika zemljišne rente i slična je Marksovoj ukupnoj renti, a *„ukupna renta ... ravna je višku tržišne vrednosti preko individualne vrednosti plus suvišak individualne vrednosti preko cene proizvodnje, ili je ravna višku tržišne vrednosti preko individualne cene proizvodnje"*[1]. Međutim, analizom gradske rente u svakom gradu treba obuhvatiti posebno oblike u kojima se ona manifestuje, a posebno forme zahvatanja i titulare prava toga zahvatanja. Ta dva pojma nikako ne mogu da se izjednačavaju, kako se ponekad u praksi čini. Jedno su oblici manifestacije, a drugo forme zahvatanja pojedinih oblika gradske rente, kojih može da bude i više od jednog — dva, tri ili čak i više. Zbog toga će u ovom radu biti ukazano najpre na oblike manifestacije gradske rente, a zatim na forme zahvatanja i titulare prava njenog prisvajanja.

[1] K. Marks, *Teorije o višku vrednosti*, knj. II, „Kultura", Beograd, 1954, str. 345—346.

POJAVNI OBLICI GRADSKE RENTE

Gradska renta, kao i zemljišna renta, i u socijalizmu se manisfestuje kroz tri osnovna pojavna oblika: diferencijalna renta I, diferencijalna renta II i apsolutna renta. Pri tome je njihova manifestacija unekoliko deformisana specifičnostima socijalističkog društvenog uređenja u odnosu na oblike u kapitalizmu.

Diferencijalna renta I u gradovima

Diferencijalna renta I posledica je različitog kvaliteta i položaja gradskih zemljišnih parcela, stambenih i poslovnih prostorija. Pri tome se njihov kvalitet ocenjuje ne na osnovu plodnosti tla i prinosa poljoprivrednih proizvoda, kako je to kod zemljišne diferencijalne rente I, već *na osnovu prirodnih pogodnosti određenog zemljišta za privođenje gradskim kulturama — izgradnju stambenog i poslovnog prostora, s jedne strane, i položaja takvih nepokretnosti u odnosu na „tržište" i gradski centar, s druge strane.*

Kada se posmatraju gradovi Jugoslavije (većina), sa svojim položajem, razvijenošću gradskog života, razvojem samih gradova i pojedinih gradskih fondova i gradskih četvrti, onda se ovaj oblik gradske rente deformiše činjenicom da to nisu gradovi samo sa jednim centrom. Naprotiv, to su gradovi koji imaju više centara kada se posmatra obavljanje pojedinih gradskih funkcija — razvoj trgovine, razvoj uslužnih delatnosti, razvoj društveno-političkog života i slično. Otuda je značaj položaja određene nepokretnosti u odnosu na centar grada i tržište umanjen u savremenim uslovima, što ne znači da on nema nikakvog značaja. Naime, još uvek se položaj određene nepokretnosti posmatra u odnosu na neki veliki trg, značajno istorijsko zdanje. Ali, ovaj oblik gradske rente raste sa položajem u odnosu na gradske fondove i uređene gradske ulice. Cena gradskog zemljišta, stambenog i poslovnog prostora zavisi od udaljenosti od glavnih saobraćajnica kojima saobraćaju prevozna sredstva gradskog saobraćaja.

Međutim, drugojačija je situacija kada se posmatra kvalitet gradskih zemljišnih parcela ili nekog drugog vida nepokretnosti. Tu diferencijalna renta I dolazi potpuno do izražaja. Što je kvalitet bolji, to je veća mogućnost zahvatanja ovog oblika gradske rente, mada se tu ne može odrediti kojim tempom i u kojoj se visini ona javlja. Normalno je, na primer, da stambena (ili poslovna) zgrada sagrađena prema planu i urbanističkim rešenjima koja poboljšavaju kvalitet gradskog građevinskog zemljišta ima veću cenu od zgrade koja je sagrađena od slabog materijala. Međutim, zavisno od položaja tih zgrada cena se često ne razlikuje. S druge strane, na kvalitet gradskog zemljišta, pored prirodnih uslova (zemlja, kamen, močvarno, ravnica ili brdo), utiče i to da li postoje urbanistička rešenja za njega, da li je dozvoljena nameravana gradnja, na kojoj se udaljenosti određeno zemljište nalazi u odnosu prema zemljištu koje je urbanistički rešeno.

Cena zemljišta i ostalih nepokretnosti je kategorija kroz koju se manifestuje renta uopšte, pa prema tome i gradska renta. Otuda različite cene sadrže u sebi različite iznose rente. Pri tome je irelevantno ko je titular prava njenog prisvajanja. Ali, ne mora da se ostvari promet nepokretnosti da bi se realizovala renta. Ona se ostvaruje i kroz uštede u troškovima poslovanja, odnosno povećanim ekonomskim rezultatima onih koji žive i posluju na određenom području. Nije svejedno kakav je kvalitet stana u kome neki stanovnik grada živi ili kvalitet poslovnih prostorija u kojima neko obavlja poslovnu delatnost. U povoljnijoj je situaciji onaj ko živi u kvalitetnom, higijenski zdravom stanu, odnosno svoje poslovanje obavlja u kvalitetnim poslovnim prostorijama, nego što je to slučaj sa onima koji takve uslove nemaju. Rezultati se razlikuju i sa gledišta položaja takvih prostorija u odnosu na tržište (obezbeđenje svakodnevnih potreba), u odnosu na postojeće gradske, komunalne i infrastrukturne fondove — vodovod, kanalizaciju, zelenilo, javnu rasvetu, školske i kulturne ustanove i slično. Ako posmatramo, na primer, poslovne rezultate dveju trgovinskih organizacija koje se nalaze u raznim delovima grada (jedna u delu grada koji je opremljen svim potrebnim fondovima i lako je pristupačan potrošačima, a druga na periferiji grada gde su uslovi snabdevanja otežani i gde se ne raspolaže potrebnim fondovima), onda će i rezultati poslovanja biti različiti. Pristupačnija organizacija ostvaruje veći promet uz manje troškove. Pored toga, ona je u mogućnosti da pruži potpuniji asortiman, što posebno privlači potrošače. Otuda takva organizacija u svome poslovanju zahvata jedan višak dohotka koji nije rezultat isključivo njene poslovnosti, već i položaja na kome se nalazi i drugih činilaca koji ne zavise od nje — koncentracija stanovništva, kvalitet opremljenosti grada i slično.

Diferencijalna renta II u gradovima

Diferencijalna renta II se manifestuje kao posledica ulaganja u poboljšanje kvaliteta gradskog življenja i poslovanja. Ta ulaganja se odnose na opremanje grada komunalnim i infrastrukturnim fondovima — ulice, vodovod, kanalizacija, zelenilo, rasveta (to jest uređenje gradskog građevinskog zemljišta), izgradnja škola, zdravstvenih ustanova, kulturnih institucija, organizovanje gradskog saobraćaja i slično. Pri tome treba praviti razliku između onih uslova koji postoje u gradu i u odnosu na koje se posmatra postojeće stanje i vrše ulaganja za poboljšanje kvaliteta življenja i poslovanja u gradu. Međutim, ta ulaganja mogu da budu vršena od raznih subjekata, ali je njihov rezultat — poboljšanje kvaliteta življenja i poslovanja. Prema tome, diferencijalna renta I se posmatra kroz postojeće stanje, a diferencijalna renta II kroz stanje koje tek treba da dođe, kroz poboljšanje kvaliteta u perspektivi. Pri tome je moguće da se diferencijalna renta II pojavi i tamo gde je već afirmisana diferencijalna renta I. To će se desiti uvek kada se vrše ulaganja u poboljšanje postojećeg kvaliteta. Na primer, komunalno uređenje grad-

skog građevinskog zemljišta[2], odnosno ulaganja u rekonstrukciju i modernizaciju grada.

Manifestacija ovog oblika gradske rente uslovljena je jednim predujmom određenih subjekata koji treba da zahvataju gradsku rentu, odnosno predujmom subjekata koji će koristiti stambeni i poslovni prostor izgrađen na tako uređenom gradskom građevinskom zemljištu. Međutim, kako su za te poslove potrebna visoka sredstva koja se, po pravilu, ne mogu da obezbede samo od jednog subjekta, to je nužno da se potrebna sredstva obezbeđuju iz kombinovanih izvora. Znači — da i budući obveznici na plaćanje gradske rente unapred uplate jedan njen deo ili je uplate u celini kroz otkup gradskog građevinskog zemljišta i obezbeđenje sredstava za njegovo komunalno uređenje. Sigurno je, međutim, da mogu postojati razlike u potrebnim dopunskim ulaganjima u pojedinim delovima grada i za izgradnju pojedinih komunalnih fondova u tim delovima. Ali, to nije uzrok koji može da negira postojanje diferencijalne rente II i koji treba da utiče na pravljenje bitnih razlika u obavezama pojedinih subjekata.

Apsolutna renta u gradovima

Postoji mogućnost manifestacije apsolutne rente i u socijalizmu, mada ima gledišta da će ona prestati da postoji kada se izvrši nacionalizacija zemljišta. To bi moglo da se desi ukoliko bi se izvršila totalna nacionalizacija i zemljišta i ostalih nepokretnosti, ako bi se potpuno ukinula individualna svojina. Međutim, kako to u našoj zemlji nije slučaj, onda postoje i uslovi za manifestaciju ovog oblika gradske rente. Pri tome treba istaći da je moguće da se ostvaruje apsolutna renta u različitim iznosima, na, recimo, dvema susednim gradskim zemljišnim parcelama. To će se desiti ako je jedna od njih „izgrađena", ako je na jednoj podignut građevinski objekat ma kakvog kvaliteta, a druga je slobodna. U tom slučaju izgrađena parcela će svome vlasniku doneti rentu i znatno višu nego što će to doneti neizgrađena parcela. Naime, pri prometu izgrađenog zemljišta vlasnik ima pravo da zahteva cenu kakva je na tržištu, pa čak i takvu cenu koja je rezultat njegove želje, s obzirom na to da nije izvršena nacionalizacija takvog zemljišta, dok je vlasniku neizgrađenog zemljišta cena određena u aktu o nacionalizaciji ukoliko mu nije potpuno oduzeto pravo da njime raspolaže. Prema tome, nacionalizacijom koja je izvršena 1959. do 1965. godine diferencirani su uslovi za zahvatanje apsolutne rente od strane vlasnika gradskog građevinskog zemljišta.

Međutim, od 9. aprila 1965. godine ne postoji mogućnost nacionalizacije gradskog građevinskog zemljišta. Ono se može, ako je to opšti interes, da ekspropriše, pri čemu se vlasniku isplaćuje tržišna vrednost

[2] Pod komunalnim uređenjem gradskog građevinskog zemljišta podrazumevamo izgradnju svih komunalnih fondova — ulica, vodovoda, kanalizacije, zelenila, rasvete, kao i radnje koje prethode da bi se takvo zemljište moglo uređivati.

takvog zemljišta. Ukoliko pak on zahteva cenu iznad tržišne i ne može da se postigne sporazum o ceni, onda se preko suda utvrđuje takozvana pravična naknada. Takav način utvrđivanja cene gradskih nepokretnosti omogućava da se za isti kvalitet ostvaruje različita cena, pa prema tome i različiti iznosi rente. Naime, moguće je da se „pravična naknada" za dve susedne parcele odredi u različitim iznosima ukoliko se sa vlasnikom jedne ostvari sporazum, a sa vlasnikom druge ne, i onda sud utvrđuje ovu naknadu. Pored toga, moguće je, i kada sud odlučuje za obe parcele, iz prednjeg primera, da se odredi različita naknada. Otuda i mogućnost zahvatanja apsolutne gradske rente u raznim iznosima za isti kvalitet zemljišta. S druge strane, očigledan je nesklad u cenama koje se ostvaruju za nacionalizovano zemljište i nepokretnosti i za eksproprisano zemljište i nepokretnosti. Posebno je značajno da su vlasnici nenacionalizovanih nepokretnosti u mogućnosti da se postavljaju i kao monopolisti i da na taj način ostvaruju monopolsku rentu.

Mogućnost ostvarenja apsolutne rente se posebno manifestuje u prometu zemljišta van grada, ali zemljišta koje može da posluži gradskom stanovništvu za rekreaciju, koja je sve potrebnija sa porastom životnog standarda, a koje zemljište nije nacionalizovano i postoji mogućnost slobodnog prometa. U toj situaciji cene takvog zemljišta se određuju u borbi suprotnih interesa prodavca (želi da cena bude što viša) i kupca (želi da cena bude što niža). Posebno se to odnosi na one parcele koje po svom položaju i kvalitetu pružaju uslove za nesmetan odmor, odnosno zadovoljenje potreba kupca.

TITULARI PRISVAJANJA GRADSKE RENTE

Gradska renta treba da se upotrebljava tamo gde se ostvaruje. Znači, ona treba da se upotrebljava u gradovima radi održavanja, proširenja i multipliciranja podobnosti koje pruža grad i koje doprinose manifestaciji rente. Otuda rentu treba da „prisvaja" (adekvatnije je reći koncentriše) sam grad, odnosno subjekat koji obavlja funkciju „uređivanja" grada, subjekat koji se stara za obezbeđenje svih podobnosti koje pruža grad za življenje i poslovanje. Taj subjekat bi bio dužan da koncentrisana sredstva gradske rente upotrebljava prema, od grada, usvojenom programu izgradnje odgovarajućih fondova i da gradu polaže računa o koncentrisanim i utrošenim sredstvima. Ne bi smelo da se događa da gradska renta bude predmet individualnog prisvajanja. Posebno kada se radi o našim gradovima — u uslovima socijalističkog društvenog uređenja.

Međutim, praksa pokazuje da se prednje postavke ne ostvaruju adekvatno. Grad je titular zahvatanja gradske rente, ali se kao takvi pojavljuju i korisnici parcela gradskog građevinskog zemljišta i ostalih nepokretnosti i individualni vlasnici parcela gradskog građevinskog zemljišta i nepokretnosti.

Ko su sve, prema tome, titulari prisvajanja gradske rente?

To su, pored grada, građevinska preduzeća koja proizvode građevinske objekte za tržište. To su „vlasnici građevinskih objekata“ (oni koji su od građevinskih preduzeća kupili određene objekte). To su stanari u stambenim zgradama, odnosno korisnici poslovnih prostorija. To su, na kraju, individualni vlasnici nepokretnosti u gradu.

1. I u socijalizmu, pogotovo u nas gde postoje i robno-novčani odnosi, manifestuje se zemljišna renta, posebno gradska renta. Pri tome će se diferencijalna renta I i II manifestovati dokle god vladaju robno-novčani odnosi, a apsolutna renta dok postoji privatna svojina nad zemljištem i nepokretnostima.

2. I u našim gradovima se manifestuje diferencijalna gradska renta I i II i apsolutna renta, a, s obzirom na to da nije ukinuta privatna svojina, moguća je manifestacija i monopolske rente.

3. Titulari prisvajanja gradske rente i u socijalizmu su brojni. To su grad, razna pravna lica i individualni vlasnici građevinskog zemljišta i zgrada u gradovima.

4. Brojnost titulara prisvajanja gradske rente uslovljava da svako samostalno raspolaže sredstvima „koja mu pripadaju“ bez obzira na to kako će se ta njegova aktivnost odraziti na grad i življenje u njemu. Međutim, nužno je da se čitava masa sredstava usmerava, koristi prema jednom programu koji će obavezivati svakog u gradu. To se može da ostvari samo pod uslovom da se delovi gradske rente rasuti kod raznih titulara koncentrišu kod jednog subjekta koji je zadužen da se stara o gradskoj ekonomici.

5. Radi koncentracije sredstava gradske rente nužno je izgraditi instrumentarij čijom primenom bi se najveći deo sredstava rente koncentrisao na jednom mestu. Međutim, teško se može utvrditi jedan instrument koji bi sve titulare obavezivao na plaćanje gradske rente. Forme moraju da budu različite.

Bogdan Knežević

KULTURNO-UMETNIČKA DELATNOST U OPŠTENARODNOJ ODBRANI

Koncepcijom o opštenarodnoj odbrani zemlje izvršeno je podruštvljavanje funkcije odbrane. Time su građani, radne i društveno-političke organizacije i društveno-političke zajednice postali osnovni nosioci, organizatori i izvršioci svih mera koje se tiču odbrane nezavisnosti i integriteta naše samoupravne socijalističke društvene zajednice.

Svi odgovorni društveni faktori ocenjuju da se otišlo daleko na teorijskom i praktičnom planu u pogledu usvajanja i primene svih komponenti ove koncepcije. To su najbolje pokazali manevar „Sloboda 71", mnoge druge vežbe jedinica operativne Armije i teritorijalne odbrane. Takvi uspesi nas, međutim, obavezuju da radimo još više na stvaralačkoj primeni svih aspekata koncepcije. Jer, osim društveno-političkog, vojnog i ekonomskog aspekta, na kojima je do sada najviše urađeno, postoje i mnogi drugi relevantni za suštinsko usvajanje i optimalnu primenu koncepcije o opštenarodnoj odbrani zemlje. Jedan od njih je i mesto i uloga kulturno-umetničkih delatnosti u pripremi oružanih snaga i celokupnog naroda za odbrambene napore u mirnodopskim i ratnim uslovima u skladu sa koncepcijom. Problem je vrlo aktuelan i zaslužuje pažnju da se i o njemu pokrene diskusija u štampi.

Ova problematika može se razmatrati iz više aspekata kao što su značaj umetnosti za svaku, pa i vojnu delatnost; njen neposredan i posredan uticaj na formiranje društvene, političke i moralne svesti, na razvijanje patriotskih i drugih osećanja, motivacije, volje i odlučnosti za borbu. U vezi sa svim tim mogu se izučavati naša i strana iskustva u bližoj i daljoj prošlosti, sadašnja praksa u tom pogledu u vojnim i građanskim strukturama i na osnovu svega toga izvlačiti odgovarajući zaključci i predlozi za sadašnju i buduću aktivnost na tom planu. Time lista aktuelnih pitanja iz oblasti kulture u vezi sa vojnom problematikom ne bi ni izdaleka bila iscrpena. No, radi pokretanja diskusije i o toj oblasti zadržaćemo se samo na nekim opštim pitanjima o društvenoj funkciji umetnosti uopšte i posebno o njenom značaju za vojnu delatnost.

SADRŽAJ I DRUŠTVENA FUNKCIJA UMETNOSTI

Umetnost je društvena pojava nastala iz razvitka društvenih potreba ljudi. Otuda za svoj predmet ima društveni život ljudi, sve strane toga života, pa i ratove i revolucije kao društvene pojave.

Za razliku od drugih oblika društvene svesti, umetnost svojim delima, naročito književnim, najpotpunije prikazuje celovitost, bogatstvo i smisao ljudskog života u svoj njegovoj suštini i punoći, u njegovoj totalnosti. Jer poznato je da se kroz sadržaje različitih književnih, likovnih, muzičkih, pozorišnih, filmskih i drugih umetničkih dela postiže estetski doživljaj i ostvaruju i daleko širi i trajniji obrazovni i vaspitni ciljevi. U toj svestranosti se i sastoji najveća vrednost umetnosti i umetničkog dela jer se preko njih upoznaje istinski život i stvarnost. Zato je baš taj životni realizam osnova i bitno obeležje svake prave, istinske umetnosti, bez obzira na to u kom je umetničkom obliku dat i izražen.

Klasici marksizma s pravom su isticali da su preko umetničkih književnih dela Balzaka, Tolstoja i drugih velikih pisaca daleko bolje upoznali pojedine socijalno-ekonomske i druge prilike u Francuskoj i Rusiji nego preko istorijskih izvora.[1]

Marks je, pored ostalog, i zbog toga imao želju da napiše knjigu o svom omiljenom piscu Balzaku, ali, na žalost, nije stigao. Lenjin je takođe bio ljubitelj svih velikih pisaca, posebno Tolstoja. O njemu i istinitosti i realnosti njegovih dela izrekao je puno izvanrednih misli. Tako je, na primer, u članku *L. N. Tolstoj i savremeni radnički pokret,* između ostalog, rekao: „Tolstoj je odlično poznavao seosku Rusiju, život spahija i seljaka. On je u svojim umetničkim delima dao takve slike tog života koje idu u red najboljih dela svetske književnosti. Katastrofalno pucanje svih „starih temelja“ seoske Rusije izoštrilo je njegovu pažnju, produbilo njegovo interesovanje za ono što se dešavalo oko njega, dovelo do preloma u čitavom njegovom pogledu na svet. Tolstoj je po rođenju i po vaspitanju pripadao najvišoj aristokratiji u Rusiji, — ali on je prekinuo sa svima uobičajenim pogledima te sredine i, u svojim poslednjim delima, okomio se sa strasnom kritikom na čitav savremeni državni, crkveni, društveni, ekonomski poredak, zasnovan na porobljavanju masa, na njihovoj bedi, na upropašćavanju seljaka i sitnih vlasnika uopšte, na nasilju i licemerstvu, koji od vrha do dna ispunjuju čitav savremeni život.“[2]

Izneti fragmenti o sadržaju, realizmu i funkciji umetnosti nesumnjivo pokazuju da je napredna umetnost oduvek progresivnim ljudima i pokretima služila kao snažno oružje u borbi za ostvarivanje sveukupnih humanističkih društvenih ciljeva socijalnih revolucija. Jer su prosvećeni

---

[1] Tako je Engels, pored ostalog, pisao: „Realizam, o kome govorim, može da se ispolji čak i uprkos autorovim shvatanjima... Balzak u svojoj „Ljudskoj komediji“ daje vanredno realističnu povest francuskog društva... iz koje sam ja — čak i u pogledu ekonomskih pojedinosti... — naučio više nego iz kupusara svih profesionalnih istoričara, ekonomista i statističara toga doba zajedno“ (Marks-Engels, *O književnosti i umetnosti,* „Rad“, Beograd, 1964, str. 39).

[2] V. I. Lenjin, *O književnosti,* „Kultura“, Beograd, 1949, str. 96—97.

i kulturni ljudi lakše i brže shvatali njihove ciljeve za čije su se ostvarivanje spremno, uporno i samopožrtvovano borili. Zaostalost i neznanje bilo je i ostalo najveći neprijatelj svakog progresa.

UMETNOST I VOJNA I REVOLUCIONARNA DELATNOST

Celokupna istorija čovečanstva ispunjena je borbom, pa su borba i rat uopšte, kao društvene pojave, bili oduvek zahvalan motiv i sadržaj mnogobrojnih umetničkih dela. Umetnost je i ovde, bolje od ostalih oblika društvene svesti, svestranije i realnije prikazala sve oblike, nužnosti i izlišnosti, opravdanosti i neopravdanosti ljudskog i neljudskog satiranja. Kroz pozitivne likove predstavljeni su pravi borci i revolucionari, patrioti, junaci i heroji, a kroz negativne — izdajnici, malodušnici i kukavice. Na takvim pozitivnim i negativnim likovima i primerima vaspitavali su se novi borci iz generacije u generaciju. Stoga se opravdano može postaviti pitanje: imamo li ijednog borca za slobodu i progres koji nije imao svoj uzor iz jednog ili više umetničkih dela svoga i drugih naroda? Svaki je imao svoj uzor u junaku iz usmene narodne ili pisane kulturne tradicije (iz mitologije i narodne umetnosti, posebno pisanih i na druge načine stvaranih književnih i drugih umetničkih dela). Nekome je to bio Ahil ili Odisej i drugi junaci neprolaznih Homerovih dela; drugima Spartak — herojski vođa pobunjenih robova; Obilić i drugi junaci iz naših narodnih pesama; Matija Gubec, vođa pobunjenih kmetova i junak Šenoine *Seljačke bune;* Prešernovi i Njegoševi junaci; za mnoge su to bili junaci Tolstojevog *Rata i mira;* Korčagin iz poznatog i omiljenog romana *Kako se kalio čelik* od Ostrovskog, kao i drugi junaci iz književnih i drugih umetničkih dela. Ratnički plesovi primitivnih lovačkih naroda jesu, svakako, prvi oblici angažovane umetničke delatnosti za stvaranje, razvijanje i izražavanje borbenih osećanja i ideala kakvi su odgovarali načinu života i potrebama tih naroda.[3]

Antička (helenska) književnost, muzička i likovna dela, kao i arhitektura stare Grčke i Rima ispunjena je ratničkom, borbenom i patriotskom sadržinom. Predmet umetnosti je borba naroda, borba klasa i slava njihovih junaka jer za narod koji ceni ratne podvige borba i slava predaka ima posebnu vrednost. Tom slavom narodni borci se ponose, ona ih podstiče da se i sami ugledaju na slavne prethodnike i da kao i oni čine slavna dela. Junaci, takođe, vole pohvale i isticanja, a plaše se prekora i podsmeha, pokora i sramote. Čast i slava preče su im od svega. Spremni su da podnesu i najveće žrtve samo da ne izazovu protiv sebe opravdanu osudu ne samo svojih bližih savremenika, nego i potomstva. Oni žele da sačuvaju časno ime i za života i posle smrti makar ga iskupili stradanjem i smrću. Živeti u spomenu budućih naraštaja, spominjati se u pesmi, predmet je junačkih snova.

[3] G. V. Plehanov, *Umetnost i književnost,* knj. I, „Kultura", Beograd, 1949, str. 159.

I srednjovekovna književnost svih naroda govori o viteštvu. Uz sveukupan razvitak ekonomske baze i društvene nadgradnje, umetnost renesanse i humanizma pripremila je nosioce buržoasko-demokratskih revolucija u Evropi, koje su dovele do rušenja feudalnih i uspostavljanja kapitalističkih društvenih odnosa. Sa zvucima „Marseljeze“ osvajana je zloglasna Bastilja.

Progresivna umetnost XIX i XX veka pripremila je borce Pariske komune, oktobarske, jugoslovenske, kineske, alžirske, kubanske i vijetnamske revolucije. „Internacionala“ je postala himna boraca za novi, socijalistički društveni poredak.

Za predmet koji raspravljamo, međutim, najvažnija su iskustva iz našeg narodnooslobodilačkog rata. Ta su iskustva vrlo bogata, bliska i savremena i otuda za nas najprihvatljivija. Bez obzira na to što kulturno-umetnička delatnost u NOR-u još nije sistematski istražena i obrađena, učesnici NOR-a znaju da je ta delatnost svestrano bila zastupljena u svim jedinicama NOV i POJ i u narodu na terenu i da je puno doprinela usvajanju i ostvarivanju ciljeva NOR-a i revolucije.

U kratkim odmorima između dugih marševa i neprestanih borbi vršilo se opismenjavanje umornih i često gladnih nepismenih boraca, pripremani su programi priredbi za borce i narod, a borci-umetnici stvarali su nova dela koja su svojom umetničkom i ljudskom porukom nadahnjivala za borbu do konačne pobede. Vedro i optimističko raspoloženje pozitivno je uticalo na borbeni moral boraca i na jačanje njihove volje i odlučnosti za akciju. Pesma, borbena i patriotska, pratila je sve akcije partizana, pa nije slučajno što se u najtežim situacijama, kada se gine i sahranjuje voljeni drug, pevalo:

Naša borba zahtijeva
kad se gine, da se pjeva.

Ne bije se boj suzama,
već oružjem u rukama.

Na simpozijumu o kulturnom životu u JNA održanom 1970. godine izneto je više iskustava o toj delatnosti u NOR-u.[4] No, može se reći da ta iskustva ni izdaleka još nisu prikupljena i obrađena, što bi bio jedan od važnih i prioritetnih zadataka odgovornih armijskih i vanarmijskih faktora za kulturno-umetničke delatnosti.

U našoj posleratnoj umetnosti zastupljene su teme iz borbene i revolucionarne prošlosti, posebno iz bliže prošlosti i NOR-a. Ta zastupljenost je pristuna u svim granama umetnosti, kako u književnom tako i u muzičkom, likovnom i filmskom stvaralaštvu. Isto tako, može se sa zadovoljstvom konstatovati da ogromna većina naših umetnika iz starije i mlađe generacije ima korektan i odgovoran stav u umetničkom prikazivanju motiva iz našeg narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Zahvaljujući tome, kao i svestranoj podršci društva, stvorena su

[4] *Kulturni život u JNA*, Politička uprava SSNO, Beograd, 1971.

dela velike umetničke vrednosti: o herojskoj borbi užičkog Radničkog bataljona na Kadinjači, Pohorskom bataljonu, Kozari, Sutjesci i drugim poprištima iz NOR-a i revolucije na čijim se pozitivnim likovima junaka mogu vaspitavati sadašnje i buduće generacije kako treba služiti svome narodu.

Iz svega što smo izneli nije teško zaključiti da se uvek pričalo, pisalo i čitalo o ratovima. Pevane su pesme o njihovim motivima i učesnicima. Slikani su i klesani likovi ratnika. U dužim periodima između dva rata i još kraćim između dve borbe uz muziku, igru, pesmu i slavljenje ili kritikovanje ratnika prikupljala se snaga za predstojeći okršaj. Tako su na sadržajima različitih umetničkih dela, u svim regionima Zemljine kugle i kod svih naroda, odgajani borci sa snažnim patriotskim osećanjima. Vaspitavali su se na taj način neznani i znani junaci, dok su se žigosali izdajnici i strašljivci. Domaća i strana iskustva govore da ni savremena umetnost ne zapostavlja ratna zbivanja. No, za razliku od prošlosti, sve je više umetničkih dela sa antiratnom sadržinom. I najpovršniji osvrt na celokupnu ovu problematiku govori da u svim pravednim ratovima i revolucijama napredna umetnost dolazi do velikog izražaja, kako u korišćenju celokupnog pozitivnog nasleđa iz prošlosti tako i u pogledu stvaranja novih umetničkih dela koja su ogledalo aktuelnih revolucionarnih zbivanja i koja snažno utiču na revolucionarno raspoloženje i borbu masa. U mirnim periodima, posle takvih ratova i revolucija, dolazi do još većeg umetničkog stvaralaštva, čiji su sadržaj minuli ratni i revolucionarni događaji, ali intenzitet korišćenja tih dela nije onakav kakav je, po pravilu, u borbenim i revolucionarnim periodima i situacijama. U nepravednim, osvajačkim ratovima i svim kontrarevolucijama koriste se „umetnička dela" sa reakcionarnim sadržajem. To, u stvari, i nisu prava kulturna i umetnička, već antikulturna i antiumetnička dela.

Očigledno je da kulturno-umetnička delatnost ima izvanredan značaj u vojnoj i revolucionarnoj delatnosti, pogotovo kada su u pitanju pravedni ratovi i socijalne revolucije. To u punoj meri potvrđuju i iskustva našeg narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Zato ne može biti nikakve sumnje ni dvoumljenja o značaju te delatnosti u sprovođenju naše koncepcije o opštenarodnoj odbrani. Jer sadržaji umetničkih dela i kulturno-umetnička delatnost uopšte ne obezbeđuju samo estetsko uživanje i vaspitanje, vedro raspoloženje i optimizam, već u velikoj meri dopunjuju i sadržaje školske nastave na svim stepenima školovanja, vojnostručnog, društveno-političkog, moralnog i patriotskog vaspitanja svih građana i pripadnika oružanih snaga. Tako, na primer, čitanje Oljačinog romana *Kozara* i gledanje Bulajićevih filmova „Kozara" i „Neretva", kao i druga slična dela, sasvim sigurno obezbeđuju sve to. Stoga u dobroj meri možemo biti zadovoljni svim onim što je do sada ostvareno u prikazivanju revolucije na umetničkom planu, kao i odnosom naših umetnika prema negovanju i razvijanju pozitivnih borbenih i revolucionarnih tradicija iz dalje i bliže prošlosti kroz svoje umetničko stvaralaštvo.

Međutim, uprkos postignutih uspeha, ne možemo sasvim biti zadovoljni korišćenjem tog stvaralaštva u najširim slojevima naroda, pa donekle i u oružanim snagama, što nije dobro za sveukupan naš društveni razvitak i pripremu naroda za odbranu zemlje u skladu sa koncepcijom o opštenarodnoj odbrani. Ovo tim pre što je traženje novih sadržaja i izraza, kao i oblika korišćenja umetničkih dela, jedan od veoma važnih zadataka našeg vremena i budućnosti jer se u tome nalaze sveukupni čovekovi zahtevi za slobodom, nezavisnošću, demokratijom i materijalnim blagostanjem, što je, bez sumnje, cilj progresivnih, socijalističkih snaga svih naših naroda i narodnosti.

Razvijanje kulturno-umetničke delatnosti u svim socijalnim sredinama bitan je uslov postojanja i aktivnosti slobodnog čoveka. Jer kulturno-umetničke delatnosti proširuju i obogaćuju duhovne horizonte i osmišljavaju sveukupnu ljudsku delatnost. No, kad je reč o tim delatnostima, nekako smo, ponekad, skloni da više govorimo o velikim idejama i zadacima, dok vrlo često zapostavljamo praktična rešenja sasvim običnih pitanja. Zato bismo nešto više govorili baš o tim „sitnim" stvarima koje imaju veliki značaj za odbranu zemlje i o nekim slabostima u tom pogledu.

NEKI AKTUELNI PROBLEMI U KULTURNO-UMETNIČKOJ DELATNOSTI SA STANOVIŠTA NARODNE ODBRANE

Pored postignutih uspeha na kulturno-umetničkom planu o kojima smo govorili u prethodnom poglavlju, moramo istaći da još uvek imamo vrlo ozbiljnih slabosti u ovom radu. Zato o njima treba da povedemo više računa sa stanovišta pripremanja naroda i oružanih snaga za odbranu zemlje.

Jedna od najvećih slabosti, po našem mišljenju, jeste u tome što nam selo, a to znači oko 50% stanovništva, u kulturnom razvitku vidno zaostaje. To nije dobro za naš sveukupan društveno-politički i ekonomski razvitak, kao ni za odbrambeni potencijal zemlje. Posebno treba da nas zabrinjava što je to kulturno zaostajanje sela mnogo veće nego što to naše objektivne ekonomske i druge mogućnosti uslovljavaju. Otuda je protivrečnost između grada i sela u kulturnom pogledu još velika, a i ne čini se onoliko koliko se može da se što pre prevaziđe. Treba reći da to nije krivica ljudi koji žive u gradovima koliko onih društvenih faktora koji su odgovorni za kulturno-umetničke delatnosti grada i sela. Jer, zbog ograničenosti sredstava da se zadovolje sve narasle kulturno-umetničke potrebe u gradovima, ponekad dolazi do sasvim neopravdanog zapostavljanja i najelementarnijih takvih potreba stanovništva na selu. Za sada selo dobija najviše sredstava za osnovno osmogodišnje obrazovanje dece, što je velika tekovina naše posleratne obrazovne politike, dok znatno manje od budžeta i drugih društvenih fondova dobija za knjigu, film, pozorište, muziku (za rad amaterskih dramskih, folklornih, muzičkih i drugih sekcija umesto pozorišta i drugih sličnih institu-

cija) i za ostale kulturno-umetničke delatnosti. Zadovoljavanje svih tih potreba umnogome ispada kao lična stvar ljudi na selu, što nije slučaj u tolikoj meri s tim potrebama stanovništva u gradovima pošto se za njihove biblioteke i ostale kulturno-umetničke i druge aktivnosti daju znatna sredstva. Na primer, gradske biblioteke u nekim mestima prime skoro sva budžetska sredstva predviđena za knjigu i bibliotekarstvo u opštini, a neke od njih ne čine ništa ili čine sasvim malo da knjigu preko isturenih čitaonica i na druge načine (pokretne biblioteke i slično) učine dostupnom i stanovništvu u najzabačenijim selima. Sličan je tretman i drugih kulturno-umetničkih i sportskih aktivnosti. Pored ostalog, i zbog takve prakse još imamo dosta sela, u nerazvijenim planinskim područjima, u kojima ne postoji nikakva samostalna biblioteka niti ogranci većih biblioteka iz sedišta opštine; u njima nema ni jednog lista i časopisa ni televizora; ima sela u koja nikada nije došao pokretni kino-projektor da prikaže neki film, pokretna biblioteka ili bilo kakva druga kulturno-umetnička grupa da izvede svoj program. Znači, imamo knjige, filmove i druga umetnička dela sa patriotskim i drugim sadržajima i poukama koje bi na selima vrlo rado čitali, gledali i slušali, ali još nismo pronašli sredstva i oblike organizovanja da ih seljacima učinimo dostupnim.

Posledice takve prakse su brojne i teške. Pored ostalog, znatnim delom i zbog toga u Armiju, na žalost, još uvek dolazi omladinaca nepismenih i polupismenih, sujevernih i religioznih, fizički zakržljalih i nerazvijenih. Poznate su teškoće u njihovom obučavanju i svestranom pripremanju za najuzvišeniju i najtežu društvenu dužnost — za odane i sposobne branioce naše socijalističke otadžbine.

Istina, sadašnji nepismeni omladinci se po svom obrazovnom nivou znatno razlikuju od nepismenih koji su dolazili u vojsku u toku rata i prvih posleratnih godina. Sve je više nepismenih omladinaca koji su završili neki razred škole, sa tečajem i samoukih, a sve je manje onih koji školu uopšte nisu pohađali. Podaci poslednjih godina pokazuju da samo oko 40% nepismenih omladinaca nije pohađalo nikakvu školu, dok je 60% sa tečajem i nekim razredom osnovne škole, od kojih opet oko jedna polovina sa četiri razreda osnovne škole (ili oko 30% od svih nepismenih).[5] Međutim, pojava nepismenih među omladincima sa nepotpunom školom, pa čak i sa četiri razreda osnovne škole, ne ukazuje toliko na stručne propuste u njihovom školovanju koliko na slab ili skoro nikakav rad na održavanju i proširivanju znanja stečenih u školi. To je ono što nas posebno zabrinjava jer reljefno pokazuje da nam je na selu,

[5] Podaci o nepismenim omladincima sa školskom spremom potiču otuda što su još posleratna komisijska ispitivanja pismenosti omladinaca posle njihovog dolaska u Armiju pokazala da ima nepismenih i među omladincima sa završenim tečajevima i osnovnom školom sa četiri razreda. Radi poboljšanja te selekcije 1961. godine izrađen je test AP-30/30 za proveru pismenosti svih omladinaca zaključno sa četiri razreda osnovne škole prilikom njihovog dolaska u Armiju. Prema tome, prilikom izrade i primene testa AP-30/30 za proveru pismenosti u Armiji školska sprema nije prihvaćena kao isključiv kriterijum pismenosti, već stvarno stanje pismenosti pojedinaca, što se u dosadašnjoj praksi pokazalo sasvim opravdanim.

odakle su najvećim delom nepismeni omladinci, nerazvijen vanškolski obrazovni, kulturno-umetnički, zabavni i sportski rad.

Iznosimo sve ove činjenice ne zato da bismo pokazali što više slabosti i teškoća, već samo zato što smo uvereni da naše samoupravno socijalističko društvo ima snaga i sredstava da svakom selu obezbedi viši nivo i kulture i materijalnih uslova (na primer, u društvenoj svojini radio-aparat, televizor, gramofon, nešto knjiga, listova i časopisa, nešto sportskih rekvizita, uključujući tu i rekvizite za streljaštvo). Ta sredstva mogla bi se čuvati i koristiti u školama ili u nekim drugim prostorijama. Verovatno da bi u mnogim selima sami meštani, kao svoj odgovor na takvu brigu i akciju društva, izgradili manje, improvizovane, domove kulture. O načinu čuvanja i korišćenja svih tih sredstava brinuli bi se aktivisti Saveza komunista, Socijalističkog saveza, Saveza omladine, kulturno-umetničke i sportske amaterske organizacije uz pomoć prosvetnih radnika, te ne bi bili potrebni nikakvi posebno plaćeni službenici. Isto tako, uvereni smo da bi siromašne komune koje nemaju mogućnosti da nabave i održavaju ta sredstva raspisale odgovarajuće samodoprinose građana kao što to čine za dovođenje električne energije i druge egzistencijalne potrebe građana. Takav sveobuhvatan napor i dug društva prema svakom mestu, pa i najzabačenijem selu, puno bi doprineo širenju elementarne kulture i obrazovanja, a time i opštem napretku sela i jačanju opštenarodne odbrane. U tom slučaju oslabila bi ili sasvim prestala „briga" pojedinih verskih zajednica o obrazovnoj, kulturno-umetničkoj, zabavnoj i sportskoj delatnosti omladine i ostalih građana.

Uzroci takvom dosadašnjem zaostajanju sela na kulturnom planu nisu samo materijalne prirode, već pre svega u nasleđenoj i umnogome usvojenoj negativnoj praksi iz prošlosti. Da je to tako, potvrđuje i činjenica da je u pogledu širenja kulture na selu vrlo malo učinjeno u nekim razvijenim krajevima i opštinama, dok, na drugoj strani, imamo puno pozitivnih primera u tom smislu u nekim siromašnim sredinama, kao što su Sandžak i uopšte teritorija Međurepubličke kulturno-prosvetne zajednice u Pljevljima. Zahvaljujući njenoj vrlo uspešnoj delatnosti, u nekim opštinama SR Srbije, SR Bosne i Hercegovine i SR Crne Gore organizovan je čitav niz većih i manjih kulturno-umetničkih akcija koje imaju karakter savremene renesanse za te krajeve jer se njihov blagotvorni uticaj oseća i u najzabačenijim selima. Tako je, na primer, samo u selima na teritoriji Skupštine opštine Prijepolje otvoreno preko 30 čitaonica u zadružnim domovima i školama, za što najveću zaslugu ima Kulturno-prosvetna zajednica u Prijepolju, a od pojedinaca Ahmo Šehović, penzionisani prvoborac koji je na takvom humanom zadatku produžio delatnost revolucionara. Dakle, nisu u pitanju razvijenost i nerazvijenost, kako se najčešće misli, već pre svega društvena aktivnost ljudi. Znači, gde toga nema, više je u pitanju jedan zaostali mentalitet i navika da se rešavaju samo „krupna", a zapostavljaju takozvana „sitna" pitanja. Jer nije u interesu našeg samoupravnog socijalističkog društva, a time ni opštenarodne odbrane, da biblioteke i druge kulturno-umetničke institucije u gradovima dobijaju i troše najveći deo sredstava na-

menjenih za tu vrstu delatnosti, a da se okolna sela zapostavljaju u tom pogledu. Nije, takođe, u tolikoj meri opravdano da se u gradovima podižu suviše skupi velelepni stadioni i dvorane, a mladi na selu ne mogu da dobiju po društvenoj liniji ni jednu knjigu, ni jednu loptu ni vazdušnu pušku za svoje aktivnosti. Iako nam je poznato da su potrebe gradskih sredina velike i da su sredstva za njihovo zadovoljavanje ograničena, zalažemo se, ipak, za jednu drugu, za društvo u celini pravičniju i korisniju, politiku i praksu u kulturno-umetničkoj delatnosti u odnosu na selo jer to zahtevaju sveukupni interesi našega samoupravnog socijalističkog društva, njegovog harmoničnog razvitka i odbrane. Iz tih razloga treba zaželeti da se što pre ostvare poruke Kongresa kulturne akcije u SR Srbiji i slične akcije u svim drugim republikama i pokrajinama koje se preduzimaju da se prevaziđe zaostajanje u kulturnim delatnostima i da se ublaže razlike između gradskih i seoskih sredina i između velikih i malih gradskih sredina — da se razbiju izvesne pojave monopola pojedinih kulturnih metropola u odnosu na provinciju. Na taj način će se stvoriti još povoljniji uslovi za interakciju kulturno-umetničkih delatnosti i narodne odbrane.

Nisu samo problemi izvesnog zapostavljanja sela u kulturnom pogledu nepovoljan činilac u opštenarodnoj odbrani. I u gradskim i razvijenim sredinama postoje nepovoljne okolnosti na tom planu koje u daljem radu treba prevazilaziti. One se reflektuju pre svega u zapostavljanju elementarnih i najbrojnijih kulturno-umetničkih potreba velikog broja građana, opet naročito onih koji su nedavno došli sa sela, u odnosu na potrebe za vrhunskom umetnošću manjeg broja građana. Tako se, na primer, zapostavljaju biblioteke u odnosu na druge institucije (ni gradske biblioteke ne mogu da otkupe sva kvalitetna izdanja u potrebnom broju primeraka i na svim jezicima naroda i narodnosti Jugoslavije). Zapostavlja se i amaterska u odnosu na profesionalnu delatnost. A posebno je nepovoljna okolnost što još nismo pronašli dovoljno efikasne načine za organizovanu borbu protiv sve prisutnijih pojava šunda, kiča i pornografije, a u korist istinskih umetničkih dela. Zbog nedostatka sredstava ne mogu da se izdaju istinska umetnička dela ili štampana leže u magacinima izdavačkih kuća, dok dela male ili nikakve umetničke i idejne vrednosti gospodare tržištem i tako štetno utiču na formiranje društvene svesti i umetničkog ukusa. Isto tako, ima pojava da se zapostavlja svakodnevni, mukotrpni rad u masama na širenju kulture i umetnosti za račun retkih spektakularnih akcija i manifestacija (bezvredni festivali, akcije oko izbora lepotica i slično). Tako za male akcije nikada nema sredstava, dok se za spektakularne troši i preko svake mere. A ostvareni efekti su skoro uvek ispod uloženih sredstava, koja u celini nisu mala za naše uslove i prilike. To i zbog toga što znatan deo tih sredstava utroše mnogobrojni organizatori, a ne istinski stvaraoci — oni koji pripremaju i izvode sve kulturno-umetničke programe, oni koji stvaraju i izvode umetnička dela.

U vezi sa svim tim postavlja se pitanje: kakva je situacija u tom pogledu u Armiji? Iako u Armiji skoro niko ne osporava veliki značaj kulturno-umetničkih delatnosti za razvijanje patriotskih osećanja, bratstva i jedinstva, drugarstva, za jačanje moralno-političkog stanja vojnih kolektiva i spremnosti za izvršavanje zadataka u mirnodopskim i ratnim uslovima, ne može se, ipak, reći da u armijskim jedinicama nema problema i teškoća u organizovanju i izvođenju tih delatnosti. Ni Armija, kao ni naše društvo u celini, nije imuna od istih ili sličnih slabosti. Tako se i u jedinicama Armije zapostavlja amaterska u korist profesionalne kulturno-umetničke delatnosti u pogledu uslova i materijalne obezbeđenosti pojedinih programa, akcija i manifestacija. Za ono što se priprema i izvodi u osnovnim jedinicama nema dovoljno sredstava, pa se zbog toga moraju vršiti mnoge improvizacije. Na drugoj strani, za razne festivale uvek se obezbede bar najnužnija sredstva. Nismo u principu protiv takvih manifestacija jer je neosporna njihova društvena vrednost i opravdanost. Ali nismo uvek za takve akcije, pogotovo ne onda kada se izvode na uštrb oskudnih sredstava za svakodnevni i kontinuirani rad u jedinicama, koji skoro uvek daje daleko više efekata od sredstava koja se odvajaju za njega. Zbog toga je potrebno naći pravu meru između masovnog i vrhunskog muzičkog i drugog stvaralaštva jer je sasvim jasno da vojne muzike i druge slične institucije postoje pre svega radi vojnika i starešina.

Ni vojne biblioteke nisu bez ozbiljnih problema. Nastojanja da se reorganizuju i osavremene te ustanove nailaze na velike teškoće zbog nedostatka potrebnih sredstava. Želeli smo da imamo garnizonske biblioteke sa potrebnim brojem ogranaka i pokretnih biblioteka u kojima će raditi školovani i stručni bibliotekari. Međutim, nedostaju sredstva da se sve to sprovede. Zbog toga se sada nalazimo u situaciji da nemamo ni ono što smo pre toga imali (biblioteke u svim vojničkim klubovima i domovima JNA), a ni ono što smo želeli da imamo. Uz to treba istaći da već više godina, zbog poskupljenja knjiga, ne obezbeđujemo realnu vrednost sredstava za kupovinu novih i obnavljanje starih izdanja, koliko smo to obezbeđivali u prvim posleratnim godinama, što se ničim ne može opravdati. Zbog toga ne možemo da kupimo sva izdanja i u potrebnom broju primeraka na jezicima svih naroda i narodnosti, što je neophodno za svakodnevnu obuku i vaspitanje i kulturno-umetničku delatnost u jedinicama.

Manje-više slična je situacija i u pogledu sredstava za obezbeđenje filmskih i pozorišnih predstava za vojnike i pitomce, sredstava za nabavku televizora, tranzistora, muzičkih instrumenata i drugih tehničkih sredstava za kulturno-umetničku delatnost vojnika i pitomaca. Tako, na primer, mi još ne možemo da obezbedimo svakoj osnovnoj jedinici bar najprostiju i najjeftiniju harmoniku, a da i ne govorimo o nekim drugim muzičkim instrumentima i sredstvima. Vojnički klubovi još nemaju magnetofone, osim ako ih nisu zaradili ili dobili na poklon od vanarmijskih ustanova.

S druge strane, evidentna je saradnja armijskih i vanarmijskih ustanova i organa za kulturu i obrazovanje, pogotovo poslednjih godina, ali i tu ima dosta teškoća. Nisu retke pojave dupliranja objekata, snaga i sredstava i zbog toga nedovoljno iskorišćenih kapaciteta. U jedinicama se još uvek ne sagledavaju u dovoljnoj meri sve mogućnosti vanarmijskih ustanova za kulturu i obrazovanje u zadovoljavanju kulturno-umetničkih i drugih potreba pripadnika Armije. I obrnuto, armijske ustanove te vrste nisu u svim mestima optimalno iskorišćene u pružanju odgovarajućih usluga mesnom stanovništvu uz potrebnu nadoknadu svih troškova oko tih usluga. Nema sumnje, u toj saradnji još ima ostataka ranijih odnosa i shvatanja koja više nisu u skladu sa koncepcijom o opštenarodnoj odbrani. Možda nećemo preterati ako kažemo da se vojnički i pitomački klubovi i domovi JNA, pa i kasarne u celini, moraju još više otvoriti omladini na kulturno-umetničkom planu. Ovo bar onoliko, a može i treba i daleko više, koliko su se to u poslednjih nekoliko godina otvorili vojni poligoni, vežbališta i učionice na vojnostručnom planu u svim garnizonima. Pripadnici Armije takođe treba da koriste, bez ikakvog ustručavanja, sve ono što im pružaju vanarmijske strukture iz mesta jer je i to potpuno u skladu sa suštinom samoupravnog društvenog poretka i koncepcijom o opštenarodnoj odbrani, sa mestom i ulogom naše Armije u svemu tome.

PUTEVI PREVAZILAŽENJA TEŠKOĆA U JOŠ POTPUNIJEM KORIŠĆENJU KULTURNO-UMETNIČKIH DELATNOSTI U NARODNOJ ODBRANI

U prethodnim razmatranjima utvrdili smo kakvo mesto i ulogu imaju kulturno-umetničke delatnosti u vojnoj i revolucionarnoj delatnosti, a izneli smo i neke teškoće u ostvarivanju takvog mesta i uloge u našoj vanarmijskoj i armijskoj praksi da bismo lakše sagledali puteve za njihovo prevazilaženje. Otuda nije teško zaključiti da permanentna saradnja i integracija vanarmijskih i armijskih snaga i sredstava za kulturno-umetničku delatnost jeste najbolji put da se prevaziđu postojeće slabosti i stvore osnovni preduslovi za optimalno korišćenje kulturno-umetničkog stvaralaštva i te delatnosti uopšte u skladu sa koncepcijom o opštenarodnoj odbrani u mirnodopskim i ratnim uslovima. Jedino takva saradnja i integracija mogu obezbediti i optimalan raspored snaga i sredstava za tu delatnost u skladu sa strategijskim, operativnim i taktičkim planovima upotrebe oružanih snaga u miru i ratu, kao što se to čini u pogledu građevinske i svake druge delatnosti, gde se obavezno usklađuje njihova mirnodopska i ratna namena. Naravno, sve se to mora učiniti organizovano i blagovremeno, dakle, još u mirnodopskim uslovima, ne ostavljajući tako bitna pitanja kulture i obrazovanja za rešavanje tek kada nastupe složeni ratni uslovi. Pri tome je od naročite

važnosti da se ne zapostave ona područja (delovi teritorije) koja će u najsloženijim ratnim uslovima predstavljati bastion našeg otpora. Zato je na tim područjima još u mirnodopskim uslovima nužno organizovati neke ustanove za kulturu i obrazovanje iznad optimalnih mirnodopskih potreba kako bi u ratnim uslovima predstavljale solidnu osnovu, jezgro i sigurnu bazu za znatno veće potrebe. Tako se mogu izgraditi potrebne biblioteke, radio-stanice, uređaji koji obezbeđuju TV prenose u najsloženijim uslovima, štamparije, domovi kulture i domovi JNA i drugo. No, uz ta materijalna sredstva neophodno je razviti još u mirnodopskim uslovima intenzivan rad na unapređivanju svih kulturno-umetničkih i obrazovnih delatnosti u tim područjima. Tamo gde se radi o nerazvijenim i siromašnim podučjima, gde komune svojim snagama i sredstvima ne mogu tako nešto obezbediti, neophodno im je obezbediti potrebnu pomoć. I uopšte osnovne kulturno-umetničke i obrazovne potrebe u nerazvijenim sredinama treba solidarno dotirati, kao što se to radi sa zdravstvenim i socijalnim osiguranjem. Ovo tim pre što se razlike u obezbeđenju osnovnih potreba u zdravstvu, prosveti i kulturi teže primaju i podnose nego u ostalim egzistencijalnim pitanjima ličnog i društvenog standarda. Jer smo zainteresovani pre svega za dobro zdravlje stanovništva i za njegovo vaspitanje u skladu sa ciljevima našeg samoupravnog socijalističkog društvenog sistema pošto propusti u tom pogledu mogu imati teške posledice i u ostvarivanju naše odbrambene politike. Imajući u vidu da se za kulturno-umetničku delatnost dobijaju uglavnom dovoljna sredstva u globalnim društvenim razmerama, to je potrebno još više voditi računa o celishodnosti i racionalnosti njihova trošenja u svim društveno-političkim zajednicama, radnim i drugim organizacijama i vojnim jedinicama, kako bi se na taj način obezbedila potrebna sredstva za dotiranje kulture i obrazovanja u nerazvijenim komunama i za finansiranje u svim komunama onih kulturno-umetničkih i obrazovnih delatnosti koje su za naš društveni razvitak i odbranu zemlje najprioritetnije. Zbog toga je ubuduće potrebno angažovati još više sredstava za knjigu i ostalu kulturno-umetničku delatnost na amaterskoj i profesionalnoj osnovi u svim društvenim sredinama.

Isto tako, blagovremeno se moraju napraviti planovi za rad svih vanarmijskih i armijskih ustanova za kulturu i obrazovanje u ratnim uslovima, kao i predvideti efikasna zaštita spomenika kulture i drugih kulturno-umetničkih vrednosti od izuzetnog značaja.

Polazeći od značaja kulturno-umetničkih delatnosti za vojnu delatnost i odbranu, neophodno je udruženim i koordiniranim snagama i sredstvima društveno-političkih zajednica i oružanih snaga organizovati i vršiti odgovarajuća sociološka i druga istraživanja, kao i preduzeti odgovarajuće mere za prikupljanje i obradu domaćih i stranih iskustava u tom pogledu. Jer samo na osnovu takvog rada mogu se obezbediti potrebne studije u kojima će se analizirati prikupljeni materijal, izvući

potrebni zaključci i zadaci u pogledu mera i postupaka za unapređenje kulturno-umetničkih delatnosti i sa stanovišta narodne odbrane zemlje.

U celokupnoj toj problematici ne bi trebalo zaboraviti na značaj tih delatnosti među našim radnicima na radu u inostranstvu.

Sasvim je očigledno da se sve ovo ne može sprovesti bez svesne i planski organizovane akcije svih subjekata odgovornih za odbranu naše samoupravne socijalističke društvene zajednice. A ta se planska i organizovana akcija mora sprovesti još u mirnodopskim uslovima, kao što se to već čini u drugim oblastima društvene delatnosti. Ovo nikako ne znači da do sada u tom pogledu nije ništa učinjeno, ali znači da nije još učinjeno onoliko koliko smo mogli i trebali učiniti. Znači i to da je u mnogim drugim oblastima učinjeno znatno više.

Prikazi

Dr Vlajko Petković: Društveno-ekonomski problemi korišćenja vremena

(„Prosveta", Niš, 1972, strana 256)

Rad pod ovim naslovom predstavlja, uz izvesne izmene, sadržaj doktorske disertacije koju je autor odbranio na Ekonomskom fakultetu u januaru 1972. godine.

Savremenu epohu karakteriše visok nivo razvitka nauke i tehnike, veoma dinamičan proces industrijalizacije i urbanizacije, brz rast standarda stanovništva, ogromne potrebe za materijalnim i duhovnim dobrima, ali i sve veća angažovanost ljudi — nedostatak vremena.

Postojanje i razvoj raznih vidova i formi životne aktivnosti čoveka i društva određuju mesto vremena kao osnovnog socijalnog merila.

Vreme je objektivan nerazdvojan uslov postojanja svih socijalnih procesa i pojava, svojstven svim vidovima i formama postojanja života pojedinca, socijalne grupe, klase i društva u celini.

Sve ljudske aktivnosti, svi procesi života — i rad i odmor — odvijaju se u vremenu. Jedan od najvažnijih načina koji omogućavaju da se otkriju mnoge ekonomske, socijalne i društvene pojave je vreme. Samim tim što je to značajna ekonomska i socijalna kategorija, ona je tesno vezana i za mnoštvo ostalih ekonomskih i društvenih kategorija. „Vreme je prostor čovekovog razvoja", isticao je Marks.

S obzirom na to da se u vremenu odvijaju sve ljudske aktivnosti, to ono samo sobom predstavlja i bogatstvo kojim društvo raspolaže. Ono sadrži potencijalni rad i mogućnost za razvitak ljudske ličnosti. Svrsishodna raspodela i korišćenje budžeta vremena imaju ogroman značaj jer su u tesnoj vezi sa progresom društva i razvitkom njegove materijalne i duhovne kulture.

Tempo ekonomskog i socijalnog razvitka i rast životnog standarda i kulturnog nivoa jednog društva zavisi od toga kako se članovi tog društva odnose prema faktoru vremena kao nerazdvojnom činiocu — prostoru za svestran razvoj čovekove ličnosti. „Svaka ekonomija u krajnjoj meri svodi se na ekonomiju vremena."

Svi ovi problemi bili su prisutni kada se autor prihvatio da pristupi naučnoj analizi korišćenja vremena, i to pre svega radnog i slobodnog. On je svoj rad podelio u dvanaest poglavlja. Pokušaćemo da ukratko izložimo sadržinu ovog rada idući istom hronologijom kojom je autor izlagao određene probleme u svom radu da bismo čitaocu makar delimično ukazali na sadržinu pitanja koja su predmet naučne analize u ovoj studiji.

U prvom delu autor razrađuje značaj izučavanja radnog vremena i njegovu korelativnu zavisnost od stepena razvoja materijalnih proizvodnih snaga uopšte, odnosno razvoja savremene tehnike, tehnologije i primene nauke u društvenoj praksi.

Posebnu pažnju autor je poklonio razvoja osnovnih „preduslova" materijalne prirode i opštedruštvenih i prirodnih okolnosti koje uslovljavaju radno i slobodno vreme (njihovu

strukturu, međusobne relacije i kompenziranost jednog za račun drugog), a radi svestranog razvitka ličnosti, njene materijalne i životne egzistencije, zadovoljavanja ljudskih permanentno razvijajućih i društveno-istorijski i ekonomski determinantnih kulturnih potreba.

U tom pogledu autor polazi i od isticanja značaja problematike radnog i slobodnog vremena, koju istražuje kako s opšteg društveno-istorijskog tako i s pozicije aplikacije naših praktičnih poduhvata u skraćivanju radne nedelje koja je Ustavom proklamovana, polazeći pri tome od istorijsko-materijalističkih zakonitosti kojima racionalno operiše u postavljenim tezama i fundiranju osnovnih tokova istraživanja ove problematike.

Radno vreme stoga zauzima u analizama prioritetno mesto, ali ne kao cilj za sebe, već u krajnjoj liniji kao sredstvo za proširenje i kulturu korišćenja slobodnog vremena, u okviru kojeg se čovek i vraća samome sebi i doživljava svoj prirodni tok bitisanja i razvoja. S druge strane, slobodno vreme ne znači prostor parazitološkog deformisanja čovekove ličnosti, već se ona konstituiše kao društveno biće jedino radnim stvaralaštvom, po Engelsovoj logici da „rad stvara“ i samog čoveka, odnosno da rad stvara čoveka čovekom. A to znači da radno vreme, to jest vreme u radu, vreme provedeno radom, predstavlja osnovni sociopsihološki i društveno-ekonomski konstitutivni činilac za kulturni razvoj čoveka u slobodnom vremenu: posredstvom radnog vremena, produktivnosti, materijalne mogućnosti i sociopsihološke kreativnosti postignute radom. Prema tome, slobodno vreme dobija svoju pravu vrednost na osnovu opsega, organizacije, korišćenja i dužine radnog vremena. Kultura slobodnog vremena moguća je samo u korelativnoj i prirodno međuzavisnoj vezi i odnosu s radnim vremenom.

Otuda je problematika radnog i slobodnog vremena svestranija po svom značaju i razuđena po sopstvenoj kompleksnosti, te se mora izučavati, kako autor s pravom upozorava, i s ekonomsko-tehničko-tehnološko-fiziološkog i organizacionog stanovišta, a uz to i sa sociopsihološkog i sociološkog i sve to determinisano istorijskom prevashodnošću koja upravo (kroz sveobuhvatnost svih činilaca) određuje „vremensku dijagnozu“, a zavisno od toga i horizontalne relacije determinišućih faktora.

Sa tih naučno-teorijskih, pa i teorijsko-hipotetičkih osnova autor svodi analizu na našu konkretnu društveno-ekonomsku stvarnost, te značaj ovog rada raste upravo u smislu njene praktične validnosti, u vremenu kada se u celoj našoj zemlji čine napori u pravcu racionalnog skraćivanja radne nedelje i gde već postoje očigledni rezultati.

U prvom poglavlju autor analizira razvoj problema radnog vremena i razvoj borbe radnih ljudi za regulisanje radnog vremena.

Problem radnog vremena nastaje s nastankom klasnog društva, s funkcijom eksploatacije ljudi, što je značilo da je borba za regulisanje radnog vremena, skraćivanje i postizanje snošljivijih radnih uslova u vremenu rada značila i razvoj klasne borbe i klasnih odnosa — i kroz sve to ispoljava se ona prirodna težnja za progresivnošću, čime se istorijski prati celokupan tok razvitka klasnog društva. U tom smislu autor analizira istorijsku genezu nastanka slobodnog vremena i odnosa između radnog i slobodnog vremena uslovljenog načinom i stepenom eksploatacije izraženim i u vremenskoj komponenti. Na prekretnici odnosa radnog i slobodnog vremena klasni odnosi se predominantno menjaju gde eksploatatori (u uslovima višeg nivoa razvijenosti materijalnih proizvodnih snaga) preobraćaju svoje radno vreme u slobodno, a eksploatisani slobodno u radno.

Analizirajući istorijsku genezu odnosa radnog i slobodnog vremena i opšte društveno-ekonomske uslove međusobnih pomeranja koji su uslovljeni opštim tokom društvenog razvitka, autor je posebnu pažnju posvetio borbi radnih ljudi za ograničavanje radnog vremena. Tu se posebna važnja poklanja savremenijoj istoriji razvitka klasnih odnosa, to jest odnosima kapitalista i radnika, gde je kapitalistički sistem u nezajažljivosti industrijalizacije potirao radne granice „uzrasta i polova“, a u vremenu odnos između dana i noći,

produžujući maksimalno granice radnog vremena na uštrb slobodnog, sve do oskudnog minimuma vremenske egzistencije za rekreaciju radne snage, i to jedino radi rada.

Sve to uslovljava i podstiče borbu radnih ljudi ne, kako to kaže autor, za ograničavanje radnog vremena, već za njegovo regulisanje. A to znači i za regulisanje granice radnog i slobodnog vremena i za njihovu strukturu i međusobne odnose, naravno, s težnjom nalaženja optimalnih granica radnog vremena zavisno od uslova i produktivnosti rada.

Proučavajući odnos radnog i slobodnog vremena dijalektičkim metodom kroz istorijski razvitak, autor prikazuje problematiku trajanja radnog vremena danas u svetu, i to posebno za socijalističke, a posebno za kapitalističke zemlje. Naravno, to se ne čini iz razloga nekakve „blokovske podele", već isključivo zbog znatnijeg odstupanja u sadržinskoj određenosti regulisanja radnog vremena kao „tekovine borbe radničke klase" i „rezultata socijalističkih revolucija" kad se radi o socijalističkim zemljama, odnosno kao „društveno-ekonomske neophodnosti savremenih odnosa proizvodnje, mesta i položaja radničke klase i rekreacije njene radne snage radi održanja kontinuiteta proizvodnje" kad je reč o kapitalističkim zemljama.

Polazeći sa takvog stanovišta, kao i iz određenih metodoloških razloga, autor analizira istorijski razvoj dužine radnog vremena u SSSR-u i ostalim socijalističkim zemljama, zadržavajući se naročito na savremenom periodu i na zakonskim regulativima skraćivanja radnog vremena, naročito imajući u vidu evoluciju ovog problema u posleratnom periodu. U tom smislu daje se i paralela odnosa u ostalim istočnoevropskim socijalističkim zemljama.

U analizi ovog problema vezanog za kapitalističke zemlje autor daje prosek uporednih razlika i klasifikacije dužine radne nedelje kapitalističkih i socijalističkih zemalja, iz čega se vidi da „vreme" ostaje „vreme" u smislu njegove dužine, te da u nečemu, neočekivano, kapitalističke zemlje imaju kraće radno vreme od socijalističkih, a, s druge strane, uočava se izvesna zakonitost da se dužina radnog vremena poklapa sa stepenom industrijske razvijenosti, pa i produktivnosti rada. A to, drugim rečima, znači da nerazvijene zemlje imaju duže radno vreme. U ovome autor daje pregled klasifikacije dužine radne sedmice od 40 do 50 i više časova za izvestan broj kapitalističkih i socijalističkih zemalja, sa interpretiranjem osnovnih osobenosti skraćivanja radnog vremena za znatan broj najkarakterističnijih zemalja u ovoj oblasti.

U tom pogledu praćena je i analiza rasporeda radnog vremena koja je kauzalno vezana za skraćivanje radnog vremena, s posebnim akcentom na klasifikaciju problema u odnosu na novije tendencije u trajanju i rasporedu radnog vremena danas u svetu.

U četvrtom poglavlju autor posvećuje širi prostor uslovima, toku i rezultatima skraćivanja radnog vremena u Jugoslaviji, polazeći sa doslede pozicije istorijsko-materijalističke osnove za određivanje pre svega „društvenog ambijenta", to jest konstelacije društveno-ekonomskih odnosa u kojima se pristupilo problematici skraćivanja radnog vremena u Jugoslaviji.

Raznovrsnost društveno-ekonomskih uslova u kojima se pristupilo prelasku na 42-časovnu radnu sedmicu unificirana je ustavnom proklamacijom (Ustav iz 1963. godine, član 37) o stvaranju uslova za postepeni prelazak na 42-časovnu radnu sedmicu zavisno od specifičnosti i karaktera regulisanja radnog dana radnih organizacija, s tim da se ceo proces skraćivanja radne sedmice mora završiti do određenog roka.

To je upravo značilo zakonsku obavezu, sigurnost i neophodnost koja je realizovana uspešno u najvećem broju radnih zajednica jugoslovenskog društva. Za takav značaj skraćenja radnog vremena autor daje naučnu argumentaciju navodeći uporedne podatke o kretanju stope rasta proizvodnje po stanovniku za period 1952—1962, i to za desetak kapitalističkih i socijalističkih zemalja heterogene društveno-ekonomske strukture. Uz to autor navodi i izmene u strukturi zaposlenih u periodu 1953—1961. po odnosu primarnog, sekundarnog i tercijarnog sektora, analizirajući pri

tome i školsku strukturu, odnos osnovnih sredstava i društvenog proizvoda po zaposlenom i drugo.

Poseban značaj autor pridaje analizi osnovnih faza prelaska na 42-časovnu radnu sedmicu polazeći od eksperimentalnog perioda, izrade planova i programa pa do praktičnog opredmećenja zakonskih odredaba o skraćenju radne sedmice sve do savremenog razvitka. Uz to, on analizira međusobnu zavisnost i kauzalnost odnosa privredne reforme i reforme radnog vremena i posebno determinisanost konkretnih uslova koji omogućavaju prelazak na 42-časovnu radnu nedelju. U tom smislu autor se u analizi posebno zadržava na ekonomskim efektima koji su uticali na prelazak na 42-časovnu radnu sedmicu — u cilju održavanja istog obima, odnosno povećanja proizvodnje, produktivnosti rada, dohotka po radniku, nominalnih i realnih ličnih dohodaka i drugo.

U petom poglavlju autor analizira sisteme i modele korišćenja i raspodele radnog vremena u pojedinim zemljama iznoseći prednosti jednih, odnosno nedostatke drugih. U tom pogledu se posebno i detaljno razmatra kretanje rasporeda radnog vremena u našoj praksi, komparativnost odnosa sa drugim sistemima, kao i naše iskustvo koje je poslužilo kao preduslov za ustavnu proklamaciju o skraćenju radne sedmice u Jugoslaviji. U tome se posebno uočavaju ekonomske prednosti korišćenja radnog vremena i mogućnosti skraćivanja radne sedmice na analizi realizacije međunarodnog projekta o „Budžetu vremena", kojim je obuhvaćeno deset zemalja uključujući i Jugoslaviju, a u kome je i autor neposredno učestvovao kao jedan od realizatora ovog projekta na jugoslovenskom terenu.

Pored ekonomskih, autor detaljno analizira i organizacione, socijalne, psihofizičke i druge prednosti skraćenja radne sedmice, uz uočavanje i bitnih praktičnih problema vezanih za tradiciju, navike, uhodanost organizacije i drugo, što se suprotstavlja praktičnoj realizaciji skraćenja radnog vremena.

U ovoj oblasti autor se zadržava na analizi modela za skraćenje radne sedmice, odnosno proučava raspored radnog vremena u okviru petodnevne radne sedmice iznoseći prednosti i nedostatke, odnosno uočavajući najracionalnija rešenja i optimalne veličine korišćenja radnog vremena u odnosu na čoveka — njegovu moć, raspoloženje i zadovoljstvo pri radu, mogućnost razvoja ličnosti i slično.

U razradi dijalektičke kategorije odnosa prioriteta, bitnih i posebnih pitanja u rasporedu radnog vremena rad ispoljava jedan od najznačajnijih svojih delova. Kroz proučavanje prednosti i nedostataka raznih modela rasporeda i korišćenja radnog vremena autor je duboko ušao i u metodologiju ove problematike, iz čega proizlazi i mogućnost praktične primene izvesnih rešenja u društvenoj praksi.

U šestom poglavlju rada autor posebno poklanja pažnju društveno-ekonomskim osobenostima regulisanja radnog vremena u uslovima samoupravnog sistema u Jugoslaviji, imajući u vidu da upravo taj sistem ne daje samo određene sistemske specifičnosti u odnosu na druge zemlje, već sam po sebi ispoljava i mnoge prednosti — radni ljudi u okviru svojih samoupravnih organizacija, neposrednog sopstvenog iskustva i posredstvom dogovora usklađuju i regulišu svoje radno vreme bazirano na ustavnim odredbama o skraćenju radne sedmice. U tom pogledu autor razrađuje prednosti skraćivanja radne sedmice, rasporeda radnog vremena i probleme koji su vezani za naučno regulisanje radnog vremena, rad duži od punog radnog vremena (koji je Ustavom određen), kao i značaj svega toga sa stanovišta samoupravnog regulisanja interesa radnog čoveka i radne i društvene zajednice u vezi sa radnim vremenom, a posmatrano kroz zakonske regulative o radnim odnosima i pravima čoveka na radu.

U ovom delu se razmatra značaj samostalnosti radnih organizacija i njihovih samoupravnih prava u ovoj oblasti, što, de facto, znači reformisanje radnog vremena adekvatno opštedruštvenom preobražaju iniciranom procesom privredne i društvene reforme. U tome se posebno naglašava da najadekvatniji model regulisanja rasporeda radnog vremena treba maksimalno da izražava jedinstvo međusobno različito povezanih društvenih, kolektivnih i ličnih interesa, koji se samoupravno regulišu od osnovne

radne organizacije pa do opštedruštvene zajednice — Jugoslavije.

Analizirajući skraćivanje radne sedmice i raspored radnog vremena, autor poklanja znatnu pažnju problematici radnog vremena u smenama polazeći od različitosti uslova i karaktera procesa rada, i to prvenstveno zbog uočavanja onih specifičnosti koje su vezane za uslovljenost radnog vremena adekvatno ekonomskim principima poslovanja u smislu optimalnog, sukcesivnog i permanentnog korišćenja sredstava za proizvodnju, odnosno „opterećenja mašine", a „rasterećenja čoveka", to jest žive radne snage.

Autor je, podrobno analizirajući radno vreme po smenama, sagledao i drugu komponentu — međuzavisnost radnog vremena i zaposlenosti, ističući da skraćenje radnog vremena pri njegovom intenzivnijem korišćenju omogućava i veću produktivnost i proširivanje vremenskog prostora za veći obim zaposlenosti. To se postavlja ne samo kao osećanje za potrebe „socijalnog", već i kao realna mogućnost koja se pruža u uslovima planske privrede i humanističkih socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa koji se opredmećuju i na terenu regulisanja radnog vremena. U tom smislu autor istražuje ovu materiju u kapitalističkim i socijalističkim zemljama ističući prvenstveno praksu i probleme socijalističke samoupravne Jugoslavije i dajući pri tom i predloge o mogućnostima aplikacije pozitivnih iskustava i rezultata rada.

Autor prelazi i na praktično-racionalnu stranu problematike — na organizaciju korišćenja radnog vremena istražujući osnovne faktore koji uslovljavaju i determinišu promene vremena i polazeći od optimalnog radnog vremena, vibracije rasporeda radnog vremena zavisno od odnosa čoveka, to jest žive radne snage u spoju sa opredmećenim radom — sredstvima i predmetima rada.

U ovoj oblasti autor razrađuje problematiku sve do pojedinosti i analizira odnos radnog vremena i povreda na radu pružajući bogatu dokumentaciju o ovim problemima, naročito u smislu sagledavanja nesreća na radu u toku razvoja za period 1963—1967, a zatim povrede na radu posmatrane po učestalosti po časovima (01 — 24 h) za isti period.

Analiza se dalje odnosi na problem racionalnosti korišćenja radnog vremena, pri čemu se uočavaju dani u sedmici sa najvećim, odnosno sa najmanjim gubicima radnog vremena, kao i odnos radnog vremena i radnog učinka, što je ilustrovano na primerima (dijagramski izraženim) u nekoliko industrijskih grana (u prvom redu u tekstilnoj, hemijskoj i elektronskoj), dajući pri tome i njihove uporedne različitosti.

Posebnu pažnju u vezi s tim autor poklanja odnosu radnog vremena i produktivnosti rada, zatim problemu prilagođenosti radnika poslu koji obavlja, odnosno prilagođenosti radnog mesta radniku, ističući, sasvim opravdano, značaj i subjektivnih faktora izraženih pre svega u međuljudskim odnosima kao faktorima mobilnosti, odnosno imobilnosti radne sredine.

U ovom poglavlju autor istražuje odnos produktivnosti rada i radnog vremena po radnim danima i po radnim časovima u procesu radnog hoda, s posebnim osvrtom na problem odnosa radnog vremena i produktivnosti u nas u periodu reforme radnog vremena, zatim kretanje odnosa radnog vremena i produktivnosti rada u nas i u svetu, upoređujući pri tom i odnos nacionalnog dohotka i dužine radnog vremena za sedamnaest kapitalističkih i socijalističkih zemalja. Iz toga se izvodi logičan zaključak da je u zemljama sa relativno niskim nacionalnim dohotkom (Gvineja, Indonezija, Salvador i druge) radno vreme duže nego što je u zemljama sa visokim nacionalnim dohotkom (Francuska, Kanada, SAD, ČSSR i druge).

Što se tiče odmora kao faktora racionalnije potrošnje radnog vremena, autor razrađuje raspored, broj i dužinu odmora, godišnje odmore, trajanje odmora u korelaciji sa radnom sposobnošću, određivanje elemenata sistema za utvrđivanje potrebne dužine vremena za odmor, ulazeći u vrlo precizne analize odnosa živoga rada prema specifičnosti rada uopšte i posebno radnih operacija.

Na kraju svog rada autor proučava sociološko-ekonomsku problematiku slobodnog vremena kao protivkompo-

nentu adekvatnu korišćenju radnog vremena, kao i obim i način njegovog korišćenja. Ukazuje na najadekvatnije modele i primere racionalnosti slobodnog vremena i na korelativnu međuzavisnost radnog i slobodnog vremena.

U zaključnim razmatranjima autor daje sadržaj celokupne kompleksne problematike koju je proučavao ukazujući na teorijski doprinos sociološkoj literaturi u ovoj oblasti, kao i na mogućnost praktične primene pozitivnih rešenja u društvenoj praksi.

Rad dr Vlajka Petkovića po izboru tematike korisne za sociološko-ekonomsku teoriju i društvenu praksu, po kompoziciji teza, metodološkom pristupu, razradi i analizi, kao i po naučno validnim zaključcima neosporno znači doprinos sociološkoj literaturi u ovoj oblasti. Rad predstavlja obradu većeg broja problema vezanih za radno vreme u smislu organizacije, racionalizacije, korelativnih odnosa strukturnih elemenata radnog vremena i posebno odnosa radnog i slobodnog vremena i naročito skraćivanja radne sedmice. Uz to nude se i određeni predlozi u rešavanju problema koji mogu imati realnu aplikativnu vrednost. Otuda rad ima, pored teorijskog, i naučni značaj za sve one kojima je faktor vremena, radnog i slobodnog, predmet proučavanja i analize, a posebno ima značaj za sve radne organizacije koje žele boljim ekonomisanjem vremenom, bez posebnih investicionih ulaganja, da znatno uvećaju svoj dohodak.

PREDRAG ALEKSIĆ

Marksizam i marksističko obrazovanje

(„Komunist", Beograd, 1972, strana 186)

Iako su različite škole i „popravke" autentične Marksove misli ostavile nezamućeno njegovo izvorište, nameće se misao da je dogmatizacija marksizma najviše doprinela sterilnosti i okoštavanju sveže marksističke misli. Dogmatizacija marksizma bitno je antidijalektička.

Krizi i dogmatskim „popravkama" marksizma doprinela je, svakako, i sprega osobenih ekonomskih i političkih uslova u razvoju socijalističkih društava.

Tamo gde se marksizam uzdigao na tron „državnog razloga", opredelio sebe u funkciji opravdanja pragmatske politike, „kulta", „moći", „harizme", tamo gde se u opreci vlasti i slobode, politike i društva, dominacije i oslobođenja stavio u službu prve, a time bitno dehumanizovane, posredovane i po ljudsku slobodu ograničavajuće alternative, ostao je na nivou zatvorenog i nekritičkog spoja kvazireligije, a u najekstremnijim slučajevima (opravdanja staljinske harizme) poprimio i obeležja opravdanja mita i mitskog shvaćanja ideologije.

Marksizam je otvoren ili ga nema — misao je prisutna gotovo u svim prilozima ovog zbornika grupe autora. Društvo monolitnog mišljenja, nesposobno za demokratski dijalog, trpeljivost u polemici, društvo koje umesto konkurencije ideja, znanja i sposobnosti protura sivilo činovničkog i nekritičkog konformizma, nužno vodi krizi ideja i krizi revolucionarnih puteva transformacije društvene stvarnosti. „Marksizam se razlikuje od drugih sistema mišljenja u tome što odbacuje svaki idejni apsolut i gnoseološki centrizam integrirajući u svom stvaranju i preispitivanju sve što znači „korak napred" u pogledu civilizacije i ljudskosti" (J. Đorđević, str. 43).

Ovo su samo neke refleksije na koje podstiče i upućuje ova ne velika, ali izuzetno inspirativna publikacija. Čitalac će u knjizi naći celovit

ili bar naznačen odgovor i na sledeća pitanja: šta opredeljuje ideologiju samoupravnog društva (autentični marksizam) u Jugoslaviji danas; kakva je funkcija samoupravne ideologije u globalnom socijalnom organizmu; gde su uzroci stanovitog zaostajanja marksističke misli, pojavnih oblika idejne konfuzije i stihijnosti; koji su uzroci (i oblici) prisustva nesamoupravnih (nemarksističkih), pa i građanskih ideologija; kakva je funkcija marksističkog obrazovanja; kako u celokupnom ovom kompleksu premisa opredeliti funkciju i ulogu Saveza komunista itd.

Knjiga sadrži uvodno izlaganje, priloge i autorizovana izlaganja sa sednice Komisije za idejna i politička pitanja u oblasti prosvete, nauke i kulture CK SK Srbije i Sekcije za obrazovanje i nauku Republičke konferencije SSRN Srbije.

Hteli bismo odmah u početku da upozorimo i na bitnu ograničenost publikovanih izlaganja. Ograničenost prostora učinila je da je čitav niz problema ostao samo naznačen, a ne i domišljen do kraja. No, s druge strane, vrlo raznorodna radoznalost autora omogućiće čitaocu da jedan problem (marksističko obrazovanje) vidi i sa pozicije interdisciplinarnog naučnog pristupa, što je ozbiljan pokušaj da se prevaziđe ušančeni „sociologizam", „politikološki pristup", apstraktno filozofska razmišljanja i slično. Na to je otvoreno upozorio i dr P. Radenović u uvodnoj studiji za ovo savetovanje *(Razvoj marksizma kao ideologije samoupravnog društva)* rekavši da je „više nego ikada postala stvarna potreba saznajnog procesa za autentičnim, u širem smislu interdisciplinarnim marksističkim obrazovanjem" (str. 18).

Ukratko ćemo izložiti i ostale ideje iz uvodne studije i još nekih priloga u ovoj knjizi.

Upozoravajući na uzroke i pojavne oblike nedoslednosti, idejne heterogenosti, pluraliteta, pa i zloupotreba marksizma, P. Radenović reafirmiše uvek aktuelan zov za povratak autentičnom Marksu „u funkciji kritike postojeće prakse, teorije i raznih Savezu komunista ideološki protivničkih struja" (str. 9). Po njemu, defanziva autentične Marksove misli, koja graniči s nekritičnošću, nekreativnošću, pa i idejnim neutralizmom, pogodovala je jačanju nekih drugih, nemarksističkih ideologija (prosvetni dogmatizam, anarholiberalizam, partijski federalizam, nacionalizam).

Ovakvi uslovi pogodovali su i tihoj, ali i razornoj sumnji u postojanje samoupravne ideologije, koja (sumnja) nalazi svoje utočište u postojanju ideoloških i, rekli bismo, etabliziranih oblika svesti suprotnih samoupravljanju i neposrednoj demokratiji. Dva oblika su najizrazitija: birokratsko-etatistička ideologija i ideologija nacionalizma. Dok prvu konstituiše „državni razlog", ideologija nacionalizma („u osnovi socijalno i klasno prazna, a politički... vrlo štetna") nalazi svoje utočište u nemarksističkom poimanju nacionalnog pitanja i nedijalektičkom određenju odnosa nacionalnog i klasnog. U varljivom i teško saznatljivom odnosu adekvatnog ispoljavanja nacionalnog interesa nacionalistička ideologija lako klizne u vode nacionalne isključivosti, autarkizma i etnocentrizma.

Nova je misao autora o funkciji samoupravne ideologije. Po autoru, funkciju samoupravne ideologije neophodno je opredeliti kao: sistem novih saznanja, jasnih opredeljenja i ciljeva; program i uputstvo progresivne društvene akcije; razvoj samoupravne ideologije kao „vizionarske društvene orijentacije"; dogradnju ideologije kao instrumenta društvenog preobražaja postojeće stvarnosti.

Zaključna razmatranja autor je posvetio analizi uzroka krize u marksističkom obrazovanju (po njemu, to su: simbolična zastupljenost u nastavnim programima, prisustvo nestvaralačkog istoricizma i pozitivizma, nedovoljno insistiranje na principu idejnosti, što je pogodno tle idejnom neutralizmu, nedovoljno angažovanje društveno-političkih organizacija, učinak profesora itd.) i pokušaju da utvrdi temeljne punktove akcije Saveza komunista i drugih progresivnih snaga na ovom društveno-značajnom i nimalo „sholastičkom" problemu.

Dr R. Ratković najveći deo svojih opservacija *(Problemi marksističkog društveno-političkog obrazovanja i ideološka akcija)* posvetio je analizi idejnih tendencija u oblasti obrazova-

nja. Po njemu, naročito su prisutne dvije: jedna (vulgarno-materijalistička) koja, ostajući na pozicijama prirodno-znanstvenog materijalizma, celinu društvenih problema — političkih, ideoloških, kulturnih — objašnjava nivoom razvijenosti materijalnih proizvodnih snaga, dok druga (apstraktno humanistička) izrasta u buntu protiv sivila mehanizama, stopa rasta, materijalne moći, ali i ljudske dehumanizirane nemoći i vrši radikalnu kritiku društvene stvarnosti ne videći realne ekonomske i političke odnose.

Po Ratkoviću, jugoslovenska marksistička misao morala bi u sadašnjem trenutku jugoslovenske revolucije izoštriti i temeljitije prostudirati naročito ova tri kompleksa problema: socijalistička revolucija i realizacija dijalektičkog spoja klasnog i nacionalnog; dogradnja teorijskog koncepta samoupravljanja i njegovog praktičnog oživotvorenja; potreba razvijenijih teorijskih koncepata o odnosima u međunarodnoj zajednici i o uslovima borbe za socijalizam u savremenoj društvenoj formaciji.

Opredelivši marksizam kao ideologiju obnove, ali i nauku koja podržava i ograničava ideologiju, prof. J. Đorđević *(Marksizam, obrazovanje, univerzitet)* u jednom iskričavom prilogu u formi politikološke esejistike analizira položaj univerziteta i njegovu ulogu u obnovi marksističke ideologije.

Večno prisutna pitanja postavljena su i sada. Naročito, da li je univerzitet otvorio prostor intelektualnoj radoznalosti, misli svežoj i kulturnoj, trijumfu razuma i uma, misli o čoveku i slobodi (obnova marksizma) ili se sveo na „ispiranje mozgova“, tehnicizam, idejnu i naučnu defanzivu, misao agresivnu i „razdrobljenu“ (Sartr). „Univerzitet je — piše prof. Đorđević — kao najviša naučna i pedagoška institucija izgubio svoj posleratni idejni elan i želju da afirmiše marksizam... Marksizam se ovde i skoro svuda nalazi u izvesnoj karakterističnoj defanzivi. Sve je počelo da dobiva administrativni stil i birokratsku sivoću: katedre nisu više centri idejne debate... učimo ljude ne da stvaraju, već da uspostavljaju, ne da misle, već da ponavljaju tradicionalne vrednosti“ (str. 40).

Kada se ovakvim „bojama“ oslika kulturna i intelektualna radoznalost univerziteta, neminovno se postavlja i pitanje — kako reformisati nastavu, uneti joj svežinu misli, stvaralaštva, otvorenosti i nemirenja sa osrednjim, prosečnim i cehovskim. Smatrajući veru u omladinu uslovom ljudske i intelektualne obnove, prof. Đorđević nalazi izlaz u jednom, rekli bismo, aristotelovskom pristupu obrazovanju mladih („bez žive i oduševljene omladine ne može uspeti ni najbolji sistem obrazovanja“), neophodnosti stvaranja marksističkih klubova na svim fakultetima i uvođenja političkog sistema u nastavne programe svih fakulteta, ali sada u funkciji vaspitanja slobodnog, odgovornog, kulturnog i borbenog intelektualca i građanina. Ne intelektualca ogrnutog plaštom univerzitetske diplome, formalizovanog, uštavljenog i nemoćnog, nego, kako je to jedan drugi autor zbornika (V. Milanović) napisao: „intelektualac... svaki normalni radnik koji kreira, koji učestvuje u rešavanju problema svoje klase i svoga vremena, a ne suvi tehničar i erudita sa univerzitetskom diplomom“ (str. 65).

Na kraju ovog veoma ograničenog prikaza iznetih gledišta, a shvativši ovu knjigu i kao inspirativan poziv na diskusiju o svim fundamentalnim pitanjima marksizma i marksističkog obrazovanja, navodimo i autore priloga koji nisu neposredno prikazani. To su: Zoran Pjanić, Mihajlo Popović, Ilija Stanojčić, Milorad Bertolino, Petar Kozić, Predrag Aleksić, Danilo Ž. Marković, Obrad Pejanović, Gligorije Zaječaranović, Živko Sučurlija, Stanko Milošević, Vladimir Milić, Vladimir Goati, Dragovan Lukić, Vladimir Štambuk, Sreten Sokić, Branislav Kostić i Ratko Nešović.

MILAN PODUNAVAC

Dr Predrag Radenović: Osnovi sociologije i Praktikum iz sociologije rada

(Novinska ustanova Službeni list SFRJ, Beograd, 1972, strana 148 i Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd, 1972, strana 274)

Nedavno objavljeni udžbenici Predraga Radenovića *Osnovi sociologije* i *Praktikum iz sociologije rada* zanimljivi su prvenstveno kao dokumenti koji pokazuju razvojne pravce i nastavne sadržaje marksističkog i sociološkog obrazovanja studenata na tehničkim fakultetima u nas. Prvi predstavlja izbor problema iz marksističke teorije o društvu i opšte sociologije, dok je drugi posvećen problemima sociologije rada. U prvom delu *Osnova sociologije* obrađeni su teorijski pristupi proučavanju društva, dok su u drugom delu obrađeni teorijski osnovi marksističke sociologije. Za razliku od većine udžbenika, Radenović se nije zadržao samo na fragmentarnom prikazivanju preživelih klasicističkih učenja, nego je obradio i funkcionalizam kao dominantan koncept u građanskoj sociologiji. Takođe su potpunije obrađena i pitanja predmeta i metoda sociologije, mogućnosti objektivnog naučnog istraživanja društvenih pojava i njihove specifičnosti. Međutim, autor je s pravom glavnu pažnju posvetio marksizmu — objašnjavanju kako njegovih istorijskih i socijalnih osnova, njegove istorijske uloge, tako i pitanju njegove filozofsko-metodološke osnove i istorijskog materijalizma kao teorije i metoda u sociologiji. Opšti sociološki problemi su koncentrisani oko pitanja društvene strukture, društvenih grupa i društvene dinamike.

Ovaj udžbenik upotpunjen je *Praktikumom iz sociologije rada* i sa njim čini jedinstvenu didaktičku i pedagošku celinu.

Tekstovi *Praktikuma* daju potrebno teorijsko i metodološko, a i didaktičko uvođenje u jednu sociologiju koja je od izuzetnog značaja za buduće inženjere. Izbor tekstova sačinjen je tako da obuhvata gotovo sva područja sociologije rada. Pre svega, osvetljen je predmet i domen ove sociologije, odnos prema graničnim disciplinama, pitanja metoda, pitanja prirode ljudskog rada, prirode i karaktera njegovih unutrašnjih procesa, pitanja otuđenja i oslobođenja rada, položaja rada u celini društvenih odnosa, pitanja odnosa između mašine i čoveka od prvih koraka industrijske civilizacije do savremene tehnološke i naučne revolucije, uključujući tu čak i pitanja koja će morati rešavati tehnologije budućnosti. Neki tekstovi prikazuju razvitak sociologije rada i razvoj nauke o organizaciji, probleme socijalne organizacije rada, razvoj teorijskih modela i teoriju organizacije. Drugi obrađuju rad u njegovom društvenom kontekstu i u vezi sa efektom na ličnost samog radnika, te je dosta prostora posvećeno problemima humanizacije proizvodnje i upravljanja, uticaju grupe na pojedinca, uticaju formalne i neformalne organizacije i naročito uticajima masovne proizvodnje i neurotičarske potrošnje u savremenom društvu na psihu i ponašanje radnika. Takođe je dosta prostora posvećeno uticaju koji na proizvodnju vrši eksplozivni razvitak same nauke, zatim intelektualnom profilu i radnim operacijama radnika, njegovom obrazovanju, odnosno širokoj skali socijalnih pomeranja. Dato je dosta prostora uvođenju permanentnog obrazovanja, specifičnom modificiranju radnikovog slobodnog vremena, problemima zaposlenosti i zapošljavanja, kao i nekim pitanjima sociološkog ispitivanja profesija. Poseban deo posvećen je sociologiji samoupravne organizacije rada u našem društvu.

Šta pokazuje ova nastavna celina i zašto ukazujemo na nju? Ona pre svega otkriva jednu idejno-političku i pedagošku intenciju da se u marksističkom obrazovanju studenata poveže poznavanje opštih društvenih zakonitosti celine procesa sa poznavanjem uže životne i radne sredine budućih eksperata, sa filozofskim, sociološkim, politološkim, psihološkim i ekonomskim aspektom ljudskog ponašanja na individualnom, grupnom i institucionalnom nivou. Autor je prilikom izbora problema i tekstova bio suočen sa brojnim teškoćama jer so-

ciologija rada onakva kakva se razvila na Zapadu ima protivrečan karakter. To je danas nesumnjivo društvena, ali i tehnička i tehnološka disciplina koja je svojim naučnim rezultatima pomogla menadžerima da, konzervirajući fundamentalne društvene odnose, sam proces rada učine racionalnijim, efikasnijim, produktivnijim, a za samog radnika podnošljivijim, a donekle i humanijim i kreativnijim.

U Radenovićevom izboru neki tekstovi su izvanredni, dok bi poneki tekst mogao ustupiti mesto reprezentativnijem, ali je u celini sačinjen bez ikakvih predrasuda. U njemu nalazimo i Rozentala i Parsonsa, i Tejlora i Marksa, Pečujlića, M. Todorovića i Froma, kao i materijale kongresa radničkih saveta. Prema tome, ovaj izbor odražava onu kompleksnu, protivrečnu celinu koju danas imamo u domeniu rada i u samoj sociologiji rada. Pedagoški, on predstavlja pokušaj da se iziđe iz konvencionalnih šema koje se daju lako naučiti, ali se njima teško može objasniti složenost konkretnog života. Didaktički, ovakav izbor, umesto sigurnosti i tradicionalnih puteva i formula, nudi studentu proučavanje izvornih materijala i uvodi ga u dileme savremene nauke. Ipak, to nije neka objektivistička panorama ideja jer su opredelenje autora i njegova težnja da kod studenata razvije jedan kritički, marksistički pristup proučavanju problema i jednu humanu orijentaciju, da ih osposobi za neprekidno oslobađanje rada kroz samoupravljanje — sasvim jasni. Zato nam se čini da bi ovaj napor trebalo podržati, dalje razvijati i usavršavati.

VLADIMIR MILANOVIĆ

JUGOSLOVENSKI ČASOPISI

gledišta

U kom pravcu treba da ide reforma nastave, kakva je uloga univerziteta u našem društvu, gde su otpori reformi, u čemu se ogleda sadržaj samoupravljanja na univerzitetu, to su neka od pitanja koja je redakcija „Gledišta" postavila učesnicima u diskusiji pod naslovom „Kakav univerzitet želimo". Odgovori su objavljeni u septembarskom broju „Gledišta". Ovoj diskusiji priključeni su tekstovi u kojima se razmatra pretežno Nacrt zakona o visokom školstvu i prilozi nekolicine članova Srpske akademije nauka i umetnosti koji su bili pripremljeni za diskusiju o položaju i ulozi univerziteta u našem društvu.

U uvodnom izlaganju *Za produktivni univerzitet danas* Ljuba Stojić ističe da ne treba gubiti vreme u dokazivanju da je univerzitet u jednoj od svojih najtežih kriza. Ta činjenica je samo polazna pretpostavka iz koje i proističe potreba za promenom. Ideja o obnovi nekadašnjih vrednosti univerziteta kao izlazu iz krize privukla je Stojićevu panžju i on se u daljem izlaganju na njoj zadržao. Uverenje da univerzitet predstavlja jednu od onih društvenih institucija bez kojih se ne može zamisliti organizovano društvo je u osnovi ove ideje. To, naravno, ne znači da se sa razvojem društva dovodi u pitanje funkcionalnost tih institucija, već samo tradicionalni oblici funkcionisanja ne zadovoljavaju očekivanja modernog doba. Prema tome, prilagoditi takvu instituciju novim uslovima značilo bi obnoviti njene tradicionalne funkcije.

Uzroke koji su izazvali krizu univerziteta Stojić je rezimirao u nekoliko stavova. Pre svega, nastava je postala osnovna funkcija univerziteta, a intelektualna produkcija je ostala ili kao pseudoprodukcija (znači, studentima se demonstrira stvaralački proces koji ih očekuje u budućnosti) ili kao ograničena, privatna produkcija nastavnika van nastavnog procesa sa instrumentalnom namenom i sa studentima koji se u ovom slučaju ponekad javljaju u ulozi vanakademskih najamnih radnika kod nastavnika kao privatnog poslodavca.

Dalje, uloge studenata i nastavnika oštro su suprotstavljene jer su tako definisani njihovi interesi, prava i obaveze. Naime, studentovo osnovno pravo je da dobija instrukcije, interes da što lakše dođe do diplome, a obaveza da u određenim, Stojić kaže ritualnim, prilikama pokazuje u kolikoj meri je primio date instrukcije. Nasuprot tome, nastavnikov interes je da što manje vremena provede sa studentom, ali i da mu onemogući „provlačenje" bez rada. Njegova obaveza ogleda se u tome da snabdeva studenta instrukcijama, a pravo da kontroliše kako ih je ovaj zapamtio. U elemente koji su doprineli krizi u kojoj se univerzitet danas nalazi Stojić ubraja i pretežno odbrambenu ulogu studenta, za razliku od uloge nastavnika u kojoj su kontrolni aspekti postali dominantni, zatim ograničena samoupravna prava studenta i, na kraju, svedenost razmene univerziteta sa društvenom okolinom na razmenjivanje diplomiranih studenata za učešće u trošenju državnog budžeta.

U kvalifikaciji univerziteta kao produktivne organizacije Stojić vidi težnju za promenom orijentacije sa nastave na intelektualnu produkciju. On ističe da je produktivnost univerziteta sadržinska jer podrazumeva, prvo, postojanje stvaralačkog doživljaja kod učesnika osnovne proizvodne delatnosti i, drugo, neposrednu zainteresovanost nekoga izvan sistema za produkte te delatnosti. Stojić posebno naglašava da je veoma važno da univerzitet koji je orijentisan produktivno ne samo da ne izbegava zadatke koje mu postavlja okolina, već da ih i sam traži, tako da se osnovni vid integrisanja univerziteta sa neposrednom društvenom okolinom ogleda u razmeni zasnovanoj na obostranoj koristi. Dakle, osnovni ciljevi produktivne orijentacije univerziteta, od čijeg ostvarivanja zavisi efikasnost inovacije, sadržani su u konstataciji da je osnovna delatnost studenata i nastavnika intelektualna produkcija stvaralačke prirode, u sposobnosti univerziteta da nalazi partnere za razmenu svojih proizvoda i usluga u različitim segmentima društva i u široj okolini (što će mu omogućiti da se oslobodi svog jedinog detonatora — države) i u tome da je sticanje stručnih i naučnih kvalifikacija dovoljnih za potpuno samostalan rad nusprodukt osnovne delatnosti studenata na univerzitetu. Da bi se ti ciljevi ostvarili, nužno je, po Stojićevom mišljenju, revidirati unutrašnju organizaciju i spoljašnje odnose univerziteta sa okolinom. To podrazumeva izjednačavanje studenata i nastavnika u statusu produktivnih intelektualaca, s tim što igraju one uloge u produktivnom procesu koje odgovaraju njihovoj potvrđenoj kompetentnosti za određeni posao. Svi učesnici u stvaranju dohotka, po Stojićevom mišljenju, treba da učestvuju i u njegovoj raspodeli srazmerno svom doprinosu. Potvrđivanje lične kompetentnosti i ličnog doprinosa produktivnom procesu mora se odvijati javno kroz stvaralačku interakciju u kojoj svi učestvuju ravnopravno. Isto tako, potrebno je stvaranje snažnije finansijsko-komercijalne službe na univerzitetu koja će pomoći u tom novom zadatku univerziteta da neguje kontinuiranu razmenu sa okolinom.

Akademik dr Dušan Kanazir je u svom izlaganju pokušao najpre da izvrši uopštenu analizu sadašnje situacije na univerzitetima u SR Srbiji. On je konstatovao da su, i pored mnogih slabosti u nastavno-obrazovnom procesu, postignuti zapaženi rezultati, u koje on ubraja pre svega proširenu kadrovsku, institucionalnu i materijalnu bazu i proišrene mogućnosti za sticanje visokoškolskog obrazovanja i za formiranje vrlo širokog spektra raznih profila kadrova potrebnih nauci i privredi. Slabosti nastavno-obrazovnog procesa na našim univerzitetima se, po mišljenju dr Kanazira, ogledaju u nedovoljnoj razvijenosti naučnoistraživačkog rada i u neefikasnoj povezanosti naših velikih multidisciplinarnih instituta sa univerzitetom. Kao primer dr Kanazir navodi institut „Boris Kidrič" u Vinči, koji, iako raspolaže velikim kadrovskim potencijalom i savremenom opremom, nije znatnije uključen u nastavno-obrazovni proces. Isto tako, stepen integrisanosti naučnog i nastavnog rada na fakultetima je vrlo nizak, što je uslovilo da se studenti ne uključuju aktivno u nastavu niti se obrazuju i formiraju kroz naučnoistraživački rad. Velik je problem i

nedovoljno razvijena materijalna baza, nedovoljna povezanost i koordiniranost rada samih fakulteta i još uvek nedefinisana i neizgrađena koncepcija o dugoročnom razvoju visokoškolskih ustanova u SR Srbiji.

Prva faza reforme, koja se ogledala u izvršenoj decentralizaciji i u afirmisanju samoupravljanja na univerzitetima, po rečima dr Kanazira, okončana je, ali predstoji težak posao da se jasnije definišu prioritetni ciljevi i zadaci daljeg razvoja univerziteta i sistemske mere koje treba da ubrzaju reformu. Isto tako, potrebno je izvršiti radikalne promene u strukturi, sadržaju i metodu obrazovanja, obaviti selekciju nastavnog kadra i omogućiti permanentno obnavljanje kadra na univerzitetima. Brza promena nije moguća jer su, kako ističe dr Kanazir, univerziteti dosta zatvorene institucije u kojima postoje ustaljene navike i tradicionalizam. Isto tako, postoje i snage koje se protive otvaranju fakulteta prema naučnim institutima i privredi i svim onim pitanjima i problemima koji su neophodan uslov za ostvarivanje reforme. Ni Nacrt zakona o visokom školstvu, po mišljenju dr Kanazira, nije ispunio očekivanja jer ne odražava duh reforme. U njemu nisu jasno definisane mnoge načelne odredbe.

Nacrt zakona o visokom školstvu bio je na udaru vrlo oštre kritike i akademika dr Radomira Lukića. On smatra da ovakav zakon faktički omogućuje likvidaciju univerziteta i izražava bojazan da to u praksi ne bude sprovedeno. Naime, u Nacrtu zakona dato je pravo fakultetima da ne moraju biti članovi univerziteta, što znači da mogu biti potpuno samostalni. Dr Lukić ne može ni da zamisli situaciju u kojoj univerzitet neće biti potreban fakultetima. Sloboda koja je data fakultetima, iako može da bude i korisna, može da dovede do sniženja nivoa i do neujednačenog rešavanja pitanja koja moraju na isti način da se reše.

Pitanje reforme univerziteta za dr Lukića nije pitanje nove organizacije ili reorganizacije, nego promene sadržaja, a naročito načina rada. Potrebno je menjati celu atmosferu, ceo način rada, stavove itd.

Po mišljenju dr Lukića, u ideji o studentu kao radnom čoveku ima zaista jedna dobra strana, a to je da se student shvati kao radni čovek na specifičnom poslu svog obrazovanja. Ako se na tom poslu obrazovanja studentu ukaže mogućnost da radi neki posao koji bi se inače platio drugom službeniku, može se i studentu platiti kao i svakom drugom. Međutim, sve ostalo je, kaže dr Lukić, stipendija i on ne veruje da bi promena naziva stipendije u lični dohodak promenila stvar. Jer u tom slučaju, s obzirom na socijalnu diferencijaciju, ne bi bilo dobro da svi studenti imaju podjednak lični dohodak, a tako bi moralo biti ako je to lični dohodak. Dr Lukić ipak ističe da bi ovu ideju trebalo razraditi, ali nikako ne ostavljati statutu da to sam učini jer to, kako kaže, ne znači ništa.

U diskusiji su još učestvovali: dr Đorđe Lazarević, dr Vukić Mićović, dr Nikola Pantić, Zoran Zec i Sergej Flere.

ZORAN SEKULIĆ

Međunarodni radnički pokret

U broju 2 ovog časopisa nalazimo nekoliko zanimljivih tekstova kao što su diskusija sovjetskih naučnika o teoriji nacije, zatim savremeni putevi formiranja nacije u Africi i interesantan osvrt Đorđa Popovića o gerilskom načinu ratovanja.

Pošto u ovoj godini pada 90-godišnjica rođenja Georgija Dimitrova, opredelili smo se da prikažemo tekst Veljka Vlahovića *Georgi Dimitrov — stvaralački doprinos teoriji i praksi revolucije*. Prikazaćemo i tekst dr Vere Nikolove o aktuelnim problemima azijskih zemalja pod naslovom *Neke dileme o političkim sistemima u zemljama južne i jugoistočne Azije*.

Tekst Veljka Vlahovića o Dimitrovu predstavlja autorovo izlaganje na međunarodnoj konferenciji u Sofiji posvećenoj 90-godišnjici rođenja Georgija Dimitrova, koja je održana u junu ove godine.

Vlahović sa izuzetnim simpatijama govori o ličnosti ovog „istaknutog borca modernog revolucionarnog pokreta" i ukazuje na izvanredne sposobnosti „socijalističkog tribuna" koji je neposredno rukovodio mnogim borbama revolucionarnog pokreta, ističući posebno njegove vizionarske osobine.

Jugoslovenski komunisti su u ličnosti Dimitrova imali istomišljenika i iskrenog saborca u revolucionarnom pokretu u našoj zemlji i pri rešavanju nekih složenih problema u razvoju Komunističke partije Jugoslavije — kaže Vlahović.

Dimitrov je posebno osećao prilike na Balkanu i svestrano se zalagao da se među balkanskim narodima uspostave odnosi saradnje.

Pored toga što je bio istaknuti borac, revolucionar, Dimitrov je „dao značajan doprinos teorijskoj riznici međunarodnog radničkog pokreta".

Iz njegovog obimnog teorijskog opusa Vlahović je izdvojio nekoliko ideja koje predstavljaju izvanredan doprinos razvitku revolucionarnog radničkog pokreta između dva svetska rata i kasnije.

Dimitrov je vrlo znalački definisao fašizam kao „vlast samog finansijskog kapitala" koja se u spoljnoj politici svodi na „šovinizam u najgrubljoj formi" i osvajačke ratove, a na unutrašnjem planu — na reakciju i kontrarevoluciju.

U okviru politike narodnog fronta Dimitrov je dao vrlo značajan doprinos prevazilaženju idejno-teorijskih i političkih šema i prodiranju svesti o nekim zadacima i mogućnostima radničkog pokreta.

U izgradnji koncepcije i politike narodnog fronta došlo je do „krupnog približavanja, a mestimično i susretanja revolucionarne misli i revolucionarnog dela". Politika narodnog fronta podrazumevala je poseban oblik političke saradnje demokratskih partija, grupa i pojedinaca koji su bili spremni da žigošu fašizam i da se bore protiv njegove ideologije, a osobito eventualnog osvajanja vlasti.

Vlahović se posebno osvrnuo na značaj politike narodnog fronta za našu zemlju, odnosno našu narodnooslobodilačku borbu i revoluciju. Više nego u drugim zemljama KPJ bila je nosilac politike i stvaranja narodnog fronta u nas. Ova politika je približila Partiju masama i nacionalnim interesima. U svakom slučaju, pokret narodnog fronta je umnogome olakšao pokretanje ustanka protiv okupatora.

Autor ukazuje na još jednu izvanrednu ideju Dimitrova koja je i u današnjim uslovima vrlo aktuelna i prisutna. Reč je o širokoj lepezi različitih puteva i oblika u pripremanju i izgradnji socijalističkog društva.

Ovu njegovu ideju potvrdila je istorijska praksa. Ne samo putevi pripremanja i prelaska u socijalizam, već i oblici stvaranja socijalističkog društva mogu biti i jesu različiti. Različitost tih oblika postaje zakon razvitka socijalizma.

Život i plodonosni rad marksiste, borca, revolucionara Georgija Dimitrova služi kao svetao primer kako se treba boriti za razumevanje vremena u kome živimo.

Svoje izlaganje Vlahović je zaključio rečima: „Dimitrov je voleo ljude ljubavlju istinskog revolucionara. Umeo je da spaja težinu borbe i veličinu nada u sutrašnji dan. Tuđe mu je bilo životarenje. Dimitrov je živeo životom u punom smislu te reči, životom za radničku klasu i za nove socijalističke društvene odnose."

U svojoj raspravi dr Vera Nikolova pokušava da ukaže na faktore koji su prouzrokovali dileme političkih sistema u azijskim zemljama. Mnogi faktori istorijskog i savremenog karaktera uslovili su specifičan razvoj zemalja u ovom delu sveta. Dugogodišnja kolonijalna vladavina dala je pečat njihovom daljem razvitku. Za ove zemlje karakterističan je, s jedne strane, različit nacionalni, etnički, verski i jezički sastav stanovništva i, s druge strane, privredna, društvena, prosvetna i kulturna zaostalost. Ova izrazito teška situacija reflektuje se „veoma oštro na političkom planu unutar ovih zemalja u vidu teških potresa, promena vlada i režima".

Nacionalno oslobođenje od kolonijalizma koje je usledilo posle drugog svetskog rata nije značilo i os-

lobođenje od niza problema i teškoća koje su nagomilavane u toku kolonijalne vladavine. U nedostatku originalnog puta i sopstvenih oblika političkog sistema, ove zemlje su pokušale da uspostave socijalistički sistem i sistem parlamentarne višepartijske demokratije po uzoru na zapadnoevropske zemlje.

U prvom delu teksta govori se o krizi parlamentarne demokratije i višepartijskog sistema zapadnog tipa, a u drugom delu o novim oblicima demokratije i političkog sistema.

Parlamentarna demokratija i višepartijski sistem nisu odgovarali ni jednoj od ovih azijskih zemalja. Osnovna slabost ovog sistema sastojala se u tome što nije obezbeđivao brži privredni i društveni razvitak. „U novooslobođenim, još neintegrisanim azijskim zemljama, bez jednog, u većini slučajeva, opštenacionalnog jezika, razdiranim unutrašnjim sukobima na bazi etničke, jezičke, religiozne, kastinske i klasne podeljenosti, u uslovima parlamentarne demokratije i višepartijskog sistema zapadnog tipa, počelo je nicanje političkih partija s najrazličitijim ciljevima, koje su još više cepale društvo. To se dešavalo u vreme kada je iznad svega bilo potrebno jedinstvo svih slojeva društva radi očuvanja tek izvojevane nacionalne nezavisnosti, uklanjanja ekonomske zavisnosti od stranog kapitala i izgradnje usklađenog ekonomskog i društvenog sistema.“

Osetivši da sistemi zapadnoevropskog tipa predstavljaju kočnicu za dalji ekonomski i društveni razvitak, ove zemlje počinju da iznalaze nove oblike demokratije i političkog sistema. Tako se javilo nekoliko teorija o specifičnim političkim sistemima: teorija o direktnoj demokratiji, o nepartijskom političkom sistemu, o frontovskom partijskom sistemu itd. Teorija o direktnoj demokratiji, koja predstavlja vraćanje na neke oblike demokratije iz antičkih vremena, nije realizovana u praksi, za razliku od ovih drugih teorija koje su primenjivane, a i danas se praktično primenjuju.

Na primeru Nepala, Indije i Pakistana autor prikazuje sistem „pančajatske“ demokratije, sistem lokalnih organa vlasti. Međutim, ni jedna od ovih zemalja nije uspela da dosledno sprovede ovaj sistem u praksi. Sličnu sudbinu doživljava i Sukarnov sistem „dirigovane“ demokratije. Prvobitno Sukarno proklamuje ukidanje svih političkih partija i stvaranje širokog političkog pokreta koji bi ujedinio sve društvene slojeve na rešavanju važnih problema u zemlji. Ova njegova ideja nije prihvaćena i ovaj sistem konačno je slomljen vojnim udarom.

Ovi novi oblici demokratije i političkih sistema ispoljili su niz slabosti i pokazali se kao vrlo neprikladni i nestabilni. Autor ističe nekoliko važnih faktora kao uzroke neuspeha novih političkih sistema: nesposobnost da se iznađe najpravilnije rešenje za objedinjavanje centrifugalnih i centripetalnih tendencija; nedosledno sprovođenje agrarne reforme, koja je samo površno zahvatila krupni zemljišni posed; velika zavisnost privrednog razvoja zemalja južne i jugoistočne Azije od stranih kredita i pomoći; nepovoljan položaj ovih zemalja na međunarodnom tržištu, njihova nemoć da na ovom tržištu pariraju razvijenim industrijskim zemljama.

Iz ove kratke analize dr Vere Nikolove o zemljama južne i jugoistočne Azije može se zaključiti da je osnovni razlog lutanja u iznalaženju novih oblika političkog sistema dugogodišnja vladavina kolonijalizma na ovom području. Kolonijalizam je ostavio ekonomske, političke, socijalne i kulturne tragove u ovim zemljama. On je prekinuo nit njihovog samostalnog privrednog razvoja ili ih je jednostrano razvijao kao izvoznice malog broja proizvoda, prvenstveno sirovina, za potrebe sopstvenih tržišta. Na taj način ove zemlje su desetinama godina bile u zavisnom položaju u odnosu na metropole i razvijale se u senci ekonomske, političke i kulturne dominacije kolonijalnih sila.

Rešavanju problema ovih zemalja mogu doprineti sve napredne, socijalističke snage, koje treba da istraju u borbi za demokratizaciju međunarodnih odnosa, za onemogućavanje imperijalističkih i neokolonijalističkih pokušaja da se zadrže neravnopravni odnosi, naročito na ekonomskom polju, što predstavlja ozbiljnu opasnost za dalju sudbinu zemalja u ovom delu sveta.

DRAGICA JANJIĆ

naše teme

U prvom delu dvobroja 7—8 objavljeni su tekstovi Ivana Perića, Stipe Tonkovića, Zlatka Frida, Petra Šegvića i Božidara Gagre, koje su autori izlagali na Savetovanju o aktuelnoj idejno-političkoj situaciji i zadacima komunista u idejno-političkom radu. Savetovanje je organizovala Komisija za idejno-političko delovanje pri Centralnom komitetu Saveza komunista Hrvatske.

Od navedenih autora izdvojili bismo tekst Božidara Gagre *Savez komunista i sredstva javnog i masovnog komuniciranja.* O svojoj temi autor kaže da „izlaganje, koje želi prije svega biti kritičko i poticajno, ima naglasak na neka proturječja politike informacije u nas, na primjedbe o naravi sredstava masovnog komuniciranja, te na mogućnost dosljednog i efikasnog djelovanja SK na tom području". Kada je reč o politici informisanja u nas, autor smatra da takva politika ne može biti parcijalna, a pogotovo ne mogu postojati dve politike informisanja. Autor se pita da li se na području informisanja ostvaruju opšteusvojena načela otvorenosti, javnosti i „primjerene distribucije" i kaže da se na postavljeno pitanje teško može dati pozitivan odgovor. On ističe da se samo u nekim trenucima, obično kriznim, pruža prilika da vidimo kako suzdržavana i zanemarivana informacija pobuđuje pravo dejstvo, opredeljuje i pokreće. Međutim, izvan takvih trenutaka unutarpartijska informacija je spora i linearna. Avangardna i najodgovornija društvena snaga, Savez komunista, ne može delotvorno zastupati politička, organizaciona i idejna načela ako sama ne daje jasan primer njihove primene u sopstvenom delovanju. „Utvrđeno je ne jednom kako su nedosljednosti, slabosti i pometnja među komunistima bili uzrokom ili saveznikom negativnih procesa u društvu. Čak i uz pretpostavku najbolje volje, novine, radio, televizija ne mogu ne odraziti ono što se dešava u Savezu komunista." Govoreći o načinu delovanja Saveza komunista kroz sredstva komuniciranja, autor konstatuje da je ta delatnost praktično proširenje unutarpartijskog, vrlo često forumskog aktivizma. Trebalo bi da bude obrnuto, trebalo bi težiti tome da prostor tih sredstava sve više bude prostor javnog rada komunista. Analizirajući inklinaciju ka tehnokratizmu naših sredstava masovnog komuniciranja, autor primećuje da je parola profesionalizma takođe na liniji tehnokratske alternative. „Parola profesionalizma jest međutim bijeg od odgovornosti u situaciji kad sredstva informiranja nisu nikakvi nepristrasni instrumenti, nego živa, proturječjima iskrižana slika naše stvarnosti: u njoj je novinarska odgovornost integralna." O samostalnoj i socijalistički etičkoj i odgovornoj samoupravnoj delatnosti društvenog izveštavanja autor kaže: „Između poslušnih redakcija i novinara koji vrebaju mig ili nastoje pogoditi misli utjecajnog političara i opozicionara čiju ćemo samostalnost sami izmisliti do prilike kada će se otkriti da je obojen nekom već poznatom bojom birat ćemo savezništvo onog koji promišljeno, dosljedno i odgovorno nastoji pogoditi ciljeve socijalizma prije negoli taktiku ovog ili onog komiteta. Stoga SK ne smije prihvatiti „usluge" bilo koje grupe ili pojedinca koji svoj autoritet ne bi zasnivali na solidnim samoupravnim i profesionalnim kriterijima."

U dvobroju je objavljen i prilog Srđana Vrcana *Marksističko obrazovanje danas.*

Kada se u nas govori o krizi marksističkog obrazovanja, primećuje Vrcan, ne smemo prihvatiti sledeća objašnjenja:

Prvo, takvo objašnjenje koje sugeriše da je savremena kriza marksističkog obrazovanja u nas uslovljena evidentnim nedostatkom institucionalno-organizacionog aparata, nedostatkom obrazovnih ustanova, ili lošim kvalitetom ljudi koji se tim poslom bave, odnosno nedovoljnim materijalnim sredstvima. Oni koji postavljaju takvu dijagnozu krize marksističkog obrazovanja imaju i svoj predlog terapije pa kažu da je sasvim dovoljno poboljšati institucionalno-organizacioni aparat, poboljšati ustanove i osigurati što više materijalnih sredstava ili jednostavno menjati ljude koji su se tim poslom bavili. Za ovu dijagno-

zu i terapiju Srđan Vrcan ima svoj odgovor: „Marksistički orijentirana dijagnoza suvremene krize marksističkog obrazovanja u nas ipak se mora zapitati nije li stagnacija ustanova za marksističko obrazovanje sistemski inducirana i nije li ona samo simptom stvarnog gubitka interesa globalnog društvenog sistema, u njegovim konkretnim a ne čisto formalnim mehanizmima, za marksizam uopće i marksističko obrazovanje posebno, poglavito ako prelazi okvire apologetike."

Ne bi trebalo prihvatiti ni takvo objašnjenje krize marksističkog obrazovanja u kome se težište stavlja na složenost obrazovne i duhovne situacije koju karakteriše znatan pluralizam faktora i još znatniji pluralizam stavova i vrednosti. I zastupnici ovakve dijagnoze imaju svoj predlog terapije u kome kažu da bi savremenu složenu i pluralističku obrazovnu situaciju trebalo dovesti u red pre svega administrativnim, pa čak i represivnim merama. Međutim, oni ispuštaju iz vida, smatra Srđan Vrcan, da nam je potrebno takvo marksističko obrazovanje koje će biti sposobno da se razvija i dokazuje u stalnoj konfrontaciji s različitim stavovima i vrednostima i koje se neće plašiti postojećeg obrazovnog i duhovnog pluralizma.

Treći tip objašnjenja u suštini se svodi na način mišljenja o društvu koji bi se mogao nazvati konspirativnom teorijom društva. Takav način mišljenja primenjen na savremenu krizu marksističkog obrazovanja tu krizu shvata kao rezultat svesnih i namernih mahinacija antimarksistički i antikomunistički raspoloženih pojedinaca. Iz toga sledi terapija: trebalo bi razotkriti, izolovati izvestan broj neprijateljski raspoloženih pojedinaca i sve je rešeno. Ali, jedna stvarno marksistički orijentisana analiza krize marksističkog obrazovanja u nas, primećuje autor, mora se zainteresovati pre svega za ono što je u realnoj društvenoj situaciji omogućilo aktiviranje takvih pojedinaca i grupa i za ono što je doprinelo da njihova antimarksistička nastojanja nađu plodno tle.

Četvrti tip objašnjenja kreće se u okvirima poznate teorije o kraju ideologije. U ovaj tip objašnjenja trebalo bi uvrstiti i ona objašnjenja koja eksplicitno ili implicitno polaze od temeljnog uverenja da je savremena kriza marksističkog obrazovanja u nas u stvari samo prirodna i neizbežna konsekvenca jedne šire, dublje i definitivne krize marksizma kao celovitog pogleda na svet i kao celovitog idejno utemeljenog programa društvene preobražavalačke akcije. Radi se o tome da je i naša zemlja zahvaćena tim opštim istorijskim gibanjem koje ideologije čini suvišnim i zastarelim. U tom kontekstu postoji, navodno, samo jedan jedini izlaz iz sadašnje krize marksističkog obrazovanja u nas: njegovo spontano i prirodno odumiranje, odnosno svesno odstranjivanje kao nečeg što pripada prošlosti. I za ovaj tip objašnjenja Srđan Vrcan ima svoj stav: „Moglo bi se utvrditi na jedan opći način da je ono što se u nas nedavno događalo u znaku tobožnjeg kraja i odumiranja ideologije dalo na djelu veoma uvjerljive argumente u prilog općeg stava da je vizija razvijanja jedne racionalne i kritičke svijesti i samosvijesti kao bitnog aspekta političkog života i moguće društvene akcije očito utopističke naravi, te da svaka društvena akcija, koja želi zbilja biti djelotvorna, mora operirati ili se barem oslanjati na izrazito ideologiziranu svijest u najgorem smislu te riječi, tj. prije svega na očito sakralizirane, mitologizirane, mistificirane i dogmatizirane sadržaje duboko iracionalne naravi; tako je jedini mogući izbor, koji se uvijek iznova nameće, samo izbor između različitih oblika sakralizacije, mitologizacije, mistifikacije, dogmatizacije i karizmatizacije. A to je, razume se, i jedan od najsnažnijih argumenata u prilog suvremenih varijanti staljinističkog načina mišljenja, te protiv Marxovih koncepcija o ulozi teorije i ideja u revolucionarnoj akciji radništva."

ANA ANDRIĆ

ПОГЛЕДИ

Broj 3 sadrži sledeće tekstove: *Neki sociološki aspekti tehnološkog napretka* mr Tomislava Čokrevskog, *Društveno-ekonomski značaj proizvodne kooperacije u poljoprivredi* Vanča Burzevskog i *Položaj starih na selu i socijalni konflikti* dr Matije Goloba. Međutim, posebnu pažnju privlači tekst dr Dimitra Mirčeva i dr Milana Nedkova *Politički konflikti i cezarizam u opštinama.*

Ovaj tekst predstavlja teorijsku analizu nekih političkih i društveno-kulturnih aspekata pojave političkih sukoba u komunama u SR Makedoniji, kao i korak u rasvetljavanju mehanizma njihovog odvijanja. Do pojave političkih sukoba u makedonskim komunama došlo je pre desetak godina, ili, tačnije, u vreme vidljive i široke demokratizacije društvenog i političkog života, u vreme radikalne destrukcije etatističko-birokratskih odnosa i snažnog kreiranja ekonomskog, političkog i samoupravnog subjektiviteta komuna. U vakuumu koji nastaje defanzivom birokratskog etatizma i sporim probijanjem samoupravljanja dolazi do konstituisanja novih društvenih snaga koje menjaju tradicionalnu socijalnu i političko-kulturnu fizionomiju makedonskih opština. Novonastale snage koje se identifikuju sa inteligencijom i kvalifikovanim radništvom postaju svesne neophodnosti društvenih promena i osećaju se sposobnim da te promene ostvare. One se suprotstavljaju već uspostavljenim normama političkog življenja u opštinama, tradicionalnom i postojećem aranžmanu distribucije moći, dominaciji određenih interesa i postaju nosioci inoviranog profila društvenog sistema. Međutim, po mišljenju autorâ, izgrađivanje takvog profila bilo je onemogućeno u velikoj meri zastarelom i rigidnom političkom i upravljačkom organizacijom iz ranije faze socijalizma. Suočavanje postojećih barijera sa inovatorskim težnjama novih društvenih snaga dovodi do napetosti koja u povoljnim uslovima rađa konflikte. Jedan od uslova za aktiviranje elemenata konflikta je, kako ističu autori, zatvorenost komune. U zatvorenoj i kruto strukturiranoj opštini konflikt će biti ne samo intenzivan, nego će i po logici oligarhijskog vladanja dobiti oblik borbe za vlast i moć. Naime, to će biti konflikt u kome će se jedni angažovati u osvajanju vlasti i pozicija moći, dok će drugi nastojati da zadrže te pozicije i eliminišu ili bar neutrališu svoje protivnike. Konačno, konflikt defigurira svoju objektivnu osnovu, ne ograničava se samo na pitanja zbog kojih se pojavio, već oživljava niz ranijih napetosti. Priključivanje ranijih latentnih uzroka postojećem konfliktu vodi ne samo intenzifikaciji, već i totalizaciji toga konflikta. U vezi s tim autori ističu da je „takvo oblikovanje (konflikta) posledica odbijanja da se učine adaptacije u društvenoj organizaciji i u isto vreme posledica mogućnosti akumulacije nerešenih sukoba koji dovode ili će dovesti do jačih erupcija".

To bi bila i objektivna osnova pojave političkih sukoba. Naime, sve ostale osnove su marginalne ili izvedene iz ove najznačajnije.

Dalja analiza ove pojave sve više potvrđuje činjenicu da ovi konflikti, poznati u javnosti kao „opštinski slučajevi", nisu samo prost fragment tekućih političkih kretanja, već izražavaju neke dublje protivrečnosti u okviru naših društvenih i političkih odnosa. U toj analizi autori konstatuju da je homogenost, odnosno nehomogenost političkog rukovodstva, koja se manifestuje kroz jedinstvo i harmoniju nosilaca najvažnijih funkcija u opštini, najsigurniji indikator postojanja konflikta, koji prerasta u političko sredstvo rigorozne destrukcije društvenih barijera progresa. Nehomogeno političko vođstvo je najsigurniji dokaz prelaska latentnih elemenata konflikta u aktivno stanje. Dehomogenizacija političkog vođstva, kao najrelevantniji simptom otvorene manifestacije konflikta, obično počinje ideološkom diferencijacijom i manifestuje se, po pravilu, u stvaranju koterija. U sastavu koterija mogu se razlikovati tri sloja: (a) članovi opštinskog političkog vođstva, (b) rukovo-

dioci organizacija udruženog rada i (c) politički ljudi iz opštine angažovani na javnim funkcijama u republici ili federaciji. Jezgro koterija ipak. po pravilu, čine politički ljudi iz opštinskog rukovodstva; oni su najmarkantniji članovi koterija čak i onda kada u stvari nisu najznačajniji. Antagonizam koterija u osvajanju dominantnih pozicija vlasti i uopšte političkih pozicija prerasta u neprijateljstvo, to jest dobija oblik političkog sukoba koji ne mora da traje konstantno, ali zato stvara atmosferu kojoj nedostaje mir, socijalna harmonija, politička stabilnost.

Autori ističu da je koterijska borba u stvari borba bez određenog kodeksa i određenih pravila (sve što je moguće, dopušteno je). Same koterije poznaju pravila političkog života i teže ideološkoj i društveno-političkoj legitimnosti koja im je potrebna (a) da bi prikrile svoje egoističke, partikularističke interese i pojavile se kao nosioci opštih vrednosti i načela i (b) da bi diskvalifikovale svoje protivnike. Koterije su zainteresovane da svoje ciljeve ostvare što brže i efikasnije jer prolongiranje konflikta nužno vodi kompromitovanju koterije, demaskiranju njenih pravih ciljeva u političkoj akciji.

Teorijski govoreći, konflikt koterija može biti realističan i nerealističan. Kod realističnog konflikta postoji neki vid funkcionalne alternative u pogledu izbora i upotrebe sredstava, dok kod nerealističnog vida takva alternativa ne postoji. Naime, kod realističnog vida bitno je ostvarenje cilja, a sredstva treba da budu u funkciji tog cilja, odnosno da služe osvajanju pozicija moći i prestiža. Irealistični elementi konflikta insistiraju posebno na relevantnosti završnih oblika konflikta koji jednoj od koterija obezbeđuju dominantne pozicije u centrima vlasti i moći. Govoreći teorijski i šematizovano, po prestanku konflikta moguće su tri solucije: (a) dominacija jedne koterije, (b) kompromis kao posledica relativnog ekvilibrizma moći antagonističkih grupa i (c) eliminisanje antagonističkih koterija i pojava treće, neutralne političke grupe ili eliminisanje koterijskog oblika političke akcije iz političkog života opštine, odnosno početak razvijanja autentičnog, demokratskog političkog života u formalnim centrima vlasti i političkog odlučivanja.

Drugi problem kome autori ovog priloga posvećuju pažnju jeste ponašanje građana u uslovima „opštinskih slučajeva". Ono je apatično i neutralno ne zbog toga što konflikt ne tangira njihove interese, nego zbog podaničkog mentaliteta, zbog stečenog uverenja da je politika, ipak, stvar drugih.

Na kraju ovog teksta autori razmatraju mogućnosti prevazilaženja političkih konflikata u opštinama u SR Makedoniji i ukazuju na odsustvo autonomnih političkih akcija za okončanje konflikata. Vladajuća norma našeg političkog delovanja u konfliktnim situacijama bila je i ostala verovanje da će se konflikti u opštinama razrešiti samoupravnom i autonomnom političkom akcijom. Pokazalo se, međutm, da ne postoje ni najosnovnije premise za početak tih autonomnih akcija. Građani i njihove organizacije nisu spremni za samostalno rešavanje konflikata, što dovodi do produženja njihovih dejstava i veoma često do njihovog obnavljanja. U razrešavanju konfliktnih situacija često se zaboravlja uloga koterijske konstelacije koja ima svoju dijalektiku življenja, odnosno odvijanja i koja je upućena na akciju bez mnogo skrupula u odnosu na rivalsku koteriju. Nema sumnje da je oportuna ona intervencija sa strane koja je inspirisana potrebom (a) da se budi i stimulira javno mnenje u opštini i (b) da se onemogući nastajanje koterijskih borbi.

Opština ne može da bude stabilna ukoliko i šira društvena zajednica nije stabilna, ali je tačno da i te šire društvene zajednice ne mogu da budu politički stabilne ukoliko u opštinama cezarističke akcije ostaju dominantan oblik političke akcije i političkog života.

Iz svega se vidi da atribut progresa, koji je, normalno, vezan za nove snage, nije automatski rezervisan za njih i svaku njihovu akciju u politici. To znači da, ukoliko društveni mir, harmonija i mobilnost nisu alternative konfliktnih situacija, nove socijalne snage ne mogu da se predstave kao društveno progresivne ako

rušeći jednu strukturu moći stvaraju drugu. Cilj i logika društvenog kretanja nije stvaranje novih centara moći i njihovo održavanje, već uklanjanje određene strukture moći uopšte.

SNEŽANA JAKIMOVSKA

Savremenik

Povezujući u naslovnoj temi kič sa avangardizmom, oktobarski broj časopisa „Savremenik" predstavlja pokušaj da se kič kao kulturni i društveni fenomen osvetli sa jednog ponovo neočekivanog stanovišta. Neočekivanog stoga što se avangardizam u početku smatra suprotnim stajalištem, a na kraju se pokazuje kao prostor mogućeg, verovatnog čak, širenja kiča.

Naslov teksta Klementa Grinberga — *Avangardizam i kič* identičan je naslovu ovog tematskog broja. Pored ovog, tekstovi Đila Dorflesa *(O prirodi kiča)*, Abrahama Molea *(Otuđenje i kič: čovek i stvari)* i dr Gorazda Makarovića *(Kič — šta je to?)* doprinose da pristup ovoj temi bude kompleksniji nego što je to običaj na našim kulturnim tribinama. Ovo treba reći zbog toga što su naše diskusije često u ovim pitanjima bile lišene teorijske relevantnosti.

Avangardizam i kič Klementa Grinberga je esej o raspadanju evropskog kulturnog kruga. „Rušenje spomenika započinje" — reći će Grinberg na kraju svog eseja. Da li je to njegovo pesimističko odustajanje pred temom čije razrešenje ne može da sagleda?

Kič je jedan od „rušilaca spomenika". Odmah na početku pokazuje se i prvi paradoks: kič egzistira baš na osnovu jedne zaokružene kulturne tradicije i njene proizvode eksploatiše kao sirovinu.

U ulozi aktivnog razarača, kritičara, avangarda se na drugoj strani pokazuje kao plod jedne superiorne istorijske svesti. Ona želi da postane oblik rađanja nove kritike društva, neka vrsta nove istorijske kritike. Pokazati jasno čemu se *ne pripada*. Boemi u prvom svom javljanju istoznačni sa avangardistima, to i svojim ponašanjem pokazuju. Njihovo odustajanje da svest opterete politizirajući je svojevrstan je oblik politizacije. Svest o odustajanju time postaje *svest o i čin nepristajanja*.

Avangardista u svojoj usamljenosti pokušava da imitira boga. Reč imitirati podrazumeva specifičan oblik imitiranja same imiticaje. Umetnik se stavlja u ulogu slobodnog stvaraoca. On pokušava da iz ničega stvara samodovoljna, sama sobom definisana dela bez smisla. Kao sama priroda! Sadržaj i forma su tu nerazlučive činjenice jer to njihova validnost podrazumeva. Spoljni uticaji su nevažni. Smisao van same kreacije se ne traži. Umetnik se (da li?) neminovno okreće samo svom delu. Džojsov Uliks je delo o delu, kreacija o kreaciji.

Kad govori o avangardistima, Grinberg objašnjava nadahnuto ovaj fenomen: „Novo i uzbudljivo u njihovoj umetnosti kao da proizilazi iz apsolutne usredsređenosti na iznalaženje i komponovanje novih prostora, površina, oblika i boja itd., što vodi negiranju svega što se u pomenutim faktorima bar ne naslućuje." Sa tog stanovišta insistiranje na promeni forme dobija oblik i značenje prave kreacije. Grinberg uopštava čitav fenomen konstatacijom: „specijalnost avangarde za oblast avangarde".

Implikacija takvog stava je — nekomunikativnost. To je ozbiljan kamen spoticanja: ni jedna se kultura ne može razvijati bez materijalne i društvene baze. Bez stabilnog izvora prihoda. Avangardu su napustile mase, koje kao da nemaju sluha za nepotvrđene kulturne vrednosti. Vladajuće klase okreću leđa avangardi, koja je verovala da se otcepila od društva iako je za njega ostala vezana pupčanim vrpcama od zlata.

Avangardisti to predosećaju i — postaju *pitomiji*. Zbog toga avangardističko osporavanje kulturne tradicije nije niti može, istorijski uzev, biti fatalno.

Kič kao oblik razaranja je mnogo efikasniji: njegovo rušenje spomenika, tačnije, njegova erozija mnogo je ubitačnija za grčki mermer u osnovama evropskog kulturnog kruga. Kao proizvod industrijske kulture, kič nastaje tako što se kulturna baština, već afirmisan proizvod, odnosno rezultat jedne kulturne tradicije u obliku sirovine, prinosi na žrtvenik industrijske trake za ceđenje soka. Na drugom kraju trake gomilaju se kič predmeti, osiromašene i pojednostavljene, maksimalno olakšane poslastice za građansko stanovništvo koje je izmislilo dosadu. Ti sasušeni kulturni praškovi neće od svojih mušterija tražiti ništa drugo do njihov novac. Čak ni njihovo vreme. Krug je tu zatvoren i iz njega izlazi samo profit.

Baš zbog svoje ispražnjenosti koja ne ranjava gledaočevu, potrošačevu pospanost kič se pokazuje kao pogodno sredstvo za manipulaciju masama, bilo u svrhu sticanja profita bilo radi ostvarenja još opasnije, političke manipulacije.

Odgovor na ovu tvrdnju nalazimo u tekstu *Otuđenje i kič: čovek i stvari* Abrahama Molea. Kič je pre pridev nego imenica, kaže Mole. U tom odnosu čoveka i stvari kič se pojavljuje u obliku recepta za sreću — ucena srećom postaje ucena kičom. Ne postoje stvari koje po sebi predstavljaju kič. *Ne postoji kič-predmet, postoji kič-način.* Mole razlaže sistem odnosa čoveka i stvari predočavajući nam čitavu jednu sistematiku na osnovu koje on izdvaja nekoliko kvalitativno različitih načina odnosa čoveka i predmeta. *Asketski* način po principu distance ističe „ideal belo okrečenog zida“ kao sliku jedne estetske strogosti i introvertnosti. *Hedonistički* način podrazumeva predmetnu čulnost i otvara vrata reklami. *Agresivni* način kao mogućnost stvaralaštva nudi pražnjenje, a postaje dobra i poželjna zamena zastarevanju. *Prisvajajući* način, svojstven zelenašu, dovodi do jednog imaginarnog čina potvrde volje za moć kroz stvari koje se poseduju. *Nadrealistički* način otkriva u stvarima jednu dimenziju čudesnosti, a postiže se približavanjem predmeta izašlih iz njihovih uobičajenih okvira. *Funkcionalistički* način afirmiše racionalne dimenzije stvari i odnosa.

Sve ovo Mole nabraja da bi na kraju konstatovao da *kič-način* predstavlja svojevrsnu sintezu prethodnih stavova. Pri tom treba dodati jednu novu dimenziju — sklonost ka dekoraciji kao dodatak. Ne radi lepog, već radi njegove zamene — užitka. Karakteristično je da kič na neki način baca u drugi plan asketski i destruktivni stav kao prestroge. Građanin iz doba kiča troši kulturne proizvode u sistemu lišenom značenja, pa i mentalne koherencije.

U tekstu *Kič — šta je to?* dr Gorazd Makarovič prepoznaje kič u onom kulturnom momentu kada malograđani brzo odbacuju vrednosti koje su doneli sa sobom iz sela. U svom nastojanju da imaju kulturu približnu onoj koja se po njihovoj predstavi može nazvati gradskom, ograničeni materijalnim mogućnostima, oni otvaraju vrata potkulturi — kiču kao proizvodu *za* tržište. Publika ne želi kič, već samo kulturu koja njoj odgovara. Njena tražnja je stvorila kič, ali je i pojava kiča dalje formirala ukus te publike.

Makarovič u rasprostranjenosti kiča vidi sliku jedne pojave čije se širenje ne da zaustaviti. Intelektualne proteste protiv kiča on naziva borbom skrivenog kiča protiv vulgarnog. On kaže da sistem zapadnog civilizacijskog obrazovanja daje omladini podjednako jednostranu sliku sveta kao što to čini i kič.

Kič je istorijska, a nikako neka nadvremenska kategorija. Danas je on svedočanstvo o duhu jednodimenzionalnog čoveka, čiji duh, pasiviziran, stvara jednu lažnu sliku sveta. Mole veću opasnost vidi u skrivenom kiču zbog toga što je on pogodniji za manipulaciju potrošačima i zbog toga što je oficijelno protežiran.

Đilo Dorfles u tekstu *O prirodi kiča* oslanja se na Gicovog kič-čoveka, čoveka bez ukusa, koji je u otporu prema hermetici savremenih umetničkih dela. Dodir sa problemom avangardizma je ovde ponovo, kao i kod Grinberga, podvučen. Ali tupost kič-čoveka nije okrenuta samo prema avangardističkoj umetnosti, već

i prema starim, „teškim“ umetnostima. Remek-dela ljudske kulture ostaće pred tom svešću samo predmet radoznalosti. List i Šopen će biti popularni kao kompozitori sentimentalnih pesmica. Delo će se u svrhu zadovoljavanja te radoznalosti izvlačiti iz svog prirodnog i iz svog umetničkog konteksta, pa će se desiti i takav apsurd da Đokonda Leonarda da Vinčija posluži kao izvrsna reklama za mladi sir. Danas nam se zbog tog izdvajanja iz konteksta može učiniti kao kič i neka Leopardijeva pesma. Kič donekle nudi informativnost, ali to je daleko od umetničkog utiska. Gledanje reprodukcije je daleko od pravog proživljavanja. Kič u svrhu informativnosti, a i radi povećanja efekta često koristi snobizam kao svog trgovačkog putnika, pa teži ka integraciji sa elitnom kulturom. Naravno, ova poslednja se toj integraciji protivi kao što se protivi i standardizaciji, ali taj njen otpor često dolazi sa zakašnjenjem tek kada je lažni avangardizam razobličen. Iz tog otpora proističe i „kič kulturne elite“, čiji proizvodi u tom slučaju poprimaju izgled trika, gega. Kič ne štedi nikoga, ni narodne mase ni one koji se smatraju pristalicama najčistije avangardne kulture.

MILAN MILOŠEVIĆ

treći program

Prolećna sveska „Trećeg programa“ donosi, pored ostalih vrlo zanimljivih članaka, i tekst Kire Gligorova pod naslovom *Ekonomija i politika*. Našu pažnju je privukao i pokušaj redakcije „Trećeg programa“ da se diskusijom o samoupravnoj robnoj privredi angažuje na izučavanju ove materije. Jedan od razloga za organizovanje te diskusije bilo je i prisustvo poznatog američkog ekonomiste prof. Jaroslava Vaneka, koji je svojom knjigom *Opšta teorija samoupravne tržišne privrede* pobudio veliko interesovanje za samoupravnu robnu privredu, a samim tim i za Jugoslaviju, njen privredni sistem i ekonomsku politiku, koja mu je, kako je sam izjavio, poslužila kao jedna od osnovnih inspiracija za njegovu teoriju.

Pre diskusije o samoupravnoj robnoj privredi redakcija je objavila tekst Jaroslava Vaneka *Osnovna obeležja samoupravne privrede*, koji je posebno pisan za ovu priliku. Pošto je izneo osnovne karakteristike samoupravne privrede, autor ističe da radničko samoupravljanje predstavlja princip zasnovan na integralnom aktivnom ljudskom učešću, što znači da je u oštrom sukobu sa upravljanjem i kontrolom od strane vlasnika kapitala, koji najčešće i nisu humano zainteresovani i aktivno uključeni u proizvodnju. Radničko samoupravljanje, po autorovom mišljenju, pruža preduslov za istinski jedinstveno i besklasno društvo. Ono je poboljšalo status i dostojanstvo ljudskog rada i aktivnosti. U aktivnom učešću u radničkom samoupravljanju Vanek vidi možda i jedini izlaz iz alijenacije radnih ljudi u industrijskom društvu.

U vreme stvaranja ove studije njena osnovna inspiracija bio je jugoslovenski privredni sistem, koji je, po rečima samog autora, u potpunosti prihvatio sistem radničkog samoupravljanja. Ali, danas se u svetu čine i drugi pokušaji u pravcu radničkog samoupravljanja i u socijalističkim i u nesocijalističkim zemljama. To je razlog što studija u daljoj razradi nije mogla da se bavi samo Jugoslavijom.

Jaroslav Vanek bio je prvi učesnik u diskusiji na skupu naših ekonomista o samoupravnoj robnoj privredi. Iz njegovog izlaganja odabrali smo neka razmišljanja o samoupravp-

nom preduzeću kao kamenu temeljcu samoupravne privrede. U tom kontekstu Vanek kaže da je potrebno da najpre pogledamo preduzeće i ono što bi on nazvao „efikasnošću namene sredstava unutar preduzeća". Postoji veoma važna grupa uslova unutar samog preduzeća. Prvi faktor je maksimalna produktivnost, koja predstavlja uslov za tržište na kome preduzeće kupuje ili prodaje svoje proizvode. Drugi faktor, na kome Vanek naročito insistira i koji se nadovezuje na faktor maksimalne produktivnosti, jeste faktor optimalnog iskorišćenja. Ovi faktori, pod pretpostavkom maksimizacije dohotka po radniku, predstavljaju garanciju da će preduzeće dostići efikasne razmere privređivanja.

Z. S.

CENA 5 DINARA

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

1972 11-12

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.
SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 50 dinara.
Za inostranstvo 8 USA dolara.
Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 608-1-270-1, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Grafičko preduzeće »Prosveta«, Beograd, Đure Đakovića 21.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

GODINA XV 1972 BROJ 11-12

SADRŽAJ

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

SAVEZ KOMUNISTA I OMLADINA

Treća konferencija Saveza komunista Jugoslavije je raspravljala o jednoj temi: o borbi Saveza komunista za socijalističku usmerenost i aktivno učešće mlade generacije u razvoju samoupravnog socijalističkog društva. To je, u pravom smislu reči, bila tematska konferencija, pa je svoj glavni predmet i mogla svestrano da razmatra, odnosno da savremene probleme mlade generacije najšire postavi i prema njima se sasvim precizno odredi ne zanemarujući gotovo ni jedan relevantan aspekt ukupne životne situacije naše omladine.

Imajući sve to u vidu, kao i činjenicu da je Konferencija trajala tri dana, da je na njoj govorilo preko stotinu delegata, može se reći da je ona gotovo u potpunosti ispunila sva očekivanja. Predsednik Saveza komunista Jugoslavije je još na samoj Konferenciji, a i posle nje, veoma pozitivno ocenio njen rad. Stoga je zaista veoma teško nešto novo reći na temu o omladini, bar u ovom trenutku, ali možda nije nekorisno snažnije istaći pojedine već poznate i usvojene stavove i dati im podršku.

I

Kad god se u političkom pokretu radničke klase raspravljalo o omladini i takozvanom omladinskom pitanju, uvek su bila prisutna tri glavna aspekta: (a) odnos avangarde prema mladoj generaciji, (b) specifičnosti položaja omladine u revolucionarnom pokretu, njena idejno-politička opredeljenja i (c) način okupljanja i organizovanja omladine u pojedinim etapama razvitka.

Zalaganje za što veću prisutnost omladine u Boljševičkoj partiji Lenjin je podizao na nivo „prirodnog" principa jer komunistička partija kao partija koja vodi socijalističku revoluciju ne može uspešno da izvede taj čin bez svestranog učešća i podrške mlade generacije. „Mi smo partija budućnosti — govorio je Lenjin — a budućnost pripada omladini."

Ta Lenjinova misao se potvrdila u oktobarskoj revoluciji jer se i Boljševička partija u samoj toj revoluciji realizovala kao partija budućnosti. To je bio slučaj i sa Komunističkom partijom Jugoslavije i revo-

lucijom koju je ona izvela.[1] Avangarda radničke klase, prema tome, postaje istinska partija budućnosti samo ako je prožeta i nošena idejom o pobedi socijalizma i naoružana strategijom i taktikom kako da se ta pobeda izvojuje. Razume se, u naše vreme kada je socijalizam postao stvarnost u nizu zemalja i kada je poprimio karakteristike svetskog procesa, nije dovoljno samo prihvatati ideje socijalizma, nego ih treba i ostvarivati, odnosno avangarda se mora stalno potvrđivati kao vodeća idejna snaga koja „prednjači ostaloj masi proletarijata". To idejno-teorijsko prednjačenje i stalno potvrđivanje vodeće uloge avangarde u praksi je osnovno merilo na osnovu kojeg se može zaključiti da li se avangarda uvek iznova, na svakoj etapi revolucije, reprodukuje kao partija budućnosti ili stagnira i zapetljava se u pragmatičkoj realnosti svakidašnjice vukući se na repu revolucionarnih događaja i procesa. To znači da, ako avangarda zataji, ako se u datim društveno-istorijskim uslovima borbe radničke klase svoje zemlje uspešno ne potvrđuje, tada i teza o avangardi kao partiji budućnosti pada, a sa njom i teza da omladini a priori pripada revolucionarna budućnost.

Otuda i stav da je takozvano omladinsko pitanje u političkom pokretu radničke klase uvek bilo eminentno pitanje same avangarde, problem ostvarivanja njene vodeće idejno-političke uloge i jasnih revolucionarnih vizija budućnosti. Avangarda, dakle, svojim primerom, svojom revolucionarnom praksom i svojim idejnim i akcionim jedinstvom stvara sve bitne pretpostavke i za pristupanje mladih ljudi u članstvo avangarde i za njihovo šire uključivanje u sve revolucionarne tokove koji vode socijalističkom preobražaju društva. Treća konferencija je na izvestan način ipak zaobilazila tu temu ili ju je samo usput doticala, što je konstatovao i drug Tito:

„Kad govorim o svojim impresijama, dozvolite mi da iznesem — ne bih rekao zamjerke — već da meni nešto ovdje fali. Naime, u diskusiji je premalo bilo konkretnog iznošenja izvjesnih otpora koji se još pružaju u Savezu komunista njegovom bržem ideološkom i organizacionom učvršćenju. O tome je ovdje malo govoreno. No, ja znam da ste vi upoznati sa Pismom i da će taj propust biti nadoknađen time što ćete vi zaista izvršavati ono što je u Pismu navedeno, da ćete, u prvom redu, raditi na tome da mi čim prije osposobimo Savez komunista da bude jedinstven. A i ovdje se pokazalo da mi ne treba da se bojimo za Savez komunista; i ova Konferencija je pokazala da je on jedinstven. Ali, još ima ljudi koji ne odgovaraju potrebama današnjeg društvenog razvitka u našoj zemlji, i trebalo bi da se maknu, da dođu drugi, mlađi ljudi. I ne samo u Savezu komunista, nego i van njega. Na razne položaje društvenog djelovanja treba da dolaze novi ljudi, tamo gdje stari više nisu u mogućnosti da odgovaraju, a mnogi su i iznevjerili principe koji su zapisani u našem Programu."[2]

---

[1] Osnovna vojska naše revolucije, koja je imala oblik narodnooslobodilačkog rata, bila je omladina. Oko 75% učesnika NOR-a bili su ljudi mlađi od 25 godina, a među palim borcima bilo je oko 100.000 članova SKOJ-a. Prosek starosti milion i sedam stotina hiljada žrtava rata iznosio je 22 godine.

[2] *Treća konferencija Saveza komunista Jugoslavije*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1972, str. 9—10.

U Savezu komunista, dakle, treba najpre srediti stanje i osposobiti ga tako da zaista može služiti primerom mladoj generaciji. Ukoliko to izostane, ukoliko se proces njegove idejne i akcione konsolidacije bude odlagao i razvlačio u nedogled, u tom slučaju će i vrlo vredni zaključci Treće konferencije manje ili više ostati nerealizovani.

II

Na tezu o avangardi kao partiji budućnosti Lenjin nadovezuje još jednu. „Mi smo — kaže on — partija novatora, za novatorima najradije ide omladina."

Avangarda i postaje partija budućnosti upravo zbog toga što je ujedno i partija „novatora", što radikalno menja postojeći i pozitivno izgrađuje novi svet. A omladina najradije ide za „novatorima" i „novotarijama" zbog toga što nije opterećena predrasudama i avetima prošlosti, što je više okrenuta budućnosti jer je lakše razume i shvata. Omladina je manje sklona idealizaciji prošlosti, većinom nije tradicionalistička, ali to ne znači da ona odbacuje svaku tradiciju. Naprotiv, ona treba da neguje i da se vaspitava na svetlim i revolucionarnim tradicijama svoga naroda.

Omladina, razume se, može sve to biti, ali i ne mora. Sve zavisi od toga o kakvom je društvu reč, o kojim se i kakvim „novatorima" i „novotarijama" radi, odnosno koje i kakve društvene i idejno-političke snage vrše presudan uticaj na nju. Stoga je više nego pogrešna aprioristička teza o tome da je omladina sama po sebi revolucionarna, a po nekim shvatanjima čak i najrevolucionarniji deo društva. Jer prednosti svake nove generacije u odnosu na prethodne su ipak samo uslovne i latentne, a ne apsolutne. Ostati na ovom poslednjem, apriorističkom stavu znači pasti na pozicije biologističkog shvatanja društva i njegovog razvitka, sa kojim se progresivna društvena teorija obračunala još u prošlom veku.

Slične teorije i teorijice se javljaju i danas. U pojedinim raspravama se, na primer, tvrdilo da su vitalni interesi društva i omladine potpuno identični. Neka najopštija saglasnost ciljeva, bar kad je reč o većini omladine, nesumnjivo postoji, ali decidirano ostati na tom stavu ne znači ništa drugo do tvrditi da je omladina nekakva homogena socijalna grupacija, čak poseban društveni sloj, kako to neki pojedinci kažu. Suvišno je polemisati sa takvim shvatanjima kad se zna da je i omladina, kao i društvo, heterogena u svakom pogledu, a pre svega u klasnom i idejno-političkom smislu. Slično bi se moglo reći i za poistovećivanje interesa radničke klase i omladine, odnosno za tezu da je položaj radničke klase i omladine jednak.

Opštim ocenama i formulama o omladini mnogo se ne postiže. „One su vjerovatno privlačne za objašnjenja i opravdanja, ali ne i dovoljne za pravo razumijevanje stanja, a pogotovo za njegovo razrješavanje i preduzimanje mjera. Često se konstatuje da je omladina ili bar većina opredijeljena za samoupravni socijalizam, što je i vrsta pohvale omla-

dini, ali ipak samo jedna datost, svakako veoma značajna. Upravo je neposredna i stalna odgovornost svih progresivnih snaga da se istrajno bore za samoupravno-socijalističku usmjerenost mlade generacije. Jer, ako se prodre ispod površine institucija i faktičkog stanja političkog sistema, ako se hoće da uhvati sva gustina i cjelina zbivanja, odnosa i protivurječnosti, a u njima položaj omladine kao specifične socijalne grupacije, kako neki definišu, onda se tek može utvrditi pravo stanje, realan raspored političkih snaga, dejstvo ekonomsko-društvenih odnosa na omladinu i omladine na društveno-ekonomske i političke odnose."[3]

Iako je Savez komunista omladini uvek pridavao veliki značaj, on nema nikakvog razloga da je idealizuje, pogotovu ne danas, mada se ne može reći da i u njegovim redovima nema pojedinaca koji putem idealizacije mlade generacije i svega što se u njoj zbiva u stvari pokušavaju da politički manipulišu njome.

„Ne mogu se — rekao je Krsta Avramović — zatvarati oči pred činjenicom da ni mladi ljudi nisu imuni na idejne uticaje suprotne ideologiji Saveza komunista Jugoslavije i na društveno-politička ponašanja tuđa prirodi i pravcima razvoja samoupravnog socijalističkog društva. Savez komunista ima utoliko veću odgovornost da se bori za marksističko i socijalističko opredeljenje omladine i zato što mladi ljudi tek formiraju svoje predstave i poglede, svoja uverenja, norme ponašanja, što su u procesu sticanja vlastitih životnih i političkih iskustava.

U praksi je potvrđeno da je najveći deo omladine za samoupravno-socijalistički kurs društvenog razvoja. Međutim, zbog nerazvijenosti samoupravnih društvenih odnosa u mnogim sredinama, veliki delovi omladine nisu uključeni u tokove samoupravnog odlučivanja. Zastoji u razvoju i otpori učvršćivanju i produbljivanju samoupravljanja, jačanje tehnokratsko-monopolističkih i drugih birokratskih centara ekonomske i društvene moći, otupljivanje klasnog kriterijuma u politici i praksi Saveza komunista — sve je to izazivalo kolebanja u radničkoj klasi i društvu, pa i među omladinom. U tim uslovima, i u redovima omladine došlo je do jačanja uticaja Savezu komunista protivničkih ideologija — buržoaskih i sitnoburžoaskih, tehnokratskih i dogmatsko-birokratskih, sve do lažnog ultraradikalizma, buržoaskog liberalizma i nacionalizma."[4]

III

Činjenica da avangarda svojim primerom, to jest stalnim potvrđivanjem i doslednim ostvarivanjem svoje vodeće idejno-političke uloge u praksi, vrši presudan uticaj na omladinu nikako ne znači da je i takozvano omladinsko pitanje automatski skinuto sa dnevnog reda. Jer ni tada socijalistička usmerenost omladine ne mora biti unapred zagarantovana, za nju se treba neprestano, pa i posebno, boriti i u redovima same

---

[3] Dušan Ičević, *Omladina u samoupravnim odnosima*, „Socijalizam", br. 10/1972, str. 1104—1105.

[4] *Treća konferencija Saveza komunista Jugoslavije*, cit. izd., str. 21.

mlade generacije. Istina, nema ni jednog značajnijeg problema u društvenom životu koji se ne tiče i položaja i perspektive omladine, kao što nema ni jednog značajnijeg „omladinskog pitanja" koje nije društveno i za čije rešavanje nisu odgovorne vodeće snage društva, a pre svega Saveza komunista.

Treća konferencija je to dobro konstatovala, ali je ujedno i utvrdila da nagomilani problemi u nekim oblastima društvenog života nešto više tangiraju mladu generaciju upravo zbog toga što je ona tamo najviše i zastupljena. To je, na primer, slučaj sa celokupnim sistemom vaspitanja i obrazovanja, nejednakim uslovima školovanja koji nastaju kao rezultat neopravdanih socijalnih razlika, zatim sa zapošljavanjem, kadrovskom politikom, narodnom odbranom itd.

Svi ti „specifični" problemi, kao i putevi njihovog rešavanja, detaljno su utvrđeni u Rezoluciji Treće konferencije, pa nema potrebe da se o svima njima ovde posebno govori. Zadržali bismo se, ipak, na nekim aspektima borbe za razvijanje socijalističke svesti mlade generacije.

Tu spada pre svega marksističko obrazovanje, odnosno obezbeđivanje naučno-marksističke zasnovanosti nastavnih sadržaja u celini, jačanje idejne i vaspitne funkcije svih vrsta škola, što kvalitetniji udžbenici, moralna podobnost nastavnog kadra itd. O tome se, uostalom, dosta raspravljalo u poslednje vreme, a posebno o marksističkom obrazovanju u srednjim i višim školama i na fakultetima.

Često se, na primer, konstatuje da marksizam nije dovoljno zastupljen na univerzitetima. To je tačno, ali se uzroci tome ponekad traže isključivo u okviru visokoškolskih ustanova, u subjektivnim slabostima, u samim profesorima. To je, međutim, samo deo istine jer marksizma nema dovoljno u nastavno-obrazovnom procesu u velikoj meri i zbog toga što ga nema dovoljno ili ga ima u iskrivljenom vidu u mnogim oblastima društvenog života, odnosno što realni život i svakodnevna praksa u društveno-ekonomskim i političkim odnosima u mnogo čemu odstupaju od pojedinih kapitalnih načela marksizma. A realni odnosi u društvu se, u krajnjoj liniji, odražavaju i na celokupan nastavno-obrazovni proces.

Ima, razume se, i loših udžbenika. Ali, njihova glavna mana u većini slučajeva nije toliko u tome što sadrže marksizmu tuđe idejne koncepcije, nego pre svega u frazerskoj apologetici i glorifikaciji postojećih odnosa i borbe za izgradnju socijalističkog društva u celini. Umesto marksističkog, naučno-kritičkog mišljenja i analize realnih odnosa, davanja odgovora na razne probleme i protivrečnosti u kojima se vodi stvarna borba za razvitak socijalističkih društvenih odnosa, mnogi udžbenici nude idealizovane projekcije budućeg komunističkog društva, sa mnogo površnih i simplifikovanih obrazaca i modela, tako da je u njima vrlo teško razlučiti ono što jeste, što egzistira u postojećoj stvarnosti, od onoga što treba da bude, što je samo globalna projekcija budućnosti. Veliki broj udžbenika ne samo zaobilazi realne probleme društva, nego čak i preskače čitave etape, odnosno faze kroz koje mlado i još nerazvijeno socijalističko društvo prolazi ili nužno i zakonomerno mora da prođe.

Takvi udžbenici stvaraju idejnu zbrku i pometnju kod školske omladine jer „mladi čovek je posebno osetljiv i odbojan prema hipokritskim društvenim situacijama i idejnim uticajima, prema upadljivom i neobjašnjenom raskoraku između normativnog i stvarnog, između onoga što mu se servira kao zvanična slika i interpretacija društvenih odnosa i onoga što on saznaje na druge načine, kroz sopstvena životna iskustva i kroz kritičko, ali i kritizersko izobličavanje našeg društva i totalno negiranje njegovih vrednosnih tekovina. A baš takve situacije koje vode ka rascepu ličnosti i koje onemogućavaju da se u godinama koje su najvažnije za formiranje ličnosti izgradi kod mladog čoveka stabilan i koherentan sistem moralnih vrednosti i progresivnih shvatanja — postaju sve više tipične životne situacije za velike delove omladine iz različitih društvenih sredina“[5].

Prema tome, borba naučnika-komunista za bolji kvalitet udžbenika, pre svega iz oblasti društvenih nauka, pored naučno-marksističke zasnovanosti i obrade pojedinih pitanja, mora da se suprotstavi i jevtinoj apologetici i glorifikaciji realnih odnosa društva koje izgrađuje socijalizam.

Međutim, dok su udžbenici i njihovi autori često skloni da idealizuju stvarnost, sve do idile i Potemkinovih sela, prikazujući je kao čistu, beskonfliktnu i neprotivrečnu, dotle drugi izvori saznanja i informisanja idu ne baš tako retko u drugu krajnost — u kritiku svega i svačega, ali to čine na jednostran, negatorski i senzacionalistički način. U takvoj klimi, gde se mladi čovek raspinje između idealizovanja stvarnosti, njenih realnih protivrečnosti i njene jednostrane, nihilističke negacije, svaki, pa čak i organizovan vaspitni napor u školi može da bude jalov i unapred osuđen na propast. Stoga se u Rezoluciji Treće konferencije posebno naglašavaju zadaci i odgovornost i svih vanškolskih institucija i organizacija koje vrše vaspitni uticaj na omladinu:

„Rešenjima u sistemu, samoupravnim sporazumima, društvenim dogovorima i konkretnim idejno-političkim i drugim društvenim akcijama, nužno je obezbediti sužavanje izvora i odlučno suzbijanje tendencija komercijalizacije, narušavanja sistema vrednosti i normi socijalističkog društvenog ponašanja u štampi, radiju, televiziji, filmu, izdavačkoj delatnosti i zabavnom životu. Borba za veći dohodak ne može da prelazi okvire koji su uslovljeni ciljevima, vrednostima i ideologijom našeg samoupravljačkog socijalističkog društva.

Radno vaspitanje omladine treba da dobije istaknutije mesto u ukupnom sistemu obrazovanja i vaspitanja, da prožima sadržinu delovanja svih organizacija koje okupljaju omladinu, da se izrazi u izgrađivanju socijalističkog odnosa prema proizvodnom i stvaralačkom radu, u stvaranju ugleda i odavanju društvenog priznanja dobrim proizvođačima, stvaraocima — borcima za socijalističke ideale i vrednosti.

Savez komunista će se zalagati za razvijanje dobrovoljnih radnih aktivnosti omladine, koje, pored njenog doprinosa izgradnji zemlje, ima-

---

[5] Najdan Pašić, *Omladina i Savez komunista*, „Socijalizam“, br. 10/1972, str. 1101.

ju veliki značaj za njeno socijalističko i radno vaspitanje, za međusobno zbližavanje omladine svih slojeva i svih nacionalnosti, za razvijanje bratstva i jedinstva i izgrađivanje socijalističke ličnosti mladog čoveka.“[6]

IV

I na području društveno-političkog organizovanja omladine javili su se značajni problemi. Nastali su sporovi i dileme pre svega o karakteru i ulozi omladinskih organizacija. Na jednoj strani javili su se zahtevi za prerastanje omladinske organizacije u neki poseban ideološko-politički pokret mladih, nezavisan od Saveza komunista i paralelan sa njim, a na drugoj težnje za svojevrsnim pluralizmom u tom pokretu, odnosno za postojanjem više međusobno podvojenih omladinskih organizacija.

Omladinsko organizovanje, posmatrano u celini, mora da ima jasnije definisan socijalistički karakter, što treba — kako to i Rezolucija preporučuje — da se izrazi u programskoj orijentaciji, sadržini rada, unutrašnjim odnosima, pa i u samom nazivu organizacije, ali to treba da se učini, najverovatnije, na sledećem kongresu omladine. Međutim, poznat je stav Saveza komunista da omladinska organizacija ne može da preraste u svojevrsnu političku stranku mladih, sa elementima političko-partijskog pluralizma. Jer ta organizacija nije opštepolitički predstavnik mlade generacije, institucionalni posrednik između omladine i organa vlasti, omladine i samoupravljanja, ali ona nije ni puka transmisija Saveza komunista, bez ikakve samostalnosti i samoinicijativnosti. Ona ima elemente društveno-političke organizacije, ali ne po tome što je opštepolitički predstavnik omladine, nego po tome što vernije izražava i u socijalističkom pravcu usmerava raznovrsne interese omladine, što je osposobljava za aktivno angažovanje u društvenom i političkom sistemu i što preuzima deo odgovornosti pred društvom za ukupan socijalistički razvitak.

Isto tako, omladina ne može biti organizovana u posebne i međusobno podvojene, pa čak i suprotstavljene političke stranke. Savez komunista se uvek borio za idejno-političko i organizaciono jedinstvo svih delova omladine svih naših naroda i narodnosti. Razume se, omladina se organizuje istovremeno po dva principa: prvo, po mestu i području rada i života, što treba da joj omogući da neposredno izrazi sve svoje raznovrsne interese: ekonomske, socijalne, političke, kulturne; drugo, ona se udružuje i u specijalizovane društvene organizacije u kojima ostvaruje svoje specifične društvene interese. Ali, svi ti oblici organizovanja i aktivnosti treba da se, na osnovu jedinstvenih programskih načela i zajedničkih akcionih programa, organizovano povezuju od opštine do federacije. Ti osnovni stavovi o organizovanju omladine koje je zauzela Treća konferencija biće snažan podsticaj za uspostavljanje idejnog i akcionog jedinstva mlade generacije i za njeno veće angažovanje u svim društvenim tokovima i zbivanjima.

---

[6] *Treća konferencija Saveza komunista Jugoslavije,* cit. izd., str. 425.

Studije i članci

Milan Matić

DELEGATSKI SISTEM I IZBORI

I

Tri osnovne teorije dominiraju dosadašnjom istorijom političke misli o izborima i izbornom sistemu, svaka sa dalekosežnim implikacijama u domenu praktične, političke i ustavne elaboracije izbornog mehanizma i u samom ostvarivanju funkcije izbora u političkim sistemima.

Prva teorija je najstarija, a njen dublji misaoni radikal je u elitističkom poimanju politike, kao i u različitim shvatanjima o prioritetu i suprematiji države nad društvom (tradicionalni i moderni etatizam). Iz premise da su interesi zaštićeni državom *prius* u odnosu na interese unutar neorganizovanog i sukobima razdiranog društva sledi glavna teza ove teorije po kojoj je smisao i bitna funkcija izbora u potrebi i nužnosti da se stvori i uobliči politička vlast, koja zatim dejstvuje u skladu sa svojim samostalnim svrhama i ciljevima, bez obzira na svoje izborno poreklo ili bilo koji drugi spoljašnji oblik svog nastanka. Izbori ovde nisu nužan uslov, već samo moguć oblik u kome politička vlast dobija konkretnu formu svog bitisanja. Još manje su oni osnova za uspostavljanje ili održavanje veze, uticaja i odnosa između političke vlasti i društvene osnove na kojoj ona nastaje. Izborna sfera, prema tome, nije supstancijalna sfera politike i ona se ne može definisati teleološki jer su njene svrhe krajnje ograničene i sekundarne, izvedene iz viših ciljeva i potreba političke vlasti, države, a ti ciljevi i potrebe su sadržani u samim uslovima i oblicima nastanka i opravdanja političke vlasti uopšte. Činjenica da se izborno odlučivanje spolja pojavljuje kao širok i izvorni oblik susretanja društva i politike, pri kome se institucionalne forme ispunjavaju konkretnom socijalnom sadržinom u vidu utvrđivanja legitimnih subjekata (nosilaca) značajnih političkih odluka, nema u ovoj teoriji neko posebno značenje. Društvena strana izbora ovde je akcesoran (supsidijaran i formalan) element u inače samostalnoj egzistenciji političke vlasti, koji, prema tome, ne samo da ne menja njen karakter, nego čak može zamagljivati i sprečavati da se ispolji prava priroda te vlasti.

Tragove ovih, *instrumentalnih* teorijskih koncepata o izborima, manje ili više razvijene, nalazimo u strujama i sistemima političke misli

od Platona preko Altuzijusa, Bodena, Loka i Monteskjea do Fihtea, Jelineka, Labanda, Moske, Orijua i savremenih protagonista teorije i prakse etatizma i elitizma. Što je još značajnije, ovo shvatanje ima realnog uporišta u praksi i odnosima unutar mnogih političkih sistema. Savremeni etatizam, uz druge rafinovane oblike samoopravdanja, u međuigri „demokratske izbornosti" i osamostaljene političke vlasti nalazi praktičan i često veoma efikasan instrument za olakšanje političke vladavine i produženje statusa quo.[1]

Instrumentalne teorije, koje u izborima vide samo puki privesak ili formalizovan supsistem u kome se obrazuje stvarno, operativno jezgro jednog sistema političke vlasti, izražavaju ograničena i jednostrana istorijska iskustva i mogućnosti demokratije, naročito u onim zemljama u kojima su politika i država igrale izrazito konzervativnu ulogu. U liberalnom građanskom društvu takve teorije su mogle nastati kao refleks alegorijske i formalizovane uloge građanina u politici uopšte, a u izborima posebno, jer se upravo u toj sferi pokazalo najtežim da se, bar delimično, „od čoveka otuđene političke snage ponovo organizuju kao njegove sopstvene". Iz pozicije privatne jedinke, u opštoj disperziji interesa, koji su se mogli prepoznati samo kroz anonimno i apstraktno tržište, pojedinac je i u političkom životu od sebe odvojene procese artikulacije interesa i političkog odlučivanja (partija i država) takođe mogao stalno i iznova prepoznavati samo kao prividnu i iluzornu zajednicu u kojoj se vodi borba za gole političke principe, dok se stvarno odlučivanje odvija mimo njegove volje i uticaja. Osnovna slabost instrumentalizma je potcenjivački i indiferentan odnos prema izbornom sistemu, odsustvo sposobnosti da se izgradi teorijska projekcija o mogućoj funkciji izbora u ukupnom političkom sistemu, a naročito da se izvrši kritička rekonstrukcija realnih društvenih pretpostavki političkih izbora, da se izbori shvate ne samo kao puki izraz datih odnosa u kojima oni imaju krajnje pragmatičnu funkciju, već i da se pronikne u dublje mogućnosti pretvaranja izbornosti u oblik i instrument realnih

[1] Suočen sa iskustvom svoje epohe da izbori često znače samo organizovanje masovnog pristanka na date uslove političkog vođstva, da su oni realno samo način da se vladajućim slojevima osigura oreol legitimnosti i pasivne podrške, Moska ističe da je izborna demokratija u svojoj osnovi instrument manipulativnog i dirigovanog političkog odlučivanja: „Čim je njegovo ime izišlo iz biračke kutije, izabranik ne trpi više nikakvu opoziciju. Pošto on oličava većinu naroda, svaka opozicija je, sa njegovog gledišta, antidemokratska. Upravljač takve demokratije je neopoziv. On je, štaviše, nepovrediv: izabranik 6 miliona birača izražava volju naroda, on je neće izdati. Jedna od posledica takve teorije narodne volje koja se sažima u vrhovnom organu je da elementi koji se nalaze između birača i centralne vlasti, uključujući tu i korpus javnih službenika, mora da budu u najstriktnijoj zavisnosti od centralne vlasti, koja sa svoje strane zavisi od naroda. Najmanje ispoljavanje slobode od strane birokratije izjednačava se s pobunom protiv suvereniteta građana... Zbog demokratskog postupka svog izbora, izabrani upravljač jedne demokratske organizacije je autoritativniji od upravljača rođenog u aristokratiji. Poštovanje upravljača je osnovno pravilo demokratske discipline. U savremenoj demokratiji se smatra da nikom nije dopušteno da ne sluša naređenja oligarha, jer bi to bio udar protiv svoje volje koja je spontano preneta na predstavnike" (*Birokratija i tehnokratija,* Beograd, 1966).

kretanja i promena.[2] Drugim rečima, da se funkcija izbora posmatra ne samo u odnosu prema državi i politici, već i u odnosu prema društvu, prema klasama koje „stvaraju i nose politiku u velikom, istorijskom smislu reči" (Marks).

Druga značajna teorija o izborima, za koju se može reći da dominira savremenom političkom teorijom na Zapadu, jeste *funkcionalistička* teorija, koja izborno odlučivanje situira u onaj domen politike u kome se ostvaruju političke saglasnosti, što je jedan od ključnih uslova legitimne političke vladavine. Pretpostavka ove teorije je da izbori igraju značajnu ulogu u svakom političkom sistemu kao faktor njegove unutrašnje kohezije, ravnoteže i stabilnosti (u promenama). Opsežne rasprave o izborima u ovoj teoriji prate tezu o tome da su izbori jedan od činilaca stalnog i dinamičkog preispitivanja uslova i promena u političkom sistemu i otuda racionalan korektiv njegovih funkcija, pre svega u procesima agregacije, artikulacije i selekcije interesa koji u društvu nastaju i koji traže odgovarajuću revalorizaciju i potvrdu na političkom planu. Konkretnije rečeno, svaki značajniji interes koji se u društvu pojavi teži i treba da dobije odgovarajuću vrednost u izbornoj i uopšte političkoj igri snaga i uticaja, da bi zauzeo odgovarajuće mesto u legitimnim okvirima sistema, a da se u isto vreme ne bi javljao (budući nepriznat interes) kao činilac koji ugrožava harmoničnu i efikasnu funkciju i ravnotežu svih delova određenog sistema.

Jedan od ključnih pojmova u mreži funkcionalističke teorijske semantike je koncept političke vlasti. Politička vlast je po ovoj teoriji shvaćena kao stalan proces kombinovane primene prinude i saglasnosti. Politički sistemi se tipološki razlikuju prema meri i stepenu upotrebe prinude i pristanka kao sredstava kojima se ostvaruje politička vladavina, a srazmera tih sredstava određuje sam karakter političke vlasti, tip dominacije. Po funkcionalistima, ni totalitarnim političkim sistemima nije svejedno kakav će biti ishod testa legitimnosti poretka koji se sprovodi na izborima. Drugim rečima, čak i sistemi koji su zasnovani na prinudi teže da reduciraju prinudu na što manju meru jer time sistem postaje racionalniji (ekonomičniji) i postiže veću stabilnost. Otuda se kao jedan od vidova funkcije izbora u funkcionalističkom shvatanju uzima i njihova aprobativna uloga, mogućnost upotrebe izbora kao sredstva za ispitivanje stepena podrške i lokacije političkih snaga i političkih tendencija u jednoj zemlji. Zbog toga se izbori, čak u vrlo širokom obimu, organizuju i od strane inteligentnijih oligarhija. Time se, u najmanju ruku, postiže da se u političkom sistemu periodično vrše odgovarajuća neophodna prilagođavanja postojeće politike u skladu sa stvarnim promenama društvenih odnosa i da se predusretnu i preusmere neke tendencije razvitka koje bi mogle u većoj meri narušiti postojeću ravnotežu snaga. Funkcionalisti ističu da postoje granice tolerancije u stepenu upotrebe prinude kao metoda političke vladavine iznad kojih svaki sistem rizikuje minimum svoje racionalnosti i legitim-

[2] Marks je sredinom prošlog veka u tom pravcu pisao u listu „New York Daily Tribune" da bi uvođenje opšteg prava glasa u Engleskoj u datom odnosu klasnih snaga dovelo do političke prevlasti radničke klase.

nosti. Otuda čak i formalan (ne autentičan) izborni mandat dobijen na izborima znači znatno olakšanje i podršku jednom sistemu političke vlasti. Time se tumače posledice onih izbora koji su bili vođeni u znaku očite političke manipulacije (indoktrinacija, izborne kampanje, uloga sredstava masovnog komuniciranja, ideološko uveravanje, ekonomsko stimulisanje i izborna korupcija), a koji su takođe, u krajnjem ishodu, realno doprinosili stabilizaciji političkih snaga koje su vodile izbore i pobedile na njima. Podrška izbora vladajućem poretku pojavljuje se i u vidu otklanjanja neizvesnosti koja u svakom sistemu postoji u pogledu pitanja u kome smislu i u kojoj meri vladajuće snage mogu pridobiti podršku građana za svoje ciljeve, dakle u vidu jačanja kohezije i samopouzdanja vladajućih slojeva.

Funkcionalističko shvatanje izbora ukorenjeno je, istorijski i idejno, na liberalnoj doktrini. Po toj doktrini, demokratski proces rezultira iz slobodnog sudelovanja i utakmice svih društvenih grupa (većine i manjine — otuda teorija o srazmernom predstavljanju), a u njoj je osnovno pitanje uspostavljanje odgovarajućih odnosa među društvenim grupama tako da se omogući ostvarivanje političkih ciljeva sa najmanje trvenja i rasipanja socijalnih energija, pri čemu je ova teorija potpuno neutralna i indiferentna prema osnovnom pitanju: kakav se sistem takvom funkcijom izbora održava, ko nosi dati poredak i kakvo je mesto čoveka u datom sistemu. Dakle, ovde izborni funkcionalizam pokazuje istovetne nedostatke kao i funkcionalistička teorija u opštoj sociologiji: njome se ne doseže do pojma o celini i suštinskom karakteru političkog sistema niti se razvija teorija o mestu čoveka u sistemu i istoriji (perspektivi razvoja društva u celini), što je osnovni predmet marksističkog učenja o društvu i politici.

Po svojoj društvenoj provenijenciji i idejnim tendencijama izborni funkcionalizam je evidentno konzervativna teorija imajući u vidu savremene uslove društvenih i političkih sistema čiju ravnotežu i stabilnost zastupa. Time se i tumači mala osetljivost funkcionalističkog shvatanja izbora prema položaju birača u izbornom odlučivanju, koji se najčešće tretira kao objekt i aritmetička jedinica u izbornim igrama i nadmetanjima organizovanih političkih snaga, međusobnom bilansu partija i vladajućih manjina u društvu.[3]

Treća i za nas najznačajnija teorija o izborima je teorija o *radnoj* (stvarnoj) funkciji izbora, koja je praćena poznatim teorijskim postulatom o prevazilaženju formalnih političkih izbora i o prelasku na sistem delegiranja kao nov oblik biranja, kao i odnosa i veza između nosilaca političkog mandata i njihove izborno-političke osnove. Premise za teoriju delegiranja dao je Marks u svojoj poznatoj skici o Pariskoj komuni ističući upravo nove izborne principe kao podlogu radikalnih promena

[3] Piter Rosi (Peter Rossi) na jednom mestu kaže: „Birač se uzima kao neka vrsta novog kupca u supermarketu koji bira robu na štandovima, pri čemu neki kao ličnost više naginju lepom pakovanju, drugi boji i formi robe, dok neki, treći, gledaju kvalitet i sadržinu." Pisac ne kaže najvažnije: ko je vlasnik supermarketa (političke tržnice) i ko određuje vrstu, oblik i kvalitet robe (alternativa) koja se nudi.

u političkom sistemu i političkoj konstituciji društva u širem smislu. Marks ne pretpostavlja promene u izbornom sistemu radi izbora samih, već polazi od hipoteze da se menja koncepcija predstavničkog sistema koji treba da se konstituiše primenom novih načela izbornosti. Komuna je, po Marksu, imala da bude ne parlamentarno, nego radno telo, izvršno i zakonodavno u isti mah. A to znači da u političkom sistemu noseći centar donošenja odluka treba da bude organ koji je preko izbora i delegatskog principa pod odlučujućim i snažnim uticajem svoje društvene osnove. To, naravno, podrazumeva i potiskivanje vladajuće pozicije osamostaljene sfere izvršne vlasti. Prema tome, nema delegatskog odnosa bez istovremenog jačanja uloge onih političkih institucija koje se formiraju na delegatskom principu, iako se može tvrditi da je Marks (bar jednim delom) smatrao da će delegatski sistem ojačati i učiniti trajnijim uticaj institucija koje se formiraju primenom delegatskog sistema. Ukoliko u celini političkog sistema postoje drugi snažni centri političkog odlučivanja, izvan domena onih institucija koje rade na principu delegiranja, onda se može pretpostaviti da postoji dualizam ili čak pluralizacija ili konkurentski odnos više centara, pri čemu slabi ili nestaje odlučujuća uloga onih organa radi kojih se sistem delegiranja i uvodi u politički sistem. Praktično rečeno, dosledno i dobro primenjen, sistem delegiranja mobiliše najširu društvenu osnovu u celokupnom procesu političkog odlučivanja i samim tim otklanja potrebu za stvaranjem niza paralelnih centara u sistemu donošenja odluka i usredsređuje se oko jednog koherentnog i efikasnog mehanizma za donošenje odluka na demokratskoj osnovi (skupštinski sistem). S druge strane, delegatski sistem postaje bespredmetan ukoliko organi u čijem radu se on primenjuje imaju supsidijarnu ili marginalnu funkciju u ukupnom procesu odlučivanja. Upravo u takvom kontekstu širih odnosa Marks i daje svoju izvornu skicu za delegatski sistem.

Jedna od suštinskih odredaba delegatskog sistema kakav se ocrtava iz Marksove skice o Komuni jeste pokušaj da se primenom tog principa celokupan sistem političkih odnosa usmeri ka prevazilaženju reprezentativnog političkog odlučivanja, da se krene ka ostvarivanju sistema u kome će se viši i složeniji oblici politike u sve većoj meri izražavati kao autentičan produžetak i instrument na nov način (samoupravno) organizovane društvene osnove, na osnovu determinizama društvene baze, a ne iz sekundarnih socijalno-političkih formacija, uskih grupa i derivata posredničke, klasne politike. Menja se korenito sam tip političkog predstavljanja, a sa njime i celokupan karakter odlučivanja o zajedničkim interesima, koji se sada stavljaju pod kontrolu i snažan uticaj društvene osnove, s dalekosežnom tendencijom potiskivanja i uklanjanja klasične reprezentativne politike, otuđivanja politike u vidu uske vladavine jedne oligarhije. U Marksovom konceptu političkog sistema Komune bitne su sledeće odredbe delegatskog sistema i odnosa kao istorijski novog tipa političkog predstavljanja:

a) Predmet predstavljanja se objektivizira i usredsređuje na *određen* interes koji se javlja u samoj društvenoj osnovi, a tiče se pitanja

koja se unutar užih zajednica ne mogu zadovoljiti i realizovati, već samo u zajednici i sintezi pojedinačnih interesa na složenijim i višim nivoima društvenog i političkog sistema. To vodi ka prevazilaženju apstraktnih i uopštenih interesa i ka negaciji *personalizacije* političko-reprezentativnog odnosa; pri zasnivanju delegatskog odnosa nije prvenstveno pitanje *ko* zastupa, već *šta* se zastupa, kakav je širi društveni smisao interesa koji se zastupaju i sam način na koji se zastupanje vrši (u saradnji sa osnovom koja delegira).

b) Iz ovog sledi da delegat nema generalni politički reprezentativni mandat, već se na njega vrši transfer konkretnog ovlašćenja za zastupanje u određenim stvarima, poslovima i interesima zajednice koja ga delegira. Sa ovim u vezi Marks govori o *instrukcijama* delegatima, dakle ne o krutom i jednokratnom imperativnom mandatu, već o stalnoj sposobnosti i (samoupravnoj) organizovanosti društvene osnove da usmerava, kontroliše i *dinamički* opredeljuje ponašanje i akte svojih delegata u višim i složenijim oblicima odlučivanja u pojedinim fazama procesa odlučivanja, na osnovu čega se mora, uz neposrednu saradnju društvene osnove, vršiti neprekidna razmena informacija, stavova i inicijativa koje se inkorporiraju u racionalnu i demokratsku podlogu za konačnu sintezu interesa i donošenje odluka o društvenim pitanjima.

c) U delegatskom sistemu reč je o konkretnim udruženim interesima samoupravnih zajednica, a ne o apstraktnom zbiru interesa gde se na osnovu „blanko“ ovlašćenja može zastupati sve, ali i ništa, što bi bilo od interesa za izborno-političku osnovu. Marks jasno ističe da delegat služi narodu udruženom u komunu isto kao što „obućar služi naručiocu onda kad mu ovaj nalaže da mu izradi cipele“. Iz toga sledi mogućnost da se delegat u svako vreme *opozove* (smeni, zameni), a i da za svoj „posao“ ne primi nagradu veću od prosečnih radničkih zarada (deprofesionalizacija), što treba da istakne njegovu radnu funkciju i vezanost za osnovu koja ga delegira, a protiv mogućnosti osamostaljivanja od te osnove. Delegatstvo je, dakle, nov odnos između društvene osnove i nosilaca neposredne odgovornosti u procesu donošenja političkih odluka.

Iz izloženih elemenata delegatskog sistema može se zaključiti da Marks funkciju ovog sistema u prevazilaženju reprezentativnih formi politike posmatra u širem kontekstu odnosa društva i politike, dakle kao put ka *ozbiljenju* političkih odnosa, način da se dokončaju nestvarne i iluzorne forme političkog života u društvu, a da se politici utisne oslobodilački smisao i sadržaj. Očito je da tako shvaćen delegatski sistem *daleko prevazilazi* funkcije i okvire bilo kakve forme izbornog sistema i izbornog mehanizma i da se pojavljuje kao znatno dublji i dalekosežniji koncept o političkom sistemu u celini i o odnosu tog sistema prema društvenim snagama koje ga stvaraju i ostvaruju.

II

U socijalističkoj misli i praksi, izuzev nekih pokušaja uvođenja delegatskog sistema i prevazilaženja formalne reprezentacije u lenjinskoj fazi razvoja sovjetskog sistema (Ustav RSFSR od 1918), sve do pojave

društvenog samoupravljanja u Jugoslaviji postoji diskontinuitet u razvijanju principa delegatskog sistema u skladu sa osnovnim linijama o delegiranju koje Marks razvija u svojoj analizi političkog sistema Pariske komune. Time se potvrđuje da je delegiranje nastavljanje *samoupravnog odnosa* u širim sferama političkog sistema: nema integralnog samoupravljanja bez delegiranja, ali i obrnuto: delegiranje bez samoupravljanja samo je formalna, prividna promena predstavljanja unutar koga se snagom zakonitosti društvene osnove reprodukuju odnosi reprezentativne političke vladavine. Imajući to u vidu, možemo konstatovati da su teorija i praksa jugoslovenskog samoupravljanja identifikovale delegatski sistem kao „pronađen oblik" dinamičkog konstituisanja integralnog političkog sistema na osnovama samoupravljanja uz istovremeno napuštanje kako etatističkih tako i formalno-demokratskih oblika nominacije i predstavljanja u političkoj sferi. S tim u vezi značajna su za savremenu teoriju i praksu razvijanja delegatskog sistema sledeća iskustva:

1. Delegatski sistem je emanacija, izraz integralnog društvenog samoupravljanja, konstituisanja udruženog rada i drugih samoupravnih zajednica u realnu društvenu snagu, oblik u kome se u najširim okvirima sistema revalorizuje i integriše ukupna društvena moć radničke klase kao osnovna vodeća potencija u društvenom upravljanju i političkom sistemu koji tom upravljanju služi. Delegatski sistem se javlja u ukupnim odnosima i procesima odlučivanja u društvu, a ne samo u sferi političke vlasti u užem smislu. Politika se pod dejstvom promena u društvenoj osnovi i pomoću sistema delegiranja sve više preobražava u sistem i proces društvenog dogovaranja i sporazumevanja, u međusobno povezivanje samoupravnih subjekata i zajednica bez učešća i posredovanja državne vlasti ili drugih oblika spoljašnje prinude koja deluje sa područja izvan sfere samoupravljanja. Delegiranje se po prirodi stvari najpre i najšire javlja i razvija u skupštinskom sistemu, ali se u daljem toku razvitka sve šire prenosi i na druge oblike šireg izražavanja i ujedinjavanja interesa u društvu, pretvarajući se u tipičan i opšti oblik predstavljanja kojim se osigurava efikasno dejstvo i uticaj društvene osnove na širi proces društvenog odlučivanja i upravljanja.

Osnovni smisao primene delegatskog sistema je što direktnije i svestranije povezivanje bazičnih samoupravnih odnosa, pre svega odnosa u proizvodnji, sa političkim odnosima, potreba da samoupravno udruženi radnik kao stvaralac odlučujuće utiče na ukupno kretanje (raspodelu) i društvenu sudbinu rezultata svog rada, bilo da je reč o procesu unutar radne zajednice ili o potrebama izvan nje, pri čemu svoje interese sučeljava i povezuje sa interesima drugih samoupravno udruženih radnih ljudi, nalazeći njihovu sintezu u obliku optimalnog *zajedničkog interesa*, koji i čini neposrednu osnovu za donošenje odluka od strane delegata.

2. Uspešan transfer pojedinačnih moći radnih i drugih samoupravnih zajednica u umnogostručenu, ukupnu društvenu moć radničke klase kroz institucije političkog sistema pomoću delegiranja zavisi od kompleksa uslova i činilaca u društveno-političkom sistemu kao celini, među

kojima se, prema dosadašnjim praktičnim iskustvima i tendencijama, mogu izdvojiti sledeći:

— opšti samoupravni razvoj u društvenoj osnovi, u polaznim samoupravnim (radnim, mesnim, interesnim i drugim) zajednicama, stepen u kome su te zajednice ovladale i uspostavile kontrolu nad ekonomskim i drugim izvorima društvene moći i uticaja (informacijama, sredstvima rada i povezivanjem sa drugim društvenim subjektima, znanjem itd.), kao i stabilnost i stepen uticaja samoupravljača u osnovnim zajednicama;

— stupanj *samoupravne* autonomnosti osnovnih samoupravnih zajednica komune, pokrajine i republike, kao osnovice za slobodno povezivanje i integrisanje putem delegatskog sistema uz odgovarajuće smanjenje uloge i posredovanja samostalnih političkih centara, što podrazumeva ne samo materijalnu, već i normativnu samostalnost, kao i samoorganizaciju ovih zajednica na samoupravnoj osnovi, znači postojanje dovoljne motivacije za šire i slobodno ujedinjavanje sa drugim zajednicama putem dogovaranja i delegiranja u tom cilju;

— adekvatna uloga društveno-političkih organizacija i drugih oblika organizovanja i udruživanja, usmerena ka stvaranju idejnih i moralnih uslova za slobodno i samoupravno, ali zajedničkim samoupravnim principima i ciljevima koordinirano približavanje i integrisanje interesa najšireg kruga samoupravnih subjekata; stvaranje društvene svesti o ciljevima i putevima samoupravne i demokratske integracije; delovanje na stvaranju demokratske političke kulture zasnovane na vrednostima samoupravnog društva, usmerene ka podruštvljavanju politike i prevazilaženju osamostaljenih političkih procesa u zatvorenim i ograničenim sferama političke moći, nastalim u ranijim fazama razvoja političkog centralizma;

— šira demokratizacija društvenih i političkih odnosa i praktična revalorizacija demokratskih načela na značajnim područjima politike: u izbornom sistemu i izbornim procesima, kadrovskoj politici (da se pomoću nje ne bi stvarala delegatskom sistemu paralelna, ali uticajnija „konkurentska" mreža javnih funkcija koja bi degradirala delegatski sistem i svela ga na supsidijarnu sferu odnosa u politici); doslednim ostvarivanjem ustavnosti i zakonitosti i uklanjanjem tendencija i procesa u kojima se suština ustavnosti i zakonitosti deformiše dubliranjem odnosa i preplitanjem sa spoljnim uticajima dnevnih političkih interesa i kategorizacijama ljudi i ponašanja prema stepenu moći i uticaja; najzad, prenošenjem polja odlučivanja o najznačajnijim pitanjima u bazu, u institucije i sistem neposredne demokratije u komuni, u radne, interesne i mesne zajednice uz odgovarajuću otvorenost i uzajamnost ovih institucija prema široj zajednici i društvu;

— odgovarajuće značajno mesto, način rada i informisanja institucija formiranih na delegatskoj osnovi (skupština i drugih), njihova efikasna i kontinuirana povezanost i korespondiranje sa društvenom osnovom (recipročno komuniciranje); spremnost, informisanost i odgovornost delegacija i delegata u odnosima sa samoupravnim zajednicama

koje ih „upućuju" radi odlučivanja o zajedničkim interesima (odgovarajući mehanizam garantovanja odgovornosti delegacija i *pojedinačnih* delegata kao stvaralačkih i aktivnih subjekata, a ne kao mehaničkih i pasivnih prenosilaca „naloga" baze ili samo „svoje" izborne sredine);

— udruženo delovanje skupova delegacija i delegata sa njihovim samoupravnim zajednicama, kojim se ne samo „obelodanjuju" samoupravni interesi, ne samo institucionalizuje mesto za artikulaciju interesa samoupravnih zajednica (nasuprot posredničkom, nejavnom i zatvorenom „tumačenju" tih interesa u forumima i užim centrima političke vlasti), već i aktivno preobražavaju izraženi interesi u instrukcije delegacijama i delegatima, kao i svim daljim nosiocima odluka, uključujući i one koji su dužni da se staraju o izvršenju i sprovođenju donetih odluka.

3. Izložena iskustva pokazuju da se delegatski sistem ne može svoditi na formu ili način odabiranja delegata, na neko tehničko i instrumentalno pitanje izbornog sistema (posredni ili neposredni odbir delegata) ili pak na vrstu ili tip mandata (imperativni ili fleksibilni), da se njime ne izražava drugorazredna, već, naprotiv, principijelna dilema o opštem putu i razvoju društveno-političkog uređenja koje treba da se razvije u uslovima samoupravnog društvenog odnosa, o čijoj se afirmaciji ovde zapravo i radi. To s pozitivne strane znači da se može (u načelu) dopustiti različit način odabiranja delegata, pod uslovom da se tim načinom postiže ono što je bitno za delegatski odnos: pun uticaj i povezivanje samoupravne baze sa procesima odlučivanja o zajedničkim i najširim pitanjima zajednice preko delegata i uz stalnu kontrolu i usmeravanje njihovog rada, dakle uz „uključivanje" samoupravne društvene osnove u najšire i najsloženije oblike politike.

III

Iz izloženih premisa o delegatskom sistemu proističe da je ovde neophodno razjasniti odnos između delegatskog sistema i izbornog sistema, i to u načelnom smislu, da bi se na osnovu toga odredili kriteriji za promene u izbornom sistemu i utvrdile njegove funkcije u političkom sistemu i sistemu delegiranja (koji, kako smo videli, ima daleko širi značaj od izbornog odlučivanja jer to odlučivanje, u njegovim klasičnim oblicima, nadrasta i prevazilazi).

Već smo pomenuli da je u Marksovoj skici o Komuni nekim čisto izbornim rešenjima dato značajno mesto u sklopu delegatskog sistema. To su načela smenjivosti, reizbornosti i slično. Mada se o tome u skici ne govori, očito je da je u razradi delegatskog sistema potrebno dati redefinicije i drugih kategorija izbornog sistema u skladu sa delegatskim sistemom. Te redefinicije su potrebne na području kandidovanja, zatim u odnosu na oblike koji čine „izbornu osnovu", u odnosu na ulogu političkih organizacija (klasični reprezentant više je okrenut svojoj partiji nego izbornoj osnovi), kao i svim drugim značajnim odnosima i institutima kojima se izborni sistem uobličava u novu celinu. Sasvim je moguće da neka deformacija ili defekt na bilo kom (na izgled čak i bezna-

čajnom) punktu izbornog sistema, neka faza ili element biranja koji odudaraju od samoupravne demokratije prekinu proces stvaralačkog aktiviranja i ukopčavanja samoupravnih zajednica (delegata ili delegacija) u delegatski sistem, koji zbog toga može postati samo puki privid samoupravne legitimnosti.

Prema tome, polazno načelo je da je sistem delegiranja idejno i politički osnovica i jezgro čitavog izbornog sistema, kriterij formiranja i dejstva izbornih institucija i subjekata i logično ishodište rešenja u izbornom sistemu i svih faza izbornog procesa. Osnovni principi i ciljevi delegiranja, što znači povezivanja samoupravnih zajednica preko delegacija i delegata sa institucijama i procesima odlučivanja o širim pitanjima u komuni, pokrajini, republici i federaciji, ujedno su i polazna tačka u redefinisanju i prilagođavanju izbornog mehanizma osnovnom samoupravnom odnosu koji se u društvu razvija i reprodukuje na svim nivoima. Izborni principi i rešenja su, prema tome, dopuna i konkretizacija, garancija delegatskog sistema, koji nije nova forma izbornog sistema, već istorijski nov oblik društvenog i političkog predstavljanja.

U skladu sa tim promene u izbornom sistemu u svojoj osnovi treba da stvore širu podlogu daljoj ekstenziji i produbljivanju autentičnog delegatskog sistema, i to ne samo u domenu političke vlasti, već i u sferi društvenog sporazumevanja i dogovaranja. Ako se pojam i funkcija izbornog sistema odredi tako da se pod njim podrazumeva skup konstitutivnih uslova (načela, institucija i normativnih rešenja) kojima se određuje nov položaj i uloga izbornih subjekata s krajnjim ciljem da se uspostave i efikasno funkcionišu odnosi u širem sistemu delegiranja, onda je za takvu funkciju izbornog sistema potrebno izvršiti ne samo određene adaptacije sadašnje forme izbornog mehanizma, već su potrebni radikalniji zahvati i značajnije inovacije u ustavnoj i zakonskoj elaboraciji izbornog sistema. Promene u oblasti izbornog sistema u funkciji delegiranja, prema tome, ne mogu biti formalnog karaktera, već moraju omogućiti potpunije „ukopčavanje“ izbornih principa i rešenja u mehanizam delegatskog sistema i u praktično ostvarivanje delegatskih odnosa.

Časlav Strahinjić

SAMOUPRAVNO NORMATIVNO UREĐIVANJE ODNOSA U UDRUŽENOM RADU

Empirijska iskustva i teorijska saznanja sve više potvrđuju tezu da je za izgradnju samoupravnog socijalističkog društva zakonomerno sve veće i sve brže pomeranje linije razgraničenja kompetencija između makro i mikrozakonodavca u korist ovog drugog. Najnovije ustavne promene impliciraju i promene u normativnoj funkciji federacije, republika i ostalih društveno-političkih zajednica u korist udruženog rada, odnosno radnih ljudi udruženih u osnovnu organizaciju udruženog rada i u ostale oblike koji iz toga proizlaze.

Istovremeno se u procesu transformacije birokratsko-etatističke u samoupravnu strukturu društva povećava broj pravnih subjekata koji nisu predstavnici države niti njeni derivati. Ti subjekti su nosioci normativne delatnosti. U vezi s tim savremeni samoupravni razvoj sve više potvrđuje naučnu konstataciju da naš društveno-politički sistem u tom pogledu postaje izvanredno interesantno policentrično pravno područje. Reč je o procesu prevazilaženja radne organizacije klasičnog tipa i izgrađivanja *samoupravne* radne organizacije kao pravno-ekonomskog subjekta sastavljenog od niza samoupravnih (i pravnih) subjekata međusobno integrisanih u najhomogeniju tehno-ekonomsku celinu. Njihov položaj i međusobne odnose karakteriše visok stepen korelacije interesa i u istoj meri autonomija svakog ponaosob.

Isto tako, organizovanje osnovnih organizacija udruženog rada, njihovo međusobno udruživanje u uže i šire organizaciono-institucionalne oblike, prerastanje samoupravljanja od parcijalnog, parcelizovanog i u preduzeća zatvorenog sistema u globalni sistem društvenih odnosa i izjednačavanje društveno-ekonomskog položaja radnih ljudi u svim sferama delatnosti jeste dugotrajan, složen i protivrečan proces. On implicira promene u organizaciji rada, materijalnoj osnovi, sistemu raspodele, organizaciji samoupravljanja, mentalitetu, svesti ljudi, u odnosima među ljudima. To imperativno nalaže interdisciplinaran naučni pristup, primenu novih metodoloških postupaka u kreativnom istraživanju empirije i empirijsku verifikaciju teorijskih stavova u dijalektičkom jedinstvu teorije i prakse.

U navedenim procesima samoupravna normativna funkcija postaje integralan deo i bitna društveno-pravna pretpostavka samoupravne funkcije u celini u osnovnim radnim i samoupravnim ćelijama i van njih. U ostvarivanju te funkcije sve više dolaze do izražaja raznovrsnost, kreativnost i originalnost samoupravne aktivnosti radnih ljudi udruženih u osnovnu organizaciju udruženog rada i u ostale pravno-institucionalne oblike. Samoupravna normativna funkcija oblikuje i usmerava samoupravnu funkciju u celini. Ona je pozitivno, progresivno usmerava. Samoupravna autonomija i odgovornost radnih ljudi udruženih u navedene oblike sve više se proširuje i povećava u dinamičnom procesu društveno-ekonomskih, političkih, organizacionih, psiholoških i drugih promena u samoupravnom sistemu Jugoslavije. Paralelno i u zavisnosti od proširivanja autonomije povećavaju se i obaveze i odgovornost subjekata samoupravne normativne delatnosti.

Kao što je proces razvoja samoupravljanja, oslobađanja rada i prevazilaženja ostataka etatizma, birokratizma i drugih društveno negativnih pojava i tendencija i uopšte starih društvenih odnosa neujednačen i determinisan delovanjem niza faktora, tako je i stepen do koga se razvio (i razvija) samoupravni sistem u makro i mikrooblicima i odnosima različit. Autonomno pravo izražava sve te promene, sa svim njihovim specifičnostima, tako da data stvarnost utiskuje svoj pečat samoupravnoj normativnoj delatnosti. Iz toga proizlazi logičan zaključak o postojanju visokog stepena korelacije između samoupravne funkcije i samoupravne normativne funkcije. To potvrđuje i opšteusvojena naučna teza da je „pravo poseban red društvenih odnosa i jedna posebna praksa. Ono nije obična „forma“ koja „zavija“ sadržinu, već je deo i determininanta sadržine. To je „forma“ koja ekonomsku, društvenu i drugu empiriju pretvara u objektivni i racionalni red stvari, ograničava samovolju, unosi stabilnost i otvara slobode i perspektive. Ona je deo društvene prakse. Bez prava funkcije i odnosi u društvu se uspostavljaju i razvijaju slepo, haotično, konfuzno i protiv objektivnih tokova i svesnog usmeravanja. Pravo utvrđuje i štiti, ali i usklađuje i raspoređuje i različite funkcije u celom društvenom i političkom sistemu Jugoslavije“[1].

Predmet i cilj ovog rada je da, sa stanovišta složenih i dubokih savremenih promena u jugoslovenskom samoupravnom društvu, ukaže na osnovne probleme nastanka i razvoja autonomnog prava, na njegovu prirodu, na njegov odnos prema ustavnom sistemu, na međusobne odnose normativnih akata u okviru autonomnog prava, na njihov sadržaj i razgraničenje nadležnosti, na karakter i oblike uticaja društva na samoupravno normativno regulisanje i na promene koje u tom pogledu nastaju u procesu neposredne aplikacije ustavnih amandmana XV, XXI, XXII i XXIII.

---

[1] Predgovor prof. dr Jovana Đorđevića knjizi dr Slavoljuba Popovića i dr.: *Priručnik o normativnim aktima radnih organizacija*, „Književne novine“, Beograd, 1972.

POJAM, GENEZA I RAZVOJ AUTONOMNOG PRAVA

Autonomno pravo je nova istorijska pojava, nova pojava prava uopšte. Po mišljenju prof. dr Jovana Đorđevića, „ono je novo i po sociološkim osnovama, po političko-idejnim premisama, a i po pravnoj strukturi. Pri tome, kao svako autonomno pravo ono ima izvesne zajedničke tehničko-pravne elemente sa mnogim ranijim autonomnim pravima, ali se suprotstavlja birokratskom pravu. To se naročito odnosi na društveni supstrat i društveno-političku funkciju jugoslovenskog autonomnog prava“[2].

Prof. Đorđević u autonomnom pravu opravdano vidi „osnov za više društvene integracije“ i on razlikuje normativnu autonomiju u užem i širem smislu. „U širem ona obuhvata ne samo pravo koje u autonomnom delokrugu stvara samoupravna organizacija ili koje se stvara u njoj, već i „državno pravo“, zakone i druge propise vlasti koji regulišu, utvrđuju i razvijaju ili ograničavaju samoupravu. U tom smislu osnovni pravni akt samoupravljanja i ujedno normativne autonomije jeste ustav. Međutim, u pravom smislu, autonomno pravo je ono koje se stvara u autonomiji, od nje i za nju. Zakoni i ostali centralni propisi su od interesa za autonomiju. Oni je u određenoj meri i konstituišu, a naročito je za autonomiju i autonomno pravo od bitnog i principijelnog značaja odnos između zakona i centralnih propisa i autonomnog prava. Taj odnos utiče i na samu strukturu autonomnog prava, kao i na obim, domašaj, realnost ili fiktivnost autonomije i njegovo pravo. On određuje pojedine oblike autonomnog prava“[3].

Samoupravna normativna funkcija počela je da se rađa kod nas u procesu uspostavljanja komunalnog sistema u periodu 1952—1953. godine, kada je donet Ustavni zakon. Za Ustav SFRJ iz 1963. godine važi ocena da je to prvi ustav u istoriji ustavnosti koji posvećuje posebnu pažnju autonomnom pravu. Ustavni zakon iz 1953. godine, međutim, samo globalno određuje sadržinu funkcije radničkog samoupravljanja i načelno je postavlja kao kolektivno pravo udruženih proizvođača u okviru privredne organizacije. Ustavi drugih socijalističkih zemalja uopšte se ne bave tim pitanjem. Stoga Ustav SFRJ iz 1963. godine sadrži prvi pokušaj društva da formuliše i donekle razradi normativnu funkciju radnih organizacija. Karakteristike te funkcije, po rečima prof. Đorđevića, jesu:

---

[2] Dr Jovan Đorđević, *Autonomno pravo i društveno samoupravljanje,* „Pravni život“, br. 1/1967, str. 22. — Prof. Đorđević ovde razvija tezu da je, osim izloženog, „samoupravno pravo mnogo šire od prava samoupravljanja u užem smislu, odnosno radničkog samoupravljanja. Ono obuhvata autonomnu normativnu delatnost opštine kao i drugih teritorijalnih autonomija. Pod njim se podrazumeva i normativna autonomija kako svih drugih samoupravnih organizacija, pored radnih, tako i društveno-političkih organizacija i udruženja građana. Svi ovi oblici normativne autonomije imaju izvesne osobenosti. Ali, najznačajniji i najoriginalniji deo autonomnog prava je ono koje se stvara u radnim organizacijama“ (ibid.).

[3] Ibid., str. 24.

„Prvo, samoupravna regulativna funkcija je ustavna funkcija. Ona je predviđena i u znatnoj meri je zaštićena Ustavom. To nije učinjeno ni u jednom ustavu do danas. Ona je novina i u istoriji naše ustavnosti socijalističkog društva.

Drugo, ona je istovremeno razvijana i ograničavana, širena i sputavana ustavnim principom da je zakon taj koji razrađuje samoupravnu funkciju. Ustav nije uspeo da izvrši takva razgraničenja da je unapred jasno u čemu je samoupravna funkcija ustavna kategorija i gde zakon može da počne i da se kreće. To je i nemoguće u jednom društvu tako složenom i isprepletanom, tako istovremeno različitom i ujedinjavajućem, kao što je moderno društvo i kao što mora biti, i dobrim delom jeste, i naše društvo.

Treće, samoupravna, prema Ustavu, ostvaruje se u jedinstvenom društveno-ekonomskom i političkom sistemu. Ovo je vrlo globalna formula. Ona nije dovoljno ni ustavno-pravno ni pravno obrađena. Iako je bila nužna, ona mora da se ustavno-pravno elaborira, tj. da se pravno precizira i odredi kao pravna kategorija. Ovo je nužno da ne bi, što se kod nas u praksi dešava, iz jedne globalne formule zakonodavstvo, i drugi centralni propisi, od federacije do opštine, izvlačili pravo da idu mnogo dalje nego što dopušta ustavni koncept samouprave i samoupravnog prava. Dužnost je nauke, a posebno Ustavnog suda, da bar globalno obradi ove koncepte, kao što su jedinstvo društveno-ekonomskog i jedinstvo političkog sistema.

Četvrto, jedan od važnih i osnovnih akata samouprave koji je i izvor samoupravnog prava jeste statut radne organizacije. Međutim, statut je još uvek organizacioni akt ili deklarativni akt. Mi nemamo naučnu koncepciju i racionalnu sadržinu i formu statuta. Na tome se mora uporno raditi, ne samo zbog toga da bismo izgradili jedan novi tip statuta, već i da bismo gradili samoupravljanje. Statut je negde oblik proširenih ranijih „pravila preduzeća", a javlja se ambiciozno kao mali ustav. Formula statuta kao osnovnog autonomnog akta i racionalnog izvora unutrašnjeg prava nije nađena. Ona se mora naći da ne bismo imali preterivanja u normiranju i konfuziju u autonomnom pravu, čega se treba čuvati. Ma koliko da je opravdano da se razvija samoupravno pravo, kao izraz autonomije neposrednih interesa ljudi, treba se paziti da se ne padne u greške države koja sve više propisuje i suviše pravno normira. Samoupravljanje se može zaplesti i u mreže sopstvenog normativizma.

Peto, jedna od osnovnih funkcija samoupravljanja je da stvara nove odnose među ljudima i da u njima leže nova društvena pravila koja nisu spolja uneta norma. Otuda već danas treba da se bavimo humaniziranjem ljudskih odnosa i borbom za solidarnost, razumevanje i poštovanje ljudi, za red i disciplinu. U tome je logika samoupravnog prava koje mora biti i „pravo" u kome se mora prevazilaziti „buržoasko pravo", koje inače prati socijalizam kao društveni i politički sistem.

Šesto, za samoupravno pravo je od bitnog značaja da je ono ne samo Ustavom predviđeno i formulisano nego i garantovano. Osnovnu garantiju pruža ustavno sudstvo."

Jedno od obeležja autonomnog prava je i to da je ono „kooperativno, integrirano i integrirajuće. Ono nije konfliktno, disjunktivno, razbijačko, rezervno i odbrambeno pravo", mada u svakoj autonomiji ima i ovih elemenata jer se radi o konfliktnom društvu.

Osim izloženog, prof. Đorđević ističe da je „stvaranje pravnih normi istovremeno i politički i naučni proces, akt samouprave i uključivanje samouprave u tokove i celinu zajednice. Stvaranje ne znači samo davanje prilike ljudima da govore i „diskutuju", već traži postojanje uslova da oni to mogu činiti; a ona postavlja problem znanja, kulture, zainteresovanosti, aktivnosti i sposobnosti niza kolektiva. Ne bi bilo opravdano, kao što to nekad izgleda, kada se ističe i da ono treba da postane stvar „prosvećenih" i „pozvanih". To je, zaista, u nizu slučajeva tačno, ali to ne daje pravo nikome da ima monopol na stvaranje autonomnog prava. Pored toga, i posvećeni treba da budu prosvećeni, ni oni ne znaju toliko koliko misle o sebi, a pozvani su svi članovi radnog kolektiva. Oni se ne mogu isključivati iz procesa stvaranja opštih normi i to pojedinačno, kolektivno i u svojim užim radnim zajednicama, na svakom nivou organizovanog radnog procesa". I ne samo to. Autonomno pravo mora biti „jednostavno, popularno, koncizno i precizno. Ono mora biti sve više demokratsko i odgovarati nivou i svesti ljudi, a što manje tehnokratsko, verbalističko, dvosmisleno i „juristerajsko". Kratko, jasno i razumljivo, takva treba da bude deviza za stvaranje i za oblike autonomnog prava". U protivnom, ono može postati otuđujuće i služiti suprotno svojoj osnovnoj svrsi.

Za utvrđivanje pojma samoupravne normativne delatnosti i autonomnog prava relevantni su i malobrojni pokušaji i napori drugih autora. Jedan od njih pod samoupravnom normativnom delatnošću podrazumeva „svesnu i organizovanu delatnost samoupravnih zajednica putem koje one ostvaruju pravila ponašanja preko kojih se ostvaruje i razvija proces integracije tehničke, ekonomske i političke sfere odnosa povodom rada u radnoj organizaciji"[4].

Paralelno i u zavisnosti od društveno-ekonomskih promena, od proširivanja samoupravljanja na sve sfere društvene delatnosti, i autonomno pravo zakonomerno teži takvom proširivanju. U tom smislu zaslužuje pažnju upozorenje jednog od autora koji se bave istraživanjem transformacije radnog prava (jer je indikativno i za procese u ostalim oblastima udruženog rada) da se u ovoj oblasti više ne radi samo o prostom

[4] Dr Borislav Jović, *Povodom Preporuke Skupštine SRBiH o normativnoj delatnosti radnih organizacija,* „Rad i pravo", br. 2—3/1968, str. 123—126. — Autor ovde ističe da je samoupravna normativna delatnost neposredna i glavna manifestacija samoupravnosti i samoupravnog života. U samoupravnom normativnom regulisanju autor vidi poseban način stvaranja pravila ponašanja koji je karakterističan za samoupravljanje kao sistem upravljanja proizvodnjom i društvenim odnosima. Pod samoupravnim normativnim regulisanjem autor podrazumeva „radnje i procese koji prate nastajanje samoupravnog pravila i samoupravnog akta", a „samoupravna norma je proizvod samoupravne normativne delatnosti, odnosno samoupravnog normativnog regulisanja. Ona je pravilo ponašanja koje je utvrdio samoupravni organizam radi usmeravanja procesa rada i odnosa povodom zajedničkog rada". Autor zatim nastoji da utvrdi razliku između pravne i samoupravne norme.

prenošenju određenih i ograničenih zakonskih ovlašćenja (što je predviđeno Zakonom o radnim odnosima iz 1957. godine) na radne kolektive da oni regulišu u zakonu određena pitanja iz radnih odnosa svojih članova, tako da se zakon u najvećem svom delu neposredno i na potpun način primenjivao na radne odnose u privrednoj organizaciji, a normativni akti organizacije bili su izvedeni i dopunski opšti akti predviđeni za određene oblasti ili za pojedina pitanja iz radnih odnosa i uslova rada“[5].

Ovaj autor zatim konstatuje da se „odnos između društva, odnosno države i radne zajednice u ovoj oblasti samoupravne normativne delatnosti pomera u pravcu sužavanja normativne intervencije države u korist neposrednih proizvođača i radnih ljudi uopšte. Otuda i činjenica da se osnovna načela i odredbe zakona, po pravilu, sve manje neposredno mogu primenjivati u praksi, tj. njegova primena je uslovljena postojanjem opštih akata radne organizacije“[6].

Isti autor upozorava na zakonomernost tendencije da „radno pravo Jugoslavije u sadašnjoj fazi svoga razvoja (to jest do najnovijih ustavnih promena — Č. S.) ispoljava jasnu tendenciju da se postepeno ali sigurno orijentiše, odnosno transformiše u samoupravno i kolektivno pravo samih zajednica, u kome se sve manje osećaju elementi državne intervencije, odnosno državnog prava i imperative“. To pravo „pokazuje kakav je ekonomski, društveni i pravni položaj radnih ljudi u našoj zemlji, jer je ono sa svoje strane takođe prvenstveni i najneposredniji regulator tog položaja. Ono treba da obezbedi radnom čoveku, saglasno Ustavu i zakonu, sve veća i šira prava iz rada i radnog odnosa, sve puniju zaštitu na radu i u ostvarivanju prava koja proističu iz rada i novog položaja radnih ljudi u našem društvu. U tome se sastoji veliki društveno-politički značaj koji ima samoupravno pravo radnih organizacija u našem društvenom i pravnom sistemu“.

S druge strane, ovaj autor podseća na činjenicu da samoupravno pravo na području radnih odnosa „kao novo pravo neposrednih proizvođača u našem društveno-pravnom sistemu ima još elemenata i crta starog prava, odnosno državnog zaštitnog prava sa izvesnim elementima socijalnog prava, što je još nužno i društveno opravdano u sadašnjem procesu razvoja društva kao asocijacije slobodnih i ravnopravnih proizvođača. Otuda, samoupravno pravo radnih zajednica koje se sve više formira i izrasta kao kolektivno pravo neposrednih proizvođača, koji sve slobodnije i neposrednije određuju uslove rada i prava i dužnosti koji proističu iz njihovog udruženog rada i samoupravljanja privredom i raspodelom — još ne predstavlja jedan potpuno izgrađen, čist sistem autonomnog samoupravnog radnog prava, originalnog prava radnih zajednica usled neposrednog dejstva procesa razvitka našeg socijalističkog društva i socijalističke de-

[5] Prof. dr Aleksandar Baltić, *Značaj i funkcija opštih akata radnih organizacija u oblasti regulisanja radnih odnosa*, u publikaciji: *II jugoslovenski simpozijum o normativnoj delatnosti radnih organizacija*, Institut za uporedno pravo i Finansijski studio sa „Privredno-pravnim priručnikom“, Beograd, 1969, str. 135.

[6] Ibid., str. 136.

mokratije". Izvlačeći iz ovog ocenu o vrednosti i ulozi opštih akata radnih organizacija, autor zaključuje da „opšti akti radnih organizacija (statut i drugi akti, pravilnici itd.) u ovoj oblasti predstavljaju primarne, najneposrednije i najvažnije izvore samoupravnih prava radnih ljudi u okviru radnih zajednica, te će od njih u prvom redu zavisiti domašaj (dimenzija), fizionomija, sadržaj, kvalitet, vrednost ovog prava i njegova afirmacija u našem sistemu kao novog društvenog prava samih radnih zajednica"[7].

Po Ustavu SFRJ iz 1963. godine normativna delatnost radnih organizacija i autonomno pravo postaju izuzetno značajni faktori dalje izgradnje socijalističkih samoupravnih odnosa.

Oblik i način regulisanja mikro i makroodnosa, kao i njihov sadržaj bitno se menja. No, proširivanje obima samoupravne normativne autonomije otvaralo je pred teorijom i praksom niz problema i dilema kao što su: kakvog je karaktera ta funkcija; kakav je njen kvantitativni i kvalitativni odnos prema normativnoj funkciji društveno-političkih zajednica; kakva tehnika i, ako tako može da se kaže, kakva tehnologija treba da bude primenjena pri vršenju te funkcije; mesto i položaj stručnih službi, a posebno pravne službe u radnim organizacijama pri vršenju te funkcije; vrste i karakter opštih akata kao izraz te funkcije itd. Za sva ta pitanja moglo bi se reći da stoje u vezi sa funkcijom normativnosti, i to sa novim, samoupravnim oblikom te funkcije, oblikom koji se javlja prvi put u istoriji, ali koji se nužno mogao i morao javiti u društvu udruženih neposrednih proizvođača koji svoj život žele da organizuju na bazi neposredne demokratije.

Sve to predstavlja neku vrstu izraza spoljnog, okvirnog, kategorijalnog aspekta normativne funkcije, dakle normativne funkcije kao pojave i institucije, kao dela života svake radne organizacije. A to je vrlo značajno da bi se ne samo shvatio društveni značaj ove funkcije nego i da bi se odredila njena vrednost u celini života svake i svih radnih organizacija.[8]

---

[7] Međutim, i zapažanja ovog autora potvrđuju saznanje o nesavršenosti, nedoslednosti i nedograđenosti autonomnog prava (istina, ovde samo u kontekstu međusobnih radnih odnosa, ali takođe indikativno za opšte slabosti autonomnog prava): „Opštim aktima u oblasti radnih odnosa zamera se da često dobijaju fizionomiju i oblik zakona, da sistematizacija normi u opštem aktu nije dobra, niti su one logično i po prirodi odnosa koje uređuju pravilno raspoređene; da su pravno-tehničko izražavanje, odnosno formulacije pojedinih odredaba u opštem aktu neprecizne, nejasne ili često uopštene i usled toga preširoke i nerazumljive, što daje mogućnost za različito shvatanje smisla i sadržine normi i široku slobodu onima koji ih primenjuju; da ima ponavljanja načela i normi iz Ustava i zakona; da ima odredaba u opštim aktima koje pogrešno ili proizvoljno tumače ili razrađuju odredbe Ustava i zakona, da ima odredaba koje je trebalo po zakonu uneti u statut, a ne u pravilnik o radnim odnosima i obratno, kao što ima i opštih akata u kojima su neka pitanja samo dodirnuta ili uopšte nisu rešena, mada je po zakonu radna zajednica bila dužna da ih reši svojim opštim aktima."

[8] Vidi detaljnije u predgovoru prof. dr Borislava Blagojevića publikaciji *Mesto i uloga normativne delatnosti radnih organizacija u pravnom sistemu SFRJ*, Finansijski studio sa „Privredno-pravnim priručnikom", Pravni fakultet i Institut za uporedno pravo, Beograd, 1967.

U proteklom periodu struktura samoupravljanja (broj, vrsta organa, njihova prava, dužnosti, odgovornost, međusobni odnosi) bila je određena Ustavom i zakonima (član 90—93. Ustava SFRJ; član 48, 49. i 59. Osnovnog zakona o preduzećima itd.). Istina, profil organa nije bio do kraja izražen. Ustav nije ni imao ambiciju da strukturu samoupravljanja do kraja izrazi. Činjenica da su radne organizacije mogle samoupravnu strukturu da dograđuju svojim autonomnim pravom u osnovi nije menjala stvar jer radne organizacije nisu mogle ukidati Ustavom i zakonom propisane organe (radnički savet, direktor, upravni odbor) niti menjati njihovu utvrđenu nadležnost, dužinu mandata i slično. Time je u osnovi zadržana istovetna šablonizirana struktura samoupravljanja za sve radne organizacije, bez obzira na specifičnost njihovog poslovanja, veličinu, organizacionu strukturu i druge aspekte.

Otuda je i opravdano upozorenje da su hijerarhizovana struktura organa (radnički savet — upravni odbor — direktor) i njihovi međusobni odnosi do sada bili glavna briga zakonodavca kad god je tretirao samoupravno institucionaliziranje u radnim organizacijama. Zakoni su stalno obavezivali radnički savet sve novim i novim ovlašćenjima, videći u tome punu garanciju objektivnosti i zaštite opšteg interesa. Oslanjanje zakonodavnih intervencija na tako utvrđenu strukturu organa samoupravljanja bilo je tako dosledno, intenzivno i isključivo da je sve do ustavnog amandmana XV zakonodavac supstituisao samoupravljanje organima upravljanja, odnosno identifikovao ove dve kategorije.[9]

Takav koncept samoupravnih odnosa, iako u izvesnim fazama razvoja nužan, postao je kočnica daljeg razvoja samoupravljanja i proširivanja normativne autonomije radnih organizacija, a posebno njihovih delova.

Tu fazu samoupravnog razvoja karakterišu još: brojne zakonske obaveze radnih organizacija u pogledu donošenja i sadržine normativnih akata, prevelik broj i međusobna neusklađenost normi autonomnog prava, pojava „kliširanih" modela i rešenja, veštačka adaptacija rešenja i iskustava jednih na specifičnosti drugih, česte izmene i dopune i mnoge druge slabosti čija analiza prelazi okvire ovog rada.

Stoga je trebalo učiniti dublji zahvat u makro i mikronormativni sistem počev od donošenja ustavnih amandmana i noveliranja zakonodavstva pa do završetka ustavnih promena (takozvane prve i druge faze) koje su u toku.

Prvi radikalan pokušaj u tom pravcu učinjen je donošenjem ustavnog amandmana XV i noveliranjem zakonodavstva 1968. godine.

Po odredbama ustavnog amandmana XV, radni ljudi u radnoj organizaciji kao celini i organizacijama udruženog rada u njenom sastavu određuju pitanja o kojima odlučuju neposredno i poveravaju određene funkcije upravljanja radničkom savetu, odnosno, prema prirodi delatnosti radne organizacije, drugom odgovarajućem organu upravljanja, a

[9] Dr Borislav Jović, *Ustavni amandman XV i promene u pravnom režimu normativne delatnosti radnih organizacija*, „Rad i pravo", br. 3/1969, str. 237—238.

određene izvršne funkcije kolegijalnim i inokosnim organima koje bira radnički savet.

Radni ljudi u radnoj organizaciji ustanovljavaju organe upravljanja radne organizacije i organizacija udruženog rada u njenom sastavu određujući njihov delokrug i vreme na koje se ti organi biraju i utvrđujući uslove i način njihovog izbora i razrešenja (stav 1. i 2).

Iz teksta amandmana XV se vidi da novi ustavni koncept samoupravljanja u radnoj organizaciji jeste koncept samoorganizovanja sa dominantnom ulogom autonomnog prava. Za taj koncept samoupravljanja bitno je sledeće:

1. Odredbe o samoupravljanju u radnoj organizaciji su brisane jer one, „iako su bile neophodne u vreme donošenja ustava kada je trebalo postaviti osnove za samoupravljanje u radnim organizacijama, na sadašnjem stepenu razvoja objektivno mogu predstavljati smetnju daljem razvoju samoupravljanja u udruženom radu. Samoupravljanje se afirmisalo do takvog stepena da više ne odgovara da se svi navedeni odnosi regulišu saveznim ustavom, već je potrebno omogućiti da ove odnose uređuju sami radni ljudi u radnim organizacijama svojim samoupravnim aktima vodeći računa o prirodi delatnosti radne organizacije i o različitim uslovima i potrebama pojedinih radnih organizacija, a u skladu sa zakonom“[10].

2. Ustav napušta praksu određivanja strukture, samoupravnog profila, položaja i nadležnosti organa radne organizacije izuzev radničkog saveta. Prema tome, koje će i kakve organe upravljanja imati radna organizacija, odnosno njeni delovi (organizacije udruženog rada sa i bez svojstva pravnog lica), stvar je autonomnog prava i odluke radne organizacije. To važi i za broj tih organa, veličinu, način konstituisanja, međusobne odnose, oblike samoupravljanja i druge atribute radne organizacije.

3. Iz teksta amandmana XV se vidi da i na nivou preduzeća i na nivou organizacija udruženog rada postoji organ samoupravljanja i „njemu odgovorni kolegijalni i inokosni izvršni organi“ koje bira taj organ. Broj i vrsta tih organa su različiti u zavisnosti od niza okolnosti: strukture, nadležnosti, odnosa prema drugim organima, mandata, odgovornosti, odnosa i merila za učešće u raspodeli i slično. Stvar je autonomnog prava da ta pitanja reguliše.

4. Funkcije radničkog saveta, odnosno saveta organizacije udruženog rada, mandat i druga pitanja takođe su predmet samoupravnog normativnog uređivanja. To znači da će radna zajednica, ostvarujući princip neposrednog samoupravljanja kao primaran princip, konstituisati funkcije na raznim nivoima organizacije udruženog rada, „na raznim stupnjevima i delovima radnog procesa koji predstavljaju celinu“ na način koji će obezbediti optimalno funkcionisanje neposrednog samoupravljanja i maksimalne poslovne efekte.

Činjenica da je Ustav izostavio odredbe o zabrani i ograničenju reizbornosti, rotaciji i slično ne znači i prestanak njihove primene. To

[10] Osnovi za promenu nekih odredaba Ustava, predlog I, str. 2—3.

je samo promena subjekata njihovog regulisanja: umesto države (društveno-političkih zajednica) sada su to radna organizacija i njene organizacije udruženog rada (posebno sa statusom pravnog lica). I ne samo to. Autonomno regulisanje tih pitanja omogućava punije izražavanje specifičnosti, uslova i potreba svake radne organizacije, čime kreativnost autonomnog prava dolazi do punog izražaja. To, razume se, ne isključuje mogućnost određenih zloupotreba, devijacija, negativnih tendencija i slično.

5. Izborni postupak i kriterijumi za izbor takođe su pitanja koja prelaze u isključiv domen autonomnog prava.

6. Jedna od novina koju je omogućila dekonstitucionalizacija ranijih ustavnih odredaba jeste i uvođenje kolegijalnih izvršnih organa. Ona se zasniva na integrisanju profesionalnog i upravljačkog rada u *samoupravni udruženi rad,* na prevladavanju antinomije između umnog i manuelnog rada, između samoupravljanja i rukovođenja, na specijalizaciji i većoj efikasnosti upravljačkog, a ne samo stručnog i profesionalnog rada, na mogućnosti preciznog definisanja i diferenciranja samoupravnih funkcija na svim stepenima i nivoima odlučivanja.

Široke mogućnosti autonomnog prava otvorene su i u pogledu regulisanja položaja, kompetencija i odgovornosti „inokosnih izvršnih organa", u pogledu broja i međusobnih odnosa tih organa. Te mogućnosti bile su sputane zakonskim odredbama i rešenjima o položaju, nadležnosti i odgovornosti direktora.

Kao što se vidi, elastičnim odredbama amandmana XV radne zajednice radnih organizacija i njihovih delova oslobođene su svih šablona i shema u konstituisanju svoje unutrašnje organizacije. Time i autonomno pravo dobija nove dimenzije i nov kvalitet u slobodnom kreiranju unutrašnjih društveno-ekonomskih i političkih odnosa, u traženju originalnih, racionalnih, funkcionalnih i efikasnih rešenja. Njegova funkcija, dakle, u mnogo većoj meri nego ranije dolazi do izražaja.

Sledeći i razrađujući koncepciju ovog amandmana, i novelirano zakonodavstvo ističe veliki značaj i ulogu autonomnog prava. Tako, novelirani Osnovni zakon o preduzećima, za razliku od ranijeg teksta, „odustaje od propisivanja sheme organizacije preduzeća. Ne prilazi mu više sa stanovišta postojanja radne jedinice kao osnovne, primarne, najjednostavnije zajednice radnika i sa stanovišta drugih, složenih oblika organizacije rada (fabrike, rudnici, poljoprivredna dobra, robne kuće, pogoni i slični delovi). Takva organizacija često je shvaćena kao kliše, a ujedno i kao obaveza u organizovanju svakog većeg preduzeća"[11].

Zakon napušta definiciju radne jedinice kao primarne društveno-ekonomske ćelije udruženog rada i regulisanje tog pitanja prenosi u nadležnost autonomnog prava.

Druga bitna novina u ovoj oblasti je uvođenje u zakonodavstvo i autonomno pravo kategorije *organizacija udruženog rada.* Njen smisao

---

[11] Dr Nikola Balog, *Bitne promene Osnovnog zakona o preduzećima,* u publikaciji: *Samoupravljanje, utvrđivanje i raspodela dohotka u preduzeću i pripreme za primenu novih propisa,* „Savremena praksa", Beograd, novembar 1968, str. 115—116.

je u većoj mogućnosti izražavanja pravno-ekonomskog i socijalnog subjektiviteta delova radne organizacije, u uspostavljanju relativno „čistih“ ekonomskih odnosa kako između preduzeća i njegovih delova tako i među samim delovima, u mogućnosti samostalnog istupanja na tržištu, u elastičnijem postavljanju odgovornosti za obaveze u pravnom prometu i slično.

Ozakonjujući princip neposrednog samoupravljanja kao primaran u međusobnim odnosima udruženih radnih ljudi, novelirani propisi su normativnu autonomiju delimično preneli i na delove radne organizacije omogućavajući im donošenje normativnih akata, a time i samostalno regulisanje niza pitanja iz njihovog delokruga u okviru statuta. Tako autonomno pravo (posebno kod samostalnih organizacija udruženog rada — pravnih lica) dobija nove kvalitete. Time se istovremeno proširuje područje samoupravne normativne delatnosti i povećava broj subjekata — nosilaca samoupravnog normativnog regulisanja.

USTAVNI AMANDMANI XXI, XXII i XXIII I NOVE DIMENZIJE AUTONOMNOG PRAVA ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA

Promene u ustavnom i pravnom sistemu uopšte o kojima je bilo reči, iako su predstavljale značajnu etapu u procesu transformisanja birokratsko-etatističke u samoupravnu strukturu društva, omogućile su i brojne zloupotrebe u praksi, što se posebno odnosi na aplikaciju amandmana XV, koji je ponekad „više služio neprijateljima samoupravljanja nego samom samoupravljanju“ jer su birokratsko-tehnokratske strukture kroz kompetencije „poslovnog odbora“ (kolegijalnog izvršnog organa) uzurpirale vlast samoupravljača, a kroz centralizaciju sredstava i akumulacije u integrisanim radnim organizacijama jačale moć centralnih organa i otuđivale vlast od njihovih nosilaca. Česte su zloupotrebe u pogledu određivanja dužine mandata organa samoupravljanja i njihovih izvršnih organa, distribucije moći i slično.

Amandman XV je u konstituisanju samoupravljanja u radnoj organizaciji polazio od radne zajednice radne organizacije, a ne od radne zajednice dela radne organizacije. Radnički savet je bio „najviši organ samoupravljanja“ (što se, kao formulacija, i sada može naći u samoupravnim sporazumima) i reprezentativni, predstavnički organ, pretežno političko-predstavničke demokratije, u kome su donošene odluke i putem majorizacije. Taj organ je bio i „vrhovni“ subjekt normativnog uređivanja odnosa iz udruženog rada. On je donosio statut i druge opšte akte radne organizacije s kojima su morali biti u skladu svi drugi samoupravni propisi. Kao „najviši“ predstavnički organ, radnički savet je bio nadležan za stavljanje van snage samoupravnih normativnih akata delova radne organizacije, kao i njihovih samoupravnih odluka. Da li će biti formirane samostalne organizacije udruženog rada, radne jedinice i drugi organizacioni oblici, zavisilo je od „volje“ radničkog saveta ili je bilo regulisano statutom koji je donosio radnički savet većinskim principom, što znači protiv volje manjine članova.

Međutim, „ustavni amandmani XXI—XXIII postavili su pravni sistem na nove osnove ne samo u pogledu pravnih instituta, nego i u pogledu njihovih izvora“[12]. Ovi ustavni amandmani nisu imali intenciju da menjaju osnovne koncepcije jugoslovenske ustavnosti, ali su to de facto delimično učinili i time otvorili nove puteve u izgradnji naše federacije.

Po tim amandmanima, osnovni subjekt samoupravnih prava u udruženom radu je radnik. On ima sledeća ustavna prava: pravo na rad, pravo na plodove rada, pravo na samoupravljanje i pravo na socijalnu sigurnost. Neka od tih prava su već u samom tekstu ustavnih amandmana transformisana u konkretno-politička i društveno-ekonomska prava, a neka treba da utvrdi zakonodavstvo.

Pravo samoorganizovanja je, kao političko pravo, iscrpno utvrđeno tim amandmanima i naročito je izraženo u pravu osnivanja osnovne organizacije udruženog rada. Određujući konstitutivne elemente osnovne organizacije udruženog rada, ustavni amandmani ukidaju dosadašnji pravni sistem po kome su o osnivanju radne jedinice i njenom pravnom statusu odlučivali radnici cele radne organizacije političko-predstavničkim većinskim principom glasanja. Samoorganizovanje je postalo subjektivno pravo svakog radnika. Ustavni amandmani su inicirali metod ostvarivanja tog prava, a zakonodavstvo treba preciznije da razradi način njegovog ostvarivanja prilikom osnivanja radne organizacije. Međutim, mnoga pitanja aplikacije prava na samoorganizovanje ostala su otvorena i traže obimnija teorijska i empirijska istraživanja.

Prema tome, osnovni naglasak ustavnih amandmana je na položaju, pravima i dužnostima radnika udruženih u osnovne i druge organizacije udruženog rada, a ne na institucionalnim oblicima, najmanje na radnoj organizaciji. Radni ljudi se udružuju u osnovni organizacioni oblik — osnovnu organizaciju udruženog rada. Iz nje proizlaze svi organizacioni oblici u radnoj organizaciji i u okviru širih asocijacija. Stoga su radni ljudi udruženi u osnovnu organizaciju udruženog rada sada osnovni subjekt samoupravne normativne delatnosti. I dok su radni ljudi radne organizacije i njenih delova po ustavnom amandmanu XV poveravali određene funkcije izabranim organima, oni sada poveravaju ne funkcije, već *vršenje prava*. Oni su, dakle, originerni nosioci neotuđivih ustavnih prava i ta prava ne prenose na organe, već prenose samo vršenje tih prava, što predstavlja kvalitativnu razliku u odnosu na prethodni period.

Prema odredbama tačke 2. ustavnog amandmana XXI „osnovna organizacija udruženog rada je osnovni oblik udruženog rada u kome radnici na osnovu svog rada neposredno i ravnopravno uređuju međusobne odnose u radu, upravljaju poslovima i sredstvima društvene reprodukcije, odlučuju o dohotku i o drugim pitanjima svog društveno-ekonomskog položaja“.

Iz ovih ustavnih odredaba se vidi da su radni ljudi *ravnopravni* u uređivanju međusobnih odnosa i da to čine *neposredno*, iz čega nije teško izvući zaključak da ni izabrani organi više ne mogu biti organi pred-

[12] Dr Leon Geršković, *Novine u regulisanju odnosa u udruženom radu*, u publikaciji: *Neposredna primena ustavnih amandmana u organizacijama udruženog rada*, knj. IV, „Savremena praksa“, septembar 1971, str. 145—154.

stavničke demokratije i „posrednog samoupravljanja“, već su to *organi neposrednog samoupravljanja* sastavljeni od delegata koje radnici osnovnih organizacija udruženog rada neposredno biraju i koji su odgovorni svojim biračima.

Ustavna prava niko ne može oduzeti radnicima niti ih može vršiti „u njihovo ime“. Njima je ustavno određen i autonomni status i subjektivitet osnovne organizacije udruženog rada kao subjekta samoupravne normativne funkcije, ili, tačnije, kao organizacionog oblika kroz koji radnici ostvaruju svoju samoupravnu normativnu funkciju.

PRAVNA PRIRODA I MESTO AUTONOMNOG PRAVA U PRAVNOM SISTEMU JUGOSLAVIJE

Sledeći relevantan problem jeste karakter normi organizacija udruženog rada: da li su te norme pravne i kakvo je njihovo mesto i uloga u pravnom sistemu.

O ovom pitanju je do danas relativno malo raspravljano u pravnoj teoriji uopšte. Po shvatanju relativno velikog broja teoretičara[13], važnija je osobina tih normi, njihov odnos prema drugim normama nego sama terminologija (da li ćemo ih zvati pravnim normama ili ne, zavisi od usvojene terminologije). Ako pod pravom podrazumevamo norme koje država sankcioniše, bez obzira na to ko ih stvara, onda ćemo i ove norme koje potpuno ili delimično stvaraju samoupravljačke jedinice zvati pravnim normama. Ako, pak, pod pravom podrazumevamo samo norme koje stvara i sankcioniše država, onda ih nećemo zvati pravnim. U tom smislu jedna norma je utoliko više pravna ukoliko se više ističe njen državni karakter, to jest ukoliko država više učestvuje u njenom stvaranju i primenjivanju. S tog gledišta posmatrano, moglo bi se reći da postoje stupnjevi „pravnosti“ jedne norme i da između onoga što jeste i onoga što nije pravo u datoj terminologiji nema oštre granice, nego postoji postupan prelaz od jednog ka drugom.

Ukoliko, pak, stvar posmatramo s gledišta razvoja samoupravljanja i odumiranja prava, onda ostaje da su norme koje u celini ili delimično donose samoupravljačke jedinice „manje“ pravne od onih koje potpuno donosi država, da su one, dakle, oblik odumiranja prava.

Posmatra li se stvar sa stanovišta primene sankcije za kršenje norme, jasno je da stupanj njihove „pravnosti“ zavisi prvenstveno od toga koliko država primenjuje sankcije. Primena sankcija od strane države najbolji je pokazatelj njihove „pravnosti“. Jer, ako jedna norma ne bi uopšte bila kršena, onda do državne sankcije ne bi ni dolazilo i ta norma bi praktično bila čisto društvena. Jedini element njene „državnosti“, pa time i njene „pravnosti“, bila bi obaveza i spremnost države da primeni sankciju za slučaj kršenja te norme. Ako, pak, postoji veliki broj kršenja takvih normi i time veliki broj slučajeva primene sankcija od strane države, to bi bio dokaz da ta norma još nije dovoljno društvena, da nije

---

[13] Prof. dr Radomir Lukić, *Pravna priroda normativnih akata radnih organizacija*, „Pravni život“, br. 1/1967, str. 35—41.

dovoljno usvojena od ljudi čije ponašanje reguliše i koji su je čak i doneli (eventualno u celini). Ona im je još uvek u znatnoj meri nametnuta od strane države.

Po ovom shvatanju, ipak je najbolje takve norme zvati pravnim i razlikovati stupnjeve njihove „pravnosti" shodno meri mešanja države i primenjenih sankcija.

Međutim, pravni akti radnih organizacija koji sadrže pravne norme vrlo su različiti: jedni su normativni u užem smislu (sadrže opšte norme), a drugi pojedinačni (sadrže pojedinačne norme). Unutar ovih glavnih vrsta postoje brojne podvrste. U istom normativnom aktu mogu se naći razne vrste pravila: i pravna i ona koja to nisu. Norme sadržane u jednom normativnom aktu ne moraju uvek biti njime i stvorene jer država može taj akt u celini ili delimično odobravati bilo da određuje sankcije za sve ili za pojedine njegove norme. Stoga je nužno prilikom proučavanja i razmatranja normativnih akata radnih organizacija voditi računa o navedenoj okolnosti i razlikovati norme u njima shodno stupnju njihove „pravnosti", što se u praksi često previđa kao da sve norme jednog akta pripadaju istoj vrsti, a to otežava njihovu pravnu primenu.

Ovome treba dodati i to da se radi o procesu promena u kome norme autonomnog prava sve više dobijaju „samoprinudan" i „samosankcionišući" karakter, ali to je spor i složen, dugotrajan i protivrečan proces. Stvar čini složenijom i okolnost što u ovom trenutku egzistiraju i stari i novi ustavni sistem, što mnoge odredbe zakona i Ustava SFRJ nisu u skladu sa amandmanima. Sem toga, nedostaju Ustavom jasno utvrđeni kriterijumi za precizno razgraničenje nadležnosti među raznim subjektima — nosiocima normativne delatnosti na svim nivoima organizacije društva. U vezi s tim preovlađuje gledište da izgrađivanje i konstituisanje samoupravnog pravnog sistema kao izraza raznih dimenzija regulisanja nalaže da savezno i republičko zakonodavstvo treba da se definišu u odnosu na samoupravnu regulativnu funkciju, da budu u funkciji autonomnog prava, a ne obrnuto. Rezultati prve faze ustavnih promena i projekcija druge faze potvrđuju ispravnost ovog gledišta.

Ne manje relevantno pitanje u kontekstu problema o kojima raspravljamo jetse odnos autonomnog prava prema opštim propisima, prema pravnom, odnosno ustavnom sistemu kao celini.

Autonomno pravo je integralni deo ustavnog sistema. Pomoću njega se konkretizuju, kreiraju i oživotvoravaju osnovna načela, rešenja, principi i intencije Ustava. To se posebno odnosi na neposrednu primenu ustavnih amandmana XXI, XXII i XXIII. Stoga autonomno pravo kao celina i svaki njegov deo mora biti u skladu sa Ustavom, odnosno pozitivnim propisima, što danas nije uvek slučaj.

Međutim, kada se posmatra i analizira odnos normi autonomnog prava prema normama pojedinih opštih propisa, u teoriji prava se izbegava izražavanje tog odnosa bilo kakvom generalnom formulom jer se radi o procesu odumiranja prava, o raznim stepenima učešća samoupravljačke države u stvaranju i primeni autonomnog prava, o procesu prevazilaženja tradicionalne hijerarhije pravnih normi u pravnom poretku. „Ne može se reći da ovi akti stoje iznad ili ispod odgovarajućih državnih

akata (propisa), u jednom slučaju oni mogu biti ispod, a u drugom iznad njih. Sve zavisi od obima samoupravljačke sfere, koji opet određuje država, u krajnjoj liniji svojim ustavom. Može se jedino reći da su svi ovi akti ispod državnog ustava, jer država ima suverenost, i ovu izražava prvenstveno ustavom.[14] Ako je ustavom određena samoupravljačka sfera u koju ne može da dira ni zakon, onda su odgovarajući samoupravljački akti iznad zakona koji bi pokušao da se meša u pitanja koja su ostavljena ustavom da budu regulisana samoupravljačkim aktom. Obrnuto, ustav može prepustiti zakonu, ili kojem još nižem pravnom aktu, da odredi ovu sferu i tad su odgovarajući samoupravljački akti ispod zakona odnosno tog još nižeg akta"[15].

Po istoj intenciji, pošto svi samoupravni akti nemaju istu pravnu snagu, može se desiti da jedan samoupravni akt sa višom pravnom snagom bude iznad određenog pravnog akta, a da samoupravni akt sa nižom pravnom snagom bude ispod tog istog državnog pravnog akta. Stoga je teško opštom formulom utvrditi ove složene odnose. Složena i protivrečna realnost u kojoj istovremeno egzistiraju i ostaci starog pravnog sistema i elementi novog (zakon o radnim organizacijama i niz drugih saveznih i drugih propisa još nije donet!) otežava potpuniji uvid u pravni sistem i njegove elemente, a time i dolaženje do teorijskih rešenja problema koje razmatramo.

S obzirom na nove ustavne promene sa posebno naglašenom ulogom udruženih radnika kao subjekata samoupravnog normativnog regulisanja, ostaje da se preispita dosadašnja teorijska podela autonomnog prava na: (a) potpuno samostalne i originalne pravne norme (puno autonomno pravo), (b) autonomno pravo koje je inicirano Ustavom i zakonom i zahteva opštu sankciju u obliku pravnih ili političkih intervencija predstavničkih tela zajedno (uslovno puno autonomno pravo) i (c) autonomno pravo koje se usmerava i globalno određuje u zakonima (dirigovano autonomno pravo ili preneseno autonomno pravo) i da se ona dalje elaborira u skladu sa tim promenama.

U vezi sa izloženim, u dokumentima Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije se, ne bez razloga, ističe da „samoupravno normativno uređivanje, samoupravni sporazumi i društveni dogovori sve više zamenjuju državno zakonodavstvo u regulisanju međusobnih odnosa radnih ljudi u radnoj organizaciji i između radnih organizacija. Ustavom SFRJ i republika treba afirmisati takav razvoj pravnog sistema kojem će polazni osnov biti samoupravna norma doneta i poštovana kao samoupravno pravo i dužnost samoupravljača..."[16]

---

[14] Ovu vrlo tačnu i suptilnu teorijsku interpretaciju prof. dr Radomira Lukića mogli bismo sada korigovati pozivanjem na izmenjen ustavni koncept suverenosti. Po odredbama tačke 3. ustavnog amandmana XX, „republika je država zasnovana na *suverenosti naroda* i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti".

[15] Prof. dr Radomir Lukić, op. cit., str. 40—41.

[16] Samoupravno normativno uređivanje odnosa u udruženom radu, *Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije, Rezolucije,* „Privredni pregled", Beograd, 1971, str. 23—24.

Isto tako se konstatuje da je „autonomni karakter normativnog uređivanja odnosa u suprotnosti sa klasičnom hijerarhijom zakona i propisa, koji samoupravnu normu tretiraju kao izvedenu normu ponašanja i time smanjuju njezinu društvenu važnost. Samoupravljači zahtevaju doslednu afirmaciju načela da norma koja je u skladu sa Ustavom i zakonom ima u sadašnjim uslovima punu važnost pred državnim organima, a naročito na sudu. Zadatak je samoupravljača da neprekidno rade na unapređenju samoupravnog normativnog uređivanja odnosa koristeći se pozitivnim iskustvima samoupravne prakse i naučnim saznanjima. U isto vreme stalno treba da se proučavaju i razmenjuju originalna samoupravna rešenja i da se ugrađuju u pravni sistem"[17]. Međutim, „usavršavanje i međusobno usklađivanje samoupravnog normativnog regulisanja je trajan proces, a ne kampanjska akcija. Samoupravljači u radnim organizacijama i u drugim asocijacijama, kao i sindikati na svim nivoima, još nisu organizovani tako da mogu doprineti efikasnom usavršavanju samoupravnih normi". Isto tako, „rad na usavršavanju samoupravnih normi zahteva veću političku i stručnu aktivnost u radnoj organizaciji i van nje".

Sve to imperativno nalaže da se izgrađuje nov profil pravnika i politikologa, sposobnog i kvalifikovanog da stvara, „konstruiše" samoupravne norme, da oblikuje stvarnost.

SADRŽAJ, MESTO I MEĐUSOBNI ODNOSI NORMATIVNIH AKATA ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA

Zadržimo se, na kraju, na sadržaju, vrsti i međusobnim odnosima normativnih akata u okviru autonomnog prava.

Neposredna primena ustavnih amandmana nije moguća bez odgovarajućih izmena i razrade normativnih akata organizacija udruženog rada. Sadržina normativnih akata, odnosno predmet samoupravnog normativnog regulisanja su sva područja udruženog rada, svi odnosi i oblasti delatnosti radnih ljudi udruženih u osnovnu organizaciju udruženog rada, radnu organizaciju i šire oblike udruživanja.

Od bitnog je značaja razgraničenje, s jedne strane, između normativnih akata organizacija udruženog rada i normi društveno-političkih zajednica i, s druge strane, među samim normativnim aktima u okviru autonomnog prava u pogledu sadržaja i obima uređivanja odnosa.

Pošto je prvu vrstu odnosa teško analizirati bez potpunih ustavnih promena, zadržaćemo se delimično na drugoj.

Do sada je statut radne organizacije bio osnovni i najviši normativni akt samoupravne autonomije („mali ustav"). Drugi opšti (i pojedinačni) akti morali su biti u skladu s njim (Osnovni zakon o preduzećima vrlo decidirano ističe da je „statut osnovni opšti akt preduzeća i sa njim moraju biti u skladu drugi akti preduzeća. Odredbe opštih akata koje su u suprotnosti sa statutom ne mogu se primenjivati"). Statut je izražavao sadržaj, obeležja i granice samoupravne autonomije. Iako je u osnovi određivao i regulisao autonomiju radne organizacije i njenih

[17] Ibid.

delova, on je imao širi značaj: njegove odredbe i rešenja su tangirali i interese trećih lica u pravnom prometu; oni su bili relevantni za korisnike usluga, građane, organizacije i druge društvene subjekte (naročito kod radnih organizacija čija je delatnost od posebnog društvenog interesa).

Sadržaj, obim nadležnosti statuta, postupak donošenja, njegov odnos prema drugim opštim aktima u pogledu razgraničenja kompetencija bili su utvrđeni pozitivnim pravom. Među aktima u okviru autonomnog prava postojali su odnosi hijerarhije koja je izražavala hijerarhijski odnos subjekata samoupravnog normativnog regulisanja. Statut je bio osnovni i najviši akt jer ga je donosio radnički savet kao vrhovni samoupravni organ. Međutim, takvi odnosi među normativnim aktima izražavali su i integritet interesa delova udruženih u radnu organizaciju i interese društvene zajednice. Iz toga je proizlazila konsekvenca: ako bi jedan normativni akt radne organizacije (ili njenog dela) bio u koliziji sa statutom, on bi bio poništen, a sankcije su pogađale subjekt koji ga je doneo.

Po odredbama člana 148. Ustava SFRJ, „statuti društveno-političkih zajednica, kao i statuti i drugi opšti akti radnih i drugih samoupravnih organizacija, moraju biti u saglasnosti sa Ustavom i zakonom". U tim odredbama nalazi se načelo ustavnosti i zakonitosti opštih akata radnih organizacija. Sem toga, po odredbama člana 91. stav 3. Ustava statut radne organizacije se pre konačnog usvajanja dostavlja na razmatranje opštinskoj skupštini, a ona „ima pravo da do odluke ustavnog suda obustavi izvršenje opštih akata samoupravne organizacije koji su u suprotnosti sa ustavom i zakonom" (član 151. stav 3).

U skladu sa izloženim pravni sistem i samoupravna praksa izgrađivali su i razvijali adekvatne oblike učešća i uticaja organa društveno-političkih zajednica (u prvom redu opštinske skupštine) u donošenju i primeni opštih akata radnih organizacija (nadzor nad zakonitošću, davanje potvrde i saglasnosti, naknadni nadzor, kontrola zakonitosti i slično), različite u pogledu kompetencija, obima i sadržaja, kao i intenziteta.

Ustavnost i zakonitost normativnih akata radne organizacije obezbeđivala se kroz *statutarnost* (internu zakonitost), na osnovi čega je i izgrađivana poznata teorija statuta.

Ustavne promene, međutim, nalažu reviziju i teorije statuta.

Kao što je već istaknuto, radni ljudi se najpre međusobno udružuju u osnovnu organizaciju udruženog rada. Osnovna organizacija udruženog rada ne može biti konstituisana bez uređivanja njenih društvenih, ekonomskih, pravnih itd. odnosa sa drugim osnovnim organizacijama udruženog rada. Osnovni instrument uređivanja međusobnih odnosa osnovnih organizacija udruženog rada jeste *samoupravni sporazum o udruživanju u radnu organizaciju.* Prema tome, osnovne organizacije udruženog rada se ne mogu međusobno udružiti u radnu organizaciju bez samoupravnog sporazuma. Prema odredbi amandmana XXI, „statut i drugi opšti akti organizacije u kojoj su udružene osnovne organizacije udruženog rada ne mogu biti u suprotnosti sa samoupravnim sporazu-

mom o udruživanju". Znači, osnovni opšti akt je *samoupravni sporazum*, a ne statut, kao do sada. Ako se i dalje može govoriti o hijerarhiji normativnih akata radne organizacije, onda je osnovni i najviši akt samoupravni sporazum. Statut i svi normativni akti osnovnih organizacija udruženog rada i njihovih asocijacija moraju biti u skladu sa samoupravnim sporazumom. Drugim rečima, dosadašnji pojam statutarnosti moramo revidirati u tom smislu što normativni akti osnovnih organizacija udruženog rada moraju biti u skladu sa statutom, a ovaj u skladu sa samoupravnim sporazumom o udruživanju.

Subjekt samoupravnog sporazuma o udruživanju u radnu organizaciju su osnovne organizacije udruženog rada. Rezultati prve faze ustavnih promena nisu dali odgovor na pitanje može li jedan od subjekata ovog sporazuma biti asocijacija osnovnih organizacija udruženog rada koju one ovlaste (fabrika, pogon, robna kuća, rudnik itd.). U raspravama o drugoj fazi ustavnih promena ima mišljenja da treba dozvoliti tu mogućnost. Naše je mišljenje da to nije moguće: u radnu organizaciju se udružuju samo osnovne organizacije udruženog rada i samoupravnim sporazumom generalno uređuju svoje odnose. Prema tome, taj sporazum bi bio osnovni, konstitutivan, generalan. Nema nikakvih pravnih smetnji da se osnovne organizacije udruženog rada u okviru jedne složene radne organizacije (posebno sa dislociranim jedinicama) i međusobno udružuju u uže asocijacije, da biraju zajedničke organe, da donose zajedničke normativne akte, da međusobno koordiniraju delatnost na određenom nivou organizacionog i tehno-ekonomskog zaokruženja procesa rada. Međutim, svaki od takvih oblika udruživanja vezan je za poseban samoupravni sporazum koji obavezuje (i ovlašćuje) samo odnosne osnovne organizacije udruženog rada i on se ne mora ticati drugih osnovnih organizacija udruženog rada. Znači, takav samoupravni sporazum bi bio akcesoran i ne bi smeo biti u suprotnosti sa osnovnim samoupravnim sporazumom.

Samoupravni sporazum o udruživanju u radnu organizaciju osnovne organizacije udruženog rada zaključuju na bazi principa javnosti, dobrovoljnosti i ravnopravnosti. Samoupravni sporazum ne može stupiti na snagu niti se može primenjivati ako ga ne potpišu sve osnovne organizacije udruženog rada (po čemu se i razlikuje od statuta) ili ako neka od njih izrazi rezervu u pogledu pojedinih njegovih odredaba i rešenja.

Najmanje dve osnovne organizacije udruženog rada potpisuju samoupravni sporazum. Ni jedan deo radne organizacije ne može ostati van samoupravnog sporazuma, što govori u prilog tezi da je organizovanje osnovne organizacije udruženog rada ne samo pravo, već i dužnost radnika.

Budući da samoupravni sporazum zaključuju samo osnovne organizacije udruženog rada, u malim radnim organizacijama (identitet radne i osnovne organizacije udruženog rada) nema osnovnih organizacija, pa ni samoupravnog sporazuma o udruživanju. U tim uslovima statut dobija obeležja samoupravnog sporazuma. Pošto po Ustavu svaki radnik mora imati položaj radnika osnovne organizacije udruženog rada,

u malim radnim organizacijama gde se ne organizuju osnovne organizacije udruženog rada statut generalno uređuje ona pitanja koja su predmet samoupravnog sporazuma i donosi se apsolutnom većinom glasova svih članova radne zajednice, a ne po dosadašnjem većinskom principu političko-predstavničkog odlučivanja.

Stoga treba razlikovati mesto i sadržaj statuta u slučaju kada se zaključuje samoupravni sporazum od slučaja kada se statut preobražava u samoupravni sporazum.

U prvom slučaju statut je normativni akt *izveden* iz sporazuma. Odredbe i rešenja statuta proizlaze iz odredaba sporazuma i u izvesnom smislu su deklarativnog karaktera, dok su odredbe sporazuma konstitutivnog karaktera. Znači, područje autonomije statuta prilično je suženo: statut se ne može kretati van autonomije utvrđene samoupravnim sporazumom niti menjati odredbe sporazuma. Mora ih, dakle, preuzimati i razrađivati. To, međutim, ne negira izvesnu autonomiju statuta van kruga pitanja koja su predmet sporazuma.

U drugom slučaju stvar je jednostavnija: statut reguliše sve odnose, ali se menja njegov sadržaj i postupak donošenja. Otuda je pogrešno mišljenje (često prisutno u praksi) da u malim radnim organizacijama nema mesta primeni amandmana („nema šta da se menja“). Tu, istina, ostaje statut, ali ne dosadašnji.

Sledeća novina bitna za razumevanje suštine promena u ustavnom i pravnom sistemu Jugoslavije sastoji se u sledećem: kada se radna organizacija udružuje u šire oblike udruživanja (organizacije udruženog rada i slično), za svaki od tih oblika udruživanja zaključuje se *poseban* samoupravni sporazum o udruživanju, ali takav sporazum mora biti u skladu, odnosno ne sme biti u suprotnosti sa samoupravnim sporazumom o udruživanju svake organizacije udruženog rada koja se udružuje, čime se i normativno obezbeđuje neposredan uticaj radnika osnovne organizacije udruženog rada na regulisanje odnosa u okviru širih oblika udruživanja i na celinu odnosa društvene reprodukcije.

Predmet samoupravnog sporazuma jedno je od osnovnih i otvorenih pitanja iz ove oblasti. Generalno uzevši, to su sva bitna pitanja iz udruženog rada. Međutim, budući da nema ustavnih odredaba o minimumu pitanja koja bi morala biti predmet svakog samoupravnog sporazuma, u praksi se javljaju zloupotrebe: sadržaj sporazuma obezbeđuje centralizaciju vlasti i sredstava, pojave birokratsko-tehnokratskog manipulisanja radnim ljudima. Stoga bi Ustav morao da odredi osnovna pitanja koja bi bila predmet svakog sporazuma, s tim da ne zatvara njihovu strukturu (odredbe o zajedničkim poslovima, o koordiniranju procesa rada, o statusnim pitanjima, o usklađivanju planova i programa rada i razvoja, o udruživanju sredstava i njihovoj nameni, o sastavu, izboru i funkcijama zajedničkih organa upravljanja, kolegijalnih i inokosnih izvršnih organa, o njihovoj odgovornosti, kao i o odgovornosti u pravnom prometu, o načinu pokrivanja gubitaka i slično).

Pravna priroda samoupravnog sporazuma o udruživanju takođe je jedno od aktuelnih otvorenih pitanja u teoriji i praksi. Po jednom gledištu samoupravni sporazum ima statusni karakter, po drugom civilno-

-pravni, po trećem mešoviti, ali ima i shvatanja koja mu odriču svaki značaj opšteg normativnog akta. Međutim, veoma skromna iskustva u zaključivanju i primeni samoupravnih sporazuma ove vrste ne dozvoljavaju potpuniji naučni sud i zaključivanje o nizu pitanja koja smo dotakli.

Pomenimo još pravila (statut) osnovne organizacije udruženog rada. Pravila su osnovni opšti akt kojim se uređuju celokupni odnosi u osnovnoj organizaciji udruženog rada u skladu sa statutom radne organizacije, odnosno samoupravnim sporazumom o udruživanju. Po Ustavu, svaka osnovna organizacija udruženog rada bi obavezno morala donositi pravila (statut), dok je to do sada bila obaveza samo samostalne organizacije udruženog rada sa svojstvom pravnog lica. Time bi bila zaokružena i najpotpunije izražena pravna i samoupravna autonomija osnovne organizacije udruženog rada. Postoji niz pitanja koja su predmet samostalnog normativnog regulisanja pravila (statuta) i ostalih opštih akata osnovne organizacije udruženog rada.

Osnovne organizacije udruženog rada samoupravnim sporazumom o udruživanju određuju koje će druge opšte akte donositi na nivou radne organizacije, a koje u okviru širih asocijacija, kao i njihov predmet i sadržaj, postupak donošenja, usklađivanja sa samoupravnim sporazumom, tumačenja, izmena i dopuna i druga značajna pitanja čija analiza prelazi okvire ovog priloga.

Branko Prnjat

CILJEVI KULTURNE POLITIKE U SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

Ciljevi kulturne politike predstavljaju one zamišljene demarkacione tačke na putu kulturnog razvoja za koje se pretpostavlja da ih je moguće doseći, ili čak da ih je nužno doseći, da bi se društvo u cjelini moglo skladno razvijati i da bi se uopšte mogli ostvarivati i drugi predviđeni ciljevi.

Formiranje ciljeva pripada društvenom i kulturnom kretanju; ono je u stvari dio tog kretanja. Drugim riječima, svaka nova generacija, svaka etapa kulturnog i društvenog razvoja imaće i nešto drugačije viđenje kulturnih ciljeva i sredstava. Svaka nova generacija, djelujući u sve slobodnijim društvenim uslovima, raspolažući sve kompletnijim i preciznijim informacijama, višim stepenom obrazovanja, većom količinom slobodnog vremena, unosiće nove zahtjeve i potrebe u kulturne programe, određivaće ambicioznije kulturne ciljeve. U stvari, dugoročni kulturni ciljevi sastavljeni su od velikog broja onih neposrednih ciljeva i zadataka koji su na dohvatu ruke, ali od čijeg rješavanja umnogome zavisi tempo primicanja udaljenim ciljevima i vizijama kulture i društva. Međutim, dugoročni ciljevi nijesu prost zbir kratkoročnih ciljeva, akcija i mjera. U njima je sadržana vizija izmijenjene ukupne kulturno-duhovne strukture društva, nov kvalitet kulturnih potreba i proširen društveni stvaralački potencijal.

U mnogim razmatranjima savremenog kulturnog razvoja može se uočiti veoma značajna konstatacija, koja proističe iz analize ukupnih društvenih kretanja u uslovima naučno-tehnološke revolucije, o postupnom pomjeranju kulture ka središtima proizvodnje i društvenog života. Ono što je nekada bilo privilegija uskih slojeva danas prvi put dobija šansu da na široka vrata i masovno uđe u život cijeloga društva.

Da li će i na koji način ta šansa biti iskorišćena, zavisi od mnogih okolnosti. Tu treba ubrojiti u prvom redu opšte ekonomske i društvene pretpostavke, ali i smišljene, koordinirane i dugoročne poteze kulturne politike. Svaka kulturna politika polazi od određenog broja opštih društveno-ekonomskih činilaca koji je određuju i ograničavaju, ali se i ona javlja ne samo kao dopuna drugih činilaca razvoja, već i kao njihova nužna pretpostavka, pa i korekcija.

Ako se kao glavni faktor konstituisanja kulturne politike i definisanja ciljeva kulturnog razvoja javlja država, onda je izvjesno da će tako definisani ciljevi kulturne politike biti najneposrednije povezani i usklađeni sa ciljevima i interesima politike, pri čemu se tada, kao neizbježno, javlja i dominacija državne politike nad kulturom.

Definisanje ciljeva kulturne politike u samoupravnom socijalističkom društvu mora se bazirati na dvjema osnovnim komponentama:

prvo, na oslobađanju čovjeka u materijalnoj proizvodnji i duhovnim aktivnostima u tom smislu da on u sve punijem obimu postaje gospodar svoga rada, opštih uslova, sredstava i rezultata;

drugo, na svjesnom i racionalnom ovladavanju svim onim aspektima i rezultatima koje donosi revolucionarni razvoj nauke i tehnike.

Oslobađanje čovjeka ne može se zamisliti bez oslobađanja i afirmacije kulturno-duhovne dimenzije života. Ali ta kulturna dimenzija neće se javljati i utkivati u društvene procese naizbježno i spontano, već se ona može realizovati samo uz svjesnu, usmjerenu i koordiniranu aktivnost. Drugim riječima, kultura se može utkivati u sve pore društvenog života i postajati svojina najširih slojeva radnih ljudi samo pod pretpostavkom postojanja istinski demokratske kulturne politike, gdje poluge odlučivanja o kulturnim ciljevima i zadacima ne pripadaju faktorima izvan kulturnog procesa, već upravo kulturnim, stvaralačkim snagama društva, ili, preciznije, udruženim stvaraocima kulturno-duhovnih i materijalnih vrijednosti.

Ovo usmjeravanje kulturnih tokova ne može značiti negaciju slobode stvaralaštva niti protivrječi njenim principima, već se, naprotiv, javlja kao jedan od bitnih preduslova sve slobodnijeg razvoja stvaralačkih snaga. Prema tome, definisanje ciljeva kulturnog razvoja i kulturne politike u samoupravnom društvu nije i ne može biti shvaćeno kao težnja za sveopštim planiranjem u kulturi, za uspostavljanjem administrativnog reda i slično.

Isto tako, odsustvo jasno definisanih ciljeva kulturne politike ne može biti shvaćeno kao oživotvorenje principa slobode stvaralaštva jer bi to onda neizbježno vodilo ka haotičnoj koegzistenciji svakojakih tendencija i ka gubljenju kulturne i socijalističke perspektive.

I jedna i druga tendencija objektivno bi vodile ka potkopavanju slobode stvaralaštva i demokratskog kulturnog razvitka.

Ciljevi kulturne politike samoupravnog društva moraju opredjeljivati u prvom redu aktivnost ka podruštvljavanju kulture, stavljanju ukupnih kulturno-duhovnih vrijednosti u posjed radničke klase, svih radnih ljudi, cijelog naroda, ka pretvaranju „pasivnih konzumenata" u aktivne činioce kulturnog procesa i kulturne politike. Pomjeranje kulture ka središtu proizvodnje i društvenih procesa jeste jedan od bitnih ciljeva kulturne politike.

S druge strane i uporedo s tim ciljevi kulturne politike moraju biti usmjereni ka stvaranju materijalnih i moralnih uslova i oblika stimulacije kulturno-duhovnog stvaralaštva, kao i njegove što adekvatnije društvene valorizacije. Kroz oblike stimulacije kulturnog stvaralaštva izražava se opštedruštvena briga za podsticanje i razvoj stvaralačkih snaga,

za nastajanje novih vrijednosti i obogaćivanje kulturno-duhovnog života. Aktivan odnos prema stvaralaštvu i prema novim vrijednostima podrazumijeva obezbjeđivanje opštih mogućnosti i uslova za nicanje novih vrijednosti, ali ne obezbjeđuje neminovno i njihovu pojavu. Ove mogućnosti za slobodno ispoljavanje stvaralaštva predstavljaju samo jedan od elemenata društvenog odnosa prema stvaralaštvu. Ne manje je važno njegovanje prije svega mladih talenata, kao i obezbjeđivanje uslova za što slobodniji rad svih onih stvaralaca koji su vrijednostima svoga stvaralaštva pružili istinski doprinos našoj savremenoj kulturi.

Odnos kulturne politike prema stvaralaštvu sadržan je i u adekvatnom vrednovanju stvaralaštva. Samo se adekvatnom društvenom valorizacijom upotpunjuju neophodni elementi društvenog odnosa prema kulturnoj kreaciji.

Učiniti kulturu opštedruštvenom svojinom — ovaj zahtjev, koji je Lenjin smatrao glavnim zadatkom socijalističke kulturne revolucije, ostaje neosporno prvenstveni cilj socijalističke kulturne politike. Ostvarivanje tog cilja kulturne politike je uslovljeno savremenim procesima u proizvodnji i samoupravnom društvu.

Razvoj moderne proizvodnje ne samo što omogućava kretanje ka tom cilju, već je ujedno i određen stepenom njegove realizacije.

Danas je jedno od presudnih pitanja: kako koristiti moć proizvodnje da bi se ostvarili autentični ljudski i društveni ciljevi; da li će rast proizvodnih moći teći u pravcu koji će zadovoljavati neke periferne (ili čak vještačke potrebe) ili će teći ka zadovoljavanju autentičnih ljudskih potreba i zahtjeva društvenog progresa.

Od odgovora na ovo pitanje zavise i opredjeljenja društva u definisanju ciljeva kulturne politike. Realizovanje pozitivnih programa kulturne politike moguće je ukoliko društvo svjesno i svrsishodno usmjerava izvjesne opšte tokove i ukoliko kulturna oblast egzistira kao dio tih tokova. U protivnom, javlja se objektivna mogućnost da se određeni procesi u sferi kulture istrgnu ispod društvene kontrole, da se osamostale i podivljaju.

Socijalizacija kulture odvija se preko oslobađanja kulturnih potreba. Ali se to oslobađanje ne može odvijati stihijno, podsticano slijepim komercijalizmom. Naprotiv, oslobađanje kulturnih potreba, kao jedan vid oslobađanja čovjeka i društva, mora se bazirati na određenim idejno-estetskim kriterijumima i mora se kretati postepeno i neprekidno u pravcu razvijanja i zadovoljavanja sve višeg nivoa tih potreba koji odgovara opštem razvitku društva, izgradnji humanijih odnosa, bogatijeg, sadržajnijeg života.

Oslobađanje kulturnih potreba sve slobodnijim djelovanjem tržišnih zakona stimuliše kulturnu produkciju, njenu raznovrsnost i bogatstvo. Marks i Engels su ukazali na značaj određene kulturne potrošnje u razvoju kulturne produkcije.[1]

---

[1] K. Marks—F. Engels, *O umetnosti i književnosti*, „Kultura", Beograd, 1960, str. 115.

Međutim, ne može jedino oslobođena kulturna potreba diktirati kulturne kriterijume. Jer bi se u tom slučaju kulturni procesi odvijali sami od sebe, spontano, stihijno, a svaka kulturna politika i svako svjesno i racionalno usmjeravanje postalo bi izlišno.

A poznato je da se ni u oblasti materijalne proizvodnje procesi ne mogu duže vremena spontano razvijati. To važi, samo u neuporedivo većoj mjeri, i za kulturne procese.

Prema tome, problem bi mogao biti u tome da se kulturne potrebe sve više moraju oslobađati jer je to preduslov svake socijalizacije kulture. Ali, isto tako, taj proces oslobađanja kulturnih potreba mora biti podstican i svjesno usmjeravan u pravcu koji će voditi istinskoj kulturno-duhovnoj emancipaciji ličnosti, a ne novim vidovima duhovnog porobljavanja.

Ovdje se ne radi o tome da nekakva elita diktira u oblasti ukusa i kriterijuma jer bi takva tendencija neizbježno vukla ka oživljavanju intelektualnog elitizma, ka jačanju, institucionalizovanju i monopolskom, birokratskom arbitriranju takozvane duhovne elite. Proces usmjeravanja kulturnog razvoja i kulturnih potreba mora i sam da se neprekidno podruštvljava, da iz ruku monopolističkih elita, državne ili kulturne birokratije prelazi među sve šire slojeve neposrednih nosilaca kulturnog stvaralaštva i materijalne proizvodnje. Samo u tom slučaju usmjeravanje kulturnih, stvaralačkih procesa neće se javljati kao vlast nad kulturom, ko sprega državne i kulturne birokratije, kao monopol i diktatura elite, već kao istinska samoupravljačka kulturna politika.

Ta samoupravljačka kulturna politika ima dva glavna oslonca:

prvi, u neposrednoj materijalnoj proizvodnji, i to u onom oslobođenom kulturno-duhovnom interesu proizvođača materijalnih vrijednosti koji se sve jasnije nazire;

drugi, u oslobođenom stvaralaštvu, u samim kulturnim stvaraocima, koji baš stoga što su zainteresovani za sudbinu svoga stvaralaštva ne mogu biti nezainteresovani za opšti pravac razvoja kulturnog života, za opštu usmjerenost kulturne politike, za oslobađanje i razvijanje samih kulturnih potreba.

Samo ona kulturna potreba koja polazi od ova dva proizvođačka interesa ima šansu da potkopa i podsiječe svaki monopolizam, birokratizam, svaku otuđenu politiku i da obezbijedi maksimalno slobodno kulturno kretanje i podruštvljavanje kulture.

Ovdje, naravno, ne može biti riječi o tome u kojim će se sve oblicima to podruštvljavanje kulture i kulturne politike vršiti. Već danas se razvijaju mnogi novi oblici povezivanja ovih dvaju interesa, ali je djelatnost u tom pravcu neophodno podstaći i jasno usmjeriti da bi se izbjegli eventualni promašaji, lutanja i obeshrabrenja.

NAUČNO-TEHNOLOŠKA REVOLUCIJA I NOVE KULTURNE POTREBE

Marks je ukazivao da sa razvojem krupne industrije stvaranje realnog bogatstva manje zavisi od vremena i količine upotrebljenog rada, a više od postignutog nivoa nauke i tehnološkog napretka, odnosno od

primjene nauke u proizvodnji. Dok se juče rad pojavljivao samo kao elemenat u procesu proizvodnje, sada se čovjek ponaša kao nadglednik i regulator tog procesa. On koordinira i usmjerava proces proizvodnje, a nije njegov glavni fizički agens. Stoga ono što se pojavljuje kao centralna poluga proizvodnje nije više rad što ga vrši sam čovjek ni trajanje njegovog rada, već razvoj društvenog individuuma.

Slobodan razvoj ličnosti, a ne smanjenje radnog vremena potrebnog za proizvodnju viška rada, svođenje na minimum nužnog rada društva postaje cilj proizvodnje, čemu tada odgovara umjetnički, naučni i drugi razvoj individualiteta zahvaljujući dokolici i sredstvima stvorenim za nju.[2]

Jedini humanizam koji će moći uslijediti za humanizmom rada jest humanizam slobodne aktivnosti i samoupravljanja na svim nivoima, kaže A. Gorc. Taj humanizam pretpostavlja da individuumi budu uzeti i da se uzimaju kao cilj, a ne da se uzimaju i da su uzeti kao sredstva.[3]

Univerzalne i permanentne promjene u oblasti proizvodnih snaga obuhvaćene pojmom naučno-tehnološke revolucije znače ujedno i porast značaja „ljudskog faktora" srazmjerno snazi tehničkih komponenata. Pojavljuje se iznenađujući zaključak da će upravo najviši stepen tehnike, automatizacija, prvi put u istoriji omogućiti čovjeku da posveti pažnju sam sebi.[4]

Gledišta mnogih savremenih istraživača saglasna su u jednome: kultura dobija novo mjesto u društvenom životu, kultura se pomjera prema središtu proizvodnje. Razvoj nauke i tehnologije i razvoj društvenih odnosa unosi bitno nove elemente u proces konstituisanja kulturne politike i u definisanje njenih ciljeva. Drugim riječima, snage koje nose društveni preobražaj, snage koje izvode naučno-tehnološku revoluciju i koje pomjeraju kulturu ka središtu proizvodnje u suštini pomjeraju i centre odlučivanja o kulturnoj politici, kao i same ciljeve kulturne politike. Prisvajanje kulture od strane društva, njeno podruštvljavanje nije više samo deklarativan zahtjev birokratske ili humanističke elite koja je i definisala ciljeve kulturne politike; to više nije niti može biti samo kampanja u cilju prosvjećivanja „neukog puka", koji se time stvarno svodio na objekat manipulisanja.

Činioci naučno-tehnološke revolucije i samoupravljanja neizbježno će u sve većoj mjeri prenositi središte odlučivanja o kulturnim ciljevima i zadacima sve bliže ka neposrednim nosiocima stvaralačkih procesa u kulturno-duhovnoj i materijalnoj sferi. Samo prevazilaženje suprotnosti između fizičkog i umnog rada, povezivanje fizičke i intelektualne komponente rada u jednoj ličnosti, odnosno sama intelektualizacija rada i intelektualno upravljanje procesima materijalne proizvodnje omogućava potpun razvoj novih kulturnih potreba i ujedno novih činilaca kultur-

[2] K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*, Dietz, Berlin, 1953, navedeno prema: André Gorz. *Radnička strategija i neokapitalizam*, „Komunist", Beograd, 1970, str. 110—111.

[3] A. Gorz, op. cit., str. 110.

[4] R. Rihta, *Civilizacija na raskršću*, časopis „Treći program", Radio-Beograd, br. 2/1969, str. 42.

nog razvitka i kulturne politike. U takvoj situaciji postajaće u sve većoj mjeri suvišan onaj monopolističko posrednički aparat države koji se i mogao konstituisati upravo na bazi suprotnosti između fizičkog i umnog rada.

Ova slika, doduše, može u prvi mah ličiti na neku udaljenu viziju ako se konfrontira s trenutnim stanjem u mnogim sredinama gdje se tek rješavaju elementarni kulturni problemi.

Međutim, ni prodori u osvajanju moderne proizvodnje ni prodori u demokratizaciji politike nikada ne idu cijelom dužinom fronta. Ali, jedna tendencija je već danas prisutna i ona će svakim danom osvajati sve veći prostor u ukupnom životu ljudi; napredak u proizvodnji zahtijevaće brže mijenjanje ukupnih odnosa.

Problem razvoja kulturnih potreba svakako je jedno od centralnih pitanja kulturne politike. Karakteristično je zapažanje R. Rihte da će naučno-tehnološka revolucija probiti granice masovne potrošnje. Iznad određene granice potrebe reprodukcije mogu se pretvoriti u potencijalne izvore novih ljudskih potreba, dok ih ispod ove granice uvijek odnosi bujica dosadašnjih potreba. Zadovoljavanje potreba se ne može preskočiti. Zadovoljavanjem se potrebe oplemenjuju; stvari, ako ih ima dovoljno, zahtijevaju razvijanje sposobnosti izbora, istančavaju ukus; iznad određene granice *masovna* potrošnja omogućava razvoj individualnosti, demokratizuje preduslove razvoja čovjeka i donosi problem „masovnog potrošača", konzumentskog stava prema životu koji daje prednost potrošnji pred svestranim razvojem čovjeka.

Za socijalizam, ističe Rihta, nije fatalna neophodnost da se prate beskonačne konzumentske peripetije civilizacije na Zapadu; on može da skraćuje puteve masovne potrošnje, da lansira svoj sopstveni životni stil. Sistemom racionalnog snimanja potrošnje, zajedno sa smišljenom unutrašnjom ekonomskom i društvenom stimulacijom, može se postići prelivanje maksimalne količine izvora u razvoj stvaralačkih snaga čovjeka.

Uz ovaj preduslov svako zadovoljenje potreba prerašće u više, cjelishodno stvaranje novih potreba koje odgovaraju zahtjevima naučno-tehnološke revolucije i utiču na njen tok; tako nad čitavim tradicionalnim svijetom potreba postepeno može da dominira potreba čovjeka da se razvija, potreba koju je rodila sama ljudska civilizacija. Rihta kaže da vijek nauke i tehnike poznaje mnogo novih komponenata te potrebe kao što su: potreba stvaralačkog rada, potreba neprekidnog obrazovanja, potreba svjesnosti i individualne afirmacije, potreba intenzivnog unutrašnjeg jedinstva ličnosti, potreba čistih odnosa i ljudskih saosjećanja, potreba potpune pokretljivosti i informisanosti, potreba slobodnog fizičkog rada, potreba dodira sa ljepotom i prirodom, potreba perspektiva — sve su to ljudski zahtjevi u savremenom razvoju civilizacije.

Ova gledišta upozoravaju na brojne i tako značajne aspekte novih potreba. Kulturna politika koja nije slijepi prakticizam, koja u sebi nosi i klice sjutrašnjice mora samim tim sadržati ambiciju da postane činilac predviđanja i oblikovanja novih potreba. Prema tome, ona ne može

prihvatiti diktat postojećih potreba; ona mora, doduše, od njih polaziti, ali i biti u stalnom stvaralačkom sukobu sa postojećim nivoom potreba. Kulturna politika mora neprekidno provocirati u oblasti postojećih potreba, stalno slati izazove postojećem nivou potreba koji pokazuje tendenciju da se, spojen s komercijalizacijom kulture, nametne kao svojevrstan oblik diktature nevrijednosti.

Prema tome, kulturna politika mora biti u dodiru sa kulturnom potrebom, ali da ne bude njen zarobljenik, da sadrži zahtjev za osvajanje viših kulturnih vrijednosti, ali da ne postane plijen i sredstvo bilo kakvih elitističkih koncepcija.

Kada se osmotri u najopštijim crtama naša savremena kulturna situacija, dolazi se do zaključka da ciljevi kulturne politike moraju sadržati zahtjev za prevazilaženje rascjepa između takozvane duhovne konfekcije i duhovnog elitizma. U stvari, između duhovne konfekcije i duhovnog elitizma postoji ne samo dubok rascjep, već i duboka uzajamnost. Razvoj duhovne konfekcije neizbježno podstiče elitizam u kulturi, koji se uvijek javlja i kao kulturna isključivost i kulturni monopolizam. S druge strane, elitizam u kulturi svojom zatvorenošću i ekskluzivnošću ide na ruku duhovnoj konfekciji, gruboj komercijalizaciji kulture i dominaciji nevrijednosti.

Kulturna politika mora sadržati jasne alternative u odnosu na obje ove tendencije u kulturnom životu. Ona ne može podržati kulturnu konfekciju kao kulturnu demokratizaciju u borbi protiv dominacije elita u kulturi; ona, s druge strane, ne može biti slijepi saveznik bilo koje „elite duha" koja bi težila da nametne sopstveni monopol, sopstvenu pamet i sopstvenu mjeru u vrednovanju kulture.

Ovakva diferencijacija u oblasti kulture je znak još uvijek nedovoljne kulturne razvijenosti, ali i nedovoljne usmjerenosti sredstava kulturne akcije prema proklamovanim ciljevima kulturne politike. Prevazilaženje ovih disproporcija moguće je ostvariti samo postupnim podizanjem opšteg materijalnog, obrazovnog, kulturnog nivoa u skladu sa jasno definisanim ciljevima i adekvatnim sredstvima.

Slobodno vrijeme je plod naučnog i tehnološkog napretka, ali je i relativno samostalan činilac oslobađanja ljudskih snaga. Ponekad se tehnički razvijeno društvo koncipira kao „društvo slobodnog vremena".

Danas smo na putu da „zgusnemo prostor i vrijeme" u proporcije koje su prije deset godina bile potpuno neshvatljive. Više od toga, smatraju neki autori, na putu smo da „zgusnemo ljudsko iskustvo".

Masovno učešće u naučno-tehnološkoj revoluciji (povezivanje rada i obrazovanja itd.) biće moguće tek kada stopa vremena na raspolaganju čovjeka preskoči određenu granicu. Ispod određenog standarda dominira snažna tendencija da se slobodno vrijeme koristi za povećanje prihoda. Povećanje količine slobodnog vremena, ističe R. Rihta, samo po sebi nije dovoljno za to da ono postane izvor stvaralačkih snaga. Za to će biti potrebno društveno modeliranje, traženje efikasnih sredstava kako da se, s jedne strane, ne narušava sloboda izbora (bez koje slobodno vri-

jeme gubi svoj kvalitet) i, s druge strane, da se stimuliše nastajanje subjektivnih potreba koje su u skladu sa razvojem ljudske jedinke.[5]

Moderna proizvodnja stvara sve veći prostor slobodnom vremenu. To povećano slobodno vrijeme javlja se kao činilac ukupnog razvoja čovjekovih stvaralačkih sposobnosti. Ono je u izvjesnom smislu rezultat pobjede nad radom, rezultat stalnog čovjekovog ovladavanja radnim procesom. Ta pobjeda čovjeka nad radom kao nuždom jeste u stvari i istinska mjera njegove slobode. Naravno, savremeni čovjek je još dosta udaljen od one zamišljene crte koja dijeli „carstvo nužnosti" od „carstva slobode".[6]

Savremena proizvodnja, rezultati nauke i tehnike, kao i rezultati kulturnog stvaralaštva počinju da se u većoj mjeri i raznim vidovima uzajamno povezuju i prepliću, i to duž cijelog proizvodnog i stvaralačkog procesa. Naučno-tehnološka revolucija sve više će zahtijevati kulturnu dimenziju koja će se javljati kao nezaobilazan činilac opšteg dinamičnog kretanja. S jedne strane, ta kulturna, estetska dimenzija prodiraće sve više u savremenu proizvodnju, javljaće se i kao faktor estetizacije radnog ambijenta i kao faktor estetizacije proizvoda, od čega sve više zavisi plasman na tržištu. S druge strane, slobodno vrijeme će se sve više prožimati i ispunjavati raznim oblicima kulture, i to ne samo one kulture koja ima rekreativnu funkciju, već i one koja znači stvaralaštvo, koja znači samodjelatnost.

Uloga kulturnog faktora u uslovima naučno-tehnološke revolucije objektivno se povećava. Naučno-tehnološka revolucija svojim rezultatima, posljedicama dejstvuje na kulturu, vidove i mogućnosti njenog širenja. Nove mogućnosti ispoljavanja stvaralačkih snaga i širenja kulturnog uticaja su povezane osobito s razvojem modernih sredstava komuniciranja.

Sve to pokazuje u kojoj su mjeri zadaci i programi kulturne politike uslovljeni i povezani sa razvojem moderne proizvodnje, nauke, tehnike, permanentnog obrazovanja. U ovakvim odnosima sa posebnom snagom se postavlja pitanje definisanja adekvatnih ciljeva kulturne politike, to

---

[5] Ibid., str. 51.

[6] „Carstvo slobode — pisao je Marks — počinje u stvari tek tamo gde prestaje rad koji je određen nevoljom i spoljašnjom svrsishodnošću; po prirodi stvari, ono, dakle, leži s one strane oblasti same materijalne proizvodnje. Kao što divljak mora da se bori s prirodom da bi zadovoljio svoje potrebe, da bi održao i reprodukovao svoj život, tako to mora činiti i civilizovan čovek, i on to mora u svim društvenim oblicima i pod svim mogućim načinima proizvodnje. S njegovim razvitkom proširuje se ovo carstvo prirodne nužnosti jer se uvećavaju potrebe; ali se u isto vreme uvećavaju proizvodne snage koje te potrebe zadovoljavaju. Sloboda se u ovoj oblasti može sastojati samo u tome da udruženi čovek, udruženi proizvođači racionalno urede ovaj svoj promet materija s prirodom, da ga dovedu pod svoju zajedničku kontrolu, umesto da on njima gospodari kao neka slepa sila; da ga vrše s najmanjim utroškom snage i pod uslovima koji su najdostojniji i najadekvatniji njihovoj ljudskoj prirodi. Ali to uvek ostaje carstvo nužnosti. S one strane njega počinje razvitak ljudske snage koji je svrha samom sebi, pravo carstvo slobode, ali koje može da procveta samo na onom carstvu nužnosti kao svojoj osnovici. Skraćenje radnog dana jeste osnovni uslov" (Karl Marks, *Kapital,* tom III, „Kultura", Beograd, 1948, str. 711).

jest pokretanja cjelokupne kulturne djelatnosti iz tradicionalnih institucionalizovanih ležišta. Sam naučno-tehnološki razvoj, bez adekvatne kulturne dimenzije, može doprinijeti stvaranju u materijalnom pogledu bogatog društva, ali ne i formiranju ličnosti čiji će duhovni horizonti biti široki i otvoreni i koja će svoje slobodno vrijeme koristiti na odista sadržajan način. Čak i samo povremena stagnacija ili zapostavljanje kulturno-duhovne dimenzije, čije se odsustvo u prvo vrijeme i ne mora drastično odraziti, ostavlja, posmatrano dugoročnije, duboke, često neizbježne, negativne tragove.

PROGRAM SKJ I SLOBODA STVARALAŠTVA

Samoupravna kulturna politika nema za cilj jedino da uklanja barijere između društva i kulture, već i da ih ruši i u samoj kulturi, u samom stvaralaštvu. Drugim riječima, kulturna politika ima ambiciju ne samo da stvorene kulturne vrijednosti pretvara u opštedruštvenu svojinu, već i da omogućava, potpomaže, stimuliše stvaranje novih vrijednosti, da u punoj mjeri oslobađa i razvija stvaralačke snage društva.

Bitne karakteristike razvijanja kulturnih stvaralačkih sposobnosti naroda, prema Programu SKJ, jesu:

slobodan razvoj nacionalnih kultura na bazi ravnopravnosti i stvaralačke saradnje među njima;

socijalistička demokratizacija školskog sistema i sistema obrazovanja i vaspitanja uopšte, kao i naučnih, umjetničkih i svih kulturnih ustanova;

oslobađanje prosvjetnog, naučnog, umjetničkog i kulturnog života od administrativnog uplitanja organa vlasti, od etatističkih i pragmatističkih koncepcija kulturnog stvaralaštva izgrađivanjem i usavršavanjem sistema društvenog samoupravljanja u prosvjetnim, naučnim i ostalim kulturnim ustanovama i organizacijama;

marksistički kritički stav prema kulturnom nasljeđu jugoslovenskih naroda, borba protiv klasno buržoaskog mistifikovanja kulturne istorije i kulturnih vrijednosti, borba protiv neukog, primitivističkog i sektaškog potcjenjivanja kulturnog fonda stvorenog u prošlosti, koji socijalističko društvo, kao prirodni i istorijski nasljednik pozitivne kulturne baštine, prihvata i kultiviše kao jedan od elemenata za izgradnju besklasne civilizacije.[7]

Oslobađanje kulturnog stvaralaštva zasniva se na oslobađanju čovjeka i njegovog rada, na uklanjanju monopolskih posrednika iz procesa rada i stvaralaštva. Uklanjanje jedne vrste etatističkog monopolskog posredništva iz stvaralačkog procesa ne može predstavljati zeleno svjetlo za nicanje monopolskih grupa unutar kulture koje bi, umjesto etatističke vlasti, instalirale sopstvenu vlast. Sloboda stvaralaštva mora značiti oslobađanje od svakog oblika monopolske vladavine u ovoj oblasti. Kulturna politika, naravno, mora odbaciti kao apsurdnu tezu o „pla-

[7] *Program i Statut SKJ*, „Komunist", Beograd, 1962, str. 168. i 169.

niranju stvaralaštva“ jer svako istinsko stvaralaštvo nosi u sebi u najvećoj mjeri elemente slobode, spontanosti i nepredvidljivosti. Međutim, ovim se nikako ne isključuje mogućnost i realna potreba da društvo u određenoj mjeri adekvatnim oblicima stimuliše izvjesne opšte tendencije i pravce razvitka stvaralaštva, da u krajnjoj liniji utiče na rezultate stvaralaštva.

Društvena politika u oblasti stvaralaštva mora imati za cilj da podstiče i olakšava ispoljavanje mladih talenata. Svaki talenat je potencijalno bogatstvo društva. Svaki talenat, međutim, može doći do punog izražaja samo pod određenim, povoljnim uslovima. U suprotnom, dolazi do neizbježnog gubljenja, gušenja talenata. Njegovanje talenata mora stoga postati jedan od primarnih zadataka i ciljeva kulturne politike u oblasti stvaralaštva. Svaka potencijalna darovitost mora da osjeti oslonce u samoupravnom društvu, garanciju za svoje slobodno ispoljavanje. Samoupravnoj kulturnoj politici tuđe je manipulisanje darovitošću ili vezivanje darovitih ljudi da služe ovom ili onom političkom cilju. To je prednost samoupravne kulturne politike. Međutim, gubitak svakog mladog darovitog čovjeka jeste promašaj kulturne politike.

Jedna od dosadašnjih ozbiljnih slabosti kulturne politike jeste u tome što je ostavila neizgrađen adekvatan mehanizam njegovanja mlatih talenata. Oni se, očigledno, ne mogu prepustiti brizi samo ove ili one institucije. Inicijativa koja bi davala podršku afirmisanju mladih talenata ne može biti ograđena zidovima ove ili one institucije koja je ispoljila razumijevanje i brigu za darovitost. Ukoliko se ta briga prepusti isključivo ovoj ili onoj instituciji, to znači da se kulturna politika, pa i cijelo društvo oslobađaiu u izvjesnom smislu te brige.

Oni sistemi čija je karakteristika vladavina monopola u materijalnoj i duhovnoj sferi vode brigu o talentima ili ih kupuju upravo stoga da bi učvrstili svoju ekonomsku ili duhovnu moć i dominaciju. Samoupravni sistem razbija monopolizam u materijalnoj i duhovnoj sferi, a samim tim darovitost nije potčinjena služenju ovom ili onom uskom interesu. Darovitost postaje opštedruštvena i upravo stoga samoupravno društvo mora svjesno, organizovano i na demokratski način konstituisati politiku njegovanja talenata; ono mora pružiti šansu bukvalno svakom darovitom pojedincu. Odista, njegovanje talenata nikada nije toliko skupo koliko je skup njihov gubitak. Društvo koje investira u darovitost investira u svoju sutrašnjicu.

Darovitosti nikada ne može biti previše, osobito u našim uslovima kada na pojedinim područjima kulturnog života i stvaralaštva djeluju dosta skromni kreativni potencijali. Dosta toga treba da se osvoji kreativnim naporom da bi se dostigle u kulturnom pogledu razvijenije zemlje. Rezultatima i u oblasti kulturno-duhovnog stvaralaštva, isto kao i rezultatima u ekonomskoj ili političkoj sferi, afirmiše se sistem demokratskih samoupravnih odnosa.

Ozbiljna slabost naše dosadašnje kulturne politike se očitavala upravo u nedovoljnoj efikasnosti da se krupni programski ciljevi i principi „pretoče“ u svakodnevne, praktične akcije. Mnogi značajni principi stoga su često ostajali na nivou parola; nedostajala je smišljena aktivnost

u njihovoj realizaciji. Odsustvo tih konkretnih, koordiniranih poteza ogleda se u velikoj mjeri upravo na području njegovanja talenata.

Inicijativa „Borbe“ za osnivanje posebnog fonda za razvoj mladih talenata bila je, bez sumnje, plemenita i korisna. Ali upravo ta inicijativa je ukazala na odsustvo odgovarajućeg društvenog mehanizma koji bi, sa jednim širokim konceptom i adekvatnim sredstvima, vodio dugoročnu, smišljenu politiku njegovanja mladih talenata za razne oblasti stvaralaštva.

Samoupravna kulturna politika u odnosu na ukupno stvaralaštvo mora biti selektivna. Drugim riječima, ona iz mnoštva alternativa neizbježno mora vršiti odabiranje, i to ne samo stoga što su sredstva kojima se raspolaže uvijek ograničena, već i stoga što ona mora često podsticati posebnim mjerama pojedine oblasti stvaralaštva koje zaostaju ili neke druge koje su od posebnog značaja za opšti kulturni razvitak i kulturnu afirmaciju.

Zatim, selektivnost kulturne politike može se ogledati i u tome da omogući u najvećoj mjeri normalan rad onim stvaralačkim snagama koje predstavljaju vrhunske domete u našoj kulturi i čija nas djela reprezentuju na međunarodnoj kulturnoj pozornici.

Ukratko, ni društvo ni kultura ne mogu se odreći kulturne politike, određenog usmjeravanja u oblasti stvaralaštva. Čak bi se moglo reći da se upravo u sferi stvaralaštva u najvećoj mjeri ispoljava adekvatnost kulturne politike, adekvatnost njenih ciljeva i sredstava. Stvaralaštvo relativno brzo i osjetljivo reaguje i na pozitivne, djelotvorne impulse i na neadekvatne, promašene poteze.

Glavni cilj kulturne politike u oblasti stvaralaštva jeste njegovo oslobađanje. S tim u vezi potrebno je podsjetiti i na poznate stavove Programa Saveza komunista Jugoslavije o slobodi stvaralaštva koji su imali dalekosežan značaj za razvoj ukupnog kulturno-duhovnog potencijala samoupravnog društva.

„Stojeći na gledištu da nauka i umetnost tim više odgovaraju stvarnim interesima društvenog napretka ukoliko se, svaka na svoj način i svojim sredstvima, smelije predaju traženjima i otkrivanjima istine o prirodi i društvu, o čoveku kao društvenom biću, o odnosima čoveka prema složenim problemima prirode, ljudskog društva i samog čoveka u svoj njegovoj duhovnoj strukturi, — Savez komunista se zalaže za stvarnu slobodu stvaralaštva u nauci i umetnosti. Polazeći od društvene uslovljenosti i velike uloge nauke i umetnosti u društvu, on ujedno odbacuje svako pragmatističko izopačavanje marksističkih pogleda na ulogu nauke i umetnosti u društvu i svako pretvaranje nauke i umetnosti u sredstvo dnevnopolitičkih interesa. Savez komunista Jugoslavije u isto vreme ustaje protiv „teorija“ koje, u ime apstraktnih koncepcija slobode, u stvari ukidaju istinsku slobodu naučnog i umetničkog stvaranja, potčinjavajući ga praktično reakcionarnim političkim tendencijama. Razvitak doslednih socijalističkih društvenih odnosa i socijalističke demokratije u našoj zemlji zahteva da idejna uloga Saveza komunista ne bude

uloga dogmatskog sudije u pogledu naučnih i umetničkih pravaca, škola i stilova."[8]

Ovi stavovi, između ostalog, negiraju spoljašnje dogmatsko arbitriranje i uplitanje u stvaralačke tokove. Odbacujući pragmatističko izopačavanje marksističkih pogleda i pretvaranje nauke i umjetnosti u sredstvo dnevnopolitičkih interesa, kao i potčinjavanje stvaralaštva reakcionarnim političkim tendencijama, Savez komunista stavlja akcenat prije svega na razvoj kritičkog mišljenja i društvenog vrednovanja stvaralaštva.

Ukoliko se mehanizam društvene valorizacije stvaralaštva, uključujući tu i naučnu kritiku, pokaže neadekvatan ili nedovoljan, dolazi neminovno do narušavanja uslova za optimalan stvaralački razvoj, do prodora nevrijednosti, pa i do tendencija zloupotrebe stvaralaštva. Takva situacija objektivno otvara mogućnost za administrativno uplitanje u stvaralačke procese.

Samoupravnom socijalističkom društvu nije potrebna umjetnost lakiranja. Upravo stoga što je „otkačeno" od državne ideologije i državne politike, kulturno stvaralaštvo dobija mogućnost širokog ispoljavanja autentičnih humanističkih funkcija. Iz toga se, naravno, ne bi smio izvesti zaključak da samo proklamovanje principa slobode stvaralaštva rješava sve probleme i da sve stvari postavlja na pravo mjesto. Naprotiv, praksa pokazuje da i poslije proklamovanja tih principa mnogi problemi ostaju otvoreni. To pokazuje najmanje dvije stvari: prvo, da primjena načelnih, programskih ciljeva zahtijeva živu aktivnost u pravcu socijalističke demokratizacije ukupnih odnosa u društvu i kulturi i, drugo, da ostvarivanje tih ciljeva i zadataka podrazumijeva živo idejno stvaralaštvo i idejnu borbu, kao i teorijsku razradu svih relevantnih aspekata ovog pitanja u skladu sa razvojem društvenih odnosa i samog kulturnog stvaralaštva.

Samoupravno socijalističko društvo ne može pristajati na zloupotrebu stvaralaštva u političke svrhe; s druge strane, ono mora, jačajući marksističku kritiku, borbu mišljenja sa socijalističkih pozicija, neprekidno sužavati prostor administrativnim intervencijama u oblasti stvaralaštva jer one nikada ne pogađaju samo nosioce nesocijalističkih tendencija.

Realizovanje principa slobode stvaralaštva izloženo je pritiscima koji dolaze sa dvije strane:

prvo, od snaga i tendencija koje se suprotstavljaju opštem pravcu društvenog razvitka, a slobodu stvaralaštva koriste u političke, antisocijalističke svrhe;

drugo, od snaga i tendencija koje teže da administrativnim metodama i sredstvima uspostavljaju „red" u oblasti stvaralaštva.

Ovim tendencijama moguće je suprotstaviti se prije svega otvorenom, marksističkom kritikom, borbom mišljenja koja podstiče stvaralačku misao i afirmiše istinske humanističke vrijednosti stvaralaštva.

[8] Ibid., str. 191—192.

KULTURNA POLITIKA I RAZVOJ NACIONALNIH KULTURA

U svojim radovima o nacionalnom pitanju, napisanim u periodu 1903—1922. godine, Lenjin je iznio mnoge fundamentalne stavove o nacionalnom pitanju, koji se i danas uzimaju kao pouzdani, nezaobilazni oslonci u tretiranju nacionalnih odnosa. Jedna od suštinskih karakteristika Lenjinovog učenja o nacionalnom pitanju jeste neprekidno insistiranje na obezbjeđivanju dosljednog demokratizma i ravnopravnosti u međunacionalnim odnosima, a protiv svake neravnopravnosti, hegemonizma, nacionalne uskosti i partikularizma.

Lenjinova principijelnost i osjetljivost prema ravnopravnosti nacija koncizno i oštro je formulisana u sljedećem stavu:

„Ni jedne privilegije ni za jednu naciju, ni za jedan jezik. Ni najmanjeg tlačenja, ni najmanjeg nepoverenja prema nacionalnoj manjini! to su principi radničke demokratije."[*]

Može se reći da su upravo ovi principi inspirisali i prožimali Lenjinovo shvatanje međunacionalnih odnosa.

U Lenjinovim radovima o nacionalnom pitanju pažnju privlači i njegovo tretiranje nacionalnih kultura i jezika. Lenjin je prirodu i karakteristike svake nacionalne kulture posmatrao sa stanovišta društvenih odnosa i prilika u kojima se razvija. On je u svakoj nacionalnoj kulturi vidio dva njena osnovna elementa: elemente demokratske, socijalističke kulture i elemente buržoaske kulture. Ovi elementi, po Lenjinu, jesu rezultat klasnog diferenciranja u društvu u kome postoji eksploatisana masa i buržoazija. Međutim, dok se buržoaska kultura u takvom društvu javlja kao vladajuća kultura, dotle se demokratska kultura javlja u nerazvijenom vidu. Zato radnički pokret, smatra Lenjin, iz svake nacionalne kulture uzima samo njene demokratske i socijalističke elemente kao protivtežu buržoaskoj kulturi, buržoaskom nacionalizmu svake kulture.

U Programu SKJ naznačeni su zadaci Saveza komunista u oblasti nacionalne politike:

„Komunisti Jugoslavije boriće se u svakodnevnoj praksi svim idejnim i političkim sredstvima kako protiv svih izvora i pojava nacionalističkih, šovinističkih i partikularističko-egoističkih tendencija tako i protiv tendencija birokratskog centralizma i velikodržavnog hegemonizma... Oni će u širokim narodnim masama negovati duh zbliženja, uzajamnog razumevanja i međusobne pomoći među narodima Jugoslavije, ideju bratstva i jedinstva, kao i ideje proleterskog internacionalizma i prijateljstva među narodima uopšte; a suprotstavljaće se svemu što među narodima izaziva mržnju, nacionalne i rasne predrasude ili tendencije ka nacionalnim privilegijama.

[*] V. I. Lenjin, *Izabrana dela*, tom 8, „Kultura", Beograd, 1960, str. 192.

Rukovodeći se poznatim lenjinskim načelom, komunisti će u okviru pojedinih narodnih republika pre svega negovati misao jedinstva i bratstva naroda Jugoslavije i socijalističkog internacionalizma, a u centru pre svega budno bdeti nad svim ustavnim, političkim, idejnim i ekonomskim elementima koji obezbeđuju svim narodima federativne socijalističke zajednice ravnopravnost i slobodan razvoj, i suprotstavljati se svakoj tendenciji hegemonizma koja bi ugrozila jedinstvo Jugoslavije."[10]

Lenjinovi stavovi o nacionalnom pitanju i zadaci koje fiksira Program SKJ pružaju osnovne polazne elemente u definisanju ciljeva i zadataka kulturne politike. Prije svega, potrebno je poći od Lenjinovog gledišta da je svaka nacionalna kultura sastavljena od različitih elemenata. Prema tome, svaka kulturna politika koja briše razlike među tim elementima težeći ka nacionalnoj homogenizaciji gubi iz vida klasni momenat i otvara put nacionalističkom zatvaranju i međusobnom kulturnom (kao i političkom i ekonomskom) konfrontiranju. Drugim riječima, samo se demokratski, opšteljudski elementi u svakoj nacionalnoj kulturi mogu povezivati sa istorodnim elementima druge nacionalne kulture, samo ti demokratski elementi mogu stvarati mostove među kulturama i narodima. Prema tome, kulturna politika koja se konstituiše u okvirima svake nacionalne kulture i republike mora biti usmjerena ka tome da podstiče upravo te demokratske, opšteljudske, socijalističke elemente u okvirima svake nacionalne kulture nasuprot elementima buržoaske kulture, odnosno nasuprot svim onim elementima koji polaze od nacionalne uskosti i isključivosti.

Samo dosljedna demokratizacija sprovedena u svim oblastima života može, po Lenjinu, otkloniti svako nacionalno nepovjerenje, svako trvenje, a time i podstaći zbližavanje nacija. Ta demokratizacija mora biti sprovedena u svim oblastima, a njen temelj je socijalistička proizvodnja.

Međutim, i oblast kulture može pod određenim uslovima da postane relativno samostalan faktor međunacionalnog sukobljavanja. Ukoliko sfera kulture, odnosno neki njeni vidovi nijesu demokratizovani, ukoliko su oni pod vlašću određenih monopolističkih i birokratskih snaga i tendencija, ukoliko se ti nedemokratski, nesocijalistički elementi konstituišu kao vlast nad pojedinim kulturnim institucijama, oni mogu, osobito u sprezi sa birokratskim strukturama u državi i politici, da potisnu i ugroze demokratske, socijalističke elemente u okviru nacionalne kulture i da u punoj mjeri ispolje agresivnu netrpeljivost i isključivost u odnosu na druge nacionalne kulture i narode. Prema tome, potpuno uklanjanje nacionalističke isključivosti i netrpeljivosti i međunacionalnih kulturnih trvenja moguće je samo ukoliko se u društvu i kulturi neprekidno razvijaju dosljedno demokratski, socijalistički samoupravni odnosi, ukoliko kulturna politika doprinosi povezivanju demokratskih

[10] Op. cit., str. 150.

elemenata svake nacionalne kulture sa interesima i ciljevima radničke klase.

Zajednički cilj kulturne politike svake socijalističke republike i pokrajine mogao bi biti samo u orijentaciji na razvoj stvaralačkog potencijala svake republike i pokrajine, svake nacije i narodnosti. Taj cilj bi takođe mogao biti samo u sve većem otvaranju nacionalnih kultura, u sve većoj ravnopravnoj i stvaralačkoj saradnji među njima, u slobodnoj cirkulaciji ostvarenih vrijednosti u opštejugoslovenskim okvirima, kao i u širim, međunarodnim razmjerama.

Sava Živanov

STVARANJE SSSR-a — ISTORIJSKI KORAK U REŠAVANJU NACIONALNOG PITANJA

Krajem ove godine navršava se pola veka od kako je obrazovan Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika. SSSR je konstituisan ujedinjavanjem tadašnjih sovjetskih socijalističkih država u zajedničku federativnu (saveznu) državu. Opunomoćene delegacije najviših zakonodavnih organa Beloruske Sovjetske Socijalističke Republike, Ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike, Ukrajinske Sovjetske Socijalističke Republike i Zakavkaske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike usvojile su 29. decembra 1922. godine dva dokumenta: Ugovor o obrazovanju SSSR-a i Deklaraciju o obrazovanju SSSR-a. Pošto je prihvaćeni ugovor bio potpisan od strane opunomoćenih predstavnika ovih republika, konstituisao se 30. decembra 1922. godine najviši zakonodavni organ novoobrazovane federacije — Svesavezni kongres sovjeta, koji je izglasavanjem Ugovora i Deklaracije zakonodavno osnažio i potvrdio obrazovanje SSSR-a.

Stvaranje SSSR-a kao *federacije* nezavisnih i suverenih sovjetskih republika je događaj od izuzetne istorijske važnosti kako za narode bivše ruske imperije koji su uspostavili sovjetsku vlast tako i za svetski revolucionarni i oslobodilački pokret u celini. Obrazovanje SSSR-a kao „dobrovoljne državne zajednice ravnopravnih naroda" na osnovi „potpune ravnopravnosti svih sovjetskih republika koje se udružuju i potpune dobrovoljnosti njihovog radničko-seljačkog saveza" — kako je istaknuto u ugovoru o njihovom ujedinjavanju — značajno je pre svega za mnogobrojne nacije i narodnosti koje su živele na teritoriji nekadašnje carske kolonijalne imperije. U carskoj Rusiji vladala je „nacionalna mržnja i neravnopravnost, kolonijalno ropstvo i šovinizam, nacionalno ugnjetavanje i pogromi", zbog čega je ona s razlogom nazivana „tamnica naroda". U ovom nazivu najpotpunije je bilo izraženo stvarno stanje međunacionalnih odnosa. Stvaranjem sovjetske federacije nastali su uslovi „da se u korenu uguši nacionalno ugnjetavanje da se uspostavi atmosfera uzajamnog poverenja i da se izgrade polazne osnove bratske saradnje naroda" — naglašeno je u Deklaraciji o obrazovanju SSSR-a.[1]

---

[1] Deklaracija o obrazovanju SSSR-a, *История советской конституции (в документах)*, ГИЮЛ, Москва, 1957, стр. 392—393.

Već ovim svojim rezultatima stvaranje sovjetske federacije vršilo je ogroman uticaj na proces nacionalnog buđenja porobljenih naroda širom sveta i na povezivanje revolucionarne borbe proletarijata za socijalizam sa nacionalnooslobodilačkom borbom ugnjetenih naroda.

S druge strane, sovjetska federacija je — po načinu na koji je obrazovana, po principima na kojima se stvarala i po karakteru koji je dobila obrazovanjem SSSR-a — predstavljala dugo tražen i najzad pronađen državni oblik rešavanja nacionalnog pitanja u uslovima diktature proletarijata, *državnu formu* ustrojstva višenacionalne socijalističke zemlje. Uz sovjetsku vlast kao formu diktature proletarijata, sovjetska federacija u lenjinskom vidu koji je dobila krajem 1922. godine predstavljala je krupan doprinos koji su Lenjin i Boljševička partija uneli u međunarodnu riznicu marksističke teorije, revolucionarnog pokreta i socijalističke prakse.

Zbog svega toga stvaranje SSSR-a predstavljalo je jedan od najkrupnijih početnih rezultata procesa revolucionarnog preobražaja sveta započetog oktobarskom revolucijom.

Pada u oči da je, za razliku od drugih temeljnih pitanja ruskog društva koja su revoluciju činila neminovnom i za koja su odmah po pobedonosnoj oktobarskoj revoluciji nađena trajnija rešenja (pitanja: vlasti, svojine nad sredstvima za proizvodnju, mira, zemlje), iznalaženje državne forme rešavanja nacionalnog pitanja predstavljalo petogodišnji proces traženja. Relativna dužina tog procesa posledica je, s jedne strane, objektivnih uslova u kojima se odvijao revolucionarni proces stvaranja sovjetskog društva u godinama nakon Oktobra i, s druge strane, odsustva odgovora u teoriji i praksi revolucionarnog pokreta o državnoj formi rešavanja nacionalnog pitanja. Koncepcije o ovom pitanju sa kojima je Boljševička partija ušla u revoluciju nisu sasvim odgovarale uslovima koje je revolucija rađala. Zbog toga je u samom procesu rešavanja nacionalnog pitanja i izgradnje sovjetske vlasti trebalo ispravljati stare koncepcije i razvijati nove, a i u samoj praksi tražiti, otkrivati, proveravati i uopštavati rešenja. U toj evoluciji stavova, shvatanja i koncepcija vodećih revolucionarnih snaga, na jednoj strani, i praktičnih rešenja, na drugoj strani, u sukobu različitih opredeljenja rađao se Lenjinov koncept sovjetske federacije, realizovan stvaranjem SSSR-a.

Opredeljenje za ovakav tip sovjetske federacije na osnovi potpune ravnopravnosti tadašnjih sovjetskih republika: Belorusije, Zakavkaske Federacije, Ukrajine i Ruske Federacije usledilo je na Lenjinovu intervenciju u poslednji čas — kada je Komisija CK RKP(b) pod Staljinovim rukovodstvom u usvojenom projektu rezolucije o međusobnim odnosima RSFSR sa nezavisnim republikama već bila prihvatila principijelno drugačiji koncept sovjetske federacije. Ovakav Lenjinov koncept sovjetske federacije kao državno-pravnog okvira rešavanja nacionalnog pitanja u uslovima diktature proletarijata usvojen je i oživotvoren, dakle, pet godina posle oktobarske revolucije, pa ni tada takvo rešenje nije prihvaćeno bez otpora i bez nuđenja drugačijih koncepata. Zbog toga je za razumevanje okolnosti koje su uslovile da se toliko vremena posle oktobarske revolucije konstituiše SSSR, i to u formi

kakvu je dobio na I kongresu sovjeta SSSR-a i u prvom ustavu SSSR-a (usvojenom 1924. godine), neophodno da se utvrde osnovni elementi u genezi Lenjinovog gledanja (i Boljševičke partije, kojoj je bio na čelu) na državno-pravnu formu rešavanja nacionalnog pitanja i osnovnih praktičnih koraka koji su preduzeti u konstituisanju federacije u periodu između oktobarske revolucije i obrazovanja SSSR-a, uz ukazivanje na činioce koji su uzrokovali takvu evoluciju.

U sovjetskoj, a tim više u široj literaturi ne postoji saglasnost kada su, zašto i u kom vidu Lenjin i Boljševička partija prihvatili ideju i razvili koncept sovjetske federacije. Na jednoj strani prisutna su tumačenja da je Boljševička partija isuviše dugo odbacivala ideju federacije, a da je prihvatala koncept unitarne države sa lokalnom autonomijom, te da je federaciju prihvatila tek kada su mase neruskih naroda pošle za svojom buržoazijom u realizovanju ideja o obrazovanju samostalnih nezavisnih država van granica Rusije. Po tom tumačenju, ideja federacije bila je u tom sklopu ne samo prolazna i privremena mera, nego u suštini taktički manevar da bi se neruske mase odvojile od buržoazije i da bi se obezbedila sovjetska vlast u neokrnjenim granicama stare ruske imperije. Na drugoj strani su tumačenja da su Lenjin i Boljševička partija na osnovu istorijskog i klasnog pristupa ideju federacije mogli da prihvate tek nakon uspostavljanja sovjetske vlasti. Za razumevanje ovog pitanja potrebno je stoga, makar i u vidu skice, upozoriti na gledišta Boljševičke partije i Lenjina o principima rešavanja nacionalnog pitanja i o adekvatnoj državno-pravnoj formi kojom će se obezbediti to rešenje.

GENEZA STAVOVA O SOVJETSKOJ FEDERACIJI

Lenjinov koncept o odnosima među sovjetskim republikama prema kome je obrazovan SSSR razvijen je tek u poslednjim njegovim radovima (objavljenim posle XX kongresa KPSS) u vidu primedbi na Staljinov koncept koji je već bio dobio podršku Komisije CK RKP(b).[2]

U genezi Lenjinovih gledišta (koja su u velikoj meri prihvaćena kao oficijelna gledišta Boljševičke partije) o državno-pravnoj formi rešavanja nacionalnog pitanja u uslovima diktature proletarijata uočljive su tri faze:

a) U fazi do februarske revolucije 1917. godine Lenjin i Boljševička partija odbacuju ideju federacije u Rusiji i izjašnjavaju se za demokratsku, centralističku unitarnu republiku;

b) U fazi od februarske do oktobarske revolucije 1917. godine Lenjin dozvoljava mogućnost i ukazuje na dopustljivost i celishodnost federacije u Rusiji;

c) U fazi nakon oktobarske revolucije Lenjin i Boljševička partija prihvataju sovjetsku federaciju i praktično je ostvaruju, iako se kole-

[2] Vidi Lenjinovu zabelešku *Ka pitanju o nacionalistima ili o autonomizaciji* od 30. i 31. decembra 1922. i Lenjinovo pismo od 26. novembra 1922. godine (В. И. Ленин, *Полное собрание сочинений* (u daljem tekstu: *ПСС*), издание пятое, tom 45, *ГИПЛ*, Москва, 1964, str. 211—213, 356—362. i 556—560).

baju, lutaju i evoluiraju u traženju najpogodnijih oblika za njenu realizaciju. Ali i tada na federaciju gledaju kao na prelazan i prolazan oblik državne organizacije.

Oslanjajući se na marksističko teorijsko nasleđe, Lenjin je u uslovima imperijalizma, kada je nacionalno pitanje dobilo izuzetnu oštrinu i značaj, razvio celovitu i koherentnu koncepciju rešavanja nacionalnog pitanja. On je pitanje nacionalne emancipacije porobljenih i kolonijalnih naroda povezao s pitanjem klasnog oslobođenja proletarijata, insistirajući na stavu da se istinsko oslobođenje naroda može ostvariti samo kroz klasnu borbu i socijalističku rekonstrukciju društva: „Neophodno je da revolucionarnu borbu za socijalizam povežemo sa revolucionarnim programom u nacionalnom pitanju.“[3] U povezivanju ovih dveju borbi Lenjin je primat davao klasnoj borbi: „*Mi potčinjavamo* našu podršku zahtevu za nacionalnu nezavisnost interesima proleterske borbe.“[4] Za Lenjina i Boljševičku partiju rešavanje nacionalnog pitanja bilo je sastavni deo pitanja socijalističke revolucije. U okviru koncepcije o rešavanju nacionalnog pitanja Lenjin je razvijao gledišta o ustrojstvu i državno-pravnoj formi višenacionalne socijalističke države.

Pravo nacija na samoopredeljenje do otcepljenja i stvaranja nezavisnih država, ostvarenje nacionalne ravnopravnosti u svim vidovima, potčinjavanje nacionalnih zadataka zahtevima daljeg razvijanja i produbljavanja revolucije — to su bili osnovni stavovi boljševika o rešavanju nacionalnog pitanja.

Zalažući se za rešavanje nacionalnog pitanja u perspektivi borbe za demokratsku republiku i za socijalizam, Lenjin je u čitavom ovom periodu odbacivao ideju federacije u Rusiji, a u prvo vreme i ideju autonomije. On je 1903. godine povodom Manifesta Saveza jermenskih socijaldemokrata pisao da „nije stvar proletarijata da propoveda federalizam i nacionalnu autonomiju“.[5] U pismu Šaumjanu 1913. godine Lenjin je rekao: „Mi smo načelno protiv federacije — ona slabi ekonomsku povezanost, ona je nepogodan tip za jednu državu.“[6] Naglašavajući da je marksizam u principu protiv federalizma i decentralizacije i za unitarnu demokratsku republiku i da će svesni proletarijat uvek da zastupa krupne centralizovane države, Lenjin je naglašavao da „zastupajući centralizam, mi zastupamo isključivo *demokratski* centralizam“, koji ne treba mešati sa samovoljom i birokratizmom. „Demokratski centralizam ne samo što ne isključuje inicijativu odozdo i lokalnu samoupravu s oblasnom *autonomijom*... nego, naprotiv, traži i jedno i drugo.“[7]

Za Lenjina i Boljševičku partiju u tom periodu lokalna samouprava, a od Poroninskog savetovanja (1913) i oblasna *autonomija* je predstavljala „naš plan izgradnje demokratske države“[8]. U programu partije

[3] Ленин, *ПСС*, tom 27, str. 62.
[4] Ibid., tom 7, str. 240—241.
[5] Ibid., str. 105.
[6] Ibid., tom 48, str. 234.
[7] Ibid., tom 24, str. 143 i 144.
[8] Ibid., tom 48, str. 235.

usvojenom na II kongresu isticalo se: „Široka lokalna samouprava, oblasna samouprava za krajeve koji se odlikuju posebnim životnim uslovima i sastavom stanovništva." Lokalna samouprava i autonomija oblasti, po tadašnjem shvatanju boljševika, garancija su rešavanja nacionalnog pitanja u mnogonacionalnoj unitarnoj državi u kojoj su vlast osvojile radne mase, pri čemu poseban nacionalni sastav stanovništva određenih krajeva nije bio jedini razlog za uspostavljenje autonomije, nego i posebni životni uslovi tih krajeva.[9]

Čime se objašnjava ovakav negativan stav Lenjina i boljševika prema zahtevu za federacijom? U objašnjenju ovog stava polazilo se (i sada se polazi) od tvrdnje da su mnogobrojni narodi tadašnje ruske imperije već predstavljali jedinstvenu krupnu mnogonacionalnu državu i da je ona bila „ogroman istorijski korak napred od srednjovekovne razdrobljenosti ka budućem socijalističkom jedinstvu celog sveta i da samo preko takve države (nerazdvojno povezane s kapitalizmom) nema i ne može biti puta ka socijalizmu"[10]. Raspad takve krupne države na niz sitnijih država predstavljao bi korak nazad. Ruska radnička klasa bila je hegemon revolucije u celoj imperiji i okupljala je oko sebe seljačke mase drugih nacionalnosti u borbi za socijalno i nacionalno oslobođenje. Međutim, odnos klasnih snaga u pojedinim krajevima imperije bio je veoma nepovoljan za proletarijat. Odvajanje tih krajeva u posebne nacionalne države u uslovima slabosti i neorganizovanosti proletarijata vodilo bi njihovom pretvaranju u feudalno-buržoaske države i u njima bi se konsolidovalo klasno gospodstvo nad radnim masama, što bi udaljilo u nedogled perspektivu socijalističke revolucije u njima. Zbog toga je Lenjin, na osnovu klasnog i istorijskog prilaza ovom pitanju, video najkraći put i najsigurnije rešenje za istinsko oslobođenje ugnjetenih naroda i za ukidanje svakog potčinjavanja, neravnopravnosti i eksploatacije ne u zameni unitarizma federalizmom, nego u internacionalnoj povezanosti revolucionarne borbe proletarijata Rusije i ugnjetenih naroda za demokratsku i socijalističku revoluciju. Klasni savez proletarijata cele imperije sa nacionalnooslobodilačkim pokretima stvarao je takav odnos klasnih snaga koji je otvarao perspektivu i za nacionalno i za klasno oslobođenje.

Nacionalnooslobodilački pokret u granicama ruske imperije je nakon obaranja samodržavlja 1917. godine naglo rastao i jačao. Revolucija je pobudila i razbuktala nacionalne težnje, ali je buržoazija uspevala da u većini nacionalnih pokreta ostvari ulogu hegemona nudeći perspektivu odvajanja od Rusije i stvaranja samostalnih nacionalnih država (Finska, Poljska, pribaltičke zemlje, Ukrajina, Zakavkazje).

Ovakva situacija zahtevala je od svih političkih partija jasne i precizne odgovore na pitanja o budućnosti brojnih nacija ruske imperije.

U takvim uslovima u periodu između februarske i oktobarske revolucije, kod Lenjina i boljševika započinje proces *preispitivanja* i daljeg razvijanja ranijih pogleda i stavova u skladu sa potrebama koje je

[9] Ibid., tom 24, str. 144.
[10] Ibid.

dati istorijski trenutak nalagao. To je došlo do izražaja pre svega u odnosu na gledišta o državno-pravnoj formi rešavanja nacionalnog pitanja.

Analizirajući plimu revolucionarnih i nacionalnih pokreta, Lenjin je uočio sve veći značaj nacionalnog pitanja u životu Rusije i sve veću teškoću i složenost da se u granicama jedne centralizovane države samo na osnovama lokalne autonomije održi jedinstvo zemlje. Otuda je, upravo u želji da se sačuva ta celina i da se različiti oslobodilački pokreti uključe u jedinstvenu revolucionarnu internacionalnu socijalističku maticu, kod Lenjina postepeno sazrevalo saznanje da bi unitarni karakter države bio neprihvatljiv i neostvarljiv posle pobede proleterske revolucije, a da bi potpun raspad države protivrečio interesima i klasne i nacionalnooslobodilačke borbe. Zato je kod njega sve više probijala ideja o mogućnosti obrazovanja niza nezavisnih sovjetskih republika na teritoriji bivše ruske imperije i o njihovom objedinjenju u *savez država*, odnosno u zajedničku *saveznu državu*.[11]

U skladu sa tim idejama kod Lenjina je počeo da se menja i stav prema federaciji. Zadržavajući i dalje izvesne rezerve prema federaciji kao formi ustrojstva mnogonacionalne države u Rusiji, on je istovremeno zahtevao da se to pitanje prouči upozoravajući da je federacija „savez ravnopravnih, savez koji zahteva opštu saglasnost"[12]. U meri u kojoj je revolucionarna socijalistička perspektiva bila realnija i u kojoj se kod Lenjina razvijala ideja o socijalističkoj Rusiji kao savezu republika, moguće je uočiti nagoveštaj da Lenjin već dopušta mogućnost prihvatanja federacije kao dopustive, celishodne i pogodne forme izgradnje bratskog saveza slobodnih sovjetskih republika.[13]

PROCES KONSTITUISANJA SOVJETSKE FEDERATIVNE DRŽAVE

Pobeda oktobarske revolucije, konstituisanje sovjetske vlasti i njen munjevit trijumfalni prodor u sve delove ruske imperije i pretvaranje Boljševičke partije u vladajuću političku snagu stvorili su neophodne preduslove za realizaciju programskih koncepcija boljševika i u nacionalnom pitanju. Međutim, u danima Oktobra i neposredno posle njega osnovna pažnja revolucionarnih snaga bila je usmerena na bitno pitanje revolucije — pitanje vlasti, pre svega na priznavanje Saveta narodnih komesara (SNK) kao privremene radničko-seljačke vlade, čime su se verifikovali rezultati pobedonosnog oružanog ustanka i on dobijao karakter revolucije. Za to vreme na ogromnim prostranstvima Rusije nacionalnooslobodilački pokreti dobijali su sve širi zamah, budile su se nacije koje su do tad bile osuđene na umiranje, proces oslobađanja na-

[11] Ibid., tom 31, str. 41 i 437; tom 32, str. 285—287.

[12] Ibid., tom 48, str. 235.

[13] Vidi Lenjinove stavove izložene na I sveruskom kongresu sovjeta (ibid., tom 32, str. 285—287), a posebno u *Državi i revoluciji* (ibid., tom 33, str. 72—74).

roda počeo je da se izražava i u inicijativama i praktičnim koracima za odgovarajuća državno-pravna rešenja. Taj proces iskorištavale su buržoaske i feudalne snage ugnjetenih nacija da bi se otcepile od revolucionarne Rusije stvaranjem samostalnih nacionalnih država u kojima bi se sačuvale i njihove klasne pozicije i interesi.[14]

Na tom separatističkom kursu nacionalnog oslobođenja vladajuće klase u neruskim nacijama uspele su da privuku na svoju stranu i znatan deo radnih masa u kojima je još iz doba carizma ostalo duboko ukorenjeno nepoverenje i neprijateljstvo prema Rusiji. Tako je započeo proces raspadanja bivše imperije. „Od Rusije nije ostalo ništa" — konstatovao je Lenjin u maju 1918. godine. Uz to, kao rezultat privrednog rasula i raspada političke vlasti slabila je ekonomska i politička veza centra s periferijom. Sve to je pogodovalo drobljenju Rusije, a istovremeno je vodilo opasnosti kidanja veza između revolucionarnog i nacionalno-oslobodilačkih pokreta.

Takav razvoj događaja pokazao je da su predoktobarske koncepcije boljševika o državno-pravnom rešenju nacionalnog pitanja nedovoljne, nerazvijene ili neadekvatne. Zbog toga se prvobitna organizacija Ruske Sovjetske Republike, koja je u prvim mesecima svog postojanja bila unitarna država, pokazivala kao sve manje adekvatan okvir za zadovoljenje potreba vremena. Proces raspadanja Rusije na jednoj strani i narasli revolucionarni i oslobodilački pokreti na drugoj tražili su šira, smelija, potpunija i adekvatnija rešenja. Stoga ni čuvena Deklaracija o pravima naroda Rusije od 2. (15) novembra 1917. godine, koja je predoktobarske koncepcije boljševika digla na rang principa politike sovjetske vlasti, nije više bila dovoljna.[15] Uz druge pravne akte koje je sovjetska vlast donela i praktične korake koje je preduzela na liniji proklamovane politike o pravu na samoopredeljenje do otcepljenja[16],

---

[14] Tokom građanskog rata i strane vojne intervencije pod zaštitom Nemaca na zapadu, a Engleza na jugu i istoku formirane su buržoasko-feudalne vlade koje su proglasile nezavisnost: Ukrajine, Belorusije, Litvanije, Letonije, Estonije, Gruzije, Jermenije, Azerbejdžana, Turkestana i još nekih.

[15] Deklaracija o pravima naroda Rusije proklamovala je sledeća načela:

„1. Jednakost i suverenost naroda Rusije.

2. Pravo naroda Rusije na slobodno samoopredeljenje do otcepljenja i obrazovanja samostalnih država.

3. Ukidanje svih nacionalnih i nacionalno-verskih privilegija i ograničenja.

4. Slobodan razvoj nacionalnih manjina i etničkih grupa koje naseljavaju teritoriju Rusije" (*История советской конституции (в документах)*, cit. izd., str. 58).

[16] Među mnogim aktima i praktičnim koracima posebno su značajni oni kojima je priznata državna nezavisnost Ukrajinske Republike (17. decembar 1917), Finske Republike (31. decembar 1917) i Turske Jermenije (11. januar 1918) (ibid., str. 74, 91 i 97). Veoma su značajni: proglas SNK: Svim trudbenicima muslimanima; O politici SNK o nacionalnom pitanju, rezolucija III sveruskog kongresa sovjeta (28. januar 1918); proglas Narodnog komesarijata za nacionalnosti (NKN): Sovjetima Kazana, Ufe, Orenburga, Jekaterinburga, Sovnarkomu Turkestanske Pokrajine i drugima od aprila 1918. godine (ibid., str. 66—68, 105—106 i 120—123).

morao se naći celovitiji koncept državno-pravnog rešenja nacionalnog pitanja. U takvim uslovima ideja sovjetske federacije dobijala je sve širu podršku i prihvatala se kao najadekvatnije rešenje. Federacija je tada značila ne drobljenje Rusije, nego pokušaj njenog održavanja, a istovremeno je bila činilac povezivanja oslobodilačkih pokreta ugnjetenih nacija sa revolucionarnom borbom za sovjetsku vlast.

Posle oktobarske revolucije federacija je prvi put ponuđena kao mogući oblik rešavanja odnosa između Rusije i Ukrajine u proglasu SNK Ukrajinskoj Narodnoj Republici od 3. decembra 1917. godine[17]. Nešto kasnije je i Narodni komesarijat za nacionalnosti izjavio da je sovjetska vlada „spremna da prizna federativno ustrojstvo političkog života naše zemlje ako to zaželi radno stanovništvo oblasti Rusije"[18].

Konstituisanje federacije kao državno-pravnog oblika sovjetske države izvršeno je na III sveruskom kongresu sovjeta 12. (26) januara 1918. godine usvajanjem istorijske Lenjinove Deklaracije o pravima radnog i eksploatisanog naroda i rezolucije O federalnim ustanovama Ruske Republike. Prvi od ovih dokumenata i osnovni stavovi drugog postali su sastavni delovi Ustava RSFSR usvojenog na V kongresu sovjeta 10. jula 1918. godine.

Prvim stavom Deklaracije „Rusija se proglašava Republikom sovjeta", a drugim stavom utvrđuje se da se „Sovjetska Ruska Republika temelji na osnovi slobodnog saveza slobodnih nacija kao federacija sovjetskih nacionalnih republika". Ova misao se u nešto drugačijoj formulaciji javlja i u rezoluciji III kongresa O federalnim ustanovama Ruske Republike, u kojoj se kaže da se „Ruska Socijalistička Sovjetska Republika utemeljuje na osnovi dobrovoljnog saveza naroda Rusije kao federacija sovjetskih republika tih naroda". Od tada se sovjetska država i zvanično naziva Ruska Sovjetska Federativna Socijalistička Republika (RSFSR). Na kraju ovih dokumenata kaže se da se oni „ograničavaju samo na utvrđivanje korenitih načela federacije Sovjetske Republike Rusije, ostavljajući radnicima i seljacima svake nacije da usvoje samostalne odluke na svom sopstvenom punomoćnom sovjetskom kongresu: žele li oni i na kakvim osnovama da učestvuju u federalnim" organima, kao i da će razrađeni osnovni stavovi ovih dokumenata biti formulisani u Ustavu RSFSR, što je i učinjeno nekoliko meseci kasnije. Istovremeno Kongres je u rezoluciji O politici SNK o nacionalnom pitanju izrazio „svoje duboko ubeđenje da će i budući koraci sovjetske vlasti u tome smeru doprinositi pretvaranju bivše ruske imperije... u bratski savez sovjetskih republika Rusije koje se slobodno sjedinjuju na federativnim načelima"[19]. U završnoj reči na Kongresu Lenjin je konstatovao: „U nas, u Rusiji, u oblasti unutrašnje politike sada je definitivno priznat novi državni poredak Socijalističke Sovjetske Republike kao federacija slobodnih republika raznih nacija koje naseljavaju Rusiju."[20]

---

[17] Ibid., str. 74.
[18] Vidi „Коммунист", Москва, br. 10/1972, str. 83.
[19] *История советской конституции (в документах)*, cit. izd., str. 102—106.
[20] Ленин, *ПСС*, tom 35, str. 286.

Sovjetska federacija prihvaćena je u redovima boljševika uz otpore koji nikada nisu bili prevladani. Otpor federaciji bio je naročito značajan u redovima boljševika koji su delovali u neruskim sredinama naročito kada su one, po Lenjinovim uputstvima, počele da dobijaju vid samostalnih, u odnosu na RSFSR nezavisnih država (kraj 1918). To je posebno bilo karakteristično za rukovodeće kadrove baltičkih zemalja, Belorusije i Turkestana, čiji je znatan deo istupao protiv konstituisanja suverenih republika nacija u kojima su delovali i ocenjivao stvaranje posebnih republika kao separatizam. Odbijajući koncept samostalnosti republika, oni su tražili slivanje njihovih zemalja u RSFSR na bazi autonomije ili čak i bez nje.

Federacija je ipak prihvaćena, ali uz sledeće pretpostavke:

prvo, da federacija bude u „razumnim granicama" i da ne protivreči stvaranju „jedinstvene demokratske centralizovane države"[21];

drugo, da ne dovodi u pitanje rukovodeću ulogu Komunističke partije, koja je izgrađena na principima idejne, političke i organizacione monolitnosti i na osnovama demokratskog centralizma i koja u svom unutrašnjem ustrojstvu ne prihvata koncept federalizma.

Pa i takva federacija prihvaćena je samo „kao jedna od prelaznih formi ka potpunom jedinstvu trudbenika raznih nacija"[22], odnosno da je „federacija u Rusiji prelazni stepen ka socijalističkom unitarizmu"[23].

Proces izgradnje Ruske Republike kao federacije sovjetskih republika bio je prekinut početkom 1918. godine nemačkom agresijom na Sovjetsku Republiku, koja se nastavila i dopunila građanskim ratom i stranom vojnom intervencijom. Nakon pobede nad kontrarevolucijom, koja je išla i linijom odvajanja neruskih teritorija od Sovjetske Republike i proglašenja nezavisnih buržoasko-feudalnih država, politički je, s jedne strane, bilo neoportuno uključenje oslobođenih neruskih zemalja, koje su već bile stekle nezavisnost pod vođstvom buržoaskih i feudalno-verskih grupacija, u Rusku Federaciju, dok je, s druge strane, unutar vodećih snaga sovjetskog društva već prevladalo saznanje i razvile se koncepcije o nacionalnoj državnosti kao izrazu samoopredeljenja naroda i formi razrešavanja nacionalnog pitanja.

Zato se uporedo s RSFSR stvaraju nezavisne suverene sovjetske republike: Ukrajina, Belorusija, Azerbejdžan, Jermenija, Gruzija, Buhara, Horezm i Dalekoistočna SSR, koje po ugledu na Ustav RSFSR iz 1918. godine donose svoje ustave.[24] Odnosi među ovim sovjetskim republikama počeli su da se regulišu kroz uspostavljanje, produbljavanje i proširivanje državnog saveza među njima.

---

[21] Ibid., tom 36, str. 151.

[22] Program RKP(b), *Восьмой съезд РКП(б), Протоколы*, ГИПЛ, Москва, 1959, str. 378 i Ленин, *ПСС*, tom 41, str. 164.

[23] Сталин, *Сочинения*, tom 4, str. 72—73.

[24] Osim ovih sovjetskih republika koje su ostale u granicama SSSR-a, privremeno su postojale i sovjetske republike: Litvanija, Estonija i Letonija (1918—1919), ali se u njima sovjetska vlast nije održala i one su ostale van granica SSSR-a sve do avgusta 1940. godine.

Tako su se stvarala dva osnovna vida sovjetske federacije i kroz njih su se počeli regulisati odnosi među narodima na teritoriji bivše ruske imperije na kojoj je pobedila sovjetska vlast:

a) federacija unutar pojedinih suverenih sovjetskih republika na bazi autonomije naroda koji u njoj žive (u prvo vreme unutar RSFSR);

b) federacija na bazi sve šireg, dubljeg i čvršćeg državnog saveza među suverenim sovjetskim republikama. Ovim putem stvoreni su Zakavkaska Federacija i SSSR. Predmet ovog priloga samo je obrazovanje SSSR-a.

OBRAZOVANJE SAVEZA SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA

Obrazovanje SSSR-a bilo je dug i složen proces ostvarivan postepeno u nekoliko faza. Nakon prvog perioda, kada je posle oktobarske revolucije saradnja ostvarivana kroz forme koje nisu bile precizno određene, krajem 1918. godine počele su uporedo sa RSFSR da se stvaraju nezavisne sovjetske republike, a saradnja među njima počela je da se ostvaruje na bazi *državnog saveza*, čime su se pripremali uslovi za stvaranje zajedničke države. Na tom putu prošlo se kroz nekoliko faza: vojno-politički savez (1919—1920), privredni savez (1920—1922) i diplomatski savez (1922).

Obrazovanje federacije sovjetskih socijalističkih republika ostvareno u drugoj polovini 1922. godine, predstavljalo je završnu etapu programski usmerenog i centralizovano rukovođenog procesa zbližavanja i objedinjavanja sovjetskih republika. Taj proces vremenski obuhvata drugu polovinu 1922. godine. U tom kretanju ka zajedničkoj državi pitanje se nije postavljalo da li će se federacija oformiti, nego kojim tempom i kakvim putevima će se odvijati taj proces objedinjavanja, te kakve će forme i kakav karakter imati sovjetska federacija. U tome su se sve više ispoljavale dve tendencije, ne uvek jasno izražene i razgraničene.

Jedna od tih tendencija izražavala se u nestrpljenju nekih rukovodilaca Boljševičke partije, naročito onih koji su radili u neruskim sredinama, da se što brže stvori federacija i što odlučnije lome otpori na tome putu. Zato su oni forsirali taj proces i u ime revolucionarne celishodnosti zanemarivali pronalaženje adekvatnih puteva objedinjavanja i uvažavanje raspoloženja koja su postojala u sredinama nekih neruskih nacija. Nasuprot tome, Lenjin je upozoravao da komunisti moraju „biti veoma oprezni, strpljivi i popustljivi prema ostacima nacionalnog nepoverenja“ jer se ono „u širokoj masi seljaka i sitnih vlasnika drži veoma čvrsto i žurbom se može pojačati, tj. štetiti stvari potpunog i konačnog jedinstva ... Mi hoćemo *dobrovoljni savez nacija* ... takav savez koji bi bio zasnovan na potpunom poverenju, na jasnom saznanju bratskog jedinstva, na potpuno dobrovoljnom sporazumu“[25].

[25] Ленин, *ПСС*, tom 40, str. 43—44.

Ovakav prilaz federaciji dobio je podršku X kongresa RKP(b), koji je posebno naglasio da sovjetska federacija mora da sačuva dobrovoljni karakter zasnovan na uzajamnom poverenju: „Federacija može biti čvrsta, a rezultati federacije stvarni samo u tom slučaju ako se ona oslanja na uzajamno poverenje i dobrovoljnu saglasnost zemalja koje u nju ulaze". Zato, uprkos svim teškoćama, smetnjama i zastranjivanjima, taj „dobrovoljni karakter federacije mora biti očuvan i ubuduće", ona mora da se razvija kao „slobodna federacija nacionalnih sovjetskih republika"[26].

Upravo zahvaljujući takvom Lenjinovom pristupu tempu i putevima obrazovanja federacije, proces objedinjavanja sovjetskih republika tekao je više godina i odvijao se u etapama, idući postupno od nižih ka višim formama, od saveza sovjetskih republika u nekim pitanjima do obrazovanja njihove savezne države. Međutim, takav pristup bio je stalno izložen pritiscima drugačijih prilaza, a put postupnosti i dobrovoljnog zbližavanja povremeno je bio narušavan nestrpljenjem i žurbom, kao i težnjom za primenom administrativnih i drugih nasilnih metoda. To je posebno došlo do izražaja u poslednjim mesecima obrazovanja SSSR-a, kada je bolest udaljila Lenjina iz neposrednog političkog života, a Staljinov izbor za generalnog sekretara davao njemu sve veću vlast i uticaj.

Što se tiče pitanja o *formama* i *karakteru federacije* sovjetskih republika, čitav proces njihovog objedinjavanja — kako po formama koje je dobio tako i po organima koji su stvarani i po prerogativima koje su dobijali zajednički organi — vodio je povezivanju ostalih sovjetskih republika za Rusku Federaciju i logično bi doveo — da nije bilo Lenjinove intervencije — do njihovog pretvaranja u delove RSFSR, kao i do konstituisanja najviših organa državne vlasti RSFSR (istina, proširenih predstavnicima drugih republika) u organe federacije svih republika. Zato je Staljinov projekat rezolucije O međusobnim odnosima RSFSR s nezavisnim republikama, idući već započetim smerom, razvio koncept pripajanja ostalih sovjetskih republika Ruskoj Federaciji kao autonomnih jedinica (takozvana autonomizacija). U pismu koje je 22. septembra 1922. godine uputio Lenjinu Staljin zastupa i obrazlaže koncept autonomizacije i pri tom tvrdi da nezavisnost nacionalnih sovjetskih republika ima *formalan* karakter, te da se „faktičko jedinstvo sovjetskih republika" može ostvariti tako „da se prizna celishodnom autonomizacija". U projektu se, naime, predlagalo: „Priznati celishodnim *formalno* (kurziv — S. Ž.) stupanje nezavisnih sovjetskih republika: Ukrajine, Belorusije, Jermenije u sastav RSFSR". U skladu sa tim predlogom u projektu se preporučivalo „formalno rasprostranjenje kompeten-

[26] Rezolucija Kongresa: O narednim zadacima Partije u nacionalnom pitanju (*Десятый съезд РКП(б), Стенографический отчет*, ГИПЛ, Москва, 1963, str. 601—603).

cija" najviših organa državne vlasti RSFSR na teritoriju ostalih republika, to jest njihovo pretvaranje u najviše organe zajedničke države.[27]

Međutim, ovoj dominantnoj tendenciji ka autonomizacija pružani su otvoreni ili prikriveni otpori i u tim otporima povremeno se ukazivalo na potrebu drugačijih rešenja. Lenjin je često intervenisao upravo u pravcu ovakvih rešenja.

Ove dve tendencije, više ili manje uobličene ili ispoljene, morale su otvoreno da se sukobe upravo u završnoj etapi obrazovanja sovjetske federacije.

Lenjin je o pitanjima vezanim za karakter federacije obavio široke konsultacije sa rukovodiocima republika i nakon toga odlučio da pruži odlučan otpor konceptu autonomizacije izlažući istovremeno osnovne ideje novog koncepta. Lenjin je Staljinov koncept autonomizacije okvalifikovao kao manifestaciju velikodržavnosti i napuštanja principa proleterskog internacionalizma. „Koreniti interes proleterske solidarnosti... zahteva da se mi nikada prema nacionalnom pitanju ne odnosimo formalno". Koncept autonomizacije, po Lenjinu, narušava suverenitet i ravnopravnost, pa čak ni formalno se ne obezbeđuje jednakost država članica.[28]

Razvijajući svoj koncept federacije, Lenjin predlaže ne ulazak nezavisnih republika u sastav RSFSR, nego stvaranje „federacije *ravnopravnih* republika" u koju „zajedno i ravnopravno" ulaze i RSFSR i ostale republike i u kojoj ne bi „uništavali njihovu *nezavisnost*".

U skladu sa ovim stavovima Lenjin je predložio da najviši organ federacije ne bude VCIK RSFSR, nego poseban opštefederativni VCIK, u kome treba da predsedavaju po redu predstavnici svih republika. Staljin je ove Lenjinove primedbe ocenio kao „nacionalni liberalizam", ali, znajući da će Lenjin dobiti podršku Centralnog komiteta, preradio je projekat rezolucije u skladu sa Lenjinovim primedbama i poslao ga članovima CK ne napominjući da su promene nastale na osnovu Lenjinovog zahteva. U ovom novom predlogu zajednička federacija dobija naziv Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika i svakoj od država članica Saveza ostavlja se „pravo slobodnog izlaska iz Saveza".

Konferencija opunomoćenih delegacija nezavisnih sovjetskih republika, izabranih na republičkim kongresima sovjeta, sastala se 29. decembra 1922. godine, a sledećeg dana otvoren je I kongres sovjeta SSSR-a pošto su prethodno opunomoćene delegacije republika potpisale Ugovor i Deklaraciju o obrazovanju SSSR-a. Kongres je usvojio Deklaraciju i Ugovor o obrazovanju SSSR-a i izabrao Izvršni komitet sovjeta SSSR-a. Deklaracija i Ugovor, po odluci Kongresa, poslati su na dopun-

---

[27] Navedeno prema knjizi: И. И. Грошев, *Исторический опыт КПСС по осуществлению ленинской национальной политики*, „Мысль", Москва, 1967, str. 147. — Karakteristično je da Staljin govori o *formalnom* stupanju ovih republika u RSFSR, o formalnoj nezavisnosti drugih republika i slično, kao što je i ranije naglašavao da postoji samo formalna razlika između autonomnih i nezavisnih republika (vidi: Ленин, *ПСС*, tom 41, str. 513).

[28] Ленин, *ПСС*, tom 45, str. 212 i 214.

sko razmatranje u najviša zakonodavna tela objedinjenih republika, nakon čega je trebalo da stupe na snagu.

Deklaracija o obrazovanju SSSR-a je utvrdila razloge, principe i karakter ujedinjavanja sovjetskih republika u SSSR. Ona je proklamovala da je „Savez otvoren svim socijalističkim sovjetskim republikama, kako postojećim tako i onim koje će niknuti u budućnosti", kao i da je to „nov odlučan korak... na putu ujedinjavanja trudbenika svih zemalja u svetsku socijalističku sovjetsku republiku". Ugovor o obrazovanju SSSR-a utvrdio je ujedinjenje četiri sovjetske republike u jednu saveznu državu: SSSR i dao je osnovna ustavna rešenja o organima vlasti, načinu njihovog konstituisanja i njihovim kompetencijama.[29]

Konačno ustavno oformljenje SSSR-a ostvareno je donošenjem Ustava SSSR-a. Taj ustav je donet i stupio je na snagu na Drugom zasedanju CIK SSSR-a (6. jula 1923), a definitivno je potvrđen na II kongresu sovjeta SSSR-a (31. januara 1924).

U procesu razrade Ustava vodila se oštra borba između dve tendencije. Jedna od njih je SSSR shvatala kao *saveznu državu* i Ustavom je takvo rešenje nastojala da realizuje. Druga tendencija nastojala je da se SSSR konstituiše kao *savez država*, te je odbijala i samu ideju ustava ostajući pri Ugovoru o obrazovanju SSSR-a i tretirajući članice tog saveza kao ugovorne strane.[30] Oni su istovremeno odbacivali ideju saveznog državljanstva izjašnjavajući se za državljanstvo saveznih republika. Ove konfederalističke tendencije bile su odbačene na XII kongresu i na IV savetovanju Boljševičke partije. Na tim skupovima boljševički predstavnici odredili su ne samo osnovne pravce nacionalne politike, nego su razrešili i ustavne dileme i odredili konačna rešenja.

Usvajanjem Ustava zakonodavno je potvrđeno obrazovanje SSSR-a kao savezne (federativne) države ujedinjenih nezavisnih sovjetskih socijalističkih republika.

Prema Ugovoru o obrazovanju SSSR-a, koji je postao sastavni deo Ustava, četiri sovjetske republike (Beloruska, Ukrajinska, Ruska, Zakavkaska) „zaključuju ovaj savezni ugovor o ujedinjenju u jednu saveznu državu — SSSR". SSSR je, dakle, po ovom ugovoru ne savez država, kako je sadržano u njegovom nazivu i kako bi moglo da se sudi po međunarodnom ugovoru na osnovu koga je nastao, nego *savezna država*. Upravo kao savezna država SSSR je kroz svoje najviše državne organe nosilac niza izvanredno značajnih punomoćja kroz koja se izra-

[29] Od devet sovjetskih nezavisnih republika koje su početkom 1922. godine postojale u SSSR su ušle:

a) neposredno: Beloruska SSR, Ukrajinska SSR i Ruska SFSR;

b) posredstvom Zakavkaske SFSR: Azerbejdžanska SSR, Gruzijska SSR i Jermenska SSR;

c) Dalekoistočna Republika je krajem 1922. godine postala sastavni deo RSFSR.

Narodne sovjetske republike Buhara i Horezm ostale su do kraja 1924. godine van SSSR-a jer su bile narodne, a ne socijalističke republike.

[30] Ova tendencija bila je izražena u stavovima delegacije Ukrajinske SSR na skupovima gde se raspravljalo o ovim rešenjima (vidi: Сталин, *Сочинения*, tom 5, str. 335—336 i 340—341).

žava njegov *suverenitet*. Prema članu 1. Ustava, najvišim organima SSSR-a, sem ostalog, pripada: predstavljanje SSSR-a u međunarodnim odnosima i izmena njegovih spoljnih granica, zaključivanje ugovora o prijemu novih članova, odlučivanje o pitanjima rata i mira, utvrđivanje osnova i opšteg plana privrede, rukovođenje novčanim i kreditnim sistemom, ukidanje normativnih akata republika koji narušavaju Ugovor i slično. Ova izuzetno značajna suverena prava nisu, dakle, ostala udruženim članicama, nego su preneta na saveznu državu.

Prenoseći značajna suverena prava na savezne organe, republike članice nisu potpuno izgubile svoj suverenitet, svoju nezavisnost i samostalnost. To je obezbeđeno nizom ustavnih i drugih pravnih garancija. Svaka republika koja je ušla u SSSR zadržala je pravo da donosi svoj ustav i da njim reguliše pitanja značajna unutar svoje teritorije, pravo da odlučuje o svim pitanjima koja nisu preneta u nadležnost federacije, pravo davanja svog (a time i saveznog) državljanstva. Značajna je bila i teritorijalna neprikosnovenost savezne republike i pravo slobodnog napuštanja federacije. Posebno je važno da je izlazak iz federacije bio isključivo suvereno pravo svake republike i da nije zahtevao saglasnost organa federacije.

Udružujući se u saveznu državu radi postizanja zajedničkih interesa i ciljeva, sovjetske republike zadržale su znatan stepen svog društveno-političkog integriteta. Suverenitet je pripao i organima federacije, ali je ostao i organima ujedinjenih republika na osnovi razgraničenja nadležnosti među njima, koje svaka od njih suvereno ostvaruje. Ako se i prihvati ocena da su organi savezne države zadržali za sebe velika „ovlašćenja regulativne i izvršno-operativne prirode za obezbeđenje novog društveno-ekonomskog, političkog i državnog uređenja i za njegovo jedinstveno plansko razvijanje u socijalističkom pravcu“[31], onda se to može razumeti i objasniti složenim unutrašnjim i međunarodnim okolnostima u kojima je federacija nastala i problemima koje je trebalo da rešava. Ujedinjavanje sredstava, snaga, akcija i čvrsto međusobno povezivanje bilo je tada osnovni preduslov opstanka svih sovjetskih republika i svake od njih ponaosob.

Za razumevanje procesa konstituisanja sovjetske federacije i karaktera koji je ona dobila obrazovanjem SSSR-a potrebno je istaći tri momenta: (1) demokratski centralizam sovjetske države, (2) mesto i ulogu Rusije u obrazovanju SSSR-a i (3) karakter, status i funkcije Boljševičke partije u stvaranju i životu sovjetske federacije.

(1) Demokratski centralizam kao osnovno načelo izgradnje sovjetskog socijalno-ekonomskog i političkog sistema bio je istovremeno jedan od temeljnih principa na kojima je izgrađivana sovjetska federacija.

Lenjin se zalagao za uspostavljanje centralizma, ali je on centralizam shvatao i prihvatao samo kao *demokratski*, a njegova je suština „jedinstvo u osnovnom, u korenitom, u suštinskom ne narušavajući pri

[31] Dr G. Kušej, *Sovjetski ustavi 1918—1936. godine*, „Arhiv za pravne i društvene nauke“, br. 3—4/1967, str. 247—248.

tom, nego obezbeđujući *mnogoobraznost* u pojedinostima, u lokalnim osobenostima, u *načinima* prilaza ka delu, u *metodima* ostvarenja... u putevima..." „Centralizam shvaćen u stvarno demokratskom smislu pretpostavlja prvi put u istoriji stvorenu mogućnost potpunog i nesmetanog razvitka ne samo lokalnih osobenosti, nego i lokalne inicijative, raznoobraznosti puteva, načina i sredstava kretanja ka opštem cilju."[32]

Demokratski centralizam, dakle, po Lenjinu, sadrži, s jedne strane, jedinstvo korenitih klasnih ciljeva i interesa radničke klase i naroda i narodnosti mnogonacionalne socijalističke države, a, s druge strane, i nacionalnu svojeobraznost puteva, formi, metoda i sredstava socijalističke izgradnje u različitim nacionalno-državnim tvorevinama i njihovu sintezu, njihovo harmonično usklađivanje.

Tako shvaćen i realizovan, demokratski centralizam daje značajne okvire za ostvarivanje federalizma.

Uslovi u kojima je stvarana sovjetska federacija nisu pogodovali ispoljavanju svih ovih demokratskih komponenti uopšte, a u nacionalno-državnoj izgradnji posebno. U borbi za golu egzistenciju sa unutrašnjom i spoljnom kontrarevolucijom vodeće snage sovjetskog društva ne samo u centru, nego i u pojedinim republikama morale su da ograničavaju nacionalnu samostalnost i da smanjuju kompetencije republikama u korist opštesaveznog centra. Takvo odstupanje shvatano je tada kao privremeno, sprovodilo se u meri koja je smatrana neophodnom i koja nije vodila šabloniziranju i eliminisanju nacionalnih osobenosti i, što je posebno važno, ne kao napuštanje principa, već kao iznuđena mera.

Problemi u ovoj oblasti počeli su da nastaju kada se odstupalo od principa, kada su se trajno i potpuno zanemarivale i ignorisale nacionalne osobenosti.

(2) Bez internacionalističke uloge ruske radničke klase u borbi za pobedu sovjetske vlasti širom bivše ruske imperije i za njeno održanje veliki broj naroda današnjeg SSSR-a ne bi ni uspostavio ni održao sovjetsku vlast niti bi van sovjetske federacije mogao da otvori i obezbedi socijalističku perspektivu. „Ruska radnička klasa i ruski boljševički kadrovi bili su središna snaga revolucije i oni su u cjelini odigrali časnu internacionalnu ulogu u revolucioniranju i sovjetizaciji drugih naroda."[33]

Iz mesta i uloge koju su Rusi i Rusija imali u stvaranju sovjetske federacije, iz geografskih i ekonomskih uslova, iz socijalističkih i političkih potencijala koje su Rusi i Rusija uneli u novonastalu saveznu državu nastale su određene osobenosti u konstituisanju, razvoju i karakteru sovjetske federacije.[34]

---

[32] Ленин, *ПСС,* том 35, str. 203; том 36, str. 152.

[33] Dr S. Šuvar, *Nacionalno pitanje u Sovjetskom Savezu,* str. 60.

[34] Od oko 140 miliona stanovnika koliko je SSSR imao u trenutku svog stvaranja Rusa je bilo oko 75 miliona, to jest 53,5%.

Od izmena objektivnih okolnosti tokom daljeg razvoja i od politike subjektivnih snaga zavisilo je koliko će takva dominantna pozicija Rusa i Rusije u sovjetskoj federaciji da bude faktor ublažavanja i prevazilaženja ili pak potenciranja startne nejednakosti, te koliko će proklamovana ravnopravnost naroda i republika ostati formalna ili postajati stvarna.

(3) Rukovodeća uloga Partije bila je jedan od odlučujućih činilaca i pokretačkih snaga u nastajanju sovjetske federacije, a takva uloga Partije bila je i ostala jedan od osnovnih faktora njenog razvoja i principa njenog funkcionisanja. Takvu ulogu u državnoj federaciji Partija je ostvarivala i ostvaruje organizovana kao „jedinstvena centralizovana celina, a ne kao federacija organizacija koje ulaze u njen sastav". Kritičari sovjetskog federalizma ističu da monolitnost i centralizovano ustrojstvo rukovodeće partije negiraju federativni karakter države.

Lenjin i Boljševička partija odbacivali su federalno ustrojstvo Partije ne samo do Oktobra, nego i onda kada su ga prihvatili kao programsko opredeljenje u nacionalno-državnoj izgradnji. Na VIII kongresu, kada je u Program RKP uneta odredba o „federativnom ujedinjenju države", naglašeno je da „to otuda ne znači da RKP treba sa svoje strane da se organizuje na osnovu federacije samostalnih komunističkih partija... Neophodno je postojanje *jedinstvene* centralizovane komunističke partije s jedinstvenim CK, koji rukovodi celokupnom delatnošću Partije u svim delovima" zemlje, te da se „centralni komiteti ukrajinskih, litvanskih, letonskih komunista koriste pravima oblasnih komiteta i u potpunosti su potčinjeni CK RKP".[35] Ovo nije ostalo samo načelna odluka, već se vrlo dosledno i odlučno sprovodilo u praksi. Tendencije osamostaljivanja pojedinih komunističkih partija po republikama koje su se povremeno javljale bile su odlučno lomljene i CK RKP intervenisao je i u partijske i u državne poslove i autonomnih i nezavisnih republika obezbeđujući jedinstvenu politiku svuda gde je RKP delovala. Izuzetno teški uslovi u kojima je radila RKP u prvim godinama nakon Oktobra daju puno osnova i opravdanja za tako ostvarivanu političku, akcionu i organizacionu monolitnost i centralizovanost Boljševičke partije. U takvoj centralizovanoj i monolitnoj partiji nađena je ona koheziona i integrativna snaga u mnogonacionalnoj zemlji koja je u teškim uslovima privrednog i političkog raspadanja bivše ruske imperije i delovanja mnogih centrifugalnih sila uspela da očuva jedinstvo u osnovnom smeru razvoja revolucije bez obzira na specifičnosti u kojima se revolucionarni proces ostvarivao. U uslovima rata, razorenih komunikacija, bez ikakvih kontakata jednih delova zemlje sa drugim, na ogromnim prostranstvima, Boljševička partija delovala je u svim bitnim pitanjima kao monolitna snaga. Bez takvog jedinstva rezultati revolucije teško da bi mogli da se ostvare i da se očuvaju. Zato nije možda suvišno napomenuti „da su u sastavu SSSR-a ostala ona područja na kojima je dje-

[35] *Восьмой съезд РКП(б), Протоколы*, cit. izd., str. 398 i 425.

lovala jedinstvena komunistička partija, dok su se otcijepila nacionalna područja gdje su djelovale druge socijaldemokratske partije“[36].

Na ovim stavovima o monolitnom jedinstvu Partije u uslovima federativnog karaktera države ostala je Boljševička partija i na svom X kongresu, kada je svoj rad prilagođavala mirnodopskim uslovima. Ali, u tim novim uslovima ona je nastojala da svoje koncepcije o rukovodećoj ulozi i o načinu ostvarivanja monolitnog jedinstva ostvari u drugim formama. Zbog toga se orijentisala na ukidanje vojnih metoda krajnje centralizacije i na razvijanje radničke unutarpartijske demokratije.[37]

U čitavom ovom periodu Lenjin i Boljševička partija u razrešavanju nacionalnog pitanja bili su stalno pritisnuti sklopom dveju grupa okolnosti koje nisu uvek delovale u istom smeru:

a) na jednoj strani želja da dosledno ostanu na visini proklamovanih principa o pravu nacija na samoopredeljenje do otcepljenja i stvaranja nezavisnih nacionalnih država i o poštovanju suverenosti i nezavisnosti takvih novoobrazovanih država;

b) na drugoj strani saznanje da države koje se otcepljuju od Sovjetske Rusije — zbog odnosa klasnih snaga u svakoj od njih i na međunarodnom planu — ne mogu a da ne postanu buržoaske ili feudalne, a samim tim i kontrarevolucionarne. Njihovo konstituisanje van saveza sa revolucionarnom Rusijom nužno bi zatvorilo socijalističku perspektivu u njima i pretvorilo ih u antisovjetske i antisocijalističke placdarme protiv Sovjetske Rusije. Takve državice, s obzirom na svoju razvijenost, ekonomsku i vojnu moć u tadašnjem sklopu međunarodnih okolnosti, teško bi očuvale i svoju nacionalnu samostalnost i suverenitet. Zato su njihov savez i čvrsta povezanost sa Sovjetskom Rusijom i njena pomoć bili nužan preduslov obezbeđenja ne samo njihove socijalističke perspektive, nego i njihovog nacionalnog oslobođenja.

Obrazovanjem SSSR-a učinjen je značajan korak u iznalaženju državno-pravnih formi rešavanja nacionalnog pitanja. Izuzetan teorijsko-naučni i praktično-politički značaj procesa stvaranja SSSR-a i prirode koju je on dobio 1922. godine je u tome što je, polazeći od rezultata revolucionarnog stvaralaštva, Lenjin otkrio i uopštio temeljna obeležja socijalističkog federalizma koja imaju trajan značaj i aktuelnost:

prvo, federacija je postala ona tražena i nađena državno-pravna *forma* rešavanja nacionalnog pitanja u uslovima diktature proletarijata;

drugo, u tom pravcu otkriveni su *putevi* postepenog, dobrovoljnog objedinjavanja naroda i njihovih suverenih republika u federativne

[36] Dr S. Šuvar, op. cit., str. 72.
[37] *Десятый съезд (РКП(б),* cit. izd., str. 217—236 i 562—569.

saveze tempom i metodima koji zavise od međunarodnih i unutrašnjih okolnosti i od stepena saznanja širokih masa o korisnosti i celishodnosti takvih saveza i njihove spremnosti da takve saveze ostvare;

treće, *karakter* federacije određen je kao savezna država koja nastaje od saveza suverenih nacionalnih republika, koja postaje „savez ravnopravnih", „savez koji traži opštu saglasnost" i koja u svom ustrojstvu i funkcionisanju mora da obezbedi saglasnost i ravnopravnost;

četvrto, utvrđeni su osnovni *principi* na kojima treba da se zasniva federacija, među kojima su posebno značajni: elastičnost i raznoobraznost njenih formi, dobrovoljnost i suverena jednakost njenih članova, pravo svake nacije na državnost, sloboda i obaveza da se izraze nacionalne specifičnosti svake etničke sredine, pravo da se, polazeći od klasnog i nacionalnog interesa, odluči da li će se, u kom obimu i koliko dugo prihvatiti federativni savez sa drugim republikama;

peto, spoznato je i u praksi provereno da idejno-politički i organizaciono *jedinstvena partija* predstavlja izraz jedinstvene radničke klase celokupne međunacionalne zajednice i njenog istorijskog interesa i da kao takva partija deluje kao osnovno vezivno tkivo, kohezioni i integrativni činilac koji u raznoobraznosti uslova, formi i sadržaja nacionalnog života traži i afirmiše ono što predstavlja zajednički imenitelj, ono što je opšti klasni interes svih nacija i njihovih republika, koji usklađuje sukobe, razrešava probleme, obezbeđuje međusobnu pomoć i otkriva puteve daljeg razvoja.

Sovjetska federacija, razume se, nije time otkrila idealnu, definitivnu, jednom zasvagda dovršenu državno-pravnu formu rešavanja nacionalnog pitanja niti je do kraja sagledala, razradila i razvila sve temeljne principe socijalističke federacije. Lenjinov revolucionarni stvaralački genije uspevao je i u ovoj oblasti da „nadahnuto spoji realne tokove života i revolucionarnu viziju" i da, uprkos ograničenom istorijskom iskustvu, postepeno otkriva i da se izbori za takav karakter federacije, takve njene principe i takve puteve njenog ostvarivanja koji su predstavljali vanredno visok domet stvaralačke misli i revolucionarne prakse i izvanredno podsticajno nadahnuće za ugnjetene i porobljene narode na svim kontinentima.

Izvanredno teške unutrašnje i međunarodne okolnosti u kojima se stvarala sovjetska federacija predstavljale su ograničavajuće okvire i nesavladive objektivne smetnje da se prilikom konstituisanja sovjetske federacije u njenom ustrojstvu i u njenoj delatnosti potpuno dosledno primene sve teorijske premise i svi proklamovani principi. To je, međutim, bila realnost života i nesavladivost objektivnih prepreka. To niukoliko ne umanjuje rezultate, već samo objašnjava i ističe domet koji je dostignut pri stvaranju SSSR-a. Izvanredno visokim dostignućima pri izuzetno nepovoljnim uslovima toga vremena SSSR je izrastao u nadu i inspiraciju porobljenih i eksploatisanih u celom svetu. S razlogom se očekivalo da će se, u meri u kojoj se prevlađuju objektivne prepreke, potpunije primenjivati i dalje razvijati principi sovjetske federacije, a, isto tako, i njene forme i njeni sadržaji. Ako ta očekivanja nisu uvek

i potpuno ostvarena, ako su u vreme Staljinove vladavine mnogi od proklamovanih principa sovjetskog federalizma ostajali samo deklarativni, a ravnopravnost republika u velikoj meri bila formalna — što je istaknuto i osuđeno na XX i XXII kongresu sovjetske partije — to ne dovodi u pitanje valjanost proklamovanih principa, već tim više ističe krupna dostignuća koja su sa njima i u njima bila ostvarena.

Lenjin je na osnovu ograničenog istorijskog iskustva genijalno predvideo — kao što primećuju mnogi autori[38] — „da će ruski obrazac pokazivati *svim zemljama* ponešto veoma suštastveno iz njihove neizbežne i bliske budućnosti"[39]. Lenjinova nacionalna teorija, politika i praksa, izražene i u konstituisanju sovjetske federacije, odrazile su zakonomernost da samo ostvarenje slobodnog i suverenog samoopredeljenja nacija i dobrovoljnog saveza ravnopravnih nacionalnih republika predstavlja put razrešavanja nacionalnog pitanja u mnogonacionalnoj zemlji. Time je trasiran put i stvoren obrazac od koga nisu mogle i ne mogu a da ne pođu i druge mnogonacionalne zemlje koje grade socijalizam. Ali se često previđa da je na istom mestu Lenjin upozorio da rusko rešenje predstavlja obrazac „u datom istorijskom momentu" i da će „posle pobede proleterske revolucije ma i u jednoj od naprednih zemalja nastati verovatno oštra prekretnica", te da će obrasci dolaziti iz tih zemalja.[40] Kako u ovoj tako i u drugim sferama svaka revolucija i svaka socijalistička mnogonacionalna zemlja mora da — izražavajući opšte zakonitosti — dalje razvija i obogaćuje principe, puteve i sadržaje državno-pravnih formi rešavanja nacionalnog pitanja polazeći od lenjinističkog stava da je u mnogonacionalnoj zemlji uspešan socijalistički razvoj neostvarljiv bez istinskog rešavanja nacionalnog pitanja.

Stvaranje SSSR-a sa svim njegovim tadašnjim dostignućima predstavljalo je krupan korak u likvidaciji nacionalnog ugnjetavanja i u rešavanju nacionalnog pitanja za porobljene narode bivše ruske imperije, korak koji je nadahnuo nadom porobljene narode širom sveta, korak koji je otkrio najadekvatnije puteve i otvorio perspektive istinskog oslobođenja naroda.

Ali, dovršiti oslobođenje naroda i potpuno rešavanje nacionalnog pitanja moralo je da bude rezultat ne samo tog jednog koraka, ma kako on krupan bio. To je moralo da bude delo narednih generacija, rezultat dugog i složenog procesa razvoja. U to vreme još nije moglo ni da se sagleda i pretpostavi koliko je nacionalno pitanje dubok, živ i složen problem i da se on ne skida sa dnevnog reda uspostavljanjem socijalizma — kao što je kasniji razvoj pokazao. Međutim, još pre Oktobra Lenjin je, uz sav revolucionarni optimizam, naslutio i upozorio da stvaranje socijalizma predstavlja tek mogućnost za rešenje nacionalnog pitanja: „Transformisavši kapitalizam u socijalizam, proletarijat stvara *mogućnost* potpunog uklanjanja nacionalnog ugnjetavanja; ta mogućnost će se pretvoriti u *stvarnost* „samo" — „samo"! — pri potpunom sprovo-

[38] Э. В. Тадевосян, *В. И. Ленин о государственных формах решения национального вопроса в СССР*, ИМУ, Москва, 1970, str. 205.

[39] Ленин, *ПСС*, tom 41, str. 4.

[40] Ibid., str. 3—4.

đenju demokratije u svim oblastima... Za uklanjanje nacionalnog ugnjetavanja neophodan temelj je socijalistička proizvodnja, ali na tom temelju neophodna je još demokratska organizacija države, demokratska armija i sl."[41]

S obzirom na to da je nastala na krajnje nerazvijenoj socijalističkoj proizvodnji, sovjetska federacija uspostavljena obrazovanjem SSSR-a predstavljala je daleko viši domet u rešavanju nacionalnog pitanja nego što je taj materijalni temelj omogućavao. U tome je bila veličina lenjinske Boljševičke partije u rešavanju nacionalnog pitanja, njen smeli juriš na neispitane puteve i na neosvojene visine. Ali, to su bile i njene granice. Tek materijalno-ekonomsko utemeljenje socijalizma stvara realne osnove za istinsko razrešavanje nacionalnog pitanja. Ali, podsetimo se sa Lenjinom — da se ta mogućnost pretvara u stvarnost uporedo sa *potpunom demokratizacijom* u svim oblastima društvenog života, koja objektivno izrasta iz realnih procesa društveno-ekonomskog oslobađanja rada.

[41] Ibid., tom 30, str. 22.

Prilozi

Dušan Vejnović

JEDAN POGLED NA NACIJU I NACIONALNO PITANJE U SAVREMENIM USLOVIMA

1.

Već više od dvije decenije bilježimo povećano interesovanje za fenomen nacije. Prateći aktuelne događaje, gotovo svakodnevno uočavamo u raznim raspravama prisutnost pitanja koja su ne samo socijalna, nego prvenstveno nacionalna. Brojne su i politikološke rasprave o naciji, nacionalnom pitanju, nacionalizmu i slično. Sa priličnom sigurnošću bi se moglo reći da će početak druge polovine XX stoljeća od historičara biti označen kao doba pojačanog interesovanja za naciju i nacionalno pitanje.

O čemu se, zapravo, radi? Razumije se, nije riječ o akademskom interesovanju pisaca, političara, publicista. Radi se o društveno-ekonomskim kretanjima čija je suština borba pojedinih naroda i nacija za nezavisnost i slobodu, za nesmetan nacionalni razvoj. Nacija i nacionalno pitanje su tako došli u fokus ukupnih savremenih zbivanja. Brojni su faktori koji su to prouzrokovali. Prije svega, promijenjeni su opšti historijski uslovi. Svjetski kapitalistički sistem je u završnoj imperijalističkoj fazi koja je ujedno i faza njegovog nestajanja. U ovom periodu osnovni pečat razvitku društva daju revolucionarni preobražaji i procesi koji čine sadržaj prelaska čovječanstva u socijalizam.

Razumije se da je ovaj razvoj obilovao događajima koji su nosili nacionalno obilježje. Imperijalističko osvajanje, naime, gotovo uvijek je značilo i nacionalno ugnjetavanje ili je stvaralo preduslove za ranije ili kasnije postavljanje nacionalnog pitanja od strane ugnjetenih naroda. Lenjin je s pravom govorio: „U svojim tezama[1] kazali smo da oslobođenje kolonija nije ništa drugo do samoodređenje nacija. Evropljani često zaboravljaju da su kolonijalni narodi također nacije, no trpjeti takvu zaboravljivost znači trpjeti šovinizam.“[2]

[1] Riječ je o tezama „Socijalistička revolucija i pravo nacija na samoopredjeljenje“ objavljenim u časopisu „Vorbote“, br. 2, april 1916.

[2] V. I. Lenjin, *O karikaturi marksizma*, str. 319.

Dalje, pojava fašizma u prvoj polovini XX stoljeća, koji je ujedno do sada u historiji i najekstremniji oblik nacionalizma i nacionalšovinizma, direktno je ugrozila nacionalnu nezavisnost, pa i opstanak ne samo mladih, nego i najstarijih, odnosno svih nacija na svijetu. Borba protiv fašizma bila je istovremeno i borba za opstanak, nacionalnu egzistenciju i nacionalnu nezavisnost. Nikada ranije nije se toliko apelovalo na nacionalnu svijest iz prostog razloga što nikada nije u toj mjeri bio ugrožen nacionalni opstanak naroda i nacija širom svijeta. Samo se po sebi razumije da je to bilo izvanredan katalizator učvršćenja nacionalne svijesti pojedinih nacija i istovremeno veoma povoljan okvir za rađanje i razvoj nacionalne svijesti naroda koji su u svom društveno-ekonomskom i historijskom razvoju stajali u predvorju nacionalnog oformljenja.

Najzad, pobjeda demokratskih snaga u drugom svjetskom ratu značila je ne samo trijumf demokratije i slobode nad ideologijom fašističkog mraka, nego i trijumf principa nacionalnog suvereniteta u svjetskim razmjerama.

2.

Problemi nacionalnog razvitka dobijaju izuzetan značaj u periodu poslije drugog svjetskog rata:

prvo, otpočeo je definitivan krah kolonijalizma i sistema nacionalnog ugnjetavanja u svjetskim razmjerama. Istovremeno to je i proces nastanka novih nacionalnih država, čiji broj prelazi ukupan broj dotadašnjih nezavisnih država;

drugo, premda se sistem klasičnog kolonijalizma slama, zamjenjuje ga sistem neokolonijalističkih mjera i novih formi potčinjavanja koje neizbježno imaju reperkusije na nacionalnom planu;

treće, nacionalnooslobodilački pokreti jačaju i počinju igrati značajnu ulogu u savremenim zbivanjima. Od nekada lokalnih, relativno slabih i izolovanih snaga u pojedinim zemljama oni prerastaju u masovne narodne pokrete s visokim stepenom međusobne povezanosti;

četvrto, nastankom višenacionalnih socijalističkih država (SSSR, SFRJ, ČSSR) neki aspekti nacionalnog razvitka naroda u uslovima socijalističkih društvenih odnosa postaju nov krug relevantnih činjenica koje zadiru u bitna pitanja kako prakse međunacionalnih odnosa tako i marksističke teorije o naciji i nacionalnom pitanju;

peto, nastankom više socijalističkih zemalja postavilo se i pitanje njihove ravnopravnosti pošto su se oformile i nastavljaju egzistenciju u svojim nacionalnim okvirima. U stvari, problem jednakosti i ravnopravnosti među socijalističkim zemljama, pitanje njihovih međusobnih odnosa i saradnje, principi na kojima će se oni zasnivati postaju novi elementi razvoja nacija, odnosno nacionalnog pitanja u uslovima prelaska društva od kapitalizma u socijalizam. Tu se susrećemo sa tezom o primatu internacionalnih kriterija nad nacionalnim, s pozivanjem na potrebu integracionih procesa u socijalističkom svijetu. Ukoliko bi se proces socijalističke integracije odvijao na principu pune ravnopravnosti nacija i nacionalnih država u socijalizmu, što zbog staljinističke pra-

kse nije bio slučaj, ne bi bilo mjesta prigovorima. Uostalom, integracija u svjetskim razmjerama, pa, razumije se, i u socijalističkim zemljama, koliko je prisutan, toliko je i progresivan društveni fenomen našeg doba. Međutim, upravo zbog poznatih devijacija taj proces je praćen ozbiljnim teškoćama koje su danas očigledno prisutne u odnosima među socijalističkim zemljama. Time se i može objasniti porast značaja nacionalnog kriterija u odnosima među socijalističkim zemljama;

šesto, na osnovu revolucije u nauci, posebno u oblasti elektronike i nuklearnih nauka, u savremenom svijetu je u toku ekonomsko povezivanje i integracija u neuporedivim razmjerama. Vodeće kapitalističke zemlje pokušavaju održati hegemoniju i u tim novim uslovima. One znatno proširuju repertoar svoga dejstva. U političkoj oblasti pokušavaju ostvariti šire integracione zajednice, a u idejnoj kreiraju razne teorije o preživjelosti nacionalnih koncepcija i o potrebi supranacionalnih organizama.

Svi ovi faktori, razumljivo, otvorili su niz novih problema koji su tražili i nove prilaze u njihovom rješavanju.

3.

Savremeni razvitak socijalizma donio je čitav niz novih pitanja u oblasti nacije kao društveno-ekonomske i političke kategorije, kao i u oblasti općih principa i praktičnih rješenja nacionalnog pitanja. Poistovjećivanje državnog aparata sa društvenim interesima, što je u stvari suština savremenog etatizma, dovelo je do novih problema u oblasti nacije i nacionalnog pitanja. Savremeni etatizam u veoma velikoj mjeri tendira da i radničku klasu pretvori u „nacionalnu klasu". Tu se ne radi o tome da je radnička klasa postala „nacionalna klasa" u Marxovom smislu riječi, to jest da je uspjela realizirati svoju historijsku ulogu, zagospodariti procesom materijalne reprodukcije društvenog života, likvidirati eksploataciju i objediniti ukupno društvo pod hegemonijom svojih historijskih interesa. Obrnuto, radi se o deformaciji historijske uloge radničke klase, o pokušajima da se država i interesi birokratskog upravljačkog sloja predstave kao inkarnacija opših društvenih interesa, a sve to samo verbalno poveže za radničku klasu kao „nacionalnu klasu". Tako dolazi do svjesnog ili nesvjesnog brisanja razlike između „klasnog" i „nacionalnog" i izvrtanja smisla Marxovog tretiranja nacionalnih komponenti klasne borbe proletarijata. Na toj osnovi pojavljuju se razna aktuelna „nacionalna pitanja" u mnogonacionalnim socijalističkim državama.

4.

Ukoliko savremeni nacionalnooslobodilački pokreti sve više zadiru u osnovne društvene odnose, utoliko i nacionalno pitanje postaje sve aktuelnije. Problem se postavlja sasvim eksplicitno — da li je nacionalna

borba ujedno i borba za socijalni progres. Zastranjivanja na liniji osude nacionalnih pokreta i priznavanje samo „čistih revolucija“ nisu rijetka. U savremenim uslovima problem se konstantno zaoštrava u vidu načelnog pitanja odnosa nacionalno — socijalno u društvenom kretanju uopće. Jedino je praksa mogla i u dobroj je mjeri na to već odgovorila. No, još uvijek ima onih koji smatraju da su nacionalne borbe, pa i savremeni nacionalnooslobodilački pokreti procesi odvojeni od revolucionarne borbe za izmjenu društvenih odnosa, to jest od borbe za rušenje kapitalizma i da radničke i komunističke partije treba u najmanju ruku da „dobro promisle“ prije zauzimanja pozitivnog stava prema nekom nacionalnom pokretu.

Socijalistička revolucija u Jugoslaviji, koja se odvijala u formi nacionalnooslobodilačkog rata, bila je izvanredna „kritika praksom“ raznih dogmatskih teorija o postojanju zida između proleterskih revolucija i nacionalnooslobodilačkih ratova. No, ni iskustvo jugoslovenske revolucije, kao ni pravo građanstva nacionalnooslobodilačkih ratova, koji su uspješno vođeni i koji se još uvijek vode, nisu bili dovoljno ubjedljivi argumenti za iščezavanje sumnji u progresivan karakter nacionalnooslobodilačkih pokreta, ustanaka i borbi pojedinih nacija. U najnovije vrijeme ta sumnjičavost bila je više nego upadljiva u slučajevima ocjene alžirske revolucije, egipatske revolucije i drugih velikih bitaka nacionalnooslobodilačkih pokreta.

5.

Nauka, pa ni marksistička, nije do sada dala odgovore na sva ta pitanja. No, počele su diskusije o bitnim komponentama nacije i nacionalnog pitanja kao: šta je nacija, kada nastaju nacije, šta jedan narod zapravo čini nacijom i mnoga druga, sve dc pitanja, koje je za sada samo teorijsko, o vremenu i uslovima nestajanja nacija. Idealistička i materijalistička tumačenja ovih pitanja su prisutna, iako dolazi i do preplitanja i istovremene upotrebe i jednog i drugog shvatanja. Savremeni buržoaski pisci produžavaju stare idealističke teorije o prevashodnom značaju komponenti kao što su narodni duh, narodna volja, svijest, zajednička osjećanja, zajednička prošlost, osjećaj zajedničke budućnosti i slično. Tako, na primjer, Hans Kohn u djelu *Ideja nacionalizma* kaže: „Nacionalizam je ideja, ideé-force, koja ljudsku svijest i srce ispunjava novim mislima i osjećanjima i upravlja ih da tu svijest prevedu u djela organizovane akcije.“[3] Isti pisac u djelu *Nacionalizam, njegov značaj i historija* postavlja pitanje šta je nacionalizam i odgovara: „Nacionalizam je stanje svijesti gdje individua osjeća da njena najviša lojalnost pripada nacionalnoj državi.“[4] A Rupert Emerson kaže: „Najjednostav-

[3] Hans Kohn, *The Idea of Nationalism*, The Macmillan Comp., New York, 1945, str. 19.
[4] Hans Kohn, *Nationalism, its Meaning and History*, The City College, New York, 1955, str. 9.

nija definicija o naciji je ta da je ona skupina naroda koji osjećaju da su nacija.“[5]

S druge strane, neki marksistički pisci nisu se uspjeli osloboditi „vulgarnog materijalizma“ u oblasti teorije o naciji i nacionalnom pitanju. Posebno su prisutna i žilava staljinistička shvatanja o naciji i nacionalnom pitanju.

6.

Poznata Staljinova definicija nacije, koju je dao 1913. godine u radu *Marksizam i nacionalno pitanje,* bila je manje ili više osnova pogleda marksističkih pisaca više desetina godina. Ona je dominirala sve dok u međunarodnom radničkom pokretu nije otpočeo proces kritičke analize Staljinovog rada. Staljin kaže: „Nacija je istorijski formirana stabilna zajednica ljudi, nastala na bazi zajednice jezika, teritorije, ekonomskog života i psihičke konstitucije, koja se ispoljava u zajednici kulture.“[6] Osim definicije, Staljin daje i niz drugih obrazloženja o uslovima postanka i razvoja nacije, njenom odnosu prema seljačkom i drugim pitanjima, putevima rješavanja nacionalnog pitanja itd.

Edvard Kardelj je ovu definiciju podvrgao oštroj kritici. O Staljinovom doprinosu teoriji nacije Kardelj kaže: „Doduše, on nije otkrio ništa bitno novo, ali je sistematizirao pojedina dostignuća klasika marksizma i time doprineo jasnoj orijentaciji revolucionarnog radničkog pokreta u pravcu povezivanja sa narodnooslobodilačkim i antiimperijalističkim pokretima... Ali kasniji razvitak Staljinovih koncepcija, a i praksa radničkog pokreta na tom području, pokazali su da je niz Staljinovih teoretskih postavki iz oblasti nacionalnog pitanja neodrživ, a da i ne govorimo o praktičnoj politici koju je u tom pogledu Staljin vodio i koju smo doživeli na sopstvenim iskustvima.“[7]

Analizom konkretnih uslova razvitka slovenačkog nacionalnog pitanja i kritičkim pristupom Staljinovim shvatanjima nacije i nacionalnog pitanja E. Kardelj je dalje razvio marksističku teoriju nacije. Glavna teorijska novost u njegovom radu o naciji i nacionalnom pitanju jeste povezivanje procesa nastanka nacije — koja je i sama „sastavni deo određenih ekonomskih i društvenih odnosa, a ne samo manifestacija specifične svesti“[8] — sa društvenom podjelom rada iz koje prirodno i logično izrasta. U određenim uslovima pojavljuje se i nacionalno pitanje kao oblik borbe oko raspodjele viška rada. Kardeljeva definicija nacije polazi upravo od toga. On kaže: „Nacija je, dakle, specifična narodna zajednica nastala na osnovu društvene podele rada epohe kapitalizma,

---

[5] Rupert Emerson, *From Empire to Nation,* Harvard University Press, Cambridge, Mass., str. 102.

[6] J. V. Staljin, *Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje,* „Kultura“, Beograd, 1947, str. 10.

[7] E. Kardelj Sperans, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja,* „Kultura“, Beograd, MCMLX, str. 57—58.

[8] Ibid., str. 59.

na kompaktnoj teritoriji i u okviru zajedničkog jezika i bliske etničke i kulturne srodnosti."[9]

Sa toga aspekta E. Kardelj i stavlja pod kritiku Staljinovu definiciju i kaže da je ona „teoretski plitka" jer ne objašnjava šta je društvena uloga te historijske pojave, u čemu je djelovanje ekonomske povezanosti, odnosno ne vidi da je ta ekonomska povezanost „direktan rezultat društvene podele rada koja je svojstvena epohi kapitalizma". Narodi oformljeni u nacije na osnovi određenog stepena društveno-ekonomskog razvitka traže svoje mjesto, svoj udio u borbi za „takvu raspodelu viška proizvoda koja omogućava ekonomsku, a time i kulturnu afirmaciju svake nacije"[10].

Kardeljeva analiza i definicija nacije, njegova kritika Staljinovih pogleda o naciji i nacionalnom pitanju i, posebno, tretiranje nacije i nacionalnog pitanja kao sastavnih dijelova društveno-ekonomskih odnosa i borbe za odgovarajuću podjelu viška rada otvara niz novih problema, naročito u oblasti istraživanja savremenih tokova oformljavanja novih, „mladih" nacija. Proces formiranja nacija nije zaustavljen. Pred marksističkom naukom tek stoji zadatak: odgovoriti na niz novih pitanja o uslovima nastanka nacija i rješavanja nacionalnog pitanja u periodu preovladavanja socijalizma u svjetskim razmjerama.

7.

Od kada je John Lock (1632—1704) u knjizi *Rasprava o vladi* pomenuo riječ nacija, moglo bi se reći da traju diskusije o tome kada nastaju nacije. Tu srećemo različite tvrdnje — od one da su nacije egzistirale još u prvobitnoj zajednici (O. Bauer u djelu *Nacionalno pitanje i socijaldemokratija)* preko tvrdnje da su one nastale u antičko doba (Hans Kohn u djelu *Nacionalizam, njegov značaj i historija)* do tvrdnji da su nacije fikcija. Čini se ipak najprihvatljivije mišljenje E. Kardelja o nastanku nacija. On kaže: „Ako pratimo nacionalnu ideju sve od njenih prvih spoljnjih manifestacija i prvih početaka borbi za nacionalno ujedinjenje i oslobođenje, to jest od prvih izraza nacionalnih buđenja, onda ćemo rađanje nacija morati da stavimo na prekretnicu društvenog razvitka iz feudalizma u kapitalizam."[11]

Kardelj, istina, upozorava da su još „u antičkom svetu i u ranom feudalizmu nastajale državne tvorevine koje su često obuhvatale etnički, odnosno jezički jedinstvene zajednice, a i njihove vladajuće klase su u interesu svoje vlasti često razvijale ideje koje mnogo podsećaju na kasnije nacionalne ideje"[12], ali podvlači da se u to doba ne može govoriti o postojanju nacija. Nacija je novijeg datuma. Ona je, sve do najnovijih tendencija u njenom razvoju, bila proizvod kapitalističkog

---

[9] Ibid., str. 104.
[10] Ibid., str. 58.
[11] Ibid., str 73—74.
[12] Ibid.

društvenog razvitka. U osnovi, pobjeda kapitalizma kao novog društvenog poretka nad feudalnom rasparčanosti i raznim ograničenjima vremenski se podudara s rađanjem nacije kao bitne komponente toga kretanja. Bez obzira na integracione tendencije, kojih, svakako, ima i prije kapitalizma, kvalitativni skok u tom procesu donio je kapitalizam. Prema tome, treba odbaciti kao neosnovane i neargumentirane tvrdnje da su nacije postojale u srednjem vijeku, a još manje u antičkom svijetu.

8.

Pitanje šta jedan narod čini nacijom, svakako, spada među najspornija pitanja. Tu je prisutno i materijalističko i idealističko shvatanje, ali granica među njima nije tako jasna i pravolinijska. Tako, na primjer, E. Renan, jedan od najistaknutijih buržoaskih teoretičara nacije, postavlja tezu da je nacija „duhovni princip"; za austrijskog marksistu O. Bauera osnovni atributi nacije su „kulturni princip" i „zajednica karaktera", a Kautsky, kojem je Lenjin ne jednom odao priznanje za ispravno tretiranje nacionalnog pitanja, ipak će dati suviše značaja jeziku kao najvažnijoj poluzi stvaranja i karakteristici nacija. Među marksistima postoje dosta osjetne razlike u tretiranju pojedinih komponenti nacije. Elementi koji tu variraju su: uloga ekonomskih faktora, mjesto i značaj zajedničkog tržišta, uloga kompaktne, jedinstvene teritorije, istog ili sličnog jezika, uloga zajednice kulture, značaj nacionalne književnosti, značaj postojanja zajedničke državne granice, uloga geografskih faktora, uticaj religije i slično.

Buržoaski pisci uglavnom poriču ulogu ekonomskog faktora u procesu oformljavanja nacije. Po već ustaljenoj praksi napada na marksizam kao, navodno, isključivo ekonomističku teoriju koja je lišena humanističke komponente, oni negiraju ekonomsko jedinstvo i ekonomsku povezanost kao najznačajniju oznaku nacije. Tako će oni pružiti niz varijanti i argumenata da bi u tretiranju nacije dokazali „dominaciju nacionalnih osjećaja nad ekonomskim kalkulacijama"[13].

Premda su konkretni uslovi formiranja nacija u zemljama Evrope bili različiti, društveno-ekonomska osnova — oformljenje kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa — bila je ista. To je i omogućilo utvrđivanje osnovnih karakteristika takozvanih starih, „klasičnih" nacija. Ima, naravno, i među marksistima neslaganja u određivanju osnovnih oznaka koje jednu etničku grupu čine nacijom. Ipak, svi se u osnovi slažu da je ekonomska povezanost, odnosno jedinstveno unutrašnje tržište, najbitnija komponenta fenomena nacije, osnovni faktor koji uslovljava sve ostale procese i oznake. Lenjinova analiza uslova formiranja ruske nacije, radovi Kautskog, Kardeljeva analiza nastanka slovenačke nacije, kao i radovi nekih drugih marksističkih pisaca o naciji veoma reljefno to dokazuju. Na toj društveno-ekonomskoj osnovi se formiraju sve druge zajedničke komponente nacije kao što su jezik, kultura itd.

[13] Vidi „Survey of British Commonwealth Affairs", Oxford University Press, 1959.

9.

Postoji određena zbrka u tretiranju nacije i nacionalnog pitanja. Najčešće se poistovjećuje proces oformljavanja nacije i rješavanje nacionalnog pitanja. Razumije se da to u nekom konkretnom slučaju može biti istovjetan proces, to jest da se jedan narod nacionalno oformljava i ujedno da se time rješava njegov nacionalni status, njegovo nacionalno pitanje. Međutim, u pravilu, proces oformljavanja nacije nije istovjetan sa procesom rješavanja nacionalnog pitanja. Oformljavanje nacije je društveno-ekonomski proces koji jedan narod prolazi u svom razvoju, a rješavanje nacionalnog pitanja je proces oslobađanja jedne nacije od ugnjetavanja od strane druge ili drugih nacija. Nacija se javlja ranije nego nacionalno pitanje. To je i logično. Pretpostavka za javljanje nacionalnog pitanja jeste postojanje jedne nacije (ili više nacija) koja je zbog određenih historijskih okolnosti zadobila privilegovan položaj i postala vodeća, „državna“ nacija. Po pravilu, ove su nacije i najrazvijenije (u nekadašnjoj Austro-Ugarskoj — Austrijanci, u Rusiji — Rusi).

Proces oformljavanja prvih nacija se uglavnom poklapa sa procesom buržoasko-demokratskih revolucija u zapadnoevropskim zemljama, to jest sa borbom nove, napredne društvene snage — buržoazije — protiv feudalnog sistema. Početak tog procesa nalazimo u počecima razvoja gradske privrede u zapadnoevropskim gradovima još u XIV i XV stoljeću. Definitivna pobjeda kapitalizma, koju označavaju uspješne buržoasko-demokratske revolucije, odigrala se tokom XVIII stoljeća. To je ujedno i period formiranja jedinstvenih nacionalnih država — Velike Britanije, Francuske, a kasnije Italije i Njemačke.

To nije bio proces rješavanja nacionalnog pitanja u tim zemljama, nego proces oformljavanja nacija i nastanka jedinstvenih nacionalnih država. Nacionalno pitanje kod Engleza, Francuza, Nijemaca i Italijana nije nikada ni postojalo. Nacionalni pokreti u tim zemljama su u stvari društveni procesi nastajanja, razvoja i pobjede novog društvenog poretka — kapitalizma, čiji je logičan rezultat bilo oformljenje jedinstvenih nacionalnih država. Nacija i jedinstvena nacionalna država su, dakle, samo produkti tog društveno-ekonomskog kretanja, odnosno borbe između starog i novog društvenog poretka — feudalizma i kapitalizma. Tačnije, to je istovremen i jedinstven proces pobjede novog, kapitalističkog poretka i oformljavanja nacije kao određene društveno-ekonomske i političke kategorije.

Potvrdu ovog stava nalazimo kod Lenjina. Na tvrdnju P. Kijevskog (Pjatakov) da „za većinu zapadnih zemalja nacionalno pitanje nije riješeno“ Lenjin odgovara: „Dakle, bit će da nacionalni pokret Francuza, Španaca, Engleza, Holanđana, Nijemaca, Talijana nije završen u XVII, XVIII i XIX vijeku i ranije.“ I nastavlja: „U zapadnim zemljama nacionalni pokret je davna prošlost. „Otadžbina“ u Engleskoj, Francuskoj, Njemačkoj itd. već je otpjevala svoju pjesmu, odigrala svoju historij-

sku ulogu, to jest nešto progresivno, nešto što uzdiže u nov ekonomski i politički život nove mase ljudi, nacionalni pokret ovdje ne može dati."[14]

Procesi vezani za pojavu nacionalnog pitanja javljaju se, međutim, tamo gdje se historijski oformljavaju nove nacionalne države, to jest gde postoji jedna ili više glavnih, „državnih nacija", vodećih nacija i jedna ili više potčinjenih i neravnopravnih nacija objedinjenih u jedinstvenom državnom organizmu. Klasične države takvog tipa su Austrija, Rusija i Turska. U stvari, društveno-ekonomski procesi koji „oformljavaju" nacije u okviru ovih starih imperija su isti kao i u zapadnoj Evropi, ali sa bitnom razlikom što su se tu (izuzev u Turskoj) istovremeno odvijala dva procesa: buđenje najširih slojeva podjarmljenih nacija, njihova borba za nacionalno oslobođenje i sporazumijevanje buržoazije vladajućih nacija sa buržoazijom potčinjenih nacija. Socijalna osnova koja je omogućila pomenutu kolaboraciju je zakašnjenje procesa nacionalnog buđenja u tim mnogonacionalnim državama, to jest nacionalna buržoazija podjarmljenih nacija već je bila ugrožena od širokog narodnog pokreta, te je svoje interese nalazila više u sporazumijevanju sa vladajućom nacijom nego u čvrstom povezivanju sa narodima, nacionalnim pokretom u beskompromisnoj nacionalnoj borbi.[15]

Nacionalna borba i konkretni putevi rješavanja nacionalnog pitanja u okviru Turske, Austrije i Rusije imaju, svakako, svoje specifičnosti. Međutim, suština tih procesa je borba porobljenih naroda protiv potčinjavanja. Drugim riječima, to su upravo klasični primjeri pojave nacionalnog pitanja i borbe za njegovo rješavanje.

10.

Aktuelnost razvoja nacije i rješavanja nacionalnog pitanja neprekidno se povećava od kraja XIX stoljeća. Međutim, prava „nacionalna eksplozija" odigrala se sredinom XX stoljeća, tačnije, krajem drugog svjetskog rata. Posebno su značajne prve dvije decenije poslije drugog svjetskog rata. U tom periodu nastaje nekoliko desetina nezavisnih zemalja. U toku prvih nekoliko godina poslije rata stiču nezavisnost Indija, Pakistan, Cejlon, Burma, Filipini, Indonezija, Jordan, Sirija, Izrael, Kina, a zatim Kambodža, Laos, Vijetnam, Malaja, Libija, Maroko, Tunis. Slijedi buran period: trideset i šest afričkih država stiče nezavisnost u toku osam godina (1957—1964). Takav razvitak je bez presedana. Nikada ranije nešto slično u ljudskoj historiji nije zabilježeno.

Karakteristično je da je taj burni razvoj u nicanju nacionalnih država mnoge gotovo iznenadio. Više buržoaskih pisaca raspravlja o pravu naroda na samoopredjeljenje, ali je malo onih koji su smatrali da se to odnosi na Aziju, Afriku i uopće na kolonijalne posjede. Neki su čak

---

[14] V. I. Lenjin, *O karikaturi marksizma i o imperijalističkom ekonomizmu*, u: *O nacionalnom i ekonomskom pitanju*, „Naprijed", Zagreb, 1958, str. 294.

[15] O ovome detaljnije vidi: E. Kardelj, op. cit., str. 91.

dokazivali da princip nacionalne države nije primjenljiv na tim područjima pošto „nacionalne države nisu dio domorodačkog sistema, nego institucije koje su bile namjerno importovane sa Zapada, ne zato što bi eksperimentom bila potvrđena njihova podesnost za lokalne prilike nezapadnog svijeta, nego jednostavno zato što je zapadna politička snaga dala zapadnim političkim institucijama iracionalan i neodoljiv prestiž u nezapadnim očima“[16]. A kada više nije bilo sumnje da će se nacionalne države pojaviti u svim predjelima bivših kolonijalnih carstava, ovaj istaknuti zapadni historičar se ljuti i osuđuje nacionalizam kao „nesrećnu korupciju koja truje politički život našeg modernog zapadnog društva“[17].

Međutim, zapadni politički publicisti i sociolozi u posljednje vrijeme počinju drugačije govoriti o značaju nacionalizma i konzekvencama njegove pojave.[18] Tako Barbara Ward konstatuje: „Nacionalizam je danas, bez sumnje, najjača politička snaga sa kojom svi treba da računaju.“[19] Ovdje se može dodati da nacionalna osjećanja nisu „mrtva“ ni u Evropi, na šta nas, uostalom, sadašnji razvitak svakodnevno podsjeća.

11.

Aktuelnost nacije i nacionalnog pitanja u savremenim uslovima i proces oformljavanja nacionalnih država je izraz historijskog razvoja, bitnih potreba društveno-ekonomskog razvitka pojedinih naroda. Ukupno historijsko iskustvo pokazuje snažnu težnju naroda da se organizuju u samostalne države. Organizovanje naroda u nacionalne države samo je jedna stepenica u tom razvitku, koja je prirodno proizišla iz kapitalističkog načina proizvodnje. Kapitalizam je, naime, ekonomski prevazišao sve dotadašnje društveno-ekonomske formacije i u neuporedivim razmjerama razvio proizvodnju i distribuciju društvenih proizvoda. Nacionalni okviri takvog razvitka bili su ne samo potreba, nego i prirodan ambijent u kojem se čitav proces odvijao. Razvitak društvene proizvodnje dobijao je posebne impulse upravo zbog toga što se odvijao u nacionalnim okvirima (državne mjere zaštite nacionalne ekonomije i slično). Nacionalna država se tako pokazala kao izvanredno pogodna organizaciona forma u kojoj proizvodne snage jednog naroda dolaze do punog izražaja.

Uloga nacionalne države u formiranju nacije je mnogostruka. Organizacija ekonomskog života i politički i kulturni razvitak svakog naroda dobija naročit impuls upravo od momenta ostvarenja punog suvereniteta i nacionalne nezavisnosti. Historija je ne jednom pokazala da su oformljenjem nacionalne države pojedini narodi ne samo postali me-

---

[16] Arnold Toynbee, *The World and the West*, New York, 1953, str. 70.

[17] Arnold Toynbee, *A Study of History*, IV, Oxford University Press, London, 1954, str. 163.

[18] Razumije se, ovdje se termin „nacionalizam“ poistovjećuje sa nacionalnom sviješću i nacionalnooslobodilačkom borbom naroda u Africi, a takvo značenje tom terminu pridaju ne samo zapadni publicisti, nego i sami lideri nacionalnooslobodilačkih pokreta u Africi.

[19] Barbara Ward, *Five ideas that change the world*, For the University College of Ghana, Hanish Hamilton, London, 1959, str. 21.

đunarodni subjekti, nego da je to ujedno bio i početak njihovog rapidnog napretka na svim područjima društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog razvitka. Upravo je zato pravo naroda na samostalan život, pravo na samoodređenje svakog naroda osnova marksističkog pogleda na pitanje nacije, međunacionalnih i međunarodnih odnosa uopće, i to ne samo sa gledišta univerzalnosti principa političke ravnopravnosti naroda i nacija, nego prvenstveno sa stanovišta ostvarenja najoptimalnijih uslova za društveno-ekonomski i duhovni razvitak svakog naroda.

12.

U historijskom procesu oformljavanja nacija do sada su vodeću ulogu igrale dvije klase — buržoazija i proletarijat. U doba nastanka kapitalističkog društvenog poretka, što se historijski poklapa s procesom formiranja nacija, buržoazija je igrala vodeću ulogu u svim osnovnim društvenim procesima, pa i u oblasti formiranja nacija. Ona je u to doba inkarnacija općih društvenih htijenja, njeni interesi se manje ili više poistovjećuju s interesima najširih društvenih slojeva. Sitna buržoazija, seljaštvo i siromašna inteligencija, iako su činili glavnu snagu pokreta, nisu mogli odigrati vodeću ulogu. Oni su bili vođeni od krupne industrijske i trgovačke buržoazije i najčešće prevareni u očekivanjima.

U imperijalističkom periodu razvitka buržoazija gubi ekonomski, a time i društveni primat. Ona postaje „suvišna" društvena klasa, ona truli. Proletarijat, vezan za najnapredniji oblik proizvodnje, postaje osnovna progresivna društvena snaga. On preuzima i rukovodstvo nacionalnih pokreta. Najčistije primjere tog „prelaska odgovornosti" u nacionalnoj borbi sa buržoazije na radničku klasu nalazimo u Jugoslaviji prije drugog svjetskog rata i u periodu narodnooslobodilačke borbe i revolucije te u Kini u doba revolucije.

Greška nekih marksista nije u tome što ne uočavaju tu historijsku prekretnicu i „smjenu uloga" društvenih klasa u nacionalnom i socijalnom razvitku, nego u pretjeranom generaliziranju te zakonitosti. Tako savremeni nacionalni razvitak u kolonijalnim i zavisnim zemljama, posebno u zemljama Afrike i u nekim azijskim zemljama, ne opravdava automatsko prenošenje inače ispravnih i tačnih konstatacija o reakcionarnosti buržoazije i preuzimanju rukovodstva u nacionalnim pokretima od strane proletarijata.

13.

Uvjetovanje nastanka nacija obaveznim i neizbježnim kapitalističkim razvitkom takođe nije više ispravno Naime, kao što je već rečeno, proces nastanka kapitalističkih društvenih odnosa u proizvodnji bio je i proces formiranja nacija u političko-duhovnoj nadgradnji. Stanje se, međutim, u tolikoj mjeri izmijenilo da se savremeni procesi formiranja nacija u nizu bivših kolonija i zavisnih zemalja ne odvijaju na kapitalističkoj osnovi. Iako je proces formiranja nacionalne svijesti u tim zem-

ljama začet na početnim osnovama kapitalističkog razvitka, on se dalje razvija u okviru društvenih procesa koji ne samo da nisu oblici klasičnog kapitalizma, nego ne odgovaraju ni savremenom kapitalizmu. Razumije se, postoje mogućnosti različitih pravaca razvoja od tačke na kojoj se danas nalaze nezavisne zemlje u Africi i neke zemlje u Aziji. Borba između kapitalističkih odnosa i naprednih, a negdje i socijalističkih elemenata nesumnjivo je u nizu zemalja u punom toku. Sigurno je da je i proces formiranja nacija u tim zemljama u tijesnoj vezi sa tim širim društveno-ekonomskim procesima. Drugim riječima, savremeni proces formiranja nacija je ne samo organski vezan za savremene ekonomske i društvene procese u svijetu, nego je i njegov tempo u najtješnjoj zavisnosti od tih procesa.

14.

Međunarodni radnički pokret, posebno u periodu Treće internacionale, nije adekvatno pratio nove pojave i procese u kolonijama i zavisnim zemljama. Zasnivajući svoju strategiju i praktičnu djelatnost na tezi o vodećoj ulozi proletarijata u progresivnom društvenom razvitku, međunarodni radnički pokret nije uspio uočiti konkretne procese u kolonijama i zavisnim zemljama, nije se uspio povezati s nacionalnooslobodilačkim pokretima, ostvariti akciono jedinstvo i punu ravnopravnu saradnju s tom ogromnom potencijalnom snagom.

Umjesto toga, prevladale su teze o nacionalnooslobodilačkim pokretima kao „rezervi" proletarijata, iskorištavanju njihove revolucionarne energije, „navraćanju vode na mlin proletarijata" i slično. Štaviše, u praksi je to najčešće značilo osudu mnogih nacionalnooslobodilačkih pokreta kao buržoaskih, proglašavanje njihovih rukovodilaca (kao, na primjer, Gandija, Nehrua, a u najnovije vrijeme Nasera i drugih) buržoaskim nacionalistima, podsticanje relativno slabih komunističkih partija na ustanke protiv nacionalnih vlada nakon sticanja nezavisnosti (slučaj u Indiji i Burmi) itd.

Uprkos Lenjinovim jasnim upozorenjima o potrebi konkretne analize stanja u kolonijama, rukovodstvo Treće internacionale se poslije njegove smrti suviše kruto držalo stava o neophodnosti vodeće uloge proletarijata i komunističkih partija i time dovelo do izolacije komunističkih partija u nizu kolonijalnih zemalja od bitnih društvenih procesa, što je nanijelo nenadoknadive gubitke progresivnom i revolucionarnom društvenom razvitku u svjetskim razmjerama.

Lenjin je gotovo vizionarski govorio: „... jer misliti da je socijalistička revolucija moguća bez ustanka malih naroda u kolonijama i u Evropi, bez revolucionarnih eksplozija jednog dela sitne buržoazije, sa svim njenim predrasudama, bez pokreta nesvesnih proleterskih i poluproleterskih masa protiv spahijskog, crkvenog, monarhijskog, nacionalnog itd. ugnjetavanja, tako misliti znači odricati se socijalne revolucije. Kao da će se na jednom mestu postrojiti jedna vojska i reći: „Mi smo za socijalizam", a na drugom mestu druga vojska i reći: „Mi smo za imperijalizam", pa će to biti socijalna revolucija. Ko čeka „čistu" so-

cijalnu revoluciju, taj je nikada neće dočekati. Taj je revolucionar na rečima koji ne shvata revoluciju“[20].

15.

Povezivanje radničkog pokreta s nacionalnooslobodilačkim pokretima i danas je veoma aktuelno. Zadatak savremenog međunarodnog radničkog pokreta nije neko popravljanje grešaka prošlosti, što ne bi bilo moguće kada bi to neko i htio, nego kritička ocjena cjelokupnog perioda i orijentacija na izgradnju jedinstva i zajedničke akcije i na pružanje pomoći bez tutorstva. Zataškavanje propusta, odnosno eventualni pokušaj opravdavanja pogrešne politike, a pogotovo nastavljanje istih teza u novim varijantama, može samo donijeti još veću štetu i usporiti inače rapidan tok društvenih transformacija nerazvijenih područja i socijalizma u cjelini.

Nacionalnooslobodilački pokreti posljednjih godina su se znatno izmijenili. Izmijenili su se i uslovi njihovog djelovanja. Od relativno neorganiziranih i umjerenih struja ili labilnih organizacija iz vremena između dva svjetska rata oni su postali masovni općenarodni pokreti. Taj suštinski preobražaj i revolucionarna djelatnost većine savremenih nacionalnooslobodilačkih pokreta su, u stvari, forme savremene borbe progresivnih snaga sa konzervativnim kapitalističkim i imperijalističkim poretkom. Ukoliko je tačna teza da je socijalizam već postao svjetski proces i tendencija, onda su nacionalnooslobodilačka borba i njeni rezultati u kolonijama i zavisnim zemljama nesumnjivo jedna od manifestacija tog procesa.

Pozitivna je činjenica što se u novije vrijeme u međunarodnom radničkom pokretu sve više uočava povezanost nacionalnih pokreta na području Azije i Afrike sa progresivnim, socijalističkim tendencijama razvitka. Te procese „primjećuju“ i neki buržoaski pisci. Istina, oni ne mogu naći objašnjenje za taj „fenomen približavanja nacionalizma i socijalizma“. Međutim, sigurno je da ima istine u njihovoj konstataciji da djelatnost savremenih nacionalnih pokreta sadrži elemente socijalističkih promjena.[21]

16.

To što su po prostranstvu i ljudstvu najveća i najbrojnija područja svijeta tek stupila na put samostalnog nacionalnog razvitka, samo povećava značaj i aktuelnost izučavanja savremenih procesa formiranja nacija. Oni su produkt konkretnih historijskih društveno-ekonomskih i

---

[20] Citirano prema: Dr Ilija Stanojčić, *Osnovi nauke o društvu*, „Rad“, Beograd, 1962, str. 376.

[21] Vidi: Richard Pipes, *Nationalism and Nationality*, The Institute for the Study of the USSR, Munich, str. 5.

političkih uvjeta u pojedinim zemljama, kao i općih međunarodnih uvjeta.

Savremeni procesi formiranja nacija u Africi identični su sa velikom društvenom transformacijom afričkih naroda koja je dobila pun zamah polovinom ovog stoljeća, a poprimila formu široke općenarodne, nacionalne, antikolonijalne i antiimperijalističke borbe. Prvi korak u tom procesu bila je nacionalnooslobodilačka borba naroda za dokrajčenje stranog ugnjetavanja i stvaranje nezavisnih nacionalnih država. Ti procesi su nazvani afričkim nacionalizmom.

Sa historijskog stanovišta afrički nacionalizam je „zakasnjela" pojava. Naime, Afrika je, osim arapskog dijela, kontinent na kojem je najkasnije došlo do nacionalnih „eksplozija", odnosno nacionalnih borbi i formiranja nacionalnih država. Putevi nacionalnog formiranja evropskih naroda su dobro poznati. Formiranje nacionalnih država na azijskom kontinentu neposredno po završetku drugog svjetskog rata bilo je prirodna posljedica društveno-ekonomskog i političkog razvitka koji se odvijao u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća. Latinska Amerika je bila zahvaćena procesom nacionalno-demokratskih revolucija i oslobađanja od španskog i portugalskog kolonijalizma polovinom XIX stoljeća — gotovo čitavo stoljeće prije Afrike. (Druga je stvar što su se demokratske revolucije u latinskoameričkim zemljama zaustavile na pola puta i što je vlast prešla u ruke kapitalističko-zemljoposjedničke oligarhije, što i jeste glavni uzrok današnjih društvenih potresa u tom području.) „Zakašnjavanje" procesa nacionalnog oformljavanja u Africi nije, međutim, slučajno, nego je posljedica kolonijalnog ugnjetavanja i pritiska.

17.

Proces oformljavanja nacija u afričkim zemljama odvija se specifičnim putevima koji su rezultat historijskih, društveno-ekonomskih, političkih i kulturnih uvjeta tih zemalja. Otuda bilo kakvo kalemljenje tuđih shema na savremeni afrički razvitak može imati samo negativne posljedice.

Međutim, specifičnosti toga razvitka nisu takve da bi Afrika opovrgla osnovne marksističke koncepcije o zakonitostima društveno-ekonomskog i političkog razvitka ljudskog društva, pa i zakonitosti oformljavanja nacija. Upravo obrnuto, isto onako kao što je razvitak u evropskim, azijskim i drugim dijelovima svijeta obogaćivao i obogaćuje osnovne postavke marksizma, tako je i savremeni razvitak u Africi dalja potvrda pravilnosti osnovnih marksističkih koncepcija o društvenom razvitku. Posebno je u savremenom afričkom razvitku potvrđena marksistička teza o raznovrsnosti formi i puteva revolucije i o različitosti uvjeta za formiranje nacija i rješavanje nacionalnog pitanja.

18.

Mada svaki narod u Africi ide sopstvenim putem razvoja, moguće je govoriti i o nekim osnovnim, zajedničkim oznakama savremenog procesa formiranja nacija u Africi. Njih posebno uočavamo ako pokušamo napraviti uporedbu sa klasičnim putem formiranja nacija u Evropi.

a) Proces formiranja nacija u Evropi odvijao se na kapitalističkoj osnovi. Proces kapitalističkog razvoja ujedno je bio i proces nastajanja nacija. Za društveno-ekonomske procese u nezavisnim, nacionalnim državama u Africi može se sa velikom sigurnošću reći da se ne odvijaju na kapitalističkoj osnovi. Snažna uloga nacionalne države daje osnovni pečat svim društveno-ekonomskim mjerama u tim zemljama. Prisutnost i kapitalističkih i socijalističkih elemenata je očita, premda je veoma teško utvrditi njihov relativan odnos. U svakom slučaju, državno-kapitalistički karakter društveno-ekonomske baze sa mnogobrojnim specifičnostima i težnja prema socijalističkim rješenjima su nesporni.

b) Rukovodeća snaga klasičnih nacionalnih pokreta XIX stoljeća bila je buržoazija. Daljim društvenim razvojem ona je postala reakcionarna društvena klasa i nije bila sposobna da vodi nacionalne pokrete. Od doba Pariske komune radnička klasa je nosilac revolucionarnih društvenih promjena i glavna rukovodeća snaga nacionalnih pokreta. U Africi i nekim azijskim zemljama nosioci procesa nacionalnog oslobađanja, a time i formiranja nacija su najširi društveni slojevi okupljeni u nacionalnooslobodilačkim pokretima. Zbog nerazvijenosti društveno-ekonomske strukture ni buržoazija ni radnička klasa nisu mogle postati nosilac nacionalnooslobodilačke borbe. Jedina realna snaga koja se u konkretnim uslovima mogla pojaviti u ulozi organizatora i pokretača nacionalnooslobodilačke borbe u afričkim zemljama bila je domaća inteligencija. Treba, međutim, naglasiti da bi djelovanje ovog relativno tankog društvenog sloja bilo bez uspjeha da nisu postojali objektivni uslovi za formiranje širokih nacionalnooslobodilačkih pokreta i sudjelovanje svih društvenih slojeva domorodačkog stanovništva.

c) Dok su pojava i razvoj nacija u Evropi bili puna pobjeda kapitalizma nad feudalizmom i njegov dalji razvitak, dotle se savremeni razvoj u nizu novih nacionalnih država u Africi i Aziji odvija u pravcu formiranja novih društava. Ta društva nisu kapitalistička. Pod uticajem određenih unutrašnjih i vanjskih faktora i posebno s obzirom na stepen razvoja socijalizma u svjetskim okvirima, ovi narodi se kreću u pravcu stvaranja društava u kojima mjere državno-kapitalističkog karaktera, sa više ili manje prisutnim socijalističkim rješenjima, imaju dominantnu ulogu. Poznata je Lenjinova teza o državnom kapitalizmu kao predvorju socijalizma. Isto tako, cjelokupno historijsko iskustvo upozorava da se socijalistička ekonomika i socijalistički društveni odnosi stvaraju samo u teškoj borbi sa starim, kapitalističkim društvenim sistemom i shvatanjima. Na osnovu ne samo deklaracija, nego prije svega društveno-ekonomskih mjera može se zaključiti da se većina novih nacionalnih država

u Africi ne orijentiše na kapitalistički sistem, nego traže i primjenu forme izgradnje novog društva na osnovama takozvanog afričkog socijalizma.

d) Značajna specifičnost procesa nacionalnog formiranja u Africi i nekim azijskim zemljama izražena je i u činjenici da su prije nastale nacionalne države nego što su se formirale nacije. U Evropi taj redoslijed bio je obrnut. Naime, u Evropi sve osnovne komponente nacije, kao ekonomska povezanost, zajednička teritorija, zajednički jezik i kultura, bili su razvijene u tom stepenu da je njihov dalji razvoj upravo zahtijevao stvaranje nacionalnih država. Očevidno je da ti elementi u doba nastanka nacionalnih država u Africi nisu u toj mjeri razvijeni da bi uvjetovali formiranje nacionalnih država. Nacionalna nezavisnost i formiranje države je tu rezultat nacionalnooslobodilačke borbe koja je u određenim uslovima društveno-ekonomskog i političkog razvitka u svijetu mogla biti uspješna. Zbog svega toga bitno je različita uloga nacionalne države u XIX stoljeću u Evropi i savremenih nacionalnih država u Africi. Pored klasične uloge, nacionalne države u Africi danas imaju i ulogu glavnog organizatora gotovo cjelokupnog ekonomskog, političkog i kulturnog razvitka, i to u neuporedivo većoj mjeri nego što su to bile klasične nacionalne države u Evropi.

Savremeni proces formiranja nacija u Africi i nekim zemljama Azije odvija se, dakle, u novim društveno-ekonomskim uslovima i izmijenjenim međunarodnim odnosima, na novoj društveno-ekonomskoj osnovi i s drugačijim rasporedom i ulogom društvenih snaga — pokretača i nosilaca cjelokupnog procesa. Isto tako, izvanredno značajno i novo djelovanje imaju i neki faktori političke nadgradnje kao što je država.

19.

Na pitanje dokle se razvio proces formiranja nacija u Africi teško je odgovoriti. Ne radi se o formiranju jedne nacije, nego o formiranju nekoliko desetaka nacija. Svako uopćavanje koje bi se odnosilo na kontinentalne razmjere bilo bi neispravno. Zatim, ekonomski, politički i kulturni razvitak afričkih naroda, kao ni drugih naroda, nije ravnomjeran. Dok su se u arapskom dijelu Afrike elementi kapitalizma formirali još krajem XIX i početkom XX stoljeća, što je ujedno bilo i formiranje nacionalne buržoazije, nacionalne svijesti, jezika i literature, dotle se u takozvanoj crnoj Africi o takvom razvitku ni danas, u drugoj polovini XX stoljeća, ne može govoriti. Neravnomjeran je i razvitak unutar pojedinih zemalja. Jednom riječju, ne postoji ni približno jedinstven odgovor na pitanje o stepenu nacionalnog razvoja afričkih naroda. Međutim, ono što je moguće konstatirati jeste, svakako, to da je u većini afričkih zemalja proces barem otpočeo. Značajan razvoj robne privrede, masovni nacionalnooslobodilački pokreti i formiranje nacionalnih država sasvim su realna potvrda za to.

20.

U konkretnoj analizi procesa nacionalnog formiranja treba, naravno, poći od analize ekonomskih faktora, prije svega od pitanja da li postoji ekonomska povezanost, jedinstveno afričko tržište i unutrašnje jedinstveno tržište u pojedinim zemljama. Premda na nizu skupova i u deklaracijama veoma aktuelno, jedinstveno afričko tržište ne postoji (izuzetak je područje bivše britanske istočne Afrike — Kenija, Uganda, Tanzanija, gdje je zajedničko tržište zakonski formirano još 1926. godine, na osnovu čega su ove zemlje decenijama imale zajedničku carinsku uniju, zajedničku valutu, željeznički transport, PTT službu, zračni i pomorski saobraćaj i neke poljoprivredne i druge službe). Unutrašnje nacionalno tržište u pojedinim zemljama nedovoljno je razvijeno. Istina, robna privreda je stvarnost na afričkom kontinentu, a time i svojstvo kapitala da ostvaruje ekonomsku povezanost i koncentraciju. Međutim, veoma nizak opći stepen razvitka ujedno je i granica tog djelovanja. Zbog toga postojeći stepen nacionalne svijesti i stepen oformljavanja nacija nije rezultat nužne i prirodne posljedice ekonomskog razvitka. Time se nikako ne želi reći da ekonomski razvoj nije glavna osnova svakog, pa i ovog procesa, nego samo to da su neekonomski faktori igrali značajnu ulogu u pojavi afričkog nacionalizma. To je upravo jedna od karakterističnih oznaka savremenog afričkog nacionalizma, a time i bitna komponenta savremenog procesa nastajanja nacija u Africi.

21.

Stepen razvitka ekonomskih faktora u procesu formiranja nacija bitno je odredio i ostale komponente nacija u Africi. Tako se u afričkim zemljama još nisu razvili nacionalni jezici. Naprotiv, mnoštvo jezika je pravilo. Ima mišljenja da jezike bivših kolonizatora, engleski i francuski, treba ostaviti kao službene jezike. Međutim, izgleda da je jače uvjerenje o potrebi uvođenja nacionalnih jezika. Određujući stepen razvoja ekonomskih odnosa, odnosno nedovoljne ekonomske povezanosti vidi se i na djelovanju sljedećeg bitnog elementa nacije — zajedničke teritorije. Naime, savremeni razvoj novih nezavisnih zemalja potvrđuje činjenicu da niz naroda u Africi još nije definitivno formirao jedinstvenu teritoriju. To je direktna posljedica kolonijalne politike rasparčavanja Afrike, politike podjele i ponovnih podjela afričkih teritorija, politike umjetnih granica i namjernog izazivanja sukoba među pojedinim afričkim zemljama. Kompleksno je i pitanje razvitka afričke nacionalne kulture. S jedne strane, plemenska začahurenost, koja je, naravno, bitna crta niza afričkih naroda, ograničava formiranje zajedničkih kulturnih vrijednosti i kriterija. S druge strane, slični uslovi života stvorili su bliskost i gotovo identičnost običaja raznih naroda i plemena. Činjenica da je plemenska začahurenost dobrim dijelom rezultat određene politike kolonijalne uprave samo indicira da bi proces kulturne i uopće duhovne integracije mogao biti relativno brz. Veoma je značajna orijentacija

progresivnih afričkih snaga na oživljavanje vlastite narodne kulture i tradicije i na borbu protiv imitiranja zapadnog načina života. To su značajne komponente afričke kulturne revolucije i procesa „dekolonizacije duha“, koji su u punom toku.

22.

Nacija se ne stvara niti se ukida. Ona je dugotrajan historijski društveno-ekonomski proces, koji se, doduše, može usporavati ili ubrzavati, ali ne nasilno ukloniti ili prevremeno dovršiti. Ako uzmemo da je u Evropi proces formiranja nacija trajao nekoliko stoljeća, od XV do XIX stoljeća, onda je realno pretpostaviti da današnja generacija progresivnih Afrikanaca koja je na svoju zastavu ispisala „izgradnju nacije“ kao zadatak neće to do kraja i provesti. Ona može samo postaviti jače ili slabije temelje razvoju nacije. Istina, u savremeno doba svi su procesi bitno ubrzani, pa i proces formiranja nacija, ali to ubrzanje, svakako, ima i granice.

Prvoslav Ralić

INTELIGENCIJA IZMEĐU „KRITIČKE UTOPIJE" I ETABLIRANE PARTIJE

Istražiti odnos između komunističkog pokreta i inteligencije ne znači baviti se hladnim poslom dolaska do objektivne i večno važeće istine o tom odnosu. Najpre, što takva istina ne postoji. A potom, što priroda tog odnosa nije „objektivna zakonitost", već stalno pitanje na koje socijalistička revolucija, sebe radi, mora davati praktične odgovore.

Ako je dobro uverenje da je komunistički pokret „sudbinski", to jest istorijski upućen na inteligenciju (i vice versa?), i to zato što se u tom odnosu sadrže neke bitne pretpostavke revolucionarne akcije, onda mislimo da i na ovom planu važi primena poznatog Marksovog stava iz Teza o Fojerbahu: spor o stvarnosti ili nestvarnosti mišljenja koje hoće da sazna suštinu odnosa komunističkog pokreta i inteligencije, a koje se izolovalo od realne istorijske prakse čisto je skolastičko pitanje.

Naše je stanovište, dakle, da se o odnosu inteligencije i komunističkog pokreta ne može govoriti tako kao da je taj odnos metafizička konstanta, kao da je on apriorno dat, kao da se u njemu po sebi kriju opšti odgovori o strategiji komunističkog pokreta i delatnosti njegove avangarde. Taj se odnos mora istorijski konkretizovati najmanje u dva smisla. Prvi se tiče što preciznije elaboracije odnosa revolucionarne teorije i revolucionarne prakse u jednoj konkretnoj etapi revolucije. Drugi je obogaćivanje tog odnosa konkretno-istorijskim kontinuitetom i aktuelnim rešenjima odnosa inteligencije i komunističkog pokreta u okvirima jednog posebnog komunističkog pokreta.

Verovatno je moguće govoriti i o nekim opštim relacijama ideje i prakse komunističkog pokreta u celini i mesta i uloge inteligencije u njemu. Ali, takve relacije ne mogu biti otkrivene na nekom „opštem" iskustvu komunističkog pokreta. Jednostavno, tog iskustva nema. Do takvih relacija se može stići samo svestranim i razvijenim analizama konkretno-istorijskih iskustava posebnih i autonomnih radničkih i komunističkih pokreta. I ovde se potvrđuje pravilo: sadržaj „konkretno--opšteg" dat je samo preko analize „konkretno-posebnog" i „konkretno--pojedinačnog".

Višeslojnost odnosa o kome je reč, možda još više njegova složenost, svode naše namere u ovom tekstu na prethodno, ponegde i na hipote-

tičko, naglašavanje samo nekih njegovih dimenzija. Cilj nam je, dakle, da prezentacijom jednog hipotetičnog okvira (u kome, naravno, nećemo bežati od iskazivanja sopstvene pozicije) otvorimo raspravu o konkretnoj revolucionarnoj suštini istorijskog odnosa inteligencije i kompartije. Uvereni da su po sredi praktična pitanja teorijskog zasnivanja strategije komunističkog pokreta, mi ćemo, kad god to možemo i koliko budemo u stanju, imati u vidu našu, jugoslovensku revolucionarnu praksu. Objekcije na „tuđa" iskustva pravićemo onda kada smatramo da se time naša bolje obrazlažu.

I

Širenje ultraradikalizma, odnosno kvazisocijalnog levičarstva, nalazi svoje ideologijsko opravdanje, po mnogim misliocima, u delu Herberta Markuzea i Ernsta Bloha. U svetskoj, a i u našoj publicistici, s vremena na vreme, susrećemo se sa napisima kojima se nastoji obaviti posao teorijskog zasnivanja ultraradikalizma kao „autentične" savremene revolucionarne strategije. I kao što uvek biva, vrši se pozajmljivanje Markuzeovih i Blohovih stavova kako bi se i autoritetom ovih mislilaca obezbedio dignitet „novoj strategiji". Naravno, pri tom ostaju sve mogućnosti intelektualnih zloupotreba, posebno onih koje se ogledaju u mimoilaženju celine misli i temeljnih poruka ovih stvaralaca.

Poseban je posao utvrditi da li Markuze „prometejskoj dimenziji čoveka suprotstavlja orfičku" te tako beži od istorije ljudskog roda, kako to tvrdi Umberto Čeroni.[1] Takav isti posao je promisliti čestu primedbu da je Markuzeova misao opterećena „apoteozom negacije", da društvo budućnosti za koje se on zalaže ostaje s one strane definicije i određenja.[2] Mi se ovde ne možemo ovim baviti. Daćemo ovde, više u skici, jedno naše opšte viđenje Markuzeove misli.

Dobro je uočeno da Markuzeova misao stremi radikalnom istorijskom obratu postojećeg sveta. Kao strastan kritičar manipulacije savremenog korporacijskog kapitalizma, Markuze otkriva značajne pretpostavke za taj obrat. Kakva je, pak, priroda odnosa između prevrata o kome Markuze neprestano govori i komunističke revolucije — eto pitanja oko koga, čini se, traje i svekoliko razumevanje ili nerazumevanje za Markuzea i svi njegovi stvaralački nesporazumi.

Izgleda da svi nesporazumi Markuzea sa sobom samim proističu iz jedne svojevrsno ideologizirane misli, misli koja neće da se jasno socijalno odredi, otvarajući se time za poprilično različite socijalne grupacije. Markuze kaže: „Društvena teorija treba da analizira postojeća društva s obzirom na njihove vlastite funkcije i sposobnosti i da odredi konkretne tendencije (ako postoje) koje bi mogle prevladati postojeće

---

[1] Umberto Čeroni, *Tehnika i sloboda*, „Gledišta", br. 11/1969. i 1/1970.

[2] Vidi pogovor Branke Brujić: *H. Marcuse i suvremeno osmišljenje revolucije*, u knjizi: Herbert Marcuse, *Kraj utopije — Esej o oslobođenju*, „Stvarnost", Zagreb, 1972, str. 220.

stanje."[8] Markuzeovoj analizi kao da je svojstveno da ne otkrije *za koga* to „teorija treba da odredi konkretne tendencije", *koje* je to „postojeće stanje" koje treba prevladati.

Markuzeove analize mogu biti od velike koristi ako se shvati da je on teoretičar takozvanih „drugih naloga". Naime, pitanja koja on postavlja nisu prva, izvorna, to nisu pitanja o korenu stvari, ona nisu izraz konkretne analize odnosa klasnih snaga, načina proizvodnje, odnosa između proizvodnih snaga i produkcionih odnosa. To su pitanja koja nisu uzrocima osmišljena, ali su na reprezentativnu pojavnu stvarnost usmerena. Otud i potreba da se nauči kritičko čitanje Markuzeove „kritičke utopije".

Markuze ne retko ima u vidu mnoge značajne Marksove misli, ali češće beži od njegova metoda. Zato su njegovi zaključci dobri kad sravnjuje postojeću stvarnost sa vrednostima Marksova humanizma, ali ne i uvek jasni kada u postojećoj stvarnosti treba naći onu objektivnu snagu koja po svojoj istorijskoj praksi može realno to sravnjivanje da izvede.

Naše je mišljenje da se delovi „nove levice" neopravdano pozivaju na celinu Markuzeove misli. Markuze se svojata „ideologom" više po tome što sam iskazuje glasnu nemoć u odgovoru na pitanje o revolucionarnom subjektu danas nego po analizama novih oblika eksploatacije i manipulacije u razvijenom svetu.

Slično se nešto događa i sa Ernstom Blohom. Uviđajući veliki značaj fenomena utopije, utopijskog i nade, u čovekovom oblikovanju svog istorijskog života, Bloh je u takozvanoj drugoj interpretaciji „postao pogodan" za „ideologa" ultraradikalizma. Koliko je ideologiziranje ovog kreativnog marksiste neosnovano, vidi se iz same njegove misli o suštini utopijskog. Pod „utopijskim" Bloh ne misli „na građenje kula u zraku". On misli na „konkretnu utopiju", na još nenastao, još neuspeo zavičaj ljudske slobode koji se ostvaruje borbom novoga sa starim.

„Strategija" ultraradikalizma, „intelektualna klima" koja se stvara oko pojma „kritičke utopije" ne može se, dakle, zasnovati mišlju ove dvojice stvaralaca. Reč je pre o jednom idejno-političkom fenomenu. On se može zasnovati na potrebi bežanja od dogmatskog marksizma i birokratizovanih kompartija. Ali, njegova stvarna, delatna istorijska suština nije sadržana u opoziciji „neproleterskom stanovištu". Ona je data u samome neproleterskom stanovištu, u utopiji koja „radi" za interese drugih „istorijskih" subjekata. Ali, pre nego što ove stavove šire elaboriramo, pogledajmo ove interesantne (nešto duže) izvode o „patologiji utopije":

„Duhovni pokret koji se predstavlja kao „nova ljevica" totalan je revolt protiv klasične tradicije marksizma. On je za nepun jedan decenij proizveo jedan jedinstven svijet misli koji na svaki način predstavlja obrnutu matricu te tradicije. To se dešava zajedno s vraćanjem od starog na mladog Marxa, od eksploatacije na otuđenje, od sociološke metode na čistu dijalektiku, od racionalizma na romantiku i od nauke na

[8] Herbert Marcuse, op. cit., str. 135.

utopiju... Duhovni prostor tog novog pokreta primjetno zauzimlje ona razjarena fanatična socijalna romantika za koju se Herbert Marcuse zalaže. Time se tek nađeni kontakt sa stvarnošću jednom novom doktrinarnom shemom sprečava, konkretno humanistička angažovanost žrtvuje jednoj novoj ideološkoj opsesiji i zatvaraju vrata za demokratsku saglašenost industrijskog društva... Priznata utopija gura na ostvarenje, ali je ono praktično kao i misaono nemoguće, a da sa svojim vlastitim ciljevima ne dođe u nerješiv sukob. Na tome su naivni utopisti predmarksističke ere pretrpjeli spektakularan neuspjeh. Meni već danas izgleda evidentno da su njihovi moderni potomci, uprkos njihovoj silnoj filozofskoj nadmoćnosti, iz istih razloga osuđeni na neuspjeh... Tako se prezentiraju svi utopijski modeli u Platonovom duhu kao elitarne forme vlasti, u najboljem slučaju u Rousseauovom duhu kao plebiscitarne i stoga nedemokratske demokratije, gdje jedna apstraktna „opća volja" stoji iznad konkretnih izraza volje ljudi. U svakom slučaju na kraju traganja za savršenom srećom stoji totalitarno-jedinstvena država... Što je u Francuskoj revoluciji počelo kao vlast apstraktnog razuma, biva kod predmarksističkih komunista vlast razumnih, u ostvarenom komunizmu vlast partijskog rukovodstva koje je marksistička nauka snabdjela sagledanjem pameti povijesti. „Narodne mase", „proleteri", ovdje su kao i tamo samo nosioci uloga u velikom planu pameti (ili povijesti) čiji konkretni izrazi volje taj plan ne mogu odrediti... Pretjeranost „nove ljevice" u kritikovanju moderne države blagostanja zapadnog kova izaziva gubitak distancije u polju realnih mogućnosti. „Totalna" kritika ne ostavlja za sobom nikakvu mogućnost jačanja negodovanja, nikakve rezerve strasti za otklanjanje onoga što je stvarno nepodnošljivo. Šta ostaje za pravi, doživljeni totalitarizam u svoj njegovoj brutalnosti ako i današnja demokratija nije ništa drugo nego jedan naročito pritvoran oblik „totalitarnog zauzeća", čije „prividne" slobode imaju „represivan" karakter, čiji ljudi nisu ništa drugo nego „sublimirani robovi" ili „totalno rukovođeni objekti"?... Utopijska logika je s Marcuseom dostigla svoju krajnju i nultu tačku: jednu dijalektički savršenu, u sebi jedinstvenu, spolja nenapadljivu, jer od svake empirijske verifikacije ili falsificiranja daleku, ideologiju nihilizma. Bila bi iluzija kad bi neko vjerovao da bi se prizvani duhovi mogli jednom Blochovom utopijom („mjerom i odredbom") primiriti. U prirodi utopijskog mišljenja leži da se gubi svaka mjera i da se odriče svaka orijentacija na određene ciljeve.

Socijalistički red vrijednosti koji se odnosi na konkretnog čovjeka moguć je bez „utopije". On zahtijeva upravo konačan prekid s tom sumračnom femme fatale socijalizma. U stvari je — što u osnovi jedva da iko osporava — nesavršenost ljudi i od njih stvorenih društvenih stanja jedan neizbježan condition humaine.

Stoga je odgovorno društveno djelovanje moguće samo ako smo svjesni tog ograničenja. Ono prestaje onda kada se slaganje sredstava i svrhe ne može više da izvede iz historijskog iskustva. Jedna na taj način na ljudsku mjeru svedena perspektiva znači konačan odustanak od irealnih ciljeva kao što su „carstvo slobode", „ukidanje otuđenosti", „sa-

moostvarenje čovjeka", „odumiranje države". Ovo nipošto ne znači odustajanje od radikalnosti, kritike, otpora. Ova ljudska perspektiva nije nikakav poziv na konformizam ili integraciju u postojeći poredak. Ona treba samo da sačuva od ubilačkog bijesa utopijske logike."[4]

Možda je revolt Marie Szecsi protiv „ubilačkog bijesa utopijske logike" prenaglašen. Možda je zaista zanemarena ona logika utopijskog koja nije apstraktna i koja svet ne izvodi iz glave, već koja računa, kako Bloh kaže, na same prilike spolja. Naime, sama revolucionarna projekcija jeste, u Blohovom smislu, konkretna utopija. Ali, Marie Szecsi oseća političko-idejnu bit savremenog ultraradikalizma kada opominje da na kraju utopijskih traganja za savršenom srećom stoji totalitarna država. Ultraradikalna pozicija „kritičke utopije" ima za svoj krajnji rezultat odbranu statične institucije umrtvljene savremenosti — totalitarnu državu. To je, izgleda, sudbina svake misli i svakog čina koji bi da preskoče „istorijski red stvari", da stave u zagrade stvarni revolucionarni subjekt, do koga se dolazi ne proklamacijom ni teorijskim otkrovenjem, već učestvovanjem u bitnoj revolucionarnoj praksi.

II

Šta je dublja, istorijska osnova fenomena inteligencije?

Mnoge analize „društvenog bića" inteligencije koje polaze od njene „samosvesti" prirodno završavaju u apologiji uloge inteligencije. Poći od činjenice da inteligencija proizvodi ideje i ne objasniti tu činjenicu znači hipostazirati jednu prolaznu istorijsku činjenicu, učiniti je principom i kriterijumom. Istorijsko mišljenje time prestaje. Zaboravlja se, to je normalno, da pozitivizam svesti inteligencije o sebi samoj niče iz njenog statusa, „društvenog bića", zatečenih istorijskih odnosa.

Naše je mišljenje da se bitne misli o inteligenciji mogu izreći samo ako se nadiđe puka istorijska osnova inteligencije, ako se o njoj progovara sa stanovišta koje istoriju vidi kroz realne tendencije sutrašnjeg čina. Misao o inteligenciji koja hoće da se prostre do same revolucionarne svesti, da se učini sastavnim delom revolucionarne teorije, mora imati savest više nego svest o protivrečnom istorijskom biću inteligencije, mora biti tako partijna što će ulogu inteligencije vezivati za delatnu budućnost revolucionarnog pokreta i nje same.

Nisu iznimni slučajevi, više su pravilo, da se ne mali delovi inteligencije — u konkretnim društvima i konkretnim epohama — muče oko poimanja sebe samih. Inteligencija, naime, ukoliko polazi od empirijskih „datosti" svog postojanja i ne ide dalje od njih, ne ume sebe da potraži u realnim granicama podele rada na umni i manuelni. Ona počinje stvarno da veruje da nešto stvarno predstavlja van tih granica. Klasne iluzije inteligencije još jednom savlađuju njenu intelektualnu moć: ona jednostavno ne vidi šta ona objektivno jeste. Ovde nije potrebno šire podse-

[4] Maria Szecsi, *Patologija utopije*, „Odjek", Sarajevo, 1. septembra 1968, prevod s nemačkog.

ćati na materijalnu snagu iluzija kada one zahvate svest ljudi. Kada iluzije inteligencije o njenoj stvarnoj ulozi postanu njeno realno ubeđenje, onda su otvorene sve mogućnosti daljeg konzerviranja i reprodukovanja odnosa koji te iluzije rađaju.

Ne retko se ide potpuno mimo činjenice da je u objektivnom biću inteligencije da realizuje privatnu svojinu nad svojom intelektualnom sposobnošću koja je od početka, sa istorijskog aspekta, društveni proizvod. Otud i elitizam inteligencije. Ona ima tendenciju ka elitizmu po statusu koji ima u društvu, a koji se sastoji u tome da je privilegovani „tumač" i „proizvođač" teorijske svesti, umetnosti, kulture uopšte. Nije psiha intelektualaca ta koja gaji osećaj njegove duhovne superiornosti. Taj osećaj izrasta iz realnog položaja intelektualca u društvu nesavladane podele rada i ostalih klasnih razlika.

Vreme je — to vreme postaje uvek pravo u etapama radikalnijih koraka socijalističke revolucije — da revolucionarna teorija bitnije izmeni ime za revolucionarnog intelektualca. Njega ne možemo više prepoznati po tome što je nosilac nauke, umetnosti, znanja, istine. Još manje ga smemo identifikovati po intelektualnoj superiornosti. Ne možemo ga ni samim činom stvaralaštva po sebi apriorno činiti savremenikom revolucije. Nedovoljna je i Sartrova misao o intelektualcu kao suputniku na putu progresivnih i revolucionarnih partija. Revolucionarni intelektualac (ovde nije reč o „partijskoj inteligenciji") ne ističe ni svoju intelektualnu nadmoć ni svoju stvaralačku ulogu. On ne propoveda svoju posebnu ulogu koju obavlja u ime klase. Teorijski i praktično on nosi svest da su njegove intelektualne privilegije drska istorijska krađa moći čoveka, te zato na njima ne samo što ne gradi svoju posebnu društvenu poziciju, već uspostavlja teorijske pretpostavke za uklanjanje svake posebne društvene pozicije. Umesto da od svoje uloge pravi ideologiju, on postaje stvarni kritičar takve ideologije učestvujući mišlju i delom u onom istorijskom bitnom revolucionarnom prevratu koji se čini samodelatnošću radničke klase, njenim samooslobođenjem. Humanum koji treba stvoriti, zavičaj u koji tek treba da stignemo, dat je samo u revolucionarnoj praksi proletarijata.

Po čemu, onda, prepoznavati inteligenciju koja nije revolucionarna? To zaista nije privatno pitanje intelektualaca po sebi. To je eminentno partijsko pitanje na koje partija sama mora ne deklarativno, već praktično odgovoriti.

Inteligencija ima iluziju da je savremenik, da učestvuje u stvaranju vremena svoje epohe, čim se odredi svešću da je *pozvana* da izgrađuje svest i savest društva i radničke klase, da je neophodna posebna kompetencija inteligencije u partiji koja se sastoji u njenom pravu distanciranja od određene političke partije, u pravu obavljanja uloge kritičara društva. Inteligencija posebno gaji gore navedene iluzije ako rešenje za stvaranje autentične strategije revolucije vidi u organizovanom delovanju intelektualaca.

Iluzije o posebnoj moći i ulozi inteligencije, kao i sve opsene i mistifikacije njenog položaja — uključujući tu i narcisoidno i apologetsko

negovanje svog posebnog statusa kroz samohvalu o svojoj autentičnoj stvaralačkoj marksističkoj misli — mogu nestajati samo kroz proces temeljnog prevazilaženja podele rada. Ako revolucionarna inteligencija i ima neki poseban nalog, onda je to stvaranje pretpostavki da u biću društva nestane materijalna osnova za posebnost inteligencije. Nemoć dela inteligencije koja hoće da bude revolucionarna, ili koja se za to proglašava, upravo se i sastoji u njenoj indiferentnosti prema osnovama i granicama svog istorijskog nastajanja i postojanja. Ne shvatajući prirodu sopstvene krize kao produkta istorije, ona otvara krizu svog aktuelnog istorijskog angažmana. Prihvatanjem „kritičke utopije" kao rešenja smislenog čina intelektualca ta kriza poprima fundamentalno značenje.

III

„Odnos inteligencije i komunističkog pokreta — kaže dr Stipe Šuvar — ne može se, razumije se, promatrati polazeći od apriornog uvjerenja da je cijela inteligencija, odnosno da su svi intelektualci već po svom biću komunistički orijentirani, da oni nisu u pitanju, već da je jedino u pitanju pokret koji gazi plemenita stremljenja inteligencije. U redovima intelektualaca nalaze se kako najstrasniji i najvidovitiji zagovornici komunističke ideje, tako i njezini najogorčeniji protivnici. Među intelektualcima bilo je i ima mnogo zagovornika komunističke ideje koji su se razišli s pokretom, koje je pokret anatemizirao i izopćio a oni su ostali nepokolebljivi stvarni komunisti. Na drugoj strani ne manje je onih koji su toj ideji okrenuli leđa, koji su od njezinih pristaša postali njeni žestoki oponenti."[5]

Mišljenja smo da je dr Stipe Šuvar ovde dobro uočio da se ne može polaziti od apriornog uverenja da je inteligencija, odnosno partija po sebi revolucionarna. Uz ovo uočavanje nama se čini da mora ići i odbijanje drugog apriornog uverenja da problem inteligencije i komunističkog pokreta proizlazi iz neprevladanog sukoba utopije i fakticiteta.

Da li je reč o problemu koji će uvek ostati prisutan ili se pomenuti sukob može prevladati? Nije li, pak, ovaj sukob naknadno konstruisan kao racionalizacija nekih praktično-politički nerešenih problema unutar komunističkog pokreta? Da li je nošenje „utopijske svijesti" zaista sudbina intelektualaca? Da li je njihova tragičnost opšta s obzirom na nemogućnost ostvarenja utopije?

Ovih nekoliko pitanja upućuju nas na dalju elaboraciju naše teme. Gde se po našem mišljenju istorijski otkriva „nesrećna svest" intelektualaca koji svoj bitni angažman vide u „kritičkoj utopiji", odnosno u „bezobzirnoj kritici svega postojećeg"?

Ostavimo za sada po strani motiv takvog intelektualca da društvo „procenjuje" po „strukturi moći", a ne po eminentno marksističkoj kategoriji — načinu proizvodnje. Ne nalazeći u toj „strukturi moći" mesto

[5] Stipe Šuvar, *Nekoliko varijacija o odnosu inteligencije i revolucionarnog pokreta*, „Naše teme", br. 12/1970, str. 2091.

za posebnu moć inteligencije, on se zadovoljava vapajem, psihološki razumljivim, o intelektualcu (uvek pod tim misli na sebe) kao tragičnom učesniku istorije. On ne vidi stvarni početak sopstvene drame: proglasivši se tragičnim učesnikom istorije, stvorio je sebi sentimentalan građanski alibi ne samo za doprinos koji bi mogao da pruži misli svoje epohe, već i za svoje aktivno angažovanje u njoj. A šta bi drugo i mogao da radi intelektualac koji zamišlja da u društvu prepunom zala i utvara ima ulogu da na njih „vladajuće ljude", odnosno „avangardu" podseća, urazumeva i nalaže ponašanje koje je u skladu sa njihovom istorijskom ulogom. Intelektualac koji je iz istorije komunističkih pokreta „shvatio" samo to da treba da bude avangarda avangardi još nije ušao ne samo prvim korakom u istoriju, već nije ni shvatio njen „red stvari".

Protiv krize revolucije, njenih koraka nazad, ne može se učiniti ništa „objektivnom analizom" da svest intelektualca „dobija karakteristike nesrećne svesti". Takva svest, po strukturi i sadržaju svoje nesreće, vidi stvarnost nesrećno. Ona ni krizu ne ume da misli iz njene prirode: da traži istorijsko ishodište iz nje. Verujući da samo ona nosi „viziju budućnosti" koju neka zločesta realna istorija odbacuje, ona i ne vidi realne istorijske snage koje samo svesnim revolucionarnim činom mogu da nose viziju budućnosti.

„Nesrećna svest" ovih intelektualaca upravo se i prepoznaje po tome što „vizije budućnosti" odvaja od pokreta, što ne shvata istorijsku logiku da nema nikakvih vizija ni ciljeva ako nisu bar u klici u postojećem, ako nisu na putu svog ostvarivanja. Odvajajući humanističke ciljeve od komunističkog pokreta, ne shvatajući njegove unutrašnje protivrečnosti i krizne situacije kao svedočenje da realni subjekt revolucije ne miruje, ova svest ne istražuje stvarni položaj tog subjekta po onome što otkriva izvore revolucionarne prakse. Ona može da dospe samo do mrtve konstatacije da je subjekt ugrožen, ali nije u stanju da otkrije suštinu njegove energije koja iz te ugroženosti niče i smer u kome se ona ispoljava. Otuda intelektualci koji su u posedu „nesrećne svesti" svoju dramu stalno vide u činjenici nerazumevanja i podozrenja rukovodećih ljudi da oni „prikrivaju žudnju za vlašću", a ne u činjenici da se uopšte u takvom dijalogu nalaze, ne u činjenici da izostaje njihovo stvaralaštvo u otkrivanju realnih revolucionarnih mogućnosti stvarnog revolucionarnog subjekta.

Intelektualci „kritičke utopije" prave sebi brane za smišljenije društveno angažovanje upravo time što svoju ulogu u revoluciji svode na ovakvu teorijsku kritiku, što svesno ili nesvesno idu mimo Marksovog principa da kritička svest ima dignitet samo onda ako je to kritička svest osnovnog socijalnog nosioca, bitnog revolucionarnog subjekta. U protivnom, ostaje da se, kako je govorio Marks, nastupa nasuprot svetu doktrinarski: ovde je istina, pred njom na kolena.

Kada intelektualac — smušen zbog neotkrivene samosvesti o granicama koje mu je podela rada istorijski dodelila — počinje da uobražava da je on „po sebi" tu da stvara vizije budućnosti i ideje, a partija samo da ih artikuliše, objašnjava i širi, onda mu i ne ostaje ništa drugo već da — pošto vidi da društvo ne poštuje njegove posebne moći i prava

— sentimentalno plače postavljajući sebi dilemu, koju još naziva osnovnom, „da li uopšte govoriti ili ćutati“ (kao da je to dilema revolucionarnog intelektualca?).

Kada se društvo olako prepolovi crtom, pa se od potrošačkog i birokratskog u njemu ne vide stvarne snage otpora, onda zaista ne ostaje drugo već da se konstruiše „viši istorijski nivo“ i da se ugodno u svemu tome čistom mišlju posreduje umesto da se uključi u stvarne borbe koje taj viši nivo svakodnevno uspostavlja.

Licitiranje o većoj ili manjoj prednosti ovog ili onog opredeljivanja intelektualca danas samo je dokaz ostarelosti ideja koje se na takvu licitaciju iznose.

Stvaralačka i privatna drama intelektualaca koji su monopolisali princip „bezobzirne kritike svega postojećeg“ i time tom principu oduzeli sadržaj koji mu je Marks dao sastoji se u njihovom bezobzirnom narcisoidnom elitizmu. Iako su oni mahom filozofskog obrazovanja, „zaboravili“ su na osnovne kriterijume logičkog prosuđivanja. Istinu o vrednosti sopstvenog stvaralaštva potražili su s one strane naučne i društvene prakse. Druga teza o Fojerbahu, pred samozadovoljnom sujetom, ustupila je mesto autokomplimentima. To što čovek mora u praksi dokazati istinu, to što je spor o stvarnosti ili nestvarnosti mišljenja koje se izolovalo od prakse čisto skolastičko pitanje, to je kritičarima „svega postojećeg“ izgledalo predogmatsko pred njihovom potrebom da sopstvene procene proglase kriterijumom sopstvenih stavova. Oni su sami sebi, glasno i pisano, pridavali oznake „vodećih marksista“, tvrdili kako su nosioci „stvaralačkog marksizma“, „autentični“ borci za socijalistički humanizam. Zalažući se za „slobodu akademske diskusije“, oni nisu ni primetili da su svaku takvu slobodu otkupili za sebe. Istakli su zabranu društvu da vrši procenu društvene vrednosti njihovog stvaralaštva, oduzeli su svima ostalima pravo da svojim stvaralaštvom budu negde bar u blizini „stvaralačkog marksizma“.

Intelektualni elitizam koji se marksističkim pridevima ulepšava prirodno završava u kozmetici duha. Jedino samozaljubljeni intelektualac može da poveruje da će društvo ćutati dok mu on oduzima pravo da sebe po svojoj praksi označuje. Možda je reč o „političkoj naivnosti“ koja je dugoročno planirana. Ali, onda treba napustiti mimikriju koja se stvara mahanjem filozofijom i preći na stvarnu političku borbu.

IV

Ima li kod nas „nove levice“?

Pri odgovoru na ovo pitanje mora se imati u vidu nestalnost i različitost situacije intelektualaca u modernim društvima. Intelektualna elita u mnogim zemljama ne predstavlja homogenu i kohezivnu grupu. Sem toga, nema opšte saglasnosti u mišljenju o ulozi intelektualaca danas. Pogledajmo ovde jedan stav T. B. Botomora koji to ilustruje:

„Moderni intelektualci se posmatraju upravo u ovoj ulozi, u ulozi kritičara društva. Njihov udeo u revolucionarnim pokretima, radničkom

pokretu u celini i u novije vreme u transformaciji nerazvijenih zemalja, naglašavan je u velikom broju napisa, vrlo često u kontekstu kritike Marksove teorije proleterske revolucije. Jedan od najranijih autora koji je dao takvo objašnjenje uticaja intelektualaca bio je poljski revolucionar Vaclav Mačajski, koji je u jednom broju knjiga, a specijalno u knjizi *Intelektualni radnik* (1905) izložio teoriju da socijalistički pokret u stvari izražava ideologiju nezadovoljnih intelektualaca i da će njegov rezultat da bude ne besklasno društvo, nego stvaranje nove vladajuće klase intelektualaca povezane sa novom srednjom klasom u jednom tipu društva koje je on nazvao „državni kapitalizam". Sam Mačajski nije bio sasvim pesimista u odnosu na budućnost socijalizma i on je smatrao da kroz opšte poboljšanje obrazovanja dominantna uloga intelektualaca može da se umanji i da konačno dođe do besklasnog društva. Ali, njegov rad kao celina privukao je malo pažnje, a ideju o revolucionarnim intelektualcima prihvatili su uglavnom protivnici socijalizma. To su bili Maks Nomad i docnije Lasvel, koji su izložili mišljenje, sada široko prihvaćeno, da su najveći broj revolucionarnih pokreta dvadesetog veka vodili intelektualci, koji su pod zastavom socijalizma uspeli da se učvrste na vlasti.

Drugi autori su na vrlo različite načine shvatali ulogu intelektualaca. Videli smo ranije da je Moska smatrao da su intelektualci manje-više nezavisna grupa koja se postavlja između buržoazije i proletarijata i koja može da postane jezgro jedne nove i bolje elite. Na završnim stranicama svoje *Teorica dei governi e governo parlamentare* on ovako izražava svoje nade: „Ako postoji neka društvena klasa koja je spremna da makar i za kratko vreme ostavi po strani privatni interes, koja je sposobna da shvati opšte dobro sa potrebnom nepristrasnošću, to je sigurno ona koja, zahvaljujući svom intelektualnom obrazovanju, poseduje ono što daje otmenost karaktera, široke horizonte i povećane sposobnosti... Ta klasa, i jedino ta klasa, žrtvovaće voljno sadašnje dobro da bi izbegla buduće zlo." Vrlo sličnu koncepciju izložio je nekoliko decenija docnije Karl Manhajm, koji otkriva u „društveno nevezanoj inteligenciji" jedan relativno besklasni sloj koji se regrutuje iz sve širih oblasti društvenog života i koji je povezan obrazovanjem spajajući u sebe sve one interese kojima je prožet društveni život. Zbog ovih karakteristika intelektualci su sposobni, prema Manhajmu, da postignu relativno potpun i objektivni pogled na svoje društvo, i posebno na različite interesne grupe unutar njega, i da delaju nezavisno na liniji opštijih društvenih interesa..."[6]

Ovaj Botomorov pregled nekih mišljenja o ulozi intelektualaca u dobroj meri ilustruje stav da su sva ta mišljenja ideološki određena te da se njihova „istinitost" proverava samo „ideološkom koherencijom".

Po svoj prilici, ne postoji opšti kriterijum po kome bi se intelektualci iz različitih društava svrstavali pod iste vrednosno-ideološke okvire. „Nova levica" znači jedno u konkretnoj zemlji, a drugo u nekoj drugoj.

[6] T. B. Botomore, *Elite i društvo*, „Sedma sila", Beograd, 1967, str. 70—71.

Ima dosta ocena koje daju osnova za saglasnost da pod „novom levicom" kod nas podrazumevamo ideološko-političku struju ultraradikalizma. Nju pojedini autori, mislimo s pravom, nazivaju kvazisocijalnim levičarstvom:

„Pored tradicionalnog dogmatizma, koji ni danas nije bez uticaja, oglasili su se i novi oblici dogmatizma, sve više u ruhu kvazilevičarstva i socijalno-demagoškog ultraradikalizma. U svakom svom obliku, dogmatizam pokušava da o savremenoj društveno-istorijskoj situaciji sudi na osnovu starih shema i gotovih kalupa. I onda kad se javlja kao apologetika, i onda kad se javlja kao nihilistička kritika, dogmatizam se može prepoznati po sterilizovanoj misli, po autoritarnoj svijesti i mesijanstvu, po apriorizmu i isključivosti. Koliko je nemoćan da ponudi bilo kakvu realnu viziju socijalističkog preobražavanja društva, toliko vodi idejnoj dezorijentaciji i služi kao prethodnica konzervativnim snagama društva."[7]

Kvazilevičarstvo kod nas možemo najbolje prepoznati po stvarnom odnosu prema revolucionarnom subjektu. Pokretačke snage društva kvazilevičari otkrivaju među „budnim, odvažnim, intelektualno poštenim i naučno ozbiljnim snagama". Zaneseni intelektualnim mesijanstvom, oni u radničkoj klasi vide manipulisanu masu koju samo „intelektualno pošteni" mogu da odbrane. Tražeći radikalan preobražaj društva, oni mu poturaju demagoške parole o posebnoj ulozi inteligencije u tome, a pod vidom antiinstitucionalizma i teorije spontaniteta pokušavaju obnovu ideologije anarhizma.

Naša „nova levica" u jednom deli sudbinu svetske: ona takođe neguje „kritičku utopiju", budućnost priziva iz budućnosti, a ne iz revolucionarnih snaga savremenosti, vizije apriorno proverava u svakodnevici, a ne u njenim granicama koje će je nadići, beži od politike postajući sama vrlo određena prethodnica konzervativnih snaga. Čini se da je Kostas Akselos najbolje tezirao istorijski domet „nove levice":

„Ljevica može sudjelovati samo na povijesnoj komediji birokratskog etatiziranja, njihove vlastite zadaće miješaju se sa zajedničkim zadaćama koje izražavaju ujedno pojedinačne i opće interese. Zauzme li neko odviše negativno stanovište, ne postiže ništa; ako zauzme neko odviše pozitivno stanovište, pridružuje se sustavu. Slijedi li srednji put, tada samo doprinosi vladajućoj osrednjosti. Čini se da ljevicu nije zapalo da pooštri antagonizme i suprotnosti društva, budući da cjelokupna situacija probavlja suprotnosti i antagonizme, a istodobno i njihove nosioce. Prosvjedi ljevice ostaju prazni i bez učinka; oni poprimaju glas nekog stanovitog zahtjeva, ali taj zahtjev ostaje netočan."[8]

---

[7] Budislav Šoškić, *Prilog razmatranju aktuelnih pitanja idejne akcije SKJ*, Savetovanje o idejnoj situaciji i ideološkom radu u SKJ, „Komunist", Beograd, 1972, str. 25—26.

[8] Kostas Axelos, *Uvod u buduće mišljenje*, „Stvarnost", Zagreb, 1972, str. 89.

V

Istorijska iskušenja intelektualaca, o kojima smo do sad po nešto rekli, nisu njihova privatna iskušenja, nezavisna od opšteg stanja duha, revolucionarne situacije, stvarne uloge komunističke partije. Naime, i avangarda ima svoja istorijska iskušenja. Ona se sastoje upravo u takvom ponašanju kompartije koje rastače njenu avangardnu ulogu.

Pod etabliranom partijom ovde ćemo podrazumevati partiju koja se institucionalizovala na prvim tekovinama revolucije, na osvajanju vlasti, koja je prekinula svoj odnos prema radikalizaciji realno mogućih novih koraka revolucije, koja je ustanovila konformizam ideja, odomaćila se u svakodnevici i stihiji, prijatno se oseća u vladavini koju još samo deklarativno obavlja u ime klase. Takva partija je i u svojoj strategiji i taktici izgubila dijalektiku prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Budućnost je za nju nešto veoma daleko gde borave „krajnji ciljevi", a ne delatni princip revolucije. Realpolitička praksa, odvojena od ciljeva, osnovno je merilo „ispravnosti" ideja i ponašanja. Prošlost takođe za nju živi samo ako u sebi nosi dokaze njene sadašnje „realne istorijske prisutnosti".

Revolucionarna inteligencija, delujući u sredinama gde postoje tendencije ka etabliranoj partiji, ne retko može biti izložena iskušenju da postane inteligencija takve partije. Ona počinje da proizvodi ideje, naravno dogovorene i naručene, ne radi osmišljavanja procesa samooslobađanja radničke klase, već radi opravdanja dnevno-političkih mera i pripreme da se one prihvate kao „istorijska rešenja".

Takva inteligencija, unutar takve partije, nije zainteresovana za sposobnost proizvođača da aktivno učestvuju u stvaranju, prisvajanju i ovaploćenju saznanja, ideja, vrednosti i normi značajnih za revolucionarnu promenu društva. Ona stoji mimo imperativa dijalektičkog, konkretno-istorijskog jedinstva revolucionarne teorije i revolucionarnog pokreta.

„A taj imperativ obuhvata i bitno nove kvalitete revolucionarne teorijske i idejne proizvodnje: usmerene ka *ideološki neograničavanom* saznavanju revolucionarnih mogućnosti u društvenoj stvarnosti; oslobođene hijerarhizovanog političkog posredovanja, pragmatične selekcije i ideološke manipulacije; sposobne da prodre u individualnu svest mase proizvođača i da u tom žarištu aktivira, crpi i artikuliše duhovne sposobnosti, težnje, ideje, društvene vrednosti *iz korena* revolucionarne prirode radničke klase..."[9]

Inteligencija etablirane partije, prirodno, ostaje ravnodušna prema ovim „novim kvalitetima revolucionarne teorijske i idejne proizvodnje". Ona se ugodno smešta u čistu struku ili proizvođenje ideja koje uspešno ilustruju već najavljene misli partijskih rukovodilaca. Misao te inteligencije nije određena realnim mogućnostima revolucije, već dnevnom taktikom, odnosima političkih grupa, predviđenim i postojećim kompromisima. Otuda je takva misao politički unajmljena i zakupljena na odre-

---

[9] Zoran Vidaković, *Korak nazad — dva koraka napred*, „Komunist", Beograd, 1971, str. 198.

đeno vreme. Iz nje je iščezao svaki revolucionarni projekt, svekoliko stvaralaštvo. Ona jednostavno muca na marginama prepolitizirane svakodnevice.

Tendencije etabliranja partije — sakraliziranje ideja i vrednosti, institucionalizacija slike o apriornoj revolucionarnosti na temelju prvih tekovina, kruta disciplina koja, odvojena od revolucionarne akcije, postaje sama sebi svrha — vodile su, kroz istoriju radničkog pokreta, čak i pojavama mržnje prema intelektualcima. Suštinu tih pojava, čini nam se, najbolje je razotkrio Ernst Bloh:

„Svaka mržnja spram inteligencije služi reakciji, svako traženje inteligencije može služiti i služit će, demokratski pospješeno, socijalističkim konzekvencijama spoznaja. A i demokracija, kako je poznato, nije uvijek kod kuće tamo gdje se riječ najnametljivije vodi u usta."[10]

VI

Mi ovde nismo ulazili u ispitivanje stava da postoje istorijski koreni za sukob komunističkog pokreta i intelektualaca. Ne verujemo u teze da su svojstva i slabosti intelektualca po sebi ishodište takvog sukoba. Nastojali smo, koliko smo to ovde bili u stanju, da pokažemo da „tragika" tog sukoba nije ni u rascepu između utopijskog i realističkog u komunističkom pokretu. Ne verujemo previše u stav da je suprotnost vlasti i razuma u osnovi suprotnosti dela inteligencije i komunističkog pokreta, i to zato što je dosta primera „razumne vlasti", „razumnih u vlasti", a niko nije unapred zakupac razuma. Nismo ovde skloni ni da u komunističkoj organizaciji po sebi tražimo razloge za mogućnost tih sukoba.

Avangarda jednog komunističkog pokreta sama nosi obavezu i odgovornost da na konkretne slučajeve toga sukoba, ne praveći od njega još jednu „gvozdenu zakonitost" sama pruži odgovore. Ti odgovori nisu čisto teorijski, spekulativni. Oni su nalog same revolucionarne prakse koja hoće svoju revolucionarnu teoriju.

Čini nam se da je Srđan Vrcan dao značajne elemente za uspostavljanje suštine odnosa inteligencije i komunističkog pokreta. On kaže da „i od načina kako se shvaća stvaranje idejne osnove radničkog pokreta zavise stvarne mogućnosti cjelovitijeg društvenog angažmana intelektualaca. Naime, ako se smatra da se idejna osnova revolucionarnog radničkog pokreta gradi izvan samog pokreta i konkretnog povijesnog iskustva radničke klase, time se odmah određuju i mogući opći okviri društvenog angažmana intelektualaca. Ako se ta idejna osnova gradi izvan pokreta i neovisno od povijesnog iskustva radništva, može doći do stanovite glorifikacije društvene uloge intelektualaca u pokretu, ali ipak na jednoj reduciranoj podlozi. Moguća uloga intelektualaca u pokretu postaje mnogo značajnija ako je i primarno životno iskustvo radništva i povi-

[10] Ernst Bloch, *Intelektualac i politika*, „Naše teme", br. 12/1970, str. 2281.

jesno iskustvo samog pokreta relevantno za izgradnju primjerne idejne osnove pokreta"[11].

Intelektualci koji se „kritičke utopije" prihvataju da bi pronašli svoj angažman danas, a taj angažman svode na maglovite projekcije budućnosti izvan revolucionarnog pokreta i istorijskog iskustva radništva, još jednom demonstriraju ne po sam radnički pokret bezazlen istorijski nihilizam. U prvom motivu nadilazeći građansko društvo, oni ga u efektu potvrđuju. Suprotstaviti postojećem „opštu skepsu i relativizam bez obala" znači postati suodgovornim za položaj radničke klase u tom postojećem.

Etablirana partija, koja od socijalizma pravi završenu „društveno-ekonomsku formaciju" i ne dopušta da ovaj postane „epoha socijalne revolucije", takođe nije nevina pred istorijskom ulogom i stvarnim položajem radničke klase.

Izlazak iz ovih iskušenja nije sakriven. To je revolucionarna samodelatna praksa radništva. Učešće u toj praksi, njeno unutrašnje osmišljavanje — jeste izvršavanje bitnog zadatka onog vremena koje, obeleženo interesom i ciljem radničke klase, otvara prostore besklasne slobode.

[11] Srđan Vrcan, *Napetosti uzajamnog odnosa komunističkog pokreta i inteligencije*, „Naše teme", br. 12/1970, str. 2210.

Mihailo Radić

EKONOMSKI POLOŽAJ AGRARNE PROIZVODNJE

U proučavanju problematike razvoja poljoprivrede u našoj zemlji ne mogu se zaobići teškoće koje na tom planu izazivaju njene nepovoljne ekonomske pozicije. Povoljnosti, odnosno nepovoljnosti ekonomskog položaja agrarne proizvodnje prouzrokuju brojni faktori. U prvom redu tu je u pitanju stepen razvijenosti proizvodnih snaga u oblasti agrara. Značajni elementi u svemu tome su, svakako, i politika privrednog razvoja i mesto poljoprivrede u ekonomici i ekonomskoj politici. Tome se najčešće pridružuju i stihijnost u ispoljavanju tržišnih zakonitosti, monopolističke pozicije, ekonomski odnosi privredno razvijenih i nerazvijenih područja i drugo.

Nepovoljnosti u ekonomskom položaju poljoprivrede izazvane nekim merama ekonomske politike ili pak nekim slabostima i neadekvatnostima u obezbeđivanju ravnopravnog ekonomskog položaja agrarne proizvodnje prirodno povlače nepovoljna ispoljavanja i u drugim sferama ekonomskog života.

Ekonomski i društveni položaj privredne grane iz koje se — bilo administrativnim putem bilo putem tržišnog mehanizma, disparitetnih cena, monopolističkog položaja i slično — vrši odlivanje viška rada je nepovoljan. Ta nepovoljnost će biti veća ili manja zavisno od veličine dela viška rada koji se preliva, kao i dužine perioda u kome se to prelivanje sprovodi. Obrnuto, ekonomski i društveni položaj privredne grane koja, pored zadržavanja celokupnog svog viška rada, prisvaja (bilo kojom mogućnošću) i deo tuđeg viška rada je povoljniji. Ta povoljnost je veća ili manja zavisno od veličine tuđeg viška rada koji se prisvaja, kao i dužine vremena u kome se to prisvajanje vrši.

Društveno-ekonomske i idejno-političke posledice ovih i ovakvih mogućnosti su veoma ozbiljne. Iz tih i takvih odnosa proizlaze i određene tendencije u razvoju i ekonomskom položaju pojedinih privrednih grana i delatnosti. Razume se da povoljnije ili nepovoljnije tendencije određuju i povoljniji ili nepovoljniji materijalni i društveni položaj radnih ljudi koji u tim privrednim granama i delatnostima rade. Zavisno od toga oni će dobijati više ili manje nezavisno od rada i rezultata rada. Po socijalizam i socijalističke produkcione odnose to može da ima ne-

sagledive negativne posledice. Ona privredna grana iz koje se, usled raznoraznih okolnosti, odliva deo viška rada u druge privredne grane i delatnosti dolazi u višestruko nepovoljan položaj. To su uglavnom nerazvijene privredne grane. No, bez obzira na to da li se radi o razvijenim ili nerazvijenim i zaostalim privrednim granama, odlivanje viška utiče na usporavanje jačanja materijalne osnove dotične privredne grane. To utiče i na usporavanje rasta produktivnosti rada, na slabljenje konkurentske sposobnosti, nejednake uslove sticanja dohotka, zaostajanje porasta životnog standarda radnih ljudi koji u takvoj privrednoj grani rade, što se sve odražava i na stepen razvijenosti samoupravljanja i samoupravnih odnosa.

Zbog ovih i ovakvih mogućnosti i tendencija nužno se nameće potreba stvaranja uslova za što ravnomerniji i ravnopravniji razvoj privrednih grana i delatnosti.

Stvaranje uslova za uspešnije rešavanje pitanja relativnog pogoršavanja ekonomskog položaja poljoprivrede od interesa je ne samo za poljoprivredu nego i za čitavu našu privredu, a naročito za one grane i delatnosti čija je proizvodnja direktno uslovljena poljoprivrednom proizvodnjom, kao i za one grane čije proizvode poljoprivreda troši u vidu reprodukcionog materijala, mašina, alata i drugih investicionih sredstava. Što poljoprivreda više i brže ide u modernizaciju (što se više i brže industrijalizuje), to stvara više potreba za novim radom. Povećana visokoproduktivna poljoprivredna proizvodnja zahteva nova radna mesta i nova ulaganja u sopstvenu proizvodnju, u promet njenih proizvoda, u transport i turizam, u preradu, doradu, pakovanje, uskladištenje i čuvanje tih proizvoda. Pored toga, njena povećana proizvodnja nameće potrebu bržeg razvoja ne samo prehrambeno-prerađivačke industrije, nego i industrije reprodukcionog materijala, najraznovrsnijih grana hemijske, mašinske i drugih industrija. Upravo poljoprivreda, s obzirom na izvanredno povoljne prirodne uslove, obilje i izdašnost njenih proizvodnih fondova, zajedno sa važnijim industrijskim i drugim granama privredne delatnosti, može i treba da bude značajna pokretačka snaga ubrzanog razvoja čitave naše privrede. Obrnuto, materijalno i društveno podređivanje i zanemarivanje poljoprivrede u našim konkretnim uslovima i na današnjem stepenu razvoja proizvodnih snaga i produkcionih odnosa deluje usporavajuće na najvažnije tokove privrednog razvoja.

Na osnovu kretanja indeksa cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda od 1952. godine dolazilo se do zaključka da su se makaze cena, koje su bile otvorene na štetu poljoprivrede, počele od te godine postepeno zatvarati, da su se već 1957. godine konačno zatvorile i od tada su se počele otvarati na štetu industrije.

I zaista, posmatrajući samo taj pokazatelj i izostavljajući i previđajući neke suštastvenije elemente toga procesa, moglo se doći, na primer, čak i do ovakvog zaključka: „Ranije izrazito depresirane cene poljoprivrednih proizvoda porasle su u 1963. godini u odnosu na 1953.

godinu za oko dva puta, dok su cene industrijskih proizvoda u istom periodu porasle svega za 11 indeksnih poena."[1]

Postoje, isto tako, pokazatelji i analize kojima se ukazuje da su se makaze cena od 1952. godine pa sve do današnjih dana stalno otvarale u korist poljoprivrede, ali i suprotna dokazivanja da su se one u korist poljoprivrede malo otvorile tek u 1966. godini. Međutim, „od 1953. godine do danas „makaze" cena su otvorene u korist industrije. U tom periodu je industrijska proizvodnja znatno povećana — upravo dobrim delom zahvaljujući postojanju dispariteta cena u korist industrije. To znači da je postojanje „makaza" cena u korist industrije stvaralo uslove za njihovo likvidiranje.

U prethodnom periodu su postepeno sužavani otvori „makaza" cena. Taj proces je završen privrednom reformom"[2].

U daljim analizama materijalnog položaja poljoprivrede ukazuje se i na to da su se posle ukidanja obaveznog otkupa u poljoprivredi i slobodnijeg delovanja zakona vrednosti odnosi cena naglo popravljali u korist poljoprivredne delatnosti. Smatra se da su već 1956. godine bili u celini ostvareni pariteti cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda koji su bili uspostavljeni u staroj Jugoslaviji. Međutim, pošto su cene poljoprivrednih proizvoda produžile i dalje da rastu brže od cena industrijskih proizvoda, dokazuje se da poljoprivredni proizvodi imaju izvanredno povoljan položaj na tržištu.

U nekim studijama, referatima i analizama izlagana su mišljenja o postojanju tendencije pogoršavanja ekonomskog položaja prerađivačke industrije i organizacija iz oblasti prometa. „Ne ulazeći u ocenu uspostavljenih pariteta cena sirovina i finalnih proizvoda u drugim zemljama, ipak je očigledno da odnosi uspostavljeni kod nas ne pružaju mogućnost učesnicima u preradi i prometu za brži i snažniji ekonomski razvoj. Svrstati poljoprivredne proizvode u oblasti prometa i dalje pod poseban — stroži režim cena značilo bi stavljati nosioce prometa ovih proizvoda u nepovoljniji položaj od položaja u kome se nalaze privredne organizacije ostalih oblasti, grana i grupacija."[3]

Razlika u kretanju cena između industrijskih i poljoprivrednih proizvoda koja se ispoljila u periodu od 1952. do 1964. godine, pa i do danas, mada je u izvesnim kraćim periodima bila u korist poljoprivrede, nikako ne mora da znači niti znači da su se makaze cena zatvorile i da se vrši ekvivalentna razmena, a još manje može da znači da se već vrši prelivanje viška rada iz drugih grana u poljoprivredu. Naprotiv, ovaj, u pojedinim periodima relativno brži porast cena poljoprivrednih proizvoda od porasta cena industrijskih proizvoda predstavlja samo neznatno smanjenje zatečenih dispariteta.

[1] M. Uzelac, *Razvoj i karakteristike jugoslovenskog tržišta poljoprivrednih proizvoda*, „Ekonomika poljoprivrede", br. 3/1965, str. 164.

[2] M. Mandić, *Dispariteti cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda*, „Ekonomika preduzeća", br. 1/1968, str. 47.

[3] M. Uzelac, op. cit., str. 172—173.

U 1949. godini cene poljoprivrednih proizvoda bile su za 7,9, a industrijskih za 3,3 puta veće nego u 1939. godini. U dve sledeće godine, međutim, događaju se neverovatno burne promene u odnosima cena poljoprivrednih i industrijskih proizvoda. Cene poljoprivrednih proizvoda u 1951. godini su za 19,5, a industrijskih za čitavih 25,9 puta veće nego u 1939. godini. U 1952. godini (koju najveći broj autora u ovom pogledu uzima kao bazu) cene poljoprivrednih proizvoda se smanjuju od 19,5 na 12,2, a industrijskih od 25,9 na 21,3 puta u odnosu na 1939. godinu.[4] To znači da 1952. godina kao baza sadrži veoma velik disparitet cena između industrijskih i poljoprivrednih proizvoda. Taj disparitet iz 1952. godine na štetu poljoprivrede utoliko je oštriji što je potenciran nasleđenim predratnim disparitetima cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda. Stoga se dokazivanje da ne postoji disparitet cena između ovih proizvoda teško može razumeti, a još manje prihvatiti.

Kada je reč o ekvivalentnoj razmeni, paritetima, disparitetima i ekonomskom položaju poljoprivrede, sasvim je dovoljno istaći samo to da je poljoprivreda zaostalija i nerazvijenija i da je uz to sirovinska grana privredne delatnosti. Stihijnost ispoljavanja tržišnih zakonitosti, monopolistički položaj i slično, svakako se negativno odražava na ove i ovakve privredne grane i delatnosti.

Kako ranija tako i najnovija dokazivanja navodno poboljšanog i superiornog ekonomskog položaja agrarne proizvodnje u doreformskom i poslereformskom periodu baziraju se na analizama promena indeksa cena poljoprivrednih i industrijskih proizvoda, a i na drugim parcijalnim i sličnim posmatranjima u ovoj oblasti. Pri tome se ne vodi mnogo računa o tome koje indekse cena treba međusobno porediti, tako da se gotovo redovno dobija kriva slika tih odnosa i obično se to prikazuje u korist poljoprivrede. Na osnovu toga često se određeni nadležni organi dovode u situaciju da se pitaju: zašto raspravljati o lošem ekonomskom položaju poljoprivrede kada ona prema tim i takvim analizama stoji izvanredno?

Prikaz jedne od takvih analiza, odnosno kretanje indeksa cena proizvođača industrijskih i poljoprivrednih proizvoda može se videti iz sledeće tabele[5]:

Vrsta proizvoda	Indeksi cena proizvođača							
	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.
Industrijski proizvodi	100	115	128	131	131	135	148	170
Poljoprivredni proizvodi	100	143	166	161	154	169	195	246
U korist ili na štetu poljoprivrede	—	+28	+38	+30	+23	+34	+47	+76

Iz tabele se jasno vidi brz porast cena proizvođača i industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, s tim što se uočava mnogo brži porast cena

[4] M. Mandić, op. cit., str. 42.
[5] Izvor: Materijali Saveznog zavoda za statistiku.

proizvođača poljoprivrednih proizvoda od cena proizvođača industrijskih proizvoda. One su u periodu od 1964. do 1971. godine porasle za 76 indeksnih poena. Gledano u procentima, proizlazi da su cene proizvođača poljoprivrednih proizvoda u odnosu na cene proizvođača industrijskih proizvoda porasle u tom periodu za 44,7%, umesto za oko 25% koliko je to merama privredne i društvene reforme od 1965. godine bilo predviđeno.

Na osnovu toga bi se moglo zaključiti da je poljoprivreda u odnosima cena dobila više nego što joj je reformskim postavkama bilo predviđeno. Pod pretpostavkom da se ostvarenjem reformskih odnosa cena otklanjaju raniji dispariteti i makaze cena na štetu poljoprivrede, s pravom bi se moglo tvrditi da bi poboljšanje njenog ekonomskog položaja iznad 25% u poslereformskom periodu predstavljalo otvaranje makaza cena na štetu industrije. Prema tome se ne bi moglo govoriti o pogoršanom ekonomskom položaju agrarne, nego industrijske proizvodnje. Eto do kakvih zaključaka mogu da dovedu pogrešne ekonomske analize.

Pri utvrđivanju promena u ekonomskim odnosima grana daleko je ispravnije (pored postojećih i drugih prihvatljivih metoda) služiti se metodom poređenja kretanja indeksa cena proizvođača poljoprivrednih proizvoda sa kretanjem indeksa maloprodajnih cena industrijskih proizvoda koje poljoprivreda troši u svojoj reprodukciji (sredstva rada i reprodukcioni materijal u poljoprivredi). Razume se, kao korekcija ovom metodu treba da posluži praćenje indeksa cena i onih proizvoda koje poljoprivreda kupuje i po cenama proizvođača, a i po cenama u velikoprodaji, kao i proizvoda koje ona prodaje po drugim cenama (seljačka pijaca).

Kretanje indeksa cena proizvođača poljoprivrednih proizvoda i indeksa cena u maloprodaji sredstva rada i reprodukcionog materijala koji se troši u poljoprivredi prikazano je u sledećoj tabeli[6]:

Vrsta proizvoda	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.
Indeks maloprodajnih cena sredstava rada i reprodukcionog materijala u poljoprivredi	100	134	205	221	228	230	248	289
Indeks cena proizvođača poljoprivrednih proizvoda	100	143	166	161	155	169	195	246
U korist ili na štetu poljoprivrede	—	+ 9	—39	—60	—73	—61	—53	—43

Iz ove tabele se jasno vidi proces pogoršavanja ekonomskog položaja poljoprivredne proizvodnje. Taj položaj je u odnosu na predreformski period (1964. godinu) bio u 1966. godini pogoršan za 39, a u 1968. godini za 73 indeksna poena. Te godine se dostiže kulminacija dispariteta cena na štetu poljoprivrede u odnosu na predreformski period. Taj

[6] Izvor: Dokumentacija Saveznog zavoda za statistiku.

disparitet u poslereformskom periodu izražen u procentima iznosio je 47,1%. Od te godine, zahvaljujući energičnijim merama društvene zajednice u cilju onemogućavanja ovakvih nepovoljnih tendencija, nastali dispariteti postepeno počinju da se smanjuju: od 73 u 1968. na 61 u 1969, na 53 u 1970. i na 43 indeksna poena u 1971. godini. Disparitet izražen u procentima smanjio se od 47,1 u 1968. na 17,3% u 1971. godini, iz čega proizlazi da je poljoprivreda i dalje, i pored preduzetih mera društvene zajednice od 1968. godine, u primarnoj raspodeli u lošijem ekonomskom položaju. Po ovakvoj, sa stanovišta realnosti dosta prihvatljivoj metodi utvrđivanja promena u ekonomskom položaju privrednih grana, poljoprivreda je u primarnoj raspodeli bila ne za 47,1% u boljem (kako to proizlazi iz nekih dosadašnjih analiza) i ne za 25% (kako je to reformskim odnosima cena bilo predviđeno), nego za 17,3% u lošijem ekonomskom položaju u 1971. u odnosu na 1964. godinu.

Jedna od metoda utvrđivanja promena u ekonomskom položaju poljoprivrede je bilansna metoda. Po njoj se utvrđuje sveukupnost ekonomskih odnosa poljoprivrede sa drugim privrednim granama i delatnostima. Kvantitativno i kvalitativno se utvrđuje ukupan obim proizvoda koje je poljoprivreda realizovala, kao i ukupan obim proizvoda koje je ona kupila za svoju proizvodnu potrošnju. Za svaki proizvod se utvrđuje koliko je više ili manje dobijeno prilikom prodaje, odnosno koliko je više ili manje plaćeno prilikom kupovine. Zbir tih razlika daje odgovor o tome da li je poljoprivreda u određenom vremenskom periodu prolazila bolje ili lošije u primarnoj raspodeli. Tome se dodaju ili oduzimaju razlike iz boljeg ili lošijeg ekonomskog položaja u oblasti sekundarne raspodele, tako da se na kraju dobije bilans sveukupnosti ekonomskih odnosa poljoprivrede sa drugim privrednim granama i delatnostima i sa društvenom zajednicom. Ovo je jedna od najsloženijih metodoloških analiza, ali u isto vreme i jedna od najegzaktnijih u utvrđivanju promena u ekonomskom položaju poljoprivredne proizvodnje.

Po ovoj analizi izlazi da je ova privredna grana u toku 1965. godine ostvarila jedan manji deo od ukupnog reformom predviđenog poboljšanja njenog ekonomskog položaja. Zapravo, ovom se analizom dokazuje da je u prvim godinama sprovođenja privredne i društvene reforme došlo samo do delimičnog ostvarenja poboljšanja ekonomskog položaja agrarne proizvodnje predviđenog njenim merama. Od predviđenog poboljšanja ekonomskog položaja poljoprivrede od oko 25% u 1965. u odnosu na 1964. godinu ostvareno je 8,54% (primarna i sekundarna raspodela). Odmah posle toga počeo je proces nestajanja i tog delimično ostvarenog poboljšanja ekonomskog položaja poljoprivrede predviđenog reformskim merama. Ono je u celini iščezlo već u 1967. godini. U 1968. godini i u narednim godinama ekonomske pozicije agrarne proizvodnje su lošije nego što su bile u doreformskom periodu.[7]

U jednoj nerazvijenoj i ekonomski podređenijoj privrednoj grani najlošije prolaze oni privredni subjekti koji su ekonomski najslabiji i

[7] Potpunije i šire o svemu ovome može se videti u knjizi *Savremene tendencije u razvoju i ekonomskom položaju poljoprivrede SFRJ* („Mala poljoprivredna biblioteka“, Beograd).

najnerazvijeniji. U našim uslovima to bi bili individualni poljoprivredni proizvođači.

Promene odnosa cena između poljoprivrednih i nepoljoprivrednih proizvoda u poslereformskom periodu (1964—1971) i na toj osnovi odlivanje viška rada iz agrara mogu se videti iz sledeće tabele[8]:

	1964.	1966.	1968.	1969.	1970.	1971.
Indeks nabavnih cena	100	167	185	202	224	263
Indeks prodajnih cena	100	169	157	174	206	255
U korist ili na štetu poljoprivrede	—	+ 2	—28	—28	—18	— 8

Nepovoljan materijalni položaj poljoprivrede u doreformskom periodu nastojao se generalno popraviti merama ekonomske politike u poslereformskom periodu. Bio je preduzet niz mera ekonomsko-političkog karaktera kako bi se bržim porastom cena poljoprivrednih proizvoda otklonili raniji katariteti cena i poljoprivreda stavila u ravnopravne ekonomske pozicije u odnosu na druge privredne grane.

No, tim podizanjem cena poljoprivrednih proizvoda — koje je u praksi bilo i duplo veće od predviđenog zbog još bržeg (i nepredviđenog) porasta cena proizvoda koje poljoprivredni proizvođači troše u ličnoj i proizvodnoj potrošnji — nije se nešto naročito postiglo. Tako je, i pored tog velikog povećanja cena poljoprivrednih proizvoda u 1965. i 1966. godini od 69%, materijalni položaj poljoprivrede, zbog takođe velikog porasta cena proizvoda nepoljoprivrednog porekla od 67% popravljen u odnosu na 1964. godinu samo za 2 poena.. To, uzeto samo za sebe, bez ulaženja u sve složenosti u kojima je ostvarivano, ne bi predstavljalo nešto naročito, ali, kako je reč o prvoj reformskoj godini, to je ipak uspeh.

U 1967. i naročito u 1968. godini promene u odnosima cena toliko su se intenzivno odvijale na štetu poljoprivrede da je ubrzo nestalo i tog minimalnog poboljšanja materijalnog položaja poljoprivrednih proizvođača iz prethodne godine. U 1968. godini usledilo je veoma veliko pogoršanje odnosa cena na štetu poljoprivrednih proizvođača, i to za 28 indeksnih poena. U 1969. godini se takođe zadržava sva ta, u odnosu na 1964. godinu negativna razlika od 28 indeksnih poena u odnosima cena poljoprivrednih proizvoda koje individualni poljoprivredni proizvođači prodaju i industrijskih proizvoda koje oni kupuju i troše u ličnoj i proizvodnoj potrošnji.

Sumiranjem svih tih promena u odnosima cena između poljoprivrednih proizvoda koje individualni poljoprivredni proizvođači prodaju i industrijskih proizvoda koje oni kupuju i troše bilo u proizvodnoj bilo u ličnoj potrošnji uočava se pogoršanje ekonomskih pozicija poljoprivrede. To se mnogo oštrije ispoljavalo u poslereformskom periodu nego

[8] Izvor: Savezni zavod za statistiku.

u razdoblju od 1962. do 1964. godine. Takvim kretanjem cena indeks nabavnih cena proizvoda koje poljoprivredni proizvođači kupuju dostigao je nivo od 263, a indeks prodajnih cena poljoprivrednih proizvoda 255%. Razlika od 8 indeksnih poena na štetu poljoprivrede koja je uspostavljena u 1971. godini u odnosu na 1964. godinu sigurno za toliko znači pogoršanje odnosa razmene ove delatnosti sa drugim privrednim granama.

Slična kretanja u ekonomskim odnosima poljoprivrede sa drugim privrednim granama i delatnostima se primećuju i kada pojedinačno posmatramo radne zajednice iz oblasti poljoprivrede.

Nepovoljna kretanja u materijalnim pozicijama poljoprivrede u odnosu na druge privredne grane i delatnosti neizbežno su se nepovoljno odražavala na razvoj materijalne osnove, a preko toga i na usporavanje i nedovoljan porast njene proizvodnje, kao i na razvoj samoupravnih socijalističkih produkcionih odnosa.

Iz gornje analize ekonomskog položaja poljoprivrede u primarnoj raspodeli jasno se vidi tendencija gotovo permanentnog pogoršavanja njenih ekonomskih pozicija u toj raspodeli. Ona je kako u predreformskom periodu (1960—1964) tako (još i više) u poslereformskom periodu (1965—1971) u razmeni sa društvom sve više davala, a sve manje primala. Znači, razvijala se i stalno uvećavala neekvivalentna razmena na štetu poljoprivrede.

Uzroci takvim nepovoljnim i društveno nepoželjnim tendencijama su mnogobrojni. Navodimo samo neke: nerazvijenost poljoprivrede kao privredne grane, usitnjenost, razjedinjenost i nedovoljna integrisanost njenih proizvodnih kapaciteta, monopolističke pozicije ekonomski razvijenijih privrednih grana i na toj osnovi odlivanje, kroz tržišne odnose, viška rada iz oblasti agrara, stihijnost ispoljavanja zakona vrednosti, nedovoljno umešna, neadekvatna i neefikasna ekonomska i agrarna politika.

U cilju pravilnijeg i uspešnijeg rešavanja problematike agrara, koja proizlazi iz njenih nerešenih pozicija u oblasti primarne raspodele, moralo bi se najozbiljnije raditi na uspostavljanju paritetnijih odnosa cena, odnosno na uspostavljanju ekvivalentne razmene ove privredne oblasti sa drugim privrednim granama i delatnostima. To se može rešiti na više načina. S obzirom na to da su reformski odnosi cena dosta studiozno i argumentovano utvrđeni, moglo bi se novom politikom cena uticati na njihovo doslednije ostvarivanje. Najnovijim analizama kretanja odnosa cena utvrđeno je da u 1968, 1969, 1970. i 1971. godini u odnosu na 1964. godinu ne samo što od reformom proklamovanih odnosa cena u korist poljoprivrede (25%) nije ništa ostvareno, nego su se i ti doreformski odnosi cena u 1971. godini pogoršali na račun poljoprivrede za 8 indeksnih poena.

Merama ekonomske politike na planu uspostavljanja neophodnih i društveno opravdanih pariteta cena poljoprivrednih i nepoljoprivrednih proizvoda moralo bi se obezbediti ostvarenje reformskih odnosa cena na bazi odnosa iz 1964. godine (25% u korist poljoprivrede) i otklanjanje nastalih dispariteta cena na štetu poljoprivrede u poslereformskom

periodu (1971. godine) od 8 indeksnih poena. Takvom nivou cena iz 1971. godine treba dodati mehanizam kojim će se ubuduće automatski vršiti usklađivanje cena poljoprivrednih proizvoda sa kretanjem cena proizvoda koje poljoprivreda troši u procesu reprodukcije.

Drugi način obezbeđenja ekvivalentnije razmene poljoprivrede sa drugim privrednim granama bio bi taj da se cene poljoprivrednih proizvoda formiraju na bazi pravog troškovnog principa važećeg za oblast agrarne proizvodnje. To ne bi bio postojeći troškovni princip koji je utvrđen na osnovama troškova proizvodnje jedne uže grupe (njih oko 40) najproduktivnijih (sa najnižim troškovima proizvodnje) društvenih poljoprivrednih gazdinstava.

U utvrđivanju osnove politike formiranja cena u poljoprivredi mora se sistemom i politikom cena obezbediti poljoprivredi normalna društveno potrebna proširena reprodukcija — troškovni princip u marksističkom smislu reči.

Sprovođenjem ovakve politike cena poljoprivreda bi bila stavljena u ravnopravnu ekonomsku poziciju i time bi ubrzala razvoj svoje materijalne osnove, povećala proizvodnju i punije razvila samoupravne socijalističke produkcione odnose.

Osvrti

Veljko Radović

„GUSLARSKI DOGMATIZAM" KAO DUH IZOLACIJE

(„Da — Ne" mišljenje i načelo nijanse)

Radomir Konstantinović se, već duže, bavi preocjenjivanjem nekih književnih pojava s početka ovoga vijeka u okviru srpske kulture. Taj posao ulazi u one koji se, blago rečeno, mogu nazvati nezahvalnim i pionirskim. U stvari, ovdje se, čak, i ne može govoriti o *preocjenjivanju*, stoga što ni ocjenjivanja, gotovo, nije ni bilo. A bio je, trajao je jedan fanatičan intenzitet, jedna paranoička volja za važenjem i rasturanjem, i poslije toga — ništa. Tišina je poklopila mnoge predstilove — avangardne pokrete koji su krenuli s megalomanskim ciljevima i energijom nesrazmjerno većom od talenata ideologa tih pokreta što se nisu realizovali, koji su, zapravo, bili i ostali — predstil, jedna namjera, jedna neostvarljivost. Časopis Trećeg programa Radio-Beograda objavljuje u svome zimskom broju tekst Radomira Konstantinovića, na dvije stotine stranica i više, o četvorici pjesnika „zaumlja", preko kojih se, kao preko medijumničke energije, izražavao iracionalni domen katkad talentovano, katkad genijalno, a katkad — diletantski. Sva četvorica čine jednu epohu srpske kulture i svakako predstavljaju zanimljivu pojavu — sa više stanovišta. Te pojave, čiji su oni rodonačelnici bili, izraz su univerzalnih relacija isto koliko i ispoljavanje tjesnogrudosti i fatalno fiksiranih horizonata iza kojih drežđi vječito prokletstvo i potlačivačka tiranija drugog i drukčijeg. Za književne pojave o kojima govori Radomir Konstantinović može se reći da ih karakteriše, manje ili više, strah od takozvanog evrocentrizma, od uticaja tobožnjih asimilatorskih težnja ekspanzivnih i većih kultura — a sve su to argumenti regionalističke svijesti koja čuva sopstvenu „netaknutost" po cijenu izopštavanja iz skupnih tokova kulture kojoj se ne mogu postavljati granice a da to ne povrijedi samo srce i biće njeno.

Ta četiri pjesnika su: Dragan Aleksić *(Trade mark Dragana Aleksića)*, Ljubomir Micić *(Sifon-soda-krv Ljubomira Micića)*, Branko Ve Poljanski *(Branko Ve Poljanski ili tragedija balkanske azbuke)* i Risto Ratković *(Vo imja oca i sina i Rista Ratkovića)*. Konstantinović uspješno, svestrano analizira ukupnu djelatnost ove četvorice pjesnika na prodoran psihosociološko-antropološki način kojem ne izmiču ni detalji tih za-

nimljivih pjesničkih, manifestativnih sudbina. Oni su bili srodni po prokletstvu, po velikim i neostvarenim naumima, po strahu od riječi, po antikulturnoj poziciji.

Za Dragana Aleksića Konstantinović će reći da je po daru i opredjeljenju dadaistički pjesnik. Prezirao je on estetizam, oblik, ostvarenje. U njemu je bio demon razgrađivanja, genij rasturanja. „Antiestetičan gotovo po nagonu, nesavitljiv, tvrdo odbojan, gorak i kada se smeje, on je pisao stihove koji ponekad podsećaju na gužve bodljikave žice, pune rapavosti i kakofonije koja teži rasturanju pesme u nepovrat“, piše Konstantinović, i ističe da „takvog antiestetizma nema u to doba u srpskoj kulturi“.

Dadaistička priroda Aleksićeva, sklona razaranju sistema i organizacije, rasturanju oblika i sprdanju savršenstvu, osjetiće „radost apsolutne slobode i apsolutne destrukcije svega“. Nije ostavljao na miru ništa, nikakvu vrhunsku vrijednost, jer destrukcija, ako išta viri iz blata, ne bi bila — potpuna. To je demonijačni duh „kakotedragosti“, kako Konstantinović definiše tu slobodu bez odgovornosti. Aleksić je, „očekujući pesmu od rastrojstva nerava“, bio izdanak ekspresionističke neurotičnosti koja je svijet doživljavala u izopačenim, iskrivljenim slikama simuliranog ili stvarnog ludila. To je bila prava igra uz svirku demona, klečanje pred đavoljim oltarom. Dragan Aleksić je, s pravom tvrdi Konstantinović, navodeći za takvu tvrdnju nepobitne i valjane činjenice uma, „odmetnik od postojećeg reda stvari“. On je nered doživljavao kao izvrnuti red, ekscentrično kao koncentrično, haos kao formu. Iz njega je izbijao duh pobune i svetogrđa, isplaženi jezik besmisla i sprdnje sa vrijednostima. Taj negatorski duh stavljao je nulu ispred svega, i to je bio red — prema njegovoj mjeri. To je apsolutno postizanje nesvetog. Konstantinović, taj duh kome suštine ne izmiču lako, kaže sljedeće: „Postoje klišea svetogrđa, onako kako postoje klišea normirane moralne svesti.“ Taj, dakle, simulirani ili spontani amoralizam, zapravo nenormiranost moralne svijesti, pretvoriće se, neizbježno, u rutinu, u kalup, u kliše, to jest: postaće svojevrsna *norma*. Poslije totalnih rušenja nešto se opet mora izgraditi — da bi se srušilo iz temelja, da bi se opet počelo, kao u nevinoj zori čovječanstva.

Dragan Aleksić, u manifestativnom tonu, piše: „Od temelja rušimo rušimo, neka se rasprsne jezik i ostane veliko *Dada*.“ U tome je djelovanje principa negiranja, rušenja, dezorganizacije i bezobličja. To je antikultura, antiumjetnost. „Smeh, koji se tu rađa, jeste dada-smeh u umiranju tiransko-božanskih imperativa stvaranja: „velika sloboda“, koja doziva ovu „konkretnost“ stvari, služeći se prvim rečima koje padnu u duh... jeste u stvari ovaj pokušaj slobode od imperativa stvaranja, pokušaj slobode za tvoračku ravnodušnost“, piše Konstantinović. On, Aleksić, „prvi je srpski pesnik apsurdnog humora, ili humora apsurda“. Poslije razaranja ne ostaje ništa do smijeha nad grobom i „apsolutizacije razaračkog besa“ koji je drobio posljednje ostatke svetinja koje pomažu čovjeku da hoda uspravno, na dvije noge.

Konstantinović je u Aleksićevoj poeziji vidio i „agoniju jezika“. „Dadaist najslobodniji čovek Zemlje“, reći će Aleksić u svom poznatom slo-

ganskom stilu. On je tražio potpunu slobodu, a obožavao je brzinu (to je za njega bilo profano božanstvo i stoga je, naravno, bio za opštu akceleraciju istorije, koja se, za njega, pretromo vukla). Ako je Konstantinović utvrdio za Aleksića da je „prvi srpski pesnik apsurdnog humora", on je, ne manje, i „pesnik zaveštan nepovratu".

Ljubomira Micića slučaj jeste „eksplozija volje za veličinom". To je bila jedna velika šizija koja nije poznavala ideal osrednjosti. Micić je, kaže Konstantinović, bio „sklon megalomaniji kakvu ova kultura, pre Micića, nije poznavala". „Sve je jedan povišen ton, jedna grozničavost, i sve uvek iskazano u stavu neshvaćenog proroka, koji je došao među gluve i slepe da im objavi sudbonosnu istinu", nastavlja Konstantinović preciznu psihološku analizu Micićeva „slučaja".

Micić je manifestativna priroda, parader, opsjednut veličinom. On je ideolog *zenitizma,* koji je najavio, kao pokret, u februaru 1921. godine (u Zagrebu). Svi pjesnici, kao po pravilu, počinju sentimentalizmom, pa je i Micić tako počeo — da bi se toga čitavog vijeka stidio i pljuvao na meke emocije. Poslije toga ni u jedan njegov stih nije ušla nikakva emocija osim grandomanske, osim onih uskličničkih riječi kojima je htio da se uzdigne preko realnih i razumnih mjera. „Osnova njegovog zenitizma", piše Konstantinović, „koji je dotle bio, uopšteno, „za novo", koje je on naglašavao sa oduševljenjem, jeste misao o varvarstvu, a osnovni simbol zenitizma, u kome je *sintetički* izražen njegov duh, jeste *Barbarogenije,* najfantastičnija i najprotivurečnija figura novije srpske kulture; varvarstvo, koje oličava Barbarogenije, je, za Micića, anti-civilizacija."

Micić je bezuslovno htio da „balkanizuje" Evropu. To je „izraz pobune protiv zapadne civilizacije", o kojoj piše Luj Povel (u nedavno objavljenoj knjizi *Otvoreno pismo srećnim ljudima)* sljedeće: „Svaka čast i poštovanje primitivnim ljudima. Ali u njihovim obožavaocima odavde (iz Pariza — prim. V. R.) uvijek sam otkrivao izvještačene snobove koji su pripadali više Bantu crncima nego sami Bantu crnci, otkrivao sam nešto sumanuto i neurotično."

Zenitizam, po Miciću, jeste djelo „probuđene elementarnosti i vitalnih nagona rada", „pozitivna energija u podizanju vertikalnog duha". A je li to bio baš vertikalistički program? Sve to, ipak, može da važi samo unutar mićićevske logike u kojoj je logičnosti — premalo. Prizivao je duh „komitskog varvarstva" koji bi „spasio" trulu zapadnu civilizaciju što se istrošila i što pada ničice pred mladim varvarskim kulturama iznad kojih rudi zora mladosti i početka. Konstantinović piše: „Pred civilizacijom, on neizmenljivo ostaje kao njegov fiktivni Balkan pred Evropom, Balkan hajduka, krvavih jendeka, Šar-planine i Avale, i koji moćno odoleva svakom izazovu civilizacije kao izazovu neke *spoljne* sile, Balkan koji nikada, ni u jednom jedinom svom trenutku, nije ugrožen tom civilizacijom, jer je i ne zna, i jer ona nije nikakvo njegovo iskušenje... Nema pokreta tamo gde nema iskušenja."

Doživljavajući evropsku kulturu kao uvredu balkanstvu, on će se okrenuti, prirodno, „negaciji Evrope i njene civilizacije isključivo kao sredstvu afirmacije svoga sopstvenog varvarskog balkanstva". U tome će ispoljiti fobičnu, tragičnu zatvorenost i sljepilo ograničenih horizonata

iza kojih je sila drukčijeg koja će uništiti korijene svake „autentičnosti". Konstantinović piše: „On će (Micić — prim. V. R.) da demistifikuje... Šekspira i Dantea, ali ne i gusle javorove i svoju mitologiju o varvarskom Balkanu... jer je za njega jedino primitivizam tvorački i etički..." U tome je Konstantinović s pravom vidio jednu veliku šiziju, opsjednutost Velikim, duh fatalnog izolacionizma i regionalnog mišljenja uz gusle javorove. To je bilo „oduševljenje koje ne misli", fanatički zanos jednog vođe po nagonu, ali slabe tvoračke snage. Nagon Vođe i Proroka — sve to u pomalo, ili podosta, šarlatanskim oblicima — stavljao ga je na čelo. Drukčiju poziciju nije poznavao, a nije ni htio da poznaje. On će reći: „Trka za Evropom odvratna je", pri tom podrazumijevajući da je ta Evropa horizontalni, a Balkan vertikalni (dakle: superiorni) princip. „Mi zenitisti smo u prašumi kulture i komite u džungli civilizacije: za novo varvarsko doba života", piše Micić formulu negativne emancipacije koja se izdaje za kulturno misionarstvo i — mesijanstvo.

Micić je u zenitizmu, u tom pokretu primitivističke energije, vidio „najopasniju invaziju balkanstva na zapadnu rimolatinsku kulturu i civilizaciju". Konstantinović je u tome stavu, opet, vidio samo „plemensko varvarstvo, nacionalizam", jednu užasno neumjerenu isključivost.

Micić je i duh ozbiljnosti, namrgođenosti i fanatizma koji sve uzima preozbiljno. Tako će, na primjer, tražiti *golog čoveka,* dakle čovjeka nekulturnog, pretkulturnog. Kao da je predvidio jednu savremenu modu i kult varvarstva o kojoj govori i glavni urednik (pored Žaka Beržijea) „Planeta", Luj Povel! On nije znao za tišinu i kritičnost, oko njega je bila samo buka koju proizvodi svako rušenje. Renato Pođoli kaže o dadaističkom viđenju svijeta ovo: „Nihilizam dade nije specifično literarno ili estetičko stanovište: on je radikalan i totalitaran, integralan i metafizički." U isto vrijeme Tristan Cara će napisati i objaviti „veliki, destruktivni, negativni zadatak: čišćenje i brisanje". Isto takav senzibilitet nosio je u sebi Micić: htio je da briše baš sve, da se svijet vrati u preistorijsko stanje totalnog, „golog čoveka".

Konstantinović o Miciću više govori kao o ideologu nego kao pjesniku: „Rečenica neće doći nikada do svoga stvarnog zaumlja: prevashodni ideolog, on je, kao pesnik, pre svega propagandist svojih sopstvenih ideja... Micić se ovoj tragediji nije otvorio, jer je odbijao i najmanju mogućnu pomisao: da je sav taj njegov juriš na Evropu, sa komitskom bombom u ruci, u opancima, i sa šajkačom na glavi, pokušaj juriša protiv istorije, i da je zbog toga to jedna strašna *komedija,* i onda kad se završava najtežim slomom duha."

Na neopreznu primjedbu jednog književnog kritičara da Miciću nema mjesta u književnoj istoriji Konstantinović reaguje sviješću i strahom od barbarogenijskog duha koji je vječna, fatalna konstanta: „... barbarogenijstvo, koji je duh prošlosti prisutan u sadašnjosti, jedna mogućnost koja ne prestaje da traži pesničke glave".

Zbog toga ima mjesta Miciću u književnoj istoriji, i te kako.

Branko Ve Poljanski je bio rođeni brat ideologa zenitizma, Ljubomira Micića. Imali su iste roditelje; i duhovne, takođe. Konstantinović

u Poljanskom pronalazi „pesnika avangardističkog pozvanja": „istovremeno *dozivač nereda,* anarhist, zaljubljen u paradokse, u vanlogičnost, ali i onaj koji je voleo *crno* ili *belo* gusala, *guslarski dogmatizam,* i avangardist i nepreboljeni patrijarhalac..."

Zaista, Poljanski je bio paradoksalna ličnost! U njemu se izrazio i duh „guslarskog dogmatizma", jedan antikulturni šematizam koji progoni svaku razliku, svako „odstupanje" od patrijarhalne norme, svaku nijansu. „To je uvek ista *čežnja za snagom jednostavnosti* (ili za „jednostavnom", pojednostavljujućom snagom) patrijarhalno-plemenskog, i plemensko-herojskog, hajdučkog kategoričkog imperativa, apsolutnog Da i isto tako apsolutnog Ne, između kojih nema nikakvog pretakanja, nikakvog dosluha, ni najmanje mogućnosti za kolebanje", piše Konstantinović o Poljanskom, misleći pri tom na jedan kastratski način mišljenja koji je čist plemenski kalup što različito baca u otpatke — po zakonu identičnosti serija. Tako se koči *„zenitno-hajdučko crno-belo, Da — Ne ostvarenje,* usred sveta čije vrhunsko načelo je, međutim, upravo krajnje suprotno: *načelo nijanse, istaknute protiv elementarnosti".*

Toga hajdučkog načina mišljenja nismo se, naravno, i na žalost, ni do danas oslobodili. „Da" ili „Ne", ostalih odgovora nema.

„Tu ima blefa, lakoće i površnosti, izveštačenosti, lažnog cinizma, ali i istinskog nadahnuća: Branko Ve Poljanski jeste pesnik", kaže Konstantinović. „Neskroman sam, i svima, koji misle da grešim, šaljem moje najiskrenije preziranje", poručiće Poljanski svojim protivnicima svoju „Da — Ne" šifru. Svuda prevlast šematskog, manihejskog mišljenja, nerazumijevanje suština koje su uvijek u središtu, izvan granice „Da — Ne" kraljevstva.

„Poljanski je sanjao da bude hajduk, a ne pesnik!" Zazivao je kubure i osvetu nad Evropom, mrzio je demokratski pluralizam i načelo nijanse iznad svega. Potonuo je, popila ga je zemlja, potrošilo vrijeme kao što troši sve slabije materijale: „Nema ga u čitankama, nema ga u spomenarima, nema u razgovorima, nema na književnom vašaru taština, nema možda čak ni u izvesnosti da je zaista mrtav", piše Konstantinović o pjesniku dima iz kubure.

Ima Risto Ratković stih koji, vjerovatno dublje od ostalih, pokazuje totalni rascijep ovog pjesnika i jezika. U pjesmi *Luminal* Ratković kaže:

Čim progovorim
izdam se.

Ratković je bio za načelo nestvaranja, antiestetična priroda tragično svjesna neizrazivosti svih snaga i bogatstava života, bez obzira na mjeru pjesničkog talenta. „Nosio je u sebi velikog pesnika", piše o njemu Konstantinović, „a iza sebe ne samo što nije ostavio remek-dela već jedino stranice ispisane aljkavo, nejednake snage, stilom koji, često, nema nikakve ujednačenosti pa čak ponekad ni nekog stvarnijeg opravdanja". Tako se, kao crni magijski pauk, Ratković ljuljao između banalnosti i „zaumlja", vazda nekako prepolovljen, raspet između tih graničnih područja svijeta. „Između reči i Rista Ratkovića nikada nije došlo do izmirenja", piše Konstantinović. Bježao je od poezije i njenog terora, od

oblika, pod okrilje živog života, kao što skvašeni, ugroženi pilići bježe pod toplotu majke — kvočke. On je, čak, prezirao umjetnost, tu sjenku stvari, njenu nemoć da izrazi mnogostrukost života koji joj je uvijek pretpostavljao kao vrhovnu svetinju. „Sve što se o životu kazuje, sve te bezbrojne pesničke i filosofske budalaštine, za one koji se rastanu sa njim, nisu drugo no kao za žednog naslikana voda", napisaće Ratković svoju nevjericu u privide.

Risto Ratković je znao da život bježi iz riječi, da ih on mnogostruko prerasta i prevazilazi u svim dimenzijama. Ta spoznaja pomogla mu je da trajno prezre kulturu, da omalovaži umjetnost kao nešto himerično, izlišno, kao „naslikanu vodu". „Ima u njegovome duhu", kaže Konstantinović, „od samih početaka do kraja, uvek nekog zazora od kulture, od filosofije, od književnosti, punog razočaranosti i ogorčenja zato što *kultura nije život* već samo jedno sredstvo njegovo... Patnja je plamen koji kao da spaljuje biće kulture, to isto biće koje doziva. Ona je dozivanje kulture, ali isključivo na putu ovoga njenog poricanja."

Sve je bilo spremno da Ratkovića obeshrabri i pobijedi: i sitničava, neinteresantna suština života, i siromaštvo, i patnja kojom je bio obilato obdaren kao nagradom što se usudio da prekoračuje granice i ušao u iracionalno, vanlogično. Nosio je u sebi čežnju za dodirom, i veliku glad za dobrotom. Ta njegova glad ostala je neutažena, i on više nije, kao na početku života, naivno pružao ruke za njom, odsutnom. Željan riječi, on se plašio njihove nedovoljnosti i nemoći. Stoga je panično zazirao od njih, kao što je, prirodno, zazirao od kulture. Progutao je neku veliku riječ, i ona mu je zastala u grlu. Čitavog života ga je gušila, neizgovorena, spremna da se rodi. Nije Ratković vladao jezikom života, nego jezikom zaumlja. Znao je neki agonični jezik kojim je pisao slučaj: diktirao mu je haos, „pripitomljeni haos".

Do kraja života nije se on pomirio sa „Ristom Ratkovićem", ni s nemoći riječi da izrazi ogromnu sveobuhvatnost života u posljednjem magnovenju nestajanja.

Radomir Konstantinović je obavio jedan značajan posao: vrednovao je neke kulturne pojave, neistražene, a čija talasanja dopiru i do naših dana, u ovom ili onom obliku. Osvijetlio je, kako se to konvencionalno kaže, neke zanimljive ličnosti, manje ili više nerealizovane, u srpskoj kulturi s početka vijeka. Taj posao Konstantinović je, bez sumnje, obavio sa strašću, talentom i odgovornošću.

Ichak Adizes

SAMOUPRAVLJANJE KAO DRUŠTVENI CILJ I ORGANIZACIJSKI PROCES*

Ovaj članak se bavi definicijom samoupravljanja sa organizacionog gledišta, razmatra barijere protiv njegovog adekvatnog primenjivanja i nudi predloge za njegovo sprovođenje u različitim sistemima u svetu. Razume se, samoupravljanje kakvo postoji u Jugoslaviji, to jest kao osnovni produkcioni odnos, na bazi društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju, jeste do sad najrazvijeniji oblik koji nam je poznat, pa se u ovim razmatranjima imaju u vidu i njegova iskustva.

CILJEVI SAMOUPRAVLJANJA

Čitajući i analizirajući literaturu o samoupravljanju, njegovi osnovni ciljevi bi se mogli definisati na sledeći način:

1) oslobođenje rada od svih oblika hijerarhije;

2) dezalijenacija radnika od tehnokratije;

3) nagrada svakome prema doprinosu;

4) kontrola proletarijata nad sredstvima za proizvodnju i svim uslovima rada i

5) negacija birokratsko-etatističke strukture.

Ako se složimo da su to bitni ciljevi samoupravljanja, treba se upitati da li organizaciona struktura postavljena na tim ciljevima zaista i dovodi do njihovog ostvarenja. Razume se, da bi se došlo do adekvatnih zaključaka, ne može se analizirati samo struktura preduzeća bez svestranije analize i uvida u širi ambijent, to jest u uslove u kojima ono radi.

* Dr Ichak Adizes, profesor Kalifornijskog univerziteta, bio je jedan od učesnika na I međunarodnoj konferenciji o samoupravljanju i participaciji, koja je sredinom decembra 1972. godine održana u Dubrovniku. Za vreme boravka u našoj zemlji prof. Adizes je posetio našu redakciju i ponudio ovaj tekst, koji redakcija objavljuje u želji da čitaocima prezentira shvatanja jednog stranog autora koji se više godina bavi problemima samoupravljanja.

ORGANIZACIONA STRUKTURA

Pretpostavimo situaciju da samoupravljanje postoji potpuno i idealno. Kako bi to izgledalo? U tom slučaju bi svaki član preduzeća, a i društva, imao zadatak koji on priznaje i svesno prima na sebe da ga sprovodi. Imao bi, dakle, mogućnost da, sprovodeći taj zadatak, utiče na ciljeve za koje je potrebno sprovesti taj zadatak i bio bi nagrađen prema učinku i ličnom doprinosu zajednici rada i društvenoj zajednici u celini. U takvoj idealnoj situaciji čovek bi bio oslobođen hijerarhije pošto bi se mogao prihvatiti ili ne prihvatiti zadatka, mogao bi uticati na cilj za koji se taj zadatak sprovodi, a i nagrađivan bi bio samo od rada, to jest od svog zadatka i prema učinku svog rada. On bi bio oslobođen i od negativnog uticaja tehnologije pošto bi bio njen kontrolor, a ne njen zarobljenik.

U takvoj situaciji optimalnog samoupravljanja prva tri navedena cilja — oslobođenje od hijerarhije, likvidiranje otuđenja od tehnologije i nagrada prema ličnom doprinosu — bila bi postignuta. Ciljeve pod 4 i 5, to jest kontrolu proletarijata nad sredstvima za proizvodnju i uslovima rada i negaciju birokratsko-etatističke strukture, ja razumem kao sredstvo da se postignu prva tri cilja. Jer, ako proletarijat ne bi imao moć nad resursima proizvodnje i kad bi bilo birokratizma i elitizma, čovek ne bi ni mogao biti oslobođen ni hijerarhije ni alijenacije od tehnologije. Prema tome, treba se upitati koja sistemska struktura omogućava prva tri cilja.

INTEGRACIJA SUPSISTEMA

U samoupravljanju se ravnoteža traži između tri supsistema: (1) supsistema donošenja odluka, to jest autoriteta i moći, (2) supsistema tehnologije zadataka i (3) supsistema nagrada. Da bi se samoupravljanje primenjivalo kao što se očekuje u jednom idealnom stanju, trebalo bi da takva ravnoteža postoji i na mikro i na makronivou.

(1) *Supsistem donošenja odluka.* Autoritet i moć za donošenje odluka treba da budu demokratski podeljeni između članova organizacije i društva tako da se negira monopolizacija tog autoriteta ili vlasti u bilo kakvoj elitističkoj grupi. Takva monopolizacija postoji u alternativnim sistemima. U kapitalizmu u industrijskim organizacijama legalne prerogative za donošenje odluka su koncentrisane u rukama onih koji su uložili kapital, pa otuda radnici, to jest rad nema nikakvu reprezentaciju na menadžerskim nivoima preduzeća. U birokratskom i tehnokratskom sistemu menadžerske prerogative za donošenje odluka su u rukama onih koji raspolažu informacijama i profesionalnom moći da manipuliraju njima, pa time manipuliraju i društvom i organizacijom i donose odluke koje su u njihovom interesu. U državnim sistemima centralizma monopolizam donošenja odluka je u rukama jedne ekskluzivne partije koja tvrdi da je njen monopol tobože izraz razumevanja svih društvenih interesa. Samoupravljanje negira takve elitističke tendencije.

(2) *Supsistem tehnologije zadataka.* U hijerarhijskim sistemima sovjetskog tipa ili tipa američkih korporacija, što se čovek više uzdiže na lestvicama organizacije, veća mu je i dužnost i veći mu je zadatak. Od predsednika jedne američke korporacije, na primer, ili od sekretara neke veće partijske organizacije u Rusiji očekuje se da budu odgovorni za najveći zadatak koji postoji, a to je opstanak sistema za koji su oni i najodgovorniji.

U samoupravljanju se takva hijerarhijska distribucija zadataka ukida. Od čitave zajednice se očekuje da bude odgovorna i da se primi te odgovornosti za opstanak sistema. Direktor, vođa ili ostali administratori imaju ograničene zadatke, pa stoga i ograničene moći i autoritet. Zato se u hijerarhijskim organizacijama i događa da, što je odluka važnija, to je i veće penjanje po organizacijskim lestvicama, to jest do sve manjeg broja ljudi koji će doneti tu odluku. U samoupravljanju se događa obrnuto: što je odluka važnija, to se od ljudi i na što nižim lestvicama organizacije očekuje i traži da donesu takvu odluku, sve do stanja u kome čitava zajednica saodlučuje.

(3) *Supsistem nagrada.* Nejednaku podelu nagrada — koja postoji u alternativnim sistemima kao imperfektna strana tržišta ili kao birokratski centralizam, gde razni inputi dobijaju više nego što ostali inputi misle da oni doprinose — treba negirati. Drugim rečima, samoupravljanje želi da izbriše inkonzistenciju u nagradama prema učinku i doprinosu društvenim ciljevima, kao što razni inputi to i priznaju. To se može postići, razume se, samo kroz jedan objektivan, to jest tržišni mehanizam.

Ciljevi samoupravljanja pretpostavljaju da svaki član zajednice:

1) daje realne doprinose time što sprovodi zadatke koji dovode do ostvarenja višestrukih socio-političkih i ekonomskih ciljeva;

2) ima autoritet, moć i vlast da participira u donošenju odluka o ciljevima i zadacima koje će on i ostali da sprovedu i

3) bude nagrađen prema vrednosti doprinosa, odnosno prema rezultatima rada.

Ciljevi samoupravljanja su, u krajnjoj liniji, da supsistemi autoriteta, zadataka i nagrada budu isti, to jest da autoritet i moć proizlaze iz zadatka (takozvani profesionalni autoritet), a isto tako i većina nagrada da potiče od sprovođenja zadatka, to jest da je uslovljena njegovom suštinom.

SAMOUPRAVLJANJE KAO PROCES

Da bi se cilj postigao, traži se od samoupravljanja da kao sistem bude i proces postizanja tog cilja.

Sada se treba upitati: šta omogućava proces samoupravljanja da bi ono postiglo svoj cilj?

Proces participacije je i proces školovanja. Članovi organizacije se na sopstvenom iskustvu uče kako da unaprede sistem kojim upravljaju. Prema tome, proces samoupravljanja mora biti i proces pozitivnog ško-

lovanja. Da bi se napredovalo prema cilju, pretpostavlja se da postoji pozitivno učenje, to jest da od participacije svaki član dobija i jaču motivaciju da participira više u budućnosti i da upravlja bolje.

Ali, može biti i drukčije — da članovi kolektiva steknu negativna iskustva i da ne streme više prema osnovnom cilju participacije, nego da beže od nje pošto im participacija nije dala ono što su od nje očekivali. U tom slučaju nema participacije, a slični ciljevi ostvaruju se putem centralizovanog birokratskog planiranja. U takvim odnosima čovek ne participira, od njega se ništa i ne očekuje, ali zato on i nije nagrađen prema učinku, nego prema onome koliko mu država dodeljuje. Tada on, znači, sprovodi zadatke u čijem definisanju i kontroli sprovođenja ne učestvuje, to jest nema nikakve moći. Ali, i jedno i drugo, i odsustvo participacije i odsustvo moći, daju mu privid slobode i stabilnosti. U optimalnom samoupravljanju čovek je slobodan pošto je sam sebi gazda. Stabilnost je funkcija njegovih potreba. U uslovima birokratskog centralizma on je prividno slobodan pošto je samo slobodan da misli, ali ne i da dela u skladu sa svojim mislima jer on nema alternativa u izboru svoje slobode.

Pitanje je sada: kuda će se ići? Po mom mišljenju, to će zavisiti od toga da li će iskustvo participacije i procesa samoupravljanja u celini biti pozitivno ili negativno. Ako je pozitivno, čovek će tražiti, pa i izvojevati, više sloboda, više participacije, više odgovornosti, pa i veće nagrade. Ako je participacija sa negativnim iskustvom, bežaće se od nje i ići u „spokojstvo“ benevolentnog lidera.

Od čega zavisi da li će iskustvo participacije biti pozitivno? To zavisi od relativne ravnoteže između tri navedena supsistema. Ako član zajednice ima znatan zadatak, a u realnosti ima malo moći da ga izvrši ili se ne identifikuje sa zadatkom pošto nije imao realnu moć u programiranju cilja tog zadatka, pa čak i kad izvrši zadatak, a njegova relativna nagrada u srazmeri prema onome koliko drugi dobijaju bude manja, znači da će mu iskustvo participacije biti negativno. Međutim, ako bi čovek sproveo zadatak, imao moći da utiče na ciljeve tog zadatka i dobio relativnu nagradu koju očekuje, on bi se angažovao da više participira i da se primi većih zadataka u budućnosti.

Po mom mišljenju, postoje opasnosti od negativnog iskustva sa participacijom, sa samoupravljanjem, što može voditi nazad — prema centralizmu i birokratizmu. Moja istraživanja obavljena još 1967. godine ukazuju na takvu opasnost u određenim okolnostima.[1] Koje su to vitalne teškoće? Koji su uzroci neravnoteže između ta tri supsistema?

NEKE BARIJERE U PROCESU SAMOUPRAVLJANJA

(1) *Supsistem donošenja odluka.* Podela moći i autoriteta između organa samoupravljanja i rukovođenja nije do kraja jasna i dobro postavljena. Ta teškoća potiče od nekoliko izvora.

[1] Ichak Adizes, *Industrial Democracy Yugoslav Style,* New York, Free Press, 1971.

Prvi izvor je u tome što je teorija samoupravljanja, to jest kako da izabrani organi radnika upravljaju i kontrolišu rukovodioce, vrlo slabo razvijena. Veoma je malo poznato o ovom procesu na mikronivou, iako o tome postoje brojna iskustva, pogotovo jugoslovenska. Ne zaboravimo da su svi ostali poznati sistemi linearni i da kontrola dolazi odozgo. U samoupravljanju se hoće da upravljanje i kontrola dolaze odozdo. U svakom slučaju, celovita teorijska osnova kako to treba sprovoditi ne postoji. Ima, istina, izvesnih legalnih ideoloških zahteva, ali je ipak mnogo toga prepušteno ljudima da se sami snađu. Razume se, takva teorija se ne izmišlja isključivo iz glave, nego se otkriva u praksi.

Međutim, teorija rukovođenja, to jest kako da rukovodioci rukovode radnicima, vrlo je razvijena i na Zapadu i na Istoku. Tu ima mnogo principa, kao „span of control", princip delegiranja, motiviranja i kontrole. Ipak, i ideološki i društveno očekuje se da takvi principi rukovođenja u samoupravljanju izumru ili oslabe, da se sasvim izmene. S druge strane, teorija upravljanja u okviru samoupravljanja se slabo razvija, tako da ono što ne znamo ne razvijamo, a ono što se zna ne dopuštamo. U takvoj situaciji ni podela autoriteta i moći ne može biti dovoljno jasna.

Drugi izvor nejasnosti u pogledu podele moći i autoriteta u preduzeću može biti sama organizaciona struktura, koja je zakonski vrlo raznovrsno utvrđena. Da bi se, na primer, došlo do odluke o tome kako će se preduzeće razvijati, najčešće treba da se saglase sledeći funkcioneri: direktor, predsednik radničkog saveta, predsednik sindikata i sekretar partijske organizacije u preduzeću. Dovoljno je da se samo jedan od njih snažnije suprotstavi, pa da se zaustavi i blokira akcija ili odluka za relativno duže vreme. Direktor mora uspostaviti jedinstvo ili kompromis, inače ne može da radi. To, samo po sebi, ne mora biti loše. Problem je, međutim, u tome što se sastav te rukovodeće grupe menja gotovo svake godine, a direktorima je, i po opštim i po internim propisima, zabranjeno da se mešaju u to ko će biti izabran na mesto funkcionera koji odlazi. Tako može da se desi da jedne godine rukovodeća grupa nikako ne može da se složi o nekom stavu. U međuvremenu preduzeće može finansijski i da propada iako je stepen participacije visok. Takva participacija je, razume se, obeshrabrujuća.

Treći izvor neizvesnosti u podeli moći u preduzeću može da proističe iz uloge partije i sindikata i ostalih društvenih organizacija. Teorijski i nominalno govori se o ulozi partije kao o moralno, idejno i društveno odgovornoj snazi koja se ne meša u operativno rukovođenje. Ako se taj princip zaista i ostvaruje, partija postaje ne mali faktor participacije. Ali, u mnogim slučajevima, a najviše u poslednje vreme, od uticajne grupe postaje moćna grupa koja ima svoju moć u preduzećima, a to utiče na mogućnost i moć participacije i onih koji su u partiji i onih koji su van nje. Prema tome, supsistem autoriteta i moći u preduzeću, po mom mišljenju, nije sasvim doveden do kraja, previše je opterećen čak i veštačkim protivrečnostima između organa samoupravljanja i organa rukovođenja.

(2) *Supsistem zadataka.* Da bi se ljudi prihvatili zadataka, mobilisali se za njih i uvideli ciljeve kuda ti zadaci vode, trebalo bi da ti zadaci budu malo dugoročniji, da se ne menjaju sasvim nepredviđeno, pa, prema tome, da ne dolazi do zamagljivanja ko šta treba da radi i čemu da doprinosi. Kad god se kombinacija zadataka menja bez mogućnosti planiranja i predviđanja, muti se voda, a u toj mutnoj vodi neko hvata veće, a neko manje ribe.

Po mom mišljenju, dva su izvoda nekonzistencije zadataka:

a) Nestabilnost ambijenta. Veoma mnogo promena i novih zakona koji se svakih nekoliko meseci sruče na preduzeće dovodi do nestabilnosti, menjanja pravca zadataka i odgovornosti, do toga da se često ne zna ko je kome i za šta odgovoran, o čemu se i kako odlučivalo u prošlosti i kakve su konsekvence takvog odlučivanja.

b) Očekuje se primenjivanje sistema samoupravljanja bez obzira na to sa kakvom tehnologijom preduzeće radi. Međutim, ima dosta empirijskih studija koje pokazuju da razne tehnologije traže i razne sisteme odlučivanja. A u balansiranju supsistema odlučivanja sa supsistemom tehnologije često se ignoriše ta razlika.

(3) *Supsistem nagrada.* U organizacionoj teoriji razlikuju se dva vida nagrada: (a) extrinsic nagrada i (b) intrinsic nagrada.

(a) *Extrinsic nagrade* su one nagrade koje čovek može realizovati samo izvan preduzeća, odnosno na tržištu i u društvu uopšte. Radnik, na primer, svojim ličnim dohotkom može da kupi što god želi, to je vid nagrade za rad. Drugim rečima, extrinsic nagrada je oblik ispoljavanja čovekovog društvenog statusa i ugleda koji on ostvaruje na bazi svog rada u preduzeću. To je, u stvari, društveno priznanje putem tržišta čovekovog ličnog rada.

(b) *Intrinsic nagrade* su one nagrade koje čovek dobija za vreme rada i od samog rada, kao što su: samorealizacija, moralno i profesionalno uzdizanje, priznanje u radu, psihološka i ekonomska sigurnost, osnova sa koje može da se bori za još veći prosperitet itd.

Kad govorim o integraciji tri supsistema, mislim na člana organizacije koji može da utiče na izbor zadataka time što ima mogućnost da bira i participira. Od toga proističe njegova intrinsic nagrada, da li može da se uzdiže i bori i da li je nadmoćan, a ne potčinjen svom zadatku. Njegova extrinsic nagrada zavisi od rezultata rada, odnosno od realizacije tog zadatka, ali ostvarenog putem tržišta.

Problem je u tome što ni supsistem nagrada nije u postojećoj situaciji sasvim čista stvar. Preduzeća su niz godina bila oporezivana prema proizvodnim sredstvima kojima su raspolagala. Prema tome, oni koji nisu imali velika proizvodna sredstva (trgovina, banke, osiguravajuća društva itd.) imali su više neto dohotka nego industrija iako nisu nužno davali veći doprinos društvu. Isti ili sličan nepovoljan efekat daje i oporezivanje ličnih dohodaka, koje, uglavnom, više pogađa preduzeća koja se baziraju na intenzivnijem zapošljavanju. Sem toga, tržišni mehanizam je još nedovoljno razvijen, pa su preduzeća poluprivrednog karaktera nekako zaštićenija od tržišta i konjunkture i zarađuju više nego čisto proizvodna preduzeća. Zbog sistema raspodele dohotka u pre-

duzećima lako se može desiti da u takvoj situaciji, na primer, u jednoj banci niže kvalifikovana sekretarica može imati lični dohodak znatno veći nego visokokvalifikovani inženjer u drugom preduzeću. Kada bi to bilo zbog razlike u objektivnom doprinosu društvu, to bi se moglo i prihvatiti. Ali, zbog toga što je tržišni mehanizam nerazvijen i što se gomilaju zarade od monopolizma ili od nekih vremenskih prilika, i dolazi do anomalija u raspodeli extrinsic nagrada.

Ima anomalija i u intrinsic nagradama. Uzmimo, na primer, položaj rukovodilaca u preduzeću. Od njih se očekuje da preduzeće uspešno posluje. To znači da se od njih očekuje da se zauzmu, da predlažu kvalitetne planove rada koji u tržišnim uslovima uvek znače i rizik. Zašto da oni to rade kad extrinsic nagrade nisu u mnogim slučajevima toliko različite od ostalih članova organizacije da se vredi prihvatiti takve i tolike odgovornosti? Prema tome, intrinsic nagrade moraju biti vrlo stimulativne da bi motivisale rukovodioce, a meni se čini da su one veoma niske u sadašnjim uslovima.

Postoji i izvesna kampanja protiv tehnostrukture, pa stoga i unutrašnji položaj pojedinih rukovodilaca u privredi nije naročito zavidan, a u donošenju odluka oni imaju i mnogo prepreka od organa samoupravljanja i društveno-političkih zajednica, koji su često spremni da kritikuju, ali bez prihvatanja odgovornosti za pojedine odluke. U situaciji takve nestabilnosti donošenje odluka je teško, rizik je znatan, a priznanje u mnogim slučajevima veoma nisko. Da se izdrži takva situacija, treba biti i odličan političar i imati jake nerve, jer treba izdržati mnoge i spoljne i unutrašnje pritiske. Nije ni čudo tada što jedna anketa pokazuje da mladi i visokokvalifikovani ljudi neće da budu direktori preduzeća.[2] Kad nema visokokvalifikovanih rukovodilaca, kad ima nisko motivisanih direktora ili visoko frustriranih šefova, ni radnik ne dobija veću sigurnost u radu i njegova participacija ne može biti potentna. A da bi bila potentna, rukovodilac treba da je prima, a da bi je primio, on treba da bude što je moguće optimalnije nagrađen jer princip niskih intrinsic nagrada nužno dovodi do malog efekta celog sistema.

Kad radnik ima moć i inicijativu da potpuno participira i kad ima autoritet u odlučivanju, ali samo u okviru zakona, njemu je i tada teško da zna o čemu odlučuje pošto je planiranje rada vrlo teško uskladiti sa čestim neizvesnostima koje država unosi svojim stalnim promenama zakona i regulisanjem tih zakona. Kad radnik i to prebrodi, kada se on ipak zalaže i participira, tada dođu rezultati rada koji u poređenju sa drugim radnicima, (istog radnog staža i znanja u drugim fabrikama) nisu uvek odgovarajući, odnosno on vidi da, ma koliko participirao, korelacija participacije i rezultata rada nije uvek povoljna. U tom slučaju on može i negativno gledati na proces samoupravljanja. On traži drugi izlaz, gubi nadu, poverenje u samoupravljanje, a u mnogim slučajevima to vodi i u protivnički i neprijateljski stav prema rukovodiocima koji su prva i najbliža grupa koja može da služi kao „crna ovca". Takvim stavom još

[2] Reč je o anketi o kojoj je pisala „Politika" u broju od 20. decembra 1972. godine.

više se ruši harmonizacija navedena tri supsistema jer to ruši supsistem nagrada, autoriteta i moći, što dovodi do još gorih rezultata.

Izlaz iz takve stihijnosti i nezadovoljstva može biti u vraćanju birokratskom centralizmu, gde se moć koncentriše, gde se radniku daje sigurnost putem niske fiksne plate, oduzima mu se realno pravo odlučivanja o njegovom radu i nagradi, ili, pak, u zadržavanju oblika pseudoparticipacije koja takođe ne dovodi do povoljnih rezultata. Druga mogućnost je da se traže bolji putevi u samoupravljanju, a to se može postići putem veće harmonizacije navedena tri supsistema.

Velika reproduktivna preduzeća, koja su postala snažna jezgra moći kapitala, rezultat su procesa integracije koji su i partija i država u Jugoslaviji podsticale u prošlosti kao veliku šansu za najmodernije primenjivanje samoupravljanja. Ti ogromni konglomerati su, možda, rezultat toga što rascepkan društveni kapital nije bio dovoljno mobilan, pa oni koji nisu imali kapitala da bi opstali morali su se integrisati sa onima koji su ga imali (na primer, sa trgovinskim preduzećima). Sporedniji razlog integracije može biti i u tome što pojedini rukovodioci, naročito u uslovima povećanih i unutrašnjih i spoljnih pritisaka, mogu mnogo više da izdrže i da odolevaju, pa je i normalno da će se oko njih okupiti više preduzeća nego oko slabijih direktora.

Ali, ako su tehnološko-ekonomski konglomerati (takozvana tehnostruktura) problem, rešenje je u specifičnom uređivanju samoupravnih odnosa u integracijama, i to na ekonomski racionalan način, a ne u nekom generalnom detroniziranju rukovodilaca. Sem toga, treba stvoriti i povoljniju atmosferu za kooperaciju, međusobno pomaganje i razumevanje među manjim fabrikama, što u formalnom i organizacijskom smislu ne treba uvek da vodi i do integrisane korporacije. Isto tako, potrebno je više stabilnosti u odnosima između rukovodilaca i radnika, tako da bi bilo više onih pravih rukovodilaca koji bi se prihvatili rukovođenja fabrikama, a time i smanjivale mogućnosti sukoba u koncentrisanim i integrisanim preduzećima.

Da bi se poboljšao sistem zadataka, trebalo bi videti kako da se smanje hronične promene u zakonodavstvu. Što su veće i češće promene u uslovima poslovanja, radnicima je teže da participiraju i da vide rezultate svoje participacije.

Sistem nagrada je najkompleksniji. Dokle god se ne priznaje *mobilnost* minulog rada koja će omogućavati da čovek ulaže svoj rad, ali i da uživa od tog rada u budućnosti, opšti ekonomski rezultati biće bitno smanjeni. To znači da režim minulog rada u isto vreme treba da omogućava preduzećima i pluralne izvore likvidnosti i finansijskih resursa jer samo u tom slučaju se može obezbediti konzistentna nagrada prema stvarnim rezultatima rada. Da bi nagrade bile konzistentne, treba imati tržišni mehanizam sa mnogo većom stabilnošću jer se samo na taj način može suzbijati ogromno bogaćenje jednih, a osiromašenje drugih preduzeća.

Da bi tržišni mehanizam mogao da se razvije, mora se imati i tržište kapitala i tržište radne snage. Ni kapital ni radna snaga nisu sasvim mobilni u postojećoj situaciji jer minuli rad ostaje „zarobljen“ u preduzećima čak i onda kada su ona nerentabilna.

Prema tome, mislim da je, možda, neracionalnost kapitala zbog nemobilnosti minulog rada jedan od uzroka i nemobilnosti radne snage koja i dovodi do višeg stepena nezaposlenosti.

Ima, dakle, dilema i u samoupravljanju. Put koji vodi ostvarenju i primenjivanju samoupravljanja jeste put tržišne ekonomije, a i priznavanja rukovodiocima i radnicima adekvatne nagrade za rezultate rada, za njihov rad i međusobnu kooperaciju, ali ostavljajući moć i vlast kontrole nad preduzećima samim radnicima. Dalje, suzbijanje tehnokratije i birokratije ne putem suspendovanja tehnostrukture i menadžera, nego putem negiranja državnih uslova privređivanja i podržavljenih centara otuđene ekonomske i finansijske moći.

Cilj samoupravljanja se može postići samo kroz pozitivnu afirmaciju participacije, a to se ostvaruje, između ostalog, i pozitivnim zauzimanjem rukovodilaca. Krajnje je vreme omogućiti kooperaciju i tržišnu ekonomiju u najširim razmerama, sa neophodnim elementima društvenog usmeravanja i samoupravnog sporazumevanja među preduzećima.

Previše se očekuje od zakonskog i pravnog pristupa samoupravljanju. Ako zakon traži da čovek participira i da bude demokratski orijentisan, očekuje se da će tako i biti. Zakon može zabranjivati, ali putem njega se teško može čovek motivisati. Participacija proističe od ubeđenosti u njene prednosti. Da bi se do toga došlo, treba videti kako da se stvori mogućnost da sistem nagrađuje participaciju i ekonomski (extrinsic) i moralno (intrinsic). Zakonski pristup može donekle da zamagljuje i da vodi stranputici pošto ukorenjuje mišljenje da zakon automatski rešava problem participacije samim tim što na njoj insistira. Nedovoljno se radi i na izradi jednog celovitog sistema motivacije. Kada se pokaže da zakonom nije postignuto ono što se očekivalo, tada se obično traže novi zakoni i dolazi se do još većih teškoća koje ciljeve i rezultate samoupravljanja smanjuju i usporavaju umesto da ih stalno unapređuju.

Prikazi

Miroslav Krleža: 99 varijacija

(„Duga", Beograd, 1972, strana 276)

Miroslav Krleža predao je nedavno javnosti novu knjigu eseja i zapisa. U izboru Mate Lončara, pod skromnim naslovom *99 varijacija*, objedinjeni su oni Krležini radovi čiji je nastanak tesno povezan sa nastankom *Enciklopedije Jugoslavije*. Krležini prilozi *Enciklopediji* i zabeleške koje je on, u svojstvu glavnog urednika, tokom dvadeset godina pisao na marginama članaka drugih autora — kudeći, hvaleći, sugerišući, odobravajući, sabrani su ovde u knjigu, nastalu nekako uz put, derivativno, kao komentar glavnog teksta. Ipak, taj propratni komentar, zaslugom invencije i mudrosti Krležine, živi već sopstvenim životom, nezavisno od povoda kojim je nastao.

Nije slučajno da se Krleža prihvatio velikog enciklopedijskog poduhvata. Kao što u predgovoru za *99 varijacija* napominje Mate Lončar, Krleža je još na stranicama časopisa „Danas" sistematski obradio nekoliko desetina pojmova i ličnosti sa raznih područja. Širini njegovog znanja, ogromnoj erudiciji, koja se ogledala i van granica esejistike, u čisto književnim tvorevinama, enciklopedijska struktura bila je pogodan medij izraza.

Krleža je, zato, u ovoj knjizi na svom terenu. Varirajući teme socijalizma, nacionalizma, istoriografije, palanaštva, mitova, tradicije, umetničke slobode, tendencije i svrhe umetnosti — teme koje su u središtu celokupnog njegovog esejističkog dela — Krleža svesno varira i samog sebe, da bi na novim primerima, novom istorijskom materijalu, proverio, preocenio, dokazao i povećao vrednost već zauzetih stanovišta. Ove varijacije dokaz su stalnog nemira čoveka koji uviđa duhovnu bedu epohe i pokušava da, njoj nasuprot, istakne mogućnost autentične kulturne svesti.

Krležine marginalije iz *99 varijacija* mogu se podeliti na dve skupine: kulturno-istorijsku i estetsko-umetničku. U kulturno-istorijskom delu, koji obuhvata poglavlja *Prolegomena za Enciklopediju Jugoslavije* i *Iz hrvatske kulturne historije*, dominantna je tema obračun s „preživjelostima" *(sopravvivenze)*, konstantama reakcionarnog u našem duhovnom prostoru. Ne obračunava se to teoretik, već prvorazredni polemičar, hitrog mišljenja i britke reči. Iako ogromnog znanja, Krleža ne polaže mnogo na suhu znanstvenost. On svemu utiskuje lični *signum*, originalan i neponovljiv.

Sledeći *credo* — biti svoj, Krleža u ovom delu *Varijacija* superiorno demonstrira prednosti antidogmatske marksističke pozicije, žive, oslobođene misli, koja uspeva da izađe na kraj sa preživelim metafizičkim formulama (vidovdanskim, kosovskim, porfirogenetskim, državotvornim, kajmakčalanskim, rasno-dinarskim, zapadnjačkim, mediteranskim, panonskim, samohrvatskim, državnopravnim, slatkopravoslavnim, latinskim, grčkim, alpinskim itd., itd.). Mozaikna struktura knjige, nametnuta prirodom enciklopedijskog rada, samo je doprinela da se bolje sagleda fenomen duhovne fosilizacije, fenomen zakrečavanja intelektualnog života krhotinama prevaziđene svesti.

U *Prolegomeni za Enciklopediju Jugoslavije,* prvom, po redosledu i značaju, tekstu ove knjige, koji je

zapravo referat održan na plenarnom zasedanju svih redakcija *Enciklopedije* 1952, dominira tema obračuna s nacionalizmom. Međusobne nacionalne negacije su ta *sopravvivenza* koja, prema Krleži, razorno deluje na južnoslovensku samosvest, od stvaranja malograđanskih shema podele u devetnaestom veku do delirijuma političkog bunila 1941—1945. Teze o dva ili tri sveta, parole o zapadnoevropskoj civilizaciji i o Balkanu kao pojmovima koji se međusobno isključuju, odigrale su fatalnu ulogu u istoriji naših naroda, naročito tokom drugog svetskog rata, dovodeći do uzajamne, ne samo duhovne već i fizičke negacije. U svojim analizama, Krleža upozorava i na vinovnike nacionalnih raskola. Konzervativni ideolozi devetnaestog veka razvijali su tezu da bi ujedinjenje Srba i Hrvata u državnu celinu bilo „protivprirodno“ i „anorgansko“. Te palanačke političke koncepcije koje mrve logičnu celinu kulturne svesti na sve sitnije delove, vodeći dezintegrisanju ili kratkovidom kampanilizmu, prisutne su i danas kod velikog dela konzervativne inteligencije. Razvoj uzajamnih nacionalnih negacija Krleža povezuje i sa uticajem kontrarevolucionarne zapadnoevropske svesti koja je za svoj program imala južnoslovensko razjedinjenje.

Iz istorijske analize, Krleža izvodi zadatak *Enciklopedije:* „Enciklopedija, kao takva, treba da bude negacija ove reakcionarne (palanačke, kampanilističke) tradicije... Enciklopedija treba da trajno ima na umu viziju cjeline i ona treba da promatra čitav reljef našega, kroz vjekove razbijenog torza, na periferijama jakih političkih, ekonomskih, strateških i kulturnih centara, koji su kroz vjekove djelovali na sistematsko razjedinjavanje naše narodne svijesti“ (35).

Za Krležu, obračun sa „preživjelostima“ tipa nacionalne romantike, retoričnog rodoljublja, ulepšanog srednjevekovlja, malograđanskog mentaliteta i kulturnog evrocentrizma, nije sam sebi cilj. U *Prolegomeni,* on je tek oslobađanje tla za najavu jednog novog sistema vrednosti, čija bi istorijska pobeda značila kulturnu pobedu socijalizma nad preovlađujućom svešću građanskog društva. Zato Krleža, uviđajući neophodnost da se politička i socijalna revolucija nastave kulturnom revolucijom, piše: „Ono što je umrlo valja pokopati, a pozitivne vrijednosti, koje su namrla pokoljenja, valja uskrisiti i postaviti za uzor onima koji dolaze. Čitava naša suvremena historija je parafraza fatalnih historijskih iskustava, a političku pobjedu komunističkog pokreta treba pretvoriti u kulturnu pobjedu na polju nauke i umjetnosti. Tome cilju poslužit će naša Enciklopedija svima sredstvima“ (70).

Na počecima antibirokratske inicijative, kada su oči svetske javnosti bile uprte u nas a oružje pretilo duž granica, Krleža je zamišljao *Enciklopediju* kao epohalni čin, sličan, po prevratničkom dejstvu, radu Didroa i D'Alambera pre više od dva veka. Da bi politička pobeda socijalizma dobila i svoj kulturni izraz, bilo je neophodno sabrati, kritički osvetliti i naučno predstaviti celokupnu kulturnu baštinu i savremenu kulturu. Dužnost je *Enciklopedije,* prema Krleži, da prizove kolektivnom pamćenju ono što su stvarala pokoljenja i da osvetli, sa marksističkog stanovišta, njihovo nasleđe. A odatle, od izvršene revizije i analitičko-kritičkog pregleda, valja krenuti dalje, ka oblikovanju programa „koordinirane kulturnopolitičke djelatnosti, kojoj bi bila svrhom izgradnja jedinstvene socijalističke kulture“ (30).

Nije potrebno posebno napominjati koliko su ove Krležine refleksije i danas, posle dvadeset godina, aktuelne. Jer, još preovlađuje stari sistem vrednosti, još traju, kao metafizičke formule, iste one *sopravvivenze* na čije je prisustvo Krleža 1952. upozoravao.

Prvi tekst *Varijacija* povezan je, tematski i sadržajno, s poslednjim: Krležino razračunavanje sa „preživjelostima“ nastavlja se iz *Prolegomene* u zbiru marginalija *Iz hrvatske kulturne istorije* kritikom onih naših istoriografa koji su, ogrnuti akademskom togom, *ex catedra,* tumačili povest krivo, prema vlastitim ideološkim, nacionalnim i religioznim, u suštini klasnim preferencijama, zanemarujući, pri tom, istinu. Njihova — Ćorovićeva, Stojanovićeva, Šišićeva, Smičiklasova, Klaićeva, Baradina, Lukasova — romantička idealizacija

prošlosti „krivotvori događaje i datume, i od kaosa i rasula divljeg, primitivnog, barbarskog, da, upravo kriminalnog stanja stvara svetitelje na političkom i nacionalnom ikonostasu i tako uspavljuje svijest, zarobljujući logiku sažaljenja dostojnim neistinama, oko kojih pali svoj katedarski tamjan kao oko svetinja" (221).

Ova istoriografija, kao što pokazuje Krležina analiza, služi se „naučnim" akrobacijama da bi srednjevekovne nacionalne glavešine prizvala za svedoke u raspramama dvadesetog veka. Prikazivati događaje iz medijevalnog perioda sa idejom nacionalne konstante, kao da je, već tada, postojala makedonska, hrvatska ili srpska nacionalna svest podudarna s današnjom, ili kao da su predstave o državnosti bile iste — to je osnovni metod ove istoriografije. Prema njenom kriterijumu, svako odstupanje od politike koju je loza plemenitih vladara navodno vodila kroz istoriju, ravno je nacionalnoj izdaji. Nasuprot idealizaciji srednjeg veka i „friziranju" istorijskih činjenica, Krleža, naročito u tekstovima *Zetski kralj Bodin*, *Domagoj*, *Balšići* i *Branimir*, podcrtava realno stanje stvari, opterećeno „vučjom problematikom" primitivizma, bede i otimanja.

Drugi, veći deo leksikografskih marginalija iz *99 varijacija*, koji obuhvata poglavlja *Portreti*, *Varijacije na temu o umjetničkom stvaranju*, *Likovna paleta*, *Ekspresionizam*, *Varijacije na muzičke teme* i *Krivulje angažmana*, predstavlja potvrdu i razradu Krležine poetike. Stavove o problemima umetničkog stvaranja, umetničkoj slobodi, tendenciji i angažmanu, koje je razvio u *Predgovoru „Podravskim motivima"* (1933), *Dijalektičkom antibarbarusu* (1939), *Govoru na Kongresu književnika* (1952) i referatu *O tendenciji* (1954), Krleža ovde dopunjuje na novim primerima, ne odstupajući pri tom od ranijih gledišta.

Varijacije o estetskim temama, posebno one o ekspresionizmu i muzičkom stvaralaštvu, zaslužuju mnogo veću i studiozniju pažnju. Ovde će, međutim, samo ukratko biti pomenute neke od teza koje leže u osnovi Krležinog misaonog kontinuiteta.

Kao i pre rata, u takozvanom „sukobu na levici", Krleža se i sada energično suprotstavlja svakom pokušaju da umetnost bude neposredno dirigovana socijalnim i političkim tendencijama. Da bi se ostvarila sloboda i potpunost umetničkog čina, moraju pasti teze, iza kojih stoji sila, da je umetnost „subjektivni odraz objektivne stvarnosti" i da estetsko treba potčiniti političkom. Krleža zato u *Varijacijama* na nizu primera demonstrira kako socrealistički ideal umetnosti nipošto ne znači negaciju buržujske slikarske mode iz druge polovine devetnaestog veka i kako je zapravo ideal svake državne estetike, bilo socijalističke bilo kapitalističke, istovetan: ždanovizam i kraljevski dvorovi kreću se u istoj orbiti mržnje protiv „izopačene umetnosti".

Za procenu vrednosti umetničkog dela nisu od bitnog značaja politička ili programatsko-estetička ubeđenja, već snaga stvaralačke fantazije i „mrva temperamenta". Krleža je za angažovanu umetnost (u *Predgovoru „Podravskim motivima"* pisao je: „nema ni jednog velikog imena koje ne bi bilo tendenciozno"), ali se protivi neposrednom ideološkom nametanju koje sputava izvorni spontanitet umetnika. A upravo je talenat, subjektivni trenutak nadahnuća, ključni pojam Krležine poetike. U *Varijacijama*, na paraleli Kurbe — Mane, Krleža nedvosmisleno pokazuje „kako se u svijetu umjetnosti veoma malo može postići određenom i svijesnom voljom" (115). Isto tako, na paraleli Barbis — Bares, on ubedljivo ilustruje tezu „kako se može pisati sa perspektivom i bez nje, sa političkom tendencijom i bez nje, a da subjektivna volja ili ideološko uvjerenje nisu nikakve garancije za vrijednost umjetničkog djela" (196).

Krležine estetičke koncepcije nisu bez protivrečnosti. To se, i u *Varijacijama*, dâ sagledati na primeru njegovog odnosa prema apstraktnom slikarstvu. Krleža, zakleti borac protiv slepo utilitarne umetnosti, koja odveć *hoće* da bi nešto i *mogla*, zaverio se i protiv apstraktnog slikarstva, videći u njemu samo „isprazne fetišizme staromodnog i davno već prevaziđenog načina razmišljanja" (132). Međutim, ako priznaje samo snagu individualnog talenta, ako do-

sledno sudi da estetičke programatske teze nisu od presudne važnosti za vrednost umetničkog dela, Krleža ne bi smeo *en bloc* da otpiše jednu umetničku školu. Upravo princip umetničke slobode zahteva da se ni jedan estetički pravac, kao takav, ne osudi niti pohvali, jer je njegova vrednost samo u delima koja slede opšte usmerenje.

Lep utisak o knjizi ovim nije poreknut: *99 varijacija* su delo snažno i samosvojno, plod jednog stvaralaštva koje teče.

ĐORĐE MALAVRAZIĆ

Ivan Kuvačić: Sukobi

(Biblioteka „Razlog", Zagreb, 1972, strana 168)

Prostor između proklamovanih ciljeva i motivacija, tačno predviđene ljudske istorije i stvaralačke moći čoveka; prostor između prošlog i sadašnjeg, sadašnjeg i budućeg — ispunjavaju sukobi najrazličitijih društvenih i privatnih interesa. I što jedno društvo manje teži da se prilagodi postojećem, da se kreće po horizontali, prirodom svoje dinamike i težnje da održi liniju uspona što bližu vertikali, u permanentnom je sukobu sa onim što ostavlja iza sebe, sa onim interesima i delovima društva koji svoje motive ne mogu potpuno niti bar delimično da ostvare. Društveni sukob nije patološka pojava — on je unutrašnja osnova društvenog razvoja. Nasuprot Marksovom shvatanju interesno-klasnih protivrečnosti, javljaju se suprotne koncepcije kojima je svrha da privilegovanim slojevima društva obezbede održavanje postojećeg sistema i da čoveka potpuno prilagode postojećim odnosima. Između Marksove teorije interesno-klasnih protivrečnosti, priznatog društvenog sukoba, i Kontovog shvatanja sukoba kao patološke pojave koju treba lečiti i uklanjati, javlja se čitav spektar shvatanja o karakteru savremenih društvenih sukoba. Krajnosti su u svođenju sukoba na zadovoljenje interesa bogatih i privilegovanih, s jedne strane, i na nasilje kao jedinu viziju potlačenih, s druge strane.

Knjiga Ivana Kuvačića *Sukobi* sadrži više eseja, napisanih povodom pojedinih političkih događaja, o karakteru društvenih sukoba u Jugoslaviji i savremenom svetu.

Za sadašnji jugoslovenski trenutak jedna ovako složena analiza sukoba dobro je došla iz dva razloga. Prvo, Kuvačić sa izuzetnom sociološkom imaginacijom analizira probleme nasilja nad čovekom, različitog porekla i različitih motiva. Suprotstavljajući se funkcionalističkom i tehnokratskom shvatanju društvenih odnosa, on aktuelizira Marksovo shvatanje razvoja koje uključuje i interesno-klasno suprotstavljanje. Drugo, sukobi u jugoslovenskom društvu u sferi proizvodnje, nacionalnih i političkih odnosa, kulturnog stvaralaštva, kulturne politike i tako dalje, ne znače nestabilnost sistema, ali imaju uticaja na njegov dalji razvitak. Kuvačić, kao marksista, izražava svoju zabrinutost, ali i optimizam u pogledu daljeg puta jugoslovenskog razvoja.

Prvo pitanje na koje treba dati odgovor, jeste: kakvog su karaktera i u kakvom međusobnom odnosu bitni sukobi. Drugo pitanje je u kom su stepenu sukobi u Jugoslaviji društveno funkcionalni ili disfunkcionalni sa stanovišta daljeg razvoja samoupravnog socijalističkog društva. Kuvačić smatra da kod nas postoje dve osnovne linije sukoba koje se međusobno seku: horizontalna i vertikalna. Pri tom, napominjući da ovom podelom usvaja postupak strukturalističke analize, s tim što model služi isključivo merenju i stoji u domenu hipotetičkog, prvu liniju sukoba vidi na međurepubličkom i međunacionalnom planu. To je horizontalna linija simultanosti, usmerena na preraspodelu postojećeg i koja ne vodi promeni

društvenih odnosa. Vertikalna linija sukoba odnosi se na sukob radništva i uprave preduzeća. Ovaj sukob je izraz kvalitativnih promena u društvu koje će usloviti konačno ukidanje najamnih odnosa. Teza o podudaranju nacionalnog i klasnog, po Kuvačiću, u funkciji je političke manipulacije. Linije ova dva sukoba se suprotstavljaju. Na to ukazuje više okolnosti: uporedo s jačanjem međunacionalnih sukoba ne jača i radnička težnja za formalnim učešćem u odlučivanju; nacionalizam je najviše razvijen u centrima društvene moći, a najmanje među radnicima; nosioci međunacionalnih sukoba, po pravilu, pobornici su veće socijalne diferencijacije, dok joj se radnici suprotstavljaju. Neophodno je dodati da autor podvlači „razliku između težnje za nacionalnom samosvojnošću", koja ima revolucionarni karakter — što se naročito lako uočava u borbi za nacionalno oslobođenje od stranog eksploatatora — i nacionalizma koji označava kao ideologiju domaćih eksploatatora.

Sukobi su izraz promena u socijalnoj strukturi društva. Otuda su i shvatanja o funkciji društvenih sukoba različita u pojedinim društvenim strukturama koje se međusobno razlikuju po položaju, stilu života i težnjama. U interesu povlašćenih slojeva je da društvo, kočeći ispoljavanje suprotnosti i sukoba, prikažu kao beskonfliktno, iako, istina, ima sukoba koji se razgraničavaju, po vrednostima i kriterijima, na antagonističke i neantagonističke. Ovaj funkcionalistički pristup polazi, u osnovi, od postojećeg društvenog sistema, njegove ravnoteže i nužnog jedinstva. Interes je blokiran još u predispoziciji. I u zapadnoj i u istočnoj varijanti funkcionalističke teorije sukob je priznat kao oblik društvenosti; međutim, on nije takvog karaktera da može imati dezintegrativnu funkciju u sistemu. Ova teorija zanemaruje otkrivanje osnovnih uzroka sukoba i ne ukazuje na prave nosioce, karakter i funkciju sukoba.

Za potpunu analizu izvora sukoba u našem društvu poseban značaj ima klasno-interesno suprotstavljanje, odnosno izučavanje interesa koji postaju pokretačka snaga društva tek kad dobiju oblik klasnog interesa. Izvan ove analize ne može ostati ni individualni interes. Međutim, neophodno je utvrditi da individualni interes, koji istorijski nije transcendiran u klasni, ne predstavlja društvenu snagu sa preobražavajućim karakterom. Tek uključen u klasni — a ovaj je proizvod položaja na radnom mestu i odnosa u užoj okolini — individualni interes postaje pokretačka snaga društva, i to u onom stepenu u kome postaje determinanta klasne svesti. Klasni interes kao rezultat uže okoline razlikuje se od klasne svesti, a ona je, opet, proizvod klasne borbe koja ima moć svesnog sagledavanja zajedništva na širem planu. Osnovni uzroci sukoba u nas jesu socijalna struktura i protivrečnosti između društvenih snaga. Ako za analizu sukoba prihvatimo strukturu interesa koji se u društvenoj dinamici suprotstavljaju kao klasni, teško možemo obezbediti relevantne podatke koji su u skladu s realnom suprotstavljenošću osnovnih društvenih snaga. Kuvačić i sam uočava ovaj problem i teši se činjenicom da ideolozi i komentatori, manipulišući statističkim podacima, dokazuju da je raspon plata u nas neznatan, dok, na drugoj strani i u isto vreme, neki politički forumi „upozoravaju da su socijalne razlike na granici tolerantnog i da ih treba hitno smanjiti ako želimo sprečiti otvorene socijalne konflikte".

Bitan izvor sukoba u jugoslovenskom društvu leži u interesnoj, odnosno klasnoj suprotstavljenosti osnovnih društvenih grupa. Bez obzira na hipotetički i preliminarni karakter ispitivanja iznetih u knjizi Ivana Kuvačića *Sukobi*, ne možemo da ne izdvojimo tvrđenje da su suprotstavljenosti kod nas velike, da ne slabe već jačaju i da upravo u poslednjih desetak godina naglo jačaju srednji slojevi, raspolažući lavovskim delom akumulacije koja raznim kanalima stiže u fond potrošnje upravne elite: oko dva miliona ljudi ima prihode od dve hiljade dolara.

Otuda su za razumevanje sukoba u Jugoslaviji drugi činioci sekundarnog karaktera. Ti činioci: nesavršenost sistema, stepen razvijenosti zemlje, neodgovarajući vrednosni sistem i tako dalje donekle jesu značajni, ali im se, svesno ili nesvesno, pridaje ideološka funkcija i težnja da se interes odvrati od klasnih suprotnosti

koje postoje među radništvom, s jedne, i srednje klase, s druge strane. Osnova za shvatanje klasnih suprotnosti jeste razumevanje odnosa i sukoba u proizvodnim organizacijama. Međutim, tolerancija raspona klasnih suprotnosti na nivou celog društva mnogo je niža no u nekim zemljama koje nisu imale oružanu socijalističku revoluciju. Prva značajna indikacija za takvo stanje, po Kuvačiću, bili su junski događaji 1968. u Beogradu. Iza njih je klasni sukob, zamenjen tezom o sukobu između razvijenih i nerazvijenih u svetu i kod nas, koji ne uključuje klasni moment. S druge strane, desnica, koja jednim delom ispunjava politički prostor posle junskih događaja, uspeva da konfrontaciju prenese s klasnog na nacionalni plan, predstavljajući naciju kao homogeni totalitet i zaboravljajući sukobe klasnog karaktera u okviru pojedinih nacija. „Čiste klasnosti" u realnom životu teško da ima — klasni moment sadrži u sebi i elemente individualnog i nacionalnog interesa. Kada nacionalno osećanje dobije masovne razmere, ima veliku snagu, pogotovu što se u savremenom svetu koristi uglavnom na klasnoj osnovi. Otuda nacionalizam, kao izraz privatnog interesa bogatih, može u uslovima socijalne krize da izaziva osećanje bede, osujećenosti i opšte nesigurnosti, ali ne na klasnoj, već na nacionalističkoj osnovi. Ona, ujedno, služi kao poslednje uporište za ideje reakcionarnih režima koji, pored imućnih klasa, ponekad prihvataju i druge strukture. Pored toga, važan pokazatelj za razumevanje suštine sukoba u nas jeste i „pokušaj diskriminacionog prebrojavanja radništva na etničkoj osnovi i izrazita tendencija da se stvore radnički sindikati". Pokušaj razbijanja radničkog pokreta na nacionalističkoj osnovi je još jedan dokaz da osnovna linija sukoba u nas ima klasni, a ne nacionalni karakter. Kontraklasa radničkoj klasi je srednja klasa u sprezi s delom upravne elite. Ona nije protivnik radničke klase i države samo po svome socijalnom biću, već i po društvenoj ulozi, stilu života, težnjama i, što je najznačajnije, po svojoj kolektivnoj svesti koja je, na planu političke akcije, postala agresivna da bi zaštitila svoje rastuće interese. Kolektivna svest srednje klase je značajan činilac homogenizacije ove socijalne strukture, a podloga tog procesa je nacionalistička ideologija kojom ona, prebacujući krivicu za neuspeh na druge nacije, maskira svoj klasno-eksploatatorski položaj u društvu. Za što potpunije razumevanje sukoba koje, u osnovi, uslovljava razvoj socijalnih struktura nije bez značaja ni ono što se događa u oblasti takozvane psihologije mase. Sukobe u društvu nije mogućno svesti samo na idejni nivo odnosa između proleterske ideologije i, recimo, otvorenog nacionalizma. Svaka socijalna organizacija unosi u svest mase neposredno, na osnovu materijalnog i socijalnog položaja, i posredno, putem vladajuće ideološke orijentacije, elemente koji su uslov ostvarivanja njenih interesa i ciljeva. Ta činjenica je važna jer se iz nje izvodi zaključak da se ekonomski položaj ne poklapa sa ideološkom stratifikacijom i da je za tumačenje sukoba u nas značajna ekonomska i ideološka stratifikacija stanovništva.

Istorija fašizma u Nemačkoj je potvrdila da je, s političkog gledišta, ideološka stratifikacija u nekim momentima, kada svest potisnutih slojeva dolazi u suprotnost s njihovim ekonomskim položajem u društvu, važnija od ekonomske. Ako ovaj zaključak prenesemo na plan ponašanja srednje klase, „slijedi da srednja klasa i njena ideologija ima daleko veću važnost no što joj se pridaje" po formalnom položaju u društvenoj organizaciji. I dalje, na formiranje svesti pojedinaca i društvenih grupa, pored materijalnog položaja, imaju znatnog uticaja i mnoge druge okolnosti.

Socijalni sukobi i krize posebno su pogodni da društveno biće srednjih slojeva oživi i da poraste njegov značaj. Srednji slojevi su, zavisno od opšteg razvoja društva i osobenosti svake zemlje posebno, doživljavali svoju istorijsku genezu i menjanje. Ovde su zanimljivi iz dva razloga: prvo, srednji slojevi ne opadaju, već rastu i, drugo, njihov karakter se menja utoliko što osnovu svoga položaja i egzistencije ne nalaze više u sitnom vlasništvu i privatnoj inicijativi, već u položaju koji imaju u korporativnom sistemu i državnoj svojini. Prema tome, srednju klasu — pod terminom „srednja klasa" autor ima u vidu srednje slojeve građan-

skog društva — sačinjavaju činovnici, trgovci i najveći deo inteligencije. Kuvačić, takođe, razlikuje „staru" i „novu" srednju klasu. Stara srednja klasa je bila relativno samostalnija, a povremeno je, iz taktičkih razloga, stupala u vezu sa proletarijatom, kako bi se u sukobu s buržoazijom uspešnije izborila za svoje interese, ali bi odmah zatim bila najljući protivnik proleterske ideologije. Nova srednja klasa ne može politički samostalno da istupa pošto je sastavni deo privrednog i upravnog sistema. Njena osnovna kamuflaža je u isticanju privatnog interesa kao opšteg i nacionalnog, tako da svaki nacionalizam možemo svesti na individualne i grupne sebične svrhe koje su osnova celokupnog građanskog sistema. Međutim, potrebno je napomenuti da su analize srednje klase, njenog stila života i načina mišljenja samo približne granice i rasponi, jer je većina analiza samo pokušaj da se sagledaju njen pravi materijalni interes i životni položaj. Srednja klasa je u potčinjenom položaju u odnosu na upravne strukture, ali je u odnosu na radnike predstavnik vlasti i taj odnos suprotstavljenosti njihovim interesima je i čini klasom. Iako se mnogi pripadnici srednje klase nalaze stalno u makazama između sopstvenog ekonomskog položaja i ideologije koja se s tim položajem ne poklapa, oni stilom života žele da dokažu svoje pripadanje višim slojevima. Stil života srednje klase nije samo slepo oponašanje „korektnog oblačenja" i „finijeg" vaspitanja dece, već se, načinom delovanja i mišljenja, projektuje i na odnos prema suprotstavljenoj — radničkoj ideologiji. A taj odnos je odnos averzije. Srednja klasa daje socijalnu osnovu teoriji o „iščezavanju klase" u takozvanom „postindustrijskom kapitalističkom društvu", u kome će doći do socijalnog nivelisanja — do procesa u kome će srednja klasa asimilovati ostale klase i slojeve. Teorija o nivelaciji je, bar zasad, fikcija. Stvarnost u kojoj se nalaze pripadnici srednje klase je takva da oni ne umanjuju samo svoju radnu snagu, već u prvom redu ličnost, jer se na tome zasniva najbrže napredovanje. Ljudi igraju određene uloge, na njih se gleda kao na bića koja više nastoje da nešto budu nego da nešto rade i koja više proizvode „predstave" no stvari. Moral je sveden na pravila konvencije, i ko hoće da se uključi u igru, mora ih poznavati. Pri svemu tome, važan je stil u kome činovnici i funkcioneri ne zasnivaju svoj položaj na vlasništvu, već na obrazovanju, uz iluziju izbora, dok stvarnih alternativa nema. Težnja autora je da ovde prikaže način posredovanja i prikrivanja ideologije srednje klase, što ne znači da je sudbina mnogobrojnih pripadnika ove klase unapred i potpuno predodređena, jer bi takav zaključak zatvarao svaki put ljudskog istorijskog razvoja.

U odnosu na savremeni potrošački kapitalizam srednji slojevi u Sovjetskom Savezu nisu značajnije izdvojeni ni politički niti ekonomski iz mase radnog stanovništva. Da ne bi bio ugrožen politički i ideološki monopol upravljačke elite, po cenu usporavanja opšteg privrednog rasta, srednji sloj nije posebno stimulisan, iako je on glavni nosilac naučnih i tehničkih znanja. Kina u svojoj ideologiji naglašava tip egalitarizma s kojim siromašni i ugnjeteni celog sveta poistovećuju svoje interese. Kineski tip egalitarizma prihvatila je omladina srednjih slojeva razvijenih kapitalističkih zemalja. Ovde bi se teško moglo prihvatiti tvrđenje da Kina za omladinu predstavlja realan uzor. Privučena događajima koje je izazvala kineska kulturna revolucija, ova omladina sopstvenom projekcijom želi da odstrani elemente ponašanja i razmišljanja koji su karakteristični za njeno društvo.

U Jugoslaviji je uočljiva ekspanzija srednje klase. Centralno mesto u njenoj ideologiji i njen osnovni cilj jesu tehnički progres i životni standard. Po svom karakteru, naša srednja klasa je nova, nju čine službenici u preduzećima, trgovini i društvenim službama. Stara srednja klasa u nas je dosta kolebljiva kategorija i čine je slobodne profesije, zanatlije, prevoznici, ugostitelji i drugi. „Nova srednja klasa", za razliku od stare, sastavni je deo sistema, povezana je i isprepletena svojim interesima s upravnim aparatom, a delom i sa političkom elitom. Moć njenog uticaja u privrednim, političkim, upravnim i drugim društvenim organizacijama i sredstvima masovnih komunikacija nije

mogućno još za izvesno vreme ukočiti niti neutralisati. Ideologija neklasne stratifikacije stanovništva štitila je srednju klasu sve dok je ona sama nije dovela u pitanje naglim jačanjem i stupanjem na političku scenu. Srednja klasa je integralnu ideologiju radnog naroda, nastalu na platformi borbe protiv ostataka buržoazije, zamenila „građanskom ideologijom homogenizacije stanovništva na nacionalnoj osnovi, što znači po republikama i pokrajinama“. Socijalni procesi u nas pogodovali su jačanju srednje klase na mehanizmu špekulacije. Za razliku od srednje klase Zapada, taj naš sloj je opterećen „nečistom savešću“, njegovi interesi nisu u skladu sa oficijelnom ideologijom. Ovo ne predstavlja problem na ravni privatnog života, ali je ozbiljna prepreka za težnje ovoga sloja da se konstituiše kao vodeća politička snaga. To je bio razlog da njen politički pokret stvarno počiva na eskalaciji nacionalizma i podrivanju marksizma. Formalno i oficijelno, ona se poziva na socijalizam i tako stalno iznova začinje i obnavlja temelje društvenih odnosa na kojima počiva građansko društvo.

Kompleksna analiza najznačajnijih sukoba u sferi proizvodnje, politike, među generacijama, na nacionalnom i kulturnom planu teško je ostvarljiva u okviru jedne ovakve knjige. Analiza koju je dao Kuvačić, i to ne samo sa sociološkog, već i sa filozofskog, socijalno-psihološkog, politikološkog i antropološkog stanovišta, doprinos je i aktuelizacija teorije marksizma o interesno-klasnim protivrečnostima savremenog društva. Shematizam i rutinu, kojima su podlegli mnogi autori pre njega, uspešno je nadvladala njegova kreativna misao, tako da je ponekad radije ostajao na nivou hipotetičkog no na nivou pokušanog i standardnog.

VINKA TOMIĆ

Dr Velibor Gavranov i dr Momir Stojković: Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije

(„Savremena administracija“, Beograd, 1972, strana 348+160 priloga)

Knjiga koju želimo da prikažemo zaslužuje posebnu pažnju. Iako pisana, kao što sami autori u predgovoru ukazuju, u skladu sa programima visokih vojnih škola Jugoslovenske narodne armije, po sadržini a i po namerama pisaca ona prevazilazi okvire udžbenika. Zajednički rad dvojice teoretičara, od kojih je jedan stručnjak za teoriju međunarodnih odnosa (Gavranov) a drugi za spoljnu politiku Jugoslavije (Stojković), treba pozdraviti i kao njihov prvi pokušaj da na široj osnovi izlože rezultate svojih dosadašnjih naučnoistraživačkih i pedagoških iskustava. I to ne samo kao njihov lični napor nego i kao izraz sazrevanja uslova kod nas za rad na opštim delima iz nauke o međunarodnim odnosima i njenim specijalnim oblastima.

Pojava knjige Gavranova i Stojkovića je i povod da istaknemo da se, kad je reč o nauci o međunarodnim odnosima, još uvek nalazimo na početku, naročito u pogledu izdavanja dela pedagoškog karaktera. Zahvaljujući u prvom redu delatnosti naučnih instituta, uspeli smo da objavimo dosad više monografskih radova o različitim vidovima razvoja međunarodnih odnosa. Ipak, još uvek nismo daleko otišli u pogledu izrade dela u kojima bi se, na široj osnovi, izlagali studentima i ostalima koje zanimaju ova pitanja, rezultati naših istraživanja i nauke u svetu uopšte. Ovaj zaključak se odnosi naročito na treći deo knjige, posvećen spoljnoj politici Jugoslavije. Poznato je da je veoma mali broj knjiga koje sadrže sistematski pregled i analizu spoljne politike naše zemlje, tako da je i to

razlog više, i to razlog veoma značajan, da se osvrnemo na delo koje prikazujemo. S druge strane, kad je reč o prvom i drugom delu koji se odnose na opštu nauku o međunarodnim odnosima, može se istaći da je po sredi nov doprinos njenom još određenijem konstituisanju u našoj zemlji kao posebne naučne discipline.

Izgleda nam, i to ćemo odmah reći, da namera autora da, u okviru jedinstvenog dela, povežu osnovna znanja neophodna za poznavanje nauke o međunarodnim odnosima i sistematsku analizu spoljne politike Jugoslavije, predstavlja onaj faktor koji je bitno ograničio njihove samostalne mogućnosti. Nastavni program je odredio okvir knjige. On može biti kombinacija ovih znanja jer uzima u obzir pedagoške razloge uslovljene ciljevima nastave i fizionomijom slušalaca. Teško je, ipak, složiti se sa idejom da se u jednoj knjizi povežu nauka o međunarodnim odnosima i spoljna politika Jugoslavije, čak i kad je reč o knjizi zamišljenoj kao udžbenik u visokim vojnim školama. Otuda je upravo opšta nauka o međunarodnim odnosima morala dobiti ograničeniji prostor i obimom biti manje obrađena.

U prvom, uvodnom delu prikazani su sumarno pojam, predmet i metod nauke o međunarodnim odnosima i međunarodna zajednica, na svega oko četrdeset strana. Na daljih stotinak strana govori se o bitnim vidovima razvoja međunarodnih odnosa posle drugog svetskog rata, u okviru analize politike sile, kolonijalizma i neokolonijalizma, aktivne miroljubive koegzistencije, politike nesvrstanosti i odnosa među socijalističkim zemljama. Mada se, polazeći od navedenih naslova, može pomisliti da su njima obuhvaćene sve bitne pojave koje je potrebno upoznati da bi se mogle pratiti opšte tendencije razvoja međunarodnih odnosa i savremena međunarodna kretanja, ne može se smatrati da je obim knjige dopustio autorima da to učine u dovoljnoj meri.

Ova primedba važi naročito za prvi, uvodni deo koji suviše sintetizuje informacije, a ostavlja otvorena neka pitanja značajna za marksističko razumevanje karaktera međunarodnih odnosa. Tako su, po našem mišljenju, nedovoljno razrađeni odeljci o posebnosti međunarodne zajednice kao oblika društvene organizacije i međunarodnih odnosa kao društvenih procesa, odnosno o posebnosti ispoljavanja društvenih zakonitosti u razvoju međunarodne zajednice i međunarodnih odnosa (str. 7—8). Na ovo se ukazuje naročito stoga što u nas i dalje treba ulagati određenije napore radi još potpunijeg marksističkog koncipiranja nauke o međunarodnim odnosima. Pristup autorâ ovoj temi odgovara opšteprihvaćenom metodu, afirmisanom već nekoliko godina u našoj teoriji i u programima fakulteta političkih i pravnih nauka, ali sve više se oseća da je taj metod nedovoljan. Pisci se nesumnjivo nalaze na dobrom putu, oni ukazuju na osnovne principe, sa uspehom tumače suštinu postojećih teorijskih pravaca i različitost gledišta, posebno naših autora, ali šteta je što im prostor nije dozvolio da — objašnjavajući pojam međunarodne zajednice, njenu strukturu, odnosno antikolonijalnu borbu, miroljubivu i aktivnu koegzistenciju, nesvrstanost i pravce razvoja odnosa između socijalističkih zemalja — odu dalje od onoga što je i dosad naša nauka dala. Da su autori u stanju da pođu putem još samostalnije analize doslednom primenom marksističkog metoda, potvrđuju uspela analiza uloge sile u međunarodnim odnosima (drugi deo, prva glava, str. 41—61), kao i pristup analizi međunarodne zajednice (prvi, uvodni deo, druga glava, str. 19—41) i stavljanje težišta na njenu društveno-političku strukturu u čijim se promenama vidi objašnjenje osnovnih zakonitosti razvoja međunarodnih odnosa kao društvenih odnosa i međunarodne zajednice kao društvene organizacije (str. 33—37). Izgleda nam, takođe, upravo u vezi sa ovim, da bi i sastavljači ovakvih programa, kao i izdavači, morali praviti razliku između potreba nastave i šire teorijske obrade predmeta u udžbenicima, naročito u takozvanim deficitarnim oblastima, u koje još uvek ulaze sve grane nauke o međunarodnim odnosima, kao i međunarodno pravo i međunarodni ekonomski odnosi.

Treći deo knjige obrađuje spoljnu politiku Jugoslavije. Suočeni smo sa pokušajem da se na oko 200 stranica

ukaže na konkretne pravce razvoja međunarodnog položaja Jugoslavije, na činioce koji su uticali na ovaj razvoj, kao i na razvoj njene spoljnopolitičke koncepcije, pre svega, ciljeva i principa. Zadatak koji su sebi autori postavili bio je izvanredno težak pošto je reč o materiji kojom se dosad veoma malo sistematski bavilo u našoj zemlji. Angažovanjem u konkretnoj međunarodnoj borbi, u praksi u kojoj su stvarane osnovne komponente spoljne politike nesvrstane i socijalističke Jugoslavije, pod pritiskom svakodnevnih događaja, nije se nalazilo dovoljno vremena da se gradi što koherentnija slika činilaca koji su uticali na formiranje te politike i da se raščlane osnovni pravci i oblici u kojima se ona ispoljavala. Ovo stanje danas još više pada u oči jer je trideset godina postojanja nove Jugoslavije dovoljno dug period koji dozvoljava da se najzad pristupi objektivnoj naučnoj analizi razvoja naše spoljne politike i oslobađanju od subjektivističkog i aktivističkog pristupa, koji je sigurno neophodan u svakodnevnoj političkoj borbi, ali koji u nauci može samo smetati želji da se doslednom marksističkom analizom dođe ne samo do zaključaka o pređenom putu, već i do preporuka o pravcu njenog razvoja u budućnosti. Sa ovog stanovišta, treći deo knjige ima posebnu vrednost upravo zbog naglašene želje autora da što svestranije objasne kako evoluciju međunarodnog položaja Jugoslavije tako i ciljeve i principe njene spoljne politike i okolnosti koje su uticale na njihovo izgrađivanje.

To se vidi u poglavljima u kojima se govori o nastanku, periodizaciji spoljne politike Jugoslavije i determinantama koje su uticale na njeno stvaranje i sadržinu. Naročito poglavlje o determinantama (str. 237—327) prevazilazi okvire standardnog razmatranja jer se u njemu, posredstvom razrade dejstva prošlosti, uticaja unutrašnjeg političkog razvoja, prirode savremene epohe i međunarodnih odnosa uopšte, geopolitičkog i ekonomskog položaja Jugoslavije u svetu, tumače osnovne karakteristike međunarodnog položaja naše zemlje. U posebnom poglavlju, istina dosta sažeto, govori se i o načelima naše spoljne politike, polazeći od miroljubive i aktivne koegzistencije i principa socijalističkog internacionalizma. Uzimajući u obzir celinu, može se smatrati da treći deo knjige čini zadovoljavajući okvir za izradu jednog samostalnog dela u kome bi se mogla na još široj osnovi obraditi pomenuta poglavlja. Ukoliko bi došlo do daljeg rada u ovom pravcu, bilo bi moguće još više razraditi međusobnu povezanost između unutrašnjeg samoupravnog razvoja Jugoslavije i njenog nesvrstanog položaja u pogledu čega je postavljena vrlo dobra baza u odeljku o samoupravno-demokratskom karakteru našeg društveno-ekonomskog sistema kao antietatističkog (str. 281—287) i borbe za socijalizam u svetu kao procesa koji teče odvojeno od postojanja određenih užih vojno-političkih ili ideoloških grupacija socijalističkih snaga. Na to posebno ukazujemo povodom ove knjige ne zato što smatramo da to njeni autori nisu videli i istakli, nego zbog toga što to predstavlja klasnu suštinu politike nesvrstavanja socijalističke samoupravne Jugoslavije koja se još uvek ne može ili ne želi da shvati od strane nekih krugova u svetu.

Nije nam namera da u ovom prikazu bliže komentarišemo pojedina shvatanja ili zaključke autorâ knjige. Eventualna naša neslaganja u pojedinim pitanjima ne mogu umanjiti utisak da je po sredi delo koje predstavlja korisno štivo i da su autori uspeli da povežu osnovna pitanja nauke o međunarodnim odnosima i glavne komponente spoljne politike Jugoslavije.

U ovom sklopu posebno treba istaći četvrti deo koji sadrži Priloge u kojima su autori prikupili i objavili bitna dokumenta o razvoju međunarodnih odnosa posle drugog svetskog rata i spoljne politike Jugoslavije. Poznato je, naime, da još uvek nismo uspeli da pripremimo i objavimo posebnu zbirku ovih dokumenata, tako da i u ovom pogledu rad Gavranova i Stojkovića može da posluži kao impuls za vođenje dalje akcije u tom pravcu.

Sve u svemu, smatramo da treba istaći da knjiga Gavranova i Stojkovića obogaćuje našu literaturu o nauci o međunarodnim odnosima i spoljnoj politici Jugoslavije. Pred autorima je zadatak da, koristeći is-

kustvo koje su stekli pišući ovu knjigu, dalje rade, produbljujući pojedina pitanja, na pripremi novog izdanja u kome bi na još široj osnovi dali odgovore na pitanja od značaja za dalji razvoj naše nauke o međunarodnim odnosima i bolje razumevanje spoljne politike naše zemlje.

MILAN ŠAHOVIĆ

Predrag Protić: Stvaralac i politika

(„Nolit", Beograd, 1972, strana 218)

Zvuči pomalo neobično kada se zbirci eseja o piscima od kojih se većina (sa izuzetkom Ilariona Ruvarca, Pere Todorovića i, donekle, Prote Mateje Nenadovića) ubraja u književne stvaraoce, dâ naslov kakav je Predrag Protić dao ovoj svojoj prvoj knjizi. Međutim, mora se odmah reći da on to nije učinio slučajno. Kada se knjiga pročita, vidi se da naslov *Stvaralac i politika* odgovara najviše onome što je Protića poglavito interesovalo kod pisaca o kojima piše. Na književno stvaralaštvo i književnike on gleda sa stanovišta bližeg onima koji se interesuju za društveno-istorijska, politička i kulturološka pitanja nego onima koje književnost privlači sa svoje umetničke strane.

U tom pogledu dva eseja naročito potvrđuju ovaj sud: o Jakovu Ignjatoviću i Stevanu Sremcu. Kada piše o Ignjatoviću, Protića ne zanimaju njegovi romani i pripovetke, već njegove memoarske beleške. Taj pisac uzeo je da pred kraj svoga života napiše „jednu seriju kratkih i dužih memoarskih zapisa u kojima će posvedočiti o sebi samome i svome dobu" (str. 40—41). Tim Ignjatovićevim delom bavi se Protić u svom eseju. Istina, na memoare će se osvrnuti i kao na književno delo, ali, dok se ceo esej proteže na preko dvadeset stranica, o memoarima će, kao književnom delu, pisati na manje od četiri.

U eseju o Sremčevim „epizodima" Protić analizira Sremčeve čisto književne radove, ali ne da bi dao njihovu književnu ocenu, već da ospori jedno široko prihvaćeno mišljenje o kome su bili saglasni čak i Matoš i Skerlić koji su, inače, o Sremcu vrlo različito sudili. Protić smatra „da Sremac nema nikakvu filozofiju života, ili da se ta filozofija života iz njegovog dela ne vidi" (str. 67). U *Pop-Ćiri i pop-Spiri*, *Zoni Zamfirovoj*, *Ivkovoj slavi*, *Vukadinu* i *Limunaciji na selu* Protića interesuje književna strana koliko se to malo može kada se piše o prevashodno književnom stvaraocu i njegovim čisto literarnim tvorevinama.

Protićeva knjiga sadrži devet eseja: *Uspomene Prote Mateje Nenadovića*, *Jakov Ignjatović i njegovi memoari*, *„Dnevnik jednog dobrovoljca" Pere Todorovića*, *Sremčevi epizodi*, *Ilarion Ruvarac ili jedan vid sukoba nauke i politike*, *Jedan trenutak istorije srpske književne kritike* (o Andri Nikoliću kao književnom kritičaru), *Laza Kostić i njegova knjiga o Zmaju*, *Poslednji bard nacionalnog romantizma* (o Jovanu Skerliću) i *Legenda i stvarnost o ozbiljnom Nušiću*.

Od ovih eseja pažnju čitalaca najviše će privući dva najveća i, verovatno, najznačajnija: O Ilarionu Ruvarcu i Jovanu Skerliću. Zato će o njima ovde i biti najviše reči.

Protić je uzeo da raspravlja o Ilarionu Ruvarcu, rodonačelniku „kritičke istorijske škole" u nas, polazeći od jedne Marksove misli koja je, začudo, ostala dosta nepoznata: „Istorija je politika koja se događala kao što je politika istorija koja se stvara" (str. 92). Ruvarčeva pojava dovela je najpre do sukoba između tradicionalističke istoriografije, koja je u njegovo vreme među Srbima bila opšteprihvaćena i među čijim representantima su se najviše isticali Pan-

ta Srećković i Miloš Milojević, i naučnog pozitivizma, a kasnije — naročito s objavljivanjem njegovih spisa o „takozvanoj velikoj seobi srpskog naroda“ — taj se sukob pretvorio u sukob između nauke i politike. „Ono u šta je Ruvarac nepokolebljivo verovao, to je istina. Njemu je bilo stalo do toga da metodama pozitivističke istoriografije ustanovi istinu, ma kakva ona bila. Šta će posle sa tom istinom da radi, Ruvarac nije razmišljao“ (str. 100). I upravo to što nije hteo da vodi računa ni o čemu drugom osim o istini, moralo ga je, pre ili kasnije, dovesti u sukob ne samo sa predstavnicima tradicionalističke istoriografije nego i sa političarima. „Ako Ruvarac nije mogao i hteo da se bavi politikom, on nije mogao da izbegne da se politika bavi njim“ (str. 96). Kao vrlo dragocen materijal, koji može odlično da posluži „za tačnije sagledavanje sukoba nauke i politike u slučaju Ilariona Ruvarca“, Protić je uzeo članke Jaše Tomića, istaknutog političara u to vreme, o ovom našem velikom istoričaru. Upravo stoga što je bio političar, Jaša Tomić nije mogao da ne zapazi da je Ruvarac svoje „furore“, kako ih je on nazvao, uvek „pravio u vreme nacionalnih svečanosti“. „U vreme proslave kosovske bitke, on je osporio mnogo štošta od onoga što je spadalo u kosovski mit... Njegovi spisi o velikoj seobi padaju upravo u vreme proslave godišnjice velike seobe, kojoj su politički ljudi u Vojvodini hteli da daju izrazito nacionalni i politički smisao“ (str. 101) itd. I ovde Protić duhovito primećuje da je Tomiću Ruvarac izgledao „kao neko ko odlazi na proslave ne zato da bi se na njima proveselio i svojim prisustvom te proslave uveličao i ulepšao, nego kao neko ko se proslavama koristi zato da se na njima napije i pijan sa domaćinom potuče“ (str. 101).

Osnovna Protićeva zamerka Ruvarcu je u tome što je on „poklanjao preteranu veru jednoj vrsti izvora“ — pisanim izvorima. Protićev odnos prema istorijskim izvorima je u osnovi kritički. „Polazeći od toga da vladini listovi iz prošlosti ulepšavaju aktuelnu političku situaciju, mi smo skloni da isuviše mnogo verujemo pisanju opozicionih listova koji nastoje da nas uvere u to da vladini listovi lažu... I po nekom čudnom opredeljenju, očito navijanju za slabijeg, mi njima poklanjamo punu veru. Otprilike onako kao što je Ilarion Ruvarac mislio da narodni pevač laže a dvorski pisar govori istinu“ (str. 118).

Druga studija koja se mora spomenuti, a koja je po obimu najveća i, pored one o Ilarionu Ruvarcu, najznačajnija, jeste studija o Jovanu Skerliću. Kako se ona ne može prikazati u nekoliko rečenica, iznećemo samo ono što bi izgledalo da čini njenu glavnu misao. Kada je uzeo da piše o Skerliću, Protić je hteo da unese korekciju u jedan sud koji je o ovom našem književnom kritičaru svojevremeno, „kao mlad čovek“, izrekao Marko Ristić, za koga Skerlić „nije bio književni kritičar u pravom smislu te reči“, nego „nacionalni ideolog, koji je, pišući o književnosti, prvenstveno govorio sa stanovišta svoje nacionalističke ideologije“. „Po Ristiću, Skerlić bi bio jedan nacionalni ideolog koji se odmetnuo u literate“ (str. 168) ili, kako na jednom drugom mestu u istoj studiji piše (str. 181—182), „u kritičare“. Protićeva teza je, moglo bi da se kaže, obrnuta Ristićevoj. „Skerlić je pre bio jedan literata koji je otišao u nacionalne ideologe“. I, kao što je bio sklon da Ruvarčevu ozlojeđenost i mrzovolju prema svemu i svakome tumači psihološki na veoma iznijansiran način, to isto čini i u slučaju Skerlićevom. U tom pogledu, čitanje ovog Protićevog eseja pravo je uživanje.

Međutim, u naporu da pribavi što više argumenata u prilog svojoj tezi, mestimice je izneo i neke teško prihvatljive tvrdnje, na primer, da je Skerlić „odlično shvatio Disa“ i da je „mislio da je Dis veći pesnik nego što doista jeste“ (str. 176). Ako bi se hteo da psihološki protumači Skerlićev napadaj na Disa, pre bi se moglo reći da se Skerlić onako surovo oborio na njegovu poeziju zato što je nije shvatio nego stoga što ju je shvatio. Ovim ne mislimo reći da Skerlić nije bio u stanju da oseti njenu vrednost. Samo što on o toj vrednosti niti bi znao niti umeo da piše. Međutim, kako i sam Protić tvrdi, „isuviše temperamentan da bi mogao da ćuti“ (str. 197), a još više stoga što se osećao obaveznim da o toj „novoj“ po-

javi nešto napiše, jer se to od njega očekivalo, on je, oslanjajući se na reputaciju i autoritet koji je uživao, krenuo u napad s namerom da u samom početku uguši ono sa čim se kasnije, to je sigurno znao, ne bi bio u stanju da „nosi".

U eseju *Poslednji bard nacionalnog romantizma* ima još mesta na kojima bi se Protićevom moglo suprotstaviti i drukčije tumačenje jedne tako složene i protivrečne ličnosti kakva je bila Skerlićeva. Takvih mesta ima i u eseju o Ilarionu Ruvarcu, a i u drugim objavljenim u ovoj knjizi. Samo, ukupno uzev, takvih mesta je u ovoj knjizi vrlo malo. Protićeve postavke su gotovo sve dobro argumentovane, a on je pisac koji ne samo da razmišlja o svemu s čim se susreće u vezi s onim o čemu piše, već ume i da misli. Stoga se već sada može slobodno reći da će mnogi njegovi sudovi imati trajnu vrednost — a upravo to i pisac i izdavač mogu najviše da požele.

ALEKSANDAR A. MILJKOVIĆ

Branislava Jojić: Čovek u socijalizmu

(Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1972, strana 150)

Ova studija nastala je u okviru projekta „Osobenosti i kontroverzije socijalističkih procesa u savremenom svetu" Instituta za međunarodni radnički pokret i Zajednice za naučni rad SR Srbije.

U uvodnom dijelu studije, koja predstavlja njegovu magistarsku tezu, autor polazi od činjenice da se politički i pravni sistem socijalističkih zemalja razvija tek pola stoljeća i da u njihovim ustavima postoje zajednički elementi, bez obzira na društvene uvjete i različitosti razvitka. Kako je predmet razmatranja ustavna koncepcija prava čovjeka i njegova zaštita, s pravom se prišlo analizi ustavnog razvoja evropskih socijalističkih zemalja i, u tom kontekstu, razmatranju idejne osnove novih elemenata u sadržajima koji reguliraju prava čovjeka, kao i naslijeđa iz buržoaske ustavnosti.

Prva glava (19—38) posvećena je razradi općih karakteristika ustavnog razvoja evropskih socijalističkih zemalja i u njoj su naglašena zajednička svojstva ustavnih sadržaja, istovjetnost i razlike svojstava socijalizma u ustavnim odredbama i neke idejne osnove pravne jednakosti ljudi u socijalizmu. Tražeći odgovor na ta pitanja, autor je analizirao 21 ustavni akt nastao od 1918—1968. godine, svladavajući složenost problema i metodološke teškoće. Pri tom je već na početku istakao da su shvaćanja o nužnosti diktature proletarijata „osnov sadržine političkog subjektiviteta ljudi i pravne jednakosti koja u socijalizmu treba da se ostvaruje na osnovu rada, a ne na osnovu svojstva čoveka kao ljudskog bića" (24). U tom okviru, ekonomska jednakost ljudi ističe se kao uvjet njihove pravne jednakosti. Stoga pravo na samoupravljanje i samoodlučivanje predstavlja „početak unošenja novih elemenata u sadržinu političkog subjektiviteta čoveka u socijalizmu" (25). Što se tiče definiranja socijalizma, o tome postoji uže i šire shvaćanje. Po prvom, socijalizam je društvo u kojem se ostvaruje jednakost ljudi ukidanjem eksploatacije i nagrađivanjem prema radu, a po drugom još i ukidanjem monopola upravljanja državnih organa.

U drugoj glavi (39—92) predmet razmatranja su politička i lična prava kao osnov pravnog položaja čovjeka. Zato se polazi od rezultata analize i upoređivanja mogućnosti ostvarivanja političke jednakosti ljudi u ustavima socijalističkih zemalja, pri čemu se razmatra i položaj čovjeka kao ljudskog bića i ličnosti. Pri tom može biti značajna i uloga državnog aparata, što potvrđuje i dosadašnja praksa socijalističkog razvoja, i nije slučajno što se u odredbama ustava nekih socijalističkih zemalja glorificira

država kao čuvar i zaštitnik interesa proletarijata. Inače, u socijalističkoj državi čovjek se pojavljuje kao politički subjekt, a suština toga subjektiviteta „izražava se aktivnostima čoveka kojima se uključuje u politički proces" (52). Predmet daljnjih razmatranja su ustavne odredbe o suverenitetu naroda i ulozi partije, pričemu se javlja nesklad s proklamiranim načelom političke jednakosti ljudi. Ovdje se i nacionalnost tretira kao elemenat političkog subjektiviteta i u vezi s tim promatra sadržaj pojma ravnopravnosti nacije. Zapravo, svi socijalistički ustavi polaze od stajališta da su svi ljudi jednaki, bez obzira na nacionalnost. Autor se posebno osvrće na evoluiranje ideje o nacionalnoj jednakosti u Jugoslaviji naglašavajući da ustavni amandmani, usvojeni 1968. godine, izražavaju nešto drugačije shvaćanje nacionalne jednakosti od onih u Ustavnom zakonu iz 1953. i Ustavu SFRJ iz 1963. godine (70). Na kraju razmatranja toga problema, autor zaključuje: „Za čoveka kao pripadnika nacije u socijalizmu, kao i u drugim sistemima, nema značaja da li su ljudi koji ga eksploatišu i ograničavaju njegovu slobodu pripadnici iste ili druge nacije" (71). Čovjek kao ljudsko biće i ličnost promatran je u odnosu prema društvu i državi, te u sklopu odredaba o jednakosti ljudi, neprikosnovenosti ličnosti, slobodi savjesti i vjeroispovjesti, slobodi govora, neprikosnovenosti stana, prepiske i drugih sredstava saopćavanja. Završna razmartanja u drugoj glavi posvećena su ocjeni mogućnosti ostvarivanja i zaštite prava čovjeka u evropskim socijalističkim zemljama.

Ekonomsko-socijalna prava, kao osnov pravnog položaja čovjeka, predmet su treće glave (93—134). Pošto konstatira da za pravo i pravnu nauku predstavlja dragocjenost Marksova analiza kapitalističkog društva, zaključuje da je dogmatski odnos ponegdje osiromašio njezin humanistički smisao i sadržaj (97). Zatim je riječ o Marksovu shvaćanju nagrađivanja prema radu, pri čemu prezentira i neke njegove definicije rada, te hipoteze o raspodjeli društvenog proizvoda. Postavlja se pitanje u kolikoj su mjeri ustavi evropskih socijalističkih država preuzeli Marksove koncepcije i koji su osnovi ostvarivanja ekonomske jednakosti ljudi prema odredbama tih ustava. Kako je već istaknuto, neka konkretna rješenja su vulgarizirala Marksovu misao, a u svim ustavima osnov ostvarivanja ekonomske jednakosti je nagrađivanje prema radu. Ovdje treba dodati i odredbe o zabrani eksploatacije i čovjeku kao radnom biću (ustavno reguliranje rada, pravo na rad, pravo na obrazovanje). Autor se posebno osvrće na specifičnost reguliranja položaja čovjeka kao radnog bića u ustavima Jugoslavije.

U zaključnim razmatranjima autor konstatira da razvoj socijalističke ustavnosti, „posmatran sa stanovišta odredbi koje regulíraju pravni položaj čoveka, predstavlja novu fazu u razvoju ustavnosti uopšte" (137). Osim toga, odredbe „na osnovu kojih čovek kao radno biće dobija određena ovlašćenja da posredno ili neposredno učestvuje u vršenju političke vlasti znače početak nove etape u razvoju socijalističke ustavnosti" (138). Iz toga proizlazi i zaključak da je u svim socijalističkim državama Evrope „počela nova etapa ustavnog razvoja" (138).

Na kraju knjige naznačena je literatura koju je autor koristio.

Treba zaključiti da studija B. Jojić, mada naslov pretpostavlja obuhvatniji pristup, predstavlja značajan prilog obradi pravne materije, posebno ustavne, koja regulira položaj čovjeka u socijalističkom društvu. Naime, autor je preuzeo zadatak da kroz analizu ustava obradi ustavne koncepcije prava čovjeka i njegove zaštite u evropskim socijalističkim zemljama. U tome je i uspio.

MILE KONJEVIĆ

Čarls Snou: Dve kulture

(NUBS, Beograd, 1971, strana 140)

Malo je rasprava koje su izazvale tako žučne polemike u anglosaksonskoj kulturnoj javnosti, sa značajnim odjecima i izvan nje, kao što je bio slučaj sa predavanjem engleskog naučnika i romansijera Čarlsa Snoua „Dve kulture i naučna revolucija", održanom na Univerzitetu u Kembridžu 1959. To nije ni malo čudno ako se ima u vidu da je anglosaksonski Zapad, istorijski, najviše ugrožen upravo dihotomijom o kojoj govori Snou. Reč je o odnosu dveju kultura, humanističke i naučno-tehničke, problemu koji se od davnina javlja kao odraz suprotnosti umnog i čulnog, racionalnog i poetskog, ali čija je aktuelnost naročito došla do izražaja posle Snouova predavanja koje se, čini se, pojavilo u pravom trenutku.

Recimo, odmah na početku, da se Snou, romansijer i naučnik, dakle, čovek koji se snebiva da se prikloni jednoj od te dve svoje vokacije i u ovom svom predavanju ponaša upravo snebivajući se. Sposoban da otkrije i uoči probleme, ali nesposoban da predloži i ponudi rešenja, kao da nije spreman ili možda ne zna kakve radikalne mere treba preduzeti da bi kultura ponovo vratila čoveku sposobnost da ostvari celovitost svog umno-emocionalnog bića. A upravo korenit društveni preokret i isto tako korenite promene u oblasti odlučivanja neophodne su za prevladavanje dihotomije dveju kultura.

Po mišljenju Snoua, intelektualni život, a time i veliki deo praktičnog života celog zapadnog sveta, sve više se deli na dve stožerne skupine: na književne intelektualce koji su sebe počeli tako nazivati kao da su oni jedini intelektualci, na jednom stožeru, i na drugom, na naučnike. Između njih vlada potpuno odsustvo razumevanja, vrlo često i neprijateljstvo — kao rezultat uzajamnog neshvatanja. Kod nenaučnika, kaže Snou, ukorenjen je utisak da su naučnici plitkoumno optimistični, nesvesni čovekovog položaja. Naučnici, opet, veruju da su književni intelektualci potpuno lišeni sposobnosti predviđanja i da su tako, naglašava Snou, u jednom dubljem smislu reči antiintelektualni, nestrpljivi da i umetnost i mišljenje ograniče na dati trenutak postojanja. Optimizam naučnika zasnovan je na njihovoj sklonosti da s nestrpljenjem gledaju može li se nešto učiniti i na verovanju u jednu takvu mogućnost sve dok se ne pokaže suprotno. Ali, u isto vreme, oni su spremni da sasvim površno preziru društvene stavove književne kulture. Snou navodi primer jednog uglednog naučnika koji ga je pitao zašto je većina slavnih pisaca XX veka koji su vladali književnom osećajnošću našeg vremena bila u političkom smislu ne samo glupa, već i zla. Dati pravilan odgovor na ovo pitanje znači braniti neodbranjivo. Jer, po mišljenju Snoua, zaista postoji veza između nekih oblika umetnosti ranog dvadesetog veka i najstupidnijih izraza antidruštvenih osećanja.

Naučna kultura je zaista na svom stožeru kultura i u intelektualnom i u antropološkom smislu. To znači da iako ne postoji potpuno razumevanje između jednog biologa i, recimo, jednog fizičara, postoje zajednički stavovi, opšta merila i obrasci ponašanja, opšti pristupi i polazišta. Kod književnih intelektualaca izbor stavova je mnogo širi. Tu je sasvim očigledno potpuno nerazumevanje prema nauci, što tradicionalnoj kulturi daje nenaučni ukus. Pravu sliku dihotomije humanističke i naučno-tehničke kulture Snou upravo briljantno daje kada kaže da, ako naučnici u srži nose budućnost, tradicionalna kultura odgovara na to željom da te budućnosti ne bude. Njegovo tvrđenje da tradicionalna kultura upravlja zapadnim svetom, i to u meri koja je upadljivo malo smanjena pojavom naučne kulture, nosi u sebi bojazan za budućnost društva, ali Snou i tu pokazuje da je, poput većine analitičkih kritičara društvenih, političkih i drugih problema zapadne civilizacije — odličan dijagnostičar, ali vrlo slab kliničar. On se, iako svestan neophodnih i korenitih promena, trudi da tradicionalnu kulturu očuva sa što manje povreda. Istina, on je njen žestoki kritičar, ali se po njegovim stavovima vidi da je i njen

izdanak, razočarani vernik koji još nije izgubio svaku nadu. Oseća se to po njegovoj gotovo ironičnosti i kada govori o tome kako većina naučnika, čak i vrhunskih, na pokušaj da se ustanovi šta su čitali, odgovara: „Pa, probao sam malo Dikensa", kao da je, kaže Snou, ne bez podsmeha, Dikens neki ezoteričan, nejasan, neizvesno vredan i prijatan pisac. To čitanje Dikensa, po mišljenju Snoua, pokazuje da naučnici sasvim površno poznaju tradicionalnu kulturu. Oni imaju neku svoju kulturu koja sadrži dosta rasprava, strožu i, priznaje Snou, gotovo uvek na višoj pojmovnoj razini od rasprava koje vode ljudi od pera. Ali, problem je u tome što njima sva literatura tradicionalne kulture ne izgleda važnom za njihova zanimanja. I Snou opet zajedljivo dodaje: usled toga, njihovo je uobraziljno poimanje slabije no što bi moglo biti. Oni su sami sebe osiromašili. No, to ne znači da on neće napadati i onu drugu stranu — književne intelektualce, za koje kaže da su još ozbiljnije osiromašeni, i stoga još više sujetni. Naime, oni se ponašaju i vole da se ponašaju tako kao da je tradicionalna kultura „sva" kultura, što znači da opovrgavaju i ne priznaju prirodni poredak stvari. Većina književnih intelektualaca gotovo da nema nikakvog interesa za, kako Snou kaže, celinu naučnih znanja o fizičkom svetu, koja po svojoj složenosti, dubini i izrazitosti predstavljaju najlepše i najčudesnije delo čovekova uma. To nemanje interesa, to gotovo prirodno gluvilo rezultat je obuke, dakle, nije urođeno. I opet je Snou ironičan, kazujući da je odziv na njegovo pitanje, postavljeno književnim intelektualcima, da opišu drugi zakon termodinamike — bio leden, a i negativan. Znači, gotovo da se dve kulture nigde ne susreću. Ljudi u dvema kulturama ne mogu da govore jedni sa drugima. Snou izražava čuđenje koliko je malo nauke dvadesetog veka asimilovala umetnost tog istog veka. Nauka mora biti asimilovana zajedno sa celinom našeg duhovnog iskustva, i kao njegov bitan deo, da bi se koristila isto tako prirodno kao sve drugo. Međutim, problem podvojenosti kultura dobija u težini ako se zna da je ta podvojenost kod mladih danas mnogo manje premostiva nego ranije. Jer, nekada je bilo bar učtivosti u ponašanju predstavnika dveju kultura, a danas, kaže Snou, oni se jedni drugima rugaju.

Jedini izlaz iz ovakve situacije Snou vidi u preispitivanju obrazovanja, odnosno nalaženju pravih rešenja u pogledu novih oblika školovanja. Na primeru Britanije, u kojoj je, po njegovom mišljenju, podvojenost kultura najoštrija, Snou dokazuje da u njoj postoji gotovo fanatična vera u obrazovnu specijalizaciju i sklonost ka kristalizovanju društvenih oblika. To dovodi do stvaranja neznatne elite, obrazovane u jednoj akademskoj veštini. Ali, Snou ni ovde ne nudi konkretna rešenja, već samo izražava bojazan da je proces obrazovanja onakav kakav je suviše napredovao da bi se moglo bilo šta uraditi.

Kristalizovani oblici školovanja, naročito u Britaniji, nastali su kao rezultat otuđenja tradicionalne kulture od onoga što je Britaniji donela industrijska revolucija. Bogatstvo koje je ona pružila Britaniji nije bilo praćeno odgovarajućim vraćanjem uobraziljne energije. Tradicionalna kultura je spremala mlade za administraciju, za Indijsko Carstvo, želeći pre svega da samu sebe ovekoveči, ali ni po koju cenu nije htela mladim ljudima da omogući da sudeluju u industrijskoj revoluciji niti da je bar shvate. Pravo pitanje je sada koliko li tek shvatamo novu, naučnu revoluciju u kojoj smo ako još nismo počeli da poimamo staru, industrijsku revoluciju?

Sa naučnom revolucijom jaz između bogatih i siromašnih postaje sve dublji. Raskorak u razvitku naročito oštro, i sasvim prirodno, pogađa siromašne. Po mišljenju Snoua, Zapad mora da pomogne preobražaju, smanjivanju nesklada koji, samo zato što ga siromašni vide, neće još dugo moći da traje. S ovim stavom moglo bi se zaista polemisati i vrlo argumentovano ga kritikovati. Jer strah da će, ukoliko Zapad ne pomogne, to sigurno učiniti komunističke zemlje, pa će se situacija pogoršati i moralno i praktički, pokazuje simptome jednog evropskog egocentrizma koji se ogleda u, mogli bismo reći, paternalističkom i dušebrižničkom ponašanju

bogatih prema manje bogatima, srećnih i moćnih prema manje srećnim i manje moćnim. Bojazan od nasilnog premošćenja jaza između bogatih i siromašnih sadrži u sebi i tezu da bi, u tom slučaju, Zapad morao postati zabran u jednom drukčijem i tuđem svetu. Zar on to već nije kada je tako površno upoznat sa većim delom vanevropskih kulturnih tokova? Greška je sigurno što su, kako sam Snou priznaje, ljudi sa Zapada odgojeni u veri da im pripada sve vreme ovoga sveta. A to je više dokaz uobraženosti nego tačnosti. I zato se ne bismo mogli složiti ni sa Snouovom sledećom rečenicom da „mi imamo vrlo malo vremena, toliko malo da se ne usuđujem procenjivati ga".

Snouova knjiga *Dve kulture*, i pored nedostataka i proizvoljnosti koje smo pomenuli, značajna je zbog toga što pokreće vrlo važna pitanja o problemima izmirenja nauke i humaniteta ili, kako u izvrsnom predgovoru kaže Aleksandar Spasić, Prometeja i Orfeja. Izgleda da se i u nas pojavila u pravo vreme, premda nismo sigurni da se o njoj govori koliko ona to zaslužuje. Jer, naši problemi, naročito problem obrazovanja, pitanja nacionalnog, zajedničkog i sveopšteg, pojava tehnokratije i njena mitologizacija, uloga masovnih komunikacija, odnos nepismenosti i dveju kultura i drugi problemi sigurno je da mogu naći bar ista polazišta sa onima u Snouovoj knjizi. Činjenica da je ova knjiga u mogućnosti da pokreće pitanja, dovoljan je razlog da njenu pojavu pozdravimo.

ZORAN SEKULIĆ

JUGOSLOVENSKI ČASOPISI

ideje

U uvodniku nedavno izašlog trećeg broja „Ideja" Milutin Stanisavac govori o jednoj danas vrlo aktuelnoj temi: o marksističkom obrazovanju na univerzitetu. Pošto je istakao da odnos marksističkog obrazovanja i univerziteta stavlja sam pojam obrazovanja i univerziteta u onaj kontekst koji istorijske i ljudske granice jednog društva meri prema spremnosti da se ono otvori i založi za učešće u tokovima koji vode u budućnost i da se prevladaju odnosi koji te tokove koče — ovaj autor kaže da nam upravo uverenje da je na našem univerzitetu malo prisutan marksizam govori da smo se u tom pogledu zaustavili na jednom već prevaziđenom stupnju koji nam se sada javlja kao neki odnos prošlosti. Stanisavac posebno želi da naglasi da je marksizam, kao društvena praksa i teorija, najbitnija komponenta svesti koju jugoslovensko društvo poseduje o sebi. On prožima i omogućava izgradnju samoupravnog socijalizma. Upravo u odnosu marksizma i samoupravljanja, kao bitne okosnice društvene prakse, sadrži se ono što u društvenoj praksi omogućava takav pristup marksizmu koji prevazilazi sve istorijske revizije, i marksizma kao društvene teorije, i socijalizma i komunizma kao političkih doktrina. Na toj ravni stiču se i pitanja marksističkog obrazovanja, za koja ćemo odgovore naći jedino ako idemo putem koji vodi do posedovanja i vladanja onim idejama i vrednostima koje čoveka kao društveno slobodno biće čine subjektom istorije. Univerzitetu se mora omogućiti da dođe do nepatvorenih sadržaja koji određuju duhovnu situaciju našeg vremena. Vrlo često je isticano da je univerzitet zatvoren, da zaostaje za tokovima društvenog razvitka i modernog doba. Marksističko obrazovanje je problem koji može tu situaciju iz korena da izmeni, ali samo u slučaju ako bude koncipirano i sprovedeno tako da studentima pruži takozvanu društvenu obrazovanost. Jer,

zaista, danas nije dovoljno po završetku studija biti osposobljen za vršenje samo određenih poslova tehnološkog razvitka, već treba biti spreman i na prihvatanje onih obaveza koje društvo nameće. Zbog toga marksističko obrazovanje studenata treba da bude trajan društveni zadatak koji će, u pogledu angažovanosti koju zahteva, morati da vodi računa pre svega o učešću samih studenata u njegovom izvršavanju. Ako se sve bude svelo na pitanje broja časova i semestara, udžbenika i priručnika, dakle, na kvantitativno povećanje onih oblika koji ni do sada nisu dali potrebne rezultate — ništa se neće izmeniti. Samo reformisanje celokupnih odnosa na univerzitetu koji će, između ostalog, odgovoriti na zahtev da mladi čovek postane subjekt i samog procesa sticanja znanja i njegove buduće društvene primene, može dati pravi rezultat, a to je, pre svega, stvaranje celovite ličnosti marksističkog intelektualca. Po mišljenju Stanisavca, bitan zahtev za koji se treba zalagati jeste i to da marksističko obrazovanje od subjekta koji ga poseduju čini članove zajednice koji imaju isti interes u društvenim poslovima. To znači zalagati se za formiranje idejnih profila i navika u društvu, sposobnih da se suprotstave svim tendencijama koje dolaze sa strane, nekim nama tuđim određenjima i u političkom smislu. Jer, univerzalizam nauke kojoj je mesto na univerzitetu ne trpi u realnim društvenim odnosima nikakav drugi stav sem kritičkog i stvaralačkog. A nije redak slučaj, naročito poslednjih godina, da se na univerzitetu javlja nešto sasvim drugo. Naime, gotovo bi se moglo reći da dolazi do obnove građanskih shvatanja i ideologija koje nisu praćene jasnim i kritičkim stavom, te je sasvim razumljivo da tu nije reč o proširivanju vidika u nauci i stvaralaštvu.

O novoj ulozi Socijalističkog saveza govori Veljko Milatović u članku *Sistem samoupravljanja i političko organizovanje*. Zahtevi za novim izmenama u Ustavu, po rečima Milatovića, neposredno će se odraziti na dalji razvoj samoupravljanja i neposredne socijalističke demokratije. Otuda je sasvim sigurno da će to značiti nove obaveze i mogućnosti Socijalističkog saveza, koji je već danas na putu da prevaziđe klasičan tip partijsko-političkog ispoljavanja radnih ljudi i građana, njihovih organizacija i udruženja i preraste u savez svih organizovanih snaga socijalističke društvene svesti i akcije. Takva funkcija Socijalističkog saveza identifikuje ca sa samom neposrednom demokratijom, naime, on postaje samoorganizovani narod.

U daljem izlaganju Milatović se bavi istorijskom genezom Socijalističkog saveza, počev od Narodnooslobodilačkog fronta za koji Milatović kaže da nikada nije imao karakter političke partije, već je po svojoj prirodi bio univerzalan i neposredno demokratski.

Na kraju, Milatović je pokušao da odredi mesto i ulogu Socijalističkog saveza u političkom sistemu koji, po njegovom mišljenju, može više nego bilo ko da obezbedi neposredno izražavanje društvenih i nacionalnih interesa. To znači da je njegova dužnost, a za to ima i mogućnosti, da obezbedi građanima slobodu političkog izražavanja, da stvara klimu dogovaranja i opšteprihvatljive političke platforme na demokratskoj socijalističkoj osnovi. Zato je neophodno obezbediti da svaki stav Socijalističkog saveza o bilo kom pitanju značajnom za radnog čoveka bude rezultat široke javne rasprave radnih ljudi, odnosno javnosti u određenoj društveno-političkoj zajednici.

SNEŽANA DILPARIĆ

kultura

Poslednji, 18-ti broj časopisa donosi nekoliko zanimljivih naslova. Članak Miladina Vujoševića *Cene kulturnih usluga* ima za predmet određenje i egzaktno istraživanje cena „proizvodnje kulturnih usluga“, na osnovu određenja komponenata koje kao društveno korisne delatnosti ulaze u „proizvodnju kulturnih usluga“; Đilo Dorfles u članku pod naslovom *Sociološki aspekti industrijske estetike* piše o industrijskom dizajnu i narodnoj umetnosti tehnološke civilizacije; *Univerzalna civilizacija* je naslov članka Pola Rikera, a Milan Ranković piše o monopolizmu u kulturi; Ranko Munitić je autor članka *Jugoslovenska filmska teorija i praksa — bilješke na marginama jednog nesređenog i simptomatičnog stanja*.

Đilo Dorfles u svom članku pod industrijskom estetikom podrazumeva industrijski dizajn, prema međunarodnoj terminologiji, kao i graphic design i product design — dakle, industrijski proizvedene predmete robe široke potrošnje, a ne, što bi se iz naslova moglo zaključiti, identifikovanje, vrednovanje i izučavanje „estetskog bića“, koje (ukoliko) u sebi ovaploćuju industrijski proizvodi.

Industrijska estetika, po autoru, predstavlja jedan od retkih umetničkih elemenata sa kojima običan čovek komunicira i koji igraju dominantnu ulogu u oblikovanju i stvaranju njegovog ukusa, budući da „takozvana umetnička dela“ — izložena znalački i sa ukusom u tajanstvenim privatnim galerijama, sklonjena i zaključana u muzejima, stavljena pod staklo i pod ključ, u neprobojne trezore privatnih kolekcionara — inače nisu predmet interesovanja masa, već su to industrijski proizvedeni predmeti upotrebe koji se potrošaču nude preko moćnih medija masovnog komuniciranja.

Upravo na toj ravni autor dolazi do suštine predmeta svoga izlaganja: dela industrijskog dizajna najčešće su nametnuta publici koja ih dobrovoljno prima, jer je praktički primorana da ih primi, i ne preostaje joj ništa drugo do da ih podnosi. Publikom, ističe autor, vlada distribucija celog lanca elemenata i instrumenata koje joj društvo nameće i kojima ne može da umakne, protiv kojih ne može da se pobuni. Autor navodi, u izvesnom smislu, kao tačnu premisu da u današnjim uslovima industrijski crtež predstavlja možda jedini primer narodne umetnosti (tačnije rečeno, umetnosti za široke narodne mase), odnosno umetnosti koja nije, već na samom početku, namenjena kulturnoj i ekonomskoj eliti, nego svem stanovništvu bez izuzetka, umetnosti sposobne da probudi interesovanje seljaka, radnika, domaćice i studentkinje, i to stoga što odgovara praktičnim potrebama i što je primenjena na savremenu materiju. Upravo u represivnosti njenog nametanja, pri čemu konzumentu nije ostavljena mogućnost izbora, autor utvrđuje žalosnu istinu da ova vrsta narodne umetnosti, koja u izvesnom smislu predstavlja jedini estetski faktor kojim se mase naše epohe hrane i naslađuju, ima gotovo uvek i isključivo tendenciju ka monopolu — to jest jedini smer u svojoj informativnoj putanji od proizvođača do potrošača, uz latentnu opasnost da se, u industrijskim zemljama, intenzivira proces koji bi mogao dovesti do iščezavanja stvaralačkih stremljenja i svake sposobnosti razlikovanja kod čoveka. Autoru se, naravno, s puno prava može prigovoriti za njegovo suštinsko nerazlikovanje: nerazlikovanje umetničkog od neumetničkog, iz koga i može proisteći zabluda da postoji neka umetnost namenjena ekonomskoj ili intelektualnoj eliti (i koja tim činom sebe obezvređuje) i umetnost namenjena širokim slojevima (koja bi tim činom sebe valorizovala kao „višu“, odnosno korisniju, praktičniju, a time, verovatno, i vredniju), što predstavlja vid i nelogičke negacije tipa contradictio in adjecto u pogledu postojanja umetničkog dela, koje ne postaje niti postoji namenom svoje poruke, već kvalitetom same po-

ruke i vrednošću njenog ostvarenja itd.

Autorova tvrdnja da je čovekova potreba za razlikovanjem (da predmeti njegove upotrebe dobiju neko njegovo, lično obeležje, različito od obeležja predmeta upotrebe drugih ljudi, bilo da je reč o stanu, kući, mašini itd.) bitno ugrožena opasnošću da bude osujećena pojavom industrijskog dizajna i uopšte masovnom tehnološkom civilizacijom — srećno se nadovezuje na razmatranja Pola Rikera u članku *Univerzalna civilizacija*.

Riker polazi od poznate činjenice da se širom našeg današnjeg sveta razvija jedan univerzalan način života kao posledica univerzalnosti dostignuća nauke koja se prenose na sve tehnike koje ljudi koriste itd. Ta pojava predstavlja posledicu okolnosti da su tehnike racionalizovale i sam način života putem neizbežnog uniformisanja upotrebnih predmeta, stanova, odeće i drugog. Nisu po sredi samo tehnike proizvodnje, već i tehnike prevoza, odnosa među ljudima, korišćenja blagostanja, slobodnog vremena, informisanja, tehnike svojstvene potrošačkoj kulturi.

Univerzalna civilizacija je, s jedne strane, nešto pozitivno, jer razna elementarna dobra čini dostupnim širokim masama, dok, s druge strane, taj isti razvoj pokazuje i suprotno obeležje: fenomen univerzalizacije ne predstavlja samo uzidanje čovečanstva, već i jednu vrstu tananog razaranja ne samo tradicionalnih kultura, već i stvaralačkih jezgra velikih civilizacija, „etičkog i mitskog" jezgra čovečanstva. Svetska civilizacija u isti mah načinje ili nagriza kulturni fond koji je stvorio velike civilizacije prošlosti. Pod pretpostavkom nastavljanja univerzalizacije civilizacije, autor postavlja pitanje sudbine stvaralaštva jedne civilizacije, odnosno pitanje: pod kojim se uslovima kulturno stvaranje jednog naroda može nastaviti i kako je moguć susret različitih kultura, kakva će sudbina proisteći iz takvog susreta, nalazeći, po sopstvenim rečima, nesiguran i privremen odgovor u vidu isticanja nekoliko neophodnih uslova: jedina kultura koja će moći da opstane i doživi preporod jeste kultura koja je kadra da u sebe uključi naučnu racionalnost; samo ona vera koja se obraća razumevanju inteligencije može potpuno da se prilagodi svome vremenu — samo je jedna živa kultura, koja je u isti mah verna svojim izvorima i stvaralačka, kadra da izdrži susret s drugim kulturama itd.

Studija Milana Rankovića *O monopolizmu u kulturi* predstavlja rezultate autorovog rada baziranog na empirijskom istraživanju objavljenom 1971. godine putem primene upitnika, koje je obuhvatilo ukupno 830 lica iz stvaralačke sfere umetničkih grana, kao i iz sfere kreiranja, odnosno vođenja kulturne politike, od kojih je u istraživanju uzelo učešća pedeset četiri lica (od kojih svega dva rukovodioca kulturno-umetničkih institucija i jedan društveno-politički i javni radnik).

U suštini, predmet istraživanja je identifikovanje stava respondenata o pitanjima da li u našoj kulturi postoji monopol, da li i u kojem stepenu njegovo postojanje predstavlja društvenu opasnost, koji su neposredni nosioci monopola, uz prethodno verifikovanje respondentove definicije monopola u kulturi. Kratak prikaz rezultata jednog obimnog istraživanja može se, svakako, ograničiti samo na nagoveštaj, odnosno izdvajanje nekih osnovnih rezultata.

Autor ističe da se pod monopolom najčešće podrazumeva proglašavanje posebnog interesa za opšti, odnosno uži interes grupe se predstavlja kao širi društveni: „Pri tom se naglašava da monopol pretpostavlja takav vid kontrole neke posebne oblasti kulturnog života od strane jedne grupe lica, koja se prvenstveno odnosi na deobu materijalnih sredstava i raspodelu poslova, dok se društveno-estetska afirmacija umetnika, kojom grupa takođe manipuliše i koju često uspeva i da konstituiše, javlja kao društveno pokriće zahtevanog, nametnutog ili ostvarenog materijalnog interesa", ukazujući na to „da moć neformalnih grupa ne bi bila tako efikasna, kad njeni članovi ne bi bili često veoma racionalno raspoređeni na nekim ključnim mestima u aparatu vlasti, kulturnim institucijama, sredstvima za javno informisanje. Tako se javlja jedna višeslojna struktura organizovanja, u okviru koje se prepliću oficijelne strukture organizovanja sa

neformalnim, pri čemu su ove neformalne — u suštini bitne, konačne, stvarni centri političkog odlučivanja u sferi kulture".

Uostalom, o stepenu aktuelnosti i akutnosti izučavane pojave rečito govori činjenica da je 90,75% ispitivanih iznelo stav da u našem kulturno-umetničkom životu ima monopola. Tako su neke umetničke populacije (književnici, filmski umetnici i dr.) stoprocentno iznele stav da je monopol u kulturi prisutan.

Što se tiče samog identifikovanja pojavnih oblika monopola, odnosno njegovog lociranja po pojedinim institucijama ili njegovog vezivanja za pojedince i grupe, i tu se pokazala velika spremnost respondenata za konkretnim navođenjem. Nije slučajno, kako ističe autor, da je najveći broj respondenata označio Radio-televiziju kao nosioca monopola. Zatim slede kao nosioci monopola filmska preduzeća (Avala-film, Dunav-film, FRZ itd.), izdavačka preduzeća („Prosveta", „Nolit" i druga), zatim štampa itd., što sve daje mogućnosti za određenu društvenu pažnju, ali i za intervenciju.

SVETISLAV PAVIĆEVIĆ

lica

Kada je pre nekoliko meseci štampala prevod Koršovog teksta *Kako čitati Marksov „Kapital"*, redakcija sarajevskog časopisa „Lica" u fusnoti je najavila da za nju problem marksističkog obrazovanja ima isto značenje kao i problem stvaranja u okviru marksističke filozofije. Dvobroj 7/8, rezultat je takve orijentacije. Prvih četrdeset stranica, inače rezervisanih za društvenu problematiku, zauzimaju tekstovi koji, slobodno se može reći, predstavljaju ozbiljna nastojanja da se, sa stanovišta aktuelne zbilje, rasvetle pojedini problemi marksističke nauke i ona još jednom afirmiše. Ovakva orijentacija čini se društveno opravdanijom od bilo kakvih ispraznih apologetika i patetičnih deklaracija kojima, možda u prevelikoj meri, marksistička nauka biva zadržavana na neugodnoj distanci od generacija koje dolaze.

Tri značajne teme marksizma naznačene su u ovom dvobroju: marksistička konkretna dijalektička metoda, marksističko shvatanje slobode i čovekovog aktiviteta i savremena nauka i marksizam.

O dijalektičkoj metodi je reč u Koršovom tekstu *Dijalektička metoda u „Kapitalu"*, sloboda i aktivitet razmatraju se u tekstovima Franca Cenglea *(Marksovo shvatanje slobode)* i Milana Kangrge *(O pojmu nedostatka Hegela)*, a treća grupa problema vezana za savremenu nauku u odnosu na marksizam, sadrži se u *Rasulu povjesne svijesti* Sulejmana Bosta i tekstu *Mitologija i sociologija nauke i naučnih informacija* Emila Vlajkog.

Tekst *Dijalektička metoda u „Kapitalu"* Karla Korša, objavljen 1932. godine, dakle u predvečerje evropskog ideološkog pomračenja, pored naučne autohtone vrednosti ima, čini se, i vrednost dokumenta koji bi pažljivi politikološki analitičar morao uvrstiti u svoju literaturu. Korš se vraća Marksovoj analizi vrednosti da bi na delu našao jedan naučni i jedan, kako kaže, umetnički pristup. Ispod kore pojavnosti, koja se u konkretnom slučaju pokazuje kao vrednost razmene, odnos razmene, otkriva se imanentna vrednost na čijem se polju temeljno raščišćava odnos između vrednosti i rada. Tek u nastavku istraživanja, kaže Korš, vraća nas Marks „razmenskoj vrednosti" koja se više ne izvodi kao neposredno iz iskustva uzeta činjenica, nego deduktivno, iz pretpostavljenog pojma „vrednosti", kao njegov „nužni način izražavanja ili pojavna forma". Tek tako je moguće da se pod predmetnim plaštom otkrije skriveni odnos između osoba, odnos koji pri-

pada određenom istorijskom načinu proizvodnje.

Prava razlika između Marksove i drugih u to vreme vladajućih metoda, kaže Korš, po svom sadržajnom dostignuću je u najvećoj meri primerena nauci koja nije usmerena na čuvanje i dalje razvijanje, nego na borbeno potkopavanje i revolucionarni preokret savremenog kapitalističkog i društvenog pokreta. Formalna prednost Marksove metode je u tome što ona ništa ne ispušta iz vida. Korš čini opasku kada je po sredi izraz protivrečje. On navodi da i sam Marks na jednom mestu kaže kako se protivrečje samo pričinjava usled simboličnog i skraćenog ili iz drugih razloga *dvoznačnog* načina izražavanja. To je, po Koršu, dijalektički umetnički zahvat, koji će nas neminovno zadovoljavati sve dok ne bude moguće strogo rešenje takvog problema koje bi odgovaralo mišljenju školovanom na matematici i egzaktnim prirodnim naukama.

U tekstu *Marksovo shvatanje slobode* sadržani su rezultati doktorske rasprave koju je Franc Cengle odbranio 5. juna 1967. godine na Univerzitetu u Beogradu. Carstvo slobode počinje tek tamo gde prestaje rad, što je određen nuždom i spoljašnjom svrsishodnošću, po prirodi stvari ono je, dakle, s one strane materijalne produkcije. Civilizovani čovek doživljava prirodu kao carstvo nužnosti. Sloboda se u oblasti produkcije jedino može sastojati u tome da podruštvljeni čovek svoju razmenu sa prirodom racionalno uredi i da je vrši sa najmanjim mogućim utroškom energije i na način najdostojniji i najadekvatniji njegovoj ljudskoj prirodi. Ali to je još uvek — carstvo nužnosti. S one strane — počinje ljudski razvitak snage koja se ispoljava kao samosvrha, istinsko carstvo slobode.

Shodno tome, pitanje slobode mora početi pitanjem čovekovog odnosa prema predmetnoj stvarnosti, prema kojoj on nije neposredovan. Iz ovoga sledi da je pitanje oslobođenja čoveka, u stvari, pitanje oblika te posredovanosti. U carstvu nužnosti, dakle, u carstvu rada, oslobođenje čoveka dobija izraz menjanja oblika neodgovarajućeg posredovanja u čoveku primereno, odgovarajuće posredovanje. To je uslov da carstvo nužnosti zadobije karakter prirodno-istorijske baze istinskog carstva slobode. Ovo bi bilo kategorijalno jezgro celokupne Marksove misli koje se, poput Arijadnine niti, provlači kroz Marksovo delo u čijem se središtu nalazi čovek, njegov praktikološki odnos prema temeljnim pretpostavkama celokupnog ljudskog postojanja i, pre svega, naznačenje smisla njegove egzistencije u traženju slobode. Razrešenje ovog kardinalnog pitanja nalazi se — treba li to ponavljati? — u praktično-istorijskom, dakle, revolucionarnom činu. Nije problem u tome što carstvo nužnosti uvek ostaje, jer produkcija je moguća samo u saradnji sa prirodom. Prirodni i društveni oblici nužnosti ne postoje po sebi, već u sferi ljudskog praktičnog delovanja i postojanja, što je antropološko-ontološka pretpostavka ostvarenja slobode. U tom smislu, pošto se ostvarenjem carstva slobode prirodna nužnost ne ukida, komunizam postaje odgovarajući oblik čovekovog posredovanja, razrešenje protivrečnosti čoveka i prirode, egzistencije i biti. Pri tom, treba dodati da carstvo slobode nije poricanje nužnosti, ni dokidanje nužnosti niti čovekovo oslobođenje od nužnosti, već — uklanjanje neodgovarajućih posredovanja. Treba li pomenuti rezultate tih neodgovarajućih posredovanja? —: svet otuđenog rada, svet potpunog gubitka čoveka, svet onečovečenja. Čovek mora svoj odnos prema drugim ljudima učiniti odgovarajućim, a tako isto i odnos drugog prema sebi. Takav odnos mogu uspostaviti samo proleteri, po svom objektivnom položaju. Jedino oni mogu da ostvare generički karakter čoveka, to jest čoveka koji samosvesno i slobodno dela.

Ovo kardinalno Marksovo pitanje, kaže Cengle, u naše vreme je aktuelizovano. Markuzeovo upozorenje da je relacija nužnosti i slobode ključni problem Marksove i Hegelove dijalektike, Lefevrova tvrdnja da nužnost ne iščezava u slobodi nego se sloboda oslanja na nužnost, Hajdegerova identifikacija Marksove slobode i slobodnog vremena (Freiheit ist Freizeit), samo su oblici aktualizacije ovog problema. Čak i tumačenje tipa „Marksov koncept slobode — totalni raskid

s prirodom, projekt carstva božjeg na zemlji", Rüstovljeva patetična sentenca da je to, u stvari, grandiozni *happy end* istorije doprinose aktualizaciji ovog problema.

Emil Vlajki u tekstu *Mitologija i sociologija nauke i naučnih informacija* duhovito čini napor ne bi li još jednom pokazao da je izlaz iz parcijalnosti i zatvorenosti savremenih znanja jedino u onom pravcu razvoja koji vodi razotuđenju tih nauka i znanja.

Predburžoaska mitologija je imala, kaže Vlajki, svoj izvor u bogu. On je bio večni izvor vlasti i svetlosti. Građanske, buržoaske revolucije su mit o bogu zamenile mitom nacije koja je trebalo da postane izvor bitnih građanskih ideoloških premisa: demokratije, jednakosti, bratstva.

Taj mit se brzo izlizao i ubrzo je, zahvaljujući industrijskoj revoluciji i trci za profitom, zamenjen trećim mitom: *naukom*. Nauka je u građanskoj verziji mistificirana tako što joj je pripisivana moć da se izdigne iznad gladi, ratova, bede, egoizma. Sve je postalo merljivo. Tehničke nauke i fizika su postale vladajuće nauke. Tehnička inteligencija dobija sve više moći. Koliko doktora nauka zauzima ministarske fotelje? Nauka postaje simbol zapadne menadžerske privrede.

Informacije sve više dobijaju u značaju, ali informacija više nema nikakvog značaja ako nije naučno izvedena. Naučna znanja se sve više nagomilavaju, tako da ljudski mozak više nije u mogućnosti da ih prati. Vlajki izdvaja tri značajna momenta:

prvi: aktuelni razvitak nauke je prožet zapadnim duhom i služi održanju klasnih odnosa;

drugi: tehnološki razvitak u službi trke za profitom u velikoj meri diktira naučni razvitak, ali ga i ograničava. Koliko je naučnih projekata i pronalazaka zaboravljeno zato što bi njihova aplikacija bila nerentabilna sa stanovišta borbe za profit?

treći: informacije se tako gomilaju (time se manipuliše) da stvaraju jaz između onoga ko raspolaže znanjima i laika.

Socijalizam mora razvijati novu nauku, jer psihijatrijske klinike rastu kao gljive posle kiše, buka, zakrčen saobraćaj, zagađen vazduh i voda ozbiljno ugrožavaju život čoveka. Srušiti mit o objektivnosti nauke moguće je posle uvida u ovakve crne posledice, koje je, u stvari, raskrinkavaju kao klasno oružje.

Ovoj će slici dorineti i Sulejman Bosto tekstom *Rasulo istorijske svesti:* „Harmonija istorije nije više svetilište svakog mogućeg mišljenja. Savest savremenog mislioca otporna je prema disharmoniji sveta. Mišljenje je danas spoznavanje vlastitog relativizma".

Da li nam preostaje samo još promišljanje o vlastitom protivrečnom položaju u kome je sloboda izražena jedino izricanjem vlastite neslobode?

MILAN MILOŠEVIĆ

ПОГЛЕДИ

Iz četvrtog broja izdvajamo tekst mr Dimitra Mirčeva pod naslovom *Avangarda i klasna svest danas*. Ovaj tekst razmatra neke pretpostavke ideološkog obrazovanja i uticaja u našoj praksi. Poslednjih nekoliko godina, po oceni autora, u društvenoj teoriji i nauci u nas dolazi do znatnog povećanja interesa za istraživanje realnih determinanti društvene svesti, kao i za istraživanje razvoja proizvođačko-upravljačke, odnosno samoupravne svesti. Ta su istraživanja: a) demistifikovala pretpostavljeno jedinstvo i uniformnost, ali i neizgrađenost progresivnog sadržaja i strukture klasne svesti na kojima su kao na svojevrsnoj ideološkoj funkciji, rukovodeće snage administrativnog socijalizma gradile i održavale svoju poziciju; b) došla do jednog fonda sistematizovanih saznanja i ve-

štačkih nalaza o stanju, fenomenologiji i socijalnom mehanizmu kroz koji se stvaraju i menjaju egzistencijalni tipovi društvene svesti u kontekstu samoupravljanja; i c) identifikovala su subjektivne i objektivne društvene činioce koji ističu da se autentična klasna svest javlja kao revolucionarni agens u kretanju društvene prakse.

Ove konsekvence imaju odlučujući uticaj u formulisanju nove strategije delovanja avangarde u društvu, u sopstvenoj organizaciji, a posebno u pogledu kretanja u klasi. Što se samoupravne ideologije tiče, ona kao izraz svesti klasnog kretanja ne nastaje sama po sebi, u avangardi, u automatizmu „progresivne" pozicije avangarde — već, pre svega, u dijalektici razlaganja i imenovanja prvobitnih oblika klasne svesti, do koje dolazi usled uticaja nove društvene i ekonomske strukture socijalizma.

Zbog toga, kako autor kaže, pri razmatranju savremene ideološke funkcije avangarde i načina njenog ostvarenja, možemo da govorimo o ideologiji uopšte, o ideologiji avangarde, idejnoj svesti klase i društva, kao i o idejnom uticaju SK samo ukoliko to razmatranje dovedemo u vezu sa kretanjima u klasi i sa promenama u savremenom društvenom kontekstu. U suprotnom, veoma smo blizu jednoj idealističkoj poziciji koja idejnu interakciju avangarde i klase formuliše tako da progresivni deo ideologije automatski rezerviše za avangardu koja, navodno, u svim situacijama deluje kao svestan posrednik između klase i društvene prakse, a klasu tretira kao objekt „osvešćivanja", animacije i, konačno, manipulacije.

U daljem izlaganju, autor ukazuje na neka Marksova shvatanja razvoja klasne svesti i ističe da za Marksa pitanje prelaza ka razvijenijim oblicima te svesti nije bilo pitanje „unošenja svesti spolja" indoktrinacijom, propagandom, prosvećivanjem, mada on „osvešćivanje" proletarijata povezuje sa povećanjem njegovog obrazovnog, kulturnog, civilizacijskog standarda. Mogućnosti razvoja klasne svesti Marks je video u povezivanju klase sa potrebama revolucionarne promene postojećeg tipa društvenih odnosa, a potrebu klasnog i političkog obrazovanja postavio je u funkciju razvoja svesti o ulozi klase u društvenom preobražaju.

Ova postavka ima svoju istorijsku dimenziju. Naime, postizanjem svesti o sebi klasa se samoukida. Ali, ona ima i svoju aktuelnu dimenziju: to je potreba da se efikasnim, svakodnevnim i živim političkim i ideološkim obrazovanjem klasa osposobi za pravilno usmeravanje svog revolucionarnog delovanja.

Prelazeći na razmatranje ideološke i političke funkcije avangarde jugoslovenskog radničkog pokreta, autor zaključuje da su praksa, sistem i iskustvo ideološkog uticaja u avangardi za vreme administrativnog socijalizma bili pozitivni i funkcionalni, jer su odgovarali potrebama organizacije avangarde i njenoj društvenoj ulozi u početnoj fazi revolucionarne izgradnje. Međutim, u daljem toku kretanja revolucije dolazi do znatnih rekonstrukcija društvenih snaga i uslova u kojima se konstituirao i oblikovao svestan, odnosno subjektivni faktor društvene i revolucionarne dinamike. Počeci samoupravljanja menjali su, u najširem smislu, relaciju „avangarda — klasa — društvena praksa", a, kao sastavnu komponentu toga, i funkciju, potrebu i praksu ideološkog obrazovanja avangarde i klase.

Danas se veoma često govori o krizi ideološkog rada u SK, o nedostacima ideološkog vaspitanja i obrazovanja u sastavu SK, u redovima mladih, samoupravljača, radništva. Izgleda, ipak, da se o krizi govori na osnovu neodgovarajućih premisa. Verovatno je reč o jednoj mehaničkoj logici, zasnovanoj na poređenju sistema, prakse i funkcije ideološkog obrazovanja u partiji za vreme i neposredno posle revolucije. U toj mehaničkoj logici neosporno je prisustvo opsednutosti iskustvom masovnog, intenzivnog i efikasnog ideološkog obrazovanja i rada koji su se sprovodili do kraja poslednje poratne decenije. Stoga se ne može reći da kod jednog dela članstva SK, a i kod rukovodećih organa, ne dolazi do izvesne rezignacije i poljuljanog poverenja u idejni kapacitet i snagu SK čije članstvo, kako se obično misli, zaostaje u idejnom i teorijskom shvatanju složenih tokova savremene

svarnosti. Ne može se odreći deo istine u takvim mišljenjima. Međutim, sigurno je i to da ona nisu cela istina jer idejni rad i ideološko obrazovanje SK ne mogu se posmatrati nezavisno od ostalih procesa, kriznih stanja i preobražaja kojima je podložno celo društvo, a i sama avangarda danas.

Dalje u tekstu autor smatra da kriza postoji i postavlja pitanje traženja njenih simptoma, kao i pitanje projektovanja njenog prevazilaženja.

Opšta pretpostavka je da naš model ideološkog obrazovanja ne prati u dovoljnoj meri preobražaje u ulozi SK, kao ni dinamiku razvoja i rekonstrukcije takozvanog „svesnog faktora“ u savremenom društvenom kretanju. Ako su samoupravljanje i borba za njega realna praksa revolucije, do krize ideološkog obrazovanja i rada i uticaja dolazi u trenutku kada se oni odvajaju od te prakse. To odvajanje nastaje na osnovi: naglašavanja posebnog, uskog, unutarpartijskog sistema ideološkog obrazovanja i rada u sastavu SK; na pretpostavci da će ideološko obrazovanje, pripadnost organizaciji, nužno proizvoditi progresivnu idejnu svest kod komunista (bez obzira na njihovu objektivnu, društvenu, grupnu i individualnu poziciju u procesu rada, raspodele, odlučivanja); na nesagledavanju društvenih uslova u kojima se svest konstituiše i materijalizira kao faktor preobražaja prakse. Osnovni uzrok takvog odvajanja je zadržavanje elemenata ideologije avangarde koji izviru iz birokratsko-etatističkih odnosa i koji zasnivaju svoju poziciju, između ostalog, na održavanju monopola u sferi idejnog rada.

Što se tiče socijalne kompozicije avangarde, autor naglašava da ona odgovara strukturi i konstelaciji snaga u klasi i društvu iz vremena administrativnog socijalizma i da, kao takva, u nedovoljnoj meri odražava realno konstituisanje pokretačkih snaga socijalnog razvoja. Neka istraživanja iniciraju shvatanja po kojima se u samoupravnim kretanjima stvara matična samoupravna struktura koja, u realnoj praksi, izražava i matičnu samoupravnu svest. Linije koje određuju razvoj te svesti locirane su između sfere rada koji je udružen, kvalifikovan i objektivno vrednovan, i sfere reprodukcije — koja se ne zasniva na tim svojstvima. I dok, s jedne strane, analiza sadržine svesti matične samoupravne strukture ukazuje na njenu obuhvaćenost visokim stepenom informisanosti, visokim stepenom klasne identifikacije itd, s druge strane, svest pojedinih delova radničke klase još uvek nosi osobine otuđenosti, instrumentalnosti, „iskrivljenosti“ i neposredne zavisnosti i vezanosti za položaj grupa u materijalnom kretanju i društvenoj reprodukciji. Ti delovi, usled svojih obrazovnih, kulturnih, kvalifikacionih i proizvodnih mogućnosti, ali i usled objektivnih društvenih okolnosti nisu u stanju da značajnije učestvuju u dinamici razvoja modernih proizvodnih snaga, pa ni u razvoju novih proizvodnih odnosa i novih sadržina društvene nadgradnje.

U daljem razmatranju autor nastoji da stepenovanje, odnosno nijansiranje osnovnog tipa klasne svesti predstavi kao objektivnu okolnost sadašnjeg stepena društvenog razvoja, što ponovo pokreće pitanje mogućnosti ideološkog i političko-kulturnog uticaja neemancipovane svesti radništva, posebno ako taj uticaj nije povezan sa praktičnim naporima da se preobrazi društveno-ekonomski kontekst u kome dolazi do raslojavanja svesti.

Revolucionarno materijalizovanje međuodnosa svesti avangarde i klase može se funkcionalno graditi na sledećim premisama: a) da avangarda uključi i permanentno apsorbuje progresivno jezgro klasne svesti, b) da joj omogući inovaciju, realnu zasnovanost na platformi revolucionarnog kretanja i preobražaja, i c) da na toj platformi i praktičnom kretanju nađu mesto i sadržinu oblici povezivanja, razvijanja i integracije svesti avangarde i ostalih društveno neemancipovanih slojeva klase.

Na kraju ovog razmatranja, autor ističe da analitička i empirijska evidencija kojom se raspolaže u SR Makedoniji potvrđuje pretpostavku da se samoupravna svest ne poklapa mehanički sa svešću slojeva koji su prevladavajući u profilu moći i zastupljenosti u organizaciji SK (niskokvalifikovani radnici, službenički i upravljačko-menadžerski slojevi, ru-

tinska inteligencija itd.). Avangarda je, nastavlja autor, malo učinila u prihvatanju tih slojeva, kao i u povezivanju svog ideološkog uticaja sa procesom sticanja samoupravne svesti i njene istorijske artikulacije, oblikovanja i usmeravanja. U onoj meri u kojoj su procesi idejne i političke komunikacije i identifikacije avangarde i matičnih samoupravnih slojeva blokirani i nefunkcionalno uspostavljeni, u toj meri je samoupravljačkoj svesti onemogućeno da izrazi svoju pozitivno-istorijsku suštinu. U toj meri ona će se potencirati kao politička i društvena kultura jedne limitirane i nemoćne, a svesne i sposobne mase. Stoga, zaključuje Dimitar Mirčev, jedan od fundamentalnih zadataka avangarde danas jeste da se okrene toj strukturi svesti, da uspostavi praktičan i idejni dijalog i međuuticaj u njoj i time dâ podsticaj procesima emancipacije i integracije položaja, svesti i akcije ostalih klasnih i društvenih segmenata koji zasad poseduju karakteristične idejne i socijalne hibridnosti i otuđenosti.

SNEŽANA JAKIMOVSKA

ПРАКСА

Dvobroj 3—4 za 1972. godinu ovog titogradskog časopisa za društvena pitanja donosi nekoliko zanimljivih tekstova od kojih posebnu pažnju zaslužuje članak Vukašina Mićunovića *Između kulture i rada.*

Osnovna postavka ovog originalnog napisa je tvrdnja da se između kulture i rada izgradio posrednički sistem upravljanja koji je oblast kulture zadržao pod starateljstvom države. Autor u ovom tekstu sugeriše pravce izmena zatečenih odnosa smatrajući da, ako se ti odnosi temeljito ne promene, ako se izmenama u njima ne stvore prostori na kojima će se radnik potvrđivati kao subjekt, a time i kreator društveno-ekonomskih odnosa prihvatljivijih u pogledu njegovog položaja u proizvodnji i društvu — može doći do toga da on prinudi na promene konstruktore takvog sistema. Ovo zbog toga što postoji granica do koje će radnik podnositi da bude sveden na objekat kultivisanja, da se njime manipuliše u ime i uz pomoć kulture.

Zalažući se za smelije promene, Mićunović skreće pažnju na to da se danas znanje i sposobnost sve više prihvataju kao činioci razvitka materijalnih proizvodnih snaga i samoupravnih društvenih odnosa. Zavisna od znanja i sposobnosti, oblast proizvodnje materijalnih dobara zainteresovana je za obrazovanje, nauku i kulturu. Taj svoj interes ona ispoljava, po rečima autora, u kritikama sistema komunikacija s delatnostima koje su specijalizovane za širenje znanja i razvijanje sposobnosti; putem prigovora na sadržaje i metode rada ustanova, ne skrivajući nezadovoljstvo profilima kadrova; odvajanjem sve većih finansijskih sredstava za rad ustanova i posebnim dogovorima i sporazumima sa njima ili ljudima za čiji je živi rad zainteresovana; stvaranjem materijalnih i drugih uslova za kulturu rada, obrazovanja, vaspitanje, kulturno uzdizanje i uživanje kulture i zabave zaposlenih. Tim aktivnijim odnosom prema znanju kao činiocu razvitka radne organizacije postepeno, ali stalno povećavaju svoje značenje i u kulturnom emancipovanju prvo zaposlenih a, preko njih, i sredine, zatim nacije i društva u celini.

Skrećući pažnju na to da je krajnje vreme za izmenu uloge radnika u sistemu upravljanja kulturnim delatnostima, autor ističe da je rad u uslovima samoupravljanja neophodan da bi se održavao život, ali da on u isto vreme postaje i mera društvenog značaja radnika, ne potiskujući time njegovo interesovanje za kulturu. Intenzitet formiranja svesti o potrebi za kulturom zavisi i od obrazovanosti radnika i njegovog sudelovanja u konstituisanju uslova rada i odluči-

vanja o ostvarenim rezultatima. Osim toga, oblici i intenzitet radnikovog angažovanja na relaciji tog njegovog interesa zavisiće i od društvenog i materijalnog standarda. Interesovanje za kulturu uvek uključuje i lične sklonosti i ukus pojedinca, čime se ne poriče ni uticaj sredine u kojoj jedinka radi i živi, kao ni sloja i zajednice kojoj pripada. Autor smatra da to interesovanje sam radnik ne može do kraja i u potpunosti da ostvari, što ga upućuje na radnu i životnu sredinu, na zajednicu udruženog rada, interesnu i društveno-političku zajednicu. Zbog svega toga, radnik pristaje da se zahvati deo njegovog viška rada i ličnog dohotka da bi se dodelio kulturi, odnosno ustanovama za nju specijalizovanim. Autor dalje podvlači da će metodi prinude, pomoću kojih je država obezbeđivala znatniji deo svojih sredstava za izdržavanje kulturnih ustanova, često i bez uvida u to kako te ustanove svojim uslugama slede zahteve udruženog rada, morati da ustupe mesto slobodnijem opredeljivanju radnika pri razmenjivanju svog rada. Otklanjanje prinude vraća poverenje radnikovoj svesti i slobodnijem ispoljavanju njegovog ukusa, a time što slobodnije izražava svoje želje i mogućnosti, stupa na scenu njegov realizam koji unosi u život jednu racionalniju poslovnost, svojstvenu samo neposrednom stvaraocu rezultata rada. Oslobođen posrednika u razmeni rada, udruženi radnik nalazi nove oblike koegzistencije i povezivanja svog sa drugim vrstama rada.

U daljoj analizi ove složene problematike autor nas upozorava na potrebu radikalnih promena u položaju kulturnih radnika. Zato je i prirodno što on ističe da na svest kulturnih radnika utiče društveni položaj, materijalni uslovi i pravni status delatnosti kojom se bave, te otuda i u tome treba tražiti razloge mnogim postupcima i reakcijama kulturnih radnika. Ako se želi nešto da menja u toj svesti, onda treba nešto menjati i u tom položaju i načinu stvaranja tih uslova i tog statusa. To znači da je slobodna i neposredna razmena rada — put povezivanja kulture s drugim sferama rada, a time i put povezivanja kulturnih radnika. Što su odnosi između onih koji nude kulturne usluge i proizvode i onih kojima se nude — slobodniji i neposredniji, to će se i njihov društveni položaj brže i temeljitije menjati. Dakle, ne može se u ime nekog višeg društvenog interesa, u ime ideologije ili politike smanjivati samoupravno pravo kulturnim ustanovama i radnicima zaposlenim u njima. Autor smatra da samoupravne strukture u samoj delatnosti treba da dobiju više prava i dužnosti da normativnim aktom regulišu svoje uslove, međusobne odnose, da normiraju svoje, nazovimo ih, standarde ponašanja i poslovanja. Samim tim, neposrednije ispoljavanje zahteva za kulturnim uslugama i proizvodima pretpostavka je slobodnijoj cirkulaciji usluga i proizvoda stvorenih i prema tim zahtevima, ali i na osnovu impulsa sve slobodnijeg stvaralaštva.

U nastavku teksta, autor se zalaže za smanjivanje prava i dužnosti državnih struktura, čime će se u isto vreme i one smanjivati. On tvrdi da će doći do postepenog i postupnog povlačenja državnih organa sa područja kulture u korist neposrednih proizvođača i kulturnih radnika. U tom procesu će se vršiti i preobraćanje državnog aparata u neku vrstu servisa samoupravljanja. Izvlačenje neposrednog proizvođača iz podređenog položaja i njegovo ravnopravnije učešće u određivanju kulturne politike smanjiće prava i dužnosti državnih organa. Sistem izgrađen za regulisanje uslova radi zadovoljavanja potreba za kulturom i potreba kulture — nekada u ime kulturnih ustanova, a češće u ime zainteresovanih za usluge tih ustanova — gubiće svojstva koja su ga postavljala i iznad kulture. Taj sistem će se izmeniti tako da omogući ravnopravno učešće svih partnera zainteresovanih i za „stvaranje" kulture i za „korišćenje" rezultata te delatnosti.

Završavajući svoj članak, autor ističe da društveno-političkim organizacijama pripada pravo inicijative i obaveza ideološke i političke akcije. Ali ne da bi izgradile modele u koje drugi treba samo da se uklope da bi živeli, efikasnije delovali i samoupravno se bolje sporazumevali, nego i da bi preispitali opravdanost svoga postojanja.

BRANKO SIMANIĆ

treći program

Nezavršena antibirokratska revolucija naslov je vrlo zanimljivog teksta Miroslava Pečujlića, objavljenog u „Trećem programu", leto 1972. Članak je pisan sa namerom da sagleda budućnost jugoslovenskog modela demokratizacije, što se u podnaslovu ističe, pri čemu, kao uvek kada se pokušava da odgovori na sudbinsko pitanje kakvu budućnost želimo i kako da je ostvarimo, prava teškoća leži, kako autor kaže, u tome da se „istraži ta čudesna dijalektika između postojeće zbilje i kvalitativno novih mogućnosti, da se istraže novi viši životni oblici kojima pripada budućnost a koji se kao klice rađaju u krilu sadašnjeg društva".

U uvodu se nedvosmisleno naglašava da značenje i smisao jugoslovenskog iskustva nije model i „prodaja recepata" jer se njegovo mesto, pozitivno ili negativno, posmatra samo kao trenutak jedne od univerzalnih težnji sveta. Autor dalje kaže da to iskustvo, iako uslovljeno svojstvenim i neponovljivim okolnostima, sadrži istovremeno i jedan od mnogih posebnih odgovora na velike dileme savremenog sveta. Upravo zbog toga, Pečujlić najpre razmatra istorijsku težnju sveta ističući da proizvodne moći koje je čovek danas osvojio dovode do potpuno novog kvaliteta života, do civilizacije materijalnog obilja i novih prostora slobode, što uslovljava da kvalitet ljudskog života postane mogućnost. Međutim, da bi ta mogućnost postala i stvarnost, kvalitet ljudskog života mora postati osnovna pokretačka snaga kretanja, što znači da čovek treba da postane mera svih stvari, a kult rasta da se stavi u službu ljudskih svrha. Ukoliko se to ne bi činilo, napredak bi bio samo kvantitativan, a nove mogućnosti bi se, kako kaže Pečujlić, istopile. Dakle, u društvu se javljaju dva revolucionarna činioca: nova tehnologija i nove ljudske potrebe i sposobnosti. Kibernetska revolucija učinila je da nauka postane motorna snaga proizvodnje što zadire u najdublje temelje tradicionalne podele rada i upravljanja, jer rad biva sve više stvaralački, a njegova unutrašnja svojstva — težnja za autonomijom, samopotvrđivanjem i samoodređivanjem. To, u isto vreme, znači da rad sve teže podnosi prisilan karakter. Isto tako, zajednica sve slobodnijih proizvođača postaje realna alternativa birokratskoj organizaciji. Ni ljudske potrebe ne iscrpljuju se više u zadovoljavanju elementarnih egzistencijalnih pitanja, znači: sve manje bivaju samo kvantitativne. Tehnološki preokret povezan je i sa kulturnom revolucijom neviđenih razmera, jer moderna proizvodnja zahteva i novog radnika, sposobnog da njome ovlada. Dakle, bitan istorijski novum jeste eksplozija ljudskog subjektiviteta koji prelazi, kako ističe autor, preko brane postojeće socijalne strukture. Središni problem postaje humanizacija proizvodnje i njeno neposrednije određivanje ljudskim potrebama. Ali, one se danas svakodnevno poriču. Dolazi do novog osiromašenja, do velike socijalizacije potreba. Tehnološki napredak već sada obećava zadovoljavanje novih materijalnih, duhovnih i radnih potreba, ali ih postojeća interesna struktura stalno ostavlja nezadovoljenim. Jer, sve veći broj vitalnih individualnih potreba, u koje Pečujlić, između ostalih, ubraja čist vazduh i vodu, ublažavanje buke, zdravlje i obrazovanje, mogu biti zadovoljene isključivo društvenim projektom. I čovek se sve više oseća kao da ne „živi u tehničkoj već u paklenoj sredini, prvom krugu pakla". To isto prati i novu tehnologiju pošto individualna produktivnost pojedinaca i fabrika postaje sve više zavisna od društvenih činilaca, od društvene organizacije rada, što dovodi do naglog porasta društvenih komponenti produktivnosti. Pečujlić dalje govori i o sve većoj moći države koja izražava snažnu vladavinu užih interesa, o demokratiji koja ne deluje na vrlo važnom području proizvodne orijentacije, o potrebi za novim jedinstvom

proizvodnje i politike na osnovi nove hijerarhije ciljeva. Autor, takođe, govori o velikoj ideologiji odlaganja koja znači davanje svih ovlašćenja, pa time i svih naših nada za brži zaokret ka novom kvalitetu života, u ruke — kako ih naziva — ekspertima kvalitativnih promena na neodređeno vreme, u ruke tehnostrukturi i birokratiji, da bi se na kraju zadržao na jugoslovenskom iskustvu, na „modelu" demokratizacije. Za taj model Pečujlić kaže da je išao napred društvenom stranom, a ne putevima fascinirajućeg tehnološkog napretka. Ni pobuna protiv birokratskih oblika države i industrije niti strategija antibirokratske revolucije nisu u nas ostale samo vizionarski plan, već su postale vodeći sistem vrednosti, pokušaj stvaranja ukupne organizacije društva. To je istovremeno traženje demokratskog odgovora na ključno pitanje: kome pripada ogromna društvena moć čiji je izvor u nacionalizovanoj svojini, „kolektivnom vlasništvu, pripada li ona birokratiji i tehnokratiji ili udruženim proizvođačima? U nastavku izlaganja Pečujlić je pokušao da opiše opštu tendenciju samoupravne demokratije, njeno poreklo i zamršen razvoj, njen smisao, dileme i perspektive, da bi na kraju istakao da napredni radnički pokret danas mora težiti svetskoj viziji, što znači da mora posedovati sposobnost da uviđa sve glavne egzistencijalne momente civilizacije, od visoko razvijenih do nerazvijenih društava. Samo u tom slučaju, kaže autor, moguć je dijalog između onih koji vole budućnost.

Iz ovog broja „Trećeg programa" našu pažnju privukao je i članak Aleksandra Ackovića *Ambivalentna odgovornost* koji se bavi razmatranjem odnosa politike, kulture i sredstava masovnih komunikacija. Izabrali smo za ovaj prikaz Ackovićeva zapažanja o položaju i ulozi masovne kulture u nas. Činjenica je da su industrijskim razvojem i otvaranjem za robnu privredu i kod nas stvorene strukturalne mogućnosti za uvezenu komercijalnu kulturu. Ona se, kao uostalom i u Evropi, drži po strani i ne meša se sa drugim kulturnim sredinama. Isto tako, i kod nas postoje na delu veoma oštre kulturne antiteze komercijalnoj kulturi, ali se i ona preko sredstava masovnih komunikacija uspešno konfrontira u sukobu. Masovna kultura se ponaša fluidno, depolitizovano, nasuprot ostaloj veoma politizovanoj kulturnoj sferi. Istina, dešava se da se u tribine masovne kulture ubaci i neka ideološka politička akcija i ideja koja dolazi iz sfere mišljenja, ali to se ne odnosi na suštinu komercijalne kulture. Ova u sebi vidi demokratiju i već ostvarenu modernu perspektivu i, iz tih razloga, sporne teme demokratije prepušta političkim prostorima masovnih komunikacija. Glavni nosioci tržišta komercijalne kulture: štampa, radio i televizija spremni su da pokreću pitanje javnosti i društvenog uticaja, bez obzira da li će se tražiti da se one dopuste za razmenu mišljenja ili da se jedinstvena istina pruža samo kao rezultat. U isto vreme, sredstva masovnih komunikacija zanemaruju široke, slobodne zone komercijalne kulture kao neproblematične prostore koji sadrže nesporne teme. U vezi s tim, postavlja se pitanje: da li komercijalna kultura kod nas nije kultura društvene organizacije, odnosno da li je ona samo kultura potrošnje? Acković navodi dva poznata odgovora: prvi prihvata masovnu kulturu kao kulturu potrošnje i ne trudi se da razmatra „pozitivne" i „negativne" aspekte njenog delovanja. Ovaj odgovor prihvatile su i same masovne komunikacije koje sa manje ili više odgovornosti proizvode masovnu komercijalnu kulturu. Kulturna sfera je u osnovi prihvatila drugi odgovor, koji polazi od konsekvenci robne privrede, alijenacije i razdvojenosti čovekove na javnu i privatnu sferu. To znači da se funkcionalistički autori evropskih zemalja, koji su komercijalnu kulturu nazvali kulturom potrošnje, mogu shvatiti samo ako privatna sfera pojedinca nije stvar društva.

Kulturni radnici koji su se brže i lakše prilagodili modernim masovnim medijima smatraju da je u našem društvu uticaj masovne kulture neutralan, a to isto uverenje vlada i u političkoj sferi. Ali činjenica je da — ma koliko vodila depolitizaciji masa — komercijalna kultura, po mišljenju Ackovića, u osnovi predstavlja jednu funkcionalističku ideologiju koja se vrlo udobno smešta u postojeći

sistem i u njemu vrši pritisak za prilagođavanje postojećim odnosima. To je i razlog što mnogi autori, koristeći se faktografijom, zaključuju da političke ideologije ne bi smele sa masovnom kulturom da stupe u konkurenciju i stoga se trude da joj se prilagode. Masovna kultura nije u stanju da konstituiše svest emancipovanu od neposredne životne nužnosti. To joj pomaže da u situaciji kada je društvo u previranjima, kada se postavlja pitanje hoće li avangarda povući naciju ili će to učiniti tradicija, stupi na scenu da bi favorizovanjem privatne sfere doprinela devalviranju konfrontacije. Po rečima Ackovića, protiv takvog devalviranja na masovnu kulturu ustaje najpre tradicionalistička i nacionalistička inteligencija koje se svim silama trude da kulturi oduzmu snagu prave kritičke pozicije dajući joj značaj patetike prošlosti.

z. s.

INOSTRANI ČASOPISI

FOREIGN AFFAIRS

Početak odmrzavanja međudržavnih odnosa između Sjedinjenih Država i Kine označio je jedno sasvim novo poglavlje u američkoj spoljnoj politici i, u isto vreme, skinuo i neku vrstu embarga sa izvesnih „prokaženih" tema koje su se godinama nalazile na vrhu makartijevskih, histerično antikomunističkih crnih lista. Otuda nije ni čudo što u američkoj štampi i publicistici ima dosta napisa o Kini kojima kao da se želi ispuniti praznina nastala tokom više od dve decenije ignorisanja najmnogoljudnije zemlje na svetu. Najnoviji broj vodećeg američkog časopisa za spoljnu politiku „Foreign Affairs" za oktobar 1972. pruža u tom pogledu dobru ilustraciju.

U časopisu se, pored ostalih priloga, nalaze dva članka neposredno posvećena Kini, odnosno politici i stavovima Sjedinjenih Država prema Narodnoj Republici Kini. Prvi je *Nova Kina i američki odnos* Džona K. Ferbanka (John K. Fairbank), profesora istorije na Harvardskom univerzitetu, a drugi istoričara Barbre Tačmen (Barbara W. Tuchman) *Da je Mao došao u Vašington: esej u alternativama*. Članak Dž. Ferbanka, poznatog američkog stručnjaka za Daleki istok, zanimljiva je mešavina predstavljanja savremene Kine posle njegove posete toj zemlji juna 1972. i razmišljanja o američkoj spoljnoj politici. U njemu se sintetizovalo razumevanje autora za razvoj Kine i sadašnje prilike u njoj, a i njegova kritičnost prema kratkovidosti američke politike.

Članak Barbre Tačmen, međutim, predstavlja svojevrsnu retkost jer, pored ubedljive ilustracije istorijskih promašaja američke politike, otkriva dosad neobjavljene pojedinosti o pokušajima vođa kineske revolucije da odvrate Sjedinjene Države od uplitanja u građanski rat u Kini opredeljenjem za isključivu podršku Čiang Kaj-šeku. Autor, naime, polazi od „okrutne istorijske ironije" da su Mao Ce-tung i Ču En-laj januara 1945, četiri i po godine pre konačne pobede revolucije, ponudili da dođu u Vašington radi razgovora sa predsednikom Ruzveltom, da je punih 27 godina ta ponuda bila obavijena misterijom, da su posle te ponude vođena dva rata (misli se na građanski rat u Kini i rat u Koreji u kome su učestvovale i Kina i SAD) koji su odneli milione života i da je sadašnji američki predsednik Nikson, obavivši

putovanje u obrnutom smeru, došao u Peking da bi se susreo sa istom dvojicom rukovodilaca Kine. Mada je ceo članak B. Tačmen pisan kao hipotetički esej, o čemu govori i sam naslov, u njemu je prilično podrobno objašnjeno kako ponuda kineskih rukovodilaca nije prihvaćena, kao i to ko snosi istorijsku odgovornost za to odbijanje.

Pre prelaska na utvrđivanje prilika i odnosa snaga pri kraju drugog svetskog rata, autor najpre postavlja pitanja i pruža odgovore. Na prvom mestu Tačmen pita: šta bi se dogodilo da je poruka kineskih rukovodilaca na normalan način upućena u Vašington i tamo bila pozitivno primljena, što autor smatra malo verovatnim, ali ne i nemogućim. Drugim rečima: kakve bi bile posledice da su Mao Ce-tung i Ču En-laj uspeli da ubede Ruzvelta u stvarnu i sve veću snagu komunista, da su uspeli da dobiju pomoć u oružju i da su izdejstvovali uskraćivanje neopravdane američke podrške Čiang Kaj-šeku i njen pritisak na Čianga da, pod prihvatljivijim uslovima, primi predstavnike KP Kine u koalicionu vladu?

Autor smatra da bi uz američki „prestiž i snagu" bila ubrzana pobeda komunista i pad Kuomintanga (Čiang Kaj-šekove Nacionalističke partije), da bi bio izbegnut trogodišnji građanski rat i da na taj način Sjedinjene Države ne bi izazvale antagonizam one strane u sukobu koja je izašla kao konačni pobednik, odnosno komunista. Tačmen čak zaključuje: da nije bilo „jalovih državnika i podržavanih demagoga", sadašnjost i budućnost Sjedinjenih Država bi bile drugačije, a SAD ne bi došle u Vijetnam.

Tragajući za utvrđivanjem činjenica, autor nastoji da u zbivanjima, tokom 1944—1945, pronađe moguće alternative za američku politiku. Tim povodom Tačmen navodi tri glavna obeležja tog perioda. Prvo je da, u to vreme, Japan još nije bio poražen. Druga američka politika je u potpunosti bila usredsređena na to da se stvori neka vrsta koalicije između nacionalista i komunista. Treće, u središtu kineskog revolucionarnog vođstva, u Jenanu, od jula 1944. nalazila se američka Vojna posmatračka misija, da bi se organizovala obaveštajna mreža za predstojeće operacije protiv Japana, a istovremeno ocenila snagu komunista i njihove ciljeve.

Delovanje Vojne misije i drugih američkih predstavnika, prema analizi autora, teklo je kao kakav film pun protivrečnosti. Tako je krajem 1944. američki ambasador Harli (Hurley) vodio pregovore o koalicionoj vladi uloživši u te napore optimizam, entuzijazam i minimum poznavanja uzroka, prirode i istorijata problema — ističe autor. Harli je sa rukovodiocima kineske revolucije postigao sporazum o planu od pet tačaka za učešće komunista u koalicionoj vladi. Po tome planu komunisti bi, navodno, imali izvesnu slobodu akcije, uz priznavanje rukovodstva Čiang Kaj-šeka i uspostavljanje zajedničke komande nad oružanim snagama. Autor tvrdi da je ambasador Harli u KP Kine video neku vrstu populističke seljačko-radničke partije, čiji je cilj demokratsko učešće u nacionalnoj vladi. Zato je plan od pet tačaka, koji je potpisao zajedno sa Mao Ce-tungom, smatrao pobedom sopstvene diplomatije.

Međutim, samo nekoliko dana posle zaključenja plana od pet tačaka, Čiang Kaj-šek ga je odbacio, ubedivši Harlija da će uvođenje komunista u vladu na kraju imati za posledicu da oni uspostave svoju kontrolu nad vladom. Pošto je ambasador Harli stavove Čianga identifikovao sa američkim i ličnim interesima, odmah je prihvatio uslove za stvaranje koalicione vlade kakve je postavljao Čiang. Predlozi Čianga za stvaranje koalicione vlade svodili su se na uspostavljanje kontrole nacionalista nad oružanim snagama komunista, a kao ustupak za to nudio je legalizaciju Komunističke partije. Ambasador Harli i komandant američkog štaba u Kini general Videmajer (Wedemeyer) izvršili su, zatim, pritisak na rukovodstvo kineske revolucije da prihvati Čiangove predloge, mada su se njima poništavali uslovi predviđeni već zaključenim planom od pet tačaka. Mao Ce-tung i drugi kineski rukovodioci su odbacili Čiangove predloge jer bi njihovo prihvatanje značilo potčinjavanje, a ne koaliciju, prekinuli su pregovore pošto su izgubili poverenje u Harlija, uverivši se da su razgovori preko posrednika koji se unapred

opredeljuje za drugu stranu — nekorisni.

Autor Tačmen, u želji da što više dokumentuje svoj esej, dalje navodi informacije koje je pružio jedan od učesnika neuspelih kinesko-američkih pregovora, politički savetnik pri Vojnoj misiji u Jenanu, Džon Servis (John S. Service). Po Servisu, Mao Ce-tung i Ču En-laj su prvenstveno hteli da ubede predsednika Ruzvelta da Komunistička partija, a ne Kuomintang, predstavlja budućnost Kine, da KP kao partner u koalicionoj vladi treba neposredno da dobije američko oružje i, najzad, rukovodioci kineske revolucije su smatrali da samo lični susret sa Ruzveltom može u Sjedinjenim Državama da predstavi stvarno stanje u kome se nalazi Kuomintang.

Da bi paradoks opredeljenja američke zvanične politike bio veći, kako dokumentuje autor, članovi američke vojne misije i mnogi drugi funkcioneri, čak i Ministarstvo inostranih poslova (Stejt department) smatrali su da bezuslovna podrška Čiang Kaj-šeku nije najbolje sredstvo za postizanje jedinstva u Kini. Po toj oceni, koja nije mogla da se probije do vrha političkog odlučivanja, podržavanje Čianga stvaralo je kod njega pogrešan osećaj o sopstvenoj snazi, što ga je činilo odbojnim za kompromise i time stvaralo preduslove za građanski rat. Političko-diplomatski predstavnici u Kini su isticali da je u interesu Sjedinjenih Država da zadrže slobodu uspostavljanja dodira sa rukovodstvom revolucije, da bi se, i na taj način, sprečio uticaj Sovjetskog Saveza. Uprkos tim ocenama i savetima, dve ličnosti, po tvrđenju Tačmen, za gotovo tri decenije usmerile su politiku Sjedinjenih Država prema Kini u pogrešnom i štetnom pravcu. To su: ambasador Harli i predsednik Ruzvelt.

Kako bi se što više osvetlila uloga ambasadora Harlija, Tačmen je prikazala nekoliko najvažnijih činjenica o njegovoj aktivnosti u Kini. Na početku svoje misije, Harli je bio imenovan za specijalnog izaslanika predsednika Ruzvelta i njegov je zadatak bio da olakša imenovanje američkog generala Stilvela (Stilwell) za glavnokomandujućeg nad kineskim oružanim snagama u operacijama protiv Japana. Ovaj zadatak Harli nije izvršio, već je podržao traženje Čiang Kaj-šeka da se Stilvel opozove. Na lični zahtev Čianga, upućen Ruzveltu, Stilvel je postavljen za šefa stalne misije SAD u Kini. Harli je kao cilj svoje misije i politike Sjedinjenih Država proglasio sprečavanje pada nacionalističke vlade i podržavanje Čiang Kaj-šeka kao predsednika Republike i generalisimusa. Na osnovu istraživanja koje su ona i njeni saradnici obavili, autor tvrdi da takvih instrukcija u dokumentima nema niti ih je Harli, kako je sam izjavio, mogao usmeno dobiti jer se u vreme naimenovanja već nalazio u Kini. Autor, doduše, ističe da je Harli u retkim telegramima koje je upućivao Stejt departmentu pomenuo samovlasno formulisan cilj svoje misije, ali, što je posebno značajno za odnose u američkoj administraciji, niko ga nije opovrgao zato što Stejt department nad njim nije imao nikakvu vlast i zato što Ministarstvo nije bilo u stanju da tačno utvrdi kakva je američka politika prema Kini.

Ambasador Harli, dakle, ne samo što je kao svoj prvenstveni zadatak odredio spasavanje Čiang Kaj-šeka, nego ni sve savete ni mišljenja osoblja misije nije prihvatao. Iz toga je prirodno proistekao i njegov postupak blokiranja inicijative Mao Ce-tunga i Ču En-laja za razgovore sa Ruzveltom. Igrom slučaja, Harli je, uz političke motive, onemogućio eventualni put rukovodilaca kineske revolucije u Vašington i stoga što je informacija američke vojne misije pogrešno dospela njemu umesto generalu Videmajeru. Ovo pogotovu, jer je američka misija iz Jenana, uz informaciju o predlogu za posetu Vašingtonu, navela i zahtev Ču En-laja da se sa njenom sadržinom ne upoznaje ambasador Harli. Harli je reagovao tako što je predsednika Ruzvelta obavestio uzgred o predlogu za neposredne razgovore sa kineskim rukovodiocima, uz preporuku da se ne uspostavlja nikakva vojna saradnja sa oružanim snagama komunista.

Tačmen navodi još jednu okolnost koja je konačno onemogućila realniji odnos SAD prema događajima u Kini. Ona iznosi da je, dok su ambasador Harli i general Videmajer marta 1945. bili u Vašingtonu radi konsul-

tovanja, otpravnik poslova američke ambasade Džordž Ačeson (George Atcheson) uputio opsežan telegram Stejt departmentu koji je predstavljao osudu stavova Harlija. U tom telegramu je Ačeson naglašavao da su komunisti u Kini snaga koja je u porastu, da će za američke interese biti štetno ako se sa njima ne sarađuje, utoliko pre što se približavalo vreme iskrcavanja američkih trupa u Kini radi vođenja operacija protiv Japana. Ačesonov predlog predsedniku Ruzveltu sastojao se u sugestiji da se od Čiang Kaj-šeka zahteva neodložna saradnja sa revolucionarnim snagama. Taj predlog Ačesona i članova ambasade podržao je i Stejt department koji je izrazio mišljenje da treba preispitati situaciju u Kini i pružiti vojnu pomoć „kineskim komunistima, kao i Čiang Kaj-šeku". Uprkos svemu tome, ambasador Harli je, ocenjujući predlog svojih pomoćnika kao „akt nelojalnosti", pridobio predsednika Ruzvelta za svoj stav isključive pomoći Čiang Kaj-šeku. Izbor predsednika Ruzvelta između politike ambasadora Harlija i preporuka članova američke ambasade i Stejt departmenta predstavljao je njegovu poslednju važniju odluku jer je ubrzo posle toga umro. Nekoliko meseci kasnije, novembra 1945, Harli je podneo ostavku na dužnost ambasadora, ali je — kako autor naglašava — zbog sopstvene nesposobnosti da uđe u suštinu zbivanja u Kini, svu krivicu za taj neuspeh prebacivao na druge. On je već u vreme podnošenja ostavke postao preteča kasnijeg ideologa hladnog rata, Makartija, optuživši Stejt department da „uopšte uzev, podržava komuniste, a posebno komuniste u Kini".

Zanimljiv je, najzad, pokušaj autora da utvrdi odgovornost predsednika Ruzvelta za istorijsku odluku o isključivoj podršci režimu Čiang Kaj-šeka. Autor veruje da je najvažniji činilac koji je uslovio kratkovidost predsednika bio njegov pristanak, dat na konferenciji u Jalti, da Sovjetski Savez sklopi ugovor o savezništvu sa Čiang Kaj-šekom, do čega je došlo avgusta 1945, verujući da će se samim tim odlučiti i držanje rukovodstva kineske revolucije. Pored toga, u Americi je preovladavalo uverenje da kineski narod neće prihvatiti „komunizam" zato što je on nespojiv sa strukturom kineskog društva.

Kao drugi činilac, koji bi se mogao smatrati neuporedivo sporednijim, Tačmen navodi Ruzveltovo nepoverenje prema profesionalnim diplomatama. Autor tvrdi da je Ruzvelt odražavao opšte mišljenje prosečnih amerikanaca da su diplomatija i diplomate negativni evropski rekviziti, da su diplomati od karijere snobovi koji potiču iz bogatih slojeva, da ne predstavljaju pravu Ameriku i da su najverovatnije oruđe u rukama Britanaca. Tačmen priznaje da je u takvoj predstavi o diplomatama bilo dosta istine, ali da je nepovoljna okolnost bila Ruzveltovo predubeđenje koje je proizlazilo iz „instinkta liberala", što je i dovodilo do začuđujuće krutosti.

Na nesreću američke spoljne politike, smatra autor, snobovska reputacija diplomata nije se mogla u potpunosti primeniti na osoblje u Kini. Ovo stoga što su ambasade u Parizu i Londonu bile daleko privlačnije za „snobovske diplomate" nego ambasada u Kini. Barbra Tačmen ističe da su u Kini radili specijalisti-naučnici, sinovi misionara i vredni službenici koji su se sa nižih lestvica hijerarhije uzdizali na više položaje. Mnogo je vrednije, međutim, mišljenje autora izneseno na kraju nabrojanih činilaca koji su uticali na odluku američkog predsednika. To je sistematski pothranjivano antikomunističko raspoloženje javnog mnenja u Sjedinjenim Državama, sistematsko ulivanje straha od tobožnje komunističke opasnosti. Povodom toga autor navodi optužbe koje je Ruzveltov izborni protivkandidat iz redova Republikanske stranke izneo protiv njegove politike „Nju dila". Uz svu tu hajku reakcionarne i konzervativne Amerike stajali su i moćni novinski trustovi kao što je Tajm-Lajf (Time-Life). Svi su oni ustali u odbranu Čiang Kaj-šeka.

Članak Barbre Tačmen od nesumnjive je koristi za potpunije rasvetljavanje jednog odlučujućeg perioda novije istorije. Ipak, njegova vrednost nije samo u iznošenju dosad nepoznatih dokumenata o američkoj spoljnoj politici, nego u njegovoj nameri da „u vladavinu unese mudrost" i da posluži kao pouka u savremenim uslovima. Da, kako naglašava Barbra Tačmen, podstakne moralnu hrabrost da se greške otklone. Kada se takav cilj članka ima u vidu, onda se ne

bi mogle postavljati, inače opravdane, primedbe o njegovoj uprošćenosti i izvesnoj analitičkoj uskosti, jer je rad namenjen Americi i istraživačima političke istorije.

DRAGUTIN ŠOLAJIĆ

Les Temps Modernes

Septembarsko-oktobarski broj ovog francuskog časopisa donosi mnoge raznovrsne i veoma zanimljive priloge. Možemo ih podeliti u dve glavne grupe: jedna je posvećena teorijskim, a druga se tiče praktičnih problema iz raznih oblasti. Pomenimo neke iz prve grupe priloga: *Vilhelm Rajh, Frojd i Marks* u kome autor nastoji da nam pokaže šta Rajhovu seksualnu ekonomiju sa teorijom organa razlikuje od frojdovske analize i Marksove teorije, određujući teorijsku udaljenost koja Rajha deli od Frojda, na jednoj, i Marksa, na drugoj strani, *Neomarksističke teorije — Marks i akumulacija kapitala, Represivni urbanizam i represija u obrazovanju, O marksističkoj teoriji države, Država u postkolonijalnim društvima*. U ovom poslednjem autor govori o Pakistanu i Bangladešu u svetlosti nedavnih događaja koji su se tamo odigrali.

Rad, organizacija proizvodnje, položaj radničke klase u preduzećima razvijenih kapitalističkih zemalja, to su problemi iz druge grupe priloga. U članku *Fabrički despotizam i njegova sutrašnjica* Andre Gorc piše da je „fabrički despotizam star koliko i sam industrijski kapitalizam. Proizvodna tehnika i organizacija rada koju ona nameće oduvek je imala dvostruk cilj: da učini rad što produktivnijim za kapitalizam i, u tom cilju, da radniku nametne maksimalan učinak", uz korišćenje mašine koje će ga na to prinuditi, a protiv kojih on ne može ništa. Ta prinuda proističe iz društvene podele rada, „iz činjenice da su ciljevi kapitala strani radniku i da treba da mu ostanu strani". Akumulacija kapitala može biti maksimalna jedino ako je nametnuta radnicima kao tuđ zahtev kojem treba da budu potčinjeni svi drugi zahtevi, smatra Gorc i dodaje: „Kapitalizam se može razvijati i ovekovečiti samo ako se zahtev kapitala — koji nalaže njegovo uvećavanje — izrazi kao zahtev ovaploćen isključivo u licu kapitaliste i ako ovaj, kao činovnik kapitala, ima apsolutnu, despotsku moć nad proizvodnim mestima." Da bi se radnici pokorili njegovoj volji, trebalo je ne samo lišiti ih vlasništva nad sredstvima za proizvodnju nego i kontrole funkcionisanja tih sredstava, odnosno „moći da sami obezbede funkcionisanje mašina", stručne pomoći hijerarhije postavljene iznad radnika, svih onih bez kojih fabrika tehnički može, ali čija je politička funkcija „da ovekoveče zavisnost radnika, njihovu potčinjenost, njihovo odvajanje od sredstava za proizvodnju i proizvodnog procesa". Funkcija fabričke hijerarhije i jeste u tome da uslove i načine uvođenja mašina istrgne iz radničke kontrole, pretvarajući funkciju kontrole u odvojenu funkciju.

Po Gorcu, neki vlasnici otkrivaju da prinudna organizacija rada, usled raznovrsnog otpora radnika, lišava firmu „radničke inventivnosti i stvaralačkog udela". Ako radnici nisu ničim zainteresovani, ničim stimulisani, fabrika se blokira, jer se „kruta predodređenost poslova okreće protiv njenih tvoraca. Produktivnost opada". To je posledica preterane „racionalizacije", kao i činjenice da je prinuda za radnike postala nepodnošljiva. I u nekim najmodernijim fabrikama „intenzitet i monotonija rada prevazilaze sve ono što je do sada nametnuto radnicima u lančanom sistemu". Pa ipak, to nije dovoljno za objašnjenje blokiranja industrijskog sistema: „Suštinska protivrečnost o koju se spotiče kapital proizlazi iz činjenice da nekvalifikovanost rada ide naporedo... sa uvećanom društvenom kvalifikovanošću radnika i društvenom diskvalifikacijom (ili obezvređivanjem) svakog rada kao proizvodne snage".

Gorc smatra da uvećana društvena kvalifikovanost radnika ne leži u povećanju njihovog školskog znanja, jer radnici u školi uče manje nego ranije. To je zato što cilj škole nikad nije bio da obrazuje. Školska nastava ne obrazuje ljude: oni se obrazuju kad se nađu u „pedagoškim situacijama“ u kojima se moraju obrazovati, „polazeći od praktično-teorijskih zahteva koje otkrivaju u svojoj praksi“. Gorc je za metode obrazovanja izvan škole, koje su plodonosnije i efikasnije, poput onih koje propoveda Ivan Ilić, zato što današnja škola uči poštovanju znanja drugih i učene kulture na uštrb žive kulture, ona uči radnike potčinjavanju, disciplini, poštovanju hijerarhije, što više nije prihvatljivo. Za Gorca, „kriza škole (školskog obrazovanja) i fabričkog despotizma su povezani“. Nastojanja psiho-socioloških službi u fabrikama da radnike izmire sa radom ukidanjem fabričkog despotizma pre su novo manipulisanje nego razrešavanje suštinskih problema. Pokušaji sa takozvanim „proširivanjem i obogaćivanjem poslova“ koje radnik više ne treba da obavlja kao neki automat, dali su pozitivne rezultate, ali se taj eksperiment ne može šire primeniti. Smisao novih oblika nedespotske organizacije rada zavisi, dakle, od odnosa snaga koji je i doveo do njihovog uvođenja. Ako su oni uvedeni na inicijativu poslodavaca, da bi se predupredio i otupio otpor radnika, mogu biti rentabilni za kapital i bar za neko vreme konsolidovali njegovu prevlast. Ako ih, pak, zahtevaju ili nameću radnici organizovanom akcijom, onda se poslodavac bori protiv njih. „Dvosmislenost demokratizacije procesa rada je dvosmislenost svake reforme: ako se zavodi odozgo, ona je reformističko pridobijanje otpora radnika za sebe od strane kapitala; ona otvara pukotinu u sistemu vladavine kapitala ako se nametne odozdo u toku bitke koja se može dobiti samo ako se prenese izvan fabrike“, piše Gorc i zaključuje: „Osporavanje kapitalističke organizacije rada podrazumeva osporavanje sistema u celini. Samo ako se to osporavanje učini eksplicitnim i autonomnim, moći će da se spreči umanjivanje i reformističko uklapanje radničkog otpora u fabrički despotizam.“

Vlasnici nekih kompanija uviđaju da im fabrički despotizam nanosi i štete. Zato nastoje da ga bar donekle ublaže, da „demokratizuju“ proizvodnju, da je učine podnošljivijom i prihvatljivijom. O tome upravo pišu Domini Pinjon (Dominique Pignon) i Žan Kerzola (Jean Querzola) u članku *Diktatura i demokratija u proizvodnji*. Odsustvovanje sa posla, fluktuacija radnika, loše obavljen posao, sabotaža, samo su neki vidovi radničkog otpora koji doprinose opadanju produktivnosti i preduzećima nanose ogromne štete. Poslodavci uviđaju da Tejlorova škola može otporu i pobuni da suprotstavi samo represiju, zastrašivanje i fizičku silu. Pošto to ne daje očekivane rezultate, treba tražiti nešto drugo. Šta? Izmeniti i organizaciju i proces rada, obogatiti rad. „Proširivanje i obogaćivanje poslova“ izgleda spasonosno rešenje. Ali kako tumačiti tu izmenu procesa rada? „Treba li reći da će tehnike dominacije i tehnike proizvodnje, do sada pomešane u krilu kapitalističke proizvodnje i zaodenute prestižom „ideološki neutralne nauke“, ubuduće biti razdvojene i da to razdvajanje otvara (ili može da otvori) za radnički pokret — samo ako je ideološki dovoljno naoružan — takvu pukotinu kroz koju on može da prodre da bi napao vladavinu kapitala u svim njegovim oblicima? Ili, naprotiv, treba li u obogaćivanju poslova videti samo jedno novo lukavstvo kapitala koji se, u sadašnjim istorijskim uslovima, smatra sposobnim da se odrekne zastarelih oblika dominacije, da „pridobije za sebe“ radničku pobunu protiv tih oblika, da građansku demokratiju proširi na radne odnose da bi samo još bolje obezbedio svoju hegemoniju“? Možda se ova tumačenja i ne isključuju, smatraju autori koji nastoje da nam te probleme objasne u svetlosti marksističke teorije.

Produktivnost je glavna briga u svim američkim industrijama. Jedan od puteva za povećanje produktivnosti jeste i automatizacija, piše Ema Rotčild (Emma Rothschild) u članku *Automatizacija i stručni radnici u Dženeral Motorsu*. Poslodavci hvale automatizaciju i tehničke inovacije sve više dobijaju vladine subvencije. Ali, „povećanje produktivnosti zavisi od tehnoloških inovacija samo u ret-

kim sektorima industrije... U većini industrijskih sektora, kao u sektoru automobilske industrije, produktivnost može da se poveća samo povećanjem proizvodnje ili smanjivanjem troškova otpuštanjem radnika, reorganizovanjem rada i njegovom intenzifikacijom". Produktivnost se tada manje vezuje za tehnologiju a više za „radne dane u kojima se preduzeće upinje da iskoristi i najmanji sekund". Automobilska industrija je bila pionir u hronometriranju, ali krajnja „fordizacija" neće više biti rentabilna za nju": „ona je sa neuporedivom krutošću primenila sve bitne tehnike industrijske organizacije. Ona zapošljava brojne stručne radnike čijim radom upravljaju Fordovi principi već oko pedeset godina. Ne mogu se beskrajno uprošćavati rad i pokreti: tad se približavamo ludilu sličnom onom u Lordstonu. Pošto je prodaja opala i budući da je teško smanjiti troškove, američki automobilski trustovi se približavaju ozbiljnoj krizi" — pesimistički zaključuje autor.

U svom članku *Tehničari i radnici u fabrici* Anđelo Dina (Angelo Dina) piše da je tehničko osoblje u preduzećima sve brojnije, tako da se u radničkim borbama i o njemu mora voditi računa. Da bi se otkrilo šta su tehničari i kako rade, treba, smatra autor, „analizirati njihove funkcije izvan svakog pozivanja na neutralnu tehniku i razmotriti odnos tehničara i radničkog položaja u proizvodnom procesu i na proizvodnim mestima". Dina nam predstavlja razne vrste tehničara, njihovo delovanje i držanje, i posebno se osvrće na „preduzetnu tehnokratiju" koja je najbliža rukovodećem vrhu preduzeća. Taj rukovodeći tehnički kadar, na raznim nivoima, „oseća se „kooptiran" u vladajuću klasu, dok su oni sa vrha hijerarhije stvarno njen sastavni deo". Oni ponekad mogu biti u sukobu sa poslodavcima, ali često postaju instrument integracione politike. Autorova razmatranja odnosa između delovanja tehničara u fabrici i radničkog položaja, kao i iznošenje nekih suštinskih problema radničkog položaja, imaju za cilj „da podsete da je nemoguće posmatrati rad tehničara u kapitalističkom preduzeću samo kao odnos između, s jedne strane, tehničara, sa njegovom ličnošću radnika i njegovim stručnim sposobnostima, i, s druge strane, poslodavca: taj odnos se ne može izdvojiti, jer rad tehničara, po samoj svojoj prirodi, određuje znatan broj uslova u kojima deluje odnos radnik—poslodavac.

Na drugom mestu, te opaske teže ka prevazilaženju protivrečnosti dvaju načina gledanja na tehničara u fabrici koji su karakterisali i još karakterišu rad koji je italijanska levica obavila u toj oblasti: na tehničara kao nadničara naspram poslodavca, vezanog za radnike objektivnom klasnom solidarnošću, čak i ako se ova ne priznaje, i na tehničara kao više ili manje svesni instrument poslodavčeve politike". Autor misli da se pretpostavke da će tehnološki razvoj stvoriti „novu radničku klasu" i novu revolucionarnu svest nisu u potpunosti obistinile. Ipak, kod tehničara postoji izvesna potencijalna revolucionarnost i ona leži u „mogućnosti koja im je data da potpuno shvate i na sopstvenom tlu osporavaju svoju ulogu u mehanizmu kapitalističke eksploatacije. Time njihova sposobnost za tehničku analizu i osporavanje poretka može da se uključi u radničku borbu". Ali, da bi se to uključivanje postiglo „potrebno je premostiti jaz koji deli istraživanja o *položaju* tehničara od istraživanja o njegovoj *funkciji*, demistifikovati tu funkciju kakva je ona danas, proučiti odnos između tehničara i radničkog položaja, predložiti tehničaru, sa njegovim specifičnim sposobnostima, da aktivno pomaže demaskiranje „tehničke objektivnosti" koju nameće kapitalizam i da se sa radnicima bori protiv nje". Taj posao nije lak, tim pre što tehničarevo verovanje u objektivnost društva takvog kakvo je nije motivisano svesnim konzervativnim stavom, „već je još u školi usađeno kao naučna istina". Dina misli da u promeni takvog stanja stvari studentski pokret može da odigra izvanredno važnu ulogu, jer on može da još od školskih klupa demistifikuje tobožnju objektivnost i dovede u krizu dosad neosporeni autoritet naučno-tehničkog obrazovanja. Ali, za to je potrebna jedna revolucionarna organizacija koja bi toj akciji dala okvir i tačke-odrednice, i olakšala uspostavljanje veza između tehničara, stude-

nata i radnika, ne prepuštajući se iluzijama tehnokratskog reformizma.

U *Kritici ilićizma* Herbert Gintis se osvrće na ideje Ivana Ilića, tog Meksikanca jugoslovenskog porekla koji je svojim idejama o školi i obrazovanju uzvitlao veliku prašinu u mnogim sredinama i čija se dela i kod nas objavljuju (*Dole škole* treba da se uskoro pojavi u izdanju beogradske „Duge"). Gintis svoju kritiku Ilića zasniva na njegovoj knjizi *Društvo bez škole* čija je glavna ideja da škole treba ukinuti. On smatra da je Ilićev *opis* savremenog društva dovoljno kritički, ali da je njegova *analiza* jednostrana, a njegov „akcioni program, shodno tome, samo diverzija u odnosu na zadatke revolucionarne izgradnje, na političkom, organizacionom, intelektualnom i ličnom planu". Ilićeve ideje se mogu prihvatiti, ali treba ih prevazići, ići dalje. Dok Ilić izvor društvenih problema i ideološke krize savremenih društava vidi u potrebi za reprodukovanjem otuđenih modela *potrošnje*, Gintis se trudi da pokaže da su ti modeli samo manifestacije dubljih mehanizama sistema. Ilić suviše insistira na potrošnji, a potcenjuje funkcije obrazovnog sistema i protivrečnosti koje ga snalaze. Stoga su, piše Gintis, „rešenja koja on predlaže u oblasti obrazovanja neefikasna, a politička strategija koju zastupa neprimenljiva". Po Gintisu, „radikalnu teoriju reforme obrazovanja treba odmah staviti u okvir jednog plana za radikalni preobražaj društvenih odnosa u *proizvodnji*". Škola može da bude odlučujući faktor tog procesa društvenog preobražaja ili, pak, da ide za događajima, Njeno menjanje može biti društveno značajno samo ako ona otkriva „mogućnosti oslobađanja i izjednačavanja u našem svakodnevnom radu". U krajnjoj analizi, društvo bez škole može nešto da znači „samo ako je podjednako oslobođeno od fabrike, od kancelarije ili od porodice", do čega može doći tek na kraju jednog dugog procesa društvene izgradnje. U stvari, Gintis smatra da škole ne mogu i ne treba da budu ukinute, ali da odgovarajućom borbom treba menjati društvene odnose u obrazovanju. Neposredni politički cilj je da se izgrađuju jedinke u isti mah oslobođene i politički svesne prave prirode svog neslaganja sa društvom u celini. Po Gintisu, „nije potpuno isključeno da revolucija može da se izvede bez prolivanja krvi, ali ona sigurno neće moći da se izvede ako ovi problemi ne budu rešeni", što Ilić, izgleda, zanemaruje. Ilićev uspeh proizlazi iz njegove totalne kritike i odbijanja da se prihvate „institucionalizovane vrednosti" razvijenog kapitalističkog društva. Ali, Ilićeva analiza ima nedostataka jer ne uspeva da prevaziđe negaciju u sferi društvenih odnosa uopšte, što, kako Gintis smatra, paradoksalno dovodi Ilića do toga da implicitno prihvata najdublje karakteristike postojećeg poretka. Nedostatak Ilićeve analize je i u tome što on ne preporučuje prevazilaženje „institucionalizovanih vrednosti" kroz političku akciju niti jačanje individualne svesti. Ali, Gintis se nada da će Ilić napustiti stav čistog negatorstva, koji je najlakši, i da će možda u nekoj novoj knjizi iskoristiti svoju stvaralačku vitalnost za otklanjanje i tog nedostatka.

MARKO KATANIĆ

ВОПРОСЫ ФИЛОСОФИИ

U svojoj stalnoj rubrici „Socijalne protivrečnosti kapitalizma i idejna borba: rezultati šezdesetih godina" ovaj sovjetski časopis u broju 9 za 1972. godinu donosi prilog o savremenim oblicima ispoljavanja antikomunizma. Autor ovog članka pod naslovom *Ideološki mitovi antikomunizma: evolucija i nove tendencije* je Lav Vladimirovič Skvorcov.

U svojoj analizi autor s pravom polazi od postavke da je antikomunizam društvena i istorijska pojava koja je, prema tome, evoluirala tokom godina u kojima se ispoljavalo njeno

dejstvo. Kao uzroke ove evolucije on ističe promene do kojih je došlo u klasnoj borbi na opštem planu, ali dolazi do zaključka da su teorijski zaključci utemeljivača naučnog komunizma potvrđeni i u najsavremenijim oblicima ispoljavanja antikomunizma. Kao nosioce ovog pokreta on identifikuje sve one društvene klase i snage čije se postojanje zasniva na eksploataciji. Zato Skvorcov ideologiju antikomunizma i označava kao sistem stavova koji su protiv društvene jednakosti, likvidiranja eksploatacije itd., ali koja istovremeno u prvi plan svoje borbe ističe da se zalaže za „slobodu, protiv tiranije".

Prateći razvoj antikomunizma, za koji kaže da se ispoljavao kao antimarksizam, antiboljševizam i antisovjetizam, Skvorcov je ustanovio da su krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina uočljive promene u oblicima ispoljavanja antikomunizma, čije korene treba tražiti u izmenama odnosa snaga u korist socijalizma na svetskom planu, čemu je uzrok to što imperijalizmu ne polazi za rukom da uspostavi odlučujuću vojnu premoć u svoju korist.

Međutim, iza antisocijalističke i antimarksističke platforme pobornika antikomunizma, od kojih su među najglasnijima SAD, Skvorcov otkriva jednu sasvim drugačiju, ali takođe bitnu komponentu sa stanovišta motivacije. Naime, on ističe da se iza lozinke „globalnog antikomunizma", za koju su se zalagale SAD, u stvari, može otkriti ideološko prikrivanje stvarne sadržine i težnji američke politike, čiji je cilj pri tom bio da američki monopoli uspešno prodru u privredu zapadnoevropskih zemalja i „trećeg sveta" i time steknu odlučujuću prednost na svetskom tržištu. Tako je antikomunizam ovde korišćen kao ideološka baza vrlo agresivne politike, čiji su glavni principi mešanje u unutrašnje stvari drugih zemalja, vojna intervencija itd. Skvorcov samo uz put podseća da se američko vojno angažovanje u jugoistočnoj Aziji, a posebno u Vijetnamu, uvek pravdalo upravo postojanjem tobožnje opasnosti sa komunističkog severa.

Autor smatra da je zanimljivo uočiti kako se stav antikomunističkih zemalja prema zemljama sa socijalističkim društvenim uređenjem tokom godina takođe promenio. Dok se u toku pedesetih godina uglavnom usvajalo gledište da je reč o potpuno jedinstvenoj, nedeljivoj grupi zemalja sa istovetnim karakteristikama, danas se smatra da je u politici prema socijalističkim državama potrebno primeniti takozvani „diferencirani pristup" zbog primetnih razlika među njima. Iza prilagođavanja stvarnosti, koje se vrši na ovakav način, Skvorcov vidi pre svega težnju kapitalističkih zemalja da razjedine i razdvoje socijalističke zemlje. Jačanjem političke akcije prema pojedinim socijalističkim zemljama trebalo bi, prema njihovoj zamisli, postići idejno-političko slabljenje i njihovu izolaciju. Na Zapadu se, kako ističe Skvorcov, „diferencirani pristup" obrazlaže nastalom evolucijom u okviru socijalističkih zemalja, i on sam ističe da ovakva tumačenja, u izvesnim slučajevima, stvarno i imaju osnova da izgledaju kao realna procena situacije.

Međutim, antikomunizam ima sve manje uspeha kako na svetskom planu tako i u odnosu na onu komponentu svoje politike čija je svrha dalje prodiranje američkih monopola. Kao ilustraciju ovakvog stava autor navodi da su zemlje zapadne Evrope, naročito u vreme oštrih monetarnih kriza, shvatile da predlozi SAD za stvaranje takozvane „atlantske privrede" mogu biti osnova za izgradnju američke privrede, a ne za izolaciju socijalističkih zemalja i njihovih privreda.

Na međunarodnom planu antikomunizam je želeo da diskredituje politiku miroljubive koegzistencije koju su sprovodile socijalističke zemlje, mada je i na Zapadu bilo pokušaja formulisanja sličnih političkih orijentacija; tako je, na primer, američki predsednik Džonson bio za politiku „izgradnje mostova", koju Skvorcov označava kao „buržoaski odgovor lenjinskoj politici koegzistencije država s različitim uređenjem". Antikomunisti su, kako kaže autor, politiku miroljubive koegzistencije nazvali licemerjem i pokušali da svoje ciljeve pripišu socijalističkim zemljama. To je i razumljivo, smatra Skvorcov, jer bi, da su ih prikazali kao svoje, reagovanje masa bilo veoma nepovoljno.

Danas se i stav prema svetskom socijalističkom procesu i prema so-

cijalističkim zemljama i njihovoj politici menja. U pokušaju da budu objektivni, izvesni autori na Zapadu su istakli da su mnogi elementi antikomunističke politike bili zasnovani na netačnim mitovima i da je zato i ta politika bila pogrešna. Danas više niko, kako napominje Skvorcov, ne poriče jačanje komunizma, već se jedino svi trude da mu nađu slabe tačke.

Realnoj i poželjnoj saradnji antikomunisti suprotstavljaju teorije o globalnoj borbi supersila i o njihovoj strateškoj igri. Da bi to postigli, oni žele da prodube jaz među nekim socijalističkim zemljama (na primer, podržavajući antisovjetizam maoista). Veliku ulogu u slabljenju uticaja antikomunizma imaju, po autorovom mišljenju, svi procesi koji vode smanjenju zategnutosti. Danas se čak i u SAD, kaže Skvorcov, kritikuju antikomunisti jer postoji opravdana bojazan od gušenja demokratije i povratka makartizma.

NINA RATKOVIĆ

REGISTAR

ZA 1972.

PRIKAZI KNJIGA

E

CENA 10 DINARA